ISBN 978-83-8277-229-6

SŁOWNIK HISTORYCZNY XIX–XXI

Opieka nad dziećmi na ziemiach polskich w XIX–XXI wieku

SŁOWNIK HISTORYCZNY

pod redakcją naukową Pawła Graty

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO

SŁOWNIK HISTORYCZNY XIX–XXI

Opieka nad dziećmi na ziemiach polskich w XIX–XXI wieku

Słownik historyczny

Opieka nad dziećmi na ziemiach polskich w XIX–XXI wieku

Słownik historyczny

pod redakcją naukową
Pawła Graty

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2025

Autorzy
KAROL CHYLAK (Uniwersytet Łódzki)
ALEKSANDRA HALIGOWSKA (Muzeum Okręgowe w Rzeszowie)
JOANNA JAROSZYK (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
ADRIANA MERTA-STASZCZAK (Politechnika Wrocławska)
MONIKA NIEZGODA (Uniwersytet Rzeszowski)
BARTOSZ PASTERSKI (Uniwersytet Rzeszowski)

Recenzował
dr hab. JERZY KRZYSZKOWSKI, prof. UJD

Opracowanie redakcyjne i korekta
ELŻBIETA KOT

Opracowanie techniczne
EWA KUC

Projekt okładki
GRZEGORZ WOLAŃSKI

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa" nr projektu NdS/547402/2022/2022 kwota dofinansowania 412 850 zł całkowita wartość projektu 412 850 zł

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2025

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons
(CC BY-NC-ND 4.0 International)

ISBN 978-83-8277-229-6 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8277-231-9 (wersja elektroniczna)
DOI: 10. 15584/978-83-8277-231-9

2161

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-310 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./fax 17 872 14 26
e-mail: wydawnictwo@ur.edu.pl; https://wydawnictwo.ur.edu.pl
Wydanie I, format B5, ark. wyd. 66, ark. druk.40,5, zlec. red. 102/2024
Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

Wstęp

Oddawany do rąk czytelników słownik historyczny *Opieka nad dziećmi na ziemiach polskich w XIX–XXI wieku* jest głównym efektem realizacji projektu „Ku lepszej przyszłości. Opieka nad dziećmi na ziemiach polskich w XIX–XXI wieku" finansowanego w ramach programu Ministerstwa Edukacji i Nauki „Nauka dla Społeczeństwa" i nastawionego na badania nad dziejami opieki nad dzieckiem na ziemiach polskich od XIX do XXI wieku. Opieka ta rozumiana jest maksymalnie szeroko i obejmuje w przyjętym znaczeniu wiele aspektów działań na rzecz dzieci zarówno w środowisku rodzinnym, jak i poprzez wszelkie formy wsparcia oferowane przez instytucje zewnętrzne – od państwa poprzez władze samorządowe, organizacje społeczne aż po związki wyznaniowe – uwzględniając też teoretyczne i prawne podstawy wychowania i opieki nad dziećmi formułowane w okresie będącym przedmiotem prowadzonych dociekań.

Za punkt wyjścia badań mających na celu opracowanie słownika przyjęte zostały początki nowoczesnego podejścia do zagadnienia opieki nad dziećmi zaszczepionego na ziemiach polskich w ostatnich kilkudziesięciu latach zaborów. To wtedy nastąpiło wyraźne wyodrębnienie dzieciństwa jako ważnego w życiu człowieka etapu wpływającego na przyszłość zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym. Przyniosło to widoczną zmianę w traktowaniu dzieci przez rodziców oraz społeczeństwo, a także wynikającą z niej redefinicję wsparcia oferowanego dziecku w rodzinie i poza rodziną, połączoną z budową zaplecza teoretycznego nowego podejścia do tej problematyki[1].

Zasadniczo zatem ramy chronologiczne słownika obejmują okres od połowy XIX wieku do początku XXI stulecia, jednak z założenia nieostra cezura początkowa musiała być niekiedy ze względów merytorycznych przesuwana. Niezbędne było bowiem sięgnięcie w uzasadnionych przypadkach do pierwszej połowy XIX wieku, gdy działali np. Fryderyk Skarbek czy Stanisław Jachowicz,

[1] Zob. np. K. Sierakowska, *Nowe trendy w opiece i wychowaniu dzieci w rodzinach na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *W drodze ku niepodległości. Przemiany modernizacyjne na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, red. P. Grata, Rzeszów 2019.

którzy tworzyli podstawy nowoczesnej opieki nad dziećmi, a w wielu miejscach dawnej Rzeczypospolitej powstawały organizacje i placówki dobroczynne – z Warszawskim Towarzystwem Dobroczynności na czele, które przez kolejne ponad sto lat odgrywało niezwykle ważną rolę w działalności opiekuńczej. Ze względu na tego typu wyjątki w tytule słownika pojawia się dość otwarta cezura wieku XIX, a nie tylko jego drugiej połowy[2].

Abstrahując od nieuniknionych odstępstw od przyjętych ram chronologicznych, należy uznać, że zawartość słownika zasadniczo obejmuje zasób wiedzy dotyczącej opieki nad dziećmi w okresie ostatnich kilkudziesięciu lat zaborów, w dwudziestoleciu międzywojennym, w czasie wojny i okupacji, Polski Ludowej, wreszcie transformującej się od 1989 i stającej się częścią struktur europejskich współczesnej Rzeczypospolitej. Tak wyznaczony zakres chronologiczny słownika wymagał uwzględnienia w nim wielu istotnych zjawisk charakteryzujących poszczególne okresy w dziejach opieki nad dziećmi na ziemiach polskich. Do najważniejszych należy zaliczyć: powstawanie teoretycznych i praktycznych zalążków nowego podejścia do opieki nad dziećmi w XIX i na początku XX wieku; związaną z budową niepodległej Rzeczypospolitej i organizowaną przez młode państwo polskie próbę stworzenia własnego systemu opieki nad dziećmi; dramatyczne lata II wojny światowej, gdy działania pomocowe były szczególnie utrudnione, a skala potrzeb wręcz niemożliwa do uchwycenia; przemiany działalności opiekuńczej po II wojnie światowej i jej dalszą ewolucję w warunkach realnego socjalizmu; wreszcie rozwój koncepcyjny i instytucjonalny działań na rzecz dzieci w okresie po 1989 roku. Co istotne, wyraźnie widoczne różnice w specyfice opieki nad dziećmi w badanych okresach historycznych wymagały, przynajmniej w jej wybranych aspektach, wyodrębniania tych okresów przy omawianiu poszczególnych zagadnień będących przedmiotem zainteresowania słownika i tworzenia wskutek tego odrębnych haseł dla podobnych problemów w odniesieniu do różnych epok historycznych (przykładem formy zinstytucjonalizowanej opieki nad matką i dzieckiem przed II wojną światową i po jej zakończeniu, potraktowane odrębnie mimo z pozoru identycznej niekiedy nomenklatury).

Zakres terytorialny słownika ustalony został z uwzględnieniem ewolucji rozumienia pojęcia ziem polskich w będących przedmiotem badań epokach historycznych. W związku z tym dla okresu zaborów, dwudziestolecia międzywojennego oraz II wojny światowej uwzględnione zostały tereny, które po Wielkiej Wojnie weszły w skład Drugiej Rzeczypospolitej, zaś dla czasów po 1945 roku zakres ten obejmuje ustalone po II wojnie światowej granice państwa polskiego. Równocześnie należy doprecyzować, iż przedmiotem zainteresowa-

[2] Nieuniknione stało się również przywołanie w słowniku postaci ks. Piotra Baudouina (Boduena) (1689–1768) oraz jego osiemnastowiecznego jeszcze dzieła, czyli powstałego w 1736 roku Domu Podrzutków im. Dzieciątka Jezus w Warszawie, późniejszego Szpitala Generalnego im. Dzieciątka Jezus (od 1762), Domu Wychowawczego (od 1873), a wreszcie Domu Matki i Dziecka im. ks. Boduena.

nia autorów słownika są wszystkie nacje zamieszkujące tak określony obszar, z wyjątkiem działań opiekuńczych podejmowanych i prowadzonych przez przedstawicieli aparatu państwowego państw zaborczych na ich rzecz bądź państw okupujących ziemie polskie.

Zakres rzeczowy słownika obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z wieloma aspektami opieki nad dziećmi, mające w zamierzeniu stworzyć kompendium wiedzy na ten temat. W związku z tym objęto nim m.in. postacie wybitnych pedagogów i wychowawców dzieci i młodzieży, organizatorów działalności opiekuńczej, twórców najważniejszych obecnych w jej ramach organizacji, ale także systemy opiekuńcze kreowane i implementowane na ziemiach polskich, poświęcone opiece nad dziećmi periodyki, akty prawne określające zasady prowadzenia działalności opiekuńczej, instytucje państwowe i samorządowe tę działalność organizujące i prowadzące, organizacje społeczne zaangażowane w opiekę nad dziećmi i młodzieżą, rodzaje instytucji opiekuńczych funkcjonujących na ziemiach polskich oraz najważniejsze podmioty opiekuńcze wyróżniające się w tej działalności w kolejnych okresach historycznych.

Należy zaznaczyć, iż nie wszystkie pierwotnie zaplanowane hasła udało się ostatecznie na potrzeby słownika opracować. Zdeterminował to brak dostępnego materiału źródłowego, szczególnie dotkliwy w kontekście zagadnień związanych z działalnością opiekuńczą prowadzoną wśród społeczności żydowskiej zamieszkującej ziemie polskie. W wielu przypadkach materiał źródłowy został zniszczony w okresie II wojny światowej, co nie pozwoliło na pełną prezentację aktywności organizacji żydowskich w zakresie opieki nad dzieckiem. Mimo tego warto wspomnieć, iż wiele spośród nich swoje miejsce w słowniku znalazło, nawet w takich przypadkach, gdy zasób dostępnej wiedzy był relatywnie skromny.

Wskazane wyżej zagadnienia związane z opieką nad dziećmi zostały na łamach słownika opracowane w ramach najistotniejszych z punktu widzenia przedmiotu badań haseł, które stały się w toku prac projektowych częściami niniejszego wydawnictwa. Podstawą jego przygotowania było, będące efektem wnikliwej kwerendy naukowej, zestawienie tysiąca ściśle związanych z problematyką opieki nad dziećmi haseł. Zostały one z założenia zestandaryzowane zarówno pod względem edytorskim, jak i pod kątem nastawionej na realizację celów projektu zawartości merytorycznej. Każde z haseł liczy zatem 1500–2000 znaków edytorskich, zbliżając się w większości do wyższej wartości, dla każdego z nich zostały również przygotowane wskazówki bibliograficzne.

Co istotne, treść każdego z haseł w sposób bezpośredni poświęcona została kwestiom związanym z opieką nad dziećmi. Wskutek tego podczas ich tworzenia kładziono nacisk właśnie na tę tematykę, co oznacza, że nawet z pozoru klasyczne hasła biograficzne ukierunkowane zostały również zgodnie z tym założeniem. Treści niezwiązane wprost z przedmiotem badań pełnią rolę jedynie uzupełniającą bądź wręcz nawet były celowo pomijane, zaś podstawowym

obiektem zainteresowania autorów haseł stała się widziana w wielu różnych ujęciach opieka nad dziećmi.

Mimo iż merytorycznie słownik obejmuje kilka wyraźnie wyodrębniających się epok historycznych, jego konstrukcja oparta została na układzie alfabetycznym, w ramach którego umieszczane i szeregowane były poszczególne hasła. W sytuacji, gdy niektóre z zamieszczonych w słowniku haseł obejmowały więcej niż jeden okres historyczny, było to jedyne racjonalne z punktu widzenia spójności wydawnictwa rozwiązanie.

Koncepcja słownika, jak też stanowiący jej integralną część składową zestaw haseł opracowane zostały przez piszącego te słowa, a publikacja została przygotowana pod moją redakcją w latach 2022–2024. W skład zespołu autorskiego weszło sześcioro doświadczonych już w przygotowywaniu tego typu wydawnictw naukowców. Byli to Karol Chylak, Aleksandra Haligowska, Joanna Jaroszyk, Adriana Merta-Staszczak, Monika Niezgoda oraz Bartosz Pasterski. Autorom serdecznie dziękuję zarówno za wspaniałą pracę wykonaną w relatywnie krótkim czasie, jak i za dobrą współpracę z apodyktycznym czasami redaktorem wydawnictwa (autorstwo poszczególnych haseł zostało oznaczone w tekście). Dziękuję również w tym miejscu odpowiedzialnej za administracyjne prowadzenie projektu Elżbiecie Zakulec, dbającemu o jego stronę internetową[3] Jarosławowi Kinalowi, Katarzynie Flisak, która zebrała i przygotowała całość do druku, oraz Elżbiecie Kot redagującej słownik w Wydawnictwie Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Słownik jest pierwszą tego typu próbą prezentacji polskiego dorobku (dorobku mieszkańców ziem polskich) w zakresie opieki nad dzieckiem na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci. Nie aspiruje wprawdzie do pełnego ujęcia prezentowanych zagadnień, niewątpliwie jednak stanowi wydawnictwo o charakterze pionierskim, stanowiące z jednej strony olbrzymi zasób zebranej w jednym miejscu wiedzy faktograficznej, z drugiej zaś dające solidne podstawy do prowadzenia dalszych badań poszczególnych zagadnień składających się na skomplikowany zestaw działań w ramach opieki nad dziećmi prowadzonych na ziemiach polskich od XIX do XXI wieku. Z satysfakcją zatem w imieniu własnym, zespołu autorskiego oraz osób zaangażowanych w realizację projektu oddaję wydawnictwo do rąk czytelników, ufając w jego przychylne przyjęcie.

Paweł Grata

[3] Słownik ma również wersję elektroniczną dostępną na stronie: Słownik historyczny „Opieka nad dziećmi na ziemiach polskich w XIX–XXI wieku", https://slownik.kulepszejprzyszlosci.pl/index.php -/ Strona_g%C5%82%C3%B3wna.

XIX
XXI

A

„ACHIEZER” – „Bratnia Pomoc”, Żydowskie Towarzystwo Dobroczynności, organizacja samopomocowa działająca na ziemiach polskich od początku XX wieku, udzielająca pomocy najuboższym rodzinom żydowskim i dzieciom. W latach 1896–1899 w Łodzi żydowscy rzemieślnicy i kupcy dążyli do założenia stowarzyszenia „Pomoc Bracka”. W Warszawie 31.10./12.11.1900 zalegalizowano Stowarzyszenie Pomocy Drobnym Kupcom, Subiektom i Rzemieślnikom Żydom „AchiEzer”, tzw. Pomoc Bracką w Warszawie, w Królestwie Polskim. W 1907 prezesem zarządu organizacji był Izaak Wizel. Towarzystwo „AchiEzer” rozpoczęło działalność również w Bełżycach. W Łodzi z inicjatywy handlarzy i rzemieślników 5/18.07.1908 zostało zalegalizowane Żydowskie Stowarzyszenie Pomocy Wzajemnej „AchiEzer”. Wraz z innymi organizacjami łódzkimi miało wypłacać zasiłki chorobowe, jednorazowe zasiłki dla rodzin z powodu śmierci, pokrywać koszty porad lekarskich, udzielać pożyczek bezprocentowych. Na początku XX wieku w Kielcach organizacja „AchiEzer” („Bratnia Pomoc”, „Dobroczynność”) była jedną z pierwszych organizacji charytatywnych. Staraniem „AchiEzer” założono w Kielcach szkołę religijną Talmud-Torę, dla sierot i dzieci pochodzących z potrzebujących ortodoksyjnych rodzin. Stowarzyszenie przyczyniło się do utworzenia szpitala żydowskiego dla najbiedniejszych. Ubogie rodziny żydowskie zaopatrywano w odzież, opał na zimę oraz udzielano posiłków świątecznych. Członkami komitetu zarządzającego organizacją byli: Mosze Fefer, bracia Zagajscy, Awigdor Rajzman, Eli Naftali Ajzenberg, Mosze Ajzenberg, Lemel Kahana. Na terenie Warszawy, w Pelcowiźnie, handlarze, rzemieślnicy i urzędnicy doprowadzili do wpisania do rejestru 26.03/8.04.1914 statutu Stowarzyszenia Pomoc Bracka „Achiezer”. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości głównym zadaniem stowarzyszenia było udzielanie pomocy najuboższym. W okresie międzywojennym Towarzystwo „AchiEzer” podjęło działalność również w innych ośrodkach, m.in. w Częstochowie.

Źródła: *AchiEzer* [w:] *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1978–1999*, Kraków 2000; *AchiEzer* [w:] *Słownik historii kieleckich Żydów*, red. K. Urbański, R. Blumenfeld, Kielce 1995; *AchiEzer*, https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/399-kielce/ 101-organizacje-i-instytucje-spoleczne/76343-achi-ezer [dostęp: 15.03.2024]; *Częstochowa*, https://www.swietokrzyskisztetl.pl/archiwum/pl/gminy_zydowskie_1918–1939/czestochowa/index.html [dostęp: 15.03.2024]; Ż. Grotowski, *Rozwój zakładów dobroczynnych w Warszawie*, Warszawa 1910; *Kronika tygodniowa*, „Myśl Żydowska” 1917, nr 12; *Żydowskie T-wo Wzajemnej Pomocy „Achi Ezer” (Bratnia Pomoc) w Łodzi*, https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/23846773 [dostęp: 15.03.2024]; *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 2, Warszawa 1934.

[M. N.]

ADOPCJA (NA ZIEMIACH POLSKICH) – otoczenie opieką i uznanie za swoje dziecka osieroconego lub porzuconego. Zjawisko adopcji znane jest w różnych kulturach i kręgach cywilizacyjnych od wieków (znali ją m.in. Rzymianie, Grecy, Słowianie, Indianie amerykańscy). Na ziemiach polskich adopcja również znana jest od najdawniejszych czasów. Udokumentowane są przypadki z XIII wieku (w obrzędowej formie postrzyżyn). Od XIV wieku poczęto spisywać dokumenty dotyczące adopcji (wcześniej adopcja opierała się na ustnych porozumieniach stron). Adoptować mogły jedynie osoby dorosłe, zwykle też bezdzietne (zdarzali się rodzice adopcyjni posiadający już własne dzieci). W średniowieczu znane były też adopcje do herbu (zapewniał on nazwisko i herb). Występowała również adopcja braterska. W XVI wieku adopcja była istotna z punktu widzenia uregulowania sytuacji majątkowej. W XIX wieku przepisy kodeksu cywilnego w Królestwie Polskim (1825) umożliwiały przysposobienie dziecka osobie, która ukończyła 50 lat, a przysposobiony musiał mieć lat 21. W okresie międzywojennym uregulowania prawne znacznie ograniczały prowadzenie procesu przysposobienia. Dominowały dwie formy opieki: zakładowe formy opieki nad dzieckiem osieroconym oraz tworzenie rodzin zastępczych. Dopiero 13.07.1939 uchwalono **ustawę o ułatwieniu przy-**

sposobienia małoletnich. Umożliwiała ona adopcję dziecka rodzicom z minimum pięcioletnim stażem małżeńskim (małżonkowie musieli mieć ukończone 35 lat). Po II wojnie światowej sieroctwo stało się ogromnym problemem. Kodeks rodzinny z 1950 umożliwiał przysposobienie wyłącznie małoletnich i wyłącznie w formie orzeczenia sądu (istniała też możliwość rozwiązania przysposobienia). W kolejnych latach znaczenie dla procesu adopcji miały przede wszystkim **Kodeks rodzinny i opiekuńczy** z 1964, Kodeks postępowania cywilnego z 1964. Przepisy te z czasem były uzupełniane szczegółowymi regulacjami. Współcześnie prowadzeniem procedur adopcyjnych zajmują się ośrodki adopcyjne.

Źródła: P. Fiedorczyk, *Kilka uwag o genezie ustawy z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2016, v. 25, nr 3; Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, Dz.Pr.K.P. 1825, t. 10; P. Rzewucka, M. Gadamska-Kyrycz, *Adopcja we współczesnej Polsce*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2022, nr 4; Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, DzU 1964, nr 43, poz. 296; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964, nr 9, poz. 59; Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich, DzU 1939, nr 63, poz. 416.

[K. Ch.]

AJNENKIEL EUGENIUSZ – ur. 1.04.1900 w Łodzi, zm. 7.01.1981 w Łodzi; historyk, działacz **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, poseł. W 1911 ukończył czteroklasową szkołę Polskiej Macierzy Szkolnej. W czasie I wojny światowej chodził na wykłady Uniwersytetu Ludowego im. Tadeusza Kościuszki. W latach 1918–1920 uczestniczył w Kursach Towarzystwa Oświatowego „Naprzód". Od 1915 członek Polskiej Partii Socjalistycznej. Po utworzeniu zarządu komisarycznego został oddelegowany do Komisji Powszechnego Nauczania Wydziału Oświaty i Kultury w Łodzi. Po utworzeniu łódzkiego oddziału Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego pracował w jego zarządzie. Aktywny prelegent sekcji naukowo-odczytowej. Współpracował z **Dorotą Kłuszyńską** przy utworzeniu **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**. Od 1923 do 1926 sekretarz oddziału **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Założyciel oraz prezes zarządu Biblioteki Związków Zawodowych im. A. Struga w Łodzi. Od 1923 pracował w Zarządzie Miejskim w Łodzi. W połowie lat 30. XX wieku należał do łódzkiego zarządu Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Na początku II wojny światowej aresztowany. Po zwolnieniu wyjechał do Krakowa. Pracował w Krakowskiej Miejskiej Kolei Elektrycznej. 3.05.1945 powołany do Krajowej Rady Narodowej. Brał udział w pracach Komisji Organizacyjno-Samorządowej, Wyznaniowej i Narodowej. Aktywnie uczestniczył w odbudowie Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Członek zarządu wojewódzkiego. Od 1945 do 1948 wiceprezydent Łodzi. Od 1947 poseł na Sejm Ustawodawczy z Bloku Demokratycznego. W 1948 usunięty z Polskiej Partii Socjalistycznej. Członek zarządu głównego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Od 1956 członek Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W 1957 współzałożył Towarzystwo Przyjaciół Łodzi. W latach 1959–1967 przewodniczący zarządu. Poseł na Sejm PRL II i III kadencji.

Źródła: J. Kita, R. Stobiecki, *Słownik biograficzny historyków łódzkich*, Łódź 2000; A. Pacholczyk, *Ajnenkiel Eugeniusz* [w:] *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994; *Prezesi TPŁ – historia i teraźniejszość*, https://www.tplodzi.eu/prezesi.html [dostęp: 9.02.2023]; P. Samuś, *Ajnenkiel Eugeniusz* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, Warszawa 1985; J. Wasiak, *Eugeniusz Ajnenkiel (1 VI 1900 – 7 I 1981)*, „Rocznik Łódzki" 1982, t. 31.

[B. P.]

AKCJA „WIEŚ DLA DZIECI" – akcja pomocy dzieciom, w tym pozbawionym opieki, polegająca na umieszczeniu dzieci w rodzinach zastępczych (wiejskich) lub w specjalnie w tym celu przygotowanych schroniskach, a także organizowaniu kolonii letnich. Akcja wysyłania dzieci na wieś do rodzin zastępczych realizowana była w czasie I wojny światowej przez **Radę Główną Opiekuńczą**. Zapoczątkowana została przez **Komitet Obywatelski w War-**

szawie w 1915. Pierwszym kierownikiem specjalnej sekcji w RGO „Wieś dla dzieci" był Aleksander Frydrychs. Od 1916 z Warszawy wysłano na wieś 5067 dzieci. Działalność ta była traktowana jako akcja charytatywna (miłosierdzia) i realizowana przy wsparciu duchowieństwa katolickiego i ziemiaństwa. Opiekunowie nie otrzymywali wynagrodzenia. Wyjazdy przybierały różnorodne formy: wyjazdów letnich, dłuższych kilkumiesięcznych (często do schronisk) bądź długich (umieszczanie w rodzinach). Opiekunowie zobowiązywali się do opieki wychowawczej i zapewnienia odpowiednich warunków bytowych. Akcja natrafiała na liczne trudności, w tym natury finansowej, borykano się też z niedostateczną liczbą chętnych do przyjęcia dzieci. Problemem był również nadzór nad dziećmi w rodzinach czy innych miejscach. Podejmowano próby organizowania systemu kontroli, niemniej jednak nie zostały zakończone powodzeniem. Zdarzały się liczne nadużycia, a akcja była wielokrotnie krytykowana. Odnotowywano zwłaszcza wykorzystywanie dzieci do prac polowych (głównie tych umieszczanych w rodzinach chłopskich), braki w wyżywieniu czy odzieży, a także zaznaczanie dystansu społecznego (w przypadku ziemiaństwa). Informacje o nieprawidłowościach nasiliły się w okresie powojennym. Łącznie z tej formy działalności Rady Głównej Opiekuńczej skorzystało około 30 tys. dzieci. Działania w tym zakresie, po likwidacji RGO, przejął powołany przez resort pracy i opieki społecznej **Komitet Opieki nad Młodzieżą i Dziećmi** (od 1.11. 1920). Komitet jednak, jak sprawozdawano, starał się „zawracać dzieci do miejscowości stałego ich zamieszkania".

Źródła: M. Przeniosło, *Kontrole wewnętrzne i ministerialne w radach opiekuńczych na ziemiach polskich w latach 1918–1920* [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera, Lublin–Siedlce 2011; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; M. Przeniosło, *„Wieś dla dzieci" – akcja Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1916–1920*, „Zeszyty Wiejski" 2016, z. 22; *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w r. 1921*, „Praca i Opieka Społeczna" 1922, nr 2.

[K. Ch.]

AKCJA DOŻYWIANIA DZIECI I MŁODZIEŻY – szereg działań pomocowych organizowanych przez organy władzy państwowej oraz polskie i zagraniczne organizacje, instytucje opiekuńcze, stowarzyszenia filantropijne w okresie międzywojennym oraz powojennym, mające na celu udzielanie wsparcia żywnościowego i dążenie do zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych wśród potrzebujących rodzin oraz dzieci sierocych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce, akcję dożywiania prowadziły organizacje krajowe i zagraniczne. Zaangażowały się m.in. **Polski Czerwony Krzyż**, **Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom**, Misja Hoovera, **Żydowski Komitet Rozdzielczy**. W latach 1928–1938 **Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem** rokrocznie organizował ,,Tydzień Dziecka", w ramach którego mieszkańcy mieli odwiedzać **Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem**, **żłobki**, domy wychowawcze w celu zapoznania się z akcją „Kropla mleka", w ramach której dostarczano gotowe mieszanki mleczne dla niemowląt. Po II wojnie światowej pomoc państwa w zakresie dożywiania dzieci i młodzieży polegała (w 1947) na zastosowaniu systemu kartkowego wobec 2,5 mln dzieci do lat 12 i dożywianiu dalszych 1,5 mln dzieci w szkołach, żłobkach, przedszkolach i świetlicach. Na dzień 1.02.1947 akcja dożywiania objęła ponad 1 523 tys. dzieci i młodzieży w przedszkolach, szkołach powszechnych i średnich, świetlicach oraz ogrodach jordanowskich. W 1947 akcję prowadziły m.in. **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, **Caritas**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W latach 60. XX wieku dożywianiem dzieci zajmowały się m.in. Polski Czerwony Krzyż, komitety rodzicielskie oraz tzw. świetlice z dożywianiem działające przy szkołach. W okresie transformacji ustrojowej wśród podmiotów prowadzących tego typu działania znalazła się Polska Akcja Humanitarna, która od 1998 prowadzi program „Pajacyk". W latach 2019–2023 realizowano rządowy program „Posiłek w szkole i w domu" (przedłużony na okres 2024–2028).

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Organizacja opieki nad dziećmi i młodzieżą w latach*

1944–1950 – od prób realizacji przedwojennych rozwiązań do przejęcia wzorców radzieckich, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 10; *Pomoc w Polsce – program Pajacyk*, https://www.pah.org.pl/pajacyk/ [dostęp: 20.02.2024]; *Program „Posiłek w szkole i w domu" na lata 2024–2028*, https://www.gov.pl/web/rodzina/programy-posilek-w-szkole-i-w-domu [dostęp: 20.02.2024]; M. Sochala, *„Wielka akcja ratownicza" – działalność Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom (1919–1922)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 2010, nr 85; L.S. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1955–1970*, Toruń 2021; U. Wróblewska, J. Gołko, *Święto „Tygodnia Dziecka" jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 38.

[M. N.]

AKCJA LETNIA – zespół działań podejmowanych w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym oraz w okresie powojennym, obejmujących organizację form wypoczynku zorganizowanego dla dzieci i młodzieży: kolonie, obozy letnie, półkolonie i dziecińce wiejskie, kolonie lecznicze, wypoczynek w domach turnusowych oraz za granicą. W latach 1945–1947 akcja miała na celu ratownictwo dzieci i młodzieży borykającej się ze skutkami II wojny światowej. Od 1946, po przejęciu przez **Ministerstwo Oświaty** spraw dotyczących opieki nad dziećmi i młodzieżą, organizację wypoczynku nadzorowały **komisje ds. kolonii letnich**. Działający do 1949 **Centralny Komitet Opieki Społecznej** prowadził kolonie dla dzieci z miasta, półkolonie dla dzieci wiejskich i miasteczek, półkolonie w placówkach opieki częściowej. W 1947 w akcji kolonijnej CKOS wzięło udział 64 575 dzieci, w tym 24 807 osób na koloniach oraz 39 768 na półkoloniach. Wypoczynek organizowały także m.in.: **Caritas**, **Polski Czerwony Krzyż**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Związek Harcerstwa Polskiego**, zagraniczne towarzystwa dobroczynne, szkoły, władze samorządowe, zakłady pracy. W 1947 z wypoczynku skorzystało łącznie 785 tys. dzieci i młodzieży. W 1948 w akcji letniej wzięło udział łącznie 932 tys. dzieci i młodzieży, a w 1949 ok. 1,1 mln osób. Od 1948 prowadzono proces indoktrynacji, centralizacji i przejmowania organizacji akcji przez państwo, powołano **Komisję do Spraw Wczasów Letnich Dzieci i Młodzieży**. W późniejszych latach akcję letnią prowadziły m.in. **Związek Samopomocy Chłopskiej**, Związek Młodzieży Polskiej, **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Związek Harcerstwa Polskiego**. Od 1950 w programie akcji zakładano pomoc dzieci w pracach polowych i w państwowych gospodarstwach rolnych. W 1975 z różnych form wczasów skorzystało ponad 7,6 mln dzieci i młodzieży. W okresie stanu wojennego, w 1982 liczba uczestników wynosiła 4,4 mln osób. W latach 80. przywrócono zachodnim instytucjom możliwość organizacji wypoczynku letniego dla dzieci i młodzieży w Polsce. Po transformacji ustrojowej do prowadzenia akcji wypoczynku letniego powróciła reaktywowana Caritas.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; A. Juźwik, *Organizacja opieki nad dziećmi i młodzieżą w latach 1944–1950 – od prób realizacji przedwojennych rozwiązań do przejęcia wzorców radzieckich*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 10; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, t. 11; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

AKCJA LETNIA DZIECI I MŁODZIEŻY WARSZAWY – prowadzone w pierwszych latach po II wojnie światowej działania ukierunkowane na dzieci i młodzież z terenów Warszawy w celu organizacji czasu wolnego. Akcja została zainicjowana w maju 1947. Podkomisja Kolonii Letnich dla m. st. Warszawy, działająca przy Wydziale Wczasów Resortu Zdrowia i Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego, składała się m.in. z 65 instytucji wczasów letnich

oraz przedstawicieli Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, Inspektoratu Szkolnego na m. Warszawę, Wojewódzkiego Urzędu Wychowania Fizycznego, Związków Zawodowych, partii politycznych, Wydziałów Zarządu Miejskiego w tym: Opieki nad Matką i Dzieckiem, Opieki Społecznej, Szkolnictwa i Wczasów. Środki finansowe na zorganizowanie akcji letniej pochodziły z dopłat instytucji zajmujących się organizacją kolonii, obozów, półkolonii; ze zbiórek ulicznych organizowanych w trakcie „Tygodni Kolonijnych" z inicjatywy Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Akcję Letnią rozpoczęto od przeprowadzenia badań lekarskich wśród dzieci i młodzieży jako uczestników wczasów. Bezpłatnie z Warszawy w 1947 wyjechało 1408 dzieci na kolonie organizowane przez Centralny Przemysł Węglowy na Śląsku, a także przez **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** w poszczególnych województwach. W akcję włączyło się **Towarzystwo Wiosek Kościuszkowskich,** przyjmując w ośrodkach 532 dzieci. W 1948 na koloniach letnich umieszczono 2221 dzieci, szczególnie najuboższych, osieroconych i półsierot, chorych, pozostających bez opieki domowej. Dla 1173 dzieci zorganizowano bezpłatny wyjazd. Przy pomocy i ze wsparciem finansowym Centralnego Zarządu Przemysłu Hutniczego w Katowicach wyjechało 280 osób, a dzięki zaangażowaniu wojewody śląsko-dąbrowskiego za pośrednictwem kuratorium 200 osób. Dopłatę do kosztów wypoczynku zapewniły Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci oraz Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Łączna liczba dzieci, które wyjechały w 1948 z Warszawy na kolonie z opłatą ulgową, wynosiła 1048 osób.

Źródła: *Akcja letnia dzieci i młodzieży Warszawy w 1947 r.*, Resort Zdrowia i Opieki Społecznej – Wydział Wczasów Zarządu Miejskiego M. St. Warszawy, Warszawa b.d.; D. Jarosz, *Masy pracujące przede wszystkim*, Warszawa–Kielce 2003; Wydział Wczasów Resortu Zdrowia i Opieki Społecznej m. st. Warszawy, *Wczasy Letnie Dzieci i Młodzieży Warszawy 1947*, „Opiekun Społeczny" 1947, nr 11–12.

[M. N.]

AKCJA MIĘDZYNARODOWEGO NADZWYCZAJNEGO FUNDUSZU DZIECIĘCEGO PRZY ONZ – działania humanitarne **UNICEF** dla Polski świadczone po II wojnie światowej w celu wsparcia matek i dzieci – ofiar wojny. Utworzenie struktury organizacyjnej i otwarcie biura **UNICEF** w 1947 w Warszawie przyczyniło się do zintensyfikowania pomocy w zakresie dystrybucji i realizacji programów pomocowych, w szczególności zdrowotnych, dożywiania, tworzenia i wyposażania placówek ochrony zdrowia. Pierwsze transporty z żywnością, odzieżą i lekarstwami dla placówek opieki zdrowotnej oraz opieki nad dzieckiem dotarły do Polski w październiku 1947. W latach 1947–1950 zakres programu zdrowotnego objął akcję przeciwgruźliczą, w tym szczepienia ochronne przy udziale skandynawskich oddziałów Czerwonego Krzyża. W latach 1948–1951 w 22 krajach, w tym w Polsce, wykonano łącznie ok. 30 mln badań lekarskich i przekazano 17 mln szczepionek przeciwko gruźlicy. W 1949 zabiegi profilaktyczno-lecznicze wykonano u ok. 5,5 mln dzieci. Powstałemu w 1949 Krajowemu Instytutowi Matki i Dziecka w Warszawie została udzielona pomoc, która umożliwiła przeorganizowanie placówki w instytucję eksperymentalnego centrum usług zdrowotnych dla matki i dziecka. Zaangażowanie UNICEF obejmowało wsparcie w uzyskaniu pomocy lekarskiej dla ośrodków zdrowia i wiejskich centrów zdrowia. Program UNICEF w zakresie produkcji mleka objął subsydiowanie mleka w proszku (w 1957 skorzystało ok. 300 tys. dzieci), przebudowę zakładów produkcji mleka w proszku, uruchomienie produkcji gamma globuliny. W latach 1958–1965 wspomagano program szkoleń medycznych i specjalistycznych kursów pediatrycznych, finansowano doposażenie gabinetów stomatologicznych. W 1959–1967 udzielono pomocy 6 zakładom produkującym mleko w proszku oraz 14 zakładom przetwórczym. Wraz ze Światową Organizacją Zdrowia w latach 60. XX wieku prowadzono badania kontrolne przeciwgruźlicze (Katowice, Kraków, Rzeszów). Po transformacji ustrojowej Polska kontynuuje współpracę w zakresie pomocy humanitarnej w ramach UNICEF.

Źródła: M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona dziecka*, Warszawa 1988; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*,

Rzeszów 2018; E. Kantowicz, *Ochrona praw dziecka w kontekście działalności UNICEF*, Warszawa 1996; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; B. Kożusznik, *20 lat działalności UNICEF*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1967, nr 1; *70 lat UNICEF*, „Raport Roczny. UNICEF Polska" 2016; *Udział Polski w organizacjach międzynarodowych*, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1958.

[M. N.]

AKCJA POMOCY POWODZIANOM – działania opiekuńcze i ratownicze na terenie Polski będące skutkiem wiosennej powodzi w 1947, zorganizowane przez instytucje państwowe oraz krajowe i zagraniczne organizacje pomocowe dla rodzin i dzieci. Klęska żywiołowa w szczególności dotknęła województwa: warszawskie, śląsko-dąbrowskie i poznańskie. Do przeprowadzenia akcji pomocowej powołano Nadzwyczajną Komisję Rządową Niesienia Pomocy Ofiarom Powodzi (24.03.1947) i w Warszawie Centralny Komitet Obywatelski Pomocy Ofiarom Powodzi (1.04.1947). Do 17.04.1947 w ramach działań ratowniczych **Polskiego Czerwonego Krzyża** ewakuowano 2251 powodzian oraz przewieziono 1200 chorych, dostarczano odzież i obuwie. Ponadto w tym czasie **Caritas** udzielał pomocy, rozdając żywność, odzież i obuwie. Wsparcie płynące z **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej** polegało na wydaniu przez kuchnie powszechne ok. 54 tys. posiłków, 250 t żywności, rozdzielano odzież i naczynia kuchenne. Związek Młodzieży Chrześcijańskiej YMCA przekazał mleko w proszku oraz kakao. Wśród zagranicznych organizacji charytatywnych pomocy udzielały anglo-amerykańska Misja Kwakrów, Szwedzka Pomoc Europie oraz Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Rozdzielczy. Potrzebującym mieszkającym w gminach powiatu warszawskiego rozdzielono dary Rady Polonii Amerykańskiej. Powiat sochaczewski został objęty pomocą **Save the Children Denmark (Red-Barnet)** i **Duńskiego Czerwonego Krzyża**. Wobec konieczności ewakuacji ludności ze zniszczonych powodzią terenów dla dzieci powodzian przeznaczono dom **Don Suisse** w Otwocku, dom Szwedzkiego Czerwonego Krzyża w Dzierżążnie, dom Wydziału Wczasów miasta Warszawy w Szklarskiej Porębie, a także miejsca w domu turnusowym w Świdrze z inicjatywy Zjednoczenia Zrzeszeń Rodzicielskich. W 1947 w ramach akcji wsparcia powodzian przesiedlono łącznie 714 rodzin, które znalazły się na terenach województw olsztyńskiego i gdańskiego. Działania pomocowe na terenie kraju kontynuowano w 1948, gdy powódź dotknęła tereny województw krakowskiego oraz rzeszowskiego.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1975*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, Historia *powodzi w Polsce 1945–1948. Prolegomena do badań*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2014, t. 12; D. Jarosz, G. Miernik, *Powódź roku 1947. Z badań nad kontekstami klęsk elementarnych w Polsce po II wojnie światowej*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 2013, t. 73; *Organizacja pomocy dla dzieci powodzian. Udział instytucji polskich i zagranicznych*, „Głos Ludu" 1947, nr 85.

[M. N.]

AKCJA POMOCY ZIMOWEJ – jedna z form pomocy doraźnej opiekuńczej organizowana cyklicznie w okresie zimowym na terytorium Polski. Celem akcji było niwelowanie skutków II wojny światowej poprzez zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych ubogiej ludności. Pierwsza akcja w okresie powojennym została zainicjowana w grudniu 1945 przez **Centralny Komitet Opieki Społecznej**. Przedsięwzięcie było nadzorowane i kierowane przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** oraz wspierane przez organy administracji państwowej. Pomoc polegała na dostarczaniu w okresie zimowym opału, odzieży, żywności, wypłacaniu zapomóg lub udostępnianiu ogrzewanego pomieszczenia. Środki na organizowanie akcji pochodziły m.in. ze zbiorek publicznych, z dochodów z wydarzeń kulturalnych, od instytucji państwowych, samorządowych i spółdzielczych. W akcję pomocy zimowej dożywiania dzieci szkolnych włączała się organizacja International Young Men's Christian Association – Międzynarodowy Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej, przekazująca dary przez jej polskiego odpowiednika YMCA. W czasie trwania akcji od stycznia 1946

do marca 1946 zostały objęte opieką m.in. dzieci, młodzież, repatrianci. W ramach akcji zebrano kwotę 196 mln zł. Wsparciem objęto 1,1 mln osób dorosłych, w tym kobiet będących matkami, oraz 887 tys. dzieci. Z akcji od lutego 1946 do kwietnia 1947 skorzystało ponad 1,1 mln dzieci. Od października 1947 do marca 1948 opieką objęto 798 610 dzieci. W 1947/1948 z akcji pomocy zimowej skorzystało 1,5 mln osób. Wsparcia udzielono ponad 798 tys. najmłodszym. Na terenie kraju CKOS zorganizował ponad 2 tys. placówek, z których korzystały m.in. matki z dziećmi. W 1948/1949 pomoc w największym stopniu kierowana była do dzieci zamieszkałych na terenach najbardziej zniszczonych. Wobec likwidacji CKOS w 1949 Sekretariat KC PZPR powziął zamiar organizacji akcji, jednak w okresie zimy 1949/1950, mocą zarządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej nie zdecydowano się na przeprowadzenie akcji pomocowej.

Źródła: *Akcja Pomocy Zimowej w cyfrach*, „Dziennik Zachodni" 1947, nr 212; J. Beluch-Beloński, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*, „Opiekun Społeczny" 1946, nr 5–6; M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; G. Miernik, *Akcja Pomocy Zimowej jako sposób reakcji na klęski mrozów w Polsce (1945–1947)* [w:] *Od powietrza, głodu, ognia i wody… Klęski elementarne na przestrzeni wieków*, red. T. Głowiński, E. Kościk, Wrocław 2013; *Społeczeństwo polskie raz jeszcze zdało egzamin ofiarności obywatelskiej*, „Głos Wielkopolski" 1948, nr 178.

[M. N.]

AKCJA SOCJALNA – rozbudowany zespół usług dla dzieci pracowniczych rozwijający się w Polsce po 1945, mający na celu zaspokojenie potrzeb pracowniczych, zawierający elementy opieki nad dziećmi. W latach 40. XX wieku zasięg akcji socjalnej obejmował w szczególności opiekę nad matką i dzieckiem. W dziale tym zadania realizowano przez organizację żłobków, sezonowych żłobków wiejskich, stacji opieki nad matką i dzieckiem, placówek przedszkolnych, dziecińców, świetlic dziecięcych, ogrodów jordanowskich, sanatoriów, prewentoriów, domów turnusowych, wczasów letnich dla dzieci i młodzieży (w tym obozów, kolonii, półkolonii). Na koniec 1945 w ramach akcji socjalnej udostępniono 21 **żłobków**, 11 **stacji opieki nad matką i dzieckiem,** 60 **przedszkoli**, 1 **prewentorium**. We wczasach letnich wzięło udział 32 tys. dzieci. W 1948 powołano Fundusz Akcji Socjalnej, zaś referaty socjalne w zakładach pracy miały zajmować się świadczeniem usług socjalnych dla pracowników i ich rodzin, np.: prowadzeniem żłobków, przedszkoli, świetlic, organizowaniem wczasów, ogródków działkowych. W 1949 akcją socjalną zostało objętych 259 żłobków, 18 **żłobków sezonowych**, 333 stacje opieki nad matką i dzieckiem, 654 punkty kolonijne, 308 punktów półkolonijnych, 300 **dziecińców**, 1442 przedszkola, 234 świetlice dziecięce, 18 **ogrodów jordanowskich**, 9 domów turnusowych, 32 **prewentoria**. Przeprowadzenie akcji socjalnej wiązało się z przeszkoleniem wyspecjalizowanej kadry referentów socjalnych, również pod względem politycznym. Od 1948 do połowy 1950 kurs referenta w zakresie opieki nad matką i dzieckiem ukończyło 150 osób. Oparta na zakładowych funduszach socjalnych i podlegająca formalnie związkom zawodowym akcja socjalna w kolejnych dekadach ewoluowała. Po transformacji ustrojowej ustawą z 4.03.1994 uregulowano funkcjonowanie zakładowego funduszu świadczeń socjalnych. Zgodnie z tym aktem prawnym, znowelizowanym w 2023, zakładowymi obiektami socjalnymi są ośrodki wczasowe i kolonijne, domy wypoczynkowe, sanatoria, ogrody działkowe, obiekty sportowo-rekreacyjne, żłobki, kluby dziecięce i przedszkola, obiekty służące działalności kulturalnej.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; M. Matraś, *O zadaniach referatów socjalnych w roku 1952*, „Przegląd Zagadnień Socjalnych" 1952, nr 4; S. Papuziński, *Rozwój akcji socjalnej w Polsce*, „Praca i Opieka Społeczna" 1950, nr 3; S. Pawłowski, *Szkolenie kadr dla akcji socjalnej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1950, nr 3; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1975, Warszawa 1976; Ustawa z dnia 4 marca 1994 r. o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych, DzU 2023, poz. 998.

[M. N.]

AKCJA USAMODZIELNIENIA PODOPIECZNYCH – zespół działań skierowanych do wychowanków różnorodnych instytucji i form opiekuńczych oraz wychowawczych prowadzonych przez **Centralny Komitet Opieki Społecznej**. Celem bezpośrednim akcji było zmniejszenie liczby podopiecznych w prowadzonych placówkach, doprowadzenie do usamodzielnienia się, rozumiane najczęściej jako podjęcie zatrudnienia i znalezienie miejsca zamieszkania poza placówką CKOS oraz nabycie potrzebnych do tego kwalifikacji zawodowych. Realizacja zadania następowała poprzez uruchomienie warsztatów pracy różnych branż (drzewnej, metalurgicznej, odzieżowej, zdobnictwa regionalnego, galanteryjnej, papierniczej, itp.) oraz, w ośrodkach rolnych, warsztatów z zakresu hodowli, pszczelarstwa, jedwabnictwa, warzywnictwa, hodowli zwierząt domowych, prac domowych itp. Nauka w warsztatach z zasady trwała 3 lata. Organizowano też krótkie szkolenia m.in. z koszykarstwa, hodowli jedwabników, zabawkarstwa, torebkarstwa, nauki jazdy samochodem. Uczestnikom szkoleń zapewniano wyżywienie i stypendium. W pierwszym roku (1947) uruchomiono 121 warsztatów, planowano kolejne. Liczba warsztatów i szkoleń fluktuowała. W 1947 informowano o zmniejszeniu się liczby podopiecznych o 129 089, interpretując zjawisko jako usamodzielnienie się. Wybrane osoby kierowane były na kształcenie o charakterze ogólnym (gimnazja, licea) oraz w zakresie księgowości, spółdzielczości itp. Pierwszy kurs księgowości zorganizowano w Międzygórzu w pow. bystrzyckim na Dolnym Śląsku (rozpoczął się 20.04.1947 i trwał 6 miesięcy). Do kursu przystąpiło 100 osób, ukończyło 70. Pozytywne doświadczenia z pierwszego kursu umożliwiły zorganizowanie kolejnego (rozpoczął się 5.10.1047) dla 87 przedstawicieli niezamożnej młodzieży. CKOS zamierzał, po przeprowadzeniu własnych szkoleń, przekazanie uczestników pod opiekę kuratoriów, co jednak napotykało na liczne trudności. Kuratoria odmawiały wsparcia finansowego aktywności szkoleniowej CKOS. Brakowało też surowców koniecznych do prowadzenia warsztatów.

Źródła: AAN, CKOS, sygn. 199; *CKOS. Dane o działalności organizacji za okres sprawozdawczy od 1.I. do 31.XII.1947 r.*, AAN, CKOS, sygn. 200; *Sprawozdanie i zarys historyczny Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*; M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, t. 32; M. Brenk, *System opieki społecznej w okresie Polski Ludowej (lata 1944–1989). Zarys problematyki*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2017, t. 37; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018.

[K. Ch.]

AMERICAN JEWISH JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE – Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy (AJDC, Joint), organizacja filantropijna założona 27.11.1914 w Stanach Zjednoczonych, udzielająca pomocy finansowej ludności żydowskiej zamieszkałej poza obszarem Izraela. Działała w latach 1919–1949 na terytorium Polski. W okresie międzywojennym organizacja otwierała punkty dystrybucji mleka dla dzieci do lat 14 oraz karmiących matek bez względu na wyznanie; organizowano pomoc lekarską. Dla sierot wojennych opracowano plan tzw. adopcji finansowej. Po zakończeniu II wojny światowej w 1945 objęto wsparciem placówki opiekuńcze prowadzone przez zgromadzenia zakonne i osoby zaangażowane w ratowanie dzieci żydowskich. Z pomocy Jointu korzystały domy dziecka m.in. w Mgoszczy, Bożyczynie i Płudach, Chotomowie, Chylicach. Udzielono wsparcia wielu placówkom, w tym warszawskim, takim jak: Bursa im. Ewy Matuszewskiej, Bursa ss. Urszulanek, Zakład Księży Orionistów, Bursa Opatrzności Bożej, Miejskie Pogotowie Opiekuńcze, **Zakład im. ks. Boduena**, Zakład dla Głuchoniemych i Ociemniałych, **Instytut Mokotowski**, Dom Dziecka Warszawy. Ze wsparcia korzystały też żydowskie towarzystwa młodzieżowe, w tym Organizacja „Hechaluc-Pionier", Organizacja Młodzieży Chalucowo-Socjalistycznej „Dror", Komisja Koordynacyjna dla Spraw Dzieci i Młodzieży przy Organizacjach „Ichud" i Hechaluc-Pionier". Po II wojnie światowej wśród beneficjentów znajdowały się: **Centralny Komitet Żydów w Polsce**, **Towarzystwo Ochrony Zdrowia**. Organizacja dostarczała m.in. żywność, odzież, narzędzia, surowce i lekarstwa. W latach 1945–1949

z jej inicjatywy sprowadzono do Polski ok. 600 transportów kolejowych i morskich. Pierwszy transport do Gdyni obejmował 2 t mleka w proszku (1945). Według stanu na wrzesień 1948 pomocy udzielono: 36 domom dziecka, 18 domom terminatorskim, 81 szkołom. Pomoc pieniężna udzielona Polsce w latach 1945–1949 wyniosła łącznie 15,9 mln dolarów. W 1949 w związku z tzw. aferą szpiegowską zawieszono działalność Wydziału Emigracyjnego American Joint w Warszawie.

Źródła: Y. Bauer, *My Brother's Keeper. A History of the American Jewish Joint Distribution Committee 1929–1939*, Philadelphia 1974; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; *Inwentarz Archiwum American Joint Distribution Committee w Polsce1945–1949*, red. T. Epsztein, Warszawa 2005–2018–2019; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele: zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo, państwo, modernizacja*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; S. Kuźma-Markowska, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2018; M. Mitsel, *Przywracanie normalności. Joint w Polsce międzywojennej (1919–1939)*, „Midrasz" 2004, nr 11; L. Pastusiak, *Stosunki polsko-amerykańskie 1945–1955*, Warszawa 2004; A. Sommer Schneider, *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady. Działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989*, Kraków 2014.

[M. N.]

AMERICAN RED CROSS – Amerykański Czerwony Krzyż (ARC), organizacja zajmująca się niesieniem pomocy materialnej i medycznej m.in. ofiarom wojny, dzieciom sierocym oraz medykalizacją macierzyństwa w Polsce w latach 1919–1922 oraz 1945–1947. W latach 1919–1920 delegatką ARC była dr Violette Berger. Z organizacją współpracowali m.in. **Marceli Gromski**, **Władysław Szenajch**. W ramach udzielanej pomocy ARC realizował program skierowany do kobiet z małymi dziećmi. Dążono m.in. do zmniejszenia umieralności niemowląt. W miejscowościach liczących ponad 10 tys. mieszkańców zakładano **stacje opieki nad matką i dzieckiem**. Do I połowy 1922 zorganizowano ich 58. Propagowano wiedzę na temat pielęgnacji i instruowano matki w zakresie opieki nad dzieckiem, organizowano kursy dla pielęgniarek. W ramach działań wspierających macierzyństwo postulowano kontrolę i opiekę prenatalną kobiet spodziewających się dziecka. Nakładem wydawnictwa ARC opublikowano: *O czym należy wiedzieć chcąc urodzić silne i zdrowe dziecko* (1921), *O czym wiedzieć powinna matka karmiąca dziecko z flaszki* (1921), *O karmieniu piersią i o żywieniu dziecka podczas lata* (1921). Placówki ARC umożliwiały przeprowadzanie wykładów dla matek na temat żywienia i pielęgnacji niemowląt. Po likwidacji biura w Warszawie ARC działał za pośrednictwem **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Działalność ARC po II wojnie światowej nieoficjalnie rozpoczęła się w 1944 wraz z przybyciem Donalda Castleberry'ego przy pomocy prawnej Polskiego Czerwonego Krzyża. Placówkę ARC na terenie Polski zorganizowano 27.11.1945, a kierownictwo objął Donald Castleberry. Przy współpracy z PCK od 1946 rozpoczęto akcję dostarczania: lekarstw, materiałów opatrunkowych, narzędzi chirurgicznych, odzieży, żywności. Polskie dzieci wspomagała także młodzież Amerykańskiego Czerwonego Krzyża przez przekazanie środków czystości, przyborów szkolnych, słodyczy. Wartość dostaw ARC dla Polski w latach 1945–1947 została oszacowana na 12 mln USD. Organizacja była aktywna w Polsce do 18.07.1947.

Źródła: A. Bartnicki, K. Michałek, I. Rusinowa, *Encyklopedia historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Warszawa 1992; A. Bliss Lane, *Widziałem Polskę zdradzoną*, Warszawa 2008; M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; F.R. Dulles, *The American Red Cross: A History*, New York 1950; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo, państwo, modernizacja*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; W.T. Kowalski, *Polityka zagraniczna R.P. 1944–1947*, Warszawa 1971; S. Kuźma-Markowska, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2018; S. Kuźma-Markowska, *W trosce o „dzieci jutra". Amerykańskie inicjatywy opieki nad niemowlętami w II Rzeczypo-*

spolitej, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną" 2017, nr 23; L. Pastusiak, *Stosunki polsko-amerykańskie 1945–1955*, Warszawa 2004.

[M. N.]

AMERICAN RELIEF FOR POLAND – Rada Polonii Amerykańskiej, organizacja charytatywna działająca w latach 1938–1973, nastawiona na pomoc Polakom w Polsce i poza granicami kraju. W okresie II wojny światowej kierowała pomoc do polskich uchodźców, jeńców wojennych przebywających w obozach oraz do ludności okupowanych ziem polskich. Zakres pomocy znacząco się zwiększył po zakończeniu wojny. Pomoc przekazywano za pośrednictwem polskich organizacji opieki społecznej: **Caritas**, **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej**, **Polskiego Czerwonego Krzyża**, Komitetu Dobroczynności Polskiej YMCA. Z ARP współpracę podjęły również m.in.: **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, Towarzystwo Przyjaciół Młodzieży i Szkół Wyższych. Od 1946 Rada dysponowała delegaturami w Poznaniu, Krakowie, Gdyni, Warszawie. Podpisanie przez ARP umowy o współpracy z Międzynarodową Organizacją ds. Uchodźców umożliwiło dostęp do uchodźców w obozach na terenie Europy (1947). Wśród form pomocy udzielanej przez ARP znajdowały się: dożywianie, pomoc sanitarna, dostawy artykułów gospodarstwa domowego. W latach 1946–1950 za jej pośrednictwem rozdano w Polsce 171 455 skrzyń pomocy o łącznej wartości 7,9 mln zł. Dostawy darów zawierały: sprzęt medyczny dla szpitali, lekarstwa, artykuły higieniczne, samochody i części zamienne, odzież, obuwie, pościel, galanterię, pomoce szkolne, żywność, odżywki. Pomoc materialną otrzymały m.in. placówki opiekuńcze, **domy dziecka**, **przedszkola**, szkoły, internaty, **świetlice**, szpitale dziecięce. Z darów organizacji w 1946 w zakresie dożywiania skorzystało 94 415 dzieci z 1148 zakładów oraz 192 004 dzieci podczas kolonii i obozów. W 1950 rozdano 116 skrzyń łącznie 23 zakładom prowadzącym opiekę nad dziećmi i młodzieżą. Organizacja zakończyła działalność w Polsce 20.04.1951. Pozostałe w magazynach dary przekazano do dyspozycji **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**.

Źródła: D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele: zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo, państwo, modernizacja*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; W. Jażdżewski, *Rada Polonii Amerykańskiej w świetle akt z l. 1938 – 1973 – (Archiwalne zbiory chicagowskiego Muzeum Polskiego w Ameryce)*, https://dziennikzwiazkowy.com/uncategorized/rada-polonii-amerykanskiej-w-swietle-akt-z-l-1938-1973-archiwalne-zbiory-chicagowskiego-muzeum-polskiego-w-ameryce/ [dostęp: 28.03.2023]; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, t. 11; J. Łaptos, *Humanitaryzm i polityka. Pomoc UNRRA dla Polski i polskich uchodźców w latach 1944–1947*, Kraków 2018; L. Pastusiak, *Z tajników archiwów dyplomatycznych. Stosunki polsko-amerykańskie w latach 1948–1954*, Toruń 2002; F.X. Swietlik, *The Polish displaced person*, Chicago ok. 1946.

[M. N.]

AMERYKAŃSKI WYDZIAŁ RATUNKOWY – amerykańska organizacja pomocy dla terenów Europy Środkowo-Wschodniej powołana na mocy ustawy Kongresu przez prezydenta Woodrowa Wilsona 24.02.1919 jako American Relief Administration. W ramach akcji pomocy żywnościowej dla Polski posługiwano się najczęściej nazwą Misja dla Polski Amerykańskiego Wydziału Ratunkowego. W marcu 1919 szefem Misji dla Polski został William R. Grove. Podstawowym celem działania Misji było dożywianie ludności ziem polskich (obok tego do jej zadań zaliczano rozdawnictwo środków ratunkowych, pomoc dla potrzebujących wsparcia akademików i inteligencji, wsparcie uchodźców w okresie wojny polsko-bolszewickiej). Przesyłana przez Amerykanów pomoc trafiała do Polski przez port w Gdańsku, łączna wartość przekazanej w latach 1919–1922 pomocy żywnościowej wyniosła 22,5 mln dolarów, a wraz ze wspierającymi działalność Misji przydziałami kierowanymi przez rząd polski było to 25,3 mln dolarów. Obok żywności Amerykański Wydział Ratunkowy przekazał Polsce 3 mln sztuk odzieży o wartości ok. 30 mln dolarów. Organizowana przy wsparciu Amerykańskiego Wydziału Ratunkowego akcja dożywiania kierowana była przede wszystkim do

dzieci. Początkowo prowadzona była równolegle przez Misję dla Polski (na jej czele stał Maurice Pate) oraz Państwowy Komitet Pomocy Dzieciom. W akcję prowadzoną pod nadzorem pracowników Misji zaangażowanych było blisko 28 tys. osób. W czerwcu 1920 dożywianiem w jej ramach objęto 1,315 mln dzieci. 15 sierpnia 1920 działalność pomocową połączono we wspólnym **Polsko-Amerykańskim Komitecie Pomocy Dzieciom**, który w kwietniu 1921 dożywiał 1,247 mln dzieci (w maju 1923 dokarmiano jeszcze 364 tys. dzieci). Działalność Wydziału zakończyła się w czerwcu 1922, a w miejsce Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom powstał **Polski Komitet Pomocy Dzieciom**. W dowód uznania zasług na rzecz polskich dzieci poseł amerykański w Warszawie oraz dwaj obywatele USA zostali wybrani na członków honorowych nowego Komitetu.

Źródła: *Amerykański Wydział Ratunkowy, Fundacja dla Dzieci Europy, Misja dla Polski. Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom 1919–1922*, Warszawa 1922; A. Cylwik, *Amerykański Wydział Ratunkowy w latach 1919–1922 na terenie Rzeczypospolitej Polskiej i Gdańska (na podstawie raportów końcowych)*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2021, t. XVIII; W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska podczas Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsmann, Warszawa 1932; *Krótki zarys działalności Amerykańskiego Wydziału Ratunkowego, prowadzonej przy współudziale rządu polskiego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, American Relief Administration*, Warszawa 1922.

[J. J.]

ARCISZEWSKI TOMASZ – ur. 4.11.1874 w Sierzchowach, zm. 20.11.1955 w Londynie; polityk, działacz **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. W 1896 dołączył do Polskiej Partii Socjalistycznej. Budował jej struktury po aresztowaniach działaczy w Zagłębiu Dąbrowskim i w Łodzi. Od 1904 członek Organizacji Bojowej PPS. Członek PPS – Frakcja Rewolucyjna, członek Związku Walki Czynnej. W czasie I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich. W 1916 utworzył Komisję Centralną Związków Zawodowych. 7.11.1918 powołany na ministra pracy i opieki w Tymczasowym Rządzie Republiki Polskiej Ignacego Daszyńskiego. Od 1919 poseł na Sejm RP z ramienia Polskiej Partii Socjalistycznej. Zasiadał w komisjach aprowizacyjnej i miejskiej. W latach 1919–1934 radny Warszawy. W czasie wojny polsko-bolszewickiej współorganizował Robotnicze Komitety Obrony Niepodległości i Komitet Pomocy dla żołnierzy i zdemobilizowanych w pułku obrony Warszawy. Od 1922 do 1935 poseł na Sejm RP. Pracował w Komisji Opieki Społecznej i Inwalidzkiej oraz był wiceprzewodniczącym Komisji Walki z Drożyzną. **Współtwórca Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim** (1919) oraz powstałego na jego bazie Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1926). W latach 1920–1939 przewodniczący Zarządu Głównego organizacji. W 1924 uczestniczył w Zjeździe Socjalistycznej Międzynarodówki Wychowawczej. Reprezentował **Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**. W latach 1928–1939 przewodniczący Warszawskiego Okręgowego Komitetu Robotniczego. Współtwórca Centrolewu. We wrześniu 1939 organizował obronę Warszawy. Od 1939 do 1944 wspólnie z Kazimierzem Pużakiem kierowali Ruchem Mas Pracujących Polski. W styczniu 1944 członek Rady Jedności Narodowej. 1.08.1944 wyjechał do Wielkiej Brytanii. Od 29.11.1944 do 1947 premier rządu emigracyjnego. Pełnił jednocześnie funkcję ministra pracy i opieki społecznej. Przewodniczący komitetu zagranicznego Polskiej Partii Socjalistycznej.

Źródła: T. Arciszewski, *Przez wychowanie dziecka – do socjalizmu! [1924]*, https://web.archive.org/web/20160502201744/http://lewicowo.pl/przez-wychowanie-dziecka-%E2%80%93-do-socjalizmu/ [dostęp: 12.02.2023]; A. Ciołkosz, *Tomasz Arciszewski*, Warszawa 1986; A. Tymieniecka, *Arciszewski Tomasz* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, Warszawa 1985; Ulotka wyborcza, *Czołowi kandydaci listy nr 7*, [1930].

[B. P.]

ASYSTENT RODZINY – instytucja realizująca wsparcie rodzin, które z różnych powodów nie są w stanie samodzielnie pełnić funkcji opie-

kuńczo-wychowawczych wobec własnych dzieci, oraz kształtująca umiejętności członków rodziny w rozwiązywaniu trudnych sytuacji. Instytucja asystenta rodziny została wprowadzona wskutek negatywnej oceny realizacji zadań z zakresu opieki nad dzieckiem i rodziną. Chodziło głównie o wzrost wskaźnika dzieci umieszczanych poza rodziną oraz koncentrację działań wyłącznie na dziecku. Powołana do życia ustawą z 9.06.2011, w praktyce realizowana była w Polsce od lat 90. XX wieku. Opierała się wówczas na działalności stowarzyszeń i ośrodków pomocy społecznej, które realizowały projekty pogłębionej pracy socjalno-wychowawczej z elementami terapii w środowisku zamieszkania rodziny. Prace nad założeniami ustawy rozpoczęły się w 2007, przepisy weszły w życie w 2012. Do zadań asystenta rodziny należy: opracowanie i realizacja planu pracy z rodziną, udzielanie pomocy rodzinom w poprawie ich sytuacji życiowej (w tym w zdobywaniu umiejętności prawidłowego prowadzenia gospodarstwa domowego), podejmowanie działań interwencyjnych i zaradczych w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa dzieci i rodzin, udzielanie pomocy w poszukiwaniu, podejmowaniu i utrzymywaniu pracy zarobkowej, udzielanie wsparcia dzieciom (w szczególności poprzez udział w zajęciach psychoedukacyjnych), prowadzenie indywidualnych konsultacji wychowawczych dla rodziców i dzieci, prowadzenie dokumentacji dotyczącej pracy z rodziną oraz sporządzanie na wniosek sądu opinii o rodzinie i jej członkach, współpraca z jednostkami administracji rządowej i samorządowej, właściwymi organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami i osobami specjalizującymi się w działaniach na rzecz dziecka i rodziny; monitorowanie funkcjonowania rodziny po zakończeniu pracy z rodziną. Asystent rodziny w jednym czasie może prowadzić pracę z nie więcej niż 20 rodzinami.

Źródła: *Asystent rodzinny. Nowy zawód i nowa usługa w systemie wspierania rodzin. Od opieki do wsparcia*, red. A. Żukiewicz, Kraków 2011; I. Krasiejko, *Asystentura rodziny. Rekomendacje metodyczne i organizacyjne*, Warszawa 2016; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 kwietnia 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2016, poz. 575; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, poz. 887; E. Wyrwich-Hejduk, *Asystent w pracy socjalnej z rodziną* [w:] *W kręgu zagadnień pracy socjalnej*, red. A. Kwak, E. Wyrwich-Hejduk, Warszawa 2012; E. Zieja, *Rola asystenta rodziny w świetle Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – kolejna forma pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi*, „Wychowanie w Rodzinie" 2012, t. 6, nr 2.

[K. Ch.]

B

BABICKI JÓZEF CZESŁAW – ur. 20.08.1880 w Michałowicach w powiecie miechowskim, zm. 22.11.1952 w Łodzi; pedagog i społecznik, twórca tzw. **systemu rodzinkowego** w wychowaniu dzieci. Studia podjął na Politechnice Warszawskiej, następnie przeniósł się na filozofię na Uniwersytet Lwowski, której jednak również nie ukończył. W 1914 w Pruszkowie został kierownikiem bursy dla chłopców oraz związanej z nią szkoły. W okresie I wojny światowej wspólnie z **Wandą Woytowicz-Grabińską**, Władysławem Łopińskim i **Stefanem Łopatto** działał w Wydziale Wykonawczym Burs **Rady Głównej Opiekuńczej** w Warszawie. Z ramienia RGO został naczelnym dyrektorem Rady Opiekuńczej Pruszkowskiej, prowadząc łącznie 10 zakładów wychowawczych, 4 szkoły powszechne, gimnazjum, 3 kuchnie, żłobki i przedszkola. Pruszkowskimi zakładami wychowawczymi kierował do końca 1924. Od 1925 podjął pracę w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**, gdzie w latach 1928–1939 był radcą ministerialnym. W okresie pracy w resorcie wydał drukiem wiele prac związanych z działalnością opiekuńczą, opracowywał instrukcje dla instytucji opiekuńczych, prowadził badania ankietowe na temat ich funkcjonowania. W latach 1926–1927 wprowadzał na terenie Pruszkowa opracowany przez siebie eksperyment pedagogiczny nazwany **systemem rodzinkowym**. Przygotował autorski program systemu dokształcania

wychowawców placówek opiekuńczych, brał także udział w organizowaniu kursów dla nauczycieli i wychowawców oraz przedstawicieli innych profesji zaangażowanych w działalność opiekuńczą. Wykładał w prowadzonym przez **Helenę Radlińską** **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej** **Wolnej Wszechnicy Polskiej** oraz w **Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej**. W 1928 był współzałożycielem Warszawskiego Koła Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą, organizującego świetlice dla dzieci. Od 1936 był sekretarzem Komitetu Organizacyjnego **Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka**, który odbył się w 1938. Po wojnie pracował w łódzkim Wydziale Opieki Społecznej.

Źródła: J.C. Babicki, W. Grabińska-Woytowicz, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; M. Balcerek, *System opieki nad dzieckiem w ujęciu J. Cz. Babickiego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1982, nr 1; F. Kulpiński, *Józef Babicki. Życie, działalność, dorobek pedagogiczny*, Lublin 1986; S. Rożnowska-Badora, *Poglądy J. Cz. Babickiego na proces wychowania w zakładach opiekuńczych*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1982, nr 8; A. Stopińska-Pająk, *Babicki Józef Czesław* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1988; O. Żawrocki, *O Czesławie Babickim – wychowawcy i człowieku*, „Dom Dziecka" 1960, nr 10.

[J. J.]

BABKI WIEJSKIE – kobiety niemające przygotowania fachowego, ale powszechnie uważane za specjalistki w odbieraniu porodów i opiece nad kobietą po porodzie i noworodkiem. Ich status wynikał z uznawania doświadczenia życiowego za najbardziej wiarygodnego źródła umiejętności położniczych. Traktowane były często jako bardziej wiarygodna pomoc położnicza niż profesjonalne akuszerki, zwłaszcza w środowisku wiejskim. Wynikało to z większej akceptacji prostych i bardziej zrozumiałych dla ludności czynności wykonywanych przez babki wiejskie („ona 6-cioro dzieci urodziła, to się na tym zna"). Zjawisko jest nieuchwytne statystycznie. Działalność babek wiejskich traktowana była przez profesjonalne służby jako niespełniająca swego zadania i stanowiąca poważne zagrożenie dla kobiet oraz przyczyniająca się do wysokiej śmiertelności niemowląt. Babki stosowały różne „domowe" produkty i sposoby (np. preparaty ziołowe) oraz środki chemiczne. Wraz z rozbudową infrastruktury położniczej zwalczano „babkarstwo". Zjawisko to jednak było trwałe, co związane było z powolnym rozwojem wspomnianej infrastruktury (w II Rzeczypospolitej istniało zaledwie 5 klinik położnictwa i chorób kobiecych). Na szerszą skalę występowało jeszcze do połowy lat 50. XX wieku, a zanikło wraz z postępującą medykalizacją zdrowia i życia reprodukcyjnego kobiet. Walka z babkami była jednym z elementów procesu modernizacji wsi realizowanego w ramach planu 6-letniego. W późniejszych latach działały jeszcze „babki" wyspecjalizowane w przerywaniu ciąży („babki przerywaczki"), co związane było z dużym zapotrzebowaniem społecznym wynikającym z niedostatecznej wiedzy w na temat planowania rodziny, braku środków antykoncepcyjnych oraz z czynnikami społecznymi i kulturowymi (np. nietolerancja dla dzieci pozamałżeńskich). Zjawisko to zanikło z końcem lat. 60. XX wieku.

Źródła: S. Kuźma-Markowska, *Walka z „babkami" o zdrowie kobiet. Medykalizacja przerywania ciąży w Polsce w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2017, t. 10; A. Malarewicz, M. Sola, *Położnictwo. Miniona epoka. Przyczynek do historii położnictwa*, „Studia Medyczne" 2011, t. 23, nr 3; W. Piątkowski, *Spotkania z inną medycyną*, Lublin 1990; W. Rostworowska, *Tam, gdzie higiena nie dociera*, „Służba Zdrowia" 1956, nr 44; E. Waszyński, *Historia położnictwa i ginekologii w Polsce*, Wrocław 2000.

[K. Ch.]

BADANIA LEKARSKIE MŁODOCIANYCH PRACOWNIKÓW – badania lekarskie młodych osób pomiędzy 15 a 18 rokiem życia podejmujących pracę w przemyśle wprowadzone na podstawie **ustawy z 2.07.1924 w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet**. Ustawa przewidywała, że dyrekcja przedsiębiorstwa na polecenie inspektora pracy ma obowiązek zapewnić bezpłatne badanie młodzieży przeprowadzone przez wskazanego lekarza. Bada-

nie miało na celu stwierdzenie, czy dana praca jest wskazana dla młodocianego i nie szkodzi jego zdrowiu. Ustawodawca nie obciążał finansowo pracującej młodzieży. Nie wskazał, kto konkretnie ma przeprowadzić procedurę badawczą. Na podstawie dokumentu lekarskiego inspektor pracy mógł zakazać młodej osobie pracy bądź zalecić podjęcie innych obowiązków pracowniczych właściwych dla młodej osoby. W latach 1924–1929 rezultaty wprowadzenia obowiązku badań lekarskich młodocianych były bardzo skromne. W 1928 Główny Inspektor Pracy przedstawił wniosek o skierowanie wykonywania badań lekarskich do **kas chorych**. W 1929 podpisano porozumienie – kasy chorych wskazywały lekarzy do przeprowadzenia badań. W większości znajdowali się oni w uprzemysłowionych regionach, wskutek czego młodociani zatrudnieni w mniejszych miejscowościach nie mieli możliwości wykonania badań. Na polecenie inspektorów pracy kasy chorych miały obowiązek wykonać badania. W 1929 przeprowadzono 1463 badania, w 1932 – 18 357, a w 1937 – 35 891. W 1933 doszło do porozumienia między **Ministerstwem Opieki Społecznej** a Związkiem Kas Chorych. Dotyczyło rozszerzenia obowiązku wykonania badań lekarskich na wszystkie jednostki na terenie kraju. Inspekcja Pracy wraz z lekarzami kas chorych ubiegali się o rozwój opieki lekarskiej nad młodocianymi pracownikami. Połowicznie udało się zrealizować akcję profilaktyczną i leczniczą. Badania lekarskie młodocianych stały się wstępem do późniejszej budowy w Polsce systemu medycyny pracy.

Źródła: K. Bach, *O pozycji prawnej dziecka w Polsce dwudziestolecia międzywojennego. Wybrane aspekty* [w:] *Dziecko w historii – między godnością a zniewoleniem*, t. 1: *Godność jako fundament człowieka*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Suplicka, Białystok 2021; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; J. Jończyk, *Ochrona pracy kobiet i młodocianych w polskim przemyśle w latach 1918–1939*, Warszawa 1961; B. Pasterski, *The beginnings of occupational medicine in interwar Poland – introduction to research*, „Humanities and Social Sciences" 2023, nr 2; J. Supady, *Medycyna pracy w Polsce międzywojennej*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny" ROK, t. 60, nr 4; R. Szozda, *Badania profilaktyczne – krótka historia*, „Atest" 2007, nr 5; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636.

[B. P.]

BALCEREK MARIAN – ur. 25.03.1935 w Sworowie k. Poznania, zm. 3.10.1992 w Radomiu; pedagog, socjolog. Wprowadził pedagogikę opiekuńczą jako jedną z dyscyplin w ramach nauk pedagogicznych. Studiował pedagogikę na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1964–1972 pracownik **Ministerstwa Oświaty** – wizytator ds. opieki nad dzieckiem, dyrektor Departamentu Organizacji Badań i Programów Oświatowych. Doktorat uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim, na podstawie opublikowanej w 1978 dysertacji o rozwoju opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939. W publikacji z 1981, będącej rozprawą habilitacyjną przedstawioną na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, skupił się na kwestiach rozwoju wychowania i kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo w ujęciu historycznym. Zastępca dyrektora w Instytucie Kształcenia Nauczycieli w Warszawie. Wicedyrektor, później dyrektor w Instytucie Badań Problemów Młodzieży. Członek m.in. Zespołu Pedagogiki Opiekuńczej i Pedagogiki Specjalnej Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, Krajowej Rady Postępu Pedagogicznego, Komisji Historycznej Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Działał w Komitecie Redakcyjnym czasopisma „Szkoła Specjalna". Przyczynił się do upowszechniania dziejów opieki nad dzieckiem i wychowania jako historii pedagogiki opiekuńczej. Nawiązywał do inicjatyw podejmowanych przez wybitnych polskich pedagogów (**Janusz Korczak**, **Stanisław Markiewicz**). Autor publikacji m.in.: *Dzieje opieki nad dzieckiem ze szczególnym uwzględnieniem kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo* (1977), *Prawa dziecka* (1984), *Młode pokolenie czasu kryzysu i reform. Polska młodzież '87* (1988), *Międzynarodowa ochrona praw dziecka* (1990). Publikował na łamach czasopism: „Nowa Szkoła", „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze", „Przegląd Historyczno-Oświatowy", „Ruch Pedagogiczny", „Rozprawy z Dziejów Oświaty", „Szkoła Specjalna".

Źródła: M. Balcerek, *Historyczny rozwój tendencji wychowawczych TPD* [w:] *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, red. B. Butrymowicz, L. Gomółka, Warszawa 1975; M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; M. Balcerek, *Rozwój szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce okresu międzywojennego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 1969, t. 12; F. Bocian, *Balcerek Marian* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; W. Gasik, J. Pańczyk, *Czołowi polscy pedagodzy specjalni oraz absolwenci PIPS i WSPS z lat 1971–1992*, Warszawa 1997; J. Meissner-Łozińska, *Balcerek Marian (1935–1992)* [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, red. A. Meissner, W. Szulakiewicz, Toruń 2008; E. Trempała, *Marian Balcerek (1935–1992)*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1993, nr 4.

[M. N.]

BALEY STEFAN – ur. 4.02.1885 w Borkach Wielkich k. Tarnopola, zm. 13.09.1952 w Warszawie; psycholog, urodzony w rodzinie ukraińskiej, twórca polskiej **psychologii wychowawczej** i społecznej. W 1907 ukończył studia w Uniwersytecie Jagiellońskim, w 1911 otrzymał stopień doktora filozofii na Uniwersytecie Lwowskim. W latach 1912–1914 studiował psychologię w Berlinie, zaś w latach 1918–1923 odbył studia medyczne we Lwowie. Początkowo pracował jako nauczyciel szkół gimnazjalnych we Lwowie i Tarnopolu, równocześnie był lekarzem chorób nerwowych w Szpitalu Powszechnym we Lwowie. Od 1928 profesor nadzwyczajny w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie do śmierci stał na czele Katedry Psychologii Wychowawczej. Jako twórca koncepcji psychologii wychowawczej implementował metody eksperymentalne w psychologii, autor badań nad racjonalną opieką nad dziećmi, organizator ośrodka dydaktyki psychologii wychowawczej. Zajmował się też poradnictwem zawodowym. Od 1929 redaktor „Polskiego Archiwum Psychologicznego" (od 1938 „Psychologia Wychowawcza"). Pracował także w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego w Warszawie, gdzie wykładał psychologię wychowawczą. Współpracował z kierowanym przez **Marię Grzegorzewską** **Państwowym Instytutem Pedagogiki Specjalnej w Warszawie**. W 1936 stanął na czele Instytutu Pedagogicznego Związku Nauczycielstwa Polskiego, w którym pracował do 1951. Po wojnie kierownik Zakładu Psychologii Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, gdzie prowadził badania nad psychologią sportu i wychowania fizycznego. Współzałożyciel w 1946 Polskiego Towarzystwa Psychologicznego i szef jego Oddziału Warszawskiego. Autor prac: *Psychologia wieku dojrzewania* (1931); *Psychologia wychowawcza w zarysie* (1938); *Drogi samopoznania* (1946).

Źródła: W. Błońska, *Baley Stefan* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1988; O. Honczarenko, *Koncepcja samopoznania Stefana Baleya*, „Studia z Historii Filozofii" 2015, nr 4; E. Kosnarewicz, *Baley Stefan* [w:] *Słownik psychologów polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992; *Stefan Baley. Wybrane pisma psychologiczne*, t. II: *Psychologia muzyki i psychologia wychowawcza*, red. S. Ivanyk, M. Lewicka, Warszawa 2016; J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985.

[J. J.]

BARAŃSKI RAJMUND – ur. 13.08.1894 w Raciążu, zm. 22.05.1971 w Warszawie; lekarz pediatra, porucznik, polityk, działacz społeczny. Współtwórca współczesnej pediatrii polskiej. Absolwent Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Kijowskiego (1917). Pracował w Klinice Pediatrycznej Uniwersytetu Kijowskiego. Po powrocie do Polski pod koniec 1918 wstąpił do Wojska Polskiego (do 1922). Podjął pracę w Klinice Chorób Dziecięcych Uniwersytetu Warszawskiego. Po jej zarekwirowaniu przez okupanta niemieckiego w 1943, odtworzył ją w szpitalu przy ul. Śliskiej 51. Przynależał do Oddziału „Bakcyl" w Sanitariacie Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej. Podczas powstania warszawskiego szpital pod kierownictwem Barańskiego jako komendanta został udostępniony uczestnikom walk. Dzieci potrzebujące opieki lekarskiej usytuowano w drugim pawilonie szpitala. Po zakończeniu działań wojennych klinikę przeniesiono do budynku przy ul. Litewskiej 16. W latach 1945–1950 kierownik Oddziału Niemowlęcego, Obserwacyjnego, Gruźliczego w warszawskiej

Klinice Chorób Dziecięcych nr 1. W latach 1948–1951 kierownik, następnie w latach 1951–1954, przewodniczący Rady Naukowej Państwowego **Instytutu Matki i Dziecka** w Warszawie. Od 18.03.1949 pełnił funkcję członka Państwowej Rady Zdrowia. Od 29.03.1949 wiceprezes Naukowego Towarzystwa Lekarskiego. W 1951 kierownik I Kliniki Pediatrycznej Akademii Medycznej. Od 13.11. 1956 do 24.04.1960 minister zdrowia, od 25.04.1960 do 15.05.1961 minister zdrowia i opieki społecznej. Od 1963 członek Rady Naukowej Instytutu Żywności i Żywienia. W obszarze jego zainteresowań znalazły się zagadnienia odżywiania i biegunek zakaźnych. Działał na rzecz zmniejszenia umieralności niemowląt przez opracowanie prawidłowych sposobów żywienia i diety pektynowej, propagowanie nawadniania dożylnego. Autor prac dotyczących m.in. pediatrii i rozwoju dziecka.

Źródła: *Barański Rajmund* [w:] *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, red. J. Durko, W. Fijałkowski, H. Szwankowska, Warszawa 2002; R. Barański, *Zadania i obowiązki pielęgniarki na stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem*, „Opieka nad Dzieckiem" 1927, nr 5; H. Jędrzejewska, *Lekarze Powstania Warszawskiego 1 VIII – 2 X 1944*, Warszawa 2006; I. Kanabas, *Med. dr med. Rajmund Barański 1894–1971*, „Kwartalnik Akademii Medycznej" 1971, nr 4; T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991; *Rajmund Barański*, „Życie Warszawy" 1956, nr 274; M. Wojnarowski, *Prof. Rajmund Barański*, „Kwartalnik Akademii Medycznej" 1975, nr 1.

[M. N.]

BAUDOUIN GABRIEL PIOTR – ur. 5.04.1689 w Avesnes-sur-Helpe, zm. 10.02.1768 w Warszawie; francuski prezbiter rzymskokatolicki ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy, działacz społeczny, założyciel najstarszego na ziemiach polskich domu dla podrzutków, profesor filozofii i teologii. Przyjęty do korpusu przybocznej gwardii królewskiej, następnie w 1710 wstąpił do Zgromadzenia Księży Misjonarzy. W 1717 został wysłany do Rzeczypospolitej. Posługiwał w kościele św. Krzyża w Warszawie. Pracował w seminarium, profesor filozofii, teologii. Dyrektor seminarium internum – seminarzystów księży misjonarzy. Prokurent prowincji i asystent domu. Po uzyskaniu zgody władz duchownych rozpoczął organizowanie opieki nad podrzutkami. Umieszczał dzieci za wynagrodzeniem u różnych kobiet w stolicy oraz okolicy. Starał się o utworzenie przytułku dla dzieci starszych. Początkowo zbudował drewniany dom, gdzie zorganizował pierwszy zakład wychowawczy. W 1732 kupił stojącą obok kamienicę, do której przeniósł ośrodek. W okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II tymczasowo zlikwidowano zakład. Kontynuował swoją pracę od 1736. 1.06.1736 podjął zbiórki składek publicznych na ochronkę dla niemowląt-podrzutków. 24.08.1736 zaczął przyjmowanie dzieci do zakładu. W pierwszym roku działalności szpitala mieszkało w nim 79 podopiecznych. Urządził loterię w celu zdobycia środków na prowadzenie zakładu. W 1754 kupił grunt pod budowę szpitala. Uroczyste oddanie obiektu nastąpiło 24.06.1757. Przywilejem królewskim z 22.04.1758 placówka uznana została za szpital generalny. Dokonał powiększenia szpitala, dzięki wsparciu władz państwa. Obiekt stał się szpitalem dla podrzutków, sierot, starców, kalek. W 1768 w szpitalu przebywały 793 osoby.

Źródła: S. Badoda, D. Marzec, *Twórcy polskiej pedagogiki opiekuńczej. Wybrani przedstawiciele*, Częstochowa 1995; M. Flis, *Ksiądz Gabriel Pierre Baudouin nieznany święty*, http://www.swkrzyz.pl/index.php/item/674-zyciorys-ks-gabriela-piotra-baudouina [dostęp: 5.01.2024]; M. Kolankiewicz, *Zarys dziejów domu ks. Baudouina*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 1993, nr 1; *Ks. Gabryel Baudouin i szpital dzieciątka Jezus w Warszawie*, „Tygodnik Ilustrowany" 1860, nr 31, t. 1; F. Śmidoda, *Baudouin Gabrjel Piotr* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935; F. Śmidoda, *Ks. Gabriel Piotr Baudouin i jego dzieło w latach 1732–1768*, Warszawa 1938.

[B. P.]

BELUCH-BELOŃSKI JÓZEF – ur. 14.02.1897 w Przemyślu, zm. 1985 w Warszawie. Brał udział w ruchu młodzieżowym i robotniczym jako czynny działacz Polskiej Partii Socjalistycznej. Od 1918 współzałożyciel organizacji zawodowych na terenie Przemyśla. Od 1921

delegat Rady Kasy Chorych, a od 1927 sekretarz, wicekomisarz i komisarz Powiatowej Kasy Chorych dla Przemyśla i Dobromila. Członek Zarządu Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego oraz wiceprzewodniczący Zarządu **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Pełnił honorowo obowiązki sekretarza Rady Związków Zawodowych. Podczas II wojny światowej internowany na Węgrzech, przedostał się do Francji, skąd w 1940 został oddelegowany do Wielkiej Brytanii. W 1942 mianowany do II Rady Narodowej RP. W latach 1943–1945 przewodniczący Komisji Ubezpieczeniowej dla marynarzy marynarki handlowej. Członek i skarbnik Centralnego Komitetu Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny w Londynie. Po powrocie do kraju 11.08.1945 osiadł w Warszawie. W latach 1945–1949 pełnił funkcję prezesa **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej**. W czasie kadencji J. Belucha-Belońskiego CKOS wspierał i tworzył nowe placówki, w tym **domy małych dzieci**, **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, **żłobki**, warsztaty szkoleniowe dla młodzieży. Dążono do rozwoju **kuchni ludowych** i dożywiania dzieci repatriantów w punktach dworcowych. Publikował na łamach czasopisma **„Opiekun Społeczny”,** przedstawiając sprawy bieżące z zakresu polskiej opieki społecznej. W 1948 uczestniczył w powołaniu Komisji Koordynacyjnej Opieki Społecznej. W latach 1945–1949 był również organizatorem i przewodniczącym Centralnego Komitetu Pomocy Zimowej. Z **Akcji Pomocy Zimowej** od lutego 1946 do kwietnia 1947 skorzystało 1 114 000 dzieci. Od października 1947 do marca 1948 opieką objęto 798 610 dzieci. W Sejmie J. Beluch-Beloński był zastępcą przewodniczącego Komisji Pracy i Opieki Społecznej oraz członkiem Komisji Zdrowia. Po przejściu na emeryturę od 1966 udzielał się społecznie na rzecz dzieci i miasta Warszawy.

Źródła: *Akcja Pomocy Zimowej w cyfrach*, „Dziennik Zachodni” 1947, nr 212; J. Beluch-Beloński, *Opieka społeczna w Polsce Ludowej*, „Opiekun Społeczny” 1948, nr 9–10; J. Beluch-Beloński, *Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*, „Opiekun Społeczny” 1946, nr 5–6; J. Beluch-Beloński, *W londyńskiej grupie PPS* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945*, red. E. Hałoń, t. 1, Warszawa 1994; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, Wrocław 2004; J. Kowalewska, *Józef Beloński* [w:] *Słownik biograficzny polskiego państwa na uchodźctwie*, t. 1, Lublin 2022; J.S., *Komisja Koordynacyjna Opieki Społecznej*, „Opiekun Społeczny” 1948, nr 4; *Parlamentarzyści*, *Beluch-Beloński Józef*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000008441&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp: 16.01.2023]; *Społeczeństwo polskie raz jeszcze zdało egzamin ofiarności obywatelskiej*, „Głos Wielkopolski” 1948, nr 178.

[M. N.]

BIBLIOTEKA WYDZIAŁU OPIEKI NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ – seria wydawnicza publikowana przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** w okresie dwudziestolecia międzywojennego, mająca na celu propagowanie regulacji prawnych i organizacyjnych związanych z opieką nad dziećmi i młodzieżą oraz działań Wydziału Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. W ramach serii ukazały się: *Instrukcja Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej dla zamkniętych zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży* (Warszawa 1927), *Żłobki dzienne dla niemowląt organizacja i prowadzenie* (Warszawa 1927) autorstwa **Marcelego Gromskiego**, *Kursy dokształcające dla wychowawców zakładów opiekuńczo-wychowawczych: uzasadnienie i program*, opracowane przez **Czesława Józefa Babickiego** we współpracy Jana Bogdanowicza i innych autorów (Warszawa 1928), *Kursy dokształcające dla wychowawców zakładów opiekuńczo-wychowawczych: uzasadnienie i program* tych samych autorów (Warszawa 1931). W monografii poruszono m.in.: kwestię organizacji kursów dokształcających, prawnych podstaw opieki społecznej nad dziećmi, czytelnictwa dziecięcego czy problematykę wychowania dziecka opuszczonego. W ramach serii wydana została także praca Jana Bogdanowicza *Zarys rozwoju fizycznego dziecka podług wykładów na organizowanych przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Kursach Dokształcających dla wychowawców Zakładów Opiekuńczych* (Warszawa 1930). Kolejna w serii była rozprawa Marii Leśniewskiej *Rozwój ochrony macierzyństwa robotnicy w prze-*

myśle polskim (Warszawa 1931). Omówiona w niej została kwestia ustawodawstwa w zakresie ochrony macierzyństwa. Opisano metody wprowadzenia w życie **ustawy z 2.07. 1924 w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet** i jej wykonanie w rzeczywistości. W kolejnej części przedstawiono personel placówek ochrony macierzyństwa i ich metody pracy. W czasie II wojny światowej zbiory biblioteki **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** uległy zniszczeniu.

Źródła: J. Bogdanowicz, *Zarys rozwoju fizycznego dziecka podług wykładów na organizowanych przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Kursach Dokształcających dla wychowawców Zakładów Opiekuńczych*, Warszawa 1930; M. Gromski, *Żłobki dzienne dla niemowląt. Organizacja i prowadzenie*, Warszawa 1927; *Instrukcja Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej dla zamkniętych zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1927; M. Leśniewska, *Rozwój ochrony macierzyńska robotnicy w przemyśle polskim*, Warszawa 1931; A. Paszek, *Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 1918–2008 (w zbiorach GBPiZS)*, oprac. A. Radwańska, E. Wyglądała, Warszawa 2008.

[B. P.]

BLIZIŃSKI WACŁAW – ur. 28.07.1870 w Warszawie, zm. 21.10.1944 w Częstochowie; ksiądz, działacz społeczny i oświatowy. W 1887 wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. W 1892 wyświęcony na księdza. Urzędnik Konsystorza Generalnego. Od 5.01. 1900 proboszcz parafii Lisków. W 1900 założył Parafialne Bractwo Trzeźwości. W 1905 tworzył na terenie parafii ochronki dla dzieci. Powstały w Zakrzynie, Strzałkowie, Koźlątkowie, Józefowie (Olędry Liskowskie), Dębsku i Wygodzie. Ochronka w Liskowie działała pod patronatem Zarządu Głównego **Polskiej Macierzy Szkolnej**. W 1913 uczęszczało do placówki 150 małoletnich. Wprowadził obowiązek nauki pisania i czytania dla dzieci. Założył tajne kursy czytania i pisania dla dorosłych. Wprowadził oświadczenie o abstynencji dla dzieci pierwszokomunijnych do 20 roku życia. Opiekun czytelni i biblioteki. Przyczynił się do obniżenia poziomu analfabetyzmu wśród dorosłych i dzieci. We wsi Koźlątków utworzył letnisko dla dzieci. 25.03.1905 założył warsztaty tkackie. W 1905 powołał Gniazdo dla biednej dziatwy. W 1909 uczęszczało tam 114 dzieci. Propagował opiekę zdrowotną oraz higienę wśród rodzin. Przyczynił się do powstania Szkoły Rolniczej w Liskowie. 1.01. 1910 powołał warsztaty zabawkarskie. Zainicjował powstanie w 1916 Gimnazjum im. ks. Piotra Skargi o profilu humanistyczno-klasycznym. Poseł na Sejm Ustawodawczy z Narodowego Zjednoczenia Ludowego. Zasiadał m.in. w komisjach: ochrony pracy, opieki społecznej, zdrowia publicznego. Wnioskodawca **ustawy o opiece społecznej** uchwalonej 16.08.1923. W dwudziestoleciu międzywojennym przyczynił się do powstawania stacji matki i dziecka, w 1931 z jego inicjatywy powstał ośrodek zdrowia. W 1938 współtworzył Uniwersytet Ludowy. Od 1938 senator V kadencji. W czasie II wojny światowej opuścił parafię.

Źródła: M. Brenk, *Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna" 2014, nr 1; S. Kęszka, *Życie i dzieło ks. prałata Wacława Blizińskiego 1870–1944*, Kalisz 2008; Ż. Marszałek-Trzebińska, *Ksiądz Wacław Bliziński i jego dzieło na rzecz rodziny wiejskiej w Liskowie (1870–1944)*, „Wychowanie w Rodzinie" 2018, nr 2, t. 18; M. Podkowski, *Działalność księdza Wacława Blizińskiego w Sejmie Ustawodawczym (1919–1922)* [w:] *Zgromadzenia stanowe i organy przedstawicielskie w dziejach. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Marianowi Józefowi Ptakowi*, red. J. Koredczuk, P. Wiązek, Wrocław 2020; W. Świątkiewicz, *Ks. Wacław Bliziński (1870–1944)*, https://adonai.pl/ swieci/?id=257 [dostęp: 18.02.2023].

[B. P.]

BOBROWSKA BRONISŁAWA – z d. Szrejber, ur. 18.08.1875 w Warszawie, zm. 6.02.1961 w Krakowie; działaczka kobieca, organizatorka opieki nad dziećmi, nauczycielka, wychowawczyni. Absolwentka pensji żeńskiej. Studia rozpoczęła w Sankt Petersburgu na wydziale fizyko-matematycznym, w 1897 podjęła studia przyrodnicze na wydziale przyrodniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Nauki nie ukończyła. W 1901 poślubiła Emila Bobrowskiego. Od 1901 należała do Polskiej

Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska Cieszyńskiego. Była aktywna w sekcji dziecięcej Organizacji Kobiet i kulturalno-oświatowej. Pracowała dorywczo jako pedagog. Od 1912 należała do Oddziału Żeńskiego Związku Strzeleckiego. Przed 1914 utworzyła świetlice dla dzieci przy Domu Robotniczym na Podgórzu w Krakowie. W 1914 współzałożyła krakowskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. W czasie I wojny światowej działała w oddziale wywiadowczym I Brygady Legionów Polskich. Była kurierką. Aresztowana przez Rosjan, przebywała w więzieniu na Pawiaku w oddziale żeńskim „Serbia" w Warszawie. Zwolniona 5.08.1916. Później pracowała jako nauczycielka w szkole Marii Ramułtowej w Krakowie. Aktywnie uczestniczyła w Lidze Kobiet. Należała do naczelnego zarządu Ligi Kobiet Galicji i Śląska. W 1924 utworzyła w ramach Towarzystwa Przyjaciół Dzieci kolonię dla dzieci robotników w Kobiernikach. Współpracowała z **Robotniczym Towarzystwem Przyjaciół Dzieci**. Przystąpiła do Rady Pedagogicznej. W 1929 wspólnie z mężem opuściła szeregi Polskiej Partii Socjalistycznej. W czasie II wojny światowej organizowała opiekę nad dziećmi robotniczymi w Krakowie. Po 1945 aż do śmierci pracowała w ośrodku wychowawczym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Kobiernikach. Autorka *Rzeczpospolitej Dziecięcej* wydanej w 1962.

Źródła: B. Bobrowski, *Zjednoczenie, dzieje pewnego stowarzyszenia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1963, nr 2; W.K. Cygan, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich*, Warszawa 1992; J. Dufrat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/1919)*, Toruń 2001; J. Myśliński, *Bobrowska Bronisława (1876–1961)* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, Warszawa 1978; Z. Topińska, *Wstęp* [w:] B. Bobrowska, *Rzeczpospolita Dziecięca*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.

[B. P.]

BOGDANOWICZ JAN – ur. 17.12.1894 w Warszawie, zm. 27.07.1967 w Warszawie; lekarz pediatra, klinicysta, społecznik. Prekursor nowych metod leczenia i poprawy warunków biologii rozwojowej dzieci. Prowadził badania w zakresie chorób zakaźnych, m.in. błonicy, krztuśca, płonicy, a także prawidłowego rozwoju dziecka. Krajowy konsultant z zakresu pediatrii. Absolwent Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1922). Pracował w Miejskiej Pomocy Lekarskiej. Lekarz szkolny w Gimnazjum Ziemi Mazowieckiej oraz lekarz Żłobka Towarzystwa Opieki nad Dzieckiem. Wykładał w kilku instytutach i szkołach pielęgniarskich. W latach 1934–1943 ordynator Szpitala im. Karola i Marii w Warszawie. W 1944, po upadku powstania warszawskiego, nadal kierował szpitalem, ewakuowanym do Włodzimierzowa. Współorganizator nowego gmachu przy ul. Działdowskiej (1946), będącego II Kliniką Pediatryczną Uniwersytetu Warszawskiego, następnie kierował Oddziałem Pediatrycznym. Profesor nadzwyczajny Akademii Medycznej w Warszawie (1951), następnie profesor zwyczajny (1959). Kierownik Katedry i Kliniki Chorób Zakaźnych Wieku Dziecięcego (1950–1964). Prezes **Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego**, prezes Polskiego Towarzystwa Reumatologów. Założyciel i wiceprezes Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych. W latach 1947–1952 redaktor naczelny „Pediatrii Polskiej". Od 1950 członek rad naukowych: **Instytutu Matki i Dziecka**, Zakładu Surowic i Szczepionek, Instytutu Reumatologii, Akademii Wychowania Fizycznego. Autor ponad 200 prac, do których należą: *Właściwości rozwojowe wieku dziecięcego* (1962), *Pediatria i pediatra* (1965). Od 1936 członek Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego. Jego imieniem został nazwany Szpital Dziecięcy przy ul. Niekłańskiej w Warszawie (1977).

Źródła: S. Bajer, *Służba zdrowia Warszawy w walce z okupantem 1939–1945*, Warszawa 1985; H. Brokman, *Działalność naukowa med. dr med. Jana Bogdanowicza*, „Pediatria Polska" 1968, nr 2; *Jan Józef Bogdanowicz*, https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jan-bogdanowicz,3672.html [dostęp: 25.01.2023]; *Pamiętnik VIII Zjazdu Pediatrów Polskich odbytego w Krakowie w dniach 5, 6, 7 i 8 X. 1950 r.*, red. J. Bogdanowicz, Warszawa 1951; Z. Podgórska-Klawe, *Szpitale warszawskie 1388–1945*, Warszawa 1975; H. Szczepańska, *Jan Bogdanowicz* [w:] *Słownik biograficzny zasłużonych pedia-*

trów, z. 1, red. E. Wilkoszewski, J. Armata, Warszawa 1985; M. Wiśniewska, M. Sikorska, *Szpitale powstańczej Warszawy*, Warszawa 1991; *Szpital Dobrej Woli. Szpital Wolski 1939–1945*, red. H. Geber, H. Halweg, Warszawa 2004; Z. Woźniewski, *Książka raportów lekarza dyżurnego. Szpital Wolski w okresie Powstania Warszawskiego*, Warszawa 1976.

[M. N.]

BOGDANOWICZ ZOFIA – ur. 24.06.1897 w Ulesiu, zm. 27.12.1976 w Warszawie; nauczycielka, działaczka oświatowa. Nauczycielka w Seminarium dla Ochroniarek w Częstochowie (od 1919). Absolwentka Instytutu Pedagogicznego w Warszawie (1925). W czasie II wojny światowej uczestniczyła w tajnym nauczaniu w Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli w Warszawie. Po zakończeniu działań wojennych zaangażowała się w organizację wychowania przedszkolnego. Od 1945 pracowała jako instruktorka wychowania przedszkolnego w Piotrkowie, nauczycielka w Państwowym Seminarium Wychowawczyń Przedszkoli w Warszawie. Była zaangażowana w działalność Sekcji Wychowania Przedszkolnego w Związku Nauczycielstwa Polskiego, a także w Ośrodku Doskonalenia Kadr w Warszawie. Pedagog, pracownik w biurze studiów i projektów przemysłu zabawkarskiego. Wizytator w **Ministerstwie Oświaty** w Departamencie Wychowania Przedszkolnego. Zainteresowania pedagogiczne Z. Bogdanowicz oscylowały wokół metodyki wychowania przedszkolnego, a także roli, jakości, funkcjonalności i walorów estetycznych zabawki oraz zabawy w rozwoju umysłu dzieci wieku przedszkolnego. Zwróciła uwagę na rolę nauczyciela w racjonalnym doborze zabawki, która oddziałuje na dziecko, kształtując w nim zachowania społeczne. Opracowała zbiór 118 zabaw dydaktycznych zespołowych mających na celu stymulację rozwojową dzieci. Zabawy traktowała jako ważny czynnik w procesie pracy nad usprawnianiem mowy dziecka oraz wyrabianiem charakteru podopiecznych. Wyróżniła zabawy rozwijające i pobudzające: korekcję wymowy, utrwalanie wiadomości, pojęć i stosunków liczbowych, postrzeganie cech przedmiotów. Autorka prac z zakresu pedagogiki: *Pomoce do zajęć i zabaw dla przedszkoli* (1957), *Wyposażenie ogródków przedszkolnych* (1960), *Porównywanie zwierząt przez dzieci w wieku 4, 5, 6 lat* (1960), *Zabawy dydaktyczne dla przedszkoli* (1967). Publikowała na łamach czasopism: **„Przedszkole”**, **„Wychowanie w Przedszkolu”**, „Wychowanie Przedszkolne”, „Rodzina i Szkoła”, **„Przyjaciel Dziecka”**.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia Wychowania Przedszkolnego*, Warszawa 1978; Z. Bogdanowicz, *Praca nad mową dziecka w kontakcie indywidualnym*, „Wychowanie Przedszkolne” 1951, nr 1; Z. Bogdanowicz, *Sztuka – źródłem radości dziecka*, „Przyjaciel Dziecka” 1955, nr 7–8; Z. Bogdanowicz, *Zabawy dydaktyczne dla przedszkoli*, Warszawa 1990; W. Leżańska, *Bogdanowiczowa Zofia z Tymowskich* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Plich, t. 1, Warszawa 2003; W. Leżańska, E. Płóciennik, *Pedagogika przedszkolna z metodyką*, Łódź 2021; T. Kukołowicz, *Zofia Bogdanowicz* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.

[M. N.]

BOGUSZEWSKA HELENA – z d. Radlińska, ur. 18.10.1886 w Warszawie, zm. 11.11.1978 w Warszawie. Pisarka, działaczka społeczna i oświatowa. Absolwentka Wydziału Przyrodniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1904). W latach 1909–1910 napisała pierwsze utwory dla dzieci, które ukazały się w czasopismach „Promyk” i „Promyczek”. Stworzyła podręczniki przyrody dla uczniów i nauczycieli szkół podstawowych. Działaczka **Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem**, **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet**. Redaktorka czasopisma „Świat, Dom i Szkoła”. Autorka wielu broszur pedagogicznych, m.in.: *Dziecko w domu* (1928), *Dziecko na wsi* (1928), *Co się należy dzieciom* (1928), *Życie dzieci* (1928). Publikowała artykuły o poradniach zdrowia, sierocińcach, pogadanki o dzieciach kalekich, szkołach, placówkach specjalnych i zakładach leczniczo-wychowawczych w czasopismach „Bluszcz”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Wiadomości Literackie”, „Kobieta Współczesna”. W 1933 wspólnie z Jerzym Kornackim założyła zespół literacki „Przedmieście” (1933–1937 przewodnicząca). Od 1933 do 1937

opublikowała reportaże z dziecięcych zakładów leczniczo-wychowawczych (*Laski*, *Świat po niewidomemu*, *Dzieci znikąd*). Opisała w nich swoje obserwacje z placówek dla niewidomych dzieci. Jako jedna z pierwszych wprowadziła do literatury polskiej postać dziecka kalekiego. W swoich powieściach przedstawiała życie nieszczęśliwych dzieci z przedmieść. W 1934 wydała powieść psychologiczną *Całe życie Sabiny*. Autorka powieści radiowych *Anielcia i życie* (1938), *Żelazna kurtyna* (1955). W czasie II wojny światowej przebywała w Warszawie, udzielała się w podziemnym środowisku społecznym i literackim. Członkini Krajowej Rady Narodowej. Pracowała w Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich. Po wojnie pisała kolejne powieści dla dzieci i młodzieży: *Siostra z Wisły* (1956), *Maria Elzelia* (1958), *Zwierzęta śród ludzi* (1965).

Źródła: J.Z. Białek, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939. Zarys monograficzny, materiały*, Warszawa 1987; D. Knysz-Rudzka, *Boguszewska Helena z Radlińskich* [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984; K. Krasoń, *Dzieci znikąd. Bezdomność oswojona, czyli pedagogika nadziei Heleny Boguszewskiej*, Katowice 2005; K. Ptak, *Twórcy „Przedmieścia" – Helena Boguszewska, Jerzy Kornacki* [w:] *Prozaicy dwudziestolecia międzywojennego. Sylwetki*, red. B. Faraon, Warszawa 1972; T.W. Świątek, R. Chwiszczuk, *Od Sawy do Kamy, czyli kobiecy ruch społecznikowski*, Warszawa 2011.

[B. P.]

BOJANOWSKI EDMUND – ur. 14.11.1814 w Grabonogu, zm. 7.08.1871 w Górce Duchownej; pedagog, pionier rozwoju nowych form opieki otwartej nad dzieckiem na wsi, działacz społeczny. Prekursor tworzenia ochronek wiejskich i koncepcji pedagogiki przedszkolnej. Studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego, ponadto na uczelniach w Dreźnie i Berlinie. Po przerwaniu studiów z przyczyn zdrowotnych i powrocie do Wielkiego Księstwa Poznańskiego rozpoczął działalność na rzecz oświaty (od 1838). Członek Wydziału Literackiego Kasyna Gostyńskiego. Przeciwdziałał wtórnemu analfabetyzmowi na wsi. Zainicjował akcję oświatową przez zakładanie bibliotek i czytelni ludowych (od 1843). Wspólnie z Ludwikiem Gąsiorowskim przyczynił się do powstania ochronki miejskiej w Poznaniu (1844). Opracował statut ochronki założonej w Gostyniu (1845). Kolejne ochronki założono w Śremie i Psarach. Na skutek wybuchu epidemii cholery w Wielkim Księstwie Poznańskim (1848–1849) przekształcił Kasyno w szpital, następnie w Dom Miłosierdzia dla chorych, sierot i ubogich dzieci. Przy współudziale Franciszki Przewoźnej otworzył 3.05. 1850 pierwszą na ziemiach polskich ochronkę wiejską w Podrzeczu k. Gostynia. Założyciel żeńskiego Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, sprawującego posługę w ochronkach wiejskich. Należał do **Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego**, Ligi Polskiej, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Napisał m.in.: *Piosnki wiejskie dla ochronek z przygrywką T. Lenartowicza* (1862); *Przysłowia dla ochronek* (1863). Publikował na łamach czasopism „Marzanna", „Pokłosie", „Rok Wiejski". Na podstawie myśli pedagogicznej E. Bojanowskiego w 2008 powstał *Program wychowania przedszkolnego według koncepcji pedagogicznej bł. Edmunda Bojanowskiego*. Błogosławiony Kościoła katolickiego (1999).

Źródła: W. Błońska, *Bojanowski Edmund Wojciech* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; M. Fąka, *Ziarno wrzucone w ziemię*, Poznań 1999; J. Glapiak, *Błogosławiony Edmund Bojanowski w Górce Duchownej*, Poznań 2005; S. Gutkowska, *Życie i działalność błogosławionego Edmunda Bojanowskiego*, „Wychowanie w Przedszkolu" 2002, nr 4; M. Opiela, *Integralna pedagogika przedszkolna w systemie wychowania Edmunda Bojanowskiego. Kontynuacja i zmiana*, Lublin 2013; M. Opiela, *Pedagogia bł. Edmunda Bojanowskiego realizowana przez Siostry Służebniczki NMP* [w:] *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych*, red. J. Kostkiewicz, Kraków 2012; J. Pachucki, *Bojanowski Edmund* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, Kraków 1989; A. Szelęgiewicz, *Edmund Bojanowski i jego dzieła*, Poznań 1966; L. Turek, *Śladami serdecznie dobrego człowieka. Fotobiografia błogosławionego Edmunda Bojanowskiego (Bł. 1814–1871)*, Wrocław 2007.

[M. N.]

BON TURYSTYCZNY – instrument wsparcia wypoczynku dzieci i młodzieży wprowadzony ustawą z 15.07.2020 o Polskim Bonie Turystycznym. To świadczenie w wysokości 500 zł na każde dziecko (w przypadku dziecka z niepełnosprawnością przysługiwał dodatkowy bon w wysokości 500 zł) w formie elektronicznego kodu, z którego można było sfinansować wypoczynek dzieci. Płatności mogły być dokonywane wielokrotnie do wyczerpania pełnej kwoty. Uruchomiony w lipcu 2020, obowiązywał do końca marca 2023. Warunkiem otrzymania bonu było przyznanie prawa do świadczenia **Rodzina 500 plus** lub dodatku wychowawczego na dziecko. Został ustanowiony celem wsparcia branży turystycznej dotkniętej pandemią COVID-19, ale też jako element polityki socjalnej państwa (wsparcie rodzin z dziećmi) oraz dążenia do poprawy jakości życia, zwiększenia poziomu aktywności turystycznej społeczeństwa, zmiany preferencji spędzania czasu wolnego przez społeczeństwo. Mógł być wykorzystywany do opłacenia: pobytu w hotelu, pensjonacie lub gospodarstwie agroturystycznym, wycieczki, wejść do parków rozrywki, atrakcji turystycznych, zorganizowanego wypoczynku dla dzieci i młodzieży (obozy harcerskie i sportowe, kolonie letnie i zimowe, zielone szkoły) na terenie Polski. Przedsiębiorcy oferujący takie usługi musieli znajdować się na liście prowadzonej przez Polską Organizację Turystyczną. Do połowy września 2022 aktywowanych zostało blisko 4 mln bonów, co stanowiło 85,74% wszystkich wygenerowanych bonów, suma zrealizowanych przy ich udziale płatności wyniosła blisko 2,9 miliarda zł. Źródłem finansowania programu był Fundusz Przeciwdziałania COVID-19 (na podstawie art. 65 ustawy z 31.03.2020 o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych).

Źródła: *Polski Bon Turystyczny przedłużony na kolejne miesiące*, https://www.gov.pl/web/sport/polski-bon-turystyczny-przedluzony-na-kolejne-miesiace [dostęp: 20.02.2023]; M. Wa-woczny, *Bon turystyczny jako forma interwencjonizmu państwowego w pobudzaniu turystyki krajowej w czasie pandemii Covid-19* [w:] *Wiedza – gospodarka – społeczeństwo. Współczesne wymiary ryzyka w przedsiębiorstwach i jednostkach samorządu terytorialnego*, red. Z. Gródek-Szostak, A. Niemczyk, Kraków 2021; Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o Polskim Bonie Turystycznym, DzU 2020, poz. 1262; Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw, DzU 2020, poz. 568 i 695.

[A. M.-S.]

BORNSTEIN-ŁYCHOWSKA MELANIA – ur. 11.03. 1874, zm. 17.02.1962 w Warszawie; badaczka spraw społecznych, działaczka społeczna, urzędnik w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**. Urodziła się w zasymilowanej rodzinie żydowskiej. Studiowała na uniwersytecie w Zurychu (studia ukończyła ze stopniem doktora prawa i nauk politycznych). Związana ze środowiskiem PPS „Lewica" (poprzez utrzymywanie stosunków towarzyskich z adwokatem Marcelim Lewym). Nie brała udziału w bezpośredniej działalności politycznej. Pracę zawodową zaczęła w 1902 w Wydziale Czytelń przy **Warszawskim Towarzystwie Dobroczynności**. Po odzyskaniu niepodległości aż do 1938 pracowała w MPiOS, pełniąc różnorodne funkcje (od referenta, przez kierownika wydziału, kierownika gabinetu ministra do radcy). W czasie II wojny ukrywała się pod nazwiskiem Łychowska. Po II wojnie przeszła na emeryturę. Nieudana operacja doprowadziła do utraty wzroku, ostatnie lata spędziła w Domu Sióstr Szarytek w Warszawie. W początkach kariery zawodowej zaangażowała się w pracę społeczną (jako członek Zarządu Towarzystwa Czytelń m. Warszawy), a także publikowała w licznych czasopismach (głównie związanych z PPS „Lewicą"), poruszając kwestie warunków bytu robotników i zagadnienia emancypacji kobiet. Brała udział w pracach Polskiego Stowarzyszenia Równouprawnienia Kobiet. W okresie II RP prowadziła badania nad położeniem klasy robotniczej. Publikowała w wielu czasopismach, takich jak: **„Praca i Opieka Społeczna"**, „Świat Pracowniczy". Redagowała „Wiadomości Społeczne" (1930–

1931). Wydała drukiem wiele prac dotyczących warunków bytu robotników, higieny pracy, płac, walki z bezrobociem. W 1928 opublikowała: *„Dziesięć lat polityki społecznej państwa polskiego 1918–1928”* (Warszawa 1928), redagowała też tom: *„Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935”* (Warszawa 1935). Była członkiem Instytutu Gospodarstwa Społecznego. Aktywnie uczestniczyła w wielu inicjatywach społecznych.

Źródła: Z. Landau, *Bornstein-Łychowska Melania* [w:] *Słownik biograficzny działaczy ruchu robotniczego*, Warszawa 1978; Z. Landau, *Melania z Bergsonów Łychowska (Bornstein-Łychowska)* [w:] *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, http://web.archive.org/web/20190530134116/https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/melania-z-bergsonow-lychowska-bornstein-lychowska [dostęp 12.02.2023]; T. Szturm de Sztrem, *Instytut Gospodarstwa Społecznego 1920–1944*, Warszawa 1959; *Zarys działalności Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej 1925–1928*, Warszawa 1929.

[K. Ch.]

BRUDZIŃSKI JÓZEF – ur. 26.01.1874 w Bolewie, zm. 18.12.1917 w Warszawie; pediatra. Absolwent IV gimnazjum w Warszawie (1891). Studiował medycynę w Dorpacie, od 1894 kształcił się w Moskwie. Działacz samokształceniowego Koła Polskiego. Od 1898 pracował w Szpitalu Starozakonnych w Warszawie oraz kontynuował edukację medyczną na studiach specjalistycznych w krakowskiej klinice pediatrycznej prof. Macieja Jakubowskiego, we Wrocławiu i w klinikach w Grazu, Paryżu, Londynie, Berlinie, Wiedniu, Budapeszcie. Specjalista z zakresu pediatrii. Prowadził tajne wykłady dotyczące sposobów badania dzieci, właściwości fizjologicznych i patologicznych w wieku dziecięcym. Zajmował się badaniem stanów chorobowych u najmłodszych oraz ich leczeniem i zapobieganiem. W l. 1900–1905 pracował w **Domu Wychowawczym ks. Boudena**. Od 1901 członek Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego. 17.05.1905 otworzył Szpital Dziecięcy św. Anny w Łodzi. Był to pierwszy nowoczesny szpital dla dzieci wybudowany w systemie pawilonowym. Stanowił wzór ośrodka naukowo-badawczego dla środowiska pediatrycznego. Był organizatorem, szkolił personel lekarski, pielęgniarski oraz administrację. Odkrywca choroby opon mózgowych u dzieci (1908) i objawów karkowych na kończynach dolnych zwanych symptomem Brudzińskiego (1906). W 1908 utworzył pierwszą w Polsce Sekcję Pediatryczną (Łódzkiego Towarzystwa Lekarskiego), założył czasopismo „Przegląd Pediatryczny”. W 1909 uzyskał stopień doktora medycyny. 8.11.1913 otworzył szpital dziecięcy fundacji Zofii Szlenkierówny przy ul. Leszno 136 w Warszawie, który stanowił nieoficjalną uniwersytecką klinikę pediatryczną. Od 1915 pracował w Zarządzie Sekcji Szkół Wyższych Wydziału Oświecenia Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy. Sekcja zajmowała się opracowaniem nowych zasad uruchomienia szkół w Polsce. W 1915 został rektorem Uniwersytetu Warszawskiego, od 1916 prezes Rady Miejskiej Warszawy.

Źródła: J. Brudziński, *Przepisy dla matek chorych dzieci*, Łódź 1905; M. Handelsman, *Brudziński Polikarp Józef* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, red. W. Konopczyński, Kraków 1937; *Otwarcie Uniwersytetu Warszawskiego dnia 15 listopada 1915 roku: mowa rektora, doktora medycyny Józefa Brudzińskiego*, Warszawa 1916; S. Konieczna, *Historyczne odkrycia polskich uczonych, które nadal kształtują współczesną medycynę (na przykładzie Napoleona Cybulskiego, Józefa Babińskiego, Edmunda Biernackiego, Józefa Brudzińskiego, Ludwika Hirszfelda, Kazimierza Funka, Marii Skłodowskiej-Curie, Józefy Joteyko)* [w:] *Wybrane problemy historii medycyny. W kręgu epistemologii*, red. A. Magowska, K. Pekacka-Falkowska, M. Owecki, Poznań 2020; T. Rutkowski, *Józef Polikarp Brudziński (1874–1917)*, Warszawa 2017; A. Sokołowski, *Wspomnienie pozgonne o śp. Józefie Brudzińskim. Posiedzenie administracyjne z dnia 18 grudnia 1917 r.*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1917, t. 113, z. 3–4; W. Szenajch, *Józef Brudziński pierwszy rektor i organizator wskrzeszonego Uniwersytetu Warszawskiego (W 50. rocznicę jego zgonu)*, „Archiwum Historii Medycyny” 1960, t. 30, z. 1.

[A. H.]

BRZEZIŃSKI MIECZYSŁAW – ur. 6.10.1858 w Warszawie, zm. 25.01.1911 w Warszawie; pedagog, działacz oświatowy i społeczny.

W latach 1876–1884 studiował na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Członek nielegalnej organizacji Towarzystwo Oświaty Narodowej (1875). W pierwszych latach po ukończeniu studiów pracował jako nauczyciel prywatnego internatu **Adolfa Dygasińskiego**, a także jako nauczyciel prywatny i korepetytor. Założyciel warszawskiego Koła Oświaty Ludowej (1882). Organizacja zajmowała się m.in. wydawaniem tygodnika „Zorza", którym M. Brzeziński kierował do śmierci. Publikował w nim teksty popularyzujące naukę m.in. z dziedziny przyrodoznawstwa, szkolnictwa, socjologii, pedagogiki. Jego artykuły pojawiały się również w „Głosie". Autor corocznie wydawanych broszur dla samouków z zakresu nauk o przyrodzie. Członek Ligi Narodowej, której celem było zrzeszenie inteligencji polskiej w celu utworzenia nowoczesnego i demokratycznego państwa polskiego. Współinicjator powstania Polskiej Macierzy Szkolnej 28.04.1905, która łączyła działalność kulturalno-oświatową z krzewieniem idei niepodległościowych. Pełnił funkcję Przewodniczącego Wydziału Oświaty Ludowej i Kierownika Sekcji Szkolnej. Autor koncepcji sześcioletniej szkoły powszechnej. Prezes Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego. Był redaktorem „Szkoły Polskiej", współpracował z Seminarium dla Nauczycieli Ludowych, Stowarzyszeniem Kursów dla Analfabetów Dorosłych, Uniwersytetem Ludowym, Polskim Towarzystwem Krajoznawczym oraz Spółdzielnią Pracy „Urania". Najważniejsze prace: *Podarunek dla młodzieży. Książka do czytania i nauki dla tych, co nie chcą być ciemnemi* (1885), *Z dziedziny przyrody i przemysłu* (1892), *Jak zbudowane jest ciało człowieka* (1892), *Nasi przyjaciele i wrogowie wśród ptaków* (1892), *Owady i ich znaczenie* (1902), *O budowie ciała ludzkiego* (1908).

Źródła: M. Brzeziński, *Podarunek dla młodzieży. Książka do czytania i nauki dla tych, co nie chcą być ciemnemi*, Warszawa 1916; M. Brzeziński, *Projekt szkoły ludowej prywatnej,* Warszawa 1905; A. Chętnik, *Mieczysław Brzeziński: jego życie i praca*, Warszawa 1930; Z. Zieliński, *Mieczysław Brzeziński: pedagog-społecznik*, Lublin 2012; J. Stemler, *Brzeziński Mieczysław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937.

[A. H.]

BUDZIŃSKA-TYLICKA JUSTYNA – ur. 12.09. 1867 w Łomży, zm. 8.04.1936 w Warszawie; lekarz, polityk, działaczka społeczna, feministka. W 1892 wyjechała na studia lekarskie do Paryża. Uprawnienia lekarskie uzyskała w 1898. Specjalistka w chorobach układu oddechowego. Po wybuchu rewolucji w 1905 wróciła na ziemie polskie i zamieszkała w Krakowie, następnie w Warszawie (1907). W 1909 uzyskała prawo praktyki i stała się pierwszą lekarką w szkolnictwie żeńskim w Polsce. Działała w organizacjach walczących z alkoholizmem i rozpowszechniających wiedzę na temat higieny, m.in. Towarzystwie Wstrzemięźliwości „Eleuteria Wyzwolenie", Polskim Towarzystwie Higienicznym, Polskim Towarzystwie Medycyny Społecznej. Działaczka Związku Równouprawnienia Kobiet Polskich. Podczas wojny działała w Lidze Kobiet Pogotowia Wojennego. Organizatorka kursów sanitarnych i kierowniczka szpitala polowego. Po 1918 została przewodniczącą Centralnego Komitetu Politycznego Równouprawnienia Kobiet Polskich. Radna Rady Miasta Warszawa w latach 1919–1935. Współzałożycielka Komitetu Politycznego Kobiet Postępowych (1919). Współinicjatorka utworzenia Małej Ententy Kobiet i jej przewodnicząca. Współzałożycielka Ligi Kobiet na Rzecz Pokoju i Wolności. Od 1922 członkini Polskiej Partii Socjalistycznej. Założycielka Towarzystwa Lekarek Polskich w latach 1925–1927. W 1927 weszła w skład zarządu Związku Miast Polskich. Pracowniczka Naczelnej Izby Lekarskiej w latach 1929–1931. Prezydent Robotniczego Towarzystwa Służby Społecznej (1930). Propagatorka haseł świadomego macierzyństwa, przeciwniczka polityki ludnościowej, zwolenniczka eugeniki. Rozwiązanie problemu nędzy na wsi widziała w rozpowszechnieniu prawa regulacji urodzeń. Założycielka i kierownik pierwszej w Polsce Poradni Świadomego Macierzyństwa (1931). Autorka programu opieki społecznej nad matką i dzieckiem mającego na celu przede wszystkim ograniczenie śmiertelności dzieci i nadanie specjalnych praw kobietom z racji ochrony macierzyństwa.

Źródła: R. Bednarz-Grzybek, *Justyna Budzińska-Tylicka (1867–1936). Poglądy na odżywianie*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2013, t. 32; J. Bełci-

kowski, *Polskie kobiece stowarzyszenia i związki współpracy międzynarodowej kobiet*, Warszawa 1939; J. Budzińska-Tylicka, *Gruźlica jako klęska społeczna*, Warszawa 1913; J. Budzińska-Tylicka, *Hygiena kobiety i kwestje społeczne z nią związane*, Warszawa 1909; J. Budzińska-Tylicka, *Świadome macierzyństwo*, Warszawa 1935; J. Budzińska-Tylicka, *W sprawie naszego bytu*, Warszawa 1916; D. Kałwa, *Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych. Ruch feministyczny w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000; C. Walewska, *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, Warszawa 1930.

[A. H.]

BURSY – placówki międzyszkolne dla młodzieży uczącej się. Pierwsza bursa w średniowiecznej Polsce powstała przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W okresie średniowiecza bursy zakładano przy ośrodkach szkolnictwa średniego i wyższego (Zamość, Wilno, Kalisz, Tarnów, Sandomierz, Płock, Warszawa). Rozróżniano bursy stałe i bursy ruchome. Staraniem Jana Długosza wybudowano w Krakowie: Bursę Jerozolimską, Bursę Ubogich, Bursę Grochową przy Collegium Maius, Bursę Węgierską przy ulicy Brackiej. W 1865 we Lwowie z inicjatywy Józefa Torosiewicza powstała Bursa Ormiańska dla młodzieży pochodzenia ormiańskiego urodzonej w Galicji. Od 1904 do organizowania burs przystąpiło **Towarzystwo Szkoły Ludowej** (Lwów, Tarnopol), następnie Polska Macierz Szkolna. Przed rozpoczęciem I wojny światowej funkcjonowało ok. 130 burs na terenie Galicji. W okresie międzywojennym bursa szkolna funkcjonowała m.in. przy Preparandzie Nauczycielskiej w Opatówku, łącząc w sobie szkołę i internat. W Sandomierzu, po wysunięciu w 1927 wniosku o ufundowaniu bursy szkolnej powstał Komitet Budowy Bursy (Towarzystwo Budowy Bursy). Zakłady otwierano także przy uniwersytetach ludowych. W 1937 w bursach i internatach będących pod opieką **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** przebywało blisko 17 500 wychowanków. Przy uniwersytetach ludowych w 1939 działało łącznie 20 burs i internatów. Po II wojnie światowej w celu organizowania burs zarządy Związku Nauczycieli Polskich i Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici" powołały w 1945 **Towarzystwo Burs i Stypendiów**. Po zakończeniu okupacji niemieckiej prowadzeniem zakładów zajmowały się m.in. organizacje pomocowe, np. **Wydział Opieki nad Dzieckiem Centralnego Komitetu Żydów w Polsce**. W 1946 z ramienia **Polskiego Czerwonego Krzyża** działały 2 bursy. W 1951 wydano *Statut bursy szkolnictwa zawodowego*. W 1952 Konstytucją PRL zagwarantowano prawo do nauki przez rozbudowę sieci burs. Działalność placówek została określona m.in. przepisami ustawy o systemie oświaty z 7.09. 1991 i rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 7.10.2009 w sprawie nadzoru pedagogicznego.

Źródła: A. Buchner-Micek, *Opieka i wychowanie w internacie i bursie* [w:] *Praca opiekuńczo-wychowawcza* red. B. Wojciechowska-Charlak, Kielce 2003; K. Kowalik, *Wychowanie w internacie*, Warszawa 1975; T. Ochenduszko, *Bursy dla młodzieży szkół średnich i ich organizatorzy w Galicji w okresie autonomii (1869–1918)*, Rzeszów 2011; M. Okrasa, *Działalność Towarzystwa Burs i Stypendiów w województwie lubelskim* [w:] *Praca opiekuńczo-wychowawcza w szkole i innych instytucjach oświatowych*, red. C. Kępski, Lublin 2005; Z. Węgierski, *Internaty i bursy szkolne w okresie transformacji. Przemiany ich funkcji społecznej* [w:] *Opieka i wychowanie. Systemy wychowywania i opieki nad dziećmi w okresie przemian ustrojowych*, red. C. Kępski, Lublin 1998; B. Zięba-Kołodziej, *Internat i bursa. Historia i współczesność*, Tarnobrzeg 2011.

[M. N.]

C

CARITAS – międzynarodowa organizacja kościelna koordynująca działalność charytatywną Kościoła rzymskokatolickiego z siedzibą w Bazylei (Caritas Catholica Internationalis). Organizacja powstała w 1926 podczas konferencji w Lucernie. Była uwieńczeniem trwającego już procesu centralizacji akcji charyta-

tywnych realizowanych w ramach różnych struktur kościelnych. W Polsce struktury powstawały na poziomie diecezji i koordynowane były od 1937 przez ogólnopolski zjazd dyrektorów diecezjalnych Caritas oraz Komisję Porozumiewawczą. W 1935 określono prawno-kanoniczny charakter Caritas, jej oddziałów i stowarzyszeń dobroczynnych. Jednocześnie tworzono ogólnopolskie związki i instytucje charytatywne specjalizujące się w określonej formie działania (m.in. Katolicki Związek Zakładów Wychowawczych i Opiekuńczych w Polsce, Katolicki Związek Zakładów Leczniczych w Polsce), a także organizowano „dni", a potem „tygodnie miłosierdzia". Po II wojnie powołano w Krakowie Centralę Caritas (1945). Dyrektorem był bp Karol Pękala. Centrala pełniła rolę koordynatora działalności struktur diecezjalnych. Podlegała Komisji Episkopatu ds. Charytatywnych. Caritas realizowała akcje zapomogowe, powodziowe, letnie, prowadziła jadłodajnie, świetlice i zakłady opieki społecznej. W 1947 na te cele wydatkowano około 2 mld zł. Od 1948 władze ograniczały aktywność organizacji kościelnych, przejmując kolejne placówki opiekuńcze, szpitalne, sanatoryjne. W styczniu 1950 decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zlikwidowano Krajową Centralę Caritas, jej majątek upaństwowiono i oddano w zarząd **Zrzeszeniu Katolików „Caritas"**. Episkopat polski nie uznał nowo powstałej organizacji. W 1989 na nowo uregulowano stosunki Państwa i Kościoła (ustawa z 17.07. 1989), co umożliwiło reaktywowanie organizacji. W październiku 1990 powołano do życia **Caritas Polska** i autonomiczne Caritas diecezjalne. Podstawowe zasady działalności charytatywno-opiekuńczej kościołów i związków wyznaniowych ustalono w konkordacie z 28.07.1993.

Źródła: Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzecząpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., DzU 1998, nr 51, poz. 318; *Dekret powołujący Caritas Polska*, „Wiadomości Charytatywne" 1991, nr 141; *Kościół w Polsce wobec potrzebujących*, red. M. Chmielewski, Lublin 1994; *Struktury charytatywne w Kościele*, „Analecta Cracoviensia" 1986, t. 18; S. Pawlik, *Posługa charytatywna Kościoła*, Wrocław 2006; W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce*, Lublin 2004; S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[K. Ch.]

CARITAS POLSKA – związana z Kościołem rzymskokatolickim organizacja charytatywna Konferencji Episkopatu Polski. Reaktywowana 10.10.1990 dekretem przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski kardynała Józefa Glempa. Pierwszym dyrektorem został ks. Marian Subocz. Głównym celem działalności stało się nadzorowanie działalności diecezjalnych oddziałów oraz dystrybucja zagranicznej pomocy charytatywnej. W latach 90. XX wieku rozpoczęto tworzenie archidiecezjalnych i diecezjalnych struktur organizacji. Schemat organizacyjny składał się z jednostek: Caritas Polska, Caritas diecezjalne oraz parafialne zespoły Caritas. Pomoc dla osób potrzebujących odbywała się w diecezjalnej i parafialnej strukturze. W diecezjach zaczęto tworzyć specjalistyczne placówki, jak np. Wychowawczo-Rehabilitacyjny Ośrodek Caritas Diecezji Rzeszowskiej w Myczkowcach. W 1994 uruchomiono akcję „Bożonarodzeniowa świeca Caritas", od 1995 działająca jako Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom. Zebrane środki finansowe przeznaczano na pomoc dla najbiedniejszych i opuszczonych dzieci. W 1996 zainicjowano akcję skarbonek wielkopostnych i sprzedaży baranków wielkanocnych. Uzyskane pieniądze miały być przeznaczone na akcję wakacyjną oraz na leczenie chorych najmłodszych. W trakcie powodzi w 1997 organizacja nadzorowała pomoc dla osób poszkodowanych. W 2004 otrzymała status organizacji pożytku publicznego. W 2005 uruchomiła program „Skrzydła" dedykowany dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjów, liceów. Oferowano pomoc m.in. w zakresie dożywiania w szkole, dofinansowania wycieczek szkolnych. W 2008 rozpoczęto akcję Tornister Pełen Uśmiechów. Podopieczni otrzymywali niezbędną wyprawkę szkolną. W 2010 organizacja zorganizowała letni wypoczynek dla 1700 dzieci, które ucierpiały w wyniku powodzi. W roku szkolnym 2021/2022 z programu

„Skrzydła" przyznano 344 stypendia. W 2021 zebrano 207,8 ton żywności, która została skierowana do ok. 32 tys. osób, w tym rodzin wielodzietnych oraz rodziców samotnie wychowujących dzieci. W 2022 z pomocy żywnościowej i rzeczowej udzielanej przez Caritas skorzystało 281,6 tys. osób.

Źródła: S.A. Jakieła CSFN, *Działalność wychowawczo-rehabilitacyjna ośrodka Caritas diecezji rzeszowskiej w Myczkowcach*, Myczkowce–Rzeszów 2004; T. Kamiński, *Caritas i polityka. Podmioty wyznaniowe w systemie pomocy społecznej*, Warszawa 2012; K. Ogiolda, *Zaczęło się od chleba i wody, czyli jak w 1997 roku Caritas dostarczył powodzianom tony darów*, https://plus.nto.pl/zaczelo-sie-od-chleba-i-wody-czyli-jak-w-1997-roku-caritas-dostarczyl-powodzianom-tony-darow/ar/12294512 [dostęp: 4.05.2024]; *Wakacyjna pomoc dzieciom*, https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art6904781-wakacyjna-pomoc-dzieciom [dostęp: 4.05.2024]; *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, https://caritas.pl/wp-content/uploads/2021/10/sprawozdanie-merytoryczne-2020.pdf [dostęp: 4.05.2024]; *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, https://caritas.pl/wp-content/uploads/2023/07/sprawozdanie-merytoryczne.pdf [dostęp: 4.05.2024].

[B. P.]

CENTOS – Związek Towarzystw Opieki nad Żydowskimi Sierotami Rzeczypospolitej Polskiej, ogólnopolska żydowska organizacja prowadząca działalność w zakresie opieki nad dziećmi w II Rzeczypospolitej, z siedzibą w Warszawie, powstała w 1926 z połączenia kilku samodzielnych wcześniej towarzystw opieki nad dziećmi żydowskimi. W skład Związku wchodziły komitety okręgowe znajdujące się w Warszawie, na Polesiu, na Wołyniu, w Białostockiem, w Wilnie i na terenach Małopolski. Funkcję prezesa pełnił Rafał Szereszowski. Zakres opieki nad dziećmi obejmował m.in. sieroty, dzieci porzucone, ofiary pogromów, uchodźców. Instytucja zajmowała się prowadzeniem domów dziecka i sierot, umieszczaniem dzieci w rodzinach zastępczych, organizowała obozy letnie i zimowiska przeznaczone dla chorych dzieci, opiekę zdrowotną i edukacyjno-oświatową. Dzieci z sierocińców kierowano na badania w kierunku m.in. gruźlicy, dokonywane przez lekarzy z Towarzystwa „Brijus". Działalność dotowano ze środków publicznych, prywatnych oraz pochodzących od **American Jewish Joint Distribution Committee**. W 1928 Centos obejmował opieką 13 614 dzieci, prowadził 120 placówek opiekuńczych dla 4647 dzieci sierocych. W latach 1933–1937 liczba dzieci objętych opieką Centosu sukcesywnie wzrastała, z 15 102 do 32 066 podopiecznych. W 1937 organizacja nadzorowała 218 instytucji zajmujących się dziećmi, w tym 83 sierocińce, oraz zorganizowała 172 kolonie dla dzieci. Podczas II wojny światowej instytucja prowadziła opiekę nad dziećmi w getcie warszawskim. Wspólnie z Patronatem nad Dziećmi Ulicy zorganizowano ognisko dla dzieci żebrzących przy ul. Zamenhofa 19 w Warszawie. W okresie okupacji powstał Wydział Opieki nad Dziećmi i Sierotami „Centos" w Krakowie (1941). Ze środków zebranych podczas „Miesiąca Dziecka" powstał dom noclegowy dla bezdomnych dzieci, przy ul. Nowolipie 1 i otworzono nowy internat dla dzieci w wieku przedszkolnym (1942). Centos był wydawcą czasopism „Przegląd Społeczny" i „Unzer Kind" („Dos Szucloze Kind").

Źródła: Y. Bauer, *My Brother's Keeper. A History of the American Jewish Joint Distribution Committee 1929–1939*, Philadelphia 1974; *Krótki zarys działalności Związku Towarzystw Opieki nad Sierotami Żydowskimi Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; M. Munk-Wójcik, *O dziecku w ghetcie*, „Zew Młodych" 1946, nr 3; E. Małkowska-Bieniek, *Śladami warszawskich Żydów*, Warszawa 2008; *Otwarcie Domu Noclegowego dla „Dzieci Ulicy"*, „Gazeta Żydowska" 1942, nr 12; *Otwarcie nowego internatu „Centosu" przy ul. Twardej 35*, „Gazeta Żydowska" 1942, nr 17; *Sprawozdanie jubileuszowe Zachodnio-Małopolskiego Związku Towarzystw nad Sierotami Żydowskimi „Centos" – Kraków z okazji 15-lecia działalności 1923–1938 i Zjazdu okręgowego dn. 29 V 1938*, „Przegląd Społeczny" 1938, nr 4–5; M. Szczygieł, *Formy opieki nad sierotami żydowskimi w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939 (wybrane przykłady i aspekty)*, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika" 2006, nr 15; *Z pracy „Centosu"*, „Gazeta Żydowska" 1941, nr 22.

[M. N.]

CENTRALIZACJA OPIEKI NAD DZIEĆMI – związany ze stalinizacją życia politycznego i społecznego w Polsce proces unifikacji oraz przejmowania przez organy państwowe pełnej kontroli nad funkcjonowaniem instytucji opieki nad dziećmi w II połowie lat 40. XX wieku. Ze względu na niedostateczny stan posiadania państwowych instytucji opiekuńczych podjęty na szeroką skalę w 1948 proces centralizacji został rozciągnięty w czasie do początku lat 50. Jego zasadniczym elementem było stopniowe przejmowanie przez państwo placówek opiekuńczych należących do największej w kraju i związanej z Kościołem katolickim organizacji charytatywnej **Caritas**. Ostateczne przejęcie Caritas poprzedzone wcześniejszą likwidacją i upaństwawianiem poszczególnych placówek nastąpiło w 1950. Wcześniej w ramach dążenia do centralizacji działań opiekuńczych władze zlikwidowały, na mocy decyzji ze stycznia 1949, **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, którego majątek przejęły organy władzy państwowej i samorządowej. W ramach procesu centralizacji i etatyzacji opieki nad dziećmi nastąpiła również likwidacja w 1949 **Towarzystwa Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich**, Polskiej YMCA. Decyzje o zaprzestaniu działalności podjęły zaś w tym roku **Rada Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce** oraz aktywny na polu opieki nad dziećmi **Centralny Komitet Żydów w Polsce**. Równocześnie trwała unifikacja i podporządkowywanie państwu innych podmiotów opiekuńczych – w 1949 **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** i **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** utworzyły **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, zaś prowadzące działania opiekuńcze na rzecz dzieci i młodzieży organizacje kombatanckie zostały połączone w **Związek Bojowników o Wolność i Demokrację**. Zwieńczenie procesu centralizacji opieki nad dziećmi przyniosło wejście w życie ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej z 20.03.1950, w myśl której działania opiekuńcze podporządkowane zostały organom rad narodowych poszczególnych szczebli.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 11; I. Miernik, *Centralny Komitet Opieki Społecznej 1945–1949. Powstanie i główne etapy działalności* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. M. i M. Przeniosło, Kielce 2010; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[J. J.]

CENTRALNA KOMISJA RATOWANIA DZIECI – instytucja opiekuńcza powstała w listopadzie 1917 na bazie działającej w Warszawie od sierpnia 1916 **Komisji Ratowania Dzieci**. Powstanie nowej organizacji obejmującej obszar okupowanej przez Niemcy części Królestwa Polskiego i funkcjonującej przy **Radzie Głównej Opiekuńczej** było warunkiem otrzymania wsparcia na rzecz pomocy dla dzieci na ziemiach polskich ze strony Amerykańskiego Czerwonego Krzyża (przełom w tej sprawie nastąpił podczas wizyty przewodniczącego Rady Głównej Opiekuńczej **Eustachego Sapiehy** w USA w sierpniu 1917). Na czele Komisji stanął książę Eustachy Sapieha (zgodnie z regulaminem organizacji jej przewodniczący miał być jednocześnie członkiem Zarządu RGO), a jednym z jej członków był kierujący warszawską **Komisją Ratowania Dzieci** Edward Geisler (w skład Wydziału Wykonawczego Komisji weszli Józef Żółtowski, Stefan Laurysiewicz, Wacław Janasz, Stanisław Natanson, Eustachy Sapieha, Józef Wierniewicz). Centralna Komisja miała za zadanie dystrybuowanie płynącej ze Stanów Zjednoczonych pomocy materialnej i finansowej pomiędzy organizacjami zajmującymi się opieką nad dziećmi do 10 roku życia, bez różnicy wyznania, zamieszkałymi w miastach i osiedlach fabrycznych. Ważnym zastrzeżeniem był warunek, że pomoc otrzymać mogły tylko te instytucje, które gwarantowały, że mimo otrzymywanego wsparcia nie zmniejszały wcześniej wydatkowanych na rzecz dzieci środków. Komisja dla

lepszej organizacji pomocy tworzyła komisje terenowe działające przy radach opiekuńczych powiatowych oraz radach opiekuńczych miejscowych. Na początku 1918 z pomocy kierowanej na rzecz działań opiekuńczych korzystało już blisko 70 tys. dzieci. Po wojnie Komisja kontynuowała działalność, korzystając z subwencji **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** i koncentrując się, zgodnie z sugestią resortu, na organizowaniu placówek Pogotowia Opiekuńczego dla Dzieci (w maju 1920 powstało Pogotowie w Łodzi, w kwietniu decyzję o powołaniu tego typu placówki podjęły władze Lublina).

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918),* t. II: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; *Pamiętnik Komisji Ratowania Dzieci 1916–1921*, Warszawa 1921; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918)*, Poznań 2003; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017.

[J. J.]

CENTRALNE BIURO KURSÓW DLA DOROSŁYCH – organizacja edukacyjna, założona w 1919 w Warszawie. Jej początki sięgają 1915, kiedy późniejsze Biuro działało jako Kursy dla analfabetów i bibliotek powszechnych. Organizacja powstała z inicjatywy Wydziału Oświecenia **Komitetu Obywatelskiego w Warszawie**. Stanowiła sekcję IV Wydziału IX Oświaty i Kultury Magistratu miasta stołecznego Warszawy. Celem placówki było utworzenie i propagowanie kształcenia wśród dorosłych. Nauczanie odbywało się poza systemem szkolnym. Prowadzono prace badawczo-naukowe, udzielano porad i inicjowano kursy instruktorskie. Na kursy mogły zgłosić się osoby po ukończeniu 18 roku życia. W 1916 kursy zostały przejęte przez władze miejskie. W roku szkolnym 1923/1924 po raz pierwszy uruchomiono kursy początkowe dla młodocianych. Uczestniczyła w nich młodzież od 14 do 18 roku życia. Do 1925 prowadziła je autonomiczna sekcja Wydziału Szkolnego nadzorowana przez własny zarząd. Organizowano kursy początkowe dla dorosłych i młodocianych liczące 133 komplety. Uruchomiono szkołę dla dorosłych i młodocianych liczącą 52 komplety. Powołano Uniwersytet Powszechny. W 1927 organizacja liczyła 200 członków, działało wtedy 29 ognisk kursów dla dorosłych i młodocianych. Nauczanie odbywało się w 190 kompletach uczniów. W roku szkolnym 1925/1926 w kursach uczestniczyło ok. 6 tys. osób. Od 1929 Biuro funkcjonowało jako Instytut Oświaty Dorosłych. We wrześniu 1929 utworzono komisję uniwersytetu powszechnego. W roku 1934/1935 placówka opracowała dla Centralnego Komitetu do Spraw Młodzieży Wiejskiej rozkład internatowego uniwersytetu wiejskiego. Od 1935 we współpracy z innymi instytucjami wydawano czasopismo „Praca Oświatowa". W 1940 placówka połączyła się z innymi organizacjami w jeden organizm – Ludowy Instytut Oświaty i Kultury. Po 1945 Instytut Oświaty Dorosłych nie działał samodzielnie. Organizacja zakończyła działalność w 1950.

Źródła: *Centralne Biuro Kursów dla Dorosłych*, Warszawa 1927; K. Korniłowicz, *Kursy dla dorosłych i młodocianych m. st. Warszawy*, Warszawa 1928; M. Gomólniska, *Początki pracy* [w:] *Oświata pozaszkolna samorządu m. st. Warszawy*, red. J. Baranowska, Warszawa 1930; J. Półturzycki, *Stulecie rozwoju edukacji dorosłych w Polsce (1918–2018/2019)*, „Rocznik Andragogiczny" 2019, t. 26; J. Półturzycki, E.A. Wesołowska, *Instytut Oświaty Dorosłych* [w:] *Z tradycji polskiej teorii i praktyki andragogicznej*, red. E. Sapia-Drewniak, A. Stopińska-Pająk, wyd. 2, Toruń 1998; A. Stopińska-Pająk, *Rola Instytutu Oświaty Dorosłych w Polsce w kontekście dyskursu pamięci o przeszłości andragogicznej*, „Edukacja Dorosłych" 2019, nr 2.

[B. P.]

CENTRALNE TOWARZYSTWO OGRÓDKÓW JORDANOWSKICH W WARSZAWIE – organizacja społeczna założona 15.06.1929 jako Towarzystwo Przyjaciół I Ogrodu Jordanowskiego w Warszawie przy ul. Bagateli przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego. Głównym celem organizacji było tworzenie, prowadzenie oraz rozbudowa **ogrodów jordanowskich**, zapewnienie opieki nad dziećmi

i młodzieżą przebywającymi w ogrodach oraz szerzenie idei ogrodów jordanowskich wśród społeczeństwa. Instytucja utrzymywała się ze składek członkowskich, pozyskiwała środki finansowe z państwowych instytucji, banków, osób prywatnych. Uzyskane środki były przeznaczone na akcję dożywiania dzieci w formie bezpłatnego śniadania, podwieczorku. Sekcja Przyjaciół Ogrodu Pomologicznego kupiła urządzenia sportowe dla małoletnich. Dzieci miały do dyspozycji narzędzia ogrodnicze. Dla dzieci ubogich kupowano ubrania letnie. Najmłodsi mieli zapewnioną opiekę lekarską. Organizowano obchody rocznic narodowych, gwiazdkę i święcone. Każde dziecko otrzymywało kartę wstępu do ogrodu. Miesięczna opłata wstępu była uzależniona od dzielnicy i wynosiła od 0,50 zł do 3 zł. Z opłaty były zwolnione dzieci bezrobotnych rodziców lub skierowane przez **ośrodki zdrowia**. W 1931 przewodniczącą zarządu została Stefania Gepnerowa. 15.03.1931 organizacja utworzyła Sekcję Ogrodu Pomologicznego. Celem było utworzenie drugiego ogrodu jordanowskiego uruchomionego w tym samym roku przy ul. Hożej 88. W 1932 towarzystwo zostało przekształcone w Warszawskie Towarzystwo Ogrodów Jordanowskich. Przeciętnie w latach 1936–1937 z ogrodów towarzystwa korzystało ok. 12 tys. dzieci. W drugiej połowie lat 30. XX wieku trwała budowa ogrodów na warszawskiej Pradze. Każde dziecko przed objęciem programem dożywiania przechodziło badania lekarskie. W II połowie lat 30. akcja dożywiana dzieci odbywała się w pięciu ogrodach.

Źródła: *Krótki rys działalności Towarzystwa Przyjaciół I-go Ogrodu Jordanowskiego w Warszawie, Bagatela 2*, Warszawa [1931]; K. Radomska, *Ogrody Jordanowskie*, https://archive.is/20140729071911/http://www.ogrodjordanowski.pl/strona.147421.html [dostęp: 2.04.2023]; *Sprawozdanie z działalności Sekcji Ogrodu Pomologicznego Towarzystwa Przyjaciół I Ogrodu Jordanowskiego ul. Bagatela No 2*, Warszawa 1932; *Sprawozdanie Towarzystwa Ogrodów Jordanowskich w Warszawie za czas od 1.IV.1936 r. do 31.III.1937 r.*, [Warszawa] 1936/1937; *Statut Towarzystwa Ogrodów Jordanowskich w Warszawie*, Warszawa 1937.

[B. P.]

CENTRALNY KOMITET OBYWATELSKI – organizacja samopomocowa utworzona w Warszawie 10.09.1914, koordynująca działalność tego typu podmiotów powstających od sierpnia 1914 na obszarze Królestwa Polskiego po wybuchu I wojny światowej (do czasu powstania CKO istniało ich kilkadziesiąt). Na czele Komitetu, utworzonego z działaczy Centralnego Towarzystwa Rolniczego, stanęli książę **Seweryn Świątopełk-Czetwertyński** (prezes) oraz Władysław Grabski (wiceprezes). W ramach Komitetu powstało 12 sekcji oraz dwie komisje do zadań specjalnych, a także kilkaset komitetów lokalnych (gminne i miejskie, powiatowe oraz gubernialne), których w czerwcu 1915 było łącznie 554 (w tym 400 gminnych i 48 powiatowych). Zajmowały się przede wszystkim organizowaniem, utrzymywaniem i subwencjonowaniem instytucji wspierających potrzebujących pomocy mieszkańców Królestwa. Prowadziły schroniska dla sierot, ochronki, przytułki dla starców, jadłodajnie i sklepy z tanimi produktami, dystrybuowały żywności i odzież, wspierały produkcję rolną, zajmowały się również organizowaniem opieki lekarskiej i zwalczaniem epidemii. W ramach CKO powstało 108 schronisk dla dorosłych i dzieci, w których opiekę łącznie znalazło 10 tys. podopiecznych. W schroniskach tymczasowych zorganizowano opiekę dla 3,7 tys. dzieci, w prowadzonych przez komitety 250 ochronach opiekę znalazło 20 tys. podopiecznych. Najważniejszym źródłem przychodów komitetów były dotacje ze strony władz rosyjskich oraz organizacji, takich jak Komitet Wielkiej Księżnej Tatiany i Komitet Wielkiej Księżnej Elżbiety. Po zajęciu Królestwa przez państwa centralne komitety czasowo korzystały ze wsparcia władz okupacyjnych, które jednak ze względu na uprzednią współpracę CKO z Rosjanami we wrześniu 1915 zdecydowały o rozwiązaniu struktur centralnych i terenowych komitetów (komitety likwidacyjne działały jeszcze przez kilka miesięcy do czasu utworzenia nowych struktur pomocowych).

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; M. Motas,

Z dziejów samopomocy w Warszawie podczas I wojny światowej (sierpień 1914 – wrzesień 1915) [w:] *Warszawa popowstaniowa,* z. 2: *1864–1918*, red. S. Kalabiński, R. Kołodziejczyk, Warszawa 1969; M. Przeniosło, *Działalność struktur terenowych instytucji samopomocy społecznej na terenach Królestwa Polskiego w latach 1914–1918*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 2001, t. LXI; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017.

[J. J.]

CENTRALNY KOMITET OPIEKI NAD SIEROTAMI ŻYDOWSKIMI WE WSCHODNIEJ MAŁOPOLSCE – organizacja społeczna założona w 1916 we Lwowie, początkowo funkcjonowała jako Centralny Komitet Krajowy Opieki nad Żydowskimi Sierotami Wojennymi w Galicji. Wniosek o powołanie organizacji złożył Natan Löwenstein. 3.04.1916 na pierwszym posiedzeniu komitetu podzielono organizację na dwie sekcje – krakowską i lwowską. Zajmował się opieką nad 5400 sierotami w Galicji Wschodniej oraz 1694 w Galicji Zachodniej. Instytucja objęła opieką ochronki oraz domy sierot. Zajęła się tworzeniem domów sierot w: Samborze, Przemyślu oraz kolonii domów sierot w Jaworzu. W Jaworowie uruchomiono przytułek dla 30 dzieci i przystań we Lwowie. W 1916 z sekcji lwowskiej powstał Miejscowy Komitet Opieki nad Żydowskimi Sierotami Wojennymi we Lwowie. W 1917 założono zakład w Sanoku. We Lwowie uruchomiono zakład wraz z warsztatami rękodzielniczymi dla dziewcząt, zakład fundacyjny im. Simachowicza w Jaworzu, zakład w Przemyślu, dwa sierocińce w Samborze, jeden w Stryju i Jarosławiu. Organizacja była finansowana przez zasiłki rządowe. W latach 1916–1918 rząd austriacki pokrywał ok. 40% kosztów funkcjonowania domów sierot. Sekcją lwowską kierował Emil Parnas. Komitet zorganizował kształcenie zawodowe dla dzieci. W domach sierocych powstały szkolne zakłady m.in.: stolarskie, introligatorskie. W grudniu 1917 lwowska sekcja zajmowała się opieką nad 5400 małoletnimi, 800 z nich znajdowało się w zakładach opiekuńczych, pozostali w opiece domowej. W 1926 organizacja weszła w skład Związku Towarzystw Opieki nad Sierotami Żydowskimi Rzeczypospolitej Polskiej **„Centos"** w Warszawie. Od 1927 wydawała czasopismo „Przegląd Społeczny. Miesięcznik Poświęcony Zagadnieniom Pracy Społecznej i Opieki nad Dzieckiem". W latach 30. XX wieku Komitet funkcjonował jako Centralny Komitet Opieki nad Żydowskimi Sierotami we Lwowie. Dzieciom oferowano pomoc materialną w postaci obuwia, odzieży, książek, przyborów szkolnych. W latach 1938–1939 opiekę zapewniano 117 dzieciom. Działał do 1939.

Źródła: M. Balukiewicz, *Działalność Towarzystwa dla Opieki nad Żydowskimi Sierotami we Lwowie (1916–1939)* [w:] *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939*, red. A. Bilewicz, S. Walasek, Wrocław 1998; M. Balukiewicz, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Katowice 2000; M. Łapot, *Róża Pomeranz-Melzer (1872–1934) – działaczka społeczna na rzecz dziecka żydowskiego* [w:] *Edukacja w dobie przemian kulturowych. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Januszowi Sztumskiemu*, red. K. Rędziński, M. Łapot, Częstochowa 2009; K. Rędziński, *Działalność Centralnego Komitetu Opieki nad Sierotami Żydowskimi we Wschodniej Małopolsce (1919–1939)* [w:] *Dziecko w lokalnym systemie pomocy społecznej*, red. S. Czarnecka, Częstochowa 2002–2003.

[B. P.]

CENTRALNY KOMITET OPIEKI SPOŁECZNEJ – centralna instytucja opiekuńcza utworzona decyzją kierownika Resortu Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 7.12.1944. Miał przejąć zadania i placówki okupacyjnej **Rady Głównej Opiekuńczej**, a także kontrolę nad wszystkimi instytucjami dobrowolnej opieki społecznej. Na czele ukonstytuowanego 13.12.1944 zarządu stanął **Stanisław Kalinowski**. W ramach CKOS powstały komitety wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne, które przejmując majątek i instytucje opiekuńcze prowadzone wcześniej przez Radę Główną Opiekuńczą, szybko zwiększały stan posiada-

nia CKOS. We wrześniu 1946 CKOS skupiał 16 komitetów wojewódzkich opieki społecznej, 239 powiatowych, 52 miejskie oraz 2397 gminnych. Podstawowym źródłem finansowania CKOS były subwencje z budżetu państwa, który na potrzeby komitetu kierował około połowy wszystkich środków przeznaczanych na działalność opiekuńczą. W 1947 subwencje (budżetu państwa i wydziałów opieki społecznej urzędów wojewódzkich) stanowiły ok. 50% przychodów, 30% pochodziło z tzw. źródeł społecznych, ok. 10% stanowiły dochody własne, zaś nieco poniżej 10% środki przekazywane przez władze samorządowe. CKOS realizował zadania opiekuńcze przypisane **Ministerstwu Pracy i Opieki Społecznej**, wskutek czego **komitety opieki społecznej** prowadziły zakłady opieki całkowitej dla matek i dzieci do lat trzech, zakłady opieki zamkniętej dla dorosłych, placówki opieki częściowej oraz warsztaty pracy i szkolenia. W końcu 1947 wśród 1236 placówek opiekuńczych prowadzonych przez podległe CKOS komitety opieką nad dziećmi zajmowało się 9 **domów matki i dziecka**, 8 **domów małego dziecka**, 14 **żłobków**, 174 **punkty opieki nad matką i dzieckiem**, 831 kuchni powszechnych. CKOS został zlikwidowany w ramach procesu **centralizacji opieki nad dziećmi** na mocy decyzji Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 31.01.1949; majątek przejęły odpowiednie organy władz państwowych i samorządowych.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Dzieci i młodzież – podmiot opieki charytatywnej w Polsce i na emigracji w latach 1945–1940* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, Kielce 2008; I. Miernik, *Centralny Komitet Opieki Społecznej 1945–1949. Powstanie i główne etapy działalności* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. M. i M. Przeniosło, Kielce 2010; I. Miernik, *Deprywacja potrzeb materialnych Polaków a działalność Centralnego Komitetu Opieki Społecznej w latach 1945–1949* [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościk, T. Głowiński, Wrocław 2007.

[J. J.]

CENTRALNY KOMITET POMOCY DZIECIOM – organizacja opiekuńcza założona w Warszawie 6.04.1919 z inicjatywy **Tomasza Janiszewskiego**, ministra zdrowia publicznego. Przewodniczącą komitetu była **Helena Paderewska**, a głównym celem działalności – przeprowadzenie akcji dożywiania dzieci. Komitet kierował wewnętrzną administracją rozdzielania darów, inspekcją oraz rozliczaniem środków przekazywanych przez **Amerykański Wydział Ratunkowy** na pomoc dzieciom. Organizacja otrzymała produkty o wartości ok. 1 mln dolarów pochodzące z amerykańskiego kredytu aprowizacyjnego. W maju 1919 uruchomiono komitety w całym kraju. Akcja dożywiania obejmowała najbiedniejsze dzieci bez względu na wyznanie czy narodowość. Decydującą rolę odgrywał stan zdrowotny małoletniego. Zapewniano też wyżywienie matkom karmiącym w postaci jednego gorącego posiłku dziennie. W lipcu 1919 organizacja działała w 61 powiatach. W grudniu 1919 zapewniała wyżywienie 1 119 500 dzieciom miesięcznie. Z pomocy komitetu korzystały 4133 placówki opiekuńcze: 3037 kuchnie, 663 punkty ochrony, 344 szkoły, 69 szpitali, przytułki, żłobki, bursy oraz internaty. W grudniu 1919 przeprowadzono akcję rozdania 500 tys. kompletów odzieży oraz obuwia pochodzących z Amerykańskiego Wydziału Ratunkowego. 18.01.1920 koncepcja połączenia organizacji z Amerykańskich Wydziałem Ratunkowym została zatwierdzona przez Radę Nadzorczą Polskiego Komitetu Pomocy Dzieciom. Dalszą działalność prowadzono pod nazwą **Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom**.

Źródła: *Amerykański Wydział Ratunkowy, Fundacja dla Dzieci Europy, Misja dla Polski: Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom 1919–1922*, Warszawa 1922; M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; *Centralny Komitet Pomocy dla Dzieci*, „Biuletyn Centralnego Komitetu Pomocy dla Dzieci" 1919, z. 1; S. Kuźma-Markowska, *„Pomagajcie Polskim Dzieciom". Humanitarna mobilizacja amerykańskiej opinii publicznej po I wojnie światowej* „Kwartalnik Historyczny" 2018, nr 3; M. Sochala, *„Wielka akcja ratownicza" – działalność Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom (1919–*

1922) „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 2010, 86.

[B. P.]

CENTRALNY KOMITET ŻYDÓW W POLSCE – instytucja społeczno-polityczna założona 6.11.1944 jako Tymczasowy Komitet Żydów Polskich w Lublinie, od 1945 CKŻP z siedzibą w Warszawie. Organizacja miała sprawować opiekę nad ocalałą z okupacji niemieckiej ludnością żydowską na terenach Polski i reprezentować społeczeństwo żydowskie przed Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego. Zadania obejmowały: opiekę lekarską, materialną, wychowawczą, akcję łączenia rodzin żydowskich. Działalność CKŻP była subsydiowana przez **American Jewish Joint Distribution Comittee**. W strukturze organizacyjnej instytucji powstawały wyspecjalizowane wydziały. Pomoc dla najmłodszych ofiar wojny mieściła się w ramach działalności Wydziału Opieki nad Dzieckiem. Tworzono placówki zapewniające opiekę materialną i wychowawczą, przedszkola, wypoczynek w formie kolonii letnich i klubów sportowych. We wrześniu 1948 prowadzono 11 domów dziecka. Celem leczenia dzieci chorych, w tym zakaźnie, zakładano sanatoria i placówki medyczne (m.in. Kraków, Lublin, Łódź, Otwock, Warszawa) działające od 1946 pod egidą **Towarzystwa Ochrony Zdrowia**. Organizowaniem życia młodzieży zajmował się Wydział Opieki nad Młodzieżą. Dążono do zapewnienia opieki moralnej i oświatowo-kulturalnej, prowadzono bursy, internaty, kursy zawodowe. W 1947 funkcjonowało 18 burs dla młodzieży. Opieka materialna obejmowała system stypendiów dla studentów, a opieka społeczna zasiłki pieniężne i żywnościowe. W ramach Wydziałów Szkolnictwa i Edukacji zajmowano się tworzeniem sieci szkół dla dzieci żydowskich oraz pracą nad programami nauczania i treścią podręczników. W sierpniu 1946 w 36 placówkach edukacyjnych uczyło się 3,3 tys. dzieci. W 1945–1946 Wydział Repatriacyjny przeprowadzał akcję przesiedlania Żydów z terenów ZSRR oraz emigrację z Polski na Bliski Wschód. Pomoc prawną przy odzyskiwaniu ukrywanych dzieci żydowskich oferował Wydział Prawny. CKŻP został rozwiązany w 1949, placówki upaństwowiono.

Źródła: H. Datner, *Dziecko żydowskie w latach 1944–1968* [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2011; H. Datner, *Po zagładzie. Społeczna historia żydowskich domów dziecka, szkół, kół studentów w dokumentach Centralnego Komitetu Żydów w Polsce*, Warszawa 2016; H. Datner-Śpiewak, *Instytucje opieki nad dzieckiem i szkoły powszechne Centralnego Komitetu Żydów Polskich w l. 1945–1946*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego" 1981, nr 3; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Rykała, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowe*, Łódź 2007; A. Sommer-Schneider, *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady. Działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945– 1989*, Kraków 2014; B. Techmańska, *Żydowskie domy dziecka na Dolnym Śląsku prowadzone przez Centralny Komitet Żydów w Polsce. Zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2018, nr 1.

[M. N.]

CENTRALNY OŚRODEK WYCHOWAWCZO-SZKOLENIOWY RTPD IM. JANUSZA KORCZAKA W BARTOSZYCACH – eksperymentalny ośrodek opieki całkowitej, powstały w sierpniu 1947 w Bartoszycach z inicjatywy Zarządu Głównego **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Warszawie, w tym **Eustachego Kuroczki**. Zamiarem RTPD było zorganizowanie największego zakładu wychowawczego w Polsce, mającego wdrażać nowe metody wychowawcze powzięte z systemu Makarenki oraz wzorca korczakowskiego. W 1947 rozpoczęto organizowanie szkół, w tym szkoły podstawowej dla 61 wychowanków ośrodka. W roku szkolnym 1947/1948 utworzono 6 oddziałów, w tym oddziały skróconej nauki w zakresie klas trzeciej i czwartej oraz szóstej i siódmej. Uruchomiono przedszkole dla 54 dzieci oraz kilka warsztatów: krawiecki, szewski, stolarski, hydrauliczny, elektrotechniczny, ślusarsko-mechaniczny. W lutym 1947 do ośrodka przybyła pierwsza grupa licząca 80 dzieci. Do końca 1947 liczba dzieci w ośrodku wzrosła do 398 wychowanków. Wśród podopiecznych znajdowali się: młodzi repatrianci, dzieci odebrane decyzją sądową

rodzicom, opóźnione umysłowo dzieci w wieku 2–4 lat z **Domu Matki i Dziecka im. ks. Boduena w Warszawie**, dzieci w wieku 12–17 lat z zakładów wychowawczych prowadzonych przez zakony, wychowankowie z domu dziecka w Monetnej na Uralu. Wychowankowie w wieku od 15 lat znajdowali zatrudnienie m.in. w warsztatach remontowych. Umożliwiano im kontynuację nauki w Publicznej Szkole Zawodowej. W planach na koniec 1948 przewidywano otwarcie m.in. kolejnych domów dziecka, ośrodka kulturalnego w postaci domu kultury dziecięcej, przedszkola, szkół, wzmocnienie opieki higieniczno-lekarskiej w tym ambulatorium i poradni dentystycznej. We wrześniu 1949 powstały: Dom Młodzieży i Dom Małego Dziecka. Domy dziecka zostały oparte na samorządzie młodzieżowym, a Rada Młodzieżowa stanowiła organ kierowniczy. W 1951 bartoszycki COSW przeszedł pod opiekę Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie. Ośrodek został upaństwowiony i podzielony na autonomiczne placówki.

Źródła: Archiwum Zakładowe Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, sygn. A, Plan działalności Zarządu Głównego Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci na rok 1948; H. Dobrowolski, *Kuroczko Eustachy* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971; A. Juźwik, *Placówki opieki całkowitej i otwartej Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w latach 1945–1952*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2016, t. 14; A. Juźwik, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w latach 1944–1949. Funkcjonowanie i problemy ideowo-organizacyjne*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2015, t. 13; S. Osińska, *Republika dziecięca w Bartoszycach. „Domem Dziecka" rządzi młodzież*, „Życie Warszawy" 1949, nr 11.

[M. N.]

CENTRALNY ZWIĄZEK OSADNIKÓW WOJSKOWYCH – powstała w 1922 w Warszawie organizacja sprawująca pieczę nad akcją osadniczą. Założona przez byłych żołnierzy osiedlających się na Kresach Wschodnich na mocy ustawy z 17.12.1920 o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego. Pierwszym przewodniczącym związku został Jerzy Bonkowicz-Sittauer (do 1923). Od 1925 o członkostwo mogli ubiegać się osadnicy cywilni. Związek Osadników przyczyniał się do rozwoju edukacji dzieci i młodzieży osadniczej, tworząc ogniska i bursy rozlokowane w większych miastach. W 1927 w Warszawie przy ul. Targowej 77 zostały założone zakład oraz bursa dla 77 dzieci osadników wojskowych Centralnego Związku Osadników Wojskowych. Przebywali tam chłopcy w wieku od 14 do 19 lat, będący na całodziennym utrzymaniu i opiece. Dla młodzieży wiejskiej, również tej nieosadniczej, organizowano koedukacyjne kursy społeczne. Osadnicy wojskowi z Kresów Wschodnich w okresie międzywojennym współorganizowali 136 Kół Młodzieży Wiejskiej. W zakresie oświaty inicjowano działania w kierunku otwierania nowych gimnazjów. Upowszechnianiu akcji kształcenia dzieci i młodzieży osadniczej miało służyć przyznawanie odznaki osadniczej. Dobrowolny podatek o łącznej wysokości 4 zł na fundusz stypendialny i fundusz oświatowy, pobierany przy okazji nadawania odznak osadniczych, miał być przeznaczany na budowę nowych szkół, burs oraz na stypendia uczniowskie. Pieniądze pochodzące z dzierżawy niezabudowanych działek szkolnych przekazywano na tworzenie nowych placówek oświatowych. W 1929 Centralny Związek Osadników Wojskowych został przemianowany na Związek Osadników. W latach 1931–1933 Związek liczył 17 tys. członków, w tym ok. 8 tys. osadników wojskowych oraz 9 tys. osadników cywilnych. W 1939 tuż przed rozpoczęciem II wojny światowej na Wołyniu mieszkało ok. 18 tys. osadników wojskowych i cywilnych. Działania wojenne i okupacja uniemożliwiły dalsze funkcjonowanie związku.

Źródła: K.K. Kuźma, *Społeczne znaczenie osadnictwa wojskowego na ziemiach wschodnich II Rzeczpospolitej*, „Nowa Polityka Wschodnia" 2020, nr 1; M. Niewiadomski, *Odznaka osadników wojskowych „Za Wierną Służbę na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej"*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego" 1998, nr 12; J. Stobniak-Smogorzewska, *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945*, Warszawa 2003; *Zakłady opieki zamkniętej* [w:] *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi*

i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1928.

[M. N.]

CENTRUM RODZINY I PRAW DZIECKA – utworzona w 2006 przy Zarządzie Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** poradnia świadcząca pomoc głównie mieszkańcom Warszawy i województwa mazowieckiego (rodzinom, małżeństwom, parom, dzieciom). Jej działalność finansowana była ze środków m. st. Warszawy i **Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych**. Centrum świadczy bezpłatne poradnictwo prawne, psychologiczne, pedagogiczne, seksuologiczne oraz konsultacje z zakresu doradztwa zawodowego i psychoedukacyjne konsultacje o funkcji profilaktycznej. Centrum działa na rzecz osób z niepełnosprawnością intelektualną i fizyczną. Jego celem jest usprawnienie i poprawa komunikacji, nauka umiejętności nawiązywania relacji i więzi rodzinnych, radzenie sobie z agresją, respektowanie praw dziecka. W latach 2011–2012 z pomocy Centrum skorzystało ponad 600 osób (dzieci i rodziców). Stopniowo zwiększano liczbę godzin konsultacyjnych do 12 tygodniowo w 2011. W 2009 w ramach Centrum powstał punkt informacyjno-konsultacyjny (stacjonarny, telefoniczny) dla osób niepełnosprawnych, ich rodzin i opiekunów dotowany przez PFRON. Filia punktu znajduje się w siedzibie Koła Dzieci o Niepełnej Sprawności Ruchowej w Warszawie. W ramach programu udzielane są konsultacje psychologiczne, prawne, seksuologiczne oraz z zakresu doradztwa zawodowego. Drugi program Centrum – Młodzieżowy Klub Liderów Zdrowia TPD, współfinansowany przez Zarząd Województwa Mazowieckiego, kierowany jest do podopiecznych środowiskowych ognisk wychowawczych **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** z terenu województwa mazowieckiego oraz wychowawców ognisk. Propaguje profilaktykę uzależnień i zdrowy styl życia wśród dzieci i młodzieży, ich rodzin i nauczycieli, uwrażliwia na problemy rówieśnicze. W 2014 Centrum zaoferowało również nieodpłatne mediacje.

Źródła: M. Popławska, *Rada i pomoc* „Przyjaciel Dziecka" 2014, nr 1–6; J. Szklarska, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w 2011 roku. Osiągnięcia i problemy. Główne kierunki pracy Prezydium i Zarządu Głównego TPD w 2011 roku*, „Przyjaciel Dziecka" 2012, nr 1–6; J. Szklarska, *Problemy – osiągnięcia – potrzeby, Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w latach 2011–2012*, „Przyjaciel Dziecka" 2013, nr 1–6.

[A. M.-S.]

CENTRUM SZKOLENIA PRACOWNIKÓW OPIEKI SPOŁECZNEJ – agenda **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** powołana 1.06.1945 w Łodzi jako instytucja ukierunkowana na kształcenie i dokształcanie pracowników opieki społecznej. Centrum miało być odpowiedzią na powojenne zapotrzebowanie w tej mierze. Siedziba instytucji mieściła się w pałacu przy ul. Przędzalnianej w Łodzi. Dyrektorem Centrum został Henryk Dinter. Wicedyrektor Zofia Florczak, prowadząca wykłady i kierująca działem szkolenia, a także pracą kulturalną instytucji, organizowała wydarzenia artystyczne, angażując w nie autorytety, np. Aleksandra Zelwerowicza, Gustawa Morcinka. W Centrum znajdowały się wzorcowe: żłobek oraz dzieciniec, pełniące rolę pomocniczą w nauce zawodu przyszłych wychowawczyń. Centrum prowadziło szereg kursów: dla opiekunek, dla początkujących pielęgniarek pediatrycznych, dla matek zatrudnianych w zakładach, powiatowych referentów opieki społecznej, kierowników zakładów opieki nad dorosłymi, opiekunów społecznych nad inwalidami, referentów sprawozdawczo-statystycznych w zakresie prowadzenia statystyk na temat opieki społecznej. Dla referentów socjalnych przeznaczono wykłady z higieny, rozwoju fizycznego dziecka oraz jego pielęgnacji. Szkolenia w zakresie opieki społecznej organizowano również dla członków rad zakładowych zakładów przemysłowych. Potrzebę odbywania kursów przez członków dostrzegano w ich odpowiedzialności związanej z organizacją i funkcjonowaniem form opieki nad matką i dzieckiem, w tym: żłobków przyzakładowych, stacji opieki nad matką i dzieckiem, wczasów, świadczeń socjalnych. Zajęcia w szkole prowadzili praktycy pracy społecznej oraz wykładowcy akademiccy, m.in. **Helena Radlińska**. Od maja 1945 do sierpnia 1950 w Centrum

przeprowadzono 42 kursy, przeszkolono 1566 osób, wśród których znajdowały się 594 opiekunki dzieci oraz 446 powiatowych referentów opieki społecznej. W sierpniu 1950 Centrum Szkolenia zostało przekształcone w Państwowy Ośrodek Szkolenia Pracowników Socjalnych, który zajmował się głównie kształceniem w systemie kursowym. We wrześniu 1953 ośrodek zakończył działalność.

Źródła: M. Brenk, *Kształcenie pracowników socjalnych w Polsce Ludowej*, „Studia Edukacyjne" 2014, nr 13; M. Brenk, *System opieki społecznej w okresie Polski Ludowej (lata 1944–1989). Zarys problematyki*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2017, nr 37; H. Dinter, *Pomoc i opieka społeczna* [w:] *Łódź w latach 1945–1960*, red. E. Rosset, Łódź 1962; A. Korlak-Łukasiewicz, *Kształcenie zawodowe pracowników socjalnych w Polsce i Stanach Zjednoczonych*, „Problemy Profesjologii" 2017, nr 2.

[M. N.]

CENTRUM ZDROWIA DZIECKA – wysokospecjalistyczny szpital dziecięcy, ośrodek naukowo-badawczy i szkoleniowy, którego początki wiążą się z powołaniem 7.02.1968 przez Radę Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa Społecznego Komitetu Budowy Pomnika-Szpitala Centrum Zdrowia Dziecka. W skład komitetu weszli przedstawiciele instytucji państwowych, organizacji społecznych, środowisk naukowych i twórczych (100 osób). Budowę szpitala-pomnika sfinansowano ze środków państwowych i zbiórki pieniędzy w kraju i za granicą, wśród Polonii. 16.03.1976 stanowisko dyrektora objęła prof. Maria Goncerzewicz (funkcję pełniła do 1990). Ordynatorem Oddziału Kardiologii została Krystyna Kubicka, kierownikiem Zakładu Radiologii Kamil Wermeński. Otworzono najnowocześniejszą wówczas salę cewnikowania serca i angiokardiografii, która należała do Zakładu Radiologii. Sala została wyposażona w dwupłaszczyznowy angiograf Siemensa wykonujący w zależności od programu zdjęcia z prędkością 50 lub 100 klatek na sekundę. 31.05.1977 ukończono pierwszy etap budowy Centrum Zdrowia Dziecka, oddając do użytku pawilon A, B i C. 15.10.1977 uroczyście przyjęto pierwszych 40 pacjentów. W ciągu kolejnych 5 lat przyjęto 144 808 dzieci. 30.12.1979 zakończył się II etap budowy (oddano do użytku 5 pawilonów w tym 11-piętrowy budynek z oddziałami szpitalnymi). Całość prac zakończono w 1991. 8.06.1984 wykonano pierwszy przeszczep nerki (do 2022 w Centrum Zdrowia Dziecka przeprowadzono ich łącznie 1080). W 1988 wykonano w sali cewnikowania serca pierwszą walwuloplastykę zwężonej zastawki pnia płucnego. Rocznie w Centrum udzielano pomocy ok. 20 tysiącom dzieci na oddziałach szpitalnych i blisko 120 tysiącom w ambulatorium. 19.12.1995 na mocy rozporządzenia Rady Ministrów Centrum Zdrowia Dziecka uzyskało status prawny jednostki badawczo-rozwojowej i nazwę: Instytut „Pomnik – Centrum Zdrowia Dziecka".

Źródła: *Apel Honorowego Komitetu Budowy Pomnika-Szpitala dla dzieci Centrum Zdrowia Dziecka*, „Mały Modelarz" 1972, wyd. specjalne; A. Dobrzyńska-Foss, *Pomnik – szpital Centrum Zdrowia Dziecka*, Warszawa 1979; J. Książyk, *Jak rozwijała się inwazyjna i interwencyjna diagnostyka i leczenie wad wrodzonych serca u dzieci w Polsce*, https://www.dzieci.ptkardio.pl/historia_cewnikowania.html [dostęp: 7.02.2023]; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1995 r. w sprawie utworzenia Instytutu „Pomnika–Centrum Zdrowia Dziecka" w Warszawie, DzU 1995, nr 149, poz. 725; Załącznik nr 1 do Zarządzenia nr 42/22 z dnia 29 lipca 2022 roku dyrektora Instytutu „Pomnik-Centrum Zdrowia Dziecka" w sprawie wprowadzenia zmian w Regulaminie Organizacyjnym Instytutu „Pomnik-Centrum Zdrowia Dziecka.

[A. M.-S.]

CERAŃSKA-GOSZCZYŃSKA HANNA – ur. 24.02.1930 w Warszawie, zm. 18.08.2016 w Warszawie; pediatra. Propagatorka rozpoznawania płodności metodą objawowo-termiczną tzw. podwójnego sprawdzenia. Aktywistka ruchu *pro-life*. Ukończyła studia medyczne na Wydziale Pediatrycznym Akademii Medycznej w Warszawie. W latach 1954–1964 asystent i starszy asystent w Miejskim Szpitalu Zakaźnym nr 3 w Warszawie. W latach 1964–1967 starszy inspektor w Ministerstwie Sprawiedliwości do spraw problematyki żłobków i przedszkoli więziennych. Od

1967 pracownik Wojewódzkiej Przychodni Medycyny Szkolnej w Warszawie: kierownik Poradni Fizjologii i Zaburzeń Rozwoju, kierownik Działu Konsultacji, dyrektor Przychodni (od 1969). Od 1968 pracownik Zakładu Medycyny Szkolnej **Instytutu Matki i Dziecka**. Od 1988 adiunkt, kierownik Zakładu Zdrowia Rodziny w Instytucie. W 1974 uzyskała II stopień specjalizacji z medycyny szkolnej. Uczestniczka fińskiego 3-miesięcznego stypendium (1974). Współzałożycielka (1989) i wielokrotna prezes Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Naturalnego Planowania Rodziny. Uczestniczka kursu Centre International de l'Enfance (1989). W latach 1991–1997 kierownik Zakładu Wczesnej Interwencji Psychologicznej w Instytucie Matki i Dziecka. Członkini Krajowego Zespołu Promocji Naturalnego Planowania Rodziny. Autorka i współautorka wielu prac, m.in. *Rozpoznawanie płodności* (2009), *Płodność i planowanie rodziny* (2004), *Karmienie piersią, powrót płodności, depresje, smutki po porodowe* (1997), *Vademecum turysty kolarza PTTK* (1987). Wielokrotnie odznaczona, m.in.: odznaką Przyjaciel Dziecka, Medalem im. dra Henryka Jordana, odznaką Zasłużony Działacz TPD, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, złotą odznaką Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Naturalnego Planowania Rodziny.

Źródła: H. Cerańska-Goszczyńska, *Metoda objawowo-termiczna podwójnego sprawdzenia – reguły interpretacji objawów płodności* [w:] *Rozpoznawanie płodności*, red. M. Troszyński, Warszawa 2013; H. Cerańska-Goszczyńska, *Wychowanie do odpowiedzialności za płodność* [w:] *Międzynarodowy Kongres „O godność dziecka"*, red. E. Kowalewska, M. Wyszyńska, *Human Life International – Europa*, Warszawa 1998; dr E. Ślizień-Kuczapska, *Troska o ciało i duszę kobiety w życiu dr Hanny Cerańskiej-Goszczyńskiej*, http://kslpmazowsze.pl/2017/09/27-09-2017-dr-ewa-slizien-kuczapska-troska-o-cialo-i-dusze-kobiety-w-zyciu-dr-hanny-ceranskiej-goszczynskiej/ [dostęp: 16.01.2023]; *Zmarła dr Hanna Cerańska-Goszczyńska wielki nauczyciel NPR*, https://www.hli.org.pl/pl/artykuly/747-zmarla-dr-hanna-ceranska-goszczynska-wielki-nauczyciel-npr [dostęp: 16.01.2023].

[M. N.]

CHARYTATYWNE ODDZIAŁY DIECEZJALNE – podmioty instytucjonalnej aktywności charytatywnej Kościoła katolickiego wznowionej po wprowadzeniu stanu wojennego, zajmujące się dystrybucją kierowanej do Polski zagranicznej pomocy żywnościowej i medycznej. Powstały z inicjatywy przewodniczącego Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski bpa Czesława Domina, który zabiegał o powrót do pracy na rzecz biednych w każdej parafii. W 1986 ogłoszono Instrukcję Konferencji Episkopatu Polski o pracy charytatywnej w parafiach. Oddziały charytatywne powoływano w parafiach skupionych w diecezjach. Proboszczowie powoływali parafialne zespoły, których zadaniem było: angażowanie parafian do pracy charytatywnej, rozpoznawanie potrzeb i możliwości świadczenia pomocy (pozyskiwanie środków finansowych i rzeczowych na pomoc, wyszukiwanie grup i osób potrzebujących pomocy), organizowanie pomocy (doraźnej, długofalowej aż do usamodzielnienia się osoby potrzebującej, tworzenie i prowadzenie lokalnych placówek charytatywno-opiekuńczych i leczniczych, w tym świetlic socjoterapeutycznych dla dzieci i młodzieży). Opieką (materialną, zdrowotną, duchową) objęto: rodziny wielodzietne i niepełne ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży, seniorów, chorych, niepełnosprawnych, bezrobotnych, bezdomnych, emigrantów i uchodźców, rodziny dotknięte patologiami społecznymi, ofiary klęsk żywiołowych, osoby pozbawione wolności i ich rodziny. W 1988 pomoc charytatywną organizowało 5708 spośród 8459 parafii. 17.05.1989 przyjęto Ustawę o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, przywracając charytatywną instytucję Caritas i prawo do prowadzenia nieograniczonej działalności dobroczynnej. Pierwsza Caritas diecezjalna powstała 9.11.1989 w Opolu, 10.10.1990 Konferencja Episkopatu Polski powołała **Caritas Polska**.

Źródła: L. Adamczuk, *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990: rocznik statystyczny*, Warszawa 1991; A. Drechsler, *Jak feniks z popiołu. Odrodzenie się posługi caritas w Polsce*, https://www.caritas.diecezja.opole.pl/index.php/artykuly/jak-feniks-z-popiolu-odrodzenie-sie-poslugi-caritas-w-polsce [dostęp:01.03.2023]; *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o pracy charytatywnej w parafiach*,

https://caritas.szczecin.pl/strony-30/jak_zaozy_pzc.htm [dostęp: 01.03.2023]; J. Wal, *Struktury charytatywne w Kościele*, „Analecta Cracoviensia" 1986, z. XVIII.

[A. M.-S.]

CHINUCH JELADIM – „Oświata dziecięca", „Edukacja dziecięca", „Wychowanie Dzieci", żydowska organizacja działająca w Warszawie w okresie międzywojennym, udzielająca wsparcia i obejmująca opieką dzieci sieroce i dzieci z ubogich rodzin. W 1924 z inicjatywy miejscowych warszawskich środowisk ortodoksyjnych została założona prywatna elementarna (męska) szkoła żydowska stopnia podstawowego Chinuch Jeladim dla dzieci z uboższych rodzin, finansowana ze środków organizacji „Chinuch Jeladim". Powstała z inicjatywy dr. Nisensona. Dyrektorem placówki został Szlojme Giliński, pedagog w szkołach świeckich Szmuela Lejba Gordona i Jechiela Halperna. W szkole propagowano nowoczesne rozwiązania pedagogiczne. Koncentrowano się na tworzeniu więzi między nauczycielem a wychowankiem. Działała przy ul. Nadrzecznej 20 (lub Nowolipki) w Warszawie. Szkołę „Chinuch Jelodim" propagowano wśród rodziców, dzieci oraz korepetytorów pomagających dzieciom w zdawaniu egzaminów w procesie rekrutacyjnym. Warunki panujące w placówce miały sprzyjać rozwojowi podopiecznych. Miała 3 oddziały, 7 klas. W roku szkolnym 1927/1928 uczęszczało do niej 136 dzieci. W szkole prowadzono przedmioty związane z religią i kulturą żydowską: języka, hebrajskiego. gramatyki oraz ortografii hebrajskiej, a także wykładano Biblię Hebrajską (Tanach). Wśród przedmiotów powszechnych nauczano m.in. języka polskiego, historii, geografii, przyrody, arytmetyki, robót ręcznych i rysunków. W szkole posługiwano się językiem polskim. Z okazji świąt żydowskich (Chanuka i Purim), w szkole wystawiano przedstawienia organizowane przez wychowanków dla członków Towarzystwa „Chinuch Jeladim". Placówka, nieposiadająca dotacji z budżetu miejskiego, borykała się w swej działalności z problemami finansowymi.

Źródła: Z. Halevy, *Jewish Schools Under Czarism and Communism*. *A Struggle for Cultural Identity*, New York 1976; A. Rotfarb, *Pamiętnik żydowskiego młodzieńca* [w:] *Ostatnie pokolenie. Autobiografie polskiej młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego ze zbiorów YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku*, Warszawa 2003; *Szkolnictwo żydowskie (1918–1939) – informacje ogólne*, https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/m/583-minsk-mazowiecki/102-oswiata-i-kultura/26987-szkolnictwo-zydowskie-1918-1939-informacje-ogolne#footnote2_cn38q3x [dostęp: 10.10.2023]; B. Szwarcman-Czarnota, *Kadia Mołodowska*, „Studia Judaica" 2020, nr 2.

[M. N.]

„CHŁOPSKIE DZIECKO" – kwartalnik pedagogiczny wydawany w latach 1947–1949 w Warszawie pod redakcją Marii Suszyńskiej przez **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Pierwszy numer ukazał się w marcu 1947. Nakład wynosił 3 tys. egzemplarzy. Czasopismo było wydawane nieregularnie. W 1947 ukazały się 3 numery, w 1948 – 2 numery. Wśród autorów publikujących na łamach „Chłopskiego Dziecka" znajdowali się m.in.: Stanisława Garncarczykowa, Maria Godek, **Teodor Kaczyński**, Jan Kisiel, Lucyna Lerchowa, Ewa Neyowa, Jan Prejzner, Emilia Sukertowa-Biedrawina, Maria Suszyńska, Zofia Szymańska, Joanna Wrotkowska, Janina Wójcicka. W czasopiśmie prezentowano rolę i osiągnięcia Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w obszarze oświaty i wychowania dzieci na wsi. Drukowano artykuły poświęcone problematyce opieki nad dziećmi w obszarze zdrowia, pielęgnacji i wychowania. Teksty zawierały porady dotyczące karmienia i higieny dziecka opracowane przez doktor Marię Zagórską. Propozycje książek o tematyce wychowania dziecka adresowane do rodziców i wychowawców zamieszczała Barbara Groniowska. Udzielano wskazówek na temat ubierania dzieci oraz sposobów samodzielnego wyrabiania zabawek. Tematyką rozwoju dziecka zajmowała się m.in. Helena Krukówna, natomiast o organizacji opieki nad dziećmi z uwzględnieniem okresów rozwojowych pisała Maria Babska. W czasopiśmie przybliżano działalność innych organizacji pomocowych np. Misji Angielskiej „Save The Children Found", Towarzystwa **„Don Suisse"**. Do każdego numeru dołączano dodatek dla dzieci „Skrzat",

z którego mogli korzystać rodzice, a także wychowawczynie podczas zajęć z dziećmi w placówkach ChTPD. W „Skrzacie" publikowali: Jan Dym, Maria Kownacka, Czesław Janczarski, Maria Malawska, Janina Wójcicka. Treść dodatku miała odpowiadać na potrzeby rozwoju umysłowego dzieci w poszczególnych kategoriach wiekowych. W 1949 wydano ostatni numer „Chłopskiego Dziecka", będący egzemplarzem sprawozdawczym z działalności ChTPD.

Źródła: M. Babska, *Dziecko – rodzina – szkoła*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 3; B. Garncarczykowa, *Takim jest Państwo, jakim jego młodzieży wychowanie*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 2; B. Groniowska, *Wśród książek*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 1; T. Kaczyński, *Cele działalności wychowawczej Ch.T.P.D.*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 2; T. Kaczyński, *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci*, 1970; K. Stawarski, *„Wioska Szwajcarska"*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 1; J. Wójcicka, *O książkę i pismo dla dziecka wsi*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 2; *Z działalności Misji Angielskiej*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 3; M. Zagórska, *Karmienie niemowląt*, „Chłopskie Dziecko" 1947, nr 2.

[M. N.]

CHŁOPSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI – organizacja opiekuńcza zorganizowana po zakończeniu II wojny światowej na rzecz opieki nad dzieckiem wiejskim i działająca w latach 1945–1949. Idea powstania tego typu organizacji pojawiła się w grudniu 1945 podczas Zjazdu Delegatów **Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici"**. Zjazd powołał Komitet Organizacyjny Towarzystwa, jego pierwsze spotkanie odbyło się 18.12.1945. Zebranie założycielskie zaś nastąpiło 4.01.1946, prezesem został **Teodor Kaczyński**. Zgodnie ze statutem ChTPD miało na celu opiekę moralną i materialną nad dziećmi chłopskimi, organizowanie współpracy w zakresie wychowania i kształcenia między rodziną, opiekunami i wychowawcami, szukanie najlepszych form wychowania i nauczania dla środowiska chłopskiego oraz wychowanie młodego człowieka zgodnie z ideą zaspokajania potrzeb życiowych własną pracą. W latach 1946–1948 różnymi formami opieki towarzystwo objęło łącznie 156 tys. dzieci. W działalności opiekuńczej zajmowało się dystrybucją pomocy zagranicznej, organizowało punkty opieki nad matką i dzieckiem (w 1949 działały 122 placówki z 79 lekarzami i 135 pracownikami opieki, wspierające 23 tys. dzieci i 6,8 tys. matek), prowadziło badania lekarskie dzieci wiejskich (do końca 1948 objęto nimi łącznie 70 tys. dzieci), organizowało punkty sanitarne we wsiach, a także urządziło domy zdrowia dla dzieci wymagających leczenia sanatoryjnego w Rabce, Rymanowie-Zdroju, Machowinie oraz Galinach. Towarzystwo założyło także do 1949 249 przedszkoli, zorganizowało 1601 sezonowych dziecińców wiejskich dla 76 tys. dzieci, do 1948 z jego inicjatywy powstało 49 **żłobków** z 1,4 tys. podopiecznymi, zaś w organizowanych przez ChTPD **koloniach letnich** wzięło wtedy udział ok. 4 tys. dzieci. W maju 1949 w ramach procesu **centralizacji opieki nad dzieckiem** Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci zostało połączone z **Robotniczym Towarzystwem Przyjaciół Dzieci** w jedno **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**.

Źródła: T. Kaczyński, *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 1945–1949*, Warszawa 1970; T. Kaczyński, *Zarys działalności Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1945–1949)* [w:] *60 lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1919–1979)*, Warszawa 1979; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1944–1964)*, Warszawa 1965.

[J. J.]

CHMIELEŃSKA IRENA – ur. 29.09.1910 w Wilnie, zm. 16.08.2008 w Warszawie; psycholog, działaczka społeczna. Autorka i popularyzatorka oryginalnej metody podwórkowego wychowywania dzieci (**pedagogiki podwórkowej**). Pionierka **psychologii wychowawczej**. Przedstawicielka szkoły **Stefana Baleya**. Kurator w sądzie dla nieletnich. Studiowała psychologię wychowawczą na Uniwersytecie Warszawskim. Pracownik zespołów przedszkolnych i zakładów poprawczych dla trudnych dziewcząt. Podczas II wojny światowej przeprowadziła wśród polskich dzieci sondaż dotyczący wpływu wojny na psychikę dziecka

i jego demoralizację. Pracowała w poradni psychologicznej przy Wydziale Opieki Społecznej Zarządu m. Warszawy. Po powstaniu warszawskim zatrudniona w Pogotowiu Opiekuńczym dla dzieci warszawskich w Krakowie. Po powrocie do Warszawy pracowała w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**. Wizytator domów dziecka w **Ministerstwie Oświaty** (do 1948). W ramach protestu przeciwko upolitycznianiu edukacji wyjechała do Lidzbarka Warmińskiego (po 1948), kierowała państwowym domem dziecka. Kierownik redakcji pedagogicznej w Polskim Radiu (1956). Prowadziła własną audycję „Pięć minut o wychowaniu". Współpracowała z Ruchem Gaudium Vitae działającym na rzecz samotnych młodocianych matek. Działaczka **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, opiekun rodzin niepełnosprawnych wychowawczo z jego ramienia. Autorka prac: *Kara w wychowaniu* (1936), *Trudny wiek chłopców od 12 do 14 lat* (1938), *Trudny wiek dziewcząt 12–13 lat* (1938), *Dorastające dziewczęta 14–17 lat* (1938), *Wychowanie na podwórku* (1966), *Gdy rodzina potrzebuje pomocy* (1979). Pod jej redakcją powstały: *Ogród Jordanowski* (1961), *Pedagogika podwórkowa* (1963). Wyniki prowadzonych obserwacji w zakresie wychowania publikowała m.in. w czasopismach: „Kuźnica", „Kwartalnik Pedagogiczny", **„Przyjaciel Dziecka"**. Redaktor pisma „Wychowanie w Zespole" w Instytucie Higieny Psychicznej.

Źródła: *Chmieleńska Irena*, https://sprawiedliwi.org.pl/en/node/12759 [dostęp: 25.02.2023]; I. Chmieleńska, *Dzieci wojenne*, „Kuźnica" 1945, nr 15; I. Chmieleńska, *Gdy rodzina potrzebuje pomocy*, Warszawa 1990; I. Chmieleńska, *O niektórych błędach w wychowaniu postawy ideowej dzieci*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 1957, nr 1; I. Chmieleńska, *Wychowanie na podwórku*, Warszawa 1966; I Chmieleńska, *Wychowanie niejedno ma imię* [w:] *Pedagogika podwórkowa*, red. I. Chmieleńska, Warszawa 1963; *Chmieleńska Irena* [w:] *Bibliografia Polska 1901–1939*, red. J. Wilgat, t. 4, Warszawa 1998; B. Sułek-Kowalska, *Kto ratuje jedno życie*, „Idziemy" 2015, nr 17; T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1978; P. Van Os, *Już nie chcę być człowiekiem. Opowieść o przetrwaniu Zagłady*, Poznań 2021.

[M. N.]

CHMIELEWSKI KONRAD – ur. w 1838 w Wilnie, zm. 10.08.1889 w Nałęczowie. Lekarz, działacz społeczny i niepodległościowy. Absolwent Instytutu Szlacheckiego w Wilnie. Studiował na wydziale lekarskim Uniwersytetu w Moskwie. Dyplom uzyskał w 1860. Następnie odbył praktyki lekarskie w Kownie, gdzie przyłączył się do ruchu powstańczego. Członek organizacji białych. Brał udział w powstaniu styczniowym, za co został aresztowany i osadzony w twierdzy dynaburskiej, następnie zesłany na Syberię do guberni tobolskiej. Osiadł w Wierchouralsku, następnie przeniesiony do Tobolska, później przebywał w Tomsku. Z zesłania powrócił w 1867. Do 1869 odbywał praktyki w Kowlu, następnie zamieszkał w Warszawie, gdzie podjął praktykę lekarską. Razem z żoną Oktawią prowadził salon literacki, w którym przyjmowano miłośników sztuki, muzyki i literatury. Do salonu przychodzili m.in.: **Henryk Sienkiewicz**, **Bolesław Prus**, Stanisław Witkiewicz, Adolf Dygasiński, Aleksander Świętochowski, Józef Chełmoński i **Adam Chmielowski**. 11.02.1878 razem z Fortunatem Nowickim i Wacławem Lasockim wznowił działalność zakładu leczniczego w Nałęczowie, który funkcjonował w latach ok. 1800–1830. Siedzibą zakładu był pałac Małachowskich. Chmielewski został dyrektorem w pierwszym roku funkcjonowania zakładu, następnie odbył zagraniczne studia z wodolecznictwa, badał funkcjonowanie uzdrowisk zagranicznych. W 1878 przeprowadzono remont zakładu, od 1880 przyjmowano kuracjuszy. K. Chmielewski został kierownikiem działu hydropatycznego, a od 1886 do śmierci sprawował funkcję dyrektora placówki. Dzięki niemu Nałęczów został wyposażony w wiele nowoczesnych urządzeń pomocnych w odzyskiwaniu zdrowia. W 1880 rozpoczął budowę willi „Oktawia". Było to miejsce, gdzie odbywały się kursy dokształcające dla młodzieży, na parterze budynku zaś powstała ochronka dla dzieci prowadzona przez Oktawię Żeromską. Ponadto odbywały się tam wykłady Uniwersytetu Ludowego. Po 1899 willa częściowo pełniła funkcję pensjonatu.

Źródła: *Dnia 10 b.m. zmarł w Nałęczowie…*, „Kronika Lekarska" 1899, z. 16; *Dr Konrad Chmielewski*, „Przegląd Lekarski" 1899, nr 33; *Historia uzdrowiska*,

https://cisowianka.pl/historia-uzdrowiska/ [dostęp: 10.08.2023]; *Konrad Chmielewski*, https://www.naleczow.com.pl/historia/ogolna/1140-konrad-chmielewski.html [dostęp: 10.08.2023]; M. Mironowicz-Panek, *Nałęczowski szlak literacki* (broszura informacyjna), Nałęczów 2021; *Nałęczów – historia powstania uzdrowiska*, https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/naleczow-historia-powstania-uzdrowiska/ [dostęp: 10.08.2023]; N. Przesmycka, *Nałęczów. Kształtowanie i rozwój uzdrowiska*, Lublin 2019; *Willa Oktawia*, https://zabytek.pl/pl/obiekty/naleczow-willa-oktawia [dostęp: 10.08.2023]; I. Wyszkowska, T. Jędrysiak, *Nałęczów – miasto-ogród, które leczy serca i dusze. Muzea wybitnych pisarzy Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego*, http://turystykakulturowa.eu/wp/2021/06/naleczow-miasto-ogrod-ktore-leczy-serca-i-dusze-muzea-wybitnych-pisarzy-boleslawa-prusa-i-stefana-zeromskiego/ [dostęp: 10.08.2023]; L. Zembrzuski, *Chmielewski Konrad* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, red. W. Konopczyński, Kraków 1937; *Z dziejów dawnego i współczesnego Nałęczowa*, red. Z. Kożuchowski, M. Rogalski, Warszawa 1925.

[A. H.]

CHMIELOWSKI ADAM – św. brat Albert, ur. 20.08.1845 w Igołomi, zm. 25.12.1916 w Krakowie; powstaniec, malarz, zakonnik, filantrop, od 1989 święty Kościoła katolickiego. Studiował na Politechnice w Genewie, a następnie w Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych w Monachium, którą ukończył w 1874. Autor wielu obrazów olejnych, akwarel i rysunków, w 1876 wydał traktat *O istocie sztuki*. W 1884 zamieszkał w Krakowie w klasztorze kapucynów jako świecki rezydent i kandydat do Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu. Członkiem Zakonu św. Franciszka stał się w 1887, przybierając imię brata Alberta, święcenia przyjął w 1888. 1.01.1888 zawarł umowę z radą miasta Krakowa na prowadzenie miejskiej ogrzewalni. Dla prowadzenia działalności opiekuńczej powołał w 1888 w ramach Zakonu Franciszkanów **Zgromadzenie Braci Albertynów**, w 1891 zaś **Zgromadzenie Sióstr Albertynek Posługujących Ubogim**. Początkowo jego działalność koncentrowała się na przytulisku dla mężczyzn przy ul. Piekarskiej, z czasem objął opieką również zlokalizowane przy ul. Skawińskiej przytulisko dla kobiet, w którym często przebywały one ze swoimi dziećmi (w 1908 schronisko dla kobiet i dzieci przeniesiono do obiektów przy ul. Krakowskiej). Od 1892 Albert przejął prowadzenie przytulisk dla dorosłych i dzieci we Lwowie, w kolejnych latach następne placówki powstały w Sokalu, Tarnowie, Stanisławowie, Jarosławiu i Przemyślu. W każdym z tych miast w porozumieniu z lokalnymi władzami pod opiekę zgromadzeń trafiali zarówno mężczyźni i chłopcy, jak też kobiety i dzieci. Zgodnie z założeniami brata Alberta w prowadzonych przez jego zgromadzenia ośrodkach nie zatrudniano obsługi, wszystkie czynności związane z ich prowadzeniem pełnili albertyni i albertynki. Realizowana w zakładach albertyńska koncepcja wychowawcza zakładała przygotowanie młodych podopiecznych do zawodu i dorosłego życia, kładziono też nacisk na wychowanie patriotyczne, religijne i kondycję fizyczną wychowanków, coraz większą rolę odgrywała z czasem edukacja kulturalna.

Źródła: N. Budzyńska, *Brat Albert. Biografia*, Kraków 2017; W. Kluz, *Gdy ma się jedną duszę… Brat Albert Chmielowski*, Kraków 1989; M. Rożek, *Święty Brat Albert*, Kraków 2005; R.B. Siwiec, *Św. Brat Albert*, Kraków 2012; M. Winowska, *Opowieść o człowieku, który wybrał większą wolność*, Kraków 1992.

[J. J.]

CHODŹKO WITOLD – ur. 1.11.1875 w Piotrkowie Trybunalskim, zm. 17.01.1954 w Warszawie; lekarz psychiatra, neurolog, działacz społeczny, polityk. Studia medyczne ukończył na Uniwersytecie Warszawskim (1894–1900). Praktykę neurologiczną odbył w Hospital de la Pitie w Paryżu (1900) i szpitalu neurologicznym w Grazu (1900–1901). Pełnił funkcje państwowe związane z nadzorem nad służbą zdrowia (w Tymczasowej Radzie Stanu Królestwa Polskiego, Radzie Regencyjnej, gabinetach Drugiej Rzeczypospolitej), Komisarz Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych (1932–1939). Prezes Naczelnej Izby Lekarskiej (1929–1934). W latach 1922–1934 delegat Polski do Ligi Narodów. W latach 1924–1926 dyrektor **Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem**. Angażował się społecznie, zwłaszcza w dziedzinie poprawy stanu

zdrowia ludności, w szczególności kobiet i niemowląt. W 1905 doprowadził do zorganizowania w Lublinie „Kropli Mleka". Działał na rzecz zwiększenia wydatków budżetu państwa na cele sanitarne i zdrowotne, ukazywał zaniedbania w zakresie higieny społecznej. Pełniąc funkcje w **Ministerstwie Zdrowia Publicznego** (i innych resortach) uczestniczył w budowie polskiego ustawodawstwa sanitarnego. Opracował założenia kilku ustaw sanitarnych (m.in. o obowiązkowym szczepieniu ospy prawdziwej, o zwalczaniu chorób zakaźnych). Prowadził badania nad opieką zdrowotną nad dziećmi, ich odżywianiem oraz higieną szkolną. Zainicjował w Polsce prace nad organizacją opieki rodzinnej nad psychicznie chorymi. Badał społeczne znaczenie uzdrowisk i zdrojolecznictwa. Zorganizował sieć lekarzy powiatowych i doprowadził do powstania Polskiego Komitetu Zwalczania Gruźlicy. Jako nadzwyczajny komisarz do walki z epidemiami organizował kontrolę bakteriologiczną na wschodnich rubieżach państwa (12.1919–7.1920, 9.1921–5.1922). Po II wojnie związany z ośrodkiem akademickim w Lublinie. W 1951 zainicjował utworzenie Zespołu Naukowo-Badawczego dla Chorób Zawodowych Wsi (później Instytut Medycyny i Higieny Wsi w Lublinie).

Źródła: Chodźko Witold [w:] *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*, cz. VI, z. 1: A-Ł, oprac. A. Śródka, Warszawa 1990; E. Herman, *Neurolodzy polscy*, Warszawa 1958; A. Jakliński, *Dzieje Akademii Medycznej w Lublinie 1944–1974*, Lublin 1974; *Słownik biograficzny miasta Lublina*, red. T. Radzik, J. Skarbek, A.A. Witusik, Lublin 1993; P. Szarejko, *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. III, Warszawa 1995.

[K. Ch.]

CHRZANOWSKA HANNA – ur. 7.10.1902 w Warszawie, zm. 29.04.1973 w Krakowie; pielęgniarka, pionierka rozwoju polskiego pielęgniarstwa domowego. Organizatorka pielęgniarstwa przyszpitalnego. Opowiadała się za poszanowaniem godności oraz uwzględnianiem potrzeb zdrowotnych i duchowych osób chorych. Odbyła kurs pielęgniarski w ramach pomocy ofiarom wojny polsko-bolszewickiej. Studiowała na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (1920), uczyła się w Warszawskiej Szkole Pielęgniarstwa (1922–1924), przebywała na stypendium w Paryżu (1925). Stypendystka **Fundacji Rockefellera**, w Belgii zapoznawała się z pracą higienistki szkolnej (1926). Instruktorka pielęgniarstwa społecznego w Uniwersyteckiej Szkole Pielęgniarek i Higienistek w Krakowie (1926–1929). Redaktor miesięcznika „Pielęgniarka Polska" (1929–1939). Z ramienia Polskiego Stowarzyszenia Pielęgniarek Zawodowych uczestniczka prac nad ustawą o pielęgniarstwie (1935). Inicjatorka utworzenia Katolickiego Związku Pielęgniarek Polskich (1937). W okresie II wojny światowej działała w Sekcji Pomocy Wysiedlonym Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Krakowie (1939–1945), organizowała opiekę nad dziećmi osieroconymi i dziećmi żydowskimi, poszukując rodzin zastępczych, organizując kolonie letnie oraz akcje dożywiania. Po wojnie stypendystka **UNRRA**. Delegowana przez **Ministerstwo Zdrowia** do Stanów Zjednoczonych (1946–1947), zapoznała się z nowymi metodami pracy w zakresie pielęgniarstwa domowego. Na zlecenie ministerstwa przeprowadziła badania ankietowe dotyczące szkolenia w dziale pielęgniarstwa otwartego (1950). Wykładała metodykę pielęgniarstwa otwartego w Szkole Instruktorek Pielęgniarstwa w Warszawie. Dyrektor Szkoły Pielęgniarstwa Psychiatrycznego w Kobierzynie (1957–1958). Autorka podręcznika *Pielęgniarstwo w otwartej opiece zdrowotnej* oraz prac z dziedziny pielęgniarstwa. Błogosławiona Kościoła katolickiego.

Źródła: W. Bogdal, *Nauczycielka wielu pokoleń*, „Pielęgniarka i Położna" 1973, nr 10; I. Ćwiertnia, *Idea pielęgniarstwa rodzinnego w działalności Hanny Chrzanowskiej*, „Pismo Małopolskiej Okręgowej Izby Pielęgniarek i Położnych" [Kraków] 2011, nr 101; M. Florkowska, *Radość dawania. Hanna Chrzanowska we wspomnieniach, listach, anegdotach*, Kraków 2018; *Hanna Chrzanowska* [w:] *Leksykon polskich świętych, błogosławionych i sług Bożych*, red. G. Turowski, Kraków 2015; J. Hertz, A. Rumun, *Pielęgniarka. Wspomnienie o Hannie Chrzanowskiej*, „Tygodnik Powszechny" 1993, nr 14; U. Perkowska, *Hanna Chrzanowska (1902–1973).*

Instruktorka Uniwersyteckiej Szkoły Pielęgniarek, opiekunka chorych, „Alma Mater" 1998, nr 8; A. Sąber, *Hanna Chrzanowska* [w:] *Święty proklamuje świętych. Krakowscy święci i błogosławieni wyniesieni do chwały ołtarzy przez papieża Jana Pawła II*, Kraków 2010; A. Seredyńska, *Miłosierdzie w posługiwaniu chorym w życiu służebnicy Bożej Hanny Chrzanowskiej*, „Polonia Sacra" 2007, R. 11, nr 20.

[M. N.]

CHRZĄSZCZEWSKA JADWIGA – ur. 19.09.1853 w Kowalu, zm. 28.02.1935 w Warszawie; pedagog, działaczka społeczna, autorka prac dla dzieci. Działalność pedagogiczną na szeroką skalę rozpoczęła w 1891 od publikowania tekstów na łamach czasopism wydawanych w Warszawie („Przyjaciel Dzieci" i „Przegląd Pedagogiczny"), a także prowadzenia szkoły. Placówka mieściła się przy ul. Nowy Świat w Warszawie i upowszechniała nowoczesne metody pedagogiczne. J. Chrząszczewska była propagatorką froeblowskiego modelu wychowania przedszkolnego, nazwanego od niemieckiego pedagoga Friedricha Fröbela, który prowadził kształcenie najmłodszych w duchu humanistycznym. Istotnymi inicjatywami podjętymi w ramach tej metody były m.in. „ogródki dziecięce" w celu wychowania człowieka w jedności z przyrodą, traktowania dziecka jako swobodnie rozwijającą się roślinę, nad którą pieczę roztacza nauczyciel-ogrodnik. Ważne było uczenie poprzez zabawę, wdrażanie do programu śpiewu i rysunku. Najistotniejszym rezultatem tej metody jest ukształtowanie idei podmiotowości dziecka i przysługujących mu jako autonomicznemu człowiekowi praw. W warszawskiej szkole froeblowskiej czas dzieci podzielony był na naukę metodą poglądową, ćwiczenia gimnastyczne, roboty i robótki oraz zabawę. J. Chrząszczewska była popularną autorką literatury dziecięcej i pedagogicznej. Do jej dorobku zalicza się opowiadania, baśnie, powieści, a także piosenki i przekłady. Pisała podręczniki dla przyszłych nauczycieli, wychowawców i matek. Współpracowała z **Janiną Porazińską** i Jadwigą Warnkówną. Pierwsza publikacja to *Słoneczko. Powieść dla młodzieży* (1896), nagrodzona pierwszym miejscem w konkursie „Przyjaciela Dzieci". Najważniejszym dziełem w dorobku autorki są *Pogadanki z dziećmi* opublikowane w 1896 i wznawiane w 1904, 1907 oraz 1926. Stanowią zbiór najistotniejszych problemów, na które trzeba zwrócić uwagę w procesie wychowania dziecka. Utwór skierowany jest do wychowawców i rodziców. Znalazły się w nim kwestie dotyczące szacunku do posiadanych przedmiotów, rodziny, świąt, finansów, rachunków, zmysłu przestrzennego, geometrii, świata zwierząt i roślin, dóbr naturalnych, a także poprawnego wysławiania się. Z **Janiną Porazińską** napisała *Mój Elementarz* (1925).

Źródła: A. Borkowska, *Silva Rerum*, „Kronika Rodzinna" 1890, nr 20; W. Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; J. Chrząszczewska, *Pogadanki z dziećmi i metodyczne wskazówki. Podręcznik dla matek, nauczycielek i wychowawczyń*, Warszawa 1926; I. Kosmowska, D. Milkuczyc, A. Szycówna, *Kobieta polska jako autorka pedagogiczna*, Warszawa 1912; A.E. Mikinka, *Jadwiga Chrząszczewska (1853–1935). Wybrane wątki życia i twórczości*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza" 2020, nr XIII.

[A. H.]

CHRZEŚCIJAŃSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI W SOSNOWCU – organizacja charytatywna (Sosnowiecko-Sieleckie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności, Towarzystwo Pomocy dla Biednych Chrześcijan) zajmująca się rozdawnictwem żywności i odzieży, prowadzeniem zakładów opieki oraz organizowaniem pomocy lekarskiej dla lokalnej społeczności. Założona w 1900 z inicjatywy ks. Władysława Musielewicza. Funkcję prezesa towarzystwa od 5.05.1913 pełnił ks. Franciszek Raczyński. Prowadzono sekcję tanich kuchni (po likwidacji sekcji pomocy głodnym), 2 sekcje rozdawnictwa odzieży, dozór nad ochronkami, sekcję opieki nad dziećmi, sekcję zdrowia, biuro pośrednictwa pracy, komitet dochodów niestałych, pomoc naukową, dozór czytelni. Kuchnie dożywiały dzieci przebywające w ochronkach oraz szkołach **Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej**. Organizowano wyjazdy na wczasy wakacyjne oraz do sanatoriów. Towarzystwo prowadziło ochronki finansowane m.in. przez osoby prywatne. Sukcesywnie powstawały nowe placówki, m.in. na

Dębowej Górze, w Starym Sielcu, 2 w Starym Sosnowcu, w Śródmieściu oraz w dzielnicy Ludwik dla dzieci z najuboższych rodzin. Łącznie prowadzono 16 ochronek. W 1930 przy towarzystwie funkcjonowały: dom sierot dla 55 dziewcząt, dom wychowawczy dla 46 chłopców, dom opieki dla 18 starszych dziewcząt. Zakłady opieki towarzystwa były wspomagane przez zgromadzenia zakonne: Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus, Sióstr Służebniczek Najświętszej Marii Panny ze Starej Wsi, Karmelitów Bosych. W 1935 towarzystwo włączono do Związku Instytucji Opiekuńczych i Stowarzyszeń Dobroczynnych „Caritas" diecezji częstochowskiej. W 1938 przyjęto nowy statut towarzystwa jako instytucji chrześcijańsko-społecznej. Po wybuchu II wojny światowej towarzystwo kontynuowało działalność, wspierając domy opieki. W 1940 zarząd nad instytucją przejął Reinhold Reiman.

Źródła: W. Jaworski, *Przemiany legalnego życia społecznego w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Sosnowiec 2006; P. Kubicki, *Społeczna działalność Kościoła w Polsce*, Sandomierz 1930; P. Lorenc, *Bliski najbiedniejszym*, „Niedziela Sosnowiecka" 2004, nr 39; M. Pabich, *Działalność dobroczynna na terenie diecezji częstochowskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Veritati et Caritati" 2015, nr 4; M. Śmiałek, *Sosnowieckie ABC*, t. 6, Sosnowiec 2007; M. Śmiałek, *Śladami przeszłości Sielca. Ludzie, kościoły, zakłady*, Sosnowiec, 2011; J. Związek, *Działalność dobroczynna ks. Franciszka Raczyńskiego w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Studia Theologica Varsaviensia" 1988, nr 26.

[M. N.]

CHRZEŚCIJAŃSKIE TOWARZYSTWO OCHRONY KOBIET – pierwsza organizacja pomocy kobietom o charakterze ochronno-zapobiegawczym obejmująca większość ziem polskich. Założona w 1901 przez Gustawa Przeździeckiego i Józefa Zawadzkiego, zalegalizowana w 1902, z siedzibą w Warszawie. Oddziały towarzystwa obejmowały miasta: Częstochowa, Grodno, Huta Królewska, Lublin, Lwów, Kalisz, Katowice, Kielce, Kraków, Ostrowiec, Poznań, Radom, Wilno, Włocławek. Organizacja działała w oparciu o wydziały, m.in.: opieki nad małoletnimi, pośrednictwa pracy, ochrony młodych podróżnych, przeciwdziałania handlowi ludźmi, ochrony w szpitalach, ochrony w słowie i druku, rehabilitacji prostytutek, tworzenia ognisk rodzinnych i sal zajęć. Sprawowano opiekę nad młodymi emigrantkami, zawiadamiano organy państwowe w sprawie objęcia kuratelą dzieci sierocych, udzielano pomocy rodzinom niezamożnym w zakresie znalezienia opieki nad dziećmi, umieszczenia w przytułku. Promowano postawy moralne, otwieranie i prowadzenie zakładów i schronisk pobytu czasowego. W 1912 towarzystwo objęło opieką 66 dzieci, z których 34 umieszczono w zakładach poprawczych. W ramach działalności towarzystwa rozwijano misje dworcowe oraz misje kolejowe. Na terenie Warszawy i okolic prowadzono m.in. bursy („Nasz Dom", bł. Andrzeja Boboli, im. Henryka Sienkiewicza), Zakład Świętej Anny, punkt dożywiania dla dzieci w Uwielinach, Biuro Pośrednictwa Pracy, schroniska („Przystań" w Henrykowie/Piasecznie, czasowe na Mazowieckiej II, Mokotowskiej 55), wieczorowe kursy kroju i szycia. Z inicjatywy towarzystwa założono Seminarium dla Nauczycielek Ludowych oraz Narodowy Komitet do Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi. Współpracowano z Międzynarodowym Towarzystwem Katolickim Ochrony Młodej Panny. Wśród aktywnych członkiń znajdowały się m.in. Zofia Ośniałowska, Stanisława Kołaczkowska, Teodora Męczkowska.

Źródła: J. Bełcikowski, *Warszawa kobieca*, Warszawa 1930; K. Łozowska-Marcinkowska, *Sprawy niewieście. Problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 2010; E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999; S. Posner, *Nad otchłanią. W sprawie handlu żywym towarem*, Warszawa 1903; J. Sikorska-Kulesza, *Zło tolerowane. Prostytucja w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa 2004; *Sprawozdanie z Działalności Warszawskiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Ochrony Kobiet z roku 1911*, Warszawa 1912; *Sprawozdanie z Działalności Warszawskiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Ochrony Kobiet z roku 1912*, Warszawa 1913; Ustawa Warszawskiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Ochrony Kobiet, Warszawa 1902; Z.D., *Z dnia na dzień. Towarzystwo Ochrony Kobiet a chwila obecna*, „Gazeta Polska" 1905, nr 131.

[M. N.]

CHRZEŚCIJAŃSKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD UBOGIMI MATKAMI I ICH DZIEĆMI – organizacja dobroczynna działająca dla dobra matek. Powołana 10.08.1884 w Warszawie, rozpoczęła działalność 18.07.1885. Lokal znajdował się przy ul. Marszałkowskiej 56. Celem towarzystwa było stworzenie instytucji umożliwiającej ubogim matkom przebywanie z dzieckiem po porodzie. Towarzystwo utworzone zostało z inicjatywy środowiska lekarskiego, prawniczego i filantropijnego. Organem kierowniczym była warszawska Rada Opiekuńcza. Na czele stanęła hr. Julia Branicka, która ufundowała całe wyposażenie zakładu i jego kancelarii. Powołano także Komitet Gospodarczy z hr. Feliksem Grabowskim na czele, który nadzorował finanse towarzystwa i proces pomocy matkom. Lekarzem i akuszerem zakładu został dr Władysław Józef Trychowski. Towarzystwo organizowało opiekę nad kobietami w okresie ciąży, porodu oraz połogu, a także pomoc kobiecie w zajmowaniu się niemowlęciem. Ważnym aspektem jego aktywności była działalność o charakterze edukacyjnym i wychowawczym, czego skutkiem miała być pomoc w podjęciu pracy przez matkę. Miejscem udzielania pomocy był specjalnie przygotowany przytułek dla położnic i niemowląt. Fundusze pochodziły ze składek członków, których liczba w roku inauguracji wynosiła 331 osób. W ciągu dwóch pierwszych lat działalności w zakładzie znalazło pomoc 180 ciężarnych i 2 położnice. Pieniądze przeznaczano na: najem lokalu, żywność, opał, światło, pranie, pomoc lekarską, akta stanu cywilnego (chrzest, pogrzeb), pensje, zakup niezbędnych sprzętów, bieliznę i odzież. Matka, która decydowała się na samodzielną opiekę, otrzymywała fundusze na opłacenie mamki. Jeśli kobieta nie była w stanie zająć się niemowlęciem, towarzystwo zapewniało ulokowanie dziecka u mamek wiejskich, nad którymi pieczę i kontrolę sprawował Komitet Gospodarczy. Towarzystwo nie rozszerzyło działalności ze względu na niską wysokość składek i reorganizację szpitalnictwa w 1907. W 1947 organizacja została przyłączona do Towarzystwa Pielęgnowania Chorych św. Józefa – Przytulisko.

Źródła: A. Bołdyrew, *Organizacja społecznej pomocy medycznej w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. Między dobroczynnością a nowoczesnym systemem opieki*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne" 2021, t. 4; A. Bołdyrew, *Społeczno-obyczajowe uwarunkowania porzucania dzieci i dzieciobójstwa w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2012, nr 28; M. Marosz, *„Czuwać jak najtroskliwsza matka nad dzieckiem". Działania matki Kazimiery Gruszczyńskiej w kierunku przygotowania sióstr franciszkanek od cierpiących do pracy pielęgniarskiej*, „Nasza Przeszłość" 2019, t. 13; *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Ubogiemi Matkami oraz Ich Dziećmi w Warszawie. Rok 1885 i 1886*, Warszawa 1887; *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Ubogiemi Matkami oraz Ich Dziećmi w Warszawie. Rok 1889*, Warszawa 1891.

[A. H.]

CICIMIRSKA NATALIA – ur. w 1881, zm. 10.05. 1959 we Wrocławiu; pedagog, ekspertka pedagogiki przedszkolnej. W 1903 ukończyła Państwowe Seminarium Nauczycielskie Żeńskie we Lwowie. W tym samym roku rozpoczęła pracę w szkolnictwie ludowym. Kierowniczka przedszkola we Lwowie od 1912. Zapoznała się z projektem ogródków freblowskich. Wspólnie z Polskim Muzeum Szkolnym stworzyła wystawę pomocy dydaktycznych skierowanych do ochronek oraz szkół ludowych. Wyjeżdżała na liczne podróże naukowe do Francji, Austrii, Szwajcarii i Niemiec. Zapoznała się z pedagogiką Friedricha Fröbla, Marii Montessori i Ovide Decroly'ego. Opracowała nowoczesne poradniki metodyczne dla przedszkoli. Przed 1914 zaczęła pracę nad publikacją *Moja ochronka*, która ukazała się we Lwowie w 1919. W 1925 wydała *Nowe systemy wychowania przedszkolnego*. W 1931 ukazały się drukiem przygotowane przez nią *Gry i zabawy w przedszkolach zagranicą*. Współautorka *Poradnika dla ochroniarek*. Wraz z Marią Weryho zredagowała książkę *Jak zająć dzieci w wieku przedszkolnym*. W 1923 zakończyła kurs pedagogiczno-psychologiczny w Instytucie J.J. Rousseau w Genewie. W 1929 była kierowniczką przedszkola miejskiego przy Szkole Powszechnej Żeńskiej im. Tańskiej we Lwowie. Podnosiła swoje kompetencje na Wyższym Kursie Nauczycielskim we Lwowie. Od 1932 prowadziła wykłady z metodyki

wychowania przedszkolnego w Państwowym Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli im. S. Jachowicza we Lwowie. Kierowniczka przedszkola ćwiczeń przy Państwowym Seminarium. W czasie II wojny światowej przebywała we Lwowie. W 1946 przeprowadziła się do Wrocławia. Rozpoczęła pracę jako nauczycielka w Liceum Pedagogicznym dla Wychowawczyń Przedszkoli (współzałożycielka). Kierownik Sekcji Ośrodka Metodycznego przy Kuratorium Okręgu Szkolnego we Wrocławiu. Rozpowszechniła poglądy Marii Montessori w kraju.

Źródła: B. Bilewicz-Kuźnia, *Uniwersalne wartości pedagogiki Friedricha Froebla w poglądach polskich froeblistów*, „Prima Educatione" 2018, nr 2; G. Kempa, *Cicimirska Natalia* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; W. Leżańska, *Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce do roku 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2020, nr 1–2; M. Łapot, *Placówki wychowania przedszkolnego we Lwowie do roku 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2016, nr 1–2; P. Kowalik, *Zapomniani pedagodzy i nauczyciele przedszkoli w Polsce i na Śląsku*, „Nauczyciel i Szkoła" 2012, nr 2; A. Meissner, *Natalia Cicimirska (1881–1959)* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16, *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 2002.

[B. P.]

CIESZKOWSKI AUGUST – ur. 12.09.1814 w Suchej, zm. 12.03.1894 w Poznaniu; filozof, ekonomista, działacz polityczny i społeczny, bibliofil, kolekcjoner sztuki. Absolwent gimnazjum w Warszawie na Lesznie (1831). Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim, od 1833 studiował filozofię w Berlinie, gdzie uczęszczał na wykłady Karola Ludwika Micheleta. W 1838 uzyskał stopień doktora filozofii w Heidelbergu na podstawie rozprawy *De philozophiae Iconiae ingenio, vi, loco*. W latach 1838–1840 przebywał we Francji, Anglii oraz we Włoszech. Po powrocie do Polski został współzałożycielem Biblioteki Warszawskiej, gdzie publikował swoje rozprawy naukowe. W 1843 razem z K.L. Micheletem założył Towarzystwo Filozoficzne w Berlinie. Od 1848 członek Centralnej Komisji do spraw wyborczych oraz poseł na sejm pruski. Współtwórca Ligi Polskiej (1849–1850). Od 1860 przewodniczący Koła Polskiego. W 1861 wyjechał do Anglii, Francji oraz Belgii, by prowadzić badania naukowe w celu założenia instytutu agronomicznego. Karierę polityczną zakończył w 1866. W 1870 założył Szkołę Rolniczą w Żabikowie pod Poznaniem, tzw. Heleneum. Szkoła funkcjonowała do 1877. Od 1872 prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W swojej pracy na rzecz społeczeństwa A. Cieszkowski podejmował kwestie związane z rozwojem szkolnictwa oraz podejmował tematy dotyczące opieki nad dziećmi. Orędownik tworzenia ochron wiejskich i organizowania pomocy ubogim przez wyższe klasy społeczne. Uznawał ochrony za miejsca, gdzie „Uczy się dziecko (…) samą potęgą opieki społeczeństwa, samym przykładem, emulacją, porządkiem, zabawą, naturalnemi ćwiczeniami, usunięciem szkodliwych wpływów i nałogów oraz obudzeniem w nim ludzkiej dumy, całą swą siłę czerpając u źródła religii i dobrej woli". Uważał, że jednym z najważniejszych elementów edukacji najmłodszych powinien być kontakt z naturą, zajęcia w gospodarstwie oraz rozmowy z opiekunką. Pod koniec życia uczestniczył w kongresie wychowawczym w Wiedniu. Pod Preszburgiem założył kolonię wakacyjną dla dzieci.

Źródła: A. Cieszkowski, *O ochronach wiejskich*, Poznań 1922; S. Dziamski, *August Cieszkowski* [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa–Poznań 1981; Z.W. Kundzewicz, *Mędrzec z Wierzenicy. W dwusetną rocznicę urodzin Augusta Cieszkowskiego*, „Nauka" 2014, nr 3; E. Likowski, *Mowa żałobna powiedziana nad zwłokami śp. Augusta hr. Cieszkowskiego w kościele podominikańskim w Poznaniu dnia 16 marca 1894 roku*, Poznań 1894; A. Roszkowski, *Poglądy społeczne i ekonomiczne Augusta Cieszkowskiego*, „Poznańskie Prace Ekonomiczne" 1923, nr 3; W. Sajdek, *Postęp bez rozboju. Podstawy teorii dynamizmu społecznego w filozofii Augusta Cieszkowskiego*, Lublin 2008; M. Sobeski, *Cieszkowski i Krasiński*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego" 1913, t. 39; A. Żółtowski, *Cieszkowski August* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków 1938.

[A. H.]

CZACKA RÓŻA – ur. 22.10.1876 w Białej Cerkwi, zm. 15.05.1961 w Laskach k. Warszawy; zakonnica, filantropka, pionierka polskiej tyflologii. W 1908 rozpoczęła pionierskie działania związane z koncepcją pracy dla ludzi niewidomych. W 1910 utworzyła schronisko dla niewidomych kobiet w Warszawie, utrzymywane z jej własnych funduszy. 11.05.1911 założyła w Warszawie **Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi**. W czasie I wojny światowej przebywała w Żytomierzu. W 1917 złożyła śluby wieczyste w III Zakonie św. Franciszka. Przyjęła imię zakonne s. Elżbieta od Ukrzyżowania Pana Jezusa. W 1918 powróciła do Warszawy. 1.12.1918 założyła Zgromadzenie Sióstr Franciszek Służebnic Krzyża. Ściśle powiązała nowe zgromadzenie zakonne z Towarzystwem Opieki nad Ociemniałymi. W 1921 rozpoczęła budowę placówki w Laskach. Zbudowano szkołę oraz warsztaty dla niewidomych dzieci. Była to nowoczesna placówka. Dzieci i młodzież zdobywały wykształcenie podstawowe i zawodowe. W latach międzywojennych Czacka aktywnie uczestniczyła w inicjatywach tyflologicznych i socjalnych dla osób niewidzących. Czynnie brała udział w przygotowywaniu rozwiązań systemowych w polityce oświatowej i społecznej dla niewidomych. Wspólnie z s. Teresą Landy dostosowała alfabet brajlowski do języka polskiego. Stworzyła system skrótów. Postulowała objęcie dzieci niewidzących i słabowidzących obowiązkiem szkolnym. Opublikowała prace: *System Braille'a w Polsce*, *Książka niewidomego*, *Dziecko niewidome*. Poruszała w nich kwestie dotyczące kształcenia oraz wychowania dziecka z niepełnosprawnością wzroku. We wrześniu 1939 została ranna w trakcie bombardowania Warszawy. Przed wybuchem powstania warszawskiego rozpoczęła przygotowania do utworzenia szpitala dla rannych żołnierzy. Po 1945 przystąpiła do odbudowy zakładu w Laskach. Od 12.09.2021 błogosławiona Kościoła rzymskokatolickiego.

Źródła: A. Gościmska, *Torowała nowe drogi niewidomym: Róża Czacka – Matka Elżbieta jako tyflolog i wychowawca*, Laski 1983; J. Kuczyńska-Kwapisz, M. Dycht, *Myśl i praktyka tyflopedagogiczna Matki Elżbiety – Róży Czackiej*, „Forum Pedagogiczne" 2019, vol. 9, nr 1; M. Łobacz, *Róża Czacka (1876–1961) – pionierka polskiej tyflologii, założycielka dzieła Lasek, niewidoma matka niewidomych*, „Scientific Bulletin of Chełm. Section of Pedagogy" 2018, nr 2; E. Przybył-Sadowska, *Początki Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża w Laskach w świetle materiałów archiwalnych*, „Studia Religiologica" 2014, t. 47, nr 3; J. Stabińska, *Matka Elżbieta-Róża Czacka*, Poznań 1981.

[B. P.]

D

DAROWSKA MARCELINA – ur. 16.01.1827 w Szulakach, zm. 5.01.1911 w Jazłowcu; błogosławiona Kościoła katolickiego, zakonnica zgromadzenia niepokalanek, pedagog, działaczka społeczna. W wieku 12 lat wyjechała na pensję do Odessy. Nauki zakończyła w 1842, po powrocie pomagała w zarządzaniu rodzinnym majątkiem, prowadząc kancelarię. Podejmowała działania na rzecz chorych i ubogich. W 1849 wyszła za Karola Weryhę Darowskiego, w latach 1852–1853 z powodu chorób straciła męża i syna. Po 1853 wyjechała do Paryża, gdzie poznała o. Aleksandra Jełowieckiego, dzięki któremu podjęła decyzję o podjęciu służby Bogu i pomocy potrzebującym. W 1854 złożyła ślub posłuszeństwa i dozgonnej czystości. Lata 1855–1857 spędziła w Rzymie. Do kraju wróciła w 1858. W 1859 przyjęła obłóczyny i złożyła pierwsze śluby wieczyste Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP. W 1861 została mianowana na przełożoną generalną, habit przybrała w 1862. W 1863 zgromadzenie przeniesiono z Rzymu do Jazłowca, gdzie otwarto zakład naukowo-wychowawczy dla dziewcząt. Propagowała nowoczesne metody nauczania, odrzucając zasadę „ślepego posłuszeństwa" i wdrażając jednocześnie indywidualizację nauczania w myśl idei upodmiotowienia dziecka. Szkoły były przeznaczone dla dziewcząt z rodzin ziemiańskich na Kresach. Kształcenie obejmowało, oprócz przedmiotów elementarnych, wychowanie patriotyczne, którego elementami była nauka języka polskiego, historii oraz literatury. Dziewczęta miały nauczyć się także, jak stać

się dorosłymi, dojrzałymi kobietami, jak wypełniać rolę żony i matki oraz angażować się w sprawę Polski i Kościoła. Szkoły wychowywały dziewczęta w myśl idei kobiety – ducha rodziny, osób odpowiedzialnych za kształtowanie nowego pokolenia i odrodzenia społeczeństwa. Najważniejsze założenia zawierały się w 4 kluczach: życia z Bogiem, bycia dobrą Polką, odpowiedniego wypełniania obowiązków i samodzielnego myślenia. W latach 1863–1873 prowadziła katechezę w Jazłowcu. Do 1928 powstało 8 opartych na idei Darowskiej szkół dla dziewcząt: w Jazłowcu, Nowym Sączu, Jarosławiu, Niżniowie, Szymanowie, Słonimie, Wirowie, Maciejowie. Zakłady poza gmachem posiadały często własne ogrody. 6.10.1996 w Rzymie odbyła się beatyfikacja Marceliny Darowskiej.

Źródła: M. Darowska, *Cztery pogadanki rekolekcyjne M. M. ze swemi wychowankami*, Lwów 1907; A. Kinasz, *Błogosławiona Marcelina Darowska – życie i kształcenie w służbie Bogu, Ojczyźnie, Społeczeństwu*, „Folia Historica Cracoviensia" 2010, nr 15/16; I. Kowalska, *Błogosławionej Marceliny Darowskiej kobiece towarzyszenie duchowe skuteczną formą ewangelizacji XIX wieku*, „Veritati et Caritati" 2014, t. 2; R. Łubieński, *Matka Darowska*, Warszawa 1911; J. Rokoszny, *System wychowawczy Marceliny Darowskiej*, Radom 1928.

[A. H.]

DASZYŃSKA-GOLIŃSKA ZOFIA – ur. 6.08. 1860 w Warszawie, zm. 19.02.1934 w Warszawie; pedagog, socjolog, działaczka społeczna, polityk społeczny. Studia w zakresie ekonomii politycznej i historii gospodarczej ukończyła w 1891 w Zurychu, później kontynuowała naukę w Berlinie. W latach 1892–1894 wykładała na Uniwersytecie Latającym w Warszawie, jeszcze przed I wojną światową związała się z **Wolną Wszechnicą Polską**, gdzie od 1919 pracowała na etacie profesora. W badaniach naukowych koncentrowała się na ekonomii politycznej i historii gospodarczej, co skierowało ją ku zagadnieniom demograficznym, a z czasem socjologii pracy i rodzącej się nauki polityki społecznej. Najważniejsze prace to *Zarys ekonomii społecznej* (1898), *Ekonomia społeczna* (1906/1907), *Praca, zarys socjologii, polityki i ustawodawstwa pracy* (1924) oraz trzykrotnie wydawana *Polityka społeczna* (po raz ostatni w 1933). W pracy społecznej konsekwentnie angażowała się w działalność organizacji walczących o prawa kobiet oraz organizacji abstynenckich. Członkini Koła Kobiet Korony i Litwy, współzałożycielka i aktywna działaczka Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego, Ligi Kobiet Galicji i Śląska, Klubu Politycznego Kobiet Postępowych, po zamachu majowych weszła do **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet**. W publikacjach poświęconych prawom kobiet niezmiennie podejmowała ściśle związane z opieką nad dziećmi problemy rodziny, małżeństwa, eugeniki, pisała też na temat zagrożeń dla rodziny wynikających z alkoholizmu. W pracy *Prawo wyborcze kobiet* z 1918, dowodząc odmienności kobiet od mężczyzn, przypominała, że wśród najistotniejszych pól ich zainteresowania znajdują się zawsze opieka nad dziećmi, sierotami i ubogimi, nauczanie i wychowanie oraz walka z nierządem i alkoholizmem. W latach 1918–1921 była urzędniczką referatu pracy kobiet i młodocianych w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**. W Senacie II kadencji (1928–1930) członkini Komisji Gospodarstwa Społecznego oraz Komisji Oświaty i Kultury.

Źródła: Z. Daszyńska-Golińska, *Polityka społeczna*, Warszawa 1933; Z. Daszyńska-Golińska, *Prawo wyborcze kobiet*, Warszawa 1918; Druki Senatu, Okres II 1928–1930, druk 1, *Skład osobowy i komisje Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, czerwiec 1928; J. Dufrat, *W służbie obozu Marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Kraków–Wrocław 2013; *Zofia Golińska (Daszyńska-Golińska, z domu Poznańska, 1. V. Daszyńska)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* T. VIII, Wrocław 1959–1960.

[J. J.]

DAWID JAN WŁADYSŁAW – ur. 26.06.1859 w Lublinie, zm. 9.02.1914 w Warszawie; psycholog i pionier w dziedzinie pedagogiki eksperymentalnej w Polsce. W 1882 ukończył wydział prawny Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, studiował także nauki przyrodnicze. Studiował nauki psychologiczno-pedagogiczne na uniwersytetach w Lipsku

i Halle. Uczeń Wilhelma Wundta i Hermanna Ebbinghausa. Nauczyciel Gimnazjum Gubernialnego w Suwałkach i Szczebrzeszynie. Należał do Towarzystwa Demokratycznego. Wykładowca Uniwersytetu Latającego od 1884, organizator tajnej Czytelni Naukowej. Wyznawał poglądy kontestujące tzw. mieszczańską moralność, rozpowszechnione w środowisku radykalno-inteligenckim. Jego motto brzmiało „człowiek solidny, przyzwoity". Podejmował się krytyki etyki katolickiej. Redaktor **„Przeglądu Pedagogicznego"** (1890– 1898), „Głosu" (1900–1905), **„Przeglądu Społecznego"** (1906–1907) i „Społeczeństwa". Propagował pedagogikę empiryczną i badania eksperymentalne nad dziećmi, zagłębiając się w sferę rozwoju umysłu dziecka, inteligencji, rozważań o jego świecie wewnętrznym, wyobrażeniach, woli działania i jego motywacjach. Autor opracowania struktury lekcji w klasach nauczania początkowego opartej na etapach: przygotowania apercepcji, przedstawienia materiału konkretnego, porównania i wielokrotnego kojarzenia, uogólniania (pojęcia, definicje, prawa i reguły), zastosowania. Określił atrybuty idealnego pedagoga w książce *O duszy nauczycielstwa* (1912), podkreślając takie cechy jak miłość dusz ludzkich, moralność, dążenie do samodoskonalenia, odpowiedzialność i poczucie obowiązkowości. Po śmierci żony w 1910 przeprowadził się do Lwowa. Pod koniec życia zajmował się mistyką, przede wszystkim analizą twórczości Jakoba Böhme. Autor ok. 400 publikacji naukowych, w tym m.in. 25 książek o tematyce psychologicznej i pedagogicznej czy filozoficznej oraz 99 artykułów psychologiczno-pedagogicznych. Najważniejszym jego dziełem jest *Nauka o rzeczach* (1892).

Źródła: J.W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, Warszawa 1932; J.W. Dawid, *Zasób umysłowy dziecka: przyczynek do psychologii doświadczalnej*, Warszawa 1895; Z. Denelówna, *Twórczość Jana Władysława* Dawida, Warszawa 1935; *Recepcja myśli pedagogicznej Jana Władysława Dawida w XIX i XX wieku*, red. S. Walasek, K. Gandecka, Wrocław 2015; *Słownik psychologów polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992; *W stulecie śmierci Jana Władysława Dawida*, red. H. Markiewiczowa, Warszawa 2014.

[A. H.]

DEKLARACJA PRAW DZIECKA (DEKLARACJA GENEWSKA) – dokument uznawany za pierwszy międzynarodowy akt określający prawa dziecka i ustanawiający kierunek, w jakim winny zmierzać dalsze prace. Zabiegi o międzynarodowe uregulowanie praw dziecka zapoczątkowane zostały pod koniec XIX wieku. W 1874 w USA powstała organizacja New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, która stawiała sobie za cel ochronę praw dzieci. W 1883 w Paryżu odbył się Kongres Międzynarodowej Opieki nad Dziećmi Opuszczonymi i Bezdomnymi, w 1890 w Berlinie Kongres Kryminologów, w 1911 w Paryżu Międzynarodowy Kongres w Sprawie Sądów dla Nieletnich. Aktywną działaczką ruchu była Stefania Sempołowska, a w kraju zwłaszcza **Janusz Korczak**. W 1913 odbył się I Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem, podczas którego próbowano zainicjować powstanie międzynarodowej organizacji zajmującej się ochroną dziecka. Wybuch I wojny zniweczył tę inicjatywę. W 1919 z inicjatywy Eglantyny Jebb (1876–1928) i jej siostry Dorothy Buxton (1881–1963) powstała pierwsza na świecie organizacja chroniąca dzieci: Save the Children, a za nią, w Szwecji: Radda Barnen. W 1922 powstało Międzynarodowe Stowarzyszenie Opieki nad Dzieckiem z siedzibą w Brukseli. Jego współorganizatorem był Aleksander Mogilnicki. Władze Polski przystąpiły do organizacji w 1928, jednak krajowy oddział towarzystwa nie został powołany. 13.02.1923 Rada Generalna tej organizacji uchwaliła, przygotowaną przez E. Jebb, Deklarację Praw Dziecka, która następnie została przyjęta 26.09.1924 przez Zgromadzenie Ligi Narodów. Określono w niej 5 podstawowych praw: zapewnienie dzieciom opieki, ochrony, pomocy w trudnych sytuacjach, możliwości rozwoju, obrony przed wyzyskiem. Słabością był status formalnoprawny dokumentu, który jako rezolucja nie obligował sygnatariuszy do jego wykonania. Powołano wówczas specjalny Komitet Opieki nad Dzieckiem. Przedstawicielem Polski był Stanisław Posner (do 1929), a następnie, do wybuchu II wojny światowej **Witold Chodźko**.

Źródła: M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 1988; J.J. Błeszyński, A. Rodkiewicz-

-Ryżek, *Ochrona praw dziecka w świetle standardów -polskich i międzynarodowych*, „Pedagogia Christiana" 2012, nr 2; E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002; *Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Warszawa 1992; S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtanowicz, Ł. Żukowski, *Prawa człowieka i system ich ochrony*, Wrocław 2002; *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015; Porozumienie dotyczące utworzenia Międzynarodowego Stowarzyszenia Opieki nad Dzieckiem, DzU 1929, nr 49, poz. 403; *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, oprac. P.J. Jaros, M. Michalak, Warszawa 2015; *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, red. E. Karska, Warszawa 2014.

[K. Ch.]

DEKLARACJA PRAW DZIECKA ONZ – przyjęta 20.11.1959, uznawana za kolejny (po Deklaracji z 1924) kluczowy krok w tworzeniu międzynarodowej ochrony praw dziecka. Nastąpiła wtedy integracja wielu organizacji międzynarodowych zajmujących się pomocą i ochroną dzieci. Ukoronowaniem tego ruchu był powołany w 1946 UNICEF (inicjatywa Ludwika Rajchmana). Prawa dziecka znalazły wyraz w uchwalonej w 1948 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 25 §2). W tym samym roku Międzynarodowy Związek Pomocy Dzieciom dokonał rozszerzenia Deklaracji Genewskiej. Nowy dokument – Karta Praw Dziecka zawierał: zapewnienie ochrony (bez względu na rasę, narodowość i wyznanie), pomocy (przy zachowaniu integralności rodziny), opieki, możliwości rozwoju, pomocy w trudnych sytuacjach, obrony przed wyzyskiem, możliwości korzystania ze świadczeń zabezpieczenia społecznego i przygotowania zawodowego do podjęcia pracy. W 1959 ONZ uchwaliła Deklarację Praw Dziecka, która była rozszerzeniem Deklaracji z 1924. Zawiera ona 10 zasad ujętych w innej formie niż w Deklaracji z 1924 i Karcie z 1948. Podkreślono równość praw i brak dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, język, wyznanie, narodowość, pochodzenie społeczne czy poglądy polityczne, prawo do obywatelstwa, nazwiska, zabezpieczenia społecznego, opieki zdrowotnej, rozwoju własnej indywidualności, zabawy, edukacji (bezpłatnej minimum na poziomie podstawowym). Obligowano państwo do wsparcia rodziny, zwłaszcza wielodzietnej, opieki, w tym dzieci niepełnosprawnych i wykluczonych, ochrony przed wyzyskiem i krzywdą, pomocy. Deklaracja Praw Dziecka nie obligowała sygnatariuszy do wdrożenia zasad, niemniej jednak utrzymała zasadniczy kierunek rozwoju prawa w tym zakresie. Podkreśla się aktywny udział polskiej delegacji, kierowanej przez Zbigniewa Reischa, w zainicjowaniu i uchwaleniu Deklaracji. W 1963 ONZ powierzyła Polsce organizację w Warszawie seminarium poświęconego prawom dziecka. W 1968 z polskiej inicjatywy powstał Order Uśmiechu (w 1979 nadano mu rangę międzynarodową).

Źródła: M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 1988; J.J. Błeszyński, A. Rodkiewicz-Ryżek, *Ochrona praw dziecka w świetle standardów polskich i międzynarodowych*, „Pedagogia Christiana" 2012, nr 2; E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002; *Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Warszawa 1992; S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtanowicz, Ł. Żukowski, *Prawa człowieka i system ich ochrony*, Wrocław 2002; *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015; *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, oprac. P.J. Jaros, M. Michalak, Warszawa 2015; *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, red. E. Karska, Warszawa 2014.

[K. Ch.]

DEKRET NACZELNIKA PAŃSTWA Z 7 LUTEGO 1919 ROKU W PRZEDMIOCIE UTWORZENIA SĄDÓW DLA NIELETNICH – akt prawny zapowiadający utworzenie w Warszawie, Łodzi i Lublinie **sądów dla nieletnich** mających rozpatrywać sprawy karne, w których oskarżonymi były osoby do 17 roku życia. Dekret zakładał powołanie przy tych sądach stałych opiekunów sądowych, a także urządzenie przy nich izb dla nieletnich. W myśl rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 26.07.1919 sądy miały podjąć działalność od 1.09.1919. Postępowanie karne wobec nieletnich uwzględniać miało aspekt wychowawczy, a jego celem winno być dążenie do poprawy. W więzieniach miały zostać utworzone osobne oddziały dla nieletnich, którzy mieli się tam zajmować

pracą i nauką i nie mogli przebywać z dorosłymi osadzonymi. Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 25.06.1929 stali opiekunowie sądowi działający przy sądach dla nieletnich zostali przemianowani na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich (rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 25.06. 1935 kuratorom sądowym odebrano stałe wynagrodzenie, nadając ich pracy funkcję honorową). W myśl Prawa o ustroju sądów powszechnych z 6.02.1928 minister sprawiedliwości otrzymał prawo do powoływania sądów dla nieletnich przy sądach okręgowych. W praktyce obowiązywał okólnik Ministra Sprawiedliwości z 1930 zalecający koncentrowanie spraw karnych przeciw nieletnim w sądach okręgowych i grodzkich na terenie jednego wydziału. W 1935 w większych miastach utworzono izby zatrzymań dla nieletnich prowadzone przez policję kobiecą posiadającą od tego roku zwiększone uprawnienia w zakresie przestępczości nieletnich. Badaniami psychologiczno-lekarskimi nieletnich na potrzeby sądów, współdziałaniem z kuratorami i innymi instytucjami zajmowały się **poradnie pedologiczne** (pierwsza powstała przy sądzie dla nieletnich w Warszawie w 1935). Współpracę z sądami dla nieletnich w zakresie wsparcia opiekuńczo-wychowawczego dla podsądnych prowadziły towarzystwa opieki nad dziećmi zwane patronatami.

Źródła: J. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich, Dz. Praw 1919, nr 14, poz. 171; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich, DzU 1919, nr 63, poz. 378; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich, DzU 1929, nr 47, poz. 387; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, DzU 1928, nr 12, poz. 93.

[J. J.]

DEKRET Z DNIA 22 STYCZNIA 1946 R. – PRAWO RODZINNE – jeden z dekretów wydanych w ramach prowadzonej przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej unifikacji prawa cywilnego materialnego. Wprowadzone dekretem z dn. 22.01.1946 Przepisy wprowadzające prawo rodzinne oparto na radzieckiej doktrynie prawnej. Regulacje prawa rodzinnego dokonywały rozdzielenia na dzieci pochodzące z małżeństwa oraz pozamałżeńskie. W przypadku dzieci małżeńskich władzę rodzicielską przyznawano obojgu rodzicom. W stosunku do dzieci pozamałżeńskich władzę rodzicielską przyznano matce. W przypadku niemożności sprawowania władzy rodzicielskiej przez matkę dziecka prawo to przysługiwało instytucji opiekuńczej. Regulacjami dekretu wprowadzono instytucję „poszukiwania ojcostwa". Uprawnionymi do żądania ustalenia ojcostwa w drodze powództwa była zarówno matka, jak i dziecko. Przewidywano możliwość przysposobienia osób małoletnich i pełnoletnich. Od 1948 prace nad prawem rodzinnym prowadziła Komisja Współpracy Prawniczej Polsko-Czechosłowackiej, w 1949 przedstawiła projekty zmian. Ustawą z 27.06. 1950 został uchwalony polski Kodeks rodzinny. W przepisach prawa rodzinnego zrezygnowano z dualizmu sytuacji prawnej dzieci pochodzących z małżeństwa i spoza niego. Zastosowano pojęcie „domniemania ojcostwa" i zrezygnowano z nazwy „domniemanie urodzenia dziecka z małżeństwa". Rozszerzono instytucję uznania dziecka na nasciturusa, dziecko poczęte i nienarodzone. Ograniczono możliwość przysposobienia wyłącznie do osób małoletnich, co też potwierdził **Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 1964**. W 2000 mocą ustawy zmieniającej wprowadzono nowe możliwości pozbawienia władzy rodzicielskiej. W 2019 ustawowe zmiany w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym dotyczyły m.in. ustalenia lub zaprzeczenia macierzyństwa oraz ojcostwa, ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa, władzy rodzicielskiej, kuratora dla dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską.

Źródła: Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne, DzU 1946, nr 6, poz. 52; E. Jurczyk-Romanowska, *Instytucja pochodzenia dziecka w polskim prawie rodzinnym w latach 1946–1965*, „Wychowanie w Rodzinie" 2013, nr 1; P. Fiedorczyk, *Polski kodeks rodzinny z 1950 r. czy przełom?*, „Zeszyty Prawnicze UKSW" 2011, 11.2; P. Fiedorczyk,

Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964), Białystok 2014; J. Górska, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej*, „Z Dziejów Prawa" 2019, nr 20; S. Szer, *Nowe prawo rodzinne*, Warszawa 1950; Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny, DzU 1950, nr 34, poz. 308; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 2020, poz. 1359.

[M. N.]

DEKRET Z DNIA 14 MAJA 1946 R. – PRAWO OPIEKUŃCZE – akt ustawodawczy Rady Ministrów regulujący zasady sprawowania opieki, w tym opieki nad małoletnimi. Stanowił ważny krok w kierunku unifikacji na terenie państwa polskiego rozwiązań w tym zakresie, które wskutek niepowodzenia prowadzonych w latach międzywojennych w Komisji Kodyfikacyjnej prac nad prawem opiekuńczym nadal opierały się częściowo na przepisach pochodzących z okresu zaborów. Pierwszym zmieniającym po wojnie ten stan rzeczy aktem stał się dekret z 22.01.1946 – Prawo rodzinne, kolejnym dekret regulujący prawo opiekuńcze, uzupełniony przepisami wprowadzającymi wydanymi również 14.05.1946. Dekret ustanawiał jako władzę opiekuńczą sądy grodzkie, przekazując im tę władzę z urzędu m.in. nad osobami niepełnoletnimi, jeżeli nie pozostawały pod władzą rodzicielską bądź nie mogła ona być wykonywana, a przepisy prawa rodzinnego przewidywały ustanowienie opieki. Zgodnie z dekretem na opiekuna sądy powoływać miały przede wszystkim osobę wskazaną przez ojca lub matkę, jeśli w chwili śmierci sprawowali władzę rodzicielską nad niepełnoletnim, ewentualnie miał to być krewny lub powinowaty blisko związany z podopiecznym, bądź też, w przypadku przebywania małoletniego w zakładzie opieki na dziećmi, osoba wskazana przez ten zakład. Sądy zostały zobowiązane do nadzoru nad wykonywaniem opieki. Opiekun miał za zadanie dbać o wszelkie sprawy związane z podopiecznym, nie miał jednak prawa „karcenia cielesnego", mógł co najwyżej zwracać się do władzy opiekuńczej (sądu grodzkiego) o zastosowanie odpowiednich środków wychowawczych wobec niepełnoletniego. Opiekun był zobowiązany złożyć władzy opiekuńczej raz w roku sprawozdanie dotyczące podopiecznego określające jego stan zdrowia, wychowania, nauki i przygotowania do zawodu oraz sposobu zarządzania jego majątkiem. Przepisy dekretu obowiązywały do 1950, gdy zostały uchylone mocą ustawy o kodeksie rodzinnym z 27.06.1950.

Źródła: Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. – Prawo rodzinne, DzU 1946, nr 6, poz. 52; Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Prawo rodzinne, DzU 1946, nr 20, poz. 135; E. Jurczyk-Romanowska, *Instytucja pochodzenia dziecka w polskim prawie rodzinnym w latach 1946–1965*, „Wychowanie w Rodzinie" 2013, nr 1; P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014; J. Górska, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją prawa w Polsce po drugiej wojnie światowej*, „Z Dziejów Prawa" 2019, nr 20; Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny, DzU 1950 nr 34, poz. 308.

[B. P.]

DEMBIŃSKA ZOFIA – ur. w 1905 na Wileńszczyźnie, zm. 8.12.1989 w Warszawie; nauczycielka, działaczka społeczna. W trakcie studiów w Wilnie związała się z Lewicą Akademicką, po studiach wyjechała do Warszawy, gdzie uczyła języka polskiego w gimnazjum prowadzonym przez **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** na terenie **Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej**. W 1944 weszła w skład Krajowej Rady Narodowej, w 1952 została posłem na Sejm I kadencji. W latach 1951–1960 wiceminister oświaty ds. opieki nad dzieckiem, pełniąc tę funkcję, wprowadziła instytucję **rodzinnego domu dziecka** (instytucję tę rozwijała w kolejnych latach w ramach **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**). W latach 1957–1962 uczestniczyła w pracach Komisji Praw Kobiet Organizacji Narodów Zjednoczonych przygotowujących **Deklarację Praw Dziecka**. Aktywnie działała w **Towarzystwie Przyjaciół Dzieci**, w które w pełni zaangażowała się po przejściu na emeryturę. Członek Prezydium Zarządu Głównego TPD oraz Prezes Zarządu Stołecznego. Podjęła starania o wprowadzenie do programu nauki w szkole przedmiotu „przygotowanie do życia w rodzinie", wystąpiła z inicjatywą indywidualnej opieki nad dziećmi z rodzin niewydolnych oraz

z rodzin patologicznych. W 1967 na jej wniosek Zarząd Stołeczny TPD powołał instytucję opiekuna indywidualnego TPD do spraw dzieci i młodzieży, co było wstępem do rozwoju tej formy działalności na rzecz przeciwdziałania wykolejaniu się dzieci i młodzieży. Była autorką zasadniczych dokumentów związanych z funkcjonowaniem opiekunów. W połowie lat 80. liczba opiekunów sięgnęła 17,6 tys., a pod ich pieczą znajdowało się ok. 155 tys. dzieci (praca opiekunów została usankcjonowana przez Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej, które nadało części z nich status specjalistycznego opiekuna społecznego dla dzieci i młodzieży). Kolejną inicjatywą zaproponowaną przez Dembińską i wprowadzoną przez TPD były „spotkania w małej grupie" prowadzone z rodzicami zainteresowanymi problemami z wychowywaniem dzieci.

Źródła: *Dembińska Zofia*, Parlamentarzyści – Pełny opis rekordu, sejm.gov.pl [dostęp: 12.07.2023]; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; B. Tracewski, *Zofia Dębińska (1905–1989)*, Zofia Dembińska, tpd.org.pl [dostęp: 12.07.2023]; J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u latach 60., 70. i 80. XX wieku. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020.

[J. J.]

DEMBIŃSKI WŁADYSŁAW HENRYK – ur. 23.04. 1866 w Krakowie, zm. 11.12.1915 w Warszawie, polityk konserwatywny, poseł, działacz społeczny. Pochodził ze szlacheckiej rodziny hrabiów Wodzickich. Majątkiem rodzinnym były Góry w powiecie pińczowskim. Wnuk posła Ludwika Dembińskiego. Po podziale majątku przypadła mu część obejmująca Przysuchę. Kształcił się w kolegium jezuickim w Karlsburgu koło Wiednia oraz w Böhmisch Leipa na Morawach. W latach 1884–1887 studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim, następnie na uniwersytecie w Innsbrucku. W Przysusze mieszkał od 1892. Zajmował się kierowaniem gospodarstwem leśnym, rolnym i przemysłowym. Specjalnością był handel jęczmieniem, za który otrzymał w 1901 nagrodę na wystawie w Kielcach. Fundator stypendium dla uczniów z ubogich rodzin, wsparcie otrzymał m.in. Jan Zieja (ksiądz, pisarz, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej). Działacz Stronnictwa Polityki Realnej od 1905. W 1907 wchodził w skład opoczyńskiego komitetu wyborczego. Wybrany z guberni kieleckiej na posła do II Dumy Państwowej. Elektor z kurii ziemiańskiej powiatu opoczyńskiego w wyborach do III Dumy Państwowej. Od 1908 pełnił funkcję prezesa Stronnictwa Polityki Realnej, był również prezesem Towarzystwa Opieki nad Wychodźcami, a także wiceprezesem Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej. Radca Komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w latach 1910–1914. Współtwórca Komitetu Narodowego Polskiego w 1914, członek Wydziału Wykonawczego. Członek Sodalicji Mariańskiej. Podczas I wojny światowej działał na rzecz pomocy potrzebującym. Współtwórca i prezes powstałego 13.11.1915 w Lublinie **Głównego Komitetu Ratunkowego**, organizacji samopomocowej działającej na terenach Królestwa Polskiego, które zostały zajęte przez Austro-Węgry. Zmarł nagle na zawał serca. Po jego śmierci funkcję prezesa Komitetu przejął **Juliusz Tarnowski**.

Źródła: *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906–1917. Słownik biograficzny*, red. C. Brzoza, K. Stepan, Warszawa 2001; M. Przeniosło, *Organizacje samopomocy społecznej na Kielecczyźnie w latach I wojny światowej*, „Studia Muzealno-Historyczne" 2015, t. 7; M. Przeniosło, *Organizacje samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej*, „Niepodległość i Pamięć" 2011, nr 1.

[A. H.]

DŁUSKA BRONISŁAWA – ur. 28.03.1865 w Warszawie, zm. 15.04.1939 w Warszawie. Lekarz ginekolog, feministka, działaczka społeczna i polityczna. Siostra Marii Skłodowskiej-Curie. Pierwsza polska kobieta ginekolog. W 1882 ukończyła gimnazjum w Warszawie i podjęła się pracy korepetytorki. Od 1884 słuchaczka Uniwersytetu Latającego, w 1886 wyjechała na studia medyczne do Paryża. W 1890 wyszła za Kazimierza Dłuskiego,

wspólnie z mężem w stolicy Francji prowadziła tzw. salon polski otwarty na emigrantów z ojczyzny. Gościli m.in. Stanisława Wojciechowskiego, Ignacego Mościckiego, **Ignacego Jana Paderewskiego**, **Henryka Sienkiewicza**, Bolesława Limanowskiego i Władysława Grabskiego. W latach 1894–1898 prowadziła w Paryżu prywatny gabinet ginekologiczny. Autorka rozprawy doktorskiej, która w nowatorski sposób traktowała zagadnienie karmienia piersią. W 1902 wróciła do Polski. Razem z mężem założyła w Zakopanem pierwsze polskie Sanatorium dla Chorych Piersiowych. Było to najnowocześniejsze sanatorium przeciwgruźlicze na ziemiach polskich. Działaczka Towarzystwa „Pomoc Bratnia", Towarzystwa Tatrzańskiego oraz przewodnicząca komitetu budowy Muzeum Tatrzańskiego. W latach 1914–1918 działała w Lidze Kobiet Galicji i Śląska. W ramach pracy w tym stowarzyszeniu wspierała zakładanie ochronek dla dzieci legionistów w Rabce i Zakopanem. W latach 1928–1938 działała w **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet**. Ponadto należała do **Komitetu Opieki nad Najbiedniejszymi mieszkańcami Miasta Warszawy i Podmiejskich Okolic „Osiedle"**, w którym współpracowała z **Aleksandrą Piłsudską** i Heleną Skłodowską-Szalay. Razem utworzyły ośrodek kolonijny Olin w Otwocku. Aktywnie uczestniczyła w pracach Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem. Po śmierci córki założyła w 1922 świecki ośrodek dla sierot **„Helenów"**. Był to jeden z najnowocześniejszych sierocińców, latem przyjmował ok. 500 dzieci na kolonie. Ponadto założyła prewentorium przeciwgruźlicze w Świdrze, a także pensjonat „Uzdrowisko". Współzałożycielka Instytutu Radowego (1932). Kolekcjonerka sztuki ludowej.

Źródła: P. Bieliński, *Pionierskie dzieje Bronisławy Skłodowskiej i Kazimierza Dłuskiego jako motto dla Niepodległej Rzeczypospolitej*, „Wawerskie Wiadomości Sąsiedzkie" 2019, nr 95; N. Henry, *Uczone siostry. Rodzinna historia Marii i Broni Skłodowskich*, Poznań–Wrocław 2017; M. Jędrzejewska, *W Helenowie dzieci są szczęśliwe. Rozmowa z dyrektorem Centrum Rehabilitacji, Edukacji i Opieki TPD „Helenów" Zbigniewem Drzewieckim*, „Wesoła Gazetka Sąsiedzka" 2013, nr 8; B. Nałęcz-Nienawska, *W cieniu wielkiej siostry*, https://klubjagiellonski.pl/2017/03/12/w-cieniu-wielkiej-siostry/ [dostęp: 18.10.2023]; E. Wajs-Baryła, *Bronisława Dłuska – twórczyni Instytutu Radowego w Warszawie* [w:] *Warszawskie oblicza niepodległości*, red. E. Wajs-Baryła, Warszawa 2019; E. Wajs-Baryła, *Bronisława Dłuska. Doktor wszechnauk lekarskich*, Warszawa 2018.

[A. H.]

DOBRACZYŃSKI JAN – ur. 20.04.1910 w Warszawie, zm. 5.03.1994 w Warszawie; pisarz, publicysta, żołnierz, polityk, działacz społeczny. Absolwent Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie (1932), od 1935 pracownik Międzykomunalnego Związku Opieki Społecznej w Lublinie. Związany z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, współpracownik wydawanego przez uczelnię miesięcznika „Prąd", działacz i publicysta Stronnictwa Narodowego. W 1938 wrócił do Warszawy. W okresie okupacji pracował w Wydziale Opieki Społecznej, gdzie kierował Referatem Opieki nad Dzieckiem. Aktywnie uczestniczył w działalności podziemnego ruchu narodowego, redaktor związanych z nim nielegalnych periodyków. Jako kierownik Referatu Opieki nad Dzieckiem odegrał ważną rolę w ratowaniu dzieci żydowskich. Referat zajmował się m.in. kierowaniem bezdomnych polskich dzieci do zakładów opiekuńczych oraz walką z żebractwem dzieci warszawskich, a w oparciu o te oficjalnie stawiane zadania podjął konspiracyjne działania na rzecz ratowania dzieci z warszawskiego getta. Wyprowadzane z getta dzieci żydowskie trafiały na podstawie fikcyjnych wywiadów społecznych i fałszowanych świadectw urodzenia do zakładów opiekuńczych prowadzonych z reguły przez zakony. Wyprowadzaniem dzieci z getta zajmowały się przede wszystkim **Irena Sendlerowa** i **Irena Schultz**, zaś zlecenia ich przyjęcia do zakładów opiekuńczych podpisywał współpracujący z **Radą Pomocy Żydom** Jan Dobraczyński. Za pośrednictwem kierowanego przez niego referatu uratowanych zostało około 500 dzieci żydowskich. W 1944 uczestniczył w powstaniu warszawskim, później przeszedł przez kilka obozów jenieckich. Po powrocie do Polski działał w popierającym nową władzę Stowarzyszeniu „Pax", Związku Literatów Polskich, kombatanckim Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, Froncie Jedności Narodu,

w 1982 stanął na czele popierającego wprowadzenie stanu wojennego w Polsce Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego. W 1993 otrzymał tytuł Sprawiedliwego Wśród Narodów Świata.

Źródła: A. Bikont, *Sendlerowa w ukryciu*, Wołowiec 2017; J. Dobraczyński, *Tylko w jednym życiu*, Warszawa 1970; H. Grubowska, *Ta, która ratowała Żydów. Rzecz o Irenie Sendlerowej*, Warszawa 2014; *Jan Dobraczyński: człowiek – tajemnica*, Muzeum Polaków Ratujących Żydów podczas II wojny światowej im. Rodziny Ulmów w Markowej, muzeumulmow.pl [dostęp: 15.02.2024]; Z. Lichniak, *Szkic do portretu Jana Dobraczyńskiego*, Warszawa 1962; A. Mieszkowska, *Historia Ireny Sendlerowej*, Warszawa 2018; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa 1982.

[J. J.]

DOM DLA NIEMOWLĄT – pierwszy żłobek utworzony na ziemiach polskich. Jego działalność została zainaugurowana 24.12.1857. Siedziba mieściła się w Warszawie przy ul. Jerozolimskiej 1574. Dzieci zaczęto przyjmować od 3.01.1858. Placówka powstała z inicjatywy **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności** w celu „postawienia ubogich matek w możności oddania się pracy, i zapewnienia należytej nad ich małoletnimi dziećmi opieki, w chwilach, w których zajęcia nie pozwalają im pozostać w domu". Żłobek powstał z inicjatywy Hermancji Uruskiej, Hortensji Małachowskiej i Henrietty Rozen. Opiekunki postarały się o zorganizowanie zaopatrzenia zakładu. Ośrodkiem kierował opiekun domu, którym został Konstanty Józefowicz. Przełożoną domu była Cezaria Falkowska. Przyjmowano zarówno dziewczynki, jak i chłopców z Warszawy wyznania chrześcijańskiego w wieku od 6 tyg. do 3 roku życia. Wymagane było dostarczenie do żłobka metryki urodzenia oraz świadectwa szczepienia na ospę, ponadto obowiązkiem było stawienie się u lekarza dyżurnego, który ostatecznie decydował o kwalifikacji dziecka do przyjęcia. Dzieci przebywały w żłobku latem w godz. 5:00–20:00, zimą 6:00–18:00. Zakazane było zostawianie podopiecznych na noc. W przypadku nieodebrania dziecka ze żłobka powiadamiane były odpowiednie służby, matka traciła wówczas możliwość ponownego oddania dziecka do żłobka. Żłobek zapewniał wyżywienie odpowiednio dostosowane do wieku dziecka. Wyposażony był w kuchnię, spiżarnię, wanienki do kąpieli, materace do przewijania oraz łóżeczka z pościelą. Posiadał także wyposażenie służące dzieciom w codziennym funkcjonowaniu, np. smoczki oraz krążek do chodzenia. Istniała możliwość wychodzenia z dziećmi do ogrodu sąsiedniej kamienicy. Dieta składała się głównie z mleka (dla najmłodszych), rosołu, wodzianki i kaszy. Nie zatrudniano mamek. W chwili otwarcia liczba dzieci przyjmowanych w Domu dla Niemowląt nie mogła przekraczać 10. W 1858 liczba miejsc wzrosła do ok. 30. W 1867 takich domów w Warszawie było 3.

Źródła: *Kurjer Warszawski* 1857, nr 333; *Kurjer Warszawski* 1857, nr 340; K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka" do 1989 (próba syntezy)*, „Res Historica" 2022, nr 53; S. Olgerbrand, *Encyklopedja Powszechna*, t. 26, Warszawa 1867; *Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, t. 1, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1988.

[A. H.]

DOM DZIECIĘCY STANISŁAWA KARPOWICZA W WARSZAWIE – prywatna, nowoczesna instytucja opiekuńcza. Założona w 15.10.1911 przez **Stanisława Karpowicza** w Warszawie przy ulicy Koszykowej 18. Koncesję na prowadzenie placówki otrzymała Amelia Karwacka. Środki finansowe na utworzenie domu zapewniły słuchaczki kursów dla wychowawczyń. Utworzono Towarzystwo Przyjaciół Domu Dziecięcego, którego celem było finansowanie działalności zakładu. Była to placówka eksperymentalna dla dzieci od 5 do 10 roku życia. W placówce Stanisław Karpowicz sprawdzał i udoskonalał nowoczesne metody wychowawcze. Głównym celem było zapewnienie wszechstronnego rozwoju indywidualności dzieci. Placówka propagowała idee poszanowania charakteru dziecka. Małoletni byli traktowani jako członkowie grupy społecznej. Byli wychowywani przez twórczą, samodzielną pracę i zabawę. Dzieci na zajęciach przebywa-

ły w placówce, ogrodzie lub na wyjazdach. Były podzielone na grupy liczące od 2 do 5 osób. Nadzór sprawowały wychowawczynie. Grupy były łączone w ramach wspólnej zabawy i pracy. Nie obowiązywał żaden rozkład zajęć. Dzieci wyznaczały kolejność, czas zabawy i pracy. Przeciętnie w domu było ok. 32 podopiecznych. Zajęcia odbywały się w godzinach od 10 do 14 oraz od 16 do 17. W ogrodzie małoletni posiadali osobne oraz zbiorowe grządki, na których uprawiano kwiaty i warzywa. Obecne były również zabawki. Opłata wynosiła 6 rubli miesięcznie za dziecko przyjęte na trzy godziny oraz 14 rubli za całodzienną opiekę. Zakład posiadał swój wewnętrzny regulamin *Cóż mam robić*. Zajęcia odbywały się od połowy września do połowy października. W 1912 utworzono oddział nauki „slöjdu drzewnego i gier ruchowych". Był przeznaczony dla dzieci w wieku 9–10 lat. Zajęcia odbywały się trzy razy w tygodniu. Funkcjonował do 1914. W 1919 podjęto nieudaną próbę reaktywacji zakładu.

Źródła: W. Dzierzbicka, *Szkoła pracy* [w:] *Eksperymenty pedagogiczne w Polsce w latach 1900–1939*, materiały zebrali W. Dzierzbicka, S. Dobrowolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; H. Heftmanowa, *Przedszkole Stanisława Karpowicza*, „Przedszkole" 1934/1935, nr 8–9; K. Jakubiak, *Początki polskiej pedagogiki przedszkolnej*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce" 2015, nr 4; S. Konarski, *Stanisław Karpowicz*, https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-karpowicz [dostęp: 18.02.2022]; S. Karpowicz, *Indywidualność i jej kształcenie*, Warszawa 1912.

[B. P.]

„Dom Dziecka" – kwartalnik specjalistyczno-pedagogiczny wydawany w latach 1954–1960 przez **Ministerstwo Oświaty**. Powstał z inicjatywy Franciszka Pawuły, dyrektora Departamentu Opieki nad Dzieckiem, oraz Marii Kondratowicz, naczelnik Wydziału Domów Dziecka. Pismo adresowane było głównie do wychowawców w domach dziecka i placówkach oświatowych. Pierwszy numer ukazał się 23.04.1954, od 1955 funkcję redaktora pełnił Maksymilian Maciaszek, sekretarzem redakcji został **Albin Kelm**. Od 1954 placówki opieki nad dzieckiem były zachęcane do prenumeraty periodyku, od 1956 prenumerata stała się obowiązkowa. Zawartość czasopisma miała wzorować się na **„Opiece nad Dzieckiem"** wydawanej w latach 1923–1932 i stanowić materiał pomocniczy w zakresie wiedzy pedagogicznej dla pracowników zakładów opieki nad dzieckiem. Czasopismo w swej treści nawiązywało do kwestii ideologicznych oraz, początkowo, realizacji celów planu sześcioletniego. Pismo rozszerzyło grono adresatów o wychowawców szkolnych, pozaszkolnych, personel pedagogiczny, pracowników administracji szkolnej, kuratorów sądowych, opiekunów, działaczy społecznych. W latach 1957–1959 podejmowano kwestie planowania oraz skuteczności metod wychowawczych mających zastosowanie w domach dziecka. W toczonych na łamach czasopisma dyskusjach z czasem zwrócono się w kierunku rzeczywistych problemów rodzin oraz dzieci sierocych. W zamieszczanych artykułach przytaczano poglądy reprezentantów polskiej pedagogiki, m.in. **Kazimierza Jeżewskiego** oraz **Janusza Korczaka**. Dokonywano krytyki upaństwowienia systemu opieki oraz wskazywano na kwestie związane z nieodpowiednim wykształceniem kadr pedagogicznych domów dziecka. Od 1959 w publikowanych artykułach odnoszono się do kwestii ideowo-politycznych, m.in. kolektywizmu. Czytelników zapoznawano z sylwetkami radzieckich pedagogów, w tym Antoniego Makarenki. Od 1961 kontynuatorem „Domu Dziecka" stał się periodyk **„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze"**.

Źródła: J. Bajszczak, *Zlikwidować, czy zostawić?*, „Dom Dziecka" 1957, nr 2; W. Bocian, *Opieka nad dzieckiem osieroconym w rodzinie zastępczej w okresie 10-lecia Polski Ludowej*, „Dom Dziecka" 1954, nr 4; K. Czajkowski, *Makarenko – praktyk i teoretyk wychowania*, „Dom Dziecka" 1959, nr 7; W. Dewitz, *O planowaniu pracy w domu dziecka*, „Dom Dziecka" 1960, nr 3; O. Lipkowski, *Zadanie najpilniejsze*, „Dom Dziecka" 1957, nr 5; A. Kołakowski, *Reorientacja celów wychowania dzieci osieroconych w Polsce po II wojnie światowej w świetle czasopiśmiennictwa pedagogicznego PRL*, „Przegląd Pedagogiczny" 2012, nr 1; S. Papuziński, *Praca domu dziecka*, „Dom Dziecka" 1958, nr 2; N. Stolińska-Pobralska, *Troska o podniesienie po-*

ziomu pracy wychowawczej w placówkach opiekuńczych na łamach czasopisma „Dom Dziecka" w latach 1954–1961 [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą drugiej połowy XX i początków XXI wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013.

[M. N.]

DOM DZIECKA W KARPACZU „ZACISZE LEŚNE" – placówka dla dzieci osieroconych i półsierot powstała po II wojnie światowej w 1945 w Karpaczu. Zakład funkcjonował obok kilku placówek założonych wówczas na terenie powiatu jeleniogórskiego: Domu Dziecka „Świetlana Góra", Domu Dziecka im. św. Józefa oraz Szkoły Orląt Grunwaldzkich. Dom „Zacisze Leśne" był nadzorowany przez organy administracji państwowej, kierowniczką zakładu została Leokadia Kalinowska. Na powstanie placówki przeznaczono 2 budynki, służące wcześniej jako sanatorium. Dom został wyposażony w ogródek jordanowski, ogród warzywny i sad, boiska, skocznię i basen pływacki. Wśród przebywających w zakładzie chłopców znajdowała się m.in. grupa wychowanków Domu Dziecka „Świetlana Góra", zlikwidowanego w 1947. W opiekę nad dziećmi z „Zacisza Leśnego" zaangażowała się organizacja Foster Parents Plan for War Children, działająca w Polsce od 1946. Łączna liczba dzieci objętych w Polsce pomocą Foster Parents w 1948 wynosiła do 650. Po 1948 Dom Dziecka był jedną z dwóch wówczas funkcjonujących państwowych placówek w Karpaczu. W latach 1952–1956 placówka dysponowała 110 miejscami oraz 20 nominalnymi. W 1952 podopiecznych było łącznie 72, wśród nich znajdowały się sieroty społeczne. Większość wychowanków pochodziła spoza ówczesnego województwa wrocławskiego. W 1955 Dom Dziecka został przekształcony w placówkę dla dzieci koreańskich. W skład kadry pracowniczej weszli wychowawcy, kierownik oraz personel medyczny, w tym pielęgniarki wraz z lekarzem z Sanatorium „Zarzecze". Jednym z zkierowników placówki był Andrzej Wachowiak. Według stanu na styczeń 1957 liczba wychowanków wynosiła 120 dzieci, w tym 59 sierot oraz 48 półsierot. W 1976 placówka zakończyła działalność.

Źródła: A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, t. 11; *Powiat jeleniogórski. Opieka społeczna*, „Śląsk. Miesięcznik Ilustrowany" 1947, nr 4–5; E. Zieja, *Organizacja opieki nad dzieckiem osieroconym na Dolnym Śląsku w latach 1945–2000* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008.

[M. N.]

DOM MATKI I DZIECKA IM. KS. BODUENA W WARSZAWIE – zakład opiekuńczy założony w 1736 w Warszawie przez **ks. Piotra Gabriela Baudoina (Boduena)** jako Dom Podrzutków im. Dzieciątka Jezus, przekształcony w 1762 w Szpital Generalny im. Dzieciątka Jezus i przeznaczony dla porzuconych dzieci. W 1838 zakład przejęły władze miejskie, które w 1841 usankcjonowały praktykę podrzucania dzieci do placówki. W 1845 władze rozszerzyły zakres działania o przyjmowanie dzieci w sposób „jawny", za zgodą Biura Admisji. W 1871 Rada Miejska Dobroczynności Publicznej zlikwidowała tzw. instytucję kołowrotka, polegającą na podrzucaniu dzieci do wysuwającego się z otworu w bramie korytka. W 1873 placówka nazwana została Domem Wychowawczym. W 1901 przeniesiona do nowego kompleksu budynków w Warszawie przy ul. Nowogrodzkiej, pozwalającego na oddzielenie dzieci starszych od niemowląt i stworzenie osobnego baraku dla chorych zakaźnie. W okresie międzywojennym nastąpiło instytucjonalne rozdzielenie placówki opiekuńczej i szpitala, a Dom Wychowawczy przekształcony w Dom Matki i Dziecka im. ks. Boduena poszerzył zakres swej działalności podejmując również działania profilaktyczne obejmujące wsparcie tzw. nieślubnym matkom z dziećmi; podjęto także działania na rzecz odnajdywania matek dla porzuconych dzieci (odsetek odnalezionych wzrósł z 9% w 1932 do 53% w 1936). W latach 30. w skład instytucji wchodziły dom dla podrzutków, dom matki i dziecka, zakład dla dzieci słabowitych w Klarysewie oraz szpital dla dzieci chorych. W roku 1937/38 placówka posiadała 600 miejsc dla dzieci i 100 miejsc dla matek w Warszawie oraz 250 miejsc dla dzieci w Klarysewie (w ciągu tego

roku do Domu przyjęto 954 dzieci). Zakład kontynuował działalność w czasie wojny, odgrywając ważną rolę w działaniach na rzecz ratowania dzieci żydowskich. W 1944 został przeniesiony do Milanówka, później Kowańca. W 1945 powrócił na Nowogrodzką, w 1950 przemianowany na Państwowy Dom Matki i Dziecka.

Źródła: *200-lecie Domu ks. Boduena*, „Codzienna Gazeta Handlowa" 1936, nr 279; M. Kolankiewicz, *Schronienie. Historia Domu Małych Dzieci im. ks. G.P. Bau-douina*, Warszawa 1997; A. Słomczyński, *Dom ks. Boduena 1939–1945*, Warszawa 1975; J. Starczewski, *Porzucanie dzieci w Polsce i Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 15.

[J. J.]

DOM SIEROT – placówka opiekuńcza dla dzieci żydowskich uruchomiona w 1912 w Warszawie przy ul. Krochmalnej i kierowana przez **Janusza Korczaka** oraz **Stefanię Wilczyńską**. Inicjatywę budowy domu podjęło **Towarzystwo „Pomoc dla Sierot"**, prowadzące wcześniej przytułek dla dzieci żydowskich przy ul. Franciszkańskiej. Budowę nowej placówki nadzorował działający w stowarzyszeniu **Janusz Korczak**, który po otwarciu Domu Sierot zamieszkał w nim wraz z podopiecznymi. W obliczonej na ponad 100 dzieci placówce Korczak wdrażał własny pionierski system wychowania opartego na samowychowaniu dzieci, którego fundament stanowiła samorządność wychowanków, zaś rola wychowawców była tylko pomocnicza. Zdaniem Korczaka w procesie wychowania nic nie mogło się odbywać bez dzieci ani poza nimi. Elementem realizacji tak sformułowanego programu pedagogicznego były instytucje sądu koleżeńskiego, rady samorządowej oraz sejmu dziecięcego. Celem miało być ukształtowanie odpowiedniej postawy moralno-społecznej podopiecznych, uczenie ich podstaw praworządności, poszukiwanie kryteriów wartościowania oraz uniezależnienie dzieci od samowoli wychowawców. Za realizację zasadniczych celów placówki, kierunek wychowania, organizację życia zakładu i rozwój każdego dziecka odpowiadała złożona z wychowawców rada pedagogiczna. Po utworzeniu w 1940 getta w Warszawie Dom Sierot, który znalazł się po aryjskiej stronie miasta, został przeniesiony na przełomie października i listopada do położonego w murach getta budynku Państwowej Szkoły Handlowej im. J. i M. Roeslerów przy ul. Chłodnej. Kolejną lokalizacją był obiekt przy ul. Siennej, skąd prawdopodobnie 5.08. 1942 wychowawcy z Korczakiem na czele oraz blisko 200 znajdującymi się w zakładzie podopiecznymi zostali przewiezieni do obozu zagłady w Treblince, gdzie zostali zamordowani.

Źródła: S. Ivach, *Praca pedagogiczna z dziećmi w praktycznej działalności Janusza Korczaka* [w:] *Janusz Korczak przyjaciel dzieci. W nurcie rozważań pedagogicznych*, red. M. Czepil, R. Bednarz-Grzybek, M. Hajkowska, Lublin 2015; M. Jaworski, *Janusz Korczak*, Warszawa 1977; H. Morkowicz-Olczakowa, *Janusz Korczak*, Warszawa 1978; I. Pyrzyk, *Prekursorzy pedagogiki opiekuńczej. J. H. Pestalozii, J. Korczak, A. Makarenko, J. Babicki*, Toruń 2003.

[J. J.]

„DOMOWE PRZEDSZKOLE" – audycja telewizyjna nadawana przez Program Pierwszy Telewizji Polskiej w latach 80. i 90. XX wieku, stanowiąca najpowszechniejszą formę wychowania przedszkolnego. Program emitowany był od 1982 od poniedziałku do piątku. Inicjatorkami były działaczki **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, Barbara Trojanowska, Irena Dudzińska i Hanna Ratyńska. 21.06.2000 z powodu zbyt niskiej oglądalności został zdjęty z anteny. Program reaktywowano 3.10. 2006 i był emitowany do 18.12.2007 początkowo we wtorki i czwartki o godzinie 9.30, w drugim sezonie już tylko we wtorki; zrealizowano 89 odcinków. Autorką i reżyserką programu była Regina Sawicka, a prowadzącymi Barbara Mazur, Jolanta Rychel, Sylwia Ciesielska-Kozarzewska i Tomasz Mazurek. Ideą powstania programu była chęć wyrównania szans dzieci, które nie musiały lub nie mogły chodzić do przedszkola, w szczególności dotyczyło to dzieci z małych miejscowości i wsi. Formuła programu miała imitować „prawdziwe przedszkole". Były w nim panie przedszkolanki, dzieci, nauka piosenek, literek i prace plastyczne, poznawanie tajników matematyki,

nauka dobrego wychowania oraz oglądanie teatrzyków kukiełkowych. Do programu dołączony był również cykl uczący języka angielskiego „Lippy and Messy". Czołówkową piosenkę programu *Domowe przedszkole* w pierwszej wersji śpiewał Piotr Szewczyk, w drugiej Ewelina Aleksiewicz i zespół muzyczny Fasolki. Głównym bohaterem był wesoły krasnal Hałabała, który wraz z dziećmi i paniami przedszkolankami zwiedzał ciekawe miejsca i poznawał interesujących ludzi. „Domowe Przedszkole" miało być pomocne rodzicom w wychowywaniu i edukacji ich dzieci. W latach 2006–2007 do krasnala Hałabały dołączyła nowa postać myszka Franciszka. Program realizowany był pod patronatem Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego. Od 18.02.2014 program stał się dostępny na kanale TVP ABC oraz na platformie streamingowej VOD TVP.

Źródła: T. Pikulski, *Prywatna historia telewizji publicznej*, Warszawa 2002; J. Sosnowska, *Polskie telewizyjne programy edukacyjne dla dzieci i młodzieży – zarys historyczny* [w:] *Media w edukacji. Wymiar kulturowy i aksjologiczny*, red. A. Roguska, Siedlce 2013; J. Sosnowska, *Powtórka w telewizji (Rerun on television)* [w:] *Sorts and formats in modern media*, red. W. Godzic, A. Kozieł, J. Szylko-Kwas, Warszawa 2016; *Tak uczyła nas telewizja*, http://edukacja.gazeta.pl/edukacja/1,101856,7960982,tak_uczyla_nas_telewizja.htm [dostęp: 5.03.2023]; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci,* Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

DOMY DZIECKA – system instytucji opieki nad dziećmi pozbawionymi opieki rodzicielskiej oparty na niejednolitych placówkach tworzonych i prowadzonych przez różnorodne podmioty (państwo, samorządy, organizacje społeczne). Po zakończeniu II wojny światowej, ze względu na wielkość potrzeb opiekuńczych, doszło do odbudowy podmiotów prowadzących działalność opiekuńczo-wychowawczą, jak też przebudowy struktury instytucjonalnej i organizacyjnej placówek. Obserwowano odbudowę placówek prowadzonych przez związki komunalne oraz organizacje społeczne czy osoby prywatne. Rozpoczęła się też budowa struktury państwowych domów dziecka, a także organizacja placówek pomocy dzieciom żydowskim, repatriowanym czy niemieckim. W 1945 uruchomiono 6 państwowych domów dziecka. W 1947 działało ich 113, nadto 70 prowadziły związki komunalne, 422 organizacje społeczne (w tym 23 **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** i 183 **Caritas**). Placówki były wspomagane finansowo przez władze centralne. Całość zagadnienia opieki nad dziećmi i młodzieżą od 3 do 18 roku życia należała od 1945 do kompetencji **Ministerstwa Oświaty**. W styczniu 1950 zlikwidowano samodzielność placówek dla dzieci żydowskich, w 1951 upaństwowiono placówki samorządowe (w wyniku reformy administracji). Równolegle ograniczano zakres działalności organizacji społecznych w zakresie opieki nad dziećmi lub też likwidowano organizacje stowarzyszeniowe. W 1951 wydano „Statut państwowego domu dziecka", określając podporządkowanie, organizację, cele i formy działalności placówek. Wdrażanie nowych wzorów pociągnęło za sobą przekształcenie się placówek w państwowe i świeckie instytucje wychowania socjalistycznego. Od 1956 odchodzono od wzorców stalinowskich, przywracając niektóre elementy systemów przedwojennych (m.in. **Janusza Korczaka**, **Józefa Czesława Babickiego**), rozwijano też rodzinne formy opieki, a także tworzono mniejsze placówki. W 1994 dokonano reformy systemu. W 1955 istniało 427 placówek, w 1965 – 366, w 1975 – 381, w 1985 – 298, w 1990 – 289.

Źródła: M. Andrzejewski, *Domy na piasku. Rzecz o sieroctwie i domach dziecka*, Poznań 1997; S. Badora, *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Częstochowa 1998; J. Domańska, *Przemiany organizacyjne domów dziecka w latach 1945–1989*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej" 2009, t. 50, nr 3; U. Kamińska, *Wychowawcza i edukacyjna rola domu dziecka*, Warszawa 2010; M. Kolankiewicz, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*, Warszawa 2022; Rocznik Statystyczny Szkolnictwa, Warszawa (1955–1990); Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lutego 1994 r. w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, DzU

1994, nr 41, poz. 156; Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, DzU 1945, nr 25, poz. 175; Zarządzenie Ministra Oświaty z 24 kwietnia w sprawie statutu państwowych domów dziecka, DzU Min. O. 1951, nr 9, poz. 103.

[K. Ch.]

DOMY DZIECKA CARITAS – instytucje opieki nad dziećmi pozbawionymi opieki rodzicielskiej tworzone i prowadzone po II wojnie światowej przez różnorodne podmioty kościelne, w tym zwłaszcza zakony żeńskie (m.ni.: Albertynki, Boromeuszki, Franciszkanki Rodziny Maryi, Siostry Matki Bożego Miłosierdzia, Michalitki, Pasterki od Opatrzności Boskiej, Pasjonistki i Siostry Opatrzności Bożej). Placówki zgodnie z obowiązującymi przepisami opiekowały się dziećmi powyżej 3 roku życia. Przyjmowano także dzieci dotknięte sieroctwem społecznym. Działalność koordynowana była przez **Caritas** i Komisję Episkopatu Polski do spraw Charytatywnych. Znajdowały się pod nadzorem resortu oświaty. Domy dziecka Caritas początkowo działały przy poparciu władz państwowych. Na terenie diecezji katowickiej, w 1946, Caritas otwierała dodatkowe placówki celem przyjęcia większej liczby dzieci powracających z Niemiec. Z zasady obowiązywał w nich program opracowany przez władze państwowe, jednak placówki utrzymywały charakter katolicki. Starano się tworzyć warunki umożliwiające wszechstronny rozwój dzieci (umysłowy, fizyczny i religijny). Z zasady nie rozdzielano rodzeństw. Większość wychowanków zdobywała umiejętności zawodowe (trykotarstwo, hafciarstwo, krawiectwo), rzadziej wykształcenie średnie. Organizacja Caritas wpierała także państwowe domy dziecka (dary z zagranicy, zapomogi pieniężne). W 1947 funkcjonowały 303 domy dziecka (16 086 wychowanków), w 1948 – 288 (14 802 wychowanków). Placówki nie były w stanie zaspokoić zapotrzebowania. W 1948 nasiliła się akcja likwidacji działalności opiekuńczej prowadzonej przez Kościół rzymskokatolicki. W marcu 1949 kardynał Stefan Wyszyński wydał zarządzenie zgodnie z którym inspekcje, wizytacje i kontrole placówek mogły się odbywać tylko za zgodą Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie i w obecności jej delegata. Władze zignorowały to zarządzenie. Po 1956, na krótko, pojawiły się możliwości reaktywowania niektórych placówek prowadzonych przez zakony.

Źródła: E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce* [w:] *Rodzina na przestrzeni wieków*, red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011; W. Chmielewski, *Początki likwidacji katolickich zakładów opiekuńczo-wychowawczych po drugiej wojnie światowej* [w:] *Rodzina na przestrzeni wieków*, red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011; *Kościół w Polsce wobec potrzebujących*, red. M. Chmielewski, Lublin 1994; W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce*, Lublin 2004; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[K. Ch.]

DOMY DZIECKA PAŃSTWOWE – system instytucji opieki nad dziećmi pozbawionymi opieki rodzicielskiej oparty na placówkach tworzonych i prowadzonych przez władze państwowe. Pojęcie „dom dziecka" zostało wprowadzone do polskiego ustawodawstwa decyzją Rady Ministrów z 12.06.1945 w sprawie przekazania **Ministerstwu Oświaty** kompetencji w zakresie opieki nad dziećmi i młodzieżą od 3 do 18 roku życia. Placówki dotąd określane sierocińcami, przytułkami, zakładami wychowawczymi, domami sierot czy ogniskami nazwane zostały „domami dziecka". W 1945 przeprowadzono lustrację instytucji (objęła 387 z 500 zakładów opieki całkowitej). Początkowo państwowe domy dziecka koegzystowały z placówkami prowadzonymi przez organizacje społeczne i samorządy (w 1947: 113 państwowych, 70 samorządowych, 422 społeczne). W latach 1950–1952 nastąpiła centralizacja działalności opiekuńczej. Zniesienie związków samorządowych, a także wyłączenie z zakresu kompetencji spraw organizacji społecznych opieki zakładowej lub też ich likwidacja skutkowały przejęciem pełnej kontroli przez państwo. W 1951 wydano „Statut państwowego domu dziecka" regulujący główne sprawy związane z funkcjo-

nowaniem placówek, ich zadaniami, typami i kierunkami działalności oraz podporządkowaniem organizacyjnym. Działalność w tym okresie zdominowana była przez wzory radzieckich domów dziecka. Po 1956 poczęto wracać do niektórych wzorów pracy opiekuńczo-wychowawczej z okresu międzywojennego (m.in. **Janusza Korczaka**). W 1960 w 373 domach dziecka przebywało 37 860 wychowanków. Od połowy lat 60. dom dziecka przestał być dominującą formą opieki całkowitej nad dzieckiem. Zaczęto rozwijać rodzinne formy opieki (rodzina adopcyjna, rodzina zastępcza, rodzinny dom dziecka). W latach 70. podejmowano próby organizowania grup rodzinkowych zbliżonych do zasad systemu **Józefa Czesława Babickiego**. Od 1980 realizowano postulat niewielkich placówek wzorowanych na układzie życia rodzinnego. W 1980 funkcjonowały 342 placówki, w których pod opieką znajdowało się 22 765 wychowanków. System zreformowano 21.02.1994.

Źródła: M. Andrzejewski, *Domy na piasku. Rzecz o sieroctwie i domach dziecka*, Poznań 1997; S. Badora, *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Częstochowa 1998; J. Biała, *Działalność domów dziecka w regionie świętokrzyskim – perspektywa historyczna i współczesna*, Kielce 2011; J. Domańska, *Przemiany organizacyjne domów dziecka w latach 1945–1989*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej" 2009, t. 50, nr 3; U. Kamińska, *Wychowawcza i edukacyjna rola domu dziecka*, Warszawa 2010; Rocznik Statystyczny Szkolnictwa, Warszawa 1960; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lutego 1994 r. w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, DzU 1994, nr 41, poz. 156; Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, DzU 1945, nr 25, poz. 175; Zarządzenie Ministra Oświaty z 24 kwietnia w sprawie statutu państwowych domów dziecka, DzU Min. O. 1951, nr 9, poz. 103.

[K. Ch.]

DOMY DZIECKA ŻYDOWSKIEGO – instytucje opieki całkowitej o charakterze wyznaniowym i narodowym, tradycyjnie prowadzone przez gminy żydowskie. Dzieci zwykle starano się umieszczać w rodzinach, co wynikało z zasad religijnych. Od II połowy XIX wieku poza gminami żydowskimi zaczęły powstawać żydowskie stowarzyszenia (najczęściej kobiece) organizujące opiekę nad sierotami i prowadzące zakłady opiekuńcze. W 1924 powstał Związek Stowarzyszeń Opieki nad Żydowskimi Sierotami (**Centos**) skupiający organizacje prowadzące m.in. domy dziecka, i organizujący rodziny zastępcze dla dzieci. W 1929 organizacje skupione w Centosie opiekowały się 13 614 sierotami, w tym 4647 umieszczonych było w zakładach (reszta w opiece prywatnej). Działalność organizacji żydowskiej wspierana była z funduszy publicznych na podstawie **ustawy o opiece społecznej z 1923**. Po II wojnie światowej w odradzającym się ruchu pomocy dzieciom prym wiódł **Centralny Komitet Żydów w Polsce**. Pierwszy dom dziecka uruchomiono w Lublinie, początkowo dla 140 dzieci (październik 1944), w kilka miesięcy później w Otwocku (125 dzieci), a w dalszej kolejności w Helenówku pod Łodzią (92), Chorzowie (132), Bielsku (73), Zatrzebiu pod Warszawą (65), Częstochowie (39), Krakowie (107), Przemyślu (38). Domy często zmieniały swoje siedziby, łączono je i przenoszono. W zakresie wychowania realizowano program zawierający elementy korczakowskie (np. wybierano samorząd). Oprócz tego domy dziecka dla dzieci żydowskich zakładały organizacje syjonistyczne: Ichud, He-Chaluc, Ha-Szomer ha-Cair. Realizowały one zadanie przygotowania dzieci do życia w Palestynie (nauka języka hebrajskiego, wychowanie w duchu narodowym). W 1947 CKŻP prowadził 11 placówek, w których znajdowało się 862 dzieci. W styczniu 1950 placówki zostały upaństwowione i włączone pod nadzór władz państwowych. Przez kilka lat zachowały jeszcze „żydowski" charakter. Najdłużej funkcjonował ośrodek w Krakowie (do 1957).

Źródła: N. Bażanowska, *To był mój dom. Żydowski Dom Dziecka w Krakowie w latach 1945–1957*, Kraków 2011; H. Datner-Śpiewak, *Instytucje opieki nad dzieckiem i szkoły powszechne CKŻP w latach 1945–1946. Zakres działania i założenia wychowawcze*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historyczne-

go" 1981, nr 3; H. Datner, *Po zagładzie. Społeczna historia żydowskich domów dziecka, szkół, kół studentów w dokumentach Centralnego Komitetu Żydów w Polsce*, Warszawa 2016; *Żydowska akcja sieroca*, „Przegląd Społeczny" 1929, nr. 2.

[K. Ch.]

DOMY KULTURY DZIECI I MŁODZIEŻY – typ placówki wychowania pozaszkolnego służącej przede wszystkim rozwijaniu zainteresowań i uzdolnień dzieci i młodzieży. Tuż po II wojnie światowej placówki wychowania pozaszkolnego powstawały głównie z inicjatywy organizacji społecznych oraz władz samorządowych. Nowe zasady dla całego systemu zostały wprowadzone w 1951. Kontrolę nad placówkami wychowania pozaszkolnego przejęło **Ministerstwo Oświaty**, a jako ich cel określono: „umożliwienie wprowadzenia w życie zasad socjalistycznej pedagogiki". W 1953 resort ustalił rodzaje placówek: pałace młodzieży, młodzieżowe domy kultury, domy harcerza, parki kultury, **ogrody jordanowskie**, place zabaw, młodzieżowe świetlice dworcowe. Placówki przeznaczone były dla dzieci i młodzieży w okresie nauki w szkole podstawowej i średniej (do 18 roku życia). W 1959 resort określił zasady statutów młodzieżowych domów kultury (MDK) i domów kultury dzieci i młodzieży (DKDM). Zadaniem obu placówek było: rozbudzanie i rozwijanie zainteresowań dzieci i młodzieży w różnych dziedzinach kultury i sztuki, techniki, spraw społecznych i gospodarczych, rozwijanie talentów, poszerzanie wiedzy, podnoszenie rozwoju fizycznego itp. Pracowano poprzez organizowanie zajęć w kołach, zespołach, klubach, czytelniach, zajęciach świetlicowych i imprezach masowych. Od 1961 DKDM został zaliczony do form wychowania pozaszkolnego na poziomie ustawowym (**ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania**). Na podstawie nowego prawa w 1973 anulowano statuty DKDM wydane do 1973 i wprowadzono jeden uniwersalny statut dla wszystkich placówek wychowania pozaszkolnego. W legislacji nie występuje nazwa DKDM, pozostała zaś MDK. Prawo zostało zmienione w 1983. Utrzymano jednolity statut dla wszystkich placówek wychowania pozaszkolnego. W 1970 wykazano 142 DKDM (115 077 korzystających), w 1971 – 149 (119 651). W 1981 działało 9 pałaców młodzieży (33 470 korzystających) i 128 MDK (151 543 korzystających) w 1990 odpowiednio 9 (39 949) i 146 (205 351).

Źródła: M. Cichosz, *Rozwój wychowania pozaszkolnego w Polsce (po 1945 roku)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne" 1996, z. 24; A. Kelm, *Formy opieki na dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1971/1972*, Warszawa 1972; *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1990/1991*, Warszawa 1991; Uchwała Rady Ministrów nr 571 z dnia 11 sierpnia 1951 w sprawie organizowania i prowadzenia placówek wychowania pozaszkolnego, „Monitor Polski" 1951, poz. 1067; Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 21 lipca 1983 r. „w sprawie organizacji placówek wychowania pozaszkolnego", Dz. Urz. Min. Ośw. I Wych. 1983, nr 7, poz. 49; Zarządzenie z dnia 4 września 1959 w sprawie statutu młodzieżowego domu kultury i domu kultury dzieci i młodzieży, Dz. Urz. Min. Ośw. 1960, nr 1, poz. 3.

[K. Ch.]

DOMY MAŁEGO DZIECKA – szczególny rodzaj systemu opieki nad dziećmi do lat trzech pozbawionymi przejściowo lub trwale możliwości wychowania w rodzinie własnej. Tradycje opieki nad małym dzieckiem sięgają czasów saskich. Najstarszą placówką tego typu był **Dom Matki i Dziecka im. ks. Boduena w Warszawie** założony w I poł. XVIII wieku. W okresie międzywojennym opieką całkowitą nad najmłodszymi dziećmi zajmowały się **żłobki** i **domy matki i dziecka**. Tuż przed wojną istniało 39 takich instytucji, w których znajdowało się 2873 dzieci, w tym 2342 dzieci do lat trzech. Po II wojnie światowej opieka nad dziećmi do lat trzech należała do kompetencji resortu pracy i opieki społecznej. Na mocy ustawy z 4.02.1950 została przekazana (wraz z opieką nad kobietami ciężarnymi) do **Ministerstwa Zdrowia**. W konsekwencji opieka została scentralizowana, a placówki upaństwowione. W 1950 minister zdrowia zaliczył niektóre domy matki i dziecka, domy małych dzieci oraz żłobki do zakładów służby zdrowia, a część żłobków zaczęła funkcjonować na

zasadach placówek opieki zdrowotnej. Proces centralizacji placówek prowadzony już od 1945 został zintensyfikowany. W 1963 domy niepubliczne stanowiły jedynie 2% placówek. Zgodnie z obowiązującym prawem pierwszeństwo przyjęcia do domu małego dziecka miały dzieci osierocone, opuszczone, dzieci rodziców pozbawionych władzy rodzicielskiej oraz te, których matki bądź opiekunowie z powodu choroby nie mogli zapewnić opieki. Dom małego dziecka składał się z oddziału obserwacyjno-adaptacyjnego, noworodków i niemowląt, dziecięcych, dla matek oraz kuchni mlecznej i działów administracyjnych. Oddziały dziecięce wyposażone były w izolatki. Placówką mogli kierować: lekarz, pielęgniarka, psycholog, pedagog lub osoba posiadająca co najmniej wykształcenie średnie. Zasady organizacyjne przetrwały przez kolejne 40 lat. W 1992, przed przekazaniem placówek do systemu oświaty, istniały 54 domy, w 1995 – 43, w 1996 – 40, 1997 – 40.

Źródła: A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; M. Kolankiewicz, *Opieka nad małym dzieckiem w Polsce* [w:] *Dzieci do trzeciego roku życia w instytucjach opiekuńczych w Europie. Statystyka i cechy charakterystyczne*, red. M. Kolankiewicz, Warszawa 2007; *Mały rocznik statystyczny, 1939*, Warszawa 1939; *Rocznik Statystyczny Szkolnictwa*, Warszawa (1955–1990); Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 18 lipca 1958 r. w sprawie zasad działalności i warunków korzystania ze świadczeń domów małych dzieci, DzU 1958, nr 48, poz. 238; Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o przekazaniu Ministrowi Zdrowia zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi, DzU 1950, nr 6, poz. 49.

[K. Ch.]

DOMY MAŁEGO DZIECKA CARITAS – instytucje opieki nad dziećmi do lat trzech pozbawionymi opieki rodzicielskiej tworzone i prowadzone po II wojnie światowej przez różnorodne podmioty kościelne, w tym zwłaszcza zakony żeńskie (m.in.: Albertynki, Boromeuszki, Franciszkanki Rodziny Maryi, Siostry Matki Bożego Miłosierdzia, Michalitki, Pasterki od Opatrzności Boskiej, Pasjonistki i Siostry Opatrzności Bożej). Nazywano je też żłobkami zamkniętymi. Opiekowano się w nich także dziećmi dotkniętymi sieroctwem społecznym. Działalność koordynowana była przez **Caritas** i Komisję Episkopatu Polski do spraw Charytatywnych. Placówki znajdowały się pod nadzorem **Ministerstwa Zdrowia**. Dzieci otrzymywały w nich opiekę lekarską, pielęgniarską oraz prawną celem zabezpieczenia na ich korzyść świadczenia od osób do tego zobowiązanych. Placówki borykały się z wieloma problemami, wśród których dominowały znaczna liczba dzieci ewakuowanych, powracających, bezdomnych i zaniedbanych potrzebujących opieki, a także „kompletny brak środków". Instytucje utrzymywały się ze zbiórek organizowanych przez duchowieństwo, darowizn, a także z darów z zagranicy. Borykano się z trudnościami w zakresie odpowiednich lokali. Placówki otrzymywały także wsparcie publiczne. Wobec szczupłości kadr i problemów ze środkami finansowymi korzystną okolicznością było to, że personel składał się w większości z sióstr zakonnych. Problemem było uzyskanie kadry posiadającej kompetencje w zakresie opieki prawnej. W 1947 funkcjonowały 34 domy małego dziecka (1139 wychowanków), w 1948 – 19 (833 wychowanków). W 1949 działało 18 placówek dla najmłodszych dzieci, w których było zatrudnionych 65 osób, a w 1951 – 13. Początkowo wobec znacznych potrzeb i wstępnej fazy organizacji systemu państwowego istniała duża swoboda w powoływaniu i prowadzeniu placówek. Z czasem, zwłaszcza od 1948, nasiliła się presja ze strony władz mająca na celu przejęcie kontroli, a w dalszej kolejności likwidację (względnie upaństwowienie) domów małego dziecka.

Źródła: E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce* [w:] *Rodzina na przestrzeni wieków*, red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011; W. Chmielewski, *Początki likwidacji katolickich zakładów opiekuńczo-wychowawczych po drugiej wojnie światowej* [w:] *Rodzina na przestrzeni wieków*, red. S. Walasek, L. Albański, Jelenia Góra 2011; *Kościół w Polsce wobec potrzebujących*, red. M. Chmielewski, Lublin 1994; W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce*, Lublin 2004; D. Zamiatała, *Caritas. Dzia-*

łalność i likwidacja organizacji 1945–1950, Lublin 2000.

[K. Ch.]

DOMY MATKI I DZIECKA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – placówki opiekuńczo-wychowawcze o charakterze zamkniętym dla matek z małymi dziećmi znajdujących się w trudnej sytuacji. Domem matki i dziecka o długiej tradycji był warszawski **Dom Matki i Dziecka im. ks. Boduena**, który działał w charakterze pogotowia domu rozdzielczego, skąd kobiety z dziećmi do lat 3, po odbyciu kwarantanny, trafiały do domu pracy. Po II wojnie światowej placówki tego typu nadzorowane były przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej**. Gwarantowały opiekę kobietom w ciąży oraz kobietom z dzieckiem w okresie karmienia. Wzorcową tego typu placówką był dom na warszawskich Bielanach posiadający oddział przedporodowy, porodowy i poporodowy. W domach matki i dziecka znajdowały lokum zwłaszcza kobiety nieposiadające kwalifikacji zawodowych, pracujące jako służba domowa lub robotnice rolne (w 1947 stanowiły 80% pensjonariuszek, 70% nie miało ukończonej szkoły powszechnej). Na koniec 1947 działały 32 placówki (9 państwowych, 12 samorządowych, 8 prowadzonych przez organizacje społeczne, 1 przez fundację, 1 przez zgromadzenie zakonne, 1 przez związek wyznaniowy), w rok później 31 placówek: 11 zakładów państwowych (dysponowały 995 miejscami, korzystało z nich 649 pensjonariuszek), 11 samorządowych (1187 miejsc, 867 pensjonariuszek), 9 społecznych (627 miejsc, 443 pensjonariuszki). W kolejnym roku pozostały już tylko 22 placówki: 21 państwowych (miejsc 2258, pensjonariuszek 1457) i jedna społeczna (miejsc 66, pensjonariuszek 53). Po zmianach kompetencyjnych w zakresie opieki nad dziećmi zakłady te zostały podporządkowane ministrowi zdrowia. W 1950 minister zdrowia wydał zarządzenie, na podstawie którego przekształcono ostatni dom matki i dziecka prowadzony przez niepaństwowy podmiot („Caritas", Kraków, ul. Krowoderska 71) w zakład społeczny służby zdrowia. Domy matki i dziecka stanowiły istotne narzędzie ograniczania śmiertelności niemowląt.

Źródła: Zarządzenie ministra zdrowia z dnia 17 marca 1950 o zaliczeniu niektórych domów matki i dziecka, domów małych dzieci oraz żłobków do zakładów społecznych służby zdrowia, „Monitor Polski" 1950, nr 33, poz. 377; H. Dworakowska, *Ochrona macierzyństwa. Domy matki i dziecka*, „W Służbie Zdrowia" 1947, nr 1–2; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; *Rocznik statystyczny 1949*, Warszawa 1950; *Rocznik statystyczny 1950*, Warszawa 1951.

[K .Ch.]

DOMY MŁODZIEŻOWE (MŁODZIEŻY) – organizowana przez **Centralny Komitet Opieki Społecznej** po II wojnie światowej forma opieki całkowitej przeznaczona dla młodzieży migrującej, repatriantów zarówno z kierunku zachodniego, jak i wschodniego oraz innej wymagającej wsparcia. Placówki nazywane były domami wychowawczo-szkoleniowymi. Spełniały zadania opiekuńcze, wychowawcze, edukacyjne oraz realizowały proces usamodzielnienia się. Dążono do podniesienia poziomu aktywizacji zawodowej podopiecznych. Prowadzono w nich edukację szkolną w przyśpieszonym trybie oraz przygotowanie zawodowe. Przy placówkach zakładano warsztaty rzemieślnicze o różnym profilu oraz kształcące z zakresu rolnictwa, ogrodnictwa i prowadzenia prac domowych. Promowano idee spółdzielczości. Realizacja zadania natrafiała na liczne trudności. Brakowało środków finansowych (kuratoria odmawiały wsparcia finansowego szkoleń), surowców do prowadzenia warsztatów. Warsztaty prowadzone dla młodzieży (również dla dorosłych) generowały wpływy do budżety CKOS, mimo że z zasady prowadzone były na potrzeby podopiecznych placówek opiekuńczych i wychowawczych CKOS. W placówkach prowadzono selekcję wychowanków, a część młodzieży, którą kwalifikowano jako wykazującą większe zdolności, kierowano do szkół ogólnokształcących. W 1947 CKOS prowadził 5 placówek (168 podopiecznych). W kolejnym roku w 6 placówkach znajdowało się 263 podopiecznych. Dwa domy zlokalizowane były na terenie działalności Wojewódzkiego Komitetu Opieki Społecznej w Lublinie, a 4 w Poznaniu. Do zakładania

placówek wykorzystywano tzw. ośrodki rolne tworzone na bazie przejmowanych przez państwo gospodarstw wielkoobszarowych (najczęściej w pozostałości po rozparcelowanym majątku). Lokalizacja na wsi miała służyć również poprawie stanu zdrowotnego podopiecznych.

Źródła: AAN, CKOS, sygn. 198, *Centralny Komitet Opieki Społecznej*; AAN, CKOS, sygn. 199, *Działalność opiekuńcza Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*; AAN, CKOS, sygn. 200, *Sprawozdanie i zarys historyczny Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*; AAN, CKOS, sygn. 200; *Zestawienie liczbowe opieki nad dzieckiem za rok 1948*; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018.

[K. Ch.]

DOMY PODRZUTKÓW – instytucja umożliwiająca matkom, które z różnych przyczyn nie mogły zajmować się noworodkiem, bezpieczne oddanie dziecka. Domy powstały na ziemiach polskich w XVIII wieku. W Galicji istniały w Krakowie w szpitalu św. Łazarza oraz we Lwowie. Krakowski ośrodek był prowadzony przez siostry miłosierdzia. Głównym celem działalności było ocalenie życia dzieciom niechcianym, zmniejszenie liczby dzieciobójstw, sprzedaży niemowląt. Działalność była finansowana z funduszy krajowych. Domy nie miały możliwości zastąpienia dzieciom rodziny. W 1818 w Krakowie zainstalowano koło, które ułatwiało oddawanie dzieci. W 1819 założono *Księgę podrzutków*, gdzie dokonywano rejestru dzieci przyjmowanych w placówce. W obu zakładach obowiązywał regulamin. Do domów były przyjmowane kobiety w ósmym miesiącu ciąży, po dostarczeniu świadectwa ubóstwa. Każda matka mogła przebywać w nim do 4 tygodni od chwili narodzin dziecka. Kobietom kalekim, niezdolnym do pracy wychodzącym ze szpitala wcześniej, dyrekcja wypłacała zapomogę. W krakowskiej placówce dzieci po ukończeniu 7 roku życia obowiązkowo rozpoczynały naukę w przyzakładowej szkole. Chłopców uczył nauczyciel finansowany z kasy szpitalnej. Dziewczynki kształciły się pod nadzorem mistrzyni ze Zgromadzenia ss. Miłosierdzia. Od 1818 dzieci kończące 9 rok życia rozpoczynały naukę rzemiosła. W 1868 w pod opieką krakowskiego domu znajdowało się 2665 podopiecznych, w 1871 zakład lwowski zapewniał opiekę 2241 dzieciom. W 1868 placówki przeszły pod zarząd krajowy. Była to nienowoczesna forma opieki. Wskazywano na negatywny stan fizyczny i moralny podopiecznych dzieci (powierzone opiece mamkom), wysoką śmiertelność niemowląt. W 1871 zapadła decyzja o likwidacji zakładów. Ostatecznie zlikwidowano je 10.05.1873. W 1907 podjęto nieskuteczną próbę reaktywacji zakładów.

Źródła: P. Franaszek, *O początkach szpitalnictwa krakowskiego i historii krakowskiego zespołu szpitalnego w dzielnicy Wesoła* [w:] *Kliniki i zakłady teoretyczne Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w krakowskiej dzielnicy Wesoła: gmachy i ludzie*, red. P. Franaszek, Kraków 2016; A. Haratyk, *Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece* nad dziećmi ubogimi i osieroconymi *(1867–1914)*, Kraków 2007; K. Irzyk, *Szpital św. Łazarza w Krakowie jako dom podrzutków (1788–1873)*, „Studenckie Zeszyty Historyczne Koła Naukowego Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego" 2008, z. 14.

[B. P.]

DOMY POMOCY SPOŁECZNEJ DLA DZIECI GŁĘBOKO UPOŚLEDZONYCH – placówki opiekuńcze funkcjonujące w oparciu o przepisy m.in. ustawy z 16.08.1923 o opiece społecznej (obowiązywała do 1990), ustawy z 19.08.1994 o ochronie zdrowia psychicznego oraz rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 23.08.2012 w sprawie domów pomocy społecznej. Do 1990 domy pomocy podlegały resortowi zdrowia, później **Ministerstwu Pracy i Polityki Społecznej**. Warunkami przyjęcia do domów dla dzieci i młodzieży upośledzonych intelektualnie były: upośledzenie umysłowe w stopniu znacznym i głębokim lub upośledzenie umysłowe w stopniu umiarkowanym, jeśli towarzyszy mu przewlekła choroba somatyczna, a dziecko nie wymaga leczenia szpitalnego. Jednostkami, które kwalifikują dzieci do domów pomocy społecznej, są wyłącznie: poradnie zdrowia psychicznego, kliniki neurologiczne i psychiatryczne, sanato-

ria neuropsychiatrii dziecięcej, oddziały dziecięce psychiatryczne, neurologiczne lub neuropsychiatryczne szpitali psychiatrycznych i ogólnych. Ustawa z 1994 o ochronie zdrowia psychicznego zobowiązała domy społeczne do dostosowania do osób z zaburzeniami psychicznymi, a dla dzieci i młodzieży organizacji nauki i zajęć rewalidacyjno-wychowawczych. Program wychowawczo-opiekuńczy objął: nawiązanie kontaktu emocjonalnego z dzieckiem, ocenę sprawności psychofizycznych, znalezienie możliwości komunikowania się z dzieckiem i dziecka z otoczeniem przy wykorzystaniu jego możliwości psychofizycznych, usprawnianie psychofizyczne; naukę czynności społecznie użytecznych; technikę stałego bytowania. W 1970 w domach pomocy społecznej było 8800 miejsc dla dzieci upośledzonych umysłowo, a w 1980 – 10 510. W 1981 w Polsce funkcjonowało 114 domów pomocy dla dzieci upośledzonych umysłowo dysponujących ok. 10 tysiącami miejsc. Ze względu na profesjonalizację wsparcia liczby te w kolejnych latach się zmniejszały. W 2011 były 104 domy na 8372 miejsca, w 2015 – 103 domy z 5310 miejscami, w 2021 – 99 z 3860.

Źródła: Z. Grabusińska, *Domy pomocy społecznej w Polsce*, Warszawa 2013; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej 2022, Warszawa 2022; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 sierpnia 2012 r. w sprawie domów pomocy społecznej, DzU 2012, poz. 964; M. Świderska, *Formy wspierania dzieci i dorosłych upośledzonych intelektualnie*, „Pedagogika Rodziny" 2013, nr 3/1; E. Tarkowska, *Ludzie w instytucji totalnej. Przypadek domów pomocy społecznej w Polsce* [w:] *Upośledzenie w społecznym zwierciadle*, red. A. Gustavsson, E. Zakrzewska-Manterys, Warszawa 1997; Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, DzU 1994, nr 111, poz. 535; J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2005.

[A. M.-S.]

DOMY PRACY – placówki opiekuńczo-wychowawcze, resocjalizacyjne o charakterze zamkniętym. Domy pracy były znaną formą zwalczania względnie karania włóczęgostwa i żebractwa, sprawców drobniejszych przestępstw, osób parających się prostytucją, a także pozostających bez zajęcia. Były to instytucje o charakterze przymusowym. Oprócz nich działały tzw. domy pracy dobrowolnej zwane też domami zarobkowymi. Przeznaczone były zarówno dla dorosłych, jak i dla młodzieży. Funkcjonały z inicjatywy społecznej. W pierwszych latach II Rzeczypospolitej istniały m.in. w Krakowie, Łomży, Łodzi, Lublinie i Warszawie. Szeroką działalność prowadził dom w Warszawie, działały tam warsztaty rzemieślnicze. Domy pracy dobrowolnej skierowane głównie dla młodzieży działały we Lwowie, Płocku, Włocławku, Wilnie. Rozbudowana sieć istniała na ziemiach byłego zaboru pruskiego. Wspierane były finansowo przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej**. W konsekwencji ustawodawstwa o zwalczaniu włóczęgostwa i żebractwa (1927) oraz rozporządzenia MPiOS z 25.05.1929 o organizacji domów pracy dobrowolnej i przymusowej rozpoczęto budowę systemu instytucji, wśród których znalazły się domy pracy przymusowej (dla osób umieszczanych decyzją sądu) oraz domy pracy dobrowolnej (dla osób zgłaszających się na własną prośbę). Instytucja domu przymusowego miała w dużej mierze charakter resocjalizacyjny, szczególnie istotny w odniesieniu do młodzieży. Domy pracy dobrowolnej pełniły również funkcje opiekuńczą i wychowawczą. Z początkiem 1932 wojewoda wołyński utworzył w Zimnem tzw. Wojewódzki Dom Pracy Dobrowolnej z Przytułkiem. Po 1934 zarzucono rozbudowę systemu domów pracy i przytułków opartego na rozporządzeniu z 1927. Istniejące domy pracy i domy zarobkowe utrzymywane były z funduszy władz lokalnych ze środków przeznaczonych na walkę z włóczęgostwem i żebractwem, względnie środków społecznych. Statystycznie uchwytne są jedynie domy pracy z zasady przeznaczone dla dorosłych, w których w 1935 znajdowało się 951, a w 1937 – 641 pensjonariuszy. Wśród nich znajdowała się młodzież, która ukończyła 17 rok życia.

Źródła: K. Chylak, *Polityka zwalczania żebractwa i włóczęgostwa w II Rzeczypospolitej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. IV, red. P. Grata, Rzeszów 2016; P. Grata, *Polityka*

społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania, Rzeszów 2013; J. Rafacz, *Dom pracy przymusowej u schyłku istnienia Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny" 1932–1933, t. 30, nr 1; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Spraw Wewnętrznych o organizacji przytułków, domów pracy dobrowolnej i przymusowej, DzU 1929, nr 41, poz. 350; *Uchwały Pierwszego Ogólnopolskiego Zjazdu Przeciwżebraczego*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 2.

[K. Ch.]

DOMY ROZDZIELCZE – miejsca tymczasowej opieki nad dzieckiem pozbawionym pieczy działające po II wojnie światowej. Funkcję „rozdzielczą", polegającą na kwalifikowaniu dzieci do określnych form zastępczego wychowania rodzinnego, pełniła instytucja **pogotowia opiekuńczego**. Szczególnie duże potrzeby w zakresie tymczasowej opieki i kwalifikacji do określonej formy zastępczej związane zarówno ze stratami wojennymi, jak i gwałtownym przemieszczaniem ludności (m.in. przesiedlenia, repatriacje) zaistniały po zakończeniu II wojny światowej. Zadanie realizowały pogotowia opiekuńcze, niektóre z nich nazywane pogotowiami rozdzielczymi bądź izolatoriami. Z założenia pogotowia opiekuńcze miały funkcjonować w każdym z miast wojewódzkich, zgodnie z zarządzeniem ministra oświaty w każdym z siedzibą Kuratorium Okręgu Szkolnego. Przewidywano również pogotowia opiekuńcze w niektórych miastach powiatowych, których zadaniem było zapewnienie dziecku doraźnej opieki. Dzieci z pogotowi powiatowych – w wypadkach prostych („dzieci osierocone, zdrowe, normalnie rozwinięte, nie przedstawiające trudności wychowawczych, nie mające braków w nauce") mogły być kierowane bezpośrednio do placówki opiekuńczej, np. **domu dziecka**. W sytuacji konieczności głębszej analizy przypadku dzieci kierowano do okręgowego pogotowia opiekuńczego. Pogotowia opiekuńcze w rzeczywistości organizowane były *ad hoc*, w miarę potrzeb i na miarę możliwości. W maju 1945 działo 6 takich instytucji (Warszawa, Łódź, Kielce, Lublin, Katowice, Kraków), w 1946 powstało, jak się przypuszcza, pogotowie w Gdańsku. W praktyce zakładano je w nieruchomościach po likwidowanych placówkach opiekuńczych prowadzonych przez organizacje społeczne czy religijne, a nierzadko w budynkach całkowicie nieprzystosowanych do potrzeb podopiecznych. Opiekowano się różną liczbą wychowanków, ta zmieniała się w miarę przybywania nowych i kwalifikowania oraz przekazywania dzieci do określonych zakładów opiekuńczych lub rodzin. Działały placówki koedukacyjne i oddzielne dla chłopców i dziewczynek.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; *Instrukcja z dnia 30 lipca 1949 w sprawie okręgowych pogotowi opiekuńczych*, DzU M.O. 1949, nr 13, poz. 217; A. Krupiński, *Rys historyczny pogotowia opiekuńczego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1; A. Paszkowska, *Z badań nad działalnością i dorobkiem pogotowia opiekuńczego w Gdańsku po 1946 roku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2009, nr 3–4.

[K. Ch.]

DOMY TURNUSOWE (OD 1950 DOMY WCZASÓW DZIECIĘCYCH) – rozwijające się po II wojnie światowej placówki **akcji letniej**, przeznaczone do organizowania **wczasów dla dzieci i młodzieży**, w tym okresowego pobytu dla dzieci słabych i zagrożonych gruźlicą, potrzebujących przywrócenia dobrostanu psychicznego. Działalność domów miała na celu niwelowanie skutków wojny wśród najmłodszych. Od 1945 placówki były prowadzone przez zakłady pracy oraz organizacje społeczne. W 1947 założono Państwowy Dom Turnusowy w Piwnicznej Zdroju, a w ramach pomocy zagranicznej z inicjatywy Methodist Committee for Relief in Poland zorganizowano domy turnusowe w Starej Jabłonce k. Ostródy oraz w Klarysewie k. Warszawy dla dzieci w wieku przedszkolnym. W domach turnusowych całorocznych podczas akcji letniej w 1947 miało przebywać 12,6 tys. dzieci. W 1949 kolejny dom turnusowy założono w Dusznikach Zdroju. W okresie stalinizmu placówki wczasów letnich, w tym domy turnusowe, miały być miejscem propagowania postaw zgodnych z ideologią socjalistyczną.

Od 1.09.1950 domy turnusowe funkcjonowały jako domy wczasów dziecięcych, podlegające resortowi oświaty. W latach 1957–1970 w placówkach przebywało od 13,6 tys. do 18,8 tys. dzieci i młodzieży. W 1980 liczba podopiecznych wzrosła do 22,1 tys. osób. Po zmianach ustrojowych w kraju zreformowano regulacje dotyczące domów wczasów dziecięcych. Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 11.08.2017 określono zadania domu wczasów dziecięcych, w tym organizowanie zajęć edukacyjnych, wychowawczych, opiekuńczych i specjalistycznych. Od 2023 tryb funkcjonowania domów wczasów dziecięcych określa Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z 30.03.2023 w sprawie niektórych publicznych placówek systemu oświaty. Okres pobytu dziecka w domu wczasów dziecięcych nie może być krótszy niż 5 dni i dłuższy niż 12 tygodni.

Źródła: B. Bobik, *Próba klasyfikacji form instytucjonalnych uzupełniających funkcje rodziny w Polsce*, „Kultura – Przemiany – Edukacja" 2022, t. 10; *Dom Wczasów Dziecięcych w Dusznikach Zdroju*, http://dwd-duszniki.pl/nasz-osrodek/historia-i-zakres-dzialalnosci/ [dostęp: 27.02.2024]; *Historia DWDz w Piwnicznej Zdroju*, https://dwd.piwniczna.iap.pl/pl/1655/0/historia-placowki.html [dostęp: 27.02.2024]; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, t. 11; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 30 marca 2023 w sprawie niektórych publicznych placówek systemu oświaty, DzU 2023, poz. 651; *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012.

[M. N.]

DOMY WCZASÓW DZIECIĘCYCH – placówki opiekuńcze funkcjonujące na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 21.02.1994 w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych oraz rozporządzeń z 2015, 2017 i 2021. Prowadzą działalność dla uczniów szkół podstawowych, ponadpodstawowych, dzieci i młodzieży (z wyjątkiem szkół policealnych), zapewniając im całodobową opiekę. Do zadań domu wczasów dziecięcych należy: organizowanie zajęć edukacyjnych, wychowawczych, opiekuńczych i specjalistycznych, organizowanie zajęć mających na celu rozwijanie zainteresowań i uzdolnień wychowanków oraz aktywnych form wypoczynku. Okres pobytu wychowanka w placówce nie powinien przekraczać 12 tygodni i nie może być krótszy niż 6 dni, opieka nad przebywającymi w nich wychowankami jest całodobowa, podstawową formą organizacyjną jest grupa wychowawcza. Wychowankowie spełniają obowiązek szkolny lub obowiązek nauki przez uczęszczanie do szkoły funkcjonującej w placówce lub poza nią. Po zakończeniu pobytu wychowanka dyrektor placówki przekazuje pisemną informację o bieżących ocenach uzyskanych przez podopiecznego oraz jego zachowaniu dyrektorowi szkoły macierzystej oraz rodzicom. Dom wczasów dziecięcych prowadzi działalność przez cały rok kalendarzowy jako placówka, w której nie są przewidziane ferie szkolne. Nauka w szkole została połączona ze wspieraniem fizycznego i psychicznego rozwoju dzieci, wzmocnieniem ogólnej kondycji psychofizycznej, kształtowaniem zachowań prozdrowotnych. W 2021 było w Polsce 34 domy (18 publicznych i 16 niepublicznych), z których skorzystało ponad 80 tys. uczniów. W domach mogą odbywać się 5-dniowe turnusy dla dzieci z otyłością, z wadami postawy, z problemami zdrowotnymi, turnusy korekcyjno-kompensacyjne i terapeutyczno-edukacyjne. Od 2022 okres pobytu wychowanka w domu wczasów dziecięcych nie może być krótszy niż 5 dni i dłuższy niż 12 tygodni.

Źródła: B. Bobik, *Próba klasyfikacji form instytucjonalnych uzupełniających funkcje rodziny w Polsce*, „Kultura – Przemiany – Edukacja" 2022, t. X; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz pla-

cówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania, DzU 2017 poz. 1606; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach, DzU 2015, poz. 1872; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lutego 1994 r. w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, DzU 1994, nr41, poz. 156.

[A. M.-S.]

DOMY WYPOCZYNKOWE DLA MATKI I DZIECKA – jedna z form opieki częściowej nad matkami z dziećmi, tworzona w Polsce po II wojnie światowej, rozpowszechniona w 1948. Wczasy dla matek z dziećmi miały być alternatywnym rozwiązaniem w razie niemożności skorzystania z wypoczynku rodzinnego, oferowanego przez **Fundusz Wczasów Pracowniczych**. Z inicjatywy związków zawodowych w 1948 podjęto próbę upowszechnienia wczasów dla matek z dziećmi. Temat tworzenia domów wypoczynkowych dla matki i dziecka stanowił przedmiot dyskusji podczas posiedzenia plenarnego Komisji Centralnej Związków Zawodowych 23–25.06.1948. Przedstawiając wyniki akcji tworzenia domów wypoczynkowych w Polsce powojennej przez związki zawodowe, delegat Związku Zawodowego Włókniarzy wskazał na wzrost zainteresowania wczasami dla matek z dziećmi. Idea tworzenia domów wypoczynkowych zbierała u władz centralnych KCZZ krytyczne opinie. Przystosowanie obiektów FWP wymagało nakładów finansowych. Po raz pierwszy w powojennej Polsce w 1948 zorganizowano wczasy w domu wypoczynkowym dla matki i dziecka w Szczęsnowie na Dolnym Śląsku. W 1949 powstało 6 tego typu placówek, finansowanych przez resort pracy i opieki społecznej. Rokrocznie mogło korzystać z nich ok. 3 tys. matek z dziećmi. W lutym 1950 Prezydium Centralnej Rady Związków Zawodowych zostało poinformowane, że FWP uruchamia od 15 maja do 15 września 1950 turnusy rodzinne w Pobierowie na łączną liczbę 4160 miejsc. Na każdym z nich miało odpoczywać 520 osób w 130 domkach przeznaczonych przeciętnie dla 4 osób (przodownik pracy, jego żona i dwoje dzieci). Liczba rodzin, w tym matek z dziećmi, wypoczywających w ramach 14-dniowych wczasów wypoczynkowych prowadzonych przez FWP w domach wypoczynkowych wzrastała. W 1953 z 14-dniowych wczasów dla matek z dziećmi skorzystało 5387 osób. W 1961 z wypoczynku dla matki i dziecka skorzystało 12 tys. osób.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; D. Jarosz, *Państwowe organizowanie wypoczynku. Fundusz Wczasów Pracowniczych w latach 1945–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały" 2001, t. 5; W. Łazuchiewicz, *Wczasy*, „Nowe Drogi" 1961, nr 7; W. Morawska, *Wczasy w świetle badań socjograficznych*, „Praca i Opieka Społeczna" 1951, nr 2; Z. Wasilkowska, *Prawo w życiu kobiety*, Warszawa 1967.

[M. N.]

DON SUISSE – właśc. Don Suisse pour les Victimes de la Guerre, szwajcarska rządowa organizacja na rzecz pomocy państwom poszkodowanym wskutek wojny, powołana do życia decyzją parlamentu w końcu 1944. Działalność opiekuńczą w Polsce podjęła w II połowie 1945, Misja Don Suisse w Polsce zaczęła działalność w grudniu 1945 (szefem Misji został Raymond Courvoisier). Organizacja weszła w skład powstałej w 1946 **Rady Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce**, stając się jednym z najważniejszych w kraju w pierwszych latach po wojnie zagranicznych towarzystw dobroczynnych zajmujących się opieką na dzieckiem. Na wsparcie różnych inicjatyw, przede wszystkim leczenie dzieci, łącznie w ciągu nieco ponad 3 lat Don Suisse wydało w Polsce 3,03 mln dolarów. Organizacja zapewniała wyposażenie w specjalistyczny sprzęt szpitalom i sanatoriom, zwłaszcza dziecięcym (m.in. Szpitalowi Karola i Marii w Warszawie, specjalnemu ośrodkowi leczniczemu w Rabce, Instytutowi dla Ociemniałych Dzieci w Laskach), dostarczała lekarstwa,

zastrzyki i witaminy dla ok. 100 domów dziecka, przekazywała ruchome ambulatoria dentystyczne, dostarczała protezy dla dzieci, a także odzież oraz żywność dla ponad 200 domów dziecka w całym kraju. Najważniejszą spośród inicjatyw Don Suisse była uruchomiona w 1946 wioska dziecięca w Otwocku, w której na dwumiesięcznych turnusach wypoczynkowo-leczniczych jednorazowo przebywało 600 dzieci. Poza tym Don Suisse zapewniła hospitalizację w Szwajcarii 520 dzieciom zagrożonym gruźlicą, a także zorganizowała przyjazd do polskich klinik dziecięcych szwajcarskich pielęgniarek, finansowała studia i kursy w Szwajcarii dla lekarzy i pielęgniarek, jak też przekazywała dla polskich uczelni podręczniki akademickie. Don Suisse udzielała również wsparcia w organizowaniu działalności polskich instytucji opiekuńczych, wyposażając od początku 1947 do połowy 1948 całkowicie lub częściowo 120 domów dziecka, a także 6 domów starców i 2 domy dla dzieci kalekich.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 11.

[J. J.]

DOROSZEWSKA JANINA – ur. 7.04.1900 w Łodzi, zm. 22.09.1979 w Warszawie; pedagog, specjalistka w zakresie pedagogiki leczniczej, profilaktyki i terapii dziecięcej. Prowadziła badania nad metodami i środkami postępowania z dziećmi przewlekle chorymi. Absolwentka 3-miesięcznej Szkoły Pielęgniarskiej Czerwonego Krzyża. Pracownik prywatnego przedszkola Magdaleny Langerowej (1921–1923). Doktorat z filozofii uzyskała na Uniwersytecie Warszawskim (1928). Pracowała w **Instytucie Pedagogiki Specjalnej** i państwowych szkołach zawodowych dla dziewcząt w Warszawie. Stypendystka Funduszu Kultury Narodowej (1927–1929), studiowała sztukę dziecka w Paryżu. Starsza asystentka w Zakładzie Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego (1929–1931). Badała funkcjonowanie zagranicznych placówek dla niewidomych w USA (1936/1937). W czasie II wojny światowej kierownik przedszkola dla dzieci niewidomych w Laskach. Po zakończeniu okupacji niemieckiej nauczała w szkole powszechnej w Zakładzie dla Ociemniałych w Bukowinie, Domie Dziecka w Krakowie, prewentorium **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Zakopanem, Szpitalu Karola i Marii w Warszawie, Państwowym Instytucie dla Głuchoniemych i Ociemniałych. Dla Departamentu Spraw Społecznych Narodów Zjednoczonych opracowała notatkę dotyczącą terapii zajęciowej w szpitalach dziecięcych w Polsce (1949). Zatrudniona w Instytucie Pedagogiki Specjalnej Uniwersytetu Warszawskiego w 1949. Stypendystka Fundacji Forda (1960). Kierownik Katedry Pedagogiki Specjalnej UW (1960). Zastępca dyrektora Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej (1963). Wykładowca pedagogiki specjalnej na Wydziale Psychologii i Pedagogiki UW (1967–1970). Autorka publikacji: *Terapia wychowawcza* (1957), *Nauczyciel-wychowawca w zakładzie leczniczym* (1963), *O regeneracji* (1972), *Pedagogika specjalna* (1989). Redaktor naczelna czasopisma „Szkoła Specjalna".

Źródła: R. Janeczko, *Janina Doroszewska (1900–1979)*, „Szkoła Specjalna" 1998, nr spec.; *Janina Doroszewska* [w:] *Słownik Pedagogów Polskich i Polskiej Myśli Pedagogicznej XIX i XX wieku*, red. M.J. Żmichrowska, M. Pluskota, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne" [Wałbrzych] 2015, nr 5, t. 35; H. Olechnowicz, *Prof. dr Janina Doroszewska (1900–1979)*, „Psychiatria Polska" 1980, nr 5; A. Stankowski, *Doroszewska Janina* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; E. Tomasik, *Janiny Doroszewskiej pedagogika przyjaźni*, „Szkoła Specjalna" 1997, nr 1; E. Tomasik, *„Polska pani z lampą", Janina Doroszewska (1900–1979) – człowiek i dzieło*, Warszawa 2001.

[M. N.]

DOŻYWIANIE DZIECI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zespół działań mających na celu

zaspokojenie potrzeb żywnościowych dzieci w ramach pomocy państwa oraz organizacji społecznych. Akcja nadzorowana i subwencjonowana przez **Ministerstwo Oświaty**. Początkowo miała charakter ratunkowy i wynikała z sytuacji wojennej. Akcja dożywiania realizowana była w szkołach, przedszkolach, dziecińcach, świetlicach, punktach dożywiania, kuchniach młodzieżowych, bursach i internatach. Działania realizowały **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, **„Caritas”**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Dożywianie szybko przybrało formę odgórnie organizowanej działalności z wykorzystaniem przede wszystkim rozbudowywanej struktury placówek szkolnych. Działalność innych podmiotów z czasem była ograniczana. Już w 1945 akcja objęła około miliona dzieci i młodzieży, w roku szkolnym 1945/46 beneficjentami dożywiania w szkołach było ponad milion dzieci, w przedszkolach 200 tys., a w świetlicach blisko 150 tys. W 1947 Ministerstwo Aprowizacji wstrzymało przydziały na dożywianie (pozostawiono jedynie na terenach zniszczonych). Ostatecznie akcję uruchomiono i objęła ona ponad 1,5 mln dzieci i młodzieży. W kolejnych latach, przede wszystkim w związku z problemami finansowymi i z dostępem do artykułów żywnościowych, zasięg akcji uległ zmniejszeniu: w 1948 – 1,4 mln dzieci i młodzieży. Akcja została również ustrukturyzowana. Realizowana była głównie poprzez system oświaty oraz w zakładach pracy (w świetlicach szkół ogólnokształcących, w miejscu pracy rodziców oraz w szkołach ogólnokształcących). W 1954 pomocy w tym zakresie udzielono w 1494 świetlicach szkół ogólnokształcących (106,4 tys. beneficjentów), w 349 miejscach pracy rodziców (23,8 tys.), w 6017 szkołach ogólnokształcących (568,2 tys.). W roku szkolnym 1969/1970 w świetlicach dożywianiem objęto 337,9 tys., w zakładach pracy rodziców 19,6 tys., w szkołach ogólnokształcących 765,5 tys. dzieci i młodzieży.

Źródła: AAN, CKOS, sygn. 200, *Sprawozdanie i zarys historyczny Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*; AAN, CKOS, sygn. 200, *Zestawienie liczbowe opieki nad dzieckiem za rok 1948*; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Organizacja opieki nad dziećmi i młodzieżą w latach 1944–1950 – od prób realizacji przedwojennych rozwiązań do przejęcia wzorców radzieckich*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2011, t. 10; *Rocznik statystyczny 1955*, Warszawa 1956; *Rocznik statystyczny 1961*, Warszawa 1962; *Rocznik statystyczny 1971*, Warszawa 1972; *Rocznik statystyczny 1981*, Warszawa 1982.

[K. Ch.]

DOŻYWIANIE DZIECI W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – forma pomocy rodzinie, w tym zwłaszcza dziecku, prowadzona w przedszkolach, ochronkach, świetlicach, dziecińcach, a przede wszystkim w szkołach. Początkowo akcja dożywiania organizowana i realizowana była głównie za pośrednictwem instytucji i stowarzyszeń społecznych. Samorządy ograniczały aktywność do koordynacji działalności prowadzonej na własnym terenie. Najlepiej rozwijała się akcja dożywiania dzieci w szkołach. Na przełomie 1924/1925 dożywianiem w szkołach powszechnych objęte było od 5 do 10% dzieci i młodzieży. Akcja dożywiania dzieci rozwinęła się w szczególności od 1936. Cel ten realizowały powołane przez ministra opieki społecznej **Komitety Pomocy Dzieciom i Młodzieży**. Akcja dożywiania objęła w 1935/1936 – 364 tys. dzieci (przedszkolnych – 55 tys., szkolnych – 284 tys., młodocianych – 25 tys.), w 1936/1937 – 655 tys. dzieci (przedszkolnych – 130 tys., szkolnych – 474 tys., młodocianych – 51 tys.), w 1937/1938 – 830 tys. dzieci (przedszkolnych – 147 tys., szkolnych – 618 tys., młodocianych – 65 tys.). Akcja rozwijała się szczególnie w większych ośrodkach miejskich. Najwięcej beneficjentów znajdowało się w województwach centralnych (łącznie z Warszawą) – w 1935/1936 – 42,9%, 1936/1937 – 42,0%, 1937/1938 – 38,0%. W województwach zachodnich było to odpowiednio – 29,7%, 24,1%, 27,2%, południowych – 18,1%, 22,0%, 23,1%, wschodnich – 9,3%, 11,6%, 11,3%. Wsparcia udzielono także niewielkiej grupie dzieci na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Środki przeznaczone na dożywianie wyniosły w 1935/1936 – 4,8 mln zł, w 1936/1937 – 10,0 mln zł, w 1937/1938 – 10,9 mln zł. Największy w tym udział miały **Fundusz Pracy** wraz z **Komitetem Pomocy Zimowej** (w 1936/

1937 – 66,7%), następnie samorządy (16,6 %), w dalszej kolejności: środki ofiarności społecznej – 8,3% oraz po 4,2% **Ministerstwo Opieki Społecznej** i **Zakład Ubezpieczeń Społecznych** wraz z ubezpieczalniami społecznymi.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; B. Nakoniecznikow-Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1937, t. 6; *Sprawozdanie z trzynastej sesji Rady Opieki Społecznej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1932, nr 4.

[K. Ch.]

DULĘBIANKA MARIA – ur. 21.11.1858 w Krakowie, zm. 7.03.1919 we Lwowie; działaczka społeczna, feministka, publicystka. Uczęszczała do pensji Justyny Maliszewskiej w Krakowie. W roku akademickim 1873/1874 uczestniczyła w kursie przygotowawczym Uniwersytetu Sztuki Stosowanej w Wiedniu. W latach 1880–1883 uczyła się w prywatnej szkole artystycznej Wojciecha Gersona w Warszawie. Od 1884 do 1886 studiowała w Académie Julian w Paryżu. W latach 90. XIX wieku zaangażowała się w ruch emancypacyjny. Zachęcała Polki do walki o dostęp do Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie. Autorka krótkich utworów literackich, krytyczka artystyczna. Od 1889 współpracowała z **Marią Konopnicką**. Od 1903 zamieszkała w Żarnowcu koło Krosna. W 1908 była pierwszą kobiecą kandydatką w wyborach do galicyjskiego Sejmu Krajowego we Lwowie. W 1910 przeprowadziła się do Lwowa. Założycielka Wyborczego Komitetu Kobiet do Rady Miejskiej we Lwowie w 1911. W 1912 utworzyła Komitet Obywatelskiej Pracy Kobiet. Inicjatorka powstania w 1913 Ligi Mężczyzn dla Obrony Praw Kobiet. W czasie I wojny światowej pod jej nadzorem Komitet Obywatelskiej Pracy Kobiet rozpoczął organizację pomocy humanitarnej w mieście. Utworzono m.in. ochronki dla dzieci, tanie kuchnie dla biednych, kursy dla sanitariuszek. Organizowała zbiórki dla legionistów. Objęła stanowisko sekretariatu miejskiego Wydziału Dobroczynności. W 1918 w trakcie wojny polsko-ukraińskiej współtworzyła kobiecą służbę sanitarną. W 1918 została przewodniczącą **Ligi Kobiet Polskich**. Zrezygnowała z funkcji, aby powrócić do Lwowa. Jako delegatka Czerwonego Krzyża przeprowadziła inspekcję w obozach internowania dla Polaków na obszarach kontrolowanych przez wojska ukraińskie.

Źródła: P. Bukowski, *Maria Dulębianka*, https://muzeumzarnowiec.pl/maria-dulebianka-wystawa/ [dostęp: 5.01.2024]; K. Dzimira-Zarzycka, *Maria Dulębianka 21.11.1858–7.03.1919,* https://culture.pl/pl/ tworca/maria-dulebianka [dostęp: 3.01.2024]; K. Dzimira-Zarzycka, *Samotnica. Dwa życia Marii Dulębianki,* Warszawa 2022; L. Magnone, *Maria Konopnicka lustra i symptomy,* Gdańsk 2011; J. Sosnowska, *Poza kanonem: sztuka polskich artystek 1880–1939,* Warszawa 2003; K. Tomasik, *Homobiografie. Pisarki i pisarze polscy XIX i XX wieku, Warszawa 2008.*

[B. P.]

DUŃSKI CZERWONY KRZYŻ – duńska organizacja społeczna korzystająca z rządowego finansowania, działająca na terenie Polski w pierwszych latach po II wojnie światowej (1946–1949), będąca członkiem **Rady Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce** i angażująca się przede wszystkim w kwestie ochrony zdrowia dzieci i dorosłych. Początkowo aktywność Duńskiego Czerwonego Krzyża koncentrowała się na Pomorzu Gdańskim i stanowiła medyczne uzupełnienie działań w zakresie pomocy dla dzieci prowadzonych przez inną duńską organizację **Save the Children Denmark**. W latach 1946–1948 Misja Duńskiego Czerwonego Krzyża w Polsce kierowana była przez Johannesa Thyssena. W lutym 1946 organizacja podjęła dożywianie dzieci w Gdańsku-Wrzeszczu, w marcu Duński Czerwony Krzyż otworzył tam ośrodek lekarski z dwoma klinikami i dwoma lekarzami, w lipcu w Gdańsku-Orunii utworzono klinikę chorób skórnych i wenerycznych. Na wniosek Johannesa Thyssena Misja Duńskiego Czerwonego Krzyża utworzyła także szpital w Makowie Mazowieckim, znajdującym się na tzw. terenach przyczółkowych, szczególnie zniszczo-

nych w trakcie frontu i wyzwalania ich spod okupacji niemieckiej. Misja na szeroką skalę zaangażowała się w walkę z gruźlicą, zarówno na poziomie badań, jak i szczepień. W ramach rozpoczętej w kwietniu 1947 akcji do maja 1948 przebadano pod kątem tej choroby ponad 600 tys. osób, w większości dzieci, i zaszczepiono 173 tys. W kolejnych miesiącach akcję badań organizacja prowadziła wspólnie z UNICEF, Norweską Pomocą Europie oraz Szwedzkim Czerwonym Krzyżem. Jej efektem było przebadanie do maja 1949 ok. 3,7 mln osób, wśród których połowę stanowiły dzieci. Łącznie w Polsce Duński Czerwony Krzyż do grudnia 1949 przebadał 5 mln dzieci, a 1,7 mln spośród nich zaszczepił.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 11; *Z kart historii – Duńczycy w Makowie*, makowonline.pl [dostęp: 15.07.2023].

[J. J.]

DYGASIŃSKI ADOLF – ur. 7.03.1839 w Niegosławicach, zm. 3.06.1902 w Grodzisku Mazowieckim; pedagog, autor, publicysta. Nauczanie podstawowe pobierał u ks. Augusta Bieleckiego w Zieleńcach. Uczył się także w Pińczowie i szkole realnej w Kielcach. Od 1862 studiował na wydziale historyczno-filologicznym Szkoły Głównej w Warszawie. Uczestnik powstania styczniowego. Po powstaniu wyjechał na nauki do Pragi. Po powrocie do Polski został prywatnym nauczycielem, udzielał lekcji dzieciom z rodzin ziemiańskich. Jego uczniami byli m.in. Jacek Malczewski i Wacław Karczewski. Od 1871 mieszkał w Krakowie. Prowadził księgarnię, którą przejął od Franciszka Trzecieskiego. Inicjator i fundator akcji wydawniczych, takich jak „Wydawnictwo Dzieł Tanich i Pożytecznych", „Biblioteka Umiejętności Przyrodniczych", „Szkice Społeczne i Literackie" (czasopismo). W 1877 wyprowadził się do Warszawy z powodu bankructwa. Pisał artykuły do gazet: „Ateneum", „Nowiny i „Niwa", redaktor „Przeglądu Tygodniowego". Nauczyciel prywatny w szkole Hermanna Benniego (1880), gdzie uczył w języku polskim. Była to prywatna męska szkoła 6-klasowa. Zatrudniano w niej wybitnych pedagogów (zamknięta w 1885). Jeden z twórców **„Przeglądu Pedagogicznego"** (1882), redaktor do 1886. Zajmował się wydawaniem prac metodycznych z zakresu nauczania początkowego oraz podręczników. Od 1884 redagował „Wędrowca", współpracował z Antonim Sygietyńskim i Stanisławem Witkiewiczem. W latach 1886–1888 pracował dla „Głosu" i „Wisły". W latach 1890–1891 pracował w Brazylii jako korespondent „Kuriera Warszawskiego". Przedmiotem jego badań była emigracja zarobkowa Polaków. W 1901 wyjechał do Francji i Włoch. Jego twórczość należała do nurtu naturalizmu z elementami młodopolski, monizmu, determinizmu i panteizmu. Autor ok. 200 utworów literackich, najważniejsze z nich to: *Zając*, *Margiela i Margielka*, *Gody życia*.

Źródła: *Adolf Dygasiński – 120. rocznica śmierci pisarza*, https://ossolineum.pl/index.php/adolf-dygasinski-120-rocznica-smierci-pisarza/ [dostęp: 10.02. 2023]; K. Czachowski, *Adolf Dygasiński*, Warszawa 1939; A. Dygasiński, *Jak się uczyć i jak uczyć innych*, Warszawa 1889; A. Dygasiński*, Przygody młodzieńca czyli Robinson polski: dla młodzieży*, Warszawa 1892; *Mała Ojczyzna Świętokrzyskie. Dziedzictwo kulturowe*, red. G. Okta, Kielce 2002; *Słownik psychologów*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992.

[A. H.]

DZIAŁALNOŚĆ OPIEKUŃCZA ZAKONÓW MĘSKICH – zakony męskie na ziemiach polskich rozpoczęły działalność już w XII wieku. W 1534 Stanisław Hozjusz sprowadził do Braniewa jezuitów. Głównym przedmiotem ich działalności była edukacja młodzieży męskiej. Otworzyli pierwsze w Polsce seminarium duchowne, założyli ok. 60 kolegiów. Działalność edukacyjną prowadzili również sprowadzeni w 1642 pijarzy. XIX wiek był dla zakonów męskich okresem reorganizacji i przystosowania, wiele

zakonów uległo kasacie po 1772. Dopiero u schyłku wieku można zauważyć zwiększoną aktywność dobroczynną. W 1883 w Warszawie Franciszek Łapiński założył Zgromadzenie Synów Matki Boskiej Bolesnej (doloryści). Zajmowali się prowadzeniem szkół zawodowo-rzemieślniczych. Uczyli dzieci m.in. krawiectwa, szewstwa i piekarnictwa. Organizowali biblioteki i czytelnie. Dążyli do odnowienia duchowego miejskiej młodzieży ze środowisk rzemieślniczych. W 1908 prowadzili 45 zakładów. Dnia 25.08.1888 powstał na ziemiach polskich zakon albertynów, którego działalność zapoczątkował **Adam Chmielowski** (brat Albert). Główna działalność opierała się na prowadzeniu schronisk dla bezdomnych mężczyzn i warsztatów zarobkowych, gdzie potrzebujący mogli zdobywać doświadczenie i środki do życia. W 1920 utworzono Zgromadzenie Braci Serca Jezusowego, którzy m.in. pomagali przy parafiach kierować organizacjami młodzieży męskiej. Ponadto pracowali w domach położnych (Puszczyków, Poznań, Warszawa, Łomża, Pelplin). 27.10.1928 w Kobryniu dzięki staraniom Czesława Antoniego Boniakowskiego powołano Zgromadzenie Braci św. Józefa III Zakonu Regularnego św. o. Franciszka, którego celem było wychowanie chłopców w duchu katolickim i kształcenie ich w rzemiośle. Bracia prowadzili również przytułki dla bezdomnych. W okresie międzywojennym działało Zgromadzenie Braci Misjonarzy Kresowych III Zakonu św. Franciszka. Ich celem było prowadzenie zakładów dobroczynnych, tworzenie i wspieranie ośrodków wychowawczych, w 1929 utworzyli placówkę w USA. Zakon rozwiązano w 1938.

Źródła: J. Bar, *Polskie zakony*, „Prawo Kanoniczne" 1961, nr 4; E. Breza, *Nazwy zakonów i zgromadzeń zakonnych męskich*, „Slavia Occidentalis" 2012, nr 69; E. Jabłońska-Deptuła, *Zakony męskie królestwa wobec rzeczywistości zaborczej 1815–1864. Kilka problemów badawczych*, „Roczniki Humanistyczne" 1974, t. 22; J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985; J. Świeboda, *Collegium Ressoviense w życiu Polaków (1658– 1983)*, Rzeszów 1983; B. Wink, *Posługa charytatywna żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1989–2015. Studium Teologicznopastoralne*, Lublin 2018.

[A. H.]

DZIAŁALNOŚĆ OPIEKUŃCZA ZAKONÓW ŻEŃSKICH – najstarszy zakon żeński w Polsce to benedyktynki. Pierwszy klasztor powstał w 1216. Prowadziły m.in. działalność edukacyjną i wychowawczą wśród dziewcząt oddanych na opiekę zakonnicom. Podobną działalność podjęły bernardynki, które pojawiły się ok. 1454 w Krakowie. Siostry zakonne w znacznie większym stopniu niż zakony męskie rozwijały działalność opiekuńczą. W XIX wieku do głównych form aktywności dobroczynnej należała praca nauczycielska i wychowawcza. Zakony prowadziły szkoły normalne dla dziewcząt, szkoły powszechne oraz zajmowały się opieką nad sierotami w ochronkach towarzystw dobroczynnych i internatach. Zakonnice ponadto organizowały kształcenie nauczycielek, w tym celu prowadziły 2-letnie kursy pedagogiczne. Słynne z prowadzenia placówek edukacyjnych były siostry prezentki, a także misjonarki, dominikanki, marianki, urszulanki, michalitki i siostry „Wspólnej Pracy". Od 1813 siostry mariawitki otwierały przy każdym domu zakonnym bezpłatną szkołę dla młodzieży żeńskiej. Do 1820 siostry wychowały 465 ubogich dziewcząt. Podejmowały także opiekę nad neofitkami, prowadziły przytułek dla sierot i szkołę elementarną. Jednym z najważniejszych zgromadzeń na polu opieki nad dziećmi były powstałe w 1850 **Służebniczki Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny**, które były pionierkami opieki społecznej na terenach wiejskich. Działały przeważnie na terenie Galicji Zachodniej i w Królestwie Polskim. 21.11.1855 w Warszawie poświęcono Instytut dla Opuszczonych Dzieci i Bezdomnych Staruszek, co uznaje się za początek istnienia **zgromadzenia felicjanek**. W 1886 utworzono zakon honoratek, które opiekowały się robotnicami i prowadziły świetlice. Opieką nad upadłymi dziewczętami zajmowały się zgromadzenia sióstr **Bożej Opatrzności**, Dobrego Pasterza od Opatrzności, **niepokalanki** i pasterzanki. Ochronkami opiekowały się przede wszystkim siostry obliczanki, serafitki, marianki i józefitki. Szczególne zasługi w tym przedmiocie miało **Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo**.

Źródła: J. Bar, *Polskie zakony*, „Prawo Kanoniczne" 1961, nr 4; *Roczniki obydwóch zgromadzeń św. Win-*

centego a Paulo, Kraków 1937; M. Surdacki, *Działalność charytatywna zakonów żeńskich w Polsce do końca XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2015, nr 103; B. Wink, *Posługa charytatywna żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1989–2015. Studium Teologicznopastoralne*, Lublin 2018.

[A. H.]

„DZIECI I WYCHOWAWCA" – periodyk będący poradnikiem metodycznym, wydawany nakładem **Ministerstwa Oświaty** w latach 1946–1950 pod redakcją **Ireny Chmieleńskiej**. Czasopismo ukazywało się jako miesięcznik, dwumiesięcznik, następnie kwartalnik. Było to pierwsze pismo wydawane po II wojnie światowej w Polsce, skierowane do wychowawców placówek wychowania pozaszkolnego, domów dziecka, świetlic, ogrodów jordanowskich, kolonii i półkolonii. Na łamach czasopisma prezentowano postulowany model domu dziecka, kierunki pracy wychowawczej oraz prac organizacyjnych w instytucjach opiekuńczych. Periodyk poświęcono zagadnieniom opiekuńczym i metodyce wychowania zbiorowego dzieci. W piśmie publikowano wskazówki dotyczące m.in. planu pracy wychowawczej w domu dziecka oraz wyjaśniano możliwe problemy w obszarze zachowań i stanów emocjonalnych wychowanków. Od 1948 rozszerzono tematykę o inne instytucje oprócz domów dziecka, np. turnusy kolonijne. W latach 1949–1950 treść artykułów periodyku została poświęcona głównie wychowaniu opartemu na zasadach obowiązujących w Związku Sowieckim. Na łamach czasopisma zamieszczano tłumaczenia tekstów Antona Makarenki oraz odnoszono się do jego wskazań w obszarze pracy wychowawczej, np. wyższości kolektywu podstawowego nad jednostką. Wśród tematów w czasopiśmie zwracano uwagę na dyscyplinę socjalistyczną, patriotyzm ludowy i internacjonalizm. Domy dziecka postrzegano jako miejsce kształcenia świadomości wychowanków, zgodnie z wymogami czynnika politycznego. Zawarty w czasopiśmie *Kalendarzyk świąt, uroczystości i znamiennych dat*, adresowany jako pomoc do kadry pedagogicznej domów dziecka, odnosił się do wychowania patriotycznego zgodnego z ideologią komunistyczną. Ponadto publikowano praktyczne porady w zakresie pracy w zakładach specjalnych m.in. z dziećmi głuchoniemymi. W 1950 w związku z prowadzoną przez władze szczebla ministerialnego akcją likwidacji wielu publikacji pedagogicznych rozwiązaniu uległo także czasopismo „Dzieci i Wychowawca".

Źródła: W. Dewitz, *Plany pracy ministerstwa oświaty oraz ministerstwa pracy i opieki społecznej w zakresie opieki nad dziećmi od lat trzech i młodzieży*, „Dzieci i Wychowawca" 1946, nr 1; J. Guca, *Opieka nad dzieckiem troski specjalnej*, „Dzieci i Wychowawca" 1950, nr 4; J. Jarowiecki, *Czasopisma pedagogiczne w Polsce*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie" 1996, z. 178; *Kalendarzyk świąt, uroczystości i znamiennych dat*, „Dzieci i Wychowawca" 1948, nr 1–3; A. Kołakowski, *„Dzieci i Wychowawca" jako źródło do dziejów opieki nad dzieckiem* [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą drugiej połowy XX i początków XXI wieku*, red. G. Michalski, I. Michalska, t. 3, Łódź 2013; A. Makarenko, *Cele wychowania*, „Dzieci i Wychowawca" 1949, nr 1–3; Z. Woźnicka, *Wychowanie na placówkach opiekuńczo-wychowawczych*, „Dzieci i Wychowawca" 1949, nr 4–5; *Zadania i tematyka czasopisma na rok 1949*, „Dzieci i Wychowawca" 1949, nr 1–3.

[M. N.]

DZIECI NIEŚLUBNE – dzieci pochodzące ze związku pozamałżeńskiego. Tradycyjnie status społeczny dziecka nieślubnego zależał od wielu czynników natury kulturowej, religijnej, niekiedy lokalnej bądź jednostkowej. Zwykle jednak był gorszy niż dziecka zrodzonego w związku małżeńskim. Dzieci nieślubne często określano słowami o wydźwięku pejoratywnym m.in.: „bastard", „bękart", „dziecko z nieprawego łoża", „bachor", „podrzutek", „mieszaniec". Na ziemiach polskich w myśl uregulowań Kodeksu Napoleona dzieci nieślubne miały gorszą pozycję prawną niż dzieci pochodzące ze związku małżeńskiego. Wyróżniano dwie kategorie dzieci nieślubnych: „dzieci zrodzone nie w małżeństwie, oprócz zrodzonych w związku kazirodzkim lub cudzołożnym" – te mogły pod pewnymi warunkami zostać uznane za prawne. Druga grupa to:

„dzieci zrodzone w związku kazirodzkim lub cudzołożnym", którym nie przysługiwały praktycznie żadne prawa. Mogły jedynie ubiegać się o alimenty, nie mogły zaś dochodzić prawa dziedziczenia. Wszelkie możliwości zmiany statusu znajdowały się w ręku rodziców, głównie ojca. W II Rzeczypospolitej trwały prace nad zmianą statusu dzieci nieślubnych i likwidacją istniejącej dyskryminacji z jednoczesnym zachowaniem stabilności rodziny uświęconej związkiem małżeńskim. Mimo przygotowania kilku projektów (1934, 1938) prace nie zostały uwieńczone sukcesem. W 1946 utrzymano rozróżnienie na dzieci pochodzące ze związku małżeńskiego i pozamałżeńskiego. Ustanowiono prawną więź pokrewieństwa dzieci pozamałżeńskich wyłącznie z matką, a ojca sprowadzono do roli zabezpieczyciela bytu finansowego, stygmatyzując dzieci z urodzeń pozamałżeńskich. Zasadniczym przełomem był Kodeks rodzinny z 27.06.1950 zrównujący prawa dzieci zrodzonych w małżeństwie i poza małżeństwem. O ile ojciec był znany, dziecko miało nosić nazwisko ojca. Miało to służyć zmniejszeniu skali stygmatyzacji dzieci urodzonych poza małżeństwem. Zasady te zostały utrzymane w **Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym** z 1964.

Źródła: M. Dietrich, *O niektórych prawach majątkowych dzieci nieślubnych*, „Prawo" 1935, nr 3; P. Fiedorczyk, *Status prawny dzieci pozamałżeńskich w prawie rodzinnym pierwszych lat Polski Ludowej*, „Miscellanea Historico-Iuricica" 2014, t. XIII, z. 2; E. Jurczykowska-Romanowska, *Instytucja pochodzenia dziecka w polskim prawie rodzinnym w latach 1946–1965*, „Wychowanie w Rodzinie" 2013, t. 7; Kodex Napoleona z przypisami: ksiąg trzy w jednym tomie, Warszawa 1810; I. Leciak, *Polemika wokół prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, „Studia Iuridica Toruniensia" 2013, t. 13; Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny, DzU 1950, nr 34, poz. 308; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964 nr 9, poz. 59.

[K. Ch.]

DZIECI OPUSZCZONE – termin stosowany na określenie sytuacji, w której rodzice porzucali swoje dzieci lub gdy dziecko nie miało nikogo kto mógłby mu zastąpić rodziców. Termin nie jest jednoznaczny. Akcentuje się w tym przypadku określoną sytuację dziecka, przyczyna nie stanowi istotnego kryterium rozróżnienia. Mogła nim być śmierć rodziców, a więc sytuacja, do której stosuje się określenie sieroctwo naturalne (sieroctwo całkowite, półsieroctwo). Mogło też wystąpić opuszczenie dziecka z innych przyczyn (dezorganizacja rodziny). W tym przypadku może chodzić również o sieroctwo społeczne, które zachodzi, gdy dziecko jest opuszczone (węższe rozumienie) lub cierpi na brak opieki rodzicielskiej i jest zaniedbywane wychowawczo (szersze rozumienie). W tym ostatnim przypadku można mówić o sieroctwie psychologicznym, emocjonalnym, duchowym, prawnym, trwałym, przejściowym, wtórnym, pozornym, bezrodzinności. Zjawisko porzucania dzieci było rozpowszechnione w II Rzeczypospolitej. Porzucenie dziecka niekiedy traktowano jako skuteczny sposób umieszczenia go w zakładzie opiekuńczym. Dziecko opuszczone, w rozumieniu „bez dostatecznej opieki rodzicielskiej, zaniedbane pod względem wychowawczym", zgodnie z art. 3 **Konstytucji marcowej,** miało prawo do opieki i pomocy państwa. W **ustawie o opiece społecznej z 1923** wymieniono kategorię dzieci opuszczonych obok sierot, półsierot, dzieci zaniedbanych czy zagrożonych przez wpływy złego otoczenia. W ustawodawstwie zmieniającym ustawę z 1923 (późniejsze przepisy o pomocy społecznej) nie występuje pojęcie dzieci opuszczonych (jest mowa m.in. o sieroctwie czy bezdomności). Zjawisko nie jest możliwe do oszacowania ilościowego. Jedyne dane dotyczą sieroctwa. Posługiwano się ustaleniami Samuela Fogelsona. Obliczył on prawdopodobieństwo występowania sieroctwa wśród dzieci w wieku 7, 12 i 17 lat. W ciągu całego dwudziestolecia międzywojennego liczba dzieci osieroconych całkowicie i częściowo mogła wynieść nawet 1,5 mln. Zjawisko miało charakter rosnący.

Źródła: J.C. Babicki, *Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych*, Warszawa 1929, M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; B. Czeredrecka, *Potrzeby psychologiczne sierot społecznych*, Warszawa 1988; L. Dydusiak,

Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce, Lwów 1938; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900–1939) – wybrane aspekty* [w:] *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, S. Krystyna, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006; J. Wojtyniak, H. Radlińska, *Sieroctwo. Zasięg i wyrównanie*, Wrocław 1946.

[K. Ch.]

DZIECI PRZESTĘPCZE – osoby nieletnie, które weszły w konflikt z obowiązującym prawem. W II Rzeczypospolitej według Kodeksu karnego z 1932 górna granica wieku osoby uznawanej za nieletnią wynosiła 21, przy czym grupę tę dzielono na trzy okresy: wiek do 13 lat – okres bezwzględnej niekaralności, przedział 13–17 lat – okres warunkowej odpowiedzialności (nie podlegali karze, o ile czyn popełnili bez rozeznania) i przedział 17–21 – okres bezwarunkowej odpowiedzialności. Kolejny kodeks wszedł w życie z początkiem 1970. Według nowych przepisów odpowiedzialności podlegały z zasady tylko osoby, które ukończyły 17 rok życia, aczkolwiek w niektórych sytuacjach mogło to dotyczyć niepełnoletniego po ukończeniu 16 roku życia. Nieletnim była osoba, która w chwili orzekania nie ukończyła 21 roku życia. Przepisy ustawy z 1982 o postępowaniu w sprawach nieletnich można było stosować wobec osób, które nie ukończyły 18 roku życia (zapobieganie i zwalczanie demoralizacji), w wielu 13–17 (postępowanie o czyny karalne), do 21 roku (w zakresie środków wychowawczych lub poprawczych). W nowych rozwiązaniach (1997) stosuje się pojęcia nieletni do 17 roku życia, małoletni do 18 roku życia i młodociany do 21 roku życia (w momencie orzekania do 24 lat). W konsekwencji w stosunku do różnych kategorii nieletnich stosuje się inne narzędzia oddziaływania. Do 17 roku to m.in. upomnienie, oddanie pod nadzór rodziców, opiekuna bądź kuratora albo też umieszczenie w zakładzie wychowawczym. Popełnienie czynu z rozeznaniem (13–17 lat) mogło oznaczać umieszczenie w zakładzie poprawczym. W kodeksie z 1969 oprócz środków wychowawczych czy poprawczych możliwa była odpowiedzialność karna za szczególne czyny także dla osób w wieku 16–17 lat (m.in.: rozbój, gwałt, zbrodnia przeciwko życiu, przeciwko bezpieczeństwu publicznemu). W nowszym ustawodawstwie obniżono o rok dolną granicę wieku nieletniego, który może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Czyny, za popełnienie których może odpowiadać nieletni, zostały zawarte w katalogu zamkniętym.

Źródła: A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002; K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004; E. Jurgielewicz, *Ewolucja odpowiedzialności nieletnich na przestrzeni lat*, „Studia Prawnoustrojowe" 2019, nr t. 44; V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013; R. Kupiński, I. Nowicka, *Granica wiekowa odpowiedzialności sprawcy za przestępstwa i wykroczenia*, „Ius et Administratio" 2004, z. 4; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny, DzU 1932, nr 60, poz. 571; Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny, DzU 1969, nr 13, poz. 94; Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, DzU 1982, nr 35, poz. 228.

[K. Ch.]

DZIECI VOLKSDEUTSCHÓW – dzieci rodziców, którzy identyfikowali się jako mniejszość niemiecka i zostali w czasie II wojny światowej wpisani na Niemiecką Listę Narodowościową lub też starali się o taki przywilej. Kategoria volksdeutsch (DVL) obejmowała osoby pochodzenia niemieckiego (rzeczywistego lub rzekomego) i była konsekwencją polityki narodowościowej prowadzonej przez Niemców w okresie II wojny światowej. Po zakończeniu wojny sytuacja osób wpisanych na listę była bardzo trudna, co wynikało ze społecznego przekonania o dobrowolności wpisania na listę. Nieprzychylność wobec tej grupy występowała niezależnie od wieku i kategorii, do jakiej volksdeutsche byli zaliczeni. W marcu 1945 dzieci volksdeutschów zostały objęte edukacją na poziomie szkół powszechnych. Wstrzymano się z decyzją odnośnie do szkół średnich i zawodowych. Włączenie do eduka-

cji napotykało sprzeciw społeczny i postulaty utworzenia osobnych szkół dla dzieci pochodzenia niemieckiego. 14.08.1945 minister oświaty Czesław Wycech rozstrzygnął sprawę na poziomie rządowym, wydając odpowiedni okólnik. Dzieci volksdeutschów mogły korzystać z systemu edukacji do 14 roku życia. Warunkiem było ujawnienie wpisu i przejście procedury rehabilitacyjnej. Opór społeczny wzrósł wraz z początkiem nowego roku szkolnego we wrześniu 1945. Władze oświatowe (kuratoria) rozstrzygały sprawy zgodnie z okólnikiem C. Wycecha. Zagadnienie zostało rozwiązane w sposób zgodny z polityką władz, które dążyły do scentralizowania i ujednolicenia systemu edukacji (w tym też rodzajów placówek edukacyjnych). W celu wyeliminowania dzieci i młodzieży niemieckiej, która nie otrzymała prawa edukacji w polskich szkołach, realizowano procedurę weryfikacji ludności. Dokonywały tego lokalne działy ewidencji ludności, poszukując danych dzieci i ich przynależności państwowej i narodowej.

Źródła: M. Brenk, *Edukacja osób pochodzenia niemieckiego w Wielkopolsce w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Wybrane przykłady*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy" 2017, t. 17; J. Marczewski, *Hitlerowska polityka narodowościowa na terenie Okręgu Warty (1939–1945)* [w:] *Przymus germanizacyjny na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w latach 1939–1945*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1993; L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003.

[K. Ch.]

DZIECI ŻEBRZĄCE I WŁÓCZĄCE SIĘ – kategoria dzieci pozbawionych opieki bądź zaniedbanych trudniących się żebractwem lub wałęsających się. Dzieci takie nazywano nierzadko dziećmi ulicy. Przyczyny zjawiska były wielorakie – społeczne, materialne, moralne. Dzieci włóczące się, żebrzące charakteryzowano jako niezwiązane z rodziną, instytucjami państwowymi, społecznymi czy religijnymi. Zjawisko włóczęgostwa i żebractwa wśród dzieci charakterystyczne było dla dużych miast przemysłowych. Niekiedy dzieci były zmuszane do żebractwa bądź do popełniania drobniejszych przestępstw (zwłaszcza kradzieży) przez własnych rodziców. Podaje się, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego w każdym mieście wojewódzkim było około od 1 do 2 tys. dzieci ulicy. W okresie tym przystąpiono do bardziej aktywnego ograniczania tego zjawiska. Istotne znaczenie miało wprowadzenie obowiązku szkolnego. 14.10.1927 wydano rozporządzenie o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa, w którym za żebraka uznano każdego, kto „zawodowo zajmuje się wypraszaniem dla siebie w jakikolwiek sposób jałmużny". Instytucjonalną pomoc realizowano poprzez domy pracy dobrowolnej, przytułki oraz domy pracy przymusowej, gdzie umieszczano osoby zakwalifikowane do żebrzących. We współczesnym prawodawstwie polskim skłanianie do żebractwa osoby małoletniej uznawane jest za wykroczenie i podlega karze aresztu, ograniczenia wolności lub grzywny. Należy też zauważyć, że według Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi (uzupełniającego Konwencję ONZ przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej) żebractwo jest uznawane za jedną z form handlu ludźmi.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; M. Gałaś, *Dzieci ulicy. Wielość spojrzeń – wielość problemów* [w:] *Człowiek – kultura – edukacja. Publikacja dedykowana Profesorowi Janowi Żebrowskiemu*, red. J. Papież, Gdańsk 2006; Z. Grzegorzewski, *Żebractwo i włóczęgostwo*, „Praca i Opieka Społeczna" 1927, nr 4; J. Kuchta, *Dziecko włóczęga. Z cyklu: Dzieci trudne do wychowania*, Lwów 1936; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o zwalczaniu żebractwa i włóczęgostwa, DzU 1927, nr 92, poz. 823; Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, DzU 1997, nr 88, poz. 553.

[K. Ch.]

DZIECIĘCY TELEFON ZAUFANIA RZECZNIKA PRAW DZIECKA – interwencyjna infolinia dla dzieci, młodzieży oraz ich opiekunów. Powstała z inicjatywy **Rzecznika Praw Dziecka** Marka Michalaka. Działalność rozpoczęła się 20.11. 2008. Operatorem została Telekomunikacja Polska, następnie Orange. Pełni rolę telefonu

zaufania i telefonu interwencyjnego. Celem infolinii jest zwiększenie ochrony i bezpieczeństwa dzieci i młodzieży z problemami psychologicznymi, zaniedbywanych przez opiekunów oraz doznających przemocy fizycznej i psychicznej. Ideą stojącą za uruchomieniem telefonu interwencyjnego było także zwrócenie uwagi społecznej na problemy młodzieży i stworzenie przestrzeni, w której dorośli mogą pomóc dzieciom i nastolatkom w trudnym okresie dorastania i budowania tożsamości. Dorośli mają możliwość zgłoszenia problemu dziecka poprzez infolinię. Na infolinię można dzwonić pod nr 800 12 12 12. Telefon został udostępniony we wszystkie dni, także święta, całodobowo (od 2020) i bezpłatnie. Dyżurnymi zostali pedagodzy, psychologowie, terapeuci, a także prawnicy. Dzwoniący mogli liczyć na natychmiastowe i profesjonalne wsparcie psychologiczne i prawne. W dni robocze w godz. 9:00–14:00 udzielane miały być konsultacje: poniedziałek – sprawy socjalne, wtorek – ochrona zdrowia, środa – prawo rodzinne i postępowanie w sprawach nieletnich oraz prawo i postępowanie karne dotyczące małoletnich, czwartek – edukacja i wychowanie, piątek – prawo rodzinne i postępowanie w sprawach nieletnich oraz prawo dotyczące małoletnich. Ponadto Dziecięcy Telefon Zaufania obsługiwał czat internetowy oraz adres email. Najczęściej zgłaszanymi problemami były te dotyczące problemów emocjonalnych i przemocy w rodzinie oraz w grupie rówieśniczej i szkolnej. Zwiększona liczba zgłoszeń zaczęła wpływać od 2020, po wybuchu pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 oraz po wybuchu wojny w Ukrainie 24.02. 2022. Wówczas uruchomiono telefon zaufania w języku ukraińskim.

Źródła: *III Konferencja Szkoleniowa Rzecznika Praw Dziecka dla Profesjonalistów. KONFLIKT rodzice, dzieci, nauczyciele*, https://800121212.pl/konflikt-rodzice-dzieci-nauczyciele/ [dostęp: 31.10.2023]; *Dziecięcy Telefon Zaufania Rzecznika Praw Dziecka*, https://brpd.gov.pl/dzieciecy-telefon-zaufania-rzecznika-praw-dziecka/ [dostęp: 31.10.2023]; *Dziecięcy Telefon Zaufania Rzecznika Praw Dziecka*, https://swidnica.policja.gov.pl/dsw/aktualnosci/bieza/96814,Dzieciecy-Telefon-Zaufania-Rzecznika-Praw-Dziecka.html [dostęp: 31.10.2023]; *Młodzi potrzebują pilnej pomocy psychologicznej – alarmujące wyniki badania Rzecznika Praw Dziecka*, https://brpd.gov.pl/2021/11/05/mlodzi-potrzebuja-pilnej-pomocy-psychologicznej-alarmujace-wyniki-badania-rzecznika-praw-dziecka/ [dostęp: 31.10.2023]; *Najnowsze badanie: dla młodzieży izolacja jest gorsza niż nauka zdalna*, https://brpd.gov.pl/2021/01/05/najnowsze-badanie-dla-mlodziezy-izolacja-jest-gorsza-niz-nauka-zdalna/# [dostęp: 31.10.2023]; *Realne wsparcie dla dzieci i młodzieży – Dziecięcy Telefon Zaufania Rzecznika Praw Dziecka 800 12 12 12,* https://www.gov.pl/web/nauka/realne-wsparcie-dla-dzieci-i-mlodziezy--dzieciecy-telefon-zaufania-rzecznika-praw-dziecka-800-12-12-12 [dostęp: 31.10. 2023]; *Telefon Zaufania z informacją o edukacji szkolnej*, https://brpd.gov.pl/2019/03/11/telefon-zaufania-z-informacja-o-edukacji-szkolnej/ [dostęp: 31.10.2023].

[A. H.]

DZIECIŃCE SEZONOWE – organizowana w okresie międzywojennym forma opieki letniej oparta na punktach tymczasowej opieki, realizująca głównie zadanie opieki nad dziećmi (w wieku 2–7 lat) w czasie wzmożonych prac polowych na wsi (zwane też ochronkami sezonowymi). Dziecińce sezonowe związane były z ruchem powstawania ochronek dla dzieci w XIX wieku. Koncepcję dziecińca sezonowego wiąże się z Marią Kretkowską, która analizując strukturę ochronek (dzieliła je na trzy kategorie), postulowała tworzenie takich placówek jako łatwiejszych do zorganizowania i tańszych: „kto nie może otworzyć ochrony pierwszego lub drugiego typu, uczyni wielkie dobrodziejstwo, jeśli zwłaszcza w czasie robót w polu, przeznaczy odpowiednią izbę, zgodzi kobietę sumienną i rozgarniętą, która zgromadzać będzie dookoła siebie i otoczy troskliwą opieką dziatwę w samopas pozostawioną". Pierwsze tego typu placówki powstały w 1930. Prowadzone były w szerszym zakresie przez dwie organizacje: **koła gospodyń wiejskich** (w 1937 istniało blisko 2,4 tys. kół) i **Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet**. Akcja rozwijała się żywo: w 1935 działało 656 placówek (31 441 dzieci), w 1936 – 785 i 30 439 dzieci, w 1937 – 1326 i 47 988 dzieci. W 1938 istniało 2109 dziecińców dla 75 707 dzieci, z tego koła gospodyń wiejskich

prowadziły 1443, Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet 651, pozostałe 15 prowadziły inne organizacje kobiece (dane nie obejmowały województw pomorskiego i śląskiego). Dziecińce sezonowe wiejskie utrzymywane były częściowo z funduszy państwowych, a w części z środków własnych prowadzących je organizacji oraz opłat rodziców. Samorząd najczęściej zapewniał lokal. Dziecińce podlegały opiece lekarzy powiatowych, choć kwestia zapewnienia stałej opieki lekarskiej była dość trudna i nie wszędzie udawało się dotrzymać w pełni tego obowiązku. Diagnozowano również inne niedostatki placówek: słabe kwalifikacje personelu, niewystarczający nadzór ze strony wojewodów i starostów oraz konkurencja między różnymi organizacjami prowadzącymi tę działalność.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; *Dziecko wsi polskiej. Próba charakterystyki*, red. M. Librachowa, Warszawa 1934; M. Kretkowska, *O ochronach wiejskich*, Warszawa 1909; B. Nakoniecznikow-Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; J. Rasiówna, *Opieka nad zdrowiem dziecka w Polsce w chwili obecnej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 3; M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

[K. Ch.]

DZIECIŃCE WIEJSKIE – organizowane na terenach wiejskich placówki sprawujące czasowo funkcję opieki i wychowania dla dzieci w wieku od 3 do 6 lat. Dziecińce wiejskie wywodziły się z tzw. **dziecińców sezonowych**, które organizowano na wsi w okresie nasilonych prac polowych w latach 30., a pierwsze ich formy pojawiły się na początku XX wieku. W pierwszych latach po II wojnie światowej, wobec nieustalonej formy finansowania, placówki korzystały z pomocy w postaci produktów żywnościowych **UNRRA**. W późniejszym czasie rozwijano je dzięki środkom uzyskiwanym dla akcji wczasów letnich z funduszu akcji socjalnej. Placówki te ujmowano w statystykach łącznie z koloniami, co nie pozwala na określenie skali zjawiska i liczby korzystających dzieci. Zdarzały się też sytuacje czasowego przekształcania przedszkoli wiejskich w dziecińce celem uzyskania dodatkowych środków finansowych. Po 1953 rozdzielono te dwa typy placówek, a dziecińce pełniły funkcję uzupełniającą dla sieci przedszkoli (organizowano je w miejscowościach, w których nie było warunków do zorganizowania placówki stałej). W 1956 w dziecińcach wiejskich opieką otoczono 60 021 dzieci. W następnym roku liczba dzieci drastycznie zmalała (do 30 223). W kolejnych latach rosła (w 1960 – 54 780, w 1965, łącznie z ogniskami – 136 612 dzieci). Po wprowadzeniu **ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania** (1961) uelastyczniono funkcjonowanie dziecińców wiejskich. Położono nacisk na realizację zadania przygotowania dzieci do szkoły. Od 1958 powstawały na wsi nowe formy opieki czasowej: ogniska przyszkolne i przedszkola przy szkołach podstawowych. Dziecińce organizowały również **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** (w 1960 dla 20 263 dzieci), **koła gospodyń wiejskich** i inne organizacje (łącznie w 1960 dla 3 440 dzieci). **Związek Młodzieży Wiejskiej** prowadził tzw. kluby dziecięce, a harcerstwo – zielone dziecińce. W 1965 dziecińce przekształcono w tzw. zakłady budżetowe (analogicznie do przedszkoli).

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; Komunikat o ukazaniu się w druku broszury p.t. Wytyczne w sprawie reorganizacji przedszkoli, cz. I, Dz. Urz. Min. Oświaty 1950, nr 7, poz. 114; J. Sławecka, *Praca w dziecińcu wiejskim*, Warszawa 1962; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160; Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.

[K. Ch.]

DZIENNE OŚRODKI ADAPTACYJNE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY – placówki resocjalizacyjne (zakład poprawczy) o charakterze otwartym powołane na podstawie rozporządzenia Ministra sprawiedliwości z 7.05.1983, zmienianego 19.05.1997, 17.10.2001 i 9.06.2022. Zadania ośrodków to resocjalizacja nieletnich zakłada-

jąca prawidłowy rozwój osobowości, kształtowanie systemu wartości, przestrzeganie zasad współżycia w społeczeństwie, utrwalenie rezultatów resocjalizacji, likwidacja czynników wywołujących zaburzenia i negatywne zmiany. Do ośrodków przyjmowane są osoby, które ukończyły 13 rok życia. Mogą w nich przebywać do 21 roku życia, jeśli po ukończeniu 17 roku życia nie zostały skazane na karę pozbawienia wolności. Placówki przyjmują nieletnich, którzy nie identyfikują się z podkulturą przestępczą, nie przebywali w aresztach lub zakładach karnych, wyrażają wolę uczestniczenia w procesie resocjalizacyjnym, ich zachowanie w schronisku dla nieletnich oraz rozpoznanie diagnostyczne przemawiają za umieszczeniem w ośrodku adaptacyjnym. Do ośrodka adaptacji społecznej mogą być również przeniesieni wychowankowie z zakładów półotwartych, jeśli ich zachowanie i wskazania zespołu psychologiczno-pedagogicznego za tym przemawiają. Może to nastąpić na wniosek wychowanka lub na wniosek dyrektora zakładu po uprzedniej rozmowie z wychowankiem. Działania ośrodków prowadzone są na terenie zakładu lub poza zakładem i należą do nich (z uwzględnieniem postaw, potrzeb, uzdolnień i zainteresowań): edukacja, wychowanie, przygotowanie do zawodu, organizacja czasu wolnego (zajęcia o charakterze kulturalnym, oświatowym, sportowym, rekreacyjnym w czasie wolnym od nauki lub pracy). Liczba osób w grupie wychowawczej i oddziale szkolnym nie powinna przekraczać 12. Przebywający w ośrodku otwartym mogą otrzymać: przepustkę lub urlop (65 dni) po upływie dwóch miesięcy pobytu w zakładzie. W 2022 w Polsce było 17 tego typu zakładów poprawczych dla 1277 osób.

Źródła: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w zakładach poprawczych, DzU 1983, nr 26, poz. 126; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 maja 1997 r. w sprawie rodzajów i organizacji zakładów poprawczych oraz zasad pobytu w nich nieletnich, DzU 1997, nr 58, poz. 361; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, DzU 2001, nr 124, poz. 1359; Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, DzU 2022, poz. 1700; *Zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich, Ministerstwo sprawiedliwości*, https://www.arch.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/zaklady-poprawcze-schroniska-dla-nieletnich/ [dostęp: 01.03.2023]; A. Stachowicz, *Wyzwania pedagoga w placówce wychowawczej w przeciwdziałaniu przestępczości*, https://efektywne-prawo.org.pl/wp-content/uploads/2022/02/Wyzwania_pedagoga_w_placowc_wychowawczej_w_przeciwdzialaniu_przestepczosci_mgr_A.Stachowicz_E.pdf [dostęp: 01.03.2023].

[A. M.-S.]

DZIERZBICKI STANISŁAW – ur. 18.04.1854 w Jaranowie, zm. 10.09.1919 w Krzywonosi; działacz społeczny, inżynier, ekonomista. Pochodził z rodziny ziemiańskiej. Uczęszczał na Wydział Matematyczny Uniwersytetu Warszawskiego, po roku zrezygnował z nauki. W 1874 ukończył Szkołę Dróg i Mostów w Gandawie. Uzyskał stopień inżyniera cywilnego, następnie wyjechał do Anglii w celu poszerzenia wiedzy technicznej oraz podjęcia studiów ekonomicznych. W tym samym roku wrócił do Polski, przeprowadził się na wieś w majątku Święte, później do wsi Krzywonoś. Od 1883 sędzia gminny w Nieszawie. W 1884 został delegatem Warszawskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Radca Dyrekcji Szczegółowej od 1892. Radca komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w latach 1896–1918. Członek Komitetu Dyskontowego Warszawskiego Kantoru Banku Państwa, wybrany w 1895. Od 1896 piastował także funkcję wiceprezesa Sekcji Rolnej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. W 1900 został wiceprezesem Towarzystwa Rolniczego Guberni Warszawskiej. Inicjator powstania Towarzystwa Ubezpieczeń „Ceres" (1902) i „Snop" (1903). W 1906 wybrany na członka rady nadzorczej Polskiej Macierzy Szkolnej, której głównym celem w pierwszych latach XX wieku była pomoc ubogim uczniom, organizowanie kursów i odczytów, szerzenie czytelnictwa. W 1907 organizacja została zakazana przez rosyjskiego zaborcę, lecz wciąż działała w trybie tajnym jako Uniwersytet Ludowy organizowany przez właścicieli majątków ziemiańskich. Dzierzbicki pełnił także funkcję wiceprezesa Centralnego Towarzystwa Rolniczego

oraz członka Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej. W 1915 należał do Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny na Królestwo Polskie. W grudniu 1915 został prezesem Rady Nadzorczej **Rady Głównej Opiekuńczej**, stanowiącej największą polską organizację pomocową w okresie I wojny światowej, która znaczącą część oferowanego wsparcia kierowała do dzieci i młodzieży. Z działalności w Radzie Głównej Opiekuńczej zrezygnował w grudniu 1916. Członek Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego, w 1918 wszedł do Rady Stanu, w 1918 minister rolnictwa i dóbr koronnych w rządzie Rady Regencyjnej. Publicysta „Ekonomisty", współpracował m.in. ze Stanisławem Chechłowskim i Władysławem Grabskim.

Źródła: S. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, red. J. Pajewski, Warszawa 1983; S. Dziewulski, *Dzierzbicki Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VI, Kraków 1948; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; A. Wieniawski, *Dzierzbicki Stanisław* [w:] *Encyklopedja nauk politycznych zagadnienia społeczne, polityczne i gospodarcze),* t. 1, red. W. Grabski, Warszawa 1936.

[A. H.]

DZIUBIŃSKA JADWIGA – ur. 10.09.1874 w Warszawie, zm. 28.01.1937 w Warszawie; pedagog, autorka, działaczka ruchu ludowego, posłanka. Pochodziła z zamożnej rodziny inteligenckiej. Uczestniczka zajęć na Kursach Naukowych dla Kobiet Uniwersytetu Latającego. Ukończyła studia pedagogiczne, historyczne, psychologiczne, socjologiczne i polonistyczne. Zaangażowana w działalność Czytelni **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. W latach 1897– 1898 we wsi Chwaliboskie prowadziła tajne nauczanie dzieci i dorosłych i badania na temat poziomu edukacji ludności wiejskiej i ich potrzeb. Celem było wykształcenie „liderów wiejskich". Współorganizatorka „Fermy Ogrodniczej" tzw. „Pszczelin". Celem było wskazanie młodzieży drogi rozważnego korzystania z zasobów ziemi poprzez naukę zwiększania jej wydajności oraz przyzwyczajania do uczestnictwa w kulturze. Podopieczni pobierali wiedzę z takich zakresów jak: ekonomia, księgowość, pszczelarstwo, sadownictwo, ogrodnictwo, botanika, zoologia, gleboznawstwo. Od 1903 pracowała jako kierowniczka szkoły dla ochroniarek „Mariadwinku". Z pomocą Warszawskiego Towarzystwa Przedszkolnego zorganizowała kursy nauczycielskie dla kobiet oraz kursy przygotowawcze programu nauczania dla szkoły gospodarczej przeznaczonego dla dziewcząt z Kruszynka. Nauki obejmowały: tkactwo, szycie, gotowanie, ogrodnictwo i pszczelnictwo oraz wycieczki edukacyjne W ośrodku funkcjonowała także ochronka. W latach 1909–1914 założyła szkoły w Sokołówku, Gołotczyźnie, Bratnem oraz Krasieninie. Współpracowała z Polskim Związkiem Ludowym i Towarzystwem Kółek Rolniczych. Autorka tekstów do czasopism „Siewba", „Zaranie", „Świt", „Już Blisko". W czasie I wojny światowej działała w Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny w Warszawie. Pomagała polskim jeńcom zesłanym na Syberię. Po 1918 została posłanką na Sejm z ramienia PSL „Wyzwolenie" (1919–1922). Zajmowała się kwestiami ochrony pracy, opieki społecznej i oświaty. Współautorka ustawy o ludowych szkołach rolniczych (9.07.1920). W latach 1923–1927 działała na rzecz rozpowszechniania wiedzy ze spółdzielczości i prowadziła kursy nauczycielskie.

Źródła: K. Dzimira-Zarzycka, *Pierwsze ludowe posłanki. Jadwiga Dziubińska i Irena Kosmowska w Sejmie Ustawodawczym*, https://historiaposzukaj.pl/wiedza,osoby,834,osoba_kosmowska_dziubinska.html [dostęp: 13.02.2023]; I. Kosmowska, *Dziubińska Jadwiga* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 6, Kraków 1948; *Pamięć boru: wspomnienia o Jadwidze Dziubińskiej i wybór Jej przemówień, artykułów, listów*, red. Z. Mazurowa, L. Wyszmirowska, Warszawa 1968; Ustawa z dnia 9 lipca 1920 r. o ludowych szkołach rolniczych, DzU 1920, nr 62, poz. 398; *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, red. S. Kowalczyk, t. 1, Warszawa 1963.

[A. H.]

E

ESTKOWSKI EWARYST – ur. 26.10.1820 w Drzązgowie k. Kostrzyna, zm. 15.06.1856 w Soden; pedagog, działacz oświatowy.

W 1839 ukończył seminarium nauczycielskie, następnie pracował jako nauczyciel w Wojciechowie w powiecie jarocińskim. W 1848 zainicjował powstanie pierwszego na ziemiach polskich Towarzystwa Pedagogicznego. Miało popierać wychowanie dzieci i młodzieży wsi zaboru pruskiego, celem bezpośrednim były działania na rzecz doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół elementarnych opartego na najnowszych osiągnięciach pedagogiki, dydaktyki i metodyki nauczania początkowego (obok centrali powstało 20 kół filialnych towarzystwa, działających maksymalnie do 1853). W latach 1849–1853 wydawał organ prasowy towarzystwa – „Szkołę Polską", której dodatkiem od 1850 była „Szkółka dla Dzieci", podejmująca najważniejsze kwestie związane z kształceniem dzieci i będąca pierwszym na ziemiach polskich pismem dla dzieci. Estkowski krytykował niemiecki model edukacji oparty na mechanicznym systemie nauki pamięciowej i propagował ideę samodzielnej pracy ucznia połączony z obserwacją życia poprzez organizowanie m.in. wycieczek i spacerów. Zasady metodyki nauczania opublikował w pracach *Metoda pisania i czytania. Książka do pierwszego czytania dla szkół publicznych i prywatnych* oraz *Elementarzyk złożony według metody pisania i czytania*. Głosił potrzebę tworzenia odpowiednich warunków do wychowania narodowego, doskonalenia teorii i praktyki pedagogicznej oraz upowszechniania nowoczesnych trendów w nauczaniu. Dążył do rozwoju idei tzw. szkoły jednolitej, w ramach której absolwenci kształcenia elementarnego mieli być przygotowywani do podjęcia nauki w gimnazjum. Równocześnie wspierał dokształcanie młodzieży w tzw. szkołach niedzielnych, obejmujące uczniów do 21 roku życia. Rolę szczególną w formułowanym przez niego modelu kształcenia mieli odgrywać nauczyciele ludowi, których rozwój wspierał zarówno przez liczne artykuły, jak i książki.

Źródła: J. Kozłowski, *Estkowski Ewaryst* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Poznań 1981; J. Kwiatek, *Ewaryst Estkowski (1820–1856)* [w:] *Wielkopolanie XIX wieku*, t. I, red. W. Jakóbczyk, Poznań 1966; W. Osterloff, *Ewaryst Estkowski (1820–1856)*, Łódź 1921; M. Szulkin, *Ewaryst Estkowski*, Warszawa 1954; Red., *Estkowski Ewaryst* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VI, Kraków 1948; S. Truchim, *Ewaryst Estkowski. Zarys monografii*, Warszawa 1959.

[J. J.]

EUROPEJSKA KARTA SPOŁECZNA (1961) – jeden z dokumentów Rady Europy składający się na system ochrony praw dziecka w Europie, ratyfikowany przez Polskę w 1997. Dokument dotyczy warunków zatrudnienia i spójności społecznej. Uchwalony został w 1961, a wszedł w życie w 1965. Państwa, które ratyfikowały Kartę, zobowiązały się do realizacji celów polityki społecznej w zakresie: pełnego zatrudnienia, bezpieczeństwa pracy (ochrony praw pracowniczych), zapewnienia wysokiego poziomu ochrony socjalnej oraz spójności społecznej. Artykuł 7 został poświęcony ochronie dzieci i młodocianych. Określano w nim wiek 15 lat, z pewnymi wyjątkami, jako minimalny do dopuszczenia do zatrudnienia (ust. 1), konieczność ustalenia wyższego minimalnego wieku dopuszczenia do pracy w odniesieniu do określonych zawodów uznanych za niebezpieczne lub niezdrowe (ust. 2), zapewnienia pracującym możliwości kształcenia się (ust. 3) oraz szkoleń zawodowych (szkolenia traktowano jako część dnia pracy, ust. 6), ograniczenia czasu pracy dla osób poniżej 16 roku życia zgodnie z potrzebami rozwoju, w tym szkoleń (ust. 4), zapewnienia młodocianym i praktykantom godziwej płacy (ust. 5), płatnego, nie krótszego niż trzy tygodnie, urlopu (ust. 7), podlegania regularnej kontroli lekarskiej (ust. 9), ochronie przeciwko fizycznym i moralnym niebezpieczeństwom (ust. 10), a także ograniczeniu do minimum pracy w nocy (ust. 9). Przepisy te stanowią kontekst dla konstruowania zasad prawa krajowego. Polska zobowiązała się i zharmonizowała przepisy art. 7 w zakresie ust. 2, 4, 6–10. System nadzoru stanowi Europejski Komitet Praw Społecznych dokonujący corocznie oceny przestrzegania wybranej grupy postanowień dokumentu. Polska nie przystąpiła do Zrewidowanej Karty Społecznej (1996). Nie ratyfikowała również protokołu dodatkowego do Europejskiej Karty Społecznej z 1995.

Źródła: M. Czaja, *Ochrona rozwoju dziecka przed zagrożeniami w aspekcie prawa międzynarodowego,*

europejskiego i krajowego, Warszawa 2016; *Europejska Karta Społeczna: wyzwania i możliwości. 25. rocznica przystąpienia Polski do Rady Europy*, red. L. Nawacki, A. Szałek, M. Wujczyk, Warszawa 2016; Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie z dnia 17 października 1961 r., DzU 1999, nr 8, poz. 67; E. Jarosz, *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Warszawa 2008; *Wynagrodzenie za pracę w warunkach społecznej gospodarki rynkowej*, red. W. Sanetra, Warszawa 2009; A. M. Świątkowski, *Karta Praw Społecznych Rady Europy*, Warszawa 2006.

[K. Ch.]

EUROPEJSKA KONWENCJA O PRZYSPOSOBIENIU DZIECI Z 1967 – dokument regulujący zasady prawnej adopcji dzieci, uchwalony 24.04.1967 przez Radę Europy. Wszedł w życie 26.04.1968 po zakończeniu procesu ratyfikacji. Postanowienia konwencji zostały podzielone na cztery części. Pierwsza dotyczyła zobowiązań dla państw, które ratyfikowały akt prawny do zakresu jego stosowania. Druga określała postanowienia zasadnicze. Trzecia przedstawiała postanowienia uzupełniające. Czwarta zawierała postanowienia końcowe. Regulacja gwarantowała uznawaną za minimalną ochronę praw dziecka w procesie adopcyjnym. Dawała państwom-sygnatariuszom opcję stworzenia korzystnych regulacji dla dzieci. Nadrzędną zasadą konwencji było dobro dziecka. Wprowadzono zasadę dla państw-stron aby uniemożliwiać osiągnięcie korzyści finansowych w związku z adopcją. Konwencja sformalizowała zasady postępowania w sprawie adopcji, która możliwa miała być w wyniku orzeczenia sądu lub organu administracyjnego. Dokument zachęcał organy władzy państwowej do współpracy z organizacjami publicznymi i pozarządowymi, do których zgłaszały się osoby chcące usynowić dziecko. Akt kładł nacisk na stworzenie przysposabianemu dziecku stabilnego i harmonijnego środowiska rodzinnego. Pierwszeństwo w adopcji miały małżeństwa, a w drugiej kolejności osoby żyjące samotnie. Wprowadzono wymóg, że rodzina adopcyjna ma być dla podopiecznego ostateczną rodziną. Nie obowiązuje ograniczenie liczby przysposobionych małoletnich. Wprowadzone zostało kryterium wieku dla osób starających się o przysposobienia dziecka. Wiek minimalny – 21 lat, maksymalny – 35 lat. Nałożono obowiązek przeprowadzenia odpowiedniego wywiadu dla osoby, która starała się o adopcję. Polska ratyfikowała dokument 11.03.1996. Wszedł w życie 22.09.1996. Rząd polski zgłosił zastrzeżenie dotyczące wieku minimalnego.

Źródła: K. Bagan-Kurluta, *Przysposobienie międzynarodowe dzieci*, Białystok 2009; G. Michałowska, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 2016; E.H. Morawska, *Europejska Konwencja o Przysposobieniu Dzieci jako instrument wspólnych zasad państw członkowskich Rady Europy w sprawach o przysposobienie dzieci*, „Zeszyty Prawnicze" 2016, nr 3; B. Walaszek, M. Sośniak, *Zarys prawa międzynarodowego prywatnego*, wyd. 2, Warszawa 1973; D. Wybrańczyk, *Sytuacja prawna małoletniego dziecka rozwodzących się rodziców*, Warszawa 2022.

[B. P.]

EUROPEJSKIE (MIĘDZYNARODOWE) DOKUMENTY W ZAKRESIE OCHRONY PRAW DZIECKA – wypracowywane na forum organizacji międzynarodowych dokumenty mające na celu zabezpieczenie praw dziecka. Pierwszą próbą całościowego podejścia do tej kwestii była **Deklaracja Praw Dziecka** przyjęta przez Zgromadzenie Ligi Narodów w 1924. Definiowała 5 podstawowych praw: zapewnienie dzieciom opieki, ochrony, pomocy w trudnych sytuacjach, możliwości rozwoju, obrony przed wyzyskiem. Kolejnymi, choć również tylko deklaratywnymi dokumentami były Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1948 oraz Deklaracja Praw Dziecka z 1959, rozszerzająca katalog podstawowych zasad określających prawa dzieci do dziesięciu. Znalazły się wśród nich równość praw i brak dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, język, wyznanie, narodowość, pochodzenie społeczne czy poglądy polityczne, prawo do obywatelstwa, nazwiska, zabezpieczenia społecznego, opieki zdrowotnej, rozwoju własnej indywidualności, zabawy, edukacji. Dopełnienie procesu tworzenia tego typu dokumentów przyniosła **Konwencja**

o Prawach Dziecka ONZ z 1989 stanowiąca wiążącą międzynarodową umowę, traktująca dziecko podmiotowo i zawierająca szeroki katalog praw dziecka. Ważną rolę w kształtowaniu systemu praw dziecka odegrała **Europejska Karta Społeczna** przyjęta przez Radę Europy w 1961, która zobowiązywała państwa ratyfikujące do m.in. zapewnienia praw chroniących dzieci i młodocianych w związku z zatrudnieniem. Ochronę praw dziecka w procesie adopcyjnym zagwarantowała **Europejska Konwencja o Przysposobieniu Dzieci z 1967**, zasady adopcji zagranicznej uregulowała **Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego z 1993**, zaś europejskie standardy w zakresie organizacji pieczy zastępczej nad dzieckiem ustanowiła **Rezolucja nr 77 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną z 3 listopada 1977 r. przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy**.

Źródła: R. Andrzejuk, *Ochrona rodziny na płaszczyźnie międzynarodowej*, Warszawa 2018; K. Bagan-Kurluta, *Przysposobienie międzynarodowe dzieci*, Białystok 2009; M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 1988; J.J. Błeszyński, A. Rodkiewicz-Ryżek, *Ochrona praw dziecka w świetle standardów – polskich i międzynarodowych*, „Pedagogia Christiana" 2012, nr 2; M. Czaja, *Ochrona rozwoju dziecka przed zagrożeniami w aspekcie prawa międzynarodowego, europejskiego i krajowego*, Warszawa 2016; *Europejska Karta Społeczna: wyzwania i możliwości. 25. rocznica przystąpienia Polski do Rady Europy*, red. L. Nawacki, A. Szałek, M. Wujczyk, Warszawa 2016; E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002.

[K. Ch]

F

Fabryka Prochu i Materiałów Kruszących w Zagożdżonie (Pionki) – państwowy zakład produkujący proch i materiały wybuchowe w Zagożdżonie (Pionkach) utworzony w 1922, wyznaczający nowoczesne standardy w zakresie opieki nad dziećmi pracowników. Pierwszym dyrektorem fabryki został Jan Prot. Zakład zajmował się produkcją: alkoholu, prochów rewolwerowych (bezdymny, czarny), myśliwskich, ładunków miotających dla artylerii, środków kruszących dla saperów i górnictwa, termitów do bomb zapalających. Zbudowano również instalacje do produkcji kwasu siarkowego, bawełny strzelniczej. Ok. 1928 dzienna produkcja prochu bezdymnego wynosiła 5 ton dziennie. Pracowało w fabryce ok. 3,5 tys. osób. Zakład posiadał siedem filii m.in. Państwową Wytwórnię Prochu Oddział Krajowice oraz Fabrykę Celulozy w Niedomicach. W 1932 dokonano zmiany nazwy miejscowości na Pionki oraz fabryki na Państwową Wytwórnię Prochu Pionki. Od 1.01.1934 zakład produkował dla Wojska Polskiego szczoteczki do zębów. Wraz z budową wytwórni zbudowano w latach 20. i 30. XX wieku od podstaw osiedle mieszkaniowe dla pracowników. Utworzono szkołę powszechną dla dzieci pracowników, przyzakładową szkołę zawodową, koedukacyjne gimnazjum. W 1929 powstało przedszkole. Było przeznaczone dla dzieci w wieku od 3 do 7 lat. Do placówki było zapisanych 150 podopiecznych. Uczęszczało ok. 90 osób. W przedszkolu dzieci miały zapewnione wyżywienie. Obok zakładu pracy utworzono poradnię dla matek ciężarnych. 13.01.1930 rozpoczął działalność żłobek. Był przeznaczony dla 30 dzieci. Wcześniej, bo od 1927 prowadzono stację lotnej opieki. Funkcjonowała również po otwarciu żłobka. Tą formą opieki objęto 83 dzieci oraz 22 niemowlęta. Lekarz zakładowy zapewniał opiekę w żłobku, stacji, poradni oraz przedszkolu. Działalność fabryki została wstrzymana 2.09.1939 w wyniku niemieckiego nalotu lotniczego.

Źródła: M.M. Drozdowski, *Historia Centralnego Okręgu Przemysłowego. Geneza, budowa, wizja przyszłości, opinie*, Radom 2015; J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*, Kraków 2000; J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny w Polsce 1918–1939*, Kraków 1990; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008.

[B. P.]

FALKOWSKI JAKUB – ur. 29.04.1775 w Budlewie, zm. 2.09.1848 w Warszawie; pijar, pedagog, filantrop. Od 1782 pobierał nauki w szkole pijarskiej w Drohiczynie. Od 1796 był nauczycielem w Szczuczynie. Święcenia kapłańskie przyjął w 1800 w Pułtusku. W latach 1803–1804 przebywał w Berlinie i m.in. w Lipsku, gdzie studiował pedagogikę głuchych. Polegała ona na uczeniu dzieci zrozumiałej i wyraźniej mowy, by „podług pewnego kształtu i wymiaru układać usta przy wymawianiu samogłosek i tych spółgłosek, do których wydania zewnętrzne części ust muszą być widocznie poruszone". Była to tzw. metoda oralizmu, która umożliwiała porozumiewanie się bez migania. W 1815 wyjechał do Wiednia, by zwiedzić tamtejszy Instytut Głuchoniemych. Doktoryzował się w Krakowie. Otworzył Instytut Głuchoniemych w Warszawie 23.10.1817. Mieścił się on w lokalu jednej z dawnych oficyn pałacu Kazimierowskiego na Krakowskim Przedmieściu. W 1820 zakład przeniesiono do domu Panien Wizytek na Krakowskim Przedmieściu. W 1822 ośrodek odwiedził i wspomógł finansowo car Aleksander I Romanow. Oprócz praktykowania metody oralizmu i sprawdzania jej skuteczności w pracy pedagogicznej Falkowski podejmował próby zorganizowania drukarni i zecerstwa z przeznaczeniem dla nauczycieli. Celem było także stworzenie wioski dla Instytutu, która miałaby dostarczać wiktuałów i uczyć rolnictwa. Plany obejmowały założenie bractwa miłosierdzia, którego główną działalnością byłoby wspieranie głuchych. W 1823 ponownie wyjechał do Wiednia, zabierając ze sobą 4 wychowanków szkoły. 2.09.1831 przeszedł na emeryturę i zrzekł się funkcji rektora Instytutu; pozostał członkiem Rady Nadzorczej. Członek Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Pierwszy proboszcz parafii św. Aleksandra w Warszawie, wykładowca Liceum Warszawskiego.

Źródła: *Ksiądz Jakub Falkowski. Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie*, „Tygodnik Ilustrowany" 1860, nr 27; W. Nowicki, *Ksiądz Jakób Falkowski założyciel Instytutu Warszawskich Głuchoniemych. Przyczynek do Dziejów Dobroczynności,* Warszawa 1876; M. Ptaszyk, *Liceum Warszawskie. 1804–1831*, Toruń 2020.

[A. H.]

FALSKA MARIA – z d. Rogowska (Maryna Falska), ur. 28.02.1877 w Czaplinie, zm. 7.09. 1944 w Warszawie; pedagog, działaczka oświatowa i społeczna. Absolwentka Uniwersytetu Latającego w Warszawie. Członkini Polskiej Partii Socjalistycznej. Pracowała w Czytelni Bezpłatnej **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. W 1897 zdała egzamin na nauczycielkę. W 1897 przeprowadziła się do Łodzi, gdzie pracowała jako nauczycielka prywatna. Wielokrotnie aresztowana za kierowanie nielegalną drukarnią partyjną. W 1905 aresztowana i zesłana w głąb Cesarstwa Rosyjskiego. Z ramienia partii zaangażowała się w działalność kulturalno-oświatową. Prowadziła zajęcia na Kursach dla Analfabetów Dorosłych i w II Oddziale Towarzystwa Kultury Polskiej. Pracowała w szkole dla ochronek w Warszawie-Włochach. Od 1908 nauczycielka w eksperymentalnej szkole elementarnej M. Pieńkowskiej w Warszawie. W 1910 poślubiła Leona Falskiego. Zamieszkała w Wołożynie na Litwie. Po śmierci męża i córki przeprowadziła się do Moskwy. Pracowała w bibliotece polskiej przy Towarzystwie Dobroczynności. W latach 1915–1918 prowadziła Dom Wychowawczy w Kijowie wspólnie z Marią Podwysocką. Po powrocie do kraju w 1918 pracowała w Sekcji IV Wydziału Organizacyjnego **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**. Jedna z inicjatorek utworzenia Wydziału Opieki nad Dzieckiem Robotniczym przy Komisji Centralnej Związków Zawodowych. 15.11.1919 we współpracy z **Januszem Korczakiem** założyli w Pruszkowie sierociniec i zakład wychowawczy **„Nasz Dom"**. Od 1921 nadzór nad domem objęło **Towarzystwo „Nasz Dom"**, sygnatariuszka statutu towarzystwa. Jej działalność przyczyniła się do uruchomienia w 1928 nowoczesnego przedszkola i bursy dla młodzieży w Warszawie-Bielanach. W czasie II wojny światowej ukrywała kilkoro dzieci z żydowskiego **Domu Sierot** w zakładzie „Nasz Dom". Zmarła nagle podczas ewakuacji sierocińca do obozu przejściowego w Pruszkowie.

Źródła: M. Gołąb, M. Rakoczy, Z. Sękowska, *Nasz Dom. Pedagogiki społeczne, miasto i dzieciństwo w praktyce Naszego Domu* [w:] *Nasz Dom 1919–2019. Pedagogiki społeczne, miasto i dzieciństwo w praktyce Naszego Domu*, red. M. Gołąb, Z. Sę-

kowska, Warszawa 2019; J. Górski, *Wesoły jasny dom smutnej czarnej pani (Maryna Falska)*, http://lewicowo.pl/wesoly-jasny-dom-smutnej-czarnej-pani-maryna-falska/ [dostęp: 26.02.2023]; A. Pacholczykowa, *Rogowska-Falska Maria* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988; M. Rogowska-Falska, *Zakład wychowawczy „Nasz Dom": szkic informacyjny*, Warszawa 1928.

[B. P.]

FALSKI MARIAN – ur. 7.12.1881 w Naczy, zm. 8.10.1974 w Warszawie; pedagog, działacz oświatowy, organizator szkolnictwa. W 1899 rozpoczął studia w Instytucie Politechnicznym w Warszawie. Uzyskał dyplom inżyniera-technologa. Założyciel Komitetów Kółek Uczniowskich w obrębie Sekcji Prowincjonalnej Centralnego Komitetu Organizacji Uczniowskich. Od 1903 członek Polskiej Partii Socjalistycznej. W Warszawie kierował kołami uczniowskimi. Współpracownik konspiracyjnych kół wychowawczych. W 1906 aresztowany przez władze carskie i umieszczony w cytadeli warszawskiej. Wyemigrował do Krakowa. Pracował jako nauczyciel prywatny. Od 1909 studiował psychologię i pedagogikę na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1910 opublikował pierwsze wydanie elementarza *Nauka czytania i pisania*. Wprowadził do podręcznika nowoczesną metodę wyrazową (syntetyczną) i tradycyjną literowo-głoskową. W 1921 wydano uzupełnienie przeznaczone dla żołnierzy. W 1917 obronił doktorat z psychologii czytania. W 1919 rozpoczął pracę w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Kierownik referatu statystycznego, ośrodka badań ustroju i organizacji szkolnictwa. Stworzył system statystyki oświatowej. Uczestnik tzw. Sejmu Nauczycielskiego w 1919 w Warszawie. Współpracownik Związku Nauczycielstwa Polskiego. Aktywnie działał w Państwowym Instytucie Nauczycielskim **Wolnej Wszechnicy Polskiej** i w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach. Przeciwnik reformy szkolnictwa opracowanej przez Janusza Jędrzejowicza. W 1931 ekspert Ligi Narodów do spraw reorganizacji oświaty w Chinach. W czasie II wojny światowej przebywał w Warszawie. Po wojnie odbudował Biuro Badań i Statystyki Ministerstwa Oświaty. W 1946 przeprowadził spis dzieci w wieku szkolnym. Od 1953 pracownik naukowy Pracowni Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk.

Źródła: T. Cegielski, *„Ala ma kota". Pamięci Mariana Falskiego*, „Ars Regia" 1998–1999, nr 7–8, R. 13–14; B. Grzegorczyk, *Marian Ignacy Falski (1881–1974)* [w:] *Polska myśl pedagogiczna po 1918 roku*, red. E. Brodacka-Adamowicz, Siedlce 2007; B. Grześ, *Falski Marian* [w:] *100 lat ZNP: ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; Ż. Kormanowa, *Falski Marian* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 2, Warszawa 1987; Marian *Falski*, https://www.csw2020.com.pl/biogram/marian-falski/ [dostęp: 25.02.2023]; W. Okoń, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa 2000; R. Piwowarski, *Koncepcje i dorobek Mariana Falskiego nadal są przydatne*, „Polska Myśl Pedagogiczna" 2019, nr 5; R. Wroczyński, *Marian Falski i reformy szkolne w Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988.

[B. P.]

FUNDACJA „DZIECI NICZYJE" – organizacja pozarządowa założona w 1991 przez Alinę Margolis-Edelman w ramach misji Medecins de Monde. Pierwszą prezes zarządu i współzałożycielką była dr Irena Kornatowska. Początkowo fundacja zajmowała się pomocą krzywdzonym dzieciom. Z czasem rozszerzono działalność o ogólnopolską pomoc telefoniczną i profilaktykę. Od 1993 organizowano m.in. szkolenia, seminaria, konferencje, kursy zawodowych umiejętności, wydawano poradniki, broszury, ulotki. Edukowano pracowników wymiaru sprawiedliwości (sędziów, biegłych psychologów). W 1995 utworzono specjalistyczne placówki: Centrum Dziecka i Rodziny oraz Środowiskowy Ośrodek Pomocy Dziecku i Rodzinie „Pociecha". W latach 1996–1998 fundacja realizowała program DemNet, w 1997 program filmoteka „Dziecko krzywdzone". W 1999 otworzono pierwszy w Polsce Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci. Prowadziła Telefon Zaufania dla Dzieci i Młodzieży (od 2008), program „Chronimy dzieci w placówkach oświatowych", „Dobry rodzic – dobry start" (2007), uruchomiła bezpłatną linię telefoniczną dla rodziców i nauczycieli (2010), opracowała program profilaktyki „Standardy

ochrony dzieci" (2010), utworzyła Sieć Centrum Pomocy Dzieciom oferującą kompleksową pomoc psychologiczną, prawną i medyczną ofiarom przemocy (2017). Organizowała kampanie społeczne, m.in.: „Dzieciństwo bez przemocy" (2001), „Zły dotyk" (2003),), „Tracąc cierpliwość możesz stracić więcej" (2007), „Słowa ranią na całe życie" (2012), „Uważni rodzice" (2017), „Domowe zasady ekranowe" (2022). Od 2002 fundacja wydaje kwartalnik „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka". Od 2003 współorganizuje międzynarodową konferencję nt. problemu krzywdzenia dzieci w Polsce. Organizuje akcje charytatywne (Biegam dla Dzieci, List do Mikołaja). W 2021 pomocą psychologiczną fundacji objęto 401 dzieci i 683 opiekunów, przeprowadzono 4844 konsultacje i sesje terapeutyczne dla dzieci i 5675 dla opiekunów, w konferencjach uczestniczyły 42 453 osoby.

Źródła: *Od 25 lat dajemy dzieciom siłę! Po ćwierć wieku działania Fundacja Dzieci Niczyje zmieniła nazwę*, http://media.fdds.pl/6118-od-25-lat-dajemy-dzieciom-silepo-cwierc-wieku-dzialania-fundacja-dzieci-niczyje-zmienila-nazwe [dostęp: 7.02.2023]; Raporty z działalności Fundacji Dzieci Niczyje za lata: 2002, 2019, 2020, 2021, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/c/c/6/1/cc61fbbccfee7d82a9cc1d5d4e054a58e45a33e9/Raport-z-działalności-2001.pdf [dostęp: 7.02.2023]; J. Włodarczyk, *Dziecko krzywdzone*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka" 2017, nr 16.

[A. M.-S.]

FUNDACJA „DZIEŁO NOWEGO TYSIĄCLECIA" – założona w 2000, jej celem jest wspieranie rozwoju kultury, nauki chrześcijańskiej i mediów chrześcijańskich w Polsce, podnoszenie szans edukacyjnych młodzieży z małych miast i wsi, upowszechnianie nauczania Jana Pawła II. Fundacja realizuje swoje cele poprzez: przyznawanie stypendiów i nagród, prace naukowo-badawcze, organizację konferencji, seminariów, imprez, konkursów w kraju i za granicą, obozów i warsztatów szkoleniowo-wypoczynkowych, działalność propagatorską i informacyjną. Współpracuje z instytucjami rządowymi i samorządowymi. Organizuje coroczny Dzień Papieski. Najważniejsze inicjatywy fundacji to: przyznawanie nagrody „Totus", prowadzenie programu stypendialnego dla młodzieży szkolnej i studentów, organizowanie obozów letnich dla stypendystów, przeprowadzenie Konkursu Akademickiego o Stypendium i Indeks im. bpa Jana Chrapka. Stypendium jest przeznaczone dla uzdolnionej i ubogiej młodzieży szkolnej ze wsi i małych miast. Do programu pilotażowego wybrano 5 diecezji: przemyską, koszalińsko-kołobrzeską, drohiczyńską, ełcką i radomską. W 2000 przyznano 500 stypendiów. Na koniec 2021/22 stypendia otrzymało: 1046 uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, 20 osób na mocy porozumienia z Komitetem Pomocy Polskim w Kanadzie, 716 studentów. Od 2007 dzięki umowom z Narodowym Bankiem Polskim fundacja wypłaca stypendia pomostowe dla studentów pierwszego roku kierunków ekonomicznych. Corocznie organizowane są 3 obozy dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjum i szkol średnich, dla maturzystów i studentów. Działania mają promować wartości chrześcijańskie w środowisku młodzieży.

Źródła: A. Griffante, *Mecenat i religia – fundacja „Dzieło Nowego Tysiąclecia" jako forma mecenatu kultury kościoła katolickiego w Polsce*, „Roczniki Kulturoznawcze" 2015, nr 6; P. Skórnicka, *Fundacja „Dzieło Nowego Tysiąclecia" jako odpowiedź na wyzwania wobec wychowawczej i charytatywnej posługi Kościoła*, „Roczniki Teologiczne" 2020, nr 6; P. Skórnicka, *Nauczanie św. Jana Pawła II w formacji młodzieży w Fundacji „Dzieło Nowego Tysiąclecia*", „Zeszyty Formacji Katechetów" 2023, nr 1; *Sprawozdanie z działalności Fundacji „Dzieło Nowego Tysiąclecia" za rok 2021*, https://dzielo.pl/o-fundacji/sprawozdania/ [dostęp: 6.05.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA „NA RATUNEK DZIECIOM Z CHOROBĄ NOWOTWOROWĄ" – powstała 10.05. 1991 jako organizacja pożytku publicznego z siedzibą we Wrocławiu. Prezesami byli m.in. Mirosław Szozda (2017–2021), Anna Apel (od 2021). Celem fundacji jest: udzielanie pomocy dzieciom z chorobą nowotworową przebywającymi pod opieką Kliniki Transplantacji Szpiku, Onkologii i Hematologii Dziecięcej Akademii Medycznej we Wrocławiu, ochrona i promocja

zdrowia, w tym podnoszenie poziomu wiedzy społecznej o epidemiologii dziecięcych nowotworów. Działania Fundacji: 1) kupowanie nowoczesnych leków (corocznie przeznacza na ten cel ok. 1,5 mln zł); 2) opłacanie wyjazdów na leczenie do ośrodków zagranicznych, szczególnie dzieci chorych na neuroblastomę, pokrywanie kosztów immunoterapii ANTY GD2 przeprowadzanej we Włoszech i w Niemczech (corocznie na leczenie wydaje ok. 3 mln zł); 3) opłacanie rehabilitacji – ok. 200 tys. zł rocznie; 4) wsparcie socjalne rodzin (co roku ok. 0,5 mln zł); 5) zapewnienie nowoczesnych protez; 6) kupowanie nowoczesnego sprzętu medycznego (wydatki roczne ok 3 mln zł). Fundusze pochodzą z darów, zbiórek krajowych i zagranicznych, spadków, darowizn, dotacji i subwencji, imprez, dochodów z działalności gospodarczej i majątku ruchomego i nieruchomego, odpisu od podatku dochodowego od osób fizycznych. Fundacja zbudowała i w 2015 otworzyła szpital dla dzieci Przylądek Nadziei z siedzibą w Klinice Transplantacji Szpiku, Onkologii i Hematologii Dziecięcej we Wrocławiu. Jest w nim prowadzona Klinika Mentalna, w której pedagodzy i psychologowie oferują wsparcie dzieciom i ich rodzicom (wydatki roczne ok 600 tys. zł). Corocznie organizuje imprezy charytatywne: Koncert Nadziei (od 2009), Korowód Nadziei, Galę Zwycięzców na rzecz pacjentów wrocławskiej kliniki onkologii dziecięcej.

Źródła: Fundacja „Na Ratunek Dzieciom z Chorobą Nowotworową", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Wrocław 2023; Fundacja „Na Ratunek Dzieciom z Chorobą Nowotworową, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011*, Wrocław 2012; E. Lis, *Onkomocni. Potęga wspomnień*, Wrocław 2021; *Statut Fundacji „Na Ratunek Dzieciom z Chorobą Nowotworową"*, https://naratunek.org/wp-content/uploads/2018/02/statut.pdf [dostęp: 7.05.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA „SERCA DLA MALUSZKA" – pozarządowa organizacja dobroczynna powstała w 2011. Pierwszym prezesem Zarządu była Ewelina Kliś. Celami statutowymi fundacji były: organizowanie pomocy dla dzieci niepełnosprawnych, chorych, ubogich i osieroconych, domów dziecka, szkół, w tym specjalnych, placówek szkolno-wychowawczych, szpitali i placówek medycznych; integracja dzieci niepełnosprawnych ze społeczeństwem; pomoc społeczna w zakresie przezwyciężania trudnych sytuacji życiowych; działalność charytatywna, organizowanie wypoczynku dla dzieci i młodzieży; pomoc ofiarom klęsk żywiołowych, przeciwdziałanie uzależnieniom i patologiom społecznym. Fundacja pomaga osobom niepełnosprawnym i ich opiekunom w zakresie prowadzenia poradnictwa i doradztwa, zapobiega zagrożeniom powstania i pogłębiania niepełnosprawności oraz łagodzeniu ich skutków. Najwięcej środków przeznacza na rehabilitację i terapię wielokierunkową oraz na zakup sprzętu rehabilitacyjnego (m.in. obuwie ortopedyczne, okulary korekcyjne, zabawki edukacyjne, ortezy, piłki do ćwiczeń, poduszki przeciwodleżynowe), finansowanie wizyt w poradniach specjalistycznych, badań laboratoryjnych i operacji. W pierwszych latach działalności uruchomiono program Kolorowe Domy Dziecka, którego celem był zakup sprzętu komputerowego i sportowego, wyprawek szkolnych, gier i zabawek edukacyjnych, obuwia i odzieży. Wsparcie otrzymały m.in. Rodzinne Domy Dziecka Centrum Administracyjnego im. Ewy Szelburg-Zarembiny w Lublinie, Powiatowy Dom Dziecka w Szczutowie, domy dziecka w Żywcu i Bielsku-Białej. Dwa razy w roku, do 2016, Fundacja organizowała zbiórki żywności – w 2014 przygotowano 16 paczek dla potrzebujących rodzin, w 2015 – 23, w 2016 – prawie 30. W 2015 prowadzono program Zdrowe Kręgosłupy (później Zdrowa Postawa). W 2022 m.in. otworzono gabinet terapeutyczny „Leśna Ścieżka", opłacono ponad 1500 turnusów rehabilitacyjnych, sfinansowano ok. 1500 wizyt i badań, przekazano 50 tys. zł na wsparcie działań **Polskiego Czerwonego Krzyża** na rzecz Ukrainy.

Źródła: Fundacja „Serca dla Maluszka*, Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2014,*

Bielsko-Biała 2015; Fundacja „Serca dla Maluszka, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2016*, Bielsko-Biała 2017; Fundacja „Serca dla Maluszka, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Bielsko-Biała 2023; *Statut Fundacji „Serca dla Maluszka*", https://sercadlamaluszka.pl/o-fundacji [dostęp: 22.06.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA „SERCE DZIECKA" – organizacja pozarządowa działająca na rzecz dzieci i dorosłych, powstała 25.09.2006, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 13.09.2007. Początkowo funkcjonowała pod nazwą Fundacja im. Diny Radziwiłłowej, od 2007 – Fundacja „Serce Dziecka" im. Diny Radziwiłłowej. Fundatorami stali się m.in. Beata Kulesza, Vincent Lamort de Gail, Dominik Radziwiłł, Michał Radziwiłł. Celami fundacji było: działanie na rzecz osób z wadami serca, edukacja, pomoc społeczna, przeciwdziałanie problemom społecznym, działalność charytatywna, wspieranie rodzin i systemu pieczy zastępczej, działania na rzecz osób z niepełnosprawnością, szerzenie wiedzy o wadach serca – ich wykrywaniu i leczeniu. Podstawowe formy działalności to pomoc materialna dzieciom i osobom chorym, finansowanie leczenia i rehabilitacji (w tym wizyty, konsultacje lekarskie, operacje zagraniczne, leczenie stomatologiczne, zakup lekarstw, szczepień, terapii), wspieranie i promowanie akcji charytatywnych, działanie informacyjne, edukacyjne i promocyjne, organizacja i uczestnictwo w szkoleniach, spotkaniach, odczytach, seminariach, organizowanie i finansowanie wyjazdów rehabilitacyjnych, integracja społeczna, wspieranie rozwoju i edukacji podopiecznych fundacji, wsparcie psychologiczne. W 2006 prowadziła działalność programowo-promocyjną, w tym konkurs „Serce matki" i „Moje wymarzone Święta Bożego Narodzenia". W 2007 wydała książkę *Dziecko z wadą serca. Poradnik dla rodziców*. W 2009 staraniem fundacji uruchomiono wypożyczalnię sprzętów medycznych i rehabilitacyjnych. Od 2012 fundacja prowadziła cykl konferencji „Akademia Serca" i rozpoczęła 2-tygodniowe turnusy klimatyczno-rehabilitacyjne (pierwszy w Muszyna-Złockie). W 2022 fundacja wsparła finansowo 1098 podopiecznych, organizowała pomoc humanitarną dla Ukrainy w formie pomocy rzeczowej i sprzętu medycznego, prowadziła akcję edukacyjną w ramach Tygodnia Wiedzy o Wrodzonych Wadach Serca.

Źródła: Fundacja „Serce Dziecka" im. Diny Radziwiłłowej, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022,* Warszawa 2023; *Sprawozdanie z działalności Fundacji im. Diny Radziwiłłowej za okres od 27.10.2006 do 31.12.2006 zgodne z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 maja 2001 w sprawie ramowego zakresu sprawozdania z działalności fundacji*, https://www.sercedziecka.org.pl/katalog/sprawozdania/2006_5_Sprawozdanie_merytoryczne_31-12-2.pdf [dostęp: 27.06.20023]; *Sprawozdanie z działalności Fundacji im. Diny Radziwiłłowej za okres od 01.01.2008 r. do 31.12.2008 r. zgodne z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 maja 2001 w sprawie ramowego zakresu sprawozdania z działalności fundacji,* https://www.sercedziecka.org.pl/katalog/sprawozdania/2006_5_Sprawozdanie_merytoryczne_31-12-2.pdf [dostęp: 27.06.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA „WCZEŚNIAK RODZICE – RODZICOM" – powołana w 2003, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 4.05.2010. Prezesem fundacji został Tomasz Makaruk. Jej celem jest podejmowanie działań na rzecz rodzin, w których dzieci urodziły się jako wcześniaki (przed 36. tygodniem ciąży), pomoc społeczna i wspieranie rodziców wcześniaków, działalność charytatywna, działania informacyjne, edukacyjne, propagowanie wiedzy o wcześniakach. Cele te realizowane są przez m.in.: inicjowanie kontaktów między rodzicami wcześniaków, prowadzenie strony internetowej, wydawanie poradników, organizację szkoleń, prelekcji konferencji i seminariów, szerzenie specjalistycznej wiedzy dotyczącej wcześniactwa i przedwczesnych porodów, działalność edukacyjną, doradztwo, pomoc finansową, prowadzenie subkont, wypożyczanie sprzętu. W ramach wsparcia finansowego fundacja płaci za leczenie, reha-

bilitację i zakup sprzętu medycznego i rehabilitacyjnego. W 2005 nawiązała współpracę z Johnson&Johson Poland Sp. z o.o., uzyskując środki na działalność statutową oraz przygotowała tłumaczenie pierwszego w Polsce poradnika dla rodziców wcześniaków (*Preemies: The Essential Guide for Parents to Premature Babies* S.L. Madden et al.). W 2008 w ramach programu Mentor powstały grupy wsparcia dla rodziców nowo narodzonych wcześniaków działające w kilkunastu miastach w Polsce. Początkowo spotkania odbywały się wirtualnie, później w szpitalach z oddziałem neonatologicznym. Do 3.03.2023 w fundacji działało 19 rodziców-mentorów. W 2009 fundacja przystąpiła do europejskiego stowarzyszenia EFCNI (European Foundation for the Care of New Born Infants). W 2022 włączyła się w pomoc dla Ukrainy, przekazując pieluchy dla wcześniaków, poradniki w języku ukraińskim oraz udostępniając informacje o procedurach zgłaszania dzieci wymagających leczenia i transportu z Ukrainy do Polski.

Źródła: Fundacja „Wcześniak Rodzice – Rodzicom", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022,* Warszawa 2023; Fundacja „Wcześniak Rodzice – Rodzicom", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2018,* Warszawa 2019; *Sprawozdanie finansowe za rok 2005*, https://wczesniak.pl/wp-content/uploads/2011/02/images_dokumenty_nowe_sprawozdanie_fundacji_za_rok_2005.pdf [dostęp: 28.06.2023]; *Sprawozdanie z działalności Fundacji „Wcześniak Rodzice – Rodzicom" za 2008,* https://wczesniak.pl/wp-content/uploads/2011/02/images_dokumenty_sprawozdanie_fundacji_za_2008r.pdf, [dostęp: 28.06.2023]; *Statut Fundacji Wcześniak*, https://wczesniak.pl/dokumenty-fundacji/ [dostęp: 28.06.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA „WIEŚ KOŚCIUSZKOWSKA" – inicjatorem powstania Fundacji był **Kazimierz Jeżewski**, który w 1918 zwrócił się do władz państwowych z projektem utworzenia ośrodka dla sierot powojennych. Fundacja została powołana ustawą z 1929 o utworzeniu państwowej fundacji pod nazwą „Wieś Kościuszkowska". Fundacją zarządzało Kuratorium, składające się z prezesa i 4 członków wyznaczanych przez Ministra Opieki Społecznej w porozumieniu z ministrami Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, jednego członka wyznaczała organizacja społeczno-opiekuńcza wskazana przez Ministra Opieki Społecznej. Do zadań Kuratorium należało: ustalanie planów i wytycznych, planów wychowawczych, uchwalanie regulaminów, zawieranie umów, inspekcja gospodarstw i zakładów Fundacji. Wioski miały być zakładane przez sejmiki wojewódzkie jako fundacje związków komunalnych, przez miasta jako fundacje miejskie, przez instytucje sieroce i kulturalno-oświatowe jako fundacje społeczne. Pod opiekę fundacji przyjmować miano dzieci w wieku 2–6 lat, w wyjątkowych przypadkach dzieci starsze. 75% miejsc dysponowało Ministerstwo Opieki Społecznej dla sierot, resztą – Kuratorium Fundacji. Dzieci miały pozostawać pod opieką do czasu usamodzielnienia. Nie przyjmowano dzieci z chorobami zakaźnymi, niepełnosprawnych umysłowo i fizycznie. Wieś miała być utworzona z kilku „gniazd sierocych". Celem jej działalności była opieka i wychowanie sierot, szczególnie po rodzicach zmarłych w obronie państwa. „Wieś Kościuszkowska" była pierwszą fundacją utworzoną na bazie majątku stanowiącego własność państwa. Z majątku Rogoźno-Zamek (woj. pomorskie, pow. grudziądzki) zlecono wydzielenie i bezpłatne przekazanie fundacji gruntu do 470 ha (nie mniej niż 400 ha) wraz z zabudowaniami i inwentarzem. Z planowanych 10 gniazd powstały 3, a później kolejne 2 – koło Lidy i Przasnysza. W 1931 wychowywało się w nich 554 dzieci. Po wybuchu II wojny światowej fundacja została zdelegalizowana przez władze okupacyjne.

Źródła: J. Blicharz, *Fundacje. Wybrane zagadnienia*, Wrocław 2016; K. Jeżewski, *Wioski Kościuszkowskie. Gospodarczy i społeczno-wychowawczy program działalności Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich*, Warszawa–Leszno 1939; E. Modzelewska, *Polityka państwa wobec sektora społecznego w ujęciu historycznym*, Kwartalnik Naukowy OAP UW „e-Politikon" 2012, nr 1; B. Passini, *Sto lat rodzinnych domów dziecka*, „Przyjaciel Dziecka" 2008, nr 1–6 (598–603); Ustawa z 23 marca 1929 r. o utworzeniu

państwowej fundacji pod nazwą „Wieś Kościuszkowska", DzU 1929, nr 24, poz. 248.

[A. M.-S.]

FUNDACJA DLA DZIECI POKRZYWDZONYCH LOSOWO – założona w 1991 w Czechowicach Dziedzicach, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 30.12.2004. Prezesem był Zdzisław Janica. Celem Fundacji stała się pomoc finansowa i materialna dzieciom i rodzinom w trudnej sytuacji życiowej, zagrożonym wykluczeniem społecznym, nieradzącym sobie z zaspokojeniem podstawowych potrzeb społecznych. Fundacja kierowała świadczenia na cele związane z ochroną zdrowia, pomoc osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych, na skutek przestępstw i wypadków losowych. Wspierała działalność charytatywną, opiekuńczo-wychowawczą dla sierot, dzieci wychowywanych przez samotne matki, dzieci porzuconych, zaniedbanych, pozbawionych opieki, z domów dziecka. Organizowała pomoc rzeczową w postaci wyprawek szkolnych, pomocy naukowych, dydaktycznych dla rodzin i placówek szkolno-wychowawczych. Wspierała uczniów uzyskujących wysokie wyniki w nauce, uczestniczących w olimpiadach i konkursach naukowych. Pomagała w zakupie opału. Dzieciom chorym zapewniała pokrywanie kosztów leczenia, operacji, zabiegów, rehabilitacji i pobytu w placówkach leczniczo-rehabilitacyjnych oraz kupowała leki, protezy oraz sprzęt leczniczy. Fundacja organizowała kolonie, obozy, „zielone szkoły", wycieczki i turnusy rehabilitacyjne. Prowadziła akcje dożywiania w placówkach edukacyjnych poprzez realizację Europejskiego Programu Pomocy Żywnościowej – w 2011 akcją objęto 1 tys. osób. Przygotowywała paczki z artykułami żywnościowymi, odzieżą, obuwiem, artykułami chemicznymi i gospodarstwa domowego, zabawkami i artykułami szkolnymi (np. w 2014 przygotowano ponad 800 paczek). Fundacja przekazywała gry, zabawki, słodycze dla dzieci z ubogich rodzin i placówek opiekuńczych, rehabilitacyjnych i leczniczych. Beneficjentami działań fundacji było w 2011 – 1580 osób, w 2015 – 2017, zaś w 2019 – 22.

Źródła: Fundacja Dla Dzieci Pokrzywdzonych Losowo, https://spis.ngo.pl/199206-fundacja-dla-dzieci-pokrzywdzonych-losowo [dostęp: 28.06.2023]; Fundacja dla Dzieci Pokrzywdzonych Losowo, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za lata 2011–2019,* Czechowice-Dziedzice 2012; Fundacja Dla Dzieci Pokrzywdzonych Losowo, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za lata 2015,* Czechowice-Dziedzice 2016; Fundacja Dla Dzieci Pokrzywdzonych Losowo, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za lata 2019,* Czechowice-Dziedzice 2020.

[A. M.-S.]

FUNDACJA DZIECIOM „ZDĄŻYĆ Z POMOCĄ" – ustanowiona 23.11.1998 w Warszawie, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 01.04.2004. W pierwszym składzie Prezydium Kolegium znaleźli się Małgorzata Altewęgier i Grażyna Grudowska. Została powołana do prowadzenia działalności: naukowej (promowanie rozwoju wiedzy, fundowanie stypendiów), oświatowo-kulturalnej (przekazywanie środków i organizowanie różnych form kształcenia, rozwój dziedzictwa, darowizny na prace konserwatorskie, dla muzeów, bibliotek, wystaw, galerii), charytatywno-opiekuńczej, dobroczynności, opieki społecznej (pomoc w usamodzielnieniu się, zaspokajanie niezbędnych potrzeb życiowych), rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych, ochrony zdrowia (zbiórki publiczne, przekazywanie środków dla szpitali, zakładów rehabilitacyjnych, hospicjów, zakup lekarstw, sprzętu medycznego). W 2021 fundacja miała ponad 40 tys. podopiecznych – dzieci z porażeniem mózgowym, wadami serca, autyzmem, zespołem Downa, dystrofią mięśniową, epilepsją, chorobami nowotworowymi. Kieruje 3 ośrodkami rehabilitacyjnymi („Amicus", „Biomicus", „Cemicus") prowadzącymi: rehabilitację ruchową, terapię kręgosłupa, terapię integracji sensorycznej, terapię psychologiczną i logopedyczną, masażu leczniczego, arteterapię. Prowadzi Klub Myszki Norki, organizując bezpłatne integracyjne zajęcia edukacyjne, artystyczne i sportowe dla dzieci w 6 województwach, Szkółki Sportowe Klubu Myszki

Norki dla osób z niepełnosprawnościami. Organizuje bezpłatne wydarzenia dla podopiecznych – seanse kinowe, spotkania w muzeach, zwiedzanie, zabawy. Organizuje konkursy, zabawy, akcje bożonarodzeniowe. Ambasadorką fundacji została Beata Tyszkiewicz. Fundacja i prezes Stanisław Kowalski otrzymali wiele nagród, m.in.: EuroCertyfikat w kategorii Certyfikat Wiarygodności Firmy/ Instytucji (2011), nagrodę Lodołamacz (2015), Medal Solidarności Społecznej (2013), medal Serce Ziemi (2016).

Źródła: Fundacja Dzieciom „Zdążyć z Pomocą", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021,* Warszawa 2022; Fundacja Dzieciom „Zdążyć z Pomocą", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020,* Warszawa 2021; *Statut Fundacji Dzieciom „Zdążyć z Pomocą*", https://dzieciom.pl/o-fundacji/statut-krs-sprawozdania [dostęp: 28.06.2023]; T. Żołądek, J. Kruszewska, *Choroby rzadkie*, „Postępy Biochemii" 2018, nr 4.

[A. M.-S.]

FUNDACJA DZIECIOM POMAGAJ – zarejestrowana 27.07.2007, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 8.10.2007. Celem fundacji jest pomoc w leczeniu, rehabilitacji i edukacji osób niepełnosprawnych i chorych, pomoc społeczna (sierotom i dzieciom z rodzin patologicznych i ubogich), prowadzenie poradnictwa i doradztwa osobom niepełnosprawnym i ich opiekunom, działalność charytatywna i informacyjna, aktywizacja zawodowa, organizowanie i finansowanie wypoczynku dzieci i młodzieży, organizacja i promocja wolontariatu. Fundacja wspiera finansowo i materialnie ośrodki leczące i rehabilitujące dzieci i młodzież, od 2012 prowadzi Centrum Rehabilitacyjno-Edukacyjne „Tęcza", organizuje transport dla osób niepełnosprawnych, warsztaty, świetlice, punkty konsultacyjno-terapeutyczne dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej, dzieci z rodzin wielodzietnych, ubogich i patologicznych. Wydaje posiłki, organizuje wycieczki, konkursy, festiwale, zajęcia o charakterze edukacyjnym, rekreacyjnym i sportowym. Prowadzi bezpłatnie indywidualne subkonta (w 2021 było ich ponad 350), finansuje koszty leczenia, operacji, rehabilitacji, zakup leków, materiałów higienicznych, sprzętu medycznego i rehabilitacyjnego, oferuje bezpłatne konsultacje specjalistyczne: psychologiczne, pedagogiczne, logopedyczne, fizjoterapeutyczne. Od 2013 prowadziła świetlicę terapeutyczno-opiekuńczą mającą na celu zwiększenie samodzielności osób niepełnosprawnych poprzez zajęcia grupowe i indywidualne. Prowadziła centrum Rehabilitacji Dziecięcej. Realizowała programy: „wSPAniałe Mamy", „Tęczowe zimowisko i półkolonie", „Tęczowy turnus", „Tęczowy wypoczynek", „Stypendium 5000+", „Absolwent 5000+". W 2023 realizowała projekt „Aktywni i Samodzielni – edycja 2023" wspierający i poprawiający funkcjonowanie dzieci i młodzieży niepełnosprawnej poprzez m.in. specjalistyczne zajęcia opiekuńczo-terapeutyczne.

Źródła: Fundacja Dzieciom POMAGAJ*, Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019,* Wolica 2020; Fundacja Dzieciom POMAGAJ*, Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020,* Wolica 2021; *Nasze projekty*, https://pomagaj.org.pl/pl/projekty-1/nasze-projekty-1 [dostęp: 28.06.2023]; D. Sikorski, *Organizacje pożytku publicznego na obszarach wiejskich w Polsce,* „Studia Obszarów Wiejskich" 2019, nr 53; *Sprawozdanie merytoryczne fundacji dzieciom pomagaj za 2007 rok*, https://pomagaj.org.pl/pl/fundacja/sprawozdania/2007-r [dostęp: 28.06.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA EB POLSKA – założona 4.04.2014 z siedzibą w Konikowie (województwo zachodniopomorskie) fundacja działająca na rzecz chorych na pęcherzowe oddzielanie się naskórka (Epidermolysis Bullosa, EB) oraz choroby rzadkie. Zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym 13.05.2013, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 30.12.2020. Celami statutowymi są: promocja zdrowia i profilaktyki zdrowotnej, podejmowanie działań w zakresie rehabilitacji zawodowej i społecznej chorych, ich rodzin i opiekunów, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Swoje

cele realizuje poprzez: stymulowanie i wspieranie badań diagnostycznych, klinicznych i naukowych w zakresie EB oraz chorób rzadkich w celu ustalenia etapów leczenia, rozwijania terapii i zabiegów paliatywnych. Ponadto EB Polska zajmuje się wyszukiwaniem i rejestrowaniem chorych, organizowaniem integracji, wymiany doświadczeń i wiedzy między chorymi i ich rodzinami, organizacją wsparcia dla chorych, działalnością informacyjno-promocyjną o EB, organizowaniem konferencji, sympozjów, spotkań, wykładów, organizacją turnusów i warsztatów terapeutycznych, zakupami sprzętu, urządzeń, leków i materiałów medycznych. Pierwszymi działaniami była organizacja spotkań dla osób z EB, ich rodzin i lekarzy (2014). Od 2015 fundacja współpracowała z Hartmann Polska Sp. z o.o. w celu umożliwienia pacjentom zakupu materiałów opatrunkowych w niższych cenach. Systematycznie organizowała zbiórki publiczne dla podopiecznych na zakup specjalistycznych materiałów medycznych i prowadziła spotkania edukacyjne. W 2020 współdziałała przy redakcji podręcznika dla chorych na EB, brała udział w Światowym Kongresie EB w Londynie. W 2022 organizowała konferencję z okazji Dnia Chorób Rzadkich „Choroby, których nie widać" i „Na drodze terapii EB – gdzie jesteśmy?". Włączyła się w pomoc chorym z Ukrainy (organizacja wyjazdu z Ukrainy, zakwaterowanie w Polsce, wsparcie medyczne osób chorych, organizacja transportów żywieniowych), działaniami objęto 25 rodzin (77 osób).

Źródła: *Fundacja EB Polska, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Konikowo 2023; *Fundacja EB Polska, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Konikowo 2021; *Fundacja EB Polska, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Konikowo 2022; *Statut Fundacji* https://ebpolska.pl/wp-content/uploads/2014/11/NOWY-STATUT-FUNDACJI-akt.-kwiecien-2016.pdf [dostęp: 26.07.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA EWY BŁASZCZYK AKOGO? – organizacja pozarządowa założona w 2002 przez Ewę Błaszczyk-Janczarską oraz ks. Wojtka Drozdowicza. Członkami Rady Fundatorów zostali Wojciech Drozdowicz i Beata Błędowska. Została powołana w celu niesienia pomocy dzieciom i dorosłym po urazach neurologicznych i w trakcie rehabilitacji neurologicznej oraz udzielania pomocy placówkom medycznym i szpitalom. Fundacja organizuje opiekę dzienną i terapię. Cele są realizowane poprzez: budowę specjalistycznych placówek medycznych i rehabilitacyjnych, organizowanie i finansowanie operacji oraz zabiegów medycznych i rehabilitacyjnych, finansowanie specjalistycznego sprzętu medycznego do diagnostyki lekarskiej, wyposażanie placówek w sprzęt rehabilitacyjny, organizowanie i finansowanie badań naukowych (laboratoryjnych, klinicznych, eksperymentów medycznych w zakresie diagnostyki, terapii, alternatywnych metod leczenia), działalność wspomagającą edukację, pomoc społeczną, opiekę dzienną nad dziećmi, szkoły specjalne przysposabiające do pracy, pozaszkolne formy edukacji, badania naukowe i prace rozwojowe w dziedzinie biotechnologii, nauk przyrodniczych i technicznych. Dochody fundacji pochodzą m.in. z darowizn, spadków, zapisów, dotacji i subwencji, dochodów ze zbiórek publicznych, aukcji charytatywnych. Fundacja sfinansowała Klinikę Budzik dla dzieci po ciężkich urazach mózgu, uruchomioną w 2013. Klinika posiada 15 łóżek z infrastrukturą do hospitalizacji i rehabilitacji neurologicznej. Przyjmowane są do niej dzieci przebywające w śpiączce nie dłużej niż 12 miesięcy od urazu lub 6 miesięcy, jeśli śpiączka wystąpiła z przyczyn nieurazowych. Dzieci mogą być leczone w klinice przez 12 miesięcy, z możliwością przedłużenia o kolejne 3 miesiące. Do 2021 w klinice wybudzono 86 osób. W 2020 odbyło się pierwsze spotkanie Międzynarodowej Rady Naukowej Fundacji „Akogo?" oraz uruchomiono przychodnię konsultacyjno-medyczną „Akogo-med".

Źródła: Fundacja Ewy Błaszczyk Akogo?, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022; Fundacja Ewy Błaszczyk Akogo?, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok*

2020, Warszawa 2021; *Sprawozdanie merytoryczne i finansowe Fundacji Ewy Błaszczyk „Akogo?"* za rok 2010, https://www.akogo.pl/bilans/2010sprawozdania.pdf [dostęp: 7.05.2023]; *Statut Fundacji*, https://www.akogo.pl/sites/default/files/statut-fundacji-2018.pdf [dostęp: 7.05.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA FRANCISZKA I JULII PUSŁOWSKICH – akt darowizny Franciszka Ksawerego i Julii Pusłowskich na rzecz **Instytutu Moralnie Zaniedbanych Dzieci**. W 1851 Pusłowscy przekazali dom mieszkalny oraz zabudowania gospodarcze na potrzeby placówki zlokalizowanej w warszawskiej Królikarni, w majątku nabytym w 1849. Do przekazanego Instytutowi majątku należało 49 morgów magdeburskich gruntu do użytku dla praktycznego kształcenia wychowanków w ramach resocjalizacji w zakresie rolnictwa, ogrodnictwa i rzemiosła. Na utrzymanie dyrektora placówki Pusłowscy zapisali fundusz wynoszący rocznie 1% od kapitału 6000 rubli. Instytut został uruchomiony 6.09.1851 z siedzibą w Królikarni. Ze względu na niewystarczające warunki lokalowe w 1862 fundatorzy ofiarowali 15 000 rubli na pokrycie kosztów wzniesienia nowego gmachu na Wierzbnie. Nowa siedziba miała zostać wybudowana według planów Henryka Marconiego, pod kierunkiem architekta Władysława Hirszla. Miały powstać także zabudowania dla służby oraz budynki gospodarcze. Otwarcie nowej siedziby na Mokotowie przy ul. Puławskiej nastąpiło 25.11.1862. Do Instytutu przyjmowano nieletnich przestępców w wieku 8–15 lat, a także ubogie dzieci. Placówka została wyposażona w powstałą z fundacji Pusłowskich fermę „Ksawerów". Od stycznia 1835 do listopada 1862 w Instytucie przebywało 2018 wychowanków. W 1870 nadzór nad Instytutem objęła Rada Miejska Dobroczynności Publicznej, a w 1907 warszawski magistrat. W 1932 gmach oddany został w 5-letnią dzierżawę **Towarzystwu „Powściągliwość i Praca"**, a fermę „Ksawerów" przejął „Agril". W 1937 Instytut został przywrócony warszawskiemu Wydziałowi Opieki Społecznej. Od 1.01.1968 placówka funkcjonuje jako Młodzieżowy Dom Kultury przy ul. Puławskiej 97 w Warszawie.

Źródła: A. Bołdyrew, *Społeczeństwo Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864–1914*, Łódź 2016; Z. Dambek, E. Lijewska, *Nieznane listy Norwida do Julii Pusłowskiej*, „Inedita. Studia Norwidiana" 1999–2000, nr 17–18; M. Kwiatkowski, *Królikarnia*, Warszawa 1971; *Rodzina Pusłowskich*, https://www.cieslin.pl/rodzina-puslowskich/ [dostęp: 4.10.2023]; W. Sala, *Trzysta lat służby dla dobra młodzieży moralnie zagrożonej*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 10; F. Walczakiewicz, *Dzieje Instytutu Moralnej Poprawy Dzieci i krótka historia Kościoła w Mokotowie*, Warszawa 1898.

[M. N.]

FUNDACJA GŁÓWNY DOM SCHRONIENIA STAROZAKONNYCH – organizacja opiekuńcza powstała w 1840 z inicjatywy gminy żydowskiej w Warszawie. W pierwszych latach działalności przyjmowano tylko chłopców-sieroty w wieku 6–7 lat. Mogli być pod opieką fundacji do ukończenia 13. roku życia. W 1843 kupiono budynek, gdzie umieszczono siedzibę organizacji. Inwestycję sfinansował bankier Szymon Rosen. W 1847 oddano do użytku nowy obiekt dla 100 osób. Dom Schronienia utrzymywał się z organizacji płatnych nabożeństw w synagodze umieszczonej w budynku organizacji oraz z pensjonariuszy zakładu. Od 1869 zaczęto przyjmować półsieroty. W 1873 w ośrodku przebywało 133 dzieci, w tym 101 na stałe. W kolejnych latach uruchomiono ochronkę dla najmłodszych i oddział dla dziewcząt. Ośrodek charakteryzował się niską śmiertelnością dzieci. Propagował judaistyczny model wychowania. Dzieci nauczano nowych form przygotowania do pracy. W 1935 ukończono remont, dzięki któremu placówka mogła pomieścić 250 podopiecznych. W 1916 utworzono Dom Opieki dla Opuszczonych Dzieci Starozakonnych, który działał w lokalu wyznaczonym przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. 24.08.1927 rozpoczęto budowę, a 15.07. 1933 oficjalnie otwarto nowy budynek. Obie organizacje w dwudziestoleciu międzywojennym były finansowane z miejskich środków. Przed 1939 w fundacji pracowało 160 osób. We wrześniu 1939 oba stowarzyszenia zostały połączone. Podczas bombardowania w 1939 obiekt fundacji uległ zniszczeniu. W grudniu 1939 pod opieką znajdowało się 600 dzieci.

W 1940 utworzono Koło Przyjaciół Głównego Domu Schronienia, które zajmowało się organizacją zbiórek odzieży i zabawek dla najmłodszych. W 1942 opiekę zapewniono 587 osobom. Organizacja zakończyła działalność w 1942.

Źródła: *Dom Schronienia Ubogich, Sierot i Starców Starozakonnych w Warszawie*, https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/113-zabytki-kultury-materialnej/29448-dom-schronienia-ubogich-sierot-i-starcow-starozakonnych-w-warszawie [dostęp: 15.03.2023]; Ż. Grotowski, *Rozwój zakładów dobroczynnych w Warszawie*, Warszawa 1910; E. Mazur, *Opieka dobroczynna nad starcami w Warszawie w drugiej połowie XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 2010, t. 58, z. 1; *Ustawa dla głównego domu schronienia ubogich starców i sierot starozakonnych w Warszawie* [w:] *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, t. 3, cz. 3, Warszawa 1866; A. Witkowska-Krych, *Główny Dom Schronienia*, „Zagłada Żydów. Studia i materiały" 2017, nr 13.

[B. P.]

FUNDACJA IM. WACŁAWA MAŃKOWSKIEGO – organizacja charytatywna Jadwigi i Wacława Mańkowskich. Stanowiła część programu katolickiego Towarzystwa Przytułków, Noclegów i Tanich Garkuchni założonego i wspieranego przez rodzinę Mańkowskich. Z inicjatywy stowarzyszenia 18.05.1901 oddano do użytku Dom Pracy dla Chłopców im. Mańkowskich w Warszawie w dzielnicy Praga. Placówka przyjmowała ubogich chłopców w wieku 7–14 lat wyznania rzymskokatolickiego z terenu Nowej Pragi w Warszawie. Głównym celem było wychowanie, promowanie zajęć rzemieślniczych i edukacja religijno-narodowa. Dzieci uczyły się praktycznych zawodów m.in.: szewstwa, krawiectwa, introligatorstwa, stolarki. Chodziły do 4-klasowej szkoły z lekcjami języka polskiego. Osoby, które chciały się kształcić dalej, otrzymywały stypendia od fundacji. Obiekt mógł pomieścić 300 chłopców, najubożsi mieli zagwarantowane miejsce w internacie. Dożywotnim kuratorem domu został ks. Ignacy Dudrewicz. W 1903 w zakładzie przebywało 250 chłopców. W placówce pracowały dwie nauczycielki, jeden nauczyciel oraz mistrzowie: krawiecki, szewski i introligatorka. W 1917 dom został przejęty przez księży Marianów. W 1919 placówka została przekształcona w zakład zamknięty. W 1921 w domu znajdowało się ok. 100 dzieci. Taka liczba podopiecznych była utrzymywana przez lata 20. i 30. XX wieku. W okresie dwudziestolecia dom był wspierany m.in. przez miasto stołeczne Warszawę oraz przez samą fundację. Utworzono w domu „Krucjatę Eucharystyczną" oraz koło ministrantów. W latach 30. XX wieku rozwiązano szkołę powszechną. Zakład został przekształcony w bursę. Od 4.10.1939 uruchomiono kuchnię dla ubogich i potrzebujących. Wydawano ok. 3 tys. posiłków dziennie. W obiekcie prowadzono tajne nauczanie. Przez okres II wojny światowej obiekt organizacji był magazynem i miejscem konspiracyjnym Armii Krajowej. Fundacja istniała do 1949.

Źródła: J. Durka, *Z działalności Stanisława Mańkowskiego (1876–1937) – właściciela majątku w Kazimierzu Biskupim*, „Polonia Maior Orientalis" 2018, t. 5; *Dom Pracy im. Mańkowskich*, https://www.twoja-praga.pl/praga/zabytki/1719.html [dostęp: 20.03.2023]; *Kronika*, „Kurier Poznański" 4.11.1900, nr 280; A.E. Mańkowski, *Kronika domowa Mańkowskich*, Warszawa 2017; M. Pilich, *Ulice Nowej Pragi*, Warszawa 2003.

[B. P.]

FUNDACJA ING DZIECIOM – organizacja dobroczynna założona 18.04.1991 jako Fundacja Banku Śląskiego. Od 1992 do 1997 stowarzyszenie publikowało książki o zasadach funkcjonowania banków komercyjnych, które były bezpłatnie ofiarowywane uczniom i ekonomicznym szkołom średnim. W okresie od 1992 do 2004 we współpracy z Fundacją Młodzieżowej Przedsiębiorczości przygotowano materiały edukacyjne o ekonomii stosowanej dla uczniów liceów, nauczycieli. Dzięki wsparciu organizacji od 1996 do 1998 70 szkół w województwie śląskich uzyskało dostęp do Internetu. W latach 1996–2015 systematycznie wspierano szpitale, szkoły oraz domy dziecka. W 1997 fundacja przeprowadziła zbiórkę pieniężną dla osób poszkodowanych podczas powodzi. W 2000 uruchomiono kolonię dla 174 małoletnich z obszarów dotkniętych powodzią w Polsce i na Węgrzech. Od

2000 do 2005 stowarzyszenie uczestniczyło w Programie Prezydenta RP „Internet dla szkół". W 2005 dokonano zmiany nazwy z Fundacja Banku Śląskiego na Fundacja ING Dzieciom. Tego samego roku przeprowadzono zbiórkę pieniężną – 57 tys. zł na rzecz ofiar tsunami w Indonezji. W 2005 uruchomiono program „Turnusy Uśmiechu". Oferowano szerokie wsparcie dla dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Od 2005 do 2008 wydawano książki dla dzieci, rodziców, nauczycieli, pedagogów z przeznaczeniem dla osób ze spektrum autyzmu. W latach 2005–2013 utworzono 32 świetlice internetowe w kraju. W 2010 przekazano 100 tys. zł dla 4 szkół poszkodowanych w czasie powodzi. W 2017 we współpracy z Centrum Edukacji Obywatelskiej utworzono nową koncepcję programu „Młodzi Przedsiębiorcy". W 2018 przyjęta do Forum Darczyńców w Polsce. Od 2019 zainaugurowano cykl otwartych spotkań pt. „Wiedzieć więcej – spotkania z Fundacją ING Dzieciom". W 2019 zostało zrealizowanych 81 projektów dla ok. 6800 dzieci. Do 2023 w projektach „Turnusy Uśmiechu" uczestniczyły 12 503 osoby. W 2022 wraz z ING Bankiem Śląskim utworzono zbiórkę dla osób poszkodowanych w wyniku konfliktu zbrojnego na Ukrainie.

Źródła: *Fundacja ING Dzieciom*, https://www.ing.pl/o-banku/esg/esg-przedsiebiorczosc/fundacja-ing-dzieciom [dostęp: 21.01.2024]; T. Orzeszko, *Miejsce edukacji finansowej społeczeństwa w strategii społecznej odpowiedzialności biznesu krajowych banków giełdowych w Polsce* „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu" 2014, nr 330; K. Waliszewski, *Społeczna odpowiedzialność banków w Polsce w dobie pandemii COVID-19* [w:] *Bankowość komercyjna i spółdzielcza w Polsce – refleksje po trzech dekadach transformacji. Szkice ku pamięci Doktora Ryszarda Mikołajczaka*, Poznań 2022; https://www.ingdzieciom.pl/kim-jestesmy [dostęp: 21.01.2024]; B. Wieteska-Rosiak, *Społeczna odpowiedzialność zakładów ubezpieczeń*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica" 2012, nr 274.

[B. P.]

FUNDACJA KRĄG PRZYJACIÓŁ DZIECKA IM. ŚW. JÓZEFA KALASANCJUSZA – fundacja założona 16.05.1991 w strukturze zakonu pijarów, z siedzibą w Warszawie. Jej celami są: pomoc dzieciom i młodzieży, w szczególności znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej i ze środowisk zagrożonych społecznie, rozwój nauki, edukacji, oświaty i wychowania, działalność charytatywna, promocja i organizacja wolontariatu, pomocy społecznej, wyrównywanie szans dla dzieci i młodzieży, organizacja wypoczynku dla dzieci i młodzieży, działania na rzecz osób niepełnosprawnych, promowanie integracji europejskiej, podtrzymywanie tradycji narodowej. Cele realizuje poprzez pomoc materialną, integrację środowiskową, organizowanie wydarzeń kulturalnych dla dzieci i rodziców, pozyskiwanie i przekazywanie środków finansowych na opiekę nad dziećmi, budowę szkół, ośrodków wychowawczych, wynagrodzenia dla opiekunów i nauczycieli, wspieranie działań dydaktyczno-wychowawczych i duszpasterskich w pijarskich kolegiach, parafiach, szkołach i innych ośrodkach. Prowadzi placówki zapewniające całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub w podeszłym wieku, centra integracji społecznej, domy pomocy społecznej, placówki opiekuńczo-wychowawcze. Dofinansowuje prace remontowe i wykończeniowe obiektów szkolnych, zakup mebli i wyposażenia dla szkół. Wspiera działalność świetlic środowiskowych, dofinansowuje udział dzieci i młodzieży w turnusach rehabilitacyjnych prowadzonych w ośrodkach leczniczych, terapii indywidualnej i domowej. W 2021 fundacja realizowała projekt „Świadomy swoich praw" – upowszechniający pośród uczniów wiedzę na temat praw i obowiązków obywateli RP, postawy obywatelskiej, wspólnoty szkolnej. Organizowała warsztaty z robotyki „W świecie robotów", jest współorganizatorem i fundatorem nagród Ogólnopolskiego Konkursu Gramatycznego.

Źródła: *Statut Fundacji Krąg Przyjaciół Dziecka im. św. Józefa Kalasancjusza,* https://fundacja.pijarzy.pl/statut-fundacji [dostęp: 16.06.2023]; Fundacja Krąg Przyjaciół Dziecka im. św. Józefa Kalasancjusza, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011,* Warszawa 2012; Fundacja Krąg Przyjaciół Dziecka im. św. Józefa Kalasancjusza, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności*

organizacji pożytku publicznego za rok 2021, Warszawa 2022.

[A. M.-S.]

FUNDACJA KS. SIEMCA – organizacja dobroczynna założona przez ks. Jana Siemca w Warszawie. W 1897 kupił on nieruchomość wraz z działką przy ulicy Wiślanej 11 w Warszawie. Po adaptacji obiektu miejsce znalazło w nim 70 chłopców, 12 z nich zamieszkało na stałe. W 1899 oddano do użytku pięciopiętrowy budynek, który pomieścił 230 osób, 28 z nich mieszkało w internacie. W 1905 uruchomiono szkołę składającą się z 6 oddziałów. Przed 1914 uczęszczało do niej ok. 600 dzieci. W 1912 ukończono budowę części domu, która została przeznaczona na przytułek i szwalnię dla dziewcząt. Władze miejskie finansowały wypłatę pensji nauczycielom szkoły. Warsztaty i internat były utrzymywane przez fundację. W czasie I wojny światowej zakład zmienił profil z placówki edukacyjnej na opiekuńczą. W grudniu 1918 podjęto decyzję o przekazaniu fundacji pod zarząd salezjanów. 19.08.1919 zawarto umowę o przejęciu fundacji. Ustalono, że do zakładu mogli być przyjmowani chłopcy przysyłani przez magistrat, sieroty, półsieroty z Powiśla oraz chłopcy z bardzo biednych rodzin pełnych. W 1919 w skład domu pracy dla nieletnich wchodziły oddział dla chłopców, oddział dla dziewcząt i osada „Goździk" koło Mińska Mazowieckiego. Dom pracy otrzymał nazwę Zakład imienia Księdza Siemca. Po 1918 posiadał warsztaty ślusarski, stolarski, szkołę powszechną, przytułek dla dziewcząt. Od 1923 funkcjonował jako Zakład Salezjański im. Ks. Siemca. Oddział dla dziewcząt został oddany pod zarząd sióstr miłosierdzia. Stał się osobną placówką. W kolejnych latach uruchomiono warsztaty krawiecki i szewski. Do 1923 zakończono prowadzenie szkoły powszechnej. Utworzono średnią szkołę zawodową. Rozszerzono profil kształcenia o warsztaty drukarskie i introligatorskie. W 1933 uruchomiono tzw. doświadczalną pracownię graficzną. Był to jednoroczny kurs przeznaczony dla uzdolnionej młodzieży. 12.05.1939 kurs stał się Prywatnym Męskim Gimnazjum Graficznym.

Źródła: *Dziesięciolecie działu grafiki Salezjańskiej Szkoły Rzemiosł im. ks. Siemca w Warszawie 1923–1933*, Warszawa [1933]; Ż. Grotowski, *Rozwój zakładów dobroczynnych w Warszawie*, Warszawa 1910; B. Kant, *Salezjanie na warszawskim Powiślu. Spadkobiercy dzieła ks. prałata Jana Siemca*, Warszawa 2013; J. Pietrzykowski, *Początki pracy Salezjanów w Warszawie na Powiślu*, „Seminare" 2019, t. 40, nr 2; J. Pietrzykowski, *Duchowni polscy – dobrodzieje salezjańscy z lat 1898–1938*, „Seminare" 2002, t. 18; M. Sośnierz, *Szkoły zawodowe prowadzone przez instytucje dobroczynne na terenie Wilna, Warszawy i Łodzi*, „Saeculum Christianum" 1996, t. 3, nr 2.

[B. P.]

FUNDACJA PIOTR I PAWEŁ „RADOŚĆ DZIECIOM" – fundacja ustanowiona przez spółkę akcyjną „Piotr i Paweł" i zarejestrowana 4.03.2010 z siedzibą w Poznaniu. Funkcję prezesa pełniła Joanna M. Korzeniowska. Celem działalności było wsparcie młodych osób uzdolnionych, chorych lub potrzebujących, wspieranie rozwoju lub zdrowia dzieci poprzez: a) pomoc dzieciom chorym lub wymagającym leczenia, trudnych lub drogich zabiegów medycznych, dzieciom szczególnie uzdolnionym w trudnej sytuacji materialnej i rodzinnej, dziecięcym szpitalom i placówkom medycznym, rodzinnym domom dziecka, rodzinom zastępczym, dziecięcym placówkom wychowawczym, oświatowym i opiekuńczym, b) podejmowanie i wspieranie działań w zakresie upowszechniania profilaktyki zdrowotnej dzieci oraz w celu pobudzania aktywności kulturalnej, oświatowej i sportowej dzieci. Katalog podejmowanych działań obejmował: organizowanie i finansowanie zakupu specjalistycznego sprzętu medycznego dla dzieci, wyposażanie poradni dziecięcych, szpitali i ośrodków specjalistycznych w sprzęt rehabilitacyjny, organizowanie i finansowanie dzieciom zabiegów medycznych, kuracji i zabiegów rehabilitacyjnych, zakup dzieciom leków i środków medycznych, żywności, środków higieny, sprzętu sportowego i rekreacyjnego, fundowanie stypendiów dla dzieci, organizowanie i finansowanie kolonii i wycieczek dla dzieci, działalność edukacyjna i upowszechniająca tworzenie rodzin przysposabiających, zastępczych oraz placówek rodzinnych – pro-

mowanie idei rodzicielstwa zastępczego. W ramach programu „Orzełki" fundacja wspierała dzieci osiągające sukcesy w różnych dziedzinach sportu (judo, tenis, piłka ręczna, szermierka). Organizowała też zbiórki publiczne. Od 2019 ograniczała działalność ze względu na postępowanie restrukturyzacyjne spółki „Piotr i Paweł", w 2023 rozpoczęto proces likwidacyjny fundacji.

Źródła: Fundacja Piotr i Paweł „Radość Dzieciom", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2017*, Poznań 2018; Fundacja Piotr i Paweł „Radość Dzieciom"*, Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*; *Statut fundacji Piotr i Paweł, „Radość Dzieciom"*, Poznań 2009; E. Szul, *Biznesowa innowacyjność społeczna na przykładzie firm rodzinnych*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne" 2017, nr 3.

[A. M.-S.]

FUNDACJA POLSAT – fundacja związana z prywatną Telewizją Polsat zarejestrowana 10.01.1996. Podjęła działalność w zakresie ochrony zdrowia i ratowania życia dzieci, wspomagania ich rozwoju, inicjatyw edukacyjnych i charytatywnych pod hasłem „Polsat Dzieciom". Pomocy udzielano z powodu niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, ochrony macierzyństwa, wielodzietności, zdarzeń losowych, sytuacji kryzysowej, klęski żywiołowej lub ekologicznej. Zakres pomocy obejmował zapomogę pieniężną lub rzeczową. Fundacja finansowała zabiegi i operacje, leki, terapie, indywidualny sprzęt medyczny, rehabilitacyjny i ortopedyczny, remonty i modernizacje placówek medycznych. Pierwszą medialną akcją był konkurs Telewizji Polsat i Fundacji Polsat „Wystarczy chcieć" (26.10–28.12.1997). Zebrano 7 mln zł przekazanych na budowę i rozbudowę **Centrum Zdrowia Dziecka** oraz sprowadzenie do Polski programu rodzinnych przeszczepów wątroby (do 2020 r. wykonano 400 przeszczepów). W czasie powodzi w 1997 fundacja przekazała środki na pomoc żywnościową, dotacje dla szpitali, szkół, przedszkoli i Domy Samotnej Matki, sfinansowała budowę domów jednorodzinnych. W latach 1999–2004 realizowała akcję „Podaruj dzieciom słońce". Inwestowała m.in. w: utworzenie Oddziału Przeszczepiania Szpiku Kostnego w Klinice Hematologii, Onkologii i Transplantologii Dziecięcej w Lublinie (1998–1999) i Dziecięcego Centrum Oparzeniowego w Instytucie Pediatrii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (2000), remont i wyposażenie Oddziału Ortopedycznego w Lubuskim Ośrodku Rehabilitacyjno-Ortopedycznym (2002–2010), budowę Kliniki Patologii i Intensywnej Terapii Noworodka przy Centrum Zdrowia Dziecka (2006–2016), rozbudowę Pomorskiego Ośrodka Terapii Laserowej im. Fundacji Polsat w Gdańsku (2018). Do 2021 wpierała m.in. Fundację Domowe Hospicjum Dziecięce Promyczek w Otwocku, Wrocławskie Hospicjum dla Dzieci, Mazowieckie Centrum Neuropsychiatrii. Do 2021 pomogła ok. 40 tys. dzieci (łączna kwota ok. pomocy 260 mln zł) i udzieliła wsparcia finansowego 2600 szpitalom i ośrodkom medycznym.

Źródła: *Sprawozdanie finansowe dla Fundacji Polsat za okres 01.01.2021-31.12.2021*, Warszawa 2022; *Fundacja Polsat. Jesteśmy dla dzieci już 22 lata*, https://www.fundacjapolsat.pl/bin/203896eac82eeb0d74556706207ccfe4.pdf [dostęp: 6.01.2023]; *Raport Fundacji Polsat na lata 1996–2011*, http://www.rejestrraportow.pl/wp-content/uploads/2016/12/Fundacja-Polsat-1996-2011.pdf [dostęp: 6.01.2023]; *Regulamin udzielania pomocy społecznej Fundacji Polsat*, https://www.fundacjapolsat.pl/bin/ec0a2136b93b2114e6bf73a49d250f1f.pdf [dostęp: 6.01.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA POMOCY DZIECIOM „HAPPY KIDS" – zarejestrowana 30.09.2002, otrzymała status organizacji pożytku publicznego 07.12.2004. Od 2002 jej prezesem jest Aleksander Kartasiński. Celem fundacji jest rozwijanie pieczy zastępczej dla dzieci niewychowywanych w rodzinach naturalnych, udzielanie pomocy prawnej, materialnej, finansowej dzieciom i ich opiekunom w trudnych sytuacjach życiowych, pomoc i wsparcie dla instytucji społecznych i państwowych, zapobiega-

nie patologiom społecznym (narkomanii, alkoholizmowi), pomoc finansowa w leczeniu i rehabilitacji dzieci i młodzieży, pomoc w wyprowadzaniu z bezdomności, pomoc w zapewnianiu wypoczynku letniego i zimowego, działania na rzecz osób niepełnosprawnych, edukacja w zakresie zapobiegania wczesnemu macierzyństwu. Fundacja organizuje i finansuje stypendia i nagrody, konferencje, seminaria, imprezy, konkursy, szkolenia, warsztaty dla osób niepełnosprawnych i ich otoczenia. Tworzy i prowadzi całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego. Do 2011 utworzyła 5 **rodzinnych domów dziecka**, do 2020 było ich 12, a w 2020 otworzyła 5 kolejnych w Łodzi dla 38 dzieci. Ogółem w 2021 miała 17 takich ośrodków dla 140 dzieci całkowicie lub częściowo pozbawionych opieki rodzicielskiej. W 2021 do ośrodków zostało przyjętych 37 dzieci, 3 uchodźców i 1 osoba z Ukrainy. Do ośrodków przyjmowano również małoletnich uchodźców. Z pomocą Fundacji ewakuowano do Polski ok. 1500 dzieci z ukraińskich domów dziecka wraz z opiekunami. Fundacja opiekowała się 15 dziećmi z niepełnosprawnościami intelektualnymi i fizycznymi, 27 dzieci objęto opieką terapeutyczną. Po raz pierwszy zorganizowano kolonie letnie dla dzieci w wieku 3–5 lat. Do 2023 fundacja pomogła 1640 dzieciom osieroconym, 300 chorym i niepełnosprawnym. Prowadziła m.in. kampanię „Przytul. Zostań rodzicem zastępczym".

Źródła: Fundacja Pomocy Dzieciom „Happy Kids", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021,* Warszawa 2022; Fundacja Pomocy Dzieciom „Happy Kids", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011,* Warszawa 2012; Fundacja Pomocy Dzieciom „Happy Kids", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2001,* Warszawa 2021; D. Jagusiak, *Przyszedł czas na real-time CSR! Pomoc Ukrainie zmusiła biznes do zredefiniowania pojęcia „firmy odpowiedzialnej społecznie"* [w:] *CSR? Tak, poproszę*, Warszawa 2022.

[A. M.-S.]

FUNDACJA POMOCY DZIECIOM I OSOBOM CHORYM „KAWAŁEK NIEBA" – fundacja zarejestrowana 30.03.2011, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 19.07.2013. Świadczy działalność charytatywną, pomocową i edukacyjną. Jej celem jest pomaganie w zakresie finasowania leczenia, operacji medycznych, rehabilitacji, zakupu lekarstw i sprzętu medycznego. Działa na rzecz dzieci i młodzieży, rodzin w trudnej sytuacji życiowej, osób niepełnosprawnych i chorych poprzez: pomoc finansową w zakresie dożywiania osób potrzebujących, wydawanie żywności, odzieży, przyborów szkolnych, leków, przekazywanie środków na leczenie, organizowanie szkoleń, sympozjów, seminariów, organizowanie pomocy psychologicznej i socjoterapeutycznej, organizację turnusów i obozów edukacyjnych i rehabilitacyjnych, dofinansowanie wyjazdów wakacyjnych i wycieczek dzieci. Fundacja prowadzi świetlice socjoterapeutyczne, organizuje i prowadzi zajęcia rehabilitacyjne i profilaktyczne, działalność edukacyjną, wydawniczą i badawczą, zajmuje się rzecznictwem interesów dzieci i młodzieży ze środowisk marginalizowanych. Fundacja finansuje m.in. leczenie nierefundowane, pomaga w szukaniu leczenia dzieci w Polsce i w klinikach zagranicznych, współpracuje z ośrodkami pomocy społecznej, prowadzi akcję „Pogotowie Dziecięce". Finansuje obiady dla gminnych i miejskich szkół, ośrodków dla dzieci niepełnosprawnych. Ze środków fundacji do 2022 sfinansowano 42 520 posiłków. Fundacja zakupiła sprzęt medyczny do leczenia nowotworów u dzieci i dorosłych, ratowania wzroku wcześniaków i dla oddziałów intensywnej terapii w szpitalach. Wyposaża w sprzęt i środki medyczne hospicja. W 2020 wyposażała szpitale w sprzęt medyczny (m.in. respiratory, koncentratory tlenu) dla ratowania chorych na COVID-19. Tworzy sale rehabilitacji i „doświadczeń Świata" dla niepełnosprawnych dzieci. Do 2022 fundacja pomogła ponad 229 tys. osób.

Źródła: Fundacja Pomocy Dzieciom i Osobom Chorym „Kawałek Nieba", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Rumia 2022; Fundacja Pomocy Dzieciom i Osobom Chorym

„Kawałek Nieba", *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2013*, Rumia 2014; *Historia Fundacji*, https://www.kawalek-nieba.pl/historia-fundacji/ [dostęp: 17.06.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA POMOCY DZIECIOM IM. STANISŁAWY BIEŃCZAK – powstała 12.03.2002 w Brzozowie, status organizacji pożytku publicznego uzyskała w 2004. Patronką została babka współzałożyciela Fundacji Andrzeja Bieńczaka. Celem fundacji jest pomoc żywnościowa, materialna, edukacyjna, medyczna i prawna dla dzieci i młodzieży, w szczególnych przypadkach dla osób dorosłych. Podopiecznymi fundacji są dzieci, które nie miały właściwego wparcia w środowisku rodzinnym i społecznym oraz dotknięte przemocą, alkoholizmem w rodzinie, trudną sytuacja materialną, chorobą. Do działań fundacji należy m.in.: fundowanie stypendiów i pomoc materialna, pomoc w zakresie zapewniania kształcenia i opieki medycznej, organizowanie spotkań, warsztatów, zajęć przeciwdziałających patologii społecznej, wspieranie rozwoju i działanie na rzecz dzieci żyjących w ubóstwie, pomoc dzieciom chorym niepełnosprawnym i wybitnie uzdolnionym. Fundacja organizuje warsztaty dla dzieci w ramach promocji integracji społecznej, rozwoju, warsztatów plastycznych i artystycznych. Współpracuje ze szkołami w ramach Tygodnia Solidarności z Ubogim Dzieckiem. Dofinansowuje turnusy kolonijne dla dzieci. W 2022 w ramach projektu wakacyjnego „Artystyczna podróż" prowadzono warsztaty kreatywne, zajęcia wokalno-instrumentalne i papieroplastyczne. Prowadzono zajęcia ekologiczne, z robotyki i programowania i prace nad łazikiem „Marsjańska Mrówka". W latach 2012–2015 zakończył się pierwszy etap realizacji projektu Wioski Dziecięcej „Nasz Dom" dla sierot biologicznych i społecznych w Brzozowie. W ramach wioski powstały 2 budynki dla rodzinnych domów dziecka i ośrodek „Mała Akademia Życia". Od 2020 przy fundacji działa Muzeum Samochodów Zabytkowych i Centrum Edukacyjne w Jasienicy Rosielnej. W 2022 fundacja włączyła się w pomoc osobom z Ukrainy.

Źródła: Fundacja Pomocy Dzieciom im. Stanisławy Bieńczak, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Brzozów 2023; Fundacja Pomocy Dzieciom im. Stanisławy Bieńczak, *Roczne uproszczone sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Brzozów 2022; Statut Fundacji Pomocy Dzieciom im. Stanisławy Bieńczak w Brzozowie, woj. Podkarpackie, Polska, https://www.fpd.org.pl/pl/o-fundacji/statut [dostęp: 20.06.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA POMOCY DZIECIOM Z CHOROBĄ NOWOTWOROWĄ – organizacja pomocowa powstała w 1991 w Warszawie z inicjatywy rodziców dzieci chorych na nowotwór, przy wsparciu lekarzy onkologów. Zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym 22.01.2002, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 31.03.2006. Celami statutowymi fundacji są: prowadzenie ośrodka rehabilitacyjnego wspierającego dziecko z rodziną w trakcie i po leczeniu onkologicznym – ułatwiającego adaptację i integrację w okresie remisji, organizowanie zajęć terapeutycznych minimalizujących skutki leczenia, aktywność edukacyjna w zakresie nabywania kwalifikacji zawodowych lub powrotu do szkoły, organizowanie obozów, kolonii stymulacyjno-terapeutycznych dla dzieci i młodzieży po chorobie nowotworowej, pomoc finansowa rodzinom w zakresie pozyskiwania leków i wyposażenia medycznego, wspomaganie zakładów opieki zdrowotnej, upowszechnianie wiedzy z zakresu onkologii. Fundacja organizowała od 2018 kampanie społeczne „Wciąż jestem tym, kim byłam" – o problemach emocjonalnych dzieci chorych na nowotwór i „Wyprzedzamy nowotwór" na rzecz diagnostyki nowotworowej, oraz programy pomocy dziecku i rodzinie, w którego ramach udostępniano miejsca w ośrodku terapeutycznym. Organizuje wypoczynek i rekreację dla dzieci w formie wyjazdów, zajęć plastycznych, obozy rehabilitacyjne, wypoczynkowo-terapeutyczne w obiektach sanatoryjnych lub ośrodkach wczasowych. Od 2013 realizuje program obozów turystycznych pod hasłem „Poznajemy stolicę Polski". Prowadzi w Warszawie ośrodek terapeutyczny dla dzieci

i ich rodziców w okresie leczenia lub badań kontrolnych. W 2022 średnio przebywało w nim 10 osób dziennie. Osoby przebywające w ośrodku są objęte opieką terapeutyczną, socjalną i pielęgniarską. Prowadzi indywidualne zajęcia terapeutyczne. Inicjuje akcje charytatywne (w 2020 – „Tatry 2000 w SZCZYTnym celu"). W 2022 fundacja przyjęła do swojego ośrodka matki z dziećmi chorymi na nowotwory ze szpitala w Kijowie.

Źródła: Fundacja Pomocy Dzieciom z Chorobą Nowotworową, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Warszawa 2021; Fundacja Pomocy Dzieciom z Chorobą Nowotworową, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022; Fundacja Pomocy Dzieciom z Chorobą Nowotworową, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011*, Warszawa 2012; *Statut Fundacji,* https://fundacja.net/statut/ [dostęp: 28.07.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA ROCKEFELLERA – powstała w 1913, jedna z najistotniejszych instytucji filantropijnych założonych przez Johna D. Rockefellera (obok The Rockefeller Institute for Medical Research, 1901, późniejszego Uniwersytetu Rockefellera oraz The General Education Board, 1902). Twórca fundacji John D. Rockefeller (1839–1937), magnat finansowy (właściciel Standard Oil), traktował działalność filantropijną jako swego rodzaju powinność religijną. Jego współpracownik i właściwy architekt przedsięwzięć filantropijnych, Frederick T. Gates, połączył medycynę naukową z rozwojem wydajności pracy i propagował medycynę prewencyjną i wiedzę o higienie jako narzędzia rozwoju gospodarki kapitalistycznej. Kapitał fundacji opierał się na rodzinnych firmach naftowych. Po utworzeniu fundacji prezesurę objął J.D. Rockefeller (junior), kierował nią do 1929. Deklarowanym celem fundacji było promowanie dobrobytu ludzkości na całym świecie. W 1913 Fundacja Rockefellera założyła International Health Division (prekursora WHO) i rozpoczęła realizację pierwszego programu zdrowotnego poza USA (początkowo leczono tęgoryjca dwunastnicy, malarię, gruźlicę, żółtą febrę). Na ziemiach polskich według koncepcji Fundacji Rockefellera tworzono **ośrodki zdrowia** (od 1925), instytucje z zasady mające pełnić zadania profilaktyczne w opiece nad matką i dzieckiem oraz ochronne w razie wystąpienia chorób zakaźnych. Wzorowane były na amerykańskich Health Centre. Z pomocy finansowej Fundacji Rockefellera utworzono tzw. ośrodki wzorcowe: pierwszy na warszawskim Mokotowie (następnie przejęty przez warszawski samorząd i nazwany Pierwszą Miejską Stacją Higieny Zapobiegawczej) i kolejne w powiatach: warszawskim, skierniewickim i będzińskim. Ośrodki otrzymywały wsparcie finansowe od fundacji przez 5 lat. Zgodnie z założeniami działalność placówek miała się przyczynić do określenia zadań edukacyjnych i profilaktycznych oraz opracowania adekwatnego do tych zadań modelu placówki.

Źródła: E.R. Brown, *Medycyna Rockefellera. Służba zdrowia i kapitalizm*, Wrocław 2021; R. Chernow, *Tytan. Życie Johna D. Rockefellera*, Warszawa 2016; J. Danielski, *Charakter i zadania ośrodków zdrowia*, Tarnopol 1931; P. Grata, *Na drodze do publicznej służby zdrowia. Meandry polityki zdrowotnej Drugiej Rzeczypospolitej*, „Polityka i Społeczeństwo" 2016, nr 3(14); J. Nodangard, *Rockefeller. Totalna kontrola*, Wołownia 2021; *Ośrodki zdrowia w Polsce*, red. M. Kacprzak, Warszawa 1928; B. Pasterski, *Ośrodki zdrowia jako ogniwo publicznej służby zdrowia w Drugiej Rzeczypospolitej*, „UR Journal of Humanities and Social Scientes" 2021, nr 3.

[K. Ch.]

FUNDACJA SIEPOMAGA – założona w 2009 przez Patryka Urbana w Poznaniu, zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym 29.09. 2011, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 16.10.2014. Fundacja prowadzi działania mające na celu gromadzenie środków finansowych poprzez zbiórki publiczne, propaguje wykorzystanie nowoczesnych technologii w prowadzeniu organizacji pożytku publicznego, rozwijania świadomości w zakresie potrzeb aktywnego uczestnictwa w pracach organizacji pożytku publicznego i wspierania ich celów, finansując działania i projekty zwią-

zane z działalnością pożytku publicznego, udziela pomocy społecznej, przekazuje darowizny. W 2014 fundacja miała 66 podopiecznych. Przeznaczała środki pieniężne na: operacje i zabiegi, leczenie w Polsce i za granicą (operacje kręgosłupa, zabiegi protezowania oczu, badania dla wcześniaków), rehabilitację (dla podopiecznych chorujących na porażenie mózgowe, SLA, autyzm, zespoły wad wrodzonych), sprzęt rehabilitacyjny i medyczny, lekarstwa. W 2021 pomogła ponad 2,5 tys. osób, przeznaczając w ramach działań na rzecz podopiecznych ponad 286 mln zł, a na rzecz wsparcia innych organizacji: 147,6 mln zł. W ramach akcji „Wspieramy polską służbę zdrowia w walce z COVID-19" przekazała podmiotom leczniczym i opiekuńczym darowizny finansowe na kwotę 1,3 mln zł. Uruchomiła zbiórkę na doposażenie ośrodków medycznych w sprzęt medyczny (90 urządzeń do tlenoterapii, 208 tys. maseczek, sprzęt ochrony osobistej) – 90 tys. osób przekazało ponad 4,1 mln zł. W 2022 wsparła podopiecznych na kwotę 225,5 mln zł, a inne organizacje na kwotę 152,6 mln zł, uruchomiła zbiórki własne na pomoc ofiarom konfliktu zbrojonego na Ukrainie, zbierając 23,6 mln zł na zakup artykułów spożywczych, darowizny pieniężne dla organizacji wspierających ofiary wojny, darowizny rzeczowe przekazane ofiarom w Ukrainie (apteczki, materiały opatrunkowe, sprzęt medyczny, łóżka szpitalne, środki higieny osobistej, radiotelefony).

Źródła: Fundacja Siepomaga, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2014*, Poznań 2015; Fundacja Siepomaga, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Poznań 2022; Fundacja Siepomaga, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Poznań 2023.

[A. M.-S.]

FUNDACJA STANISŁAWA SKARBKA WE LWOWIE – organizacja dobroczynna założona w 1811. 1.08.1843 **Stanisław Skarbek** podpisał akt fundacyjny, w którym ofiarował cały majątek na rzecz ubogich i sierot. Fundacja założyła zakład w Drohowyżu. Stosowała nowoczesne formy opieki nad dziećmi. Wzorowano się na zagranicznych szkołach na wolnym powietrzu oraz „domach radości" Marii Montessori. Budowa zakończyła się w 1875. W pierwszym roku działalności przyjęto pod opiekę 76 chłopców oraz 44 dziewczynki. Kształcenie elementarne trwało 4 lata, odbywało się w miejscowej szkole publicznej. Dzieci starsze nieuczące się do tej pory odbywały kształcenie elementarne przez 3 lata. Regulamin ustalił 22 godziny tygodniowo nauki w klasach niższych i 26 w klasach wyższych. Najmłodsi podopieczni mieli do dyspozycji ogródek freblowski przy placówce. Codzienne obowiązki oraz edukację normował regulamin. Stanisław Skarbek przekazał zarządzanie fundacją wraz z kontrolą Wydziałowi Krajowemu i Sejmowi Krajowemu. W zakładzie dzieci miały przebywać przez 7 lat. W budynku uruchomiono szkołę czteroklasową żeńską oraz sześcioklasową wydziałową męską. W 1882 podpisano umowę z siostrami felicjankami, które objęły nadzór nad pracą z dziewczętami. Dla dziewcząt organizowano kursy praktyczne z prac domowych, krawiectwa, kucharskie, robótek ręcznych. Dla chłopców były organizowane od 1878 kursy: szewstwa, kowalstwa i inne. Utworzono szkołę ogrodnictwa i warsztat rymarsko-lakierniczy. Nadzór nad młodzieżą poza obiektem sprawowali dozorcy i dozorczynie. 26.10.1903 nadzór nad warsztatami rzemieślniczymi przejął Wydział Krajowy. W czasie I wojny światowej zakład poniósł straty. Po 1918 uruchomiono m.in.: kurs przysposobienia wojskowego czy hufiec skautowy. W 1939 w ośrodku było ok. 500 dzieci. Placówka zakończyła działalność w 1939.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; M. Balukiewicz, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Katowice 2000; *Dokumenta Fundacyi Stanisława hr. Habdank Skarbka tworzącej Zakład sierót i ubogich w Drohowyżu*, Lwów 1875; *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*, Kraków–Warszawa 1928; A. Haratyk, *Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece nad dziećmi ubogimi i osieroconymi*

(1867–1914), Kraków 2007; V. Kemin, *Mecenasostwo hrabiego Stanisława Skarbka w tradycji wychowawczej Galicji*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2017, t. 14; *Kresy wschodnie Rzeczypospolitej: opisu i obrazy przeszłości*, oprac. S. Przybylski, Lwów [po 1926].

[B. P.]

FUNDACJA ŚWIĘTEGO MIKOŁAJA – nastawiona przede wszystkim na wsparcie dzieci i młodzieży fundacja założona 29.05.2002 w Piasecznie. Status organizacji pożytku publicznego uzyskała 19.05.2004. Celami statutowymi fundacji są: prowadzenie i wspieranie rozwoju badań naukowych z zakresu filozofii, teologii, prawa, ekonomii oraz nauk społecznych i humanistycznych oraz upowszechnianie ich wyników; promocja kultury; wspieranie rozwoju organizacji pozarządowych; edukacja w zakresie uzyskiwania funduszy i środków europejskich w dziedzinach społecznych, kulturalnych, zdrowotnych, edukacyjnych i w zakresie dobroczynności; pomoc społeczna; pomoc finansowa, rzeczowa i edukacyjna osobom potrzebującym. Od 2010 Fundacja przyznaje stypendia dla uzdolnionych dzieci i młodzieży z niezamożnych rodzin (ogółem przyznała 3430 stypendiów). Współpracuje ze szkołami, udzielając pomocy psychologicznej dla dzieci i młodzieży poprzez finansowanie diagnozy i terapii, działań profilaktycznych, terapeutycznych i interwencyjnych w szkołach – do 2022 zrealizowano 23 programy profilaktyczne dla 5373 uczniów, 427 nauczycieli i 2675 rodziców, 12 programów terapeutycznych dla 1355 uczniów, 256 nauczycieli, 593 rodziców, program interwencji kryzysowej (15 uczniów, 4 rodziców) oraz sfinansowano terapie 40 dzieciom. Od 2012 prowadzi konkurs „Solidarna Szkoła", od 2015 – program „Akademia Liderów Fundacji Świętego Mikołaja" dla uczniów szkół średnich w wieku 16–20 lat, od 2018 – w Aleppo działania na rzecz pomocy dzieciom, wspierając ich w rozwoju i edukacji. Od 2020 fundacja prowadzi Instytut Kultury św. Jana Pawła II na Wydziale Filozofii na Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Rzymie. W latach 2019–2022 była zaangażowana w pomoc w Ukrainie poprzez: prowadzenie w Mariupolu świetlicy edukacyjnej dla rodzin wewnętrznie przesiedlonych i z domów dziecka, przygotowywanie paczek z produktami pierwszej potrzeby dla dzieci z Ukrainy, koordynowała transporty humanitarne z Europy na teren Ukrainy. W 2022 utworzyła program Przystanie Świętego Mikołaja.

Źródła: Fundacja Świętego Mikołaja, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Piaseczno 2021; Fundacja Świętego Mikołaja, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Piaseczno 2023; Fundacja Świętego Mikołaja, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019*, Piaseczno 2020; *Statut Fundacji Świętego Mikołaja*, https://mikolaj.org.pl/kim-jestesmy/statut-fundacji-swietego-mikolaja/ [dostęp: 28.07.2023].

[A. M.-S.]

FUNDACJA TVN – organizacja pomocowa powstała 20.03.2001 w Warszawie, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 26.03.2004. Prezesami były: Bożena Walter (do 2014), Katarzyna Kolenda-Zalewska (od 2015). Celami statutowymi fundacji są: pomoc osobom z poważnymi, trudno uleczalnymi schorzeniami, pomoc dzieciom szczególnie uzdolnionym, pomoc szpitalom, placówkom medycznym, wychowawczym, oświatowym i opiekuńczym. Fundacja co roku kupowała leki i sprzęt medyczny dla szpitali, uniwersytetów medycznych i centrów rehabilitacyjnych oraz ochotniczej straży pożarnej. Środki pozyskiwała z 1% podatku dochodowego od osób fizycznych, ze źródeł publicznych (środków europejskich, z budżetu państwa i jednostek samorządu terytorialnego), źródeł prywatnych (darowizn, składek członkowskich, zbiórek). Pokrywała koszty leczenia, terapii i rehabilitacji. Finansowała podstawowe potrzeby rodzin i ubogich. Opłacała turnusy rehabilitacyjne dla osób chorych i niepełnosprawnych. W 2001 przekazała na rzecz powodzian 2 mln zł. W latach 2003–2004 w ramach akcji „Odnawiamy nadzieję" sfinansowała remont 14 klinik i głównej rejestracji w **Centrum Zdrowia Dziecka**. W 2005 sfinansowała budowę 2 domów dziecka (w Morągu i Stalowej Woli).

W latach 2011–2012 sfinansowała budowę Kliniki Pediatrii i Żywienia w Centrum Zdrowia Dziecka, w 2020 rozpoczęła budowę Centrum Psychiatrii na terenie Centrum Zdrowia Dziecka. W 2018 sfinansowała zakup samochodu do przewozu osób niepełnosprawnych dla Wspólnoty Chleb Życia i budowę domu dla podopiecznych fundacji w Gródku nad Dunajcem. Prowadziła coroczną akcję „Zielone Drzwi". W 2020 w ramach akcji „Pomagajmy sobie" kupowała posiłki dla potrzebujących, wspierając restauracje. W 2022 zakończyła remont Kliniki Chorób Wewnętrznych, Nadciśnienia Tętniczego i Angiologii w Samodzielnym Publicznym Centralnym Szpitalu Klinicznym w Warszawie. Do końca 2022 przekazała 195 mln zł na placówki służby zdrowia, 94 mln zł dla podopiecznych, 30 tys. zł darowizn. W 2022 opieką objęła ponad 1000 osób.

Źródła: Fundacja TVN, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; Fundacja TVN, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2018*, Warszawa 2019; Fundacja TVN, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020,* Warszawa 2021; *O nas*, https://fundacja.tvn.pl/o-fundacji [dostęp: 31.07.2023]; M. Stępień, *Pytaj wciąż „dlaczego" i nigdy nie spoczywaj na laurach!,* „Onkologia w Praktyce Klinicznej" 2011, wydanie specjalne.

[A. M.-S.]

FUNDACJA WARSZAWSKIE HOSPICJUM DLA DZIECI – organizacja pozarządowa z siedzibą w Warszawie prowadząca **hospicjum perinatalne** oraz hospicjum domowe dla dzieci. Początek działalności fundacji związany jest z utworzeniem w 1994 przez Tomasza Dangela hospicjum domowego jak pierwszego w Polsce ośrodka leczenia bólu i opieki paliatywnej u dzieci. W hospicjum domowym leczono wówczas 7 dzieci, a opieką w okresie żałoby objęto 3 rodziny. W Poradni Leczenia Bólu udzielono 67 porad 23 pacjentom. W 1995 hospicjum zarejestrowano jako Stowarzyszenie „Warszawskie Hospicjum dla Dzieci – Oddział Polskiego Towarzystwa Opieki Paliatywnej im. Aleksandra Lewińskiego i Antoniny Mazur". Od 2004 fundacja posiada status organizacji pożytku publicznego. Wspiera opiekę paliatywną nad nieuleczalnie chorymi dziećmi w miejscu ich zamieszkania. Fundacja zajmuje się działalnością dydaktyczną, prowadzeniem kursów dla lekarzy i pielęgniarek, zajęć fakultatywnych dla studentów, organizacją kursów specjalistycznych dla lekarzy, m.in. „Opieka paliatywna w pediatrii", „Pediatryczna opieka paliatywna – wymiana doświadczeń". W ramach fundacji Joanna Szymkiewicz-Dangel i Tomasz Dangel wprowadzili polski model hospicjum perinatalnego. W 2021 fundacja udzieliła 20 rodzinom wsparcia w uzyskaniu świadczeń od instytucji państwowych. Zorganizowano i dofinansowano wyjazdy wakacyjne dla 12 rodzin swoich podopiecznych. W ramach fundacji działają grupy wsparcia w żałobie dla rodziców, dzieci oraz hospicjum perinatalnego. Pomocy formalnej związanej z pogrzebem i pochówkiem zmarłego dziecka udzielono 14 rodzinom. W ramach prowadzonej opieki Fundacja Warszawskie Hospicjum dla Dzieci bezpłatnie zapewnia rodzinom swoich podopiecznych sprzęt medyczny. W 2022 Warszawskie Hospicjum dla Dzieci opiekowało się 59 pacjentami. Organizacja w ramach działalności gospodarczej prowadzi poradnię stomatologiczną „Uśmiech Malucha".

Źródła: A. Jarzębińska, *Perinatalna opieka paliatywna w Polsce. Charakterystyka ilościowa wybranych aspektów*, „Zeszyty Naukowe KUL" 2022, nr 2; E.M. Sobolewska, E. Krajoweska-Kułak, K. Krajoweska-Ferishah, *Potrzeba funkcjonowania hospicjów perinatalnych*, Białystok 2021; Sprawozdania z działalności Fundacji Warszawskie Hospicjum dla Dzieci 1994–2022; *Warszawskie Hospicjum dla Dzieci*, https://www.fundacjamatuzalem.pl/wp-content/uploads/2021/12/Warszawa-Warszawskie-Hospicjum-dla-Dzieci.pdf [dostęp: 29.12.2023].

[M. N.]

FUNDUSZ ALIMENTACYJNY – powołany ustawą z 18.07.1974 jako element polityki socjalnej państwa. Miał być wsparciem finansowym i zwiększać skuteczność egzekucji świadczeń od dłużnika alimentacyjnego. Podstawą do wypłaty było orzeczenie sądu, nie-

przekroczenie progu dochodowego oraz bezskuteczność egzekucji alimentów. Spełniał zasadę pomocniczości (pokrywanie niezbędnych potrzeb). Świadczenia mogli uzyskiwać rodzice uprawnieni do alimentacji. W 1975 świadczenia pobierało 30 tys. osób, w 1983 ok. 60 tys. osób. W 1989 o alimenty mogły ubiegać się osoby, których dochód nie przekroczył na osobę w rodzinie 60% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia. Zlikwidowany w 2004, miał zostać zastąpiony zaliczką alimentacyjną. Przywrócony ustawą z 7.09.2007, która utrzymywała następujące przesłanki: uprawnienia do alimentów, bezskuteczność egzekucji, kryterium kwotowe. Realizację zadań powierzono gminom. Wprowadzono nowe instrumenty do ściągania zadłużenia, m.in.: wywiad alimentacyjny, odebranie oświadczenia majątkowego, zobowiązanie do poszukiwania pracy, wniosek o ściganie karne, zatrzymanie prawa jazdy. Wnioskować o świadczenie z funduszu mogła osoba uprawniona (pełnoletnie dziecko), jej przedstawiciel ustawowy (rodzic w przypadku małoletniego dziecka), opiekun prawny. Maksymalną wartość świadczenia ustalono na poziomie nie wyższym niż 500 zł. Świadczeniobiorcami były dzieci otrzymujące alimenty od rodziców. W 2008 świadczenia pobierało 288 tys. osób, w 2009 – 310 tys., w 2017 – 283,4 tys. W 2021 wypłacono 2,5 mln świadczeń na kwotę 1 mld zł, średnio miesięcznie płacono 207 tys. świadczeń, a przeciętna ich wysokość wynosiła 415 zł. Do 2019 kryterium dochodowe wynosiło 725 zł, od 2020 – 900 zł. Do świadczeń zostały uprawnione dzieci do 18 roku życia, osoby uczące się w szkole lub szkole wyższej do ukończenia 25 roku życia, bezterminowo osoby z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności.

Źródła: M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999; K. Kaczorowski, *Fundusz alimentacyjny jako element zrównoważonego rozwoju* [w:] *Zrównoważony rozwój wektorem na drodze do doskonalenia warsztatu naukowca*, red. A. Kuzior, H.A. Kretek, Gliwice 2020; M. Ługiewicz, *Fundusz Alimentacyjny. Procedura postępowania. Wzory dokumentów. Praktyczny komentarz*, Gdańsk 2017; Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o realizacji ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów w 2008 r.*, Warszawa 2009; A. Reetz, *Fundusz alimentacyjny. Omówienie, wzory, komentarz*, Wrocław 2011; T. Smyczyński, *Obowiązek alimentacyjny rodziców względem dziecka a polityka socjalna państwa*, Wrocław 1978; Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o funduszu alimentacyjnym, DzU 1974, nr 27, poz. 157; Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, DzU 2007, nr 192, poz. 1378.

[A. M.-S.]

FUNDUSZ PRACY – oparta na pozabudżetowych źródłach dochodów instytucja państwowa powołana do życia ustawą z 16.03.1933, mająca na celu walkę z bezrobociem i dostarczanie pracy, ale też zapewniająca środki utrzymania osobom pozbawionym pracy i nieposiadającym środków do życia poprzez prowadzenie i współdziałanie w akcjach mających na celu zaopatrzenie takich osób i ich rodzin. Tak określoną pomoc doraźną Fundusz Pracy kierował w połowie lat 30. w miesiącach letnich do ok. 500 tys. bezrobotnych i członków ich rodzin, w okresie zimowym liczba beneficjentów sięgała ok. 800 tys. osób, a nakłady na tego typu wsparcie sięgnęły w 1933/34 aż 31,7% wydatków Funduszu, zaś w 1934/35 było to 21,3% (31,3 mln zł). Dominowała pomoc rzeczowa dla bezrobotnych (dostarczanie żywności, opału, rzadziej odzieży), a także **dożywianie dzieci** i finansowanie organizowanych dla nich **kolonii letnich** i **półkolonii**. Wśród beneficjentów pomocy dominowały rodziny, które stanowiły 80% objętych wsparciem. W kolejnych latach, gdy ciężar organizowania i finansowania wsparcia bezrobotnych i ich rodzin przejął **Ogólnopolski Komitet Pomocy Zimowej Bezrobotnym**, wydatki Funduszu Pracy na pomoc doraźną, w tym tę związaną z pomocą dla dzieci, znacząco się zmniejszyły, nadal jednak sukcesywnie przekazywał on na te cele znaczące kwoty (8,5 mln zł w 1937/38, w tym 7,5 mln zł w okresie zimowym). Wśród beneficjentów pomocy nadal dominowały rodziny, choć zwiększała się w tej grupie liczba rodzin małych, liczących 2–3 osoby (blisko 40% ogółu otrzymujących wsparcie). Fundusz Pracy nadal wspierał akcję dożywiania dzieci i młodzieży, a także dofinansowywał w coraz większym

stopniu organizację kolonii letnich i półkolonii, na którą w 1937/38 przeznaczył ponad 800 tys. zł, czyli ponad dwukrotnie więcej niż rok wcześniej (zimą fundusz wspierał w niewielkim zakresie kolonie dla dzieci bezrobotnych rodziców zagrożonych gruźlicą).

Źródła: *Fundusz Pracy w latach 1933 i 1934*, Warszawa 1934; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013*; Sprawozdanie z działalności Funduszu Pracy za okres od 1 kwietnia 1935 r. do 31 marca 1936 r.*, Warszawa 1937; *Sprawozdanie z działalności Funduszu Pracy za okres od 1 kwietnia 1937 r. do 31 marca 1938 r.*, Warszawa 1938; Ustawa z dnia 16 marca 1933 r. o Funduszu Pracy, DzU 1933, nr 22, poz. 163.

[J. J.]

FUNDUSZ UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH – wyodrębniony fundusz działający na rzecz osób uczestniczących w systemie ubezpieczeń społecznych. Powołany został na mocy ustawy z 25.11.1986. Nie posiadał osobowości prawnej. Opierał się na składkach opłacanych przez zakłady pracy, objął całość środków pochodzących ze składek i obciążony został świadczeniami na rzecz pracowników oraz członków ich rodzin. Dysponował nim **Zakład Ubezpieczeń Społecznych**. Zreformowany został ustawą z 13.10.1998 o systemie ubezpieczeń społecznych. Stanowi państwowy fundusz celowy, w którym gromadzone są składki celem wypłaty poszczególnych świadczeń z ubezpieczenia społecznego. Dzieli się na kilka, niemających odrębności prawnej, funduszy: emertytalny, rentowy, wypadkowy, chorobowy oraz rezerwowy. Dla rodziny, zwłaszcza dzieci ubezpieczonego, znaczenie mają przede wszystkim fundusze zgromadzone w FUS w ramach ubezpieczenia rentowego, chorobowego i wypadkowego. Z pierwszego wypłacane są świadczenia związane z ryzykiem niezdolności do pracy, śmierci i śmierci żywiciela przysługujące nie tylko ubezpieczonemu, ale również jego rodzinie, takie jak renty z tytułu niezdolności do pracy, renty szkoleniowe, rodzinne i zasiłek pogrzebowy. Z ubezpieczenia chorobowego finansowane są świadczenia dla ubezpieczonego i jego rodziny w przypadku choroby lub macierzyństwa: zasiłek chorobowy, świadczenie rehabilitacyjne, zasiłek wyrównawczy, macierzyński, opiekuńczy. Wynikają one z ryzyk ubezpieczeniowych: czasowej niezdolności do pracy z powodu choroby lub macierzyństwa, odosobnienia w związku z chorobą zakaźną, zmniejszenia sprawności do pracy, konieczności opieki nad dzieckiem lub innym członkiem rodziny. Świadczenia z ubezpieczenia wypadkowego obejmują świadczenia związane z wypadkiem lub chorobą zawodową, jak również odszkodowania ze względu na doznany uszczerbek na zdrowiu lub też świadczenia związane ze śmiercią żywiciela. Liczba ubezpieczonych po reformie w wieku do 19 lat w 1999 wyniosła 10 923,3 tys., w 2002 – 10 035,4 tys., w 2012 14 604 tys., w 2022 16 273 tys.

Źródła: Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, DzU 1998, nr 137, poz. 887; Ustawa z dnia 25 listopada 1986 r. o organizacji i finansowaniu ubezpieczeń społecznych, DzU 1986, nr 42, poz. 202; I. Jędrasik-Jankowska, *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2014; Portal statystyczny SUZ, https://psz.zus.pl/kategorie/ubezpieczeni/ubezpieczenia-emerytalne-i-rentowe [dostęp: 0.12.2023]; Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych. System pozarolniczy 1999–2002, Warszawa 2004; P. Sidorowicz, *Konstrukcja, charakter prawny i rodzaje składek na ubezpieczenie społeczne*, „Progress. Journal of Young Researchers" 2018, nr 3; *Ubezpieczenia społeczne w procesie zmian. 80 lat Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, red. W. Frieske, E. Przychodaj, Warszawa 2014.

[K. Ch.]

FUNDUSZ WCZASÓW PRACOWNICZYCH – instytucja zajmująca się organizacją form masowego wypoczynku, powstała w 1949 na mocy ustawy o Funduszu Wczasów Pracowniczych Komisji Centralnej Związków Zawodowych w Polsce. Od lipca 1949 Fundusz podlegał Centralnej Radzie Związków Zawodowych. Miał zajmować się m.in. organizowaniem i prowadzeniem domów wypoczynkowych rodzinnych, wczasów wędrownych. Naczelny organ stanowiła Rada Funduszu. Organem wykonawczym, nadzorującym domy i ośrodki wypoczynkowe, była Dyrekcja Naczelna FWP, składająca się z terenowych zarządów okręgów wczasowych. FWP dysponował 4 dyrek-

cjami okręgowymi: Śląsko-Krakowską, Dolnośląską, Warszawską, Morską. W 1951 po likwidacji Dyrekcji Okręgu Warszawskiego utworzono delegatury Dyrekcji Naczelnej FWP w Kłodzku i Szczecinie. W związku z likwidacją dyrekcji w 1954 założono 20 zarządów okręgów wczasowych, w tym 9 na Dolnym Śląsku. Wyjazdy odbywały się na podstawie skierowań wydawanych pracownikom przez wojewódzkie biura skierowań FWP oraz agencje FWP. Aby zapobiec nieprawidłowościom w zakresie dysponowania żywnością przeznaczoną dla osób przybywających na wczasy, dla dzieci pracowników FWP zakładano **żłobki dzienne** i dziecińce. W 1953 FWP prowadził 2 żłobki tygodniowe w Wiśle i Karpaczu na 90 miejsc i 2 przedszkola stałe w Spale i Pobierowie na 60 miejsc oraz jedno przedszkole sezonowe w Krynicy Morskiej na 15 miejsc. Na polecenie Dyrekcji Okręgowej w domach wczasowych urządzano wydarzenia, w tym z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka. W 1988 mocą nowej ustawy o FWP Fundusz przekształcono w samodzielną jednostkę organizacyjną ogólnokrajowej organizacji międzyzwiązkowej. Ustawą z 1997 zmieniającą ustawę o związkach zawodowych dokonano przejęcia majątku FWP przez spółkę Fundusz Wczasów Pracowniczych Spółka z o.o. Wśród form wypoczynku przedsiębiorstwa znajdują się m.in.: wczasy rodzinne, turystyczno-krajoznawcze, profilaktyczne, kolonie i obozy dla młodzieży, zielone klasy.

Źródła: Fundusz Wczasów Pracowniczych, https://fwp.pl/ [dostęp: 12.04.2023]; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; D. Jarosz, *Państwowe organizowanie wypoczynku. Fundusz Wczasów Pracowniczych w latach 1945–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2001, t. 5; Z. Łukowska, *Organizacja wczasów wymaga usprawnienia*, „Gazeta Robotnicza" 1949, nr 190; R. Okrasa, *Ewolucja form organizacyjnych Funduszu Wczasów Pracowniczych CRZZ w 30-letnim okresie jego działalności*, Warszawa 1979; *Przewodnik wczasów FWP*, Warszawa 1950; P. Sowiński, *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*, Warszawa 2001; Ustawa z dnia 4 lutego 1949 r. o Funduszu Wczasów Pracowniczych Komisji Centralnej Związków Zawodowych w Polsce, DzU 1949, nr 9, poz. 48; Ustawa z dnia 21 kwietnia 1988 r. o Funduszu Wczasów Pracowniczych, DzU 1988, nr 11, poz. 84 i DzU 1992, nr 21, poz. 85.

[M. N.]

FUNDUSZ ZASIŁKÓW RODZINNYCH – wydzielone środki na cele świadczeń rodzinnych wprowadzone dekretem z 28.10.1947 o ubezpieczeniu rodzinnym. Fundusz rozpoczął działalność w 1948, posiadał osobowość prawną. Pierwotnie z Funduszu wypłacano zasiłki osobom podlegającym obowiązkowi ubezpieczenia na wypadek choroby i macierzyństwa, na członków rodziny oraz osobom uprawnionym do zaopatrzeń emerytalnych i do okresowych świadczeń z tytułu ubezpieczeń społecznych na dzieci. Wpływy Funduszu składały się ze: składek opłacanych przez pracodawców, wpłat instytucji udzielających świadczeń osobom oraz wpływów z oprocentowań, grzywien itp. Fundusz posiadał gwarancję skarbu państwa. Zarządzany był z zasady przez **Zakład Ubezpieczeń Społecznych** (z uwzględnieniem zmian w statucie tej instytucji). W 1947 uchwalono 12% składkę z zakładowego funduszu płac na cele świadczeń rodzinnych. W pierwszych latach wydatki Funduszu na cele świadczeń były wysokie, po czym w związku z zaostrzaniem kryterium wypłat i oszczędności płacowych w okresie realizacji planu sześcioletniego były ograniczane. W Funduszu w 1950 wypłacono 2146 tys. świadczeń rodzinnych i opiekuńczych (do 1970 łącznie z zasiłkami chorobowymi) na kwotę 3109 mln zł; w 1960 odpowiednio: 3099,9 tys. i 7744,2 mln; 1970 – 3677,8 tys., 8367,1 mln; 1980 – 4499,4 tys., 14381,1 mln; 1985 – 5017,0 tys., 162 569,6 mln. Wydatki na zasiłki rodzinne finansowane przez fundusz w stosunku do dochodu narodowego zmniejszały się do 1980, wzrosły radykalnie w 1982, po czym ponownie sukcesywnie się zmniejszały – aż do 1987 (1956 – 2,37%, 1960 – 2,06, 1970 – 1,14, 1980 – 0,71, 1981 – 0,82, 1982 – 3,25, 1983 – 254, 1987 – 1,37, 1988 – 1,92, 1989 – 2,37). W 1995 przeniesiono finansowanie świadczeń rodzinnych z **Funduszu Ubezpieczeń Społecznych** do budżetu państwa, likwidując odrębność ubezpieczenia

rodzinnego i Funduszu Zasiłków Rodzinnych (ustawa z 1.12.1994 o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych).

Źródła: Dekret z 28 października 1947 r. o ubezpieczeniu rodzinnym, DzU 1947, nr, poz. 414; T. Inglot, *Zasiłki rodzinne jako „odrzucone" dziedzictwo komunistycznego welfare state w Polsce (1947–2003)*, „Polityka Społeczna" 2010, nr 9; W. Muszalski, *Nowy system zasiłków rodzinnych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne" 1995, nr 2; W. Muszalski, *Problemy zasiłków rodzinnych*, „Polityka Społeczna" 1990, nr 4; *Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych 1945–1985*, Warszawa 1987; *Rocznik statystyczny ubezpieczeń społecznych 1985–1990*, Warszawa 1992.

[K. Ch.]

G

GALICYJSKI ZAKŁAD DLA GŁUCHONIEMYCH WE LWOWIE – pierwszy ośrodek pedagogiczny dla dzieci głuchych na terenie zaboru austriackiego. Powstał z inicjatywy anonimowego filantropa ukrywającego się pod pseudonimem Franciszka Holdenheima. Przeznaczył on na ten cel 15 akcji bankowych, które posiadały wartość 16 tys. florenów. Efektem tego było otwarcie szkoły 4.10.1830. Placówka znajdowała się pod kuratelą Gubernium Krajowego. Początkowo mieściła się w lokalu prywatnym, od 1833 w domu „na Rurach". 26.09.1841 otwarto nowy gmach przy ul. Łyczakowskiej 35. Do szkoły przyjmowano dzieci w wieku 7–13 lat, katolickie, ślubne, z terenów Galicji i Bukowiny. Pierwszeństwo miały jednostki uzdolnione, sieroty, ubogie. Dzieci z rodzin zamożnych mogły kształcić się za opłatą. W latach 1840–1893 liczba dzieci w szkole wzrosła z 20 do 73. Nauki obejmowały: czytanie, pisanie i mowę z ruchu warg, religię i moralność, historię naturalną, technologię, rachunki, geografię państwa cesarskiego, język niemiecki, rysunek, szycie, haftowanie, robótki na drutach oraz ćwiczenia gimnastyczne. Nauczanie miało trwać 6 lat, następnie dziecko trafiało pod opiekę rzemieślnika, artysty bądź przedsiębiorcy, by nauczyło się zawodu. Szkoła pełniła także funkcję zakładu opiekuńczego. Pierwszym nauczycielem i opiekunem był Dominik Wichitil pochodzący z Czech. W latach 70. XIX wieku zreformowano ośrodek według założeń tzw. szkoły freblowskiej. Działalność placówki ograniczyła I wojna światowa. Część budynku przeznaczono na szpital wojskowy. Od 1919 kierownikiem był Franciszek Szajner, a zakład przeszedł pod opiekę państwa (1920). Lwowska szkoła stała się placówką z internatem, powszechną, specjalną. Posiadała warsztaty: stolarski, introligatorski, szewski i krawiecki, a ponadto boisko gimnastyczne, bibliotekę (420 pozycji). Szkoła poza podstawowymi przedmiotami ukierunkowana była na krzewienie uczuć patriotycznych i religijnych. Miała swoją drużynę harcerską, organizowała kolonie letnie. W latach 1919–1934 liczba uczniów wzrosła z 84 do 143. Dalszy rozwój zakładu przerwał wybuch II wojny światowej.

Źródła: A. Gordijewska, *Śladami głuchoniemych lwowiaków*, „Kurier Galicyjski" 2022, nr 13–14; M. Pękowska, *Wprowadzenie do dziejów opieki nauczania dzieci głuchoniemych i niewidomych w Galicji w latach 1830–1914*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, nr 11; M. Pękowska, *Zakład dla głuchoniemych we Lwowie w latach 1914–1939*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 2003, nr 14.

[A. H.]

GARLICKA ZOFIA – z d. Wojtkiewicz, ur. 19.06. 1874 w Niżnym Nowogrodzie, zm. 18.12.1942 w Oświęcimiu; działaczka na rzecz praw matki i dziecka. W 1895 rozpoczęła studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Genewie. W 1899 zdobyła dyplom doktora medycyny na podstawie pracy *O wyroślach chrzęstnych szyi*. W trakcie studiów prowadziła aktywną działalność na rzecz młodzieży polskiej studiującej w Szwajcarii. W 1900 przeniosła się do Warszawy. Tego samego roku poślubiła Stanisława Garlickiego. Praktykę lekarską podjęła w Zawierciu oraz w Częstochowie. Ukończyła specjalizację w zakresie położnictwa i ginekologii w klinice prof. **Henryka Jordana** w Krakowie. Od 1900 należała do Polskiej Partii Socjali-

stycznej. W 1906 wycofała się z czynnej działalności partyjnej. W 1907 przeprowadziła się z Częstochowy do Łodzi. Pracowała jako lekarka w fabryce włókienniczej Scheiblera. Od 1908 zbierała materiały statystyczne do pracy *Potrzeba opieki nad matką pracującą i jej dzieckiem*. Utworzyła przytułek położniczy Towarzystwa Dobroczynności. Dopominała się o odpowiednią opiekę nad dzieckiem. Proponowała stworzenie organizacji opieki nad niemowlętami, których matki musiały pracować poza domem. Należała do organizacji **Kropla Mleka**. Pracowała w szkole położniczej. W 1918 przeprowadziła się do Warszawy. Od 1925 przewodnicząca Zrzeszenia Lekarek Polskich. Od 1930 ordynator oddziału ginekologiczno-położniczego w Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie. Aktywnie uczestniczyła w działalności **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet** w Sekcji Opieki nad Matką i Dzieckiem. W czasie II wojny światowej pracowała w zakładzie leczniczym, wykonywała prywatną praktykę. W 1941 aresztowana przez Gestapo. Umieszczona w więzieniu na Pawiaku. W 1942 została przewieziona do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, gdzie zginęła.

Źródła: M. Ciesielska, *Dr Zofia Garlicka (1874–1942) – lekarz ginekolog, przewodniczą Zrzeszenia Lekarek Polskich, więźniarka Pawiaka i Auschwitz-Birkenau*, „Acta Medicorum Polonorum" 2014, R. 4; *Garlicka Zofia* [w:] *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945: Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, Warszawa 1988; S. Kalabiński, A. Pacholczykowa, *Garlicki Stanisław Garlicka Zofia* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. II, Warszawa 1987; T. Męczkowska, J. Putowska, A. Wrzosek, *Garlicka Zofia* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958; J. Putowska, *Wspomnienie o dr Zofii Garlickiej*, „Archiwum Historii Medycyny" 1973, t. 36, z. 1/2; *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*, red. J.B. Gliński, t. 1, Wrocław 1997.

[B. P.]

GEISLER EDWARD – ur. 21.03.1854 w Zgierzu, zm. 12.12.1933 w Warszawie. Przemysłowiec, działacz społeczny i narodowy. Absolwent gimnazjum realnego w Warszawie. Student Instytutu Technologicznego w Petersburgu. W 1876 współzałożyciel odlewni żelaza i fabryki maszyn „Bracia Geisler" oraz Banku dla Handlu i Przemysłu. Kierownik Muzeum Przemysłu i Rolnictwa od 1875. Zaangażowany w działalność społeczną. Był jednym z organizatorów Fundacji Tanich mieszkań im. Hipolita i Ludwiki Wawelbergów. Aktywnie działał na rzecz rozwoju **Towarzystwa Gniazd Sierocych**, powstałego w 1908. Organizacja niosła pomoc dzieciom potrzebującym opieki społecznej, głównie sierotom. Jej celem było tworzenie tzw. gniazd stanowiących środowisko wychowawcze dla najmłodszych oraz miejsce rozwoju gospodarczego jako jednostka samowystarczalna. E. Geisler wspierał Chrześcijańskie Towarzystwo Ochrony Kobiet, które działało na rzecz zapobiegania prostytucji, prowadziło działalność umoralniającą oraz organizowało wsparcie dla kobiet, które rezygnowały z nierządu. Udzielało pomocy w znalezieniu pracy. Jako prezes kolegium zboru ewangelicko-augsburskiego E. Geisler przyczynił się do rozwoju Szpitala Ewangelickiego, Domu Starców i Sierot, Domu Kalek, powstania Domu Sierot (1902), Schroniska Czasowego i Ogniska Domowego dla Kobiet (1903) a także pierwszego na ziemiach polskich Zakładu dla Umysłowo Niedorozwiniętych (1904), Gniazda Sierocego w Baniosze (1912). Działacz ruchu społecznego i narodowego ewangelików Polaków na Śląsku Cieszyńskim. Ponadto działał na rzecz rozwoju szkolnictwa w środowisku zboru, tworząc komitety szkolne. Zapewniały one podstawy organizacyjne i materialne szkołom zborowym, a także gimnazjum filologicznemu im. Mikołaja Reja (1906). W 1914 Geisler został członkiem **Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy** i przewodniczącym Wydziału Pomocy dla Ludności, w ramach którego powierzono mu obowiązek kierowania akcją charytatywną **„Ratujmy dzieci"**. Od 1916 radny Warszawy oraz prezes Wydziału Opieki Społecznej.

Źródła: E. Muszalski, *Geisler Edward Gustaw* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948; W. Konopczyński, *Program działalności Towarzystwa Gniazd Sierocych*, Warszawa 1910; *Statut Towarzystwa Gniazd Sierocych*, Warszawa 1924; *Statut Warszawskiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Ochrony Kobiet*, Warszawa 1928; T.W. Świątek, R. Chwiszczuk, *Warszawski*

ruch społecznikowski, Warszawa 2010; *Wzorowe zagrody jako program działalności Towarzystwa Gniazd Sierocych*, Warszawa 1918.

[A. H.]

„GŁOS KOBIET" – czasopismo dla kobiet wydawane w latach 1907–1939 przez Centralny Wydział Kobiet Polskiej Partii Socjalistycznej. Do 1919 stanowiło organ prasowy Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej, następnie organ Centralnego Wydziału Kobiecego PPS. Gazetę redagowały działaczki Polskiej Partii Socjalistycznej: **Dorota Kłuszyńska**, Apolonia Rybak, Zofia Prauss, **Władysława Weychert-Szymanowska**. „Głos Kobiet" ukazywał się jako dwutygodnik, od 1927 miesięcznik, następnie od 1936 ponownie dwutygodnik. Nakład czasopisma wynosił do 5 tys. egzemplarzy. Adresowane było do kobiet ze środowisk robotniczych. Na łamach pisma odnoszono się głównie do problematyki warunków pracy klasy pracującej i wychowywania dzieci pochodzących z rodzin robotniczych. W treści artykułów propagowano akcję zwalczania alkoholizmu, uznając go za główną przyczynę nieszczęść rodzin robotniczych. Na łamach pisma relacjonowano spotkania rodziców omawiających funkcjonowanie ognisk dziecięcych **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**. Przedstawiano dane dotyczące warunków mieszkalnych polskich dzieci z rodzin robotniczych. Podejmowano dyskusję nad obowiązującymi aktami prawnymi w zakresie ochrony kobiet i dzieci. Udzielano porad związanych z wychowaniem najmłodszych, w tym informowano o nowych metodach sprawowania opieki nad dziećmi, np. ustanowieniu urzędu ochronnego w Ostrawie Morawskiej (1909). Poruszano także problematykę zabezpieczenia praw dzieci nieślubnych. Zwracano uwagę na kwestię organizowania szkółek i ochronek dla dzieci przez gminy, a także zapewniania dzieciom całodobowej opieki, w tym dożywiania. Od 1932 opisywano działalność warszawskiej Poradni Świadomego Macierzyństwa.

Źródła: A. Garlicka, *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*, Warszawa 1978; „Głos Kobiet" 1926, nr 6–7; *Kobieta w gminie*, „Głos Kobiet" 1908, nr 8; K. Łozowska-Marcinkowska, *Sprawy niewieście. Problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 2010; J. Myśliński, *Kobiety w polskich ugrupowaniach lewicowych 1918–1939* [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000; J. Myśliński, *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej (1867–1918)* [w:] *Prasa Polska 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976; *Ochrona dziecka*, „Głos Kobiet" 1909, nr 3; W. Władyka, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje prasy polskiej*, red. J. Łojek, J. Myśliński, W. Władyka, Warszawa 1988.

[M. N.]

GŁÓWNY KOMITET RATUNKOWY W LUBLINIE – organizacja opiekuńcza utworzona 13.11. 1915 na obszarze okupowanej przez Austro-Węgry części Królestwa Polskiego – w Generalnym Gubernatorstwie Lubelskim (początkowo zdecydowano o utworzeniu Centralnego Komitetu Obywatelskiego, który jeszcze tego samego dnia przemianowano na Główny Komitet Ratunkowy). W ramach komitetu działały struktury gminne i miejskie, powiatowe i równorzędne im komitety miejskie Lublina, Radomia, Kielc i Piotrkowa oraz komitety ziem: lubelski, radomski, kielecki, piotrkowski. W czerwcu 1918 działało 495 komitetów gminnych i miejskich oraz 27 powiatowych. Do zadań GKR należało m.in. zakładanie i prowadzenie instytucji filantropijno-społecznych, organizowanie pomocy żywnościowej, prowadzenie tanich i bezpłatnych kuchni, rozdawanie potrzebującym żywności i odzieży, dbałość o szkolnictwo. Początkowo podstawowym źródłem finansowania Komitetu były pochodzące z **Komitetu Generalnego Pomocy dla Ofiar Wojny w Polsce** środki przekazywane przez **Krakowski Książęco-Biskupi Komitet Pomocy** dla dotkniętych klęską wojny. Od 1917 środki na działalność GKR pochodziły z subwencji władz okupacyjnych i wpływów własnych, przede wszystkim uzyskiwanych z corocznej kwesty pod hasłem „Ratujcie dzieci". Działania GKR i jego komitetów na rzecz dzieci koncentrowały się na zakładaniu ochron i schronisk dla podopiecznych oderwanych od rodzin i bezdomnych, opieką obejmowano także dzieci moralnie zaniedbane kierowane do tzw. ochron przechodnich.

W czerwcu 1918 liczba ochron, schronisk i przytułków z całodziennym wyżywieniem utrzymywanych przez GKR wynosiła 160, poza tym instytucja ta prowadziła 80 tanich kuchni, jadłodajni i herbaciarni. Komitety wspomagały wiele organizacji dobroczynnych zajmujących się dożywianiem dzieci, wspierały borykające się z problemami finansowymi placówki opiekuńcze, pośredniczyły też w zapewnieniu letniego wypoczynku na wsi dzieciom, w większości robotniczym, mieszkającym w miastach.

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918),* t. II: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986; M. Przeniosło, *Działalność struktur terenowych instytucji samopomocy społecznej na terenach Królestwa Polskiego w latach 1914–1918*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" T. LXI, 2001; A. Stoksik, *Główny Komitet Ratunkowy w Lublinie 1915–1918* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, Kielce 2008.

[J. J.]

GMINNE RADY SIEROCE – instytucje pomocy społecznej, której zadaniem było umieszczanie sierot w rodzinach zastępczych. Gminne rady sieroce na ziemiach polskich zaczęły powstawać na początku XIX wieku, najpierw w Galicji, następnie w zaborze pruskim. W zaborze rosyjskim tego typu inicjatywy opierały się wyłącznie na dobrej woli społeczeństwa. U źródła działalności gminnych rad sierocych leżało „stworzenie podstawy do opieki nad sierotami przez przekazanie gminie udziału w ich wychowaniu". Do obowiązku gminy należało prowadzenie wywiadu środowiskowego i sprawowanie początkowej pieczy nad dziećmi oraz kontrola opiekuna. Każda gmina musiała powołać radę sierocą złożoną z 1 lub więcej członków, nazywanych radcami sierot, którymi mogli być wyłącznie mężczyźni. Zostawali nimi najczęściej księża i nauczyciele. Urząd ten był niepłatny, honorowy. Kobiety były angażowane do pomocy jako „piastunki sierot". Istniała możliwość zastosowania opieki zawodowej, za którą opiekun otrzymywał wynagrodzenie. W większych miastach podzielonych na obwody powoływano obwodowe gminne rady sieroce. Działalność gminnych rad sierocych obejmowała: przedstawianie sądowi opiekuńczemu osób, które kwalifikują się do bycia opiekunem, opiekunem przydanym, doradcą, członkiem rady familijnej, kuratorem; współpracę z sądem opiekuńczym w nadzorze nad opiekunami, zgłaszanie przypadków zaniedbania i złego traktowanie dzieci przez rodziców; wspieranie sądu w postępowaniu o wychowanie zapobiegawcze. W razie choroby dziecka zapewniano opiekę lekarską. Rady ściśle współpracowały z lokalnymi towarzystwami dobroczynnymi, które organizowały pomoc materialną oraz pomagały w zdobyciu przez wychowanków pracy w przyszłości. Obowiązkiem rady było czuwanie nad bezpieczeństwem majątku dziecka. Od 1920 opiekę nad sierotami w niepodległej Polsce przejął Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**, pomimo to rady funkcjonowały nadal.

Źródła: J. Domańska, *Dobroczynność względem sierot na ziemiach polskich do 1918 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2011, nr 27; Z. Gargas, *Rady sieroce w Galicyi*, Lwów 1908; S. Grabowski, *O Gminnych Radach Sierocych*, Poznań 1925; S. Grabowski, *O gminnych radach sierocych tudzież o opiece i opiekunach społecznych: wskazówki dla radców sierocych i opiekunów społecznych*, Poznań 1930; J. Podolak-Zając, *Udział galicyjskich prawników w kształtowaniu się prawnych podstaw opieki nad dziećmi i młodzieżą*, „Studia i Prace Pedagogiczne" 2016, nr 3; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900–1939) – wybrane aspekty. Rozwój rodzinnych form opieki* [w:] *Z zagadnień pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006.

[A. H.]

GMINNY OŚRODEK POMOCY SPOŁECZNEJ – rodzaj ośrodka pomocy społecznej w Polsce działającego na mocy przepisów **ustawy o pomocy społecznej z 2004**. Właściwy dla gminy wiejskiej (występują też miejskie ośrodki po-

mocy społecznej oraz miejsko-gminne ośrodki pomocy społecznej). Instytucje te mają status gminnych jednostek organizacyjnych, nie są organami gminy. Ośrodki powstawały w Polsce od 1990, początkowo tworzone były przez rady narodowe, a po uchwaleniu **ustawy o pomocy społecznej z 1990** jako podstawowy element instytucjonalny systemu pomocy społecznej. Ośrodki realizują zadania z zakresu pomocy osobom i rodzinom (w tym dzieciom) znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej oraz integracji społecznej. Ich celem jest umożliwienie przezwyciężenia trudnych sytuacji życiowych. Dysponują różnorodnym zbiorem narzędzi, do których zalicza się: pracę socjalną, zasiłki, pomoc i doradztwo. Wykonywać mogą również zadania zlecone innych organów administracji rządowej i samorządowej. GOPS realizuje zadania związane ze wsparciem rodziny charakteryzującej się deficytami w funkcjonowaniu. W ustawie wymieniono szereg zjawisk i problemów, których wystąpienie wpływa na powstawanie zjawisk dysfunkcjonalnych i stanowi podstawę do udzielenia pomocy (art. 7). Pomoc społeczna jest zobligowana do podjęcia działań, gdy istnieje przypuszczenie, że zostały zagrożone podstawowe warunki egzystencji osoby lub rodziny (w tym dzieci). Udzielenie pomocy czy to na wniosek beneficjenta, czy z urzędu poprzedzane jest wywiadem środowiskowym sprawdzającym stan funkcjonowania i życia rodziny. GOPS realizuje zadania związane ze wspieraniem rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych (ustawa z 9.06.2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej). Stwierdzenie występowania problemów z opieką i wychowaniem małoletnich dzieci stanowi podstawę do uruchomienia instytucji **asystenta rodziny**. Jego zadaniem jest praca z rodziną w celu przezwyciężenia powstałych trudności.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *100 lat systemu pomocy społecznej*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 39; S. Kawula, *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Toruń 2012; A. Kokoszkiewicz, *Opieka społeczna jako zadanie państwa. Studium teoretycznoprawne*, Lublin 2015; Ł. Borkowski, R. Krajewski, S. Szymański, *Komentarz do ustawy o pomocy społecznej, wraz ze zbiorem przypisów wykonawczych*, Kutno 2005; E. Matysik, *Ośrodek pomocy społecznej jako instytucja wspierająca funkcjonowanie rodziny*, „Pedagogika Rodziny" 2013, nr 3/4; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887.

[K. Ch.]

GMINY ŻYDOWSKIE – forma organizacyjna wyznawców judaizmu o charakterze lokalnym pełniąca funkcje nie tylko religijne, lecz również o charakterze integracyjnym, opiekuńczym i edukacyjnym. Gminy żydowskie funkcjonowały na terenie II Rzeczypospolitej na podstawie dekretu Naczelnika Państwa z 7.02. 1919. Wprowadzono wówczas zasadę przymusu religijnego, tj. każdy Żyd musiał obowiązkowo przynależeć do gminy. Do zadań gminy należało: czuwanie nad religijnym wychowaniem młodzieży oraz, na zasadach ogólnych, prawo udzielania pomocy społecznej swoim członkom i zakładania w tym celu instytucji dobroczynnych. Przepisy te w latach 1927–1928 zastąpiły na terenie całego państwa (z wyjątkiem woj. śląskiego) pozostałości ustawodawstwa zaborczego. Istotne były też przepisy małego traktatu wersalskiego, umożliwiające gminom zakładanie, nadzór i samodzielne zarządzanie zakładami dobroczynnymi, religijnymi i społecznymi, a także szkołami i placówkami wychowawczymi. W oparciu o te uregulowania przy gminach funkcjonowały szkoły religijne, instytucje dobroczynne, ochronki, a nawet szpitale. Gminy żydowskie prowadziły działalność bezpośrednio bądź wspierając inicjatywy członków. Prowadzono różnorodne, zależne od lokalnych warunków placówki: stacje opieki nad matką i dzieckiem, żłobki, kuchnie ludowe, sierocińce, ambulatoria, ogniska matki i dziecka, kwarantanny, łaźnie, pralnie, punkty etapowe, punkty rozdawnictwa. Zakres i formy pomocy były zróżnicowane lokalnie: rozdawnictwo żywności, odzieży, wsparcie pieniężne, opieka sanitarna, pomoc lekarska, kursy zawodowe, pośrednictwo pracy itp. Działania te prowadzone były autonomicznie przez każdą gminę i miały wymiar lokalny. Po II wojnie światowej, w związ-

ku z faktyczną likwidacją przez Niemców podstaw działalności gmin żydowskich, ich struktury instytucjonalnej nie odbudowano. W następstwie centralizacji opieki społecznej upaństwowiono, względnie zlikwidowano instytucje opiekuńcze o charakterze wyznaniowym (w tym żydowskie).

Źródła: Dekret o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego, Dz.P.P.P. 1919, nr 14, poz. 175; F. Brzeziński, *Prawa mniejszości. Komentarz do Traktatu z dn. 28 czerwca 1919 r. pomiędzy Polską a głównemi mocarstwami*, Warszawa 1920; A. Lewicka, *Status formalnoprawny żydowskich gmin wyznaniowych w II Rzeczypospolitej*, „Studia Żydowskie. Almanach" 2012, nr 2; D. Libionka, *Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945–2008)*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały" 2008, nr 4.

[K. Ch.]

GOLTZ ADAM – ur. 12.10.1817 w Sieniawie, zm. 21.06.1888 w Warszawie; działacz społeczny i gospodarczy, publicysta, polityk. Uczył się w szkole wojewódzkiej praktyczno-pedagogicznej w Warszawie. Studiował filozofię w Berlinie oraz uczęszczał na zajęcia na uniwersytecie w Greiswaldzie. W 1839 przebywał w Paryżu. Członek spółki założycieli „Roczników Gospodarstwa Krajowego", publikował dla „Biblioteki Warszawskiej", „Kroniki Rodzinnej", „Słowa", „Niwy". Współautor *Encyklopedii Powszechnej* i *Encyklopedii Rolniczej*. Jeden z założycieli Towarzystwa Rolniczego (1857). Radca Komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego guberni lubelskiej, członek Rady Wychowania Publicznego przy Komisji Oświecenia. Działał w Towarzystwie Popierania Przemysłu i Handlu, Komitecie Towarzystwa Osad Rolnych i w **Warszawskim Towarzystwie Dobroczynności.** Aktywny działacz i współzałożyciel **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1880). Organizacja uformowana została na wzór podobnych stowarzyszeń zawiązywanych na terenie Francji. Jej celem było zwrócenie uwagi społeczeństwa na problem wzrostu śmiertelności dzieci, liczby podrzutków oraz przypadków dzieciobójstwa, bezdomności, przestępczości i włóczęgostwa wśród najmłodszych. Efektem pracy i badań towarzystwa miało być opracowanie skutecznych metod opieki nad dzieckiem. A. Goltz był współautorem pracy *Niedole dziecięce*, w której opisał kwestię wychowania dzieci przez samotne matki i przedstawił program profilaktyki społecznej i pomocy rodzinie jako głównemu środowisku wychowawczemu. Uważał, iż podstawę działalności opiekuńczej powinna stanowić pomoc matce i dziecku w kluczowych okresach jego rozwoju. Poruszał także kwestię zdrowego żywienia i zajęć fizycznych. Opowiadał się za zaprzestaniem wyzysku dzieci. Aktywnie działał na rzecz polepszenia warunków życia sierot i samotnych matek, wspierając powstawanie ochron dla dzieci.

Źródła: I. Adamek, *Przygotowanie dzieci do szkoły w warunkach rozwijającego się wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich (druga połowa XIX wieku – 1918 rok)*, Kraków 1999; M. Balcerek, *Zarys koncepcji pedagogicznych Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i ich rozwój w Polsce Ludowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1976, nr 71; *Dwory i pałace pogranicza: Puczyce*, http://dworypogranicza.pl/index.php/dwory/314-puczyce [dostęp: 17.05.2023]; A. Goltz, *Ochronki wiejskie*, Warszawa 1860; T. Kizwalter, *„Nowatorstwo i rutyny". Społeczeństwo Królestwa Polskiego wobec procesów modernizacji (1840–1863)*, Warszawa 1991; K. Lepszy, *Goltz Adam* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław 1959–1960; *Niedole dziecięce*, Warszawa 1882; S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, t. 10, Warszawa 1862.

[A. H.]

GOMÓŁKA LESZEK – ur. 30.01.1937 w Żyrardowie, zm. 19.03.2019; pedagog i działacz społeczny. Do 1964 studiował na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1954–1957 pracował jako nauczyciel i wychowawca, natomiast w latach 1957–1962 jako pedagog społeczny. Pełnił funkcję dyrektora zakładu wychowawczego w latach 1962–1965 w Warszawie. W okresie 1965–1966 był zastępcą inspektora szkolnego w Warszawie-Mokotowie. Od 1957 należał do **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, następnie w latach 1967–1969 był dyrektorem Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego TPD w Warszawie. Od 1969 do 1974 pracował jako sekretarz generalny

Zarządu Głównego TPD. Od 1969 był członkiem Międzynarodowej Federacji Opieki nad Dzieckiem, a w latach 1973–1976 wiceprezesem organizacji. W latach 1974–1987 był dyrektorem Departamentu Kształcenia Specjalnego, Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji w Ministerstwie Oświaty i Wychowania. Dążył do upowszechnienia wiedzy na temat zjawiska narkomanii i utworzenia specjalistycznych edukacyjnych placówek dla młodzieży znajdującej się na etapie zakończenia leczenia uzależnień. W latach 1981–1991 prezes Zarządu Głównego TPD. W 1988 wszedł w skład grupy inicjatywnej opracowującej założenia działalności Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego. Od 1988 pełnił funkcję doradcy ministra edukacji narodowej. Redaktor publikacji *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci* (1975). Autor książek: *Pedagogika społeczna* (1977), *Kazimierz Jeżewski – pedagog czynu* (1978). Publikował artykuły dotyczące opieki nad dzieckiem na łamach czasopism: „Chowanna", **„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze"**, **„Przyjaciel Dziecka"**, „Szkoła Specjalna", „Zagadnienia Zdrowia Psychicznego". Odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej oraz Krzyżem „Za zasługi dla Związku Harcerstwa Polskiego". Od 2009 Honorowy Prezes Towarzystwa Przyjaciół Dzieci.

Źródła: Archiwum Zakładowe Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, sygn. V A3, 4, Leszek Gomółka; *Gomółka Leszek* [w:] *Kto jest kim w Polsce: informator biograficzny*, Warszawa 1989; *Historia powstania i dokonań Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego*, „Animator" 2008, nr 3–4; M. Siemieński, J. Śladkowski, *Ciąg dalszy nastąpi* [w:] *Po tej stronie granicy: zapis stanu świadomości, o polskich narkomanach i narkomanii w Polsce, w pierwszej połowie roku 1981*, red. M. Siemieński, Warszawa 1985; E. Wilk, *Najpierw dzieci. Rozmowa Życia z Leszkiem Gomółką, prezesem Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Życie Warszawy" 1984, nr 43.

[M. N.]

GORAZDOWSKI ZYGMUNT – ur. 1.11.1845 w Sanoku, zm. 1.01.1920 we Lwowie; ksiądz, święty katolicki, pedagog i działacz społeczny. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Uczestnik walk powstania styczniowego. W latach 1864–1866 studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim. W 1866 wstąpił do Wyższego Seminarium Duchownego we Lwowie. Święcenia uzyskał 25.07.1871. Zaangażowany w rozwijanie działalności katechetycznej, m.in. poprzez pracę wydawniczą i redaktorską. Autor *Katechizmu* oraz *Zasad i przepisów dobrego wychowania*, które przeznaczone były dla rodziców i pedagogów. Ponadto publikował artykuły o tematyce duszpasterskiej, społecznej i wychowawczej („Herold Polski", „Gazeta Codzienna"). Założyciel Towarzystwa Bonus Pastor. Asesor i sekretarz Instytutu Ubogich Chrześcijan we Lwowie i założyciel Związku Katolickich Towarzystw Dobroczynnych. Inicjator taniej kuchni ludowej, która wydawała dziennie kilkaset posiłków dla ubogich, m.in. studentów i dzieci. Twórca Zakładu dla Nieuleczalnie Chorych i Wyzdrowieńców, domu pracy dla starców i Internatu im. św. Jozafata dla studentów Seminarium Nauczycielskiego, którego był dyrektorem, oraz Zakładu Dzieciątka Jezus dla porzuconych dzieci i samotnych matek. Organizacja do 1920 uratowała życie ok. 3 tys. niemowląt. Wspierał także działalność Towarzystwa Salezjańskiego, Towarzystwa Pracy Kobiet dla Biednych Szwaczek, Towarzystwa św. Salomei dla Ubogich Wdów. W 1882 powołał Zgromadzenie Sióstr Świętego Józefa. Nauczyciel religii w lwowskim Stowarzyszeniu Pracy Kobiet. 20.04.1905 mianowany tajnym szambelanem Piusa X. Od 1908 członek Towarzystwa Miłosierdzia „Opatrzność" we Lwowie. Kanonizowany 23.10.2005.

Źródła: Z. Gorazdowski, *Zasady i przepisy dobrego wychowania według Albana Sztolca dla użytku rodziców, nauczycieli, duchownych i innych wychowawców*, Lwów 1886; D.D. Siuta, *Apostoł Bożego Miłosierdzia. Św. ks. Zygmunt Gorazdowski (1845–1920)*, Kraków 2007; S. Szydelski, *Żywoty wybitnych kapłanów*, „Gazeta Kościelna" 1934, nr 14.

[A. H.]

GÓRSKI LUDWIK – ur. 1.05.1818 w Końskich, zm. 11.04.1908 w Warszawie; działacz społeczny, agronom. W 1837 rozpoczął samodzielną pracę w rodzinnym majątku w Woli Pękoszowskiej, gdzie w praktyce poznał i roz-

wijał zagadnienia związane z agronomią i ekonomią. W 1844 przeprowadził się do Uleńca, potem w 1849 do Sterdynia. Propagator uwłaszczenia chłopów i płatnej robocizny. Opowiadał się za usprawnieniem stosunków agrarnych i unowocześnieniem gospodarstw rolnych oraz zwracaniem szczególnej uwagi na warunki lokalne. Swoje idee publikował na łamach „Roczników Gospodarstwa Krajowego". Współtwórca Towarzystwa Rolniczego (1857–1861). Prezes Towarzystwa Osad Rolnych, kurator Instytutu św. Kazimierza, a także fundator domu Towarzystwa Pań św. Wincentego a Paulo. Twórca wielu fundacji kościelnych. Działał na rzecz rozwoju gospodarki i dobroczynności. Jeden z najbardziej aktywnych polskich twórców programu pracy organicznej. U progu XX wieku zaangażował się w budowę ochronek dla dzieci. Miały być to instytucje dobroczynno-wychowawcze przeznaczone dla dzieci ubogich rodziców, które nie mogły mieć zapewnionej regularnej i stałej opieki w domu. Celem było „chronić dzieci od zepsucia i złych nałogów (…) wzmacniać stosownemi ćwiczeniami ich siły fizyczne i równocześnie rozwijać wrodzone moralne przymioty, zaszczepiając na nich gruntowne zasady wiary i moralności chrześcijańskiej". Najważniejsze prace: *Co nazywamy okupem pańszczyzny. Kilka uwag o dzierżawie wieczystej* (1857); *Uwagi nad obecnym stanem robotników wiejskich w Polsce*, (1860); *Nasze błędy w gospodarstwie folwarcznym* (1874); *Wybór pism* (1908).

Źródła: L. Górski, *Ochronki wiejskie*, Warszawa 1899; L. Górski, *Wybór pism Ludwika Górskiego. Wydawnictwo jubileuszowe*, Warszawa 1908; J. Jeziorański, *Ludwik Górski,* Warszawa 1902; *Encyklopedya rolnicza wydawana staraniem i nakładem Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie*, t. 1., red. J. Aleksandrowicz, Warszawa 1896; K. Lepszy, *Górski Kazimierz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław 1959; *Ludwik Górski 1818–1908*, http://www.polskietradycje.pl/postacie/widok/137 [dostęp: 22.02.2023]; *Ludwik Górski 1818–1908*, http://www.tradycje-gospodarcze.pl/slownik/10/Ludwik_G%C3%B3rski [dostęp: 22.02.2023].

[A. H.]

GRALEWSKI JAN – ur. 16.12.1868 w Sierpcu, zm. 17.02.1924 w Warszawie; pedagog, działacz społeczny, polityk. Ukończył Wyższe Metropolitalne Seminarium Duchowne w Warszawie. Wikariusz w Grodzisku Mazowieckim. Pełnił funkcję prefekta gimnazjów. Katecheta w szkołach dla dziewcząt od 1893 (m.in. pensja Sikorskiej). Prefekt szkoły realnej od 1895. W 1900 zmuszony do porzucenia działalności pedagogicznej przez władze rosyjskie. Przewodniczący sekcji wychowawczej Towarzystwa Higienicznego i Instytutu Higieny Dziecięcej. Organizator **Ogrodów Dziecięcych im. Wilhelma Raua**, mających na celu organizację zabaw ruchowych na świeżym powietrzu dla dzieci i młodzieży. Działacz **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. W latach 1899–1914 członek komitetu redakcyjnego *Encyklopedii Wychowawczej*, redaktor *Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej*. W 1904 zwiedził angielską szkołę Abbotsholme oraz placówki francuskie i amerykańskie (1906) w celu zapoznania się z najnowszymi metodami wychowawczymi. Współtwórca i wiceprezes Polskiej Macierzy Szkolnej (1905). Wybrany na posła do Dumy Państwowej w 1906 i 1907. W 1907 wydalony z Królestwa Polskiego za opowiadanie się przeciwko stosowaniu w szkołach języka rosyjskiego. Następnie przebywał w Krakowie i Lwowie. W 1907 w Starej Wsi założył szkołę z internatem, tzw. „ognisko". Podobne powstały w Suchorowie, Prokocimiu i w Krakowie. W latach 1909–1910 przewodniczący Sekcji Wychowawczej Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, od 1914 Komisji Pedagogicznej. Członek Zarządu Wydziału Oświecenia (1916). W Szwajcarii współpracował m.in. z **Henrykiem Sienkiewiczem**, **Ignacym Janem Paderewskim**, Szymonem Aszkenazym, Janem Kucharzewskim. Po 1918 wrócił do Polski i został inspektorem szkolnictwa w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Kierownik wojskowych placówek oświatowych Dowództwa Okręgu Generalnego w Poznaniu.

Źródła: *Encyklopedya Wychowawcza*, t. 9, z. 1, red. J.T. Lubomirski, Warszawa 1913; J. Gralewski, *Przemówienia do dziatwy przed pierwszą spowiedzią i komunią świętą w kaplicy św. Rodziny przy kościele św. Antoniego w Warszawie*, Warszawa 1898; J. Gralewski, *Zadania wychowawcze Szkoły Naro-*

dowej w Polsce: referat opracowany dla Komisyi Pedagogicznej – przez tęż Komisyę przedyskutowany i przyjęty, Warszawa 1915; R.W. Niemczyk, *Ksiądz Jan Gralewski*, „Łowiczanin" 1924, nr 11; *Nauczyciele. Szkice portretów uczonych i nauczycieli*, red. A. Królikowska, J. Falkowska, Kraków 2018; A. Wojewoda, *Od idei do realizacji – ogrody dziecięce im. W.E. Raua w Warszawie 1899–1901*, „Studia Edukacyjne" 2019, nr 53.

[A. H.]

GROCHOCIŃSKI MARIAN – ur. 10.12.1922 w Kotuni, zm. 11.09.1995 w Gdańsku; pedagog, prekursor pedagogiki wczesnoszkolnej i wychowania w rodzinie. Zainteresowania badawcze koncentrowały się wokół organizacji racjonalnego wykorzystania czasu wolnego dziecka, wychowania w rodzinie i jej udziału w edukacji. Dokonał rozróżnienia funkcji formy spędzenia czasu wolnego na pozytywne (twórcza, percepcyjna, rekreacyjna, uspołeczniająca) oraz patologiczne, wpływające negatywnie. Nauczyciel (od 1948): szkoły zawodowej, liceum pedagogicznego i studium nauczycielskiego. Studiował pedagogikę na Uniwersytecie Warszawskim (1953–1955). Pracownik Katedry Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku od 1960. Kierownik gdańskiego Zakładu Nauczania Początkowego (1969), Kierownik Zakładu Dydaktyki (1974–1980). Kierownik Zakładu Nauczania Początkowego Uniwersytetu Gdańskiego (od 1981). Doktor habilitowany (1984), profesor UG (1990). Członek Zespołu Naukowo-Dydaktycznego Szkolnictwa Wyższego. Działał w komitecie redakcyjnym czasopisma „Życie Szkoły". Ekspert nauczania początkowego w Ministerstwie Edukacji Narodowej. Uczestnik badań w ramach tzw. centralnego problemu węzłowego w zakresie nauczania początkowego. W pracy badawczej zajmował się również zagadnieniem pracy pedagogicznej w edukacji wczesnoszkolnej. Dokonał analizy podstawowych elementów lokalnego systemu wychowawczego. Autor m.in.: *Z badań nad oddziaływaniem szkoły i rodziny na czas wolny dzieci* (1973), *Potrzeba intensyfikacji opieki nad wolnym czasem ucznia* (1976), *Dom rodzinny a kultura czasu wolnego* (1976), *Kultura pedagogiczna rodziców* (1979), *Przygotowanie dzieci do racjonalnego wykorzystania czasu wolnego* (1979), *Rodzina a czas wolny dziecka* (1980), *Podstawowe problemy pracy pedagogicznej w edukacji wczesnoszkolnej* (1989).

Źródła: E. Brzęczek, M. Mendel, *Profesor dr hab. Marian Grochociński*, „Życie Szkoły" 1996, nr 3; E. Brzęczek, J. Żerko, *Prof. dr hab. Marian Grochociński (10.12.1922–11.09.1995)*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego, Seria: Pedagogika, Historia Wychowania" 1997, nr 25; M. Grochociński, *Kultura pedagogiczna rodziców* [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa 1985; M. Grochociński, *Organizacja pracy i metody nauczania w edukacji wczesnoszkolnej*, Gdańsk 1992; M. Grochociński, *Przygotowanie dzieci do racjonalnego wykorzystania czasu wolnego*, Warszawa1979; M. Grochociński, *Rodzina a czas wolny*, Gdańsk 1980; P. Kowolik, *Grochociński Marian* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; P. Kowolik, *Trochę zapomniani pedagodzy*, „Nauczyciel i Szkoła" 2009, nr 1–2.

[M. N.]

GROMSKI MARCELI – ur. 9.09.1884 w Warszawie, zm. 20.10.1969 w Bytomiu; lekarz pediatra, propagator rozwoju opieki nad matką i dzieckiem oraz higieny społecznej widzący przyczynę śmiertelności niemowląt w niedostatecznym poziomie opieki okołoporodowej nad kobietami i ich dziećmi. Studiował na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego (1903–1906), następnie pediatrię na Uniwersytecie Jagiellońskim (do 1909). Ordynator w Szpitalu św. Anny Marii w Łodzi (1911–1914). W swojej pionierskiej pracy *Dwa przypadki choroby Rogera (maladie bleau)* omówił sytuację wady wrodzonej serca w zespole odwrócenia trzewi (1912) na podstawie przeprowadzonych obserwacji klinicznych w łódzkim szpitalu. Lekarz w szpitalu wojskowym w Kijowie (1917–1918), pracownik Kliniki Chorób Dziecięcych w Warszawie (1920–1921).Wicedyrektor **Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom** (do 1922), kierownik Wydziału Organizacyjnego Opieki Otwartej nad Matką i Dzieckiem. Starszy Asystent w Szpitalu Dziecięcym przy ul. Ko-

pernika w Warszawie (od 1934). Wykładał na **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej**. W okresie II wojny światowej pracował jako pediatra w warszawskim szpitalu dla dzieci. Po wojnie skierowany do Bytomia w celu zorganizowania lecznictwa pediatrycznego (1945). Pełnił funkcje dyrektora bytomskiego Szpitala Dziecięcego i kierownika stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem. Ordynator Oddziału Dziecięcego w Zespolonym Szpitalu Dziecięcym (1961–1965). Publikował na łamach czasopisma **„Opieka nad Dzieckiem"**, którego był redaktorem, a także w „Warszawskim Czasopiśmie Lekarskim". Autor m.in. *Stacja opieki nad matką i dzieckiem. Organizacja i prowadzenie* (1926), *Żłobki dzienne dla niemowląt* (1927), *Jak wychować zdrowe dziecko* (1928), *Jak ustrzec niemowlę od biegunek letnich* (1936), *Mleko krowie w odżywianiu niemowlęcia* (1937).

Źródła: M. Gromski, *O potrzebie pomocy państwowej dla organizacji otwartej opieki nad matką i niemowlęciem*, „Opieka nad Dzieckiem" 1923, nr 7–8; M. Gromski, *Podstawy narodowej opieki nad dzieckiem*, „Opieka nad Dzieckiem" 1927, nr 3; M. Gromski, *Sprawa dziecka nieślubnego w związku z zadaniem opieki społecznej*, „Opieka nad Dzieckiem" 1927, nr 5; M. Gromski, *Zasady organizacji opieki nad matką i niemowlęciem*, „Opieka nad Dzieckiem" 1923, nr 1; M. Gromski, *Żłobki dzienne dla niemowląt. Organizacja i prowadzenie*, Warszawa 1927; M. Gromski, *W sprawie Narodowego Komitetu Opieki nad matką i dzieckiem*, „Warszawskie Czasopismo Lekarskie" 1924, nr 5; J. Skalski, D. Pypłacz, I. Kovalenko, *Wrodzona wada serca w situs inversus w dawnym polskim piśmiennictwie medycznym*, „Folia Cardiologica" 2003, nr 5; W. Wyrobkowska-Pawłowska, *Gromski Marceli* [w:] *Słownik biograficzny pracowników społecznych*, t. 1, Warszawa 1993.

[M. N.]

GRULOWA WANDA – ur. 16.11.1917 w Łazach, zm. 31.08.1984 w Katowicach. Absolwentka Państwowego Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli w Mysłowicach (1932–1935). Wychowawczyni w przedszkolu w Tarnowskich Górach (od 1935), następnie w przedszkolu Polskich Kopalni Skarbowych w Bielszowicach (od 1939). W czasie okupacji niemieckiej mieszkała w Oświęcimiu, gdzie pracowała w fabryce obuwia. Po zakończeniu działań wojennych przyjęła funkcję kierowniczki Przedszkola nr 10 w Siemianowicach (1945–1973). Ukończyła Studium dla Wychowawczyń Przedszkoli przy Instytucie Pedagogiki Związku Nauczycielstwa Polskiego w Katowicach (1948), Wyższy Kurs Metodyki Wychowania Przedszkolnego (1951) oraz zaoczne Studium Nauczycielskie w Warszawie (1957–1959). Instruktorka wychowania przedszkolnego w Miejskim Ośrodku Metodycznym w Siemianowicach (1956). Studiowała na Wydziale Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku, uzyskując tytuł magistra pedagogiki (1962). Prowadziła wykłady z metodyki wychowania przedszkolnego w Studium Nauczycielskim w Katowicach (od 1962). Doktorat uzyskała na podstawie rozprawy *Czynniki kształtujące sferę emocjonalną dzieci w wieku przedszkolnym*, obronionej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach (1972). Pracownik Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie (1972–1984), organizatorka Zakładu Pedagogiki Pozaszkolnej. W swojej pracy badawczej jako pedagog i specjalista wychowania przedszkolnego koncentrowała się na metodyce pracy wychowawczej w przedszkolu, potrzebach emocjonalnych dzieci, formach kształcenia wychowawczyń przedszkoli. Autorka artykułów publikowanych na łamach czasopisma „Biuletyn Kuratorium Okręgu Szkolnego" w Katowicach, m.in. *Emocjonalność czynnikiem rozwojowym w pracy przedszkola* (1969).

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Grulowa Wanda* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; W. Grulowa, *Czynniki kształtujące sferę emocjonalną dzieci w wieku przedszkolnym*, Katowice 1971; W. Grulowa, *Emocjonalność czynnikiem rozwojowym w pracy przedszkola*, „Biuletyn Kuratorium Okręgu Szkolnego Katowickiego" 1969; P. Kowolik, *Zapomniani pedagodzy i nauczyciele przedszkoli w Polsce i na Śląsku*, „Nauczyciel i Szkoła" 2012, nr 2; *Wanda Grulowa (1917–1984)*, „Prace Naukowe. Pedagogika" 1989, t. 1.

[M. N.]

GRYNBERGOWA SARA – Gołąb-Grynberg/Gołomb-Grinberg Ala; ur. 22.06.1904 w Mławie, zginęła w listopadzie 1943 w Poniatowej; pielęgniarka, opiekunka społeczna, ofiara Holokaustu. Pionierka pielęgniarstwa społecznego. Absolwentka polskiej szkoły dla żydowskich dziewcząt Antoniny Mrozowskiej. Studiowała na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego (1922–1923). Po przerwaniu studiów podjęła naukę w Szkole Pielęgniarstwa przy Szpitalu Starozakonnym na Czystem (1923–1927); od 1927 pracowała tam na oddziale położniczym. Dążyła do doskonalenia opieki nad niemowlętami i poprawy jej warunków higieniczno-sanitarnych. Opowiadała się za przebywaniem matek wraz z dziećmi w szpitalu. Uczęszczała do **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej** (1928–1930). Była opiekunką przyzakładową w Żydowskim Domu Matki i Dziecka w Warszawie. Organizowała opiekę społeczną w poradni szkolnej przy Towarzystwie „Przyjaciele Dzieci". Autorka prac publikowanych na łamach „Naszego Przeglądu", dotyczących warunków higieniczno-sanitarnych wśród społeczności żydowskiej. Założycielka poradni „Liga dla młodych matek", przygotowującej przyszłe matki do opieki nad niemowlętami i wychowywania dzieci. W czasie II wojny światowej przewodziła pracom pielęgniarek w getcie warszawskim (od 1940). Naczelna pielęgniarka przy Wydziale Zdrowia Gminy. Organizatorka Izby Zatrzymań, tzw. sierocińca powstałego w prywatnym mieszkaniu Wiery Gran (1941). Zaangażowana w pozyskiwanie funduszy dla zatrzymujących się w Izbie dzieci. Założycielka Kół Młodzieży i tajnych szkoleń sanitarno-ratowniczych, autorka grafiku umożliwiającego odbywanie praktyk w placówkach służby zdrowia. Współpracowała z **Ireną Sendlerową**. Prowadziła akcję ratowniczą w trakcie likwidacji getta warszawskiego, wywożąc dzieci z Umschlagplatzu przez ambulatorium na stronę aryjską (1942). Skierowana do obozu pracy przymusowej w Poniatowej, podejmowała działania ratunkowe na rzecz podopiecznych.

Źródła: *Aneks. Fragmenty z książki Jonasza Turkowa> „Ala Gołomb-Grinberg, di krankenszwester in waszewer geto"* [w:] *Księga Żydów Mławskich*, red. L. Zygner, Mława 2016; W. Gran (Grynberg), *Sztafeta oszczerców*, Paryż 1980; K. Jakubowski, *Menora*, „Wspólnota" 1999, nr 45; A. Kondrat, *Ala Gołomb-Grinberg (1904–1943)* [w:] *Księga Żydów Mławskich*, red. L. Zygner, Mława 2016; *Księga pamięci Żydów mławskich*, Mława 2016; K. Meloch, *Dzieci Holocaustu mówią...*, t. 3, Warszawa 2008; A. Uziembło, *Gołąb-Grynberg Sara (Ala)* [w:] *Słownik biograficzny pracowników społecznych*, t. 1, Warszawa 1993; L. Zygner, *Między wolnością a odpowiedzialnością. Postawa moralna Karola Mikulskiego, Ali Gołąb-Grynberg i Józefa Witwickiego wobec zbrodni niemieckich podczas II wojny światowej*, „Studia Mazowieckie" 2018, nr 1.

[M. N.]

GRZEGORZEWSKA MARIA – ur. 18.04.1887 w Wołuczy w powiecie Rawa Mazowiecka, zm. 7.05.1967 w Warszawie; pedagog, współtwórczyni pedagogiki specjalnej w Polsce. Po ukończeniu pensji w Warszawie w 1907 wstąpiła na roczny kurs przygotowawczy na studia. W tym czasie podjęła związaną ze Związkiem Polskiej Młodzieży Socjalistycznej działalność oświatową, współpracując m.in. z **Marianem Falskim**. W 1909 rozpoczęła studia przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, w 1913 wyjechała do Brukseli na Fakultet Pedologiczny profesor **Józefy Joteyko**. W 1916 uzyskała doktorat z estetyki na Sorbonie, później zainteresowała się jednak opieką nad osobami upośledzonymi umysłowymi. Po powrocie w 1919 do Polski podjęła pracę w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, gdzie zajęła się problematyką szkolnictwa specjalnego. W końcu 1920 zorganizowała półroczny Kurs Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, który od 1921/22 został przekształcony w roczne Seminarium Pedagogiki Specjalnej, na którego bazie powstał później **Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej** (Maria Grzegorzewska została jego dyrektorem). W 1930 wspólnie z Władysławem Radwanem powołała dwuletni Państwowy Instytut Nauczycielski w Warszawie, kierowała nim do 1935. W 1932 zorganizowała Wakacyjny Kurs dla Nauczyciel Szkół Specjalnych. W 1938 aktywnie uczestniczyła w **Pierwszym Ogólnopolskim Kongresie Dziecka w War-**

szawie, w tym samym roku weszła w skład Wydziału Wykonawczego Międzynarodowego Towarzystwa Pedagogiki Leczniczej. W czasie okupacji niemieckiej pracowała jako nauczycielka w warszawskiej szkole specjalnej przy ul. Tarczyńskiej, równocześnie działając w ramach tajnego kształcenia nauczycieli. Po wojnie wzięła udział w odbudowie Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej, podjęła również wydawanie „Ruchu Pedagogicznego", którym kierowała do 1948. W latach 1958–1960 kierowała na Uniwersytecie Warszawskim pierwszą w Polsce Katedrą Pedagogiki Specjalnej.

Źródła: J. Doroszewska, *Drogi życia Marii Grzegorzewskiej* [w:] *Maria Grzegorzewska. Materiały z sesji naukowej – 7. XI. 1969 r.*, red. J. Doroszewska, M. Falski, R. Wroczyński, Warszawa 1972; *Maria Grzegorzewska. Pedagog w służbie dzieci niepełnosprawnych*, red. E. Żabczyńska, Warszawa 1985; A. Stankowski, *Grzegorzewska Maria* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1988; F. Tutkajowa, *Maria Grzegorzewska – twórca i organizator społecznego ruchu pedagogów specjalnych w ZNP* [w:] *Setna rocznica urodzin Marii Grzegorzewskiej. Materiały z sesji naukowej*, red. M. Ruka, Warszawa 1989.

[J. J.]

GUNDLACH RUDOLF – ur. 21.06.1850 w Paproci Dużej, zm. 11.10.1922 w Łodzi; duchowny, działacz społeczny. Absolwent studiów na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Dorpacie, od 1875 duchowny ewangelicki w Warszawie (do 1876), później pastor-administrator w gminie ewangelicko-augsburskiej w Kamieniu w guberni lubelskiej, od 1877 proboszcz parafii chełmskiej. Od 1889 w parafii w Wiskitkach k. Żyrardowa, w 1898 objął funkcję proboszcza parafii ewangelicko-augsburskiej Świętej Trójcy w Łodzi, gdzie wprowadził nabożeństwa w języku polskim. W parafii przejął opiekę nad prowadzoną na jej terenie działalnością dobroczynną. Szczególnym jej elementem był założony przez poprzednika Gundlacha Klemensa Rondthalera w 1896 Ewangelicki Dom Sierot, którego budynek został oddany do użytku w 1898. W 1900 staraniem Gundlacha powstała przy nim szkoła elementarna. W roku szkolnym 1902/03 w placówce opiekę znajdowało 65 dzieci w wieku 4–15 lat. Obok szkoły przy Domu Sierot organizował kolejne tzw. szkoły kantoralne, których w 1899 było na terenie parafii łącznie 6. Współorganizował otwarty w 1904 w Łodzi Dom Miłosierdzia przeznaczony dla osób w podeszłym wieku i niedołężnych, w 1908 otworzył Dom Sióstr Miłosierdzia „Diakonis". Wchodził w skład komitetu założycielskiego powołanego w 1907 Towarzystwa Opieki nad Dziećmi „Gniazdo Łódzkie". We wrześniu 1907 stanął na czele **Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności**, kierującego działalnością 17 instytucji dobroczynnych w mieście, wśród których znajdowały się m.in. Przytułek Położniczy, 3 ochronki i działające przy nich szkoły elementarne, Szkoła Rzemiosł i kolonie letnie dla dzieci. W 1910 kierowane przez Gundlacha Towarzystwo przejęło prowadzenie Szpitala dla Dzieci „Anny Marii", w 1911 zorganizowało Biuro Pośrednictwo Pracy i Schronisko dla Nauczycielek. Na czele towarzystwa stał do 1920. W okresie I wojny światowej był prezesem Komitetu Obywatelskiego Niesienia Pomocy Biednym, był członkiem Miejskiej Rady Opiekuńczej oraz Wydziału Dobroczynności Publicznej przy łódzkim Magistracie.

Źródła: B. Kopczyńska-Jaworska, K. Woźniak, *Łódzcy luteranie. Społeczność i jej organizacja*, Łódź 2002; A. Rynkowska, *Gundlach Rudolf Gustaw* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* t. IX, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960; J. Sosnowska, *Działalność duszpasterska i społeczna pastora Rudolfa Gundlacha (1850–1922). Przyczynek do historii dobroczynności w Łodzi*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku" 2012, t. X; J. Sosnowska, *Działalność socjalna i opiekuńczo-wychowawcza Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Łódź 2011; K. Woźniak, *Miastotwórcza rola łódzkich ewangelików w latach 1920–1939* [w:] *Przeszłość przyszłości. Z dziejów luteranizmu w Łodzi i regionie*, red. B. Milerski, K. Woźniak, Łódź 1998.

[J. J.]

H

HAN-ILGIEWICZ NATALIA – ur. 21.05.1895 w Warszawie, zm. 13.08.1978 w Łodzi; pedagog dzieci i trudnej młodzieży, pionierka **pedagogiki leczniczej**. Specjalizowała się w zakresie resocjalizacji nieletnich i ich rodzin, organizatorka opieki nad młodzieżą z problemami wychowawczymi. Absolwentka studiów prawniczych na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu w Tomsku. Kurator sądowy, członek Sądu dla Nieletnich w Irkucku. Jako członek Komisji Zwalczania Przestępczości Nieletnich nadzorowała eksperymentalną kolonię w okolicach Bajkału przeznaczoną dla nieletnich przestępców. Pedagog i organizatorka szkoły dla osadzonych w Zakładzie Poprawczym w Wielucianach. Nauczycielka w Towarzystwie Opieki nad Ociemniałymi w Warszawie (1923–1925). Studiowała w **Instytucie Pedagogiki Specjalnej** w Warszawie, gdzie następnie wykładała kryminologię nieletnich (1926–1935). Kierowała szkołą specjalną dla więźniów w Wilnie (1935–1945). Doktorat z prawa karnego i nauk społecznych uzyskała na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (1939). W czasie II wojny światowej prowadziła tajne nauczanie. Zatrudniona w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej (1945–1967). Członek komitetu redakcyjnego „Revue de L'Education Surveillée" (1945–1949). Organizatorka zakładu eksperymentalno-leczniczego dla dzieci sprawiających trudności wychowawcze, zlokalizowanego w Reymontówce k. Łodzi (1947). Kierownik Katedry Psychologii Wychowawczej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1958–1961). Autorka publikacji: *Potrzeby psychiczne dziecka* (1959), *Nieznośni chłopcy* (1960), *W naszej szkole* (1962), *Dziecko w konflikcie z prawem karnym* (1965), *Więź rodzinna w aspekcie pedagogiki specjalnej* (1966), *W poszukiwaniu dróg resocjalizacji* (1967), *Gawędy o wychowaniu* (1970).

Źródła: S. Bendkowski, *Natalia Han-Ilgiewicz*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1979, nr 4; N. Han-Ilgiewicz, *Z problemów resocjalizacji rodzin*, „Przyjaciel Dziecka" 1969, nr 1; M. Łobocki, *Życie, działalność i twórczość Natalii Han-Ilgiewicz 1895–1978*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1998, nr 10; T. Ożóg, *Natalia Han-Ilgiewicz*, „Novum" 1980, nr 6; A. Rychlik, *Natalia HanIlgiewicz (1895–1978)*, „Szkoła Specjalna" 1998, nr spec.; *Natalia Han-Ilgiewicz* „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne" [Wałbrzych] 2015, t. 35: *Słownik Pedagogów Polskich i Polskiej Myśli Pedagogicznej XIX i XX wieku*, red. M.J. Żmichrowska, M. Pluskota; E. Umińska-Tytoń, *Natalia Han-Ilgiewicz – pedagog leczniczy (1895–1978). Wspomnienie w setną rocznicę urodzin*, „Łódzkie Studia Teologiczne" 1995, t. 4; A. Zych, *Wspomnienie o profesor dr Natalii Han-Ilgiewicz (1895–1978)*, „Zdrowie Psychiczne" 1979, nr 1.

[M. N.]

HARCERSKA AKCJA LETNIA – wyjazdy wakacyjne (obozy pod namiotami, kolonie, półkolonie) organizowane przez **Związek Harcerstwa Polskiego** po II wojnie światowej. Treści programowe turnusów opierały się na uchwałach zjazdów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, krajowych konferencji partyjnych, zjazdów ZHP. W 1946 Akcja miała dwa kierunki: Centralna Akcja Szkoleniowa w formie zlotu drużyn szkoleniowym na terenie mazurskim (200 instruktorów, 1500 harcerek zorganizowanych w 50-osobowych obozach) z Ośrodkiem Pracy Dziecięcej dla miejscowych dzieci oraz obozy krajoznawczo-turystyczne w ramach komend Chorągwi. Zorganizowano 1600 obozów 30-dniowych dla 70 tys. osób. Oprócz realizacji wytycznych szkoleniowych ich zadaniami były: działania z zakresu repolonizacji przez likwidację śladów tzw. niemczyzny, opieka nad polskimi zabytkami, praca kulturalna, oświatowa, pomoc w akcji żniwnej. Akcja letnia uzyskała poparcie Ministerstwa Oświaty i Ministerstwa Informacji i Propagandy. Fundusze pochodziły z opłat uczestników, środków drużyn, subsydiów państwowych i samorządowych, zbiórki ulicznej. Planowaniem akcji, warunkami zakwaterowania zajmowały się Wydziały Obozów i Turystyki przy Głównych Kwaterach. Obozy znajdowały się pod opieką miejscowych władz samorządowych i Komend Chorągwi i Głównych Kwater. Akcję letnią ZHP objął „opieką polityczną" Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego. Akcja letnia w 1948 reali-

zowała uzgodnione z władzą zadania, do których należały takie projekty jak „Las i rola", „Odbudowa", „Kultura i oświata" oraz „Dziecko i zdrowie". W akcji wzięło udział około 30% członków ZHP. Akcje były organizowane przez hufce przez cały okres PRL oraz po 1989. Od 1960 r. akcja składała się z Harcerskiej Akcji Obozowej i kampanii „Harcerskie Lato". Programy akcji uwzględniały działania propagandowe, oświatę sanitarną, pomoc w rozwiązywaniu miejscowych problemów i potrzeb. Propagowane treści były związane z bieżącymi rocznicami i obchodami, np. Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Źródła: *Akcja letnia Związku Harcerstwa Polskiego*, „Dziennik Zachodni" 1946, nr 150; *Akcja letnia harcerstwa śląskiego*, „Trybuna Robotnicza" 1946, nr 203; *K. Łysak*, *Likwidacja ZHP w czasach stalinowskich,* https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/98904,Likwidacja-ZHP-w-czasach-stalinowskich.html [dostęp: 15.03.2023]; J. Tazbirowa, *Harcerstwo w PRL*, https://www.zhpharcerki.org/organizacja_harcerek/egazetka_4/gazetka_4_migawki/harcerstwo%20w%20PRL.hTm [dostęp: 15.03.2023], Z. Zakrzewska, *Rozkaz specjalny o organizacji Harcerskiej Akcji Letniej 1960*, „Wiadomości Urzędowe Związku Harcerstwa Polskiego" 1960, nr 2–3 (18–19).

[A. M.-S.]

HARCERSKA OPERACJA „BIESZCZADY 40" – ogólnopolska akcja społeczna opierająca się na intensywnej pracy wychowawczej prowadzona w latach 1974–1980. Przeznaczona dla młodzieży starszoharcerskiej. Zapoczątkowana uchwałą Rady Ministrów z 2.03.1973 w sprawie aktywizacji regionu w ramach tzw. całościowego rozwiązania problemu Bieszczad. Celem operacji było zaangażowanie harcerzy w zagospodarowanie Bieszczad i ożywienie życia kulturalnego połączonego z wypoczynkiem. Akcja miała się zakończyć w 1984, w rocznicę 40-lecia Polski Ludowej. Współtwórczynią i pierwszą komendant operacji była Wanda Bojarska-Pieniek. Pierwszy rok operacji (pilotażowy) miał zweryfikować miejsca obozowania, założenia programowe i sposób kierowania akcją. Przebiegał w dwóch turach – w lipcu i sierpniu 1974. Podstawowym dokumentem był Harcerski Manifest Bieszczadzki. Akcja obejmowała: pomoc w przygotowaniu do nowego roku szkolnego, prowadzenie „zielonych" przedszkoli, organizowanie imprez dla dzieci, prowadzenie obozowych hotelików, polowych urzędów pocztowych, patroli straży ochrony przyrody, pracę przy: budowach, remontach dróg, uprawach leśnych i remontach szkół*, sprzątanie terenu wokół obiektów wypoczynkowych, zakładów pracy.* Prace dla bieszczadzkiej kolejki wąskotorowej podejmowali harcerze ze Stanicy Ministerstwa Komunikacji, harcerze ze Szczecina prowadzili punkt napraw samochodów, z Wrocławia – sprzętu gospodarstwa domowego i telewizorów. Dla uczestników operacji organizowano warsztaty artystyczne, dziennikarskie i konkursy twórczości literackiej, wycieczki krajoznawcze, poznawanie historii regionu. Organizatorami stanic były Komendy Chorągwi ZHP i resorty prowadzące szkolnictwo zawodowe. Utworzono Ruch Przodownictwa Pracy o tytuł Zasłużonego Bieszczadom. Ogółem w operacji wzięło udział ponad 100 tys. uczestników, 7 tys. zostało odznaczonych odznaką „Zasłużony Bieszczadom". W latach 80. operacja została przekształcona w Bieszczadzką Akcję Letnią.

Źródła: E. Fogelzang-Adler, *Harcerstwo w Bieszczadach*, Kraków 2018; E. Fogelzang-Adler, *Polsce Ludowej na 30. urodziny: pierwsze lata harcerskiej operacji Bieszczady-40 (1974–1975*) [w:] *Harcerstwo w Bieszczadach. Studia i materiały*, red. J. Wojtycza, Kraków 2018; M. Jarosińska, *Harcerze w Bieszczadach*, Libra 2014; A. Kołodziej, *Powstanie i rozwój Harcerstwa w Polsce,* „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2010, nr 3; *Obóz harcerski w ramach akcji „Bieszczady 40" w Bystrem,* http://www.historia.lubliniec.zhp.pl/index.php/bystre-1977r [dostęp: 15.03.2023]; W. Pilawska, *Z kroniki stanicy ZHP w Dwerniczku cz. II. Operacja „Bieszczady 40*", https://wbieszczady.pl/bieszczadzkie-dzieje/z-kroniki-stanicy-zhp-w-dwerniczku-czii-operacja-bieszczady-40/DC63xfhGjd1y-BjuR0irk [dostęp: 15.03.2023].

[A. M.-S.]

HERTZ JAKUB – ur. 8.08.1846 w Warszawie, zm. 10.02.1929 w Łodzi; przemysłowiec, filantrop. Po ogłoszeniu carskiego manifestu konstytucyjnego w 1905 wraz z innymi przemy-

słowcami zabiegał o utworzenie samorządów miejskich w Królestwie Polskim. W 1909 został prezesem rady nadzorczej Spółki Akcyjnej Wyrobów Bawełnianych I. K. Poznańskiego. Członek zarządu Stowarzyszenia Kupców Miasta Łodzi, członek Towarzystwa Kredytowego Miasta Łodzi. Prezes zarządu Łódzkiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu. Inicjator a następnie wiceprezes (1902–1908) i prezes **Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności** (1908–1914). Pełnił funkcję prezesa rady Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego oraz Łódzkiego Towarzystwa Pielęgnowania Chorych „Bykur Cholim". Od 1909 prezes zarządu Żydowskiego Szpitala im. Małżonków Izraela i Leony Poznańskich. Przyczynił się do utworzenia w 1899 Łódzkiego Towarzystwa Muzycznego. Przed I wojną światową uczestniczył w pracach Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich. Prezes Komitetu Synagogi Żydów reformowanych. Członek zarządu fundacji „Domu Ubogich w Łodzi". Dla uczczenia pamięci syna Leona utworzył fundację. Dla niej przeznaczył plac przy ul. Cegielnianej na budowę domu sierot i szkoły elementarnej dla 300 chłopców. Szkoła wraz z domem miały nosić imię zmarłego syna. Przeznaczył darowiznę w wysokości 100 tys. rubli na stypendia dla uzdolnionych niezamożnych artystów plastyków bez względu na wyznawaną religię. Wspólnie z żoną Anną utworzył ochronkę dla dziewcząt oraz Dom Sierot. Zakład dla dziewcząt miał charakter dzienny. Od 1912 działał jako **Ochrona dla Dziewcząt Wyznania Mojżeszowego im. Małżonków Jakuba i Anny Hertz**. Od 1900 do 1914 z tej instytucji korzystało w ciągu roku od 295 do 576 ubogich dziewcząt. Po zakończeniu I wojny światowej odbudował i ponownie uruchomił fabrykę.

Źródła: J. Baranowski, *Żydzi łódzcy. Jews of Łódź*, Łódź 2004; A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów Łódzkich oraz z Łodzią związanych*, t. 1, Łódź 2001; M. Koliński, *Łódź między wojnami: opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2007; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach 1793–1914*, Łódź 1998; S. Pytlas, *Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1864–1914*, Łódź 1994; L. Skrzydło, *Rody fabrykanckie*, Łódź 1999.

[B. P.]

HIGIENA SZKOLNA DO 1939 ROKU – system instytucji i działań mających na celu wprowadzenie zasad higieny w szkołach. Pierwsze prace nad zorganizowaniem systemu higieny szkolnej rozpoczęły się jeszcze w czasie I wojny światowej. Bardziej stabilną formę uzyskano w 1918, gdy przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powstał Referat Higieny Szkolnej, taki też znajdował się w **Ministerstwie Zdrowia Publicznego**. Zagadnienie higieny leżało na styku kompetencji obu resortów, co zaowocowało powołaniem komisji międzyministerialnej i skoordynowaniem działań. W sierpniu 1920 minister zdrowia powołał powiatowe komisje do spraw opieki higieniczno-lekarskiej z zadaniem organizowania opieki higieniczno-lekarskiej nad dziećmi w wieku szkolnym oraz wspierania działalności władz komunalnych i organizacji prywatnych w tym zakresie. W 1922 opracowano normy higieniczne dla budynków szkolnych. W rok później wydano okólnik w sprawie sanitariatów, a od 1925 każda szkoła miała być wyposażona w naczynia i przybory niezbędne do mycia rąk. W 1926 opublikowano wytyczne dotyczące ławek szkolnych. Wiele zarządzeń i okólników dotyczyło czystości w lokalach szkolnych, wydzielania pomieszczeń na szatnie, konieczności zmiany obuwia. Stałym zagadnieniem była sprawa czystości dzieci. W 1928 opublikowano zalecenia w sprawie noszenia książek i zeszytów w tornistrach, polecono, aby w projektach budynków szkolnych przewidziane były natryski. Budowano także system opieki w placówkach w zakresie zdrowia, higieny i wychowania fizycznego (lekarze szkolni, stomatolodzy, higienistki). Realizacja zarządzeń resortu oświaty natrafiała na liczne problemy natury infrastrukturalnej i finansowej. Trudnością było istnienie bardzo różnorodnych placówek edukacyjnych. Sytuacja nieco się poprawiła po reformie szkolnictwa (1932–1933). Istotną rolę odgrywały **ośrodki zdrowia i opieki** prowadzące odpowiednie gabinety. W 1934 działało ich 112, a w 1937 – 322.

Źródła: A. Felchner, J. Majchrzyk-Mikuła, *Osiągnięcia i porażki medycyny szkolnej w II Rzeczypospolitej* [w:] *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi w 65. rocznicę*

urodzin, red. A. Stroynowski, Częstochowa 2017; *Higjena szkolna. Podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S. Kopczyński, Warszawa 1933; A. Jaczewski, *Higiena szkolna*, Warszawa 1968; K. Minkiewicz, *Propaganda higieny w szkole*, „Wychowanie Fizyczne" 1929, nr 12; Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorjów Okręgów Szkolnych w sprawie zaopatrzenia szkół w ustępy, DzU MWRiOP1923, nr 6, poz. 45; Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorjów Okręgów Szkolnych, Inspektorów Szkolnych i do ogółu nauczycielstwa w sprawie zaopatrzenia lokali szkolnych w naczynia do mycia rąk, DzU MWRiOP 1925, nr 11, poz. 102; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domów mieszkalnych dla nauczycieli, DzU MWRiOP 1922, nr 12, poz. 112; A.B. Szczepańska, *Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 2014.

[K. Ch.]

HIGIENA SZKOLNA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system instytucji i działań o charakterze profilaktycznym i leczniczym skierowany do uczniów szkół. W pierwszych latach po II wojnie światowej (1945–1952) realizowano odbudowę higieny szkolnej, opierając się na wzorcach przedwojennych. Działania ogniskowały się wokół zagadnień związanych z ratownictwem dzieci, które doznały uszczerbku w czasie wojny, ograniczaniem rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych (w tym w szczególności gruźlicy), przeciwdziałaniem szerzenia się wszawicy, a także dożywianiem dzieci. W tym okresie realizowano badania okresowe uczniów. Nad szkołami podstawowymi nadzór sprawował resort zdrowia, nad średnimi – resort edukacji, nad szkolnictwem zawodowym – resorty przemysłowe. W 1952 zagadnienia opieki zdrowotnej w szkołach zostały scentralizowane w resorcie zdrowia. Higiena szkolna stała się jednym z elementów państwowej służby zdrowia (po 1956 zwana szkolną służbą zdrowia). Uczniowie otrzymali dostęp do opieki zdrowotnej (możliwość korzystania z całego dostępnego zaplecza diagnostycznego i specjalistycznego). W tym czasie powstała koncepcja poradni zdrowego dziecka szkolnego. Jako pierwsza zrealizowana została w szkolnej Przychodni Lekarskiej nr 1 w Warszawie (pomysłodawcą był Klemens Sokal), a następnie stała się pierwowzorem wojewódzkich przychodni higieny szkolnej. W latach 1963–1975 wdrażano model szkolnej służby zdrowia. Istniały dwa warianty: model miejski (wydzielony z systemu służby zdrowia, podstawową jednostką była poradnia szkolna) oraz model wiejski (bez wydzielonych struktur w szkole, rolę tę pełnił gminny lub wiejski ośrodek zdrowia). Centrami praktyki higieny szkolnej były wojewódzkie przychodnie higieny szkolnej. Działały także poradnie medycyny szkolnej. Od 1975 realizowano koncepcję medycyny wieku rozwojowego. Przesunięto punkt zainteresowania aż do 18 roku życia. Stworzono kompleksowy program profilaktyczny dla całej populacji (w tym wczesną diagnostykę odchyleń od prawidłowości w rozwoju i stanie zdrowia).

Źródła: P. Juśko, *Z zagadnień prawno-organizacyjnych opieki zdrowotnej nad uczniami w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1945–1961 (w świetle Dzienników Urzędowych Ministerstwa Oświaty)*, „Kultura – Przemiany – Edukacja" 2021, t. 9; S.B. Radiukiewicz, *Medycyna szkolna – pojęcie, zakres, historia* [w:] *Medycyna szkolna*, red. S.B. Radiukiewicz, Warszawa 1987; J. Serejski, *Historia najnowsza medycyny i higieny szkolnej (1945–1973)*, Warszawa 1983; B. Woynarowska, *Historia i drogi rozwojowe medycyny szkolnej* [w:] *Zdrowie i szkoła*, red. B. Woynarowska, Warszawa 2000.

[K. Ch.]

HOLDER-EGGEROWA MARIA – z d. Szreter, ur. 1875 w Krzemieńczuku, zm. 13.05.1941 w Korytnicy; działaczka społeczna. W 1892 poślubiła Teodora Holder-Eggera. Po śmierci córki aktywnie uczestniczyła w Towarzystwie (Stowarzyszeniu) Zjednoczonych Ziemianek. W 1910 założyła w Korytnicy kółko tego towarzystwa. W czasie I wojny światowej wspólnie z mężem rozpoczęła działalność charytatywną. W 1916 została kierującą sekcją opieki społecznej i kulturalno-oświatowej **Rady Głównej Opiekuńczej** powiatu węgrowskiego. Z jej

inicjatywy założono ok. 20 ochronek dla dzieci. Od października 1916 aktywnie uczestniczyła w działaniach Polskiej Macierzy Szkolnej. Tego samego roku współtworzyła z ks. Ignacym Cynarskim Katolicki Związek Młodzieży. Po 1918 była prezeską powiatowego oddziału (Węgrów) Polskiej Macierzy Szkolnej, Związku Ziemianek, Polskiego Białego Krzyża. Członkini Sejmiku Powiatowego, Rady Szkolnej i przewodnicząca dozoru szkolnego. W czasie wojny polsko-bolszewickiej na stacji w Małkini utworzyła punkt sanitarny. Członkini zarządu powiatowego Związku Ludowo-Narodowego. W 1922 została posłanką na Sejm I kadencji. Należała do klubu parlamentarnego Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Pełniła funkcję sekretarza w sejmowej Komisji Opieki Społecznej, Oświatowej i Budżetowej. Współzałożycielka oraz wiceprzewodnicząca **Polskiego Komitetu Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi**. W swoich wystąpieniach oraz piśmiennictwie broniła praw politycznych i równouprawnienia kobiet. Propagowała czynny udział kobiet w pracach samorządu terytorialnego, gospodarczego i szkolnego. Należała do Akcji Katolickiej.

Źródła: A. Kołodziejczyk, *Maria Holder-Eggerowa (1875–1941). Z dziejów obozu narodowego na Podlasiu*, „Szkice Podlaskie" 1999, t. 7; *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928; M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 2, red. A.K. Kunert, Warszawa 2000.

[B. P.]

HOSPICJA DZIECIĘCE – instytucje zapewniające pediatryczną opiekę paliatywną. W Polsce jako pierwsza rozpoczęła działalność 1.09. 1994 Poradnia Leczenia Bólu dla Dzieci w **Instytucie Matki i Dziecka** w Warszawie. Następnie zostało utworzone **Warszawskie Hospicjum dla Dzieci** będące od 1995 pierwszym zespołem domowej opieki paliatywnej nad dziećmi. Po 1997 powstały hospicja dziecięce: Hospicyjny Dziecięcy Dom Opatrzności Bożej Aniołków Stróżów – Betlejem – przy Społecznym Towarzystwie Hospicjum Cordis w Mysłowicach oraz Hospicjum Małego Księcia w Lublinie. Polski model hospicjum perinatalnego został wprowadzony w 1998 przez Joannę Szymkiewicz-Dangel i Tomasza Dangla. W 1999 do Warszawskiego Hospicjum dla Dzieci w oparciu o polski model przyjęto pierwszą dziewczynkę, u której w wyniku diagnostyki prenatalnej zdiagnozowano zespół Edwardsa. W 2004 pod opieką 7 hospicjów dziecięcych (w Warszawie, Wrocławiu, Toruniu, Poznaniu, Mysłowicach, Łodzi, Lublinie) pozostawało łącznie 227 dzieci. W 2006 Fundacja Podkarpackie Hospicjum dla Dzieci utworzyła pierwsze w Polsce Hospicjum Stacjonarne dla Dzieci w Rzeszowie. Od 2006 ośrodki hospicyjne rozszerzały swoją działalność o opiekę perinatalną. Z inicjatywy dr. hab. Tomasza Dangla oraz prof. Joanny Dangel otwarto Poradnię USG w ramach **Fundacji Warszawskie Hospicjum dla Dzieci**, tworząc **Warszawskie Hospicjum Perinatalne**. Do placówek hospicyjnych dla dzieci należą m.in. **Hospicjum Perinatalne** przy Hospicjum im. ks. E. Dutkiewicza SAC w Gdańsku, Hospicjum Perinatalne w Łodzi, Krakowskie Hospicjum dla Dzieci imienia ks. Józefa Tischnera, Wrocławskie Hospicjum dla Dzieci, Lubelskie Hospicjum dla Dzieci im. Małego Księcia, Śląskie Hospicjum Perinatalne przy Szpitalu Zakonu Bonifratrów w Katowicach, Fundacja Podkarpackie Hospicjum dla Dzieci. W 2009 zarejestrowano 16 domowych hospicjów dla dzieci, natomiast w 2019 funkcjonowało 71 hospicjów tego rodzaju. Pod koniec 2021 działały 23 placówki perinatalnej opieki paliatywnej.

Źródła: A. Bartko, J. Pawlikowski, *Ewolucja opieki paliatywno-hospicyjnej. Od terminalnie do prenatalnie chorych*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny" 2016, nr 79; T. Dangel, *Domowa opieka paliatywna nad dziećmi w Polsce. Model, potrzeby możliwości i ich ocena*, Warszawa 2001; T. Dangel, J. Szymkiewicz-Dangel, *Opieka paliatywna w perinatologii. Opieka paliatywna nad dziećmi*, Warszawa 2005; A. Jarzębińska, *Perinatalna opieka paliatywna w Polsce. Charakterystyka ilościowa wybranych aspektów*, „Zeszyty Naukowe KUL" 2022, nr 2; K. Kozera, *Pediatryczna Domowa Opieka Paliatywna w Polsce (2013)*, Warszawa 2015; *Podkarpackie Hospicjum dla Dzieci – zawsze jesteśmy przy naszych pacjentach*, „Biuletyn Fundacji Podkarpackie

Hospicjum dla Dzieci" 2015, nr 11; *Standardy prowadzenia pediatrycznej opieki paliatywnej. Ogólnopolskiego Forum Pediatrycznej Opieki Paliatywnej i Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego*, „Przegląd Pediatryczny" 2016, nr 3.

[M. N.]

HOSPICJA PERINATALNE – sieć placówek zapewniających ciągłą i kompleksową pomoc w postaci perinatalnej opieki paliatywnej obejmującej kobiety od momentu, w którym została stwierdzona nieuleczalna choroba dziecka, poprzez opiekę w okresie okołoporodowym, do 28. dnia po urodzeniu. Po porodzie hospicja perinatalne prowadzą paliatywną opiekę neonatologiczną, opiekę paliatywną prowadzoną w domu oraz opiekę długoterminową. Polski model hospicjum perinatalnego po raz pierwszy został wprowadzony przez Joannę Szymkiewicz-Dangel i Tomasza Dangla, którzy uruchomili w styczniu 2006 poradnię USG Agatowa w ramach **Fundacji Warszawskie Hospicjum dla Dzieci**. Tym samym zostały zintegrowane perinatologia z opieką paliatywną przez współdziałanie diagnostyki prenatalnej z domowym hospicjum dziecięcym, co zaowocowało powstaniem Warszawskiego Hospicjum Perinatalnego. W kolejnych latach nastąpił rozwój perinatalnej opieki paliatywnej w Polsce i rozszerzanie przez ośrodki hospicyjne działalności w zakresie opieki perinatalnej. W 2018 działało w kraju 16 takich placówek. W 2021 ich liczba wzrosła do 23 hospicjów świadczących perinatalną opiekę paliatywną, zlokalizowanych w 14 województwach. Liczba rodzin korzystających z opieki świadczonej przez 12 świadczeniodawców w latach 2018–2020 wzrosła z 343 do 588 świadczeniobiorców. Większość placówek mianuje się hospicjami perinatalnymi prowadzonymi w ramach hospicjum dla dzieci przez organizacje pożytku publicznego, w tym stowarzyszenia i fundacje. Mniejszą rolę odgrywają placówki funkcjonujące w strukturze wewnątrzszpitalnej. Wśród placówek funkcjonują m.in.: Hospicjum im. ks. Dutkiewicza SAC w Gdańsku, Krakowskie Hospicjum dla Dzieci im. ks. Józefa Tischnera, Hospicjum Perinatalne w Łodzi, Hospicjum Perinatalne Wrocławskiego Hospicjum dla Dzieci, Hospicjum Perinatalne Lubelskiego Hospicjum dla Dzieci im. Małego Księcia.

Źródła: A. Jarzębińska, *Perinatalna opieka paliatywna w Polsce. Charakterystyka ilościowa wybranych aspektów*, „Zeszyty Naukowe KUL" 2022, nr 2; B. Kmieciak, Z. Szafrańska-Czajka, R. Dorosiński, *Perinatalna opieka hospicyjna. Wizja, działania oraz wyzwania*, Warszawa 2016; NFZ, *Komunikat dotyczący perinatalnej opieki paliatywnej*, https://www.nfz.gov.pl/ aktualnosci/aktualnosci-centrali/komunikat-dotyczacy-perinatalnej-opieki-paliatywnej,7-857.html [dostęp:31.12.2021]; E.M. Sobolewska, E.Krajoweska-Kułak, K. Krajoweska-Ferishah, *Potrzeba funkcjonowania hospicjów perinatalnych*, Białystok 2021.

[M. N.]

HRYNIEWICZ EDWARD – ur. 23.07.1906 w Sankt Petersburgu, zm. 1942 w Oświęcimiu. W 1918 wraz z rodziną przybył do Polski. Od ok. 1925 działał w Towarzystwie Uniwersytetu Robotniczego. Od 1926 należał do Czerwonego Harcerstwa. W 1927 wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej. Przedstawiciel białostockiego Okręgowego Komitetu Robotniczego Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1933 przeprowadził się do Warszawy. Pracował w Związku Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych. Kierownik I Robotniczego Ośrodka Wychowania Fizycznego. Był odpowiedzialny za dział szkoleniowy. Publikował cykl wykładów o tematyce szkolno-wychowawczej w czasopiśmie „Sztafeta Robotnicza". W 1934 został delegatem na XXIII Kongres Polskiej Partii Socjalistycznej. W latach 1936–1937 redagował „Robotniczy Kalendarz Sportowy". Ze strony Zarządu Głównego Związku Robotniczych Stowarzyszeń Spółdzielczych został powołany do organizacji Kursów Przodowników Turystyki Robotniczej. Nadzorował letnie i zimowe obozy młodzieżowe w różnych miejscach w kraju. Od 1935 działał w **Polskim Komitecie Opieki nad Dzieckiem** oraz w redakcji czasopisma **„Życie Dziecka"**. Następnie redaktor pisma. Dokonał zmiany profilu i przekształcił je w 1938 w **„Życie Młodych"**. Aktywnie pracował z młodzieżą w ramach Polskiej Partii Socjalistycznej. Od 1937 należał do Centralnego Wydziału Młodzieży. Uczestniczył w odprawach i spotka-

niach młodzieży. W 1939 ukończył studia magisterskie w sekcji społeczno-oświatowej Wydziału Pedagogicznego **Wolnej Wszechnicy Polskiej**. We wrześniu 1939 członek Straży Obywatelskiej miasta stołecznego Warszawy. Aresztowany przez Gestapo 3.10. 1940, przebywał w więzieniu na Pawiaku. W 1941 został przetransportowany do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, gdzie zginął.

Źródła: A. Pacholczykowa, *Hryniewicz Edward* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 2, Warszawa 1987; J. Ochyńska, *Hryniewicz Edward* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław 1962–1964; J. Żarnowski, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1935–1939*, Warszawa 1965.

[B. P.]

HUBICKI STEFAN – ur. 18.03.1877 w Pilicy, zm. 30.10.1955 w Sierocku; lekarz, polityk, żołnierz. Po skończonych studiach medycznych podjął pracę w warszawskich szpitalach. W czasie I wojny światowej wcielony do armii rosyjskiej, później działał w Polskiej Organizacji Wojskowej, w 1919 wstąpił do wojska polskiego. Od 1920 szef Wydziału Organizacyjnego Departamentu Sanitarnego Ministerstwa Spraw Wojskowych, od 1922 komendant Wojskowej Szkoły Sanitarnej, od 1925 II Inspektor Służby Zdrowia w Ministerstwie Spraw Wojskowych, w 1926 komendant Oficerskiej Szkoły Sanitarnej. We wrześniu 1929 został podsekretarzem stanu w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**, zaś 4.12.1930 objął funkcję ministra pracy i opieki społecznej w rządzie Walerego Sławka. Ministrem (od 1932 ministrem opieki społecznej) pozostał w kolejnych gabinetach Aleksandra Prystora i Janusza Jędrzejewicza (do 13.05.1934). Jako minister założył **Stowarzyszenie Opieki nad Młodzieżą Niezatrudnioną**, które stało się jednym z elementów aktywnej polityki zatrudnienia kierowanej do ludzi młodych pozostających bez pracy. Organizował także Hufce Pracy dla Niezatrudnionej Młodzieży. Podstawowym problemem, z którym musiał się borykać w okresie pełnienia funkcji szefa resortu, pozostawało bezrobocie, a także inne społeczne skutki Wielkiego Kryzysu. Największym osiągnięciem Hubickiego było przyjęcie przez parlament ustawy o ubezpieczeniu społecznym z 28.03.1933, unifikującej i ujednolicającej w dużej mierze system ubezpieczeń społecznych w państwie. W okresie kierowania przez niego resortem Ministerstwo dokonało ważnej i trwałej zmiany w polityce opiekuńczej, kładąc nacisk na rozwój opieki nad dziećmi opuszczonymi w ramach **rodzin zastępczych**. Po odejściu z ministerstwa pozostał w Radzie **Funduszu Pracy**, w latach 1935–1939 był komisarzem **Zakładu Ubezpieczeń Społecznych**. W 1938 stał na czele Komitetu Wykonawczego **Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka**. Po wojnie powrócił do praktyki lekarskiej.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia*, Wrocław 1993; J. Krawczyńska, *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Dziecka (Warszawa 2–4.IX. 1938 r.)*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 4; J. Piotrowski, *Generał Stefan Hubicki. Żołnierz, polityk, lekarz (1877–1955)*, Wrocław 2009.

[J. J.]

HULEK ALEKSANDER – ur. 24.03.1916 w Będziemyślu, zm. 19.05.1993; pedagog, twórca podstaw polskiej koncepcji rehabilitacji osób niepełnosprawnych, w tym dzieci i młodzieży. Pionier społecznej integracji. Organizator Poradni Zawodowej dla Osób Niepełnosprawnych w Katowicach. Absolwent Seminarium Nauczycielskiego. Podczas II wojny światowej, przebywając na emigracji w Wielkiej Brytanii, podjął studia pedagogiczne i psychologiczne w Edynburgu. Po powrocie do Polski został doradcą w zakresie rehabilitacji zawodowej w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**. Specjalista ds. rehabilitacji w Głównym Urzędzie Inwalidzkim. Doktoryzował się na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1953). Wykładowca w **Instytucie Pedagogiki Specjalnej** w Warszawie (1952–1974). W ramach stypendium ONZ poszerzał wiedzę na temat rehabilitacji osób z niepełnosprawnością. Kierownik Działu Rehabilitacji w Biurze Spraw Socjalnych ONZ w Nowym Jorku (1962–1967). Organizator misji zagranicznych ONZ

obejmujących m.in. kraje Bliskiego Wschodu i Azji Południowej. Habilitację w zakresie **pedagogiki specjalnej** uzyskał na Wydziale Psychologii i Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego (1968). Zatrudniony na UW (od 1973), kierownik Katedry Pedagogiki Rewalidacyjnej i Podyplomowego Studium Pedagogiki Rewalidacyjnej. Założyciel i prezes Polskiego Towarzystwa Walki z Kalectwem (1981–1993). Ekspert ds. rehabilitacji i kształcenia osób z niepełnosprawnością ONZ, UNICEF, UNESCO, WHO. Brał udział w propagowaniu przez WHO polskiego modelu rehabilitacji kompleksowej. Autor m.in. *Podstawy rehabilitacji inwalidów* (1961), *Teoria i praktyka rehabilitacji inwalidów* (1969), *Pedagogika rewalidacyjna* (1977), *Rewalidacja dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w rodzinie* (1984).

Źródła: W. Błońska, *Hulek Aleksander* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; G. Dryżałowska, *Hulek Aleksander* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Warszawa 2010; E. Kolano, *Aleksander Hulek. Zawsze wśród ludzi*, „Nowiny" 1979, nr 191; J. Mikulski, *Aleksander Hulek, 24.III.1916–10.V.1993*, „Polityka Społeczna" 1993, nr 8; H. Waszkowski, *Profesor Aleksander Hulek – prekursor polskiej rehabilitacji* [w:] *Systemowość oddziaływań w rehabilitacji, edukacji i psychospołecznej integracji jako przejaw troski o osobę z niepełnosprawnością*, red. K. Bartóg, Rzeszów 2014; J. Zabłocki, *Prof. dr hab. Aleksander Hulek, (24.03.1916–19.05.1993)*, „Ruch Pedagogiczny" 1994, z. 1–2; J. Zabłocki, G. Dryżałowska, *Aleksander Hulek*, „Szkoła Specjalna" 1995, nr 1; M.J. Żmichrowska, *Aleksander Hulek*, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne. Słownik Pedagogów i Polskiej Myśli Pedagogicznej XIX i XX wieku. Prace Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości" 2015, t. 35.

[M. N.]

I

INDOKTRYNACJA DZIECI I MŁODZIEŻY W RAMACH KOLONII LETNICH – związany ze stalinizacją życia społecznego, zainicjowany na szeroką skalę w 1948 proces włączania do praktyki rozwijającej się akcji **kolonii letnich** propagandowych treści ideologicznych i politycznych. Działania te były częścią prowadzonej w ramach systemu oświaty i wychowania indoktrynacji młodego pokolenia. Podstawą ich wprowadzania stały się zmiany w zakresie organizacji akcji kolonijnej (powołanie w marcu 1948 **Komisji do Spraw Wczasów Letnich dla Dzieci i Młodzieży**) oraz nastawiona na polityczną indoktrynację akcja szkolenia wykwalifikowanych kadr opiekunów, połączona z konsekwentnym dążeniem do rekrutowania personelu spośród środowisk politycznie pewnych z punktu widzenia komunistów (kierownicy kolonii oraz wychowawcy mieli należeć do PPR, później PZPR bądź ZMP). Indoktrynacja uczestników kolonii oparta była na centralnie opracowanych wytycznych dla wychowawców i podopiecznych, określających pożądane wzory zachowań. Przekazywane treści obejmowały aktualną tematykę polityczną, w tym głośne procesy polityczne „wrogów" ustroju, osiągnięcia Polski Ludowej, przyjaźń ze Związkiem Radzieckim, związane z linią partii tematy historyczne, a także propagandę bohaterów, wśród których znajdowali się zarówno Mikołaj Kopernik i Maria Skłodowska-Curie, jak i Józef Stalin, Julian Marchlewski czy Mao Tse Tung. Ważnym aspektem działań mających wpływać na postawy ideowe wychowanków było organizowanie uroczystych obchodów świąt i rocznic związanych z władzą ludową oraz wprowadzanie współzawodnictwa między grupami wychowanków, zaś w ramach budowania właściwego stosunku do pracy wykonywanie przez kolonistów obowiązkowo tzw. prac społecznie użytecznych. Szczególnie dbano o uniemożliwianie uczestnikom kolonii praktyk religijnych m.in. poprzez zapełnianie dodatkowym programem zajęć w niedzielne przedpołudnia (spotykało się to ze sprzeciwem części rodziców i wychowanków oraz duchownych Kościoła katolickiego).

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; D. Jarosz, *Lata 1948–1956.*

Centralizacja, indoktrynacja i kontrola [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; F. Pawuła, *Wczasy letnie dla dzieci i młodzieży*, „Dzieci i Wychowawca" 1949, nr 1–3.

[J. J.]

INDOKTRYNACJA PODOPIECZNYCH PAŃSTWOWYCH PLACÓWEK WYCHOWAWCZYCH – realizowany w latach 1948–1956 i będący nieodłączną częścią stalinizacji życia politycznego i społecznego w Polsce element wychowania podopiecznych placówek opiekuńczych ściśle nawiązujący do indoktrynacji uskutecznianej na szeroką skalę w ówczesnym systemie oświaty. Celem podjętych w 1948 działań miało być wychowywanie według prawideł wywodzącej się z ZSRR pedagogiki socjalistycznej przebywających w zakładach opiekuńczych dzieci na „pełnowartościowych obywateli", w pełni identyfikujących się z ustrojem socjalistycznym. Pedagogika ta, reprezentowana przez Antona Makarenkę, stawiała przed wychowaniem określone cele społeczne: kreowanie społeczeństwa bezklasowego i świadomej potrzeby życia w kolektywie, będącym najskuteczniejszym sposobem rozwiązywania wszelkich problemów wychowawczych. Podobnie jak w systemie oświaty powszechnej przed placówkami opiekuńczymi stawiano zadanie wychowania „nowego człowieka" o moralności socjalistycznej (jednym ze środków osiągnięcia tego celu miała być przynależność wychowanków **domów dziecka** do komunistycznych organizacji młodzieżowych). Z czasem wprost określanym celem stało się również „kształtowanie naukowego światopoglądu dziecka", które miało być przygotowane do udziału w budownictwie socjalistycznym. Propagowane przez władze wychowanie było z założenia polityczne i ukierunkowane na kształtowanie nowego typu człowieka, będącego pionierem reprezentującym głoszone przez komunistów postulaty życia politycznego, społecznego i gospodarczego i aktywnie uczestniczącym w budowie nowego społeczeństwa. Integralną częścią takiego wychowania było dążenie do stworzenia z wychowanka ofiarnego i zahartowanego, czujnego na knowania wroga klasowego i przejawy wrogiej ideologii budowniczego socjalizmu, będącego zarówno płomiennym patriotą ludowej ojczyzny, jak i gorącym internacjonalistą, nieprzejednanym w walce z wrogiem klasowym.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Ideologizacja wychowania dzieci w Polsce (1948–1956): słowa i czyny* [w:] *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce*, cz. 2: *Stulecie XIX i XX*, red. E. Mazur, Warszawa 2003; E. Kryńska, S. W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003; *Kształtowanie naukowego światopoglądu dziecka*, „Dzieci i Wychowawca" 1950, nr 5; L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002.

[J. J.]

INDYWIDUALNI OPIEKUNOWIE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ DZIECI – powołani w 1967 z inicjatywy **Zofii Dembińskiej**, prezeski Okręgu Stołecznego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, która podjęła decyzję o rozwoju pogłębionej i wielostronnej pomocy rodzinom niewydolnym pod względem opiekuńczym i wychowawczym przez opiekuna indywidualnego. Zostawał nim doświadczony w pracy społecznej z dziećmi i ich rodzicami działacz, który musiał wykazać się takimi cechami, jak wrażliwość na potrzeby i krzywdy dzieci, życzliwość dla ludzi. Zadaniem opiekuna była pomoc interwencyjna i materialna, edukacja środowiskowa, dopilnowanie stanu zdrowia. W 1984 w Polsce działało 17 603 opiekunów indywidualnych, którzy otaczali opieką 155 600 dzieci w 62 500 rodzinach. Wśród grona opiekunów można wyróżnić m.in. Janinę Bartczak, Wiesławę Burksę, Józefa Gutowskiego, Marię Kaczmarską. W latach 80. XX wieku resort pracy, płac i spraw socjalnych oraz Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Dzieci zakwalifikowały opiekunów TPD do grupy specjalistycznych opiekunów społecznych. Działalność opiekunów indywidualnych przyczyniła się do powstania „Programu skoordynowania pomocy społecznej do roku 1990" Zarządu Głównego TPD, którego zadaniem stało się Rzecznictwo Praw Dziecka (tradycja rzecznictwa wy-

wodziła się z pracy opiekuna indywidualnego). Działania TPD w dziedzinie ochrony praw dziecka znalazły potwierdzenie w porozumieniu zawartym w 2004 z **Rzecznikiem Praw Dziecka**. Rzecznicy praw dziecka TPD działają według programu „Rzecznik praw dziecka TPD", tworząc społeczną sieć rzecznictwa praw dziecka w Polsce. Współcześnie rzecznicy zajmują się wsparciem dzieci i rodzin, podejmują działania zmierzające do ochrony dziecka przed przemocą, demoralizacją i zaniedbaniem. Rzecznicy są osobami o nieposzlakowanej opinii zawodowej, wykazują się biegłą znajomością praw dziecka, doświadczeniem zawodowym w pracy z najmłodszymi, a przede wszystkim wrodzoną troską o dobro dzieci i wrażliwością na ich krzywdę.

Źródła: J. Blicharz, L. Zacharko, *Ochrona praw dziecka w działalności Rzecznika Praw Dziecka,* Wrocław 2021; M. Pawlak, *Informacja o działalności Rzecznika Praw Dziecka za 2019 rok wraz z uwagami o stanie przestrzegania praw dziecka*, s. 30–31, https://brpd.gov.pl/wp-content/ uploads/2020/05/Informacja-o-dzia%C5%82alno%C5%9B%C4%87i-RPD-za-rok-2019. pdf [dostęp: 25.03.2023]; S.L. Stadniczeńko, *Ochrona dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem, demoralizacją, zaniedbywaniem oraz innym złym traktowaniem* [w:] *Prawa dziecka po przystąpieniu do Unii Europejskiej. Materiały z konferencji Rzecznika Praw Dziecka*, *Warszawa 16 czerwca 2004 r.*, red. M. Potapowicz, M. Krauzowicz, P. Przybylski, Warszawa 2004; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci,* Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

INSPEKCJA PRACY – instytucja realizująca zadanie nadzoru i kontroli przestrzegania przepisów obowiązujących w zakresie prawa pracy w Polsce. Powołana została do życia dekretem Naczelnika Państwa z 3.01.1919. Regulacja miała charakter tymczasowy. Instytucja nawiązywała do tradycji tzw. instruktorów fabrycznych. W 1927 weszło w życie rozporządzenie Prezydenta o Inspekcji Pracy, które stabilizowało instytucję i nadawało szersze uprawnienia inspektorom pracy. Inspekcja Pracy oprócz nadzoru nad przestrzeganiem prawa prowadziła działalność w zakresie kształtowania warunków pracy czy szerzej – sytuacji pracowników. Po II wojnie światowej i krótkotrwałym okresie rekonstrukcji systemu ochrony pracy w 1954 przekazano uprawnienia w zakresie ochrony pracy związkom zawodowym. Inspektorzy pracy podlegali branżowym związkom zawodowym. W latach 80., pod wpływem strajków, doszło do reformy systemu. Głównego Inspektora Pracy powoływała Rada Państwa, a od 1989 Państwowa Inspekcja Pracy podporządkowana została Sejmowi RP. W okresie międzywojennym Inspekcji Pracy powierzono nadzór nad organizacją i działalnością żłobków fabrycznych, w 1927 powołano w jej ramach specjalny dział do wykonywania zadań z zakresu nadzoru nad pracą kobiet i młodocianych. Od samego początku kładziono nacisk na przestrzeganie praw pracowniczych, zwłaszcza młodocianych, kobiet i dzieci (zakaz pracy). W zakresie ochrony pracy młodocianych, zwłaszcza od lat 30., zintensyfikowano działalność na rzecz objęcia młodocianych badaniami lekarskimi (we współpracy z ubezpieczalniami społecznymi akcję uruchomiono w 13 okręgach). Opracowano normy określające liczbę uczniów zatrudnianych w przemyśle (1932) i ograniczenia zatrudniania młodocianych w branżach, które mogły mieć negatywny wpływ na ich zdrowie. We współpracy z ubezpieczalniami społecznymi nadzorowano, w szczególności w kontekście ochrony pracy młodocianych, m.in. kwestie badań lekarskich, chorób zawodowych, wyposażenia w apteczki i punktów medycznych.

Źródła: Dekret tymczasowy o urządzeniu i działalności inspekcji pracy, DzU 1919, nr 5, poz. 90; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; E. Kołodziejczyk, *Inspekcja Pracy w Polsce 1919–1999*, Warszawa 2003; T. Kozłowski, *Inspekcja Pracy w Polsce w latach 1919–1939*, Warszawa 2019; P. Podgórski, *Początki Inspekcji Pracy w Polsce*, „Inspektor Pracy" 1932, nr 1; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 lipca 1927 r. o inspekcji pracy, DzU 1927, nr 67, poz. 590; Sprawozdania z działalności Inspekcji Pracy w latach 1919–1937, Warszawa 1919–1937; M. Święcicki, *Instytucje polskiego prawa pracy w latach 1918–*

1939, Warszawa 1960; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; Ustawa z dnia 6 marca 1981 r. o Państwowej Inspekcji Pracy, DzU 1981, nr 6, poz. 23.

[K. Ch.]

INSTRUKTORKA RODZIN ZASTĘPCZYCH – instytucja opiekuna wyspecjalizowanego w opiece nad dzieckiem w **rodzinie zastępczej** i rodziną sprawującego pieczę zastępczą, uczestniczącego w przeprowadzeniu procedury przekazania dziecka rodzinie pod opiekę. Instytucja rodziny zastępczej w II Rzeczypospolitej na szerszą skalę rozwijała się od 1932 wskutek decyzji resortu opieki społecznej zarządzającej przejście od **opieki zakładowej** do **opieki otwartej**. W 1936 wykazano 6175, a w 1938 8447 rodzin zastępczych. Brakowało jasnej procedury przekazywania dzieci do rodzin, stąd przyjmowane rozwiązania miały charakter lokalny. W Warszawie przydzielanie dzieci do rodzin rozpoczęto w 1934. Procedury adopcyjne opierały się na przepisach z 1825. Nowe przepisy, dostosowane do nowej rzeczywistości, uchwalono dopiero 13.07.1939. W stolicy ukształtowała się praktyka instytucji instruktorki rodzin zastępczych (opiekunki rodzin zastępczych). Instruktorka wykonywała swą pracę z ramienia miejskiego wydziału opieki społecznej. Zakładano, że na jedną opiekunkę nie powinno przypadać więcej niż 100 dzieci. Instytucja była również odpowiedzią na brak społecznego zaufania do praktyki oddawania dzieci do rodzin zastępczych. Instruktorka prowadziła selekcję rodzin (wywiady domowe przed oddaniem dziecka do rodziny, lustracja warunków materialnych rodziny i miejsca zamieszkania), uczestniczyła w procesie doboru dziecka do rodziny, prowadziła procedurę zapoznania dziecka z rodzicami, w tym wizyty dziecka w przyszłym, nowym domu. W pierwszym okresie po oddaniu dziecka, w szczególności w pierwszym roku, prowadziła systematyczne kontrole sprawowania przez rodzinę opieki nad dzieckiem. Dotyczyło to zwłaszcza rodzin nieposiadających doświadczenia w wychowywaniu dzieci. W sytuacjach trudnych wychowawczo opiekunka wspierała rodzinę we współpracy z poradnią pedologiczną.

Źródła: R. Kisielewska-Zawadzka, *Dziecko w rodzinie przybranej*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 15; R. Kisielewska-Zawadzka, *Społeczne i psychologiczne podstawy oddawania dzieci do rodzin zastępczych*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 8; *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939; R. Plasek, *Opieka zastępcza w międzywojennej Polsce*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2018, nr 7; R. Rudzińska, *...sierota i dziecko opuszczone winno być wzięte w opiekę i wspomagane...*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 9; Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich, DzU 1939, nr 63, poz. 416.

[K. Ch.]

INSTYTUCJE POMOCNICZE PRZY SĄDACH DLA NIELETNICH – system instytucji współpracujących w okresie międzywojennym z **sądami dla nieletnich** w szerokim zakresie: od zwalczania przestępstw przez diagnostykę po resocjalizację i edukację. Do instytucji pomocniczych należały: **kurator sądowy**, policja dla nieletnich, instytucje obserwacyjne i stowarzyszenia społeczne. Kurator sądowy początkowo występował jako opiekun sądowy (powołany dekretem z 7.02.1919). W 1929 minister sprawiedliwości przekształcił opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i sądach dla nieletnich. W 1935 zrezygnowano z zawodowego modelu kuratorów i zastąpiono go społecznym. W 1925 powstała państwowa **Policja Kobieca** mająca specjalne uprawnienia do zajmowania się sprawami nieletnich, zwłaszcza prostytucją. Istotną instytucją było Towarzystwo Opieka Specjalna nad Dziećmi, którego celem było współdziałanie z sądami w zakresie zwalczania przestępczości wśród nieletnich, a także opieka i pomoc. Na jego czele stali przewodniczący sądów dla nieletnich, a w skład wchodzili kuratorzy sądowi. Znaczącą rolę odegrało **Towarzystwo Opieki nad Więźniami i ich Rodzinami „Patronat"** (w szczególności Warszawskie Towarzystwo Patronatu na Nieletnimi). W 1932 w ramach towarzystwa powstał zakład wychowawczo-poprawczy „Dom Dziewcząt" w Warszawie. Przydatnym ogniwem systemu pomocy dla nieletnich były poradnie pedologiczne. Początkowo korzystano z jedynej zlokalizowanej w Warszawie. Poradnia

dostarczała sądom informacji o badanych dzieciach (analiza przestępstwa i perspektywy). W 1932 powstała poradnia pedologiczna związana z organizacją „Patronat". Współpracowała ona z Ośrodkiem Kryminologii Nowoczesnej. Ze względu na znaczną liczbę dzieci kierowanych do poradni utworzono Centralę Wywiadów Społecznych, która pełniła funkcję łącznika między sądem dla nieletnich a poradnią. W 1937 powstał nowy zakład: Centrala Badań Psychologicznych, mający za zadanie badać przypadki poważniejszych przestępstw (zabójstwa, gwałty).

Źródła: Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich, DzU 1919, nr 14, poz. 171; M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003; W. Kamińska, K. Pędowski, *Sądy dla nieletnich w II Rzeczypospolitej*, „Palestra" 1991, t. 35, nr 10; A. Komorowski, *Sądy dla Nieletnich w Polsce*, „Szkoła Specjalna" 1925, nr 4; J. Mazur, *Opieka i resocjalizacja wobec przestępczości nieletnich w okresie międzywojennym na przykładzie Lublina*, Kraków 2017; K. Szymków, *Instytucja stałych opiekunów sądowych 1919–1929*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2018, v. 7; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 1927 r. o urządzeniu sądów dla nieletnich, DzU 1927, nr 40, poz. 365; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 maja 1929 r. o wynagrodzeniu opiekunów sądowych, DzU 1929, nr 35, poz. 321; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich, DzU 1929, nr 47, poz. 387; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1935 r. o kuratorach nieletnich, DzU 1935, nr 46, poz. 316.

[K. Ch.]

INSTYTUT GŁUCHONIEMYCH I OCIEMNIAŁYCH – szkoła specjalna dla dzieci i młodzieży uruchomiona jako Instytut Głuchoniemych 23.10.1817 w Pałacu Kazimierzowskim w Warszawie. Instytut powstał z inicjatywy ks. **Jakuba Falkowskiego**. Głównym celem ośrodka było kształcenie podopiecznych z wiedzy ogólnej oraz przygotowanie do zawodu. Od II połowy XIX wieku nauka w instytucie trwała 6 lat. W szkole elementarnej utworzono oddziały: zaczynających i postępujących. Kształcenie zawodowe trwało od 2 do 3 lat. Warsztaty w szkole zawodowej miały charakter szkoleniowo-produkcyjny. Uczono zawodu szewca damskiego, ślusarstwa, stolarstwa, snycerstwa, litografii, zecerstwa. W roku szkolnym 1817/1818 do placówki uczęszczało 26 dzieci. W latach 30. XIX wieku wprowadzono po raz pierwszy w kraju naukę szycia trzewików dla dziewcząt. 1.10.1842 powołano Instytut Ociemniałych. Obie instytucje miały tę samą dyrekcję. Program nauczania był taki sam. Dokonano zmiany nazwy na Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie. W szkole stosowano metodę ustno-mimiczną. 21.08. 1880 utworzono Oddziały Równoznaczne Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych z czteroletnim okresem edukacji. 28.11.1869 oddano do użytku wspólne mieszkania dla niewidomych. W 1879 ks. Teofil Jagodziński i ks. Józef Hollak opracowali *Słownik mimiczny dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających*. 2.12.1883 otwarto gospodę dla głuchoniemych – klub, gdzie uczniowie spędzali czas wolny. W 1934 uruchomiono przy placówce pierwszą w kraju szkołę zawodową dla osób niesłyszących. 26.10.1944 budynek instytutu został spalony przez okupanta niemieckiego. W 1948 rozpoczęto odbudowę placówki. W 1962 siedzibę przeniesiono do Lasek. Dokonano zmiany nazwy na Instytut Głuchoniemych. W 1983 instytut otrzymał imię Jakuba Falkowskiego. W 2003 otwarto pierwsze w kraju liceum ogólnokształcące dla niesłyszących.

Źródła: L Karpińska, *Zarys dziejów warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w latach 1817–1917* [w:] *O wychowaniu dzieci głuchych. W 150-lecie Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie*, red. O. Lipkowski, Warszawa 1967; L. Kostecki, *Szkolnictwo specjalne* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w Warszawie*, red. K. Czajkowski, Warszawa 1965; *Ksiądz Jakub Falkowski i Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie*, „Tygodnik Ilustrowany" z 19(31) marca 1860, nr 27; *Historia Instytutu Głuchoniemych – pierwszej na ziemiach polskich szkoły dla niesłyszących*, https://instytut-gluchoniemych.waw.pl/historia/ [dostęp: 23.02. 2023]; A. Manczarski, *Rys historyczny Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie od*

roku 1817 do 1917, Warszawa 1929; *Obchód setnej roczny urodzin ks. Jakóba Falkowskiego, założyciela i pierwszego rektora Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych*, Warszawa 1876; Z. Sokół, *Dzieje szkół dla niewidomych w Polsce 1817–1980*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1.

[B. P.]

INSTYTUT HIGIENY DZIECIĘCEJ IM. L. LENVALA – instytucja dobroczynna nakierowana na pomoc dzieciom, powołana do życia 15.11.1903. Jej inicjatorem był baron Leon de Lenval, który w 1899 wspomógł **Warszawskie Towarzystwo Higieniczne**. Darczyńca nie dożył zakończenia budowy zakładu przy ul. Litewskiej w Warszawie. Dyrektorem został Marian Roszkowski. Celem Instytutu było szerzenie pośród biednej ludności zasad higieny oraz pomoc ubogim matkom w przyswojeniu podstawowej wiedzy z zakresu wychowania dzieci. Najważniejszym celem było udostępnienie tanich kąpieli dla biednych dzieci. Dziecko do 14 roku życia mogło wykąpać się za kwotę 10 gr. Usługa obejmowała udostępnienie wanny z ciepłą wodą, mydła i świeżego prześcieradła do wytarcia ciała. W kąpieli dzieciom pomagały Siostry Miłosierdzia, które oprócz mycia, w razie potrzeby, strzygły włosy. Każde dziecko miało swoją przebieralnię z szafą. Dostawało drewniane obuwie, w którym przychodziło do łazienki. W miarę rozwoju instytutu planowano pranie i suszenie ubrań dzieci w cenie kąpieli oraz wydawanie szklanki mleka po kąpieli, a także podawanie wyjałowionego mleka niemowlętom. Ośrodek oferował także za niewielką opłatą plombowanie zębów oraz porady dotyczące higieny jamy ustnej. Prowadzono szczepienia przeciwko ospie. Zorganizowano oddzielne sale i poczekalnie dla dzieci chorych. Ponadto prowadzono konsultacje lekarskie z dziećmi z chorobami psychicznymi, chorobami skórnymi, oczu, gardła i nosa. Matki mogły bezpłatnie prać bieliznę swoich dzieci do lat 14. Istniało ambulatorium, w którym udzielano porad lekarskich oraz wydawane były środki lecznicze za opłatą 20 groszy. Poza kąpielą dawano dzieciom możliwość zażywania ruchu w specjalnej sali gimnastycznej z wentylacją zaopatrzonej w podstawowe przyrządy do ćwiczeń. Istniała możliwość ćwiczenia pod okiem ortopedy. Instytut prowadził również bibliotekę. Zakład był w stanie wydawać ok. 300–400 kąpieli dziennie. W latach 1930–1932 budynek instytutu rozbudowano. Po wojnie nastąpiły kolejne inwestycje, w obiekcie działał szpital dziecięcy (do 2015 Dziecięcy Szpital Kliniczny Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego).

Źródła: Z. Czarnocka, *Instytut Hygieny Dziecięcej*, „Dobra Gospodyni" 1903, nr 52; M. Demel, *Z dziejów warszawskiego ruchu higienicznego Instytut Lenvala*, Warszawa 1960; *Instytut Higieny Dziecięcej im. Barona Lenvala. Litewska 16 róg Marszałkowska 24*, https://www.warszawa1939.pl/obiekt/litewska-16 [dostęp: 5.05.2023]; G. Piechniczek-Ogierman, *Historyczne kształtowanie się koncepcji wychowania zdrowotnego w Polsce* [w:] *Historia i współczesność procesu edukacyjno-wychowawczego*, red. D. Kocurek, Katowice 2015; *Projekt budżetu Instytutu Hygieny Dziecięcej im. bar. De Lenvala na rok 1916*, Warszawa 1916; *Towarzystwo Higieny Praktycznej im. Bolesława Prusa. Pamiętnik za Rok 1910*, Warszawa 1911.

[A. H.]

INSTYTUT MATKI I DZIECKA – szpital specjalistyczny w Warszawie w dzielnicy Wola posiadający status jednostki badawczo-rozwojowej **Ministerstwa Zdrowia**. Instytucja została otwarta 5.08.1948 na wniosek Ministra Zdrowia. Pierwszym dyrektorem szpitala został Rajmund Barański. Celem działalności była ochrona zdrowia matki i dziecka w ramach instytucji naukowo-badawczej badającej zagadnienia dotyczące tej problematyki w skali ogólnopolskiej. Powstanie instytutu było odpowiedzią na wysoką zachorowalność na choroby zakaźne wraz z dużą śmiertelnością okołoporodową matek i dzieci. W ramach Instytutu Matki i Dziecka w 1949 uruchomiono pierwszy w kraju oddział wraz z poradnią dla wcześniaków. W latach 1949–1950 utworzono Dział Metodyczno-Organizacyjny. Rozpoczęto kształcenie lekarzy w zakresie pediatrii. W pierwszych latach działalności funkcjonowały tzw. kolumny ruchome, które zbierały wiadomości o zachorowalności dzieci oraz oferowały pomoc medyczną dla dzieci wiejskich z województwa warszawskiego. 2.01.

1950 powołano tymczasową Radę Naukową Instytutu. W 1950 utworzono Dział Fizjologii Dziecka. W 1953 powstała pierwsza w kraju Klinika Neonatologii. W latach 50. XX wieku w placówce utworzono przedszkole oraz szkołę podstawową. Działalność Kliniki Pediatrii od 1961 przyczyniła się do upowszechnienia badań przesiewowych u noworodków. W 1961 dokonano reorganizacji funkcjonowania placówki. Od 1962 rozpoczęła działalność pierwsza w Polsce Klinika Onkologii Dziecięcej. Stworzono system leczenia nowotworów u najmłodszych. Ustalono nowe normy dawkowania leków wraz z wytycznymi w zakresie chemioterapii. W 1967 w miejsce Działu Matki powołano Zakład Ochrony Zdrowia Matki. W 1968 w instytucji pracowało 530 osób. W latach 1968–1992 do placówki należał Oddział Terenowy w Rabce specjalizujący się w leczeniu schorzeń układu oddechowego. Od 1963 Instytut posiadał własne wydawnictwo naukowe „Problemy Medycyny Wieku Rozwojowego", był współwydawcą „Pediatrii Polskiej", „Przeglądu Pediatrycznego". Od 1997 wznowiono wydawanie czasopisma naukowego „Medycyna Wieku Rozwojowego".

Źródła: Z. Dudkiewicz, *50 lat Kliniki Chirurgii Dzieci i Młodzieży w Instytucie Matki i Dziecka. Skąd pochodzimy – dokąd zmierzamy* [w:] *II Sympozjum Sekcji Historycznej PTChD Kielce 13–15 czerwca 2002 roku*, red. I. Smólska, K. Łódziński, A. Cedra, Pelpin–Warszawa 2003; B. Górnicki, *Dwudziestolecie Instytutu Matki i Dziecka 1948–1968* [w:] *Z kart historii Instytutu Matki i Dziecka*, red. A. Tulczyński, Warszawa 1998; J. Szymborski, *Półwiecze Instytutu Matki i Dziecka* [w:] *Z kart historii Instytutu Matki i Dziecka*, red. A. Tulczyński, Warszawa 1998; Z.G. *Instytut Matki i Dziecka w Warszawie kończy 60 lat*, https://wiadomosci.onet.pl/warszawa/instytut-matki-i-dziecka-w-warszawie-konczy-60-lat/3fb98by [dostęp: 22.01.2024].

[B. P.]

INSTYTUT PEDAGOGIKI SPECJALNEJ – powołany w 1922 z inicjatywy **Marii Grzegorzewskiej** w drodze decyzji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Powstał z połączenia Państwowego Instytutu Fonetycznego i Państwowego Seminarium Pedagogiki Specjalnej. Instytut propagował metody Decroly'ego w polskich szkołach specjalnych. W czasie II wojny światowej działalność placówki została zawieszona. Po zakończeniu okupacji niemieckiej, 15.05.1945 wznowiono pracę instytucji. W gmachu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie 1.12.1945 rozpoczęto prowadzenie zajęć, od 1948 siedzibę Instytutu przeniesiono do budynku przy ul. Spiskiej 16. W ramach działalności Instytutu prowadzono poradnie: ortofoniczną, pedagogiki leczniczej, Laboratorium Psychologiczne. Rozpoczęto kształcenie w specjalnościach: przewlekle chorych i kalekich. Zarządzeniem Ministra Oświaty z 14.03.1950 Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej został przekształcony w Państwowe Studium Pedagogiki Specjalnej, którego zadaniem było kształcenie oraz dokształcanie nauczycieli szkół i zakładów specjalnych. Od 1955 cykl kształcenia w Instytucie został wydłużony z 1 do 2 lat. Uruchomiono kształcenie na kursach i studiach niestacjonarnych. W latach 1970–1971 studium otrzymało status wyższej szkoły nauczycielskiej, z możliwością kształcenia na 2 wydziałach: rewalidacji i resocjalizacji, a od 1973 występowało jako uczelnia wyższa, której nazwę w 1976 zmieniono na Wyższą Szkołę Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej (WSPS), gdzie cykl kształcenia wynosił 4 lata. Od 1981 w ramach studiów 5-letnich, stacjonarnych i zaocznych, oraz studiów podyplomowych uczelnia kształciła nauczycieli i wychowawców szkół oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych o charakterze specjalnym. Od 1992 oferowała 3-letnie studia zawodowe adresowane do pracowników socjalnych. Ustawą Sejmu Rzeczypospolitej z 7.06.2000 WSPS została przekształcona w Akademię Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.

Źródła: M. Grzegorzewska, *Losy wojenne i odbudowa Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej*, „Szkoła Specjalna" 1946/47, nr 1–4; *Historia uczelni*, http://www.aps.edu.pl/uczelnia/historia-uczelni/ [dostęp: 20.09.2023]; O. Lipkowski, *Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie 1922–1982*, Warszawa 1983; K. Poznański, *APS. Przeszłość – dzień dzisiejszy – przyszłość*, „Szkoła Specjalna" 2002, nr 3; E. Tomasik,

Ocalić od zapomnienia. Maria Grzegorzewska w relacjach ze współczesnymi, Warszawa 1998.

[M. N.]

INTERNAT PRZYSZKOLNY – placówka opiekuńczo-wychowawcza związana z określoną szkołą realizująca zadania zapewnienia opieki i wychowania uczniom zamiejscowym. Instytucja m.in. organizowała życie codzienne mieszkańców, zapewniała odpowiednie warunki do nauki, rozwijała umiejętności współpracy i współdziałania, kształtowała samodzielność, wyrabiała nawyki higieniczne, przygotowywała do życia w rodzinie i społeczeństwie. Instytucje wychowania internatowego sięgają swoją historią czasów średniowiecznych. Określano je różnymi nazwami, co często wiązało się ze specyfiką danej placówki, np. bursa, konwikt, kolegium, pensja, preparanda, seminarium. W okresie II Rzeczypospolitej system internatowy nie był jednolity. Istniały internaty państwowe, prywatne i różnorodnych organizacji społecznych lub też związków wyznaniowych. System pracy w internatach w dużej mierze zależał od instytucji prowadzącej. W placówkach wyznaniowych znaczenie miało wychowanie religijne, w świeckich zaobserwować można duże zagęszczenie i organizację w systemie koszarowym. Mimo rosnącej świadomości znaczenia wychowania internatowego, doskonalenia organizacji placówek, określenia zasad pracy, obowiązków wychowawców i wychowanków czy poszukiwania optymalnych rozwiązań w pracy opiekuńczo-wychowawczej nie doprowadzono do opracowania jednolitych wytycznych funkcjonowania placówek. Internaty państwowe były rozmieszczone nierównomiernie. W 1935/1936 na ogólną liczbę 166 internatów szkół ogólnokształcących państwowych było 54. Internaty prywatne w większym stopniu funkcjonowały przy szkołach zawodowych i preparandach nauczycielskich. Prawie każde seminarium nauczycielskie i szkoła rolnicza dysponowały własnym internatem. Internaty funkcjonowały według przepisów resortowych: Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a także Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej.

Źródła: W. Barahura, *Wychowanie w internacie*, Lwów 1938; K. Kowalik, *Wychowanie w internacie*, Warszawa 1975; M. Okrasa, *Internaty szkół zawodowych w Polsce w latach 1947–1997*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2001, nr 6; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004; *Praca opiekuńczo-wychowawcza w szkole i innych instytucjach oświatowych*, red. C. Kępski, Lublin 2005; Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, DzU 1932, nr 38, poz. 389; Z. Węgierski, *Internat jako środowisko wychowawcze*, Warszawa 1979; Z. Węgierski, *Internaty, bursy, stancje* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993; B. Zięba-Kołodziej, *Internat i bursa. Historia i współczesność*, Tarnobrzeg 2011.

[K. Ch.]

INTERNATY – formy opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą szkolną w Polsce w okresie powojennym. Powstawały z inicjatywy władz szkolnych, rodziców uczniów, nauczycieli i lokalnego środowiska. Prowadzone m.in. przez środowiska zakonne, stowarzyszenia i inicjatywy społeczne. W celu organizowania burs i internatów zarządy Związku Nauczycielstwa Polskiego i Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici" utworzyły 9.09.1945 **Towarzystwo Burs i Stypendiów**. W roku szkolnym 1945/46, poza szkołami artystycznymi, w 897 internatach mieszkało 23 360 wychowanków. Według stanu na styczeń 1946 żeńskie zgromadzenia zakonne prowadziły 83 internaty i bursy. Po 1946 tworzono fundusze społeczne wspierające budowę placówek. Sieć bezpłatnych internatów przy szkołach zawodowych miała ułatwić edukację młodzieży chłopskiej i robotniczej w okresie stalinizmu. W latach 1947–1954 trwał proces przejmowania katolickich internatów przez **Ministerstwo Oświaty**. Do momentu zjednoczenia w 1949 z **Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci** **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** prowadziło 19 burs i 15 internatów. Po utworzeniu **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** bursy RTPD przekształcono w internaty przy szkołach TPD. Konstytucja PRL z 22.07.1952 zagwarantowała prawo do nauki przez system stypendiów państwowych, rozbudowę burs i internatów. W roku szkolnym 1960/1961 działały 1603 internaty szkół ogólnokształcących i zawodowych z 188,5 tys. miejsc. Od 1966 modernizację sieci internatów wspomagał Społeczny

Fundusz Budowy Szkół i Internatów. W roku szkolnym 1974/75 szkoły średnie i zawodowe prowadziły 1890 internatów dla 295,1 tys. uczniów. Statut i wytyczne wychowawcze zostały nadane zarządzeniem Ministra Oświaty i Wychowania z 19.03.1980 w sprawie organizacji i funkcjonowania internatów i burs szkolnych. Po 1989 funkcjonowanie internatów uregulowano m.in. w ustawie Prawo oświatowe z 14.12.2016, znowelizowanej w 2023. W 2022 działało 565 internatów, skorzystało z nich 32 tys. osób.

Źródła: W. Chmielewski, *Początki likwidacji katolickich zakładów opiekuńczo-wychowawczych po drugiej wojnie światowej*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, nr 2; Dane statystyczne, Internaty i bursy szkół dla dzieci i młodzieży oraz policealnych (bez specjalnych), Źródło danych GUS, https://stat.gov.pl/ [dostęp: 18.03.2024]; F. Dorobek, *Piękna i godna upowszechnienia akcja społeczna*, „Notatki Płockie" 1969, nr 1; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965; B. Zięba-Kołodziej, *Internat i bursa. Historia i współczesność*, Tarnobrzeg 2011; Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, DzU 2023, poz. 900.

[M. N.]

IZBY DWORCOWE – jedna z form działań opiekuńczych realizowana po II wojnie światowej na terytorium Polski. Całodobowe Izby Dworcowe dla Matki i Dziecka organizowane były przy największych, węzłowych stacjach kolejowych. Ich celem było ułatwienie podróży matkom z dziećmi oraz kobietom spodziewającym się dziecka. Izby udzielały wsparcia w razie wielogodzinnego oczekiwania na przesiadkę do miejsca docelowego przez udostępnienie pomieszczenia przeznaczonego do odpoczynku i zajęcia się dzieckiem. Izby składały się z sali noclegowej dla dzieci i stołówki. Usługi w nich świadczone miały być świadczone bezpłatne. Potrzebujący mieli mieć możliwość przebywania w izbach do 24 godzin oraz zapewnienia biletu na dalszą podróż. W skład personelu wchodziły pielęgniarki, opiekunki społeczne i sprzątaczki. Izby podlegały **Ministerstwu Pracy i Opieki Społecznej**. Organizacjami je prowadzącymi były m.in.: **Caritas**, **Liga Kobiet**, **Polski Czerwony Krzyż**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Izby powstawały głównie na terenach zachodnich, w tym w województwie śląskim, wrocławskim, szczecińskim. W 1947 z usług izb korzystało 60,5 tys. podróżnych miesięcznie. Działało wówczas m.in. 12 placówek prowadzonych przez Caritas, a także 2 Izby Dworcowe RTPD w Lublinie i Jeleniej Górze jako placówki higieniczno-lekarskie, wyposażone w łóżeczka dziecięce i kuchnie. W 1948 działały 64 takie miejsca. W 1949 pomoc świadczyły 53 izby dworcowe, w tym 42 placówki prowadzone przez Ligę Kobiet oraz 2 przez Caritas. Z pomocy izb dworcowych korzystało 37 tys. osób miesięcznie. Stopniowa likwidacja izb była spowodowana stabilizacją rzeczywistości powojennej, ograniczeniem ruchu migracyjnego oraz usprawnianiem komunikacji kolejowej.

Źródła: M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Placówki opieki całkowitej i otwartej Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w latach 1945–1952*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2016, t. 14; W.P. Wiśniewski, *Pielęgniarka kolejowa*, „Acta Scholae Superioris Medicinae Legnicensis. Zeszyt naukowy" 2018, nr 1; D. Zamiatała, *Caritas: działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

IZBY ZATRZYMAŃ – jeden z zakładanych elementów systemu sądownictwa dla nieletnich w II Rzeczypospolitej. Ich celem miało być izolowanie nieletniego od dorosłych przestępców. Izby takie, choć planowane, nie zostały nigdy powołane przy **sądach dla nieletnich**, czego powodem był brak koniecznych środków finansowych. Pewnym półśrodkiem w tym zakresie było powołanie specjalnych oddziałów dla „nieletnich przestępców" zatrzymanych prewencyjnie lub odbywających karę w więzieniach warszawskich. Dla chłopców taka placówka zlokalizowana była w War-

szawie przy ul. Długiej 52, a dla dziewcząt przy ul. Dzielnej 26. Oddziały zostały powołane rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 15.01.1926. Minister zobowiązywał opiekunów do dbania o rozwój fizyczny i duchowy osadzonych. Naczelnikowi więzienia pomocy w prowadzeniu oddziałów miał udzielać specjalnie w tym celu powołany Komitet Opiekuńczy w składzie: przedstawiciel ministra sprawiedliwości, sędzia pokoju dla nieletnich w Warszawie, lekarz oraz powołani przez ministra sprawiedliwości przedstawiciele patronatu dla nieletnich i znani społecznicy, a także nadzwyczajni członkowie (naczelnicy, kapelani, instruktorzy). Kadencja komitetu trwała 3 lata. Komitet nie dysponował kompetencjami pozwalającymi na wprowadzanie jakichkolwiek zmian w zakresie pracy i organizacji oddziałów. Mógł jedynie komunikować „spostrzeżenia" naczelnikowi więzienia. Bezpośrednią pracą w oddziałach zajmowali się instruktorzy (mężczyzna w oddziale dla chłopców, kobieta w oddziale dla dziewcząt). Do ich zadań należały: kontrola nad pracą i nauką oraz piecza ogólna nad osadzonymi. Nieposiadającą statusu izby zatrzymań była powstała we wrzeniu 1925 „jakby Izba Zatrzymań" zorganizowana przez opiekunkę społeczną Felicję Sawicką przy Sądzie dla Nieletnich w Warszawie. W II połowie lat 30. organizowano policyjne izby zatrzymań przy policji kobiecej. W Warszawie istniała od 1935, w Wilnie, Lwowie od 1936, w Łodzi od 1937 i w Poznaniu od 1938.

Źródła: T. Jaroszyński, *Psychologia i profilaktyka przestępczości u dzieci*, „Opieka nad dzieckiem" 1923, nr 2; A. Komorowski, *Nieletni przestępcy* [w:] *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą*, red. B. Krakowski, Warszawa 1929; D. Pawlak, *Powstanie, organizacja i działalność Policji Kobiecej w Polsce*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska" 2006, t. 19; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1926 r. o oddziałach dla nieletnich przestępców w więzieniach warszawskich, DzU MSp. 1926, nr 3, poz. 3; K. Szymków, *Instytucja stałych opiekunów sądowych 1919–1929*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2018, v. 7.

[K. Ch.]

J

JACHOWICZ ERYK – ur. 21.04.1842 w Warszawie, zm. 15.02.1893 w Warszawie; publicysta, dziennikarz, działacz społeczny. Syn bajkopisarza **Stanisława Jachowicza**. W 1861 ukończył szkołę realną, absolwent Szkoły Głównej w Warszawie wydziału chemicznego (1867). Magister praw i administracji. W latach 1867–1871 pracował jako prywatny nauczyciel języka polskiego, wychowawca w pensjach. Archiwista Towarzystwa Kredytowego w Warszawie w latach 1871–1892. Publicysta i redaktor „Kuriera Porannego", współpracował z redakcjami „Przeglądu Pedagogicznego", „Gazety Warszawskiej", „Kuriera Codziennego", „Tygodnika Ilustrowanego", „Tygodnika Mód i Powieści", „Kłosów", „Wędrowca" oraz „Biblioteki Warszawskiej". Tworzył pod pseudonimem „Józef z Leszna". Jego publikacje dotyczyły głównie spraw związanych z życiem Warszawy. Opisywał obrady w instytucjach filantropijnych i społecznych, a także aktualności z dziedziny sztuki. Bywał korespondentem krajowym i zagranicznym. Współpracował przy redagowaniu *Niedoli dziecięcych*. Przedstawił historię i rolę tworzonych przez **Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności** ochronek i zakładów dla sierot. W swoich publikacjach nawoływał do wspierania i tworzenia instytucji filantropijnych, szczególnie mających na celu poprawę dobrostanu dzieci. Tym samym podnosił poziom świadomości społecznej w przedmiocie ubóstwa wśród dzieci, liczby sierot, potrzebujących i roli spełnianej przez ochronki. Uważał, iż pomoc dzieciom powinna stanowić fundament działalności dobroczynnej. Opowiadał się za kontrolą jałmużny i zapobieganiem migracji żebraków do Warszawy poprzez wspieranie wyłącznie „nędzy własnej". Wyżej cenił pomoc w zapobieganiu „nędzy moralnej" niż doraźną pomoc materialną. Współzałożyciel **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1880). Jako działacz towarzystwa opowiadał się za unowocześnieniem przepisów z zakresu pomocy dzieciom, modernizacją żłobków, rozbudową ośrodków zajmujących się najmłodszymi pod kątem tworzenia miejsc rekreacji

na wolnym powietrzu. Działał na rzecz powstania na koszt miasta wzorcowej ochronki dla dzieci. Autor *Kalendarzyka dla dzieci na rok przestępny 1884*.

Źródła: E. Jachowicz, *Nasze miłosierdzie publiczne*, Warszawa 1883; W. Korotyński, *Ś.p. Eryk Jachowicz*, „Tygodnik Ilustrowany" 1893, nr 165; K. Lepszy, *Jachowicz Eryk Józef Wojciech* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław 1962–1964; *Niedole dziecięce*, Warszawa 1882; *Ś.p. Eryk Jachowicz*, „Gazeta Warszawska" 1893, nr 43; *Ś.p. Eryk Józef Wojciech Jachowicz*, „Kurier Warszawski" 1893, nr 43.

[A. H.]

JACHOWICZ STANISŁAW – ur. 17.04.1796 w Dzikowie, zm. 24.12.1857 w Warszawie; działacz społeczny, poeta, bajkopisarz. Student Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Lwowskiego. Współzałożyciel Towarzystwa Ćwiczącej się Młodzieży w Literaturze Ojczystej, które miało charakter tajny. Twórca i prezes Towarzystwa Studenckiego Koła Literacko-Naukowego. W 1818 opublikował pierwsze bajki w „Pamiętniku Lwowskim" i przeprowadził się do Warszawy. Kancelista Prokuratorii Generalnej Królestwa Polskiego i członek Związku Wolnych Polaków. Ze względu na działalność w tajnych organizacjach objął go zakaz sprawowania urzędów państwowych. Zaangażowany w rozwój polskiej pedagogiki, pracował jako nauczyciel w domach prywatnych oraz w pensjach żeńskich. W 1824 wydał pierwszą publikację z serii „Bajki i powieści". Książki pisane przez Jachowicza stanowiły dla rodziców pomoc w nauczaniu domowym, autor publikował także utwory o charakterze moralizatorskim dla młodych panien, robotników czy rzemieślników. Od 1829 redaktor „Tygodnika dla Dzieci". Twórca pierwszego w Europie codziennego pisma poświęconego najmłodszym „Dziennik dla Dzieci", które organizowało konkursy literackie i charytatywne, a także publikowało listy czytelników i ich amatorską działalność piśmienniczą. Prekursor utworzenia programu opieki nad dziećmi na ziemiach polskich. W czasie powstania listopadowego działał w strukturach Towarzystwa Patriotycznego na rzecz zajmowania się dziećmi powstańców. Dyrektor **Instytutu dla Moralnie Zaniedbanych Dzieci** (1830). W 1832 przystąpił do **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. Zaangażował się w organizację i finansowanie domów dla sierot. Twórca sierocińca dla dzieci, które straciły rodziców w powstaniu listopadowym (1842).

Źródła: S. Jachowicz, *Bajki i powieści Stanisława Jachowicza*, Płock 1824; S. Jachowicz, *Ćwiczenia pobożne dla dzieci rozwijające myśl*, Warszawa 1857; S. Jachowicz, *Podarek dziatkom polskim*, Warszawa 1862; I. Kaniowska -Lewańska, *Stanisław Jachowicz. Życie, twórczość i działalność,* Warszawa 1986; K. Kuliczkowska, *Jachowicz Stanisław Franciszek Wincenty* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław 1962–1964; *Stanisław* Jachowicz, „Tygodnik Ilustrowany" 1860, nr 22; J. Świeboda, *Księga jubileuszowa liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008*, Rzeszów 2008; *Wieniec, pismo zbiorowe*. *Ofiarowane Stanisławowi Jachowiczowi przez pierwszych kraju autorów oraz licznych innych jego przyjaciół i wielbicieli*, t. 3, Warszawa 1858.

[A. H.]

JANISZEWSKI TOMASZ – ur. 21.05.1867 w Warszawie, zm. 23.07.1939 w Broku. Lekarz, działacz społeczny. W 1886 rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. W 1889 przeniósł się na Uniwersytet Moskiewski. Od 1890 kontynuował studia medyczne. Początkowo specjalizował się w chemii fizjologicznej. W 1892 podczas pobytu we Fryburgu zmienił specjalność na bakteriologię. Od 1892 pracował jako chemik w szpitalu oraz pełnił funkcję asystenta chemika w Uniwersyteckiej Klinice Chorób Wewnętrznych w Zurychu. W 1894 został zatrudniony jako asystent w Zakładzie Anatomii Patologicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1896 uzyskał stopień doktora wszech nauk lekarskich. Tego samego roku wyjechał do Zakopanego. Pracował jako lekarz klimatyczny i gminny. Założył Sekcję Zakopiańską Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich. W 1908 przeprowadził się do Lwowa. Utworzył poradnię przeciwgruźliczą. W 1909 objął funkcję lekarza miejskiego w Krakowie. Utworzył ogrody robotnicze i pierwsze w kraju ambulatorium dentystyczne dla dzieci szkół powszechnych. W czasie I wojny funkcjonowały

jako półkolonie letnie dla dzieci. W 1915 docent higieny społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Założyciel Krakowskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego. W 1919 był ministrem zdrowia w rządzie Ignacego Paderewskiego z ramienia PSL „Piast". Naczelny lekarz miejski w Krakowie. Docent higieny społecznej. Prowadził wykłady z higieny w Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie oraz higienę szkolną w Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego i w Wyższym Studium Handlowym. Organizował akcję dożywiania dzieci. Dzięki środkom **Fundacji Rockeffellera** utworzył poradnię przeciwgruźliczą oraz poradnię dla niemowląt i matek ciężarnych. W 1925 przeszedł na emeryturę.

Źródła: *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938; F. Hoesick, *Legendarne postacie zakopiańskie: wybór z „Tatr i Zakopanego"*, Warszawa 1959; L. Krakowiecka, *Janiszewski Tomasz Wiktor* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964; A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej: zarys dziejów politycznych*, wyd. 2, Warszawa 1983.

[B. P.]

JAROSZEWICZOWA HELENA – z d. Chełmicka, ur. 7.11.1892 w Dziewanowie, zm. 21.06.1940 w Palmirach; działaczka polityczna, społeczna. W latach 1912–1914 studiowała na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Członkini zarządu Organizacji Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej „Promień". Jedna z organizatorek Oddziału Żeńskiego Związku Strzeleckiego w Krakowie. Od 1912 należała do Polskiej Partii Socjalistycznej. W czasie I wojny światowej pełniła funkcję m.in. kurierki, wywiadowczyni, rozpowszechniała prasę. Żołnierka Oddziału Lotnego Wojsk Polskich. W latach 1917–1918 należała do Pogotowia Bojowego Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1919 poślubiła Tadeusza Jaroszewicza. W latach 1919–1921 sekretarz Zarządu Głównego PSL „Wyzwolenie". W latach 1922–1933 członkini władz Polskiego Białego Krzyża. Należała do Stowarzyszenia **Rodzina Wojskowa**. Organizatorka Kursów dla Dorosłych w Warszawie. Wiceprzewodnicząca Zarządu Głównego **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet**. Od 1928 kierowniczka Wydziału Opieki nad Matką i Dzieckiem. Uczestniczyła w konferencjach międzynarodowych dotyczących opieki nad matką i dzieckiem. W 1930 wiceprzewodnicząca Kongresu Kolonii Letnich w Genewie. Członkini Międzynarodowej Rady ds. Kolonii Letnich w Paryżu. W 1930 posłanka na Sejm III kadencji z listy BBWR. Aktywnie uczestniczyła w pracach komisji: budżetowej, ochrony pracy, opieki społecznej i inwalidzkiej. W latach 1935–1938 senator IV kadencji. Pracowała w komisjach budżetowej, opieki społecznej, regulaminowej i spraw zagranicznych. Uczestniczyła w Służbie Zwycięstwu Polski, a później Związku Walki Zbrojnej. 15.04.1940 aresztowana przez Gestapo. Więziona na Pawiaku. Zamordowana w zbiorowej egzekucji w Palmirach.

Źródła: *Jaroszewiczowa Helena (Halina?) Maria* [w:] *Słownik uczestniczek walki o niepodległość Polski 1939–1945. Poległe i zmarłe w okresie okupacji niemieckiej*, Warszawa 1988; *Jaroszewiczowa Helena*, https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/1-92158/edition/194269/content [dostęp: 24.03.2023]; *Helena Jaroszewiczowa*, https://senat.edu.pl/historia/senat-rp-w-latach-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/halina-jaroszewiczowa [dostęp: 24.03.2023]; M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919 – 1939. Słownik biograficzny*, t. 2, red. A.K. Kunert, Warszawa 2000.

[B. P.]

JAROSZEWSKA JADWIGA – ur. 7.03.1900 w Piotrkowie Trybunalskim, zm. 10.11.1937 w Warszawie; zakonnica, działaczka społeczna, pionierka opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi. W okresie I wojny światowej jako młoda dziewczyna podjęła pracę w tymczasowym szpitalu dla rannych żołnierzy. W 1917 ukończyła gimnazjum oraz kurs pedagogiczny. W tym czasie podjęła działalność charytatywną wśród ubogich, w tym młodych dziewcząt trudniących się prostytucją. W 1921 wstąpiła do Sióstr Zmartwychwstanek jako siostra Wincenta w 1923 złożyła śluby i trafiła do pracy w szkole w Warszawie, gdzie prowadziła również szkółkę dla chłopców ulicy. W 1926 podjęła pracę w szpitalu skórno-wenerycznym na św. Łazarza w Warszawie, w tym samym czasie założyła **Zgromadzenie Sióstr Benedyk-**

tynek Samarytanek. Jej staraniem w szpitalu powstał oddział dla dzieci obciążonych dziedzicznie chorobą weneryczną. W 1927 w Henrykowie k. Warszawy założyła zakład dla dziewcząt moralnie zagrożonych oraz samotnych matek „Przystań". Od 1928 z inicjatywy Wydziału Opieki m. st. Warszawy podjęła się prowadzenia zakładu dla dzieci upośledzonych umysłowo w podwarszawskim Karolinie. Opracowała i wdrożyła własny system wychowania dzieci niepełnosprawnych intelektualnie. W 1931 po zakupie majątku w Niegowie przeniosła tam siedzibę zgromadzenia, nadając jej nazwę Samaria. Założyła tam tzw. Ostoję, gdzie powstał zakład dla głęboko upośledzonych dzieci, a także szpitalik dla dzieci leżących. Kolejne placówki założyła w Pruszkowie (w 1931 Zakład im. św. Maura i Placyda dla chłopców z lekkim upośledzeniem i Zakład św. Gertrudy dla upośledzonych dziewcząt, w 1934 – Bursę św. Bernarda dla dziewcząt z lekkim upośledzeniem) oraz w Fiszorze k. Zabrodzia (dom pracy), następnie w Warszawie (hotelik św. Heleny dla dziewcząt i kobiet). W grudniu 1932 założone przez siostrę Wincentę Zgromadzenie Sióstr Benedyktynek Samarytanek Krzyża Chrystusowego zostało oficjalnie erygowane przez kardynała Aleksandra Kakowskiego.

Źródła: R.K. Cogiel, *Polska samarytanka – Służebnica Boża s. Wincenta Jadwiga Jaroszewska*, „Apostolstwo Chorych" 2020, nr 2; *Dzieciństwo i młodość*, https://samarytankiosb.pl/zalozycielka/zyciorys/dzieciństwo-i-mlodosc/ [dostęp: 26.01.2024]; *Historia Samarii*, https://samarytankiosb.pl/zgromadzenie/samaria/historia-samarii/ [dostęp: 26.01.2024]; *Poszukiwanie drogi*, https://samarytankiosb.pl/zalozycielka/zyciorys/poszukiwanie-drogi/ [dostęp: 26.01.2024]; R. Wojtczak, *Matka Wincenta Jadwiga Jaroszewska – założycielka Zgromadzenia Sióstr Benedyktynek Samarytanek Krzyża Chrystusowego* [w:] *Piotrkowianki. Portrety kobiet niezwykłych*, red. A. Rzędowska, A. Warchulińska, R. Wojtczak, Piotrków Trybunalski 2018.

[J. J.]

JAWORSKA MARIA – ur. 8.03.1885 w Wiedniu, zm. 5.02.1957 we Lwowie; pedagog, działaczka społeczna. W 1904 zdała maturę w państwowym seminarium nauczycielskim. Studiowała historię i polonistykę na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W latach 1904–1914 przewodziła tajnym kołom samokształceniowym młodzieży żeńskiej. Od 1905 pracowała jako nauczycielka w prywatnych szkołach. W latach 1911–1918 była nauczycielką w państwowym seminarium nauczycielskim, ucząc historii i języka polskiego. W trakcie studiów aktywnie uczestniczyła w Bratniej Pomocy i Czytelni Akademickiej. W czasie I wojny światowej w latach 1914–1915 utworzyła w Oberkollerbun w Austrii Komitet Polaków. Aktywna uczestniczka Ligi Kobiet i Polskiej Ligi Niezawisłości we Lwowie (1916–1918). W 1918 wstąpiła do Polskiej Organizacji Wojskowej. Od 1919 do 1922 była referentką wychowawstwa i oświaty pozaszkolnej w Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. W latach 1923–1926 pracowała jako nauczycielka w Państwowym Seminarium Nauczycielskim im. Szymona Konarskiego. W 1926 zdobyła dyplom nauczyciela szkół średnich. Od 1926 do 1928 pełniła funkcję dyrektorki Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Adama Asnyka. Z ramienia BBWR posłanka na Sejm RP II kadencji (1928–1930) i III kadencji (1930–1935). Aktywnie uczestniczyła w komisjach opieki społecznej i inwalidzkiej, oświatowej (1932 przewodnicząca), budżetowej. W latach 1935–1939 była wizytatorką szkół okręgu lwowskiego. Członkini, a od 1928 wiceprzewodnicząca **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet** oraz przewodnicząca oddziału lwowskiego. Współzałożycielka organizacji młodzieżowej „Straż Przednia". W czasie II wojny światowej przebywała we Lwowie. W latach 1939–1941 pracowała w polskiej szkole średniej. Następnie nauczała w polskiej szkole zawodowej. Prowadziła tajne nauczanie. Po 1945 pozostała we Lwowie. Pracowała w szkołach radzieckich z językiem polskim wykładowym.

Źródła: M. Grekowicz-Hausnerowa, T. Szczechura, *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1919–1939*, Warszawa 1957; *Jaworska Maria* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965; *Jaworska Maria 1885–1957;* https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000002117&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp: 26.03.2023]; S. Sempołowska, *Szkoła*

powszechna i jej wychowankowie [w:] *Polska lewica społeczna wobec oświaty w latach 1919–1939 (wybór materiałów)*, wyboru dokonali B. Ługowski, E. Rudziński, Warszawa 1960; M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919 – 1939. Słownik biograficzny*, t. 2, red. A.K. Kunert, Warszawa 2000.

[B. P.]

JEDLEWSKI STANISŁAW – ur. 9.12.1906 w Przemyślu, zm. 25.10.1992 w Warszawie; pedagog, współtwórca pedagogiki resocjalizacyjnej. W 1930 ukończył studia filologiczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, następnie podjął pracę w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Lublinie. W 1931 rozpoczął dwuletni kurs pedagogiczny na Wydziale Psychologiczno-Pedagogicznym na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie uzyskał tytuł magistra pedagogiki. W latach 1933-1935 pracował w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim w Leśnej Podlaskiej, od 1935 w Gimnazjum i Liceum im. Jana Zamoyskiego w Lublinie. W 1938 obronił doktorat z filozofii z zakresu filologii polskiej w Uniwersytecie Jana Kazimierza. Działał w Związku Nauczycielstwa Polskiego, wykładał na Uniwersytecie Powszechnym Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. W latach 1941-1944 uczestniczył w tajnym nauczaniu. Od 1.08. 1944 kierownik Resortu Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, w latach 1944-1946 naczelnik wydziału kształcenia nauczycieli w Kuratorium Okręgu Szkolnego w Lublinie. Wiosną 1946 zorganizował i stanął na czele Państwowego Zakładu Wychowawczo-Naukowego im. Tadeusza Kościuszki w Krzeszowicach przeznaczonego dla sierot wojennych. Zakład obok zadań opiekuńczych pełnił również funkcje edukacyjne, w jego skład wchodził zespół szkół średnich oraz internat (Jedlewski dążył do połączenia nauczania z wychowaniem w jedną całość). W 1950 przeniesiony do Warszawy, gdzie współorganizował Wyższą Szkołę Pedagogiczną (w latach 1950-1953 prorektor). W 1953 usunięty z partii i WSP, zatrudniony w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Warszawskim. W swych badaniach podjął problematykę młodzieży niedostosowanej społecznie i jej resocjalizacji w zakładach poprawczych, współtworzył wraz z **Marią Grzegorzewską** i Czesławem Czapowem pedagogikę resocjalizacyjną na Uniwersytecie Warszawskim. Współautor z Cz. Czapowem podręcznika *Pedagogika resocjalizacyjna* (1971). W latach 1973-1976 dyrektor Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego.

Źródła: S. Jedlewski, *Refleksje i wspomnienia. Szkic analityczny o współpracy pedagogów z młodzieżą w Państwowym Zakładzie Wychowawczo-Naukowym w Krzeszowicach w latach 1946-1950*, „Opieka, Wychowanie, Terapia" 1992, nr 1; M. Michel, *Pałacowe dzieci. Rzecz o pedagogii Stanisława Jedlewskiego na podstawie funkcjonowania Państwowego Zakładu Wychowawczo-Naukowego im. Tadeusza Kościuszki w Krzeszowicach w latach 1946-1950*, Kraków 2020; L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna na Uniwersytecie Warszawskim. Wczoraj, dziś, jutro*, „Resocjalizacja Polska" 2010, nr 1; *Służyć ludziom. Księga jubileuszowa w 80-lecie urodzin profesora Stanisława Jedlewskiego*, red. L. Pytka, Warszawa 1990.

[M. N.]

JEDNORAZOWA ZAPOMOGA Z TYTUŁU URODZENIA SIĘ DZIECKA („BECIKOWE") – jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się żywego dziecka wynikająca ze znowelizowanej ustawy z 28.11.2003 o świadczeniach rodzinnych. Świadczenie wypłacane jest jednorazowo od 9.02.2006 w wysokości 1000 zł. W całości finansowane jest ze środków budżetu państwa, wypłacane przez ośrodek pomocy społecznej. Od 1.01.2013 świadczenie reguluje ustawa z 12.10.2012 o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (DzU poz. 1255). Przysługuje, gdy dochód rodziny w przeliczeniu na osobę nie przekracza kwoty 1922,00 zł netto (wcześniej nie było kryterium dochodowego). Może być wypłacone: matce lub ojcu dziecka, opiekunowi prawnemu, opiekunowi faktycznemu dziecka (oznacza osobę faktycznie opiekującą się dzieckiem, jeżeli wystąpiła z wnioskiem do sądu rodzinnego o przysposobienie dziecka). Do otrzymania świadczenia wymagane jest zaświadczenie lekarskie potwierdzające, że matka dziecka pozostawała pod opieką lekarską przez okres co najmniej

od 10 tygodnia ciąży do porodu zgodnie z rozporządzeniem Ministra Zdrowia z 14.09. 2010 w sprawie formy opieki medycznej nad kobietą w ciąży, uprawniającej do dodatku z tytułu urodzenia dziecka oraz wzoru zaświadczenia potwierdzającego pozostawanie pod tą opieką (DzU 2010, nr 183, poz. 1234). Wniosek można złożyć 12 miesięcy od dnia narodzin dziecka. W przypadku dziecka objętego opieką prawną, opieką faktyczną albo dziecka przysposobionego wniosek składa się w terminie 12 miesięcy od dnia objęcia dziecka opieką albo przysposobienia, nie później niż do ukończenia przez dziecko 18 roku życia. W 2013 zapomogę wypłacono rodzicom 272,6 tys. dzieci (73,8% ogółu urodzonych dzieci), w 2015 – 279,2 tys. rodzicom (75,6%), w 2020 r. – 208,3 tys. rodzicom (58,6%).

Źródła: D. Marciniak, *Wpływ „becikowego" na zachowania prokreacyjne,* „Pedagogika Rodziny" 2011, nr 1; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255; *Świadczenia na rzecz rodziny w* 2013 r., 2015 r., *2020 r.*, GUS, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/rodzina/swiadczenia-na-rzecz-rodziny-w-2020-roku,4,4.html [dostęp: 13.02.2023]; *Jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka (tzw. becikowe) – wzór wniosku do stosowania od 1 listopada 2021 r.*, https://www.gov.pl/web/rodzina/jednorazowa-zapomoga-z-tytulu-urodzenia-sie-dziecka-tzw-becikowe---wzor-wniosku-do-stosowania-od-1-listopada-2021-r [dostęp: 13.02.2023].

[A. M.-S.]

JEDNORAZOWY ZASIŁEK PORODOWY – świadczenie wprowadzone w 1976, zastąpiło zasiłek pokarmowy na mleko dla matek karmiących. Przysługiwał pracownicom i niezatrudnionym żonom pracowników w razie urodzenia lub przyjęcia dziecka na wychowanie. Był wypłacany w wysokości trzykrotnego zasiłku rodzinnego przysługującego na to dziecko. Celem zasiłku była częściowa rekompensata jednorazowego kosztu, jaki ponosiła rodzina w związku z urodzeniem się dziecka. Od 1977 również każdej kobiecie prowadzącej gospodarstwo rolne oraz małżonce rolnika pozostającej z nim we wspólnym gospodarstwie domowym przysługiwał zasiłek z tytułu urodzenia się dziecka lub przyjęcia dziecka w wieku do 1 roku życia na wychowanie z zamiarem jego przysposobienia w wysokości 500 zł na każde dziecko. Od maja 1978 wszystkie kobiety otrzymywały po urodzeniu dziecka jednorazowy zasiłek, niezależnie od źródła utrzymania. Jego wysokość wynosiła 2000 zł. Zasiłki w 1982 zostały wliczone w zasiłek porodowy z ubezpieczenia społecznego, a dla pozostałych dzieci w ramy pomocy społecznej. Kobiety mające więcej niż jedno dziecko przerywające pracę zawodową i korzystające z urlopu wychowawczego otrzymywały świadczenie w wysokości 100% zarobków. W 1982 dołączono również do świadczenia talony uprawniające do zakupu niezbędnych produktów (pieluch, mleka, kosmetyków). W 1983 ustalono zasady przyznawania zasiłku po ustaniu zatrudnienia, jeśli rozwiązanie umowy o pracę w okresie ciąży nastąpiło z powodu likwidacji zakładu pracy lub z naruszeniem przepisów prawa. Zasiłek przysługiwał również niezatrudnionej żonie pracownika. Od 2006 rolę świadczenia pełni **jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka (tzw. becikowe)** w wysokości 1000 zł. Warunki nabywania prawa do niej określiła **ustawa z dnia 28 listopada 2003 roku o świadczeniach rodzinnych**.

Źródła: Obwieszczenie Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych z dnia 5 maja 1983 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 17 grudnia 1974 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa; P. Makarzec *Ubezpieczenia społeczne w Polsce Ludowej,* „Zeszyty Naukowe WSEI seria Administracja" 2013, nr 3; Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych. DzU 1995, nr 4, poz. 17; Ustawa z dnia 19 grudnia 1975 r. o ubezpieczeniu społecznym osób wykonujących pracę na rzecz jednostek gospodarki uspołecznionej na podstawie umowy agencyjnej lub umowy zlecenia; Ustawa z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, DzU 1977, nr 32, poz. 140.

[A. M.-S.]

JELEŃSKI JAN – ur. 3.05.1845 w Łagiewnikach, zm. 13.04.1909 w Warszawie; publicysta, dzia-

łacz społeczny, znany też z kontrowersyjnych poglądów antysemickich. Absolwent 3-klasowej szkoły Latynowicza w Jędrzejowie (1856). Uczęszczał również do szkoły realnej w Kielcach, a także na zajęcia samokształceniowe z dziedziny socjologii oraz ekonomii politycznej prowadzone przez Józefa Kasznicę. Propagator pracy organicznej. Publikował przede wszystkim artykuły o tematyce oświatowej, w których nawoływał do podjęcia trudu kształcenia niższych warstw społecznych przez przedstawicieli inteligencji. Uważał, iż dla rozwoju społecznego i polepszenia dobrobytu konieczne jest szerzenie oświaty jako „jedno z najważniejszych zadań działalności społecznej; a wtedy nikt się skarżyć nie będzie na lenistwo i obojętność ludu". W 1872 na łamach „Przeglądu Tygodniowego" opublikował pierwszy artykuł *Karczma i oświata ludowa*. W 1873 ukazała się jego praca *O samopomocy w samokształcenia się*. Pod pseudonimem „Janek Mrówka" publikował broszury i książeczki przeznaczone dla mieszkańców wsi w latach 1878–1882. Antysemityzm Jeleńskiego wyrósł z przekonania o winie Żydów za demoralizację polskich chłopów. Najważniejszą instytucją, która miała zapobiegać zepsuciu, była według niego szkoła. Działał na rzecz rozpowszechniania potrzeby edukacji i wspierania działalności **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**, które finansowało edukację ubogich dzieci wiejskich. Uważał, iż problem edukacji na wsi nie leży w źle funkcjonujących placówkach, a w podejściu samych chłopów i ich dzieci do nauki. Szkołę uważano za obciążenie finansowe i „niewolę" dla dziecka. Dziennikarz walczył z tą postawą. Nawoływał do aktywizowania gospodarzy wiejskich w ramach samorządów. Założyciel „czytelni nowości" w Warszawie (1875, 1879). Twórca i redaktor naczelny powstałej w 1883 gazety „Rola". Występował przeciwko rewolucji 1905. Członek komitetu organizacyjnego „Związku Katolickiego".

Źródła: J. Jeleński, *Jakby się wieśniacy mogli rządzić w gminach?*, Warszawa 1882; J. Jeleński, *Najpilniejsze (ekonomiczne) potrzeby kraju*, Warszawa 1873; J. Jeleński, *O samopomocy w kształceniu się*, Warszawa 1873; A. Karczewska, *Czytelnictwo chłopów jako przedmiot inteligenckiego dyskursu w Królestwie Polskim w XIX w*., Warszawa 2012; *Nacjonalizm polski do 1939 roku. Wizje kultury polskiej i europejskiej*, red. K. Stępnik, M. Gabryś, Lublin 2011; E. Rabowicz, *Jeleński Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław 1964–1965; A. Werytus, *Jan Jeleński i jego hasła ku odrodzeniu narodu*, Warszawa 1910.

[A. H.]

JEŻEWSKI KAZIMIERZ – ur. 1.03.1877 w Ciernie, zm. 15.03.1948 w Warszawie; pedagog, wychowawca. W czasie rewolucji 1905 zaangażował się w działalność Komitetu Sienkiewiczowskiego organizującego akcję wspierania dzieci robotniczych, później założył Komitet Obywatelski pomagający dzieciom głodującym i bezdomnym. W 1906 utworzył Towarzystwo Opieki nad Dzieckiem. W 1907 stanął na czele komitetu założycielskiego **Towarzystwa Gniazd Sierocych** opierającego się na koncepcji Lidii von Wolfring wychowania sierot w rodzinnych domach. Towarzystwo powstało w Galicji w 1908 przy wsparciu **Marii Konopnickiej**, **Elizy Orzeszkowej** i **Henryka Sienkiewicza**. W 1909 założyło w Stanisławowczyku k. Przemyśla pierwsze gniazdo sieroce ufundowane przez księżną Karolinę Lubomirską. Na jego czele stanął Jeżewski zdobywający w ten sposób doświadczenie pedagogiczne i społeczne. Kolejne gniazda powstały w Galicji i Królestwie Polskim (w 1914 było ich 8). Od 1911 Jeżewski wydawał „Rocznik Gniazd Sierocych" (od 1917 „Gnieździak"). Głosił konieczność przejścia od wychowania masowego do wychowania zindywidualizowanego prowadzonego w małych grupach wzorowanych na rodzinie, ze szczególną rolą w procesie wychowania przybranych rodziców. W 1917 ogłosił projekt tworzenia tzw. wiosek sierocych skupiających kilka gniazd sierocych, zwanych wioskami kościuszkowskim. Mimo rezolucji Sejmu Ustawodawczego z 1919 Towarzystwo Wiosek Kościuszkowskich powołane zostało dopiero decyzją rządu w 1929. Pierwsza taka wioska powstała w Rogoźnie pod Grudziądzem, nie odniosła jednak sukcesu i wchodzące w jej skład gniazda przestały istnieć. W tym czasie Jeżewski zorganizował w Warszawie 2 bursy dla młodzieży oraz powołał fundusz kształcenia zawodowego. W okresie okupacji prowa-

dził 5 gniazd sierocych oraz 2 bursy. W 1945 został członkiem **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej**, w 1946, korzystając ze wsparcia władz, podjął akcję tworzenia wiosek kościuszkowskich, których założył 6. W 1947 został prezesem honorowym Towarzystwa Gniazd Sierocych i **Wiosek Kościuszkowskich**.

Źródła: W. Błońska, *Jeżewski Kazimierz* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; W. Kowalski, *Wioski Dziecięce SOS – idea i zmiany*, Lublin 1918; B. Cichy, *Życie i działalność społeczno-pedagogiczna K. Jeżewskiego* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; M. Winiarski, *Pedagogika opiekuńcza K. Jeżewskiego (wybrane zagadnienia)* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; W. Wiśniewska, *Kazimierz Antoni Jeżewski jako człowiek, pedagog i twórca Gniazd Sierocych*, Częstochowa 1994.

[J. J.]

JORDAN HENRYK – ur. 23.07.1842 w Przemyślu, zm. 18.05.1907 w Krakowie; lekarz, społecznik, pionier i propagator kultury fizycznej dzieci i młodzieży. Studiował w Wiedniu i Krakowie, praktykował w USA, specjalizował się w zakresie położnictwa i ginekologii, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prezes Towarzystwa Lekarskiego Krakowskiego, założyciel Towarzystwa Higienicznego w Krakowie oraz czasopisma „Przewodnik Higieniczny", w którym propagował idee higieny społecznej. Przez wiele lat przewodniczący towarzystwa organizującego kolonie letnie dla uczniów szkół powszechnych i średnich Krakowa, współorganizator akcji dożywiania ubogich uczniów szkół wiejskich. Założyciel w 1897 Towarzystwa Tanich Mieszkań dla Robotników Katolickich, w latach 1895–1901 poseł na Sejm Krajowy. Jako zwolennik przyswojonej podczas pobytu w USA tezy o znaczeniu kultury fizycznej dla harmonijnego rozwoju dzieci i młodzieży w 1889 założył na krakowskich błoniach park gier i zabaw dla dzieci i młodzieży, który stał się wzorem dla tego typu placówek, zwanych **ogrodami jordanowskimi**. W przeznaczonym dla dzieci i młodzieży do lat 15 parku znalazło się 12 boisk sportowych o zróżnicowanym przeznaczeniu. Zajęcia były prowadzone przez tzw. przewodników zastępów zgodnie z góry określonym planem. W parku powstała również tzw. mleczarnia służąca do organizowania podwieczorków dla dzieci i młodzieży. W pierwszych latach działalności parku w zajęciach uczestniczyło kilkaset dzieci, w 1891 podopiecznych było już 13 tys., w 1901 – 32 tys. W 1890 Jordan uruchomił w niedziele i święta zajęcia dla młodzieży rzemieślniczej, z czasem organizowane również w sezonie zimowym. W 1906 wprowadził również w parku elementy kształcenia praktyczno-technicznego, ucząc młodzież konkretnych umiejętności, ale też zwracając uwagę na walory wychowawcze prowadzonych zajęć. Jordan był współorganizatorem, a także stanął na czele utworzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1905 dwuletnich kursów dla nauczycieli wychowania fizycznego.

Źródła: M. Bukowiec, *Życie i dzieło Henryka Jordana. Recepcja i znaczenie* [w:] *Jordanowskie idee zdrowia i wychowania fizycznego (100 lat później)*, red. M. Bukowiec, B. Zawadzka, Kielce 2008; B. Kalinowska-Witek, *Dla dobra dziecka. Nowatorskie rozwiązania w zakresie opieki i wychowania na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Lublin 2021; P. Kurowski, *Błonia krakowskie, centrum rekreacji i sportu do 1914 roku*, Warszawa 2023; B. Łuczyńska, *Fenomen Henryka Jordana – naukowca, lekarza społecznika, propagatora prawa dziecka do ruchu i rekreacji*, Kraków 2002; H. Smarzyński, *Henryk Jordan, pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków 1958.

[J. J.]

JOTEYKO JÓZEFA – ur. 29.01.1866 w Poczujkach, zm. 24.04.1928 w Warszawie; pedagog, psycholog, fizjolog. Absolwentka Uniwersytetu w Genewie, ponadto studiowała medycynę w Brukseli i w Paryżu. W 1896 została doktorem nauk medycznych. Do 1898 praktykowała w stolicy Francji. Pionierka i promotorka pedologii, dziedziny nauki, której celem jest poznanie funkcjonowania dziecka pod względem fizycznym, psychicznym i socjologicznym

oraz wykorzystanie tej wiedzy do lepszego wychowania. Pracownik laboratorium psychofizjologicznego Uniwersytetu Brukselskiego (1902), od 1903 kierowniczka prac psychologicznych, wykładowca kursu psychologii eksperymentalnej, asystentka w Instytucie Fizjologicznym Solvaya. Założycielka pisma naukowego „Reuve Psychologique" (1908), organizatorka I Międzynarodowego Kongresu Pedologicznego w Brukseli (1911) i dyrektorka Fakultetu Pedologicznego. W 1916 powołana do kolegium profesorskiego na katedrę Collège de France. Od 1918 wykładała w Lyonie „Badania eksperymentalne nad inteligencyą". Założyła w 1918 Polską Ligę Nauczania, której celem było gromadzenie materiałów w dziedzinie organizacji szkolnej, metod nauczania oraz wychowania, opartych głównie na badaniach współczesnej psychologii i pedagogiki. Publikowała na łamach „Roczników Polskiej Ligii Nauczania". Autorka broszury *Odbudowa Szkoły Polskiej*, z której dochód przeznaczony został na rzecz polskich jeńców we Francji. W 1919 wróciła do Warszawy. Kierowała katedrą pedagogiczną **Państwowego Instytutu Pedagogicznego**. W 1926 uzyskała habilitację jako docentka psychologii na wydziale medycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Do 1927 wykładowca Państwowego **Instytutu Pedagogiki Specjalnej**, który kształcił nauczycieli szkół dzieci głuchych, ociemniałych oraz upośledzonych umysłowo.

Źródła: C. Domański, *Historia psychologii w Europie Środkowej. Badacze, inspiracje i koncepcje*, Warszawa 2018; C. Domański, *Józefa Franciszka Joteyko – psycholog, fizjolog, organizatorka Fakultetu Pedologicznego w Brukseli*, https://iderepublica.pl/znani-nieznani/indeks/jozefa-franciszka-joteyko/ [dostęp: 14.03.2023]; N. Dudnyk, I. Krasińska, *Poglądy pedagogiczne Józefy Joteyko (1866–1928)*, „Nauczyciel i Szkoła" 2017, nr 61; S. Konarski, *Joteykówna Józefa Franciszka* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Kraków 1964; O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, Warszawa 1968; S. Sedlaczek, *Józefa Joteyko*, Warszawa 1928.

[A. H.]

JUNACKIE HUFCE PRACY – paramilitarna organizacja młodzieżowa istniejąca w latach 1936–1939 z siedzibą w Warszawie. Założona 16.09.1936 w wyniku przekształcenia Ochotniczych Drużyn Roboczych, wchodzących do 1935 w skład **Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą**. Hufce przejęły nadzór nad 121 drużynami roboczymi (10,5 tys. młodzieży). Zarządzane były przez Ministerstwo Spraw Wojskowych, współfinansowanie zapewniał **Fundusz Pracy**. Na czele organizacji stała Komenda Główna, która sprawowała nadzór nad komendami okręgowymi w Warszawie, Krakowie i Brześciu nad Bugiem. Do hufców przyjmowana była również młodzież z terenów wiejskich, która nie mała możliwości znalezienia pracy. Służba trwała 2 lata. Młodzież budowała m.in. drogi, strzelnice, boiska, a także stadiony sportowe. Przeprowadzano prace melioracyjne, regulacyjne rzek, usypywano wały przeciwpowodziowe oraz budowano fortyfikacje wojskowe. Młodzież aktywnie uczestniczyła w budowie Centralnego Okręgu Przemysłowego, miasta Gdyni. Zapewniano ofertę edukacyjną i program wychowawczy. Dziewczęta znajdujące się w organizacji podejmowały się np. prac ogrodniczych, rolniczych, krawiectwa. Uczyły się prowadzenia gospodarstwa domowego. Organizacja zapewniała przygotowanie do służby wojskowej. Nieletni, którzy ukończyli cztery klasy szkoły powszechnej, mogli przejść przeszkolenie w zawodach np. ślusarza, stolarza, tokarza, hutnika itp. W 1938 w związku z wprowadzeniem ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym nałożono obowiązek odbycia kilkutygodniowej pracy dla absolwentów szkół średnich oraz zawodowych. W 1938 utworzono Radę Służby Pracy przy Ministerstwie Spraw Wojskowych z udziałem przedstawicieli **Ministerstwa Opieki Społecznej**. W końcu 1938 w hufcach znajdowało się 10 tys. junaków.

Źródła: A. Brzeziński, *Służba Pracy w Polsce 1933–1939 (Część III). Junackie Hufce Pracy pod kontrolą Ministerstwa Spraw Wojskowych*, *Co to są junackie hufce pracy? Co dają Polsce i młodzieży?*, Warszawa 1938; J. Durka, *Między pracą a edukacją. Z życia Junackich Hufców Pracy na Kresach Wschodnich w II poł. lat 30. XX w.* [w:] *Oświata i nauka na Kresach Wschodnich w XIX i XX wieku*, red. J. Lusek, Bytom–Poznań 2018; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytu-*

cje – działania, Rzeszów 2013; *Junackie Hufce Pracy w służbie Niepodległej*, https://ohp.pl/aktualnosci/junackie-hufce-pracy-w-sluzbie-niepodleglej [dostęp: 22.01.2024].

[B. P.]

JUSZCZYK JÓZEF – ur. 22.12.1836 w Kielcach, zm. 8.02.1919 w Warszawie; przedsiębiorca, działacz społeczny, filantrop, publicysta. Kształcił się w Wyższej Szkole Realnej w Kielcach, pracował w kieleckim sądownictwie, a następnie przeprowadził się do Krakowa. W 1858 zamieszkał w Warszawie. Pracował jako rachmistrz, następnie zarządzający w renomowanym zakładzie krawieckim A. Winnieckiego przy ul. Długiej. W 1861 razem z Tadeuszem Lubomirskim założył sieć bezpłatnych czytelni i bibliotek. W 1863 przy ul. Miodowej 17 otworzył własny zakład kroju i szycia, który zatrudniał ok. 70 osób (1870). Laureat złotego medalu na wszechświatowej wystawie paryskiej w 1867. W tym samym roku we współpracy z **Warszawskim Towarzystwem Dobroczynności** założył jedną z pierwszych tanich kuchni w stolicy. Członek Towarzystwa od 1872. W 1876 został starszym cechmistrzem warszawskiego cechu krawieckiego. Współtwórca Spółki Zjednoczonych Krawców, przy której działały sklep oraz szkoła krawiecka. Współzałożyciel Kasy Przemysłowców Warszawskich, Kasy Pomocy dla Osób Pracujących Naukowo oraz Bazaru Rzemieślniczego. W 1893 sprzedał swój zakład krawiecki, by udzielać się w organizacjach społecznych. Główny opiekun Zakładu Sierot im. Jachowicza. Opiekował się również szwalnią przy ul. Starej, gdzie naukę szycia pobierało ok. 160 dziewcząt. 27 lat sprawował nadzór nad Domem Pracy dla Małoletnich Chłopców im. Mańkowskich na Pradze. Szkoła zapewniała darmową naukę podstawową, przysposobienie do rzemiosła oraz codzienne wyżywienie. Uczyło się w niej ok. 200 chłopców. Działał także w Towarzystwie Domów Zarobkowych i Przytułków Noclegowych w Warszawie oraz w komisjach społecznych przy Magistracie Warszawy. Autor projektu reformy nauczania rzemieślników, radca przy Wydziale Ubezpieczeń Rządowych. Aktywnie popierał ideę przyjmowania kobiet do cechu krawców i nadawania im tytułu majstra.

Źródła: M. Formanowicz, *Józef Juszczyk (1836–1919)*, http://www.formanowicz.pl/biografie/J%C3%B3zef%20Juszczyk.pdf [dostęp: 1.03.2023]; *Pozytywiści warszawscy: „Przegląd Tygodniowy" 1866–1876, Seria I: Studia, rewizje, konteksty,* red. A. Janicka, Białystok 2015; *„Przegląd Tygodniowy" 1866–1876. Teksty, analizy komentarze, Seria I: Pozytywiści, idee, programy, Tom 1: Obraz człowieka, część 1,* Białystok 2019.

[A. H.]

K

KACPRZAK MARCIN – ur. 6.11.1888 w Podolszycach, zm. 14.07.1968 w Warszawie; lekarz, higienista, pedagog, propagator medycyny społecznej. W 1914 ukończył studia medyczne na Sorbonie, dyplom uzyskał w 1915 w Charkowie, praktykę lekarską rozpoczął w guberni pskowskiej. W 1921 wrócił do kraju, w latach 1922–1924 jako stypendysta **Fundacji Rockefellera** studiował higienę i organizację służby zdrowia w Baltimore, w 1928 uzyskał doktorat w Krakowie. W latach 1924–1944 pracował w Państwowym Zakładzie Higieny (w należącej do PZH Państwowej Szkole Higieny), w latach 1928–1939 kierował też wydziałem statystyczno-sprawozdawczym **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**, a później **Ministerstwa Opieki Społecznej**. Prócz tego wykładał higienę na Uniwersytecie Warszawskim, Politechnice Warszawskiej i **Wolnej Wszechnicy Polskiej**, propagował sprawy zdrowia i higieny publicznej w prowadzonym przez siebie od 1928 czasopiśmie „Zdrowie", ale także m.in. w „Warszawskim Czasopiśmie Lekarskim" i **„Pracy i Opiece Społecznej"**. Za szczególnie istotne uznawał upowszechnienie zasad higieny i dostępu do ochrony zdrowia na wsi, zwłaszcza w zakresie opieki zdrowotnej nad matką i dzieckiem. W 1937 został prezesem Towarzystwa Medycyny Społecznej. Wydał m.in. *Ośrodki zdrowia w Polsce* (1929), *Stan opieki lekarskiej nad ludnością wiejską* (1937) i *Gruźlica na wsi* (1938). Po wojnie stanął na czele Państwowej Szkoły Higieny, od października 1945 kierował też Katedrą i Zakła-

dem Higieny Ogólnej i Społecznej na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Łódzkiego, w 1947 został przeniesiony do Katedry Higieny Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (od 1950 przemianowanego na samodzielną Akademię Medyczną w Warszawie). Po wojnie uczestniczył również w pracach nad projektem ustawy o publicznej służbie zdrowia, przerwanych wskutek zmierzających ku centralnemu planowaniu zmian w polityce zdrowotnej państwa. Od 1954 stał na czele Zakładu Higieny Szkolnej przy Państwowym Zakładzie Higieny, gdzie pracował do 1963.

Źródła: D. Cianciara, J. Muszyńska, *Marcin Kacprzak (1888–1968) – non omnis moriar*, „Przegląd Epidemiologiczny" 2012, nr 2; M. Kacprzak, *Ośrodki zdrowia w Polsce*, Warszawa 1929; M. Kacprzak, *Stan opieki lekarskiej nad ludnością wiejską*, Warszawa 1937; H. Kirschner, *100-lecie urodzin prof. Marcina Kacprzaka*, „Zdrowie Publiczne" 1988, nr 11; J. Serejski, *Wpływ poglądów Marcina Kacprzaka na praktykę higieny szkolnej*, „Zdrowie Publiczne" 1990, nr 11; I. Wdowiak, I. Bojar, A. Steć, I. Szwiec, *Marcin Kacprzak jako współtwórca idei medycyny społecznej w Polsce*, „Zdrowie Publiczne" 2007, nr 1.

[J. J.]

KACZYŃSKI TEODOR – ur. 1.04.1901 w Trzciance, zm. 20.09.1992 w Warszawie; działacz ludowy, nauczyciel, działacz społeczny. Działacz niepodległościowy, absolwent seminarium nauczycielskiego w Siennicy w 1920, w okresie 1921–1927 nauczyciel wiejski, uczył się zaocznie w **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej**. W latach 1928–1930 urzędnik w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w latach 1933–1936 referent oświaty i opieki społecznej w Garwolinie, później instruktor oświaty pozaszkolnej w Inspektoracie Szkolnym Obwodu Warszawskiego. Od 1921 w Polskim Stronnictwie Ludowym „Wyzwolenie", jeden ze współorganizatorów i wiceprezes **Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici"**, działacz Stronnictwa Ludowego. W ramach ruchu ludowego propagował kształcenie młodzieży w postaci kursów, uczestnictwa w amatorskim teatrze, zakładania bibliotek i prowadzenia świetlic; twórca sieci bibliotek ruchomych z bazą w Grodzisku Mazowieckim. W okresie okupacji kontynuował w ramach konspiracyjnego ruchu ludowego działalność na rzecz oświaty młodzieży i dorosłych oraz rozwoju czytelnictwa. Po II wojnie światowej w warszawskim Kuratorium Okręgu Szkolnego stał na czele Wydziału Oświaty i Kultury Dorosłych. Członek powstałego w grudniu 1945 Komitetu Organizacyjnego, a następnie prezes założonego na początku 1946 **Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Od 1949 po jego zjednoczeniu z **Robotniczym Towarzystwem Przyjaciół Dzieci** wiceprezes Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, propagator rozwoju opieki nad dzieckiem na wsi, ceniony animator działań na rzecz opieki nad dziećmi. Od 1949 działacz Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, członek Komisji Oświaty i Zdrowia Naczelnego Komitetu ZSL. Autor pracy *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci* (1970) oraz wspomnień z okresu dwudziestolecia międzywojennego *Z żółtym kuferkiem. Wspomnienia ludowca i nauczyciela* (1987).

Źródła: *Kaczyński Teodor Hipolit* [w:] *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego. Makieta*, Warszawa 1989; T. Kaczyński, *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 1945–1949*, Warszawa 1970; T. Kaczyński, *Rola organizacji społecznych w opiece nad dzieckiem w wieku przedszkolnym* [w:] *Jak wychowywać dziecko wiejskie (wiek przedszkolny)*, Warszawa 1964; T. Kaczyński, *Z żółtym kuferkiem. Wspomnienia ludowca i nauczyciela*, Warszawa 1987; E. Wojtas-Ciborska, *Kaczyński Teodor Hipolit (1901–1992), wiciarz, nauczyciel, działacz społeczny*, https://slownik-biograficzny.uws.edu.pl/slownik/205-kaczynski-teodor-hipolit-1901-1992-wiciarz-nauczyciel-dzialacz-spoleczny [dostęp: 26.01.2024].

[J. J.]

KALINOWSKI STANISŁAW – ur. 14.04.1888 we Lwowie, zm. 10.07.1954 w Lublinie; prawnik, działacz społeczny, pierwszy prezes **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej**. Absolwent studiów prawniczych na Uniwersytecie Lwowskim, sędzia powiatowy w Buczaczu, od 1915 pracował w Lublinie, w 1917 został sędzią Królewsko-Polskiego Sądu Okręgowego w Lublinie. Po odzyskaniu niepodległości pozostał w Lublinie, gdzie w 1921 podjął prakty-

kę adwokacką. Znany z działalności społecznej, w latach 1921–1924 przewodniczący Urzędu Rozjemczego ds. najmu w Lublinie, członek zarządu, a później prezes Towarzystwa „Muzeum Lubelskie", w 1929 wybrany na prezydenta Lublina (funkcji ze względu na sprzeciw obozu sanacji nie objął), członek władz Naczelnej Rady Adwokackiej, w II połowie lat 30. dziekan Lubelskiej Izby Adwokackiej. W okresie okupacji aktywnie działał w **Radzie Głównej Opiekuńczej**. Po wyparciu Niemców z miasta ponownie stanął na czele Okręgowej Rady Adwokackiej w Lublinie (z funkcji odwołany w marcu 1948). W grudniu 1944 został jednym z założycieli i pierwszym prezesem tworzonego w Lublinie Centralnego Komitetu Opieki Społecznej, którego celem miało być koordynowanie działalności opiekuńczej, w tym opieki nad dziećmi, w wyzwalanym kraju. Prezesem CKOS był do końca kwietnia 1945, później stał na czele Lubelskiego i Powiatowego Komitetu Opieki Społecznej, którymi kierował do kwietnia 1948. Od marca 1946 do 1950 był prezesem Zarządu Diecezjalnego **Caritas** w Lublinie, również prowadzącego działalność opiekuńczą, ze szczególnym uwzględnieniem opieki nad dziećmi. W 1945 zaangażował się w działalność Stronnictwa Pracy, w którym został wiceprezesem Zarządu Wojewódzkiego w Lublinie. Od listopada 1944 wchodził w skład Rady Naczelnej Towarzystwa Przyjaciół KUL, w latach 1945–1949 kierował pracami Instytutu Lubelskiego, w 1946 stanął na czele Komitetu Odbudowy Katedry Lubelskiej.

Źródła: A. Bereza, *Lublin jako ośrodek sądownictwa*, Lublin 2006; A. Juźwik, *Od ratownictwa do etatyzacji. Opieka nad dziećmi i młodzieżą w działalności organizacji społecznych w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2017 (niepublikowana rozprawa doktorska); R. Kalinowski, *Ścierajcie próżność moją. Życie i los Stanisława Kalinowskiego, Lublinianina ze Lwowa*, Kraków 2014; F. Rymarz, *Adwokat Stanisław Kalinowski (1888–1954) dziekan Okręgowej Rady Adwokackiej w Lublinie*, „Palestra" 1983, nr 1–2.

[J. J.]

KALISKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – instytucja dobroczynna powstała z inicjatywy prezesa Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego Stanisława Chełmskiego. Do współpracy zaangażował także innych działaczy społecznych: Alfonsa Parczewskiego, Feliksa Dreckiego, Seweryna Tymienieckiego oraz Adama Chodyńskiego. Byli oni autorami projektu statutu Towarzystwa, który zatwierdzony został w marcu 1879. Towarzystwo rozpoczęło działalność w 1880. Celem instytucji było „niesienie pomocy biednym zamieszkałym w Kaliszu i jego przedmieściach oraz przyjęcie udziału w usunięciu żebractwa w obrębie tegoż miasta". Środkami do osiągnięcia takich rezultatów była organizacja przytułków, ochronek dla dzieci, a także tanich kuchni. Ważnym założeniem było również wsparcie finansowe w postaci bezprocentowych pożyczek. Podopiecznym pomagano w znalezieniu zatrudnienia, dbano o ich wyżywienie, odzież i warunki życiowe. Towarzystwo udzielało również pomocy lekarskiej. Obejmowało opieką także ludzi wywodzących się z inteligencji, których dotknęło nieszczęście. Świadczono pomoc dla biednych uczniów poprzez opłacanie wpisowego, kupno niezbędnych przyborów szkolnych i podręczników. Jednym z ważniejszych założeń towarzystwa było również zapobieganie ubóstwu i żebractwu poprzez wspieranie edukacji i wyrabianie dobrych nawyków u najmłodszych. W tym celu utworzono sale zajęć dla sierot, półsierot i dzieci biednych rodziców. Przyjmowano chłopców i dziewczęta w wieku 11–14 lat. Uczono wyplatania koszyków, wyrabiania derek, dywaników, szydełkowania, haftowania, cerowania i szycia bielizny. Dzieciom wydawano posiłki, obuwie i odzież. Pilni uczniowie otrzymywali wpłatę do książeczki oszczędności w wysokości 25–50 kop. miesięcznie. Dzięki nauce dziewczęta trafiały do zakładów hafciarskich, a chłopcy do warsztatów rzemieślniczych. Od 1905 funkcjonowała bezpłatna szkoła elementarna z zajęciami prowadzonymi w języku polskim. W 1906 przyjęto do niej 75 dzieci. W 1906 Towarzystwo przeniesiono do nowego gmachu. Instytucja istniała do 1914.

Źródła: C. Kępski, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Lublin 1993; E. Polanowski, *W dawnym Kaliszu. Szkice z życia*

miasta 1850–1914, Poznań 1979; W. Rusiński, *Kalisz. Zarys dziejów*, Poznań 1983; J. Raciborski, *Monografia Kalisza*, Kalisz 1912; A. Tomaszewicz, *Kaliskie Towarzystwo Dobroczynności (1879–1914)*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2006, nr 2; A. Tomaszewicz, *Prowincjonalne Towarzystwa Dobroczynności w guberni kaliskiej do 1914 r.* [w:] *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*, red. W. Puś, Łódź 2005.

[A. H.]

KAMIŃSKI ALEKSANDER – ur. 28.01.1903 w Warszawie, zm. 15.03.1978 w Warszawie; pedagog, harcmistrz, prekursor wprowadzania metod wychowania harcerskiego do placówek opiekuńczych. Lata dziecięce spędził na terenie Ukrainy, w 1921 powrócił do Warszawy. Pracownik burs dla młodzieży (1921–1928). Studiował historię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego. Nauczyciel historii (1928–1929). Pracownik ogniska dla młodzieży Związku Osadników Kresowych w Warszawie (1929–1931). Kierownik Szkoły Instruktorów Zuchowych w Nierodzimiu (1933) oraz w Górkach Wielkich (1935–1939). Uczestnik eksperymentu pedagogicznego przeprowadzonego w szkole powszechnej w Mikołowie dotyczącego zastosowania metod zuchowej i harcerskiej w szkołach (1934–1939). Podczas II wojny światowej udzielał pomocy sierotom. Założyciel Organizacji Małego Sabotażu „Wawer". Działacz Wojskowego Pogotowia Harcerzy i Komitetu Samopomocy Społecznej dla uchodźców i pogorzelców. Autor projektu organizacji męskiego harcerstwa podziemnego, Szarych Szeregów (1939). Wiceprzewodniczący **Związku Harcerstwa Polskiego** (1945–1948). Pracownik **Katedry Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego** (1945), od 1969 profesor nadzwyczajny nauk humanistycznych. Współautor reaktywacji Katedry Pedagogiki Społecznej na UŁ, od 1962 jej kierownik. Przewodniczący Polskiego Towarzystwa Higieny Psychicznej (1960–1967). Kierownik Zakładu Pedagogiki i Teorii Wychowania (1969–1972). Uczestnik prac Komitetu Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych Polskiej Akademii Nauk (od 1969). Autor m.in. *Andrzej Małkowski* (1934), *Kamieniach na szaniec* (1943), *Henryk Jordan – twórca nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce* (1946), *Pedagogika Antoniego Makarenki* (1948), *Aktywizacja i uaktywnienie uczniów w szkole podstawowej* (1960). Publikował w czasopismach „Iskry", „Płomyk", „Małe Pisemko".

Źródła: B. Chmielowski, *Spuścizna Aleksandra Kamińskiego*, „Chowanna" 1978, z. 3; A. Janowski, *Być dzielnym i pięknie się różnić: szkice o Aleksandrze Kamińskim*, Warszawa 1992; A. Janowski, *Być dzielnym i umieć się różnić: szkice o Aleksandrze Kamińskim*, Warszawa 2010; J. Kamińska, *Kamiński Aleksander* [w:] *Słownik biograficzny historii wychowania*, red. A. Meissnera, W. Szulakiewicz, Toruń 2008; I. Lepalczyk, *Kamiński Aleksander* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; J. Rossman, *Aleksander Kamiński*, „Harcerstwo" 1978, nr 5; J. Wierzbiańska, *Aleksander Kamiński 1903–1978*, „Harcerstwo" 1983, nr 4; J. Wierzbiańska, *Aleksander Kamiński 1903–1978*, Warszawa 1984; P. Zaborny, *Aleksander Kamiński jako pionier pedagogiki kreacyjnej w Polsce*, „Szkice Humanistyczne" 2003, nr 1–2.

[M. N.]

KARPOWICZ STANISŁAW – ur. 24.02.1862 w Haciszkach, zm. 16.06.1921 w Otwocku; pedagog, redaktor. W 1882 rozpoczął pracę jako buchalter i sekretarz biura konstrukcyjnego k. Tyfilisu. W 1884 wyjechał do Wilna, pracował jako nauczyciel w prywatnych domach. Autor opracowania zasad samokształcenia dla młodzieży. Wyznawał pogląd, iż najważniejszymi wartościami wpajanymi uczniom powinny być: solidarność, sprawiedliwość, bezinteresowność, miłość, prawda i dobro. Na drugim miejscu zwracał uwagę na kształcenie zawodowe, które było nastawione na osiąganie sukcesów ekonomicznych. Celem wychowania powinno być rozwijanie w najmłodszych empatii i miłości bliźniego. W 1892 przeniósł się do Warszawy. Organizator uczniowskich kół samokształcenia, współpracował z Uniwersytetem Latającym. Redaktor **„Przeglądu Pedagogicznego"**, „Głosu", „Prawdy", „Bluszcza", „Wędrowca", „Ateneum", „Tygodnika Ilustrowanego". Inicjator odczytów objazdowych na terenie Nowogródczyzny. W Wilnie organizował wieczory literacko-

-muzyczne, inicjator założenia wileńskiego związku nauczycielskiego. Założyciel wiejskich bibliotek. W 1896 razem z Maksymilianem Borkowskim otworzył księgarnię w Warszawie. Od 1901 urzędnik biura ubezpieczeń wzajemnych. Pracował również jako nauczyciel w pensjach Zuzanny Morawskiej i E. Paszkiewiczówny. Udzielał się podczas wakacyjnych kursów nauczycielskich. Od 1899 członek komisji dbającej o organizację terenów dziecięcych zabaw i gier fundacji Wilhelma Raua. Jako delegat Wydziału Wychowawczego Warszawskiego wyjechał do Szwajcarii, Francji, Belgii, Szwecji i Niemiec w celu obserwacji działalności placówek wychowawczych. Członek redakcji „Encyklopedii Wychowawczej" w latach 1900–1908. Współtwórca Towarzystwa Pedagogicznego. Twórca programu ośmioletniej szkoły ogólnokształcącej. Organizator tajnych kursów dla nauczycieli w okresie strajku szkolnego (1905). Wykładowca na Uniwersytecie dla Wszystkich oraz Towarzystwa Kultury Polskiej. W 1911 założył Dom Dziecięcy – prywatną elitarną szkołę dla dzieci w wieku 5–10 lat w Warszawie. Liczba uczniów wynosiła ok. 24, szkoła istniała do 1914. W latach 1915–1918 pracował w internacie dla chłopców w Moskwie. Do Warszawy wrócił w 1918.

Źródła: S. Karpowicz, *Ideały i metoda wychowania spółczesnego*, Warszawa 1907; S. Karpowicz, *Indywidualność i jej kształcenie,* Warszawa 1912; S. Karpowicz, *Szkice pedagogiczne*, Warszawa 1895; S. Karpowicz, *Wybór pism*, Warszawa 1929; S. Konarski, *Karpowicz Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, red. B. Ledóchowski, Wrocław 1966–1967; K. Ślęziński, *Elementy filozofii pedagogiki u Stanisława Karpowicza,* „Polska Myśl Pedagogiczna" 2015, nr 1.

[A. H.]

KARTA DUŻEJ RODZINY – instrument polityki rodzinnej realizowany na trzech poziomach: ogólnokrajowym, lokalnym i biznesowym. Funkcjonuje na mocy ustawy z 5.12. 2014 o Karcie Dużej Rodziny, przysługuje niezależnie od dochodów rodzinom z co najmniej trojgiem dzieci. Prawo do posiadania karty przysługuje rodzinom z dziećmi: 1) poniżej 18 roku życia; 2) poniżej 25 roku życia, w przypadku, gdy dziecko uczy się w szkole lub w szkole wyższej; 3) bez ograniczeń wiekowych w przypadku dziecka posiadającego orzeczenie o niepełnosprawności (w stopniu umiarkowanym lub znacznym). Prekursorem lokalnej Karty Dużej Rodziny był Wrocław, który 28.03.2005 uruchomił program pod nazwą „Dwa plus Trzy i jeszcze więcej", proponując rodzinom m.in. zniżki komunikacyjne w weekendy. Karta wydawana jest bezpłatnie każdemu członkowi rodziny (również rodziny zastępczej i rodzinnego domu dziecka). Posiadacze karty mają zapewnione zniżki przy zakupie towarów i usług konsumpcyjnych: w sklepach spożywczych, placówkach medycznych, przejazdów kolejowych, w opłatach paszportowych, przelotach samolotowych, w kinach, na stacjach paliw, ubezpieczeniach, księgarniach, zniżki w opłatach za wywóz śmieci, bezpłatne wejście do parków narodowych. Kartę przyznaje wójt, burmistrz lub prezydent miasta. Od 9.06.2021 weszła w życie nowelizacja ustawy o Karcie Dużej Rodziny, dzięki której wszystkie aktywne Karty Dużej Rodziny były dostępne w formie elektronicznej, można je było wyświetlić w aplikacji mObywatel. W 2015 Kartę posiadało 289 782 rodziny; w 2021 było ich 1 142 242. Maksymalny limit wydatków z budżetu państwa na lata 2015–2024 na realizację ustawy o Karcie (przez gminy, wojewodów, ministra właściwego do spraw rodziny i ministra właściwego do spraw transportu) wynosił 585,38 mln zł.

Źródła: P. Adamowicz, *Program „Karta dużej rodziny",* „Kontrola Audyt" 2016, nr 6; A. Bebel, *Wspieranie rodzin wielodzietnych przez samorządy lokalne – przykład Karty Dużej Rodziny*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania" 2014, nr 2; M. Bigot, J. Ślęzak, *Karta Dużej Rodziny jako jeden z instrumentów wsparcia rodziny w Polsce*, „Cywilizacja i Polityka" 2016, nr 14; *Karta dużej rodziny jako element polityki rodzinnej państwa*, Warszawa, 2015; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022.

[A. M.-S.]

KASY CHORYCH – instytucje powszechnego ubezpieczenia chorobowego powstałe na mocy ustawy z 19.05.1920 poprzedzonej dekre-

tem o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby z 11.01.1919. W myśl obu aktów prawnych kasy chorych miały być zakładane w powiatach oraz w miastach liczących powyżej 50 tys. mieszkańców. Do 1928 powstało w kraju 287 kas chorych. Wskutek przeprowadzonej w 1930 reorganizacji ich liczba została zredukowana do 100 jednostek, zastąpionych w 1934 przez ubezpieczalnie społeczne. Kasy, a później ubezpieczalnie, obok zagwarantowania opieki lekarskiej miały również obowiązek wypłacania świadczenia macierzyńskiego dla ubezpieczonych kobiet, obejmującego zasiłek przysługujący przez okres 8 tygodni, w tym 6 tygodni przypadających po porodzie; matkom karmiącym gwarantowano zasiłek w naturze lub gotówce od dnia zakończenia pobierania zasiłku połogowego na okres maksymalnie 12 tygodni. Kasy chorych ubezpieczeniem od choroby i macierzyństwa objęły w końcu lat 20. blisko 2,7 mln ubezpieczonych oraz członków ich rodzin (łącznie ok. 5 mln osób), zapewniając dzieciom znajdującym się na utrzymaniu objętych asekuracją pracowników dostęp do bezpłatnej, a po 1933 niskopłatnej opieki lekarskiej oraz lekarstw. W okresie wielkiego kryzysu liczba objętych ubezpieczeniem chorobowym się zmniejszyła i w II połowie lat 30. wynosiła nieco ponad 2 mln, zaś wraz z członkami rodzin, w tym dziećmi, sięgała 4,5 mln osób (13–14% populacji). Kasy chorych początkowo najwięcej środków wydawały na zasiłki chorobowe, z czasem przewagę zyskały świadczenia związane z zapewnieniem opieki lekarskiej oraz leczenia szpitalnego ubezpieczonych i członków ich rodzin. W latach 30. ubezpieczalnie społeczne, zgodnie z regulacjami ustawy scaleniowej z 1933, obok wydatków na lecznictwo, pewne środki przeznaczały na działania związane z profilaktyką zdrowotną kierowaną m.in. do dzieci i młodzieży oraz kobiet ciężarnych.

Źródła: E. Boczkowski, *Analiza i ocena działalności ubezpieczenia chorobowego w latach 1933–1938 pod względem administracyjno-lekarskim i organizacyjnym*, Warszawa 1939; Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, Dz. Praw 1919, nr 9, poz. 122; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, DzU 1920, nr 44, poz. 272.

[J. J.]

KASY SIEROCE – instytucje finansowe utworzone w Galicji 9.11.1858, których celem było bezpieczne ulokowanie majątku dziecka będącego podopiecznym **Rady Sierocej** i tym samym sądu opiekuńczego. Każdy urząd sierocy miał obowiązek utworzenia osobnej zbiorowej kasy sierocej. Do kasy miała wpływać gotówka należna podopiecznym bez względu na to, czy stanowiła ona odsetki, kapitał czy inne wpłaty. W ramach kas sierocych tworzono kasy rezerwowe z nadwyżek (wynikających z korzystnej lokacji kapitału). Osobą odpowiedzialną za umieszczenie pieniędzy w kasie był wybierany przez Radę Sierocą opiekun, który miał obowiązek zatwierdzić wpłatę, wydając specjalne oświadczenie. Nad prawidłowością tego procederu czuwał sędzia opiekuńczy. Sprawował on pieczę nad majątkiem sieroty, przede wszystkim w przypadku, kiedy majątek dziecka był narażony na niebezpieczeństwo. Dzięki utworzonemu poprzez składki kapitałowi kasa udzielała tzw. pożyczki pupilarne, zabezpieczone dla przemysłu rolniczego i gospodarstw włościańskich. Pożyczki mogły być udzielane przez okres kilku lat z odsetkami w wysokości 4% w półrocznych ratach (min. 10 koron). Fundusze w kasie sierocej mogły zostać korzystnie ulokowane np. na hipotekach, które dawały bezpieczeństwo za zgodą rady pupilarnej. Przez kasy sieroce udzielano kredytu głównie rolnikom, ponieważ pożyczki te były łatwo dostępne i nisko oprocentowane. W 1891 wszystkie istniejące na terenie Galicji kasy sieroce udzieliły pożyczek na kwotę 1 343 467 zł. Nadwyżki z kas sierocych od 1905 były rozporządzane przez **Krajowy Fundusz Sierocy**. Jego celem było przeznaczanie pieniędzy na utrzymanie i wychowanie ubogich sierot, dzieci opuszczonych, zaniedbanych i sierot po wojskowych do ukończenia 18 roku życia. W 1876 na terenie Galicji Zachodniej istniało 51 kas sierocych, w 1882 ich liczba wzrosła do 62, do 1910 zwiększyła się do 74. W Galicji Wschodniej w roku 1888 takich kas było 62, a w 1910 – 117.

Źródła: J. Bąk, *Gminne rady sieroce, ich kasy i krajowy fundusz sierocy w Galicji,* „Studia Historyczne" 1981, t. 24, nr 2; K. Broński, *Rozwój galicyjskiego systemu bankowego w latach 1841–1914 (zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie" 2007, nr 749; Z. Gargas, *Rady sieroce w Galicyi*, Lwów 1908; S. Grabowski, *O gminnych radach sierocych tudzież o opiece i opiekunach społecznych. Wskazówki dla radców sierocych i opiekunów społecznych*, Poznań 1930; L. Mroczka, *Spółdzielczość kredytowa F.W. Raiffeisena w rolnictwie chłopskim w Galicji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie" 1998, z 193; A. Pilecki, *Zbiór przepisów i rozporządzeń o zbiorowych kasach sierocych wraz z uwagami o praktycznem zastosowaniu wydanych norm i odnośnymi wzorami*, Lwów 1900; *Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, t. 1, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1988.

[A. H.]

KATEDRA PEDAGOGIKI SPOŁECZNEJ NA UNIWERSYTECIE ŁÓDZKIM – pierwsza w Polsce, założona w 1945 na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego z inicjatywy prof. **Heleny Radlińskiej**. Kontynuowała założenia pedagogiczne **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej** w Warszawie. Do zadań nowego ośrodka należało zespolenie środowiska pedagogów społecznych rozproszonych w czasie II wojny światowej, wprowadzenie do programu uczelni studiów z zakresu **pedagogiki społecznej** i prowadzenie badań naukowych. Pod kierunkiem Heleny Radlińskiej w katedrze prowadzono badania z zakresu pedagogiki społecznej. We współpracy z Polskim Instytutem Służb Społecznych pod redakcją Anny Chmielewskiej wydawano kwartalnik „Służba Społeczna" (od 1946). Zorganizowany w 1947 pierwszy zjazd słuchaczy Katedry Pedagogiki Społecznej UŁ oraz Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej miał służyć integracji społeczności pedagogów. Prace badawcze zostały przerwane w związku z prowadzoną przez ówczesne władze polityką narzucającą podejście zgodne z ideologią socjalistyczną i odsunięciem m.in. założycielki łódzkiej katedry od działalności uniwersyteckiej (1950). Funkcję kierownika katedry powierzono Janowi Szczepańskiemu. Na podstawie polityczno-administracyjnych decyzji Katedra Pedagogiki Społecznej została zlikwidowana (1952). W latach 1958–1961 reaktywowano ją, podejmując starania o wznowienia badań nad pedagogiką społeczną. Prace w łódzkim ośrodku w tym zakresie kontynuowali m.in.: **Aleksander Kamiński**, Irena Lepalczyk, Ewa Marynowicz-Hetka. Skupiono się na zagadnieniach patologii, teorii związków młodzieży, problematyce funkcjonowania rodziny i diagnozy pedagogicznej. Badania prowadzono także na zlecenie instytucji społecznych.

Źródła: M. Cichosz, *Pedagogika społeczna w Polsce w latach 1945–2005*, Toruń 2006; A. Kamiński, *O pracach badawczych Katedry Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1969, nr 9; E. Marynowicz-Hetka, E. Cyrańska, *Uniwersytet Łódzki* [w:] *Funkcjonowanie i kierunki rozwoju pedagogiki społecznej w Polsce*, red. E. Trempała, M. Cichosz, Olecko 2000; E. Marynowicz-Hetka, W. Theiss, *Profesor Helena Radlińska. W sto dwudziestą piątą rocznicę urodzin i pięćdziesiątą rocznicę śmierci*, Łódź 2004; J. Piekarski, *U podstaw pedagogiki społecznej. Zagadnienia teoretyczno-metodologiczne*, Łódź 2008; W. Puś, *Zarys historii Uniwersytetu Łódzkiego 1945–2015*, Łódź 2015; M. Winiarski, *W kręgu pedagogiki społecznej. Studia – szkice – refleksje*, Łódź 2017; R. Wroczyński, *Katedra Pedagogiki Społecznej – 1957–1963*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 1964, nr 2/32.

[M. N.]

KATOLICKA SZKOŁA SPOŁECZNA W POZNANIU – instytucja dydaktyczna przeznaczona dla kadr społecznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Została uruchomiona 13.06.1927 na mocy rozporządzenia kardynała Augusta Hlonda. Pierwszym dyrektorem został ks. dr Edward Kozłowski. Placówka archidiecezji poznańskiej, posiadała osobowość prawną. Podlegała Arcybiskupowi Gnieźnieńskiemu i Poznańskiemu. Zarząd szkoły objęło kuratorium. Dochód szkoły stanowiły środki ze sprzedaży czasopisma „Przewodnik Społeczny" oraz z Drukarni i Księgarni św. Wojciecha. Placówka organizowała kursy krótkoterminowe oraz dwuletni kurs pracy społecznej. Pierwszy kurs specjalistyczny został uruchomiony przed oficjalnym rozpoczęciem działal-

ności – 21.09.1926 we współpracy z poznańskim Związkiem Towarzystw Dobroczynności „Caritas". W latach 1931–1937 uruchomiono siedem edycji kursów. Na szkoleniach przygotowywano osoby do pracy z dziećmi. Od 8.03.1927 do 8.04.1927 Komitet Organizacyjny Szkoły Społecznej i poznański „Caritas" przeprowadziły kurs dla kierowniczek ochron. Była to forma podniesienia kwalifikacji dla osób pracujących w ochronkach dla dzieci. W dniach 11–23.12.1927 uruchomiono kurs dla kierowników organizacji robotniczych. Utworzono go we współpracy z Sekretariatem Generalnym Związku Katolickich Towarzystw Robotników Polskich w Poznaniu. W 1928 uruchomiono szkolenie dla członków Towarzystw Pracujących Kobiet oraz kurs pracy charytatywnej we współpracy z „Caritas". Od 28.02. do 30.03.1928 oraz od 17.04. do 25.05.1928 organizowano wieczorny kurs społeczny dla kobiet. Szkoła regularnie uruchamiała specjalistyczne kursy krótkoterminowe. Od 1933 funkcjonowała jako Studium Społeczne Katolickiej Szkoły Społecznej. Od 1935 Wyższe Katolickie Studium Społeczne. W 1937 uzyskała status szkoły wyższej nieakademickiej. Zakończyła działalność we wrześniu 1939.

Źródła: M. Banaszak, *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Chrześcijanin w Świecie" 1974, nr 4; R. Bender, *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu* [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 8, red. W. Granat i in., Lublin 2000; M. Brenk, *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (1927–1939)*, „Praca Socjalna" 2019, nr 3; M. Piaszyk, *Rola Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu w zawodowym dokształcaniu zakonnic*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1979, t. 8; *Prospekt dwuletniego kursu pracy społecznej Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu: rok 1929/30*, Poznań [1929].

[B. P.]

KATOLICKI ZWIĄZEK KOBIET – kobiece stowarzyszenie dobroczynne działające w Polsce w okresie międzywojennym. Powstało w 1907 w Warszawie jako Katolicki Związek Kobiet Polskich. W ramach organizacji działały sekcje: czytelnicza, ochrony kobiet, misja dworcowa, pośrednictwo pracy, szpitalna opieka nad chorymi, opieka nad dzieckiem i pracującymi dziewczętami, bursa dla chłopców, internaty dla seminarzystek, tanie kuchnie. W 1907 uruchomione zostały Wyższe Kursy Naukowo-Pedagogiczne, zwane również Wyższą Szkołą dla Kobiet, z wydziałem historyczno-literackim i matematyczno-przyrodniczym. Prowadzono szkołę dla ochroniarek, będącą zakonspirowanym seminarium nauczycielskim. W 1915 KZKP wraz ze Związkiem Niewiast Katolickich w Krakowie i z Towarzystwem Czytelni dla Kobiet utworzyły Katolicki Związek Polek (Katolicki Związek Kobiet). W okresie międzywojennym stowarzyszenie składało się z kilku sekcji: religijnej, wychowawczo-oświatowej, społecznej, dochodowej, „Poradni", opieki nad żołnierzem, „funduszu pożyczkowego", gospodarczej, sekretariatu zagraniczny. Związek działał poprzez sieć placówek w kraju. Jedną z nich utworzono w 1923 w Płocku jako Katolicki Związek Polek Diecezji Płockiej. Kolejne ośrodki powstały m.in. w Lublinie, Łomży, Dąbrowie Górniczej, Gostyninie, Łodzi, Otwocku, Kaliszu, Raciążu, Sochaczewie, Mławie, Wólce, Radomsku, Cumaniu, Zdołbunowie, Suwałkach. Od 1927 organizacja podjęła współpracę z Katolickim Związkiem Polek w Wilnie i z Towarzystwem Polek w Katowicach. Statutową działalność społeczno-oświatową realizowano przez organizowanie kursów dokształcających, wykładów, odczytów i zakładanie bibliotek, czytelni w przedszkolach i szkołach. W 1930 do organizacji należało ok. 30 tys. członkiń. W 1934 do ogólnopolskiego KZK zostało włączone Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, powstałe ze scalenia KZK w Poznaniu oraz Związku Kobiet Katolickich. W latach 1936–1938 organizacja wydawała dodatek „Gazeta dla Kobiet", podejmujący zagadnienia wychowania dziecka.

Źródła: A.W., *Ubieranie dzieci*, „Gazeta dla Kobiet" 1938, nr 12; J. Bełcikowski, *Warszawa kobieca*, Warszawa 1930; R. Czekalski, *Stowarzyszenia i organizacje w diecezji płockiej w okresie międzywojennym*, „Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne" 1997, nr 4/1; T. Gumuła, *Działalność oświatowo-wychowawcza Cecylii Plater-Zyberkówny (1853–1920)*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, nr 11; I. Michalska, *Rodzinne obowiązki kobiety w świetle*

katolickiego periodyku „Gazeta dla Kobiet" z lat 1918–1938, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2020, z. 1; M. Stępniak, *Akcja Katolicka w Polsce i w diecezji łódzkiej w okresie międzywojennym*, „Łódzkie Studia Teologiczne" 2005, nr 14; E. Zawadzka, *Szkice z dziejów wojskowej służby kobiet*, Toruń 2001.

[M. N.]

KATOLICKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI CARITAS PŁOCKA – organizacja dobroczynna założona w Płocku w 1882. Głównym celem jej działalności była likwidacja problemu żebractwa na terenie diecezji płockiej, a zwłaszcza na obszarze samego miasta. Oferowano pomoc osobom najuboższym oraz propagowano miłosierdzie chrześcijańskie. Źródła dochodu stanowiły składki członkowskie oraz zysk z organizacji imprez charytatywnych. Koordynację działań zapewniała Rada Gospodarcza towarzystwa. Dokonała ona podziału Płocka na 12 rewirów, do których przydzielono osobnych opiekunów oraz opiekunki. W 1891 założono ochronkę dla dzieci i przytułek dla sierot. Początkowo zakłady mieściły 20 dzieci przychodzących oraz 8 sierot. W 1902 do ochrony i przytułku należało 30 małoletnich oraz 50 przychodzących dzieci. W 1883 uruchomiono tanią kuchnię i herbaciarnię dla osób potrzebujących. W 1899 zorganizowano kolonie dla dzieci. Tego samego roku powstał komitet opieki nad chorymi dziećmi. Wysyłał on dzieci na kurację do Ciechocinka. W 1900 towarzystwo liczyło 282 członków. Na warsztatach chłopcy uczyli się rzeźbiarstwa i stolarstwa, a także czytania i pisania. W 1905 rozpoczęły działalność sale pracy dla chłopców, a w 1906 – dla dziewcząt powyżej 7 roku życia. W 1911 założono ochronkę przy salach pracy. W 1912 rozpoczęła działalność szkoła początkowa przy towarzystwie. W 1913 sale pracy zostały przekształcone w Zakład św. Józefa. Po zakończeniu I wojny światowej działalność kontynuowały: ochronka dla dziewcząt, ochronka dla chłopców i przytułek dla starców. W 1930 ponownie uruchomiono tanią kuchnię. W 1932 rozszerzono działalność na całą diecezję płocką. W latach 30. XX wieku niemal we wszystkich diecezjach Kościoła rzymskokatolickiego utworzono lokalne stowarzyszenia „Caritas", do którego dołączyło towarzystwo. Opiekę zapewniano biednym rodzinom, dorastającej młodzieży oraz dzieciom. W ramach towarzystwa powstało przedszkole dla ubogich dzieci z tzw. Czarnego Dworu. Uczęszczało do niego 120 osób. W 1935 z inicjatywy towarzystwa powstał pensjonat dla pań.

Źródła: ks. A. Gretkowski, *Katolicyzm społeczny na przykładzie działalności charytatywno-społecznej w diecezji płockiej w I połowie XX wieku. Zagadnienia wybrane*, Płock 2001; ks. A. Gretowski, *Dłonie pełne dobra. Charytatywno-społeczna działalność zgromadzeń zakonnych na terenie diecezji płockiej w I połowie XX wieku*, Płock 2002; W. Góralski, *Katolickie Towarzystwo Dobroczynności Diecezji Płockiej „Caritas" w świetle statutu z 1932 roku*, „Notatki Płockie" 1989, nr 4; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1971.

[B. P.]

KELM ALBIN – ur. 1.03.1928 w Żyrardowie; pedagog. Wychowawca w Państwowym Domu Młodzieżowym „Młody Las" w Toruniu (1949–1953). Pracownik Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (1947). Studiował na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (od 1947). Ukończył Państwowy Kurs Pedagogiczno-Społeczny w Warszawie (1953). Wizytator Departamentu Opieki nad Dzieckiem w **Ministerstwie Oświaty** (1953–1963). Sekretarz redakcji czasopisma **„Dom Dziecka"** (1954–1956). Nauczyciel i wychowawca w Ośrodku Szkolno-Wychowawczym na Bielanach w Warszawie (1963–1970). W 1966 podjął pracę w Katedrze Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego (1966) i pracował na Uniwersytecie Warszawskim do przejścia na emeryturę (1990). Kierownik Pracowni Pedagogiki Opiekuńczej Wydziału Pedagogicznego UW (od 1987). Zastępca redaktora i sekretarz naukowy pisma „Kwartalnik Pedagogiczny" (1970–1973). Przedstawiciel koncepcji **pedagogiki opiekuńczej** jako dyscypliny badań oraz prekursor polityki opiekuńczej. Przeprowadził pierwsze w Polsce prace badawcze dokonujące oceny funkcjonowania **rodzinnych domów dziecka** (1984). W wyniku badań na-

ukowych sformułował tezę, że największą trudnością dla rodziców zastępczych jest przezwyciężanie zaniedbań wynikających z przyczyn osamotnienia dzieci przez alkoholizm rodziców, demoralizację i przestępczość, porzucenie i odrzucenie dziecka. Do czynników przyczyniających się do powstawania dysfunkcyjności rodziny zaliczył: pozbawienie opieki dziecka lub niedostateczną opiekę nad nim w związku z pracą zawodową rodziców, niewystarczającą ilość lub brak środków materialnych, zaburzenia funkcjonalne rodziny. Autor wielu publikacji z zakresu opieki nad dzieckiem, m.in.: *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej* (1968, 1983), *O opiece nad dzieckiem w rodzinie* (1974), *Podstawy teoretyczne działalności opiekuńczo-wychowawczej* (1978), *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej* (2000).

Źródła: Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Kelm Albin, sygn. 248, sygn. BE50; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; A. Kelm, *O opiece nad dzieckiem w rodzinie*, Warszawa 1974; A. Kelm, *Rodzinne domy dziecka. Liczby i refleksje*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1986, nr 10; A. Kelm, *Terminologia w opiece nad dzieckiem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1978, nr 7; M. Kostka, *Ciągłość i zmiany. Rozmowa z dr. Albinem Kelmem*, „Przyjaciel Dziecka" 2008, nr 1–6; W. Theiss, *Katedra Pedagogiki Społecznej Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego (1957–2003)* [w:] *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2004.

[M. N.]

KIELECKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – instytucja publiczna niosąca pomoc ubogim i schorowanym założona w Kielcach 14.10.1873. Jej organizatorami byli ks. Tomasz Kuliński (prezes do 1907) oraz Aleksander Leszczowski. Początkowo towarzystwo organizowało jedynie pomoc doraźną. W 1891 uruchomiło pierwszą „tanią kuchnię", która rozdawała darmowe lub za minimalną opłatą posiłki w okresie zimowym osobom potrzebującym. W 1894 utworzono komitet obywatelski niosący pomoc ofiarom epidemii cholery, m.in. sierotom. Powołano szpital choleryczny z jadłodajnią. Towarzystwo zainicjowało powstanie Schroniska dla Starych Sług (1896) oraz oddziału jałmużny „Rozdawnictwo żywności i odzieży" (1897). W 1897 powstała szwalnia dla dziewcząt, którą opiekowały się Maria i Emilia Wielowieyskie, w 1913 uczęszczało do niej 107 dziewcząt. W 1899 towarzystwo uzyskało dotację na budowę gmachu przy ul Wesołej, w której umieszczono salę zajęć dla chłopców. Uczyło się w niej wówczas ok. 100 chłopców. Przyjmowano dzieci w wieku 9–13 lat. Nauka trwała 3 lata. Uczniom zapewniano elementarną naukę i posiłek oraz praktykę u rzemieślników. Uczono przede wszystkim stolarstwa, szewstwa, krawiectwa i czapnictwa. W 1913 na warsztaty uczęszczało 220 chłopców. Istniał także internat dla 15 uczniów. Jednemu najzdolniejszemu uczniowi towarzystwo finansowało edukację w Szkole Handlowej. W 1905 otwarto Kursy dla Dorosłych Analfabetów i Czytelnię Bezpłatną im. Stanisława Staszica (z księgozbiorem liczącym 2000 woluminów). W 1909 towarzystwo zorganizowało Ochronkę pw. św. Tomasza. Przyjmowano do niej dzieci w wieku 3–7 lat, ośrodek mógł dać schronienie 20 sierotom. Na zajęcia uczęszczało ok. 50 dzieci „przychodnich". W 1912 powstała Ochronka pw. św. Antoniego Padewskiego przeznaczona dla dziewcząt. Przyjmowano dzieci w wieku 3–7 lat. Ochronka mogła przyjąć 12 sierot i 40 uczennic „przychodnich". W 1913 pod opieką Kieleckiego Towarzystwa Dobroczynności znajdowało się 471 dzieci. Działało do 1913. Reaktywowane 9.12.1990.

Źródła: A. Bołdyrew, *Społeczne inicjatywy na rzecz organizacji opieki socjalnej nad ludźmi starymi w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. Zarys problematyki*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2019, nr 41; *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 1, red. M. Przeniosło, Kielce 2008; *O nas*, http://www.towdobrocz.pl/index.php/home [dostęp: 26.07.2023]; B. Urbanek, *Towarzystwa Dobroczynności na ziemiach polskich w XIX stuleciu*, „Medycyna Nowożytna" 2003, nr 10; M. Zawadzki, *Dla najbiedniejszych dzieci miasta Kielce w 40-letnią rocznicę działalności Kieleckiego Towarzystwa Dobroczynności 1873–1913*, Kielce 1913.

[A. H.]

KIRKOR-KIEDRONIOWA ZOFIA – z d. Grabska, ur. 14.05.1872 w Borowie, zm. 15.06.1952 w Warszawie; działaczka społeczna, nauczycielka. Ukończyła pensję dla panien w Warszawie. Wykształcenie uzupełniła na tajnych wyższych kursach naukowych (tzw. Uniwersytet Latający). Zdała egzamin rządowy na nauczycielkę matematyki. Członkini Polskiej Partii Socjalistycznej. W latach 1894–1896 przebywała na zesłaniu w Rosji. W 1896 poślubiła Dymitra Kirkora. Przeprowadziła się do Krakowa. Dorywczo pracowała w akcji opieki nad robotnicami z fabryki tytoniu. W latach 1900–1901 studiowała jako studentka nadzwyczajna historię na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracowała dorywczo w **Towarzystwie Szkoły Ludowej**. W 1905 poślubiła Józefa Kiedronia. Przeprowadziła się do Dąbrowy na Śląsku Cieszyńskim. Wspólnie z mężem przyczynili się do uruchomienia polskich szkół w Hermanicach i Radwanicach, gimnazjum polskiego w Orłowej. Założyła Ognisko Polskie w Dąbrowie. Aktywnie uczestniczyła w Macierzy Szkolnej Śląska Cieszyńskiego. Redaktorka „Dziennika Cieszyńskiego". Członkini honorowa **Towarzystwa Macierzy Szkolnej**. W czasie I wojny światowej aktywnie zaangażowana w starania o przyłączenie Śląska do Polski. Utworzyła na Śląsku charytatywną organizację kobiecą „Związek Polek". Członkini Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego w latach 1918–1920 i **Narodowej Organizacji Kobiet**. W 1919 aresztowana przez władze czeskie. W 1920 przeprowadziła się z Dąbrowy do Warszawy. Od 1922 należała do Ligi Narodowej. Uczestniczyła w pracach Narodowej Organizacji Kobiet i Związku Katolickiego Kobiet. W czasie II wojny światowej przebywała w Warszawie. Po jej zakończeniu zamieszkała w Borowie.

Źródła: M.B. Grabski, *Rozwój naukowy kobiety z rodziny ziemiańskiej na przykładzie losów Zofii Kirkor-Kiedroniowej z domu Grabskiej*, „Zapiski z Pogranicza" 2015, z. 2; M. Rudaś-Grodzka, *Cela jako własny pokój. Relacje więźniarek politycznych z XIX i początku XX wieku*, „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza" 2015, R. 8; J. Szczurek, *Z wielkich dni Śląska Cieszyńskiego*, t. 3: *Przewrót polityczny i wojskowy w r. 1918*, Cieszyn 1928; J. Zieliński, *Kiedroniowa l. v. Kirkorowa z Grabskich Zofia* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967; *Zofia Kirkor-Kiedroniowa 1872–1952*, https://www.archiwum.cieszyn.pl/?p=categoriesShow&iCategory=3011 [dostęp: 26.03.2023].

[B. P.]

KŁUSZYŃSKA DOROTA – z d. Pilcer, ur. 1.01.1876 w Tarnowie, zm. 22.11.1952 w Warszawie; działaczka społeczna i polityczna. Od 1893 do 1895 słuchaczka na wydziale ekonomii Uniwersytetu Wiedeńskiego. W 1896 poślubiła Henryka Kłuszyńskiego. Członkini Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej Galicji i Śląska Cieszyńskiego. W 1900 przeprowadziła się na Śląsk Cieszyński. Prowadziła pracę uświadamiającą wśród kobiet. Redaktor czasopisma „Głos Kobiet" w latach 1907–1914. Twórczyni pierwszej krajowej konferencji kół kobiecych w Orłowej 15.10.1907. W 1908 po raz pierwszy zorganizowała na ziemiach polskich obchody Dnia Kobiet. Od 1915 członkini Ligi Kobiet Galicji i Śląska. W latach 20. XX wieku przeprowadziła się do Łodzi. Aktywnie działała w Łódzkim Okręgowym Komitecie Robotniczym. Przewodnicząca **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**. Z polecenia Polskiej Partii Socjalistycznej wybrana do Rady Miejskiej. Powołana na ławnika Wydziału Dobroczynności Publicznej łódzkiego magistratu. W latach 1921–1923 kierowniczka Wydziału Opieki Społecznej. Współorganizatorka Ogólnopolskiego Zjazdu Opieki Społecznej w Warszawie. Redaktorka czasopisma „Zawodowa Opieka Społeczna". Od 1921 członkini zarządu głównego Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim, następnie **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. W latach 30. XX wieku zastępczyni przewodniczącego. Senator z ramienia Polskiej Partii Socjalistycznej I, II, III kadencji. Od 1923 do 1939 należała do zarządu głównego Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Po II wojnie światowej aktywnie uczestniczyła w reaktywowaniu Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Od 1949 przewodnicząca zarządu głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. W 1947 opublikowała pracę *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Okres pionierski* (Warszawa 1947). W 1952 uzyskała mandat posła na Sejm PRL I kadencji.

Źródła: *Czy wiesz kto to jest?: uzupełnienia i sprostowania*, Warszawa [1939]; J. Dufrat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/1919)*, Toruń 2001; T. Falęcki, *Kłuszyńska Dorota* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968; A. Pacholczykowa, *Kłuszyńska Dorota (Dora)* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, Warszawa 1992; M. Śliwa, *Działalność społeczno-narodowa Doroty Kłuszyńskiej na Śląsku Cieszyńskim w latach 1900–1921* [w:] *Udział kobiet w polskim ruchu narodowym na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, red. H. Karczyńska, Opole 1996; M. Śliwa, *Sylwetki polskich socjalistów. Studia i szkice*, Kraków 2000.

[B. P.]

KODEKS PRACY – akt prawny składający się ze zbiorów przepisów regulujących prawa i obowiązki określone stosunkiem pracy, mający zastosowanie do ogółu pracowników, niezależnie od podstawy prawnej ich zatrudnienia oraz postawy pracodawców. Uchwalony został 26.06.1974, wszedł w życie 1.01.1975. Dokument składał się z 15 działów, regulował m.in. związane z zatrudnieniem formy opieki nad dzieckiem. Kodeks sprecyzował wykaz prac zabronionych dla kobiet w ciąży lub karmiących piersią. Przepisy kodeksu chroniły kobietę ciężarną przed wypowiedzeniem umowy o pracę, a także w czasie urlopu macierzyńskiego. Akt prawny zabraniał kobiecie spodziewającej się dziecka pracy w godzinach nadliczbowych oraz w porze nocnej. Każdej kobiecie przysługiwał urlop macierzyński, którego długość była uzależniona od liczby urodzonych dzieci przy jednym porodzie. Kodeks zapewniał zasiłek macierzyński w czasie trwania urlopu. Dla pracujących rodziców dziecka do 14 roku życia ustanowił dwa dni opieki nad dzieckiem zdrowym lub zamiennie w formie 16 godzin zwolnienia z pracy. Zachowano przy tym prawo do pełnego wynagrodzenia. Prawo do opieki nad dzieckiem przysługiwało bez względu na staż pracy, rodzaj umowy o pracę czy wymiar czasu pracy. Z opieki korzystali rodzice dziecka, którzy nie byli małżeństwem, żyli w separacji lub w związku partnerskim. Od 26.04.2023 przepisy zostały sprecyzowane i zmodyfikowane, wprowadzono możliwość złożenia wniosku o opiekę drogą internetową. Zwolnienie godzinowe od pracy jest stosowane dla pracownika zatrudnionego w dobowym wymiarze czasu niższym niż 8 godz. 2 dni wolnego są przeznaczone na wszystkie dzieci rodziców. W razie choroby dziecka pracownik mógł wziąć zwolnienie chorobowe. Za nieobecność w pracy otrzymywał **zasiłek opiekuńczy** normowany przez ustawę o świadczeniach pieniężnych z tytułu choroby i macierzyństwa. Do ukończenia 14. roku życia dziecka rodzicom przysługiwało do 60 dni zwolnienia z tytułu opieki nad dzieckiem chorym w ciągu roku kalendarzowego. Liczba dni była zależna od liczby posiadanych dzieci.

Źródła: E. Czechowicz, *Zmiany w Kodeksie pracy – nowe regulacje dotyczące dwóch dni opieki nad dzieckiem w roku*, https://www.pit.pl/167ktualności/zmiany-w-kodeksie-pracy-nowe-regulacje-dotyczace-dwoch-dni-opieki-nad-dzieckiem-w-roku-1008213 [dostęp: 13.02.2024]; L. Florek, *Ewolucja Kodeksu pracy*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2015, nr 3; *Kodeks pracy*, 14 wydanie, stan prawny: październik 2022 r., Warszawa 2022; K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Kodeks pracy. Komentarz: ustawy towarzyszące z orzecznictwem*, wydanie 13, stan prawny na 15 sierpnia 2023 r., Warszawa 2023; *Urlop opieka nad dzieckiem – zasady przyznawania*, https://poradnikprzedsiebiorcy.pl/-opieka-nad-dzieckiem [dostęp: 13.02.2024]; K. Tokarczyk, *Zwolnienie lekarskie na chore dziecko 2024 – kiedy przysługuje?*, https://poradnikprzedsiebiorcy.pl/-zwolnienie-lekarskie-na-chore-dziecko [dostęp: 13.02.2024].

[B. P.]

KODEKS RODZINNY I OPIEKUŃCZY – zbiór przepisów regulujących stosunki społeczne wynikające z małżeństwa, stosunki między rodzicami i dziećmi oraz stosunki wynikające z pokrewieństwa i opieki. Uchwalony 25.02. 1964, wszedł w życie z dniem 1.01.1965, wielokrotnie nowelizowany. Prace nad unifikacją prawa rodzinnego i opiekuńczego trwały już w okresie międzywojennym. Odrębnie rozpatrywano prawo opiekuńcze, odrębnie rodzinne w ramach powołanej w 1919 Komisji Kodyfikacyjnej. Długotrwałe prace nie przy-

niosły jednak efektu ustawodawczego. Po II wojnie dokonano unifikacji prawa rodzinnego w drodze dekretu z 22.01.1946, a po kilku miesiącach (14.05.1946) prawa opiekuńczego, likwidując część przepisów mających swe źródła jeszcze w okresie zaborów. Równolegle wprowadzono uregulowania w zakresie prawa małżeńskiego (1945) oraz prawa małżeńskiego majątkowego (1946). W kolejnych latach trwały prace nad kodyfikacją prawa cywilnego, które wówczas nie zostały ukończone sukcesem. W 1950 wszedł w życie kodeks rodzinny. Regulacja z 1964 powstała w wyniku dyskusji rozpoczętej po zmianach politycznych roku 1956 i toczyła się w ramach szerszej dysputy dotyczącej kodeksu cywilnego. Ostatecznie w 1960 zdecydowano o wyodrębnieniu kodeksowego prawa rodzinnego. Regulacja opiera się na czterech podstawowych zasadach: równości małżonków, trwałości małżeństwa, bezpieczeństwa losów dzieci oraz równouprawnienia dzieci pozamałżeńskich z dziećmi zrodzonymi z małżeństwa. Przedmiotem przepisów są: małżeństwo, pokrewieństwo i powinowactwo oraz opieka i kuratela. Każdej z nich poświęcony został dział ustawy. Na podstawie Kodeksu orzeka się m.in. w sprawach o: rozwód, unieważnienie małżeństwa, separację, podział czy rozdzielność majątkową małżeństwa, o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dziećmi, alimentach, ustalenie ojcostwa, zaprzeczenie ojcostwa lub małżeństwa, przysposobienie. Sądy orzekające w sprawach rodzinnych i opiekuńczych to zwykle tzw. sądy rodzinne, rzadziej wydziały cywilne.

Źródła: S. Bancerz, *Dwa lata prac ustawodawczych*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy" 1946, nr 7; W. Czachórski, *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*, „Studia Prawnicze" 1970, z. 26–27; P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014; S. Grodziski, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego" 1992, z. 1–4; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964, nr 9, poz. 59; J. Winiarz, *Kodyfikacja prawa rodzinnego i opiekuńczego PRL* [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, Warszawa 1985.

[K. Ch.]

KOLONIA WZOROWA W SKOLIMOWIE – zakład opieki nad dzieckiem działający podczas II wojny światowej. Na podstawie ustawy z 23.03.1922, znowelizowanej 22.03.1928, w regionach o szczególnych walorach klimatycznych rozpoczęto tworzenie uzdrowisk państwowych i prywatnych. Na podstawie tych przepisów w okolicach Warszawy zaczęły powstawać miejscowości letniskowe, w tym Skolimów. Placówki prewentoryjne powstawały również w miejscowościach posiadających szczególne walory krajobrazowe oraz lecznicze. Od połowy października 1939 do końca 1941 organizatorką i kierowniczką Domu dla Dzieci ofiar Wojny w Skolimowie była Ewa Grodecka. Od połowy 1940 w obiektach letnich domu rozpoczęto organizację 6-tygodniowych kolonii dla dzieci. W placówce miejsca były zależne od pory roku, wobec czego w okresie letnim korzystano z dodatkowych budynków przeznaczanych na akcję kolonijną. Kierowaniem na kolonie zajmował się Wydział Opieki i Zdrowia m. Warszawy. Dzieciom zapewniano opiekę lekarską, wychowawczą i edukacyjną. Zakład działał pod patronatem **Polskiego Czerwonego Krzyża**, następnie placówki opieki nad dzieckiem PCK zostały przejęte przez **Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej**. W październiku 1940 z inicjatywy E. Grodeckiej założono placówkę zapobiegawczo-leczniczą ulokowaną w willi „Corso", skupiającą ok. 50 dzieci w wieku 7–14 lat z całej Polski. Do placówek prewentoryjnych kierowano dzieci będące w okresie rekonwalescencji, słabe, zagrożone chorobą. Podopieczni pochodzili zazwyczaj z rodzin wojskowych, w tym półsieroty. Placówka miała charakter przejściowy. Dzieci w zależności od sytuacji rodzinnej przyjeżdżały na krótkie wizyty lub przebywały w ośrodku na stałe. W okresie letnim na kolonie do Skolimowa przyjeżdżały dzieci i młodzież z internatów **Polskiego Komitetu Opiekuńczego**, a także najmłodsi kierowani przez miejskie ośrodki zdrowia i opieki. Wsparcie mogły uzyskać także dzieci żydowskie. W 1944 placówka zakończyła działalność.

Źródła: K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; J. Łapińska, *Opieka nad dziećmi z rodzin wojskowych i żołnierzy Polski Walczącej* [w:] *W obronie dzieci i młodzieży*

w Warszawie 1939–1944, red. S. Tazbir, Warszawa 1975; A. Michalak, M. Wyszkowska, A. Zdzichowska, M. Brzostka, *Materiały Ewy Grodeckiej (1904–1973)*, https://archiwum.pan.pl/images/zasob/Inwentarze/III_-_154_Ewa_Grodecka.pdf [dostęp: 13.03.2014]; Z. Mioduszewski, *Maria Wanda Mioduszewska*, https://lekarzepowstania.pl/osoba/maria-wanda-mioduszewska/ [dostęp: 13.03.2014]; J. Załęczny, *Ochrona zdrowia w powiecie warszawskim w latach 1918–1939*, „Rocznik Żyrardowski" 2011, nr 9.

[M. N.]

KOLONIE DLA DZIECI POLONIJNYCH – akcja organizacji wypoczynku letniego dzieci o polskich korzeniach realizowana w Polsce po II wojnie światowej w ramach polityki zagranicznej PRL. Ideą organizacji kolonii było doskonalenie znajomości języka polskiego, ale także zapoznanie dzieci z osiągnięciami Polski Ludowej. Szczegółowe limity dzieci w wieku 10–16/18 lat ustalało **Ministerstwo Oświaty**. Pierwszy kontyngent dzieci przyjechał do Polski z Niemiec w 1947 i obejmował 291 podopiecznych. Najliczniejszą grupę w akcji kolonijnej prowadzonej w okresie PRL stanowiły dzieci z Francji. W 1950 grupa liczyła 1312 uczestników. Ponadto do Polski w ramach akcji kolonijnej przybywały dzieci z krajów demokracji ludowej (z Niemiec, Czechosłowacji, Węgier, Rumunii) oraz innych krajów europejskich (Belgii, Holandii, Luksemburga, Szwajcarii, Anglii, Szwecji, Norwegii, Danii, Austrii). Dzieci pochodziły m.in. z rodzin robotniczych, robotników rolnych, pracowników umysłowych, kupców i handlujących, rzemieślników, rodziców wykonujących wolne zawody. Miejscowości oraz obiekty przeznaczone na organizację kolonii miały charakteryzować się atrakcyjnym otoczeniem i komfortowymi warunkami. Kolonie odbywały się m.in. w Bardzie Śląskim, Dusznikach Zdroju, Kłodzku, Sulejówku, Podkowie Leśnej, Szklarskiej Porębie, Zakopanem, Porąbce, Krzeszowicach, Sowicach, Lasowicach, Karpaczu. Przybywające dzieci polonijne mogły wypoczywać wraz z dziećmi polskimi, zaangażowanymi np. w harcerstwo, Związek Młodzieży Polskiej czy uczniami szkół **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Podczas pobytu na koloniach dzieci miały poznawać literaturę polską nawiązującą m.in. do obrazu Polski odbudowywanej, wyzwolenia narodowego i społecznego, przyrody, życia pisarzy i bohaterów ludowych. Grupy dziecięce miały możliwość uczestnictwa w ogólnopolskich wydarzeniach, np. Zlocie Młodych Przodowników – Budowniczych Polski Ludowej (1952) oraz V Światowym Festiwalu Młodzieży i Studentów (1955).

Źródła: I. Krężałek, *Działalność kulturalno-oświatowa Związku Polaków w Niemczech w okresie powojennym* [w:] *Związek Polaków w Niemczech w latach 1922–1982*, red. A. Poniatowska, S. Liman, I. Krężałek, Warszawa 1987; J.M. Kupczak, *Niektóre formy działalności wychowawczej i kulturalno-oświatowej na koloniach letnich dla dzieci Polonii w Polsce w latach 1948–1970*, „Przegląd Polonijny" 1977, nr 2; M. Pasztor, D. Jarosz, *Kolonie dla dzieci polonijnych jako instrument polskiej polityki zagranicznej w latach 1947–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne" 2001, nr 7/1; M. Pasztor, W. Królikowska, *Kolonie dla dzieci polonijnych w latach 1947–1989* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wro-cław 2012.

[M. N.]

KOLONIE LECZNICZE – forma wypoczynku dzieci połączona z elementami prozdrowotnymi i rehabilitacyjnymi. Kolonie lecznicze organizowane były przez te same podmioty, które prowadziły kolonie wypoczynkowe i półkolonie. Z czasem, w związku z większymi wymaganiami, następowała specjalizacja. Początkowo działalnością tą zajmowały się organizacje społeczne realizujące akcję kolonijną. Za prekursorów uważa się **Stanisława Markiewicza** i Gustava Fritsche, inicjatorów **Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci w Warszawie** (1882). Nieco później podobne organizacje powstały na ziemiach zaboru pruskiego i austriackiego. Po odzyskaniu niepodległości akcja była koordynowana i wspierana przez **Radę Tymczasową do Spraw Kolonii Letnich** (od 1922) i jej wojewódzkie agendy. Kolonie lecznicze urządzano w miejscowościach mających wartość zdrowotną dla dzieci oraz w uzdrowiskach. Należały do nich m.in.: Ciechocinek, Solec, Busk, Druskienniki, Rymanów, Rabka, Iwonicz, Brzuchowice. Swoistą formą kolonii leczniczych były kąpiele lecznicze, zwłaszcza solankowe. Realizowane były w miej-

scu zamieszkania dla dzieci niemogących wyjechać z miasta. Tak jak w przypadku kolonii wypoczynkowych i półkolonii skierowane były przede wszystkim do dzieci zamieszkałych w miastach, zwłaszcza dużych. Kolonie lecznicze były najkosztowniejszą formą wypoczynku. Obliczano, że gdy przeciętny koszt dzienny wypoczynku na koloniach letnich wynosił 2,04 zł, na półkoloniach 0,77 zł, to na koloniach leczniczych 3,74 zł. W latach 1922–1937 organizowano od 31 (1923) do nawet 128 (1929) placówek kolonii leczniczych (łącznie 965), przebywało w nich łącznie 146 009 dzieci. Kolonie lecznicze, podobnie jak letnie i półkolonie, realizowane były w oparciu o wytyczne w zakresie programu wychowawczego, opiekuńczego, leczniczego, podziału na grupy wiekowe, standardy żywienia, higieniczne i bytowe. Określone standardy musiała również spełniać kadra wychowawcza.

Źródła: *50 lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882–1932. Sprawozdanie rachunkowe za rok jubileuszowy 1931/1932*, Warszawa 1932; *Higjena szkolna. Podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S. Kopczyński, Warszawa 1933; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne" 1994, nr 9; S.B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce 2019 (praca doktorska).

[K. Ch.]

KOLONIE LETNIE DO 1939 ROKU – forma wypoczynku dla dzieci i młodzieży realizowana na ziemiach polskich od II poł. XIX wieku, wzorowana na ruchu zapoczątkowanym w Szwajcarii w 1776 i rozpowszechnionym w zachodniej Europie. Na ziemiach polskich początek ruchu wiąże się ze **Stanisławem Markiewiczem** i Gustawem Fritsche, którzy zorganizowali w 1882 **Towarzystwo Kolonii Letnich dla Dzieci w Warszawie**. Organizacja dorobiła się kilku obiektów kolonijnych (m.in. w Ciechocinku, Rembertowie, Zofiówce pod Ostrołęką). W zaborze pruskim akcja kolonijna rozpoczęła się w 1892 w Poznaniu i rozwijała się pod auspicjami **Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych i Stacji Sanitarnych „Stella"** (1897), w zaborze austriackim działalność taka zrodziła się w 1893, a od 1895 koordynowało ją Towarzystwo Kolonii Wakacyjnych w Krakowie. W 1922 minister zdrowia publicznego i minister pracy i opieki społecznej powołali do życia **Radę Tymczasową do Spraw Kolonii Letnich**, której zadaniem było kierowanie organizacją kolonii i wsparcie finansowe akcji (w terenie działały komisje wojewódzkie). Akcja kolonijna (a także półkolonijna) finansowana była z subwencji państwowych, darowizn, świadczeń z systemu ubezpieczeń, dotacji samorządowych i wpłat uczestników. W 1923 kolonie wypoczynkowe objęły 12,9 tys. dzieci, w 1937 ok. 160 tys. Działania skierowane były głównie do środowisk miejskich, na czele z Warszawą i woj. śląskim, oraz województw z dużymi miastami: lwowskiego, poznańskiego, łódzkiego. Kolonie letnie realizowane były w sposób planowy, oparty na zaleceniach w zakresie programu wychowawczego, tworzenia określonych grup wiekowych i projektowania zadań oraz wykonywanych prac. Oferta przeznaczona była dla dzieci i młodzieży w wieku od 5 do 18 lat. Określono także jasne wymagania higieniczno-sanitarne, bytowe, żywieniowe, a także w stosunku do kadry wychowawczej, medycznej, zarządzającej i pomocniczej.

Źródła: *50 lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882–1932: Sprawozdanie rachunkowe za rok jubileuszowy 1931/1932*, Warszawa 1932; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; M.J. Kokociński, *Zarys 40-letniej działalności „Stelli" Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych i Stacji Sanitarnych w Poznaniu 1896–1936*, Poznań 1936; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na Kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne" 1994, nr 9; S.B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce 2019 (praca doktorska).

[K. Ch.]

KOLONIE LETNIE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – działalność w zakresie organizacji wypoczynku

dla dzieci i młodzieży realizowana pod nadzorem władz państwowych i bezpośrednio przez nie. Do 1948 kolonie letnie organizowane były przez różnorodne organizacje społeczne, zakłady pracy i instytucje państwowe. 28.03. 1948 celem przejęcia kontroli nad organizacją kolonii letnich powołano **Komisję do Spraw Wczasów Letnich Dzieci i Młodzieży** przy **Ministerstwie Oświaty**. W terenie przy kuratoriach działały komisje wojewódzkie, powiatowe, łódzka i warszawska przy Kuratoriach Okręgów Warszawskiego i Łódzkiego, przy szkołach i przedszkolach. Od 1951 sprawami tej formy wypoczynku kierował Pełnomocnik Rządu do Spraw Wczasów dla Dzieci i Młodzieży. Rozbudowywano domy wczasów dziecięcych, które początkowo prowadzone były przez organizacje społeczne (np. **Centralny Komitet Opieki Społecznej** w 1947 posiadał 48 domów). W 1959 działało 26 domów, w 1960 – 25, w 1970 – 45. Akcja kolonijna rozrastała się: w 1953 kolonie objęły 352,4 tys., obozy – 46,5 tys., półkolonie i wczasy w mieście – 41,1 tys.; w 1960 odpowiednio: 599,0 tys., 205,1 tys., 160,7 tys.; w 1970: 1068,6 tys., 427,7 tys., 290,6 tys.; w 1980: 1405,3 tys., 1076,6 tys., 409,9 tys., biwaki – 178,4 tys.; w 1988 odpowiednio: 1058 tys., 712, 0 tys., 220,0 tys., 68,3. Akcja kolonijna traktowana była jako narzędzie budowy nowego społeczeństwa. Wychowanie patriotyczne polegało na wzbudzaniu poczucia dumy narodowej wynikającej z „wkładu Polski w kulturę ogólnoludzką, walkę o postęp, wolność, udział w walce z faszyzmem". Popularyzowano samorząd na koloniach, prace społeczne (m.in.: pomoc przy żniwach, zbiór owoców, warzyw, opiekę nad niemowlętami, walkę ze szkodnikami roślin). Wykorzystywano pewne zasady organizacyjne związane z harcerstwem (podział na zastępy, mundurki, odznaki, itp.). Prowadzono dobór wychowawców z uwzględnieniem przynależności do PZPR. Rozwinięto też sieć agentur zwłaszcza w koloniach prowadzonych przez organizacje społeczne.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Kolonie letnie – ideologizacja dzieci i młodzieży w latach 1948–1955*, „Wiadomości Historyczne" 1999, nr 2; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; *Mały rocznik statystyczny 1989*, Warszawa 1989; *Rocznik statystyczny 1955*, Warszawa 1956; *Rocznik statystyczny 1961*, Warszawa 1962; *Rocznik statystyczny 1971*, Warszawa 1972; *Rocznik statystyczny 1981*, Warszawa 1982.

[K. Ch.]

KOŁA GOSPODYŃ WIEJSKICH – kobieca organizacja społeczno-zawodowa prowadząca działalność społeczną, wychowawczą, oświatową i kulturalną. Funkcjonowała od 1866 w Piasecznie jako Towarzystwo Gospodyń, następnie od 1877 jako organizacja kobiet wiejskich pod nazwą Koło Gospodyń Wiejskich we wsi Janisławice. W 1918 organizacje kobiet wiejskich w Polsce przyjęły wspólną nazwę Koło Gospodyń Wiejskich. W okresie międzywojennym koła prowadziły głównie działalność: oświatową, kulturalną, społeczną. Organizowały kursy oświatowe, wycieczki krajoznawcze, pokazy prac, prowadziły prace świetlicowe. W tym też czasie powołano Centralną Organizację Kół Gospodyń Wiejskich, mającą zrzeszać koła na obszarze kraju. W zakresie wychowania i opieki nad dzieckiem prowadzono placówki opiekuńcze, w tym ogniska matki i dziecka oraz dziecińce letnie. W 1937 działało 4,2 tys. kół gospodyń wiejskich, koła kierowały wtedy 134 dziecińcami. Działalność kół została przerwana wraz z wybuchem II wojny światowej. W 1948 Międzynarodowy Ruch Robotniczy ogłosił kolektywizację rolnictwa, rezultatem czego było zawieszenie na pewien czas działalności ruchów kobiet wiejskich. Wraz z odejściem od kolektywizacji rolnictwa w 1956 nastąpił ponowny rozkwit kół gospodyń wiejskich. W 1961 działało 11 469 kół, w 1973 było ich 34 000. Działalność kół regulowało rozporządzenie Prezydenta RP z 1932 o stowarzyszeniach, natomiast od 1982 ustawa o społeczno-zawodowych organizacjach rolników. Po stanie wojennym liczba kół wyraźnie wzrosła. W 1984 było ich 35,3 tys., w 1998 działalność prowadziło 25 847 kół, a w 2003 – 18 143 koła. Ustawą z 9.11.2018 o kołach gospodyń wiejskich wprowadzono możliwość powoływania kół mających osobowość prawną przez rejestrację w Agencji

Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Według stanu na 16.10.2023 w Polsce działały 12 883 koła gospodyń wiejskich.

Źródła: P. Frączak, *Historia kół gospodyń wiejskich – między emancypacją a kolonizacją wsi*, „Trzeci Sektor" 2021, nr 55; *Koła gospodyń wiejskich stan na dzień 16-10-2023*, https://www.coig.com.pl/wykaz_lista_kola-gospodyn-wiejskich_w_polsce.php [dostęp: 10.01.2024]; J. Poszepczyński, *Historia Kółek Rolniczych, Kół Gospodyń Wiejskich na ziemiach polskich: 1862–2012. Sto pięćdziesiąt lat Kółek Rolniczych na ziemiach polskich*, Warszawa 2012; J. Zajko-Czochańska, *Koła gospodyń wiejskich na łamach „Przyjaciółki" w początkach lat 60. XX wieku* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017.

[M. N.]

KOŁA PRZYJACIÓŁ DZIECI – terenowe organy **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** powstające po jego reaktywacji w 1957. Ich liczba szczególnie szybko się zwiększała na przełomie lat 50. i 60. XX wieku. W końcu 1963 liczba kół sięgnęła 5608, zrzeszały blisko 190 tys. członków. 2901 kół działało wtedy w miastach, 2707 na wsi; najwięcej było kół środowiskowych (terenowych) – 3451, przy zakładach pracy działały 903 koła, przy należących do państwa bądź TDP było ich 1147, zaś kół specjalistycznych zarejestrowano 107. Zgodnie z założeniami koła miały podejmować pracę opiekuńczo-wychowawczą na rzecz dzieci, wykorzystując do tego własne siły i środki. Rolę szczególną odgrywały na terenach wiejskich. W myśl tej idei 3003 koła prowadziły placówki wychowawcze (stałe lub sezonowe), do których zaliczano dziecińce, ogniska przedszkolne, przedszkola społeczne, place zabaw, świetlice, akcję wczasów letnich i zimowych. Koła organizowały również akcje opiekuńczo-wychowawcze mniej wymagające, takie jak bezpośrednia pomoc dla dzieci i rodzin, upowszechnianie wiedzy pedagogicznej wśród rodziców, umożliwianie korzystania z bibliotek i fachowych czasopism. Zrzeszające mieszkańców określonego terenu koła środowiskowe stanowiły ok. 20% wszystkich kół przyjaciół dzieci. Organizowały one w połowie lat 60. ponad 1000 samorządów dziecięcych i młodzieżowych, a dzięki ich staraniom powstało w miastach ok. 880 placów zabaw oraz 350 baz i świetlic. Koła na wsi doprowadziły do powstania ok. 900 dziecińców wiejskich dla 29 tys. dzieci oraz 1367 ognisk przedszkolnych dla 29 tys. dzieci. W kolejnych dekadach liczba kół i ich członków się zmniejszała, równocześnie postępowała ich specjalizacja. W 2022 kół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci zrzeszających 31 tys. członków było w kraju 1097 (ponad 2/3 członków stanowili mieszkańcy miast). Wśród nich były 1097 klasyczne koła przyjaciół dzieci, 18 kół młodzieżowych oraz 79 kół specjalistycznych (z niepełnosprawnością ruchową, na diecie bezglutenowej i z cukrzycą, z upośledzeniem umysłowym).

Źródła: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Zarząd Główny, *Sprawozdanie z działalności w 2022 roku*, Warszawa, maj 2023; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965; J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70., 80. XX wieku). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020.

[J. J.]

KOŁAK WIESŁAW – ur. 28.08.1937; działacz społeczny, pionier tworzenia **środowiskowych ognisk wychowawczych**. Autor programu **pedagoga ulicy**, pedagoga rodzinnego, **wychowawcy podwórkowego**. Popularyzator idei sieci środowiskowych ognisk wychowawczych. Miały być to placówki o profilu opiekuńczo-wychowawczym i profilaktyczno-resocjalizacyjnym, współpracujące z dziećmi w ich środowisku lokalnym. W 1988 zainicjował powstanie Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego, który podjął obowiązki Polskiej Sekcji Międzynarodowej Federacji Wspólnot Wychowawczych. Uczestnik spotkania grupy założycielskiej, podczas którego zostały opracowane wytyczne funkcjonowania nowej organizacji. Od 2002 prezes **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Inicjator powstania i od 2007 prezes Międzynarodowej Federacji Przyjaciół Dzieci w Warszawie. Od 10.09.2022

przewodniczący Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego. Autor wielu artykułów podejmujących problematykę praw osób małoletnich wykluczonych społecznie, m.in. *Gdzie i jak organizować ogniska wychowawcze*, *Dzieci ulicy w Polsce i na świecie*, *Jak pomagać dzieciom ulicy*, *W trosce o dzieci ulicy*, *Prawa dzieci ulicy w działalności KKWR*, *Przede wszystkim profilaktyka. Założenia i rzeczywistość*. Publikował na łamach czasopism: „Opieka, Wychowanie, Terapia", **„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze"**, „Problemy Alkoholizmu", „Przyjaciel Dziecka". Redaktor czasopisma „Nasz Animator. Pismo dla organizatorów środowiskowej działalności profilaktyczno-wychowawczej".

Źródła: *Historia KKWR*, https://kkwr.org.pl/onas/historia/ [dostęp: 9.02.2023]; W. Kołak, *95 lat troski o dziecko i rodzinie w pracy Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2014, nr 5; W. Kołak, *Dzieci ulicy w Polsce i na świecie*, „Opieka, Wychowanie, Terapia" 2003, nr 1; W. Kołak, *Jak pomagać dzieciom ulicy*, „Problemy Alkoholizmu" 1994, nr 7; W. Kołak, *Prawa dzieci ulicy w działalności KKWR*, „Opieka, Wychowanie, Terapia" 2002, nr 1; W. Kołak, *Przede wszystkim profilaktyka. Założenia i rzeczywistość*, „Opieka, Wychowanie, Terapia" 2003, nr 2; W. Kołak, *W trosce o dzieci ulicy*, „Opieka, Wychowanie, Terapia" 1998, nr 4; *Skład Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, https://zg.tpd.org.pl/pl/struktura-tpdzg/sklad-zg.html [dostęp: 9.02.2023]; *Tradycja i perspektywy – rozmowa z prezesem ZG TPD Wiesławem Kołakiem. Rozmawiała Irena Malanowska*, „Przyjaciel Dziecka" 2010, nr 1–6.

[M. N.]

KOŁO PRZYJACIÓŁ DZIECI IM. KAZIMIERZA JEŻEWSKIEGO W KRAŚNIKU – organizacja działająca na rzecz utworzenia pierwszej w Polsce Wioski Dziecięcej. Powstała w 1959 w porozumieniu z założonym w 1956 w Warszawie Kołem Przyjaciół Dzieci im. **Kazimierza Jeżewskiego**, na którego czele stał współpracownik Jeżewskiego Wacław Welczer. W 1959 kontakt z Welczerem nawiązał Czesław Śmigielski działający na rzecz zorganizowania w Kraśniku Zastępczego Komitetu Rodzicielskiego. Efektem współpracy stało się powołanie 4.11.1959 Koła Przyjaciół Dzieci Domu Dziecka w Kraśniku Fabrycznym ze Śmigielskim na czele. W ramach tej organizacji powstała sekcja do spraw adopcji, powrotu dzieci do rodzin naturalnych i umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych. Brak zgody władz na rejestrację koła spowodował jego umiejscowienie w strukturach Oddziału **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Kraśniku. Celem koła stało się znalezienie lepszej od stosowanych w państwowych domach dziecka formuły opieki nad dziećmi, zbliżonej do stosunków panujących w domach rodzinnych. Koło propagowało rodziny zastępcze, opiekuńcze i adopcję, nawiązało również kontakty z tworzącymi wioski dziecięce ośrodkami w Austrii i Szwajcarii. W 1960 podjęto starania o utworzenie w Kraśniku wioski dziecięcej opartej na rozwiązaniach zainicjowanych w Austrii przez Hermanna Gmeiera. Koło otrzymało z Wiednia niezbędne materiały informacyjne oraz plany domów wioskowych. W październiku 1962 zdecydowano o założeniu Wioski Dziecięcej w Kraśniku, rozpoczęto również zbiórkę pieniędzy na ten cel. W styczniu 1963 projekt poparło wprawdzie Kuratorium w Lublinie, jednak zarejestrowany w lutym Społeczny Komitet Budowy Osiedla dla Dzieci Osieroconych i Opuszczonych w Kraśniku Fabrycznym powołany został bez wiedzy Koła Przyjaciół Dzieci im. Kazimierza Jeżewskiego. W 1964 Zarząd Okręgu TPD w Lublinie podjął decyzję o rozwiązaniu koła, które analogiczną uchwałę podjęło w 1965. Planowana Wioska Dziecięca powstała ostatecznie dopiero w 1964 w Biłgoraju.

Źródła: W. Kowalski, *Wioski Dziecięce SOS – idea i zmiany*, Lublin 1918; J. Kuźma, *Wioski Dziecięce SOS jako środowiskowo-rodzinna forma opieki i wychowania dzieci osieroconych i opuszczonych* [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*, red. J. Kuźma, Kraków 2007; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978.

[J. J.]

KOMISJA CHARYTATYWNA EPISKOPATU POLSKI – instytucja zajmująca się koordynacją i animacją działalności charytatywnej Kościoła

rzymskokatolickiego w Polsce (nazwa obowiązywała w latach 1981–1996). Komisja powstała 26–27.06.1945, początkowo jako Komisja Episkopatu do spraw Charytatywnych (1945–1950), następnie Komisja Episkopatu Polski do spraw Miłosierdzia (1950–1980). Przewodniczyli jej: kard. **Adam Stefan Sapieha** (1945–1951), abp. Eugeniusz Baziak (1951–1962), bp Karol Pękala (1962–1968), bp Julian Groblicki (1968– 1980), bp Czesław Domin (1980–1996). W skład wchodzili biskupi, wspomagani przez duchowieństwo i świeckich konsultorów. W 1945 komisja powołała krajową Centralę **Caritas** w Krakowie z zadaniem koordynowania działalności Caritas w diecezjach. Po likwidacji przez władze państwowe Caritas (1950) działalność charytatywna realizowana była przez Komisję Episkopatu Polski ds. Miłosierdzia, a rolę Centrali Caritas wypełniał Krajowy Sekretariat ds. Miłosierdzia. W 1981 kard. Stefan Wyszyński przekształcił ją w Komisję Charytatywną Episkopatu Polski. Realizowała ona nowe zadanie, jakim było rozdzielnictwo darów zagranicznych. W terenie wykonywały je parafialne zespoły charytatywne (na poziomie diecezji nazywano je biskupimi komitetami pomocy). Komisja doprowadziła do zniesienia 65% podatku pobieranego za działalność charytatywną, a także zwolnienia z podatków lokali wykorzystywanych na cele charytatywne. W grudniu 1980 uzyskano zwolnienie z cła transportów z pomocą z zagranicy. W 1982 Minister Finansów zrównał status prawny działalności charytatywnej Kościoła z działalnością instytucji państwowych i społecznych o podobnym charakterze. W 1986 Episkopat wydał „Instrukcję o pracy charytatywnej w parafiach", zobowiązując proboszczów do tworzenia zespołów charytatywnych. Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła (17.07.1989) umożliwiła reaktywowanie Caritas i prowadzenie zakładów opiekuńczych dla starców, sierot, obłożnie chorych, zakładów leczniczych, aptek, żłobków, przedszkoli, ochronek, burs, schronisk, a także organizowanie pomocy dla ofiar klęsk żywiołowych, wojen, epidemii.

Źródła: *Kościół w Polsce wobec potrzebujących*, red. M. Chmielewski, Lublin 1994; S. Pawlik, *Posługa charytatywna Kościoła*, Wrocław 2006; W. Przygoda, *Posługa charytatywna Kościoła w Polsce*, Lublin 2004; *Struktury charytatywne w Kościele*, „Analecta Cracoviensia" 1986, t. 18; Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1989, nr 29, poz. 154; S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[K. Ch.]

KOMISJA DO SPRAW WCZASÓW LETNICH DZIECI I MŁODZIEŻY – organ administracji centralnej będący częścią składową procesu **centralizacji opieki nad dziećmi** oraz **indoktrynacji dzieci i młodzieży w ramach kolonii letnich**. Komisja powołana została zarządzeniem Ministra Oświaty z 25.03.1948 wydanym w porozumieniu z ministrami administracji publicznej, aprowizacji, komunikacji, kultury i sztuki, pracy i opieki społecznej, przemysłu i handlu, rolnictwa i reform rolnych, zdrowia oraz Ziem Odzyskanych. Komisja Główna działała przy **Ministerstwie Oświaty**, w jej skład wchodzili przedstawiciele powołujących ją ministerstw oraz Rady Państwa, Głównego Urzędu Kultury Fizycznej, Komisji Centralnej Związków Zawodowych, Komendy Głównej „Służby Polsce", Komitetu Koordynacyjnego Pomocy Dzieciom i Młodzieży oraz Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Organami terenowymi były komisje wojewódzkie przy kuratoriach okręgów szkolnych, Komisja Stołeczna przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego i Komisja Łódzka przy Kuratorium Łódzkim, w powiatach powstały komisje powiatowe i grodzkie przy inspektoratach szkolnych. Na czele komisji stanął Franciszek Pawuła. Komisja i jej rozbudowane agendy miały zagwarantować pełną kontrolę władz państwowych nad organizowanymi w kraju **koloniami letnimi** i zapewnić wymagany w ramach stalinizacji życia społecznego sposób wychowania. Uwagę szczególną przykładano do odpowiedniego pochodzenia klasowego dzieci korzystających z organizowanego przez państwo letniego wypoczynku. W 1949 komisja ustaliła, iż z akcji letniej skorzystać miało 60% dzieci z miast oraz 40% ze wsi (dzieci robotników rolnych i pracowników ośrodków gospodarki

uspołecznionej), rok później założono, że z okręgów miejskich 80% wypoczywających stanowić miały dzieci robotnicze, 12% dzieci pracowników umysłowych, 5% dzieci kwalifikujące się do wsparcia opieki społecznej, 3% dzieci rzemieślników. Komisja działała do 1951, gdy zarządzeniem Ministra Oświaty z 10.05. 1951 jej funkcje i agendy przejął Pełnomocnik Rządu do Spraw Wczasów dla Dzieci i Młodzieży.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; D. Jarosz, *Lata 1948–1956: centralizacja, indoktrynacja i kontrola* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; F. Pawuła, *Wczasy letnie dla dzieci i młodzieży*, „Dzieci i Wychowawca" 1949, nr 1–3.

[J. J.]

KOMISJA DO WALKI ZE SKUTKAMI BIOLOGICZNEGO WYNISZCZENIA NARODU – powołany uchwałą Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 10.05.1946 organ doradczy rządu w zakresie walki ze skutkami wyniszczenia biologicznego narodu i ustalenia wytycznych polityki państwa w tej dziedzinie. Na czele komisji stał minister zdrowia, w jej skład wchodzili przedstawiciele **Ministerstwa Zdrowia**, **Ministerstwa Oświaty**, **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** i Centralnego Urzędu Planowania, stanowiący prezydium komisji, oraz reprezentanci Komisji Centralnej Związków Zawodowych, **Związku Samopomocy Chłopskiej**, **Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** i **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Do zadań komisji należało przedkładanie rządowi projektów działań na rzecz usuwania demograficznych skutków wojny, opiniowanie proponowanych przez rząd i parlament aktów prawnych i wykonawczych, zatwierdzanie planów działań w zakresie kompetencji komisji podejmowanych przez poszczególne ministerstwa. Za najważniejsze obszary działania komisji uznano kwestie związane z opieką nad dzieckiem, zwłaszcza w zakresie zapewnienia dzieciom odpowiedniego wyżywienia, odzieży, znaczącego podniesienia dodatków rodzinnych dla pracowników przedsiębiorstw państwowych, zapewnienia odpowiednich lokali dla placówek opiekuńczych, poprawy poziomu ochrony zdrowia, a także zagwarantowania bezpłatnych wyprawek niemowlęcych dla wszystkich dzieci. Mimo że te ostatnie (tzw. akcja porodowa), dzięki staraniom komisji stały się w 1946 jednym z istotnych elementów oferowanego przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej wsparcia dla matek z dziećmi, ocena funkcjonowania komisji była negatywna. Wskutek tego 26.04.1947 na wniosek przedstawicielki Centralnego Urzędu Planowania komisja przyjęła wniosek o likwidacji ze względu na nikłe efekty jej działania wynikające z braku współpracy zainteresowanych resortów, braku uprawnień wykonawczych oraz własnego budżetu.

Źródła: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej 1945–1960, sygn. 249, *Współpraca ministerstwa z Komisją do Walki ze Skutkami Biologicznego Wyniszczenia Narodu. Projekt statutu, uchwały, sprawozdania, protokoły 1946–1947*; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; W. Wyszyński, *Powszechna akcja wyprawkowa dla niemowląt w Polsce*, „Praca i Opieka Społeczna" 1949, nr 3–4.

[J. J.]

KOMISJA RATOWANIA DZIECI – organizacja zajmująca się pomocą dla dzieci utworzona w Warszawie 30.08.1916 ze środków zebranych w trakcie pierwszej ogólnokrajowej kwesty „Ratujmy Dzieci" zorganizowanej przez **Radę Główną Opiekuńczą** (decyzję o powstaniu jednostki nazwanej wstępnie Komisją „Ratujmy Dzieci" podjęto w czerwcu 1916). Komisja wchodziła w skład struktur Rady Głównej Opiekuńczej, równocześnie była umiejscowiona przy Wydziale Opieki dla Ludności Magistratu w Warszawie. Na czele Zarządu stanął **Edward Geisler**. Celem Komisji było wsparcie dla organizacji zajmujących się opieką nad dziećmi do lat 5 oraz organizowanie żłobków dla dzieci pracujących matek. Z czasem rozszerzono zakres zadań o wsparcie dla ochron przejmujących opiekę nad dziećmi

powyżej 5 roku życia. Komisja pełniła też funkcję centrali rozdzielczej pozyskiwanej z różnych źródeł pomocy rzeczowej i finansowej. W 1916 zainicjowała powstanie 7 żłobków podległych radom opiekuńczym miejscowym, dalsze 19 prywatnych placówek korzystało z jej wsparcia (łącznie w żłobkach opieką obejmowano blisko 2,8 tys. dzieci). Obok żłobków komisja subwencjonowała również inne placówki opiekuńcze, łącznie w związanych z nią instytucjach pomoc otrzymywało blisko 4,5 tys. dzieci do lat 5. W grudniu 1916 komisja podjęła się dystrybucji darów kierowanych do dzieci do lat 5, przekazywanych przez amerykański Komitet Rockefellerowski. W ramach tej akcji między 253 instytucje pomocowe rozdysponowano blisko 360 tys. puszek mleka skondensowanego. Komisja prowadziła rejestrację instytucji opiekuńczych i znajdujących się w nich dzieci, uruchomiła również **Pogotowie Opiekuńcze dla Dzieci**, stanowiące placówkę tymczasową dla dzieci żebrzących, zaginionych, błąkających się na ulicach miasta. W listopadzie 1917 na zrębach komisji powstała przy **Radzie Głównej Opiekuńczej** **Centralna Komisja Ratowania Dzieci** z **Eustachym Sapiehą** na czele (Edward Geisler wszedł w jej skład).

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; *Pamiętnik Komisji Ratowania Dzieci 1916–1921*, Warszawa 1921; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918)*, Poznań 2003; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017.

[J. J.]

KOMISJE DO SPRAW KOLONII LETNICH PRZY KURATORIACH OKRĘGÓW SZKOLNYCH – jednostki powołane 11.02.1946 przez Departament Opieki **Ministerstwa Oświaty** w celu planowania i koordynowania **akcji letniej** w poszczególnych województwach. Miały być odpowiedzialne za zdobywanie funduszów społecznych, rozdział subsydiów państwowych, utrzymywanie kontaktu z wydziałami aprowizacji urzędów wojewódzkich. Komisje miały decydować o wysokości opłat za pobyt, udzielały zwolnień z opłat lub zniżek. Przejęły wyłączny patronat nad organizacjami mającymi organizować wypoczynek letni według ich właściwości terytorialnej. Od 1948 wczasy letnie miały zawierać w sobie elementy wypoczynku, ale też treści wychowawcze i ideologiczne. W celu sprawowania pełnej kontroli państwa nad wypoczynkiem dzieci i młodzieży zarządzeniem Ministra Oświaty z 25.03.1948 utworzono **Komisję do Spraw Wczasów Letnich dla Dzieci i Młodzieży**. Powołano komisje wojewódzkie przy kuratoriach okręgów szkolnych, Komisję Stołeczną przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego oraz Komisję Łódzką przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego. Przy inspektoratach szkolnych powołano komisje kolonii i półkolonii powiatowe lub grodzkie. Wśród uczestników prac komisji mieli znajdować się przedstawiciele wydziałów aprowizacji i handlu urzędów wojewódzkich. Na komisjach ciążyła odpowiedzialność za terminową realizację zleceń na żywność, a także przygotowanie kredytów. Przy rekrutacji dzieci na kolonie stosowano kryteria klasowe oraz warunków zdrowotnych. W 1949 w akcji letniej wzięło udział 1 078 450 dzieci. Kuratoria okręgów szkolnych przestały istnieć na podstawie ustawy z 20.03.1950 o terenowych organach jednolitej władzy państwowej. Ich zadania przejęły wydziały oświaty Prezydium Wojewódzkich Rad Narodowych. Od 1951 funkcje komisji zostały powierzone agendom Pełnomocnika Rządu do Spraw Wczasów dla Dzieci i Młodzieży.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; A. Juźwik, *Lata 1945–1947. Pod znakiem ratownictwa społecznego i pluralizmu organizacyjno-programowego* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; *Wczasy letnie dla dzieci i młodzieży. Organizacja wczasów. Przepisy obowiązujące*, Warszawa 1950; Zarządzenie Ministra Oświaty z 25.03.1948 o powołaniu Komisji do Spraw Wczasów Letnich dla Dzieci i Młodzieży w 1948, wydane w porozumieniu z Ministrami: Administracji Publicznej, Aprowizacji, Komunikacji,

Kultury i Sztuki, Pracy i Opieki Społecznej, Przemysłu i Handlu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Zdrowia, Ziem Odzyskanych, Dz. Urz. M. Ośw. 1948 nr 3, poz. 48.

[M. N.]

KOMISJE OPIEKI SPOŁECZNEJ – instytucje opieki społecznej powołane do życia rozporządzeniem Prezydenta z 6.03.1928 o opiekunach społecznych i komisjach opieki społecznej. Gminne, powiatowe i wojewódzkie komisje opieki społecznej miały stać się ciałem zbiorowym odpowiedzialnym za realizację przez władze samorządowe przepisów **ustawy o opiece społecznej** z 1923. Rozporządzenie nakładało na każdą gminę miejską oraz gminy wiejskie liczące powyżej 5 tys. mieszkańców obowiązek utworzenia gminnej komisji opieki społecznej. Na jej czele stał przewodniczący zarządu gminy lub wyznaczony przez niego członek zarządu, w jej skład wchodzili wybrani przez radę gminy członkowie tej rady oraz **opiekunowie społeczni** (w miastach wydzielonych w skład komisji wchodzić mogli również przedstawiciele miejscowych organizacji społeczno-opiekuńczych). Komisje pełniły funkcje opiniodawcze i inicjujące w sprawach związanych z opieką społeczną na terenie gminy (organizacja i sposób wykonywania opieki, koordynowanie działań opiekuńczych, przyjmowanie sprawozdań opiekunów społecznych, podział gminy na okręgi opiekuńcze, preliminarz wydatków na opiekę społeczną). Analogiczną rolę na terenie związków powiatowych odgrywały powiatowe komisje opieki społecznej, w skład których wchodzili przewodniczący wydziału powiatowego lub desygnowany przez niego członek wydziału, przedstawiciele sejmiku powiatowego, opiekunowie społeczni z terenu powiatu oraz przedstawiciele organizacji pomocowych. Na poziomie województw działały wojewódzkie komisje opieki społecznej z wojewodami na czele. Do 1932 zorganizowano w Polsce 6519 gminnych wiejskich, 600 gminnych miejskich, 277 powiatowych oraz 15 wojewódzkich komisji opieki społecznej, do końca 1938 ich liczba zmniejszyła się do 2698 komisji w gminach wiejskich, 499 w gminach miejskich, 216 powiatowych i 13 wojewódzkich. Po wojnie wraz z likwidacją samorządu i stalinizacją opieki społecznej straciły rację bytu.

Źródła: Dekret z dnia 22 października 1947 r. w sprawie mocy obowiązującej niektórych przepisów ustawodawstwa z zakresu opieki społecznej, DzU 1947, nr 65, poz. 389; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; S. Grocholski, E. Chwalewik, *O opiekunach społecznych i komisjach opieki społecznej. Zbiór przepisów z wyjaśnieniami*, Warszawa 1929; Mały Rocznik Statystyczny 1939; R. Pląsek, *Rozwój instytucji pomocy społecznej w okresie 1918–1939* [w:] *Pomoc społeczna. Idea – rozwój – instytucje*, red. E. Bojanowska, K. Chaczko, J. Krzyszkowski, E. Zdebska, Warszawa 2022; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiekunach społecznych i komisjach opieki społecznej, DzU 1928, nr 29, poz. 267.

[J. J.]

KOMITET DOMÓW OCHRONY DLA MAŁYCH DZIECI – towarzystwo utworzone przez osoby prywatne w celu pomocy ubogim i zaniedbanym dzieciom. Powstało w kwietniu 1846 w Krakowie. Jego celem było zrzeszenie w jedną organizację zainteresowanych działalnością charytatywną na rzecz najmłodszych. Z inicjatywy komitetu powstał tymczasowy Dom Ochrony przy ul. Wesołej 207. W skład kadry wychowawczej wchodzili: opiekunka główna, 6 opiekunek, opiekun główny i 6 opiekunów, osoby wspierające działalność komitetu (liczba nieograniczona). Opiekunem głównym został Wincenty Wolff, opiekunką główną zaś Anna Moszyńska. Poza wsparciem pieniężnym komitet przyjmował darowizny w postaci artykułów spożywczych lub przedmiotów codziennego użytku. Działalność Domu Ochrony miała na celu ochronę dzieci przed demoralizacją, wpajanie zasad religii, podstaw moralnych, naukę dobrych manier, posłuszeństwa, zachęcanie do pracy, rozwoju umysłowego i fizycznego. Przyjmowano dzieci w wieku od 3 do 8 lat, warunkiem przyjęcia było potwierdzenie, że dziecko jest zdrowe, po przebytej ospie lub zaszczepione. Każdy Dom Ochrony kierowany był przez przełożonego, posiadał także dozorczynię i 2 posługaczki. Przełożony miał obowiązek sprawować nieustanną pieczę nad dziećmi. Jego obowiązkiem była rozmowa z dziećmi, wychowanie moralne, a także prowadzenie zajęć z rachowania i organizowanie

ćwiczeń gimnastycznych. Dozorczyni zastępowała przełożonego oraz uczyła dziewczęta robót ręcznych, prowadzenia gospodarstwa domowego, czuwała także nad zdrowiem i przestrzegania zasad higieny przez dzieci. Dwa razy w tygodniu ochronkę odwiedzał lekarz. Od 1861 w ramach komitetu działał także zakład dla sierot z miejscem dla 25 dzieci. Opiekę nad dziećmi przejęły siostry felicjanki. W l. 1942–1945 budynek przy ul. Wesołej zajęły wojska okupacyjne i przekształciły na mieszkania dla pielęgniarek. Po II wojnie ponownie służył dzieciom, wyremontowany dzięki staraniom sióstr i pomocy **Caritas**. W 1962 utworzono tam przedszkole. W 1973 placówka otrzymała imię Stanisława Wyspiańskiego, który był wychowankiem ochronki.

Źródła: L. Chmiel, *Monografia przedszkola*, https://www.przedszkole1.d2.pl/przedszkole/historia-patron/historia/ [dostęp: 14.06.2023]; J.T. Głębocki, *Zakłady ku ulżeniu cierpieniom bliźnich, obecnie w Krakowie istniejące, z krótką wzmianką o dawniejszych, a dziś nie istniejących Instytucyach tego rodzaju*, Kraków 1852; W. Kopff, *Urządzenie Domów Ochrony dla małych dzieci w mieście Krakowie*, Kraków 1847.

[A. H.]

KOMITET GENERALNY POMOCY OFIAROM WOJNY W POLSCE – organizacja nastawiona na pomoc ludności ziem polskich w okresie I wojny światowej założona 9.01.1915 w Lozannie, przeniesiona 27 stycznia do Vevey. Pierwszym prezesem był **Henryk Sienkiewicz**. Opublikowany przez niego 1.02.1915 apel do narodów cywilizowanych oficjalnie zainaugurował działalność organizacji. Wiceprezesem Komitetu został **Ignacy Jan Paderewski**, prezesem wydziału wykonawczego **Antoni Osuchowski**. W skład dbającego o apolityczny charakter komitetu weszło wielu wybitnych polskich działaczy przebywających poza granicami państw zaborczych. Komitet nastawiony był na pozyskiwanie środków finansowych pochodzących przede wszystkim ze składek prowadzonych przez środowiska polonijne na świecie, współpracował ze 174 komitetami lokalnymi działającymi w 19 krajach, zwanymi filiami (zdecydowanie najwięcej, bo 117, według innych źródeł 143, istniało w USA). Do września 1917 komitet zebrał łącznie ponad 17 mln franków szwajcarskich, z czego ponad połowa pochodziła ze zbiórek wśród Polaków zamieszkujących Stany Zjednoczone (do 1919 komitet zebrał blisko 20 mln franków). Zebrane pieniądze przekazywano organizacjom pomocowym działającym na ziemiach polskich. Do końca marca 1917 na rzecz pomocy ludności ziem polskich przekazano 15,6 mln franków. W pierwszej fazie wojny wspierano przede wszystkim **Centralny Komitet Obywatelski** w Królestwie Polskim, następnie najważniejszymi odbiorcami wsparcia była **Rada Główna Opiekuńcza** i **Główny Komitet Ratunkowy** działające w części Królestwa okupowanej państwa centralne oraz **Książęco-Biskupi Komitet Pomocy w Galicji** (w mniejszej skali wspierano także mniejsze organizacje, w tym działające na Kresach Wschodnich). Znacząca część przekazywanych do kraju środków kierowana była na wspieranie organizacji dobroczynnych zajmujących się opieką nad dziećmi. Komitet działał do 1919, najwięcej środków na ziemie polskie przekazał do połowy 1916.

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918)*, Poznań 2003; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017.

[J. J.]

KOMITET NIESIENIA POMOCY W KRÓLESTWIE POLSKIM – utworzona 5.02.1915 w Poznaniu z inicjatywy Rady Narodowej organizacja samopomocy społecznej zorganizowana podczas I wojny światowej, zwana też Komitetem Ratunkowym. Jej celem było niesienie pomocy na terenach objętych działaniami zbrojnymi. Poznański komitet powstał jako część szerszej akcji pomocowej zainicjowanej przez **Fundację Rockefellera**, która podjęła starania o sprowadzenie zboża z Ameryki i południowej Rosji.

Na czele komitetu stanął abp Edward Likowski, po jego śmierci 20.02.1915 prezesem został abp Edmund Dalbor. Funkcję wiceprezesa powierzono Ludwikowi Mycielskiemu. Początkowo celem komitetu było zbieranie funduszy na realizację projektu Fundacji Rockefellera. Transport zboża nie został jednak zrealizowany, co stało się przyczyną rozpoczęcia przez Komitet samodzielnej działalności. 13.03.1915 odbyło się posiedzenie specjalnej komisji mającej określić skalę potrzeb i stworzyć bazę dla utworzenia podkomitetów poznańskiej organizacji. Podkomitety powołano w Kaliszu, Koninie, Turku, Włocławku, Kutnie, Łowiczu. Podjęto również współpracę z istniejącymi już towarzystwami samopomocy. W odwiedzonych miejscach komitet udzielał pomocy finansowej (zwykle w wysokości kilku tys. marek) na pomoc doraźną, m.in. tanie kuchnie. Komitet Ratunkowy oprócz wsparcia finansowego udzielał również pomocy materialnej. Do 1.07.1915 wartość pomocy materialnej Komitetu Ratunkowego na okupowanym przez Niemców terenie wyniosła 479,5 tys. marek. Zadbano również o pomoc kierowaną na rzecz dzieci. W 1915 zorganizowano kolonie wakacyjne i rozpoczęto akcję tworzenia przytułków dla najmłodszych w większych miastach okupowanych terenów. Po likwidacji we wrześniu 1915 **Centralnego Komitetu Obywatelskiego** komitet był głównym organizatorem akcji ratowniczej dla okupowanej przez Niemcy części Królestwa Polskiego. Od 1.01.1916 ściśle współpracował z **Radą Główną Opiekuńczą**.

Źródła: *Działalność Poznańskiego Komitetu niesienia pomocy w Królestwie Polskim*, „Okólnik Rady Głównej Opiekuńczej" 1917, nr 15; J. Glemp, *Ks. Edmund Kardynał Dalbor (1869–1926)*, „Prawo Kanoniczne" 1974, nr 17; E. Krupnik, *Powstanie i organizacja krakowskiego biskupiego Komitetu Pomocy dla dotkniętych klęską wojny*, „Folia Historica Cracoviensia" 2008, nr 18; A. Kucharska, *Polacy w niemieckiej administracji cywilnej Królestwa Polskiego* [w:] *Pierwsza niemiecka okupacja. Królestwo Polskie i kresy wschodnie pod okupacją mocarstw centralnych 1914–1918*, red. G. Kucharczyk, Warszawa 2019; J. Pięta, *Pedagogika czasu wolnego*, Warszawa 2014; M. Przeniosło, *Rady opiekuńcze na terenie Galicji Wschodniej w latach 1919–1921*, „Rocznik Humanistyczny" 2012, t. 8; K. Śmigiel, *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002.

[A. H.]

KOMITET OBYWATELSKI MIASTA WARSZAWY – organizacja społeczna założona w Warszawie 1.08.1914, formalnie podporządkowana powstałemu we wrześniu 1914 **Centralnemu Komitetowi Obywatelskiemu**, cechująca się jednak znacznym zakresem samodzielności i nastawiona na przekształcenie w przyszłości w organ władzy samorządowej w mieście. Komitet decyzją władz rosyjskich umiejscowiony został przy Magistracie Miasta Warszawy, co zwiększało możliwości pozyskiwania środków. Przewodniczącym komitetu został **Zdzisław Lubomirski**, jego zastępcą Piotr Drzewiecki. Działalnością pomocową zajmowały się dwa wydziały komitetu – Wydział Dobroczynności oraz Wydział Pomocy dla Ludności, do którego należały m.in. Komisja Opieki nad Dziećmi oraz Komisja Opieki nad Młodzieżą Szkolną. Podstawowymi źródłami dochodów komitetu były ofiarność społeczna, dotacje Magistratu oraz rosyjskich organizacji z Komitetem Wielkiej Księżnej Tatiany na czele. W ramach działalności ratunkowo-dobroczynnej Komitet Obywatelski wydawał potrzebującym żywność i obiady, bony na obiady w tanich kuchniach. Założył 25 tanich kuchni i herbaciarni, dostarczał odzież dla potrzebujących, utworzył 25 schronisk dla bezdomnych, 5 szpitali, 18 gospód – hoteli, internat dla dzieci; zapewnił tanie mieszkania dla 15 tys. rodzin. Poza tym Sekcja Bezdomnych Żydów utworzyła 94 schroniska dla uchodźców. Komisja Opieki nad Dziećmi zorganizowała 15 ochron i 12 szkół, w których opiekę z wyżywieniem znalazło blisko 2,2 tys. podopiecznych. Kolejne 4,3 tys. dzieci komisja umieściła w innych zakładach opiekuńczych. Komisja Opieki nad Młodzieżą Szkolną podjęła działalność na rzecz odbudowy szkolnictwa polskiego w Warszawie. Wraz z zajęciem miasta przez państwa centralne władze rosyjskie oddały w ręce Komitetu Obywatelskiego większość gospodarki miejskiej i zadań w zakresie opieki nad ludnością (Komitet Obywatelskie został rozwiązany w maju 1916).

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; M. Motas, *Z dziejów samopomocy w Warszawie podczas I wojny światowej (sierpień 1914 – wrzesień 1915)* [w:] *Warszawa popowstaniowa,* z. 2: *1864–1918*, red. S. Kalabiński, R. Kołodziejczyk, Warszawa 1969; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; V. Urbaniak, *Warszawa i jej mieszkańcy w latach Wielkiej Wojny w świetle źródeł z Archiwum Państwowego w Warszawie* [w:] *O wojnę powszechną za wolność ludów… I wojna światowa na ziemiach polskich – aspekty społeczne, polityczne i militarne*, red. R. Kotowski, L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2014.

[J. J.]

KOMITET OBYWATELSKI NIESIENIA POMOCY BIEDNYM – organizacja pomocowa utworzona w Łodzi po wybuchu I wojny światowej, pierwotnie działała jako Komisja Międzyzwiązkowa Stowarzyszeń Chrześcijańskich. Po powstaniu Głównego Komitetu Obywatelskiego Miasta Łodzi, który połączył różne inicjatywy społeczne w mieście, przemianowana na Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym, który podkreślając swój autonomiczny wobec GKO charakter, stanowił *de facto* dział dobroczynny Głównego Komitetu. Na czele od początku stał proboszcz parafii ewangelickiej Świętej Trójcy pastor **Rudolf Gundlach**, wiceprzewodniczącym został ks. prałat Wincenty Tymieniecki (proboszcz parafii rzymskokatolickiej św. Stanisława Kostki). Komitet składał się z sekcji: Zbierania Ofiar, Kobiet, Opałowej, Bezdomnych, Pożyczkowo-Bezprocentowej i Zagonków. Komitet świadczył pomoc przede wszystkim w formie świadczeń rzeczowych, pieniężnych i dożywiania. Do lipca 1915 zebrał łącznie na cele działalności pomocowej 5 mln rubli, zajmował się prowadzeniem tradycyjnych schronisk, jak też ochronek i przytułków dla ofiar wojny, przede wszystkim przybyłych do Łodzi mieszkańców zniszczonego przez Niemców Kalisza. W prowadzonych przez organizację placówkach w 1914 opiekę znalazło 12,5 tys. dzieci, w 1915 – 11 tys. Komitet organizował dla potrzebujących posiłki w tanich kuchniach, z których w 1914 korzystało dziennie ok. 12,6 tys. osób, zaś w 1915 aż 75 tys. osób; część z podopiecznych otrzymywała również niewielkie zasiłki pieniężne. Rolę szczególną w działalności komitetu na rzecz dzieci odgrywała Sekcja Kobiet, na której czele stała baronowa Anna Heinzel (od września 1914 współpracowała z Polskim Komitetem Pomocy Sanitarnej w Warszawie). Komitet działał do końca lipca 1915, gdy zadania z zakresu opieki społecznej przejął Magistrat i funkcjonująca w jego ramach Delegacja Niesienia Pomocy Biednym.

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; J. Sosnowska, *Działalność duszpasterska i społeczna pastora Rudolfa Gustawa Gundlach (1850–1922). Przyczynek do historii dobroczynności w Łodzi*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku" 2012, t. X; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017.

[J. J.]

KOMITET OCHRONY PRAW DZIECKA – organizacja pozarządowa założona przez Marię Łopatowską w 1981, pierwsza tego typu w znajdującej się w sowieckiej strefie wpływów Europie Wschodniej. Status organizacji pożytku publicznego komitet uzyskał 19.03.2004. Celem jego działalności jest przeciwdziałanie i zapobieganie krzywdzeniu i wykluczeniu społecznemu dzieci, pomoc rodzinom dotkniętym przemocą domową, wspieranie inicjatyw na rzecz promocji i ochrony praw człowieka oraz odpowiedzialnego rodzicielstwa, działania na rzecz ochrony praw dzieci niepełnosprawnych. W ramach Centrum Interwencyjnego Komitet prowadzi działalność interwencyjną, profilaktyczną i kontrolną, upowszechnia wiedzę z zakresu praw dziecka, rozwija interdyscyplinarną pomoc rodzinie poprzez poradnictwo psychologiczno-pedagogiczne, prawne, długoterminową pomoc psychologiczną, konsulta-

cje, mediacje, terapię indywidualną, warsztaty psychoedukacyjne, grupy wsparcia dla rodziców. Podejmuje przeciwdziałania w zakresie przemocy seksualnej. W 2017 komitet zakupił wyposażenie przyjaznego pokoju przesłuchań dla dzieci w ramach projektu „Podniesienie standardu miejsca przesłuchania małoletnich ofiar i świadków przestępstw". Realizował staże dla absolwentów i studentów wydziałów nauk społecznych obejmujące 15-godzinne szkolenie i miesięczny straż w Centrum Interwencyjnym, którego celem było przygotowanie do samodzielnej pracy. Organizuje zajęcia dla dzieci, obozy letnie, pomoc materialną. Realizował projekty: „Program wsparcia dla rodzin zagrożonych przemocą" (2018), „Wojna domowa, czyli jak pomóc rodzinie zagrożonej przemocą i problemem alkoholowym" (2020), „Program wsparcia dla dzieci i ich opiekunów z Ukrainy" (2023). Od 2019 komitet obejmował pomocą ponad 4000 osób, w latach poprzednich – do 3500. W 2024 liczył 19 oddziałów.

Źródło: *Komitet Ochrony Praw Dziecka*, kopd.pl [dostęp:15.02.2024]; *Komitet Ochrony Praw Dziecka*, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2022, Warszawa 2023; *Komitet Ochrony Praw Dziecka*, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności za rok 2019, Warszawa 2020; R. Mochocki, B. Głowiak, *Wybrane aspekty prawne ochrony praw dziecka*, „Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka" 2019, nr 22, *Prawa człowieka. Poradnik dla nauczyciela*, red. K. Koszewska, Warszawa 2002.

[A. M.-S.]

KOMITET OPIEKI NAD NAJBIEDNIEJSZYMI MIESZKAŃCAMI MIASTA WARSZAWY I PODMIEJSKICH OKOLIC „OSIEDLE" – organizacja opiekuńcza powstała w Warszawie w 1926 w celu wsparcia najuboższych, w tym bezdomnych, mieszkańców stolicy. Na jej czele stanęła jedną z głównych inicjatorek powstania komitetu **Aleksandra Piłsudska**. Ważną częścią działań organizacji była opieka nad dziećmi, w ramach komitetu powstały m.in. sekcje żłobków, przedszkoli, półkolonii i kolonii oraz harcerstwa. Wsparcie dla dzieci oferowały również sekcje odzieżowa i dożywiania. Początkowo zakres działania obejmował ubogie tereny Annopola i Żoliborza, z czasem rozszerzał się o kolejne enklawy nędzy w stolicy, w Otwocku podjęto budowę domu kolonijnego dla dzieci. Szczególnie ważna w działalności komitetu była opieka nad dziećmi osób bezdomnych i bezrobotnych. W ramach organizacji prowadzono dożywianie dzieci, zapewniano im odzież, prowadzono placówki opieki otwartej, organizowano **kolonie letnie i półkolonie**, kolonie zimowe, prowadzono drużyny harcerskie i gromady zuchowe, kursy kroju i szycia, kąpieliska, **ogrody jordanowskie**, ogródki działkowe, gabinet dentystyczny. W ramach sekcji higieniczno-lekarskiej zapewniano podopiecznym stałą opiekę lekarską, prowadzono też poradnię prawną. Organizacja koordynowała rozdawnictwo paczek żywnościowych i odzieży z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy, od 1932 podjęła rozdawnictwo żywności i węgla dla najuboższych, w kolejnych latach uczestniczyła w działaniach pomocowych w tym zakresie prowadzonych przez **Komitet Pomocy Zimowej**. W 1936/37 powstały dwa budynki dla półkolonii w Rembertowie oraz obiekt dla półkolonii w Annopolu. Na stan posiadania komitetu składało się również wtedy m.in. 5 **żłobków**, 5 kuchni dla ubogich (kilka milionów wydanych obiadów rocznie), 6 „kropli mleka", ogródek jordanowski, 10 świetlic (ok. 1000 zapisanych dzieci i młodzieży), 9 bibliotek, 4 szkoły szycia i kroju, w koloniach i półkoloniach uczestniczyło łącznie ponad 3 tys. dzieci.

Źródła: A. Garlicki, *Aleksandra Piłsudska* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XXVI, Wrocław 1981; *Osiedle 1928–1938. Komitet Opieki nad Najbiedniejszymi mieszkańcami Miasta Warszawy i Podmiejskich Okolic*, Warszawa 1938; A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Dziekanów Leśny 2004; M. Sikorska, *Aleksandra Piłsudska (1882–1963)*, Łódź 2021.

[J. J.]

KOMITET POMOCY REPATRIANTOM – działająca po II wojnie światowej organizacja charytatywna udzielająca pomocy przesiedlanej ludności polskiej, nawiązująca do działań pierwszych po zakończeniu okupacji niemieckiej lokalnych komitetów pomocy repatrian-

tom, współpracujących z **Komitetami Opieki Społecznej** i **Polskim Czerwonym Krzyżem**, które rozprowadzały odzież, obuwie żywność, leki oraz paczki **UNRRA**. Komitet powstał po „odwilży październikowej", gdy na początku grudnia 1956 na Wydziale Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego utworzono Studencki Komitet Pomocy Repatriantom. Następnie 15.12.1956 zorganizowano ogólnopolski Komitet Pomocy Repatriantom przy Polskim Czerwonym Krzyżu, niosący pomoc przy tzw. drugiej repatriacji ze Związku Radzieckiego. Przewodniczącym został Władysław Bieńkowski. Decyzją zarządu komitetu utworzono komitety wojewódzkie przy zarządach wojewódzkich PCK. Społeczne komitety pomocy repatriantom były powoływane przez Powiatowe Rady Narodowe. Organizacja miała współpracować z Biurem Pełnomocnika Rządu do spraw Repatriacji oraz PCK w zakresie opieki nad repatriantami, w tym przyjmowania, udzielania pomocy, poszukiwania rodzin. W strukturach komitetu powołano: komisję koordynacyjną, komisję pomocy materialnej, sekcję zatrudnienia i osiedlenia, sekcję poszukiwań, sekcję lekarską, prawną, szkoleniową, referat informacyjno-prasowy, referat imprez. W zakresie opieki nad młodzieżą repatriancką prowadzono rozdawnictwo odzieży, obuwia i książek potrzebnych do edukacji dla studentów. Na dworcach organizowano punkty żywienia. Współpracując z emigracją polską na Zachodzie, przyjmowano dostawy leków i odzieży. Pomoc finansową, przekazywaną na konto walutowe, przeznaczano m.in. na organizowanie wczasów i kolonii dla dzieci, remonty mieszkań i zapomogi. Likwidacja komitetu nastąpiła 31.03.1959, z chwilą zakończenia repatriacji z ZSRR. Wciąż trwające prace organizacji przejęło Biuro Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża.

Źródła: D. Apanel, *Rola instytucji pozarządowych w opiece nad dzieckiem na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1975 – zarys problemu*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2009, nr 25; M. Ruchniewicz, *Społeczeństwo polskie wobec tzw. drugiej repatriacji ze Związku Radzieckiego. Działalność Ogólnopolskiego Komitetu Pomocy Repatriantom 1956–1959*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej" 1998, t. 5; M. Ruchniewicz, *Tzw. repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*, „Dzieje Najnowsze" 1999, nr 2; D.A. Rymar, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR na przykładzie Gorzowa w latach 1955–1959: w świetle akt Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny" 2003, nr 10; P. Wieczorek, *Społeczność żydowska w Wałbrzychu po 1945 roku* [w:] *Wałbrzyskie szkice*, red. S. Bielawska, Wałbrzych 2015.

[M. N.]

KOMITET PRZYJACIÓŁ DZIECI DALEKIEGO WSCHODU – organizacja opiekuńcza powołana przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** w 1923. Jej utworzeniem zajął się Józef Jakóbkiewicz. Symboliczne otwarcie nastąpiło 30.04.1923. Komitet prowadził Zakład Wychowawczy Dzieci Syberyjskich w Wejherowie. Zarządzaniem placówki zajęli się Anna Bielkiewicz i Józef Jakóbkiewicz. Głównym celem zakładu było przygotowanie dzieci do samodzielnego życia oraz uzyskanie przez nie wykształcenia i zawodu. Ośrodek był utrzymywany przez państwo i **Polski Komitet Ratunkowy Dzieci Dalekiego Wschodu**. Przeciętnie w zakładzie mieszkało ok. 280 podopiecznych. Dzieci nauczano podstaw higieny, obowiązkowa była gimnastyka. Organizowano wycieczki oraz gry terenowe. Kształcenie obejmowało głównie język polski i matematykę. Część wychowanków po zdaniu egzaminów wstępnych była kierowana do miejscowego seminarium nauczycielskiego. 40 małoletnich chodziło do szkoły wydziałowej. 15 chłopców rozpoczęło naukę w gimnazjum. Dziewczęta uczyły się krawiectwa, chłopcy – ślusarstwa i szewstwa. W placówce uruchomiono pracownię krawiecką oraz wikliniarską. Dla najmłodszych dzieci utworzono przedszkole. Starsze dzieci były podzielone na grupę „szkolną" (nauka w szkole powszechnej przy placówce lub w szkołach ponadpodstawowych w mieście) i „rzemieślniczą" (nauka zawodu w miejscowych warsztatach rzemieślniczych). W zakładzie działał Harcerski Hufiec Syberyjski. Organizacja prowadziła akcję poszukiwania rodzin dzieci. W latach 1923–1926 placówkę opuściły 72 osoby, które uzyskały wykształcenie i zaczęły samodzielną pracę. 31.12.1926 Wydział Krajowy Pomorski wypowiedział umo-

wę najmu budynku zajmowanego przez organizację. W 1927 część podopiecznych została przewieziona do bursy w Warszawie. Pozostała część pozostała w Wejherowie. W 1928 ostatnia grupa została skierowana do Kozielca.

Źródła: J. Jakóbkiewicz, *Dzieci syberyjskie w Wejherowie*, „Ameryka – Polska" 1925, nr 7; M. Puchacz, *Wejherowo. Nowatorska placówka pedagogiczna* [w:] *Syberyjskie dzieci Cesarzowej Japonii. Pomoc Japonii dzieciom polskim z Syberii w latach 1919–1922: konferencja*, red. M. Piechowska, K. Zuber, Warszawa 2019. W. Theiss, *Dzieci Syberyjskie. Dzieje polskich dzieci repatriowanych z Syberii i Mandżurii w latach 1919–1923*, Warszawa 1992; *Zakład Wychowawczy Dzieci Syberyjskich w Wejherowie. Sprawozdanie z pracy wychowawczej za rok 1925*, „Opieka nad Dzieckiem" 1926, R. 4, nr 4–5.

[B. P.]

KOMITETY OPIEKI SPOŁECZNEJ – lokalne instytucje opieki społecznej powstające w ramach powołanego do życia w grudniu 1944 **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej**, który powstał w miejsce **Rady Głównej Opiekuńczej**. Terenowe komitety opieki społecznej miały zastępować stopniowo likwidowane lokalne komitety opiekuńcze. Pierwsze komitety powstawały w Lublinie i na terenach tzw. Polski Lubelskiej, wraz z przejmowaniem przez polską administrację kolejnych terenów tworzone były dalsze komitety różnych szczebli. W październiku 1945 było już aktywnych w kraju 13 wojewódzkich komitetów opieki społecznej, 156 komitetów powiatowych, 26 miejskich i 919 gminnych. We wrześniu 1946 działało 16 komitetów wojewódzkich, 239 powiatowych, 52 miejskie oraz 2397 gminnych. Poziom najwyższy liczba komitetów osiągnęła w lutym 1947, gdy jednostek gminnych było 2495 (w kolejnych miesiącach ich liczba ustabilizowała się na poziomie 2,2–2,3 tys.). W ramach opieki zamkniętej nad dziećmi w lutym 1948 komitety opieki społecznej prowadziły 6 **domów dla matki i dziecka** oraz 10 **domów małego dziecka**, zaś w ramach opieki otwartej – 136 **punktów opieki nad matką i dzieckiem** i 12 **żłobków**, poza tym wsparcie dla dzieci niosło kilkaset prowadzonych przez komitety kuchni powszechnych. Skupione w CKOS komitety prowadziły również coroczną akcję kolonii i półkolonii letnich. W końcu 1947 w pracę 2762 komitetów zaangażowanych było ponad 16 tys. osób, w tym 9 tys. członków zarządów oraz 7 tys. pracowników zatrudnionych na etatach. Należące do Centralnego Komitetu Opieki Społecznej komitety korzystały przede wszystkim z subwencji budżetu państwa i władz terenowych oraz samorządowych, ale także ze wsparcia udzielanego przez działające w Polsce zagraniczne organizacje skupione w **Radzie Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce**. Komitety opieki społecznej zakończyły działalność w 1949 wraz z likwidacją w ramach procesu **centralizacji opieki nad dziećmi Centralnego Komitetu Opieki Społecznej**.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Dzieci i młodzież – podmiot opieki charytatywnej w Polsce i na emigracji w latach 1945–1940* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, Kielce 2008; I. Miernik, *Centralny Komitet Opieki Społecznej 1945–1949. Powstanie i główne etapy działalności* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 2, red. M. i M. Przeniosło, Kielce 2010; I. Miernik, *Deprywacja potrzeb materialnych Polaków a działalność Centralnego Komitetu Opieki Społecznej w latach 1945–1949* [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościk, T. Głowiński, Wrocław 2007.

[J. J.]

KOMITETY POMOCY DZIECIOM I MŁODZIEŻY – forma współpracy władz państwowych, samorządowych i organizacji społecznych powołana z inicjatywy **Ministerstwa Opieki Społecznej** w 1936. Komitety były efektem poszukiwania przez władze nowych form opieki nad dziećmi i młodzieżą obniżających koszty i usprawniających działalność. Zostały powołane na całym terytorium państwa. Istniały wojewódzkie i powiatowe, względnie miejskie komitety. Postawiono przed nimi cel „powiązania, ześrodkowania i skoordynowania na swoich terenach wysiłków i środków

materialnych" organizacji społecznych z działalnością samorządu i **Funduszu Pracy**. Komitety funkcjonowały jako stowarzyszenia rejestrowane w urzędach wojewódzkich. W pierwszym okresie pojawiły się pewne trudności z koordynacją działalności i w rozgraniczeniu pola aktywności z sekcjami opieki nad dzieckiem przy Obywatelskich Komitetach Zimowej Pomocy Bezrobotnym. W ramach województw komitety wojewódzkie tworzyły strukturę hierarchiczną, podporządkowując sobie komitety lokalne w sprawach związanych z organizacją i narzędziami stosowanymi w opiece nad dziećmi. Zachowano jednak autonomię. Powiatowe i miejskie komitety posiadały własne statuty. Głównym zadaniem było podjęcie akcji **dożywania dzieci** w szkołach, przedszkolach, innych formach opieki i wychowania oraz w rodzinach. Komitety przejęły prowadzenie zimowej akcji pomocy bezrobotnym (**Komitet Pomocy Zimowej**). Akcja dożywiania objęła w 1935/1936 – 364 tys. osób, w 1936/1937 – 655 tys., w 1937/1938 – 830 tys. dzieci. Środki przeznaczone na dożywianie wyniosły w 1935/1936 – 4,8 mln zł, w 1936/1937 – 10,0 mln zł, w 1937/1938 – 10,9 mln zł. Dwie trzecie pochodziło z Funduszu Pracy (wraz z Komitetem Pomocy Zimowej). Nadto komitety prowadziły różnorodną działalność opiekuńczą, jak świetlice, ogniska, kuchnie dla dzieci i młodzieży, a nawet ochronki. Brały też udział we wsparciu akcji higienicznej, a także dostarczaniu dzieciom książek czy przyborów szkolnych.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1937, t. 6; *Sprawozdanie z I-go zjazdu delegatów Wojewódzkiego Komitetu Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Kielcach, odbytego w dniu 22 września 1938 r.*, Kielce 1938; *Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Pomocy Dzieciom i Młodzieży za czas od 1 września 1937 do 31 sierpnia 1938 r.*, Lwów 1937; *Stołeczny Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży. Sprawozdanie z Działalności za czas od 1 września 1936 r. do 31 marca 1937 r. od 1 kwietnia do 31 sierpnia 1937 r.*, Warszawa 1937.

[K. Ch.]

KONKURSY PIELĘGNACJI NIEMOWLĘCIA – akcyjna forma edukacji kobiet w zakresie pielęgnowania niemowląt i propagowania zachowań zgodnych z aktualnymi zdobyczami nauki i praktyki realizowana w Warszawie w latach 30. XX wieku. Akcja prowadzona była przez **ośrodki zdrowia i opieki** w Warszawie. Zapoczątkowano ją w 1935. Zapisy trwały od 1.12.1935 do 1.02.1936. Konkurs zakończył się 1.05.1936. Zapisy na drugi konkurs otwarto w sierpniu 1937. Konkurs trwał do 15 maja 1938. Konkursy przeznaczone były dla matek niemowląt do 6 miesiąca życia. W regulaminie konkursu kładziono nacisk na ocenę indywidualnych wysiłków matki. Chodziło o wyrównanie szans matek znajdujących się w różnej sytuacji materialnej. Do pierwszego konkursu zakwalifikowano 120 matek. Do drugiego zapisało się 800 kobiet. Do końca uczestniczyło 565. Kobiety zobowiązywały się do ścisłego przestrzegania zaleceń poradni i regularnych wizyt i badań dzieci. Konkurs zakończył się uroczystościami z udziałem prezydenta miasta Warszawy. Nagrody wręczano w sali Rady Miejskiej. Oprócz pamiątkowych dyplomów przewidziano nagrody pieniężne w formie książeczek oszczędnościowych Komunalnej Kasy Oszczędności (50 względnie 25 zł). Uroczystości w ratuszu zostały uzupełnione organizowanym przez ośrodki zdrowia i opieki Dniem Matki i Dziecka. Uczestniczki konkursu – jak podawano – należały do grupy matek niezamożnych. Dodatkową zachętą do udziału w konkursach było wsparcie materialne udzielane matkom (wyprawka, ubranka dla dzieci), a także bony na fotografie dziecka w wybranych zakładach fotograficznych. Konkurs stał się argumentem dowodzącym tezy o realności możliwości wprowadzenia rygorystycznych zasad „racjonalnego pielęgnowania niemowląt". Przyczynił się również do wzrostu zainteresowania poradami udzielanymi w poradniach ośrodków zdrowia i opieki.

Źródła: *Druga seria zapisów do konkursu pielęgnowania niemowląt*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 13; T. Dworecka, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny" wydawanego w latach 1936–1939*, „Medycyna Nowożytna" 2005, t. 12, nr 2; [Fotografia laureata konkursu], „Opiekun Społeczny" 1938,

nr 6; E. Grzegorzewski, *Pomoc w pielęgnowaniu i wychowaniu dzieci*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 6; M. Niepokoyczycka, *Konkurs pielęgnacji niemowlęcia*, „Opiekun Społeczny" 1936, nr 3.

[K. Ch.]

KONOPNICKA MARIA – ur. 23.05.1842 w Suwałkach, zm. 8.10.1910 we Lwowie; wybitna pisarka i poetka, feministka, działaczka społeczna. Zadebiutowała w 1870, w kolejnych latach publikowała poezje, nowele i powieści dla dorosłych i dzieci. W latach 1884–1886 redagowała pismo dla kobiet „Świt", później pisała dla tygodnika „Bluszcz". Aktywnie działała na rzecz opieki nad macierzyństwem i dziećmi. Podjęła współpracę z **Warszawskim Towarzystwem Dobroczynności**. W 1885 współorganizowała Towarzystwo Opieki nad Ubogimi Matkami i Dziećmi, którego działalność propagowała na łamach „Świtu". W ramach dysponującego własnym budynkiem towarzystwa pełniła od 1886 funkcję tzw. opiekunki, propagując niesienie pomocy samotnej matce i dziecku oraz wspierając działalność stowarzyszenia własnymi środkami. W tekstach publikowanych w „Świcie" ukazywała skalę problemów i niedoli dotykającej dzieci, relacjonowała tragiczny los podrzutków, sierot, dzieci głuchoniemych i ociemniałych, konsekwentnie apelując o pomoc dla nich. Na konkretnych przykładach krytykowała również wyzysk dzieci w fabrykach i warsztatach rzemieślniczych, domagając się uregulowania zasad terminowania młodocianych pracowników. Patronowała ochronce prowadzonej w Warszawie przez Towarzystwo Opieki nad Dziećmi nazwanej „Jaś doczekał". W 1908 wsparła swym autorytetem tworzenie przez **Kazimierza Jeżewskiego** gniazd sierocych, a uruchomienie pierwszego gniazda w Stanisławczyku k. Przemyśla uczciła wierszem *Z sierocych gniazd*, sprzedawanym później na kartach pocztowych na rzecz wsparcia **Towarzystwa Gniazd Sierocych**. Aktywnie działała w ruchu na rzecz praw kobiet, w 1907 współorganizowała Zjazd Kobiet Polskich w Warszawie połączony z jubileuszem 40-lecia pracy pisarskiej **Elizy Orzeszkowej**. Autorka wielu utworów dla dzieci, w tym m.in. *Moja książeczka* (1889), *O Janku Wędrowniczku* (1893), *O krasnoludkach i sierotce Marysi* (1896).

Źródła: A. Brodzka, *Maria Konopnicka*, Warszawa 1961; Z. Chyra-Rolicz, *Maria Konopnicka. Opowieść o niezwykłej kobiecie*, Siedlce 2012; W. Grochola, *Niełatwo być Konopnicką*, Warszawa 1988; *Konopnicka wśród jej współczesnych. Szkice historycznoliterackie*, red. T. Achamtowicz, Warszawa 1976; J. Słomczyńska, *Maria Konopnicka. Życie i twórczość*, Łódź 1946; M. Szypowska, *Konopnicka jakie nie znamy*, Warszawa 1969; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Nieznana karta działalności Marii Konopnickiej*, Warszawa 1967; M. Zawialska, *Maria Konopnicka jako redaktorka „Świtu" w trosce o prawa dzieci*, Warszawa 1983.

[J. J.]

KONOPNICKI JAN – ur. 22.09.1905 w Krakowie, zm. 29.11.1980 w Krakowie; pedagog, twórca podstaw krakowskiej szkoły resocjalizacji. Studiował historię i pedagogikę na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, na którym uzyskał doktorat z historii (1930). Nauczyciel historii w Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Oświęcimiu (1928–1929). Prowadził przedmioty pedagogiczne w seminariach nauczycielskich w Zaleszczykach (1930–1932) oraz Stanisławowie (1932–1934). Podinspektor szkolny w Gródku Jagiellońskim (1934–1939). Po wybuchu II wojny światowej wyemigrował do Francji. Następnie znalazł się w Wielkiej Brytanii, gdzie nawiązał współpracę z Urzędem Oświaty i Spraw Szkolnych i Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rządu RP. Członek Komisji Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego oraz Komisji Oceny Podręczników przy Urzędzie Oświaty i Spraw Szkolnych. Organizator Polskiego Studium Pedagogicznego w Edynburgu (1942–1946). Pracował nad koncepcją utworzenia Ośrodka Pedagogicznego w Afryce (1945). Po powrocie do Polski (1946) został wykładowcą pedagogiki na Studium Wychowania Fizycznego we Wrocławiu (od 1948) oraz w Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego (1953–1956). Rektor WSWF w latach 1956–1962. Pracownik Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego (od 1962). Kierownik Katedry Pedagogiki Eksperymentalnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Autor opracowań: *O metodach nauczania* (1948), *Problem opóźnienia*

w nauce szkolnej (1961), *Powodzenia i niepowodzenia szkolne* (1966), *Niedostosowanie społeczne* (1971). Publikował na łamach czasopism „Wiadomości Nauczycielskie" oraz „Nauka i Wychowanie".

Źródła: J. Dybiec, *Konopnicki Jan* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; W. Chmielewski, *Jan Konopnicki (1905–1980) – badacz szkolnictwa i organizator edukacji nauczycieli polskich na uchodźstwie*, „Studia Paedagogica Ignatiana" 2018, nr 2; W. Kubik, *Profesor Jan Konopnicki – wybitny człowiek, wychowawca, pedagog* [w:] *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży. Materiały z konferencji z okazji setnej rocznicy urodzin i dwudziestej piątej rocznicy śmierci profesora Jana Konopnickiego*, red. W. Kubik, B. Urban, Kraków 2005; T. Radzik, *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za Granicą 1941–1991*, Londyn 1999; B. Urban, *Jan Konopnicki (1905–1980). Zasłużeni dla pedagogiki specjalnej*, „Szkoła Specjalna" 1988, nr 3; B. Urban, *Jan Konopnicki (1905–1980)*, „Szkoła Specjalna" 1998 nr spec.; W. Wincławski, *Konopnicki Jan (1905–1980)* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 2, red. W. Wincławski, Warszawa 2004.

[M. N.]

KONSTADT HERMAN – ur. w 1835 w Sieradzu, zm. 20.10.1895 w Łodzi; przedsiębiorca, filantrop. W połowie XIX wieku zamieszkał w Łodzi. Razem z Jakubem Dobranickim zakupił budynek browaru z szynkiem, w którym otworzyli dom handlowy „J. Dobranicki i H. Konstadt" przy ul. Nowomiejskiej. Ponadto prowadzili tkalnię, byli komisantami fabryki włókienniczej Geyera. Spółka istniała do 1883. Konstadt był przedstawicielem spółki Krusche i Ender w Łodzi. Zaangażował się w działalność filantropijną na rzecz ludności żydowskiej. Współorganizował Komitet Wsparcia Biednych. Był jednym z najbogatszych mieszkańców Łodzi, radnym łódzkim w latach 1863–1869, później radnym honorowym (1873–1895). W 1890 podarował gminie żydowskiej budynek, w którym miał powstać przytułek dla biednych, starców i kalek. Działał w organizacji „Dom Ubogich" oraz wspierał komitet społeczny opiekujący się ambulatorium łódzkiego oddziału Rosyjskiego Czerwonego Krzyża. Współzałożyciel Towarzystwa Kredytowego miasta Łodzi oraz Banku Handlowego. Przez 30 lat sprawował funkcje kuratora łódzkich szkół żydowskich, nazywany ojcem żydowskiego szkolnictwa powszechnego. Opłacał pensje nauczycielom gimnastyki i śpiewu, którzy uczyli w szkołach żydowskich. Celem tej donacji było zapewnienie najmłodszym podobnych warunków, jakie miały dzieci chrześcijańskie. Dzięki jego staraniom Rada Miasta Łodzi zaczęła przeznaczać fundusze na żydowskie szkoły z kasy miejskiej. W testamencie zarządził, iż cały jego majątek ma stać się funduszem wieczystym, z którego procenty miały być przeznaczone na cele charytatywne. Skorzystała głównie oświata. Po jego śmierci powołano Fundację im. Hermana i Miny Konstadtów (1899). W 1900 wybudowano żydowską szkołę powszechną przy ul. Zawadzkiej 42. Przed 1914 z funduszu powstał jeszcze żydowski szpital dla dzieci przekształcony na szpital dla chorych na tyfus, później publiczny szpital miejski.

Źródła: K. Badziak, *Herman Konstadt i jego fundacje. Przyczynek do dziejów filantropii w Łodzi*, „ Kronika Miasta Łodzi" 1994, z. 2; L. Skrzydło, *Rody fabrykanckie II*, Łódź 2000; L. Skrzydło, *Rody nie tylko fabrykanckie*, Łódź 2007; *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*, t. 1, red. M. Kempa, A. Szukalak, Łódź 2001.

[A. H.]

KONSTYTUCJA MARCOWA – przyjęta przez Sejm Ustawodawczy ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej; ustawa zasadnicza regulująca ustrój opartego na demokratycznych zasadach państwa polskiego, gwarantująca podstawowe prawa obywatelskie, w tym te związane z dziećmi oraz zapewnieniem im wychowania i opieki. W kwestiach wychowawczych konstytucja w art. 94 poza nałożeniem na obywateli obowiązku wychowywania swoich dzieci na „prawych obywateli Ojczyzny" zobowiązywała ich również do zapewnienia im „co najmniej początkowego wykształcenia", którego zakres określić miała odpowiednia ustawa. Art. 118 potwierdzał ten przepis wprost, postanawia-

jąc, iż „w zakresie szkoły powszechnej nauka jest obowiązkową dla wszystkich obywateli Państwa", jej czas, zakres i sposób pobierania również określić miała ustawa. O ile jednak w przypadku przymusu szkolnego konstytucja potwierdzała stan istniejący (dekret Naczelnika Państwa o obowiązku szkolnym z lutego 1919 i ustawa z lipca 1919), o tyle w zakresie gwarancji opieki wyznaczała normy, które dopiero w kolejnych latach wprowadzano do praktyki opiekuńczej. Zawierający je art. 103 wprost wyznaczał zadania wpisane następnie do **Ustawy z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej** oraz **Ustawy z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet**. Gwarantował on prawo do opieki i pomocy Państwa w zakresie objętym ustawą dzieciom „bez dostatecznej opieki rodzicielskiej", zaniedbanym pod względem wychowawczym, równocześnie zapewniając, iż odebranie rodzicom władzy nad dzieckiem mogło nastąpić jedynie na drodze sądowej. Artykuł zakazywał również pracy zarobkowej dzieci poniżej 15 roku życia, stałego zatrudniania pracą zarobkową dzieci i młodzieży w wieku szkolnym oraz pracy nocnej kobiet i robotników młodocianych i w warunkach szkodliwych dla ich zdrowia. Zapowiadał także, co nie znalazło jednak wyrazu w późniejszym ustawodawstwie, że „osobne ustawy normują opiekę macierzyństwa".

Źródła: P. Grata, *Problemy macierzyństwa, dzieci i młodzieży w systemie opieki społecznej Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Człowiek – społeczeństwo – źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, S. Wieczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów 2014; S. Krukowski, *Sejm Ustawodawczy 1919–1922. Uwagi o składzie i działalności*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1986, nr 38; J. Pajewski, *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926*, Poznań 1995; P.A. Tusiński, *Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1922*, Warszawa 2019; Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1921, nr 44, poz. 267; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636.

[J. J.]

KONWENCJA O OCHRONIE DZIECI I WSPÓŁPRACY W DZIEDZINIE PRZYSPOSOBIENIA MIĘDZYNARODOWEGO Z 1993 – dokument zwany konwencją haską, regulujący zagadnienie adopcji zagranicznej (międzynarodowej). Instytucja adopcji zagranicznej ma służyć stworzeniu stabilnego środowiska rodzinnego dla dziecka pozbawionego opieki przez swoich biologicznych rodziców. Podstawowym celem regulacji jest dobro dziecka i zapewnienie mu najlepszych gwarancji jego interesów oraz przeciwdziałanie nielegalnemu transferowi dzieci i ich sprzedaży za granicę. W konwencji założono niejako wtórny charakter adopcji zagranicznej. Możliwa jest ona dopiero w sytuacji niemożności znalezienia dla dziecka rodziny zastępczej lub osób przysposabiających we własnym kraju. Państwo zostało zobowiązane do zabezpieczenia dobrowolnej zgody rodziców biologicznych na adopcję bez jakiejkolwiek zapłaty lub innego wynagrodzenia oraz wzięcia pod uwagę życzeń i opinii dziecka (w Polsce po ukończeniu 13 roku życia), warunków jego wychowania, pochodzenia etnicznego, religijnego i kulturowego. W wyniku przysposobienia międzynarodowego ustaje dotychczasowy stosunek prawny i stworzony zostaje nowy stosunek pokrewieństwa i odpowiedzialność rodziców za dziecko. W polskim prawie regulacje dotyczące adopcji zagranicznej wprowadzono 19.10.1995 wraz z wejściem w życie ustawy nowelizującej **Kodeks rodzinny i opiekuńczy**. Organem centralnym do spraw adopcji zagranicznych jest Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej. Przysposobienie dokonuje się na mocy orzeczenia sądu opiekuńczego. Oprócz prawa krajowego przysposobienie zagraniczne regulowane jest jeszcze **Konwencją o Prawach Dziecka ONZ** (1989) oraz Europejską Konwencją o Przysposobieniu Dzieci (1967).

Źródła: K. Bagan-Kurluta, *Przysposobienie międzynarodowe dzieci*, Białystok 2009; E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002; Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, sporządzona w Hadze dnia 29 maja 1993 r., DzU 2000, nr 39, poz. 448; *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015; R. Łukasiewicz, *Kilka uwag na temat procedu-*

ry przysposobienia zagranicznego, „Roczniki Nauk Prawnych" 2014, t. XXIV, nr 4; A. Mączyński, *Konwencja o prawach dziecka a polskie przepisy o przysposobieniu*, „Studia Iuridica" 1994, t. 21; G. Michałowska, *Międzynarodowa ochrona praw dziecka*, Warszawa 2018; *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, red. E. Karska, Warszawa 2014; Ustawa z dnia 26 maja 1995 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, DzU 1995, nr 39, poz. 417.

[K. Ch.]

KONWENCJA O PRAWACH DZIECKA ONZ z 1989 – uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ, weszła w życie z chwilą ratyfikowania dokumentu przez 20. państwo 2.09. 1990. Stanowi dopełnienie uregulowań europejskich ogłaszanych od końca XIX wieku, których głównymi etapami były **Deklaracja Genewska** (Liga Narodów, 1924) i **Deklaracja Praw Dziecka ONZ** (1959). Projekt konwencji został złożony przez Polskę w 1978. Opracowany został na zlecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych przez Tadeusza Smyczyńskiego. Prace nad propozycją zapoczątkowano w 1979 i trwały 10 lat. Efekt końcowy, w wyniku poszukiwania formuły kompromisowej i na tyle elastycznej, aby była możliwa do przyjęcia przez różne państwa, znacznie odbiega od pierwotnej polskiej propozycji. W odróżnieniu od dokumentów z 1924 i 1959 nie jest to deklaracja, a umowa międzynarodowa. Przepisy bezwzględnie wiążą państwa-strony, które ratyfikowały dokument. Konwencja zawiera bardzo szeroki katalog praw dziecka, wychodzi dalej poza prawa do szczególnej opieki i ochrony dziecka jako przedmiotu ochrony prawnej. Traktuje dziecko podmiotowo, zawiera bowiem przepisy dotyczące praw i wolności osobistych dziecka oraz konieczności wzięcia pod uwagę jego zdania przy podejmowaniu decyzji dotyczących jego losów życiowych. W preambule podkreślono pierwszeństwo rodziny w wychowaniu dziecka, jako najlepszego środowiska wychowawczego. W myśl konwencji powołano Komitet Praw Dziecka (10 ekspertów, 4-letnia kadencja), jako podmiot odpowiedzialny za kontrolę przestrzegania zawartych w niej zasad. Dokument jest też przedmiotem krytyki zwłaszcza za słaby mechanizm egzekwowania od państw-stron realizacji postanowień (chodzi tu o mechanizm składania jedynie sprawozdań z wykonania konwencji), brak możliwości wniesienia skargi indywidualnej oraz nieprecyzyjność wielu sformułowań w nim użytych. Konwencja nazywana jest „światową konstytucją praw dziecka", a żaden z dokumentów dotyczących praw i wolności człowieka nie ma tylu ratyfikacji.

Źródła: J.J. Błeszyński, A. Rodkiewicz-Ryżek, *Ochrona praw dziecka w świetle standardów polskich i międzynarodowych*, „Pedagogia Christiana" 2012, nr 2; E. Czyż, *Prawa dziecka*, Warszawa 2002; *Dziecko i jego prawa*, red. E. Czyż, Warszawa 1992; S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtanowicz, Ł. Żukowski, *Prawa człowieka i system ich ochrony,* Wrocław 2002; *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015; *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, oprac. P.J. Jaros, M. Michalak, Warszawa 2015; *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, red. E. Karska, Warszawa 2014.

[K. Ch.]

KOPCIŃSKI STEFAN – ur. 3.03.1878 w Stradlicach, zm. 10.06.1934 w Warszawie; lekarz, pedagog, działacz społeczny. W 1897 ukończył gimnazjum w Kielcach. Studiował medycynę w Warszawie. W 1903 rozpoczął pracę w Szpitalu Świętego Ducha w Warszawie. Od 1905 do 1906 odbył staż specjalistyczny z dziedziny psychiatrii w szpitalu dla psychicznie i nerwowo chorych w Drewnicy. W 1905 rozpoczął pracę w szpitalu dla psychicznie i nerwowo chorych w Gedeonówce pod Smoleńskiem. W latach 1914–1916 prowadził przy kolonii polskiej w Penzie Komitet Opieki dla ok. 11 tys. uchodźców z Królestwa Polskiego. Członek i przewodniczący (1915) instytucji oświatowych Polskiego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny. W 1918 wrócił do kraju. Zamieszkał w Łodzi. W latach 1918–1919 pracował jako naczelny lekarz i higienista szkół powszechnych w Łodzi. W 1919 po wyborach samorządowych został ławnikiem i przewodniczącym Wydziału Oświaty i Kultury oraz Komisji Powszechnego Nauczania. Pełniąc tę funkcję, wprowadził w Łodzi jako pierwszym mieście

w Polsce dekret o przymusowym powszechnym i bezpłatnym nauczaniu dzieci od 7 do 13 roku życia. Pomysłodawca i aranżer szkolnictwa specjalnego w Łodzi dla dzieci niedorozwiniętych i upośledzonych oraz chorych na jaglicę. Utworzył eksperymentalną szkołę pracy i dokształceniową szkołę doświadczalną dla młodzieży od 14 do 18 roku życia. Przewodniczący Rady Szkolnej miasta Łodzi i Rady Szkolnej Okręgowej przy Kuratorium Łódzkim. W latach 1922–1934 senator Rzeczypospolitej Polskiej. W latach 1927–1929 prezes Zarządu Głównego Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich (Związek Nauczycielstwa Polskiego). Współtwórca i prezes Towarzystwa Oświaty Demokratycznej „Nowe Tory". Członek Zarządu Głównego **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**.

Źródła: *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938; K. Czapiński, *Stefan Kopciński*, „Robotnik" 1934, nr 209; J. Fijałek, *Kopciński Stefan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968; N. Obrębska, *Działalność oświatowa i społeczna Stefana Kopcińskiego,* „Z Pola Walki" 1980, nr 3; T. Wojeński, *Wielki realizator idei powszechnego nauczania*, „Robotnik" 1934, nr 213.

[B. P.]

KOPCZYŃSKI STANISŁAW – ur. 10.01.1873 w Płońsku, zm. 11.07.1933 w Cieszynie. Lekarz neurolog, działacz społeczny. W 1892 ukończył gimnazjum w Płocku. W 1897 uzyskał absolutorium na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Kontynuował studia w Wiedniu i Berlinie. W 1899 został zatrudniony w klinice neurologicznej prof. Aleksandra Szczerbaka. Pracując jako lekarz, wskazywał na konieczność zapewnienia dzieciom i młodzieży opieki higieniczno-lekarskiej. Członek Polskiej Macierzy Szkolnej. W latach 1906–1907 w placówkach oświatowych uruchamianych przez organizację tworzył stanowiska lekarzy. Opracował instrukcje i regulaminy opieki higieniczno-lekarskiej. W latach 1901–1921 pracował jako lekarz w Szkole Zgromadzenia Kupców w Warszawie. Napisał wiele prac z zakresu higieny szkolnej. W 1917 pracował jako naczelnik wydziału higieny szkolnej w Departamencie Zdrowia Publicznego. Rozpoczął tworzenie w kraju opieki higieniczno-lekarskiej w szkolnictwie. W 1920 przeniósł się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Został naczelnikiem wydziału higieny szkolnej i wychowania fizycznego. Uruchomił stypendium im. Grzegorza Piramowicza przy Warszawskim Towarzystwie Lekarskim dla lekarzy, którzy chcieli kształcić się w zakresie higieny szkolnej. W 1921 redaktor podręcznika zbiorowego *Higiena szkolna*. W 1924 stworzył skrót podręcznika z przeznaczeniem dla uczniów seminariów nauczycielskich. W 1928 został przewodniczącym Warszawskiego Towarzystwa Neurologicznego. Uruchomił kursy uzupełniające dla lekarzy szkolnych. Co miesiąc w latach 1903–1933 organizował szkolenia dla lekarzy szkół warszawskich, tzw. „czwartki po piętnastym". W ich trakcie wygłaszano referaty z zakresu medycyny, higieny i pedagogiki. W 1933 opublikował pracę zbiorową *Higiena szkolna*.

Źródła: M. Demel, *Nauczyciel zdrowia. Życie i dzieło doktora Stanisław Kopczyńskiego 1873–1933*, Warszawa 1972; *Dzieło samopomocy narodowej. Polska Macierz Szkolna 1905–1935*, zebrał J. Stemler, przedm. W. Sołtan, Warszawa 1935; K. Mitkiewicz, *Kopczyński Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968; K. Mitkiewicz, *Trzydziestolecie pracy dr. Stanisława Kopczyńskiego*, „Zdrowie" 1930, R. 45, nr 23; *Stanisław Kopczyński – patron naszej szkoły*, https://www.sp220.pl/index.php/o-szkole/patron-szkoly/38-stanislaw-kopczynski [dostęp: 31.03.2022].

[B. P.]

KOPEĆ TADEUSZ – ur. 24.08.1881 w Warszawie, zm. 6.07.1950 w Warszawie; lekarz, działacz społeczny. W 1899 ukończył gimnazjum i podjął studia lekarskie na Uniwersytecie Warszawskim. Kształcenie zakończył w 1904. Pracował w szpitalu na warszawskiej Pradze. W 1905 został asystentem w Domu Podrzutków ks. Boduena. Specjalizował się w pediatrii. W 1908 pojechał na roczny pobyt do klinik pediatrycznych w Niemczech i we Francji. Po powrocie do kraju pracował w Domu Podrzutków ks. Boduena. Od 1911 należał do War-

szawskiego Towarzystwa Lekarskiego. W 1913 został ordynatorem Szpitala Dziecięcego im. Karola i Marii. Pełnił funkcję kierownika ambulatorium, a następnie szpitalnego oddziału niemowlęcego. Od 1917 należał do zarządu Towarzystwa Opieki nad Niemowlętami. Był jednym z założycieli **Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego**. W 1922 uzyskał stopień doktora. Przyczynił się do obniżenia liczby zakażeń wewnątrzszpitalnych dzięki zastosowaniu nowoczesnych metod profilaktyki. W 1933 powrócił do Domu im. ks. Boduena. Był starszym ordynatorem i zastępcą dyrektora. Przeprowadził zmiany organizacyjne oraz modernizację budynków szpitalnych. Redaktor czasopism „Przegląd Pediatryczny" i „Pediatria Polska". W 1939 został zmobilizowany. Przebywał w ZSRR, Persji, Kenii. Pracował w różnych instytucjach, m.in. w szpitalach dziecięcych utworzonych przez Czerwony Krzyż. W 1947 wrócił do Warszawy. Rozpoczął pracę w przychodni **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Założyciel i ordynator oddziału noworodków w Szpitalu św. Ducha. 7.12.1947 jako pierwszy polski pediatra został członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego.

Źródła: W. Kula, *Rodzina Kopciów* „Głos Garbowa" 2010, nr 7–8; E. Stocki, *Kopeć Tadeusz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968; W. Szenajch, *Życie i działalność lekarska dr. med. Tadeusza Kopcia*, „Pediatria Polska" 1951, t. 26, nr 3.

[B. P.]

KORALEWSKI KAZIMIERZ – ur. 1864, zm. 1940; działacz społeczny, autor publikacji pedagogicznych oraz książek dotyczących zarządzania organizacjami dobroczynności publicznej. Badacz dziejów dobroczynności i opieki społecznej w Europie. Prowadził badania naukowe podczas wyjazdów zagranicznych, korzystał z bogatej bazy źródłowej, głównie materiałów ze zjazdów międzynarodowych: Mediolan (1906), Amsterdam (1907), Kopenhaga (1910), Petersburg (1910) a także z akt Rady Miejskiej Dobroczynności Publicznej w Warszawie i Dziennika Praw Królestwa Polskiego oraz innych rozporządzeń i sprawozdań. Bibliografia prac K. Koralewskiego zawiera wszystkie najważniejsze pozycje związane z dobroczynnością w Europie. Twórca pojęcia opieki społecznej w Polsce. Autor pracy *Dobroczynność w samorządzie. Uwagi*, wydanej w 1912. W 1914 razem z Wacławem Męczkowskim zainicjował powstanie miesięcznika „Przegląd szpitalnictwa i dobroczynności publicznej". Naczelnik Wydziału Dobroczynności Publicznej Magistratu Warszawy od ok. 1903 do 1918. Członek **Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem** w Warszawie. Za najważniejszy problem opieki społecznej uznawał pomoc matce i dziecku. Zapobieżenie śmiertelności i zwiększenie liczby urodzeń uważał za priorytetowy cel opieki społecznej, w szczególności w okresie powojennym, kiedy państwo zmagało się z gwałtownym spadkiem liczby ludności. Wspierał powstawanie instytucji ochrony zdrowia, poprawę warunków sanitarnych na salach położniczych oraz promował nowoczesne systemy opiekuńcze. Zwolennik „Puericulture" – koncepcji troskliwej opieki nad matką i niemowlęciem jako elementu szerszego planu tworzenia zdrowych pokoleń. Dzielił ją na grupę opieki przed urodzeniem (higiena, opieka psychiczna, odpowiednie żywienie) i po urodzeniu (podstawy opieki nad niemowlęciem). Orędownik tworzenia kas macierzyńskich, jadalni dla matek, poradni dla niemowląt, żłobków, ochronek. Nawoływał do rozszerzenia działalności zakładów położniczych.

Źródła: K. Kabziński, *Z zagadnień organizacyjno-prawnych opieki społecznej w Polsce (w świetle czasopiśmiennictwa okresu dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą drugiej Rzeczypospolitej*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2018; K. Koralewski, *Dobroczynność w samorządzie*, Warszawa 1913; K. Koralewski, *Matka i niemowlę*, Warszawa 1909; K. Koralewski, *Opieka społeczna (dobroczynność publiczna)*, Warszawa 1918; K. Koralewski, *Opieka społeczna w stolicy niepodległej Polski 1918–1928,* Warszawa 1928; *Odezwa do Społeczeństwa Katolickiego Związku „CARITAS"*, Warszawa 1931; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą*, red. B. Krakowski, Warszawa 1930.

[A. H.]

KORCZAK JANUSZ – właśc. Henryk Goldszmit, ur. 22.07.1878 (1879) w Warszawie, zm. prawdopodobnie 6.08.1942 w Treblince, pisarz, lekarz pediatra, prekursor pedagogiki opiekuńczej, teoretyk wychowania, organizator opieki nad dziećmi. Absolwent medycyny, publicysta, pisarz, lekarz w Szpitalu dla Dzieci im. Bersonów i Romanów w Warszawie, wychowawca na koloniach letnich dla dzieci żydowskich i chrześcijańskich. Od 1908 działał w towarzystwie „Pomoc dla Sierot", w 1912 założył **Dom Sierot** w Warszawie przy ul. Krochmalnej, którym kierował do końca życia. Od 1919 współpracował z **Marią Falską** prowadzącą przeznaczony dla najbiedniejszych sierot **Nasz Dom**. W okresie międzywojennym był wykładowcą **Wolnej Wszechnicy Polskiej** oraz **Instytutu Pedagogiki Specjalnej** w Warszawie. Pełnił funkcję eksperta sądu dla nieletnich, w latach 1926–1930 redagował „Mały Przegląd" powstający z materiałów nadsyłanych przez dzieci. W 1940 trafił do warszawskiego getta, gdzie nadal opiekował się z dziećmi, z którymi poniósł śmierć w obozie w Treblince. W obu powierzonych mu placówkach wychowawczych wdrażał sformułowaną przez siebie koncepcję opiekuńczo-wychowawczą opartą na samorządności wychowanków i będącym tego nieodłączną cechą postawieniu dziecka w centrum zainteresowania. Według Korczaka dziecko jako wyznacznik procesu wychowaniu nie było dopiero „zadatkiem" na człowieka, lecz człowiekiem w pełnym wymiarze tego pojęcia. Skutkiem tego była niezbywalność praw dziecka, konieczność zapewnienia mu niezbędnego szacunku i równości praw oraz dbałości o jego potrzeby. Nacisk kładł także na prawidłowy rozwój fizyczny podopiecznych, ich samodzielność i zdolność do pokierowania swoim życiem zarówno na płaszczyźnie materialnej, jak i duchowej. Łącznie traktował opiekę i wychowanie, które uważał za niezbędny element działań opiekuńczych. Dowodem aktualności idei opiekuńczych Korczaka pozostają pedagogiczny ruch korczakowski oraz działalność Międzynarodowego Stowarzyszenia im. Janusza Korczaka w Warszawie.

Źródła: *Janusz Korczak przyjaciel dzieci. W nurcie rozważań pedagogicznych*, red. M. Czepil, R. Bednarz-Grzybek, M. Hajkowska, Lublin 2015; M. Jaworski, *Janusz Korczak*, Warszawa 1977; H. Morkowicz-Olczakowa, *Janusz Korczak*, Warszawa 1978; I. Pyrzyk, *Prekursorzy pedagogiki opiekuńczej. J.H. Pestalozzi, J. Korczak, A. Makarenko, J. Babicki*, Toruń 2003; J. Szablicka-Żak, *Pedagogiczne akcenty w literaturze dla dzieci i młodzieży Janusza Korczaka* [w:] *Virginibus puerisque*, t. 2: *Z zagadnień wychowania i opieki nad dzieckiem w XVIII–XX wieku*, red. E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012.

[J. J.]

KORNIŁOWICZ WŁADYSŁAW – ur. 5.08.1884 w Warszawie, zm. 26.09.1946 w Laskach; ksiądz rzymskokatolicki, działacz społeczny. Ukończył szkołę realną. W 1903 rozpoczął studia przyrodnicze na Uniwersytecie w Zurychu. W 1905 wstąpił do Seminarium Duchownego w Warszawie. W 1906 kontynuował studia filozoficzne i teologiczne we Fryburgu w Szwajcarii. 11.04.1912 przyjął święcenia kapłańskie w Krakowie. Został kapelanem Zakładu i Szkoły Gospodarczej Jadwigi Zamoyskiej w Kuźnicach. Utworzył drużyny harcerskie. Po powrocie do Warszawy pracował w Kurii Warszawskiej. W 1918 został asystentem grupy dyskusyjnej „Kółko" skupiającej młodzież akademicką i młodą inteligencję. W czasie wojny polsko-bolszewickiej był kapelanem wojskowym. W 1920 został kapelanem garnizonu we Włocławku. Pracował w seminarium duchownym we Włocławku, wykładając liturgikę. W 1920 został kapelanem Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża i Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi. Od 1922 do 1930 był dyrektorem Konwiktu Teologicznego przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W 1930 zamieszkał na stałe w Laskach. Pracował w Zakładzie dla Ociemniałych. Jako pierwszy w kraju propagował rekolekcje zamknięte. Redaktor kwartalnika „Verbum". Pionier ruchu liturgicznego. W swoich publikacjach akcentował szczególne wartości społeczne i wychowawcze liturgii. Propagator neotomizmu. Współpracował z organizacjami m.in.: Stowarzyszeniem Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie", Stowarzyszeniem Młodych Ziemianek. W czasie II wojny światowej ukrywał się w domach zgromadzenia na Lubelszczyźnie, a także w Żułowie wraz z ewakuowanymi z Lasek dziećmi i siostrami zakon-

nymi. Prowadził działalność duszpasterską i rekolekcyjną. W 1945 powrócił do Lasek.

Źródła: D. Giebułtowicz, *Współpracownicy m. Czackiej: ks. Władysław Korniłowicz*, https://www.ekai.pl0 /wspolpracownicy-m-czackiej-ks-wladyslaw-kornilowicz/ [dostęp: 31.03.2023]; *Ksiądz Władysław Korniłowicz*, oprac. G. Antoniuk, https://www.muzeum-zamoyskich.pl/ksiadz-wladyslaw-kornilowicz [dostęp: 31.03.2023]; W. Mysłek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918–1939: (zarys historyczny)*, Warszawa 1966; R. Wiosek, *Korniłowicz Władysław Emil* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969; R. Wiosek, *Ksiądz Władysław Korniłowicz – kapłan wśród ludzi*, Laski–Warszawa 2009.

[B. P.]

KOSMOWSKI WIKTORYN – ur. 1849, zm. 15.02.1930 w Warszawie; lekarz, filantrop, działacz społeczny. Absolwent Szkoły Głównej Warszawskiej. Brał udział w wojnie francusko-pruskiej (1870–1871) po stronie Francji. Po wojnie wrócił do Warszawy, gdzie otworzył niezależną praktykę lekarską przy ul. Marszałkowskiej 62. Równocześnie pracował w Szpitalu Dzieciątka Jezus. Specjalista i pionier w dziedzinie badania i leczenia chorób dziecięcych. Głównym przedmiotem jego zainteresowania były zagadnienia związane z higieną, leczeniem i pielęgnacją niemowląt i dzieci w pierwszych latach życia. Swoją uwagę zwracał na problemy dzieci najmłodszych, zaniedbanych, ubogich, porzuconych i sierot. Publikował prace przekazujące wiedzę o prawidłowej higienie ciąży, fizjologii noworodków, podstawach pielęgnacji najmłodszych: karmieniu, zapewnieniu odpowiednich warunków, myciu, ubieraniu, aktywności fizycznej dziecka i dobrym śnie. Wspierał rozwój Warszawskiego Szpitala Dziecięcego, który utworzono ze składek dobroczynnych w 1869 z inicjatywy dr. Antoniego Sikorskiego. W 1879 razem z Adamem Bauertzem, Zygmuntem Dobierzewskim i Kazimierzem Filipowiczem utworzył czasopismo medyczne „Kronika Lekarska". Współautor pracy *Niedole dziecięce* (1882), opublikowanej razem z **Adamem Goltzem**, **Aleksandrem Moldenhawerem**, **Stanisławem Markiewiczem** i **Romanem Wierzchelejskim**. Członek **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego**. 8.04.1882 razem z A. Goltzem, S. Markiewiczem, Gustawem Frische, Bolesławem Gepnerem, Konradem Chmielewskim, Adamem Pawińskim, Stanisławem Lesznowskim i Bolesławem Prusem zainicjował powstanie **Towarzystwa Kolonii Letnich**, które organizowano od 1897. W czasie trwania kolonii letnich Kosmowski prowadził badania naukowe dotyczące zdrowia dzieci i publikował treści promujące organizowania ośrodków i przedstawiające korzyści, jakie płyną z leczniczej terapii poza miastem. Ojciec Ireny Kosmowskiej, posłanki, działaczki społecznej i oświatowej.

Źródła: A. Burdkiewicz, J.M. Burdkiewicz, *Profesor Leon Kozłowski jako człowiek uczony, polityk, i jego wpływ na archeologię wrocławską*, „Wychowanie w Rodzinie" 2012, nr 5; W. Kosmowski, *Rys higieny dzieci w pierwszych latach ich życia*, Warszawa 1873; W. Kosmowski, *Wykład chorób dzieci. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, Warszawa 1883; W. Lisowski, *Stanisław Markiewicz (1839–1911). Lekarz społecznik*, „Skalpel" 2010, nr 1; R. Michałowski, *Stanisław Michałowski (1843–1914)*, Łomża 1992; *Niedole dziecięce*, Warszawa 1882; *Od redakcyi*, „Kronika Lekarska" 1880, nr 25; K. Rutkowski, E. Dembińska, *Dr Karol de Beaurdain – a psychiatrist's profile*, „Psychiatria Polska" 2017, nr 51; M. Stopa, J. Brykczyński, *Ostańce. Kamienice warszawskie i ich mieszkańcy*, t. 3, Warszawa 2012; *Ś. P., Wiktoryn Kosmowski*, „Kurjer Warszawski" 1930, nr 46; *Uczeń-zawodnik. Szanse i wyzwania sportu w szkołach sportowych /szkołach mistrzostwa sportowego*, red. B.A. Orłowska, R. Janicka-Szyszko, Gorzów Wielkopolski 2020.

[A. H.]

KOWALSKI STANISŁAW – ur. 10.08.1904 w Wymysłowie Dolnym, zm. 24.08.1990 w Poznaniu; pedagog, socjolog. Specjalista w zakresie procesów socjalizacji, uspołeczniania dzieci i młodzieży. Pionier rozwoju socjologii wychowania. Twórca koncepcji podejścia systemowego w badaniach nad zjawiskami i procesami społecznymi. Inicjator wprowadzenia socjologii wychowania do programów nauczania w szkolnictwie wyższym. Studiował pedagogikę i socjologię na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego (1926–1930). Nauczyciel przedmiotów pedagogicz-

nych w seminariach nauczycielskich w Rawiczu, Lesznie, Poznaniu. Zaangażowany w działalność Zakładu Karnego w Rawiczu. Asystent w Instytucie Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego (1944–1945). Adiunkt w Katedrze Socjologii Uniwersytetu Poznańskiego (1945–1947) i w Instytucie Socjologicznym UŁ (1947–1950). Doktoryzował się na Uniwersytecie w Poznaniu na podstawie rozprawy *Przestępstwo dziecka a struktura społeczna rodziny* (1947). Kierownik: Zakładu Psychologii Wychowawczej Katedry Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1952–1958), Katedry Socjologii (1958–1961), Katedry Pedagogiki i Zakładu Socjologii Wychowania (1961–1969), Zakładu Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki UAM (1969–1974). Wraz z grupą badawczą Polskiej Akademii Nauk prowadził badania nad rozwojem mowy dzieci w przedszkolu oraz w szkole (1953–1958). W obszarze jego zainteresowań badawczych leżało zagadnienie selekcji szkolnych. Kierownik zespołu badawczego Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN (1970–1990). Założyciel poznańskiej Fundacji Naukowej im. Floriana Znanieckiego. Członek wielu instytucji i towarzystw naukowych, a także komitetu redakcyjnego „Rocznika Pedagogicznego" (od 1971) i „Studiów Pedagogicznych" (od 1973). Autor publikacji: *Rozwój mowy i myślenia dziecka* (1962), *Socjologia wychowania w zarysie* (1979). Redaktor prac: *Selekcyjne funkcje wychowania* (1972), *Doskonalenie funkcjonowania systemu wychowawczego w środowisku* (1984).

Źródła: W. Dykcik, *O zastosowaniach socjologii wychowania Stanisława Kowalskiego w pedagogice społecznej* [w:] *Koncepcje pedagogiki społecznej*, red. T. Frąckowiak, Poznań 1996; U. Kamińska, *Kowalski Stanisław* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998; S. Kowalski, *Niektóre socjologiczne aspekty wychowawczego funkcjonowania związków młodzieży* [w:] *Stowarzyszenie społeczne jako środowisko wychowawcze*, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1974; S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974; *Prof. Stanisław Kowalski*, „Nowa Szkoła" 1978, nr 3; W. Wincławski, *Kowalski Stanisław* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 2, Warszawa 2004; J. Włodarek, *Kowalski Stanisław* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2010; J. Włodarek, *Socjologia wychowania w Polsce. Rozwój problematyki i badań w latach 1928–1988*, Poznań 1992; J. Włodarek, *Stanisław Kowalski (1904–1990). Życie i działalność naukowa* [w:] *Zrodziła ich Ziemia Mogileńska*, red. C. Łuczak, Poznań 1997.

[M. N.]

KOWERSKA ZOFIA – ur. 11.12.1845 w Wronowie, zm. 20.03.1929 w Warszawie; pedagog, publicystka, pisarka. Pochodziła z rodziny ziemiańskiej, córka Józefa i Zofii Przewłockich. Matka była działaczką oświatową, która prowadziła tajną szkółkę dla dzieci wiejskich w latach ok. 1840 do 1888. Mieściła się ona w dworku wolańskim, uczyło się w niej kilkadziesiąt dzieci. Zofia pobierała edukację domową w majątku Koźmianów w Woli Gałęzowskiej. W 1863 rodzina została przeniesiona do Siemianowa za działalność patriotyczną. 4.07.1863 wyszła za mąż i przeprowadziła się do Wilna, w 1867 osiadła w majątku Żabno. W 1873 opublikowała pierwsze opowiadanie *Historia o nieśmiałej dziewczynie*. W 1879 została laureatką konkursu „Bluszcza" za pracę *O wychowaniu macierzyńskim*. Książka była kierowana do środowiska ziemiańskiego, zawierała porady dotyczące: zdrowia i higieny matek w czasie ciąży, pielęgnacji niemowląt, zabawy i zajęć ruchowych dla niemowląt, rozwoju umysłowego od pierwszych tygodni życia, charakterystykę natury dzieci, porady dotyczące edukacji elementarnej, zastosowania znaczenie wartości miłości rodzicielskiej, honoru, sumienia i religii w rozwoju dzieci, systemu kar i nagród, doboru nauczycieli domowych, odrębności wychowania dziewcząt i chłopców ze względu na ich charakter, przystosowania do nauki w szkole, roli matki i ojca. W książce łączyła nowoczesne podejście do wychowania fizycznego dziecka z tradycyjną obyczajowością. Upominała się jednak o równe traktowanie dziewcząt i chłopców w kwestii dostępu do edukacji. Sprzeciwiała się ogólnie przyjętemu wzorcowi wychowania dziewcząt jako „ozdób salonu", argumentując iż „dzisiejsze kobiety są słabe, miękkie, chwiejne, trzeba więc, by matki wykorzeniały te wady w swych córkach, by nauką pojętą, seryo, a nie obliczoną na popis, podparły

rozsądek i wolę; by systematycznem a gruntownem jej udzielaniem usunęły tak powszechne wady". Z. Kowerska swoje prace opierała na długoletnim doświadczeniu w wychowywaniu pięciorga własnych dzieci.

Źródła: M. Dębowczyk, *Dziedziczne pasje ziemianek z podbychawskich dworków: Wola Gałęzowska i Józwów* [w:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie III. Panie z dworów i pałaców. Materiały III sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce 11–13 października 2006*, t. 2, red. H. Łaszkiewicz, Lublin 2007; M. Dębowczyk, U. Pytlak, *Śladami Koźmianów, Przewłockich, Kowerskich*, Bychawa 2003; Z. Ciechanowska, *Kowerska Zofia* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV, red. E. Roztworowski, Wrocław 1968–1969; Z. Kowerska, *O wychowaniu macierzyńskiem,* Warszawa 1894.

[A. H.]

KRAHELSKA HALINA – ur. 12.05.1886 w Odessie, zm. prawdopodobnie 19.04.1945 w Ravensbrück; socjolog, publicystka, pisarka, działaczka polityczna i społeczna. Działaczka ruchu socjalistycznego, w 1919 jako członek Polskiej Organizacji Wojskowej (od 1917) przyjechała do Polski. W latach 1919–1921, 1927–1931 pełniła funkcję zastępcy Głównego Inspektora Pracy. **Inspekcja Pracy** nadzorowała m.in. realizację przepisów w zakresie organizacji i nadzoru nad **żłobkami przyfabrycznymi**. Krahelska inicjowała rozwój tego typu żłobków. Dzięki jej zabiegom przedsiębiorstwa państwowe zaczęły zakładać żłobki (od 1925). Doprowadziła do porozumienia z dyrekcją Państwowego Monopolu Tytoniowego i uruchomienia w przedsiębiorstwie systemu opieki nad matką i dzieckiem. Zainicjowała instytucje tzw. **stacji lotnych opieki nad matką i dzieckiem** przy fabrykach. Współuczestniczyła w opracowaniu podręcznika metodologii przyfabrycznej opieki nad matką i dzieckiem. Aktywnie uczestniczyła w organizowaniu szkoleń pielęgniarek i piastunek. Od 1931 reprezentowała Polskę w Międzynarodowym Biurze Pracy. Zawodowo zajmowała się systemem ochrony pracy i opieki społecznej, w tym przede wszystkim zagadnieniami związanymi z ochroną macierzyństwa i zdrowia kobiet oraz pracowników młodocianych. Badała wpływ pracy w warunkach nadmiernego obciążenia na zdrowie fizyczne i psychiczne kobiet. Opublikowała wiele prac naukowych i popularnych, w tym: *Praca dzieci i młodocianych w Polsce* (Warszawa 1928), *Ochrona macierzyństwa robotnicy w przedsiębiorstwach państwowych polskich* (Warszawa 1928), *Praca młodzieży a zadania służby społecznej* (Warszawa 1930), *Przeobrażenia w rodzinie współczesnej i w roli kobiety. Życie gospodarcze i ekonomika społeczna* (Lwów 1933), *Ochrona pracy w Polsce. Stan obecny i drogi dalszego rozwoju* (wespół z W. Landauem, Warszawa 1928). Współpracowała z Instytutem Gospodarstwa Społecznego, mając udział w publikacji „Pamiętników bezrobotnych" i „Pamiętników chłopów".

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; M. Kirstowa, S. Wolski, H. Krahelska, *Dwa wrześnie*, Warszawa 1983; T. Kozłowski, *Inspektor pracy. Halina Krahelska*, Warszawa 2014; H. Krahelska, *Wspomnienia rewolucjonistki*, Warszawa 1957; H. Krahelska, *Ze wspomnień inspektora pracy*, Warszawa 1936; A. K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1, Warszawa 1987; Z. Wróblewski, *Wykuć serca muszę*, Warszawa 1983.

[K. Ch.]

KRAJOWE STOWARZYSZENIE CZERWONEGO KRZYŻA WE LWOWIE – organizacja dobroczynności społecznej niosąca pomoc ofiarom wojny. Początki jej funkcjonowania na terenie Galicji to moment utworzenia Austriackiego Stowarzyszenia Czerwonego Krzyża w 1878. Na ziemiach polskich funkcjonowały: Stowarzyszenie Patriotycznej Pomocy Czerwonego Krzyża Galicji oraz Krajowe Stowarzyszenie Dam Patriotycznej Pomocy Czerwonego Krzyża, które połączono w 1891. Tak powstało Krajowe Stowarzyszenie Mężczyzn i Dam Czerwonego Krzyża w Galicji, którego główną siedzibą był Lwów. Posiadało filię w Krakowie. Po wybuchu I wojny światowej władze austriackie wyraziły zgodę na utworzenie autonomicznego Galicyjskiego Towarzystwa Pań i Panów Czerwonego Krzyża we Lwowie. W 1918 zmieniono nazwę na Krajowe Stowarzyszenie Czerwonego Krzyża we Lwowie,

które stanowiło integralną część powstającego Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża. Jego celem było podjęcie skoordynowanych działań na rzecz efektywnego wsparcia cierpiącym z powodu wojny. Organizowano pomoc dla wszystkich rannych wojskowych, roztaczano opiekę nad jeńcami. Ponadto pomagano przy zwalczaniu skutków klęsk i katastrof żywiołowych. Lwowska organizacja **Polskiego Czerwonego Krzyża** była najbardziej zasobną w środki spośród innych powstających na terenach Polski. 24.02.1918 organizacja wykupiła od dr. Andrzeja Chamca zakopiańską lecznicę, w której powstały szpital i sanatorium dla legionistów dotkniętych gruźlicą. Ośrodek lwowski prowadził ambulatoria ogólne i dentystyczne, zajmował się tworzeniem gabinetów naświetleń. Działał także w celu aktywizowania młodzieży wokół pomocy potrzebującym, rozwijając koła młodzieżowe. Lwowskie stowarzyszenie zwracało szczególną uwagę na poprawianie kondycji zdrowotnej dzieci, czego dowodem była inicjatywa wprowadzenia regularnego leczenia tranowego, otwieranie świetlic dla najmłodszych i młodzieży. Organizowano kwesty dla ubogich oraz posterunki drogowe, udzielające pomocy ofiarom wypadków. Oddział prowadził także szkolenia z pierwszej pomocy i sprzedaż apteczek turystycznych. Lwowski oddział PTCK funkcjonował do 1939.

Źródła: *Lwów, Łuck i Wilno – 1919 rok*, https://pcktorun.pl/lwow-luck-i-wilno-1919-rok/ [dostęp: 27.09.2023]; *Statut Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża*, Warszawa 1919; A. M. Stefanicka, *Działalność Towarzystwa Pomocy Polakom w Londynie 1939–2020*, Warszawa 2020; M. Siwiec-Cielebon, *Drużyna ratownicza i stały punkt sanitarno-odżywczy PCK Wadowice. Przyczynek do historii społecznej przygotowań obronnych II RP*, „Wadoviana" 2022, nr 25.

[A. H.]

KRAJOWE UKRAIŃSKIE TOWARZYSTWO OCHRONY DZIECI I OPIEKI NAD MŁODZIEŻĄ

– związane z ludnością ukraińską stowarzyszenie o charakterze organizacji charytatywnej założone w 1917 we Lwowie, działające na terytorium Polski w okresie międzywojennym. Zakres działania towarzystwa obejmował województwa: lwowskie, tarnopolskie, stanisławowskie, krakowskie. Jego aktywność skupiała się głównie wokół opieki nad dzieckiem sierocym. W powiecie tarnopolskim towarzystwo przy pomocy filii prowadziło Ochronkę Ukraińskich Sierot Wojennych, założoną w 1917 z inicjatywy Fundacji ks. Ostrogskiego. Koedukacyjny zakład był przeznaczony dla 35 dzieci. Wiosną 1918 towarzystwo objęło patronatem drużyny ukraińskiej organizacji młodzieżowej „Płast". Do kierowania jednostkami powołano komisję, Naczelną Płastwą Radę, działającą w strukturach towarzystwa. W okresie międzywojennym rada funkcjonowała bez legalizacji. Krajowe Ukraińskie Towarzystwo Ochrony Dzieci i Opieki nad Młodzieżą prowadziło działalność na podstawie statutu zatwierdzonego 1.11.1923 przez Lwowski Urząd Wojewódzki. Organizacja dzieliła się na sekcje, które miały zajmować się: młodzieżą, działalnością wydawniczą, utrzymywaniem bibliotek, Ukraińską Radą Matek oraz przychodnią. W latach 1920–1930 działalność „Płast", pod nadzorem towarzystwa, rozwijała się szczególnie intensywnie na terenach Galicji Wschodniej. Patronat nad organizacją „Płast" zakończył się 26.09.1930 wraz z jej likwidacją. Towarzystwo kontynuowało swoją działalność, organizując m.in. zbiórki publiczne. Jedna ze zbiórek darów była prowadzona od października do listopada w 1937 w Kamionce Strumiłowej. Propagowano także ruch turystyczny przez organizowanie wędrownych obozów, w 1938 np. jeden z takich obozów poprowadzono przez tereny Beskidu Niskiego i Sądeckiego. Wraz z wybuchem II wojny światowej w 1939 organizacja zakończyła działalność.

Źródła: T. Duda, *Życie polityczne Łemków sądeckich i gorlickich w latach 1926–1939*, „Rocznik Sądecki" 1992, t. 20; *Ogłoszenie o wyniku zbiórek publicznych*, „Tarnopolski Dziennik Wojewódzki" 1937, nr 20; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; *Płast* [w:] *Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918–1970*, Warszawa 1971; Р. Висоцький, *Пацифікація Галичини 1930 року. Документи*, t. 1, Львів 2019; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

[M. N.]

KRAJOWE ZAKŁADY PODRZUTKÓW W GALICJI – placówki zapewniające opiekę nad porzucanymi dziećmi powołane do życia w 1868 na bazie wcześniej działających w Krakowie i Lwowie **zakładów podrzutków**. Zgodnie z ustawą państwową z 29.02.1868 zakłady trafiły w zarząd Wydziału Krajowego we Lwowie. W myśl obwieszczenia namiestnika z grudnia 1869 do zakładów miały być przyjmowane tylko dzieci, za które opłacona została taksa. Wyjątkiem były podrzutki, których rodziców nie udało się odnaleźć lub dzieci urodzone na oddziale położnic, których matki trafiły tam w celach naukowych lub te, których matki zgodziły się na funkcję mamek w zakładzie dla podrzutków. W 1869 pod opieką Zakładu Podrzutków we Lwowie znajdowało się blisko 3,1 tys. dzieci, zaś Zakład Położnic i Podrzutków w Krakowie (Szpital św. Łazarza) obejmował opieką niespełna 2,4 tys. dzieci. Zdecydowana większość podopiecznych zakładów przebywała na wsi pod opieką mamek (w Krakowie było to 92%). Wprowadzone obostrzenia w zakresie opłat przyniosły wyraźne zmniejszenie liczby przyjmowanych do placówek dzieci (we Lwowie liczba przyjmowanych na koszt funduszu krajowego zmniejszyła się ze 105 w 1869 do 28 w 1870, zaś przyjętych za opłatą ze 129 do 9). Zakłady krajowe dla podrzutków zlikwidowane zostały ustawą z 10.05.1873, a znajdujące się w nich dzieci miały być zgodnie z obwieszczeniem Wydziału Krajowego utrzymywane z funduszu krajowego. Wraz z wygaszaniem praw przebywających w zakładach dzieci zmniejszała się liczba podopiecznych – w 1874 było ich już tylko łącznie 1,9 tys. 22.01.1886 Sejm Krajowy przyjął uchwałę o przyjmowaniu dzieci na fundusz podrzutków w Krakowie, określającą kategorie dzieci, którym przysługiwała opieka ze środków funduszu. Dzieci trafiające do krakowskiego zakładu przekazywano na wychowanie do kobiet w mieście za z góry ustaloną miesięczną opłatą.

Źródła: P. Franaszek, *O początkach szpitalnictwa krakowskiego i historii krakowskiego zespołu szpitalnego w dzielnicy Wesoła* [w:] *Kliniki i zakłady teoretyczne: Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w krakowskiej dzielnicy Wesoła: gmachy i ludzie*, red. P. Franaszek, Kraków 2016; A. Haratyk, *Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece nad dziećmi ubogimi i osieroconymi (1867–1914)*, Kraków 2007; K. Irzyk, *Szpital św. Łazarza w Krakowie jako dom podrzutków (1788–1873)*, „Studenckie Zeszyty Historyczne Koła Naukowego Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego" 2008, z. 14; E. Maj, *Administracyjno-prawne instrumenty ochrony socjalnej w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 2022.

[J. J.]

KRAJOWY FUNDUSZ SIEROCY – instytucja finansowa wspierająca potrzebujące dzieci powołana 2.02.1905. Powstała z części nadwyżek z obrotu **zbiorowych kas sierocych**, które były przyznane krajowi ustawą państwową z 3.06.1901. Kasy sieroce w Galicji miały swoje początki w 1858. Wówczas sądy deponowały gotówkę przeznaczoną na opiekę nad najmłodszymi w kasach zbiorowych lub w innych miejscach, gdzie pieniądze mogły być lokowane na korzystniejszych warunkach. Celem było m.in. udzielanie pożyczek za zabezpieczeniem hipotecznym oraz pomoc w umieszczaniu potrzebujących dzieci w odpowiednich ośrodkach opiekuńczych. Fundusz wydawał pozwolenie na przyjęcie na utrzymanie i wychowanie sieroty na koszt lub przy wsparciu KFS, określał kierunek oraz rodzaj wychowania, a także wysokość wynagrodzenia (w poszczególnych wypadkach). Decydował też o umieszczeniu dziecka w zakładzie wychowawczym lub u osób prywatnych. Prowadził ewidencję wszystkich małoletnich znajdujących się w zakładach oraz u osób prywatnych na koszt funduszu. Miał „służyć na utrzymanie i wychowanie ubogich sierót aż do ukończenia 18 roku życia, tudzież dzieci opuszczonych i zaniedbanych lub na zaniedbanie narażonych, a przynależnych do jednej z gmin galicyjskich, przyczem sieroty po wojskowych, którzy zginęli w wojnie lub przy pełnieniu służby wojskowej mają być przedewszystkim uwzględnione". Zwracano także uwagę na zapobieganie i hamowanie moralnego zaniedbania najmłodszych. Fundusz popierał działalność opierającą się na systemie familijnym zbiorowym. W swojej działalności wspierającej bardziej zwracał uwagę na pomoc ośrodkom małym, znajdującym się naj-

częściej na wsi. Pomagał głównie sierotom w wiejskich ochronkach, był orędownikiem utworzenia Towarzystwa Ochronek Wiejskich dla zwiększenia liczby instytucji przeznaczonej dla pomocy dzieciom.

Źródła: J. Bąk, *Gminne rady sieroce, ich kasy i krajowy fundusz sierocy w Galicji*, „Studia Historyczne" 1981, t. 24, nr 2; K. Broński, *Kwestia opieki publicznej nad ubogimi w Galicji w dobie autonomicznej (wybrane problemy)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie" 2008, nr 779; Z. Gargas, *O krajowym funduszu sierocym*, Lwów 1905; A. Haratyk, *Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece nad dziećmi ubogimi i osieroconymi (1867–1914)*, Kraków 2007; B. Olearski, *W sprawie sierocej (Odpowiedź p. Franciszkowi Bujakowi)*, Kraków 1908; A. Pilecki, *Zbiór przepisów i rozporządzeń o zbiorowych kasach sierocych wraz z uwagami o praktycznem zastosowaniu wydanych norm i odnośnymi wzorami*, Lwów 1900.

[A. H.]

KRAJOWY KOMITET KÓŁ PRZYJACIÓŁ DZIECI NA DIECIE BEZGLUTENOWEJ – organizacja zrzeszająca powstające od początku lat 80. koła przyjaciół, przede wszystkim rodziców, dzieci z zespołami złego wchłaniania, głównie z nietolerancją glutenu i chorobą trzewną (celiakią). W latach 80. XX wieku dzieci takich było w Polsce ok. 100 tys. (3 tys. z celiakią), panujący w kraju kryzys spowodował brak żywności bezglutenowej, co zagrażało zdrowiu i życiu chorych dzieci. Dzięki inicjatywie i działalności rodziców, w szczególności Anny Karwackiej, która opublikowała w „Kobiecie i Życiu" artykuł o problemach dzieci z zespołami wchłaniania, do redakcji zaczęli zgłaszać się rodzice dzieci z podobnymi problemami. Początkowo zorganizowali się w koło przyjaciół dzieci przy Zarządzie Stołecznym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, później na terenie innych regionów. Na przełomie 1981/1982 powstały 33 koła, które objęły opieką 3,5 tys. dzieci. W 1982 powstał Krajowy Komitet Kół Przyjaciół Dzieci na Diecie Bezglutenowej, pierwszym jego przewodniczącym został Wacław Iszkowski. Komitet podjął akcję propagującą wiedzę z dziedziny rozpoznawania i zapobiegania chorobom złego wchłaniania, postulował usprawnienie systemu rekompensat pieniężnych w związku z rosnącymi kosztami utrzymania chorego dziecka, wydawanie biuletynu „Przekreślony Kłos" zawierającego informacje z pedagogiki, psychologii dotyczące potrzeb psychicznych dziecka przewlekle chorego, jak również przepisy potraw bezglutenowych i bezmlecznych. Komitet koncentrował się na poszukiwaniu producentów żywności niezbędnej do diet specjalnych, rozwiązaniu problemu oznaczania produktów bezglutenowych, tworzeniu specjalnej sieci punktów sprzedaży żywności dietetycznej oraz uruchomieniu przedszkoli i oddziałów dla dzieci z zespołem złego wchłaniania. W I połowie lat 20. XXI w. wszystkie koła (około 200 kół obejmuje opieką ok. 30 tys. dzieci) reprezentowane były przez Krajowy Komitet Kół Przyjaciół Dzieci na Diecie Bezglutenowej.

Źródła: G. Rolicka, *Sans gluten – oznacza życie,* „Przyjaciel Dziecka" 1982, nr 6; L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; B. Tracewski., *Przyjaciele Dzieci. 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci,* Warszawa 1997; M. Źródlak, *Dziecko na diecie bezglutenowej. Poradnik dla rodziców*, Warszawa 2021.

[A. M.-S.]

KRAJOWY KOMITET POMOCY DZIECIOM NIEPEŁNOSPRAWNYM RUCHOWO – utworzony w 1983 z inicjatywy rodziców chorych dzieci, początkowo działał pod nazwą Krajowy Komitet Kół Pomocy Dzieciom z Niepełną Sprawnością Ruchową. Pierwszym jego przewodniczącym był Zbigniew Weigl. W 1983 założono kilkadziesiąt kół w całym kraju. Współpracowały z lokalnymi władzami, Biurem Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, **Państwowym Funduszem Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych**. Komitet pozyskiwał pomoc zagraniczną w postaci sprzętu rehabilitacyjnego i dydaktycznego, obuwia zdrowotnego, wózków inwalidzkich, rowerów rehabilitacyjnych, balkoników do nauki chodzenia. W wyniku działań Komitetu z inicjatywy Jerzego Serejskiego w 1988 w Specjali-

stycznym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym Towarzystwa Przyjaciół Dzieci „Helenów" powstał Dział Wieloprofilowego Usprawnienia Dzieci z Uszkodzonym Układem Ruchu. Przy współpracy z władzami koła komitetu utworzyły pierwsze specjalistyczne żłobki, przedszkola i szkoły w Poznaniu i Warszawie. W 1985 powstał m.in. żłobek w Poznaniu dla 36 dzieci, przy Instytucie Ortopedii i Rehabilitacji Akademii Medycznej w Poznaniu w 1987 utworzono specjalistyczne klasy dla 15 dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym. Koła organizowały kolonie letnie i zimowe, zajęcia sportowe, zawody, festyny, imprezy turystyczne. W latach 80. przy komitecie powołano Zespół Badań nad Zaburzeniami Ruchowymi u Dzieci. W 1988 uruchomiono w Warszawie Ośrodek Szkoleniowy Komunikacji Symbolicznej „Blissa" upowszechniający metodę porozumiewania się z dziećmi ciężko upośledzonymi ruchowo. W 1997 w strukturach komitetu funkcjonowało 99 kół pomocy dzieciom niepełnosprawnym ruchowo obejmujących opieką ok. 11 tys. dzieci. W 2022 funkcjonowało ok. 100 kół. Komitet prowadzi przedszkola, żłobki, warsztaty terapeutyczne, organizuje turnusy rehabilitacyjne, wycieczki i pielgrzymki dla niepełnosprawnych i ich rodzin.

Źródła: J. Bogdaszewski, *Od tradycji do nowoczesności*, „Przyjaciel Dziecka" 2019, nr 1–6; L. Tekla, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

KRAJOWY KOMITET POMOCY DZIECIOM SPECJALNEJ TROSKI – powstał w 1963 przy Zarządzie Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. W 1984 komitet zmienił nazwę na Krajowy Komitet Pomocy Osobom z Upośledzeniem Umysłowym. Wydawał biuletyn „Materiały Informacyjno-Dydaktyczne". Zajmuje się prowadzeniem kolonii letnich i zimowych, turnusów rehabilitacyjnych dla młodzieży oraz rehabilitacyjnych turnusów rodzinnych, na których rodzice uczą się prostych zabiegów rehabilitacji i metod właściwego postępowania psychopedagogicznego. Zajęcia prowadzą specjaliści kierunkowi. W 1970 komitet, jako ogólnopolska reprezentacja, uzyskał członkostwo w Międzynarodowej Lidze Stowarzyszeń na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym (obecnie: Inclusion International). W 1976 komitet wprowadził koncepcję „szkoły matek" realizowaną na turnusach wczasowych. Idea oparta została na poznaniu dziecka i jego rehabilitacji oraz pomocy matce w wytworzeniu w sobie realistycznego obrazu dziecka, przyjęciu optymistycznej postawy wobec niego i podjęciu właściwego postępowania rehabilitacyjnego i wychowawczego w domu. W 1979 komitet we współpracy z Instytutem Psychoneurologicznym w Warszawie uznał, że przyjęte na turnusach rehabilitacyjnych metody wielospecjalistycznej, kompleksowej pomocy dziecku i rodzinie dawały dobre rezultaty. W związku z tym wspólnie utworzono stałą placówkę wczesnej interwencji i postępowania – Ośrodek Konsultacyjny dla Dzieci Specjalnej Troski do 6 roku życia w Warszawie. W 1991 komitet i jego koła oddzieliły się od TPD, rejestrując pozarządową, samopomocową, niedochodową organizację o nazwie Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym. Na podstawie uchwały Zgromadzenia Elektorów z 19.09.2015 w marcu 2016 zmieniono nazwę na Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną.

Źródła: H. Gąsior, *Czynniki determinujące postawy rodzicielskie wobec dzieci upośledzonych umysłowo*, „Chowanna" 2004, t. 1; K. Mrugalska *Pomóc rodzinie znaczy pomóc dziecku*, „Przyjaciel Dziecka" 1977, nr 12; L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9.

[A. M.-S.]

KRAJOWY KOMITET PRZYJACIÓŁ DZIECI Z CUKRZYCĄ – powołany w 1979 przy Zarządzie Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Warszawie razem z Kołami Przyjaciół Dzieci Chorych na Cukrzycę. Jego inicjatorami i orga-

nizatorami byli działacze TPD, lekarze, diabetolodzy, m.in.: Jerzy Serejski, Alicja Symonides, Wiesława Bartnikowa, Sławomir Izak, Józef Krajewski. Początkowo komitet realizował działania o charakterze profilaktycznym i wychowawczym. W latach 80. XX wieku dostarczał kołom, przychodniom diabetologicznym, koloniom zdrowotnym i turnusom rehabilitacyjnym insulinę monokomponentną, strzykawki, igły, odczynniki do domowej kontroli poziomu cukru we krwi. Przychodniom przekazywano aparaty elektroniczne do oznaczania poziomu cukru. Komitet zainicjował podniesienie wysokości zasiłku rodzinnego, podwyższenie dla dzieci z cukrzycą normy mięsa (w okresie reglamentacji) i wysokości wypłacanej rekompensaty. Wyodrębniano sklepy dla rodziców i opiekunów dzieci z cukrzycą. Koła nawiązywały współpracę z zakładami produkcyjnymi. Komitet przekazywał rodzinom odzież i obuwie od zagranicznych organizacji charytatywnych. Koła wspomagały rodziny w trudnej sytuacji materialnej, pozyskując środki m.in. z opieki społecznej, stowarzyszeń charytatywnych. Organizowano kolonie i obozy zdrowotne, z których skorzystało wiele tysięcy dzieci, również w ośrodkach zagranicznych. Obozy były przeznaczone dla 50–60 dzieci w 10-osobowych grupach najmłodszych i 15-osobowych dla starszych. Na koloniach uczono dzieci m.in. kontroli nad zdrowiem: oznaczania poziomu cukru w moczu, ustalania dawek insuliny i robienia zastrzyków. Pracownicy TPD występowali do władz lokalnych i centralnych, postulując wypracowanie rozwiązań systemowych dotyczących kompleksowego programu opieki nad dziećmi i młodzieżą z cukrzycą. W 2023 działało 28 Kół Przyjaciół Dzieci z Cukrzycą, organizujących wyjazdy edukacyjne, spotkania, webinary i prelekcje z diabetologami, bezpłatne konsultacje ze specjalistami.

Źródła: I. Malanowska, *Różnorodność działań w jedności celów*, „Przyjaciel Dziecka" 2011, nr 1–6 (628–633); L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

KRAJOWY KOMITET WYCHOWANIA RESOCJALIZUJĄCEGO IM. KAZIMIERZA LISIECKIEGO – powołany uchwałą Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** 11.12.1988 jako wsparcie pedagogów ulicy w pracy z dziećmi i młodzieżą niedostosowaną społecznie oraz jako uzupełnienie systemu opieki nad dzieckiem. W 1989 w Warszawie i Stołecznym Województwie Warszawskim komitet powołał pierwsze ogniska wychowawcze, w 1993 na terenie Polski funkcjonowało 75 ognisk, które były dofinansowane przez kuratoria oświaty i wychowania. W 1993 powołano Krajowy Ośrodek Metodyczny Komitetu. Od 1994 działał Klub Dyskusyjny Komitetu dla działaczy TPD i innych organizacji. Wyniki obrad publikowane były w biuletynie i „Naszym Animatorze". Od 1996 komitet organizował cykl spotkań – Forum Przyjaciół Dzieci Ulicy. W 1996 powołano Centrum Działalności Charytatywnej organizującej pomoc powodzianom i dla dzieci biednych. Celami komitetu było: troska o zdrowie fizyczne i psychiczne dzieci i młodzieży, łagodzenie skutków ubóstwa rodzin z dziećmi, ochrona praw dziecka i rodziny, wspieranie środowiskowego modelu opieki nad dzieckiem. Zadania były realizowane poprzez: Integracyjne Centrum Opieki, Wychowania i Terapii w Serocku (Środowiskowe Ognisko Wychowawcze, Dom Wczasów Dziecięcych, Ponadgminna Specjalistyczna Placówka Wsparcia Dziennego, Szkolne Schronisko Młodzieżowe), Koszalińską Delegaturę Komitetu (programy profilaktyczno-edukacyjne, szkolenie i doradztwo, działalność edukacyjna). W strukturach wypracowano trzy propozycje działań ulicznych jako wparcie środowiskowych ognisk wychowawczych: „Pedagog Rodzinny", „Wychowawca Podwórkowy" i „Przyjaciel Dzieci Ulicy". Programy były skierowane do dzieci pozostawianych bez opieki, pochodzących z rodzin dysfunkcyjnych, wychowujących się w środowisku patologicznym, dzieci sprawiających problemy wychowawcze oraz dzieci z rodzin mających problem z nawiązaniem relacji.

Źródła: B. Adamczyk, *Organizacje pozarządowe w Polsce jako platforma wsparcia i promocji działań streetworkerskich skierowanych do dzieci ulicy,* „Українська полоністика" 2015, nr 12; E. Ozga,

Programy profilaktyki zagrożeń w środowisku lokalnym [w:] *Kształtowanie postaw czynnych i więzi środowiskowych*, red. Z. Gawlin, Kraków 2001; *Sprawozdanie merytoryczne Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego za lata 2016–2017*, https://kkwr.org.pl [dostęp: 6.02.2023]; *Wciąż spełniamy tę samą misję. Rozmowa z Wiesławem Kołakiem, prezesem Zarządu Głównego TPD,* „Przyjaciel Dziecka" 2012, nr 7–12.

[A. M.-S.]

KRAJOWY OŚRODEK ADOPCYJNO-OPIEKUŃCZY – powołany przez **Towarzystwo Przyjaciół Dziecka** w Warszawie we wrześniu 1960 jako placówka niepubliczna. Do 1962 funkcjonował pod nazwą Ośrodek Przysposobienia Dzieci. Zaangażowani w jego powstanie byli m.in. **Jan Starczewski** (prezes Okręgu Stołecznego), Krystyna Krzywiec (wiceprezes), Teresa Strzębosz, Zofia Dębińska, Andrzej Stelmachowski, Adam Strzembosz. Celem inicjatywy było utworzenie dla osieroconych dzieci zastępczego środowiska rodzinnego. Początkowo Ośrodek zajmował się tylko adopcją dzieci. Współpracował z Wydziałem Zdrowia i Opieki Społecznej, Stołecznym Ośrodkiem Matki i Dziecka, **Instytutem Matki i Dziecka**, Zakładem Propedeutyki Pediatrii Społecznej Akademii Medycznej w Warszawie, pielęgniarkami społecznymi, domami małego dziecka, sądami dla nieletnich. Utworzono poradnię dla matek niewydolnych wychowawczo i nieakceptujących swojej ciąży. Od 1965 prowadzono organizację rodzin zastępczych i powołano Komisję ds. Rodzin Zastępczych. W ciągu pierwszych trzech lat w **rodzinach zastępczych**, znalazło się ponad 150 dzieci. Od 1968 organizowano **rodzinne domy dziecka**. W 1978 ośrodek powołał Poradnię ds. Rodzicielstwa Zastępczego, a od 1979 – **rodziny zastępcze terapeutyczne**. W latach 1979–1987 ośrodek miał pod swoją opieką 43 rodziny zastępcze terapeutyczne, w których wychowywało się 45 dzieci. Zespół współpracujący z ośrodkiem zgłosił projekt zmian w **kodeksie rodzinnym i opiekuńczym** w sprawie przepisów adopcyjnych, które weszły w życie w 1964. W ramach ośrodka powołano społeczną Komisję Kwalifikacyjną ds. Adopcji pod przewodnictwem m.in. Heleny Zabłockiej i Alicji Szymborskiej. W 1990 przy ośrodku uruchomiono pierwszy w Polsce telefon zaufania. Do czerwca 2010 za pośrednictwem ośrodka adoptowano 2602 dzieci. Ośrodek m.in. tworzy i wspiera rodziny zastępcze, prowadzi poradnie, terapie, grupy wsparcia i udziela pomocy rodzinom naturalnym.

Źródła: H. Kmiotek, E. Malicka, M. Stupak, *50 lat działalności Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie,* http://adopcjatpd.pl/wp-content/uploads/2016/01/biuletyn.pdf [dostęp: 6.05.2023]; J. Matejek, *Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych,* Kraków 2008; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

KRAJOWY ZAKŁAD DLA GŁUCHONIEMYCH W KOŚCIANIE – instytucja opiekuńcza założona w 1871 w Bydgoszczy przez Wilhelma Schmidta. Funkcjonowała jako prywatna szkoła dla głuchoniemych. Początkowo uczyło się w niej 10 podopiecznych, a zakład funkcjonował jako tzw. eksternat. Uczniowie mieszkali w domach prywatnych i chodzili do szkoły na zajęcia. Od 1874 instytucja była wspierana finansowo przez władze prowincji i Urząd Miasta Bydgoszczy. W 1876 placówka została przejęta przez Urząd Prowincjonalny, w 1877 nadzór nad zakładem objął Sejmik Prowincjonalny. Szkoła prowadziła działalność pod nazwą Prowincjonalny Ośrodek dla Głuchoniemych. W 1880 uczyło się w niej 45 osób, zatrudniała 4 nauczycieli i jedną nauczycielkę szkoły przemysłowej. W 1896 ukończono rozbudowę instytucji. Od 1896 uzyskała zgodę na przeprowadzanie egzaminów na nauczyciela głuchoniemych. Od 1908 do 1909 dobudowano nowe skrzydło siedziby szkoły. Zakład posiadał aulę, 9 sal lekcyjnych i salę gimnastyczną. W 1911 dokonano zmiany nazwy na Krajowy Zakład dla Głuchych. W 1913 w szkole kształciło się 83 dzieci w ośmiu klasach. W placówce nauczano m.in. koszykarstwa, szczotkarstwa, tapicerstwa i masażu. W 1920 po raz pierwszy dyrektorem został Polak – Roman Fischbach. Do zakładu uczęszczało 70 osób, pracowało w nim 6 nauczycieli. W 1922 wprowadzono nauczenie w języku polskim.

Tego samego roku placówka została przeniesiona do Kościana. Dotychczasowa nieruchomość została przejęta przez Bydgoski Ośrodek dla Niewidomych. Zakład w Kościanie został filią Poznańskiego Zakładu dla Niewidomych i Głuchych. W 1934 placówka w Kościanie została zlikwidowana. Podopieczni zostali przeniesieni do ośrodka w Poznaniu.

Źródła: R. Bielecki, *Z dziejów ośrodka*, http://www.oswnr2.bydgoszcz.pl/index.php/zajecia-terapeutyczne/biofeedback/2-uncategorised [dostęp: 6.04.2023]; J. Głowacki, *Szkolnictwo dla głuchych w Polsce w okresie międzywojennym* [w:] *O wychowaniu dzieci głuchych. W 150-lecie Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie*, red. O. Lipkowski, Warszawa 1967; B. Janiszewska-Mincer, *Pierwszy ośrodek dla Głuchoniemych w Bydgoszczy*, „Kalendarz Bydgoski" 1996; P. Jezierski, *W świecie ciszy*, „Kalendarz Bydgoski" 2005; J. Kaczmarek, *Ośrodek szkolno-wychowawczy dla dzieci głuchych w latach 1832–1982 (rys monograficzny)*, „Kronika Miasta Poznania" 1982, nr 3–4; M. Pękowska, *Zakład Głuchoniemych w Poznaniu i Zakład dla Niewidomych w Bydgoszczy (1832–1914). Stan i potrzeby badawcze* [w:] *Dzieje kształtowania się polskich instytutów oświatowych*, red. E.A. Mierzwa, Piotrków Trybunalski 2002; J. Umiński, *Tradycja szkolnictwa dla głuchych*, „Kalendarz Bydgoski" 2004.

[B. P.]

KRAJOWY ZAKŁAD DLA GŁUCHONIEMYCH W POZNANIU – instytucja opiekuńcza, do której powstania przyczynił się Józef Sikorski. W 1831 rozpoczęto nabór do zakładu, a 28.01.1832 pierwsi trzej uczniowie zostali zapisani do szkoły. Szkoła została umieszczona przy Seminarium Nauczycielskim w poznańskiej dzielnicy Śródka. Zakład został przejęty przez stany generalne Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Pierwszym dyrektorem był Stefan Gruszczyński. W latach 1832–1834 istniała przy szkole placówka dla dzieci niewidomych. W latach 1836–1837 dokonano rozbudowy instytucji. W 1875 uzyskała ona prawo samodzielnego kształcenia nauczycieli ze specjalizacją nauczania głuchych. Tego samego roku obok języka polskiego wprowadzono język niemiecki jako przedmiot obowiązkowy. W 1905 rozbudowano szkołę. W 1907 uruchomiono internat dla dzieci liczący 200 miejsc. W latach 1919–1920 działalność szkoły wstrzymano ze względu na brak opału. W miesiącach letnich budynki szkoły zostały zmienione na schroniska dla uchodźców z Wileńszczyzny. 9.04.1922 w placówce odbył się pierwszy zjazd przedstawicieli szkół dla głuchych z całego kraju. Od 1923 do 1926 trwała modernizacja budynków szkolnych. W 1927 dokonano elektryfikacji zakładu. W 1934 przejęto podopiecznych zlikwidowanej filii w Kościanie. 1.04.1938 dokonano zmiany nazwy na Poznański Zakład dla Niewidomych i Głuchych. Po wybuchu II wojny światowej budynek internatu został przeznaczony na schronisko dla emigrantów niemieckich. W 1942 po oddaniu budynków przez wojsko w zakładzie umieszczono dzieci głuche pochodzenia niemieckiego. W czasie II wojny światowej szkoła została zniszczona. Po wyzwoleniu, pod koniec 1945 do szkoły chodziło 121 dzieci. 18.07.1947 oddano do użytku odbudowany budynek. Od 1996 funkcjonuje jako Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niesłyszących im. Józefa Sikorskiego.

Źródła: J. Kaczmarek, *Ośrodek szkolno-wychowawczy dla dzieci głuchych w latach 1832–1982 (rys monograficzny)*, „Kronika Miasta Poznania" 1982, R. 50, nr 3–4; *Królewski/Prowincjonalny Zakład dla Głuchoniemych na Śródce 1832–1919*, https://cyryl.poznan.pl/kolekcja/krolewski-prowincjonalny-zaklad-dla-gluchoniemych-na-srodce-1832-1919/ [dostęp: 2.04.2023]; H. Ryll, *Stan szkolnictwa specjalnego w Polsce w ostatnim pięcioleciu*, „Szkoła Specjalna" 1938/1939, nr 15.

[B. P.]

KRAKOWSKI BISKUPI KOMITET POMOCY DLA DOTKNIĘTYCH KLĘSKĄ WOJNY (KSIĄŻĘCO-BISKUPI KOMITET W KRAKOWIE) – największa w Galicji organizacja pomocowa powstała w Krakowie w styczniu 1915 z inicjatywy biskupa **Adama Stefana Sapiehy**. W skład prezydium komitetu weszli również arcybiskup krakowski Franciszek Symon, Kazimierz Kostanecki i Jan Górski. Komitet składał się z 9 sekcji; wśród nich była Sekcja Opieki nad Dziećmi. Na struktury lokalne komitetu pod koniec 1917 złożyło się 79 tzw. delegacji, które działały w całej Galicji, ale również w części Królestwa Polskiego okupowanej przez Austro-Węgry (8 delegacji), w Pradze i Wiedniu. Równolegle powstawały delegacje diecezjalne (Lwów,

Przemyśl, Tarnów), którym podlegały liczne delegacje parafialne. Dochody komitetu oparte były na subwencjach otrzymywanych z **Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny** w Vevey oraz na środkach pozyskiwanych ze składek i zbiórek społecznych; w 1917 spore kwoty przyniosły dwa tzw. „Tygodnie KBK". Wydatki komitetu objęły łącznie 8,3 mln koron, z czego 3 mln przekazano do Królestwa Polskiego, głównie dla **Głównego Komitetu Ratunkowego w Lublinie** (komitet w Krakowie dystrybuował w ten sposób pomoc przekazywaną przez komitet w Vevey). W Małopolsce Komitet Biskupi najwięcej wydał na zapomogi i subwencje (2,3 mln koron), na pomoc dla dzieci przeznaczono ponad 850 tys. koron. Zajmująca się tą częścią jego działalności Sekcja Opieki nad Dziećmi prowadziła schroniska, umieszczała dzieci w rodzinach prywatnych, udzielała zapomóg, wspierała finansowo i rzeczowo organizacje zajmujące się opieką nad dziećmi (w końcu 1917 sekcja utrzymywała ponad 700 dzieci, w tym w zakładach własnych 225). W ramach sekcji działał Oddział Pań zajmujący się ratowaniem dzieci pozbawionych opieki na terenach bezpośrednio dotkniętych działaniami wojennymi. Książęco-Biskupi Komitet działał oficjalnie do końca 1918, ale niektóre delegacje były aktywne jeszcze w 1919.

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; *Trzy lata działalności KBK*, Kraków 1918; W. Wróbel, *Troska biskupa Adama Sapiehy o wysiedlonych i uchodźców w latach 1914–1916*, Kraków 1999.

[J. J.]

KRAKOWSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – jedno z najstarszych towarzystw dobroczynnych powstałych na ziemiach polskich, powołane 9.12.1816. Celem towarzystwa było udzielanie pomocy potrzebującym. Swoją działalność prowadziło w Domu Schronienia Ogólnego. Protektorem stowarzyszenia był biskup krakowski, działaniami kierował prezes, który stał na czele Rady Ogólnej. Głównym aspektem opieki nad dziećmi była pomoc sierotom. Cel opieki był zawarty w haśle „usposobienia na członków użytecznych społeczności". Do Domu Schronienia przyjmowano najmłodszych w wieku poniżej lat 10, których rodzice znajdowali się pod opieką Towarzystwa. Dzieci uczęszczały do specjalnie zorganizowanej szkoły, gdzie pobierały naukę religii, czytania i pisania po polsku i niemiecku oraz rachunków. Dziewczęta dodatkowo uczyły się zajmować gospodarstwem domowym. Po ukończeniu 12 roku życia dzieci oddawano na dalsze nauki, by mogły w przyszłości otrzymać zatrudnienie. Chłopcy w wieku 14 lat trafiali na naukę rzemiosła, dziewczęta podejmowały zaś pracę służącej w wieku 16 lat. Szkółkę przy KTD założono 16.03.1817. W tym samym roku powstał w ramach KTD Wydział Szkoły dla Ubogich Dzieci, którym kierowali Ignacy i Jan Mieroszewscy. W pierwszym roku funkcjonowania w szkole uczyło się 24 dzieci, w 1820 było ich 38, w 1837 już 93. W 1874 program nauczania dostosowano do standardów obowiązujących w szkołach ludowych, w 1883 wprowadzono do niego gimnastykę. 4.04.1886 dzięki staraniom Leona Cyfrowicza utworzono salę rzemiosł na wzór podobnych powstających w Warszawie. Chłopców uczono m.in. zawodu krawca, stolarza i szewca, dziewczęta pod nadzorem ochmistrzyni uczyły się szycia i „czynności kobiecych". Od 1904 pieczę nad edukacją przejęły Siostry Miłosierdzia. Z dniem 2.09. 1912 szkoła została zamknięta, a sieroty na naukę były kierowane do Szkoły im. Cesarza Franciszka Józefa (chłopcy) i Szkoły im. Stanisława Konarskiego (dziewczęta). Towarzystwo zostało rozwiązane przez władze komunistyczne w 1951.

Źródła E. Barnaś-Baran, *Działalność Leona Cyfrowicza (1844–1904) na rzecz sierot w Krakowskim Towarzystwie Dobroczynności*, „Studia Peadagogica Ignatiana" 2020, t. 23; E. Barnaś-Baran, *Nauczyciele sierot w Krakowskim Towarzystwie Dobroczynności*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2016, t. 35; E. Barnaś-Baran, *Usposobienie na użytecznych członków społeczności w Domu Schronienia Krakowskiego*

Towarzystwa Dobroczynności w XIX i na początku XX wieku, „Przegląd Pedagogiczny" 2018, nr 1; K. Hoszowski, *Przyczynek do historii Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Kraków 1882; E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001; *Statut urządzający Towarzystwo Dobroczynności w Krakowie*, Kraków 1839.

[A. H.]

KRAKOWSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI – organizacja charytatywna niosąca pomoc dzieciom na terenie miasta Krakowa założona w Krakowie w 1914. Inicjatorką powołania instytucji była **Bronisława Bobrowska**. Przy powstaniu pierwszych świetlic towarzystwa pomagali jej: Ada Markowska, Alfred Merza, **Tomasz Janiszewski**, Maria Loriowa, Helena Boguszewska, **Helena Radlińska**, Maria Paszkowska, Maksymilian Wtorecki, **Władysława Weychert-Szymanowska**, **Marian Falski**. Celem instytucji było „ułatwianie, popieranie i społeczne organizowanie wychowania dzieci bez różnicy wyznania i stanu zgodnie z zasadami pedagogii naukowej, opartej na psychologii dziecka i zmierzającej do zapewnienia każdej jednostce swobodnego rozwoju fizycznego, moralnego, estetycznego i umysłowego". TPD zajmowało się przede wszystkim tworzeniem ochronek dla dzieci, „domów" i „ognisk" dziecięcych. Ważnym elementem aktywności organizacji było też zapewnienie dzieciom rozrywek kulturalnych, jak wycieczki, teatr, odczyty oraz zajęcia z chóru. Towarzystwo wspierało ideę tworzenia ogródków dziecięcych, bibliotek i powoływania organizacji o podobnych celach. Ponadto organizowało kursy i odczyty przeznaczone dla wychowawców i nauczycieli oraz prowadziło badania naukowe dotyczące pedagogiki i oświaty. W 1918 zorganizowano półkolonie na „Olszy" i w parku Jordana, powstały też pierwsze świetlice, w których opiekowano się 750 dziećmi. Od 1919 organizowano kolonie letnie i zimowe z turnusami po ok. 150 dzieci. Z czasem podjęto również organizowanie wypoczynku letniego dla dzieci w ośrodkach zdrowotnych, tego typu rekonwalescencją obejmowało w latach 30. rocznie ok. 440 dzieci. Od 1936 w organizowanych na krakowskim Podgórzu półkoloniach letnich uczestniczyło ok. 240 dzieci. Towarzystwo nie zaprzestało działalności po 1939, po zakończeniu wojny nadal organizowało półkolonie i kolonie letnie, prowadziło w Krakowie dom dziecka i poradnię rejonową dla dzieci oraz prewentorium w Izdebniku k. Kalwarii. W 1949 weszło w skład ogólnopolskiego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**.

Źródła: B. Bobrowska, *Rzeczpospolita dziecięca*, Wrocław 1962; J. Hełpa, *Oddział Miejski Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Krakowie*, http://tpd.pl/wp-content/uploads/2022/07/Historia-TPD-w-Krakowie.pdf [dostęp: 15.06.2023]; W. Weychert-Szymanowska, *Książeczka dla tych, którzy chcą dobrze mówić, czytać i pisać po polsku*, Warszawa 1893; W. Weychert-Szymanowska, *Lud polski a oświata*, Dąbrowa Górnicza 1915; *Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Krakowie*, Kraków 1914.

[A. H.]

KRONENBERG LEOPOLD – ur. 24.03.1812 w Warszawie, zm. 5.04.1878 w Nicei; przedsiębiorca, finansista, działacz gospodarczy i polityczny, filantrop, mecenas sztuki. W 1828 ukończył warszawski Instytut Politechniczny. W 1829 studiował w Hamburgu, w 1831 na uniwersytecie w Berlinie. Od 1832 kierownik domu bankowego „S.L. Kronenberg, wdowa i synowie". Posiadał dom handlowy przy ul. Długiej w Warszawie oraz fabryki wyrobów tytoniowych w Warszawie. Udziałowiec wielu spółek związanych z handlem tytoniem, cukrownictwem, wydobyciem węgla oraz transportem. Inicjator sprowadzenia nowoczesnych maszyn do fabryk tytoniowych, co przyczyniło się do zwiększenia ilości i podniesienia jakości produkcji. Członek zarządu Giełdy Warszawskiej, założyciel Towarzystwa Kredytowego miasta Warszawy oraz właściciel Banku Handlowego w Warszawie (1870). Współzałożyciel Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie. Aktywny działacz oraz prezes wydziału **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynnego**. Na działalność towarzystwa przeznaczył ponad 8 tys. rb. Wspierał finansowo środowisko artystyczne oraz pomagał wdowom i sierotom po artystach. Inicjator powstawania ochronek, domów sierot, domów opieki, a także instytucji edukacyjnych. Współpracownik i dobroczyńca Biblioteki Powszechnej w Warszawie

znajdującej się w zakładach **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**, przeznaczonej głównie dla rzemieślników i robotników. W 1875 założył Szkołę Handlową. Przyjmowano do niej chłopców w wieku 11–18 lat. Program nauczania obejmował język rosyjski, polski, niemiecki i francuski, geografię handlową, statystykę, historię powszechną oraz historię Rosji, historię handlu, matematykę, arytmetykę kupiecką, prawo handlowe i wekslowe, towaroznawstwo, zasadnicze pojęcia o wartości, zamianie pieniądza, podaży i popycie w handlu, kredycie, stowarzyszeniach, bankach, ubezpieczeniach, urządzeniach celnych itp., a także buchalterię, korespondencję handlową, kaligrafię i rysunek. Wspierał finansowo Szkołę Techniczną Kolejową na Pradze.

Źródła: F. Doleżal, S. Aszkenazy, *Leopold Kronenberg 1812–1878*, Warszawa 1922; M. Górska, *Przedwojenne miasto bibliotek*, „Stolica" 2014, nr 10–11; R. Kołodziejczyk, *Kronenberg Leopold Julian* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970; R. Kołodziejczyk, *Portret warszawskiego milionera*, Warszawa 1968; J. Nowicki, *Kim był Leopold Kronenberg?*, http://3kep.sep.com.pl/palac-kronenberga/kim-byl-leopold-kronenberg.html [dostęp: 21.04.2023]; A. Żor, *Kronenberg. Dzieje* fortuny, Warszawa 2011; A. Żor, *Leopold Kronenberg i jego czasy*, „Mówią Wieki", cykl „Ludzie i pieniądze: 1794–1914", cz. 5–6.

[A. H.]

KRONENBERG WŁADYSŁAW – ur. 27.06.1848 w Warszawie, zm. 16.04.1892 w Cannes; inżynier, przemysłowiec i kompozytor, syn **Leopolda Kronenberga**. Edukację pobierał w warszawskim gimnazjum. Studiował na École Centrale Paris, gdzie uzyskał stopień inżyniera. Członek Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Terespolskiej i Nadwiślańskiej. Uczeń i wychowanek inżyniera Tadeusza Chrzanowskiego. Pracował przy budowie Kolei Nadwiślańskiej. Dokonał obulwarowania lewego brzegu Wisły, pomiarów niwelacyjnych, opracowania projektów ulic i bulwarów. Częściowo finansował to przedsięwzięcie. Przez 10 lat pełnił funkcję kuratora Szkoły Technicznej Kolejowej na warszawskiej Pradze. Współzałożyciel oraz wydawca „Przeglądu Technicznego" wydawanego od 1866. Od 1875 członek Komitetu Muzeum Przemysłu, współtwórca fabryki płótna w Błesznie pod Częstochową. Po śmierci ojca (1878) z powodu braku powodzenia w biznesie emigrował do Francji. Przeniósł się do Paryża, gdzie realizował się jako kompozytor. Był autorem pieśni patriotycznych i religijnych publikowanych pod pseudonimem Władysław Wieniec. Znany z utworów m.in. „Opiekun Domowy", „Oczywistość", „Tęsknota", „Hymn", „Ojcze nasz", „Gwiazda", „Dziwny sen", „Skowronek". Współtwórca Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, jego prezes w latach 1881–1885. Przyczynił się do powstania Filharmonii Warszawskiej. Fundator i dobrodziej **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. Zapisał 250 tys. rubli funduszowi sierot. Razem z siostrą, Marią Różą Kronenberg Orsetti, przekazywali pieniądze na budowę i modernizację szpitali, ochronek dla dzieci oraz przytułków. Ponadto wspierali rozwój zakładów naukowo-rzemieślniczych, gdzie podopieczni sierocińców trafiali w celu kształcenia się w zawodzie, co pomagało im w przyszłości znaleźć pracę.

Źródła: *Dziedzictwo Kronenbergów*, red. A. Senk, Warszawa 2010; R. Kołodziejczyk, *Kronenberg Władysław Edward* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, red. E. Roztworowski, Wrocław 1970; A. Peretz, *Finansjera warszawska (1870–1925), (z osobistych wspomnień)*, Warszawa 1926; *Ś.p. Władysław Kronenberg*, „Przegląd Techniczny" 1892, nr 4.

[A. H.]

KRYTERIUM DOCHODOWE – próg dochodowy zwany niekiedy progiem wejścia do systemu pomocy społecznej, jedno z podstawowych i obligatoryjnych warunków przyznania świadczenia z pomocy społecznej (drugim jest wystąpienie w odniesieniu do osoby lub rodziny jednego z ryzyk socjalnych wymienionych w **ustawie o pomocy społecznej**). Zasada ta stosowana jest nie tylko w świadczeniach pomocy społecznej. Początkowo kryterium dochodowe uzależnione było od kategorii minimalnej emerytury. Zasada ta wprowadzona została w Polsce Ludowej. W 1992 utwo-

rzono odrębne kryterium w odniesieniu do gospodarstw wiejskich, liczone na podstawie hektara przeliczeniowego (2 ha). W 1996 podstawą obliczania stała się tzw. skala ekwiwalentności OECD: 1,0 : 0,7 : 0,5. 1,0 przysługuje głowie gospodarstwa domowego, 0,7 – partnerce lub partnerowi, 0,5 – pierwszemu i kolejnym dzieciom w danym gospodarstwie domowym. Skutkiem zmian dla gospodarstw wieloosobowych próg ubóstwa obniżył się, co ograniczyło dostęp do świadczeń dla niektórych wcześniej uprawnionych. W **ustawie o pomocy społecznej z 2004** kryterium dochodowe oparto na zmodyfikowanym minimum egzystencji (próg interwencji socjalnej) zwanym też minimum biologicznym. Jednocześnie ustalono mechanizm weryfikacji co 3 lata uwzględniający wyniki badań progu interwencji socjalnej. Jego wysokość ogłaszana jest przez właściwego ministra na podstawie badań przeprowadzanych przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych i opinii Rady Dialogu Społecznego (wcześniej Trójstronnej Komisji do Spraw Społeczno-Gospodarczych). W ustawie występuje kryterium dochodowe osoby samotnie gospodarującej, kryterium dochodowe na osobę w rodzinie i kryterium dochodowe rodziny. Wysokość kryterium dochodowego wprost określa krąg uprawnionych. Od 2023 waloryzacja przeprowadzana co trzy lata dokonywana jest w taki sposób, aby kwota wyniosła tyle ile wynosiłoby kryterium dochodowe obliczane dla każdego roku.

Źródła: *Meritum. Pomoc społeczna. Wsparcie socjalne*, red. I. Sierpowska, Warszawa 2016; *Polityka dochodowa, rodzinna i pomocy społecznej w zwalczaniu ubóstwa i wykluczenia społecznego. Tendencje i ocena skuteczności*, red. B. Balcerzak-Paradowska, S. Golinowska, Warszawa 2009; Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 7 października 2005 r. w sprawie progu interwencji socjalnej, DzU 2005, nr 211, poz. 1762; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593.

[K. Ch.]

KRYTERIUM DOCHODOWE ZWIĄZANE Z ZASIŁKIEM RODZINNYM – określa poziom dochodów rodziny umożliwiający otrzymanie wsparcia finansowego. Według ustawy z 1994 dotyczącej zasiłków rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych zasiłek rodzinny przysługiwał rodzinom, których miesięczny dochód na osobę nie przekraczał 50% średniej krajowej pensji za poprzedni rok. Przez okres od 1.06.2002 do 30.04.2004 zasiłek ten przyznawano, gdy przeciętny miesięczny dochód na osobę w rodzinie w 2001 nie przekroczył 548 zł. Dla osób samotnie wychowujących dzieci lub korzystających z zasiłku pielęgnacyjnego kryterium dochodowe wynosiło w tym okresie 612 zł. Ustawa z 2003 wprowadziła nowe kryteria. Zasiłek rodzinny przysługiwał, gdy dochód na osobę w rodzinie lub osoby uczącej się nie przekraczał 504 złotych. W przypadku obecności w rodzinie dziecka z orzeczeniem o niepełnosprawności lub stopniem umiarkowanym lub znacznym kryterium to wzrosło do 583 zł. Dochód z 2 ha przeliczeniowych w latach 2001 i 2002 wynosił 548 zł. Te zmiany spowodowały nowe wymogi uprawniające do zasiłku rodzinny, zależne od dochodu na osobę w rodzinie lub uczącą się. W 2012 kryterium na osobę wynosiło 574 zł na osobę dla ogółu rodzin i 664 zł na osobę dla rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym. W 2015 Rozporządzeniem Rady Ministrów w sprawie wysokości dochodu rodziny określono nowe kryterium: jeśli przeciętny miesięczny dochód rodziny w przeliczeniu na osobę lub dochód osoby uczącej się nie przekracza 674 zł, a przypadku gdy członkiem rodziny jest dziecko legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o umiarkowanym albo o znacznym stopniu niepełnosprawności – 764 zł. Przy przekroczeniu progu dochodowego rodzina traciła świadczenie. Od 2016 wprowadzono nową zasadę „Złotówka za złotówkę". W miarę wzrostu dochodu świadczenia były stopniowo zmniejszane – za każdy 1 zł przekroczenia określonego progu dochodu, łączna suma świadczeń dla rodziny była pomniejszana o 1 zł.

Źródła: A. Durasiewicz. *Rola świadczeń rodzinnych we wspieraniu rodziny* [w:] *Współczesne wyzwania dla lokalnej polityki społecznej*, red. M. Gagacka,

K. Głąbicka, Radom 2009; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2015 r. w sprawie wysokości dochodu rodziny albo dochodu osoby uczącej się stanowiących podstawę ubiegania się o zasiłek rodzinny i specjalny zasiłek opiekuńczy, wysokości świadczeń rodzinnych oraz wysokości zasiłku dla opiekuna, DzU 2015, poz. 1238; Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych, DzU 1995, nr 4, poz. 17; M. Wójcik, *Rola świadczeń rodzinnych w polskiej polityce rodzinnej* [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców. Teoria i praktyka*, t. 4, red. E. Gruszewska, Białystok 2020.

[A. M.-S.]

KRZECZKOWSKI KONSTANTY – ur. 18.02.1879 w Guzowie, zm. 9.12.1939 w Warszawie; ekonomista, polityk społeczny. Po ukończeniu nauki w Niższej Szkole Technicznej podjął studia przyrodnicze w Warszawie, następnie studiował w Berlinie i Monachium, ostatecznie studia ekonomiczne, społeczne i historyczne odbywał w Wiedniu, Krakowie i Wiedniu. W 1905 wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej, w 1906 po uwięzieniu przez władze carskie udał się na emigrację do Krakowa. W Galicji podjął badania nad warunkami pracy robotników, w 1916 wrócił do Warszawy, gdzie podjął wykłady polityki komunalnej w Wyższej Szkole Handlowej (późniejszej Szkole Głównej Handlowej), od 1918 wykładał tam również politykę społeczną. Jeszcze w czasie wojny podjął badania nad problemami mieszkaniowymi ludności. W okresie międzywojennym nadal pracował w SGH, gdzie stworzył Zakład Polityki Społecznej, był organizatorem Biblioteki Szkoły Głównej Handlowej, wykładał również w **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej**. Przez lata odgrywał znaczącą rolę w pracach badawczych Instytutu Gospodarstwa Społecznego, Naukowego Instytutu Spółdzielczego, Instytutu Spraw Społecznych, Muzeum Społecznego w Warszawie. W pracy naukowej zajmował się szeroko rozumianą polityką społeczną, przede wszystkim problematyką ubezpieczeń społecznych, mieszkalnictwa, struktury społecznej, spółdzielczości, odegrał też ważną rolę w propagowaniu nowoczesnych idei opieki społecznej, obejmujących również opiekę nad dziećmi. Autor wielu publikacji, w tym *Idee przewodnie ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 1936; *Uwagi nad drogami opieki społecznej*, „Samorząd Terytorialny" 1936, z. 1–2; *O trzech etapach opieki społecznej*, „Samorząd Terytorialny" 1938, z. 1–2; *Kwestia mieszkaniowa w miastach polskich*, Warszawa 1939.

Źródła: H. Balicka-Kozłowska, *Konstanty Krzeczkowski, badacz życia społecznego*, Warszawa 1966; A. Grodek, *Konstanty Krzeczkowski jako bibliotekarz* [w:] K. Krzeczkowski, *Polityka społeczna. Wybór pism*, Łódź 1947; K. Krzeczkowski, *Uwagi nad drogami opieki społecznej*, „Samorząd Terytorialny" 1936, z. 1–2; H. Radlińska, *Życie Konstantego Krzeczkowskiego* [w:] K. Krzeczkowski, *Polityka społeczna. Wybór pism*, Łódź 1947; W. Szubert, *Konstanty Krzeczkowski jako polityk społeczny* [w:] K. Krzeczkowski, *Polityka społeczna. Wybór pism*, Łódź 1947.

[J. J.]

KRZEŚNICKI TADEUSZ – ur. 12.07.1930 w Załężu Wielkim k. Makowa Mazowieckiego, zm. 18.02.2006 w Gdańsku; działacz społeczny, wychowawca. Studiował na Uniwersytecie w Toruniu i Uniwersytecie w Gdańsku. Ukończył Wyższe Studium Administracyjne. W latach 1951–1953 pracował w szkole podstawowej w Anielinie, od 1955 w szkole podstawowej w Gdańsku. W 1959 oddelegowany przez Kuratorium Oświaty w Gdańsku do pracy w gdańskim Zarządzie Okręgowym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** na stanowisko inspektora. Od 1969 objął funkcję sekretarza Zarządu TPD. Obrońca praw dzieci specjalnej troski. Skupiał się na niesieniu pomocy dzieciom z niepełnosprawnościami, osieroconym i zaniedbanym. Inicjator tworzenia kół TPD, samorządów podwórkowych, **świetlic**, ognisk i klubów, **półkolonii** i **dziecińców wiejskich**. Zaangażowany w rozwój form wypoczynku dzieci i młodzieży: **kolonii**, **kolonii zdrowotnych**, obozów, turnusów rehabilitacyjnych. Przyczynił się do modernizacji ośrodka w Jastrzębiej Górze, odziedziczonego po **Robotniczym Towarzystwie Przyjaciół Dzieci**. Działacz cyklicznej akcji „Stop! Dziecko na drodze". Wniósł wkład w rozwój kultury pedagogicznej oraz działalności społecznej rodziców dzieci upośledzo-

nych, w tym będących na diecie bezglutenowej. Utworzono 3 koła dla dzieci upośledzonych umysłowo. Powstały również: koło cukrzycowe, koło bezglutenowe, 2 koła dla dzieci z porażeniem mózgowym. Wraz z Zarządem Oddziału Wojewódzkiego TPD w Gdańsku dążył do realizacji programu „Podwórka Gdańska" dotyczącego przywrócenia dzieciom miejsc i placów zabaw. Będąc dyrektorem gdańskiego Zarządu Wojewódzkiego TPD, uczestniczył w organizowaniu turnusów, z których w 1995 skorzystało łącznie 2800 dzieci. W trakcie pełnienia funkcji prezesa Zarządu Okręgowego TPD w Gdańsku stowarzyszenie otrzymało dotację na projekt „Kompleksowa opieka grupy 30 dzieci z dzielnic Orunia, Olszynka ze środowisk popowodziowych, zagrożonych patologiami społecznymi" w zakresie „Gminnego programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych dla Miasta Gdańska na rok 2002".

Źródła: Archiwum Zakładowe Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, sygn. V A3, 3, Władysław Krześnicki; *Dotacje na przeciwdziałanie alkoholizmowi*, https://bip.gdansk.pl/urzad-miejski/wydzial-rozwoju-spolecznego/Dotacje-na-przeciwdzialanie-alkoholizmowi,a,3098 [dostęp: 14.07.2023]; *Gdańsk najlepszy w kraju*, „Dziennik Bałtycki" 1985, nr 260; *Podwórka na tysiąclecie Gdańska*, „Dziennik Bałtycki" 1996, nr 266; A. Postoła, *Dla wszystkich dzieci świeci słońce*, „Dziennik Bałtycki" 1997, nr 107.

[M. N.]

KUCHNIE DZIECIĘCE – placówki opieki częściowej nad dzieckiem w zakresie dożywiania, przeznaczone wyłącznie dla dzieci i rozwijające się w I połowie XX wieku. Organizacją tworzącą kuchnie dziecięce w okresie I wojny światowej była Sekcja Kobiet przy Komitecie Niesienia Pomocy Biednym. W 1914 sekcja założyła na Chojnach koło Łodzi placówkę wydającą obiady dla dzieci i mleko dla niemowląt. Specjalne kuchnie kleikowe oraz kuchnie dla dzieci powyżej 2 lat tworzyła organizacja Kropla Mleka. W latach 1916–1917 na terenie Łodzi powstawały kuchnie dla dzieci i młodzieży szkolnej, zorganizowane przy kuchniach dla dorosłych lub jako odrębnie działające placówki. W tworzenie kuchni dla dzieci włączyła się Komisja Międzyzwiązkowa Robotniczych Stowarzyszeń Chrześcijańskich, uruchamiając w 1916 placówki przygotowujące kleiki z kaszy dla dzieci mających 2–4 lata, oraz kuchnie ruchome dowożące posiłki do ochronek i szkół w Łodzi. W okresie międzywojennym prowadzeniem kuchni dziecięcych zajmowały się m.in. **Towarzystwo Ochrony Zdrowia** oraz komitety **Centrali Towarzystw Opieki nad Sierotami i Dziećmi Opuszczonymi**. W czasie II wojny światowej na terenie Generalnego Gubernatorstwa Wydział Ognisk i Kuchen dla Dzieci **Centos** prowadził 7 kuchni dla 5440 dzieci (luty 1941). Kuchnie dziecięce działające w gettach wspomagała Żydowska Żeńska Służba Społeczna. Po zakończeniu działań wojennych, wobec potrzeb zaspokojenia głodu wśród dzieci, w tworzenie kuchni dziecięcych włączyły się instytucje i organizacje pomocowe, np. **Caritas**. Organizacja prowadziła kuchnie dziecięce w całym kraju, np. w diecezji kieleckiej w 1946 działało ich 25, w 1945 na terenie Katowic zorganizowano 2 kuchnie dla 1250 dzieci w Katowicach oraz dla 500 dzieci w Katowicach-Dębiu (obie prowadzone do 1950 przez Katowicki Okręg Caritas). Placówki prowadził również **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, który według stanu na 29.02.1948 wspierał 121 kuchni dziecięcych.

Źródła: A. Bieżanowski, *Katolicka działalność dobroczynna na terenie diecezji katowickiej w latach 1945–1950*, „Nasza Przeszłość" 1975, nr 44; A. Jarzębowska, *Inwentarz Zespołu Archiwalnego. Centrala Towarzystw Opieki nad Sierotami i Dziećmi Opuszczonymi. Warszawa – getto 24.07.1941 – 26.05.1942*, Warszawa 2006; G. Michalski, *Główne kierunki pomocy łódzkim rodzinom w latach pierwszej wojny światowej w świetle doniesień dziennika „Godzina Polski"*, „Wychowanie w Rodzinie" 2016, nr 2; I. Miernik, *Centralny Komitet Opieki Społecznej 1945–1949. Powstanie i główne etapy działalności* [w:] *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, red. M. Przeniosło, M. Przeniosło, Kielce 2010; *Szkoła przy taniej kuchni*, „Godzina Polski" 1916, nr 131; A. Żółkiewska, *„Parlamenty matek i sióstr". Żydowska Żeńska Służba Społeczna w getcie warszawskim*, „Studia Judaica" 2021, nr 2.

[M. N.]

KUCHNIE LUDOWE – placówki realizujące dożywianie ludności, w tym dzieci, w szczególności w okresie tzw. **ratownictwa społecznego** w pierwszych latach po II wojnie światowej. Nazywane również kuchniami powszechnymi lub społecznymi, realizowały pomoc dla najbardziej zagrożonych, w tym przede wszystkim dzieci repatriantów, podróżujących czy pozbawionych jakichkolwiek środków do życia. Akcja miała formę pomocy indywidualnej, poprzez wspomaganie rodzin (w tym zwłaszcza wielodzietnych), lub też zbiorowej, przez dożywianie dzieci na terenie szkół, przedszkoli i różnych zakładów opiekuńczych. Z zasady podejmowały ja organizacje dobroczynne i miała charakter lokalny. Wsparcie było zróżnicowane i zależało od lokalnych uwarunkowań, potrzeb i możliwości finansowych organizacji. Do znaczniejszych organizacji prowadzących kuchnie należały: **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Polski Czerwony Krzyż**, **Caritas**. Pewien udział miały również samorządy. Akcja finansowana była ze środków publicznych, z funduszy własnych organizacji, względnie z pomocy zagranicznej. Według dostępnych danych w okresie 01.06.1946 –31.12.1947 działało łącznie 1300 kuchni (11 państwowych, 64 samorządowe, 1225 instytucji dobroczynnych), które wydały 71 195 tys. posiłków (państwowe 361 tys., samorządowe 7155 tys., instytucji dobroczynnych 63 719 tys.), w 1948 kuchni było 995 (samorządowych 95, instytucji dobroczynnych 900), wydały one 60 834 tys. posiłki (odpowiednio: 6862 tys., 53 972 tys.). Kuchnie wydawały najczęściej jednodaniowe posiłki. W kolejnych latach kuchnie powszechne uległy likwidacji, a **dożywianie dzieci** realizowano w ramach systemu edukacyjnego i poprzez zakłady pracy. Związane to było z zakończeniem akcji ratownictwa społecznego oraz reformą systemu opiekuńczego (w tym likwidacją instytucji dobroczynnych).

Źródła: AAN, CKOS, sygn. 200, *Sprawozdanie i zarys historyczny Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*; AAN, CKOS, sygn. 200, *Zestawienie liczbowe opieki nad dzieckiem za rok 1948*; M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018*, Warszawa 2018; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; W. Majka, *Rola dobroczynności w życiu społecznym*, „Roczniki Filozoficzne" 1960, nr 2; *Rocznik statystyczny 1948*, Warszawa 1949; *Rocznik statystyczny 1949*, Warszawa 1950.

[K. Ch.]

KUCHNIE MLECZNE – placówki realizujące zadanie wsparcia matek karmiących głównie poprzez przygotowywanie i dostarczanie mieszanek sztucznego pokarmu dla niemowląt. Instytucje kuchni mlecznych powstały z inicjatyw prywatnych. Pierwsze pojawiły się w Niemczech – w 1883 w Lipsku powstała centrala społecznej opieki nad dzieckiem, w której kobiety karmiące wspierano sztucznym pokarmem dla dzieci. Właściwa pierwsza kuchnia mleczna została zorganizowana w gminie Gertruda w Hamburgu. Na ziemiach polskich kuchnie mleczne powstawały jako inicjatywy społeczne o nazwie **„Kropla Mleka"**. Pierwsza została założona w Łodzi (1904), korzystano zwłaszcza z form organizacyjnych rozwijających się we Francji. W II Rzeczypospolitej kuchnie mleczne funkcjonowały samodzielnie jako „Krople Mleka" bądź przy stacjach opieki czy późniejszych **stacjach opieki nad matką i dzieckiem**. Z czasem placówki publiczne (stacje opieki) przejmowały część zadań organizacji społecznych. Po powołaniu do życia sieci **ośrodków zdrowia i opieki** kuchnie mleczne włączane były do zakresu ich działalności. Po II wojnie światowej opieka nad matką i dzieckiem została scentralizowana. Nadzór nad opieką nad dzieckiem do lat 3 sprawowało **Ministerstwo Zdrowia**. W każdym województwie powołano poradnie matki i dziecka, które nadzorowały odpowiednie placówki w terenie. Integralną częścią poradni stały się kuchnie mleczne, w których przygotowywano mieszanki odżywcze dla dzieci karmionych sztucznie (bądź mieszanki lecznicze dla dzieci chorych). Kuchnie mleczne prowadziły punkty zbioru mleka kobiecego i jego rozdział potrzebującym. Od lat 70. w Polsce pojawiły się gotowe mieszanki mleczne dla dzieci. Współcześnie kuchnie mleczne nazywane są kuchniami niemowlęcymi. W 1997 działało w Polsce 533 kuchni niemowlęcych (466 w szpita-

lach, 26 w domach małego dziecka, 41 w żłobkach).

Źródła: M. Goncerzewicz, *Opieka nad dzieckiem zdrowym* [w:] *Zarys pediatrii*, red. K. Jonscher, Warszawa 1956; F. Redlich, *Opieka nad matką i dzieckiem* [w:] *Pediatria kliniczna*, t. I, red. R. Barański, T. Chrapowicki, S. Popowski, Warszawa 1955; S. Silska, *Ewolucja poglądów na żywienie niemowląt w XIX i XX wieku*, Poznań 2013, niepublikowana praca doktorska [Uniwersytet Medyczny w Poznaniu]; H. Weker, Z. Rudzka-Kańtoch, *Ocena organizacji i higieny pracy w kuchniach mlecznych w Polsce na podstawie badania ankietowego*, „Rocznik PZH" 1999, nr 50.

[K. Ch.]

KURATOR SĄDOWY – organ świadczący pomoc penitencjarną, sprawujący opiekę nad nieletnimi i wykonujący orzeczenia sądu w sprawach rodzinnych i nieletnich. Działania kuratorskie mające na celu korektę nagannych zachowań są skierowane do nieletniego, a także do rodziców lub opiekunów prawnych. Kurator wypełnia zadania wychowawczo-resocjalizacyjne, profilaktyczne, diagnostyczne, formalno-kontrolne. Instytucja kuratora sądowego została przewidziana rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 26.07.1919 dotyczącym utworzenia **sądów dla nieletnich** i regulacji funkcjonowania opiekunów sądowych. Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 25.06.1929 instytucję opiekunów sądowych przekształcono w kuratorów nieletnich działających przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich. Kurator stał się prawomocnym pracownikiem sądu na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 25.06. 1935 o kuratorach nieletnich. Od 1949 rozpoczęto organizowanie sądów dla nieletnich i powoływano przy tych sądach kuratorów dla nieletnich. W 1951 zostało wydane rozporządzenie o kuratorach sądowych dla nieletnich oraz instrukcję dotyczącą ich działania. Kurator występował jako pomocniczy organ sądu, a pełniona przez niego funkcja miała charakter społeczny. Instytucję kuratorów zawodowych ustanowiono na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1959 o kuratorach sądowych dla nieletnich, a kwestie wynagrodzenia uregulowano w osobnym rozporządzeniu. Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości w 1971 powołano kuratorskie ośrodki pracy z młodzieżą, uwzględniającej środowisko wychowanka. Na mocy Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1973 nastąpiło ujednolicenie aparatu pomocniczego sądów dla nieletnich i opiekuńczych przez połączenie instytucji inspektorów społecznych z instytucją kuratorów sądowych. Zakres zadań kuratora sądowego został wskazany w ustawie z 26.10.1982 o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Źródła: S. Badora, J. Brągiel, *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Warszawa 1995; R. Borowski, D. Wysocki, *Instytucje wychowania resocjalizującego*, Płock 2001; Ł. Kwadrans, *90 lat kurateli sądowej w Polsce. Historia – teraźniejszość – przyszłość*, „Probacja" 2010, nr 3–4; R. Opora, *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006; M. Pawlicka, *Kuratela sądowa w Polsce, Europie i świecie – historia i stan obecny*, Warszawa 2007; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 marca 1951 r. o kuratorach sądowych dla nieletnich, DzU 1951, nr 25, poz. 188; K. Stasiak, *Kuratela sądowa w Polsce: analiza systemu. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi Tadeuszowi Jedynakowi*, Toruń 2018; S. Śliwa, *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Opole 2013; B. Zinkiewicz, *Profilaktyczny wymiar działalności rodzinnych kuratorów sądowych*, Kraków 2015.

[M. N.]

KURATORIA OKRĘGÓW SZKOLNYCH – organy administracji szkolnej, funkcjonujące w Polsce międzywojennej oraz po II wojnie światowej. Wznowienie działalności kuratoriów okręgów szkolnych nastąpiło w 1945 na podstawie regulacji prawnych wydanych w okresie międzywojennym, w tym ustawy z 4.06.1920 o tymczasowym ustroju władz szkolnych. W 1946, po uprzednim przejęciu opieki nad dzieckiem przez **Ministerstwo Oświaty**, kuratoriom okręgów szkolnych podporządkowano **domy dziecka**. W celu usprawnienia organizacji **akcji letniej** w 1946 przy kuratoriach powołano **komisje do spraw kolonii letnich**. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 5.09.1946 ustanowiono 14 okręgów szkolnych. W związku

z utworzeniem w 1948 **Komisji do Spraw Wczasów Letnich dla Dzieci i Młodzieży** przy kuratoriach powołano komisje wojewódzkie, przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego – Komisję Stołeczną, a przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Łódzkiego – Komisję Łódzką. Ustawą z 7.04.1949 oficjalnie przekazano Ministrowi Oświaty zakres działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą. Na mocy przepisów ustawy z 20.03.1950 o terenowych organach jednolitej władzy państwowej dokonano likwidacji kuratoriów okręgów szkolnych, ich kompetencje przejęły wydziały oświaty prezydiów wojewódzkich rad narodowych. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 18.04.1958 w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych i inspektorów oświaty kuratoria przywrócono jako jednostki podległe prezydiom rad narodowych. Kuratoria przejęły zadania wydziałów oświaty prezydiów wojewódzkich. Działania skupiały się wokół nadzoru i koordynacji funkcjonowania szkół i pozaszkolnych placówek oświatowych. Według stanu na luty 1959 w 37 zakładach wychowawczych prowadzonych przez kuratoria i w 8 zakładach społecznych znajdowało się łącznie 4030 wychowanków. O dalszym istnieniu kuratoriów okręgów szkolnych przesądziła ustawa z 28.05.1975 o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa. Kuratoria zostały przekształcone w Kuratoria Oświaty i Wychowania.

Źródła: D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; A. Juźwik, *Lata 1945–1947: pod znakiem ratownictwa społecznego i pluralizmu organizacyjno-programowego* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1958 r. w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych i inspektoratów oświaty, DzU 1958, nr 25, poz. 105; S. Sztaba, *Baza materialna domów dziecka w województwie rzeszowskim w latach 1944–1955*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2009, nr 1–2; *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Pol-sce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012.

[M. N.]

KUROCZKO EUSTACHY – ur. 28.04.1901 we Lwowie, zm. 22.12.1956 w Warszawie; pedagog, działacz społeczny. Nauczyciel w szkołach powszechnych w Rakowie, Bęćkowie, Rudawce i Górze Kalwarii. Organizator kursów wieczorowych dla analfabetów. Studiował wieczorowo historię i literaturę na Powszechnym Uniwersytecie Korespondencyjnym. Słuchacz historii na **Wolnej Wszechnicy Polskiej** w Warszawie. Podczas stypendium w Niemczech poznał pracę zakładów dla dzieci z ograniczeniami ruchowymi. Absolwent Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Krakowie (1932) oraz 2-letniego Instytutu Pedagogicznego Związku Nauczycielstwa Polskiego (1938). Propagator zmodyfikowanego planu daltońskiego, w którym zadania dla chorych dzieci miały być przekazywane indywidualnie, poza ramami obowiązującymi w tradycyjnej szkole. Pracownik szkolnictwa publicznego w **Sanatorium w Busku Zdroju** dla dzieci (1929–1939). Organizator szkoły dla leczonych tam dzieci przewlekle chorych (1930). Inicjator prowadzenia obozów dla robotniczej młodzieży organizowanych w prywatnym majątku w Bieszczadach. Aresztowany i więziony w obozie w Berezie Kartuskiej (1939). Po powrocie do Lwowa pracował w Instytucie Doskonalenia Kwalifikacji Nauczycieli. Kierownik Domu Dziecka dla polskich dzieci w Zagorsku pod Moskwą (od 1943). Naczelnik w Resorcie Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (1944). Dyrektor Departamentu Ogólnego w **Ministerstwie Oświaty** (1945–1947). Poseł na Sejm (1947–1956). Sekretarz generalny i prezes Związku Nauczycielstwa Polskiego (1949–1955). Członek Zarządu **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Organizator **Centralnego Ośrodka Wychowawczo-Szkoleniowego im. Janusza Korczaka w Bartoszycach**. Członek Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN (1956). Publikował na łamach **„Życia Dziecka"** i „Biuletynu RTDP".

Źródła: K. Błaszkiewicz, *Eustachy Kuroczko*, „Nowa Szkoła" 1959, nr 2; W. Chmielnicki, *Problemy w polityce oświatowej w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2005, nr 3–4; H. Dobrowolski, *Kuroczko Eustachy* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971; *Eusta-*

chy Kuroczko, „Życie Warszawy" 1956, nr 308; L. Grochowski, *Eustachy Kuroczko (1901–1956)*, „Szkoła Specjalna" 1989, nr 4; B. Grześ, *Kuroczko Eugeniusz* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; J. Jakubowski, *Wspomnienie o Eustachym Kuroczce* „Nowa Szkoła" 1977, nr 4; E. Kuroczko, *Na trudnych drogach nauczyciela. Autobiografia, rozprawy, artykuły, przemówienia*. *Wspomnienia o Eustachym Kuroczce*, Warszawa 1962; E. Kuroczko, *Planowanie pracy pedagogicznej*, „Biuletyn RTDP" 1949, nr 5–6; L.S. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1955–1970*, Toruń 2021.

[M. N.]

KUROŃ JACEK – ur. 3.03.1934 we Lwowie, zm. 17.06.2004 w Warszawie; polityk, historyk, działacz opozycyjny. W latach 1949–1953 należał do Związku Młodzieży Polskiej. Pełnił funkcję instruktora w wydziale harcerskim warszawskiego ZMP. W 1953 został przewodniczącym zarządu związku na Politechnice Warszawskiej. Od 1953 początkowo studiował w Wyższej Szkole Pedagogicznej, następnie na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego do 1957. Założyciel i działacz Rewolucyjnego Związku Młodzieży. Od 1962 członek Politycznego Klubu Dyskusyjnego. Inicjator i sygnatariusz „Listu 59" w 1975. Współzałożyciel w 1976 Komitetu Obrony Robotników. Współinicjator przekształcenia go w Komitet Samoobrony Społecznej „KOR". W 1978 podpisał deklarację założycielską Towarzystwa Kursów Naukowych. Wykładał pedagogikę społeczną. Od 1980 doradca Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność", od 1981 – Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność". W 1988 należał do Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „S" Lechu Wałęsie. W 1989 uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu. W wyborach 4.06.1989 uzyskał mandat poselski. Od 12.09.1989 do 12.01.1991 pełnił funkcję ministra pracy i polityki socjalnej. Od 11.07.1992 do 26.10.1993 był ministrem pracy i polityki socjalnej w rządzie Hanny Suchockiej. Pełniąc funkcję ministra zainicjował zakładanie darmowych jadłodajni oraz rozszerzył samopomoc społeczną. Z jego inicjatywy w 1993 przy Fundacji „Pomoc społeczna SOS" utworzono „Bank Żywności SOS". Celem tej instytucji było zapewnienie żywności dla najuboższych grup społecznych. Inicjator akcji „Podarujmy dzieciom lato, podarujmy zdrowie". W 2000 wspólnie z żoną Danutą założył Uniwersytet Powszechny im. Jana Józefa Lipskiego w Teremiskach.

Źródła: A. Bikont, H. Łuczywo, *Jacek*, Warszawa 2018; A. Chwalba, *III Rzeczpospolita: raport specjalny*, Kraków 2005; A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków 2013; A. Friszke, *Czas KOR-u: Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Kraków 2011; *Jacek Kuroń (1934–2004)*, https://dzieje.pl/postacie/jacek-kuron [dostęp: 30.01.2024]; J. Głażewski, *Urodził się Jacek Kuroń*, https://muzhp.pl/kalendarium/urodzil-sie-jacek-kuron [dostęp: 30.01.2024].

[B.P.]

KURSY DLA PIASTUNEK – kursy przeznaczone dla wychowanek zakładów opiekuńczych mające na celu wyposażenie ich w niezbędne kwalifikacje umożliwiające podjęcie pracy w charakterze piastunki. Kursy prowadzone były przez Warszawskie Towarzystwo Medycyny Zapobiegawczej, realizowane zaś w najstarszym w Polsce zakładzie opiekuńczym dla dzieci porzuconych (założonym w l. 30. XVIII wieku przez francuskiego misjonarza ks. Gabriela Piotra Baudouin). Słuchaczki uczyły się i mieszkały w zakładzie (uczennice zamieszkiwały w zakładzie bezpłatnie, nie ponosiły też kosztów utrzymania). Wytyczne szkolenia obejmowały przygotowanie młodych kobiet do pielęgnowania i prowadzenia noworodka, niemowlęcia i dziecka do lat trzech. Nauka trwała 9 miesięcy i obejmowała podstawowe zagadnienia, takie jak: gospodarstwo domowe (12 tyg.), pielęgnowanie i prowadzenie dziecka (18 tyg.), samodzielna praktyka w oddziałach (4 tyg.), praktykę w domach prywatnych (2 tyg.). Zajęcia odbywały się zarówno w dni powszednie, jak i w niedziele i święta po 8 godzin dziennie. Nauka kończyła się złożeniem egzaminu, po czym uzyskiwano uprawnienia umożliwiające podjęcie pracy w zakładach opiekuńczych dla dzieci do lat trzech, ewentualnie w domach prywatnych. Na kurs przyjmowano kobiety w wieku 17–20 lat,

które ukończyły 7 oddziałów szkoły powszechnej. Pierwszeństwo mieli wychowankowie zakładów opiekuńczych prowadzonych lub subsydiowanych przez gminę m. st. Warszawy. Na pierwszy kurs (1936) przyjęto 34 wychowanki zakładów opiekuńczych. Kurs działał także w trakcie II wojny światowej. W tym czasie w zakładzie znalazło się wiele dzieci potrzebujących opieki (w tym dzieci pochodzenia żydowskiego). W sierpniu 1944 w zakładzie znajdowało się około 60 kursantek. Po zakończeniu II wojny światowej kurs przekształcono w Szkołę Zawodową, a następnie Liceum Medyczne Opiekunek Dziecięcych.

Źródła: M. Kolankiewicz, *Schronienie. Historia Domu Małych Dzieci ks. G.P. Baudouina*, Warszawa 1997; J. Lubczyński, *Dom ks. Boduena. Sprawozadnie z działalności w r. 1936/37*, Warszawa, 1937; M. Łeszażanka, *Kurs Piastunek przy Domu ks. Boduena*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 9; A. Słomczyński, *Dom ks. Boduena 1939–1945*, Warszawa 1975.

[K. Ch.]

KURSY DLA PRZEDSZKOLANEK – szkolenia organizowane przez Krajową Centralę Caritas, po wznowieniu działalności diecezjalnych związków **Caritas** w 1945. Uchwałą Rady Ministrów z 12.06.1945 o zatwierdzeniu Statutu Organizacyjnego **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** wprowadzono zmiany w obszarze wychowania przedszkolnego. Zakres opieki nad dziećmi w wieku 3–18 lat został przekazany **Ministerstwu Oświaty**. Przejęcie uprawnień przez resort oświaty skutkowało przymusową reorganizacją ochronek i przemianowaniem ich na przedszkola. W 1946 pod egidą Caritas pozostawały łącznie 743 ochronki i przedszkola, do których uczęszczało 64 985 dzieci. Wobec braków kadrowych Krajowa Centrala Caritas oraz związki organizacji rozpoczęły organizowanie specjalistycznych kursów. Szkolenia dla personelu przedszkolnego odbywały się w porozumieniu z inspektoratami szkolnymi i kuratoriami. Celem szkoleń miało być podniesienie kompetencji personelu wychowawczego, a także przekazanie wiedzy w zakresie wychowania przedszkolnego niewykwalifikowanej kadrze. Na program kursów składały się: psychologia, pedagogika, higiena, metodyka, wychowanie religijne, literatura dziecięca. Obligatoryjnie wprowadzono zagadnienia o ustroju Polski. Czas trwania kursu wynosił 2–3 miesiące. W latach 1946–1947 kursy dla wykwalifikowanych wychowawczyń przedszkoli oraz przedszkolanek odbyły się w: Tarnowie, Częstochowie, Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Kielcach. Ustawą z 7.04.1949 o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą zamknięto możliwość prowadzenia ochronek. Uwzględniając ciągłą potrzebę szkolenia przedszkolanek, Krajowa Centrala Caritas planowała przeprowadzić kurs dla niekwalifikowanych wychowawczyń przedszkoli w lipcu i sierpniu 1949 w Krakowie. Kurs nie odbył się z powodu braku zgody resortu oświaty. Akcja szkoleniowa przedszkolanek organizowana przez **Caritas** zakończyła się w 1950 wraz z likwidacją organizacji.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; E. Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945–56*, Warszawa 2007; Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, DzU 1949, nr 25, poz. 175; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000; W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski, *Kościół i religijność Polaków 1945–1999*, Warszawa 2000.

[M. N.]

KURSY DOKSZTAŁCAJĄCE DLA WYCHOWAWCÓW ZAKŁADÓW OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH – zainicjowane w związku z pracami **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** na rzecz uregulowania zasad funkcjonowania zakładów opieki nad dziećmi, w tym przede wszystkim zakładów opieki zamkniętej. Resort w 1927 wydał kilka rozporządzeń (22.04.1927, 12.10.1027, 10.10.1927), w konsekwencji których określono wymagania odnośnie przygotowania ogólnego i fachowego osób sprawujących opiekę nad dziećmi w zakładach. Ustanowiono 5-letni okres prekluzyjny dopuszcza-

jący do pracy w zakładach osoby bez wymaganych kwalifikacji. W 1925 przeprowadzono badanie ankietowe, które objęło 761 placówek (na około tysiąc działających), wykazując 2567 zatrudnionych wychowawców. Spośród nich 264 osoby miały przygotowanie nauczycielskie, 398 przygotowanie wychowawczyń przedszkolnych. Pozostali pracownicy – 1905 osób – nie posiadali żadnego przygotowania pedagogicznego, a 892 legitymowało się co najwyżej wykształceniem powszechnym. Dla pracującej już kadry zaplanowano system szkoleń umożliwiający uzupełnienie kwalifikacji i zachowujący personel ze zdobytym już kapitałem doświadczeń. Kursy organizowane były przez MPiOS raz w roku. Były to krótkie, kilkumiesięczne szkolenia dokształcające uwzględniające zdobytą już praktykę wychowawcy. Dla osób bez większego doświadczenia organizowano dłuższe, roczne kursy (m.in. w Warszawie, Wilnie) lub trzyletnie (w Czarnym Borze pod Wilnem), a także w **Katolickiej Szkole Społecznej w Poznaniu**, **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie**. W programie kursów znajdowały się przedmioty ogólne (m.in. psychologia, psychologia i fizjologia dziecka, historia wychowania), przedmioty specjalne (m.in. prawa dziecka, rachunkowość w zakładzie, wychowanie przedszkolne), przedmioty praktyczne (m.in. śpiew, rysunek, wychowanie fizyczne, zajęcia przyrodnicze), przedmioty dodatkowe, zajęcia uzupełniające (np. nauka o Polsce, zajęcia dotyczące różnych chorób dziecięcych czy opieka higieniczno-lekarska) oraz praktyka (zwiedzanie zakładów, wycieczki, seminaria, dyskusje, różne zajęcia ćwiczeniowe).

Źródła: J. Babicki, *Kursy dokształcające dla wychowawców zakładów opiekuńczo wychowawczych*, Warszawa 1931; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Projekt programu wykładów na kursach dokształcających dla czynnych wychowawców w zakładach opiekuńczo-wychowawczych*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 6; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych, DzU 1927, nr 100, poz. 866.

[K. Ch.]

L

LACHERT WACŁAW – ur. 2.02.1872 w Ostrogu, zm. 19.10.1951 w Warszawie; działacz społeczny, przedsiębiorca. Ukończył IV Gimnazjum w 1889 i Szkołę Handlową Kronenberga w 1891 w Warszawie. Pracował w podziemiach Instytutu Oftalmicznego, wypożyczając książki robotnikom. W 1892 rozpoczął pracę w warszawskiej ekspozyturze moskiewskiej fabryki włókienniczej Prochorowskaja Trechgornaja Manufaktura. W 1896 został zastępcą głównego księgowego w centrali w Moskwie. W 1907 objął funkcję naczelnego dyrektora. W 1914 został prezesem zarządu wielkich zakładów prochorowskich. W 1916 zrezygnował z pracy. Zaangażował się w działalność moskiewskiej Polonii. Był prezesem m.in. Patronatu Harcerskiego, Polskiego Komitetu Pomocy Jeńcom Wojennym. W 1918 powrócił do Polski. W latach 1918–1921 był naczelnym dyrektorem Państwowego Urzędu Zakupu Artykułów Pierwszej Potrzeby. Od 1922 do 1923 założył Towarzystwo Eksploatacji Soli Potasowych w Warszawie. W latach 1923–1924 odbudował cukrownię Guzów. W 1927 założył szkołę w Ciechankowie, a w 1928 kółko rolnicze. Od 1931 do 1932 naczelny dyrektor i prezes zarządu Zjednoczonych Zakładów Scheibler i Grohmann w Łodzi. W 1935 komisarz rządu w Zakładach Żyrardowskich Hiellego i Dittricha. W 1937 przyczynił się do powstania Zjednoczenia Eksportowego Producentów Wyrobów Lniarskich. W 1936 wszedł do zarządu **Polskiego Czerwonego Krzyża**. W czasie II wojny światowej był prezesem zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża, w którym kierował m.in. działaniami na rzecz dzieci. Nie zgodził się na nawiązanie współpracy z Niemieckim Czerwonym Krzyżem i udział w akcjach propagandowych. W 1945 został dyrektorem Centrali Tekstylnej w Łodzi. W latach 1946–1947 był rzeczoznawcą do spraw włókienniczych w Okręgowym Urzędzie Likwidacyjnym w Szczecinie.

Źródła: B. Chomątowska, *Lachert i Szanajca. Architekci awangardy*, Wołowiec 2014; A. Galos, *Lachert Wacław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI,

Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971; E. Lachert-Stryjkowska, *Okoliczności/Etapy powstania Dworu Lachertów* [w:] *Historia Rodu Lachertów i Reytanów*, https://www.puchaczow.pl/asp/pliki/20160129_Lodowisko_Orlik/broszura.pdf [dostęp: 2.04.2023]; Małopolski Oddział Okręgowy, *10. Czy wiesz, ze Polski Czerwony Krzyż nigdy nie przyjął żadnych gratyfikacji, ani nie udzielił poparcia dla władz hitlerowskich, narażając się tym samym na surowe konsekwencje?*, http://pck.malopolska.pl/10-czy-wiesz-ze-polski-czerwony-krzyz-nigdy-nie-przyjal-zadnych-gratyfikacji-ani-nie-udzielil-poparcia-dla-wladz-hitlerowskich-narazajac-sie-tym-samym-na-surowe-konsekwencje/ [dostęp: 2.04.2023].

[B. P.]

LANCKOROŃSKA KAROLINA – ur. 8.08.1898 w Buchberg am Kamp w Austrii, zm. 25.08. 2002 w Rzymie; historyk, pisarka, działaczka społeczna, ostatnia przedstawicielka rodu Lanckorońskich z Brzezia. W 1921 ukończyła historię sztuki na Uniwersytecie Wiedeńskim, w 1926 obroniła doktorat. Wcześnie zainteresowała się działalnością pomocową. W okresie I wojny światowej opiekowała się chorymi i rannymi żołnierzami w zakładzie rekonwalescencyjnym prowadzonym przez jej ojca; w okresie studiów, przebywając w rodzinnym Rozdole w Galicji i widząc zaniedbania w ochronie zdrowia, starała się pomagać miejscowym chorym. Po śmierci ojca, Karola, w 1933 na stałe osiedliła się we Lwowie, w 1934 została członkiem Towarzystwa Naukowego we Lwowie, w 1936 Senat Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie nadał jej habilitację, została pierwszą kobietą w Polsce, która uzyskała habilitację z historii sztuki. Wykładała na Uniwersytecie Lwowskim, skąd w maju 1940 wyjechała do Krakowa. Tam włączyła się w działalność konspiracyjną, podjęła również współpracę z **Polskim Czerwonym Krzyżem** jako pielęgniarka-wolontariuszka. W 1941 **Rada Główna Opiekuńcza** powierzyła jej sprawy opieki nad więźniami w Generalnym Gubernatorstwie. W radzie ściśle współpracowała z prezesem **Adamem Ronikierem**, organizując po zajęciu przez Niemców Małopolski Wschodniej filie **Rady Głównej Opiekuńczej** i działalność pomocową na terenie tzw. dystryktu Galicja (we Lwowie, a na początku 1942 w Stanisławowie). W maju 1942 aresztowana przez Niemców, w listopadzie 1942 przewieziona do więzienia w Berlinie, następnie do obozu w Ravensbrück. Uwolniona wskutek interwencji Międzynarodowego Czerwonego Krzyża w kwietniu 1945 wyjechała do Szwajcarii, a następnie do Włoch. W 1945 była współzałożycielem Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie, a w 1948 Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, w 1967 powołała do życia Fundację Lanckorońskich z Brzezia.

Źródła: B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; K. Lanckorońska, *Szkice wspomnień*, przedm. A. Biernacki, Warszawa 2005; K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne*, słowo wstępne L. Kalinowski, E. Orman, Kraków 2007; Z. Wójcik, *Karolina Lanckorońska (11 VIII 1898 – 25 VIII 2002)*, „Kwartalnik Historyczny" 2003, nr 2.

[J. J.]

LANDY ALEKSANDER – ur. 24.10.1881 w Żdanowie na Syberii, zm. 17.04.1969 w Warszawie; pedagog, pediatra, działacz społeczny, autor programu wychowania dziecka w środowisku zamieszkania. W 1900 podjął studia medyczne na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, stał się też w tym czasie aktywnym członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej, później jej Organizacji Bojowej. W 1904 za swą działalność polityczną został relegowany ze studiów i wydalony z Królestwa; studia ukończył w 1908 w Krakowie. W 1908 zamieszkał w Moskwie, gdzie podjął pracę w tamtejszych szpitalach, działał również w Towarzystwie Pediatrycznym. Po rewolucji lutowej wszedł do komisji lekarzy pediatrów zajmującej się kwestią opieki nad potrzebującymi wsparcia dziećmi. W 1922 wrócił do Polski, gdzie podjął pracę w Kasie Chorych w Warszawie i w Miejskiej Poradni dla Dzieci. Zaangażował się również w działalność prowadzonego przez PPS **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**, zaś w 1927 wszedł do władz **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Zaangażował się w działalność **Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej**, stając się jednym z mieszkańców pierwszej jej kolonii. Zorganizował tam w 1927 Odział RTPD, w ramach którego powstała Poradnia Higie-

niczno-Wychowawcza „Zdrowie Dziecka", obejmująca m.in. poradnię dla niemowląt, kuchnię mleczną, poradnię dla dzieci w wieku przedszkolnym, poradnię szkolną, gabinet dentystyczny, poradnię wychowawczą. Poza tym działały tam również przedszkole, szkoła i gimnazjum RTPD oraz pozaszkolne instytucje wychowawczo-kulturalne, świetlica, biblioteka z wypożyczalnią, ogród i zwierzyniec, warsztaty, kursy muzyczne, teatr kukiełkowy. Autor licznych prac propagujących profilaktykę i higienę zdrowotną niemowląt. Po wojnie w ramach RTPD współtworzył **Centralny Ośrodek Higieniczno-Wychowawczy** zlikwidowany przez władze w 1951. W latach 1946–1951 wizytator, a później naczelnik Wydziału Higieny w **Ministerstwie Oświaty**, zaangażowany w rozwój higieny i medycyny szkolnej.

Źródła: A. Demel, *Aleksander Landy. Życie i dzieło*, Warszawa 1982; M. Kuzańska, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939*, Wrocław 1966; I. Olesiński, *Doktor Aleksander Landy*, „Służba Zdrowia" 1969, nr 18; Z. Topińska, *Aleksander Landy – lekarz, pedagog, społecznik*, „Nowa Szkoła" 1974, nr 4.

[J. J.]

LANDY ZOFIA – ur. 23.09.1894 w Warszawie, zm. 5.01.1972 w Laskach; pedagog, działaczka społeczna, franciszkanka, tłumaczka. Studiowała filozofię na Sorbonie (1913–1916). Po powrocie do Warszawy pracowała jako nauczycielka przedmiotów językowych oraz literatury w Warszawie i Pułtusku, udzielając także prywatnych korepetycji. Uczestniczka debat młodej inteligencji i organizatorka „Kółka" pod przewodnictwem ks. Władysława Korniłowicza. Utrzymywała kontakt z Biblioteką Wiedzy Religijnej Ireny Tyszkiewiczowej w Warszawie. Od 1926 współpracowała z zakładem dla niewidomych w Laskach. Wstąpiła do Zgromadzenia ss. Franciszkanek Służebnic Krzyża w Laskach (1927), gdzie przyjęła śluby wieczyste (1936). Współpracowała z **Elżbietą Czacką** nad adaptacją alfabetu Braille'a, skrótów ortograficznych do polskiego systemu fonetycznego. Alfabet był adresowany do niewidomej studiującej młodzieży. Na mocy wydanego przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dekretu system Braille'a w opracowaniu polskim stał się pismem użytkowym w polskich szkołach dla niewidomych (1934). Współautorka *Memoriału o wychowaniu i wykształceniu niewidomych dzieci i młodzieży* (1932). Z inicjatywy **Elżbiety Czackiej** kierowała szkołą dla niewidomych w Laskach (do 1939). Nauczała w szkole podstawowej i zawodowej pedagogiki i tyflologii. Wspólnie z ks. Korniłowiczem recenzowała podręczniki do nauczania religii. Podczas II wojny światowej, w związku ze swoim żydowskim pochodzeniem, ukrywała się w klasztorze karmelitanek w Szewnej, przebywała w majątku Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w Żułowie. W oficynie pałacu Jadwigi i Aleksandra Zamoyskich w Kozłówce utworzyła dom studyjny. Zamieszkała m.in. wraz z niewidomymi dziewczętami. Wykładała filozofię św. Tomasza z Akwinu dla środowisk akademickich w Warszawie. Opublikowała m.in. *W atmosferze prawdy i tolerancji*. Współpracowała z czasopismami „Verbum", „Tygodnikiem Powszechnym" i „Znakiem". Publikowała na łamach „Szkoły Specjalnej".

Źródła: B. Cywiński, *Twórcy Lasek* [w:] *Chrześcijanie*, t. 2, red. B. Bejze, Warszawa 1976; E. Czacka, T. Landy, *Memoriał o wychowaniu i wykształceniu niewidomych dzieci i młodzieży* [w:] *Torowała nowe drogi niewidomym. Róża Czacka – Matka Elżbieta jako tyflolog i wychowawca*, A. Gościmska, Laski 1983; J. Kulczyńska-Kwapisz, *Zofia Landy (1894–1972)*, „Szkoła Specjalna" 1994, nr 5; M. Kunowska-Porębna, *„Verbum" propozycje dialogu*, „Zeszyty Naukowe KUL" 1970, nr 2; Z. Landy, *W atmosferze prawdy i tolerancji* [w:] *Szkoła na Wiejskiej*, red. W. Karpowicz, Kraków 1974; A. Mężyk, *Landy Zofia Teresa* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; A. Rakowska, *Landy Zofia* [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Warszawa 2010; *Siostra Teresa* [w:] *Ludzie Lasek*, t. 56, red. T. Mazowiecki, Warszawa 2000; R. Wosiek, *Siostra Teresa Franciszkanka Zofia Landy*, „Tygodnik Powszechny" 1972, nr 14; *Zofia (Teresa) Landy (1894–1972)*, „Rocznik Literacki" 1972.

[M. N.]

LEDÓCHOWSKA URSZULA – ur. 17.04.1865 w Loosdorf, zm. 29.05.1939 w Rzymie; pedagog, pionierka pracy edukacyjno-wychowaw-

czej, założycielka Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego podejmującego pracę wychowawczo-oświatową, święta Kościoła katolickiego (2003). Po wstąpieniu do klasztoru urszulanek w Krakowie (1886) podjęła pracę pedagogiczną. Organizatorka pierwszego na ziemiach polskich domu akademickiego dla studentek. Przeniosła się do Petersburga, gdzie przejęła kierownictwo nad żeńskim internatem działającym przy polskim Gimnazjum św. Katarzyny (1907). Dążyła do podnoszenia poziomu nauczania w polskich placówkach oświaty na terenie Rosji. Współpracowała z Polonią petersburską. Zaangażowana w działalność Towarzystwa Pedagogicznego. Założycielka gimnazjum z internatem dla dziewcząt w Merentähtinad nad Zatoką Fińską (1910). Po wyjeździe do Szwecji zorganizowała szkołę dla skandynawskich dziewcząt i ochronki dla polskich osieroconych dzieci. Inicjatorka powstania Polskiego Komitetu Pomocy w Sztokholmie (1915). W 1916 założycielka Komitetu Pomocy dla Poszkodowanych Wojną w Polsce w Kristianii, Komitetu Pomocy w Aalesund, Komitetu Pomocy w Stavanger. Włączyła się w działalność polskiego **Generalnego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce** przez wygłaszanie odczytów i pozyskiwanie środków finansowych. Organizatorka zbiórek na rzecz Komitetu w Vevey, na zakup i utrzymanie domu polskich sierot w Danii oraz w Polsce. Wygłosiła ok. 80 odczytów w Szwecji, Danii, Norwegii. Organizatorka Szkoły Gospodarstwa Domowego i Języków Obcych dla dziewcząt w Aalborgu (1917) i internatu dla studentek w Rzymie (1931). W latach 1920–1939 założyła w Polsce 35 placówek (zakłady opiekuńczo-wychowawcze, przedszkola, dziecińce, szkoły, bursy, internaty, świetlice) oraz Krucjatę Eucharystyczną gromadzącą ok. 200 dzieci. Zaangażowana w działalność oświatową przez wydawanie książek dla dzieci i młodzieży.

Źródła: T. Borkowska, *Święta Urszula Ledóchowska*, Kraków 2003; E. Dolata, *Nowatorstwo pedagogiczne Urszuli Ledóchowskiej* [w:] *Kobieta niepoznana na przestrzeni dziejów*, red. A. Obara-Pawłowska, A. Miączewska, D. Wróbel, Lublin 2017; M. Krupecka, *Ledóchowska. Polka i Europejka*, Ząbki 2003; M. Kujawska, *Matka Urszula Ledóchowska, założycielka Kongregacji SS. Urszulanek Najświętszego Serca Jezusa Konającego 1865–1939. Szkic życia i działalności*, Kielce 1947; B. Matyjas, *Urszula Ledóchowska (1865–1939)*, „Praca Socjalna" 1993, nr 2; I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945*, Kielce 2000; K. Olbrycht, *Zarys systemu wychowania Urszuli Ledóchowskiej*, Ząbki 2002; J. Olech, *Matka Urszula Ledóchowska*, „Przewodnik Powszechny" 1983, nr 7–8; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii*, Poznań 1986; E.J. Sitek, *Bł. Urszula Ledóchowska jako człowiek i pedagog*, „Universitas Gedanensis" 1994, nr 11; J. Tęcza-Ćwierz, *Pedagogika wysokich wymagań: Julia Ledóchowska*, „Wychowawca" 2007, nr 6.

[M. N.]

LEWCZANOWSKA HELENA (ŁEWCZANIWŚKA OŁENA KARLIWNA) – ur. 27.01.1881 w Horodnie, zm. 1940; ukraińska działaczka społeczna, nauczycielka. Pobierała naukę domową. Zdała maturę eksternistycznie w Sankt Petersburgu. Absolwentka studiów filozoficznych na Uniwersytecie Wiedeńskim. Uzyskała stopień doktora prawa. Ukończyła Wydział Historyczny w Wyższych Kursach Żeńskich w Moskwie. W 1905 poślubiła Ołeksandra Lewczanowskiego. Właścicielka majątku koło Liniowa na Wołyniu. W latach 1917–1918 współtworzyła wraz z Samuelem Podhirskim Klub Ukraiński w Żytomierzu. Aktywnie uczestniczyła w Towarzystwie Proswita. Założycielka szkół ludowych ukraińskich. Pracowała w nich jako nauczycielka. W 1919 powróciła do Horodna. Senator w latach 1922–1927 z listy Bloku Mniejszości Narodowych. Wielokrotnie zabierała głos w sprawach opieki społecznej. Protestowała przeciwko zabieraniu dzieci ukraińskich do polskich zakładów opiekuńczych. Poruszała kwestie zamknięcia szkół ukraińskich na Wołyniu, szkolnictwa ukraińskiego czy uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie. Interweniowała w sprawie stosunków więziennych na Kresach Wschodnich. Przedstawicielka Czerwonego Krzyża i **Rady Opieki Społecznej** w Kowlu, a następnie w Łucku. W 1928 zrezygnowała z kandydowania do senatu na rzecz męża. W 1939 aresztowana przez NKWD. Przebywała w więzieniach w Horochowie i Łucku. 30.05.1940 wywieziona w nieznane miejsce. Dalsze losy nie są znane. Zmarła na

zesłaniu w Kazachstanie lub została zamordowana wiosną 1940 w Ukrainie.

Źródła: P. Fiktus, *Udział kobiet w działalności prawotwórczej Senatu II Rzeczypospolitej*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne" 2016, nr 2; M. Kondracka, *Posłanki i senatorski II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; J. Koredczuk, *Senatorowie ukraińscy w Senacie II Rzeczypospolitej* „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze 6" 2015; J. Krawczyńska, *Głos sióstr skłóconych z cyklu: nasze posłanki i senatorki przy pracy,* „Kobieta Współczesna" 1927, nr 23.

[B. P.]

LIGA KATOLICKA – Catholic League, amerykańska organizacja z siedzibą w Chicago, dostarczająca pomoc dla Polski za pośrednictwem **Caritas** po II wojnie światowej. Powstała na zjeździe duchowieństwa polskiego w Buffalo w Stanach Zjednoczonych odbywającym się w dniach 18–19.05.1943 jako Liga Katolicka Pomocy Religijnej Polsce. Skupiała świeckich katolików polskiego pochodzenia zamieszkałych w USA. Organizacja wydawała czasopismo „Liga". Tymczasową główną siedzibą Ligi zostało Detroit w Michigan. Od 1944 przyjęła nazwę Liga Katolicka. Podczas Pierwszej Konwencji Krajowej 26–27.09.1944 w Cleveland (w Ohio) przyjęto statut, według którego Liga miała udzielać pomocy humanitarnej oraz społecznej krajom zniszczonym w wyniku II wojny światowej. Wśród zadań znajdowała się m.in. opieka duchowa i pomoc materialna dla młodzieży polskiej, w tym sierot. Liga miała zajmować się zbieraniem środków materialnych na pomoc Kościołowi polskiemu. Na zjeździe podjęto również decyzję o przeniesieniu siedziby głównej do Chicago. Po zakończeniu okupacji niemieckiej Liga objęła swą opieką uchodźców polskich poza krajem. W latach swojej działalności przekazywała dla polskich sierot obuwie, odzież oraz dla ludności przybory gospodarstwa domowego i żywność. W 1949 organizacja przeznaczyła m.in. 128 694 dolary dla polskich wysiedleńców oraz 42 978 dolarów dla pracownic społecznych w Polsce. Po likwidacji Caritas Liga zaprzestała dostarczania przesyłek pomocowych do Polski. Organizacja kontynuowała zbieranie środków finansowych z przeznaczeniem na przyszłe cele pomocowe. Wśród działaczy Ligi Katolickiej znajdowali się m.in.: ks. bp Stefan Woźnicki, ks. prał. dr Stanisław J. Piwowar, ks. bp Alfred L. Abramowicz.

Źródła: J. Majka, *Kościelna działalność dobroczynna w Polsce w XIX i pierwszej połowie XX w.*, „Zeszyty Naukowe KUL" 1966, nr 1–2; R. Nir, *Katalog Archiwum Ligi Katolickiej*, Orchard Lake – Częstochowa 2006; K. Pękala, *Liga Katolicka w Stanach Zjednoczonych. Najpiękniejszy wyraz miłości dla katolickiej Polski*, „Caritas" 1948, nr 1; *Sprawozdania – ze świata. Liga Katolicka w Ameryce*, „Caritas" 1947, nr 16; D. Zamiatała, *Caritas: działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000; T. Zasępa, *Radiowa Godzina Różańcowa w USA i Kanadzie oraz Liga Katolicka z pomocą Polsce*, „Studia Polonijne" 1986, t. 10.

[M. N.]

LIGA KOBIET – organizacja kobieca działająca od 1924 m.in. w zakresie opieki nad dziećmi. Do 1924 **Liga Kobiet Polskich**. Jako instytucja opiekuńcza w 1924 podjęła współpracę międzynarodową, zajmując się zagadnieniami opieki nad dzieckiem i przyczyniając się do utworzenia w 1925 Komisji Doradczej do Walki z Handlem Kobietami i Opieki nad Dzieckiem. Statut Towarzystwa Liga Kobiet zatwierdzony przez Komisariat Rządu na m.st. Warszawę 2.03.1928 wskazał jako cel „dążenie do odrodzenia życia publicznego w Polsce, przez podniesienie oświaty, kultury i poziomu moralnego oraz przez budzenie cnót obywatelskich wśród najszerszych warstw społeczeństwa". Zakres opieki nad matką i dzieckiem obejmował m.in. dotacje żywnościowe i pieniężne. Wybuch II wojny światowej utrudnił funkcjonowanie organizacji. Po zakończeniu działań wojennych, w 1945 zmieniono nazwę na Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet. Organizacja włączyła się do działań władz państwowych w obszarze opieki nad matką i dzieckiem. Tworzono domy dla matki ciężarnej i dziecka np. w Gliwicach i Bielsku. Matkom umożliwiano odbywanie szkoleń oraz naukę zawodu. W akcji gruźliczej liga organizowała wyjazdy dla dzieci do sanatorium w Izdebnej i do prewentoriów **Robotniczego**

Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. W statucie SOLK z 1947 za cel działalności obrano m.in. obronę interesów rodziny ze szczególnym uwzględnieniem interesów dziecka. We wrześniu 1949 SOLK zmieniła nazwę na Liga Kobiet, przyjmując od 5.10.1949 nowy statut. Celem Ligi pozostało dążenie do rozbudowy opieki nad matką i dzieckiem. Prowadzono całodobowe **izby dworcowe** dla matki i dziecka, żłobki, punkty opieki nad matką i dzieckiem, **koła gospodyń wiejskich**. W okresie Świąt Bożego Narodzenia organizowano akcje gwiazdkowe, przygotowując m.in. paczki zawierające żywność i odzież. Na łamach wielu czasopism udzielano porad dotyczących opieki nad dzieckiem. W 1966 przeorganizowano Ligę Kobiet, likwidując koła w zakładach pracy. W 1981 zmieniono nazwę na Liga Kobiet Polskich.

Źródła: D. Apanel, *Rola instytucji pozarządowych w opiece nad dzieckiem na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1975 – zarys problemu*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2009, nr 25; M. Bauchrowicz-Tocka, *Ewolucja celów Ligi Kobiet w latach 1945–1989 w świetle jej statutów*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiecych. Studia i materiały" 2020, nr 1(8); U. Domżał, *Międzynarodowa współpraca w zakresie opieki nad dzieckiem (1918–1939) na podstawie publicystyki w II RP*, „In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką" 2009, t. 3; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; *Liga Kobiet dla Matki i Dziecka*, „Głos Ludu" 1946, nr 344.

[M. N.]

LIGA KOBIET POLSKICH – organizacja kobieca powstała na wniosek Zofii Moraczewskiej podczas zjazdu 29–31.12.1918 w Warszawie z połączenia Zjednoczenia Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego oraz Ligi Kobiet Galicji i Śląska. Przewodniczącą została **Maria Dulębianka**. W skład Zarządu Ligi Kobiet Polskich (LKP) weszły m.in.: Maria Chmieleńska, Ada Domanusowa, **Zofia Daszyńska-Golińska**, Maria Jaworska, Maria Konopacka, Halina Pawlewska, Halina Piwowarowa, **Władysława Weychert-Szymanowska**, Helena Waniczkówna, Helena Witkowska. W ramach Naczelnego Zarządu pracą ligi miały kierować wydziały: polityczno-oświatowy, organizacyjny, prasowy, opieki nad żołnierzem, opieki społecznej, równouprawnienia kobiet. Stowarzyszenie Liga Kobiet Polskich zostało wpisane do rejestru stowarzyszeń i związków 1.07.1919. Wśród jego najważniejszych zadań znajdowały się: opieka nad sierotami wojennymi, wspieranie budowy oraz organizowanie własnych sanatoriów dla dzieci, kampanie zwalczania alkoholizmu. Organem prasowym LKP było pismo „Na Posterunku. Tygodnik kobiecy poświęcony sprawom społecznym, ekonomicznym, pedagogicznym i etycznym", wydawane w Krakowie. Na łamach czasopisma poruszano problematykę warunków pracy kobiet spodziewających się dziecka, opieki okołoporodowej, śmiertelności dzieci oraz podnoszono potrzebę edukacji kobiet w zakresie pielęgnacji niemowląt, powołując się na standardy panujące w innych krajach europejskich (m.in. Danii, Hiszpanii, Szwajcarii). Pracowano nad utworzeniem sekretariatu łącznikowego między Krakowem, Lwowem i Warszawą. Podział terytorialny wyznaczał okręgi. W kwietniu 1920 w okręgu łódzkim działały 4 koła LKP, w Zagłębiu 2 koła, w okręgu piotrowskim 3 koła, radomskim 3 koła, łukowskim 1 koło. W 1924 LKP została przemianowana na **Ligę Kobiet**.

Źródła: J. Dufrat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/1919)*, Toruń 2001; J. Dufrat, *Prasa politycznych organizacji kobiecych w Polsce w latach 1917–1939* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019; *Uchwały przyjęte na zjeździe zjednoczonych Lig Galicji, Królestwa i Śląska w Warszawie dnia 29, 30 i 31 grudnia 1918 r.*, „Na Posterunku" 1919, nr 1; A. Winiarzowa, *Opieka społeczna nad matką i dzieckiem*, „Na Posterunku" 1919, nr 2–3.

[M. N.]

LIPINA STANISŁAWA – ur. 26.10.1907 w Cieszanowie, zm. 5.04.1994 w Warszawie; pedagog, działaczka społeczna. Absolwentka Pań-

stwowego Seminarium Nauczycielskiego w Przemyślu, Państwowego Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Warszawie, Państwowego Dwuletniego Instytutu Nauczycielskiego w Warszawie. Studiowała psychologię i pedagogikę na Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, gdzie uzyskała tytuł magistra filozofii w zakresie pedagogiki. W 1971 obroniła doktorat na Uniwersytecie Śląskim. W latach 1926–1939 pracowała jako nauczycielka szkół powszechnych. Do 1939 była zaangażowana w działalność **Związku Harcerstwa Polskiego**. Podczas II wojny światowej włączyła się w tajne nauczanie. Po zakończeniu działań wojennych działała w Zarządzie Koła **Związku Młodzieży Wiejskiej** oraz Związku Nauczycielstwa Polskiego w Lublinie, a także w Zarządzie Głównym ZNP w Warszawie. Po 1945 pełniła również wiele funkcji w systemie oświaty i wychowania, była kierownikiem szkoły podstawowej w Łęcznej, wizytatorem Kuratorium Okręgu Szkolnego w Lublinie, kierownikiem Sekcji Wychowania Przedszkolnego Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w Warszawie oraz sekcji Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych w **Ministerstwie Oświaty**, kierownikiem i wykładowcą Studium Nauczycielskiego w Warszawie, a także adiunktem Zakładu Pedagogiki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Jako specjalista z wychowania wczesnoszkolnego pisała teksty z zakresu pedagogiki dotyczące w szczególności metodyki pracy z dzieckiem, psychologii rozwojowej i wychowawczej. Autorka publikacji *Kształtowanie pojęć dzieci w wieku przedszkolnym* (1984), a także rozdziałów w monografiach, w tym *Dziecko w wieku przedszkolnym* w książce *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w Warszawie* (1965), a także *Zabawa* w pracy *Wychowanie i nauczanie w przedszkolu. Poradnik metodyczny* (1983). Współautorka pracy *Metodyka wychowania w przedszkolu* (1974). Publikowała na łamach czasopism **„Wychowanie w Przedszkolu”**, **„Życie Szkoły”**.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Lipina Stanisława* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; S. Lipina, *Dziecko w wieku przedszkolnym* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w Warszawie*, K. Czajkowski, Warszawa 1965; S. Lipina, *Kształtowanie pojęć dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1984; S. Lipina, *Zabawa* [w:] *Wychowanie i nauczanie w przedszkolu. Poradnik metodyczny*, red. I. Dudzińska, Warszawa 1983.

[M. N.]

LIPKOWSKI OTTON – ur. 5.09.1907 w Człuchowie, zm. 12.10.1982 w Warszawie; pedagog, prekursor pedagogiki resocjalizacyjnej i polskiej ortodydaktyki. Absolwent **Instytutu Pedagogiki Specjalnej** i **Wolnej Wszechnicy Polskiej** w dziedzinie pedagogiki, doktor nauk humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego (1963). Nauczyciel dzieci upośledzonych. Wykładowca akademicki w dziedzinie metodyki niedostosowanych społecznie (1954). Dyrektor Instytutu Głuchoniemych im. Jakuba Falkowskiego w Warszawie (1960–1965). Zastępca dyrektora (1966), następnie dyrektor (1967–1970) w **Państwowym Instytucie Pedagogiki Społecznej**. Członek i przewodniczący Zarządu Sekcji Wychowania Federation Internationale des Communautes d' Enfants przy UNESCO (1968–1982). Dziekan Wydziału Resocjalizacji Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej (1970). Przewodniczył pracom dotyczącym badania warunków niedostosowania społecznego i resocjalizacji (od 1975). Kierownik polskiego zespołu pedagogów specjalnych pracujących wraz z ekipą międzynarodową przy Uniwersytecie Humboldta w Berlinie nad ujednoliceniem nazewnictwa z pedagogiki specjalnej. Zaangażowany w działalność wielu organizacji i instytucji, m.in.: **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, Rady Centralnego Ośrodka Metodycznego Ministerstwa Oświaty, Komisji Doradczej przy Departamencie Spraw Nieletnich Ministerstwa Sprawiedliwości, Towarzystwa Walki z Kalectwem, Towarzystwa Logopedycznego, Instytutu Programów Szkolnych MOiW, Komisji Produkcyjnej Szkolnictwa Specjalnego. Autor m.in. *Pedagogika specjalna* (1974), *Wychowanie dzieci społecznie niedostosowanych* (1966), *Resocjalizacja* (1970), *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja* (1971). Redagował oraz publikował na łamach czasopism krajowych i zagranicznych, w tym: **„Dom Dziecka”**, **„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”**, „Szkoła Specjalna”. Imieniem Ottona Lipkowskiego zostały

nazwane: Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy nr 15 dla Dzieci Słabosłyszących w Warszawie oraz Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy w Krupskim Młynie.

Źródła: A. Hryniewicka, *Dziewięćdziesięciolecie czasopisma „Szkoła Specjalna". Cz. II*, „Szkoła Specjalna" 2015, nr 2; O. Lipkowski, *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja*, Warszawa 1971; O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1977; O. Lipkowski, *Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie 1922–1982*, Warszawa 1982; O. Lipkowski, *Zadanie najpilniejsze*, „Dom Dziecka" 1957, nr 5; *Nasz patron*, https://osw15warszawa.edupage.org/about/?eqa=dGV4dD10ZXh0L2Fib3V0JnN1YnBhZ2U9NA%3D%3D [dostęp: 12.02.2023]; M. Niemiec, N. Stankowska, *Otton Lipkowski – twórca polskiej ortodydaktyki* [w:] *Uczeni z odległej i niepodległej przeszłości. Rekonstrukcje, interpretacje, refleksje*, red. A. Żywczok, M. Kitlińska-Król, Katowice 2019; J. Wyczesany, *Pedagogika upośledzonych umysłowo*, Kraków 2005; E. Żabczyńska, *Otton Lipkowski*, „Szkoła Specjalna" 1998, t. 58.

[M. N.]

LISIECKI KAZIMIERZ – ur. 9.02.1902 w Żbikowie, zm. 8.12.1976 w Warszawie; pedagog, społecznik, twórca **pedagogiki opiekuńczej**. Wcześnie osierocony, doświadczył życia w warszawskich bursach, wychowanek **Jana Czesława Babickiego**. W okresie I wojny światowej organizował ruch harcerski, a także wsparcie dla młodych warszawskich gazeciarzy. W trakcie trwających do 1923 studiów na Wydziale Pedagogicznym **Wolnej Wszechnicy Polskiej** utworzył w 1919 Akademickie Koło Przyjaciół Dzieci Ulicy. W 1925 rozpoczął pracę wychowawcy w gnieździe sierocym w Warszawie. Wiceprezes Związku Zawodowego Polskich Zakładów Wychowawczych, z ramienia którego wziął udział w Międzynarodowym Kongresie Opieki nad Dzieckiem w Paryżu. W 1928 na bazie Akademickiego Koła Przyjaciół Dzieci Ulicy utworzył **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy** prowadzące ogniska wychowawcze (placówki opieki zamkniętej) dla chłopców działające w oparciu o stworzony przez Lisieckiego system wychowania oparty na wartościach i normach (honor, godność, zaufanie, praca na rzecz ogółu), nastawiony na zapewnianie podopiecznym dobrego samopoczucia. Do 1939 Towarzystwo utworzyło 8 ognisk (w Warszawie, Grudziądzu, Łodzi, Toruniu), jego podopieczni byli blisko związani z Lisieckim, którego z czasem zaczęli nazywać „Dziadkiem". W okresie okupacji angażował się w tajne nauczanie, prowadził również działalność patriotyczną wśród byłych wychowanków ognisk. Po wojnie ponownie uruchomił działalność ogniska na Pradze, w 1946 pozyskał na działalność opiekuńczą obiekty w Świdrze. W 1948 doprowadził do reaktywacji Towarzystwa Przyjaciół Dzieci Ulicy, które oficjalnie przejęło prowadzenie ognisk na Pradze i w Świdrze. W okresie likwidacji niezależnych organizacji społecznych udało mu się uratować byt towarzystwa, które istniało do 1953. Nawet po jego likwidacji nadal kierował przekształconymi na **państwowe domy dziecka** dawnymi ogniskami. Na ich bazie w 1957 powstał Państwowy Zespół Ognisk Wychowawczych w Warszawie, którym Lisiecki zarządzał do przejścia na emeryturę w 1971.

Źródła: W. Błońska, *Lisiecki Kazimierz* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; K. Dąbrowski, *Ogniska „Dziadka" Lisieckiego*, Warszawa 2007; D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne" 1998, nr 2; A. Juźwik, *Od ratownictwa do etatyzacji. Opieka nad dziećmi i młodzieżą w działalności organizacji społecznych w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2017 (niepublikowana praca doktorska).

[J. J.]

LITEWSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – organizacja opiekuńcza założona 14.10.1914 jako Centralny Komitet Pomocy Ofiarom Wojny w Wilnie. We wrześniu 1915 w wyniku wejścia wojsk niemieckich do Wilna organizacja podzieliła się na dwie grupy: pierwsza ewakuowała się do Rosji, druga pozostała w Wilnie. Towarzystwo udzielało pomocy uchodźcom z terytorium Litwy. Utworzono bezpłatne jadłodajnie, warsztaty pracy, przytułki i ochronki dla dzieci i osób starszych. W 1915 towarzystwo prowadziło 47 ochronek

oraz 11 jadłodajni. W okresie okupacji niemieckiej organizacja miała duże trudności w funkcjonowaniu wynikające z polityki władz. W 1919 prowadzono 10 ochronek i internatów, do których należało 650 dzieci i 50 osób w podeszłym wieku. W 1925 w Wilnie działało 7 ochronek i internatów, do których należało 661 osób. Utworzono szkołę zawodową wraz z pracowniami: krawiecką, szewską oraz tkacką. W Sejnach prowadzono jedną ochronkę. 31.12.1926 w wyniku żądań zmiany statutu i nazwy organizacja rozpoczęła działalność jako Litewskie Towarzystwo Dobroczynności. Nowym celem działalności było zapewnienie pomocy materialnej dla uczącej się młodzieży litewskiej. Funkcjonowanie zostało ograniczone do Wilna. Prowadzono ochronkę w Sejnach oraz autonomiczny oddział w Warszawie. W 1937 prowadzono 7 burs dla ok. 400 podopiecznych oraz 5 warsztatów rzemieślniczych i jadłodajnię. W towarzystwie pracowało 20 nauczycieli, wychowawców i instruktorów. 20.11.1937 funkcjonowanie organizacji zostało zawieszone na wniosek starosty grodzkiego w Wilnie. 2.03.1938 decyzja została zatwierdzona. W 1939 podjęto nieudaną próbę reaktywacji towarzystwa.

Źródła: H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998; B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986; *Mniejszości narodowe w Polsce* „Sprawy Narodowościowe" 1927, nr 4; J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*, Warszawa 1991.

[B. P.]

LUBELSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – organizacja dobroczynna utworzona w Lublinie 12.02.1815. W tym dniu odbyło się pierwsze zebranie i uchwalono statut towarzystwa, którego celem było prowadzenie schronisk oraz wspieranie szeroko rozumianej działalności socjalnej. Pierwszymi formami działalności było aktywizowanie środowisk filantropijnych w pomoc dzieciom. Inne formy pomocy podejmowane przez towarzystwo obejmowały: utrzymywanie kuchni dla ubogich, przytułków nocnych, udzielanie zapomóg pieniężnych i pożyczek bezprocentowych, zaopatrywanie ubogich w odzież i opał, dostarczanie potrzebującym bezpłatnej pomocy lekarskiej oraz bezpłatnych medykamentów, pomoc w znalezieniu pracy oraz organizacja zajęć przygotowawczych do podjęcia pracy, umieszczanie dzieci ubogich rodziców w warsztatach prywatnych w celu nauki rzemiosła, zakładanie przytułków dla starszych, kalek, sal dla sierot, sklepów ubogich, ochronek dla dzieci do lat 7 (głównie z rodzin robotniczych). Prezesem towarzystwa został ks. Adam Czartoryski, zastępcą Antoni Radzymiński. W pierwszym roku działalności towarzystwo zebrało 7926 zł. W latach 30. XIX wieku dysponowało 42 miejscami dla osób starszych i dla kalek. W latach 60. otwarto filię Towarzystwa w Warszawie z inicjatywy Jana Gautiera. W 1898 do towarzystwa dołączono utworzone w 1894 Lubelskie Kolonie Letnie. Na początku XX wieku pod opieką towarzystwa znajdowały się m.in.: sala sierot (zakład wychowawczy dla ubogich sierot), 5 ochron dla niemowląt i kuchnia bezpłatna. Działał także komitet rozporządzający funduszami na stypendia dla uczącej się młodzieży. W latach 1925–1939 liczba członków spadła z 250 do 170. Z powodu kłopotów organizacyjnych instytucje należące do towarzystwa zaczęły się stopniowo uniezależniać. Na początku lat 20. XX wieku ochronki przemianowywano na przedszkola. Program nauczania obejmował wpajanie zasad moralnych i pielęgnowanie uczuć religijnych, społecznych i humanitarnych. Sala sierot mieściła się w nowym budynku, do dyspozycji zakładu był ogród z boiskiem oraz gabinet lekarski. Działalność Towarzystwa została zawieszona w 1952, majątek został skonfiskowany. Reaktywacja nastąpiła w 1995.

Źródła: *Res Sacra Miser. Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności i jego charytatywna działalność*, http://lac.lublin.pl/res-sacra-miser-lubelskie-towarzystwo-dobroczynnosci-i-jego-charytatywna-dzialalnosc/ [dostęp: 6.04.2023]; *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Dobroczynności za rok 1911*, Lublin 1911; *Sprawa z działań Towarzystwa Dobroczynności w Lublinie do dnia 3 czerwca 1816 roku przy pierwszym wyborze urzędników*, Lublin 1816; B. Urbanek, *Towarzystwa dobroczynności na ziemiach polskich w XIX stuleciu*, „Medycyna Nowożytna" 2013, nr 10; *Wezwania, ustawy i raporta Towarzystwa Dobroczynności w Departamencie Lubelskim*, Lublin 1815.

[A. H.]

LUBOMIRSKI JAN TADEUSZ – ur. 24.10.1826 w Stanisławowie, zm. 7.04.1908 w Warszawie; działacz społeczny, oświatowy i ekonomiczny. Absolwent Liceum Aleksandryjskiego w Petersburgu (1846). Do 1852 podróżował po Syberii, Francji i Anglii, później zamieszkał w Warszawie. Zaangażował się w działalność **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności** jako członek sekcji ochron. W latach 1858–1859 wiceprezes, w latach 1860–1863 prezes Administracji Ogólnej Towarzystwa. Od 1858 przewodniczący rady szczegółowej Instytutu Oftalmicznego im. Edwarda Lubomirskiego. Udzielał wsparcia finansowego na rozwój ekonomiczny i kulturalny. Do 1861 otwarto 4 bezpłatne czytelnie, 14 szkół wieczorowych dla rzemieślników i czeladników. Nauka obejmowała kształcenie z zakresu języka i literatury polskiej, podstaw matematyki i przyrody. Organizator niedzielnych kursów dla służących. Jako pierwszy w Warszawie tworzył kasy oszczędnościowe dla najuboższych. Inicjator powstania oraz sponsor wydania „Biblioteki Rzemieślnika Polskiego". Założyciel Spółki Zjednoczonych Stolarzy (1862). W 1863 powołany przez Mariana Langiewicza na kierownika Wydziału Spraw Zagranicznych rządu powstańczego, kierował Komisją Kodyfikacyjną, następnie Wydziałem Spraw Wewnętrznych. Więziony w warszawskiej cytadeli, zesłany do Niżnego Nowogrodu. Powrócił w 1865. Prezes Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności w latach 1870–1895. Współzałożyciel **Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych**, zakładu wychowawczego w Studzieńcu oraz Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. W 1880 wybudował szkołę krawiecką Stowarzyszenia Zjednoczonych Majstrów Krawieckich. Organizator akcji wydawniczej mającej na celu rozpowszechnienie nauki języka polskiego i historii. Wspierał działalność Kazimierza Promyka, założyciel 4 ochronek w swoim prywatnym majątku w Małej Wsi, gdzie nielegalnie nauczano czytania i pisania. Aktywnie zaangażowany w opiekę nad zabytkami historycznymi, autor pionierskich prac z zakresu historii gospodarczej Polski.

Źródła: K. Kaszewski, *Książe Jan Tadeusz Lubomirski*, Warszawa 1908; F. Kierski, *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, t. 1, Warszawa 1923; S. Konarski, *Lubomirski Jan Tadeusz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, Wrocław 1973; J.T. Lubomirski, *Encyklopedia rolnictwa i wiadomości związek z niem mających*, t. 1, Warszawa 1873; M. Piotrkowska-Marchewa, *Jana Tadeusza Lubomirskiego (1826–1908) refleksje o opiece społecznej i filantropii u Francuzów i Anglików* [w:] *Studia z dziejów XIX i XX wieku*, red. T. Kulak, Wrocław 2005.

[A. H.]

LUBOMIRSKI ZDZISŁAW – ur. 4.04.1865 w Niżnym Nowgorodzie, zm. 31.07.1943 w Małej Wsi; polityk, działacz społeczny. Studia prawnicze odbył na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz Uniwersytecie w Grazu. W 1904 został wiceprezesem, a od 1908 po śmierci ojca **Jana Tadeusza Lubomirskiego** objął funkcję prezesa **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. W tym samym czasie zaczął współfinansować tajne Towarzystwo Oświaty Narodowej, brał udział w zjazdach nauczycieli ludowych, był członkiem zarządu Towarzystwa Wpisów Szkolnych, został też kuratorem Instytutu Oftalmicznego w Warszawie. Po wybuchu I wojny światowej i zawiązaniu **Komitetu Obywatelskiego w Warszawie** stanął *de facto* na jego czele (formalnie był prezesem jego Sekcji Ogólnej). Po wycofaniu Rosjan z Warszawy w 1915 stanął na czele **Centralnego Komitetu Obywatelskiego**, a następnie 5 sierpnia objął funkcję prezydenta miasta. W sierpniu 1915 podjął decyzję o wprowadzeniu w Warszawie obowiązkowego powszechnego nauczania. Po likwidacji przez Niemców we wrześniu 1915 Centralnego Komitetu Obywatelskiego, stojąc na czele Komitetu Miasta Warszawy, kierował najważniejszą instytucją społeczną, organizując działania opiekuńcze dla potrzebujących wsparcia mieszkańców stolicy. W przeprowadzonych w lipcu 1916 wyborach samorządowych wybrany na prezydenta Warszawy. 15.10.1917 został członkiem powołanej przez państwa centralne Rady Regencyjnej stanowiącej tymczasową władzę przyszłego Królestwa Polskiego. Był inicjatorem orędzia Rady z 7.10.1918 zapowiadającego utworzenie niepodległego państwa polskiego z dostępem do morza. W latach 1928–1938 senator, początkowo z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, od 1935 nominowany przez

prezydenta. W latach 1931–1935 prezes Naczelnej Rady Organizacji Ziemiańskich. We wrześniu 1939 wszedł w skład kierowanego przez prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego Komitetu Obywatelskiego.

Źródła: A. Chwalba, *Wielka wojna Polaków 1914–1918*, Warszawa 2018; M. Jastrzębska, *Książę Regent. Opowieść o Zdzisławie Lubomirskim*, Łomianki 2018; H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814–1914*, Warszawa 2002; J. Pajewski, *Lubomirski Zdzisław (1865–1943)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973; J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918),* Warszawa 1997.

[J. J.]

LUDOWY ZWIĄZEK KOBIET – konspiracyjna organizacja społeczno-polityczna kobiet założona w styczniu lub lutym 1942 i znajdująca się pod zwierzchnictwem Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego. Związek organizował działalność oświatowo-wychowawczą, prowadził tajne nauczanie oraz opracowywał nowe metody pracy wychowawczej i dydaktycznej. Ponadto przeprowadzał akcje społeczno-patriotyczne dla powstańców warszawskich, w tym wysiedlonych. W okresie okupacji niemieckiej organizacja zajmowała się służbą sanitarną i konspiracją w zakresie łączności. Udzielała pomocy rodzinom więźniów i pomordowanych w czasie II wojny światowej. Organizacji przewodniczyły: Maria Szczawińska, Anna Chorążyna, Weronika Tropaczyńska-Ogarkowa. Obszar funkcjonowania sekcji organizacji obejmował okręgi Generalnego Gubernatorstwa: lubelski, krakowski, kielecki, warszawski, białostocki, a także poznański i łódzki włączone do III Rzeszy. Organizacja składała się z 8 wydziałów zajmujących się konspiracją, były to: Wydział Organizacyjny, Wydział Spółdzielczo-Gospodarczy, Wydział Propagandy, Wydział Prasy i Wydawnictw, Wydział Dziecka, Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej, Wydział Kształcenia Kobiet, Wydział Prawny. W 1942 organizacja wydawała dodatek dla dzieci „Biedronka. Wiadomości do opowiadania naszym dzieciom", zaś w pierwszym numerze „Żywia. Pismo Kobiet" opublikowano dokument *Karta Praw Dziecka* wskazujący na warunki sprzyjające rozwojowi psychofizycznemu dziecka. Zagadnienia pedagogiczne poruszano w czasopismach „Wiadomości Kobiece", „Jutrzenka" i „Chłopka". Organizacja szczególną pomoc kierowała do dzieci i rodzin na wsi. Przy pomocy utworzonych przez siebie drużyn Zielonego Krzyża świadczyła opiekę sanitarną. Organizowano opiekę dla matek rodzących i rodzin wielodzietnych. W 1945 Ludowy Związek Kobiet współpracował ze **Związkiem Młodzieży Wiejskiej „Wici"**. Rozporządzeniem Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 26.11.1945 działalność organizacji uznano za nielegalną. Ostatecznie w grudniu 1945 Ludowy Związek Kobiet został zdelegalizowany.

Źródła: J. Gmitruk, *Ludowy Związek Kobiet*, Warszawa 2017; *Karta praw dziecka*, „Żywia", lipiec 1942, nr 1; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; *O równe prawa dla wszystkich dzieci*, „Wiadomości Kobiece" 1944, nr 4; E. Podgórska, *Sprawy wychowania i oświaty w konspiracyjnej prasie Ludowego Związku Kobiet* [w:] *Studia z dziejów ruchu ludowego 1969*, red. J.R. Szaflik, Warszawa 1969; W. Polak-Jakuszko, *Tajne nauczanie w Lublinie w latach 1939–1944*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Społecznych Z Siedzibą W Lublinie" 2016, nr 5; J.R. Sielezin, *Ścieżki kariery i działalność społeczno-polityczna kobiet w PSL i SL (1945–1947)*, „Myśl Ludowa" 2019, nr 11; *Uczmy się chować dzieci*, „Wiadomości Kobiece" lipiec 1944, nr 8.

[M. N.]

LUDWICZAK ANTONI – ur. 16.05.1878 w Kostrzynie Wielkopolskim, zm. 17.06.1942 w Hartheim; ksiądz rzymskokatolicki, działacz społeczny. W latach 1891–1900 uczył się w gimnazjum Marii Magdaleny. W latach 1900–1903 studiował w seminarium duchownym w Poznaniu. 15.12.1903 przyjął święcenia kapłańskie. Pracował jako wikariusz w Lubaszu. W ramach Towarzystwa Czytelni Ludowych założył bibliotekę oraz jedną z pierwszych czytelni czasopism. Aktywnie wspierał dzieci podczas strajku szkolnego. Od 1906 do 1919 należał do Ligi Narodowej. W latach 1908–

1910 wiceprezes Komitetu Powiatowego Towarzystwa Czytelni Ludowych w Ostrzeszowie. Delegat na sejmiki oświatowe w 1909 i 1911. Założyciel i redaktor dwutygodników „Przyjaciel Dzieci" (1911–1917) i „Przyjaciel Młodzieży" (1911–1915). W Lubaszu założył ogródki dla dzieci. Zorganizował tajne nauczanie. 1.01.1912 został powołany na sekretarza generalnego Towarzystwa Czytelni Ludowych. Przeniósł się do Pniew. Przyczynił się do utworzenia wielu bibliotek w różnych częściach zaboru pruskiego. Organizował kursy dla bibliotekarzy. W 1915 był wiceprezesem Wydziału Kulturalno-Oświatowego Rady Narodowej. 1.06.1919 został posłem z ramienia Zjednoczenia Stronnictw Narodowych. Aktywnie uczestniczył w pracach sejmowej Komisji Oświaty. W 1921 wspierał przyłączenie Górnego Śląska do Polski. W 1922 wycofał się z życia politycznego. W 1921 założył pierwszy w kraju Uniwersytet Ludowy w Dalkach koło Gniezna przeznaczony dla młodzieży. W 1927 pełnił funkcję wiceprezesa Wydziału Wykonawczego Zjednoczenia Towarzystw Oświatowych. W 1933 zrezygnował z pracy w Towarzystwie Czytelni Ludowych. Prezes Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską w Wielkopolsce. 12.11.1939 aresztowany przez gestapo. Więzień obozu koncentracyjnego Sachsenhausen i Dachau. W 1942 przewieziony do Linzu.

Źródła: B. Dąbrowska, *Zapalał światła w mroku, budził życie polskie…: ks. Antoni Ludwiczak (1878–1942)*, Poznań 1996; A. Galos, *Ludwiczak Antoni Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973; M. Jabczyński, *Walka dziatwy polskiej z pruską szkołą*, Poznań 1930; T. Maliszewski, *Wyższe szkoły ludowe w koncepcjach pracy oświatowej ks. Antoniego Ludwiczaka*, „Studia Edukacyjne" 2013, nr 29; S. Marciniak *Antoni Jan Ludwiczak (1878–1942)*, „Zeszyty Łużyckie" 1995, nr 12; T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920.

[B. P.]

LUTOSŁAWSKI KAZIMIERZ – ur. 4.03.1880 w Drozdowie, zm. 5.01.1924 w Drozdowie; ksiądz rzymskokatolicki, pedagog, działacz społeczny, lekarz. Absolwent szkoły średniej w Rydze (1898). Założyciel tamtejszej kasy pomocy dla ubogich uczniów. Student wydziału medycyny, higieny i wychowania na Uniwersytecie w Zurychu. Komendant tamtejszego gniazda **Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół"**. Aktywny działacz Związku Młodzieży Polskiej „Zet". Studia ukończył w 1903. Następnie wyjechał na praktyki do Warszawy, Berlina i do Wielkiej Brytanii. Studiował fizykę oraz podjął naukę w Szkole Nauk Politycznych w Londynie. Autor podręcznika do nauki języka angielskiego. 23.06.1912 przyjął święcenia kapłańskie. Jeszcze w Anglii zapoznał się z ideą ruchu skautowego Roberta Baden-Powella. 11.05.1907 w Starej Wsi otworzył Czteroletnie Ognisko Wychowawcze Wiejskie, szkołę dla dzieci o charakterze elitarnym, wzorując się na angielskiej szkole Cecila Reddiego. W 1911 założył w Drozdowie zastępy harcerskie „Kruki" i „Czajki". Założyciel drużyny „Dzieci Kosowskich". W 1911 swą działalność harcerską przeniósł do Warszawy. Tam założył oraz prowadził jedną z pierwszych drużyn harcerskich w stolicy. Współpracował oraz przyjaźnił się z Olgą i Andrzejem Małkowskimi. Pod pseudonimem „ks. Jan Zawada" opublikował: *Czuj Duch*, *Jak prowadzić pracę skautową* i *Śpiewnik polskiego skauta*. Członek Naczelnej Komendy Skautowej od 1912. Jeden z redaktorów tekstu prawa oraz przyrzeczenia harcerskiego, autor projektu odznaki polskiego harcerstwa. W 1914 uzyskał stopień doktora teologii. W okresie I wojny światowej ewakuowany na Wschód. W Moskwie otworzył szkołę średnią dla młodzieży polskiej. Kapelan Brygady Strzelców Polskich. W 1918 wrócił do Polski i zamieszkał w Warszawie, gdzie dalej rozwijał pracę nad ruchem skautowym. Publicysta „Gazety Warszawskiej", „Myśli Narodowej", „Harcerza" oraz redaktor „Sprawy".

Źródła: M. Bieżanowski, *V Zlot Pamięci Druha „Szarego*", https://web.archive.org/web/20150418044554/http:/www.harcerz.eu/kronika/642/ [dostęp: 21.04.2023]; K. Lutosławski, *Czuj duch! Szesnaście gawęd obozowych o idei skautingu*, Kraków 1913; K. Lutosławski, *Letniska młodzieży szkolnej. Podręcznik dla* kierowników, Z. 1, Warszawa 1915; K. Lutosławski, *Skauting jako system wychowania* moralnego, Warszawa 1913; M. Rydzewski, *Ks. Kazimierz Lutosławski*, https://powiatlomzynski.pl/index.php?

wiad=694 [dostęp: 21.04.2023]; T. Szymański, *Ksiądz Kazimierz Lutosławski. Biografia kapłana, wychowawcy i polityka*, Drozdowo 2017.

[A. H.]

LWOWSKIE TOWARZYSTWO MIEJSKICH OCHRONEK CHRZEŚCIJAŃSKICH – instytucja dobroczynna we Lwowie pomagająca małym dzieciom. Pierwsza chrześcijańska ochronka we Lwowie, której pracę nadzorowało specjalnie powołane w tym celu Towarzystwo Ochronek Chrześcijańskich Małych Dzieci, powstała w 1840. W 1898 uchwalono statut towarzystwa. Jego prezesem był z urzędu prezydent miasta Lwowa. U progu XX wieku we Lwowie działały 4 ochronki: przy ul. Staszica 5, ul. Gródeckiej 12, ul. Zamarstynowskiej 30, ul. Ochronek 2. Uczęszczało do nich od 258 do 290 dzieci. Od 1908 ochronki towarzystwa prowadziło zgromadzenie sióstr felicjanek. W 1908 powstał dwufrontowy budynek przy ul. Gródeckiej. W 1913 otwarto piątą ochronkę przy ul. Żółkiewskiej. Ochronki pełniły rolę placówki wychowawczej, oświatowej, a także humanitarnej i kulturalnej. Prowadzono w nich nauczanie w systemie Montessori i Decrolego. Ważnymi elementami edukacji były ćwiczenia słuchu, spostrzegawczości, gimnastyka, gry i zabawy (budowanie, wycinanie, naklejanie), organizowanie pogadanek, wycieczek, sadzenie drzew i krzewów, a także uczestnictwo w ważnych uroczystościach. Dzieci zabierane były na przedstawienia teatralne. Ochronki były wyposażone w bibliotekę oraz niezbędne do organizowania zajęć pomoce naukowe. Dbano o zachowywanie podstawowych zasad higieny oraz odpowiednie wyżywienie. W 1921 towarzystwo przyjęło nowy statut i zmieniło nazwę na Towarzystwo: Miejskie Ochronki Chrześcijańskie. Prezesa wybierało Walne Zgromadzenie, każdorazowy prezydent m. Lwowa stawał się Protektorem Towarzystwa. Nowym celem działalności instytucji było wywołanie większego zainteresowania przedmiotem dobroczynności wśród wspólnot dzielnicowych i powołanie wspólnego organu. Największymi dobrodziejami towarzystwa byli abp. Bolesław Twardowski, zawiadowca i prezes towarzystwa Wojciech Biechoński, prezydent Lwowa Józef Neumann i Kazimiera Neumannowa.

Źródła: G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864–1944). Metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010; H. Kramarz, *Zakłady opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci i młodzieży we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku (w świetle galicyjskich druków statystyczno-sprawozdawczych)*, https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2574/07_zaklady_opiekunczo_wychowawcze_h_kramarz.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 7.06.2023]; *Towarzystwo Miejskie Ochronki Chrześcijańskie we Lwowie. Sprawozdanie za rok 1926*, Lwów 1927.

[A. H.]

LWOWSKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD SIEROTAMI – powstała ok. 1804 organizacja mająca na celu niesienie pomocy dzieciom osieroconym w Galicji. Lwowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami proponowało pierwsze na terenie miasta rozwiązanie systemowe problemu sieroctwa. Celem stowarzyszenia było „zorganizowanie w stolicy kraju czynnego popierania i ulepszania opieki dla ogółu spraw sierocych". Towarzystwo działało poprzez rady sieroce, składające się z naczelnika gminy, proboszcza i przedstawiciela obszaru dworskiego. Działalność towarzystwa polegała na koordynacji pracy 5 rad sierocych istniejących na terenie miasta. Funkcjonował podział na 4 dzielnice i Śródmieście, w których utworzono dzielnicowe rady sieroce w celu nadzorowania opieki domowej nad opuszczonymi dziećmi. Towarzystwo zainicjowało także powstanie kas sierocych dla pozostających pod opieką instytucji dzieci z myślą o zapewnieniu im środków materialnych. Ponadto w 1907 powołano opiekunów ubogich. Ich zadaniem było sporządzenie diagnozy potrzeb w zakresie opieki społecznej na terenie Lwowa i pełnienie roli pośrednika w ich realizacji. W 1910 przekształcone w Krajowe Towarzystwo Opieki nad Dziećmi. Zmiana podyktowana była chęcią rozszerzenia aktywności na teren całej Galicji w szeroko pojętej pomocy: materialnej, moralnej, umysłowej, ubogim i nie posiadającym rodziny dzieciom od niemowlęctwa do uzyskania pełnoletności. Towarzystwo w 1910 składało się z 19 członków. W 1911 ich liczba wzrosła do 24. W 1912 towarzystwo objęło opieką 5389 sierot. W warunkach wojennych rozpadł się dotychczasowy miejski system opieki społecznej, zaczęto powoływać naro-

dowe oraz wyznaniowe towarzystwa dobroczynne. We Lwowie utworzono m.in. pierwszy komitet niosący pomoc żydowskim sierotom wojennym, co stanowiło bazę pod utworzenie późniejszego Związku Towarzystw Opieki nad Żydowskimi Sierotami Rzeczypospolitej Polskiej (**Centos**).

Źródła: A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; A. Haratyk*, Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece nad dziećmi ubogimi i osieroconymi (1867–1914)*, Kraków 2007; M. Łapot, *Miejski Komitet Opieki Pozaszkolnej we Lwowie (1927–1939) – nieznana karta z dziejów opieki nad dzieckiem w Polsce*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 2021, t. 58; M. Łapot, *Żydowska opieka nad dzieckiem sierocym w Galicji w XIX i na początku XX w. (do 1914 r.)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika" 2004, nr 13.

[A. H.]

Ł

ŁADZINA WANDA – z d. Szczuka, ur. 18.07. 1880 w Warszawie, zm. 12.12.1966 w Poznaniu; działaczka społeczna, pisarka. Przez rok studiowała w Wyższej Szkole im. Królowej Saskiej w Dreźnie. Była uczennicą klasy rysunkowej w Warszawie (tzw. Szkoła Gersona). Poślubiła Juliana Ładę. Ok. 1906 przeprowadziła się do Łodzi. Pracowała w organizacjach charytatywnych. We Francji ukończyła kursy pielęgniarskie oraz studiowała malarstwo. Członkini Czerwonego Krzyża i Union des Femmes de France. W czasie I wojny światowej została oddelegowana do pracy w szpitalach polowych na linii frontu Amiens-Arras. W 1918 wróciła do Polski. W 1919 założyła w Łodzi Narodową Organizację Kobiet Polskich. W czasie wojny polsko-bolszewickiej kierowała patrolem sanitarnym pod Radzyminem. Po zakończeniu wojny uczestniczyła w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. W Łodzi nadzorowała Sekcję Sióstr **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Aktywnie pracowała w związkach zawodowych kobiet. W 1922 została posłanką na Sejm z list Związku Ludowo-Narodowego. Aktywnie pracowała w komisjach: ochrony pracy, opieki społecznej i inwalidzkiej. 19.03. 1924 przedstawiła w parlamencie projekt **Ustawy w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet**. Napisała oraz zaprezentowała liczne poprawki do ustaw socjalnych dotyczących zabezpieczenia losu kobiet i dzieci. Swoją dietę poselską przekazywała na żłobek i sekcję „Ratujmy Dzieci" w Łodzi. Po zakończeniu kadencji zajęła się pracą społeczną. Latem 1939 wyjechała na leczenie do Vichy we Francji. Po wybuchu II wojny światowej stawiła się do pracy szpitalnej. Zaczęła tworzyć emigracyjne struktury Polskiego Czerwonego Krzyża. Na polecenie gen. Władysława Sikorskiego zajęła się utworzeniem szkoły pielęgniarek. Członkini Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża, przewodnicząca sekcji sióstr. Po wkroczeniu wojsk niemieckich do Francji została komendantką pociągów sanitarnych. Pracowała w nieokupowanej części Francji. Po wojnie pozostała we Francji.

Źródła: C. Brzoza, *Ładzina ze Szczuków Wanda Władysława* [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, współpraca: G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994; Z. Dłużewska-Kańska, *Ładzina ze Szczuków Wanda Władysława Józefa* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973; *Ładzina Wanda Władysława z d. Szczuka 1880–1966*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000000886&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp: 4.04.2023]; K. Pilarczyk, *Polscy syndonolodzy. Z dziejów badań całunu turyńskiego i ich popularyzacji*, „Collectanea Theologica" 2018, R. 88, nr 2; K. Pilarczyk, *Ładzina Wanda (1880–1966)*, https://leksykonsyndonologiczny.pl/en/people/ladzina-2/ [dostęp: 4.04.2023].

[B. P.]

ŁOPATKOWA MARIA – ur. 28.01.1927 w Braciejowicach, zm. 25.12.2016 w Warszawie; pedagog, działaczka społeczna, obrończyni praw dziecka. Prekursor „pedagogiki serca", nurtu myśli opiekuńczo-wychowawczej w pedagogice. Propagatorka wprowadzenia zmian w przepisach prawa rodzinnego, w tym użycia pojęcia „praw rodzicielskich" w miejsce „władzy rodzicielskiej". Inicjatorka prowadzenia ognisk

przedszkolnych przez **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Studiowała na Wydziale Filologii Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego. Stopień doktora pedagogiki uzyskała na Uniwersytecie Warszawskim (1968). Nauczyciel i kierownik szkoły podstawowej w Ołtarzewie (1947–1969). Redaktor naczelny **„Przyjaciela Dziecka"** (1969–1971). Dyrektor Państwowego Zespołu Ognisk Wychowawczych w Warszawie (od 1971). Posłanka na Sejm PRL (1972–1980), zastępca przewodniczącego Komisji Oświaty i Wychowania. Inicjatorka założenia domu matki i dziecka dla więźniarek z małymi dziećmi w Krzywańcu (1978). Ekspert NSZZ „Solidarność" ds. negocjacji z Ministerstwem Oświaty (1981). Współtwórca i przewodnicząca Komitetu Ochrony Praw Dziecka (1981–1993). Założycielka Towarzystwa Pomocy Młodzieży (1988). Inicjatorka powstania Partii Dziecka (1993). Senator, przewodnicząca Komisji Nauki i Edukacji Narodowej w III kadencji Senatu RP (1993–1997). Optowała za powołaniem instytucji **Rzecznika Praw Dziecka** w Polsce. Przynależała do Międzynarodowej Kapituły Orderu Uśmiechu. Autorka publikacji: *Jak pracować z dzieckiem i rodziną zagrożoną* (1976), *Samotność dziecka* (1983), *Elementarz wychowania małego dziecka* (1988), *Pedagogika serca* (1992), *Dziecko a polityka czyli Walka o miłość* (2001), *Dziecko i miłość: jak powstawała pedagogika serca* (cz. 1 i 2, 2005), *Pedagogika serca w dobie globalizacji* (2006). Odznaczona m.in. Nagrodą Honorową za Zasługi dla Ochrony Praw Dziecka.

Źródła: Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, V A3, 10, Łopatkowa Maria; B.M., *Maria Łopatkowa*, „Nowe Książki" 2001, nr 12; A. Kempa, *Łopatkowa Maria* [w:] *Nasi goście 1993–1997*, Łódź 1997; *Łopatko Maria*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000006294&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp: 8.02.2023]; M. Łopatkowa, *Akt oskarżenia przeciwko biciu dzieci*, „Edukacja i Dialog" 1990, nr 9; M. Łopatkowa, *O prawną ochronę więzi uczuciowej dziecka,* Warszawa 1996; M. Łopatkowa, *Pedagogika serca*, Warszawa 1992; M. Łopatkowa, *Z przejazdowych obrachunków*, „Przyjaciel Dziecka" 1969, nr 2; M. Masny, *Skąd się wzięła senator Łopatkowa?*, „Polska Rodzina" 1995, nr 2; P.J. Jaros, *Ukształtowanie Rzecznika Praw Dziecka w Polsce jako organu państwowego*. *Komentarz do ustawy*, Warszawa 2013; B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2005.

[M. N.]

ŁOPATTO STEFAN – ur. 1889 w Ufie, zm. 4.09. 1960; organizator i administrator opieki społecznej, wychowawca. Organizator wystaw i odczytów prasowych mających na celu integrację uczniów niesłyszących z osobami pełnosprawnymi. Delegat **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** do spraw bezrobocia (od 1919). Wszedł w skład zarządu Polskiego Związku Towarzystw Głuchoniemych (od 1925). Dyrektor Państwowego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie (1929–1933). Występował z odczytami w audycjach warszawskiej stacji nadawczej. Przyczynił się do powstania bursy dla niepełnosprawnych absolwentów szkoły działającej przy Instytucie. Od 1933 Inspektor w departamencie opieki społecznej w **Ministerstwie Opieki Społecznej**, następnie naczelnik Wydziału Nadzoru i Polityki Opiekuńczej. Zaproszony do współpracy z Polskim Związkiem Sportowym Głuchoniemych. Jako przedstawiciel Ministerstwa Opieki Społecznej brał udział wraz ze Stanisławem Plappertem i Wandą Bobkowską w pracach komisji zajmującej się opracowaniem projektu zjednoczenia akcji dobrowolnej opieki społecznej pod przewodnictwem **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Współzałożyciel lwowskiego Towarzystwa Studium Pracy Społecznej i Towarzystwa Opieki nad Głuchoniemymi w Polsce (1938). Inicjator utworzenia kursów dokształcających osoby niesłyszące, jako szkoły wieczorowej dla terminatorów. Podjął się pierwszej w Polsce próby opisania wskaźników morfologicznych młodzieży niesłyszącej (1938), tj. wysokości i masy ciała oraz obwodu klatki piersiowej. Wykładowca w Instytucie Nauczycielskim, **Instytucie Pedagogiki Specjalnej** oraz **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej**. Pełnił funkcję wiceprezesa **Komitetu Pomocy Dzieciom**. W okresie okupacji niemieckiej zaangażowany w utworzenie i działalność **Rady Głównej Opiekuńczej**. Autor artykułów opublikowanych na łamach czasopism m.in. **„Życie Dziecka"**, „Szkoła Specjalna". Członek redakcji **„Opiekuna Społecznego"**.

Źródła: M. Gładkowska, *Łopatto Stefan* [w:] *Słownik biograficzny pracowników społecznych*, t. 1, Warszawa 1993; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza*, warszawa 1985; *Łopatto Stefan*, http://www.nekrologi-baza.pl/zmarly/164685 [dostęp: 9.02.2023]; E. Nurowski, *Surdopedagogika polska. Zarys historyczny*, Warszawa 1983; *Program audycji warszawskiej stacji nadawczej, Dyr. Stefan Łopatto „Dlaczego kocham dziecko"*, „Kurjer Polski" 1930, nr 140; B. Szczepankowski, *Niesłyszący – głusi – głuchoniemi*, Warszawa 1999; J. Tyszkiewicz, *Opieka społeczna i gminna Delegatura RGO w Wawrze w latach 1939–1944. Dożywianie w szpitalach, półkolonie dzieci, sierocińce, zapomogi*, „Kronika Warszawy" 2017, nr 2; W.D., *Kandydaci do nowego Zarządu P.Z.S.G.*, „Sport i Wychowanie Fizyczne Głuchoniemych" 1936, nr 3–4.

[M. N.]

ŁOZIŃSKI BRONISŁAW – ur. 23.10.1848 w Smolnicy, zm. 16.12.1911 we Lwowie; działacz społeczny, dziennikarz, publicysta, prawnik i historyk. Publikował opowiadania pod pseudonimem „Tadeusz Słowiński". Absolwent Uniwersytetu Lwowskiego, studiował nauki polityczne i prawo (1867–1871). Angażował się w działalność Czytelni Akademickiej. Od 1871 pracownik Namiestnictwa we Lwowie. Współpracował z marszałkiem Leonem Sapiehą. 2.10.1872 uzyskał stopień doktora prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim. 4.12. 1884 mianowany starostą Namiestnictwa, od 22.04.1889 radca Namiestnictwa. Członek Państwowej Komisji Egzaminacyjnej w latach 1885–1891. Od 1896 członek-korespondent Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie, członek Towarzystwa Historycznego we Lwowie (1892). Należał również do Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie (1901). Publicysta „Gazety Lwowskiej", „Przewodnika Naukowego i Literackiego", redaktor „Czasu" oraz „Tygodnika Mód i Powieści". Działał na rzecz rozwoju opieki organów państwowych nad biednymi. Autor publikacji *Opieka publiczna nad ubogimi*, w której określał tę pomoc jako jedno z „kardynalnych zadań państwowej organizacji ludzkości". Orędował za wprowadzeniem tego rodzaju działalności do ustawodawstwa krajowego. Zwracał uwagę na potrzebę dobroczynności ze strony administracyjnej i ustawodawczej. Postulował, by ubogie dzieci, które zostały pozbawione opieki rodzicielskiej, otrzymywały przydzielonego przez gminę opiekuna sądowego. Za istotną uważał także kontrolę funduszy przeznaczanych na edukację i wychowanie ubogich dzieci oraz sprawdzanie stanu moralnego osób, którym powierzane były dzieci. Zalecał umieszczenie dziecka w środowisku o podobnym profilu kulturowo-religijnym jak ten, z którego się wywodzi. Gmina winna troszczyć się o rozwój dziecka i wysyłać je do szkoły. Aktywnie działał na rzecz zapobiegania przemocy wobec zwierząt.

Źródła: W. Bieńkowski, *Łoziński Bronisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XVIII, Wrocław 1973; K. Broński, *Kwestia opieki publicznej nad ubogimi w Galicji w dobie autonomicznej (wybrane problemy)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie" 2008, nr 779; J. Kleiner, *Historya przewodnika naukowego i literackiego 1872–1911*, Lwów 1911; K. Koralewski, *Streszczenie wykładów Koralewskiego „O opiece publicznej nad ubogimi"*, Warszawa 1916; B. Łoziński, *Opieka publiczna nad ubogimi*, Lwów 1890; B. Łoziński, *Szkice historii Galicji w XIX wieku*, Warszawa 1913; *Nekrologia. Bronisław Łoziński*, „Czas" 1911, nr 576.

[A. H.]

ŁÓDZKI SYSTEM RODZIN ZASTĘPCZYCH – system opieki nad dzieckiem sierocym i porzuconym realizowany przez łódzki magistrat. Na genezę systemu składały się: obowiązki wynikające z **ustawy o opiece społecznej z 1923**, brak infrastruktury opiekuńczej instytucjonalnej i trudności finansowe magistratu w Łodzi. W 1925 Wydział Opieki Społecznej łódzkiego magistratu wyszedł z inicjatywą finasowania z budżetu miasta wychowania dzieci sierocych i porzuconych przez rodziny. 12.02.1926 zdecydowano o oddawaniu na wychowanie rodzinom niemowląt (później również dzieci starszych), które ze względu na brak miejsc nie mogły zostać przyjęte do miejskiego domu wychowawczego. Nadzór nad wychowaniem początkowo sprawowała **Narodowa Organizacja Kobiet**, po dwóch miesiącach przekazano go utworzonej Stacji Opieki na Dzieckiem, a następnie odpowied-

niej komórce przy Wydziale Opieki Społecznej (od 1929). Udany początek umożliwił postawienie wysokich wymagań rodzinom. Określono cechy, jakimi powinna charakteryzować się rodzina, aby wejść do systemu. Mowa była o konieczności zapewnienia bytu dziecku, odpowiednim poziomie wychowawczym i moralnym, a także cechach społecznych (najlepiej robotnicza, rzemieślnicza lub inteligencka). Rodzic miał prawo wyboru dziecka pod względem płci, wieku, koloru włosów itp. Odrzucano motywacje filantropijne, poszukiwano rodziców, którzy kierowali się chęcią posiadania dziecka. Oprócz wynagrodzenia za opiekę władze miejskie zapewniały dzieciom część odzieży, obuwia, przyborów szkolnych, a także opiekę lekarską. Starano się budować więź uczuciową dziecka z rodziną zastępczą, która z reguły była tym silniejsza, im przekazane dziecko było młodsze. Łódzki system znalazł naśladowców w innych rejonach kraju. Nie wszędzie efekty były tak obiecujące, zwłaszcza w miejscach, w których nie udało się zorganizować wydolnego systemu nadzoru i kontroli.

Źródło: J. Basiaga, *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*, Warszawa 2014; H. Dinter, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza w Łodzi w latach 1880–1939*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1985, nr 3; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; *Rodziny zastępcze w Łodzi*, red. A. Majewska, Łódź 1948; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w pracach samorządu łódzkiego w okresie międzywojennym – projekty i ich realizacja*, „Studia Paedagogica Ignatiana" 2021, v. 24, nr 2; N. Stolińska-Pobralska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002; L. Telka, *Rodzinne domy dziecka. Zarys monograficzny*, Łódź 2000.

[K. Ch.]

ŁÓDZKIE CHRZEŚCIJAŃSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – organizacja opiekuńcza działająca w Łodzi w latach 1885–1940, nastawiona na wsparcie ubogich i potrzebujących pomocy przedstawicieli wyznań chrześcijańskich, głównie pochodzących z zamieszkujących miasto rodzin robotniczych. Przed I wojną światową towarzystwo powołało do życia 20 instytucji opiekuńczych, wśród których znajdowały się 3 ochronki (powstałe w latach 1889, 1894, 1900), w tym dwie dla dzieci katolickich i jedna dla ewangelickich. Przy ochronkach działały szkoły elementarne dla dzieci w wieku 7–14 lat, pełniące również funkcje opiekuńcze dla uczniów. W 1905 założony został Szpital dla Dzieci Anny Marii przy ul. Rokicińskiej na 100 łóżek (150 w okresie I wojny światowej), którego pierwszym naczelnym lekarzem był wybitny pediatra Józef Brudziński, zastąpiony w 1910 przez Tadeusza Szenajcha. Towarzystwo prowadziło również w tym okresie dwa przytułki położnicze, szpital dla umysłowo chorych i ambulatorium, w których część podopiecznych stanowiły dzieci. W 1918 należące do towarzystwa szkoły elementarne zostały przejęte przez miasto. W okresie międzywojennym liczba zajmujących się dziećmi placówek towarzystwa zmniejszyła się do 7, wśród których znajdowały się 3 ochronki/przedszkola (przeciętna liczba podopiecznych wynosiła około 350 dzieci), szpital Anny Marii (2,5 tys. dzieci leczonych rocznie w 1927 oraz ponad 4,5 tys. pod koniec lat 30.; około 8 tys. porad ambulatoryjnych rocznie w tym okresie oraz ponad pół tysiąca dzieci przyjmowanych do Sanatorium w Sokolnikach), Szpital Położniczy św. Elżbiety oraz ambulatorium. Próby kontynuowania działalności w okresie okupacji niemieckiej nie powiodły się, uchwałą z 28.03. 1940 zdecydowano o rozwiązaniu towarzystwa i przekazaniu jego majątku władzom okupacyjnym.

Źródła: J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Łódź 1990; T. Mogilnicki, *Dwudziestopięciolecie szpitala Anny Marii w Łodzi 1905–1930*, Łódź 1930; J. Sosnowska, *Działalność socjalna i opiekuńczo-wychowawcza Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności (1885–1940)*, Łódź 2011; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017.

[J. J.]

ŁÓDZKIE MIEJSKIE DOMY WYCHOWAWCZE – placówki opiekuńcze tworzone przez władze samorządowe miasta Łodzi w pierwszych

latach niepodległości. Ich powstanie wynikało zarówno z zaistnienia po zakończeniu I wojny światowej znaczących potrzeb pomocowych, jak i wejścia w życie przepisów **ustawy o opiece społecznej** z 1923. Aktywność władz Łodzi w tym względzie wyróżniała się na tle innych ośrodków, czego przykładem było powołanie już we wrześniu 1920 przez Wydział Dobroczynności Publicznej Zarządu Miasta we współpracy z **Ministerstwem Pracy i Opieki Społecznej** Miejskiego Pogotowia Opiekuńczego dla Dzieci, stanowiącego wtedy jedyną, obok warszawskiej, tego typu placówkę w kraju przeznaczoną dla dzieci opuszczonych i porzuconych (w wieku 3–16 lat), która zapewniać im miała okresową opiekę i możliwość skierowania do właściwych placówek opiekuńczo-wychowawczych. Przepełnienie placówki i wciąż duże potrzeby opiekuńcze przyniosły budowę przez Wydział Opieki Społecznej sieci miejskich domów wychowawczych. W 1921 władze miasta przejęły dwa zakłady dla dzieci od **Towarzystwa Schronisk im. św. Stanisława Kostki**, w kolejnych latach powstawały następne placówki miejskie. W 1927 samorząd prowadził 9 zakładów opiekuńczych, wśród których było 5 miejskich domów wychowawczych, 2 bursy szkolne (dla dziewcząt i chłopców w wieku 14–17 lat), internat dla chłopców oraz pogotowie opiekuńcze. Rolę szczególną odgrywały wśród nich miejskie domy wychowawcze, tworzone według kryterium wieku, płci i stanu zdrowia podopiecznych. Poszczególne placówki przeznaczone były dla niemowląt (do 2 roku życia – 100 miejsc), dzieci w wieku przedszkolnym (wiek 2–7 lat – 120 miejsc), dziewcząt w wieku szkolnym (7–14 lat – 120 miejsc), chłopców w wieku szkolnym (100 miejsc), dzieci chorych na jaglicę (2–14 lat – 120 miejsc). Łącznie w miejskich placówkach przebywało ok. 575 podopiecznych, a ich funkcjonowanie władze miejskie starały się opierać na najnowocześniejszych koncepcjach w zakresie opieki nad dziećmi.

Źródła: J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Łódź 2020; J. Sosnowska, *Prekursorskie inicjatywy Łodzi doby międzywojennej w edukacji, wychowaniu i opiece nad dzieckiem*, „Pedagogika. Studia i rozprawy" 2019, t. XXVIII; J. Sosnowska, *Z dziejów opieki społecznej w Polsce międzywojennej. Półkolonie letnie w Łodzi*, Łódź 2018; N. Stolińska-Pobralska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002.

[J. J.]

ŁÓDZKIE ŻYDOWSKIE STOWARZYSZENIE NIESIENIA POMOCY POŁOŻNICOM I NIEMOWLĘTOM – założona w 1924 organizacja opiekuńcza zapewniająca opiekę nad żydowskimi pacjentkami i niemowlętami znajdującymi się w trudnej sytuacji materialnej. Wywodziła się z utworzonej w 1910 przy **Łódzkim Żydowskim Towarzystwie Dobroczynności** Sekcji Pielęgnowania Biednych Położnic. Stowarzyszenie założyła Matylda Bielszowska. Celem jego działalności była budowa szpitala położniczego. W 1913 do organizacji należało 1280 osób. W 1910 za sprawą stowarzyszenia uruchomiono klinikę ginekologiczno-położniczą. Pomoc lekarską zapewniono ubogim pochodzenia żydowskiego. Osoby chore były kierowane do uzdrowiska „Finsterówka" w Kałach. W czasie I wojny światowej sekcja nie zaprzestała działalności. Charakteryzowała się własnym statusem autonomicznym i budżetem. Nie otrzymywała pomocy finansowej od Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności. W okresie I wojny światowej z usług sekcji skorzystały 3022 położnice. W 1924 utworzono Łódzkie Żydowskie Stowarzyszenie Niesienia Pomocy Położnicom i Niemowlętom. 8.05.1924 odbyło się zebranie organizacyjne, na czele towarzystwa stanęła Matylda Bielszowska (pełniła funkcję do 1939). W 1927 organizacja przejęła jednopiętrową nieruchomość dysponującą 55 pokojami. Umieszczono w niej klinikę położniczo-ginekologiczną. Naczelnym lekarzem był dr Zygmunt Aronson. W latach 30. XX wieku w towarzystwie pracowało 7 lekarzy. Organizacja działała do 1939.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2012; W. Berner, J. Supady, *Działalność lekarsko-społeczna na rzecz zdrowia publicznego w Łodzi w latach 1870–1914*, Łódź 2001; *Informator Lekarski Województwa Łódzkiego 1936*, Łódź [1936]; W. Jaworski, *Żydowskie organizacje charytatywne w Królestwie Polskim*

(1898–1914), „Res Historica" 2022, nr 53; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; J. Supady, *Rozwój instytucjonalnych form opieki zdrowotnej nad kobietą ciężarną i rodzącą w Łodzi na przełomie XIX i XX wieku*, „Zdrowie Publiczne" 1977, nr 2.

[B. P.]

ŁÓDZKIE ŻYDOWSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – zrodzona w 1881 z inicjatywy grupy łódzkich przemysłowców organizacja charytatywna pomagająca Żydom. Towarzystwo zostało zalegalizowane 10–22.12.1898. Swoim działaniem miało obejmować miasto Łódź z przedmieściami. Celem instytucji była pomoc potrzebującym poprzez dostarczanie odzieży, zapewnianie schronienia, udzielanie wsparcia finansowego, szukanie stałego zajęcia i zapewnianie opieki lekarskiej. Towarzystwo opiekowało się także sierotami. Dzieci umieszczane były w domach dla sierot, schroniskach oraz w zakładach rzemieślniczych i naukowych. Udzielana była im także pomoc finansowa i materialna. W latach 1900–1901 założono tanią kuchnię, przytułek noclegowy, bezprocentową kasę pożyczkową oraz ochronkę dla dzieci. W 1910 powstał przytułek położniczy i rozpoczęto budowę szpitala psychiatrycznego. Liczba członków towarzystwa w latach 1899–1903 wzrosła z 154 do 1597. Towarzystwo dzięki pomocy rodziny Silbersteinów zorganizowało pierwszą kolonię letnią dla żydowskich dzieci we wsi Krzyżówka k. Andrzejowa. W 1900 powstał tam ośrodek kolonijny za sumę 3,5 tys. rubli. Kolonie organizowano także w Nieznanowicach, Ciechocinku, Lutomiersku i Kamieńsku. W latach 1900–1908 prezesem towarzystwa był Ignacy Poznański, następnie do 1914 rolę tę pełnił Jakub Hertz. Od ok. 1911 towarzystwo korzystało z pomocy fundacji założonej przez Jakuba Hertza. Nosiła nazwę „Szkoła elementarna i dom sierot im. Leona Hertza". Składały się na nią budynek z internatem dla 30 sierot znajdujących się pod opieką towarzystwa oraz miejska szkoła elementarna dla 300–400 dzieci pod nadzorem gminy żydowskiej. Na utrzymanie i administrowanie ośrodków fundacja zapewniała rocznie 7 tys. rubli rocznie. W 1914 towarzystwo dzieliło się na sekcje: Bezprocentową Kasę Pożyczkową, Przytułek dla Kalek i Paralityków, Komitet Tanich Mieszkań, Tanią Kuchnię, Komitet Biednych Położnic, Klinikę Położniczą, Komisję Wsparć, Komitet Centralny Budowy Szpitala dla Umysłowo Chorych Żydów. Organizacja istniała do 1939.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002; *Dzień Ubogich w Łodzi. 17 Września 1911 r. „Jednodniówka"*, Łódź 1911; W. Jaworski, *Żydowskie organizacje charytatywne w Królestwie Polskim (1898–1914)*, „Res Historica" 2022, nr 53; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; *Ustawa Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Łódź 1902.

[A. H.]

ŁÓDZKIE ŻYDOWSKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD SIEROTAMI – organizacja dobroczynna założona w Łodzi w 1907 z inicjatywy żydowskich środowisk kobiecych, nastawiona na opiekę nad dziećmi i młodzieżą, w tym troskę o ich byt materialny, moralny i intelektualny. Towarzystwo początkowo prowadziło przytułek dla dziewcząt wyznania mojżeszowego, w 1914 otwarło wybudowany przez rodzinę Hirszbergów nowy Dom Sierot, do którego włączono przytułek dla dziewcząt oraz przytułek dla chłopców (nowoczesny obiekt mógł pomieścić 170 wychowanków); wsparcia udzielano również dzieciom z biednych rodzin żydowskich. W Domu Sierot podopiecznych dzielono na 4 grupy wiekowe, dzieci z grupy III (8–13 lat) uczęszczały do szkół ponadpowszechnych, te z grupy IV (13–15 lat) uczyły się zawodu: krawiectwa, stolarstwa, grawerstwa, pielęgniarstwa, złotnictwa. W czasie I wojny światowej działalność towarzystwa skoncentrowała się na opiece nad sierotami w wieku 3–18 lat, a nieodłącznym jej elementem pozostawały wychowanie i edukacja. Dzieci umiejące czytać powyżej 6 roku życia uczyły się w większości w działającej przy placówce dwuklasowej szkole elementarnej, pozostałe kształciły się w innych działających w mieście szkołach. W okresie międzywojennym towarzystwo nadal prowadziło wspierany w dużej mierze przez magistrat Dom Sierot; w 1924 uruchomiło również sanatorium „Rozalina"

w Kałach, stanowiące nowoczesną placówkę leczniczą przeznaczoną dla dzieci z chorobami płuc. Posiadało ono 40 miejsc, z których w większości korzystali podopieczni towarzystwa.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002; J. Sosnowska, *Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami i jego działalność na rzecz dzieci i młodzieży w latach I wojny światowej*, „Wychowanie w Rodzinie" 2014, t. X; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017.

[J. J.]

M

MACIASZKOWA-BAJSZCZAK JANINA – ur. 1923, zm. 26.04.1991; pedagog, specjalista w obszarze pedagogiki, teorii i praktyki **pedagogiki opiekuńczej** z uwzględnieniem sytuacji sierocej i pracy wychowawczej z dziećmi i młodzieżą. Praktyk w zakresie kierowania świetlicą (1948–1950). Kierownik Sekcji Opieki nad Dzieckiem w Wojewódzkim Ośrodku Doskonalenia Kadr Oświatowych (1951–1961). Sekretarz w zespole redakcyjnym czasopisma **„Dom Dziecka"**. Współuczestniczyła w przekształceniu periodyku w **„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze"**, zostając jego redaktorem naczelnym (1961–1991); autorka artykułów dotyczących opieki i wychowania. Prowadziła badania empiryczne nad zagadnieniem dyscypliny w wychowaniu. Uzyskała habilitację na podstawie rozprawy *Rola szkoły w przygotowaniu młodzieży do życia w rodzinie* (1977). Pełniła funkcje kierownicze w Instytucie Pedagogiki (1962–1972) i Instytucie Badań Pedagogicznych (1983–1991). Nadzorowała prace zespołów badawczych w Instytucie Programów Szkolnych (1972–1974), Instytucie Badań nad Młodzieżą (1974–1978, 1981–1983), Instytucie Polityki Naukowej, Postępu Technicznego i Szkolnictwa Wyższego (1978–1981). Wyodrębniła 3 główne elementy kultury pedagogicznej rodziców: wiedza i świadomość celów wychowawczych, życzliwy emocjonalny stosunek do dzieci, umiejętność pracy wychowawczej w interesie drugiego człowieka. W książce *Z teorii i praktyki opiekuńczej. Opieka rodzinna nad dzieckiem i kompensacja jej niedostatków* (1991) przedstawiła definicję pedagogiki opiekuńczej i opieki. Wskazała przyczyny i źródła sieroctwa społecznego, dzieląc je na makro- i mikrospołeczne. Zwróciła uwagę na zaburzenia występujące wśród dzieci wychowywanych poza własną rodziną. Autorka prac: *Rodzina i dom. Nagroda i kara w wychowaniu dziecka* (1975), *Kultura pedagogiczna rodziców* w *pedagogice opiekuńczej. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN* (1977), *O współżyciu w rodzinie* (1980).

Źródła: M. Łobocki, *Wkład Janiny Maciaszkowej w rozwój pedagogiki opiekuńczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1999, nr 7; J. Maciaszek, *Kultura pedagogiczna rodziców* [w:] *Pedagogika opiekuńcza. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN*, Warszawa 1977; J. Maciaszek, *O współżyciu w rodzinie*, Warszawa 1980; J. Maciaszek, *Rodzina i dom. Nagroda i kara w wychowaniu dziecka*, Warszawa 1975; J. Raczkowska, *Wspomnienie. Janina Maciaszkowa 1923–1991*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2001, nr 5; N. Stolińska-Pobralska, *Janina Bajszczak-Maciaszkowa – redaktorka upowszechniająca dorobek pedagogiki opiekuńczej* [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016.

[M. N.]

MAKARENKI ANTONA PEDAGOGIKA – system wychowawczy oparty na tezie „nie ma złej młodzieży, są tylko źli wychowawcy", realizowany w samorządnych kolektywach zwany też wychowaniem komunistycznym. Anton Makarenko (1888–1939) był absolwentem Połtawskiego Instytutu Nauczycielskiego (1917), kierownikiem kolonii dla nieletnich przestępców pod Połtawą (1920–1926), następnie kolonii dla bezdomnych dzieci w Kuriażu pod Charkowem. W jego systemie wychowawczym centralne miejsce zajmował kolektyw. Jednostka, jej osobowość, jak zakładał, uwarunkowana jest wpływami środowiska. System

wychowawczy Makarenki był programem kształcenia osobowości wszechstronnie rozwiniętej, wykształconej oraz ideowo i politycznie dojrzałej. Makarenko wyróżniał trzy etapy organizacji kolektywu: stawianie przez wychowawcę wymagań niedopuszczających sprzeciwu, logicznie uzasadnionych, mających być odczuwanymi jako sprawiedliwe; pozyskanie przez wychowawcę z grona wychowanków grupy aktywistów (dopomagających się utrzymania dyscypliny); osiągnięcie przez kolektyw możliwości określania wymagań i zadań. System wychowywał przez pracę – edukacja kształtowana była poprzez utrzymywanie związku pracy z potrzebami życiowymi i rozwiązywaniem zadań praktycznych, produkcyjnym jej charakterem (wykonywaną w autentycznym zakładzie pracy) oraz spełnianiem przez wychowanków funkcji gospodarczych uczących współodpowiedzialności. Ważną wytyczną programu wychowawczego była dyscyplina (leninowska), a także technika wychowania, którą wyprowadzał z doświadczenia pedagogicznego. Na gruncie polskim realizowano jedynie elementy systemu A. Makarenki. Wskazywano przede wszystkim na daleko idące różnice realiów w polskich placówkach w porównaniu z ZSRR (wiek wychowanków, w polskich placówkach nie było przestępców, jak również wychowankowie nie byli w nich zatrudniani). Pedagogika makarenkowska odzwierciedlała się silnie na gruncie symboliki i aparatu pojęciowego („rada dowódców", „główny drużyny", „kolektyw") oraz w sposobie organizowania samorządu placówek (powoływanie tzw. kolektywu placówki).

Źródła: K. Bartnicka, *Oświata, wychowanie i myśl pedagogiczna w związku radzieckim* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. J. Miąso, Warszawa 1980; A. Kołakowski, *System wychowawczy Antoniego Makarenki jako podstawa do reorganizacji opieki nad dzieckiem osieroconym w świetle peerelowskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, „Problemy Wczesnej Edukacji" 2017, nr 4; J. Miedyński, *Antoni Makarenko: życie i twórczość pedagogiczna*, Warszawa 1950; J. Sobczak, *Niektóre przykłady wykorzystania doświadczeń i myśli A.S. Makarenki we współczesnej pedagogice*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne" 1980, z. 6.

[K. Ch.]

MAKOWIECKI ALEKSANDER – ur. 1840, zm. 7.08.1907 w Warszawie; działacz spółdzielczy i społeczny, publicysta, filantrop i ekonomista. Publicysta „Kuriera Warszawskiego", „Przeglądu Tygodniowego", „Tygodnika Ilustrowanego", „Opiekuna Domowego" oraz „Gazety Polskiej" i „Kuriera Codziennego". Redaktor „Rodziny" w latach 1865–1866. Autor wydanej w 1868 książki *Spółki spożywcze*, która powstała z inspiracji wzorem angielskiej spółdzielczości (Rochdale, Manchester). Według jej założeń utworzono pierwszą spółdzielnię spożywców w zaborze rosyjskim. W latach 1872–1879 redagował „Gazetę Przemysłowo-Rzemieślniczą". Od 1881 zastępca dyrektora Towarzystwa Kredytowego Miejskiego w Warszawie. Prezes dyrekcji od 1906. Jako publicysta zwracał uwagę na wiele zagadnień związanych z potrzebą poprawy życia społeczeństwa. Aktywny działacz **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. Stworzył model podziału ubogich na: 1. ubogich miejscowych, stałych mieszkańców miasta; 2. ubogich z konieczności przemieszkujących obecnie w Warszawie; 3. ubogich prowincjonalnych, niestałych mieszkańców miasta, a przybywających do stolicy, jako do miejsca łatwiejszego zarobku z żebraniny. Opowiadał się za reglamentacją jałmużny, pełną kontrolą ubogich oraz środków przeznaczonych na pomoc i utworzenia towarzystwa nadzoru nad żebrakami. Postulował udzielanie pomocy rodzinom, które wstydzą się o nią prosić. Instytucją, która zrodziła się z tej idei, było Biuro Informacyjne o Nędzy Wyjątkowej prowadzone przez siostry miłosierdzia. Biuro co tydzień znajdywało 10 rodzin, dla których warszawiacy mogli przesyłać pomoc materialną za jego pośrednictwem. Ponadto biuro miało kontakt z lekarzami, którzy nieśli bezinteresowną pomoc ubogim. 18.05.1870 została otwarta ochronka dla chłopców żydowskich. Jej celem było zapewnienie podopiecznym podstawowego wykształcenia i wpojenie elementarnych zasad moralnych. Dzieci dostawały nowe ubranie, chodziły na zorganizowane spacery, miały dostęp do bezpłatnej kąpieli i posiłku. A. Makowiecki działał na rzecz pomocy rekonwalescentom wychodzącym ze szpitali i ofiar lichwiarstwa. Inicjator oraz współtwórca tanich kuchni i oddziału przytułku dla ubo-

gich. Założył Stowarzyszenie Spożywcze „Merkury", kasy pożyczkowe przemysłowców, towarzystwa wzajemnego kredytu i towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe.

Źródła: A. Makowiecki, *Spółki spółdzielcze*, Warszawa 1868; S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, t. 9, Warszawa 1901; *Charyzmatyczni przywódcy*, „Społemowiec Warszawski" 2019, nr 9; R. Maciej, *Ach, co to była za ulica… wokół Chmielnej*, Warszawa 2018; *Ś.p. Aleksander Makowiecki*, „Kurier Warszawski" 1907, nr 216; *Ś.p. Aleksander Makowiecki*, „Nasze Kłosy" 1907, nr 33.

[A. H.]

MAKOWSKI MAREK – ur. 1822, zm. 1894; pedagog, pionier w dziedzinie edukacji osób niewidomych. Studiował w Wiedniu. Nauczyciel i pedagog szkół głównych we Lwowie. Całe swoje życie zawodowe związał z pracą w Zakładzie dla Ciemnych we Lwowie, który został utworzony w 1849. Gmach znajdował się przy ul. Łyczakowskiej 393 $^{4/4}$. W tym samym roku Makowski został wysłany do Wiednia w celu nauczenia się nowej specjalizacji zawodu nauczycielskiego oraz przygotowania do objęcia funkcji zarządcy ośrodka lwowskiego. Pobyt trwał 7 miesięcy i zakończył się zdobyciem uprawnień poprzez zdanie odpowiednich egzaminów. Następnie udał się do innych zagranicznych zakładów: w Linzu, Monachium, Dreźnie, Berlinie, Wrocławiu i w Warszawie. Podróż trwała od lipca do końca września 1850. Koszty sfinansował lwowski zakład. W każdym z ośrodków M. Makowski odbył egzamin teoretyczny i praktyczny. Zakład dla Ciemnych we Lwowie oficjalnie otwarto 1.06.1851. Od tego czasu do śmierci Makowski pełnił w nim funkcję kierownika. Prowadził zajęcia z przedmiotów ogólnych, a także z muzyki, gimnastyki i robót ręcznych. Do swoich lekcji wprowadzał elementy koszykarstwa, powroźnictwa, przędzalnictwa, wyplatania koszy i słomianek. Początkowo do zakładu przyjmowano tylko chłopców po ukończeniu 10 roku życia. W 1868 M. Makowski otworzył oddział dla niewidomych dziewcząt. Kierowała nim jego żona Amelia Makowska. Zakład w latach jego kierownictwa wychował 128 chłopców i 44 dziewczęta. Makowski prowadził także zajęcia z rzemiosła dla niewidomych żołnierzy w specjalnym ośrodku, który założył w 1859. Znajdował się on w sąsiedztwie pałacu inwalidów. Wyrabiane przez nich maty i koszyki kupowała Dyrekcja Kolejowa. Popularyzator idei opieki nad niewidomymi. Autor pracy *O ciemnych i głuchoniemych*. Uczestnik zagranicznych konferencji z dziedziny tyflopedagogiki: Wiedeń (1865, 1873), Drezno (1876), Amsterdam (1885), Praga (1889).

Źródła: I. Czarnecka, *Rozwój szkolnictwa specjalnego w Polsce w latach 1918–1939. Realia a oczekiwania*, Warszawa 2021; M. Pękowska, *Wprowadzenie do dziejów opieki i nauczania dzieci głuchoniemych i niewidomych w Galicji w latach 1830–1914*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, nr 11; M. Pękowska, *Wprowadzenie do dziejów opieki i nauczania dzieci głuchoniemych i niewidomych w Galicji w latach 1830–1914*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, t. 11; *Przyjechali do Lwowa dnia 3 czerwca*, „Gazeta Lwowska" 1851, nr 128; Z. Sokół, *Dzieje szkół dla niewidomych w Polsce 1817–1980*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 103; *Zakład galicyjski dla ciemnych*, „Praca" 1863, nr 15; A. Wałęga, *Pedagogika specjalna jako przedmiot zainteresowania współpracowników lwowskiej „Szkoły" (w II połowie XIX wieku)*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2020, nr 43; *Zapowiedziane otwarcie Zakładu ślepych…*, „Gazeta Lwowska" 1851, nr 128;

[A. H.]

MAŁACHOWSKI GODZIMIR – ur. 31.10.1852 we Lwowie, zm. 23.06.1908 w Wiedniu; poseł, prawnik. Absolwent lwowskiego gimnazjum i szkoły muzycznej. Studiował na Uniwersytecie Lwowskim, w 1873 uzyskał stopień doktora praw i rozpoczął praktykę adwokacką. Adiunkt sądowy w Winnikach, tłumacz sądowy w sądzie apelacyjnym we Lwowie. W 1881 objął kancelarię adwokacką Marcelego Tarnawieckiego, który był jego teściem. Członek Lwowskiej Izby Adwokackiej od 1888, aktywny działacz Lwowskiego Towarzystwa Prawniczego. Zajmował się nadzorowaniem spraw majątkowych. W latach 1887–1899 syndyk Galicyjskiej Kasy Oszczędności. Od 1892 zasiadał

w Radzie Miejskiej Lwowa. Współorganizator Wystawy Krajowej we Lwowie z 1894. Prezydent Lwowa w latach 1896–1905. Swoimi działaniami wspierał działalność opiekuńczą i szkolnictwo w mieście. Udzielał się w towarzystwach oświatowych, w radzie miejskiej starał się o podniesienie wydatków na edukację. Delegat, następnie przewodniczący Lwowskiej Rady Szkolnej. Aktywnie działał na rzecz rozwoju szkolnictwa galicyjskiego. Autor wielu wniosków zmierzających do poprawy sytuacji materialnej nauczycieli i szkolnictwa ludowego. Prezes **Towarzystwa Pedagogicznego** w latach 1898–1908, organizacji powstałej w celu zrzeszenia osób zainteresowanych zagadnieniami związanych ze szkolnictwem oraz wprowadzaniem zmian w systemie edukacji. Jednymi z głównych zagadnień poruszanych przez członków towarzystwa była reforma szkolnictwa ludowego oraz tworzenie nowych placówek szkolnictwa średniego. Poseł do Sejmu Krajowego w latach 1896–1908, członek Komisji Szkolnej. Współzałożyciel oraz przewodniczący Związku Rodzicielskiego. W latach swojej aktywności politycznej zainicjował budowę wodociągów, rzeźni, tramwaju elektrycznego, teatru miejskiego, rozbudowę linii kolejowych oraz rozwój przemysłu naftowego.

Źródła: *Dr Godzimir Nałęcz Małachowski*, „Słowo Polskie" 1908, nr 297; *Godzimir Małachowski*, „Gazeta Lwowska" 1908, nr 144; A. Kaczyński, *Prezydenci Lwowa. Godzimir Małachowski*, „Kurier Galicyjski" 2019, nr 1; M. Przeniosło, *Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868–1906. Wybrane zagadnienia*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej" 2014, t. 13; *Skon wybitnego posła*, „Nowości Ilustrowane" 1908, nr 26; J. Zdrada, *Małachowski Godzimir* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX, Wrocław 1974.

[A. H.]

MAŁE FORMY WCZASÓW – organizowane przez **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, przeznaczone dla dzieci z rodzin w trudnej sytuacji materialnej. Funkcjonujące od lat 50. XX wieku do 2007. Stały się powszechne w latach 70. XX wieku. W 1977 objętych nimi było ok. 1 mln dzieci. Najpierw prowadzone były tylko przez TPD, z czasem przez innych organizatorów. Forma oparta na „punkcie małych wczasów" – ośrodku otwartym przez 8 godzin dziennie podczas ferii zimowych i latem. Oferował on opiekę nad dzieckiem w miejscu jego zamieszkania przez miesiąc lub dwa. Punkty uruchamiano przy pomocy zarządów miejskich lub dzielnicowych TPD. Grupy dzieci nie były stałe, a uczestnictwo w nich było dobrowolne. Punkty prowadzili wychowawcy odpowiedzialni za program zajęć i bezpieczeństwo dzieci. Byli zatrudniani przez zarządy miejskie lub dzielnicowe. Jeden wychowawca prowadził grupę nie większą niż 30 dzieci. Punkty mieściły się w świetlicach środowiskowych lub ogniskach, domach kultury, szkołach, klubach sportowych, lokalach spółdzielni mieszkaniowych. Kiedy nie było lokalu zajęcia prowadzone były w namiotach rozstawianych na osiedlu. Przeważnie punkt wczasów zapewniał dzieciom 1–2 posiłki dziennie wydawane w barach mlecznych, stołówkach zakładów lub w szkołach. Zajęcia były planowane podobnie jak na półkoloniach: organizowano wycieczki, biwaki, ogniska, zajęcia sportowe w klubach, pływalniach, kortach, boiskach, salach gimnastycznych, pod opieką trenerów i instruktorów. Zajęcia prowadzono też na terenie ogródków działkowych. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci organizowało wypożyczalnie sprzętu turystycznego, zabawowego, sportowego, zabiegało o zwolnienie z opłat za korzystanie z basenów, transportu miejskiego, teatrów dziecięcych, cyrków, starało się o przygotowywanie specjalnych repertuarów przez placówki kulturalno-oświatowe. Wczasy próbowano organizować też na wsi, ale ta forma się tam nie rozwinęła.

Źródła: *90 lat TPD w Okręgu Krośnieńskim*, Krosno 2009; Z. Krzemiński, A. Lewandowska, *Historię mamy długą i bogatą*, „Przyjaciel Dziecka" 2011, nr 1–6; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; A. Rydzewska, M. Krzyżaniak, *Rekreacja najmłodszych mieszkańców miast na przykładzie ogrodów jordanowskich Poznania*, „Nauka Przyroda Technologie" 2009, t. 3, z. 1.

[A. M.-S.]

MAMKI – kobiety karmiące własnym mlekiem nie swoje dzieci. Karmienie przez mamki było przez wieki jedyną alternatywą dla karmienia

przez matkę. Zjawisko ma długie tradycje. W Europie rozpowszechnione było zwłaszcza we Francji, stając się niemal formą zarobkowania. Największy rozkwit we Francji przypada na XVII i XVIII wiek. Do form mamczarstwa zaliczano: przyjmowanie dzieci z prywatnych domów na karmienie i wychowanie; wynajmowanie mamki (przyjmowanie jej we własnym domu); wynajmowanie mamek przez szpitale i domy opieki nad niemowlętami; wynajmowanie mamek przez instytucje publiczne (lokalne) dla dzieci porzuconych. Na ziemiach polskich mamczarstwo było mniej rozpowszechnione, co wynikało z rolniczego charakteru gospodarki i wiejskiego trybu życia ludności. Zwyczaj istniał przede wszystkim wśród warstw zamożniejszych. Wraz z uprzemysłowieniem zapotrzebowanie rosło także wśród innych warstw. W okresie międzywojennym wraz z rozpowszechnianiem sztucznego żywienia oraz rozwojem instytucji wsparcia („Kropla Mleka", **kuchnie mleczne**, stacje mleczne) popyt na usługi mamek (karmicielek) malał. W 1924 wydano rozporządzenie określające prawa i obowiązki kobiet karmiących obce niemowlęta. Ustalono warunki, które musiała spełnić sama karmicielka, oraz warunki sanitarne lokalu, w którym odbywało się karmienie. W okresie międzywojennym zaczęto zakładać lactaria gromadzące mleko kobiet, które chciały je oddać lub sprzedać. Pierwsze lactarium powstało przy „Kropli Mleka" w Łodzi. Po II wojnie światowej zwyczaj mamczarstwa zaniknął. Istotną rolę spełniły instytucje wsparcia kobiet, coraz większy dostęp do sztucznego mleka oraz działalność lactariów. Ostatnie lactarium zlikwidowano w 1999 (działało przy Centrum Zdrowia Matki Polki w Łodzi).

Źródła: M. Erlichówna, *Odżywianie noworodków zdrowych i chor*ych, Warszawa 1931; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 14 października 1924 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie praw i obowiązków kobiet karmiących obce niemowlęta, DzU 1924, nr 94, poz. 876; S. Silska, *Ewolucja poglądów na żywienie niemowląt w XIX i XX wieku*, Poznań 2013 [praca doktorska Uniwersytet Medyczny w Poznaniu]; T. Sioda, M. Krawczyński, *Mamka i jej rola w ewolucji sposobów żywienia niemowląt*, „Pediatria Polska" 2012, nr. 87.

[K. Ch.]

MARCINKOWSKI KAROL – ur. 23.06.1800 w Poznaniu, zm. 6.11.1846 w Dąbrówce Ludomskiej; lekarz, społecznik, propagator pracy organicznej, powstaniec. Po upadku powstania listopadowego na emigracji, po powrocie na ziemie polskie i wyjściu z więzienia w 1837 podjął praktykę lekarską, lecząc – nierzadko bezpłatnie – pacjentów ze wszystkich grup społecznych. Zaangażował się w działalność społeczną, stał się też znanym w zaborze pruskim zwolennikiem pracy organicznej. Był członkiem propagującego postęp społeczny Kasyna Gostyńskiego, jednym z inicjatorów powstania w 1838 spółki akcyjnej dla budowy Bazaru, jej późniejszym dyrektorem. 19.04. 1841 stanął na czele założonego w jego mieszkaniu, a przygotowanego w toku dyskusji prowadzonych w Kasynie Gostyńskim **Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego**. Celem towarzystwa było finansowanie stypendiów dla ubogiej młodzieży, Marcinkowski aktywnie działał na rzecz pozyskiwania środków na jego funkcjonowanie. Wyszukiwaniem kandydatów na studia wyższe zajmowały się komitety powiatowe towarzystwa w porozumieniu ze szkołami gimnazjalnymi, ważną rolę w tym procesie odgrywali zaangażowani księża. Obok przyszłych studentów drugą grupę stypendystów stanowili kierowani do seminariów nauczycielskich kandydaci na nauczycieli szkół elementarnych, a kolejną dzieci, które po ukończeniu 12. roku życia kierowano na naukę rzemiosła, co miało pomóc zlikwidować deficyt wykwalifikowanych rzemieślników w zaborze pruskim. W połowie 1844 towarzystwo miało 266 stypendystów: 18 na studiach wyższych, 118 w gimnazjach, 65 w seminariach, 41 w szkołach przygotowawczych, 24 w fabrykach lub u rzemieślników. W końcu życia Marcinkowskiego towarzystwo prowadziło kilkanaście burs dla stypendystów (10 z nich działało w Poznaniu).

Źródła: W. Jakóbczyk, *Doktór Marcin: Jan Karol Marcinkowski 1800–1846*, Poznań 1946; W. Jakóbczyk, *Karol Marcinkowski 1800–1846*, Warszawa–Poznań 1981; W. Jakóbczyk, *Marcinkowski Karol* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa–Poznań 1983; M. Kośka, *Adam Tytus Działyński * Karol Marcin-*

kowski, Warszawa 2003; W. Molik, *Kult Karola Marcinkowskiego*, Poznań 1996.

[J. J.]

MARCISZEWSKA-POSADZOWA STEFANIA – ur. 28.10.1874 w Warszawie, zm. 15.10.1955 w Poznaniu; pedagog, nauczycielka. Ukończyła pensję **Cecylii Plater-Zyberkówny**. Aktywnie uczestniczyła w Towarzystwie Oświaty Narodowej. Pracowała jako nauczycielka domowa. Od 1896 do 1900 zatrudniona jako pedagog w prywatnej szkole ludowej w Libawie. W latach 1899–1900 podniosła przygotowanie zawodowe z zakresu pedagogiki. Pracowała w prywatnych szkołach żeńskich. Od 1900 do 1905 nauczycielka historii i geografii w pensji Cecylii Plater-Zyberkówny. W 1904 utworzyła w Chyliczkach koło Warszawy pierwszy kurs dla wychowawczyń dzieci wiejskich. W 1905 utworzyła kurs dla kierowniczej kadry ochron **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. Propagowała, aby w każdej guberni powstała szkoła, która mogłaby kształcić nauczycielki. W Warszawie założyła Dom dla Dzieci Ulicy. W 1905 wydała publikację *Uczelnia ochroniarek i nauczycielek ludowych pod kierunkiem Stefanii Marciszewskiej*. W 1907 opublikowała pracę *Rady i wskazówki dla kierujących ochronkami*. W 1907 utworzyła w Warszawie trzyletnią szkołę dla ochroniarek i nauczycielek szkół ludowych, pisała podręczniki z dziedziny wychowania przedszkolnego. Stworzyła nowoczesną organizację ochron. Przedstawiła metody oraz zasady pracy pedagogicznej bazujące na samodzielności i aktywności małoletniego. Przyczyniła się do popularyzacji metod Montessori w Polsce. W 1914 poślubiła **Ludwika Posadzego**. Od 1914 do 1920 była na zesłaniu w Kazaniu nad Wołgą. Pracowała jako instruktorka ochronek. Wspólnie z mężem powołała „Dom Polski" dla sierot. Od 1921 do 1935 pracowała jako instruktorka ochronek w Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. W latach 1931–1939 zarządzała Kołem Kierowniczek Przedszkoli Archidiecezji Gnieźnieńsko-Poznańskiej. Założycielka państwowej Ochronki im. Stanisława Jachowicza w Poznaniu. W 1924 wydała *Z metodyki wychowania przedszkolnego*. Po II wojnie światowej zakończyła działalność publiczną.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; D. Grabowska-Pieńkosz, *Wychowawczyni wychowawczyń – Stefania Marciszewska-Posadzowa (1874–1955) i jej poglądy na wychowanie przedszkolne* [w:] W. Szulakiewicz, D. Grabowska-Pieńkosz, J. Falkowska, *Z myślą o Niepodległej. Polska myśl pedagogiczna XIX i XX wieku i okresu międzywojennego*, Toruń 2019; Ł. Kabzińska, *Marciszewska-Posadzowa Stefania* [w:] *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, Olsztyn 1994; G. Kempa, *Marciszewska-Posadzowa Stefania Marianna* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; I. Merżan, *Stefania Marciszewska-Posadzowa, działaczka wychowania przedszkolnego*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1955, nr 12; *Wychowawczyni wychowawczyń*, https://charaktery.eu/artykul/wychowawczyni-wychowawczyn [dostęp: 5.04.2023].

[B. P.]

MARKIEWICZ BRONISŁAW – ur. 13.07.1842 w Próchniku (Pruchniku) k. Jarosławia, zm. 29.01.1912 w Miejscu Piastowym, pedagog, prekursor i propagator pedagogiki opiekuńczej, twórca systemu wychowania przez pracę. W 1867 otrzymał święcenia kapłańskie, w 1882 wyjechał do Włoch i wstąpił do Zgromadzenia Salezjanów, gdzie spotkał się z ks. Janem Bosko. W 1892 powrócił do kraju i objął parafię w Miejscu k. Krosna (później Miejsce Piastowe). Stworzył tam początkowo schronisko dla sierot i dzieci opuszczonych, później prowadzony przez salezjanów zakład wychowawczy dla zaniedbanej wiejskiej młodzieży, w którym wprowadzał własny system pedagogiczny oparty na założeniach stworzonych przez ks. Jana Bosko. Podstawowymi filarami systemu wychowania Markiewicza były wiara i religia, powściągliwość oraz praca, do której przygotowywać miała szkoła. Dlatego też szeroko propagował kształcenie zawodowe młodzieży, które miało ją lepiej adaptować do dorosłego życia niż ówczesne gimnazja klasyczne (był zwolennikiem politechnizacji systemu kształcenia poprzez powszechne zakładanie warsztatów w szkołach powszechnych i średnich). W 1897 Markiewicz odłączył się od Zgromadzenia Salezjanów, w 1898 założył **Towarzystwo „Powściągliwość i Praca"**,

które miało realizować głoszone przez niego ideały wychowawcze w prowadzonych szkołach i placówkach wychowawczych. Z czasem podjął starania o uznanie towarzystwa za zgromadzenie zakonne, jednak do jego śmierci władze kościelne nie wydały na to zgody. W 1903 towarzystwo uruchomiło zakład wychowawczy w Pawlikowicach k. Wieliczki (1903). Poglądy na temat wychowania Markiewicz prezentował w wydawanym od 1898 czasopiśmie „Powściągliwość i Praca", był również autorem licznych publikacji, w tym redaktorem *Przewodnika dla wychowawców młodzieży opuszczonej oraz wskazówek do rozwiązania kwestii socjalnej*, t. I–II (Miejsce Piastowe 1911–1912).

Źródła: *Dzieło, myśl, duchowość ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, red. W. Moroz, Marki-Struga 1993; T. Klis, A. Klis, *Ksiądz Bronisław Bonawentura Markiewicz (1842–1912)* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo,* t. 16: *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; C. Kustra, *Działalność edukacyjna Towarzystwa „Powściągliwość i Praca" w latach 1898–1949*, Olsztyn 2005; C. Kustra, *Powściągliwość i praca w wychowaniu człowieka. Współczesne odczytanie koncepcji opiekuńczo-wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, Toruń 2002; *Myśl pedagogiczna ks. Bronisława Markiewicza*, red. J. Homplewicz, A. Garbarz, Rzeszów 1997.

[J. J.]

MARKIEWICZ STANISŁAW – ur. 8.08.1839 w Rawie Mazowieckiej, zm. 25.11.1911 w Warszawie; higienista, lekarz, społecznik, pionier **kolonii letnich** na ziemiach polskich. W 1864 ukończył studia lekarskie w Szkole Głównej Warszawskiej. Po studiach odbył kilka staży zagranicznych, następnie podjął praktykę lekarską. Jako lekarz fabryczny w papierni Epsteinów w Soczewce propagował higienę i oświatę zdrowotną, zakładał ambulatoria, łaźnie fabryczne, jadłodajnie dla ubogich. Publikował w licznych czasopismach, m.in. specjalistycznych „Gazecie Lekarskiej", „Medycynie", „Pamiętniku Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego" oraz pismach ogólnych, propagował w nich zagadnienia higieniczne, wydawał również poświęcone kwestiom ochrony zdrowia tłumaczenia prac zagranicznych. W 1879 przeniósł się do Warszawy, gdzie od 1881 aktywnie działał w Komitecie Kanalizacyjnym, był lekarzem naczelnym Kolei Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, pracował także jako lekarz szkolny, tworząc schematy badań lekarskich w szkołach. Układał regulamin dla lekarzy szkolnych na potrzeby Polskiej Macierzy Szkolnej, założył tzw. mleczarnię leczniczą prowadzącą dokarmianie niemowląt i dzieci chorych. Jako zwolennik poglądu o znaczeniu przebywania na świeżym powietrzu dla zdrowia i prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży w końcu lat 70. XIX wieku zaczął propagować prowadzone już od kilku lat w Szwajcarii i Niemczech kolonie letnie dla ubogiej i chorowitej młodzieży. W 1882 utworzył **Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Dziatwy m. Warszawy**, zalegalizowane przez władze carskie dopiero w 1896. Na czele towarzystwa początkowo stanął Gustaw Fritsche, od 1898 jego prezesem był Markiewicz. Pierwsze kolonie dla dzieci w wieku 8–13 lat zostały zorganizowane w 1882, szybki ich rozwój nastąpił po legalizacji towarzystwa i wsparciu jego działalności przez magistrat i coraz większą grupę darczyńców. Do 1914 z kolonii skorzystało łącznie 88,5 tys. dzieci i młodzieży.

Źródła: B. Kalinowska-Witek, *Dla dobra dziecka. Nowatorskie rozwiązania w zakresie opieki i wychowania na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Lublin 2021; E. Lewandowicz, *Działalność doktora Stanisława Markiewicza w Soczewce 1867–1879*, „Notatki Płockie" 2002, nr 3; W. Lisowski, *Stanisław Markiewicz (1839–1911). Lekarz społecznik*, „Skalpel. Biuletyn Wojskowej Izby Lekarskiej" 2010, nr 1; K. Łazarowicz, *25 lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich w Warszawie*, Warszawa 1907; S. Łyskawiński, *Pionierzy kolonii letnich*, „Życie Dziecka" 1932, nr 3; T. Ostrowska, *Stanisław Nikodem Markiewicz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Wrocław 1975.

[J. J.]

MARKOWA ADA – z d. Sarna, ur. 20.10.1883 w Płocku, zm. 8.02.1963; lekarka, działaczka społeczna. Ukończyła gimnazjum rosyjskie w Łodzi. Należała do tajnej organizacji Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1903 studiowała me-

dycynę w Zurychu. W 1905 w czasie rewolucji powróciła do kraju. Pełniła funkcję kurierki Polskiej Partii Socjalistycznej. Od 1906 do 1908 kontynuowała studia medyczne w Zurychu. W 1907 poślubiła Zygmunta Marka. 19.05.1910 uzyskała tytuł doktora wszech nauk lekarskich Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od 1911 pracowała jako etatowa praktykantka przy szpitalu św. Łazarza w Krakowie. W 1912 pełniła funkcję asystentki oddziału ginekologiczno-położniczego krakowskiego szpitala. W 1912 była na praktykach z położnictwa i ginekologii w Dreźnie. W czasie I wojny światowej pracowała jako chirurg wojskowy w Opawie i Krakowie. Działaczka Ligi Kobiet przy Naczelnym Komitecie Narodowym. W 1918 po śmierci prof. Stanisława Dobrowolskiego tymczasowo pełniła funkcję kierownika Szkoły Położnych w Krakowie. W 1923 została profesorem Szkoły Położnych. Od 1927 połączyła tę funkcję z pracą na oddziale ginekologiczno-położniczym Szpitala św. Łazarza. W pracy naukowej skupiła się na tematyce położnictwa klinicznego. Przyczyniła się do rozbudowy i unowocześnienia Szkoły Położnych. Wyszkoliła wiele pokoleń akuszerek. Działała na rzecz obniżenia śmiertelności noworodków w kraju. Organizatorka Związku Zawodowego Położnych. Przewodnicząca Krakowskiego Towarzystwa Ginekologicznego. 1.09.1938 przeszła na emeryturę. Pracowała w lecznictwie otwartym po zakończeniu aktywności zawodowej.

Źródła: J. Dufrat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/1919)*, Toruń 2001; S. Konarski, *Postępowe organizacje studenckie w Krakowie (1859–1914)* [w:] *Postępowe tradycje młodzieży akademickiej w Krakowie*, oprac. H. Dobrowolski, M. Frančić, S. Konarski, Kraków 1962; J. Lisiewicz, *Markowska 2. v. Rutkowska z Sarnów Ada Maria Jadwiga* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975; S. Schwarz, *Nauka i nauczanie położnictwa i chorób kobiecych na krakowskim wydziale lekarskim* [w:] *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. 2: *Historia katedr,* Kraków 1964.

[B. P.]

MEJBAUM ANTONI – ur. 10.02.1854 w Warszawie, zm. w 1916 we Lwowie; pionier surdopedagogiki w Polsce. Syn Tomasza Mejbauma, nauczyciela szkół publicznych. W latach 1874–1879 był dozorcą w Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie. Następnie przeprowadził się razem z siostrą Eweliną do Warszawy. Został nauczycielem Galicyjskiego Zakładu dla Głuchoniemych. W 1895 mianowany dyrektorem. Uznawany za najlepszego dyrektora tej placówki w historii. W roku objęcia instytutu uczyło się w nim ponad 70 dzieci. Do szkoły przyjmowano dzieci w wieku 7–13 lat, nauka trwała 6 lat, następnie dziecko trafiało pod opiekę rzemieślnika w celu przyuczenia do zawodu i przystosowania do dorosłego życia. Celem jego misji jako dyrektora zakładu było zapewnienie niesłyszącym dzieciom dostępu do edukacji elementarnej w takim samym stopniu, jaki posiadali rówieśnicy bez tego problemu. Przyczynił się do zainicjowania zmian w postrzeganiu osób głuchoniemych w społeczeństwie, podkreślając, iż są jego istotną częścią i mogą stanowić jego wartość dodaną. Ponadto pouczał, jak szybko rozpoznać głuchotę u niemowlęcia i zalecał odpowiednią formę opieki. Badacz dziejów opieki nad głuchoniemymi. Autor przełomowego podręcznika nauki języka polskiego dla głuchych *Kurs nauki języka polskiego dla klasy III Zakładu Głuchoniemych*, wydanego w 1892. Założyciel Bursy dla Głuchoniemej Młodzieży Rzemieślniczej we Lwowie (ok. 1900). Tuż przed jego przejściem na emeryturę wybuchła wojna. Po 1914 dzieci i pedagodzy opuścili zakład, a sam gmach służył za szpital wojskowy. Część dzieci, głównie ubogich i sierot, wzięli pod prywatną opiekę Mejbaum i jego żona. Jak pisał: „Pozostałem więc wraz z żoną na posterunku, rozpocząłem na nowo czynną służbę, opiekuję się drobną dziatwą, żywię ją i ratuję od katastrofy. Wszak pełno zmysłom trudno wśród obecnych warunków znaleźć środki egzystencyi, a cóż dopiero można powiedzieć o kalekach rzuconych na pastwę losu”.

Źródła: A. Gordijewska, *Śladami głuchoniemych lwowiaków*, „Kurier Galicyjski” 2022, nr 13–14; A. Mejbaum, *Kilka słów o głuchoniemych: rozwój Lwowskiego Zakładu dla tychże i jego potrzeby*, Lwów 1893; M. Pękowska, *Wprowadzenie do dziejów opieki nauczania dzieci głuchoniemych i niewidomych w Galicji w latach 1830–1914*, „Studia Peda-

gogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, nr 11; M. Pekowska, *Zakład dla głuchoniemych we Lwowie w latach 1914–1939*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 2003, nr 14; T.A. Świderski, *Antoni Mejbaum (1854–1916). Dyrektor Galicyjskiego Zakładu Głuchoniemych we Lwowie*, „Surdus Historicus" 2018, nr 4.

[A. H.]

MELCER RÓŻA – z d. Pomeranc, ur. 5.11.1880 w Tarnopolu, zm. 19.10.1934 we Lwowie; działaczka społeczna. Z młodszym bratem organizowała pierwsze młodzieżowe kółka syjonistyczne w Tarnopolu. Studiowała na uniwersytetach w Wiedniu, Paryżu, Berlinie. W Lipsku uczyła się języków obcych, historii i literatury. 4.06.1906 poślubiła Izaaka Melcera. Przeprowadziła się do Lwowa. Od 1910 zajęła się działalnością charytatywną. Tego samego roku objęła funkcję prezeski Koła Kobiet Żydowskich we Lwowie. W czasie I wojny światowej wyjechała do Wiednia. Powróciła do Lwowa, gdzie organizowała m.in: kuchnię ludową, dziecięcą przychodnię. Wsparcie uzyskało ok. 200 dzieci i młodzieży żydowskiej. W 1918 rozpoczęła starania o rozbudowę Domu Koła Kobiet Żydowskich we Lwowie. W 1919 w nowym budynku dzięki jej staraniom umieszczono ochronkę dla dzieci, internat dla młodych Żydówek oraz warsztaty dla pracujących dziewcząt. Przewodnicząca Organizacji Kobiet Żydowskich w Małopolsce Wschodniej. Wiceprzewodnicząca Centralnego Krajowego Komitetu Opieki nad Sierotami Wojennymi. Utworzyła dwa zakłady dla sierot we Lwowie. Pełniła funkcję kuratorki Domu Sierot we Lwowie. Aktywna uczestniczka Organizacji Syjonistycznej Małopolski Wschodniej. Radna miasta Lwowa. Posłanka na Sejm RP I kadencji z Komitetu Zjednoczonych Stronnictw Narodowo-Żydowskich. W pracy parlamentarnej zajmowała się kwestią pracy kobiet. Pracowała w komisji opieki społecznej i inwalidzkiej. Założyła w 1926 Zakład dla Żydowskich Dzieci Czterozmysłowych (głuchoniemych lub niewidomych) w Bojanowie. Był to zakład koedukacyjny liczący ok. 400 dzieci. Na uruchomienie tego zakładu w 1925 zbierała środki finansowe w USA oraz Wielkiej Brytanii. W 1930 została wybrana do zarządu kobiecej organizacji syjonistycznej „Wizo". W 1934 dzięki jej aktywności otwarto poradnię eugeniczną przy lwowskim oddziale Towarzystwa Ochrony Zdrowia.

Źródła: M. Antosik-Piela, *Róża Pomeranz-Melzer*, https://sztetl.org.pl/pl/tradycja-i-kultura-zydowska/kultura-i-nauka/roza-pomeranz-melzer [dostęp: 5.04.2023]; *Jej życiorys* [w:] *Pamięci Róży Melzerowej*, Lwów 1936; M. Łapot, *Róża Pomeranz-Melzer (1872–1934) – działaczka społeczna na rzecz dziecka żydowskiego* [w:] *Edukacja w dobie przemian kulturowych. Księga Jubileuszowa dedykowana profesorowi Januszowi Sztumskiemu*, red. K. Rędziński, M. Łapot, Częstochowa 2009; P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 4, red. G. Mazur, Warszawa 2009; S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004; Z. Sokół, *Dzieje szkół dla niewidomych w Polsce 1817–1980*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1; R. Żebrowski, *Melzer-Pomeranc Róża* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 2, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003.

[B. P.]

MICHAŁOWICZ MIECZYSŁAW – ur. 10.09.1876 W Petersburgu, zm. 22.12.1965 w Warszawie; współtwórca nowoczesnej pediatrii polskiej. Urodzony w Petersburgu, studiował na Carskiej Wojskowo-Medycznej Akademii. Od początków studiów związany z Polską Partią Socjalistyczną. Po ich ukończeniu pracował jako wolontariusz w Domu Wychowawczym dla Podrzutków, następnie w Szpitalu Dziecięcym im. Księcia Oldenburskiego, później jako ordynator w Szpitalu Rożdiestwieńskim. W 1905 wyjechał do Częstochowy i został zatrudniony z szpitalu fabrycznym huty Hantkego. Zagrożony aresztowaniem, wyjechał do Paryża, gdzie zajął się działalnością naukową, dokształcał się z dziedziny pediatrii i pracował w szpitalu pediatrycznym l'Hospital des Enfants Malades. W Wiedniu praktykował w klinice uniwersyteckiej prof. Eschericha Theodora i Schicka Béli, w Berlinie u Czernego Adalberta. W związku z chorobą ojca w 1910 wrócił do Petersburga. W 1918 zgłosił się do wojska polskiego i został skierowany do Szpitala Ujazdowskiego (War-

szawa), później pełnił funkcję dyrektora Departamentu Opieki nad Dzieckiem i Młodzieżą. W czasie wojny bolszewickiej pracował w Centralnym Szpitalu Wojskowym w Warszawie, od 1920 na stanowisku profesora pediatrii i kierownika Kliniki Dziecięcej Uniwersytetu Warszawskiego. Prowadził prace badawcze głównie w zakresie pulmonologii, chorób zakaźnych wieku dziecięcego, pediatrii zapobiegawczej, neurologii dziecięcej oraz diagnostyki gruźlicy i teorii choroby. Opisał m.in. oryginalną metodę opukiwania kręgów kręgosłupa w celu wykrywania powiększonych węzłów chłonnych tchawiczych i oskrzelowych w gruźlicy u dzieci oraz metody rozpoznawania i różnicowania duszności u dzieci. W czasie II wojny światowej pracował w szpitalu przy ul. Litewskiej. W 1942 aresztowany i osadzony na Pawiaku (później trafił do Majdanka, następnie Gross-Rosen). Po wojnie do 1950 pracował na UW, a później kolejną dekadę jako kierownik II Kliniki nowo powołanej Akademii Medycznej.

Źródła: A. Grzymała-Siedlecki, *Sto jedenaście dni letargu. Wspomnienia z Pawiaka z lat 1942–1943*, Kraków 1965; *Mieczysław Michałowicz: człowiek – działacz – polityk*, cz. 1, red. M. Jaszczukowa, Warszawa 1972; M. Nowakowska-Zamachowska, *Mieczysław Michałowicz 1976–1965* [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, Warszawa 2016; Z. Wiśniewski, *Lekarzy losy wojenne – portrety w pasiaku*, „Gazeta Lekarska" 2009, nr 6–7.

[K. Ch.]

MIEJSKI DOM WYCHOWAWCZY DLA NIEMOWLĄT W ŁODZI – zakład opiekuńczy działający w Łodzi od lipca 1922. Jego początki sięgają 1915, gdy powstała placówka utworzona przez **Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki**. W obiekcie znajdowało się 15–20 miejsc dla niemowląt. W 1919 pracę w nim podjęły **Siostry Służebniczki Najświętszej Marii Panny** ze Starej Wsi. W 1920 instytucja została przejęta przez wydział opieki społecznej łódzkiego magistratu. Rozpoczęto proces reorganizacji placówki. Od 1922 funkcjonowała jako Miejski Zakład Wychowawczy. Nieruchomość składała się z trzech pięter z salami przeznaczonymi dla dzieci. Posiadała 100 miejsc dla niemowląt. W domu w 1931 pracowało 2 lekarzy, 9 sióstr, 5 służących oraz 26 mamek. Zakład przyjmował dzieci od pierwszego dnia po urodzeniu do półtora roku po porodzie. Opiekowano się niemowlętami nieślubnymi, podrzutkami, dziećmi pracujących w fabrykach kobiet niemających odpowiednich warunków mieszkaniowych i środków do życia. Podrzutki były przyjmowane na oddział obserwacyjny, gdzie były badane. Po dwóch tygodniach w zależności do stanu zdrowia przekierowywano je na inne oddziały. Dzieci były karmione 6 razy w ciągu doby. Po sześciu miesiącach karmienie odbywało się 5 razy w ciągu dnia. Niemowlęta były codziennie odwiedzane przez lekarzy, którzy wydawali zalecenia dotyczące zabiegów i mieszanek leczniczych. Od 1926 w zakładzie stosowano lampę kwarcową w celu zapobiegania krzywicy. Po ukończeniu drugiego roku życia dzieci były przenoszone do Drugiego Miejskiego Zakładu Wychowawczego (przedszkola). W 1928 przez placówkę przewinęło się 291 dzieci. Jej działalność przyczyniła się do zmniejszenia śmiertelności wśród podrzutków. W latach 30. XX wieku była nadzorowana przez łódzki samorząd. Zakład działał do 1939.

Źródła: A. Bołdyrew, J. Sosnowska, *Troska o dziecko i jego potrzeby w działaniach Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Miasta Łodzi w okresie międzywojennym* „Kultura i Wychowanie" 2014, nr 8; T. Wisławski, *Samorządowa Opieka Społeczna w Łodzi* „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi" 1927, nr 16; E. Zieger, *Pierwszy Miejski Dom Wychowawczy dla niemowląt w Łodzi*, „Opieka nad Dzieckiem" 1931, nr 5.

[B. P.]

MIEJSKI OBYWATELSKI KOMITET SPOŁECZNY W LUBLINIE – instytucja charytatywna założona 3.09.1939 przez przedstawicieli lubelskich organizacji społecznych. W skład lubelskiego MOKS-u wchodzili: przewodniczący Bolesław Sekutowicz; 2 wiceprzewodniczących Helena de Tramecourt i Stanisław Rachwał; skarbnik generałowa Smorawińska; członkowie prof. Ignacy Czuma, mec. Stanisław Bardzik i ks. dr Zygmunt Bardzik. Zarząd komitetu w toku działań wojennych ciągle się

zmieniał. Po zajęciu Lublina 18.09.1939 przez wojska niemieckie MOKS zmuszony był dostosować się do decyzji okupanta. Komitetowi przewodziła Klementyna Gajewska. Podstawowym zadaniem MOKS-u było niesienie pomocy rodzinom osób powołanych do wojska i osobom będącym ofiarami działań wojennych. Organizacja prowadziła przy współudziale Wydziału Spraw Społecznych Zarządu Miejskiego w Lublinie lokalną akcję opiekuńczą na rzecz dzieci i małoletnich. Zakładano kuchnie, punkty opatrunkowe, schroniska dla uchodźców. Komitet działał w oparciu o sekcje: Pomoc Rodzinom Rezerwistów, Pomoc Powołanym do Wojska Rezerwistom, Pomoc Dzieciom i Uchodźcom. Na prowadzenie akcji pomocowych MOKS otrzymywał od Zarządu Miasta środki finansowe i materialne. Rada Miasta Lublina przyznała komitetowi subwencję w wysokości 15 000 zł. Do współpracy z MOKS-em przystąpiły inne komitety, m.in. „Bratnia Pomoc" studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz harcerska służba cywilna. Aktywnie w pracach komitetu uczestniczyli nauczyciele lubelskich szkół, którzy pracowali w zorganizowanych w szkolnych pomieszczeniach przez MOKS punktach pomocy dla uchodźców. Organizacja współpracowała przy organizacji doraźnej pomocy żywnościowej dla wysiedlonych znajdujących się np. w transportach na stacji w Lublinie. 28.12.1939, podczas ostatniego posiedzenia członków MOKS, podjęto decyzję o rozwiązaniu komitetu ze względu na powołanie organizacji **Polska Pomoc**, która decyzją władz okupacyjnych miała zajmować się kontynuacją działalności pomocowej.

Źródła: J. Kasperek, *Dzieci polskie w Lublinie pod okupacją hitlerowską* [w:] *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1982; J. Kasperek, *Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej*, Lublin 1983; J. Kłapeć, *W okresie okupacji niemieckiej w latach 1939–1944* [w:] *Lublin. 700 lat dziejów miasta*, red. G. Figiel, R. Szczygieł, W. Śladkowski, Lublin 2017; J. Kłapeć, *Powstanie i działalność Komitetu „Polskiej Pomocy" w Lublinie (grudzień 1939 – 31 grudnia 1940)*, „Res Historica" 2011, nr 31; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985.

[M. N.]

MIEJSKI URZĄD OPIEKI GENERALNEJ, PORADNI DLA NIEMOWLĄT I OCHRONY PRAWNEJ DZIECKA – pierwszy na ziemiach polskich ośrodek pomocy społecznej. Inicjatorkami jego powstania były Melania Bersonowa i Z. Litwinowiczowa, działaczki Komitetu Równouprawnienia Kobiet, które biuro pomocy prawnej dla kobiet otworzyły ok. 1912 r. we Lwowie. Działalność biura była aktywnie wspierana przez **Marię Dulębiankę**. Bezpłatna pomoc prawna była udzielana w każdą niedzielę w godz. 10:00–11:00. W 1917 utworzono Urząd Opieki Generalnej i Ochrony Prawnej Dziecka, w latach 1917–1919 funkcję inspektorki sierocej pełniła w nim Maria Dulębianka. Siedziba biura znajdowała się przy ul. Chorążczyzna. Zadaniem instytucji była opieka nad dzieckiem nieślubnym oraz udzielanie pomocy prawnej matce, a także ustalanie ojcostwa. Według kodeksu austriackiego przysięga matki wskazującej ojca dziecka nieślubnego posiadała moc decydującą wobec sądu. Urząd pomagał matkom, które „wstrzymują rozmaite względy, czasem natury materialnej", a „często winowajca łudzi [je] obietnicami wydatnej pomocy pieniężnej za cenę milczenia". Obejmował z urzędu opiekę sądową nad każdym dzieckiem znajdującym się bez opieki, a matce oferował bezpłatną pomoc prawną w sprawach dotyczących dziecka, szczególnie nieślubnego. Pracownicy urzędu udzielali porad dotyczących utrzymania niemowlęcia, jego wychowania oraz pośredniczyli w zawarciu ugody z ojcem dziecka. W przypadku braku ugody urząd wytaczał pozew o uznanie ojcostwa i przyznanie alimentów, równocześnie reprezentował matkę podczas rozpraw sądowych, wnosił o apelację i czuwał nad pomyślnym dla matki rozpatrzeniem pozwu. Czuwał także nad regularnym spłacaniem przez ojca rat alimentacyjnych lub ściągał je na drodze egzekucji. Poza tym możliwe było lokowanie alimentów na rzecz dziecka. Urząd przyjmował zgłoszenia o urodzinach dzieci, w przypadku gdy istniało podejrzenie o niedopilnowanie ich praw cywilnych, a także wnioski o odebranie praw rodzicielskich i zabezpieczenie majątku dziecka. Organizował również wywiad społeczny.

Źródła: K. Dzimira-Zarzycka, *Maria Dulębianka*: *21.11.1858–7.03.1919*, https://culture.pl/pl/tworca/

maria-dulebianka [dostęp: 28.09.2023]; M. Łapot, *Studium Pracy Społecznej we Lwowie (1935–1939)*, „Pedagogika Społeczna" 2018, nr 2; N. Michalewicz, *Opieka społeczna we Lwowie*, 1939 Lwów; *Przysięga matki decyduje o ojcu. Wzór opieki nad matką i dzieckiem nieślubnym daje nam Urząd opieki generalnej we Lwowie*, „Kurjer Czerwony" 1926, nr 228; H. Witkowska, *Opieka społeczna,* „Na Posterunku" 1919, nr 4.

[A. H.]

MIEJSKI ZAKŁAD SIEROT IM. FRANCISZKA JÓZEFA WE LWOWIE – pierwszy publiczny zakład opieki całkowitej w Galicji. Powołany przez gminę miejską i stany galicyjskie dla upamiętnienia wizyty cesarza Franciszka Józefa we Lwowie. Powstał w 1855. Pełna nazwa: Zakład Miejski Sierot im. Cesarza Franciszka Józefa i arcyksiężny Waleryi. Siedziba zakładu od 1863 mieściła się przy ul. Zielonej i Jabłonowskich. Celem instytucji była nauka oraz wychowanie sierot, zarówno chłopców, jak i dziewcząt, które należały do gminy lwowskiej. Od 1866 obowiązkiem gminy było dbanie o pomoc ubogim, organizowanie zakładów opiekuńczych, ich utrzymanie oraz zapewnienie opieki medycznej poprzez kasy sieroce. Efektem tego miało być ukształtowanie młodych ludzi na „uczciwych i pożytecznych członków społeczeństwa". Zakład ufundowano z kasy miejskiej. Pierwszym jego dyrektorem został Teofil Wunsch. W ośrodku zajęcia prowadziło 3 nauczycieli. Ponadto zatrudniano ochmistrzynię i 15 sług. Do zakładu przyjęto 170 wychowanków (104 chłopców i 66 dziewcząt). Liczba ta zwiększyła się w latach 1890–1910 z 189 do 217. Koszt rocznego utrzymania ze strony gminy wynosił 65 tys. koron. W 1885 Feliksa z Golejewskich Czarkowska ofiarowała zakładowi 122 tys. zł reńskich, dzięki czemu można było rozbudować jego infrastrukturę. Nadzór nad wydatkowaniem pieniędzy sprawował komitet wybierany z grona radnych miejskich. Podlegał mu dyrektor. W 1892 dobudowano osobny pawilon dla dziewcząt. Przy ul. Łyczakowskiej mieściła się także filia dla niemowląt i dzieci w wieku przedszkolnym. Dzieci mieszkające w ośrodku uczęszczały do szkół ludowych. Po zakończeniu nauki w szkole młodzi ludzie mieli zapewniane przygotowanie zawodowe. Dziewczęta uczyły się prac ręcznych, które były przydatne w zajęciach domowych. Wyróżniający się w nauce kontynuowali edukację w szkole średniej. Zmarłych wychowanków zakładu chowano na cmentarzu Stryjskim. Złe warunki w budynku przy ul. Zielonej przyczyniły się do zmiany miejsca funkcjonowania Zakładu. W 1913 gmina miejska przystąpiła do budowy nowego gmachu przy ul. Kadeckiej na koszt gminy. Dzieci przeprowadziły się do nowego budynku w 1923, gmach przy ul. Zielonej zajęła Państwowa Szkoła Zawodowa Żeńska.

Źródła: J. Białynia-Chołodecki, *Cmentarz Stryjski we* Lwowie, Lwów 1913; J. Białynia-Chołodecki, *Rys dziejów miejskich zakładów opieki nad dziećmi dawniej miejskiego zakładu sierot we Lwowie*, Lwów 1928; *Dziecko w lokalnym systemie pomocy społecznej*, red. S. Czarnecka, Częstochowa 2002–2003; J. Gieryński, *Lwów nieznany*, Lwów 1938; A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; A. Haratyk, *Udział społeczeństwa galicyjskiego w opiece nad dziećmi ubogimi i osieroconymi (1867–1914),* Kraków 2007; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; G. Kubik-Horodyński, *Wychowanie i nauka ze stanowiska polityki socyalnej*, Lwów 1898; M. Łapot, *Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie (1772–1939)*, Gliwice 2011.

[A. H.]

MIEJSKIE ZAKŁADY OPIEKI NAD DZIEĆMI WE LWOWIE – organizacja opiekuńcza założona we Lwowie, jej początki sięgały w mieście XIX wieku. Utworzono wtedy np. Zakład Sierot, Zakład dla Obłąkanych, Dom Inwalidów. Pod koniec XIX wieku zorganizowano Miejski Zakład dla Nieuleczalnie Chorych i Rekonwalescentów. Rada Miasta Lwowa uchwałami z dnia 30.12.1909, 13.01.1910, 1.02.1911 postanowiła wszystkie zakłady umieścić w jednym miejscu. W 1913 rozpoczęto budowę nieruchomości dla wszystkich zakładów. W 1918 Zarząd Gminy Miasta Lwowa zatwierdził statut organizacyjny. Zakłady składały się z czterech budynków. W pierwszym znajdowało się pomieszczenie dla 100 niemowląt. W obiekcie tym zorganizowano też osobne miejsce dla

tzw. podrzutków z terenu miasta. W drugim urządzono lokum dla 60 dzieci w wieku przedszkolnym (od 2 do 6 lat). W obiekcie znajdowały się sala naukowa, rekreacyjna, jadalnia, sypialnia. Trzeci budynek był przeznaczony dla 120 chłopców i 80 dziewcząt w wieku szkolnym i poszkolnym. Część męska i żeńska były oddzielone. Znajdowały się tam sale naukowe, sypialnie, sala gimnastyczna, mieszkanie dla lekarza. W ostatnim budynku umieszczono kuchnię dla wszystkich dzieci, personelu i służby. Uroczyste oddanie pomieszczeń do użytku nastąpiło w 1924. Pierwszym dyrektorem zakładów był Teofil Wunsch. Dzieci z zakładów uczęszczały do publicznych szkół powszechnych, średnich i zawodowych. Po ukończeniu szkoły powszechnej oraz 15. roku życia młodzież przechodziła do Bursy im. Jana Dekerta. W zakładach istniała możliwość nauki ręcznych robót, szycia, naprawy bielizny, ubrań, krawiectwa, szydełkowania. 31.03.1928 w obiektach przebywało 109 niemowląt, 70 dzieci w wieku przedszkolnym, 103 dziewczęta w wieku szkolnym, 156 chłopców w wieku szkolnym. W latach 20. i 30. XX wieku uruchomiono również miejskie kolonie wakacyjne w Brzuchowicach. Każdego roku organizowano dla dzieci losowanie posagów pochodzących z fundacji.

Źródła: M. Balukiewicz, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Katowice 2000; J. Białynia-Chołodecki, *Rys dziejów miejskich zakładów opieki nad dziećmi dawniej miejskiego zakładu sierot we Lwowie*, Lwów 1928; H. Kramarz, *Zakłady opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci i młodzieży we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku (w świetle galicyjskich druków statystyczno-sprawozdawczych)* [w:] *Od strony Kresów. Studia i szkice*, cz. 2, red. H. Bursztyńska, Kraków 2000; M. Łapot, *Studium Pracy Społecznej we Lwowie (1935–1939)*, „Pedagogika Społeczna" 2018, nr 2.

[B. P.]

MIEROSZEWSKA LUCYNA – ur. w 1818 w Krakowie, zm. 22.07.1893 w Krakowie. Działaczka społeczna, niepodległościowa, pedagog, autorka prac pedagogicznych i podręczników. Córka sekretarza stanu Wolnego Miasta Krakowa Jacka Mieroszewskiego i Barbary z Wilczków. Niosła pomoc rannym więźniom i emigrantom podczas powstania krakowskiego (1846) i Wiosny Ludów (1848). Razem z inną działaczką, Heleną Żuchowską, zorganizowała składkę ku czci poległych 27.02.1846 w Pogórzu. Trudne warunki materialne zmusiły ją do podjęcia pracy nauczycielki. W tym celu przeprowadziła się do Warszawy, gdzie w latach 1850–1862 prowadziła zakład wychowawczy. Ponadto pracowała jako nauczycielka prywatna. W 1851 opublikowała pracę *Mała księżniczka dla małych dzieci*, zbiór czytanek dla najmłodszych. W 1852 ukazały się *Rady praktyczne o początkowym wychowaniu dzieci*. Praca zawierała m.in. uwagi Rady Lekarskiej, sugestie dotyczące stosowania kar i nagród, odpowiednich zabawek, nawyków żywieniowych, ruchu, higieny i edukacji. Przede wszystkim przedstawiała opis procesu dorastania dziecka od narodzenia do 5 roku życia. W 1855 wydała tłumaczenie z francuskiego książki *Albo katolicyzm, albo dzicz pogańska. Rzut oka na stan Europy z powodu wojny wschodniej*. W swoich poglądach przyjmowała system edukacji proponowany przez **Stanisława Jachowicza**, a jego powiastki dla dzieci rekomendowała jako „biblię dziecięcego wieku". W pracy pedagogicznej opierała się także na literaturze francuskiej i angielskiej. W 1862 opublikowała podręcznik *Nauka czytania ułatwiona*. Podczas powstania styczniowego była kurierką rządu. Przewoziła przez granicę dokumenty dotyczące historii Kościoła w Polsce, działała pod kryptonimem L. M. Otrzymała zakaz wstępu na teren Królestwa Polskiego. Tercjarka Zakonu św. Franciszka, opiekunka chorych i ubogich. Ostatnie lata spędziła w Krościenku.

Źródła: J. Bieniarzówna, *Mieroszewska Lucyna* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, red. E. Roztworowski, Wrocław 1975; L. Mieroszewska, *Nauka czytania ułatwiona. Nowy elementarz dla szkółek i ochron polskich*, Warszawa 1863; L. Mieroszewska, *Rady praktyczne o początkowem wychowaniu dzieci: epoka od 1 go do 5 go roku*, Warszawa 1856; *Lucyna Mieroszewska przeżywszy lat 75…*, (nekrolog), Kraków 1893; S. Mieroszewski, *Wspomnienia lat ubiegłych*, Kraków 1964; *Pochwała Stanisława Jachowi-*

cza przez Lucynę Mieroszewską [w:] S. Jachowicz, *Powiastki i bajki*, Poznań 1934; M. Szwaja, *Zapomniana patriotka, pisarka i pedagog Lucyna Mieroszewska herbu Ślepowron (ur.: 1818 - zm.: 22.07. 1893)*, „Internetowy Kurier Proszowski", http://www.24ikp.pl/skarby/ludzie/przyjaciele/mieroszewska_lucyna/art.php [dostęp: 10.08.2023].

[A. H.]

MIĘDZYNARODOWA WYSTAWA HIGIENICZNO-SANITARNA W WARSZAWIE – wydarzenie przygotowane w 1927 z okazji Międzynarodowego Kongresu Medycyny i Farmaceutyki Wojskowej (30.05–04.06), który zgromadził 223 uczestników z 38 państw i 824 z Polski. Był to czwarty z tego typu zjazdów (uprzednio odbyły się w Rzymie, Paryżu i Brukseli). Wystawy o podobnej tematyce zorganizowano wcześniej w Warszawie w 1887 z inicjatywy prywatnej związanej z pismem „Zdrowie", a także w 1896. Wystawę w 1927 urządzono w specjalnie w tym celu wzniesionych obiektach wzdłuż ul. F. Chopina, Al. Ujazdowskich i w Dolinie Szwajcarskiej. Otwarta została przez prezydenta Ignacego Mościckiego 20 maja, trwała do 3 lipca. Na wystawie oprócz informacji ogólnych o stanie sanitarnym i aktywnościach realizowanych w tym zakresie w Warszawie znalazły się dane o stanie zaopatrzenia oraz inwestycjach w infrastrukturę zdrowotną, handlową, higieniczną dla ludności. Prezentowano strukturę instytucjonalną systemu, formy organizacyjne, cele i zasady działania, a także bazę materiałową. Przedstawiano instytucje warszawskie (szpitale, poradnie, stacje higieny, kąpieliska, łaźnie, punkty handlowe, domy wychowawcze, żłobki, zakłady zamknięte, instytucje edukacyjne, zakłady dostarczające wodę i odprowadzające ścieki), akcentując wdrożenia najnowszych technologii i sposobów pracy oraz budując wizerunek państwa nadążającego za nowymi trendami i zdobyczami nauki w tym zakresie. W jednym z działów (V) podkreślono działania podjęte wobec dzieci w kontekście szeroko zakrojonej akcji propagandowej (w szczególności dotyczącej gruźlicy). Minister przemysłu i handlu Eugeniusz Kwiatkowski rozporządzeniem z 17.05.1927 przyznał wystawcom ułatwienia w zakresie ochrony wynalazków, wzorów i znaków towarowych. Wystawców honorowano również medalami przyznawanymi przez Ministra Przemysłu i Handlu.

Źródła: Archiwum Akt Nowych, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Belwederze w Warszawie, sygn. 169, *IV Międzynarodowy Kongres Medycyny i Farmacji Wojskowej w Warszawie oraz Międzynarodowa Wystawa Sanitarno-Higieniczna w Warszawie. Album z fotografiami*; H. Grodecka, *Międzynarodowa Wystawa Sanitarno-Higieniczna w Warszawie od 30 V do 20 VI 27 r. Przewodnik*, „Kronika Warszawy" 1927, nr 3; Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 17 maja 1927 r. o przyznaniu Międzynarodowej Wystawie Sanitarno-Higienicznej, mającej się odbyć w Warszawie w czasie od 31 maja do 20 czerwca 1927 r. włącznie, ulg w sprawie ochrony wynalazków, wzorów i znaków towarowych, DzU 1927, nr 46, poz. 416; Z. J. Wójcik, *Międzynarodowe kongresy naukowe w Polsce w okresie międzywojennym*, „Niepodległość i Pamięć" 1998, nr 5/4; „Wiadomości Farmaceutyczne" 1927, nr 26–27 (numer specjalny: *Międzynarodowa Wystawa Sanitarno-Higieniczna w Warszawie*).

[K. Ch.]

MIĘDZYNARODOWY FUNDUSZ POMOCY DZIECIOM (UNICEF) – organizacja humanitarna powołana 11.12.1946 z inicjatywy Ludwika Rajchmana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w celu udzielania pomocy żywnościowej i zdrowotnej matkom i dzieciom ofiarom II wojny światowej. W 1947 w Warszawie utworzono biuro UNICEF. Pierwsze transporty pomocy humanitarnej dotarły do portu w Gdyni w październiku 1947. Zawierały żywność, odzież i lekarstwa dla placówek opieki zdrowotnej oraz opieki nad dzieckiem. W latach 1948–1951 w 22 krajach, w tym w Polsce, z inicjatywy wykonano łącznie ok. 30 mln badań lekarskich oraz dostarczono 17 mln szczepionek przeciwko gruźlicy. W Polsce akcję przeprowadzono wspólnie ze skandynawskimi oddziałami Czerwonego Krzyża. Do grudnia 1949 u ok. 5,5 mln dzieci polskich wykonano zabiegi profilaktyczne i lecznicze. Dzięki otrzymywanemu wsparciu Krajowy Instytut Matki i Dziecka w Warszawie stał się instytucją eksperymentalnego centrum usług zdrowotnych dla matki i dziecka. W roku

szkolnym 1949/1950 na dożywianie polskich dzieci organizacja dostarczyła dodatkowe produkty w postaci mleka w proszku, tłuszczy, kakao i tranu. W latach 1950–1956, w związku z polityką prowadzoną przez Związek Radziecki, Polska nie brała udziału w pracach UNICEF. W 1957 realizowany przez UNICEF program dotyczący produkcji mleka umożliwił skorzystanie z mleka w proszku ok. 300 tys. polskim dzieciom. Przebudowano zakłady produkcji mleka w proszku i uruchomiono produkcję gamma globuliny. W latach 1958–1965 wspomagano program szkoleń medycznych i specjalistycznych kursów pediatrycznych. W 1962 w Polsce powstał pierwszy Narodowy Komitet UNICEF we wschodniej części Europy. W latach 60. XX wieku doposażono gabinety stomatologiczne 179 szkół i **ośrodków zdrowia**. W 1975 UNICEF przyznał środki na budowę Szpitala Centrum Zdrowia Dziecka w Warszawie. W okresie stanu wojennego pomoc polskim dzieciom niosły komitety narodowe UNICEF z Europy Zachodniej. Po zmianach ustrojowych Polska ratyfikowała w 1991 **Konwencję o Prawach Dziecka**, kontynuując działalność w ramach UNICEF.

Źródła: M. Balcerek, *Międzynarodowa ochrona dziecka*, Warszawa 1988; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; I. Janiszowska, *UNICEF niesie pomoc dzieciom*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1967, nr 9; E. Kantowicz, *Ochrona praw dziecka w kontekście działalności UNICEF*, Warszawa 1996; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; B. Kożusznik, *20 lat działalności UNICEF*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1967, nr 1; *Udział Polski w organizacjach międzynarodowych*, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1958; *70 lat UNICEF*, „Raport Roczny. UNICEF Polska" 2016.

[M. N.]

MIĘDZYNARODOWY KONGRES KOLONII LETNICH – wydarzenie zorganizowane w dniach 26–29 sierpnia 1931 w Genewie. Głównym celem zjazdu było utworzenie stałego Międzynarodowego Komitetu do spraw Kolonii Letnich. W kongresie wzięły udział 32 państwa reprezentowane przez 24 przedstawicielstwa na poziomie rządowym oraz 8 delegacji organizacji zajmujących się koloniami letnimi. Polskę reprezentowali: Jadwiga Romer, sekretarz delegacji RP w Genewie, oraz **Helena Jaroszewiczowa**, która reprezentowała trzy organizacje społeczne (**Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet**, Polski Związek Przeciwgruźliczy, Radę Szkolną m. st. Warszawy). Konferencja obradowała w trzech sekcjach (komisjach): 1. spraw administracyjnych i technicznych (omawiano zagadnienie centralizacji organizacji kolonii letnich w ramach poszczególnych państw oraz kształcenia i rekrutacji wychowawców), 2. medycznej i sanitarnej (rozważano, na ile kolonie letnie stanowią czynnik wspierający zwalczanie gruźlicy), 3. międzynarodowych podróży młodzieży (omawiano zagadnienie wycieczek szkolnych i międzynarodowej wymiany młodzieży). W ramach całego zgromadzenia dyskutowano sprawę utworzenia stałego Międzynarodowego Komitetu do spraw Kolonii Letnich. Uchwalono projekt statutu przygotowany przez komitet francuski. Na czele komitetu (sekretarz generalny) stanął przewodniczący komitetu francuskiego. Na siedzibę komitetu wybrano Paryż, co związane było z aktywnością komitetu francuskiego i osobą sekretarza generalnego. Komitet spotykał się cyklicznie. W 1937 w trakcie jednego ze zjazdów Polska znalazła się wśród liderów organizacji kolonii letnich dla dzieci i młodzieży. Międzynarodowy ruch kolonijny uzupełniały spotkania w ramach Międzynarodowego Kongresu Wychowania Fizycznego oraz cykliczne międzynarodowe konferencje w sprawie schronisk wycieczkowych dla młodzieży szkolnej czy międzynarodowe kongresy szkół na wolnym powietrzu.

Źródła: J. Błoński, *Trzeci Międzynarodowy Kongres Szkół na wolnym powietrzu (Bielefeld i Hanower, 17—23 VII 1936) i Międzynarodowa wystawa szkół na wolnym powietrzu w Bielefeld*, „Oświata i Wychowanie" 1936, nr 9; L. Grochowski, *Udział Polski w międzynarodowym ruchu pedagogicznym w okresie międzywojennym*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 1984, t. 27; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; *Międzynarodowa konferencja kolonii letnich*, „Oświata i Wychowanie" 1931, nr 8.

[K. Ch.]

MIKLASZEWSKI WALENTY – ur. 19.05.1839 w Popielach, zm. 30.01.1924 w Warszawie; prawnik, profesor. Absolwent gimnazjum w Radomiu. W 1856 rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Petersburgu. Dzięki uzyskanemu stypendium kontynuował naukę w Niemczech, we Francji i Anglii. W 1864 opublikował rozprawę z dziedziny prawa penitencjarnego, rok później uzyskał stopień doktora praw uniwersytetu w Heidelbergu. Następnie rozpoczął aplikację w Trybunale Cywilnym w Warszawie. Pracownik Wydziału Prawa i Administracji Szkoły Głównej, gdzie wykładał procedurę karną i cywilną. W 1867 obronił rozprawę doktorską *O stanowisku przewodniczącego w sądzie przysięgłych*. Profesorem zwyczajnym został w 1885. Sędzia uniwersytecki w latach 1881, 1884, 1887. Autor pracy *Wykład postępowania cywilnego rzymskiego* (1885). Współzałożyciel „Gazety Sądowej Warszawskiej" (1873). Jeden z twórców **Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych** w Puszczy Mariańskiej. Towarzystwo otworzyło zakład poprawczy dla dziewcząt, w którym mogło przebywać ok. 50 wychowanek. Zajęcia łączyły pracę z nauką, celem było przygotowanie dziewcząt do roli gospodyni oraz służącej. Zaangażowany w sprawę przeciwdziałania przestępczości nieletnich. Współzałożyciel pierwszego na ziemiach polskich zakładu poprawczego dla nieletnich w Studzieńcu (1881). Autor obowiązującego w nim systemu pedagogiczno-wychowawczego opartego na zajęciach szkolnych, warsztatach oraz pracy na roli i w ogrodzie. Dzieci były podzielone na ok. 18-osobowe grupy, które wydzielano w zależności od poziomu „zepsucia moralnego", wieku, a także usposobienia dziecka. Każdy oddział zajmował osobny domek, pieczę nad grupą sprawował wychowawca-nadzorca. Resocjalizacja polegała na wpajaniu zasad moralnych, drugim etapem była nauka i zdobywanie kwalifikacji zawodowych. Do ośrodka przyjmowano chłopców w wieku do 17 lat skazanych wyrokiem sądowym. W 1919 W. Miklaszewski otrzymał nominację do Komisji Kodyfikacyjnej, w której został przewodniczącym wydziału karnego. Brał udział w pracach nad projektem **ustawy o sądach dla nieletnich** (1921).

Źródła: *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauersberg, Warszawa 1990; W. Miklaszewski, *O małoletnich przestępcach oraz Towarzystwie osad rolnych i przytułków rzemieślniczych: szkic ogólny*, Warszawa 1872; *Niedole dziecięce,* red. J. Noskowski, Warszawa 1882; *Prawnicy z przełom XIX/XX wieku*, http://slawniprawnicy.mecenasi.pl/?option=com_content&view=category&id=9&Itemid=313 [dostęp: 23.03.2023]; I. Szewczyk, *Opieka nad dzieckiem przestępczym na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych" 2005, t. 33; H. Szymańska, *Z problemów przestępczości nieletnich w drugiej połowie XIX w. (Początki Zakładu Poprawczego w Studzieńcu)*, „Przegląd Penitencjarny" 1964, nr 2.

[A. H.]

MILLER ROMANA – ur. 12.12.1906 w Warszawie, zm. 12.07.1983 w Gdańsku; pedagog, propagatorka rozwoju idei wychowania estetycznego. Studiowała filozofię na Uniwersytecie Poznańskim. W ramach stypendium z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego studiowała w Instytucie Pedagogicznym oraz Uniwersytecie w Wiedniu (1928–1930). Pracowała w Seminarium Nauczycielskim w Białymstoku (1928–1930), nauczycielka w Państwowym Pedagogium w Warszawie (1932–1939). Podczas II wojny światowej prowadziła tajne komplety dla nauczycieli (1942–1944). W ramach pomocy dzieciom organizowała punkty opiekuńcze i dożywiania. Zaangażowana w pracę społeczną w **Stołecznym Komitecie Pomocy Dzieciom i Młodzieży** i w Dziale Opieki nad Dziećmi **Rady Głównej Opiekuńczej**. Więziona w obozie w Pruszkowie, ewakuowana do Końskich. Po zakończeniu działań wojennych nauczała w wiejskiej szkole w Nieświniu. Pracownik Państwowego Pedagogium w Gdańsku-Oliwie (1945). Kierownik Katedry Pedagogiki w gdańskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej (1948), dziekan Wydziału Humanistycznego (1960–1964). Współorganizatorka wakacyjnych kursów tzw. wychowania estetycznego, kierowanych m.in. do nauczycieli (1964–1978). Kierownik Zakładu Pedagogiki na Uniwersytecie Gdańskim (1971–1983). Nadzorowała prace zespołu badającego zagadnienie *Wyrównanie startu szkolnego dzieci i młodzieży w mieście i na wsi* (1975–

1977). Współautorka podręcznika *I klasa pracuje. Elementarz wiejski oraz II klasa pracuje. Czytanka na klasę II dla szkół miejskich* (1937, 1938). Autorka publikacji: *Praca domowa ucznia* (1937), *U progu młodości* (1964), *Proces wychowania i jego wyniki* (1966), *Socjalizacja – wychowanie – psychoterapia* (1981). Publikowała m.in. w czasopiśmie „Praca Szkoły". Członek Związku Nauczycielstwa Polskiego i Gdańskiego Towarzystwa Naukowego.

Źródła: L. Bandura, *Dorobek naukowy Profesor Romany Miller*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Pedagogika. Historia Wychowania" 1979, nr 7; D. Bień, *Kronika Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku za czas od chwili jej powstania do końca 1952 roku autorstwa Adama Dobrowolskiego*, „Progress. Journal of Young Researchers" 2017, nr 1; R. Grzybowski, *Mistrzowie gdańskiej pedagogiki i ich obecność w życiu współczesnych pedagogów gdańskich* [w:] *Gdańskie rodowody pedagogiczne*, red. E. Rodziewicz, K. Rzedzicka, E. Zalewska, Gdańsk 2004; A. Męczkowska, *Wokół Romany Miller koncepcji wychowania. Próba rekonstrukcji* [w:] *Gdańskie rodowody pedagogiczne*, red. E. Rodziewicz, K. Rzedzicka, E. Zalewska, Gdańsk 2004; E. Rodziewicz, *Życie i twórczość Profesor Romany Miller (1906–1983)*, „Kultura i Społeczeństwo" 1984, nr 4.

[M. N.]

MINISTERSTWO OPIEKI SPOŁECZNEJ – urząd administracji centralnej powstały z przekształcenia dotychczasowego **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** na mocy rozporządzenia Prezydenta z 12.07.1932 (działający do 1939). Wprowadzenie nowej nazwy resortu było bezpośrednim skutkiem przekazania na mocy rozporządzenia Prezydenta z 21.06.1932 zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawach zdrowia publicznego Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej. Zmiana zakresu działania resortu przyniosła także rozbudowę jego struktur wewnętrznych, na które zgodnie ze statutem organizacyjnym z 25.06.1932 składały się 4 departamenty (Pracy, Opieki Społecznej, Ubezpieczeń Społecznych, Służby Zdrowia). W ramach upraszczania struktury resortu do Departamentu Pracy włączono Główny Inspektorat Pracy. Sprawami opieki nad dziećmi i młodzieżą, w pełni od 1932 zunifikowanymi w ramach jednego ministerstwa, zajmował się Departament Opieki Społecznej z wydziałami normatywnym, nadzoru i polityki opiekuńczej, spraw inwalidzkich oraz samodzielnym referatem fundacyjnym. W 1934 Ministerstwu Opieki Społecznej podporządkowany został utworzony rok wcześniej **Fundusz Pracy**, realizujący również część zadań z dziedziny opieki nad dziećmi. W końcu 1938 resortowi podlegały liczne urzędy i zakłady, wśród których znajdowały się m.in.: 12 okręgowych urzędów inspekcji pracy, 64 obwodowych inspektorów pracy, Państwowy Zakład Higieny i jego 11 filii, 3 państwowe szkoły położnych, Wydziały pracy, opieki i zdrowia w 17 urzędach wojewódzkich, 254 referatów sanitarnych w starostwach powiatowych i grodzkich. W ostatnich latach przed wojną kierujący ministerstwem **Marian Zyndram-Kościałkowski** dążył do rozbudowy zakresu oddziaływania resortu na kwestie społeczne, propagując m.in. poszerzenie zakresu działań opieki społecznej na terenach wiejskich oraz budowę systemu publicznej służby zdrowia.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935*, Warszawa 1935; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 czerwca 1932 r. o przekazaniu zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawach zdrowia publicznego Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej, DzU 1932, nr 52, poz. 493; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 12 lipca 1932 r. o wprowadzeniu nazwy „Minister Opieki Społecznej" i „Ministerstwo Opieki Społecznej", DzU 1932, nr 64, poz. 597; *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Opieki Społecznej w 1937/38 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 4.

[J. J.]

MINISTERSTWO OŚWIATY – resort kierujący systemem oświaty na poziomie podstawowym i średnim, a także wychowaniem (dzieci powyżej 3 roku życia) i okresowo szkolnictwem wyższym. Urząd wywodził się z resortu oświaty PKWN (kierownik Stanisław Skrzeszewski, w okresie Tymczasowego Rządu Jed-

ności Narodowej, do 1947, Czesław Wycech, następnie do 1950 S. Skrzeszewski). Kompetencje w zakresie opieki nad dzieckiem w wieku 3–18 resort otrzymał 12.06.1945. Dążono do upowszechnienia oświaty, nadania jej charakteru wychowawczego i połączenia zagadnień opieki i wychowania. W pierwszym okresie resort działał w kierunku odbudowy systemu instytucjonalnego opieki nad dzieckiem i młodzieżą opartego na tradycjach przedwojennych. Od końca lat 40. przystąpiono do realizacji centralizacji zadań w zakresie opieki nad dzieckiem, przejmując z rąk instytucji społecznych placówki, reorganizując i ujednolicając ich funkcjonowanie (od 1950 resortem kierował Witold Jarosiński, od 1956 Feliks Baranowski, w latach 1959–1966 **Wacław Tułodziecki**). Po 1956 resort przygotowywał reorganizację systemu. W 1961 przyjęto nową **ustawę o systemie oświaty i wychowania**. W latach 1962–1972 resort oświaty (od 1966 Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, do 1971 na jego czele stał Henryk Jabłoński) dokonał uporządkowania systemu, przywrócono rangę formom opieki nad dzieckiem w rodzinie, wprowadzano nowe formy opieki, preferowano **rodzinne domy dziecka**. Przygotowano też szczegółowy raport o stanie oświaty w PRL, czym zapoczątkowano reformę systemu oświaty i wychowania. W 1972 powstało Ministerstwo Oświaty i Wychowania (na czele Jerzy Kuberski, od 1979 Józef Tejchma, od 1980 Krzysztof Kruszewski, od 1981 Bolesław Faron, od 1985 Joanna Michałowska-Gumowska). Opracowano program reformy szkolnictwa, a także systemu socjalno-opiekuńczego na wzór sowiecki. Wdrażanie rozpoczęto w 1978, lecz w 1980 wycofano się ze zmian. Pomysł ostatecznie porzucono w 1982. W 1987 powstało Ministerstwo Edukacji Narodowej (kierujący: Henryk Bednarski, od 1988 Jacek Fisiak).

Źródła: K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001; *Historia wychowania wiek XX*, t. 1–2, red. J. Miąso, Warszawa 1980; C. Kupisiewicz, *Szkolnictwo w procesie przebudowy. Geneza i kierunki reform oświatowych 1945–1995*, Warszawa 1995; W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978; M. Pyter, *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2015, v. 24, nr 4; A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968.

[K. Ch.]

MINISTERSTWO PRACY, PŁAC I SPRAW SOCJALNYCH – organ administracji rządowej powołany do życia 29.03.1972. Utworzony w miejsce Urzędu Komitetu Pracy i Płac. Do zakresu jego kompetencji należały m.in. sprawy zatrudnienia, płac, świadczeń socjalnych i warunków pracy. Jednym z ważnych pól zainteresowań ministerstwa była kwestia opieki nad matką i dzieckiem. W ramach związanych z tym działań w 1975 ukazało się wyjaśnienie, które regulowało warunki urlopu macierzyńskiego. Na jego mocy prawo do 4 tygodni urlopu na warunkach urlopu macierzyńskiego uzyskiwała pracownica, która podjęła się wychowania dziecka w wieku do jednego roku i wystąpiła do sądu opiekuńczego z wnioskiem o jego przysposobienie. Urlop ten przysługiwał pracownicy pod warunkiem jego rozpoczęcia przed ukończeniem przez dziecko pierwszego roku życia i był kontynuowany w pełnym wymiarze, nawet jeśli dziecko ten wiek osiągnęło. Pracownica, która urodziła więcej niż jedno dziecko w czasie porodu, miała mieć wydłużony urlop macierzyński do 26 tygodni bez potrzeby dostarczenia zaświadczenia lekarskiego o przebytym porodzie. W 1983 resort wydał zarządzenie dotyczące przyznania dodatkowej rekompensaty pieniężnej dzieciom chorym. Dzieci i młodzież chorujące na gruźlicę, nowotwory, choroby układu pokarmowego, zespół nerczycowy miały prawo do zwiększonego zaopatrzenia na mięso. Otrzymywały również rekompensatę w wysokości 750 zł miesięcznie. W 1987 został wprowadzony obowiązek prowadzenia statystyki dotyczącej zasiłków rodzinnych dla dzieci rolników indywidualnych. Ministerstwo istniało do 1987, gdy na podstawie ustawy z 23.10. 1987 w miejsce dwóch urzędów: Ministerstwa Pracy, Płac i Spraw Socjalnych oraz Urzędu do Spraw Kombatantów powołano **Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej**.

Źródła: Ustawa z dnia 29 marca 1972 r. o zniesieniu Komitetu Pracy i Płac, DzU 1972, nr 11, poz. 81; Ustawa z dnia 29 marca 1972 r. o utworzeniu urzędu Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych, DzU 1972, nr 11 poz. 80; Ustawa z dnia 23 października 1987 r. o utworzeniu urzędu Ministra Pracy i Polityki Socjalnej, DzU 1987 nr 33, poz. 175; Zarządzenie nr 40 Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych z dnia 25 lipca 1983 r. w sprawie przyznania dodatkowej rekompensaty pieniężnej dzieciom chorym, „Dziennik Urzędowy Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych" 1983, nr 11, s. 45; Zarządzenie nr 27 Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych z dnia 7 kwietnia 1987 r. w sprawie badania statystycznego w zakresie zasiłków rodzinnych na dzieci rolników indywidualnych, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Pracy, Płac i Spraw Socjalnych" 1987, nr 1, s. 22.

[B. P.]

MINISTERSTWO PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ – urząd administracji centralnej utworzony pierwotnie jako Ministerstwo Opieki Społecznej i Ochrony Pracy w ramach struktur rządowych podległych Radzie Regencyjnej. Do połowy grudnia 1918 działało jako Ministerstwo Ochrony Pracy i Opieki Społecznej, później Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (do 1932). Zakres kompetencji ministerstwa obejmował zagadnienia ochrony pracy, ubezpieczeń społecznych, **opieki społecznej**, pośrednictwa pracy i emigracji. W 1921 jego struktury tworzyło 5 departamentów, resortowi podlegały też Inspekcja Pracy oraz Urząd Emigracyjny. W ramach Departamentu Opieki Społecznej działał Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodocianymi. Zgodnie z **ustawą o opiece społecznej** z 1923 Minister Pracy i Opieki Społecznej został uznany za władzę zwierzchnią w sprawach opieki społecznej. W 1925 w ramach resortu pozostały 3 departamenty, w Departamencie Opieki Społecznej działał Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. W 1931 utrzymano podział urzędu na 3 departamenty, z istotnym przesunięciem kwestii wsparcia dla bezrobotnych z Departamentu Opieki Społecznej do Departamentu Pracy. Z dniem 1.07.1932 kompetencje resortu zostały poszerzone o przejęte z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zadania z zakresu zdrowia publicznego, czego efektem było przyjęcie nowego statutu organizacyjnego, w ramach którego wyodrębniono 4 departamenty, w tym Departament Służby Zdrowia. Rozporządzeniem Prezydenta z 12.07.1932 nazwa resortu została zmieniona na **Ministerstwo Opieki Społecznej**. Po wojnie w strukturach Rządu Tymczasowego działało Ministerstwo Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia, które po utworzeniu w kwietniu 1945 **Ministerstwa Zdrowia** przyjęło nazwę Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. Działało do 1960, jednak w połowie 1945 z zakresu jego kompetencji wyłączono przekazane resortowi oświaty sprawy opieki nad dziećmi i młodzieżą w wieku 3–18 lat. W 1950 sprawy opieki nad macierzyństwem i dziećmi do lat 3 oddano Ministerstwu Zdrowia.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935*, Warszawa 1935; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 12 lipca 1932 r. o wprowadzeniu nazwy „Minister Opieki Społecznej" i „Ministerstwo Opieki Społecznej", DzU 1932, nr 64, poz. 597; Statut organizacyjny Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, „Praca i Opieka Społeczna" 1921, nr 1.

[J. J.]

MINISTERSTWO PRACY I POLITYKI SOCJALNEJ – organ państwowy powołany na mocy ustawy z 23.10.1987 o utworzeniu urzędu Ministra Pracy i Polityki Socjalnej. Pierwszym takim ministrem został Janusz Pawłowski. Ministerstwo było ważnym podmiotem transformacji polskiej polityki społecznej, która obrała kierunek reaktywacji instytucji opieki społecznej, powoływania nowych ośrodków i opracowywania programu zawodowej służby socjalnej. Ministerstwo przejęło obowiązek realizacji tych zadań. Na mocy **ustawy z dn. 29.11.1990 o pomocy społecznej** przedmiotem opieki społecznej stała się pomoc świadczona z tytułu ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, ochrony macierzyństwa, bezrobocia, upośledzenia fizycznego, długotrwałej choroby, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodar-

stwa domowego w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych, alkoholizmu lub narkomanii, trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego oraz klęski żywiołowej lub ekologicznej. W przedmiocie pomocy dzieciom ministerstwo wspierało i promowało aktywność podstawowych struktur społecznych działających w instytucjach, organizacjach społecznych i stowarzyszeniach funkcjonujących w środowisku lokalnym prowadzących działalność diagnostyczną, informacyjną, poradniczą, profilaktyczną lub podtrzymującą. Pomocy udzielał pracownik socjalny, pedagog, psycholog lub terapeuta. Wyjątkową forma pomocy był Młodzieżowy Telefon Zaufania. W 1990 ministerstwu podlegało 2489 ośrodków pomocy społecznej. Pod jego kontrolą znajdował się także **Zakład Ubezpieczeń Społecznych**. Ponadto koordynowało działania mające na celu poprawę warunków pracy oraz jej organizacji. Wspierało programy przeciwdziałania bezrobociu wśród młodzieży, które w latach 1990–1995 wahało się od 24% do 30%. W 1999 przemianowane na Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Najdłużej pełniącym funkcję ministra pracy i polityki socjalnej był Leszek Miller (1993–1996).

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *100 lat pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 39; B. Kowalczyk, *System pomocy społecznej po dwudziestu latach – kierunki i ocena zmian*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje" 2012, nr 19; B. Krzesińska-Żach, J. Izdebska, T. Danilewicz, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym. Materiały pomocnicze dla studentów studiów pedagogicznych*, Białystok 1999; K. Mlonek, *Programy przeciwdziałania bezrobociu młodzieży w latach 1990–1995,* „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego" 1996, nr 3–4; A. Radwańska, E. Wyglądała, *Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 1918–2008*, Warszawa 2008; Ustawa z dnia 23 października 1987 r. o utworzeniu urzędu Ministra Pracy i Polityki Socjalnej, „Dziennik Ustaw" 1987, nr 33, poz. 175; Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, „Dziennik Ustaw" 1990, nr 87, poz. 505, 506; Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 24 kwietnia 1997 r. w sprawie nadania statutu Ministerstwu Pracy i Polityki Socjalnej, „Dziennik Ustaw" 1997, nr 4, poz. 265.

[A. H.]

MINISTERSTWO ZDROWIA – powstały na mocy uchwały Rządu Tymczasowego z 11.04.1945, wyodrębniony z **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**, organ administracji rządowej obejmujący kwestie zdrowia publicznego, w tym te związane z opieką zdrowotną nad dziećmi. Na czele resortu stanął Franciszek Litwin, w ministerstwie utworzono pięć departamentów – ogólny, organizacji służby zdrowia, lecznictwa, medycyny społecznej i farmaceutyczny. W ramach Departamentu Medycyny Społecznej resortu powstał wydział zdrowia matki i dziecka, którego aktywność była ściśle połączona z działalnością wydziałów ośrodków zdrowia, higieny społecznej oraz chorób społecznych. Wraz z zachodzącymi w Polsce w końcu lat 40. procesami stalinizacji polityki społecznej ministerstwo znacząco poszerzyło zasięg oddziaływania na kwestie związane z opieką nad dziećmi. Ministerstwo miało w nowych warunkach zawiadywać całością spraw związanych z ochroną macierzyństwa i opieką nad dziećmi do lat trzech, wcześniej pozostającą w kompetencji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. 31.03.1949 powstał w ramach resortu zdrowia Departament Ochrony Matki i Dziecka (zastąpił działający wcześniej Departament Matki i Dziecka), w którego skład weszły wydziały spraw ogólnych, ochrony macierzyństwa i małego dziecka oraz ochrony dziecka w wieku przedszkolnym i szkolnym. Prawnym potwierdzeniem rozszerzenia kompetencji opiekuńczych ministerstwa stała się będąca skutkiem wspólnego okólnika Ministra Pracy i Opieki Społecznej oraz Ministra Zdrowa z 19.12.1949 ustawa z 4.02.1950 o przekazaniu Ministrowi Zdrowia – wbrew rozwiązaniom zapisanym w ustawie z 7.04.1949 o przekazaniu Ministerstwu Oświaty opieki nad dziećmi i młodzieżą – zakresu działania w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi. Obok całości zadań opiekuńczych resort zdrowia przejął również nadzór nad organizowaniem żłobków przez zakłady pracy. Ministerstwo istniało do 1960, w którym jego miejsce zajęło Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; *Mi-*

nisterstwo Zdrowia w Warszawie, https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/49702 [dostęp: 28.01.2024]; Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, DzU 1949, nr 25, poz. 175; Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o przekazaniu Ministrowi Zdrowia zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi, DzU 1950, nr 6, poz. 49.

[J. J.]

MINISTERSTWO ZDROWIA PUBLICZNEGO – urząd administracji centralnej powołany dekretem Rady Regencyjnej z 30.10.1918 i funkcjonujący początkowo pod nazwą Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej (wcześniej od kwietnia 1918 jako Ministerstwo Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy). Od końca grudnia 1918 jako Ministerstwo Zdrowia Publicznego, choć jeszcze w rozporządzeniu Kierownika Ministerstwa z 30.12.1918 w nazwie i zakresie działania pozostawały kwestie związane z opieką społeczną (wyodrębniano m.in. osobny Departament Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą, na który składały się wydziały opieki nad dzieckiem i matką oraz higieny szkolnej). Zgodnie ze statutem organizacyjnym nadanym przez Radę Ministrów 18.03.1921 ministerstwo dzieliło się na 2 departamenty – ogólny i higieny. W skład drugiego z nich wchodziły wydziały chorób społecznych oraz higieny, których zakres kompetencji częściowo związany był z kwestiami opiekuńczymi. Na mocy ustawy z 28.11.1923 Ministerstwo Zdrowia Publicznego, w ramach działań oszczędnościowych rządu Wincentego Witosa, uległo likwidacji, a zakres jego działania przekazano Ministerstwu Spraw Wewnętrznych oraz **Ministerstwu Pracy i Opieki Społecznej**. Rozdział tych kompetencji dokonany został rozporządzeniem Prezydenta z 18.01.1924, zgodnie z którym większość zadań likwidowanego resortu trafiła do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, do zakresu obowiązków Ministra Pracy i Opieki Społecznej weszły m.in. kwestie związane z opieką lekarską nad dziećmi i młodzieżą (bez eugeniki i szpitalnictwa).

Źródła: Dekret Rady Regencyjnej o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej i Ministerstwa Ochrony Pracy, Dz. Praw 1918, 14, poz. 31; *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce Odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Rozporządzenie Kierownika Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej w przedmiocie organizacji tymczasowej Ministerstwa, „Biuletyn Ministerstwa Zdrowia Publicznego" 1918, nr 6; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 stycznia 1924 r. w przedmiocie rozdziału kompetencji Ministra Zdrowia Publicznego, DzU 1924, nr 9, poz. 86; Ustawa z dnia 28 listopada 1923 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa Zdrowia Publicznego, DzU 1923, nr 131, poz. 1060.

[J. J.]

MISJE DWORCOWE – organizacje niosące pomoc osobom podróżującym. Głównym celem ich działalności była walka z handlem ludźmi. Patrolowano dworce kolejowe, oferując wsparcie samotnym kobietom i dzieciom. Misje udzielały pomocy materialnej, ostrzegały przed handlarzami ludźmi i fałszywymi opiekunami. Oferowały bezpłatny lub tani nocleg w schroniskach. Pierwsze misje powstały na ziemiach polskich przez I wojną światową. Taką działalność prowadziło np. Warszawskie Chrześcijańskie Towarzystwo Ochrony Kobiet, Ewangelickie Towarzystwo Ochrony Kobiet oraz Żydowskie Towarzystwo Ochrony Kobiet. Na dworcach kolejowych tworzono stałe punkty informacyjne. Aktywnie działano w zakresie pomocy dla osób podróżujących, zapewniano schronienie. W zależności od zapotrzebowania oferowano pomoc finansową. Pomagano w większości samotnie podróżującym kobietom i dzieciom. Od 1923 misje dworcowe były organizowane i wspierane przez **Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi**. Komitet zakładał własne misje lub wspierał działania organizacji społecznych. W 1925 utworzono stałą placówkę na Dworcu Głównym w Warszawie. W początkach lat 30. XX wieku powstała pierwsza placówka na dworcu autobusowym w Warszawie. W Poznaniu misja dworcowa rozpoczęła działalność w 1910. Była prowadzona

przez Katolickie Towarzystwo Ochrony Dworcowej, a następnie przez Katolickie Towarzystwo Opieki nad Kobietami. W Krakowie działalność zainaugurowano w 1912. Po 1918 misje były prowadzone przez Katolicki Związek Polek. W 1910 założono misję we Lwowie. Działalność kontynuowano od 1923. W 1938 przeniesiono z Brzuchowic do Lwowa schronisko dla „moralnie zaniedbanych dziewcząt". Misje dworcowe były także prowadzone przez zgromadzenia zakonne m.in. Sług Jezusa oraz Sióstr Służebniczek. W okresie dwudziestolecia działało 27 misji, przeważnie w dużych miastach.

Źródła: K. Chylak, *Zwalczanie handlu żywym towarem w II Rzeczypospolitej. Społeczna działalność misji dworcowych na rzecz ochrony kobiet i dzieci*, „Homo Politicus" 2011, vol. 1(6); U. Glensk, *Historia słabych. Reportaże i życie w dwudziestoleciu (1918–1939)*, Kraków 2014; P. Grata, P. Bielec-Cząstka, *Misje dworcowe w byłej Galicji jako element opieki nad kobietą w podróży w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Galicyjskie drogi i bezdroża. Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. J. Kamińska-Kwak, Rzeszów 2013; J.A. Mazur, *Opieka i resocjalizacja wobec przestępców nieletnich w okresie międzywojennym na przykładzie Lublina*, Kraków 2017; P. Szczygłowski, *Problemy socjalne ludzi podróżujących na przykładzie misji dworcowych*, „Studia Regionalne i Lokalne" 2005 nr 3(21); M. Wójcik, *Misje Dworcowe prowadzone przez Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej w latach 1930–1939* [w:] *W służbie słowa pisanego. Księga pamiątkowa dedykowana Halinie Irenie Szumił*, red. G. Bartoszewski OFMcap, Lublin–Warszawa 2009.

[B. P.]

MISJE DWORCOWE CARITAS – placówki pomocy doraźnej prowadzone przez Caritas po II wojnie światowej, organizowane przy głównych szlakach komunikacyjnych. Celem funkcjonowania misji była m.in. pomoc przybywającym repatriantom z Kresów Wschodnich i wysiedlanej ludności niemieckiej, ochrona kobiet, dziewcząt i matek z dziećmi, w tym bezdomnych oraz zapobieganie zjawisku nierządu. Przedsięwzięcie było realizowane m.in. przez związki: białostocki, katowicki, poznański, przemyski, opolski, wrocławski. W ramach misji dworcowych w 1946 prowadzono 17 placówek przyjmujących dziennie ok. 3500 osób. Związek Caritas udzielił pomocy w placówkach położonych m.in. w Tarnowskich Górach, Katowicach, Lublińcu, Dziedzicach oraz Rybniku ponad 362 000 osobom. Organizacja utrzymywała misje dworcowe również w Gliwicach, Kędzierzynie, Opolu, Fosowskiem. Na dworcu w Opolu w pierwszym kwartale 1946 wydawano 1200 posiłków dziennie. W jednej placówce przyjmowano dziennie 300 potrzebujących. W 1948 działalność prowadziło 8 misji dworcowych, z których pomocy skorzystało 150 512 osób. W placówkach potrzebujący mogli liczyć na racje żywności, odzież, zapomogi, opatrunki. Świadczono również pomoc duszpasterską i moralną oraz usługi doradcze w zakresie znalezienia pracy, usprawnienia podróży, skierowania do lekarza, szpitala, biura **Caritas**. Misje dworcowe Caritas współpracowały ze Strażą Ochrony Kolei w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osób korzystających z akcji dworcowej. Przydziałem lokali zajmowały się okręgowe dyrekcje kolei państwowych. Przy misjach dworcowych, mających problem z opieką nad podróżującymi matkami z dziećmi, powstawały stacje opieki nad matką i dzieckiem. Caritas zakończyła prowadzenie misji dworcowych wraz z likwidacją organizacji w 1950 przez władze państwowe.

Źródła: M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Hanich, *Ustanowienie i początki Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego po II wojnie światowej (1945–1946)*, „Annales Collegii Nobilium Opolienses" 2017, nr 6; S. Jasiński, *O dziełach miłosierdzia*, „Caritas" 1946, nr 4; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

MOKOTOWSKI INSTYTUT MORALNIE ZANIEDBANYCH DZIECI – pierwszy w Królestwie Polskim nowoczesny zakład opiekuńczo-wychowawczy dla nieletnich. Inicjatorem jego po-

wstania był **Fryderyk Skarbek**, który w 1825 ogłosił *Odezwę do przyjaciół ludzkości* z postulatem utworzenia zakładu dla nieletnich na ziemiach polskich. W 1830 odbyło się pierwsze posiedzenie członków Towarzystwa wspierającego Instytut Moralnie Zaniedbanych Dzieci. Instytut funkcjonował od 1.10.1830 do 15.03. 1831 i ponownie został otwarty 1.01.1835 w Mokotowie k. Warszawy. Bezpośrednim zwierzchnikiem instytucji była Rada Miejska Warszawskiej Dobroczynności Publicznej. Pierwszym dyrektorem był **Stanisław Jachowicz**. Od 1862 instytut mieścił się w pałacu hrabiego Pusłowskiego. Przyjmowano do niego chłopców w wieku 6–14 lat zatrzymanych przez policję za włóczęgostwo, żebractwo i kradzieże lub tzw. dzieci zdemoralizowane oddawane przez rodziców (opiekunów). Od lat 90. XIX wieku w zakładzie przebywali chłopcy w wieku 8–14 lat. Placówka dysponowała miejscami dla 50 osób (zazwyczaj z pomocy korzystało mniej podopiecznych ze względu na brak funduszy) – w latach 90. XIX wieku było 35 miejsc bezpłatnych i 15 płatnych. Dzieci uczono religii, moralności, czytania, pisania, liczenia, kaligrafii, śpiewu, gimnastyki. Pracowały w warsztatach (stolarskim, szewskim, krawieckim, wikliniarskim), wykonując dla siebie sprzęty i ubrania. Dzieci bez rodziców mogły uzyskać dyplom czeladnika, terminując w warszawskich warsztatach rzemieślniczych. Od lat 90. XIX wieku wychowankowie byli podzieleni na 4 oddziały, a zmiana oddziału zależała od stopnia poprawy moralnej. Instytut był utrzymywany z dzierżawy fermy „Ksawerów", ogrodów przy zakładzie, zasiłku Magistratu Warszawy, z dobrowolnych wpłat, sprzedaży wyrobów wykonanych przez wychowanków, zbiórek kościelnych. Do końca XIX wieku w instytucie wychowywało się łącznie ok. 3200 chłopców. W latach 30. XX wieku w placówce przebywało ok. 80 wychowanków w wieku 8–15 lat, w końcu dekady część z nich objęta była szkoleniem zawodowym. Siedziba instytutu została zniszczona w 1944.

Źródła: P. Dzieduszyński, *Piecza zastępcza – perspektywa historyczna i kształt obecny*, „Psychologia Wychowawcza" 2021, nr 64 (22); I. Lewańska, *Z dziejów Instytutu Moralnie Zaniedbanych Dzieci (1830–1831)*, „Szkoła Specjalna" 1968, nr 2; W. Sala, *Trzysta lat służby dla dobra młodzieży moralnie zagrożonej*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 10; I. Szewczyk, *Opieka nad dzieckiem przestępczym na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych" 2005, t. 33, z. 2; F. Walczakiewicz, *Dzieje Instytutu Moralnej Poprawy Dzieci i Krótka Historyja Kościoła w Mokotowie*, Warszawa 1898; R. Wierzchlejski, *Instytut Moralnej Poprawy Dzieci* [w:] *Niedole dziecięce*, Warszawa 1882.

[A. M.-S.]

MOLDENHAWER ALEKSANDER – ur. 4.02.1840 w Warszawie, zm. 29.04.1909 w Krakowie; prawnik, działacz społeczny, reformator więziennictwa. Pochodził z rodziny o korzeniach norweskich. Uczeń Instytutu Szlacheckiego w Warszawie. Studiował prawo na uniwersytetach w Petersburgu i Moskwie (1857–1863). Asesor Sądu Policji Poprawczej dla miasta Warszawy od 1867. W 1874 awansował na podprokuratora. Od 1876 pełnił funkcję członka Sądu Okręgowego w Warszawie. Specjalista z zakresu prawa penitencjarnego i prawa karnego. Autor 3-tomowego dzieła *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych* (1866–1870). Opowiadał się za wdrożeniem tzw. modelu pensylwańskiego. Polegał on na zupełnym odizolowaniu więźnia. Dopuszczano jednak możliwość edukacji osadzonego w przedmiocie ekonomii oraz wymogów humanitarnych. Więzień mógł być zwolniony przedterminowo za poprawne zachowanie, zyskiwał wówczas opiekę i nadzór kuratora sądowego. Pełnej izolacji nie przewidywano w przypadku przestępców nieletnich. Moldenhawer opowiadał się przeciwko osadzaniu niepełnoletnich przestępców razem z dorosłymi więźniami. Był promotorem powstawania osobnych zakładów dla nieletnich przestępców, współzałożycielem ośrodka w Studzieńcu. Problematykę związaną z walką z przestępczością nieletnich podejmował w swoich badaniach naukowych. Założyciel oraz członek zarządu **Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych**. Współzałożyciel powstałego w 1884 Towarzystwa Opieki nad Ubogimi Matkami oraz ich Dziećmi oraz współautor prac *Niedole dziecięce* i *O opiece u nas nad dziećmi*. W swych publikacjach

skupił się na przedstawieniu nędzy dziewcząt oraz samotnych matek, nieślubnych dzieci. Aktywnie działał na rzecz zaangażowania bogatszych warstw społeczeństwa w poprawę losu najuboższych. Współzałożyciel oraz prezes rady nadzorczej **Towarzystwa Opieki nad Dziećmi** w Warszawie. Brał udział w powstawaniu Towarzystwa Prawniczego w Warszawie (1907). Od 1908 członek Towarzystwa Naukowego w Warszawie.

Źródła: *Biogramy uczonych polskich, Część I: Nauki społeczne*, red. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1984; S.M. Brzozowski, *Moldenwaher Konstanty Włodzimierz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Warszawa 1990; M. Czerwiec, *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Warszawa 1958; J. Nowodworski, *Wspomnienia pozgonne*, „Gazeta Sądowa" 1909, nr 19; E. Skoczeń-Nowicka, *Aleksander Moldenwaher (1840–1909)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 2005, nr 44; *Zmarli. Aleksander Moldenwaher*, „Tygodnik Ilustrowany" 1909, nr 14.

[A. H.]

MOSZCZEŃSKA IZABELA – ur. 28.10.1864 w Rzeczycy, zm. 20.03.1941 w Warszawie; rzeczniczka emancypacji kobiet, publicystka, autorka prac pedagogicznych, działaczka społeczna. W latach 1878–1880 uczennica pensji Jadwigi Sikorskiej w Warszawie, w 1882 studiowała na Uniwersytecie Latającym oraz uczęszczała do Wojciecha Gersona na kurs malarstwa. Zajmowała się prowadzeniem lekcji z zakresu podstawowego przeznaczonych dla dzieci chłopów mieszkających na terenie rodzinnego majątku. Autorka wielu recenzji książek i sztuk teatralnych. W 1890 rozpoczęła pracę jako prywatna nauczycielka. Zajmowała się dziećmi Radziwiłłów w Nieświeżu (1890–1891) oraz Wertheimów (1891). Kierowniczka warszawskiej pensji dla dziewcząt. Działała w takich stowarzyszeniach jak „Warta" oraz „Czytelnie dla Kobiet". W 1887 przeniosła się do Lwowa, gdzie pracowała dla „Kuriera Lwowskiego" i „Słowa Polskiego". W 1889 wróciła do Warszawy. Współpracowała z Polską Partią Socjalistyczną. Głosiła potrzebę edukacji moralnej dzieci i wpajania podstawowych zasad od najwcześniejszych etapów rozwoju. Podkreślała, że im lepiej wykształcona jest kobieta, tym lepszą będzie matką, posiadającą równocześnie zdolność zapewnienia potomstwu lepszego bytu. Orędowniczka równouprawnienia kobiet, działaczka na rzecz poprawy edukacji przyszłych matek. Organizatorka polskiego szkolnictwa prywatnego, zwolenniczka wychowania świeckiego. Należała do redakcji „Przeglądu Pedagogicznego", współtworzyła „Encyklopedię Wychowawczą". W 1905 współorganizowała strajk szkolny. Członkini zarządu Związku Polskich Nauczycieli i Nauczycielek Królestwa Polskiego. Członkini Towarzystwa Badań nad Dziećmi. Zajmowała się badaniami dla Komisji Mowy, która przygotowała kwestionariusze przeznaczone do dalszych badań dzieci od 7 roku życia. Brała udział w pracach Towarzystwa Kultury Polskiej (1909–1913). Członkini Komisji Oceny Książek dla Dzieci i Młodzieży przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1922–1926.

Źródła: I. Adamek, *Przygotowanie dzieci do szkoły w warunkach rozwijającego się wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich (druga połowa XIX wieku – 1918 rok)*, Kraków 1999; I. Moszczeńska, *Co każda matka swojej dorastającej córce powiedzieć powinna*, Warszawa 1912; I. Moszczeńska, *Samodzielność i odpowiedzialność dziecka*, Warszawa 1929; I. Moszczeńska, *Szkolnictwo polskie wobec nowych zadań*, Warszawa 1917; I. Moszczeńska, *Zasady wychowania*, Warszawa 1907; A. Siwiec, *Kazimierz Rzepecki – idealista i mąż nieidealny Izabeli Moszczeńskiej*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media" 2016, nr 1.

[A. H.]

MOŚCICKA MARIA – (z d. Dobrzańska) ur. 13.08.1896 w Warszawie, zm. 23.11.1979 w Genewie; druga żona (1933) prezydenta Ignacego Mościckiego. W 1919 zamężna z Tadeuszem Nagórnym, adiutantem prezydenta. Małżeństwo z Ignacym Mościckiem wywołało skandal wśród elit politycznych i towarzyskich w kraju. Po 1939 na emigracji, jej prochy zostały sprowadzone do Polski w 1993. Pochowana na warszawskim cmentarzu na Powązkach. Kontynuatorka części działalności **Michaliny Mościckiej** w zakresie pracy społecznej, w tym opieki nad dziećmi oraz ruchu

praw kobiet. Wcześniej pełniła rolę sekretarki pierwszej żony I. Mościckiego. Do momentu małżeństwa z Mościckim nie przejawiała samodzielnej aktywności, pełniąc rolę pomocniczą Michaliny Mościckiej. Jako pierwsza dama patronowała wielu inicjatywom społecznym, otwierała i odwiedzała **żłobki**, sierocińce, **przedszkola**. Nie pełniła roli inicjatorki, wspierała wybrane działania w zakresie pracy społecznej. Współpracowała z **Aleksandrą Piłsudską**. Jako żona prezydenta finansowała bursę szkolną w Spale, co m.in. związane było z częstymi wizytami małżeństwa Mościckich w Spale. Kontynuowała po Michalinie Mościckiej patronat nad Organizacją Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju przygotowującą kobiety do pomocniczej służby wojskowej. W 1938 uczestniczyła w otwarciu **Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka w Warszawie**. W 1938 objęła patronatem założone przez **Kazimierza Lisieckiego Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy** realizujące nową formę pracy wychowawczej, tj. ognisko (pierwsze powstało w Warszawie przy ul. Hipotecznej w 1928). Krytycy wskazują, że jej aktywności społecznej brakowało rozmachu poprzedniczki, swoją działalność traktowała instrumentalnie jedynie jako powinność pierwszej damy.

Źródła: H. Comte, *Zwierzenia adiutanta. W Belwederze i na Zamku*, Warszawa 1976; K. Janicki, *Pierwsze damy II Rzeczypospolitej*, Kraków 2023; S. Koper, *Życie prywatne elit Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2009; M. Lepecki, *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1987.

[K. Ch.]

MOŚCICKA MICHALINA – (z d, Czyżewska) ur. 20.12.1871 w Klicach, zm. 18.08.1932 w Spale; aktywistka w licznych organizacjach społecznych, kobiecych, opiekuńczych, inicjowała działalność instytucji opiekuńczych i wychowawczych oraz towarzystw, uczestniczyła w działaniach niepodległościowych. Żona prezydenta Ignacego Mościckiego (od 1892). Urodziła się w Klicach (pow. ciechanowski), ukończyła gimnazjum w Płocku i tam zdobyła uprawnienia nauczycielskie. Krótko prowadziła tajne nauczanie. Wyemigrowała z mężem do Londynu (1897), a później przebywała w Szwajcarii. W 1912 wróciła do kraju, do Lwowa, gdzie I. Mościcki rozpoczął pracę na Politechnice Lwowskiej. Związana z ruchem J. Piłsudskiego, aktywnie uczestniczyła w Naczelnym Komitecie Narodowym, organizując przy nim Koło Ligi Kobiet Galicji i Śląska. Angażowała się w działalność w zakresie pomocy legionistom (prowadziła „Dom superarbitrowanych legionistów" oraz „Gospodę Legionistów Polskich") oraz opieki nad dziećmi i rodzinami (Ochronka im. J. Piłsudskiego). Kontynuowała działalność w powstałym na gruncie Ligi Komitecie Obywatelskim Polek (1918). Działała w **Lidze Kobiet Polskich**, która skupiła się na opiece nad dzieckiem i prowadzeniu zakładów. Była członkiem Komitetu Honorowego Budowy Sanatorium w Rabce. Współpracowała z **Robotniczym Towarzystwem Pomocy Dzieciom**. Po wyborze męża na prezydenta RP nie zaprzestała działalności społecznej, zmieniła natomiast jej charakter. Patronowała Lidze Kobiet, a następnie **Związkowi Pracy Obywatelskiej Kobiet** (honorowa przewodnicząca), a także licznym organizacjom zajmującym się opieką nad dzieckiem: **Polskiemu Komitetowi Pomocy Dzieciom**, Komitetowi Opieki nad Dziećmi Kresów Zachodnich i organizacjom, w których wcześniej działała. W 1927 zorganizowała Komitet Pomocy Ofiarom Powodzi (na Huculszczyźnie). Założyła ochronkę i szkołę w Spale, a dla dzieci tzw. niższych funkcjonariuszy Zamku i Łazienek w Warszawie Komitet Dożywiania i Kolonii Letnich.

Źródła: J. Dufrat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Kraków–Wrocław 2013; K. Janicki, *Pierwsze damy II Rzeczypospolitej. Prawdziwe historie*, Kraków 2012; J. Kelles-Krauz, *Mościcka z Czyżewskich Michalina (1871–1932)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; T. Piskorski, *P. Prezydentowa Mościcka wśród dotkniętych niedolą i klęską*, „Polska Zbrojna" 1930, nr 267; „Praca Obywatelska" 1932 nr 22 (cały numer poświęcony Michalinie Mościckiej).

[K. Ch.]

MRUGALSKA KRYSTYNA – ur. 2.10.1937 w Lublinie, zm. 29.11.2024; pedagog, autorka koncepcji form wczesnej interwencji. Popula-

ryzatorka nowych form rehabilitacji dzieci z upośledzeniem umysłowym: zespołów rehabilitacyjno-wychowawczych, turnusów rodzinnych, „szkół życia". Współautorka „karty okresowego zapisu funkcjonowania dziecka". Przyczyniła się do opracowania polskiej wersji modelu interakcyjnego niepełnosprawności. Absolwentka **Instytutu Pedagogiki Specjalnej** w Warszawie oraz Wydziału Psychologii i Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, specjalność upośledzenie umysłowe. Nauczycielka w szkole muzycznej i w Zakładzie dla Niewidomych w Laskach. Działalność w dziedzinie rehabilitacji osób z upośledzeniem umysłowym podjęła po urodzeniu niepełnosprawnego syna (1963). Zaangażowana w ruch rodziców osób niepełnosprawnych intelektualnie przy **Towarzystwie Przyjaciół Dzieci**, sekretarz **Komitetu Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski** przy TPD (1964–1979), prezes w latach 1983–1991. Kierownik działu pomocy osobom z upośledzeniem umysłowym w zarządzie głównym TPD (1966–1980). Założycielka Ośrodka Wczesnej Interwencji w Warszawie (1978). Kierownik Pracowni Rehabilitacji Upośledzenia Umysłowego w Instytucie Psychiatrii i Neurologii (1980–1992). Prezes Zarządu Głównego Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym (1991–2008). Współzałożycielka i przewodnicząca Polskiego Forum Osób z Niepełnosprawnościami (2003). Członek prezydium Krajowej Rady Konsultacyjnej przy Pełnomocniku Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. Ekspert w pracach zespołów rządowych w zakresie polityki społecznej. Inicjatorka działań mających na celu zmiany legislacyjne w obszarze wsparcia dzieci głęboko upośledzonych, m.in. dostępu do edukacji i jej finansowania w placówkach niepublicznych. Autorka m.in. publikacji *Wychowanie muzyczne w szkole podstawowej specjalnej* (1976).

Źródła: Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, I A5, 43, 1980, Mrugalska Krystyna; *Mentorzy, Krystyna Mrugalska*, http://www.innowacje.psoni.org.pl/index.php/eksperci/ [dostęp: 2.02.2023]; K. Mrugalska, *Dzieci specjalnej troski* [w:] *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, red. B. Butrymowicz, L. Gomółka, Warszawa 1975; *Mrugalska Krystyna* [w:] *Leksykon polskich muzyków pedagogów urodzonych po 31 grudnia 1870 roku*, red. K. Janczewska-Sołomko, Kraków 2008; *Prezes Honorowa Krystyna Mrugalska została laureatką IV edycji Nagrody Prezydenta RP – Dla Dobra Wspólnego w kategorii Człowiek-Lider*, psoni.org.pl/prezes-honorowa-krystyna-mrugalska-zostala-laureatka-iv-edycji-nagrody-prezydenta-rp-dla-dobra-wspolnego-w-kategorii-czlowiek-lider/ [dostęp: 2.02.2023].

[M. N.]

MUSZYŃSKA ŁUCJA – ur. 16.12.1931 w Samborze, zm. 29.11.1974 w Poznaniu; psycholog, pedagog. Studiowała psychologię na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1951–1956), po czym podjęła pracę jako nauczyciel w szkole podstawowej w Poznaniu. Wykładowca Studium Nauczycielskiego w Poznaniu (1963–1964, 1967–1970). W latach 1963–1964 pracowała w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, następnie w latach 1970–1974 w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 1972 uzyskała doktorat z psychologii w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy *Rozwój społeczny dzieci w młodszym wieku szkolnym i jego wychowawcze i środowiskowe determinanty*. W latach 1965–1966 wizytator Ministerstwa Oświaty w Warszawie. Starszy asystent w Instytucie Psychologii UW, następnie adiunkt w Instytucie Pedagogiki UAM w Poznaniu. W 1974 została redaktorem pisma **„Życie Szkoły"**. Twórca koncepcji integralnego wychowania i nauczania w klasach 1–3 oraz metody kierowania rozwojem procesów społeczno-emocjonalnych dzieci szkolnych. Wprowadziła do literatury przedmiotu termin „integralna jednostka tematyczna". Proponowała osiąganie celów wychowawczych przy pomocy treści dydaktycznych. Podkreślała rangę wszechstronnej działalności dzieci w integracji celów dydaktycznych i wychowawczych. Upowszechniała podmiotowe traktowanie podopiecznych. Osoba wychowawcy, nauczyciela miała przyczyniać się do osiągnięcia integracji przez aktywizowanie dzieci i działania edukacyjne. Autorka prac: *Problemy kierowania rozwojem społecznym dzieci w młodszym wieku szkolnym* [w:] *Materiały do nauczania psychologii*

(1963), *Integralne wychowanie i nauczanie w klasach 1–3* (1974), *Środowisko społeczno-przyrodnicze w klasach 1–3 szkoły specjalnej* (1986). Redaktorka opracowania zbiorowego *Nasze dzieci i my w szkole wychowującej* (1975). Publikowane przez Ł. Muszyńską artykuły adresowane były głównie do nauczycieli, np. *Więź uczuciowa uczniów z zespołem klasowym i szkołą* (1974).

Źródła: *Dr Łucja Muszyńska 1931–1974*, „Życie Szkoły" 1974, nr 12; M. Kinal, *Reformy edukacyjne i rozwój koncepcji dotyczących edukacji wczesnoszkolnej w Polsce w latach 1990–2017*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences" 2022, nr 3; P. Kowolik, *Muszyńska Łucja* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; E.T. Krajewski, *Muszyńska Łucja* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977; I. Muszyńska, *Środowisko społeczno-przyrodnicze w klasach 1–3 szkoły specjalnej*, Warszawa 1986; I. Muszyńska, J. Pańczyk, *Funkcjonowanie metody ośrodków pracy w szkole podstawowej dla lekko upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1991; Ł. Muszyńska, *Integralne wychowanie i nauczanie w klasach I–III*, Warszawa–Poznań 1974.

[M. N.]

MUSZYŃSKI HELIODOR – ur. 6.06.1931 w Rogowie; pedagog, metodolog. Studiował na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie podjął pracę jako asystent w Katedrze Pedagogiki. Doktor nauk humanistycznych (1961). Zatrudniony w Instytucie Pedagogiki Ministerstwa Oświaty i Wychowania (1965). Habilitację uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim (1966). Prowadził badania nad postawami moralnymi uczniów szkół podstawowych oraz nad wychowaniem moralno-społecznym w zespole (1960–1964). Organizator i kierownik Zakładu Teorii Wychowania w Katedrze Pedagogiki UAM (1967). Dyrektor Instytutu Pedagogiki UAM (1968–1976). Od 1973 profesor nauk humanistycznych. Tworząc podwaliny systemu oświaty w okresie PRL, opierał się na ideologii socjalistycznej. Autor tzw. eksperymentu poznańskiego mającego na celu opracowanie systemu wychowawczego w szkołach socjalistycznych (1967–1972). Kierownik zespołu badawczego, realizującego badania nad funkcjonalnością polskich szkół w zakresie problemów węzłowych „Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian" (1974–1986). Współpracował z wieloma ośrodkami zagranicznymi: m.in. Uniwersytetem w Tybindze, Ruhr-Universität w Bochum. Redaktor naczelny „Rocznika Pedagogicznego", „Studiów Pedagogicznych PAN", „Życia Szkoły". Przewodniczący Komisji Nauk Pedagogicznych PAN (1984–1993). Członek Komisji Ekspertów ds. Edukacji Narodowej (1987–1989). Uczestnik prac nad raportem *Edukacja narodowym priorytetem* (1988). Autor publikacji: *Teoretyczne problemy wychowania moralnego* (1965), *Podstawy wychowania społeczno-moralnego* (1967), *Wstęp do metodologii pedagogiki* (1971), *Zarys teorii wychowania* (1976), *Rozwój moralny* (1983).

Źródła: P. Kowolik, *Prof. zw. dr hab. Heliodor Muszyński – pedagog, metodolog i twórca teleologii wychowania*, „Nauczyciel i Szkoła" 2007, nr 1–2; H. Muszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 1984; H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1981; M. Sienko, *Polonistyka szkolna w gorsecie ideologii, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej w Krakowie*, Kraków 2002; W. Strykowski, *Uniwersalność koncepcji pedagogicznych Profesora Heliodora Muszyńskiego* [w:] *Wychowanie. Profilaktyka. Resocjalizacja. W poszukiwaniu doskonalszych systemów w skali makro i mikro*, red. J. Sowa, E. Piotrowski, J. Rejman, Rzeszów 2002; M. Szalkiewicz, *Problematyka wychowania w koncepcji pedagogicznej Heliodora Muszyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy" 2016, nr 4; S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998.

[M. N.]

MYSŁAKOWSKI ZYGMUNT – ur. 4.08.1890 w Nowym Mieście, zm. 1.10.1971 w Krakowie; pedagog, teoretyk wychowania, współtwórca pedagogiki naukowej. Przedstawiciel kierunku socjologiczno-kulturowego w pedagogice. Wprowadził pojęcie „talent pedagogiczny". Pracował nad interdyscyplinarną teorią socjalizacji. Studiował nauki przyrodnicze, filozofię, psychologię, teorię poznania na Uniwersytecie

Jagiellońskim (1909–1913). Nauczyciel gimnazjalny w Warszawie. Wykładowca na Wyższych Kursach Pedagogicznych. Dyrektor Seminarium Nauczycielskiego. Asystent przy Seminarium Filozoficznym na UJ (od 1924). Habilitację uzyskał na podstawie pracy *Rozwój naturalny i czynniki wychowania* (1925). Założyciel i redaktor czasopism: „Chowanna" (1920–1930), „Kultura Pedagogiczna" (1939). Profesor nadzwyczajny (od 1927), profesor zwyczajny (1945). Kierownik Katedry Pedagogiki UJ (1926–1960). Organizator nowych studiów pedagogicznych na UJ, uwzględniających w programie socjologię. Współzałożyciel i dyrektor Instytutu Pedagogicznego w Katowicach (1927–1929). Założyciel Sekcji Współpracy Pedagogiczno-Socjologicznej działającej przy Instytucie. Inicjator powstania Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego w Krakowie (1928), przy którym utworzono Komisję Socjologii Wychowania. Przewodniczył IV Kongresowi Pedagogicznemu ZNP (1939). Aresztowany w ramach „Sonderaktion Krakau" (1939), więziony w obozie koncentracyjnym Sachsenhausen. Po powrocie do Krakowa (1940) zaangażowany w tajne nauczanie. Z ramienia Wojewódzkiej Komórki Polskiej Partii Socjalistycznej – Wolność, Równość, Niepodległość należał do zespołu kierującego pracami oświatowymi. Redaktor „Ruchu Pedagogicznego" (1949). Rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie (1950–1956). Członek Polskiej Akademii Umiejętności, Komisji Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Autor publikacji: *Państwo a wychowanie* (1935), *Kształcenie i doświadczenie* (1961), *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności* (1964), *Proces kształcenia i jego wyznaczniki* (1970).

Źródła: T. Aleksander, *Zygmunt Mysłakowski* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, Warszawa 2012; C. Banach, *Mysłakowski Zygmunt Karol* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; S. Baścik, *Zygmunt Mysłakowski (1890–1971)*, „Nowa Szkoła" 1972, nr 1; R. Kula, *Mysłakowski Zygmunt* [w:] *Słownik psychologów polskich*, Poznań 1992; M. Latoszek, *Zygmunt Mysłakowski. Osobowość – środowisko – wychowanie* [w:] *Szkice z historii socjologii polskiej*, red. K.Z. Sowa, Warszawa 1983; Z. Marciniak, *Zygmunt Mysłakowski (1890–1971)*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 1972, nr 4; G. Michalski, *Zygmunt Mysłakowski: działalność i twórczość pedagogiczna (1890–1971)*, Łódź 1994; Z. Mysłakowski, *Co to jest talent pedagogiczny?*, Warszawa 1959; T.W. Nowacki, *Zygmunt Mysłakowski – współtwórca pedagogiki naukowej. W setną rocznicę urodzin*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1990, nr 2; K. Szmyd, *Zygmunt Karol Mysłakowski (1890–1971). Twórczość i wkład do rozwoju nauk o wychowaniu*, Rzeszów 1997.

[M. N.]

N

NACZELNA RADA OPIEKUŃCZA DLA GENERALNEGO GUBERNATORSTWA – organ utworzony 29.05.1940 jako Naczelna Rada Opiekuńcza dla zajętych polskich obszarów – Opieka Społeczna Dobrowolna Polaków, Ukraińców, Żydów w celu koordynacji spraw opieki dobrowolnej w Generalnym Gubernatorstwie. Rada powstała ze scalenia **Rady Głównej Opiekuńczej**, **Ukraińskiej Rady Głównej Opiekuńczej** oraz **Żydowskiej Samopomocy Społecznej**. Instytucja zajmowała się rozdziałem pomocy zagranicznej między 3 narodowości w czasie II wojny światowej na terytorium okupowanego przez Niemcy Generalnego Gubernatorstwa. W skład NRO wchodziło 7 członków, w tym 5 z RGO i po 1 z ŻSS oraz URGO. Działalność miała obejmować opiekę otwartą i zamkniętą, w tym organizację placówek udzielających pomocy: świetlic, sierocińców, kuchni ludowych. Podczas posiedzeń NRO, którym przewodniczył **Adam Ronikier**, omawiano sprawy aprowizacji i prowadzenia akcji pomocowych dla ludności żydowskiej, w tym dzieci, postulowano przesunięcie w czasie terminu utworzenia getta w Warszawie, podejmowano decyzje dotyczące podziału darów zagranicznych oraz ich rozprowadzenia. Zatwierdzanie planów rozdzielczych należało do Wydziału Administracji Wewnętrznej Urzędu Generalnego Gubernatorstwa oraz pełnomocnika Niemieckiego Czerwonego Krzyża. W latach 1940–1942 udzielona ze środków NRO pomoc dla ŻSS wynosiła 8,6 mln zł, w tym część funduszy pochodziła z subwencji rządu

GG. Dotacje dla ludności żydowskiej zostały wstrzymane przez okupanta niemieckiego 30.06.1942. Narastająca agresja ze strony nazistów uniemożliwiała prowadzenie akcji opiekuńczej skierowanej do ludności żydowskiej. W lipcu 1942 władze niemieckie wystosowały do ŻSS pismo o rozwiązanie organizacji. Patowa sytuacja skutkowała apelem A. Ronikiera o rozwiązanie NRO, co dokonało się we wrześniu 1942.

Źródła: A. Kopciowski, *Zagłada Żydów w Zamościu*, Lublin 2005; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979; R. Sakowska, *Ludzie z dzielnicy zamkniętej. Z dziejów Żydów w Warszawie w latach okupacji hitlerowskiej, październik 1939 – marzec 1943*, Warszawa 1993; K. Samsonowska, *Pomoc dla Żydów krakowskich w okresie okupacji hitlerowskiej* [w:] *Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939–1945. Studia i materiały*, red. A. Żbikowski, Warszawa 2006.

[M. N.]

NARODOWA ORGANIZACJA KOBIET – ogólnopolska organizacja kobieca o statusie stowarzyszenia, istniejąca w latach 1919–1939, stawiająca sobie za cel budowanie świadomości politycznej kobiet na gruncie zasad chrześcijańskich, narodowych i demokratycznych oraz aktywnej, uczestniczącej postawy kobiet w życiu społecznym i politycznym. NOK prowadziła działalność polityczną, społeczną i gospodarczą, tworząc różnorodne instytucje, tj. czytelnie, świetlice, kasy zapomogowe i ubezpieczeniowe, a nawet przedsiębiorstwa i zakłady przemysłowe. Organizacja współpracowała ze Związkiem Ludowo-Narodowym (później Stronnictwem Narodowym). Wieloletnią przewodniczącą NOK była **Irena Puzynianka**. Działaczki angażowały się w prace ustawodawcze w zakresie praw kobiet, wychowania dzieci i funkcjonowania rodziny. Akcentowały potrzebę uregulowania sytuacji prawnej dzieci nieślubnych, karania rodziców za porzucenie rodziny czy przestępczości nieletnich oraz procedury odbierania praw rodzicom (tylko na podstawie orzeczenia sądu). NOK aktywnie propagowała swoje idee, organizując kursy dokształcające, wiece, odczyty, upowszechniała czytelnictwo i prowadziła bursy. Zakładano świetlice, ochronki, przedszkola i wyjazdy wakacyjne. Opublikowano *Podręcznik dla prowadzących wakacyjne półkolonie* (Lwów 1933). W 1929 NOK prowadziła 11 świetlic w samej Warszawie, nadto, jak się szacuje, 45 takich placówek poza stolicą oraz 21 ochronek, 13 przedszkoli i trzy szkółki. Aktywność NOK obejmowała walkę z analfabetyzmem zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży (kursy dokształcające dla młodzieży, czytelnie, ośrodki kultury na wsi). W ramach NOK istniała sekcja „Ratujmy Dzieci" działająca głównie na terenach miejskich. Jej zadaniem było zapewnienie opieki dzieciom porzuconym, ale też wsparcia dla matek (w tym pomocy finansowej, rzeczowej, psychologicznej).

Źródła: *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. II, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc, Warszawa 2009; *Dziesięciolecie pracy Narodowej Organizacji Kobiet w Łodzi*, Łódź 1928; J. Mysiakowska-Muszyńska, *„W imię Boga i Ojczyzny!". Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919–1939 – wybrane zagadnienia*, „Dzieje Najnowsze" 2015, t. 47, nr 3; *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. I: *Koncepcje – ludzie*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012.

[K. Ch.]

NASZ DOM – zakład opiekuńczo-wychowawczy powstały w Pruszkowie 15.11.1919 z inicjatywy Wydziału Opieki nad Dzieckiem przy Komisji Centralnej Związków Zawodowych. Twórcami placówki byli **Maria Falska** i **Janusz Korczak**. Zakład był przeznaczony dla 50 dzieci robotniczych z grupy wiekowej 7–14 lat. Funkcjonował według oryginalnych zasad opracowanych przez Janusza Korczaka. Zastosowano m.in. system wychowania polegający na kierowaniu dziećmi z uwzględnieniem ich samodzielności, wprowadzeniu samorządu wychowanków, sądu koleżeńskiego, dyżurów.

Od 1921 zakład działał w ramach utworzonego wtedy **Towarzystwa „Nasz Dom”**. Ze składek towarzystwa został wybudowany nowy gmach na Bielanach (1928). W budynku mogło przebywać łącznie do 100 wychowanków, w tym 30 dzieci w wieku przedszkolnym oraz 70 dzieci w wieku do 14 lat. Do placówki przyjęto m.in. dzieci ze zlikwidowanego zakładu w Kole Kaliskim (1931). Ponadto utworzono bursę dla 30-osobowej grupy młodzieży kształcącej się na kierunkach pedagogicznych oraz zorganizowano eksperymentalną 2-klasową szkołę, przedszkole, czytelnię, świetlicę, zajęcia warsztatowe i półkolonie. W czasie II wojny światowej w Naszym Domu wśród wychowanków znalazły się dzieci żydowskie. Placówka prowadziła działalność w formie przedszkola, czytelni, biblioteki, a wychowankowie uczestniczyli w konspiracji. Wsparcia udzielały: Zarząd Miejski, **Rada Główna Opiekuńcza**, „Społem”. Podczas powstania warszawskiego w zakładzie zorganizowano szpital polowy AK nr 203, wychowanków ewakuowano. Po zakończeniu okupacji do sierocińca przeniesiono dzieci z Zakładu Wychowawczego im. Michaliny Mościckiej w Spale. W 1946 majątek towarzystwa przejęło **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W 1992 Towarzystwo „Nasz Dom” reaktywowano. Życie w placówce zostało opisane w publikacjach Marii Falskiej: *Wspomnienia z maleńkości dzieci Naszego Domu* (1924); *Zakład Wychowawczy „Nasz Dom”. Szkic informacyjny* (1928).

Źródła: M. Falska, *Nasz Dom, zrozumieć, porozumieć się, poznać*, t. 1–2, Warszawa 2007; M. Falska, *Wspomnienia z maleńkości. Dzieci „Naszego Domu” w Pruszkowie*, Pruszków 2014; M. Falska, *Zakład wychowawczy „Nasz Dom”*, Warszawa 2014; P. Justova, *Wielki eksperyment: „Nasz Dom” Maryny Falskiej*, https://culture.pl/pl/artykul/wielki-eksperyment-nasz-dom-maryny-falskiej [dostęp: 30.03. 2023]; I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945*, Kielce 2000; *Nasz Dom 1919–1989: Kronika, listy, wspomnienia, fotografie*, red. Z. Kowalska, Z. Bobrowski, Warszawa 1989; *Nasz Dom 1919–2019. Pedagogiki społeczne, miasto i dzieciństwo w praktyce Naszego Domu*, red. M. Gołąb, Z. Sękowska, Warszawa 2019; Z. Sieradzki, *„Nasz Dom” im. M. Falskiej*, „Dom Dziecka” 1960, nr 6; S. Szymański, *Myślenie i działanie pedagogiczne w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2016; *W setną rocznicę urodzin Maryny Falskiej i Janusza Korczaka, założycieli „Naszego Domu" i roku 1919*, Warszawa 1978.

[M.N.]

NIEWIADOMSKA CECYLIA – ur. 22.11.1855 w Warszawie, zm. 12.06.1925 w Warszawie; pedagog, pisarka, autorka powieści dla dzieci i młodzieży, tłumaczka. Siostra Eligiusza i Stanisława Niewiadomskich. Naukę w Warszawskim Gimnazjum Rządowym ukończyła w 1871. Po uzyskaniu dyplomu nauczycielskiego pracowała, udzielając lekcji prywatnych. Aktywna działaczka nielegalnego Koła Kobiet Korony i Litwy. Organizatorka kursów pedagogicznych dla nauczycielek i ochroniarek, kierowniczka sekcji prowincjonalnej. W ramach tej funkcji organizowała ruch oświatowy na terenie Królestwa. Członek Ligi Narodowej, aktywna uczestniczka prac Towarzystwa Oświaty Narodowej. Po 1906 działała w ramach Polskiej Macierzy Szkolnej. Uczestniczyła w pracach organizacyjnych, jedna z kierowniczek sekcji szkolnej. Zajmowała się wydawaniem „Biblioteczki Uniwersytetów Ludowych”, a także „Biblioteczki Młodzieży Szkolnej”. Autorka „Programu nauki języka polskiego i literatury polskiej”, uczestniczyła w pracach nad ujednoliceniem pisowni języka polskiego. Autorka podręczników do gramatyki od szkoły podstawowej po szkołę średnią, które przez kilkadziesiąt lat stanowiły kanon w nauczaniu j. polskiego. W latach 1914–1915 pracowała w Kuratorium Obywatelskim Rodzin Rezerwistów Warszawy, w latach 1915–1918 działała w ramach Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Praca polegała na organizowaniu schronisk oraz szkół dla bezdomnych polskich dzieci. Założycielka i dyrektorka Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Kijowie. Tłumaczyła na język polski powieści Charles’a Dickensa i Hansa Christiana Andersena. W działalności związanej z rozwojem szkolnictwa współpracowała z takimi postaciami jak: Stanisław Szober, Bogdan Nawroczyński, Cecylia Bogucka, Ignacy Chrzanowski, Kasylda Kulikowska, Maria Dzierżanowska, Janina Warnkówna. Najważniejsze publikacje: *Ćwiczenia do wkładu gramatyki i nauki języka*

polskiego, *Nauka pisowni we wzorach i ćwiczeniach*, *Nauka stylistyki*.

Źródła: S. Konarski, *Niewiadomska Cecylia* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, red. H. Markiewicz, Wrocław 1978; I. Kosmowska, D. Milkuczyc, A. Szycówna, *Kobieta polska jako autorka pedagogiczna*, Warszawa 1912; C. Niewiadomska, *Elementarz. Nauka czytania i pisania z obrazkami i wzorkami pisma*, Warszawa 1905; C. Niewiadomska, *Materjał do pogadanek etycznych w ochronach i szkołach początkowych ułożony systematycznie. Stopień 1*, Warszawa 1915; C. Niewiadomska, *Pierwszy rok gramatyki: klasa wstępna*, Warszawa 1920.

[A. H.]

NORMY ODŻYWIANIA DZIECI W PLACÓWKACH OPIEKUŃCZYCH – pionierskie w polskich warunkach zasady określające normy gwarantujące racjonalne wyżywienie wychowanków przebywających w utrzymywanych przez państwo zakładach opiekuńczych. Przygotowany w 1923 przez Departament Opieki Społecznej **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej,** uzgodniony następnie z **Ministerstwem Zdrowia Publicznego,** projekt został wprowadzony we wszystkich finansowanych ze środków państwowych placówkach opiekuńczych. Na podstawie ówcześnie obowiązujących danych naukowych określał on normy żywnościowe dla personelu i dzieci przebywających w zakładach. Zgodnie z nim podopieczni podzieleni zostali na cztery grupy wiekowe – starsi chłopcy i dziewczęta 14–18 lat, młodsi chłopcy i dziewczęta 8–13 lat, dzieci w wieku przedszkolnym 6–7 lat oraz żłobek 3–5 lat. Wychodząc z założenia, że składniki diety powinny obejmować 55% węglowodanów, 30% tłuszczów oraz 15% białka, określono normy kaloryczne wyżywienia dla poszczególnych grup podopiecznych. W przypadku dzieci starszych ustalone zostały na 2200 kalorii, 1700 kalorii dla dzieci młodszych, 1300 dla dzieci przedszkolnych oraz 1150 dla dzieci w wieku 3–5 lat (wyżywienie dla personelu miało dawać 2868 kalorii). Proporcje między poszczególnymi składowymi wskazywanych norm wyżywienia mogły być stosowane elastycznie, zależnie od lokalnych uwarunkowań, warunkowanych dostępnością poszczególnych rodzajów produktów. Zestaw zaleceń zawierał szczegółową tablicę norm żywienia dla poszczególnych kategorii podopiecznych z podziałem na tygodnie i dni oraz składniki posiłków i zakres dopuszczalnych odstępstw. W przypadku dorosłych i dwóch najstarszych grup podopiecznych posiłki miały być wydawane 3 razy dziennie, natomiast dwie najmłodsze grupy dzieci miały je otrzymywać 5 razy dziennie – do śniadania, obiadu i kolacji dochodziły drugie śniadanie i podwieczorek. Określone w 1923, w warunkach poważnych trudności z finansowaniem zakładów, normy żywienia stały się formalną podstawą zasad wyżywienia podopiecznych zakładów zamkniętych w międzywojennej Polsce.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Normy odżywiania dzieci*, „Praca i Opieka Społeczna" 1924, z. II; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; K. Szymczyk, *Pomoc instytucjonalna w zakresie ochrony macierzyństwa i opieki nad dziećmi i młodzieżą w Polsce w okresie międzywojennym,* t. II: *Zakłady opiekuńcze*, Piotrków Trybunalski 2018.

[B. P.]

NOWOSIELSKI TEOFIL – ur. 6.12.1812 w Radomsku, zm. 25.12.1888 w Warszawie; pisarz, pedagog, wychowawca. Pochodził z rodziny arystokratycznej. Kształcił się w seminarium nauczycielskim w Brzegu Śląskim. Mieszkał w Warszawie od 1835 i pracował jako aplikant w Ministerstwie Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Zainteresowany literacką twórczością dla dzieci, nawiązał kontakt ze **Stanisławem Jachowiczem**. Dzięki uzyskanemu stypendium **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**, udał się do Berlina, Wiednia i Drezna, by zapoznać się z tematyką zakładania ochronek. Studiował oraz prowadził badania nad wprowadzaniem metody froeblowskiej i funkcjonowaniem niemieckich ośrodków wychowawczych, które krytykował. Owocem pracy naukowej było utworzenie w 1839 na Krakowskim Przedmieściu przy Warszawskim Towarzystwie Dobroczynności pierwszej w Polsce ochronki, noszącej nazwę Sali

Ochron. Nowosielski został kierownikiem zakładu. Funkcję sprawował do 1844. Takich placówek otworzył 5, obejmowały swoją opieką 450 dzieci. W latach 1847–1860 powstały ochronki w Kaliszu, Płocku, Białej, Kielcach i Radomiu. Jako autor podręczników propagował nurt nauczania domowego. Dzięki lekcjom udzielanym w domu rodzinnym możliwe miało być przekazywanie treści dotyczących historii Polski, geografii oraz nauka czytania i pisania. Według Nowosielskiego nauczanie odbywające się poza oficjalną edukacją rządową było formą walki z podporządkowaniem szkoły polityce i wynaradawianiu Polaków. W swoich utworach przekazywał wartości takie jak wdzięczność Bogu, wzajemna życzliwość oraz pracowitość. Najważniejsze prace: *Gwiazdka dla dobrych dzieci* (1840), *Towarzysz domowy pilnych dzieci* (1846), *Ilustrowany abecadlnik historyczny dla dzieci polskich* (1862), *Historia polska dla dzieci treściwie napisana, ozdobiona w tekście dwunastoma portretami znakomitszych królów polskich* (1882).

Źródła: M. Chmielewska, A. Biskup, *Pozytywny dydaktyzm w twórczości literackiej Teofila Stanisława Nowosielskiego*, „Edukacja Elementarna" 2012, nr 24; A. Gibasiewicz, *Teofil Nowosielski – dziewiętnastowieczny propagator polskiej historii i postaw patriotycznych w książkach dla dzieci*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie" 2018, nr 58; T. Nowosielski, *Historya Polska dla dzieci treściwie napisana*, Warszawa 1882; T. Nowosielski, *Ilustrowany abecadlnik historyczny dla dzieci polskich,* Warszawa 1862; T. Nowosielski, *Towarzysz pilnych dzieci, czyli początki czytania, pisania i innych wiadomości sposobem łatwym do pojęcia młodocianego wieku zastosowanym*, Warszawa 1888.

[A. H.]

O

OBOWIĄZEK SZKOLNY – przymus pobierania nauki w szkole przez określoną liczbę lat, w określonym wieku, w ustalonym zakresie i czasie. Są nim obciążeni rodzice lub prawni opiekunowie dzieci. W Drugiej Rzeczypospolitej obowiązek szkolny został wprowadzony dekretem Naczelnika Państwa z 7.02.1919. Dotyczył wszystkich dzieci w wieku 7–14 lat w zakresie szkoły powszechnej (z obowiązku mogły być zwolnione dzieci chore fizycznie, umysłowo oraz mieszkające w odległości od szkoły większej niż 3 km bądź oddzielone od niej przeszkodą naturalną). Obowiązek szkolny na poziomie szkoły powszechnej zagwarantowany został w konstytucji (art. 118 **Konstytucji marcowej** 1921, art. 81 Konstytucji kwietniowej 1935). Obowiązek szkolny mógł być realizowany w publicznych szkołach powszechnych lub w innych szkołach, w domu, o ile treści nauczania zgodne były z programem nauczania szkół powszechnych. Edukacja mogła być realizowana w szkołach 7-klasowych, ale też 4–5-letnich szkołach początkowych (z 2- lub 3-letnią nauką uzupełniającą). Przepisy dekretu wymuszały budowę gęstej sieci placówek szkolnych, choć realizacja napotkała na spore trudności i odbywała się stopniowo. Na terenach zaboru pruskiego i austriackiego dłuższy czas obowiązywały zasady ustawodawstwa zaborczego. Wskaźnik realizacji obowiązku szkolnego szybko się podnosił (w 1921/1922 wynosił 66,2%, w 1923/1924 – 75,1%, w 1925/1926 – 85,6%, w 1927/1928 – 92,8%). Po II wojnie światowej wprowadzono bezpłatne nauczanie na wszystkich szczeblach i edukację w powszechnej szkole podstawowej z obowiązkiem szkolnym do 18 roku życia. W 1948 w wyniku zmian organizacyjnych powstała tzw. 11-latka z obowiązkowym kształceniem dzieci w klasach 1–7. Gruntownej rewizji systemu edukacji dokonano 15.07.1961. Wprowadzono wówczas 8-klasową szkołę podstawową, w zakresie której nauka była obowiązkowa. Zasady obowiązku szkolnego przetrwały do końca PRL.

Źródła: Dekret o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskiem, DzU MWRiOP, 1919, nr 2, poz. 2; *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, Kraków–Warszawa 1928; *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, Warszawa–Kraków 1989; E. Juśko, *Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych*, „Krakowskie Studia Małopol-

skie" 2010, v. 14, nr 14; M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978; Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., DzU 1935, nr 30, poz. 227; Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1921, nr 44, poz. 267; S. Wołoszczyn, *Historia wychowania, cz. 1: Historia szkolnictwa*, Warszawa 1962.

[K. Ch.]

OBYWATELSKA FUNDACJA POMOCY DZIECIOM W WARSZAWIE – założona 27.11.2002 w Warszawie przez rodziny dzieci leczonych w Centrum Zdrowia Dziecka, 14.10.2009 uzyskała status organizacji pożytku publicznego. Fundacja pokrywa koszty diagnostyki i leczenia, pobytu przy dziecku w szpitalu, zakupu leków i sprzętu medycznego, koszty zabiegów rehabilitacyjnych i medycznych. Do celów statutowych należy: promocja i ochrona zdrowia dzieci i młodzieży, pomoc dzieciom poszkodowanym w wypadkach drogowych i komunikacyjnych oraz w leczeniu i rehabilitacji, ułatwianie dzieciom i młodzieży dostępu do wykwalifikowanej opieki zdrowotnej, popularyzacja profilaktyki i wczesnego wykrywania chorób dziecięcych, prawa wspólnotowego Unii Europejskiej oraz prawa krajów członkowskich Unii Europejskiej w zakresie ochrony zdrowia dzieci i młodzieży, podnoszenie świadomości prawnej społeczeństwa w zakresie praw pacjenta i ochrony zdrowia, udzielanie pomocy osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym, integracja społeczna chorych i niepełnosprawnych dzieci i młodzieży. Fundacja prowadzi działalność wydawniczą, informacyjną, szkoleniową, edukacyjną, poradnictwo i ośrodek rehabilitacji. Realizowała programy „Moje marzenie", „Kredka zamiast kwiatka", „Apteczki na wycieczki". W 2010 podpisała umowę o współpracy z Centrum Zdrowia Dziecka i od tego czasu finansuje noclegi rodziców dzieci przebywających w Centrum znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. W 2021 opiekowała się 175 podopiecznymi, w 2022 – 190 osobami (w większości z orzeczeniem o niepełnosprawności), które wspierała w zakresie finansowania leczenia, diagnostyki, rehabilitacji, zakupu leków, sprzętu medycznego. Fundacja służy też osobom zagrożonym biedą poprzez pomoc w remontach, zakup opału, przekazywanie odzieży, obuwia, zabawek, paczek żywnościowych.

Źródła: *Akcje Fundacji*, https://pomocdzieciom.eu/akcje-fundacji/ [dostęp: 18.07.2023]; Obywatelska Fundacja Pomocy Dzieciom w Warszawie, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; Obywatelska Fundacja Pomocy Dzieciom w Warszawie, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022; Obywatelska Fundacja Pomocy Dzieciom w Warszawie, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2011*, Warszawa 2012.

[A. M.-S.]

OCHRONA DLA DZIEWCZĄT WYZNANIA MOJŻESZOWEGO IM. MAŁŻONKÓW JAKUBA I ANNY HERTZ – najstarsza tego typu instytucja opiekuńcza o charakterze otwartym dla dzieci żydowskich w Łodzi, założona z inicjatywy kobiet wywodzących się z najzamożniejszych żydowskich rodzin kupieckich i przemysłowych, uruchomiona w 1885 jako Ochrona dla Dziewcząt Wyznania Mojżeszowego. W 1901 uzyskała wybudowaną przez małżeństwo Jakuba i Annę Hertz nową siedzibę, która pozwoliła na znaczące zwiększenie liczby przebywających w placówce podopiecznych (w 1912 było ich 575), a także spowodowała rozszerzenie nazwy. Wychowankom (dzieciom pracujących rodziców i sierotom) zapewniano opiekę, naukę religii, czytania i pisania, robót ręcznych i posiłki. W 1902 przy placówce uruchomiono jednoklasową prywatną żeńską szkołę elementarną z oddziałami rękodzielniczymi. W czasie wojny dużą rolę w działalności placówki odgrywało dożywianie podopiecznych – w 1915 dziennie wydawano ok. 400 obiadów. W 1917 w ochronie było blisko 450 dziewcząt, działało w niej 5 oddziałów szkolnych i 2 dla dzieci przedszkolnych, pod koniec wojny liczba podopiecznych zmniejszyła się do 240. W związku z problemami finansowymi i skromną dotacją z magistratu na początku 1920 liczba podopiecznych spadła do zaledwie 110 dziewcząt. Przejęcie w listopadzie 1920

przez władze wojskowe budynku oznaczało zaprzestanie działalności opiekuńczej, a później likwidację Ochrony dla Dziewcząt. Gmina żydowska obiekt odzyskała w 1927, w jego pomieszczeniach powstał dom sierot **Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Rezerwistów**, od 1930 część pomieszczeń wykorzystywało **Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej** na żłobek dla dzieci żydowskich (przebywało w nim 30–40 dzieci). Działalność opiekuńcza w gmachu wybudowanym dla Ochrony dla Dziewcząt Wyznania Mojżeszowego zlikwidowana została przez okupacyjne władze niemieckie.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w okresie zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; M. Sikorska-Kowalska, *Wizerunek kobiety łódzkiej przełomu XIX/XX wieku*, Łódź 2001; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017.

[J. J.]

OCHRONA PRACY MŁODOCIANYCH – system regulacji prawnych określających zasady zatrudniania osób niepełnoletnich. Ochrona pracy młodocianych wywodzi się z mającego swe korzenie w XIX wieku ruchu na rzecz zakazu pracy dzieci oraz ochrony pracy kobiet. W konsekwencji wprowadzenia zakazu pracy dzieci wyróżniono i dookreślono pojęcie „młodociany". Stosowano różne granice wieku młodocianych, od 14 do 18 roku życia. W **Konstytucji marcowej** z 1921 wytyczono zasadniczy kierunek przyszłego ustawodawstwa w tym zakresie (art. 102 i 103), m.in. zakazując pracy dzieciom i młodzieży objętym obowiązkiem szkolnym a także osobom poniżej 15 roku życia w gałęziach przemysłu szkodliwych dla zdrowia. Zasadnicze prawo uchwalono 2.07. 1924. Do kategorii młodocianych zaliczono osoby w wieku od 15 do 18 lat, dla których zastrzeżono odpoczynek nocny w rozmiarze co najmniej 11 godzin (w porze między 20.00 a 6.00), naukę dokształcającą (6 godz. nauki wliczano do godzin pracy), badania lekarskie stwierdzające adekwatność rodzaju pracy do sił i zdrowia młodocianego. Wzbroniono pracy nocnej. W okresie powojennym ochrona oparta została na prawie międzynarodowym: Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 138 (1973), **Europejskiej Karcie Społecznej** (1961) oraz przepisach Unii Europejskiej, a także ustawodawstwie krajowym na poziomie konstytucyjnym oraz w ramach Kodeksu Pracy. Młodociany według Kodeksu Pracy to osoba, która ukończyła 15, a nie ukończyła 18 roku życia. Z zasady pracownikiem może być więc 18-latek. Młodociani mogą być zatrudniani, gdy ukończyli 15 lat. Ograniczono zakres prac możliwych do wykonywania przez młodocianego do ukończenia 16 lat oraz czas świadczenia pracy. Mogą być zatrudniani w podmiotach prowadzących działalność kulturalną, artystyczną, sportową czy reklamową. Większe możliwości istnieją przy zatrudnianiu w celu przygotowania zawodowego oraz przy tzw. pracach lekkich. Pracodawca zobowiązany jest do przygotowania takiego wykazu prac. Prace te nie mogą stanowić zagrożenia dla zdrowia fizycznego i psychicznego młodocianego.

Źródła: *10 lat polityki społecznej państwa polskiego*, Warszawa 1928; A. Nojszewska-Jarosz, *Ochrona pracy młodocianych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. 2, red. P. Grata, Rzeszów 2014; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks pracy, DzU 1974, nr 24, poz. 142; P. Wąż, *Zatrudnianie młodocianych*, Warszawa 2009; K. Ziółkowska, *Ochrona pracy dzieci i młodocianych na polskim rynku pracy*, „Studia Prawnoustrojowe" 2021, t. 51.

[K. Ch.]

OCHRONA UBEZPIECZENIOWA DZIECI W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – oparta na prawie do świadczeń pieniężnych oraz usług zdrowotnych asekuracja dzieci osób objętych ubezpieczeniami społecznymi z tytułu utraty możliwości zarobkowania przez ich rodziców. Wynikała z obowiązujących w Drugiej Rzeczypospolitej przepisów regulujących zasięg podmiotowy i przedmiotowy ubezpieczeń społecznych – chorobowego, wypadkowego oraz

rentowego. W myśl wprowadzonych w 1919 i 1920 przepisów określających zasady ubezpieczenia chorobowego dzieciom objętych nim pracowników przysługiwało prawo do bezpłatnej opieki lekarskiej i lekarstw oraz leczenia szpitalnego według najniższej taryfy; ze wsparciem dla dzieci łączył się przysługujący karmiącym matkom zasiłek w naturze lub gotówce. W ramach obowiązującego od 1924 na terenie całego kraju ubezpieczenia wypadkowego w przypadku pozostającej w związku z wykonywaną pracą śmierci osoby ubezpieczonej dzieciom zmarłego przysługiwała renta inwalidzka w wysokości 20% jego zarobku (w b. zaborze pruskim – 15%), z zastrzeżeniem, iż łączna wysokość rent sierocych i wdowiej (również 20%) nie mogła przekraczać 2/3 zarobków zmarłego (w b. zaborze pruskim – 3/5). W myśl zmian wynikających z ustawy scaleniowej z 1933 renta sieroca w przypadku sierot zupełnych stanowić mogła 25% zarobku zmarłego. Wprowadzone tą ustawą przepisy ubezpieczenia od starości i inwalidztwa gwarantowały ubezpieczonym pobierającym świadczenie rentowe (emerytalne) prawo do dodatku w wysokości 10% jego wymiaru z tytułu każdego dziecka na utrzymaniu. W przypadku śmierci ubezpieczonego jego dzieciom przysługiwała renta w wysokości 20% świadczenia należnego zmarłemu bądź 35% dla sieroty zupełnej (suma rent sierocych i wdowiej nie mogła przekraczać wysokości świadczenia należnego zmarłemu). Podobne zasady obowiązywały we wprowadzonych w 1927 przepisach o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, z tym że w przypadku sieroty zupełnej renta wynosiła 40% świadczenia należnego zmarłemu.

Źródła: K. Chylak, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; P. Grata, *Zakres odpowiedzialności pracodawców wobec rodzin pracowników w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym" 2016, t. 19, nr 2; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, DzU 1927, nr 106, poz. 911; Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym, DzU 1933, nr 51, poz. 396; Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowem ubezpieczeniu na wypadek choroby, DzU 1920, nr 44, poz. 272; Ustawa z dnia 30 stycznia 1924 r. w przedmiocie rozciągnięcia obowiązujących na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i cieszyńskiej części województwa śląskiego ustaw o obowiązkowem ubezpieczeniu robotników od wypadków na obszar województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego, białostockiego, wołyńskiego, poleskiego i nowogródzkiego oraz Ziemi Wileńskiej, DzU 1924, nr 16, poz. 148.

[J. J.]

OCHRONKA FABRYCZNA ZAKŁADÓW FABRYCZNYCH W ŻYRARDOWIE – założona w 1875 instytucja socjalna funkcjonująca przy fabryce lnu w Żyrardowie. Jedna z pierwszych tego typu placówek w Królestwie Polskim. Celem ochronki było zapewnienie opieki dzieciom niepracujących matek, które mogły podjąć pracę w fabryce (aktywizacja zawodowa kobiet pozwalała właścicielom na kontynuowanie szybkiego rozwoju fabryki). Budynek wzniesiono w centrum miasta. Ochronka przyjmowała wszystkie dzieci w wieku od 3 lat, posiadała 1500 miejsc. Wraz ze wzrostem liczby zgłaszanych dzieci wprowadzono ograniczenia. Polegały na umożliwieniu oddania do ochronki tylko jednego dziecka z rodziny. Średnio do ochronki uczęszczało ok. 1100 dzieci. Dziewczęta w wieku 7–14 lat brały udział w zajęciach, podczas których uczyły się szyć i haftować – codziennie po 1,5 godz. Liczba dziewcząt korzystających z takiego wsparcia wynosiła ok. 350. Funkcjonował podział na klasy dla dzieci polskich i niemieckich. Roczny koszt utrzymania dziecka w ochronce wynosił 30 rubli. Obowiązywała częściowa odpłatność za jedzenie. Dzieciom zapewniano opiekę zdrowotną i higieniczną. Dzieci myły się w salach łaziebnych wyposażonych w nowoczesne urządzenia sanitarne. Dbano, by nie rozprzestrzeniała się wszawica. W dzień Bożego Narodzenia podopieczni otrzymywali prezenty fundowane przez Karola Dittricha (właściciel fabryki). Była to zwykle odzież, obuwie, fartuchy, a także słodycze, owoce i orzechy. W 1885 rozbudowano siedzibę ochronki. Wzniesiono gmach mieszkalny przeznaczony dla opieku-

nek oraz nauczycielek, tzw. „babiniec". Przebywało w nim ok. 30 kobiet. Pracowników pomocniczych było również ok. 30. W budynku znajdował się taras, salon z fortepianem i czytelnia, wokół niego urządzono ogród z placem zabaw. W 1889 ochronkę wizytował szach Persji Nasr-Eddin. W 1899 K. Dittrich przeznaczył 500 tys. rubli na rozwój ochronki i jej dalsze funkcjonowanie. Z czasem instytucja została przekształcona w przedszkole, u progu XXI wieku działała jako Miejskie Przedszkole nr 9.

Źródła: B. Dymek, *Fenomen rozwoju przemysłowego Żyrardowa*, „Rocznik Żyrardowski" 2009, nr 9; *Epizod 52: Ochronka fabryczna*, http://miastojednejfabryki.blogspot.com/2014/01/epizod-52-ochronka-fabryczna.html [dostęp: 4.04.2023]; *Historia*, https://mp-9zyrardow.szkolnastrona.pl/p,2,historia [dostęp: 9.05.2023]; *Historia żyrardowskiej fabryki wyrobów lnianych*, https://www.muzeumlniarstwa.pl/menu/ [dostęp: 9.05.2023]; A. Kucińska-Isaak, *Żyrardów – XIX-wieczna osada fabryczna*, https://zabytek.pl/pl/obiekty/zyrardow-zyrardow-xix-wieczna-osada-fabryczna-2 [dostęp: 9.05.2023]; K. Zwoliński, *Zakłady żyrardowskie w latach 1885–1915*, Warszawa 1979.

[A. H.]

OCHRONKI DLA DZIECI – instytucje edukacyjno-wychowawcze i opiekuńcze przeznaczone dla dzieci w wieku przedszkolnym. Pierwsze ochronki powstały na ziemiach polskich jeszcze w I połowie XIX wieku (w Warszawie w 1839 – **Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności**). Początkowo nazwa stosowana była na określenie placówek opiekuńczych. Wraz z rozwojem placówek freblowskich przenikały się różnego rodzaju cele działalności i stosowane metody. Oddolność inicjatyw, różnorodność organów prowadzących spowodowała wytworzenie się zbioru placówek edukacyjno-wychowawczo-opiekuńczych, odnośnie do których stosowano określenie „ochronka". Według Tymczasowego regulaminu ochron z 1917 wyróżniano 3 typy instytucji: ochronę właściwą (dzieci 4–7 lat), ochronę-szkołę (dzieci 7–10 lat), ochronę dla dzieci powyżej 10 lat. Według pierwszych próbnych obliczeń Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 1918/1919 istniało 1089 ochron, szkółek freblowskich i podobnych placówek, które opiekowały się łącznie 33 944 dziećmi poniżej 7 roku życia. Wprowadzenie obowiązku szkolnego i prace nad zorganizowaniem szkolnictwa powszechnego doprowadziły do przekształcenia części ochron w szkoły. Równoległe inicjatywy ujednolicenia wychowania przedszkolnego nie zostały zrealizowane. Władze oświatowe wykonywały głównie zadania nadzorcze, w mniejszym zakresie wkraczając w kwestie organizacyjne i metody wychowawcze. Ochrony były prowadzone według zróżnicowanych zasad i przez różne podmioty (zakłady przemysłowe, samorząd terytorialny, organizacje społeczne i religijne). Ujednolicanie wynikało z procesów kształcenia kadry oraz realizacji obowiązku szkolnego. W II połowie lat 20. aż do 1932 liczba placówek sukcesywnie rosła: 1185 (1926/1927), 1430 (1927/1928), 1557 (1928/1929), 1765 (1929/1930), 1808 (1930/1931), 1920 (1931/1932). Ochronki działały przede wszystkim w miastach, zwłaszcza dużych i uprzemysłowionych. Od 1932 wprowadzono formalnie nazwę przedszkole.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, cz. 1, Warszawa 1978; A. Bołdyrew, *Źródła do badań nad ochronkami jako instytucjami opiekuńczo-wychowawczymi w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku*, „Studia Paedagogica Ignatiana" 2016, nr 19; S. Okołowiczówna, *Stan ochron w 1921 roku i postulaty na przyszłość*, „Rocznik Pedagogiczny" 1923, t. 1; Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, DzU 1932, nr 38, poz. 389; M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; U. Wróblewska, *Wychowanie przedszkolne w Drugiej Rzeczypospolitej. Między teorią, praktyką i niedocenionym dziedzictwem pedagogicznym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2021, t. 41, nr 1.

[K. Ch.]

OCHRONKI DLA DZIECI TOWARZYSTWA SZKOŁY LUDOWEJ – placówki opiekuńcze organizowane przez największą w Galicji polską organizację oświatową, powołaną w Krakowie w 1891. Podstawowym celem Towarzystwa Szkoły Ludowej była szeroko rozumiana działalność oświatowa, z którą z czasem powiąza-

no aktywność na rzecz opieki nad dziećmi. Władze towarzystwa, dostrzegając deficyt instytucji opiekuńczych niezwiązanych ze zgromadzeniami zakonnymi i obawiając się negatywnego dla polskości wpływu powstających na zachodnich i wschodnich kresach monarchii ochronek niemieckich i ukraińskich, zdecydowały w 1902 o wprowadzeniu do statutu prowadzenia organizacji ochronek, szkółek freblowskich i szkółek początkowych. Jeszcze w 1902 pierwszą ochronkę utworzyło Koło TSL w Dublanach, a akcja organizowania ochronek rozwijała się w kolejnych latach. Do 1918 powstało łącznie 40 ochronek założonych przez TSL, z czego 32 w Galicji, 4 na Morawach, oraz po 2 na Śląsku Cieszyńskim i Bukowinie. Najwięcej placówek utworzono w Krakowie (7) i Lwowie (5), ale aż 20 działało w mniejszych ośrodkach miejskich. Funkcjonowanie ochronek było z reguły krótkotrwałe, najwięcej placówek działało w latach 1908–1911, gdy było ich blisko 20. Ochronki pełniły przede wszystkim funkcje opiekuńcze, zajmując się dziećmi pochodzącymi z biednych rodzin, których pracujący rodzice nie byli w stanie zapewnić im całodziennej opieki; funkcje wychowawcze, zapewniając odpowiednią opiekę pedagogiczną; funkcje narodowe, chroniąc dzieci nie tylko przed negatywnym wpływem ulicy, ale też przed ryzykiem wynarodawiania na rzecz żywiołu niemieckiego, czeskiego i ukraińskiego. Do ochronek trafiały dzieci w wieku 2–12 lat, łączna liczba podopiecznych oscylowała wokół tysiąca (918 dzieci w 1910, 1166 w 1911, 776 w 1912, 846 w 1913). W 1918 działało już tylko 7 ochronek (247 dzieci), rozwój tej formy działalności nastąpił w okresie międzywojennym. Do 1939 ich liczba wzrosła do 44, a liczba podopiecznych wynosiła ok. 2 tys.

Źródła: R. Baron, *Nad Olzą i Ostrawicą. Działalność społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Szkoły Ludowej w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim (1894–1919)*, Opole 2006; M. Bednarzak-Libera, *Ochronki założone przez Towarzystwa Szkoły Ludowej placówkami przyjaznymi i przeciwdziałającymi wynarodawianiu polskich dzieci w Austro-Węgrzech* [w:] *Virginibus puerisque,* t. 2: *Z zagadnień wychowania i opieki nad dzieckiem w XVIII–XX wieku*, red. E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012; J. Żmichrowska, *Działalność społeczna i oświatowo-kulturalna Towarzystwa Szkoły Ludowej w latach 1891–1939*, Olsztyn 1988; J. Żmichrowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej (1891–1939)*, Olsztyn 1992.

[J. J.]

OGNISKA MATKI I DZIECKA – dziecińce stałe, forma opieki częściowej dla dzieci w wieku przedszkolnym realizowana przez cały rok w miastach i wsiach. Dziecińce tak stałe, jak i sezonowe (okres letni) związane były z ruchem powstawania **ochronek dla dzieci** w XIX wieku. W placówkach oferowano opiekę higieniczną i wychowawczą, wyżywienie, rozrywkę oraz zabawę. Matki dzieci mogły skorzystać z porad i wskazówek z zakresu ochrony zdrowia, pielęgnacji i wychowania dzieci. Zadaniem placówek było również popularyzowanie idei wychowawczych. Stanowiły jedno z narzędzi zmniejszania skali **śmiertelności niemowląt**. Dziecińce stałe rozwijały się stosunkowo wolno, zwłaszcza w porównaniu z dziecińcami sezonowymi. W 1935 odnotowano istnienie 92 takich placówek (dla 3541 dzieci), w kolejnym roku 204 (7004 dzieci). W 1937 istniało 346 placówek, w których opiekowano się 11 492 dzieci, w 1938 475 placówek dla 16043 dzieci (dane nie obejmowały woj. śląskiego). Podobnie jak w przypadku inicjatyw sezonowych dziecińce stałe prowadzone były na wsi w znakomitej większości przez **koła gospodyń wiejskich** (w 1937 istniało blisko 2,4 tys. kół) – głównie w województwach centralnych i wschodnich. W województwach zachodnich i południowych placówki prowadzone były przez różnorodne lokalne organizacje wiejskie. W miastach i miasteczkach ogniska zakładał przede wszystkim **Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet**, a na Pomorzu Związek Zachodni. Obserwowano istotne niedostatki placówek (tożsame z dziecińcami sezonowymi), takie jak: brak dostatecznie wykwalifikowanej kadry (istniał wymóg ukończenia Studium Ochroniarskiego przez kierownika placówki), niedostateczny nadzór władz wojewódzkich i powiatowych oraz konkurencja między organizacjami o prowadzenie placówek.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978;

M. Kretkowska, *O ochronach wiejskich*, Warszawa 1909; B. Nakoniecznikow-Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; J. Rasiówna, *Opieka nad zdrowiem dziecka w Polsce w chwili obecnej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 3; J. Rybakowa, *Dziecińce oraz Ogniska Matki i Dziecka na wsi*, „Życie Dziecka" 1937, nr 6; M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

[K. Ch.]

OGNISKA PRZEDSZKOLNE – instytucje opiekuńcze stanowiące uzupełnienie sieci przedszkoli jako forma wyrównywania szans edukacyjnych dzieci (szczególnie na wsi). Zazwyczaj powstawały jako placówki **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Organizowane na podstawie Zarządzenia Ministra Oświaty z 1958 w budynkach szkolnych i przedszkolnych. Skierowane dla dzieci w wieku 4–6 lat na wsiach, w miastach dla dzieci w wieku 6 lat. Kierowano do nich dzieci nieprzygotowane do edukacji szkolnej z powodu zaniedbań wychowawczych lub braku placówki wychowania przedszkolnego w miejscu zamieszkania. Powstawały przede wszystkim na wsi, miały za zadanie wyrównywać szanse rozwojowe, zapewniać właściwe warunki „życiowego startu" wszystkim dzieciom, zaspokajać potrzeby psychiczne i społeczne, wykrywać nieprawidłowości w rozwoju i środowisku dzieci i je usuwać. W ogniskach badano poziom rozwoju dzieci przed i po pobycie w placówce, wyodrębniając dzieci, które wyróżniały się postępem. Dla dzieci, u których nie zaszły zmiany w rozwoju, tworzono klasy wyrównawcze po rozpoczęciu nauki w szkole, zazwyczaj zajęcia odbywały się tam 2–3 razy w tygodniu. Czas pracy ognisk na wsiach był dostosowany do potrzeb dzieci i możliwości środowiskowych. Wskazuje się na małą efektywność ognisk, szczególnie na wsiach. W 1972 wydano *Program pracy wychowawczo-dydaktycznej w ogniskach przedszkolnych (przygotowawczych)* zawierający m.in. wskazówki dla pedagogów dotyczące zaburzeń rozwoju, charakterystykę psychologiczną dzieci. W 1959 z ognisk korzystało 5 tys. dzieci, w 1960 w 914 ogniskach pomoc otrzymywało 20 tys. dzieci, w 1970 w 5528 ogniskach – 108,9 tys. dzieci, w 1975 w 12 531 ogniskach – 215,2 tys. dzieci, w 1980 w 10 295 placówkach – 222,9 dzieci. Ogniska oficjalnie działały do 1981, od 1982 zostały przekształcone w oddziały przedszkolne. W praktyce nadal były powszechne w latach 80. XX wieku w małych miejscowościach i w środowisku wiejskim.

Źródła: D. Kowalewski, *Wybrane sposoby wyrównywania szans edukacyjnych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2009, nr 14; Mały rocznik statystyczny 1981, Warszawa 1982; M. Pączkowski, *Efektywność dydaktyczna przedszkoli i ognisk przedszkolnych w mieście i na wsi*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne" 1981, z. 7; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 2009; L. Wołoszynowa, *O umysłowej i społecznej gotowości dzieci do rozpoczęciu nauki*, „Badania Oświatowe" 1979, nr 3; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 23.06.1958 r. (nr WP-Oa/675/58) w sprawie organizacji przedszkoli i innych placówek wychowania przedszkolnego oraz organizacji rady pedagogicznej przedszkola, DzU Min. Ośw. 1958, nr 10, poz. 127.

[A. M.-S.]

OGÓLNOPOLSKI OBYWATELSKI KOMITET ZIMOWEJ POMOCY BEZROBOTNYM – organizacja o charakterze ogólnopolskim mająca na celu pozyskiwanie środków na pomoc dla osób bezrobotnych powstała pod patronatem prezydenta Ignacego Mościckiego i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych gen. Edwarda Rydza-Śmigłego. Genezą powstania organizacji były trudności finansowe **Funduszu Pracy** w realizacji obowiązku pomocy doraźnej bezrobotnym oraz rozgraniczenia między uprawnionymi do wsparcia ze środków Funduszu Pracy i opieki społecznej. Powołanie komitetu oznaczało podział ról między rządem a społeczeństwem. Zadaniem rządu była walka z bezrobociem (poprzez Fundusz Pracy), rolą społeczeństwa zaś – pomoc doraźna. Fundusz Pracy nie został całkowicie odsunięty od pomocy doraźnej, nadal ją koordynował i w razie potrzeby (braku środków ze źródła społecznego) uzupełniał zapotrzebowanie za pomocą posiadanych narzędzi interwencji. Działalność komitetu została zapoczątkowana

uchwałą Rady Ministrów z 25.09.1936 (w latach 1937/38 i 1938/39 akcja również była kontynuowana na podstawie uchwał rządu). Pierwsze walne zebranie organizacji zostało zwołane przez ministra opieki społecznej i odbyło się 9.10.1936 w Zamku Królewskim w Warszawie. Komitet dysponował organami terenowymi na poziomie województwa, powiatu i gminy. Zgodnie z poleceniem ministra opieki społecznej do pracy w komitetach zostali zaproszeni „wszyscy miejscowi, czynni i pozytywnie do państwa polskiego ustosunkowujący się działacze społeczni bez względu na ewentualnie wyznawany kierunek polityczny". Pomoc doraźna (zimowa) realizowana była od listopada do połowy czerwca. Szczyt osiągała od stycznia do marca, przekraczając liczbę 300 tys. rodzin pobierających zasiłki. Wartość pomocy w 1936/37 wyniosła 33 103 tys. zł, w 1937/38 – 36 973 tys. zł. Z akcji pomocy zimowej dożywiania dzieci skorzystało w 1936/37 – 2 615 tys., a w 1937/38 – 4 316 tys. dzieci (wartość pomocy wyniosła w 1936/37 – 4 613 tys., a w 1937/38 – 7 249 tys. zł).

Źródła: M. Ciechocińska, *Próby walki z bezrobociem w Polsce międzywojennej*, Warszawa 1965; K. Dziuda, *Założenia polityki Ministerstwa Opieki Społecznej pod kierownictwem Mariana Zyndrama-Kościałkowskiego* [w:] *Rodzinna Europa. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*, red. P. Fiktus, M. Marszał, H. Malewski, Wrocław 2015; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918–1939*, Warszawa 1971; Sprawozdanie z Akcji Pomocy Zimowej za rok 1936/1937, Warszawa 1937; Sprawozdanie z Akcji Pomocy Zimowej za rok 1937/1938, Warszawa 1938; Sprawozdanie z Działalności Wojewódzkiego Obywatelskiego Komitetu Zimowej Pomocy Bezrobotnym w Lublinie za rok 1936/37, Lublin 1937.

[K. Ch.]

OGÓLNOPOLSKIE TYGODNIE MIŁOSIERDZIA – prowadzona po II wojnie światowej akcja dobroczynna wspólnoty katolickiej wywodząca się z organizowanych w parafiach i diecezjach przez **„Caritas"** w II połowie lat 30. zbiórek pod hasłem Tydzień Miłosierdzia, mających na celu lepszą koordynację i zarządzanie kościelną akcją charytatywną. Ogólnokrajowe akcje „Tygodnia Miłosierdzia" zainicjowano po II wojnie światowej. W 1945 na apel Episkopatu Polski przeprowadzono pierwszą taką akcję. Tydzień Miłosierdzia przekształcany był w planową, systematyczną działalność o charakterze pomocowym jednocześnie umacniającą więzi wspólnotowe wiernych i odporność na inne prądy ideowe. Na potrzeby akcji organizowano krótkie kursy dla proboszczów i członków kierownictw. W zakresie pomocy dzieciom i rodzinie istotne były zwłaszcza II, IV i V Tydzień Miłosierdzia. II Ogólnopolski „Tydzień Miłosierdzia" (6–13.10.1946) odbywał się pod hasłem troski o dziecko. Akcja inspirowana była encykliką papieża Piusa XII *O bezzwłocznej pomocy na rzecz ciepiących niedostatek dzieci*. IV Tydzień Miłosierdzia (3–10.10.1948) prowadzony był pod hasłem „Pomóżmy rodzinie" borykającej się z trudnościami natury moralnej i materialnej. V Tydzień Miłosierdzia (2–9.10.1949) miał na celu zaakcentowanie roli i godności kobiety jako matki. Miał charakter wybitnie kościelny. Tydzień Miłosierdzia uzupełniany był ogólnodiecezjalnymi zbiórkami. Szczególnie udana była zbiórka uliczna (za zgodą władz administracyjnych) zrealizowana w 1948, kiedy w 3319 parafiach zebrano ponad 30 mln złotych. Tradycję organizowania tego typu akcji dobroczynnych podjęła po 1990 **Caritas Polska**.

Źródła: *IV Tydzień Miłosierdzia*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelski" 1949, nr 10; *V Tydzień Miłosierdzia pod hasłem „Macierzyństwo" od 2 do 9 października 1949 roku*, „Caritas" 1949, t. 5, nr 7–8; M. Dmochowska, *Rola „Tygodnia Miłosierdzia" w akcji charytatywnej*, „Caritas" 1947, t. 3, nr 22–23; J. Majka, *Tydzień Miłosierdzia*, „Tygodnik Warszawski" 1946, nr 42; *Organizacja komitetów Tygodnia Miłosierdzia*, „Caritas" 1949, t. 5, nr 7–8; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[K. Ch.]

OGRODY DZIECIĘCE IM. WILHELMA RAUA – parki rekreacyjno-edukacyjne dla dzieci. Powstały z inicjatywy Wilhelma Ellisa Raua, warszawskiego przemysłowca i bankiera, który na ten cel zapisał 300 tys. rubli. Zapowiedzią powstania ogródków było wygłoszenie

w Wydziale Wychowawczym **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego** 13.05.1899 przez Tadeusza Balickiego odczytu *O ogrodach dziecięcych* oraz zaakceptowanie uchwały o utworzeniu „Komisyi gier i zabaw dla dzieci" przy tym towarzystwie. Pierwszy tzw. ogródek rauowski powstał na Woli przy ul. Agrykola (1.08.1899), kolejny w ogrodzie Saskim przy ul. Żabiej (09.1899). Formalne zapoczątkowanie działalności ogródków nastąpiło 2.08.1901. W ciągu roku działalności zapisało się do nich 3077 dzieci. W ogródkach mogły bawić się dzieci w wieku od 6 lat bez względu na pochodzenie i płeć. Zabawami zarządzał kierownik, zaś zajęcia prowadzone były przez przewodnika. Zabawy miały odbywać się w godzinach południowych pod dozorem specjalnych kierowniczek, preferowane było także zaangażowanie nianiek i bon. Program wychowania fizycznego w ogrodach obejmował wprowadzenie 3 typów zabaw: dowolnych, zorganizowanych oraz zabaw sportowych, zainicjowanie zabaw zimowych na wolnym powietrzu w połączeniu z posiłkiem. Od 1907 prowadzono lekcje gimnastyki metodycznej trwające cały rok, naukę gier i zabaw, zabawy poranne, naukę pływania, kąpiele ciepłe i zimne, ślizgawkę, wycieczki statkiem i śpiew chóralny. Ogródki organizowały akcje szczepień na ospę, posiadały zaplecze higieniczno-sanitarne i zatrudniały lekarza, który regularnie badał dzieci. Zajęcia trwały początkowo 3 godz., następnie wraz z rozwojem działalności czas ten zwiększył się do 5–7 godz. W ogrodach odbyły się pierwsze mistrzostwa szkolnych drużyn piłkarskich. Do 1914 powstało 15 ogródków, nosiły nazwę Ogrodów Gier i Zabaw Ruchowych im. W. E. Raua. Po 1918 Warszawskie Towarzystwo Higieniczne zmniejszyło aktywność na polu rozwoju tej inicjatywy. Do końca lat 20. działały tylko ogrody „Agrykola", „Floriański" i „Saski".

Źródła: *Instrukcja Szczegółowa Warsz. Tow. Hygienicznego obejmująca Ogrody Dziecięce im. W.E. Raua*, Warszawa 1905; J. Muklankowicz, *Powstanie i stopniowy rozwój Ogrodów im. W. E. Rau'a w Warszawie,* Warszawa 1907; A. Ostrowska-Tyrzno, H. Nałęcz, A Pawlikowska-Piechotka*, Tradycja placów zabaw w Polsce i Europie*, „Mazowsze. Studia Regionalne" 2019, nr 31; S. W. Rottermund, *Program i rozwój działalności ogrodów im. W. E. Rau'a oraz ich rola w sprawie postępu kultury fizycznej w Warszawie i w kraju*, Warszawa 1917; *Uczeń-zawodnik. Szanse i wyzwania sportu w szkołach sportowych / szkołach mistrzostwa sportowego*, red. B.A. Orłowska, R. Janicka-Szyszko, Gorzów Wielkopolski 2020; A. Wojewoda, *Od idei do realizacji – Ogrody dziecięce im. W.E. Raua w Warszawie 1899–1901*, „Studia Edukacyjne" 2019, nr 53.

[A.H.]

OGRODY JORDANOWSKIE DO 1939 ROKU – placówki opieki nad dziećmi i młodzieżą stanowiące z reguły wydzielone z parków i ogrodów publicznych miejsca wyposażone w place do gier i zabaw, urządzenia gimnastyczne oraz przyrządy do zabawy, prowadzone przez wykwalifikowanych wychowawców. Twórcą pierwszej tego typu inicjatywy był dr **Henryk Jordan**, który propagował tworzenie przestrzeni dla dzieci łączących realizację zadań wychowawczych i opiekuńczych. W 1887 założył on w Krakowie pierwszy miejski park tego typu przeznaczony dla dzieci i młodzieży, w którym utworzono place gier i zabaw, a pracujący w nim wychowawcy prowadzili zajęcia, ćwiczenia i warsztaty dla podopiecznych. Podobną rolę pełniły tworzone w zaborze rosyjskim przez **Warszawskie Towarzystwo Higieniczne ogrody im. Wilhelma Raua**. W okresie międzywojennym nastąpił rozwój tej formy opieki otwartej nad dziećmi i młodzieżą. Od 1934 funkcjonowaniem ogrodów zajmowało się Centralne Towarzystwo Ogrodów Jordanowskich wspierane przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego. Od 1937 we współpracy z Centralną Organizacją Kół Gospodyń Wiejskich towarzystwo podjęło działalność na terenach wiejskich. Do 1938 powstały w kraju 54 ogrody jordanowskie, w trakcie budowy znajdowało się 36, a dalszych 54 było na etapie projektowania. Z opieki w ramach ogrodów korzystać mogły wszystkie dzieci niezależnie od statusu społecznego i materialnego (wpływał na poziom opłat bądź ich brak), a najważniejszymi realizowanymi przez nie zadaniami były zapewnienie opieki dziennej, odciąganie dzieci od wpływu ulicy, propagowanie higieny, dożywianie, wychowanie społeczne, moralne i fizyczne, demokratyzacja

stosunków społecznych oraz pośredni wpływ na rodziców. Uboższą od ogrodów jordanowskich formą opieki stały się skromniej urządzone tzw. place zabaw, których w końcu lat 30. było w Polsce ok. 200.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Babińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; S. Gepnerowa, *Sieć ogrodów jordanowskich w Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 7; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; B. Nakoniecznikow Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; K. Wędrowski, *Ogrody jordanowskie i ich typy zastępcze w planach miast i wsi*, Warszawa 1938.

[J. J.]

OGRODY JORDANOWSKIE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – tereny zielone pełniące funkcję miejsc sportowo-rekreacyjnych i edukacyjnych dla dzieci. Szczególny rozwój ogrodów jordanowskich działających w obszarze opiekuńczo-wychowawczym przypadł na okres międzywojenny. Po 1945 podjęto reaktywację ogrodów pod opieką terenowych jednostek administracji oświatowej jako samodzielnych ogrodów lub jako składników parków publicznych, w kolejnych latach kultywowano ideę zakładania ogrodów jako miejsc organizujących czas wolny dzieci i młodzieży. W 1947 na terenie Polski działało 41 ogrodów jordanowskich. Według wytycznych urbanistycznych przyjmowanych po II wojnie światowej ogród jordanowski miał być zlokalizowany w każdym mieście oraz na każdym większym osiedlu. Pracę nad reaktywacją i rozwojem ogrodów miały podjąć m.in. koła Przyjaciół Ogrodów Jordanowskich, **Liga Kobiet Polskich**, **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej. W ogrodzie o powierzchni 2 ha mogły znajdować się m.in.: boiska ziemne i trawiaste, boisko do siatkówki, place dla dzieci podzielonych wiekowo, plac z przyrządami gimnastycznymi, brodzik, trawniki wypoczynkowe, plac przedstawień, tory saneczkowe i narciarskie. Ogrody miały dawać możliwość kontaktu z przyrodą przez organizowanie działek poglądowo-doświadczalnych oraz prowadzenie hodowli zwierząt. Wyposażenie miało obejmować: sprzęt sportowo-zabawowy, ogrodniczy, turystyczno-harcerski, stolarsko-ślusarski, sprzęt do zajęć artystycznych. Pracami w ogrodzie miał zajmować się personel przygotowany w zakresie pedagogiczno-społecznym oraz wychowania fizycznego. Wśród ogrodów jordanowskich powstałych w okresie PRL-u znajdował się np. ogród na warszawskim osiedlu Sady Żoliborskie oraz ogród jordanowski przy ul. Felińskiego na Żoliborzu w Warszawie. W 1990 w Polsce funkcjonowało 100 ogrodów. Według stanu na 2022 na terenie Polski znajdowało się 7 ogrodów jordanowskich jako obiektów wychowania pozaszkolnego, a z organizowanych przez nie zajęć skorzystało 9 695 osób.

Źródła: M. Czałczyńska-Podolska, *Ogrody jordanowskie na tle współczesnych ogrodów dziecięcych*, „Przestrzeń Urbanistyka Architektura" 2016, vol. 2; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; I. Kossakowska, *O potrzebie i zadaniach ogrodów jordanowskich* [w:] *Ogród jordanowski*, red. I. Chmieleńska, Warszawa 1961; L. Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa 2008; A. Ostrowska-Tryzno, H. Nałęcz, A. Pawlikowska-Piechotka, *Tradycja placów zabaw w Polsce i Europie*, „Mazowsze. Studia Regionalne" 2019, nr 31; A. Pawlikowska-Piechotka, *Przestrzeń rekreacji dziecka w mieście*, Gdynia 2011; J. Smoleński, *Budowa i urządzenie ogrodu jordanowskiego* [w:] *Ogród jordanowski*, red. I. Chmieleńska, Warszawa 1961.

[M. N.]

OGRÓDKI FROEBLOWSKIE – placówki edukacyjne oparte na idei ogródków dziecięcych jako podstawy nauczania przedszkolnego. Zaproponowane przez Fryderyka Wilhelma Froebla ok. 1831. Na gruncie polskim idee Froebla promowali jako pierwsi **Jan Władysław Dawid** i **Stanisław Karpowicz**. Głównym założeniem froeblowskiej teorii nauczania było kształtowanie zmysłów dziecka poprzez poszerzenie skali doznań sensorycznych. Środkiem do nauki systematyczności i uważności miała być zabawa na świeżym powietrzu i zapewnienie dziecku swobody w doborze zajęć, „by dzieci nie zamykać w porze letniej w dusznych pokojach, ale trzymać je w ogródkach, na czem

najprzód skorzysta hygyena i gdzie każda roślina, każdy owad, każdy otaczający przedmiot, nastręcza tematu do zajmujących i pouczających pogadanek". Zajęcia w ogródku były przystosowane do wieku oraz rozwoju psychofizycznego dzieci. Najmłodsi dzieleni byli na 3 grupy rozwojowe, co charakteryzowało system stopniowania trudności w procesie nauczania. Ponadto istotnym elementem nauczania w ogródkach froeblowskich było dbanie o zdrowie i kondycję fizyczną dzieci oraz wdrażanie nauki umiejętności pracy zespołowej. Idee Froebla w Polsce rozprzestrzeniły się na przełomie lat 70. i 80. XIX wieku. Najwięcej ogródków powstało pod auspicjami Towarzystwa Wychowania Przedszkolnego założonego przez **Marię Weryho-Radziwiłłowiczową** oraz **Towarzystwa Pedagogicznego**. Najważniejszymi ośrodkami stosującymi tę metodę były m.in. Dom Dziecięcy **Stanisława Karpowicza** (1911) i Prywatny Zakład Przedszkolny przy ul. Chmielnej 12 w Warszawie **Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej**, powstały jako jeden z pierwszych (1887). Na terenie Galicji ogródki froeblowskie zakładano na wniosek **Rady Szkolnej Krajowej** od 1872, najczęściej przy szkołach ludowych. Przed 1914 w Galicji funkcjonowały 32 ogródki. W 1913 w Warszawie było ich 51. Powstawały także szkoły kształcące nauczycielki i opiekunki froeblowskie. Jedną z pierwszych była szkoła Walerii Puffke przy ul. Strzeleckiej 5 w Poznaniu (1892).

Źródła: L. Albański, *Zabawa w edukacji* przedszkolnej, Jelenia Góra 2018; B. Bilewicz-Kuźnia, *Zabawa życiem dziecka – aplikacja teorii Froebla do praktyki przedszkolnej w XXI wieku*, „Forum Pedagogiczne" 2018, nr 2; W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; *Jeszcze słówko o metodzie Froebla*, „Kronika Rodzinna" 1868, nr 3; W. Karolczak, *Z dziejów szkółki i seminarium freblowskiego Walerii Puffke w Poznaniu w latach 1892–1915*, „Kronika Miasta Poznania" 2001, nr 4; S. Kustosz, *Dar kreatywności – wykorzystanie pedagogiki F. Froebla w edukacji małego dziecka*, „Prima Educatione" 2019, nr 3; W. Leżańska, *Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce do roku 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2020, nr 1–2; *Metoda Freblowska. Przez jedną z matek*, „Kronika Rodzinna" 1894, nr 14; R.H. Quick, *Reformatorzy wychowania. Zasady wychowania nowoczesnego*, Warszawa 1895; G. Paprotna, *Educating female preschool teachers on the territory of Poland in the 19th century and the first half of the 20th century. An outline of the problem*, „The Journal of History and Education" 2018, t. 3–4; *Przyjaciel dziatwy. Fryderyk Fröbel*, „Kronika Rodzinna" 1903, nr 6; B. Sandler, *System Frobela w Galicji*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 1959, nr 2; M. Weryho-Radziwiłłowiczowa, *Metoda wychowania przedszkolnego. Podręcznik dla wychowawców*, Lwów–Warszawa 1931; U. Wróblewska, *Wychowanie przedszkolne w drugiej Rzeczypospolitej. Między teorią, praktyką i niedocenionym dziedzictwem pedagogicznym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2021, nr 1.

[A. H.]

OKNA ŻYCIA – miejsce, w którym można anonimowo zostawić nowo narodzone dziecko. Przyczynkiem do ich tworzenia był apel papieża Jana Pawła II o ratowanie życia dzieci nienarodzonych. Pierwsze okno powstało 19.03.2006 w Krakowie z inicjatywy Caritas Archidiecezji Krakowskiej i kardynała Stanisława Dziwisza. Okna prowadzone są przez szpitale, zakony, domy samotnej matki. Okno otwiera się od zewnątrz, jest ogrzewane i wentylowane. Po otwarciu włącza się alarm, który wzywa dyżurujące przy oknie osoby – najczęściej są to zakonnice. Po znalezieniu w nim dziecka uruchamiane są procedury medyczno-administracyjne. Powiadomione zostają pogotowie ratunkowe i sąd rodzinny. Dziecko trafia na okres około 2 tygodni do szpitala. W ciągu 2 dni przekazywany jest do sądu wniosek o nadanie tożsamości i imienia oraz o zabezpieczenie dziecka (następnie uruchamiana jest procedura adopcyjna). Sąd wydaje decyzję o umieszczeniu dziecka w rodzinie zastępczej pełniącej funkcje pogotowia rodzinnego. Umieszczenie dziecka w oknie życia jest anonimowe i oznacza zrzeczenie się wobec niego praw rodzicielskich. Przez 6 tygodni biologiczna matka może zmienić decyzję i zgłosić się po dziecko. Wykonywane są wtedy testy DNA na potwierdzenie pokrewieństwa. Funkcjonowanie okna nie jest uregulowanie prawnie. Komitet Praw Dziecka ONZ wezwał w 2015 r. Polskę do likwidacji okien życia, orzekając, że naruszają prawo dziecka do

tożsamości i tym samym są sprzeczne z Konwencją o prawach dziecka. **Caritas Polska** w 2022 prowadziła 61 okien w całej Polsce, m.in. przez Opactwo Sióstr Benedyktynek w Łomży, Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia w Sandomierzu, Dom Hospicyjny Caritas im. św. Józefa w Sopocie, Kongregację Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza we Wrocławiu. Do końca kwietnia 2021 w oknach życia prowadzonych przez Caritas znaleziono ponad 110 dzieci.

Źródła: P. Czaplicki, Z. Kroczek-Sawicka, *Prawne aspekty funkcjonowania „okien życia"*, „Białostockie Studia Prawnicze" 2017, nr 2; B. Krajewska, *Okna życia w systemie opieki nad dziećmi*, Warszawa 2015; *Okna życia* https://caritas.pl/projekty/oknazycia/ [dostęp: 2.05.2023]; A. Żok, I. Rzymska, *Problem okien życia – analiza etyczno-prawna*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne" 2015, t. XXV.

[A. M.-S.]

OKRĘG OPIEKUŃCZY – wydzielony obszar na terenie miasta, w ramach którego organizowano działania w zakresie opiekuńczym skierowane do mieszkającej na tym terenie ludności. Okręgi opiekuńcze powstały w wyniku reorganizacji opieki społecznej w Warszawie w 1935. Wcześniej teren miasta podzielony był według struktury ośrodków zdrowia i działających przy nich urzędów sanitarnych. Centralnym punktem koordynującym działalność w zakresie opieki otwartej w okręgu opiekuńczym był ośrodek zdrowia i opieki. Znajdował się w każdym z okręgów opiekuńczych. Finalnie powstało 10 okręgów opiekuńczych. W końcu lat 30. ośrodki zdrowia i opieki jako ośrodki okręgów opiekuńczych zlokalizowane były w następujących miejscach: I – ul. Puławska 1, II – ul. Opaczewska 1, III – ul. Żelazna 56; IV – ul. Okopowa 1, V – ul. Spokojna 15, VI – Siedzibna 25, VII – ul. Grochowska 36, VIII – ul. Górnośląska 26, IX – ul. św. Jerzego 191, X – ul. Marymoncka 5b. Okręgi opiekuńcze nie były równe terytorialnie, znaczenie miało rozmieszczenie ludności. Mniejsze znajdowały się na lewym brzegu Wisły, w centralnej, bardziej zagęszczonej ludnościowo części miasta. Przy wyznaczeniu okręgów opiekuńczych uwzględniono granice komisariatów Policji, które to pozostawały w całości w ramach konkretnego okręgu opiekuńczego (liczba komisariatów była większa niż liczba okręgów opiekuńczych, w jednym okręgu znajdowało się po kilka komisariatów). W pewnym zakresie uwzględniono tzw. okręgi statystyczne miasta Warszawy. W okręgu opiekuńczym działali również opiekunowie społeczni, realizując swe zadania w ramach granic poszczególnych okręgów. Okręg opiekuńczy miał za zadanie usprawnić nadzór i koordynację działań opiekuńczych, a także ułatwić przygotowanie konkretnych usług społecznych zgodnie ze zdiagnozowanymi potrzebami ludności w danej części miasta.

Źródła: *Opieka społeczna*, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1936; *Pomoc społeczna na terenie m. st. Warszawy. Informator 1937/8*, Warszawa 1937; J. Starczewski, *Materiały o organizacji i działalności Wydziału Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego w m. st. Warszawie,* t. 1: *Rok budżetowy 1934/1935,* Warszawa 1935.

[K. Ch.]

OPIEKA DOMOWA (OPIEKA NAD RODZINĄ) – prowadzone w międzywojennej Polsce działania z zakresu pomocy społecznej, forma oddziaływania na rodzinę realizowana głównie w środowisku miejskim mająca na celu wsparcie rodziny w zakresie materialnym, zdrowotnym, sanitarnym, opiekuńczo-wychowawczym. Klasyfikowana jako element składowy opieki częściowej (otwartej), polegająca na udzielaniu świadczeń opiekuńczych w sposób nieosłabiający kontaktu beneficjenta z najbliższym otoczeniem społecznym. Realizowana była zarówno przez placówki publiczne, jak i organizacje społeczne. Wszechstronnej pomocy udzielały organizowane w większych miastach **ośrodki zdrowia i opieki**, częściowej – ośrodki opieki zarówno publiczne (miejskie), jak i społeczne zwykle wyspecjalizowane w udzielaniu wsparcia konkretnym grupom społecznym, zawodowym, narodowościowym czy religijnym. Nową formą opieki stało się w latach 30. umieszczanie dzieci w **rodzinach zastępczych** (np. **łódzki system rodzin zastępczych**). Do opieki domowej zaliczano także szereg różnorodnych usług, takich jak: pomoc dla uczącej

się młodzieży (stypendia i zapomogi, działalność kół szkolnych opieki nad młodzieżą), pomoc rodzinom przesiedlonych, emigrantów i repatriantów, rodzinom inwalidów i weteranów (np. Opieka Otwarta Towarzystwa Przyjaciół Weteranów w Warszawie), pomoc niewidomym, nieletnim (np. Opieka Otwarta Towarzystwa „Opieka Specjalna nad Dziećmi" w Warszawie) i przestępcom, pomoc prawna (poradnie prawne przy ośrodkach zdrowia), pośrednictwo pracy, dostarczanie pracy, akcja dożywiania (punkty dożywiania, tanie kuchnie, schroniska, tanie mieszkania, pomoc pogrzebowa). Struktura instytucji była zróżnicowana i wynikała z lokalnych potrzeb społecznych i możliwości konkretnych samorządów oraz stopnia samoorganizacji społecznej. Część zadań podlegała profesjonalizacji i była z czasem regulowana na poziomie centralnym (np. pomoc rodzinom inwalidów wojennych, akcja dożywania) bądź ujednolicana lokalnie (punkty dożywiania czy ośrodki zdrowia i opieki w Warszawie).

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018*, Warszawa 2018; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Opieka społeczna*, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1936; *Pomoc społeczna na terenie m. st. Warszawy. Informator 1937/8*, Warszawa 1937; A. Samsel, *Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna*, „Wychowanie w Rodzinie" 2013, t. 7; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w pracach samorządu łódzkiego w okresie międzywojennym – projekty ich realizacja*, „Studia Paedagogica Ignatiana" 2021, nr 2.

[K. Ch.]

OPIEKA HIGIENICZNO-LEKARSKA NAD MATKĄ I DZIECKIEM – działania profilaktyczne i lecznicze prowadzone w okresie międzywojennym na rzecz ograniczania zasięgu chorób społecznych oraz zakaźnych. Początkowo głównym celem była opieka nad sierotami oraz dziećmi repatriowanymi po wojnie ze Wschodu, później opieka stawała się coraz bardziej wyspecjalizowana. Najważniejszą jej formą były **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, których w 1924 było w kraju tylko 88. W końcu lat 20. ich liczba zwiększyła się do 200 placówek, wsparcie w nich otrzymywało ok. 40 tys. niemowląt. Do 1937 liczba stacji zwiększyła się do 570, a opieką otaczano w nich wtedy 225 tys. dzieci i 23 tys. kobiet. Większość placówek (397) prowadziły jednostki samorządowe, z czego 215 powiatowe związki samorządowe; 154 placówki należały do organizacji społecznych. Działania na rzecz opieki higieniczno-lekarskiej nad matką i dzieckiem prowadziły również placówki (przychodnie) przeciwgruźlicze, których w II połowie lat 20. było w kraju 135, a do 1937 ich liczba zwiększyła się do 436 (w większości lokalizowane były przy **ośrodkach zdrowia**). Na rzecz opieki nad dziećmi jagliczymi pracowało w połowie lat 20. ok. 20 zakładów leczniczych, dysponujących 2650 miejscami. W kolejnych latach, wraz z rozwojem ośrodków zdrowia, liczba przychodni zwiększyła się do 273 w 1935 oraz 436 w 1937. Kolejną płaszczyzną działań w tym zakresie była organizacja **kolonii letnich** (wypoczynkowych i leczniczych) i **półkolonii**, na których w 1927 łącznie wypoczywało 42,5 tys. dzieci i młodzieży, zaś w 1937 już łącznie ponad 400 tys. podopiecznych (170 tys. na koloniach oraz 247 tys. na półkoloniach), 12 tys. dzieci skorzystało wtedy z kolonii zdrowotnych.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Babińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939; B. Nakoniecznikow-Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928.

[J. J.]

OPIEKA HOSPICYJNA NAD DZIEĆMI – opieka paliatywna nad dziećmi rozwijana w Polsce od przełomu lat 80. i 90. XX wieku. W latach 1988–1993 Klinika Opieki Paliatywnej w Poznaniu opiekowała się kilkudziesięciorgiem dzieci i młodzieży w ramach opieki domowej i kilkunastoma w opiece stacjonarnej. 25.10.1993

przy Ministerstwie Zdrowia i Opieki Społecznej powstała Krajowa Rada ds. Opieki Paliatywnej – organ wnioskujący, konsultacyjno-doradczy i opiniodawczy. Do połowy lat 90. XX wieku ośrodki opieki paliatywno-hospicyjnej sporadycznie opiekowały się dziećmi. Do opieki paliatywnej kierowane były dzieci z takimi chorobami, jak nowotwory złośliwe, poważne następstwa zatruć i urazów, całościowe zaburzenia rozwojowe, wrodzone choroby wirusowe, urazy okołoporodowe, mózgowe porażenie dziecięce, skrajne wcześniactwo. Opieką nad dziećmi zajmowało się m.in. Hospicjum Cordis w Mysłowicach (1990). W 1994 w Instytucie Matki i Dziecka w Warszawie utworzono Poradnię Leczenia Bólu dla dzieci, powstało też wtedy Warszawskie Hospicjum dla Dzieci. W 1997 utworzono Lubelskie Hospicjum im. Małego Księcia, w 1998 w Łodzi Fundacja Gajusz realizowała pediatryczną opiekę paliatywną stacjonarnie i w domach chorych dzieci. W 1999 na zlecenie Ministerstwa Zdrowia w Instytucie Matki i Dziecka opracowano Standardy domowej opieki paliatywnej nad dziećmi. Świadczenia reguluje Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 29.10.2013 w sprawie świadczeń gwarantowanych z zakresu opieki paliatywnej i hospicyjnej. Rodzaje świadczeń w opiece paliatywnej i hospicyjnej: stacjonarne (hospicjum, oddział medycyny paliatywnej), domowe, ambulatoryjne (poradnia medycyny paliatywnej) i perinatalna opieka paliatywna. W 2019 funkcjonowało 71 hospicjów domowych dla dzieci, ich opieką objęto 2067 małych pacjentów, opieką perinatalną – 478; w 2020 – odpowiednio 2098 i 501 dzieci, w 2022 – 2185 i 257 dzieci. W 2021 osoby poniżej 18 roku życia stanowili 1,7% pacjentów stacjonarnych zakładów opieki długoterminowej i hospicyjno-paliatywnej (w 2015 – 1,6%).

Źródła: T. Dangel, *Domowa opieka paliatywna nad dziećmi w Polsce,* „Polska Medycyna Paliatywna" 2004, t. 3, nr 4; G. Kowalik, *Idea opieki paliatywno-hospicyjnej – rys historyczny*, „Studia Medyczne" 2013 nr 2; U. Kurczewska, M. Jasińska, D. Orszulak-Michalak, *Opieka paliatywna w Polsce – wybrane zagadnienia. Część I. założenia, organizacja i funkcjonowanie opieki paliatywnej*, „Opieka farmaceutyczna" 2010, t. 66, nr 2; Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 29 października 2013 r. w sprawie świadczeń gwarantowanych z zakresu opieki paliatywnej i hospicyjnej, DzU 2013, poz. 1347.

[A. M.-S.]

OPIEKA NAD DORASTAJĄCĄ MŁODZIEŻĄ – działalność skierowana na wymagających z różnych względów szczególnej uwagi młodych ludzi. Składają się na nią: 1) młodzieżowe ośrodki socjoterapii (MOS) – placówki oświatowe, działające na podstawie ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Młodzi ludzie kierowani są do nich na podstawie wniosku opiekunów prawnych jako młodzież niedostosowana społecznie (naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych); 2) młodzieżowe ośrodki wychowawcze (MOW) – ośrodki resocjalizacyjno-wychowawcze dla osób w wieku 10–18 lat, do których sądy rodzinne i dla nieletnich kierują młodzież niedostosowaną społecznie, również z niepełnosprawnością intelektualną, i wymagającą stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i resocjalizacji. W 2022 w Polsce było 90 MOW; 3) schroniska dla nieletnich (zwykłe i interwencyjne) – o funkcjach diagnostycznych, resocjalizacyjnych i profilaktycznych, dla osób w wieku 13–21 lat, które są podejrzane o dokonanie czynu karalnego lub przestępstwa. W 2022 działały w Polsce 4 schroniska (oraz 10 placówek łączących schroniska i zakłady poprawcze) dla 452 nieletnich; 4) zakład poprawczy – dla osób w wieku 13–17 lat (jeżeli po ukończeniu 17 roku życia nie zostały skazane na karę pozbawienia wolności), stosowany, gdy wcześniej zastosowane środki wychowawcze nie osiągnęły zamierzonych celów. Zakłady dzielą się na: resocjalizacyjne otwarte (młodzieżowe ośrodki adaptacji społecznej), półotwarte, zamknięte, o wzmożonym nadzorze wychowawczym); resocjalizacyjno-rewalidacyjne; resocjalizacyjno-terapeutyczne. Ich zadaniami jest m.in. resocjalizacja nieletnich, kształtowanie systemu wartości, likwidacja czynników wywołują-

cych zaburzenia i negatywne zmiany. W 2022 r. w Polsce było 17 zakładów poprawczych dla 1277 osób.

Źródła: R. Lisewski, *Młodzieżowy ośrodek socjoterapii jako ogniwo systemu profilaktyki i terapii dzieci i młodzieży*, „Resocjalizacja Polska" 2013, nr 5; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, DzU 2011, nr 296, poz. 1755; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, DzU 2011, nr 296 poz. 1755; System Kierowania – Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze, https://www.ore.edu.pl/2017/10/system-kierowania-mlodziezowe-osrodki-wychowawcze/ [dostęp: 4.03.2022]; Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, DzU 1982, nr 35, poz. 228; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty DzU 2004, nr 256, poz. 2572 z późn. zm., DzU 1991, nr 95, poz. 425.

[A. M.-S.]

„OPIEKA NAD DZIECKIEM" – periodyk ukazujący się w latach 1923–1931, podtytuł: „Czasopismo, poświęcone ochronie macierzyństwa, opiece nad dziećmi i młodzieżą". Początkowo dwumiesięcznik (1923–1929), następnie miesięcznik (1930–1931). Pismo wydawane w Warszawie najpierw przez Wydział Higieniczno-Lekarski **Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom**, a od 1926 **Polskiego Komitetu Pomocy Dzieciom** (od 1928 występującego pod nową nazwą **Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem**). Pierwszymi redaktorami byli: **Marcel Gromski**, **Władysław Szenajch**, Bronisław Krakowski. W periodyku publikowano na tematy dotyczące ochrony macierzyństwa oraz opieki nad młodzieżą i dziećmi. Wśród poruszanych zagadnień dominowały: wychowanie dzieci, zdrowie, rozwój fizyczny, intelektualny i moralny czy bezdomność. Omawiano aktualne zagadnienia instytucji opieki nad dzieckiem, informacje statystyczne z ich działalności oraz regulacje prawne w Polsce (kronika krajowa). Poruszano tematy związane z możliwymi i preferowanymi formami opieki nad dziećmi. Systematycznie publikowano wybrane informacje ze świata odnoszące się do ww. tematów (kronika zagraniczna) oraz wydarzeń międzynarodowych, a także przegląd branżowych czasopism polskich i zagranicznych. Na łamach czasopisma publikowano sprawozdania z działalności **Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem**, jak również **kolonii letnich** oraz „Tygodnia Dziecka". W piśmie publikowali przede wszystkim przedstawiciele dziedzin medycznych, pedagogiki czy psychologii, wśród nich: **Józef Czesław Babicki**, Cezary Bezerowski, **Jan Bogdanowicz**, Jerzy Bujalski, **Witold Chodźko**, Emil Godlewski, Franciszek Gröer, **Maria Grzegorzewska**, **Marcel Gromski**, **Tomasz Janiszewski**, Stefan Kopczyński, **Janusz Korczak**, Mieczysław Michałowicz, Eugeniusz Piasecki, **Helena Radlińska**, **Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa**, Maria Roszkowska, Władysław Sterling, **Władysław Szenajch**, Zofia Szlenkierówna, Tadeusz Szubarowicz, **Ryszard Wroczyński**, Zygmunt Zakrzewski.

Źródła: „Opieka nad Dzieckiem" 1923, nr 1; *Pedagogika opiekuńcza w latach II Rzeczypospolitej* [w:] *Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, t. I, cz. 1 i 2, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1988; U. Wróblewska, J. Gołko, *Święto „Tygodnia Dziecka" jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 38; J. Sosnowska, *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej* [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI CHORYMI DO 1939 ROKU – system instytucji, uregulowań prawnych oraz działań służących realizacji celu opiekuńczego dla dzieci dotkniętych chorobą. Opieka nad dziećmi chorymi stanowiła jedno z zasadniczych zadań opiekuńczych państwa, samorządów i instytucji społecznych. Obejmowała dzieci dotknięte różnorodnymi schorzeniami, w tym w szczególności gruźlicą i jaglicą, ale też chorobami wenerycznymi, dys-

funkcjami fizycznymi czy umysłowymi. Najistotniejszym zadaniem było zwalczanie i zapobieganie gruźlicy. W 1922 według danych **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** spośród dzieci szkół powszechnych i średnich 2104 cierpiały na gruźlicę a 43 235 było zagrożonych gruźlicą. Działania obejmowały: organizację poradni przeciwgruźliczych, zakładów przeznaczonych dla dzieci chorych na gruźlicę (m.in. w Busku-Zdroju). Podjęto pewne działania na rzecz organizacji szkoły-uzdrowiska dla dzieci w wieku szkoły powszechnej i gimnazjum (Liga Szkolna Przeciwgruźlicza, zgromadzenia zakonne). Dyskutowano kwestię szkół-uzdrowisk czy tzw. szkół sanatoryjnych. Drugim palącym problemem była jaglica. Zdecydowano się na zbudowanie systemu wyspecjalizowanych zakładów (w 1927 istniało 20 takich placówek) zapewniających właściwą opiekę lekarską oraz wychowawczą. Istotną formą opieki na dzieckiem zagrożonym chorobą były kolonie, półkolonie i tzw. kolonie lecznicze (**Rada do Spraw Kolonii Letnich**). Stosunkowo duży nacisk kładziono na rozwój szkolnictwa i opieki specjalnej, jednak głównie w zakresie dzieci głuchoniemych i niewidomych. W mniejszym zakresie dotyczyło to dzieci przewlekle chorych czy upośledzonych, zwłaszcza że tego typu opieka wymagała kosztownej specjalistycznej infrastruktury i wyspecjalizowanej kadry. W 1932 istniało w Polsce 11 zakładów dla dzieci niepełnosprawnych i 9 zakładów dla dzieci chorych. Placówki prowadzone były przez związki komunalne i organizacje społeczne lub zakonne. Opiekę nad dziećmi chorymi świadczono również w ramach systemu opieki zdrowotnej opartego na kasach chorych, a następnie ubezpieczalniach społecznych.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce okresu międzywojennego*, „Rozprawy Dziejów Oświaty" 1969, nr 12; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; H. Grodzicka, *Szkoły w sanatorium i tworzenie przy nich oddziałów dla dzieci umysłowo upośledzonych*, „Szkoła Specjalna" 1934, nr 2–4; *Higjena szkolna. Podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S. Kopczyński, Warszawa 1933; B. Krakowski, *Stan opieki nad dziećmi w Polsce i najpilniejsze w tej dziedzinie zadania*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 4.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI CHORYMI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system działań opiekuńczych państwowej opieki zdrowotnej przeznaczony dla dzieci i młodzieży, zróżnicowany w zależności od wieku dzieci i rodzaju schorzenia. Działania realizowane były we współpracy z placówkami opieki przedszkolnej i szkolną służbą zdrowia. Uprawnienia do korzystania z opieki przysługiwały wszystkim dzieciom. Podstawę prawną państwowej służby zdrowia stanowiły ustawy z 1948, 1950 i 1951. Głównym elementem opieki nad dziećmi chorymi w wieku do 3 roku życia były poradnie dla dzieci w **ośrodkach zdrowia**, w których udzielano pomocy lekarskiej i pielęgniarskiej jeszcze przed urodzeniem dziecka. Chore dzieci kierowane były do gabinetów specjalistycznych, których zadaniem była opieka nad dzieckiem przewlekle chorym. Leczenie szpitalne realizowane było w szpitalach rejonowych. Pomoc doraźna w przypadku ostrych zachorowań udzielana była przez placówki pogotowia ratunkowego. Wezwanie do dzieci w wieku do 9 roku życia traktowane było jako wezwanie nagłe. Dzieci chore w wieku 3–7 lat miały zagwarantowaną pomoc lekarską analogiczną do systemu dla dzieci 0–3. Dzieci wymagające leczenia szpitalnego korzystały ze szpitali dziecięcych. Istotną rolę spełniały też gabinety lekarsko-pielęgniarskie w przedszkolach. Dzieciom przysługiwała pomoc stomatologiczna. W przypadku dzieci w wieku powyżej 7 lat i młodzieży oprócz możliwości korzystania z poradni lekarskich, szpitali, sanatoriów i innych placówek specjalistycznych opieka realizowana była we współpracy z opieką lekarską i higieniczną szkolną. Dla młodzieży przeznaczone były placówki studenckie służby zdrowia. W latach 1971–1975 dokonano reorganizacji systemu polegającej na zespoleniu lecznictwa otwartego i zamkniętego oraz stacji pogotowia ratunkowego w Zespół Opieki Zdrowotnej (ZOZ) Do zespołu włączono Dział Służb Społecznych. Ważną rolę w ZOZ odgrywali lekarze rejonowi i pielęgniarki środowiskowe.

Źródła: J. Indulski, B. Kleczkowski, J. Leowski, *Organizacja ochrony zdrowia*, Warszawa 1978; A. Pacho, *Organizacja służby zdrowia w PRL*, Warszawa 1972; K. Prętki, *Przekształcenia systemu ochrony zdrowia w Polsce po II wojnie światowej*, Poznań 2007; M. Staniewicz, *Organizacja opieki zdrowotnej. Profilaktyka i leczenie. Higiena szkolna* [w:] *Opieka na dziećmi i młodzieżą w Warszawie. Przewodnik działalności opiekuńczej i społeczno-wychowawczej*, red. K. Czajkowski, Warszawa 1965; L. Wdowiak, *Zarys organizacji służby zdrowia w Polsce*, Lublin 1981.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI JAGLICZYMI – system działań mający na celu ograniczenie występowania zjawiska jaglicy zwłaszcza u dzieci. Jaglica, czyli przewlekłe zapalenie rogówki i spojówki, znane też jako egipskie zapalenie oczu, stanowiła jedną z najczęstszych przyczyn ślepoty na ziemiach polskich już w XIX wieku. Walka z chorobą nie miała wówczas charakteru systemowego. Jaglica rozpowszechniła się zwłaszcza wśród dzieci powracających z Rosji, dla których w 1917 zorganizowano specjalny zakład leczniczy w Oświęcimiu (później przeniesiony do Witkowic pod Krakowem). Do 1924 intensywne przeciwdziałanie jaglicy realizowane było poprzez umieszczanie dzieci w istniejących zakładach leczniczych i innych, często nieodpowiadających temu wyzwaniu. Od 1924 poczęto realizować planowe działania, na które składały się: zbieranie danych statystycznych o nasileniu jaglicą (zwłaszcza w zakładach opiekuńczych i szkołach), organizacja placówek leczniczych dedykowanych temu schorzeniu oraz szkolenie lekarzy i działalność propagandowa. W wyniku kontroli zakładów opiekuńczych (1925/26) okazało się, że przypadki choroby stwierdzono w 74% z nich, a odsetek dzieci chorych wynosił 13,1%. W konsekwencji uruchomiono kolejnych 5 zakładów leczniczych (Pruszków, Warszawa, Wilno, Częstochowa, Śrem) oraz rozpoczęto organizowanie sieci przychodni. Akcja przebiegała w relatywnie szybkim tempie, w 1925 istniało 11 przychodni, w 1937 już 656, a liczba osób znajdujących się pod opieką wzrosła z 1 744 (1926) do 222 020 (1937). W ocenie resortu opieki społecznej akcja przyniosła znaczne efekty wśród dzieci w szkołach i zakładach opiekuńczych. Liczba dzieci dotkniętych schorzeniem w zakładach opiekuńczych zmniejszyła się z 5349 zdiagnozowanych w 1925/26 do 175 w 1936. W 1928 zobligowano lekarzy do informowania władz administracyjnych o każdym przypadku jaglicy. Obowiązek prowadzenia akcji przeciwjaglicznej ciążył na samorządach, które mogły łączyć swe wysiłki, organizując związki celowe.

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; *Higjena szkolna. Podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S Kopczyński, Warszawa 1933; S.B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce 2019 (praca doktorska); *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Opieki Społecznej w 1934/1935*, „Praca i Opieka Społeczna" 1936, z. 1; M. Zachert, *Zagadnienie jaglicy w zakładach opiekuńczych dla dzieci*, „Praca i Opieka Społeczna" 1932, z. 3.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI NA TZW. TERENACH PRZYCZÓŁKOWYCH – zbiór działań o charakterze opiekuńczym skierowany do ludności, w tym dzieci wysiedlonych z terenów przyfrontowych. Pomoc ludności ewakuowanej z terenów przyfrontowych była uważana za jedno z najistotniejszych zadań opiekuńczych na ziemiach tzw. Polski Lubelskiej. Na obszarach województw: warszawskiego, kieleckiego, rzeszowskiego i białostockiego do grudnia 1944 wysiedlono, jak szacowano, do 800 tys. osób. Akcję pomocową koordynowała Międzyresortowa Komisja dla Spraw Wysiedlonych z pasa przyfrontowego. Zakres pomocy dotyczył zaspokojenia elementarnych potrzeb: mieszkania dla wysiedlonych, żywności, odzieży, obuwia. W ostatnich dwóch miesiącach 1944 rozdzielono 650 ton mąki, 1860 ton ziemniaków, znaczne ilości mięsa, mleka, cukru, oleju, soli, mydła. Dla dzieci pozyskano duże ilości marmolady. Realizowano **Akcję Pomocy Zimowej Centralnego Komitetu Pomocy Społecznej**. Inicjowano działania o charakterze aktywizacji pozostających bez

pracy (brygady robotnicze). Na terenie województwa rzeszowskiego zorganizowano dziecińce, do których planowano przenieść część dzieci z terenów województwa kieleckiego. Prowadzono akcję kwaterowania dzieci w gospodarstwach niezniszczonych. Na cele akcji wojewódzkie wydziały opieki społecznej otrzymały łącznie 2 mln zł z przeznaczeniem na doraźne zaspokojenie potrzeb. Przebieg akcji budził liczne kontrowersje, pojawiały się oskarżenia o zaniedbania. Problem był na tyle widoczny, że 1.07.1947 Sejm Ustawodawczy powołał Komisję Nadzwyczajną do Zbadania Sytuacji Zniszczonych Terenów Przyczółkowych. Obradom przewodniczył **Józef Beluch-Beloński**. Komisja skierowała pakiet wniosków dotyczących odbudowy terenów przyczółkowych, w tym: budowy i odbudowy szkół, odbudowy szpitali, skierowania odpowiedniego personelu lekarskiego, zaopiekowania się wdowami i sierotami, ułatwień i pomocy w zakresie odbudowy budynków mieszkalnych.

Źródła: Biblioteka Sejmowa, Sejm Ustawodawczy. Sprawozdania z posiedzeń komisji, *Sprawozdanie z 1 posiedzenia Komisji do zbadania sytuacji zniszczonych terenów przyczółkowych z 2 lipca 1947 r.*; P. Grata, *Działania ratownicze w ramach opieki społecznej w tzw. Polsce Lubelskiej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, red. P. Grata, t. 4, Rzeszów 2016; G. Miernik, *O niektórych patologiach życia codziennego mieszkańców obszarów przyczółkowych w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku (na przykładzie województwa kieleckiego)* [w:] *Bieda w Polsce*, red. G. Miernik, Kielce 2012.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI REPATRIOWANYMI – działania opiekuńcze skierowane do ludności repatriowanej po I wojnie światowej z Rosji (tzw. pierwsza repatriacja). Pierwsze mniej lub bardziej zorganizowane powroty ludności nastąpiły po traktacie brzeskim (1918), drugi etap powrotów – od odzyskania niepodległości do wybuchu wojny polsko-bolszewickiej, ostatni – od traktatu ryskiego (1921) do czerwca 1924. Działaniami w zakresie repatriacji zajmował się Państwowy Urząd do spraw Powrotu Jeńców, Uchodźców i Robotników (1918), a następnie włączony w skład **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** Urząd Emigracyjny. Według danych GUS w okresie od 11.11.1918 do 31.05.1925 powróciło 1 265 tys. osób. Początkowo pomoc i opieka dla reemigrantów organizowana była przez **Radę Główną Opiekuńczą**. Działania adresowano w szczególności do dzieci i inwalidów, organizując schroniska i tanie stołówki (w tym schroniska dla dzieci). Po traktacie ryskim MPiOS wespół z Komitetem „Pomoc Jeńcom" (od 1922 Główny Komitet Pomocy Jeńcom i Repatriantom przy Sejmie) zorganizowało w Warszawie schronisko centralne, starano się inicjować działania na poziomie województw mające na celu tworzenie schronisk i ochronek dla powracających. Problemy z pozyskaniem odpowiedniego i stałego finansowania wyraźnie ograniczały akcję. Wielkie wyzwanie (lokalowe i finansowe) stanowiło zapewnienie repatriantom i ich dzieciom opieki medycznej. Po likwidacji RGO, w 1921 powołano Komitet Pomocy Młodzieży i Dzieciom, który przejął od PUds.PJUR opiekę nad dziećmi, działając na rzecz umieszczania dzieci w różnych placówkach opiekuńczych i wychowawczych oraz inicjując ich powstawanie. Dożywianie realizował też m.in. **Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom**. Akcja została uporządkowana **ustawą o opiece społecznej** (1923). Finansowanie opieki spoczęło na barkach gmin i państwa (wcześniej podstawą była ustawa z 1921 o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin). 1.01.1924 w placówkach państwowych znajdowało się 8700 dzieci, umieszczonych głównie w ośrodkach w Warszawie.

Źródła: L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; B. Krakowski, *Stan opieki nad dziećmi w Polsce i najpilniejsze w tej dziedzinie zadania*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 4; M. Sochala, *„Wielka akcja ratownicza" – działalność Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom (1919–1922)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 2010, t. 85; D. Sula, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918–1937*, Warszawa 2013; C. Żołędowski, *„Pierwsza Repatriacja". Powroty i przyjazdy osiedleńcze do Polski ze wschodu po I wojnie światowej*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny" 2017, z. 1.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI UPOŚLEDZONYMI – system instytucji, uregulowań prawnych oraz działań służących realizacji celu opiekuńczego względem dzieci dotkniętych upośledzeniem. W II Rzeczypospolitej opieka nad dzieckiem upośledzonym fizycznie lub umysłowo rozwinęła się wraz z powołaniem do życia **Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej** (1922), który kształcił i dokształcał wychowawców w placówkach oraz prowadził badania w zakresie pedagogiki specjalnej. Kierowała nim **Maria Grzegorzewska**. Podstawy prawne i przyjęcie na siebie obowiązku opieki przez państwo wynikały z **ustawy o opiece społecznej z 1923**. Wskutek akcji repatriacyjnej realizowanej w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości i dezorganizacji placówek opiekuńczych rozpoczęto działania mające na celu reorganizację i specjalizację niektórych placówek wraz z przystosowaniem do opieki nad dziećmi upośledzonymi fizycznie i umysłowo. Dzieci umieszczano w „specjalnych zakładach". W pierwszych latach placówki nie były wyspecjalizowane w konkretnych schorzeniach. Opieka miała charakter pedagogiczny i psychiatryczny, ewentualnie rehabilitacyjny. Według badań Jana Hellmana w latach 1918–1921 dzieci upośledzonych umysłowo lub opóźnionych w rozwoju było w Polsce 75 tys., ok. 6 tys. z niepełnosprawnością narządów ruchu i przewlekle chorych oraz ponad 4 tys. głuchoniemych i ponad 3 tys. niewidomych. Dane te nie były precyzyjne. W 1925 istniało 13 zakładów dla głuchoniemych, 4 dla niewidomych, 13 zakładów i oddziałów szkolnych. Działało także 85 oddziałów dla upośledzonych umysłowo. W Warszawie, Łodzi, Wilnie i Poznaniu działały poradnie psychologiczno-pedagogiczne. W kolejnych latach liczba zakładów rosła, osiągając w 1938/1939 poziom 110 placówek (w nich opiekowano się 8,7 tys. upośledzonymi umysłowo). Dyskutowano również zagadnienie dostosowania placówek do potrzeb dzieci i oddzielenia ich od dzieci zdrowych.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; M. Balcerek, *Rozwój wychowania i kształcenia upośledzonych umysłowo. Zarys historyczny*, Warszawa 1981; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Garbat, *Historia niepełnosprawności. Geneza i rozwój rehabilitacji, pomocy technicznych oraz wsparcia osób z niepełnosprawnościami*, Gdynia, 2015; M. Grzegorzewska, *Szkolnictwo specjalne* [w:] *Encyklopedia wychowania*, t. II, Warszawa 1937; B. Krakowski, *Stan opieki nad dziećmi w Polsce i najpilniejsze w tej dziedzinie zadania*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 4; M. Wawrzynowski, *Opieka wychowawcza nad dziećmi upośledzonymi umysłowo w Polsce*, Warszawa 1931.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI W USTAWACH ZASADNICZYCH – zbiór podstawowych uregulowań wyznaczających prawa dziecka i zasady, na jakich winny opierać się szczegółowe rozwiązania normatywne i praktyka działania. W pierwszej polskiej konstytucji po odzyskaniu niepodległości – **Konstytucji marcowej** (1921) – w artykule 103 zapisano prawo do opieki i pomocy ze strony państwa dla dzieci bez dostatecznej opieki rodzicielskiej czy zaniedbanych pod względem wychowawczym; zakaz zatrudniania dzieci i młodzieży w wieku szkolnym; zakaz zatrudniania dzieci poniżej 15 roku życia, pracy nocnej kobiet i osób młodocianych w przemyśle szkodliwym dla ich zdrowia; wyłączną drogę sądową w zakresie pozbawienia władzy rodzicielskiej oraz zobowiązanie do uregulowania opieki nad macierzyństwem w drodze ustawodawczej. Przepisy te miały charakter nowatorski i wyprzedzały podobne rozwiązania przyjmowane w Europie o kilka dekad. W Konstytucji kwietniowej (1935) kwestie opieki nad dzieckiem nie zostały podniesione. W akcie tym pominięto treści regulujące podstawowe prawa i wolności jednostki. Po II wojnie światowej, w Konstytucji PRL (1952), zagadnienia opieki nad dzieckiem pojawiły się w bardzo ogólnej formie. W art. 67 zadeklarowano, że małżeństwo i rodzina znajdują się pod opieką i ochroną państwa, przy czym, w szczególności miała ona dotyczyć rodziny wielodzietnej. Należy zauważyć, że prawa uzyskiwały również dzieci urodzone poza małżeństwem. W Konstytucji z 1997 zadeklarowana została opieka państwa nad małżeństwem i rodziną (art. 18), zabezpieczono prawo rodziców do wychowania

dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami oraz wyłączną drogę sądową w zakresie ograniczania lub pozbawiania praw rodzicielskich (art. 48), a także zapewniono ochronę praw dziecka (przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją), opiekę i pomoc władz publicznych w sytuacji pozbawienia opieki rodzicielskiej, wysłuchanie i „w miarę możliwości" uwzględnienie zdania dziecka w toku ustalania jego praw. Ustawowo miały zostać określone kompetencje **Rzecznika Praw Dziecka** wraz z procedurą jego powoływania.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; S. Bożyk, *Konstytucyjna ochrona praw dziecka (spojrzenie z perspektywy 100-lecia odrodzonej Polski)* [w:] *Dziecko w historii: sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E.J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020; Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., DzU 1952, nr 33, poz. 232; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., DzU 1997, nr 78, poz. 483; B. Kowalska-Ehrlich, *Ochrona dziecka w świetle Konwencji Praw Dziecka i w prawie polskim* [w:] *Prawa i wolności osobiste*, red. A. Rzepliński, Warszawa 1992; Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 1921, nr 44, poz. 267; Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., DzU 1935, nr 30, poz. 227.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI W WARSZAWIE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM – zespół działań realizowanych przez władze państwowe, miejskie i organizacje społeczne mających na celu wsparcie dzieci w zakresie zaspokojenia podstawowych potrzeb. Opieka nad dziećmi w Warszawie realizowana była z zasady bezpośrednio i pośrednio poprzez wsparcie rodziny. Podzielona była na: 1) opiekę otwartą (pomoc domowa, dla uczącej się młodzieży, pomoc skierowana do emigrantów, repatriantów, inwalidów, weteranów wojennych, osób niewidomych, upośledzonych, pomoc prawna, pośrednictwo pracy, dostarczanie pracy, pomoc pieniężna, dożywianie, pomoc w zakresie pogrzebu), 2) pomoc półotwartą (żłobki, dziecińce, ogródki dziecięce), 3) opiekę w rodzinach zastępczych; 4) opiekę zakładową (zakłady opiekuńcze, w tym dla kobiet i dzieci, młodzieży, zakłady opiekuńcze specjalne); 5) pomoc w wychowaniu (np. poradnie pedologiczne); 6) szkolenia zawodowe; 7) kształcenie osób niepełnosprawnych; 8) organizację kolonii, półkolonii, obozów; 9) prowadzenie działań z zakresu szerzenia kultury (czytelnie, biblioteki, świetlice); 10) opiekę zdrowotną (higiena szkolna, pomoc lekarska, pielęgniarska, ograniczanie śmiertelności niemowląt, walka z chorobami społecznymi). Realizowano również zadania z zakresu szkolenia kadry opiekuńczej i pracowników pomocy społecznej. W latach 30. dopracowano się przejrzystego systemu opieki miejskiej opartego na **ośrodkach zdrowia i opieki** (10 **okręgów opiekuńczych**, ośrodek zdrowia i opieki ześrodkowujący działalność opiekuńczą, opiekunowie społeczni). Część zadań, niekiedy również w systemie zlecenia lub w zastępstwie, realizowały organizacje społeczne (w tym religijne), prowadząc szereg zakładów opiekuńczych, działań i akcji pomocowych, zajmując się poradnictwem i integracją społeczną. Na terenie miasta opieka nad dziećmi i młodzieżą realizowana była również w ramach akcji ogólnopaństwowych, w szczególności w II połowie lat 30. (np. dożywianie dzieci, opieka nad niezatrudnioną młodzieżą).

Źródła: T. Dworecka, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny" wydawanego w latach 1936–1939,* „Medycyna Nowożytna" 2005, t. 12, nr 2; *Pomoc społeczna na terenie m. st. Warszawy. Informator 1937/8*, Warszawa 1937; *Sprawozdania Komisji Rewizyjnej m.st. Warszawy. Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego*, Warszawa 1936; J. Starczewski, *Materiały o organizacji i działalności Wydziału Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego w m. st. Warszawie*, t. 1: *Rok budżetowy 1934/1935*, Warszawa 1935.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI W WARSZAWSKIM GETCIE – zorganizowana działalność opiekuńcza prowadzona na terenie stworzonej przez okupanta dzielnicy żydowskiej w Warszawie. Akcję organizowała i koordynowała Centrala

Towarzystw Opieki nad Sierotami i Dziećmi Opuszczonymi (**Centos**), na której czele od stycznia 1941 do września 1942 stał Adolf Berman, później Józef Barski. Organizacja prowadziła ok. 100 placówek opiekuńczych, m.in. 23 domy dziecka dla sierot, półinternaty, świetlice, kuchnie dziecięce, stacje opieki nad matką i dzieckiem, częścią działalności opiekuńczej było umieszczanie w domach dziecka lub innych placówkach dzieci słabych i chorych znajdowanych na ulicy. Łącznie różnymi formami opieki objęto ok. 45 tys. spośród ponad 100 tys. dzieci żydowskich zamkniętych w getcie. Wsparcie zewnętrzne dla dzieci zapewniały Wydział Opieki Społecznej m. st. Warszawy, a także **Rada Główna Opiekuńcza**, a później **Rada Pomocy Żydom**. Wydział Opieki przed zamknięciem getta objął opieką ok. 3 tys. dzieci żydowskich (dożywianie, pomoc finansowa i rzeczowa), po zamknięciu dzielnicy żydowskiej żywność, leki i szczepionki dostarczali pracownicy działających na jej terenie kolumn sanitarnych. Akcję zainicjowały **Irena Sendlerowa** i **Irena Schultz**, które dzięki uzyskaniu legitymacji członkiń kolumn sanitarnych pomoc do getta przekazywały do stycznia 1943. W 1942 wraz z likwidacją getta władze niemieckie wywiozły również podopiecznych przebywających w domach dziecka wraz z wychowawcami. Po zakończeniu zasadniczej części likwidacji w getcie pozostało ok. 5 tys. dzieci, wśród których 1,5 tys. znalazło się pod opieką **Centosu**. Dla 120 nieposiadających żadnej opieki organizacja utworzyła placówkę przy ul. Dzikiej. Działalność opiekuńcza w getcie ustała po drugim etapie akcji likwidacyjnej przeprowadzonej w styczniu 1943.

Źródła: J. Barski, *Opieka nad dziećmi w getcie warszawskim* [w:] *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1982; B. Engelking, J. Leociak, *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2013; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa 1981; R. Sakowska, *Ludzie z dzielnicy zamkniętej*, Warszawa 1993; T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1988.

[J. J.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI W ZABORZE AUSTRIACKIM – system opieki nad dziećmi realizowany na ziemiach polskich należących do zaboru austriackiego w XIX i na początku XX wieku. Osoby niepełnoletnie były w nim objęte ochroną prawną (dzieci do 7 lat, tzw. niedorośli do 14 lat i małoletni do 24 lat). Inicjatywy na rzecz utworzenia systemu opieki nad dziećmi zostały zapoczątkowane przez władze krajowe w połowie XIX wieku. Pierwsze regulacje prawne dotyczące ubogich i sierot zobowiązywały gminy do zaopatrywania ubogich w niezbędne środki do życia. Sierotom zagwarantowano prawowitą opiekę. 12.07.1866 ukazała się **ustawa gminna**. Powoływała ona tzw. sędziów opiekuńczych oraz **kasy sieroce**. Były to podstawowe jednostki do zapewnienia opieki. Od 1904 utworzono tzw. **rady sieroce**, czyli jednostki pomocnicze do wykonywania władzy opiekuńczej przez sędziego opiekuńczego. W większych miastach, takich jak Kraków i Lwów, na podstawie rad sierocych zakładano stowarzyszenia koordynujące ich pracę. We Lwowie utworzono Lwowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami łączące 5 miejskich rad sierocych. 24.05.1885 wprowadzono ustawę o domach pracy przymusowej i zakładach poprawczych. Prawo dopuszczało oddanie do zakładu poprawczego niepełnoletnich, którzy dopuścili się zbrodni. Ośrodki były przeznaczone dla osób, które nie ukończyły 18 roku życia. Cel wychowawczy był realizowany przez naukę, pracę w warsztatach i przez zajęcia rekreacyjne. W 1906 działalność zainaugurowała Rada Opiekuńcza. Jej celem była koordynacja pracy poszczególnych rad, w szczególności w odniesieniu do dzieci opuszczonych i pokrzywdzonych przez rodziców. W kreowaniu systemu opieki nad dzieckiem i młodzieżą ważną rolę odegrały publikacje. Ich autorami byli prawnicy zaangażowani w walkę o ustanowienie praw dla dzieci i zapewnienie im odpowiednich warunków do rozwoju. Charakteryzowali w nich postulowane zasady opieki nad najmłodszymi, rozmiary potrzeb oraz prawne zasady funkcjonowania różnych form pomocy. W 1890 wyszła drukiem praca Bronisława Łozińskiego *Opieka publiczna nad ubogimi*. Na uwagę zasługują książki Zygmunta Gargasa *O krajowym fundu-*

szu sierocym (Lwów 1906) i *Rady sieroce w Galicji* (Lwów 1908).

Źródła: A. Ciepielewska-Kowalik, *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, Warszawa 2016; E.A. Maj, *Administracyjnoprawne instrumenty ochrony socjalnej w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 2022; A. Meissner, *Teoretyczne podstawy opieki nad dzieckiem sierocym w Galicji* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16: *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; I. Szewczyk, *Opieka nad dzieckiem przestępczym na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych" 2005, nr 2, t. XXXIII; A. Żółtek, M. Rozbarska, *Opieka nad dzieckiem przedszkolnym w ujęciu historycznym*, „Nauczyciel i Szkoła" 2004, nr 3–4.

[B. P.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI W ZABORZE PRUSKIM – system opieki nad dziećmi realizowany na ziemiach polskich należących do zaboru niemieckiego w XIX i na początku XX wieku. Regulacje dotyczące opieki nad dziećmi zapoczątkował i udoskonalił dr Maks Taube – kierownik zakładu opiekuńczego w Lipsku. Zapoczątkował nowy system, który charakteryzował się stałym nadzorem nad zdrowiem dziecka zapewnionym przez lekarza. Opiekę też zapewniał odpowiednio przeszkolony personel sanitariuszek. Opiekę prawną w miejsce opiekuna obejmował opiekun generalny. 2.07. 1900 uchwalona została ustawa o opiekuńczym wychowaniu nieletnich. Do placówki opiekuńczej kierowano osoby, które nie ukończyły 18 roku życia. Wychowanie opiekuńcze odbywało się pod kontrolą publiczną oraz na publiczny koszt w odpowiedniej rodzinie lub zakładzie wychowawczym albo poprawczym. W zaborze pruskim działały rady sieroce. Istniały w każdej gminie. W miastach podzielonych na obwody rada była obecna w każdym obwodzie. Działała tam jako organ pomocniczy sądu opiekuńczego. Rada zajmowała się doborem odpowiednich opiekunów i prowadziła nad nimi nadzór. Członkami gminnej rady sierocej mogli być tylko mężczyźni. Kobiety pełniły rolę opiekunek sierot. Pozostawały pod nadzorem rady. Opieka publiczna nad dzieckiem była prowadzona na podstawie kodeksu cywilnego. Pruska ustawa wykonawcza do kodeksu cywilnego dopuszczała dwa wyjątki od każdorazowego wyznaczania opiekuna przez sąd opiekuńczy. Ustanawiała opiekę ustawową nad dziećmi znajdującymi się w placówkach nadzorowanych przez państwo lub władzę komunalną. Obowiązki, a także prawa opiekuna spoczywały wówczas na kierowniku zakładu. Statut gminny dawał możliwość przeniesienia praw w całości lub części na urzędnika. W 1878 w związku ze wzrostem przestępczości wprowadzono ustawę o wychowaniu przymusowym (nowelizowana w 1881 i 1884).

Źródła: A. Ciepielewska-Kowalik, *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, Warszawa 2016; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; I. Szewczyk, *Opieka nad dzieckiem przestępczym na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych" 2005, nr 2; A. Żółtek, M. Rozbarska, *Opieka nad dzieckiem przedszkolnym w ujęciu historycznym*, „Nauczyciel i Szkoła" 2004, nr 3–4.

[B. P.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI W ZABORZE ROSYJSKIM – system opieki nad dziećmi realizowany na ziemiach polskich należących do zaboru rosyjskiego w XIX i na początku XX wieku. W zaborze rosyjskim nie istniało odrębne prawo regulujące opiekę nad dzieckiem. Od 1864 na podstawie ukazu carskiego o gminach wiejskich działalność dobroczynna oraz opiekuńcza w gminach była prowadzona przez urzędy gminne. W 1866 wydano ukaz pozwalający na tworzenie zakładów opiekuńczych z inicjatywy społecznej oraz ze środków dobroczynnych. Rząd nie wykazywał większego zainteresowania w schemacie tworzenia zakładów opiekuńczych. Inicjatywa przeszła na stowarzyszenia prywatne. Od 1870 utworzono gubernialne, powiatowe i miejskie rady dobroczynne. Do ich obowiązków należał nadzór nad placówkami opiekuńczymi dla dzieci. Miały charakter biurokratyczny i zrusyfikowany. Najwięcej instytucji opiekuńczych, stowarzyszeń dobroczynnych w zaborze rosyjskim utworzono w latach 1897–1905. W II połowie XIX wieku nadal obowiązywał kodeks cywilny Królestwa Polskiego z 1.06.1825. Wyróżniał on

opiekę nad dziećmi prawymi oraz nad dziećmi nieprawymi. Opieka nad dziećmi prawymi była nadzorowana przez Radę Familijną składającą się z 6 osób. Powoływana była *ad hoc* do opieki nad dzieckiem lub rodzeństwem. Rada zajmowała się wyborem opiekuna przydanego. Z polecenia rady kontrolował on opiekuna, który był powołany przez prawo lub przez rodziców. Opieka była ograniczona przede wszystkim do spraw majątkowych. Dzieci nieprawe kodeks powierzał opiece władz szpitala publicznego. W zakresie spraw cywilnych przełożony według własnego uznania mógł upoważnić odpowiednią osobę do opieki nad każdym przypadkiem. Dla dzieci, które nie zostały przyjęte do szpitala, powoływano Radę Opiekuńczą. Składała się z 6 osób i pełniła obowiązki Rady Familijnej. W 1897 dokonano nowelizacji Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych. Dzieci, które popełniły przestępstwo, były umieszczane w domu poprawy lub areszcie. Pod koniec XIX wieku były kierowane do przytułków i kolonii poprawczych. W trakcie odbywania kary uczyły się religii i moralności.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; A. Ciepielewska-Kowalik, *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, Warszawa 2016; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900–1939) – wybrane aspekty. Rozwój rodzinnych form opieki* [w:] *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006.

[B. P.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI Z UKRAINY – działalność pomocowa skierowana do przybyłych do Polski po agresji Rosji na Ukrainę dzieci uregulowana ustawą z 12.03.2022 o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, określającą szczególne regulacje dotyczące kształcenia, wychowania i opieki dzieci i uczniów będących obywatelami Ukrainy, w tym wsparcia jednostek samorządu terytorialnego w realizacji dodatkowych zadań oświatowych w tym zakresie. W myśl ustawy małoletni obywatele Ukrainy podlegali wpisowi do „ewidencji małoletnich". Opiekunom przysługiwało prawo do świadczeń rodzinnych (wychowawczego, „Dobry Start", rodzinnego kapitału opiekuńczego, dofinansowania do pobytu dziecka w żłobku, klubie dziecięcym lub u dziennego opiekuna, jednorazowej zapomogi w związku z urodzeniem dziecka). Dzieci i młodzież mogły rozpocząć i kontynuować naukę, w szkołach zwiększono liczbę godzin języka polskiego. W czerwcu 2022 41% dzieci uchodźców było objętych dodatkowymi lekcjami. W 2023 w polskich szkołach i przedszkolach uczyło się 187,9 tys. dzieci i młodzieży z Ukrainy. W 2022 otwarto 6 punktów Blue Dots zbierających informacje o dzieciach bez opieki i rozłączonych z bliskimi, udzielających pomocy i ochronę. Ustawa wskazywała warunki opieki tymczasowej w przypadku dzieci bez opieki, w której preferowani byli krewni dziecka. W przypadku braku kandydata na opiekuna w ciągu 48 godzin wskazywała go jednostka opieki społecznej. Do połowy maja 2022 wszczęto 20 351 spraw o ustanowienie opiekuna tymczasowego dla 23 783 dzieci. Sądy powierzały pełnienie funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenie rodzinnego domu dziecka wobec dziecka będącego obywatelem Ukrainy nie na dłużej jednak niż 6 miesięcy. Dzieci do lat 3 umieszczano w placówce opiekuńczo-wychowawczej, jeśli przebywali tam ich matki lub ojcowie, lub rodzeństwo albo przemawiał za tym stan zdrowia dziecka.

Źródła: I. Covtiuh, Y. Khomyn, A. Strama, *Opieka tymczasowa nad małoletnim dzieckiem z Ukrainy. Poradnik dla opiekunów*, Kraków 2023; A. Krawczak, *Sytuacja dzieci ukraińskich w Polsce,* https://fdds.pl/_Resources/Persistent/5/e/8/9/5e8940d252b5fdcadd95e8a2d5a2daea07b11e29/Dzieci%20si%C4%99%20licz%C4%85%202022%20-%20Ukraina.pdf [dostęp: 06.08.2023]; Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 8 kwietnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy, DzU 2022, poz. 795; M. Wojewoda, *O podstawach stosowania wobec dzieci ukraińskich rozstrzygnięć opiekuńczych przewidzianych w ustawie o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego"

2022, t. 31; Ustawa z dnia 12 marca 2022 o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, DzU 2022, poz 583.

[A. M.-S.]

OPIEKA NAD DZIEĆMI ŻYDOWSKIMI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zorganizowana działalność mająca na celu opiekę nad dziećmi ocalałymi z Holokaustu. Zorganizowanie opieki nad dziećmi, które przeżyły II wojnę światową, stało się priorytetowym celem powstałego w listopadzie 1944 Tymczasowego Centralnego Komitetu Żydów Polskich (od lutego 1945 – **Centralny Komitet Żydów w Polsce**). Jego działalność (w ramach Wydziału Opieki) obejmowała domy dziecka, półinternaty, przedszkola oraz poszukiwania żydowskich dzieci, które wojnę spędziły w polskich rodzinach, klasztorach czy działających nieżydowskich placówkach opiekuńczych. Początkowo Wydział Opieki realizował też zadania z zakresu edukacji i ochrony zdrowia (szpitale, sanatoria). Placówki opiekuńcze (domy dziecka) były też zakładane przez organizacje syjonistyczne: Ichud, He-Chaluc, Ha-Szomer ha-Cair. Placówki takie istniały w Łodzi, Warszawie, Szczecinie, Sosnowcu, Zabrzu, Wrocławiu, Wałbrzychu. Miały za zadanie przygotować dzieci do życia w Palestynie (nauka języka hebrajskiego, wychowanie w duchu narodowym). Pierwszy dom dziecka CKŻP powstał w 1944 w Lublinie. W kolejnym roku założono placówki dla dzieci zdrowych: Otwock (125 dzieci), Helenówek pod Łodzią (92), Chorzów (132), Bielsko (73), Zatrzebie pod Warszawą (65), Częstochowa (39), Kraków (107), Przemyśl (38) oraz ośrodki leczniczo-wychowawcze (Rabka, Zakopane, Szczyrk, łącznie dla 100 dzieci). Po repatriacji dzieci z ZSRR uruchomiono nowe placówki w Śródborowie, Świdrze, Bielawie, Niemczy i Legnicy. W 1947 funkcjonowało 11 placówek, w których przebywało 772 dzieci (stan na 1.01. 1948). Były to głównie sieroty i półsieroty, ale schronienie otrzymywały też dzieci rodziców znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Placówki otrzymywały wsparcie publiczne, jak również wspomagały się pomocą płynącą z zagranicy i od prywatnych darczyńców. W styczniu 1950 przedszkola i domy dziecka zostały upaństwowione. Oznaczało to utratę autonomii i przejęcie kontroli przez władze.

Źródła: H. Datner-Śpiewak, *Instytucje opieki nad dzieckiem i szkoły powszechne CKŻP w latach 1945–1946. Zakres działania i założenia wychowawcze*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego" 1981, nr 3; H. Datner, *Po zagładzie. Społeczna historia żydowskich domów dziecka, szkół, kół studentów w dokumentach Centralnego Komitetu Żydów w Polsce*, Warszawa 2016; A. Rykała, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź 2007; B. Techmańska, *Żydowskie domy dziecka na Dolnym Śląsku prowadzone przez Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP) – zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2018, nr 1.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD KOBIETĄ W CIĄŻY DO 1939 ROKU – działania na rzecz wsparcia kobiet w ciąży ukierunkowane na zapewnienie im pomocy lekarskiej, profilaktycznej, położniczej, materialnej oraz dostępu do łóżek szpitalnych (dla kobiet w ciąży, rodzących oraz położnic i matek karmiących). Jeden z najbardziej zaniedbanych działów szeroko rozumianej opieki nad dziećmi w niepodległej Polsce. Pierwsze poradnie dla ciężarnych powstawały w latach 20. (w 1924 było ich 15), w kolejnych latach opiekę lekarską i pielęgniarską oferowały takim kobietom **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, z których usług skorzystało jeszcze w 1938 tylko 23 tys. kobiet. Liczba **położnych**, mimo że wzrosła z ok. 5,5 tys. w 1921 do 10,2 tys. w 1938, pozostawała skrajnie niewystarczająca – przy wymaganym wskaźniku dostępności wynoszącym 1 położną na 2 tys. mieszkańców w 1938 wynosił on przeciętnie w kraju 1:3300, zaś na terenach wiejskich aż 1:5400. Wobec wyraźnego deficytu, szacowanego na 8 tys. położnych wiejskich, tylko co czwarty poród na wsi odbywał się z udziałem wykwalifikowanej położnej, a przy wielu porodach asystowały nieposiadające odpowiedniej wiedzy fachowej tzw. **babki wiejskie**. Zbyt mało w stosunku do potrzeb było także łóżek dla rodzących, szczególnie tych dostępnych dla uboższych warstw ludności. W 1927 łącznie w kraju tego typu łóżek było 2345, co oznaczało, że na 1 łóżko przypadało 12,8 tys. mieszkańców, podczas gdy uznawany za konieczny wskaźnik dostępności wynosił 1:2000 (łóżek dla kobiet ciężarnych było wtedy ok. 100). W ciągu ko-

lejnej dekady nastąpił wprawdzie wyraźny postęp i liczba łóżek ginekologiczno-położniczych wzrosła do 6377 w 1937, jednak nadal była niewspółmierna do potrzeb, co w połączeniu z wciąż niezadowalającą liczbą położnych oraz objętych stałą opieką lekarską i higieniczną kobiet w ciąży przekładało się na utrzymujące się wysokie wskaźniki **śmiertelności niemowląt** (w 1938 nadal umierało według oficjalnych danych 140 dzieci na 1000 żywych urodzeń).

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce Odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; P Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; M. Kacprzak, *Medycyna zapobiegawcza na wsi (ze szczególnym uwzględnieniem ostrych chorób zakaźnych i społecznych)*, Warszawa 1939; Mały Rocznik Statystyczny 1939; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928.

[J. J.]

OPIEKA NAD KOBIETĄ W CIĄŻY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zespół realizowanych przez podmioty publiczne działań, w szczególności w zakresie ochrony zdrowia, mających na celu zapewnienie fachowej pomocy kobietom w okresie ciąży. Dążono do obniżenia wskaźnika śmiertelności niemowląt oraz kobiet przy porodzie. Działalność obejmowała przede wszystkim poradnictwo w zakresie żywienia i higieny, czuwanie nad przebiegiem ciąży, domowe wizyty pielęgniarskie, kierowanie do placówek położniczych. Na przełomie lat 40. i 50. zorganizowano system instytucji opieki nad kobietą w ciąży, a następnie matki i dziecka. Zasadniczym elementem były tzw. poradnie „K", w których obowiązywały normy pomocy (m.in. liczba porad w okresie ciąży). Funkcjonowały one w systemie rejonizacji. Poradnie udzielały również wsparcia prawnego, a w szczególnych wypadkach materialnego. W 1949 działało 999 poradni. Najliczniej występowały w województwach zachodnich (poznańskie – 135, katowickie – 166, bydgoskie – 115). W miejscach położonych z dala od szpitali organizowano izby porodowe zapewniające kobiecie odpowiednie warunki do porodu oraz fachową pomoc. W izbie zatrudniona była na stałe położna, a w niektórych również lekarz (zwykle przyjmowano formułę lekarza dojeżdżającego). Liczba łóżek w izbach wyniosła w 1949 – 400, w 1950 – 700. W 1951 działało już 370 izb dysponujących łącznie 2350 łóżkami. Na wsi zorganizowano pomoc poprzez położne gminne. Instytucja została powołana w 1947, miała zastąpić praktykę korzystania z tzw. **babek wiejskich**. Placówki opieki nad kobietą w ciąży, a w szczególności poradnia „K", zostały powiązane w system opieki nad kobietą i dzieckiem. Po porodzie kobieta z dzieckiem trafiała pod opiekę poradni „D" (dla matki i dziecka). System ewoluował wraz z reorganizacjami struktury instytucjonalnej służby zdrowia niemniej jednak zasadnicze cele, narzędzia i funkcje pozostały te same. Zmiennymi było ich ulokowanie w konkretnych instytucjach i stosowane narzędzia unowocześniane wraz z postępem wiedzy medycznej.

Źródła: *Dziesięciolecie medycyny w Polsce Ludowej 1944–1954*, Warszaw 1955; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; O*siągnięcia socjalne Polski Ludowej, cz. 1, 1944–1949*, red. E. Pragierowa, J. Licki, Warszawa 1951; M. Skokowska-Rudolf, *Ochrona zdrowia matki i dziecka*, „Zdrowie Publiczne" 1948, nr 3–4; H. Słomczyńska, *Zadania i perspektywy opieki nad matką i dzieckiem*, „Zdrowie Publiczne" 1951, nr 4.

[K. Ch.]

***OPIEKA NAD MACIERZYŃSTWEM, DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ W RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ*, WARSZAWA 1928** – wydana przez Komitet Polski Międzynarodowego Kongresu Opieki nad Dzieckiem i sfinansowana przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** publikacja stanowiąca jedyne tego typu kompendium wiedzy na temat opieki nad dzieckiem w Polsce opracowane w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W części wstępnej praca, odwołując się do tradycji działań opiekuńczych na ziemiach polskich, prezentowała podstawy prawne opieki nad dzieckiem, jej organizację w niepodległej Polsce, omawiała opiekę nad macierzyństwem i niemowlętami, opiekę higieniczno-lekarską nad dziećmi i młodzieżą oraz formy wychowania wykorzystywane w zakładach opiekuńczych. Część zasadnicza liczącego

449 stron opracowania zawiera podstawowe informacje dotyczące 761 instytucji opiekuńczych działających w kraju w rozbiciu na miasto stołeczne Warszawę oraz poszczególne województwa. Uzyskane dane pochodziły z ankiety rozpisanej w 1927 przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej**. W publikacji zaprezentowano ilustrowane materiałem ikonograficznym informacje na temat prowadzonych przez władze samorządowe, organizacje społeczne i wyznaniowe placówek opieki otwartej (m.in. stacje opieki nad niemowlętami, punkty należące do Towarzystwa „Kropla Mleka", stacje opieki nad matką i dzieckiem, żłobki, ochronki, przedszkola, zakłady dożywiania dzieci i młodzieży, świetlice, ambulatoria, zakłady leczniczo-wychowawcze, poradnie zdrowotne dla dzieci szkolnych, instytucje prowadzące kolonie i półkolonie letnie) oraz funkcjonujących pod wieloma nazwami placówek opieki zakładowej (domy dziecka, domy sierot, zakłady wychowawcze, schroniska, przytułki, bursy i internaty dla dzieci obydwu płci, domy zdrowia dla dzieci, sale zajęć, domy pracy dla młodzieży, zakłady specjalne dla dzieci i młodzieży, patronaty dla dzieci więźniów, pogotowia opiekuńcze dla dzieci). W publikacji zamieszczono również teksty najważniejszych regulujących opiekę nad dziećmi aktów prawnych.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Babińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; K. Szymczyk, *Pomoc instytucjonalna w zakresie ochrony macierzyństwa i opieki nad dziećmi i młodzieżą w Polsce w okresie międzywojennym,* t. II: *Zakłady opiekuńcze*, Piotrków Trybunalski 2018.

[J. J.]

OPIEKA NAD MATKĄ I DZIECKIEM DO 1939 ROKU – niezwiązane z systemem ubezpieczeń społecznych działania opiekuńcze wspierające matkę i dziecko, rozwijające się zwłaszcza w II połowie lat 30. Realizowane były poprzez **domy matki i dziecka**, **żłobki** i placówki dla podrzutków, **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, organizowane przez zakłady pracy **żłobki fabryczne** i stacje lotne, **ochronki** (później **przedszkola**), a także wiejskie **ogniska matki i dziecka**. Rolę zasadniczą odgrywały wśród nich funkcjonujące na pograniczu opieki społecznej i ochrony zdrowia, umiejscawiane zarówno w ramach **ośrodków zdrowia**, jak i poza nimi, prowadzone w większości przez samorządy (70% placówek) oraz organizacje społeczne (25%) stacje opieki nad matką i dzieckiem. Zapewniały one przede wszystkim wsparcie profilaktyczne, ale w mniejszych ośrodkach miejskich i na wsi również opiekę leczniczą. Jednym z głównych celów ich działania była poprawa sytuacji w zakresie śmiertelności niemowląt (570 stacji zapewniało w 1937 wsparcie dla kilkunastu procent dzieci do drugiego roku życia). Opiekę całkowitą dla matek z dziećmi do lat dwóch oraz podrzutków zapewniały domy matki i dziecka, żłobki zamknięte oraz schroniska. W 1937 w 39 żłobkach zamkniętych i domach matki i dziecka przebywało łącznie blisko 2,9 tys. dzieci. Wśród działających w oparciu o przepisy **ustawy z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet** przyfabrycznych placówek opieki nad dziećmi pracownic w 1939 znajdowało się 32 żłobki fabryczne oraz 224 stacje lotne, które łącznie zapewniały opiekę ok. 10 tys. dzieci. W mających dbać o rozwój fizyczny i psychiczny dzieci oraz wdrażanie ich do życia społecznego **p**rzedszkolach opiekę w 1937/38 znajdowało 83 tys. dzieci (w tym 59 tys. w miastach), a liczba placówek sięgała 1659. Pełniące podobne funkcje instytucje opiekuńcze na wsi, czyli ogniska matki i dziecka na wsi, których w 1938 było 475, zapewniały stałą opiekę dzienną dla 15,5 tys. dzieci w wieku 2–7 lat.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Babińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939; B. Nakonieczników-Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928.

[J. J.]

OPIEKA NAD MATKĄ I DZIECKIEM PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zespół działań w zakresie opieki zdrowotnej i społecznej w celu zapewnienia fachowej pomocy kobiecie i dziecku realizowany przez podmioty publiczne oraz początkowo również społeczne. Na przełomie lat 40. i 50. – po okresie ratowniczym i częściowej odbudowie przedwojennego systemu instytucji wsparcia kobiety i dziecka – powołano do życia nowe instytucje połączone w system opieki nad kobietą w ciąży, a następnie po urodzeniu dziecka. Początkowo kobieta w ciąży korzystała ze struktury instytucjonalnej tzw. poradni „K", po urodzeniu dziecka – z poradni dla matek i dzieci tzw. „D". Zasadniczym celem poradni „D" (dzieci zdrowe) i „D1"(dzieci chore) była akcja profilaktyczna i lecznicza (opieka nad zdrowiem dziecka, wsparcie w zakresie żywienia, pielęgnacji niemowlęcia, czuwanie nad jego prawidłowym rozwojem, organizacja szczepień ochronnych). Poradnia kierowana była przez lekarza pediatrę, zatrudniano w niej również pielęgniarkę. W większych miastach przy poradniach działały **kuchnie mleczne**. Poradnie kontynuowały tradycje przedwojennych poradni dla niemowląt. W 1949 działały 1074 poradnie „D". Równolegle w szkołach i ośrodkach zdrowia budowano strukturę poradni lekarsko-dentystycznych (na wsiach ruchome ambulanse), domy zdrowia (położone w uzdrowiskach) dla dzieci z różnymi zaburzeniami i po przebytych chorobach. W celu skoordynowania opieki nad zdrowiem matki i dziecka powołano do życia Centralne Wojewódzkie Poradnie Ochrony Macierzyństwa i Zdrowia Dziecka. Wsparcie w zakresie pomocy społecznej dla matki i dziecka do lat 3 realizowano poprzez budowę systemu **żłobków**, **domów małego dziecka**, **domów matki i dziecka**, **izb dworcowych** (organizowane na węzłowych stacjach kolejowych). Placówki prowadzone były przez państwo, samorządy oraz organizacje społeczne (np. **„Caritas"**). Z czasem główną rolę przejęło państwo (domy małego dziecka, Domy Matki i Dziecka) oraz samorządy i przedsiębiorstwa państwowe (żłobki).

Źródła: *Dziesięciolecie medycyny w Polsce Ludowej 1944–1954*, Warszaw 1955; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; O*siągnięcia socjalne Polski Ludowej, cz. 1, 1944–1949*, red. E. Pragierowa, J. Licki, Warszawa 1951; M. Skokowska-Rudolf, *Ochrona zdrowia matki i dziecka*, „Zdrowie Publiczne" 1948, nr 3–4; H. Słomczyńska, *Zadania i perspektywy opieki nad matka i dzieckiem*, „Zdrowie Publiczne" 1951, nr 4.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD MŁODZIEŻĄ KOŃCZĄCĄ SZKOŁY PODSTAWOWE – działania na rzecz zapewnienia opieki młodzieży kończącej szkołę podstawową, z reguły niekontynuującej nauki i równocześnie niemogącej podjąć pracy ze względu na zbyt młody wiek. Uchwałą Prezydium Rządu z 1951 powołano szkolnictwo zawodowe z 4 typami szkół: szkoły roczne, przysposobienia zawodowego dla młodzieży 16–19-letniej (czas nauki od 4 do 11 miesięcy z egzaminem na tytuł kwalifikacyjny w danym zawodzie), 2-letnie zasadnicze zawodowe, 3–4-letnie technika zawodowe, szkoły majstrów (dla robotników z doświadczeniem zawodowym). Wszystkie podlegały Centralnemu Urzędowi Szkolenia Zawodowego. Od przyjęcia ustawy z 1958 o zatrudnieniu młodzieży poniżej 18 roku życia, kształcącej się w szkole ogólnokształcącej lub zawodowej, rozwijały się szkoły przyzakładowe. **Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961** wprowadzała podział szkół zawodowych na podbudowie 8-letniej szkoły podstawowej na: szkoły przysposobienia rolniczego, zasadnicze szkoły zawodowe, technika i licea zawodowe. Szkoły zasadnicze były samodzielnymi jednostkami lub istniały przy zakładach pracy. Nauka trwała 2 lub 3 lata. Dla młodzieży pracującej w rolnictwie (po szkole podstawowej i tej, która nie ukończyła 16 roku życia, bez świadectwa szkoły podstawowej) powołano 2-letnie szkoły przysposabiające do zawodu rolnika z klasami uzupełniającymi. W szkołach średnich zawodowych wyodrębniono technika i licea zawodowe (4–5 lat). Do innej grupy szkół należały: technika i licea zawodowe dla absolwentów zasadniczych szkół zawodowych, technika dla absolwentów szkół przysposobienia rolniczego i szkoły dla absolwentów liceów ogólnokształcących. W 1970 tylko 18% absolwentów szkół podstawowych kontynuowało naukę w liceach ogólnokształcących. W technikach kształ-

ciło się 16% młodzieży, która opuściła szkoły podstawowe, w zasadniczych szkołach zawodowych i szkołach przysposobienia rolniczego naukę kontynuowało aż 53% młodzieży.

Źródła: A. Gładysz, *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959*, Warszawa–Kraków 1981; S. Kwiatkowski, *Problematyka szkolnictwa zawodowego na Zjeździe Oświatowym*, „Szkoła Zawodowa" 1957, nr 7; A. Suchowiecka, *System kształcenia zawodowego lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku na łamach „Szkoły Zawodowej"*, https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/36160/145-157_Suchowiecka.pdf?sequence=4&isAllowed=y [dostęp: 10.03.2023]; Uchwała Prezydium Rządu z dnia 23 czerwca 1951 roku w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego, MP 1951, nr A-59, poz. 776; Ustawa z dnia 15.07.1961 r. o rozwoju oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160.

[A. M.-S.]

OPIEKA NAD MŁODZIEŻĄ POZBAWIONĄ PRACY – działalność nakierowana na pomoc młodzieży pozbawionej pracy realizowana w latach 30. XX wieku. Do lat 30. polityka władz wobec młodzieży (właściwie osób młodocianych) nakierowana była przede wszystkim na ograniczanie zatrudniania młodzieży, w szczególności w przemyśle. W okresie wielkiego kryzysu wraz ze wzrostem liczby bezrobotnych wśród osób młodych (odsetek młodocianych wśród ogółu bezrobotnych szacowano na 25%) rozpoczęto rozwijać aktywność opiekuńczą, wychowawczą, edukacyjną i aktywizacji zawodowej młodzież. Korzystano ze wzorów z zagranicy (głównie z Niemiec). Początkowo działania tego typu rozwinęły się na Górnym Śląsku i związane były z działalnością wojewody Michała Grażyńskiego. Jedną z ich form były tzw. drużyny robocze. Pierwsza Ochotnicza Drużyna Robocza powstała w Rybniku w 1932. W 1933 podobne tworzył Związek Strzelecki. 17.11.1933 minister opieki **Stefan Hubicki** powołał **Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą** (SOM). Celem organizacji była opieka i dostarczenie zatrudnienia członkom drużyn, a także inne zadania: wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe, działalność kulturalno-oświatowa, opieka i pomoc materialna oraz prowadzenie badań w zakresie organizacji opieki młodzieży i jej zatrudniania, działalność propagująca zagadnienia pracy. W terenie funkcjonowały tzw. ośrodki pracy, w skład których wchodziły drużyny junackie (męskie i żeńskie). Drużyna formalnie składała się ze 101 junaków (choć w praktyce liczebność była dość różnorodna) i podzielona była na 4 zastępy po 25 junaków. Na czele drużyny roboczej stał drużynowy. Zaprowadzono trójstopniowy system członkostwa (ochotnik junak – młodszy junak – junak) oraz drużynowe organy samorządowe (ogólne zebranie, rada drużyny, sąd koleżeński). W okresie działalności drużyn liczba ochotników wyniosła 28 884. W 1935 stowarzyszenie zostało zlikwidowane. Jego działalność został przejęta i kontynuowana w formie zbliżonej do organizacji wojskowej przez **Fundusz Pracy** pod nazwą **Junackie Hufce Pracy**.

Źródła: AAN, Junackie Hufce Pracy, sygn. 7, Statut Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą; A. Brzeziński, *Junackie Hufce Pracy w latach 1933–1939*, Warszawa 1981; K. Chylak, *Łagodzenie skutków bezrobocia wśród młodzieży w Polsce w latach 1933–1935. Działalność Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku" 2012, t. 10; E. Słabińska, *Ochotnicze drużyny robotnicze na terenie województwa kieleckiego w latach 1933–1935*, „Studia Kieleckie" 2004, nr 4; *Sprawozdanie z działalności w okresie od 17 listopada 1933 r. do 30 listopada 1935 r.*, Warszawa 1936.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD MŁODZIEŻĄ ZANIEDBANĄ – działania w zakresie wychowawczym i opiekuńczym skierowane do młodzieży, chroniące rozwój społeczny młodych ludzi. Konieczność działań ukierunkowanych na zaniedbaną młodzież określono w **Konstytucji marcowej** i **ustawie o opiece społecznej z 1923**. Zaniedbanie klasyfikowane jest jako jeden z przejawów przemocy wobec dziecka mogących obejmować sferę psychiczną i fizyczną. Do lat 60. XX wieku termin nie był zdefiniowany, a rozumiano go poprzez różnorodne okoliczności powodujące wystawienie rozwoju społecznego dzieci i młodzieży na niebezpieczeństwo, takie jak: nieodpowiednia opieka fizyczna, brak lub nieodpowiednia opieka medyczna, krzywdzące traktowanie, niewłaściwe nadzo-

rowanie, wykorzystywanie do zarobku, nieprawne nieposyłanie do szkoły, wystawianie na wpływy kryminalne i niemoralne. W przypadku młodzieży w okresie międzywojennym działania kierowano głównie na sferę zatrudnienia, brak aktywności zawodowej uznając za podstawowy powód zaniedbania. W 1938 w Warszawie w każdym z **ośrodków zdrowia i opieki** powołano do życia poradnię przeznaczoną dla młodzieży głównie pozaszkolnej. Zasadą była praca indywidualna z młodzieżą przy zachowaniu kontaktu z rodziną. Opieka zawierała przede wszystkim: 1) diagnozę stanu i problemów; 2) uzupełnienie edukacji (szkoły wieczorowe, douczanie); 3) przysposobienie zawodowe; 4) wsparcie w zakresie zatrudnienia; 5) pomoc lekarską; 6) pomoc prawną; 7) akcję wychowawcą (kierowanie do instytucji wychowawczych, świetlic, czytelni). Działania natrafiały na problemy wynikające z ogólnej sytuacji społeczeństwa. W **Ministerstwie Opieki Społecznej** przygotowano specjalny projekt organizacji opieki nad młodzieżą zakładający powołanie Komitetu do Spraw Młodzieży przy MOS celem badania możliwości zatrudnienia młodzieży, kształcenia kompetencji umożliwiających znalezienie zatrudnienia, pośrednictwa pracy, tworzenia ognisk pracy dla młodzieży poza istniejącymi możliwościami na rynku pracy. Odrębną aktywnością, choć mieszczącą się w opiece nad zaniedbaną młodzieżą była walka z prostytucją.

Źródła: J. Brągiel, *Zaniedbanie dziecka w rodzinie*, „Roczniki Socjologii Rodziny" 1998, t. 10; T. Czacki, *Problem opieki nad zaniedbaną młodzieżą w stolicy*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 11; H. Dinter, *Młodzież zaniedbana polem pracy opiekunów społecznych*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 11; M. Szymańczak, *Pojęcie „krzywdzenie dzieci"* [w:] *Dziecko krzywdzone*, red. E. Czyż, J. Szymańczak, Warszawa 1995; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726; P. Wyszkowska, P*oradnie dla młodzieży w Ośrodkach Zdrowia i Opieki*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD NIEMOWLĘTAMI DO 1939 ROKU – działania opiekuńcze prowadzone na rzecz dzieci do ukończenia 1 roku życia nastawione na zmniejszenie śmiertelności niemowląt, poprawę stanu ich zdrowia oraz wzrost świadomości matek. Do działań i instytucji z nią związanych zaliczano opiekę prawną, **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, rozdawnictwo mleka, propagandę z zakresu higieny dziecka, częściowo **żłobki** otwarte i zamknięte, ambulatoria oraz należące do systemu ochrony zdrowia kliniki dziecięce. Rolę najważniejszą odgrywały stacje opieki nad matką i dzieckiem, początkowo nazywane stacjami opieki nad dzieckiem. W 1924 stacji było 88, później następował wzrost ich liczby i w 1938 działało w kraju ok. 700 stacji, pod których opieką znajdowało się 225 tys. dzieci. Stacje prowadzone były w większości przez samorządy (2/3 placówek) oraz organizacje społeczne (30%). Początkowo wsparciem dla działania stacji, a następnie integralną częścią ich aktywności na rzecz niemowląt były tzw. **kuchnie mleczne**, których w latach 20. było ok. 60 i zajmowały się rozdawnictwem mleka dla karmiących matek. W miarę rozwoju stacji opieki nad matką i dzieckiem podejmowały one tego typu akcję, prowadząc tzw. „Krople Mleka" (w 1937 wydano blisko 3,3 mln litrów mleka). Stacje udzielały również porad lekarskich dzieciom (626 tys. porad w 1937). Działania na rzecz wzrostu świadomości matek opierały się na pracy poradni organizowanych przy stacjach bądź przy powstających w miastach od połowy lat 30. **ośrodkach zdrowia i opieki** (w II połowie dekady jedną z form uświadamiania matek były organizowane dla nich **konkursy pielęgnacji niemowlęcia**). Pewną rolę w opiece nad niemowlętami odgrywały również przeznaczone dla dzieci do lat 3 żłobki, zarówno przyfabryczne organizowane przez zobowiązane do tego zakłady pracy oraz organizacje społeczne, jak i żłobki zamknięte czy schroniska dla podrzutków zapewniające opiekę całkowitą dzieciom opuszczonym (w 1927 takich placówek było łącznie niespełna 100).

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; E. Grzegorzewski, *Pomoc w pielęgnowaniu i wychowywaniu dzieci*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 6; Mały Rocznik Statystyczny 1939; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; S. Wil-

czyński, *Opieka społeczna nad dzieckiem – stan jej obecny i plany na najbliższą przyszłość (na tle opieki w woj. Poznańskiem)*, „Praca i Opieka Społeczna" 1928, nr 1.

[J. J.]

OPIEKA NAD NIEMOWLĘTAMI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system opieki na dziećmi realizowany przez państwo przede wszystkim w postaci instytucji **żłobków** i zakładów zamkniętych. Po zakończeniu II wojny światowej wobec znacznej liczby sierot, półsierot oraz potrzeby aktywizacji zasobów pracy zorganizowano system pomocy dla dzieci i wsparcia dla rodziców w postaci państwowych instytucji opiekuńczo-wychowawczych. Opiekę nad dziećmi do lat trzech pozbawionymi rodziców od dnia 1.01.1946 realizowało państwo z zasady poprzez instytucje **domów małego dziecka** (uchwała Rady Ministrów z dnia 12.06. 1945). Zadanie nadzorowane było przez resort zdrowia. W 1949 istniało 99 takich placówek, w 1955 – 74 (rocznie przebywało w nich 10 953 dzieci), w 1965 – 66 (8430 dzieci), 1975 – 62 (7213), 1985 – 55 (5205), 1990 – 55 (4238). W 1992 placówki trafiły do systemu oświaty. W 1958 minister zdrowia niezależnie od resortu oświaty ustanowił dla dzieci do lat trzech instytucję rodzin opiekuńczych, formy nawiązującej do dawnych mamek czy karmicielek. Próby spopularyzowania tej opieki nie przyniosły spodziewanych rezultatów. **Żłobki** włączone były w politykę aktywizacji zawodowej kobiet. Organizowano różne rodzaje **żłobków**. Istniały **żłobki dzienne** (opieka nad dziećmi w czasie pracy rodziców), **żłobki sezonowe** (organizowane na wsiach, głownie dla rodzin rolników), żłobki tygodniowe (forma zakładu zamkniętego przeznaczonego dla niemowląt powyżej 6 miesiąca życia, dla matek samotnych, dojeżdżających do pracy, pracujących i równolegle kształcących się; dzieci przebywały w nich cały tydzień bez przerwy, z wyjątkiem świąt i niedziel). W 1950 liczba **żłobków** stałych wynosiła 543 (23 tys. miejsc), w 1965 – 983 (58 tys.), 1975 – 1206 (82 tys.), 1985 – 1522 (104 tys.), 1989 – 1554 (106 tys.).

Źródła: Instrukcja Ministra Zdrowia 51/58 w sprawie tymczasowych zasad umieszczania małych dzieci w rodzinach opiekuńczych, Dz. Urz. Min. Zdrowia 1958, nr 19, poz. 91; H. Filipczuk, *Dziecko w placówce opiekuńczo-wychowawczej*, Warszawa 1988; A. Kelm, *Formy opieki na dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; *Mały rocznik statystyczny 1970*, Warszawa 1970; *Mały rocznik statystyczny 1980*, Warszawa 1980; *Mały rocznik statystyczny 1990*, Warszawa 1990; E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2021, t. 45.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD SIEROTAMI DO 1939 ROKU – instytucjonalna forma opieki zakładowej nad dziećmi obejmująca, szczególnie w pierwszych latach niepodległości, dzieci (sieroty, półsieroty) repatriowane z terenów, które po I wojnie światowej pozostały w granicach Rosji; w kolejnych latach objęła również dzieci polskich emigrantów przybywające z innych państw świata. Zgodnie z zasadami potwierdzonymi przepisami **ustawy o opiece społecznej** z 1923 obowiązek zapewnienia opieki takim dzieciom spoczywał na państwie. W latach 1921–1924 wsparciem zakładowym (głównie w placówkach społecznych i samorządowych) objęto ok. 15 tys. przybyłych z Rosji sierot i półsierot, których rodzice nie mieli środków utrzymania. Państwo finansowało opiekę nad nimi stałymi subwencjami w wysokości 50–90% ponoszonych kosztów (obliczony na 400 dzieci Zakład Wychowawczy Dzieci Syberyjskich w Wejherowie niemal w całości utrzymywany był przez państwo). W kolejnych latach liczba takich podopiecznych, ze względu na upływający czas oraz kierowanie części z nich do odnalezionych rodzin, zmniejszała się. Równocześnie do kraju rocznie trafiało kolejne ok. 300 wymagających pomocy dzieci polskich emigrantów. W 1927 pod tak rozumianą opieką państwa znajdowało się 6,4 tys. repatriowanych sierot przebywających w około stu zakładach rozmieszczonych na terenie całego kraju. Później, wraz z sukcesywnym zmniejszaniem się liczby tego typu podopiecznych, przestali oni być wyodrębniani w statystykach działalności opiekuńczej i traktowani byli tak jak pozostałe dzieci opuszczone korzystające z opieki zakładowej bądź znajdujące się w **rodzinach zastępczych**.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Babińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; U. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; Mały Rocznik Statystyczny 1939; B. Nakoniecznikow-Klukowski, *Przegląd najbardziej aktualnych zagadnień z zakresu polityki opiekuńczej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 1; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928.

[J. J.]

OPIEKA NAD SIEROTAMI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – część opieki pozarodzinnej o charakterze instytucjonalnym realizowana przez państwo i skierowana do dzieci pozbawionych rodziców bądź ofiar zjawiska sieroctwa społecznego. Obowiązek opieki nad dziećmi osieroconymi (oraz pozbawionymi opieki rodziny własnej) został przejęty przez państwo na podstawie uchwały Rady Ministrów z dnia 12.06.1945 i realizowany był od 1.01.1946. Na system złożyły się formy pomocy o charakterze częściowym bądź całkowitym. Są to zakładowe placówki opiekuńczo-wychowawcze oraz formy prorodzinne. Do opieki instytucjonalnej zalicza się: **pogotowia opiekuńcze** (pierwsza placówka po opuszczeniu domu rodzinnego przed skierowaniem do domu dziecka, przeznaczona dla dzieci od 3 do 18 lat), **domy dziecka** (dla dzieci od 3 roku życia), **domy małego dziecka** (dla dzieci do 3 roku życia), ogniska wychowawcze (przede wszystkim dla dzieci z naruszonej struktury rodzinnej), **młodzieżowe ośrodki wychowawcze** (dla młodzieży od 13 do 18 roku życia). Na formy prorodzinne składają się: **rodzinne domy dziecka** (przeznaczone zazwyczaj dla 6 do 10 dzieci w różnym wieku i różnej płci) oraz **rodziny zastępcze** (forma czasowej opieki nad dzieckiem trwająca aż do momentu przywrócenia władzy rodzicielskiej rodzicom naturalnym lub przywrócenia jej prawidłowego funkcjonowania albo uzyskania przez dziecko pełnoletniości i usamodzielnienia się). W 1955 w pogotowiach opiekuńczych znajdowało się 8548 wychowanków, w domach dziecka (w tym rodzinnych) – 36 168, domach małego dziecka – 10 953, młodzieżowych ośrodkach wychowawczych – 2549, rodzinach zastępczych – 49 015. W 1985 było to odpowiednio: 10 966, 17 051, 5451, 3891 oraz 33 530 podopiecznych. W 1990 – 12 972, 17 790 (w tym 1067 w rodzinnych domach dziecka), 4438, 3062, 37 215.

Źródła: H. Filipczuk, *Dziecko w placówce opiekuńczo-wychowawczej*, Warszawa 1988; A Kelm, *Formy opieki na dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; E. Kozdrowicz, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym (1945–1988)* [w:] *Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, red. M. Kolankiewicz, Warszawa 1988; E. Łuczak, *Stan biologiczny dzieci wychowywanych poza własnym środowiskiem rodzinnym*, Warszawa 1996; A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1969.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD SIEROTAMI WOJENNYMI (PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ) – system wsparcia skierowany do dzieci pozostałych po zmarłych żołnierzach armii polskiej, polskich jednostek wojskowych oraz służących w armiach zaborczych. W 1921 spośród dzieci sierot do lat 16 około 15% stanowiły sieroty wojenne. Z biegiem lat, wraz z dorastaniem, liczba sierot zmniejszała się, aż do zaniku, kiedy najmłodsze dzieci osiągnęły wiek 16 lat. W 1939 w zakładach opiekuńczych nadal była pewna grupa sierot wojennych (wynikała z przeciągnięcia nauki szkolnej ponad 16 rok życia), a sieroty te pobierały świadczenia. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości akcja pomocy miała charakter doraźny – kierowana była do inwalidów wojennych oraz ich rodzin bądź rodzin pozostałych po zmarłych żołnierzach. W 1918 w Ministerstwie Spraw Wojskowych powstała sekcja opieki nad inwalidami. 27.05. 1919 uchwalono ustawę o tymczasowym zaopatrzeniu wdów i sierot po wojskowych Wojska Polskiego. Wobec braku aktywności rządu, z inicjatywy poselskiej, 18.03.1921 uchwalono przepisy dotyczące inwalidów wojennych z prawem obywatelstwa polskiego służących w armii polskiej, polskich jednostkach wojskowych z okresu I wojny światowej oraz w armiach państw zaborczych. Przepisy te dotyczyły także pozostałych po inwalidach i poległych członków ich rodzin. Ustawa była nowelizowana w 1922. Faktyczne wykonanie prawa nastąpiło po publikacji rozporządzenia

wykonawczego 11.08.1923. W 1925 działanie rozciągnięto na teren górnośląski województwa śląskiego. Liczba świadczeń dla osób po zmarłych inwalidach (wdowy, sieroty, dzieci) w połowie dekady wynosiła 125 tys., w 1929 – 180 tys. Wydatki w 1925 – około 100 mln zł, w 1928/1929 – 140 mln, w 1930/1931 – 150 mln zł. Rewizja zasad nastąpiła 17.03.1932, głównie dla uzyskania oszczędności w budżecie państwa. Z biegiem lat, wraz z dorastaniem dzieci, zmniejszała się liczba sierot korzystających ze świadczeń. W 1931 renty inwalidzkie pobierało 67 528 sierot, w 1933 – 41 830, w 1936 – 18 032, zaś w 1938 – 24 613.

Źródła: P. Grata, *Polityka państwa polskiego wobec inwalidów wojennych w latach 1918–1939*, „Państwo i Społeczeństwo" 2011, nr 8; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939; *Przepisy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i pozostałych po nich rodzin*, oprac. W. Czechowicz, Warszawa 1925; Rozporządzenie Ministrów Pracy i Opieki Społecznej, Spraw Wojskowych i Skarbu z dnia 11 sierpnia 1923 r. w sprawie opieki nad sierotami wojennymi, DzU 1923, nr 84, poz. 662; Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych, których śmierć znajduje się w związku przyczynowym ze służbą wojskową, DzU, 1921, nr 32, poz. 195.

[K. Ch.]

OPIEKA NAD UBOGIMI – może być ujmowana jako zespół działań o charakterze opiekuńczym, wychowawczym i szerzej – pomocowym skierowanych do osób uznawanych w określonym czasie za niezdolne do zaspokojenia potrzeb bądź których potrzeby nie były zaspokajane na określonym poziomie, może być też uznawana za poprzedniczkę opieki społecznej. Aktywność w zakresie opieki nad ubogimi, w tym dziećmi, na ziemiach polskich tradycyjnie realizowana jako religijna dyrektywa miłosierdzia, w XIX wieku uległa zmianom wynikającym z przeobrażeń społeczeństwa, systemu gospodarczego oraz trzech systemów politycznych. Na płaszczyźnie prawnoustrojowej istniało ogromne zróżnicowanie. W zaborze pruskim działania realizowano w formie interwencjonizmu państwowego (obowiązek opieki publicznej, ubezpieczenia społeczne). Na ziemiach zaboru austriackiego podążano za rozwiązaniami niemieckimi, uwzględniając lokalną specyfikę. W zaborze rosyjskim publiczna pomoc ubogim była nikła, a inicjatywa społeczna wyraźnie ograniczana (zmiany nastąpiły po 1905). Tradycyjnie opieka nad ubogimi ujęta w formy doraźnej filantropii, pozyskiwania funduszy, organizowania zbiórek, loterii na skutek postępującej industrializacji uległa wyraźnej zmianie – profesjonalizacji działań. Szczególnym zjawiskiem było organizowanie stowarzyszeń społecznych nowego typu stosujących profesjonalne techniki pomocy jednostce i rodzinie ukierunkowane na ograniczenie pauperyzacji poprzez przygotowanie do pracy zarobkowej (w miejsce udzielania jałmużny), dostarczenie odpowiednich kwalifikacji i opiece o charakterze moralnej. Powstawały nowoczesne stowarzyszenia i instytucje charytatywne, opiekuńcze, lecznicze i oświatowe (m.in.: towarzystwa do walki z gruźlicą, higieny, opieki nad kobietą w ciąży, **ogrody jordanowskie**, ośrodki wychowawcze dla młodzieży, **gniazda sieroce**, **ochronki dla dzieci**, **kolonie letnie**). Inicjatywy tradycyjnie prowadzone przez organizacje religijne w II połowie XIX sukcesywnie uzupełniały upowszechniające się organizacje świeckie.

Źródła: A. W. Góra, *Tradycje opieki i pomocy społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna" 1989, nr 2; C. Kępski, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka*, Lublin 2003; K. Koralewski, *Opieka społeczna*, Warszawa 1918; E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001; A. Mielczarek, *Polska pomoc społeczna – doświadczenia historyczne*, Toruń 2006; J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztacki, *Społeczne dzieje pomocy człowiekowi. Od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, Warszawa 1996.

[K. Ch.]

OPIEKA OTWARTA NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ DO 1939 ROKU – działania opiekuńcze zapewniające wsparcie rodzin w opiece nad dziećmi realizowane poprzez instytucje świadczące pomoc rzeczową, jak też czasową (częściową) opiekę nad dziećmi. Do pierwszej kategorii należały przede wszystkim podmioty

oferujące pomoc żywnościową. U progu niepodległości organizowanym przez władze lokalne dożywaniem obejmowano w niektórych miastach (np. Łódź) nawet 30% uczniów szkół powszechnych. W latach 30., w okresie znaczącego wzrostu bezrobocia, działalność społeczna w tym zakresie ponownie się rozwinęła, od 1936 została zinstytucjonalizowana w ramach **komitetów pomocy dzieciom i młodzieży**. W połowie dekady obejmowała ponad 360 tys. dzieci i młodzieży, zaś w 1937/38 już 830 tys., w tym 147 tys. dzieci przedszkolnych, 618 tys. dzieci szkolnych i 65 tys. młodocianych. Pomoc finansowana była przede wszystkim ze środków **Funduszu Pracy** i **Komitetu Pomocy Zimowej**. Opieka otwarta świadczona była również w wielu innych formach. Na **koloniach letnich** w 1937 wypoczywało 170 tys. dzieci i młodzieży (w tym 13 tys. na koloniach leczniczych), z **półkolonii** skorzystało 247 tys. (dekadę wcześnie było to odpowiednio 80 i 40 tys. dzieci), ok. 1/4 uczestniczących w koloniach i półkoloniach stanowiły dzieci bezrobotnych. W organizowanych na wsi dziecińcach sezonowych w 1938 opiekę znajdowało 75 tys. dzieci, w dziecińcach stałych zaś 15,5 tys. Z oferowanych przez ok. 700 **stacji opieki nad matką i dzieckiem** porad lekarskich, wykwalifikowanych świadczeń pielęgniarskich, dożywiania, rozdawanego mleka i tranu korzystało wtedy 25 tys. kobiet oraz 225 tys. dzieci. Łącznie w końcu lat 30. wymienionymi formami opieki otwartej objęto ok. 1,5 mln dzieci i młodzieży. Poza nimi dzieci i młodzież znajdowały czasową opiekę w 54 **ogrodach jordanowskich**, ok. 200 **placach zabaw** i ok. 1,7 tys. świetlicach, w tym 243 świetlicach opiekuńczych, dostarczających uboższym dzieciom również żywność, przybory szkolne i ubrania.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; U. A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; M. Furmanowska, *Działania na rzecz rodziny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 2008; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939.

[J. J.]

OPIEKA OTWARTA NAD DZIEĆMI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system narzędzi wsparcia, instytucji i kadr służących zaspokojeniu potrzeb materialnych i rozwojowych w środowisku zamieszkania dziecka (i jego rodziny). W pierwszym okresie działania opiekuńcze polegały na tzw. **ratownictwie społecznym,** tj. na udzieleniu pomocy milionom obywateli, którzy znaleźli się w krytycznej sytuacji życiowej (zabezpieczenie potrzeb żywnościowych, odzieży, zamieszkania, zwalczanie chorób). Z końcem lat 40. działania opiekuńcze podzielono między kilka resortów: zdrowia (dzieci do lat 3, opieka w zakresie ochrony zdrowia), oświaty (szkolnictwo), opieki społecznej (głównie opieka zakładowa). Początkowo działania państwa skupiały się głównie na opiece otwartej w zakresie ochrony zdrowia (m.in. przychodnie i poradnie dla matki i dziecka, szczepienia ochronne, pomoc w opiece nad dzieckiem) oraz systemie oświaty (dożywianie, poradnictwo, szkolna ochrona zdrowia). W zakresie opieki społecznej w latach 1950–1955 dokonano centralizacji kierownictwa działalności opiekuńczej i postawiono na opiekę zakładową kosztem opieki otwartej. Zlikwidowano lub upaństwowiono podmioty prowadzące działalność opiekuńczą. Po 1956 stopniowo odbudowywano inne niż zakładowa formy opieki. W 1959 ustanowiono kadrowy instrument wsparcia w postaci **opiekuna społecznego**, który miał za zadanie koordynować różne formy opieki społecznej. Na odbudowywaną opiekę otwartą (środowiskową) składało się różnorodne wsparcie dziecka w rodzinie (m.in. pomoc materialna, poradnictwo pedagogiczne), rozbudowywano funkcje szkoły (opiekuńczo-wychowawcze w ramach placówki; kompensacyjne, np. w postaci pomocy materialnej uczniom, dożywiania; opiekuńcze integracyjne, np. samorządność, higiena pracy szkolnej, system informacji dla rodziców w sprawach opieki i wychowania). Dopuszczono też do rozwinięcia aktywności przez organizacje społeczne, chociaż **poradnie społeczno-wychowawcze** **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** zostały do końca 1967 włączone do ogólnej sieci poradni wychowawczo-zawodowych.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Plasek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018*, Warszawa

2018; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; *Osiągnięcia socjalne Polski Ludowej, cz. 1: 1944–1949*, red. E. Pragierowa, J. Licki, Warszawa 1951; *Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, red. M. Kolankiewicz, Warszawa 1988.

[K. Ch.]

OPIEKA PROFILAKTYCZNA – system działań zorientowanych na zapobieganie chorobom dzieci i młodzieży ujęty w formę instytucji lekarza szkolnego oraz szerzej rozumianej higieny szkolnej i ruchu kolonijnego, zwłaszcza kolonii zdrowotnych. Powstanie instytucji lekarza szkolnego związane jest z problemami zdrowotnymi dzieci uczących się. Pierwsze stanowiska lekarzy szkolnych pojawiły się w drugiej połowie XIX wieku w miastach szwajcarskich. Na ziemiach polskich lekarze pojawili się w szkołach miejskich w końcu XIX wieku w Warszawie i Lwowie. Praca opierała się na tzw. systemie wiesbadeńskim, który polegał na profilaktyce, a więc otoczeniu uczniów w szkole opieką higieniczną i częstych badaniach okresowych. Do pionierów na ziemiach polskich zalicza się: **Stanisława Markiewicza**, **Henryka Jordana**, Ludwika Wernica czy **Stanisława Kopczyńskiego**. Ten ostatni opracował nowoczesną koncepcję opieki zdrowotnej w szkołach wraz z określeniem zadań lekarza szkolnego (pierwszy raz zrealizowana w szkołach Polskiej Macierzy Szkolnej). Koncepcja ta stała się podstawą założeń organizacyjnych ochrony zdrowia w polskich szkołach w okresie międzywojennym. W praktyce opieka lekarska zrealizowana została na poziomie szkół średnich, w mniejszym zakresie w szkołach powszechnych, a zwłaszcza w wiejskich. Po II wojnie światowej w pierwszych kilku latach odbudowywano przedwojenny system według wzorców S. Kopczyńskiego. Od 1952 całokształt spraw opieki lekarsko-higienicznej i stomatologicznej nad placówkami edukacyjnym i wychowawczymi przejęło **Ministerstwo Zdrowia**. Zrównano pod względem opieki wszystkich uczniów. System zorganizowano według pomysłu **Marcina Kacprzaka**. Zgodnie z jego koncepcją lekarz szkolny otrzymał zadanie indywidualnej opieki nad uczniami z wyłączeniem leczenia uczniów na terenie szkoły. Od lat 70. wdrażano podejście oparte na koncepcji medycyny wieku rozwojowego, tj. całościowym ujęciu zagadnień zdrowia dziecka na tle środowiska. Opieka zdrowotna obejmowała całokształt działań na rzecz zdrowia dzieci i młodzieży od momentu poczęcia do osiągnięcia stabilizacji biologicznej (0–18 lat).

Źródła: M. Demel, *Nauczyciel zdrowia. Życie i dzieło doktora Stanisława Kopczyńskiego*, Warszawa 1972; M. Demel, *Początki higieny szkolnej i wychowania zdrowotnego* [w:] *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybecka, t. II, Warszawa 1967; J. Majchrzak-Mikuła, *Ewolucja zadań medycyny szkolnej w profilaktyce*, „Hygeia Public Health" 2011, t. 46; T. Oleńska-Pawlak, J. Jedynak, *Rozwój opieki medycznej w Polsce nad dziećmi i młodzieżą uczącą się*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" 1988, z. 119; S. Radiukiewicz, *Medycyna szkolna*, Warszawa 1973.

[K. Ch.]

OPIEKA SĄDOWA NAD DZIEĆMI ZANIEDBANYMI W PIERWSZYCH LATACH NIEPODLEGŁOŚCI – tymczasowy system opieki istniejący na ziemiach zaboru austriackiego oparty na prawodawstwie z okresu zaborów. Nie dotyczył osób, które weszły na drogę kolizji z obowiązującym prawem. Podstawą prawną było rozporządzenie austriackiego ministra sprawiedliwości z 25.05.1917. Z założenia miało charakter przejściowy i miało obowiązywać do przygotowania nowej ustawy o opiece nad młodzieżą. Powodem ustanowienia tymczasowych rozwiązań był brak infrastruktury instytucjonalnej do opieki nad najbiedniejszymi dziećmi, które znajdowały się pod opieką sądową. Wynikała ona z przepisów ustawy cywilnej z 9.08.1854. Opiekę finansowano z budżetu resortu opieki (w budżecie austriackiego ministerstwa znajdowała się pozycja „opieka sądowa nad zaniedbanymi dziećmi). Obowiązek opiekuńczy ciążył na sądach apelacyjnych w Krakowie i Lwowie, a realizowany był z wykorzystaniem Wschodnio-Małopolskiego Towarzystwa Ochrony Dzieci we Lwowie i Zachodnio-Małopolskiego Towarzystwa Ochrony Dzieci i Młodzieży w Krakowie (zadanie realizowało do 1920). Organizacje te zobowiązane były do składania rocznego spra-

wozdania z wykorzystania przekazanych im na ten cel środków publicznych. Dzieci starano się umieszczać w rodzinach tymczasowych. Władze polskie kontynuowały działalność opiekuńczą w tym zakresie i na austriackich zasadach, starając się jednak w większym wymiarze umieszczać dzieci w zakładach wychowawczych. Opieka trwała do ukończenia 16 roku życia lub uzyskania samodzielności materialnej wychowanka. W 1921 na opiekę realizowaną na terenie województw: lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego wydatkowano 2 mln mkp. W 1922 pod opieką znajdowało się 225 dzieci (wyasygnowano do dyspozycji prezesa Sądu Apelacyjnego w Krakowie 2 mln. mkp., we Lwowie nieco ponad 7,5 mkp.).

Źródło: Archiwum Państwowe w Przemyślu, Wschodnio-Małopolskie Zjednoczone Towarzystwa Ochrony Dzieci i Młodzieży i Towarzystwo Ochrony Dzieci i Młodzieży dla Małopolski zachodniej w Krakowie – Dzień Dzieci, sygn. 884; M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; *Sprawozdanie Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w r. 1921*, „Praca i Opieka Społeczna" 1922, nr 2; *Sprawozdanie Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w r. 1922*, „Praca i Opieka Społeczna" 1923, nr 2.

[K. Ch.]

OPIEKA SPOŁECZNA – system instytucji i działań opiekuńczych, wychowawczych i pomocowych skierowany do osób uznawanych w danym czasie za niezdolne do zaspokojenia podstawowych potrzeb. W **ustawie o opiece społecznej z 1923** definiowana jako zaspokajanie ze środków publicznych niezbędnych potrzeb życiowych jednostki. Działania z zakresu opieki społecznej skierowane były w istotnej części do dzieci, zarówno bezpośrednio jak i pośrednio (poprzez wsparcie rodziny). Opieka jako działanie wielostronne definiowana była jako doprowadzenie dziecka do samodzielności, na które składają się: 1) działania powszechne ukierunkowane na wsparcie rodziny (stworzenie warunków umożliwiających spełnianie powinności opiekuńczych); 2) działania specjalistyczne podejmowane wobec dziecka w kontakcie z rodziną i przy jej udziale; 3) pozyskiwanie dla dziecka zastępczego środowiska opieki (rodzinnego, zakładowego). W okresie międzywojennym opieka nad dzieckiem została włączona do systemu opieki społecznej, sprecyzowano jej ogólne założenia, ustanowiono sądy jako władzę opiekuńczą, precyzowano i wdrażano prawa dziecka. Po II wojnie światowej opieka społeczna w zakresie opieki nad dzieckiem od 3 lat włączona została do zadań systemu oświaty, zaś nad dzieckiem do 3 roku życia – do zadań resortu zdrowia. Po zakończeniu okresu **ratownictwa społecznego** opieka społeczna została usunięta na margines polityki państwa. Pomocy udzielano z zasady w skrajnych przypadkach, ograniczając się bądź do umieszczenia w zakładzie opiekuńczym bądź udzielenia zasiłku pieniężnego. Z końcem lat 50. opracowano kompleksowy program, stawiając m.in. na diagnozę potrzeb społecznych, rozwój form pomocy zorganizowanej, działalność profilaktyczną. Szczególną rolę miała odegrać instytucja **opiekuna społecznego**. System opieki charakteryzował się wysokim stopniem decentralizacji organów pomocowych. W wyniku reformy systemu w 1990 w miejsce opieki zorganizowanej dobroczynności, działalności charytatywnej opartej na zasadzie fakultatywności pojawiła się **pomoc społeczna**.

Źródła: A. Kelm, *Problematyka rozwoju systemu opieki nad dzieckiem* [w:] *Opieka i pomoc społeczna wobec wyzwań współczesności*, Rzeszów 2008; C. Kępski, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka*, Lublin 2003; K. Koralewski, *Opieka społeczna*, Warszawa 1918; E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001; A. Mielczarek, *Polska pomoc społeczna – doświadczenia historyczne*, Toruń 2006; J. Szumlicz, *Pomoc społeczna w polskim systemie zabezpieczenia społecznego*, Warszawa 1987.

[K. Ch.]

OPIEKA ŚRODOWISKOWA – forma opieki nad dziećmi i młodzieżą prowadzona w okresie dwudziestolecia międzywojennego przez żoliborski oddział **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Warszawie. Opieka nad dziećmi odbywała się we współpracy z rodziną. Rodzice dziecka byli włączani do aktywnego

współudziału w pracach i akcjach tworzonych przez towarzystwo. Współpraca z rodzicami dotyczyła racjonalnego wychowania potomstwa. Szczególny nacisk kładziono na współpracę pediatry i pedagoga. Od wychowawców wymagano stałej obserwacji dzieci i szybkiego dostrzegania pierwszych symptomów chorób dziecięcych. Organizacja działała na terenie **Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej**. Na terenie osiedla działały Robotniczy Klub Sportowy „Marymont" oraz Liga Kooperatystek. Dzieci na terenie osiedla miały do dyspozycji urządzenia sportowo-zabawowe: piaskownice, brodziki dla najmłodszych, placyki do gier ruchomych dla starszych dzieci. Nad działalnością placówek i organizacją imprez na osiedlu czuwała komisja pedagogiczna oddziału **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Oddział towarzystwa uruchomił przedszkole i ambulatorium. W 1928 rozpoczęła funkcjonowanie **Poradnia Higieniczno-Wychowawcza „Zdrowie Dziecka"**. Aktywnie uczestniczyła w projektowaniu i utworzeniu nowych placówek. Od 1930 do placówek na warszawskim Żoliborzu mogli uczęszczać małoletni z Marymontu, Bielan i Powązek. W roku szkolnym 1929/1930 uruchomiono szkołę powszechną. Od roku szkolnego 1931–1932 działała ona jako 5-oddziałowa szkoła. W 1930 powstała świetlica. W 1931 urządzono ogród i zwierzyniec, które pełniły rolę pomocy dydaktycznej dla szkoły. Tego samego roku otwarto wypożyczalnię i czytelnię dziecięcą. Od roku szkolnego 1930/1931 rozpoczęto organizować kursy muzyczne dla młodzieży. W latach 1934–1935 zainaugurowało działalność Gimnazjum im. Bolesława Limanowskiego.

Źródła: M. Kuzańska-Obroczkowa, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowania placówek*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; E. Mazur, *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa 1921–1939. Materialne warunku bytu robotników i inteligencji*, Warszawa 1993; *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa* [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 29, Warszawa 2005; *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa – sprawozdanie z działalności w 1931 r.*, Warszawa 1932.

[B. P.]

OPIEKA WYRĘCZAJĄCA (WYTCHNIENIOWA) NAD DZIEĆMI – opieka wspomagająca i czasowa (weekendowa lub kilkunastodniowa) sprawowana w zastępstwie za opiekuna osoby z niepełnosprawnościami, w Polsce po raz pierwszy opisana jako działanie pomocowe w ustawie wprowadzającej **Program „Za Życiem"** (2016). Program kierowany do dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności i osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności, których członkowie rodzin lub opiekunowie sprawujący bezpośrednią opiekę wymagają przerwy w sprawowaniu opieki oraz podniesienia swoich umiejętności i wiedzy w zakresie opieki. Program ograniczony do dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności ze wskazaniami: konieczności stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji, konieczności stałego współudziału opiekuna dziecka w procesie leczenia, rehabilitacji i edukacji. Zakłada wsparcie finansowe gmin/powiatów w zakresie pobytu dziennego i pobytu całodobowego oraz w formie specjalistycznego poradnictwa (psychologicznego lub terapeutycznego) oraz poprzez zapewnienie wsparcia w zakresie nauki pielęgnacji, rehabilitacji i dietetyki dla rodzin (opiekunów) sprawujących bezpośrednią opiekę nad dziećmi z orzeczeniem o niepełnosprawności. Opieka realizowana w miejscu zamieszkania osoby z niepełnosprawnościami, dziennym ośrodku wsparcia, zakładach opiekuńczo-pielęgnacyjnych, placówkach opieki całodobowej, ośrodkach urlopowych, jednostkach systemu oświaty. Świadczona opiekunowi faktycznemu osoby z niepełnosprawnościami. Chorym przysługuje: 240 godzin opieki w ramach pobytu dziennego, 14 dni opieki w ramach pobytu całodobowego, 20 godzin opieki świadczonej przez specjalistyczne poradnictwo psychologiczne lub terapeutyczne i wsparcia w zakresie nauki pielęgnacji, rehabilitacji, dietetyki. Na realizację programu przeznaczono w 2019 – 110 mln zł, w 2020 – 80 mln zł, w 2021 – 50 mln zł, w 2022 – 60 mln zł z Funduszu Solidarnościowego Wsparcia Osób Niepełnosprawnych.

Źródła: W. Glac, *Opieka wytchnieniowa jako nowe zadanie dla organów samorządu terytorialnego –*

przegląd dotychczasowej praktyki prawnej, „Rocznik Administracji Publicznej" 2006, nr 6; Program „Opieka wytchnieniowa" – edycja 2019, Warszawa 2019; Ustawa z dnia 23 października 2018 r. o Solidarnościowym Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych, DzU 2018, poz. 2192; Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin ,,Za Życiem'', DzU 2019, poz. 473 ze zm.

[A. M.-S.]

OPIEKA ZAKŁADOWA NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – działania opiekuńcze zapewniające zaspokajanie pełni potrzeb życiowych dzieciom i młodzieży organizowane w przeznaczonych dla dzieci i młodzieży powyżej 3 roku życia schroniskach i bursach, stanowiących około 90% wszystkich zakładów, a także **żłobkach** dla dzieci do lat 3 i domach matki i dziecka oraz **zakładach specjalnych**. Na początku lat 20. opieką w ramach opieki zakładowej obejmowano około 50 tys. dzieci i młodzieży, w 1927 liczba podopiecznych sięgnęła 53,7 tys. (dotacja budżetu państwa wynosiła w końcu lat 20. 20–25% ogółu środków przeznaczanych na opiekę zakładową). Sytuacja zmieniła się w okresie wielkiego kryzysu, gdy wskutek trudności finansowych budżetu państwa i samorządów nacisk w polityce opiekuńczej położony został na rozwój otwartych form opieki nad dziećmi połączony z ograniczaniem subwencjonowania opieki zakładowej i rozwojem tańszych w utrzymaniu **rodzin zastępczych**. W latach 30. wraz z rozwojem instytucji **rodzin zastępczych** liczba podopiecznych opieki zakładowej stopniowo się zmniejszała, dochodząc do 42 tys. osób umieszczonych w 1937 w 859 placówkach. Zdecydowanie najwięcej, bo 34,7 tys. wychowanków (83%) przebywało wtedy w schroniskach i bursach, blisko 2,9 tys. (7%) opiekę znajdowało w **żłobkach** i domach matki i dziecka, zaś 4,4 tys. (10%) przebywało w **zakładach specjalnych**. Wśród wychowanków przeważali chłopcy, stanowiący 53% ogółu podopiecznych. Blisko 3/4 podopiecznych znajdowało się w przedziale wiekowym 7–13 lat (42%) oraz 14–18 lat (31%). W 1937 aż 10,2 tys. podopiecznych zakładów zamkniętych, czyli blisko 1/4 ogółu, posiadała rodziców, 6,4 tys. (15%) miało jednego rodzica, a tylko 20% (8,2 tys.) stanowiły pełne sieroty. Koszty utrzymania 15,4 tys. podopiecznych (37%) ponosiły samorządy (blisko 2/3 stanowiły wydatki miast), 7,5 tys. (18%) utrzymywały organizacje społeczne, 2,8 tys. (7%) fundacje, 1,7 tys. (4%) zgromadzenia zakonne, 1,4 tys. Skarb Państwa (3%), a 8,8 tys. (21%) rodzice i opiekunowie.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; U. A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; M. Furmanowska, *Działania na rzecz rodziny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 2008; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939; E. Rudzińska, *Zakłady opieki całkowitej dla dzieci i młodzieży w 1936/37 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 2; E. Słabińska, *Zakłady opieki całkowitej (zamkniętej) dla dzieci opuszczonych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. IV, red. P. Grata, Rzeszów 2016.

[J. J.]

OPIEKA ZAKŁADOWA NAD DZIEĆMI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system placówek opiekuńczo-wychowawczych realizujących opiekę całkowitą przeznaczoną dla dzieci (i młodzieży) pozbawionych opieki rodziny własnej bądź wymagających opieki z powodu upośledzenia umysłowego, złego stanu zdrowia lub zagrożenia o charakterze moralnym. Według danych szacunkowych w 1945 dzieci i młodzieży potrzebujących opieki całkowitej było 7 razy więcej niż przed wojną. Na system opieki składały się przede wszystkim: **domy małego dziecka** (przeznaczone dla dzieci w wieku od 0 do 3 lat), **domy dziecka** (dla dzieci w wieku od 3 lat), **pogotowia opiekuńcze** (dla dzieci w wieku od 3 lat), **ogniska wychowawcze** (specyficzna forma opieki zakładowej częściowej i całkowitej przeznaczona dla chłopców), **specjalne zakłady wychowawcze** (dla dzieci z zaburzeniami rozwoju ze względu na upośledzenie umysłowe, fizyczne lub zagrożenie moralne), **domy wczasów dziecięcych**. Formę pośrednią między **domem dziecka**

a **rodziną zastępczą** stanowił **rodzinny dom dziecka**. Opieka realizowana była w granicach wyznaczonych **ustawą o opiece społecznej z 16.08.1923** i powojennym ustawodawstwem szczegółowym. W myśl podziału kompetencji opiekuńczych (1945) realizowanego i modyfikowanego w kolejnych latach nadzór nad placówkami opiekującymi się dziećmi do lat 3 oraz niepełnosprawnymi sprawował resort zdrowia, nad dziećmi powyżej 3 roku życia – resort oświaty, a nad dziećmi, które weszły w konflikt z prawem – resort sprawiedliwości (ewentualnie spraw wewnętrznych) w ramach prowadzonych przez siebie zakładów (**zakłady wychowawcze** i poprawcze, **izby dziecka** MO, **schroniska dla nieletnich**). Liczba wychowanków (w wieku 0–19 lat) w 1946 w poszczególnych rodzajach placówek wynosiła: domy małego dziecka – 2,9 tys., domy dziecka – 36,3 tys., pogotowia opiekuńcze – 1,1 tys. (dane z 1949), specjalne zakłady wychowawcze – 5,7 tys., zakłady poprawcze – 2,1 tys., domy wczasów dziecięcych – 11,8 (dane z 1955). W 1980 odpowiednio – 4,7 tys., 22,8 tys., 6,7 tys., 34,3 tys., 2,7 tys., 22,1.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2018; Dekret z dnia 22 października 1947 r. w sprawie mocy obowiązującej niektórych przepisów ustawodawstwa z zakresu opieki społecznej, DzU 1945, nr 65, poz. 389; J.M. Domańska, *Opieka nad dzieckiem i jej formy. Ustalenia teoretyczne i podstawy legislacyjne (za lata 1945–1989)*, „Studia z Teorii Wychowania" 2015, t. 6, nr 2; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726.

[K. Ch.]

OPIEKA ZDROWOTNA NAD DZIEĆMI W XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU – pierwsze wzmianki o potrzebie systemowej opieki zdrowotnej nad dziećmi pochodzą z XVI wieku. Za ojca polskiej higieny szkolnej uznaje się Grzegorza Piramowicza (1735–1801). Przepisy dotyczące zdrowia dzieci i higieny w szkole uchwaliła Komisja Edukacji Narodowej (1773). W 1803 w Liceum Krzemienieckim po raz pierwszy w szkole na ziemiach polskich stworzono etat lekarza szkolnego. We Lwowie w 1845 powstał jeden z pierwszych szpitali pediatrycznych w Europie. Najważniejszym elementem systemu opieki nad najmłodszymi w XIX wieku było tworzenie ochronek dla dzieci. Rozwój tej inicjatywy spowodował powstanie m.in. Towarzystwa Ochronek Chrześcijańskich Małych Dzieci (1840) i Komitetu Domów Ochrony dla Małych Dzieci (1846). W połowie XIX wieku do życia powoływano **rady sieroce**, których obowiązkiem było m.in. organizowanie wizytacji w rodzinach. W drugiej połowie XIX wieku wprowadzono ideę kontroli zdrowia do szkół. Jej inicjatorem był **Stanisław Markiewicz**, twórca **Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci w Warszawie** (1881). Autorem nowoczesnej koncepcji opieki zdrowotnej dla młodzieży szkolnej, która została wprowadzana do zakładów Polskiej Macierzy Szkolnej, był **Stanisław Kopczyński**. Elementem dbania o zdrowie dzieci był odpowiedni rozwój fizyczny, na co zwrócił uwagę **Henryk Jordan**, nawołując do tworzenia miejsc, gdzie dzieci mogłyby wykonywać ćwiczenia ruchowe na świeżym powietrzu – tzw. **ogrodów jordanowskich** (1887). Najważniejszą inicjatywą w przedmiocie zdrowia dzieci u schyłku XIX wieku było utworzenie w 1898 **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego**. Jego celem było zmniejszenie śmiertelności niemowląt. Starano się go zrealizować poprzez edukację matek, wspieranie pokrewnych inicjatyw i prowadzenie działalności naukowo-wydawniczej. Przyczyniło się do powstania Instytutu Higieny Dziecięcej. W 1918 powołano **Towarzystwo Ochrony Młodzieży**, którego celem była działalność na wszystkich polach dotyczących rozwoju dziecka, w tym opieki zdrowotnej.

Źródła: P. Gantkowski, *Rzut oka na dzieje i znaczenie Towarzystwa Higienicznego*, „Zdrowie" 1924, nr 10; Z. Gargas, *Rady sieroce w Galicyi*, Lwów 1908; J. Jedynak, T. Oleńska-Pawlak, *Rozwój opieki medycznej w Polsce nad dziećmi i młodzieżą uczącą się*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" 1988, z. 119; A. Marek, *Szpitale dziecięce w Europie*, „Medycyna Nowożytna" 2006, nr 13; H. Markiewicz, *Rzecz o Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 2016; *Pięćdziesiąt lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882 – 1932*, Warszawa 1932; *Rady dla matek: jak żywić i chować małe dzieci*, Warszawa 1900;

J. Serkowski, *Ochrona dzieci i przymusowe wychowanie zaniedbanej młodzieży*, Lwów 1911; *Statut Warszawskiego Towarzystwa Hygenicznrgo*, Warszawa 1922; *Towarzystwo Miejskie Ochronki Chrześcijańskie we Lwowie. Sprawozdanie za rok 1926*, Lwów 1927; E. Więckowska, *Opieka lekarsko-zdrowotna i sanitarna w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Medycyna Nowożytna" 2007, nr 14/1.

[A. H.]

„OPIEKUN SPOŁECZNY" – miesięcznik poświęcony zagadnieniom służby społecznej w stolicy wychodzący w latach 1936–1948 w Warszawie. Pierwszy numer pisma ukazał się w październiku 1936. Od października 1939 do marca 1946 tytuł nie ukazywał się. Po wznowieniu podtytuł czasopisma brzmiał: miesięcznik poświęcony zagadnieniom opieki społecznej. Wydawcą periodyku był Zarząd Miejski w mieście st. Warszawie. Pismo powołano do życia w związku z wdrożeniem **rozporządzenia o opiekunach społecznych** z 1928 w celu „pogłębienia" metod pracy **opiekunów społecznych**, a także „analizy zdobytych doświadczeń oraz wytyczenia dróg dalszej działalności". Pierwszym redaktorem została Helena Jawidzyk (ówczesny kierownik XI Ośrodka Opieki), redakcja znajdowała się przy ul. Pierackiego 18, a później m.in. przy Złotej 74 (Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia). Od 1937 (nr 8) redaktorem był Tytus Czacki, od nr. 6 z 1939 Edmund Grudziński. Po wznowieniu wydawania pisma funkcję redaktora pełniła Hanna Szymańska, redakcja znajdowała się początkowo przy Al. Jerozolimskich 1, a później ul. Bagatela 10. Na czasopismo składały się działy: „Artykuły", „Poradnik-informator", „Kronika". Po wznowieniu dodano m.in. „Przegląd Prasy" i dział odpowiedzi redakcji na korespondencję czytelników. Miesięcznik charakteryzował się monotematycznością polegającą na tym, że w ramach numeru w poszczególnych artykułach poruszano to samo zagadnienie analizowane pod różnym kątem. W szczególności dotyczyło to tzw. numerów specjalnych (poświęcone np. zagadnieniu prostytucji i handlu ludźmi czy **Pierwszemu Ogólnopolskiemu Kongresowi Dziecka**, ośrodkom zdrowia w Warszawie, a po II wojnie działalności Wydziału Opieki i Zdrowia miasta Warszawy podczas II wojny światowej). W miesięczniku publikowali m.in.: **Witold Chodźko**, **Jan Starczewski**, **Helena Radlińska**, Antoni Chaciński, Władysław Sala, Józef Lubczyński, Emilia Manteuffel, **Maria Grzegorzewska**, **Irena Sendlerowa**, Henryk Minc, **Marcin Kacprzak**.

Źródła: Ł. Kabzińska, *Problematyka opieki społecznej na łamach czasopiśmiennictwa warszawskiego w latach 1923–1939* [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013; Ł. Kabzińska, K. Kabziński, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Warmińsko Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne" 2012, nr 4; B. Kalinowska-Witek, *Troska o zdrowie i prawidłowy rozwój fizyczny dzieci na łamach czasopisma „Życie Dziecka" z lat 1932–1937*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2020, t. 39, z. 1.

[K. Ch.]

OPIEKUNOWIE SPOŁECZNI DO 1939 ROKU – instytucja opieki społecznej powołana do życia rozporządzeniem Prezydenta z 6.03.1928 o opiekunach społecznych i komisjach opieki społecznej. Zgodnie z przepisami opiekunowie stać się mieli jednym z elementów prawidłowego wykonywania **ustawy o opiece społecznej** z 1923. Rozporządzenie zakładało powołanie w zależności od potrzeb co najmniej jednego opiekuna w każdej gminie, w przypadku powołania większej ich liczby gmina miała być dzielona na okręgi opiekuńcze. Wyboru opiekuna na trzyletnią kadencję dokonywała rada gminna na wniosek gminnej komisji opieki społecznej. Funkcja opiekuna miała charakter honorowy, jego zadania polegały na: inicjowaniu działań opiekuńczych i współdziałaniu w ich realizacji z władzami gminnymi; dbałości o sposób świadczenia opieki względem potrzebujących; badaniu stanu majątkowego podopiecznych opieki społecznej; komunikowaniu władzom gminnym spostrzeżeń dotyczących funkcjonowania lokalnej opieki społecznej; składaniu co najmniej raz w roku sprawozdania z działalności. Rozporządzenie wykonawcze Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11.04.1929 doprecyzowało zakres obowiązków opiekunów, narzucając równocześnie gminom sztywne terminy obligujące do powo-

łania opiekunów jeszcze w połowie tego roku. Mimo występujących w wielu gminach trudności w znajdowaniu odpowiednich kandydatów do końca 1929 powołano w kraju ok. 20 tys. opiekunów społecznych, w 1932 było ich 23,6 tys., w 1938 21,6 tys. Wraz z upowszechnianiem w latach 30. otwartych form opieki nad dziećmi (**rodziny zastępcze**, wsparcie dla rodzin z dziećmi) zwiększała się liczba zadań opiekunów bezpośrednio związanych z opieką nad dziećmi. Dekretem z 22.10.1947 przepisy o opiekunach społecznych rozciągnięto na powojenny obszar państwa polskiego, jednak wraz ze stalinizacją zasad opieki społecznej instytucja opiekunów uległa likwidacji.

Źródła: Dekret z dnia 22 października 1947 r. w sprawie mocy obowiązującej niektórych przepisów ustawodawstwa z zakresu opieki społecznej, DzU 1947, nr 65, poz. 389; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; S. Grocholski, E. Chwalewik, *O opiekunach społecznych i komisjach opieki społecznej. Zbiór przepisów z wyjaśnieniami*, Warszawa 1929; Mały Rocznik Statystyczny 1939; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 11 kwietnia 1929 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie ustanowienia opiekunów społecznych i sposobu wykonywania przez nich obowiązków, DzU 1929, nr 30, poz. 291; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiekunach społecznych i komisjach opieki społecznej, DzU 1928, nr 29, poz. 267.

[J. J.]

OPIEKUNOWIE SPOŁECZNI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – instytucja mająca na celu realizację zadań z zakresu organizacji i koordynacji opieki społecznej w PRL. W praktyce było to przywrócenie stanu z okresu II Rzeczypospolitej (zlikwidowanego po II wojnie światowej). Instytucja opiekuna społecznego została powołana uchwałą Rady Ministrów z 5.03.1959 i była pokłosiem procesu odbudowy systemu opieki społecznej w PRL oraz zamiaru przekazania przez państwo działań z tego zakresu w ręce osób dysponujących odpowiednimi kwalifikacjami. Istotna była również chęć przejścia z opieki społecznej biernej do aktywnej (docierającej do potrzebujących) oraz stworzenia sieci pracowników, którzy będą prowadzić działalność w wymiarze lokalnym. Na tej podstawie Minister Pracy i Opieki Społecznej 27.10.1959 powołał powiatowych, miejskich i dzielnicowych opiekunów społecznych z zadaniem działania na rzecz: poprawy warunków materialnych, socjalnych i wychowawczych, pomocy dla dzieci i młodzieży, które były pozbawione właściwej opieki, pomocy rodzinom pozbawionym dochodu w wyniku śmierci lub choroby jedynego żywiciela rodziny, opieki nad osobami w podeszłym wieku, ograniczania takich zjawisk, jak alkoholizm czy prostytucja. Z założenia opiekunowie społeczni mieli współpracować z organami władzy i administracji państwowej, sądami, prokuratorami, zakładami pracy, szkołami, zakładami wychowawczymi i organizacjami społecznymi zajmującymi się działalnością opiekuńczą. Opiekunowie powiatowi (lub miejscy) byli etatowymi pracownikami wydziałów zdrowia prezydiów rad narodowych i działali w poprzez sieć terenowych opiekunów społecznych. Ci ostatni (rejonowi, gromadzcy, zakładowi, specjalistyczni) pełnili swą funkcję honorowo. W 1966 funkcji tej nadano nową nazwę: „pracownik socjalny" i wpisano do spisu zawodów, co umożliwiało profesjonalizację działalności i rozwój odpowiednich placówek edukacyjnych (z czasem do poziomu studiów wyższych). Powstało też czasopiśmiennictwo branżowe („Biuletyn Opiekuna Społecznego).

Źródła: M. Brenk, *45 lat zawodu „pracownik socjalny" w Polsce*, „Praca Socjalna" 2013, nr 1; A. Oleszczyńska, *Pracownik socjalny. Rozważania z okazji jubileuszu*, „Opiekun Społeczny" 1976, nr 1; R. Pląsek, *Przemiany polskiego systemu opieki społecznej w latach 1945–1989*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja" 2014, nr 24; *Polityka społeczna i służby społeczne w PRL*, red. J. Rosner, Warszawa 1972; Uchwała nr 92 Rady Ministrów z dnia 5 marca 1959 r. w sprawie powołania opiekunów społecznych, „Monitor Polski" 1959, nr 32, poz. 145; D. Zalewski, *Opieka i pomoc społeczna. Dynamika instytucji*, Warszawa 2005; Zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 27 października 1959 r. o zakresie i trybie działania opiekunów społecznych, „Monitor Polski" 1959, nr 93, poz. 496; F. Zieliński, *Organizacja sieci terenowych opiekunów społecznych*, „Biuletyn Opiekuna Społecznego" 1960, nr 1.

[K. Ch.]

ORZESZKOWA ELIZA – ur. 6.06.1841 w Miłkowszczyźnie k. Grodna, zm. 18.05.1910 w Grodnie; jedna z najwybitniejszych polskich pisarek okresu pozytywizmu, kandydatka do literackiej Nagrody Nobla w 1904, działaczka feministyczna i społeczna. W 1858 wyszła za mąż za Piotra Orzeszkę i zamieszkała z nim w Ludwinowie. Tam w 1862 wspólnie z bratem męża Florentynem założyła szkółkę wiejską dla 20 chłopców. Po rozstaniu z zesłanym na Syberię mężem oraz przeprowadzce do Grodna szeroko zaangażowała się w działalność społeczną. W latach 90. XIX wieku wspierała materialnie miejscowe dzieci i młodzież, pozyskując stypendia dla najbardziej uzdolnionych uczniów. We własnym domu zorganizowała m.in. czytelnię dla dzieci uczęszczających do szkół miejskich oraz miejsce nauki zajęć praktycznych. Prowadziła również tzw. „uniwersytet", w którym odbywało się tajne nauczanie kilkunastu młodych dziewcząt ze środowiska inteligencji, w ramach którego wykładała literaturę polską oraz historię Polski. Aktywnie uczestniczyła w działalności ruchu kobiecego zaboru rosyjskiego, zorganizowany w 1891 w Warszawie tajny zjazd kobiet dedykowany był 25-leciu jej twórczości. W okresie rewolucji 1905 była inicjatorką licznych spotkań, wieców, odczytów poświęconych prawom kobiet, rozwijała działalność filantropijną, domagała się przywrócenia praw języka polskiego w życiu publicznym i oświacie Litwy i Białorusi. Od 1905 pisała w polskim dzienniku „Kurier Wileński", którego redakcją literacką kierowała od 1907. W ostatnich latach życia w Grodnie nadal wspierała zdolnych uczniów, prowadziła ochronkę dla dzieci, a także stowarzyszenie miłośników sceny i sztuki „Muza".

Źródła: M. Dajnowicz, M. Siedlecki, W. Wróbel, *Słownik biograficzny kobiet kultury. Białystok i województwo podlaskie*, cz. I, Białystok 2017; J. Detko, *Eliza Orzeszkowa*, Warszawa 1971; A. Drogoszewski, *Eliza Orzeszkowa 1841–1910*, Warszawa 1933; E. Jankowski, *Eliza Orzeszkowa*, Warszawa 1988; Z. Klarner, *Eliza Orzeszkowa*, Warszawa 1947.

[J. J.]

OSADA ROLNICZO-RZEMIEŚLNICZA W STUDZIEŃCU – ośrodek wychowawczy działający w ramach **Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych**. Celem osady była pomoc oraz otaczanie nadzorem i opieką nieletnich przestępców, zapobieganie demoralizacji i efektywna resocjalizacja, która wobec młodocianych skazanych miała odbywać się poza murami więzienia. Ośrodek oficjalnie otwarto 14.05.1876. Był to pierwszy powstały na ziemiach polskich zakład dla nieletnich przestępców. Powstał na wzór francuskiej kolonii dla nieletnich w miejscowości Mettray k. Tours. Do zakładu przyjmowano chłopców poniżej 15 roku życia. Pobyt w studzienieckim ośrodku trwał ok. 2–3 lat. System dzielił dzieci na „rodziny", czyli 15–20-osobowe grupy mieszkające pod opieką wychowawcy w osobnym domku. Ośrodek pierwotnie wyposażony był w kuchnię, jadalnię, miejsce do wspólnej nauki a także kaplicę, izbę dla chorych. Autorem systemu zajęć w zakładzie był **Walenty Miklaszewski**. Twierdził on, że zajęcia szkolne powinny opierać się na warsztatach, pracy na roli i zajęciach ogrodniczych. Grupy, do których włączano dzieci, podzielone były ze względu na wiek, charakter dziecka oraz stopień „zepsucia moralnego". Cechą systemu była poprawa poprzez wpajanie zasad moralnych, integrację, naukę i przygotowanie do podjęcia zawodu w przyszłości. Szkoła prezentowała wysoki poziom nauczania i była zarządzana w sposób wzorowy. W latach I wojny w Studzieńcu znajdował się szpital wojskowy. Część zabudowań ośrodka uległa zniszczeniu. W 1916 liczba podopiecznych wynosiła 260. W 1932 kontrolę nad zakładem przejął Piotr Suchan, który dokonał korzystnych zmian i reorganizacji. Wprowadzono system punktowy, w którym oceniano zachowanie wychowanków każdego dnia, oraz podniesiono i poszerzono poziom nauczania. Osada przerwała działalność na okres okupacji niemieckiej. Wznowiono ją w 1947. W 1963 na wzór Studzieńca utworzono Zakład Poprawczy w Konstancinie Łódzkim. U progu lat 90. nawiązano współpracę z ośrodkiem w Mettray.

Źródła: *Historia*, https://studzieniec.zp.gov.pl/historia/ [dostęp: 17.07.2023]; M. Michel, *Rozwój opieki nad dzieckiem przestępczym pod zaborami. Działalność Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych na rzecz wolności jednostki wykluczonej* [w:] *Niepodległościowe koncepcje i programy*

wychowania przełomu XIX i XX wieku. I Seminarium Polskiej Myśli Pedagogicznej Myśl o wychowaniu dla Polski niepodległej 1863–1914/18, red. B. Gola, D. Jagielska, J. Kostkiewicz, Kraków 2015; W. Miklaszewski, *O małoletnich przestępcach oraz Towarzystwie osad rolnych i przytułków rzemieślniczych: szkic ogólny*, Warszawa 1872; D. Raś, *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich. Propozycje prawników, lekarzy, działaczy społecznych i pedagogów oraz rozwój więziennictwa do połowy XX wieku,* Katowice 2006; *Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych*, „Kronika Rodzinna" 1872, nr 4; *Statut Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych*, Warszawa 1920; *Studzieniec a całokształt wychowania poprawczego w Polsce*, „Przyjaciel Szkoły" 1929, nr 6; H. Szymańska, *Z problemów przestępczości nieletnich w drugiej połowie XIX w. (Początki Zakładu Poprawczego w Studzieńcu)*, „Przegląd Penitencjarny" 1964, nr 2; *Ustawa Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych*, Warszawa 1874.

[A. H.]

OSIEDLA SZKOLNE – placówki o charakterze wychowawczo-edukacyjnym i wypoczynkowym organizowane przez szkoły i przeznaczone głównie dla dzieci miejskich. Osiedle szkolne definiowano jako „wiejskie ustronie, do którego szkoła wielkomiejska przenosi w stałych odstępach czasu na krótki pobyt kolejno swoje klasy". Ukształtowały się trzy typy osiedli: czynne cały rok, czynne wiosną i wczesną jesienią oraz czynne w dni wolne od zajęć. Idea przywędrowała do Polski z Niemiec. Osiedla szkolne powstawały od 1928. Cztery pierwsze w szkołach pod Warszawą (gimnazjum Haliny Gepner – Brwinów, gimnazjum J. Popielewskiej, J. Roszkowskiej – Nowinki gm. Jazgarzew, gimnazjum Towarzystwa im. Jana Zamojskiego – Olesin gm. Dembe Wielkie, gimnazjum im. Mikołaja Reja Zboru Ewangelicko-Augsburskiego – początkowo Chojnów następnie Banioszki, gm. Kąty). W kolejnych latach placówki pojawiały się w innych częściach kraju. Osiedla szkolne powstawały głównie w szkołach o poziomie gimnazjum, niekiedy w seminariach nauczycielskich i szkołach specjalnych. Idea nie zdobyła uznania w przypadku szkół powszechnych i zawodowych. Osiedla organizowały zarówno szkoły państwowe, jak też prowadzone przez podmioty prywatne. Inicjatywa założenia osiedla szkolnego zwykle leżała po stronie dyrekcji placówki. Ze względów zdrowotnych starano się je zakładać w pewnym oddaleniu od skupisk miejskich, na terenach zalesionych, z dostępem do wody (rzeka, jezioro lub inny zbiornik wodny). Osiedla miały wspomagać realizację kilku celów. Chodziło o „pomoc fizyczną, moralną i duchową dzieciom", względy społeczne (zacieranie różnic społecznych w grupie), wychowawcze (budowanie więzi społecznych, kształcenie umiejętności współpracy, otwartych postaw życiowych), pogłębienie pracy wychowawczej, aspekty społeczno-pedagogiczne (budowanie relacji szkoła rodzina). Pozytywne doświadczenia funkcjonowania osiedli szkolnych doprowadziły do utworzenia zbliżonej formy: wycieczkowych osiedli szkolnych.

Źródła: J. Bucholtzowa, *Osiedle jako teren współpracy rodziców ze szkołą*, „Osiedle Szkolne" 1937, nr 3; *Czy wiecie, co to jest Osiedle szkolne?*, „Osiedle Szkolne" 1936, nr 2; E. Łoz, *Zakładajmy osiedla szkolne na Kresach*, „Osiedle Szkolne" 1937, nr 3; „Osiedle Szkolne" 1935–1937; *Osiedla szkolne w Polsce*, „Osiedle Szkolne" 1937 nr 3; A. Rondthaler, *Osiedla szkolne w Polsce. Opis stanu osiedli. Praca dydaktyczna i wychowawcza na osiedlach*, Warszawa 1933.

[K. Ch.]

„OSIEDLE SZKOLNE" – rocznik wydawany pod redakcją Emanuela Łozińskiego w latach 1935–1937 przez zespoły szkół posiadających własne osiedla. Redakcja mieściła się przy ul. Młynarskiej 2 w Warszawie, w siedzibie I Gimnazjum Męskiego im. Sowińskiego. W skład komitetu redakcyjnego wchodzili: Stanisława Domańska, Janina Popielewska, Janina Roszkowska, Adolf Rondthaler, Bogumił Wilkoszewski. Czasopismo miało na celu propagowanie idei osiedli szkolnych w Polsce. W artykule E. Łozińskiego *Zakładajmy osiedla szkolne na Kresach* (1937) podnoszono wartość ośrodków wychowania i nauki oraz tworzenia osiedli na terenach Kresów Wschodnich według doświadczeń I Gimnazjum Miejskiego im. jen. Józefa Sowińskiego w Warszawie. Osiedla szkolne postrzegano jako miejsca integracji

rodziców ze środowiskiem wychowawczym, zaś szczególna rola miała przypadać tzw. matkom-opiekunkom, współpracującym z wychowawczyniami i czuwającym nad stanem zdrowia podopiecznych oraz dyscypliną. W czasopiśmie propagowano umiejscawianie osiedli szkolnych nad wodą w ramach akcji wychowania wodnego dzieci i młodzieży. W dziale *Kronika* zamieszczano informacje na temat nowych osiedli szkolnych, szkolnych schronisk wycieczkowych oraz rozwoju osiedli za granicą. Część czasopisma zatytułowana *Z pism i książek* zawierała najnowsze doniesienia z Dziennika Urzędowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, Biuletynu Międzynarodowego Komitetu Szkół na wolnym powietrzu oraz o wydawanych publikacjach i konferencjach na temat osiedli szkolnych. Na temat funkcjonowania poszczególnych osiedli i podejmowanych przez nie aktywności mogli wypowiadać się uczniowie w dziale *Głosy młodzieży*. Czasopismo zawierało sprawozdania z działalności „Zespołu szkół posiadających własne osiedla". Na jego łamach publikowali m.in.: Romana Pachucka, Emanuel Łoziński, Janina Buchholtzowa.

Źródła: J. Buchholtzowa, *Osiedle szkolne jako teren współpracy rodziców ze szkołą*, „Osiedle Szkolne" 1937, z. 3; E. Łoziński, *Zakładajmy osiedla szkolne na Kresach*, „Osiedle Szkolne" 1937, z. 3; D. Miszczakówna, *Gry polowe na Osiedlu*, „Osiedle Szkolne" 1936, z. 2; *Osiedle Szkolne* [w:] *Encyklopedia wychowania, Organizacja wychowania publicznego młodzieży*, t. 3, Warszawa 1937–1939; Z. Roykiewicz, *Budujmy osiedla szkolne nad wodą*, „Osiedle Szkolne" 1937, z. 3; *Z życia Zespołu*, „Osiedle Szkolne" 1936, 1937.

[M. N.]

OSTROWSKA LUDWIKA – ur. 5.09.1851 w Maluszynie, zm. 1926 w Maluszynie; działaczka społeczna, filantropka. Córka **Aleksandra Ostrowskiego**. Współpracowała z Towarzystwem Dobroczynności dla Chrześcijan w Nowo- Radomsku. Wspierała działalność misyjną Kościoła poprzez darowizny i zapisy na rzecz kościołów i zakonów, a także prowadzonych przez osoby duchowne i świeckie szpitali, zakładów i przytułków. Fundowała stypendia, których celem było wsparcie finansowe młodych kleryków oraz kandydatów do kapłaństwa, dzięki czemu mogli udać się na studia seminaryjne. Zainteresowana tematyką oświaty ludowej. Celem jej działalności była pomoc materialna i poprawa warunków mieszkaniowych, działalność na rzecz eliminowania analfabetyzmu, promowanie szkolnictwa elementarnego, ułatwianie dostępu do szkół, unowocześnianie i rozpowszechnianie szkolnictwa zawodowego zapewnienie opieki nad dziećmi pracujących matek, wspieranie edukacji dziewcząt. Propagatorka francuskiego systemu „pepinier". Polegał on na tworzeniu placówek, które łączą funkcję żłobka, przedszkola, ochronki i internatu. Inicjatorka powstania ochronki dla dzieci w Maluszynie. Założycielka systemu fundacyjno-stypendialnego, którego zadaniem było umożliwienie umieszczania dziewcząt w ośrodkach edukacji zawodowej. L. Ostrowska organizowała także własny kurs. Był to 3-letni program pracy w maluszyńskim pałacu, którego celem było kształcenie dziewcząt do roli służących. Obejmował on takie przedmioty jak: pisanie, czytanie, matematykę, prowadzenie wzorcowego gospodarstwa domowego, szycie, higienę, pielęgnowanie chorych. Współzałożycielka Zjednoczonego Koła Ziemianek. Wygłaszała referaty na temat wychowania dzieci i młodzieży, szczególną uwagę poświęcała edukacji dziewcząt. Wspierała także rozwój działalności spółdzielczej. L. Ostrowska oraz jej rodzice i rodzeństwo byli dobrodziejami takich placówek jak: szkoła elementarna w Radoszewicy, Trzebcach, Łysinach, Silniczce i Krzętowie.

Źródła: K. Studnicka-Mariańczyk, *Działalność dobroczynna i zaangażowanie społeczne Ludwiki hrabiny Ostrowskiej* [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiecy". Polki w realiach epoki*, t. 3, red. M. Klempert, M. Korybut-Marciniak, J. Kita, Łódź-Olsztyn 2014; K. Studnicka-Mariańczyk, *Ludwika hrabina Ostrowska-dziedziczka z Maluszyna (1851–1926)*, Warszawa 2015; K. Studnicka-Mariańczyk, *Ludwika Ostrowska – dzieciństwo i edukacja młodej dziedziczki z Maluszyna*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 31.

[A. H.]

OSTROWSKI ALEKSANDER – ur. 12.09.1810 w Warszawie, zm. 6.05.1896 w Maluszynie; W latach 1827–1829 studiował prawo na

Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1829–1830 przebywał z Henrykiem Potockim na studiach w Monachium, tam poznał Adama Mickiewicza. W 1830 służył w wojsku w stopniu oficera 5 pułku ułanów gen. Girolamo Ramorino. Osadzony w fortecy w Ołomuńcu, po amnestii nie udał się na emigrację. Wyznawał pogląd, iż praca na rzecz Polski poza granicami kraju jest bezużyteczna i szkodliwa. Po wyjściu na wolność zajął się prowadzeniem dóbr maluszyckich. W 1845 założył cukrownię w folwarku Sieliczka. Zaangażowany w działalność mającą na celu polepszenie bytu ludności wiejskiej. Fundował pensje emerytalne oficjalistom i służącym, a także wdowom po nich i sierotom. Założyciel szkółek wiejskich. Stworzył kasę wkładowo-pożyczkową, gdzie można było na procent zachować zaoszczędzone pieniądze, dzięki czemu potrzebujący mogli otrzymywać pożyczki. W działalności na rzecz oświaty organizowanej na terenie majątku wspierał aktywność swojej żony Heleny Ostrowskiej, która sprawowała bezpośredni nadzór nad szkołami. A. Ostrowski pełnił oficjalną funkcję zwierzchnią. W szkołach dbano o odpowiedni dobór nauczycieli, korzystne warunki bytowe, a także opiekę medyczną. W Maluszynie postawiono szpital, który prowadził felczer Józef Bogdański. Nauczyciele mogli korzystać ze zbiorów biblioteki Ostrowskich. Dobra maluszyckie posiadały szkoły w: Maluszynie, Silniczce, Radoszewicy, Krzętowie i Trzebcach. Od 1848 redaktor „Roczników Gospodarstwa Krajowego". W 1858 został radcą Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego z guberni kaliskiej oraz wiceprezesem (od 1859) Towarzystwa Rolniczego. W 1861 został członkiem Rady Stanu. W 1863 dyrektor Komisji Spraw Wewnętrznych. W 1882 jako pierwszy wprowadził w swojej cukrowni oświetlenie elektryczne z wykorzystaniem lamp łukowych.

Źródła: L. Górski, *Aleksander Ostrowski,* Warszawa 1896; K. Studnicka-Mariańczyk, *Domena Ostrowskich z Maluszyna. Przykład przemian kapitalistycznych w polskim rolnictwie XIX wieku*, Warszawa 2014; K. Studnicka-Mariańczyk, *Helena z Morsztynów Ostrowska (1815–1888) – fundatorka i animatorka edukacji z Maluszyna*, „Echa Przeszłości" 2022, nr 23; K. Studnicka-Mariańczyk, *Siedziba ziemiańska rodziny Ostrowskich z Maluszyna*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2009, z. 10.

[A. H.]

OSUCHOWSKI ANTONI – ur. 13.06.1849 w Paryżu, zm. 9.01.1928 w Warszawie; prawnik, działacz narodowy. Pochodził z rodziny polskich emigrantów. Absolwent polskiej szkoły Batignolles oraz II Gimnazjum w Warszawie. Od 1866 student Wydziału Prawa i Administracji Szkoły Głównej w Warszawie. Adwokat przysięgły Sądu Okręgowego w Warszawie w latach 1876–1922. Celem jego społecznej działalności było wspieranie oświaty oraz rozwoju kultury polskiej pod zaborami i na emigracji. Działał głównie na terenie Wielkopolski, Śląska Cieszyńskiego, Warmii i Mazur. Współtwórca Centralnego Komitetu dla Śląska, Kaszub i Mazur. Było to trójzaborowe stowarzyszenie, które działało na rzecz inicjowania i wspierania ruchu narodowego (istniało do 1921). Współpracował m.in. z **Henrykiem Sienkiewiczem** i Erazmem Piltzem. Pozyskiwał fundusze na realizację wielu przedsięwzięć, m.in. na fundusz wydawniczy Krakowskiej Akademii Umiejętności oraz Polską Macierz Szkolną, której był prezesem (1905–1908). Wspierał finansowo polskich studentów w Gdańsku. Współpracował także z Towarzystwu Czytelni Ludowych i Poznańskim **Towarzystwem Naukowej Pomocy**. Aktywnie działał na rzecz Macierzy Szkolnej Śląska Cieszyńskiego, która sprzeciwiała się germanizacji i czechizacji tamtejszej ludności polskiej. Dobroczyńca polskiej prasy na Śląsku. Założyciel Seminarium Nauczycielskiego w Cieszynie oraz podobnego ośrodka w Ursynowie. Od 1904 członek Towarzystwa Tajnego Nauczania w Warszawie oraz Towarzystwa Kursów Naukowych w Warszawie (1906). Prezes Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie w latach 1913–1914. Współzałożyciel **Generalnego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce** (1915). W 1918 zainicjował powstanie Warszawskiego Komitetu Obrony Lwowa. Założyciel Towarzystwa Opieki Kulturalnej nad Polakami za Granicą im. A. Mickiewicza (1922).

Źródła: W. Hujda, *Zarys historii wojennej 19-go Pułku Piechoty „Odsieczy Lwowa"*, Warszawa 1928; J. Hulewicz, *Antoni Osuchowski* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979; *Memoryał Antoniego Osuchowskiego Prezesa Towarzystwa „Polskiej Macierzy Szkolnej" przesłany Kołu Polskiemu w Petersburgu w kwietniu 1907 r.*, Warszawa 1907; A. Osuchowski, *Bóg i Ojczyzna. Książka do nabożeństwa z dodatkiem dziejów narodu polskiego*, Warszawa 1926; *Sprawozdanie Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego, 1886/1887*, Cieszyn 1887; *Ś.p. Antoni* Osuchowski, „Żołnierz Polski" 1928, nr 4.

[A. H.]

OŚRODEK OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZY RTPD „HELENÓW" – ośrodek opiekuńczo-wychowawczy należący do działającego w ramach Polskiej Partii Socjalistycznej **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**, a od 1926 **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Powstał jako fundacja Kazimierza i Bronisława Dłuskich, którzy przekazali jesienią 1922 na cele działalności opiekuńczej swą posiadłość w Międzylesiu k. Warszawy z zastrzeżeniem dotyczącym świeckiego charakteru placówki i nazwania jej na cześć ich zmarłej córki Heleny. Do opartej na nowoczesnej formule działalności placówki trafiały sieroty, półsieroty, dzieci z problemami zdrowotnymi i dzieci z biednych rodzin robotniczych. Podopieczni podzieleni byli na dwie grupy – przedszkolną (w wieku 2–7 lat) oraz szkolną (7–16 lat), przeciętnie było ich ok. 80. W ośrodku działały przedszkole oraz szkoła realizująca program I klasy szkoły powszechnej (dzieci starsze uczyły się w okolicznych szkołach). W ośrodku powstały również pracownie zawodowe dla chłopców (introligatornia, stolarnia) i dziewcząt (roboty ręczne), chłopcy po zdaniu egzaminu mogli uzyskać tytuł majstra. Opiekunowie starali się zbudować w ośrodku rodzinną atmosferę, w jego funkcjonowaniu dużą rolę odgrywał samorząd dziecięcy, dzieci miały aktywnie uczestniczyć w procesie wychowawczym. W 1927 powstała kasa oszczędnościowa dla podopiecznych. Od 1924 w „Helenowie" organizowane były **kolonie letnie**, w których rocznie uczestniczyło ok. 400 dzieci, na kolonie kierowały je związki zawodowe i **kasy chorych**. W trakcie tych kolonii podopieczni ośrodka wyjeżdżali na kolonie letnie w innych miejscowościach. W okresie okupacji ośrodek kontynuował działalność, większość podopiecznych stanowiły sieroty wojenne kierowane do „Helenowa" przez **Radę Główną Opiekuńczą**. Dzieci zostały wyprowadzone z placówki w sierpniu 1944, następnie Niemcy zaminowali ośrodek, który w 1945 został doszczętnie zniszczony.

Źródła: B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; W. Stojanowski, *Ośrodek TPD Helenów (1922–2002), część I*, *Ośrodek TPD „Helenów" ma już 90 lat część I*, https://zg.tpd.org.pl/pl/nasza-historia-2/historia/131-placowki-tpd/887-osrodek-tpd-helenow-ma-juz-90-lat-czesc-i.html [dostęp: 12.01. 2024]; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70., 80. XX wieku). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020.

[J. J.]

OŚRODEK TPD „HELENÓW" – placówka opiekuńczo-wychowawcza **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** kontynuująca przedwojenne tradycje **Ośrodka Opiekuńczo-Wychowawczego „Helenów"** prowadzonego przez **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** w Międzylesiu k. Warszawy. Decyzja o odbudowie „Helenowa" podjęta została po reaktywacji Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w 1957. Nawiązującą do przedwojennych tradycji i ówczesnych realiów koncepcję programową ośrodka opracował **Aleksander Landy**, wiążąc ją ściśle z rozwijającymi się **poradniami społeczno-wychowawczymi Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Wychodząc z założenia o wyższości opieki rodziny nad opieką zakładową zakładał relatywnie krótki pobyt potrzebujących wsparcia dzieci w ośrodku. Placówka uruchomiona została jesienią 1963 jako Ośrodek Szkolnictwa Specjalnego i Wychowawczego, początkowo zaplanowany dla 60 „dzieci zmęczonych psychicznie", które kierowane miały być do niego z obszaru Warszawy przez **poradnie społeczno-wychowawcze**. Dalsza rozbudowa odbywała się w ramach akcji budownictwa szkół na 1000-lecie państwa polskiego. Od 1961 na terenie ośrodka organizowano

kolonie letnie TPD, w 1964 powstała w jego ramach szkoła podstawowa. W ośrodku, jako pierwszym w kraju, zatrudnieni byli na stałe asystent społeczny, psycholog, wychowawca do terapii psychopedagogicznej oraz lekarz i pielęgniarka. Po rozbudowie, od 1967 w ośrodku przebywało już ok. 120–130 dzieci, kierowanych przez poradnie wychowawczo-zawodowe. W 1982 działały w nim 3 pracownie terapii języka polskiego, 2 pracownie matematyczne oraz pracownia logopedyczna, psychologiczna i asystenta społecznego. Od 1983 w ośrodku przebywały zarówno dzieci dyslektyczne, jak i dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym, dzięki czemu powstała pierwsza tego typu placówka integracyjna w kraju. W 2022 ośrodek został przekształcony w Centrum Rehabilitacji, Edukacji i Opieki TPD „Helenów", na które złożyły się Specjalny Ośrodek TPD „Helenów", Niepubliczny Rehabilitacyjny Zakład Opieki Zdrowotnej, Pracownia Profilaktyki i Wspomagania Rozwoju.

Źródła: W. Stojanowski, *Ośrodek TPD Helenów (1922–2002), część I*, Ośrodek TPD „Helenów" ma już 90 lat część I, https://zg.tpd.org.pl/pl/nasza-historia-2/historia/131-placowki-tpd/887-osrodek-tpd-helenow-ma-juz-90-lat-czesc-i.html [dostęp: 12.01.2024]; W. Stojanowski, *Ośrodek TPD Helenów (1922–2002), część II*, https://zg.tpd.org.pl/pl/nasza-historia-2/historia/131-placowki-tpd/886-osrodek-towarzystwa-przyjaciol-dzieci-helenow-cz-2.html [dostęp: 12.01.2024]; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965; J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70., 80. XX wieku). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020.

[J. J.]

OŚRODKI ADOPCYJNO-OPIEKUŃCZE TPD – placówki tworzone przez **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** od 1960, gdy w Warszawie przy Okręgu Stołecznym TPD powstał pierwszy ośrodek adopcyjny w Polsce (od 1962 pod nazwą Ośrodek Przysposobienia Dzieci). Prowadzili go m.in.: prezes Okręgu Stołecznego **Jan Starczewski**, wiceprezes Krystyna Krzywiec, Teresa Strzembosz, Zofia Dembińska. prof. Andrzej Stelmachowski, prof. Adam Strzembosz, prof. Franciszek Groer, prof. Seweryn Szer, mec. Kazimierz Dyszlewski, dr Lidia Dzieniszewska-Klepacka. Ośrodki w pierwszych latach zajmowały się adopcją dzieci. Ośrodek w Warszawie w 1960 powołał sekcję adopcyjną z poradnią. Od 1965 ośrodki organizowały rodziny zastępcze, od 1968 rodzinne domy dziecka, od 1979 rodziny zastępcze terapeutyczne. Współpracowały z Wydziałem Zdrowia i Opieki Społecznej, Stołecznym Ośrodkiem Matki i Dziecka, Instytutem Matki i Dziecka, pielęgniarkami społecznymi ze szpitali położniczych, domami małego dziecka, z sądem dla nieletnich. Zakres działania regulowała Uchwała Prezydium Zarządu Głównego TPD z 29 lipca 1975. Zadaniami ośrodków było: zapobieganie odrzuceniu dziecka przez rodziców własnych, dobór kandydatów na rodziców adopcyjnych, zastępczych dla rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, dobór dzieci kwalifikujących się do rodzin adopcyjnych, zastępczych i rodzinnych domów dziecka, organizowanie przy pomocy Zarządu Wojewódzkiego TPD warunków materialnych dla rodzinnych domów dziecka (mieszkanie, wyposażenie, budżet), kształcenie i sprawowanie opieki oraz nadzoru nad rodzinami zastępczym, komitetami opiekuńczymi domów dziecka. Warszawski ośrodek powierzał do adopcji ok. 60 dzieci rocznie, najwięcej pod koniec lat 80. XX wieku. W 1994 na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej spośród dotychczasowych 49 placówek pozostało 9 ośrodków adopcyjno-opiekuńczych TPD. Ich działalność uregulowało Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 19.10.2007 w sprawie Ośrodków Adopcyjno-Opiekuńczych. W 1998 **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** prowadziło 14 placówek, w 2021 – 7.

Źródła: H. Kmiotek, E. Malicka, M. Stupak, *50 lat działalności Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie* Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, http://adopcjatpd.pl/ wp-content/uploads/2016/01/biuletyn.pdf [dostęp: 6.02. 2023]; J. Matejek, *Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych*, Kraków 2008; R. Pawłowska, *Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze a kompensacja sieroctw a dziecięcego*, Gdańsk 1993; *Wykaz ośrodków adopcyj-*

nych w Polsce w 2021 r. https://www.domydziecka.org/uploadUser/file/adopcja/wykaz_osrodkow_adopcyjnych_w_polsce_2021.pdf [dostęp: 6.02.2023].

[A. M.-S.]

OŚRODKI OPIEKUNA SPOŁECZNEGO – placówki organizujące działalność pomocową będące częścią procesu włączania opieki społecznej do systemu ochrony zdrowia. Działały w zespołach opieki zdrowotnej, podlegały Ministerstwu Zdrowia i Opieki Społecznej, zdominowały system pomocy społecznej. Powstawały od 1963, gdy w formie eksperymentu powołano pierwsze ośrodki opiekuna społecznego (zespoły specjalistów) w Łodzi-Bałutach, Warszawie-Ochocie, Tczewie, Cieszynie, Bytomiu, Mogilinie, Inowrocławiu. Rekrutowały na stanowiska opiekunów społecznych, szkoliły ich, zajmowały się rozwiązywaniem niektórych problemów społecznych (patologie, alkoholizm, demoralizacja młodzieży), organizowały pomoc dla dzieci i inwalidów. W 1980 było 425 ośrodków, w 1985 – 454. Miały stanowić metodyczno-organizacyjne wsparcie dla etatowych i terenowych opiekunów społecznych. Lokowane przy medycznych przychodniach obwodowych, a od 1975 również przy zespołach opieki zdrowotnej. Celem ich powstania było usprawnienie współpracy pomiędzy służbą zdrowia a opieką społeczną, doszkalanie pracowników opieki, poprawa poziomu świadczeń opiekuńczo-zdrowotnych w środowisku lokalnym. Zatrudniano w nich pracowników socjalnych, prawników, pedagogów, psychologów, socjologów. Ośrodki miały stanowić metodyczno-organizacyjne wsparcie dla etatowych i terenowych opiekunów społecznych. Zajmowały się rozpoznawaniem potrzeb w zakresie pomocy społecznej, ich analizą i oceną oraz wnioskowaniem do terenowych organów administracji państwowej o przyznanie określonego świadczenia. Stanowiły podstawowe jednostki organizacyjne pomocy społecznej. Na wniosek kierownika wydziału zdrowia i opieki społecznej dokonywały czynności nadzorczych w stosunku do właściwych organów prezydiów rad narodowych. Działały na poziomie powiatów, po ich likwidacji większość kompetencji w zakresie działań ośrodków przekazano gminom. Działały do 1989.

Źródła: K. Chaczko, *„Polska w soczewce". Ewolucja oraz modernizacja systemu opieki i pomocy społecznej w perspektywie instytucjonalnej*, „Rocznik Administracji Publicznej" 2016, nr 2; P. Grzywna, J. Lustig, M. Mitręga, N. Stępień-Lampa, B. Zasępa, *Polityka społeczna. Rozważania o teorii i praktyce*, Katowice 2017; Instrukcja nr 1/69 Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 31 stycznia 1969 r. w sprawie ośrodka opiekuna społecznego, Dz. Urz. MZiOS 1969, nr 4, poz. 12; W. Koczur, *Pracownicy socjalni w polskim systemie pomocy społecznej. Kilka uwag w kontekście ewolucji systemu*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2021, t. XXI, z. specjalny; M. Kozak, *Od opieki do pomocy społecznej – przemiany w podlubelskiej gminie. W trzydziestolecie „Proszę i polecam" premiera Tadeusza Mazowieckiego*, „Praca Socjalna" 2020, nr 2; A. Rak, *Rola i zadania ośrodka opiekuna społecznego*, „Biuletyn Opiekuna Społecznego" 1969, nr 3.

[A. M.-S.]

OŚRODKI RESOCJALIZACYJNE I REWALIDACYJNE – placówki wychowawcze przeznaczone dla dzieci i młodzieży w wieku od 3 do 25 lat z niepełnosprawnością w stopniu głębokim posiadających orzeczenie o potrzebie zajęć rewalidacyjno-wychowawczych oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi, z których jedną z niepełnosprawności jest niepełnosprawność intelektualna, także posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Wyszczególnia się ośrodki o charakterze resocjalizacyjnym i resocjalizacyjno-rewalidacyjnym. Ich funkcjonowanie reguluje ustawa z 1991 o systemie oświaty, działają na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 2011, 2013 i Ministra Edukacji i Nauki z 2023. Placówki resocjalizacyjne zapewniają całodobową opiekę, dostarczając pomoc psychologiczno-pedagogiczną, terapeutyczną i usprawniającą ruchowo, resocjalizacyjną, rewalidacyjną i profilaktyczno-wychowawczą. Ich celem jest umożliwienie nabywania umiejętności, kompetencji społecznych ułatwiających prawidłowe funkcjonowanie w środowisku rodzinnym i społecznym. Prowadzą zajęcia sportowe, turystyczne, rekreacyjne i kulturalno-oświatowe, z uwzględnieniem możliwości psychofizycznych wychowanków. Podstawową formą organizacyjną w placówkach resocjalizacyjnych jest grupa wychowawcza licząca: w przypadku wy-

chowanków z upośledzeniem w stopniu głębokim – do 4, w przypadku wychowanków z upośledzeniem umysłowym z niepełnosprawnościami sprzężonymi — do 8, z tym że w przypadku, gdy jedną z niepełnosprawności jest autyzm, w tym zespół Aspergera — do 4. Ośrodek prowadzi działalność przez cały rok szkolny z wyjątkiem sobót i dni wolnych od pracy, nie mniej niż 8 godzin dziennie. W 2022 funkcjonowały 24 placówki przeznaczone dla nieletnich z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, w tym: dla chłopców – 14, dla dziewcząt – 9, koedukacyjny – 1.

Źródła: G. Dobińska, *Funkcjonowanie wychowanków młodzieżowego ośrodka wychowawczego o charakterze resocjalizacyjno-rewalidacyjnym*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej" 2019, nr 36; Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach, DzU 2011, nr 109, poz. 631; Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 23 kwietnia 2013 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania zajęć rewalidacyjno-wychowawczych dla dzieci i młodzieży z upośledzeniem umysłowym w stopniu głębokim, DzU 2013, poz. 529; Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie niektórych publicznych placówek systemu oświaty, DzU 2023, poz. 651.

[A. M.-S.]

OŚRODKI SZKOLNO-WYCHOWAWCZE – powstałe na podstawie **ustawy z 15.07.1961 o rozwoju systemu oświaty i wychowania** placówki dla dzieci i młodzieży przewlekle chorych, opóźnionych w rozwoju umysłowym i upośledzonych fizyczne lub umysłowo. Realizowały obowiązek edukacyjny i wychowawczy, także poza ośrodkiem. Prowadziły praktyczną naukę zawodu oraz zajęcia z przedmiotów zawodowych. Stanowiły instytucjonalne wsparcie dla dzieci wymagających opieki, wychowywanych w rodzinie, a jednocześnie zakładały realizację odgórnie wyznaczonych ideologicznych celów wychowania oraz propagowanie propaństwowych wartości. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 11.08.2017 w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych wprowadziło definicję ośrodków jako placówek przeznaczonych dla dzieci i młodzieży, które z powodu niepełnosprawności lub zagrożenia niedostosowaniem społecznym nie mogą uczęszczać do szkoły w miejscu zamieszkania, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, młodzieżowego ośrodka socjoterapii lub nie mogą przebywać w bursie. Ośrodek wychowawczy zapewnia wychowankom realizację obowiązku szkolnego i obowiązku nauki poza ośrodkiem. Do ośrodków kierowano dzieci wymagające stosowania specjalnych oddziaływań wychowawczych, pomocy psychologiczno-pedagogicznej i zajęć rewalidacyjnych, posiadające orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane ze względu na niepełnosprawność. Pobyt dzieci trwał od czasu zakończenia wychowania przedszkolnego lub ukończenia nauki w szkole wchodzącej w skład ośrodka lub w szkole, nie dłużej jednak niż do końca roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym wychowanek kończy 24. rok życia (w przypadku wychowanków niepełnosprawnych) lub 21. roku życia (osoby zagrożone niedostosowaniem społecznym). W 2022 istniały w Polsce 24 młodzieżowe ośrodki wychowawcze dla nieletnich z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Źródła: W. Gasik, *Rozwój szkolnictwa specjalnego i pedagogiki specjalnej w Polsce Ludowej (od 1973)* [w:] *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauersberg, Warszawa 1990; W. Hanuszewicz, *Kształcenie specjalne u progu nowych wyzwań*, http://www.oswdamnica.edu.pl/aktualnosci/materiały/sympozjum/Ksztalcenie_sp.pdf [dostęp: 15.03. 2023]; S. Mauersberg, *Opieka nad dzieckiem i szkolnictwo specjalne* [w:] *Historia wychowania wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1984; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania, DzU 2017, poz. 1606; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160.

[A. M.-S.]

OŚRODKI WCZESNEJ INTERWENCJI – placówki wczesnej rehabilitacji i stymulacji rozwoju dzieci, ich pierwowzorem był utworzony w 1977 Ośrodek Konsultacyjny dla Dzieci Specjalnej Troski prowadzony przez **Krajowy Komitet Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski** pod opieką naukową Instytutu Psychoneurologicznego w Warszawie. Jego działania były skierowane do dzieci i ich rodziców. Prowadzony przez Krystynę Mrugalską. Pierwotnie siedziba mieściła się w biurze Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, następnie została przeniesiona do Instytutu Psychiatrii i Neurologii. Na jego wzór powołano Ośrodek Wczesnej Interwencji. Cele ośrodka określone regulaminem Prezydium ZG TPD z 1983 obejmowały tworzenie warunków wczesnej rehabilitacji, stymulacji rozwoju psychoneurologicznego dzieci. Realizowano je poprzez: ustalenie specjalistycznej diagnozy lekarsko-psychologicznej, opracowanie programu postępowania w rozwoju dziecka, usprawnianie i stymulowanie rozwoju (grupowe i indywidualne, stacjonarne i wyjazdowe), udzielanie rodzicom instruktarzu pomocy psychologicznej, interweniowanie w sprawach dzieci i rodzin, propagowanie idei wczesnej interwencji. Ośrodki prowadziły działalność profilaktyczną skierowaną do matek z dziećmi, kierując ich do poradni genetycznych z powodu ryzyka urodzenia drugiego dziecka upośledzonego umysłowo. Formami pracy były: indywidualne konsultacje, programowanie, realizowanie indywidualnej rehabilitacji i terapii, stymulacja, terapia, rehabilitacja w małych zespołach (muzyczno-ruchowa, zabawy rozwijające, ruchowo-plastyczne); terapia kontaktu rodzic-dziecko; terapia rodzin. Rodziny wspierane były przez psychologów klinicznych, neurologów, psychiatrów, pedagogów, terapeutów, rehabilitantów, logopedów. Ośrodki udzieliły pomocy tysiącom rodzin oraz przeszkoliły setki osób. W 1990 funkcjonowało 8 ośrodków wczesnej interwencji, w 2018 w strukturach Polskiego Stowarzyszenia na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną działało 30 ośrodków.

Źródła: *2018 – Rok Wczesnej Interwencji*, https://rwi.psoni.org.pl/category/news/ [dostęp: 17.07.2023]; R. Piotrowicz, *Wczesna interwencja w systemie wsparcia dziecka i rodziny – kompleksowe rozwiązanie PSONI* [w:] *Wczesna interwencja – wsparcie dziecka i rodziny, Materiały z sympozjum naukowego*, Warszawa 2018; L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

OŚRODKI WSPARCIA DZIENNEGO – jednostki organizacyjne wspierania rodziny przeznaczone dla różnych grup społecznych. Celem ich działalności jest pomoc w opiece i wychowaniu dzieci z rodzin z trudnościami w sprawowaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Cele statutowe zostały określone w rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 9.12.2010 w sprawie środowiskowych domów samopomocy. Rozporządzenie uściślało sposób funkcjonowania, kierowanie i przyjmowanie do domów, kwalifikacje osób świadczących usługi, standardy opieki oraz dostosowanie obiektów do niezbędnych standardów. Placówki zgodnie z założeniem rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie środowiskowych domów samopomocy były prowadzone przez gminy lub przez podmiot, któremu gmina zleciła jego prowadzenie, tj. kościoły, fundacje, osoby prywatne. W pracy nad dzieckiem współdziałano z rodzicami, opiekunami oraz placówkami oświatowymi i podmiotami leczniczymi. Uczestnictwo w zajęciach prowadzonych w ośrodkach jest dobrowolne i bezpłatne. Do ośrodków dziennego wsparcia zalicza się: środowiskowy dom samopomocy, dzienny dom pomocy, dom dla matek z małoletnimi i kobiet w ciąży, schronisko i dom dla bezdomnych oraz klub samopomocy. W celu wzmocnienia funkcji opiekuńczych rodziny dziecko mogło korzystać z: kół zainteresowań, świetlic, klubów, ognisk wychowawczych. Ich celem było przełamanie trudności szkolnych oraz organizacja wolnego czasu. Forma specjalistyczna oferowała realizację programu psychokorekcyjnego lub psychoprofilaktykę (terapia psychologiczna, pedagogiczna, rehabilitacja, resocjalizacja). Ośrodki prowadziły działalność edukacyjną po-

przez poszerzenie świadomości zdrowotnej, przygotowanie do wejścia na rynek pracy, edukację regionalną czy udział w różnych formach działań edukacyjnych. W 2015 istniało 760 domów, z których korzystało 28 059 osób. W 2022 funkcjonowało 855 placówek, do których uczęszczało 36 216 osób.

Źródła: A. Lisowski, *Placówka wsparcia dziennego – jak zrealizować zadanie gminy z ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej?* https://doradcawpomocyspolecznej.pl/artykul/placowka-wsparcia-dziennego-jak-zrealizowac-zadanie-gminy-z-ustawy-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej [dostęp: 31.01.2024]; B. Nowak, *Ośrodki wsparcia* dziennego, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2004, nr 7; P. Sikora, *Ośrodki wsparcia dziennego* [w:] *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005; A. Szalast, *Rola ośrodków wsparcia dziennego we wspomaganiu funkcjonowania rodziny z dorosłym dzieckiem z niepełnosprawnością intelektualną i/lub psychiczną*, „Wychowanie w Rodzinie" 2012, nr 6; *Więcej środków na Środowiskowe Domy Samopomocy*, https://www.gov.pl/web/rodzina/wiecej-srodkow-na-srodowiskowe-domy-samopomocy [dostęp: 25.04. 2024].

[B. P.]

OŚRODKI ZDROWIA DO 1939 ROKU – placówki profilaktyczne nastawione na realizację ważnych celów społecznych w zakresie zdrowia publicznego, działające na styku ochrony zdrowia i opieki społecznej. Tworzenie tego typu placówek w Polsce zainicjowała w 1925 **Fundacja Rockefellera**, gdy powstały dwa pierwsze ośrodki (na Mokotowie w Warszawie i w powiecie skierniewickim), których celem miało być zapobieganie chorobom poprzez odpowiednią opiekę nad człowiekiem oraz jego otoczeniem. Działania opiekuńcze w ramach ośrodków kierowane były przede wszystkim do kobiet ciężarnych i dzieci w różnym wieku (niemowlę, dziecko w wieku przedszkolnym oraz szkolnym), a ich celem ograniczenie śmiertelności dzieci i niemowląt, jak też zachorowań na gruźlicę i choroby społeczne (w przypadku dzieci chodziło zwłaszcza o jaglicę) i rozwój higieny szkolnej. Ośrodki tworzone były przede wszystkim przez samorządy, z czasem dotowane przez zajmujące się sprawami zdrowia publicznego Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, a od 1932 przez **Ministerstwo Opieki Społecznej**, które zakładało powstanie 4–5 placówek w każdym powiecie, czyli ok. 1,5 tys. w skali kraju. W 1930 liczba ośrodków wyniosła 180, w 1935 było ich 310, zaś w końcu 1938 działało 648 placówek. Obok profilaktyki ośrodki prowadziły również, zwłaszcza na terenach wiejskich, działalność leczniczą niezbędną w przypadku chorób zakaźnych, czy opiekę nad matką i dzieckiem; zajmowały się także ratownictwem w przypadkach nagłych, zapewniały opiekę położniczą. W 1937 w 482 czynnych wtedy ośrodkach zdrowia działało 436 poradni przeciwgruźliczych, 444 poświęcone przeciwdziałaniu jaglicy, 364 działy opieki nad dzieckiem, 222 działy opieki nad matką oraz 322 działy higieny szkolnej. W myśl ustawy o publicznej służbie zdrowia z 15.06.1939 ośrodki zdrowia miały stać się podstawą budowy systemu powszechnej opieki zdrowotnej w Polsce.

Źródła: J. Danielski, *Pomoc lecznicza na wsi*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 4; *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce Odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; M. Kacprzak, *Powstanie i rozwój ośrodków zdrowia* [w:] *Ośrodki zdrowia w Polsce*, red. M. Kacprzak, Warszawa 1928; Mały Rocznik Statystyczny 1939.

[J. J.]

OŚRODKI ZDROWIA I OPIEKI – placówki opiekuńcze opieki otwartej organizowane w miastach w latach 30. XX wieku mające za zadanie skoncentrowanie w jednym miejscu działalności w zakresie opieki społecznej realizowanej wcześniej przez różne instytucje publiczne, a także koordynację inicjatyw organizacji społecznych. Ideą ich zakładania było osiągnięcie stanu, w którym beneficjentem pomocy była cała rodzina a nie, rozdzielnie, poszczególni jej członkowie. Ośrodki zdrowia i opieki realizo-

wały różnorodne zadania z zakresu opieki społecznej: wsparcie materialne, psychologiczne, pomoc w zakresie nabycia kompetencji zawodowych umożliwiających aktywizację zawodową (organizowano m.in. kursy gospodarstwa domowego, szycia itp., prowadzono biura pośrednictwa pracy w szczególności dla kobiet), pomoc w wychowaniu dzieci, wsparcie w walce nałogami (alkoholizm) oraz innymi problemami występującymi w konkretnej rodzinie. Realizowano również pomoc prawną (w ośrodkach powstawały poradnie prawne). Prowadzono działania na rzecz ograniczania występowania chorób społecznych (zwłaszcza jaglicy, gruźlicy i chorób wenerycznych), pomoc dla kobiet w ciąży oraz w opiece nad niemowlętami. Istotnym aspektem aktywności ośrodków było wsparcie dla młodzieży (poradnie dla młodzieży, organizowanie zespołów młodzieży). Ośrodki realizowały zadania z zakresu pomocy ambulatoryjnej, a także uczestniczyły w akcji leczenia biednych chorych w domach. W kompetencji ośrodków znalazła się również higiena szkolna. Uczestniczyły w życiu lokalnym (obchody, uroczystości, odczyty, konkursy), a także inspirowały budowę infrastruktury, m.in. bazy wypoczynkowej. W Warszawie placówki utworzono w 1935, po przeprowadzeniu reorganizacji miejskiej opieki otwartej (w miejsce stacji opieki społecznej). Ośrodki realizowały zadania na konkretnie wyznaczonym terenie (okręg opiekuńczy). W Warszawie istniało 10 okręgów i tyleż ośrodków zdrowia i opieki. W 1936 w całym kraju działało około 4000 ośrodków.

Źródła: A. Chaciński, *Organizacja Ośrodków Zdrowia i Opieki*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; J. Starczewski, *Geneza Ośrodków Zdrowia i Opieki*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12; J. Starczewski, *Rzut oka na działalność Wydziału Opieki i Zdrowia Zarządu Miejskiego w m. st. Warszawie w okresie ostatniego pięciolecia (1934/5–1938/9)*, „Opiekun Społeczny" 1939, nr 5; „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12 (cały numer poświęcony różnym zagadnieniom ośrodków zdrowia i opieki).

[K. Ch.]

OŚRODKI ZDROWIA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – nawiązujące do przedwojennej tradycji placówki służby zdrowia udzielające świadczeń zdrowotnych, powołane na podstawie okólnika Ministra Zdrowia z 18.09.1945 w sprawie organizacji służby zdrowia na wsi. 21.02.1946 ukazał się tzw. II okólnik dotyczący organizacji służby zdrowia na wsi. Wskazywał on, że jeden okręg leczniczy miał obejmować nie więcej niż trzy gminy. W każdym okręgu powinien być utworzony ośrodek zdrowia. Lekarz pracujący w ośrodku zdrowia miał obowiązek otoczenia opieką profilaktyczną noworodka, niemowlęcia, dziecka przedszkolnego i szkolnego. Do zadań pracowników ośrodka zdrowia należało m.in. odwiedzenie każdego noworodka w swoim rejonie w 3. lub 4. tygodniu życia. Lekarz udzielał w trakcie wizyty porad dotyczących żywienia i pielęgnacji niemowlęcia. Opiekę profilaktyczną nad noworodkiem i niemowlęciem zapewniały położne i pielęgniarki. Na dalsze badania kontrolne matka niemowlęcia miała zgłosić się do placówki zdrowia samodzielnie i bez specjalnego wezwania. Ośrodki zdrowia prowadziły szczepienia ochronne przeciwko niektórym chorobom zakaźnym, np. błonicy, tężcowi, ospie, krztuścowi, chorobie Heinego-Medina. W 1949 w kraju było 778 ośrodków zdrowia. W 1955 działało 821 placówek. W 1964 nastąpił wzrost liczby ośrodków do 1874. W 1970 w kraju działało 2530 ośrodków zdrowia na terenach wiejskich, w 1980 było ich 3218. Do 1989 liczba ośrodków wzrosła nieznacznie do 3321.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; L. Ostrowski, *Problemy społeczne wsi polskiej*, Warszawa 1989; A. Paciorkowska, *Opieka medyczno-społeczna nad ludnością wiejską*, Warszawa 1977; M. Pietrewicz, *Polityka społeczna wobec wsi*, Warszawa 1987; S.B. Radiukiewicz, *Medycyna szkolna*, Warszawa 1987; H. Rafalski, *Ochrona zdrowia ludności wiejskiej w PRL*, Warszawa 1972; *Rocznik statystyczny 1990*, Warszawa 1990.

[B. P.]

OWSIAK JERZY – ur. 6.10.1953 w Gdańsku; dziennikarz, witrażysta, psychoterapeuta, społecznik, twórca **Wielkiej Orkiestry Świątecznej**

Pomocy. Od 1986 dziennikarz Rozgłośni Harcerskiej, gdzie popularność zyskał jako współzałożyciel Towarzystwa Przyjaciół Chińskich Ręczników. W 1990 zaangażowany do prowadzenia programu *Brum* (później *Się kręci*) w Programie III Polskiego Radia. Od 1991 współpracował z Telewizją Polską, gdzie wspólnie z Walterem Chełstowskim tworzył audycję *Róbta co chceta, czyli rockandrollowa jazda bez trzymanki*. Na przełomie lat 80. i 90. organizował imprezy rockowe, w 1991 i 1992 wspólnie z Chełstowskim organizowali festiwal w Jarocinie. W tym czasie przeprowadził pierwsze zbiórki publiczne na rzecz zakupu sprzętu dla **Centrum Zdrowia Dziecka**. 3.01.1993 odbyła się pierwsza zorganizowana przez Owsiaka w kilkunastu miastach w Polsce kwesta pod hasłem Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy na rzecz Oddziału Kardiochirurgii Dziecięcej w Centrum Zdrowia Dziecka, z której dochód przeznaczono również na doposażenie innych dziecięcych oddziałów kardiochirurgicznych w kraju. W marcu 1993 został jednym z twórców i stanął na czele Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Fundacja corocznie w styczniu organizuje kolejne „finały" będące prowadzonymi w Polsce i na świecie wielkimi zbiórkami środków na z góry założony cel, z reguły związany z profilaktyką i opieką zdrowotną nad dziećmi, i połączone z licznymi imprezami w miejscach przeprowadzanych zbiórek i aukcji charytatywnych. Od 1995 Owsiak organizował również w ramach działalności fundacji gromadzący setki tysięcy uczestników festiwal muzyczny Przystanek Woodstock, przekształcony w 2018 w Pol`and`Rock Festival. Do 2023 prowadzona przez Owsiaka Fundacja Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy zebrała w ramach organizowanych zbiórek ok. 1,75 mld zł i zakupiła ponad 70 tys. urządzeń.

Źródła: Fundacja Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; J. Owsiak, *Obgadywanie świata*, Kraków 2017; J. Owsiak, *Opowiedz swoją historię. 25 lat historii Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy*, Warszawa 2016; J. Owsiak, *Róbta co chceta, czyli z sercem jak na dłoni – 20 lat grania*, Warszawa 2011.

[J. J.]

P

PADEREWSKA HELENA – (z d. Rosen) ur. 1.08. 1856 w Warszawie, zm. 16.01.1934 w Riond-Bosson k. Morges w Szwajcarii; działaczka społeczna. W 1878 poznała **Ignacego Jana Paderewskiego**, dla którego uzyskała unieważnienie małżeństwa z Władysławem Górskim i którego poślubiła w 1899 w Warszawie. W okresie I wojny światowej zaangażowała się wspólnie z mężem w działalność charytatywną, wspierając liczne akcje pozyskiwania funduszy dla polskich ofiar wojny i dla cierpiących niedostatek mieszkańców ziem polskich i kierując apele o pomoc dla polskich dzieci i dziewcząt. Na początku 1918 stanęła na czele zorganizowanego w Nowym Jorku Polskiego Białego Krzyża, od lipca 1918 kierowała organizacją Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji. W lutym 1919 objęła funkcję przewodniczącej Rady Naczelnej powstałego z jej inicjatywy Polskiego Białego Krzyża, wzięła również udział w tworzeniu Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża, na którego czele stała od sierpnia 1919 do sierpnia 1920. W lutym 1919 zorganizowała w Warszawie szpital chirurgiczny, który utrzymywała głównie z własnych środków. Dzięki jej staraniom w stolicy na Powązkach utworzona została także ochronka i żłobek jej imienia dla dzieci wysiedleńców, podobne placówki powstawały w innych miastach; zainicjowała powstanie Klubu, a później Ogniska Sprzedawców Gazet, w którym opiekę otrzymało 350 chłopców (Paderewska stała na czele zawiadującej placówką Rady Opieki, w 1919 sfinansowała jej funkcjonowanie), wspierała również ognisko dla młodzieży polskiej założone w Polskiej Szkole Batignolskiej w Paryżu. W kwietniu 1919 stanęła na czele **Centralnego Komitetu Pomocy Dzieciom**. Za środki otrzymane od Polonii amerykańskiej kupiła majątek Julin k. Łochowa, gdzie założyła szkołę hodowli drobiu i gospodarstwa domowego dla dziewcząt wraz z internatem, przekazaną w 1924 Centralnemu Towarzystwu Rolniczemu w Warszawie.

Źródła: Z. Abramek, *Powstanie i działalność Polskiego Czerwonego Krzyża (1912–1951)*, Warszawa 2001; I. Kienzler, *Kobiety niepodległości. Bohaterki,*

żony, powiernice, Warszawa 2018; H. Paderewska, *Wspomnienia 1910–1920*, wstęp M. Sekierski, Warszawa 2015; A. Piber, *Helena Maria Paderewska (z domu Rosen, 1. V. Górska)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XXIV, Wrocław 1979; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918)*, Poznań 2003; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986.

[J. J.]

PADEREWSKI IGNACY JAN – ur. 18.11.1860 w Kuryłówce, zm. 29.06.1941 w Nowym Jorku; wybitny pianista, polityk, działacz społeczny. Wykształcenie muzyczne uzyskał w Instytucie Muzycznym w Warszawie, następnie korzystając ze wsparcia Heleny Modrzejewskiej, kontynuował naukę w Wiedniu. W latach 90. XIX wieku przeniósł się do USA. Szybko zyskał sławę jako pianista, zawsze podkreślając swoją polskość, dzięki czemu mógł w okresie I wojny światowej skutecznie zabiegać wśród najbardziej wpływowych polityków amerykańskich o sprawy polskie. Działalność pomocową na rzecz Polonii, ale także mieszkańców ziem polskich podjął jeszcze w końcu XIX wieku, wsparł np. w 1897 Kazimierza Dłuskiego, twórcę pierwszego na ziemiach polskich nowoczesnego sanatorium dla gruźlików w Zakopanem. Z czasem związał się politycznie z endecją, chociaż odżegnywał się od wielu działań obozu Romana Dmowskiego. Szczególnie dużo wysiłków poświęcił organizowaniu pomocy dla cierpiących niedostatek w okresie Wielkiej Wojny mieszkańców ziem polskich. W styczniu 1915 wszedł do zakładanego w Lozannie **Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce**, którego siedziba została później przeniesiona do Vevey (Komitet Veveyski). Został wiceprezesem tej instytucji i wraz z kierującym nią **Henrykiem Sienkiewiczem** troszczył się o pozyskanie wśród Polonii, przede wszystkim amerykańskiej, wpływów do organizacji na pomoc dla terenów polskich, w większości przeznaczanych na działania opiekuńcze na rzecz dzieci (po śmierci Sienkiewicza kierował działalnością komitetu). W 1915 założył w Wielkiej Brytanii stowarzyszenie Polish Victims Relief Found, które również zbierało środki na pomoc charytatywną dla mieszkańców ziem polskich. Jego przybycie do Poznania 26.12.1918 stało się impulsem do wybuchu zakończonego sukcesem powstania wielkopolskiego. 18.01.1919 stanął na czele polskiego rządu, będącego efektem kompromisu między obozem Piłsudskiego i narodowej demokracji.

Źródła: *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego*, t. I: 1890–1918, oprac. W. Stankiewicz, A. Piber, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973; M.M. Drozdowski, *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1986; I.J. Paderewski, *Pamiętniki 1912–1932*, spisała M. Lawton, Kraków 1992; M. Perkowska, R. Wapiński, *Paderewski Ignacy Jan (1860–1941)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918)*, Poznań 2003; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986; H. Przybylski, *Paderewski. Między muzyką a polityką*, Katowice 1992; R. Wapiński, *Ignacy Paderewski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.

[J. J.]

PAŃSTWOWE OŚRODKI WYCHOWAWCZE – placówki powstałe w 1948, przeznaczone dla emigrantów, w tym dzieci z Grecji i Macedonii. Pierwszy ośrodek został założony w Lądku Zdroju. Kolejne w miejscowościach: Bardo Śląskie, Płakowice, Międzygórze, Duszniki. Po likwidacji w 1949 ośrodków dla dzieci emigrantów z Grecji podopieczni zostali ulokowani w Państwowym Ośrodku Wychowawczym w Zgorzelcu, założonym we wrześniu 1949 w budynkach koszarowych. W 1950 do Zgorzelca przybyła pierwsza grupa dzieci z Lądka Zdroju. Na dzień 30.03.1950 w POW w Zgorzelcu przebywało 2675 dzieci, wśród nich 1259 dziewcząt oraz 1416 chłopców rozlokowanych w 20 domach dziecka. Na terenie POW w Zgorzelcu działały placówki opieki, w tym: przedszkole, szkoła podstawowa, szkoły zawodowe, liceum pedagogiczne, żłobek, placówki opieki zdrowotnej. W 1951 POW w Zgorzelcu gościł 3200 dzieci, 222 podopiecznych przeszło pod opiekę rodziców. Ośrodek został zlikwidowany w marcu 1951, a dzieci po odbyciu **kolonii letnich** zostały we wrześniu

1951 częściowo umieszczone w POW w Policach. Ośrodek obejmował: 12 domów dziecka, przedszkole, 3 szkoły podstawowe, placówki służby zdrowia. Dyrekcji naczelnej POW w Policach podlegały m.in.: Państwowe Domy Dziecka (Płakowice, Wrocław-Złotniki, Gołotczyzna); Państwowy Dom Wczasów Dziecięcych w Bardzie Śląskim; Domy Wczasów Dziecięcych „Syrena" w Obornikach Śląskich; punkty w Legnicy, Praczach Odrzańskich, Dębach, Grotnikach, Karpaczu, Szklarskiej Porębie, Zgorzelcu, Krościenku, Istebnej, Otwocku, Katowicach, Rabce, Karolewie, Zakopanem. W roku szkolnym 1951/1952 w POW przebywało 2450 dzieci, natomiast rok później było 1704 dzieci. W związku z utworzeniem we wrześniu 1952 POW w Szczecinie, z Polic do powstałego ośrodka przeszło ponad 700 wychowanków. W latach 1953–1954 liczba podopiecznych POW w Policach wynosiła 1032 dzieci. W 1962 został zlikwidowany POW w Policach, w jego miejsce powstały 4 domy dziecka. W 1969 nastąpiła likwidacja POW w Szczecinie.

Źródła: A. Kurpiel, *Macedońskie „dzieci uchodźcy" z greckiej wojny domowej – zapomniani przybysze na powojenny Dolny Śląsk*, „Pamięć i Przyszłość" 2010, nr 9; A. Kurpiel, *Uchodźcy z greckiej wojny domowej na Dolnym Śląsku. Zarys problematyki* [w:] *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2012; K. Pudło, *Grecy i Macedończycy w Polsce 1948–1993. Imigracja, przemiany i zanikanie grupy*, „Sprawy Narodowościowe – Seria nowa" 1995, t. 4, z. 1; K. Pudło, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce (1948–1995)* [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997; B. Sitarz, *Społeczność grecka i macedońska w Policach po drugiej wojnie światowej*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne" 2019, t. 3; M. Wojecki, *Ludność grecko-macedońska na Dolnym Śląsku*, „Sobótka" 1980, nr 1; M. Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948–1975*, Jelenia Góra 1989.

[M. N.]

PAŃSTWOWE STUDIUM OCHRONIAREK W WARSZAWIE – placówka edukacyjna kształcąca wychowawczynie dla placówek wychowania przedszkolnego, działająca w II Rzeczypospolitej. Rozwój ochronek i innych placówek wychowawczych w II połowie XIX wieku doprowadził z jednej strony do wzrostu zapotrzebowania na wychowawczynie, z drugiej zaś do dyskusji nad kompetencjami zawodowymi wychowawcy. Na ziemiach zaboru rosyjskiego, wskutek dyskryminacyjnej polityki władz, kursy dla wychowawczyń prowadzono niejawnie z wykorzystaniem ochronek zlokalizowanych w podwarszawskich miejscowościach. Realizowało je tajne Koło Wychowania Przedszkolnego (pierwszy kurs zorganizowano w Pruszkowie w 1903). Powstało z inicjatywy Marii Weryho (**Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej**). Od 1907 występowało jako Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego. Od tego czasu organizowano jawne kursy ochroniarek, a kursy w ówczesnych Włochach pod Warszawą stały się zaczątkiem szkoły o typie seminarium ochroniarek. Od 1912 szkoła ta działała w Kazimierówce koło Milanówka, w 1914 wróciła do Warszawy. W 1919 seminarium zostało upaństwowione (mieściło się przy ul. Nowy Świat 19). Podobnie uczyniono z seminariami w innych miastach. W 1922/1923 istniało 16 seminariów (8 prywatnych, 8 państwowych). Dyrektorem w Warszawie została Helena Czerwińska. Edukacja w placówce trwała dwa lata. Zakład, jak podają źródła, prowadzony był wzorowo, wyróżniał się poziomem naukowym spośród innych placówek. Dyrektor została dwukrotnie odznaczona przez władze państwowe, a także w uznaniu zasług w prowadzeniu placówki pełniła różne funkcje w resorcie wyznań religijnych i oświecenia publicznego (od 1927). W 1932 ujednolicono system kształcenia wychowawczyń. Przewidziano dwie drogi uzyskania kompetencji: szkoła powszechna i 4 lata seminarium lub po tzw. małej maturze dwa lata liceum. Przepisy, w zamiarach przewidziane do wdrożenia do 1938, w praktyce wykonano jedynie w części. Opracowano program nauki dla państwowych seminariów dla wychowawczyń, który został wprowadzony przez ministra Wojciecha Świętosławskiego 17.03.1939.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego,* cz. 1, Warszawa 1978; J. Chodakowska, *Wychowanie przedszkolne (1918–1939)* [w:] *Historia wychowania, wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1984; Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa,

DzU 1932, nr 38, poz. 389; M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; U. Wróblewska, *Wychowanie przedszkolne w Drugiej Rzeczypospolitej. Między teorią, praktyką i niedocenionym dziedzictwem pedagogicznym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2021, t. 41, nr 1.

[K. Ch.]

PAŃSTWOWE SZKOŁY PRACOWNIKÓW SOCJALNYCH – dwuletnie szkoły pomaturalne powołane w latach 60. XX wieku przez Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej, oparte na modelu jugosłowiańskim opracowanym przez Szkołę Pracy Socjalnej w Sarajewie. Komisję programową powołano przy Departamencie Kształcenia we współpracy z Departamentem Pomocy Społecznej. W jej skład weszli m.in: **Aleksander Kamiński**, **Maria Grzegorzewska**, **Marcin Kacprzak**, Wanda Pawłowska, Irena Lepalczyk, Edward Strzelecki, Jan Rosner. Kształcenie oparto na blokach tematycznych: wiedza o społeczeństwie, środowisku i grupach społecznych, wiedza o człowieku i jego potrzebach. Program obejmował przedmioty ogólnokształcące (m.in. ekonomia polityczna, historia najnowsza), pomocnicze (prawo, socjologia, psychologia, pedagogika), zawodowe (polityka społeczna, struktura i funkcjonowanie organów państwowych i społecznych, organizacja i metody pracy socjalnej, praktyki zawodowe). Pierwsze szkoły otworzono w 1966 w Warszawie i Poznaniu. W 1967 powstały szkoły w Łodzi i Krakowie, w 1968 – we Wrocławiu. Funkcjonowały w trybie dziennym i od 1969 zaocznym (pierwszy wydział zaoczny powstał przy szkole warszawskiej). Absolwenci uzyskiwali kompetencje ukierunkowane na: poprawę warunków materialnych i socjalnych oraz wychowawczych dzieci i rodziny, pomoc dla dzieci i młodzieży pozbawionych opieki, rehabilitację społeczną i zawodową, zapewnienie opieki ludziom starym, walkę ze zjawiskami patologicznymi, pomoc dla pracowników w zakładach pracy. Do szkół przyjmowano osoby nieprzekraczające 40 lat i z wykształceniem średnim maturalnym. Absolwentów szkół zatrudniano m.in. w przychodniach rejonowych i gminnych ośrodkach zdrowia. W 1990 istniało w kraju 27 szkół pracowników socjalnych, z czego 19 miało wydziały zaoczne. W połowie lat 90. XX wieku zreformowano system kształcenia: zmieniono ramowy program nauczania, stworzono 2 stopnie specjalizacji zawodowej oraz wprowadzono specjalności.

Źródła: T. Bloch, *Społeczno-wychowawcze funkcje szkoły pracowników socjalnych. Refleksje pedagogiczne w oparciu o doświadczenia szkoły poznańskiej*, „Opiekun Społeczny" 1976, 1; M. Brenk, *45 lat zawodu „pracownik socjalny" w Polsce*, „Praca Socjalna" 2013, nr 1; M. Kozak, *Kształcenie w zakresie pracy socjalnej w Polsce – rys historyczny*, „Praca socjalna. Roczniki nauk o rodzinnej pracy socjalnej" 2012, t. 4; M. Zięcina, *Informacja z Jugosławii (organizacja szkół pracownika socjalnego i ośrodków pracy socjalnej)*, „Biuletyn Opiekuna Społecznego" 1963, nr 4.

[A. M.-S.]

PAŃSTWOWY FUNDUSZ REHABILITACJI OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH – instytucja finansowa utworzona na mocy Ustawy z dnia 9.05. 1991 o zatrudnianiu i rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Działa na podstawie ustawy z 27.08.1997 o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Środki funduszu początkowo przeznaczane były na tworzenie nowych miejsc pracy i przystosowanie ich do potrzeb osób niepełnosprawnych, szkolenia i przekwalifikowanie osób niepełnosprawnych, budowę i modernizację obiektów do rehabilitacji zawodowej, leczniczej i społecznej, tworzenie infrastruktury rehabilitacyjno-socjalnej, utworzenie i działalność warsztatów terapii zajęciowej, udzielanie pożyczek, dofinansowanie oprocentowania kredytów bankowych. Od 1997 finansowano też: zaopatrzenie w sprzęt rehabilitacyjny, przedmioty ortopedyczne i środki pomocnicze: w 2015 – dla 21 109 dzieci i młodzieży, w 2021 – dla 22 151; likwidację barier architektonicznych: w 2015 – dla 21 109, w 2021 – dla 5494; rehabilitację zawodową (dla dzieci z opiekunami): 2015 – dla 20 382 osób, w 2021 – 1792. Z Funduszu dofinansowano także działania w obszarze sportu, kultury, rekreacji i turystyki: w 2015 – dla 170 463 osób, w 2021 – 9934. W 2021 finansowano

roboty budowlane w 47 obiektach rehabilitacji dzieci i młodzieży niepełnosprawnej. W 2021 fundusz otrzymał dotacje w wysokości 7,1 mld zł (m.in. z budżetu państwa, Unii Europejskiej), z czego wsparcie otrzymało 610 109 osób nieletnich. Projekty w ramach funduszu skierowane do osób nieletnich to m.in.: „Komputer dla Homera" (2003) dla dzieci i młodzieży do lat 18 niepełnosprawnych z powodu dysfunkcji narządu wzroku; Program „Wczesna pomoc dziecku niepełnosprawnemu" (w wieku 0–7 lat), „Pomoc osobom niepełnosprawnym poszkodowanym w wyniku żywiołu" (2021). Z funduszu realizowany jest program dofinansowania dopłaty do zakupu mieszkania pozbawionego barier architektonicznych („Samodzielność – Aktywność – Mobilność!" – Dostępne mieszkanie).

Źródła: *Sprawozdanie z realizacji planu rzeczowo-finansowego z działalności Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w 2015 r.*, Warszawa 2016; *Sprawozdanie z realizacji planu rzeczowo-finansowego z działalności Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w 2021 r.*, Warszawa 2022; Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, DzU 2023, poz. 100; Ustawa z dnia 9 maja 1991 r. o zatrudnianiu i rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych, DzU 1991, nr 46, poz. 201; Załącznik do uchwały nr 5/2022 Rady Nadzorczej PFRON z dnia 27 kwietnia 2022 roku, Program „Samodzielność – Aktywność – Mobilność!" Dostępne mieszkanie, https://www.pfron.org.pl/o-funduszu/programy-i-zadania-pfron/programy-i-zadania-real/dostepne-mieszkanie/dokumenty-programowe/program/tresc-programu-obowiazujaca/ [dostęp: 1.04.2023].

[A. M.-S.]

PAŃSTWOWY INSTYTUT PEDAGOGIKI SPECJALNEJ – utworzona w 1922 placówka edukacyjna prowadząca kształcenie i doszkalanie nauczycieli-wychowawców pracujących w placówkach typu specjalnego. Starania o scentralizowanie prac badawczych w zakresie pedagogiki specjalnej czyniło **Ministerstwo Zdrowia Publicznego**. Pod koniec 1919 udało się zorganizować roczny kurs dla nauczycieli, którzy zajmowali się dziećmi z niepełnosprawnościami psychicznymi i fizycznymi. Inicjatywa udała się na tyle, że w maju 1921 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego utworzyło Kurs Seminaryjny Pedagogiki Specjalnej. Rok później połączono seminarium z Państwowym Instytutem Fonetycznym im. J. Siestrzyńskiego i powołano do życia Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej. Kierowała nim **Maria Grzegorzewska**. Placówka zlokalizowana była początkowo w gmachu Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych przy pl. Trzech Krzyży 4/6, następnie przy Al. Ujazdowskich 20, a później przy ul. 3 Maja 18 w Warszawie. Przed placówką postawiono zadanie prowadzenia badań w zakresie szkolnictwa specjalnego, metodyki nauczania i wychowania dzieci niepełnosprawnych. Oferta instytutu kierowana była do nauczycieli z praktyką w szkolnictwie powszechnym lub średnim zatrudnionych w szkołach specjalnych i absolwentów szkół wyższych zamierzających podjąć pracę w placówkach ze specjalizacją dla niepełnosprawnych. Nauka trwała rok i kończyła się uzyskaniem uprawnień do podjęcia pracy w zakładzie specjalnym. W pierwszym roku instytut ukończyło 26 nauczycieli. Do wybuchu II wojny światowej instytut wykształcił 660 nauczycieli. W 1934 powstała przy nim szkoła zawodowa dla młodzieży upośledzonej. W pierwszym roku uczyło się w niej 96 uczniów. Instytut, po wznowieniu działalności w 1945, w 1950 przekształcony został w Państwowe Studium Pedagogiki Specjalnej (1976 w Wyższą Szkołę Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, 2000 w Akademię Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej).

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce okresu międzywojennego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 1969, nr 12; *Historia wychowania. Wiek XX*, t. I, red. J. Miąso, Warszawa 1984; J. Kubalka, *Kształcenie specjalne w dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce. Twórczynie pedagogiki specjalnej*, „Forum Pedagogiczne" 2019, nr 9; H. Ryll, *Stan szkolnictwa specjalnego w Polsce w ostatnim pięcioleciu*, „Szkoła Specjalna" 1938, nr 4; S.B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej,* Kielce 2019 (praca doktorska); Statut organizacyjny Państwowego Seminarium Pedago-

giki Specjalnej w Warszawie, DzU M.W.R.iO.P. 1921, nr 20, poz. 203; Statut Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, DzU M.W.R.iO.P. 1922, nr 27, poz. 300.

[K. Ch.]

PAŃSTWOWY MONOPOL SPIRYTUSOWY – przedsiębiorstwo państwowe podległe Ministerstwu Skarbu powołane na podstawie ustawy z 31.07.1924 o monopolu spirytusowym. Monopol zajmował się nadzorowaniem produkcji spirytusu oraz sprzedażą produktów spirytusowych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego w czterech jego zakładach (w Warszawie, Łodzi, Poznaniu, Lwowie) zlokalizowano placówki opieki nad dziećmi. Monopol prowadził akcję ochrony macierzyństwa, w ramach której pomoc otrzymywały pracownice ciężarne i karmiące. Robotnice ciężarne miały zapewnione bezpłatne porady lekarskie. Uzyskiwały wyprawy zwrotne dla położnic, które miały zapewnić czystość i ograniczyć zakażenia i gorączkę połogową podczas porodu w domu. 10.06.1928 powstał żłobek w Warszawie dla dzieci pracowników. 1.08.1928 uruchomiono żłobek w Łodzi, a w Poznaniu w 1930. W stolicy i w Łodzi przy żłobkach uruchomiono tzw. dziecińce. Dzieci pozostawały w nim pod opieką pielęgniarki. Miały zapewniony bezpłatny obiad. Koszt opieki wynosił 97 zł miesięcznie. W Poznaniu zakład utrzymywał stację lotną opieki nad dzieckiem. W latach 1928–1929 w zakładach zatrudniających mniej niż 100 kobiet, m.in. Kowlu, Starogardzie, Wilnie, Stanisławowie, Krakowie, Włocławku czy Toruniu, utworzono stacje opieki dla wszystkich dzieci pracowniczych. W 1929 powstała lotna opieka przy fabryce w Białymstoku. W 1930 działało 11 stacji ruchomych. Opiekę zapewniono dla 605 dzieci, w tym 156 niemowląt. Lekarz w stacjach przyjmował 2–4 razy w ciągu tygodnia. Pielęgniarki odwiedzały dzieci w miejscu zamieszkania 2–3 razy w miesiącu. Przy niektórych stacjach utworzono kuchnie mleczne. Z tych obiektów korzystały matki chore na gruźlicę, którym nie było wolno karmić dzieci.

Źródła: M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; P. Grata, *Państwowy Monopol Spirytusowy jako element reform skarbowych Władysława Grabskiego*, „Prace Historyczno-Archiwalne" 2006, t. 18; P. Grata, *Monopole skarbowe w polityce podatkowej Drugiej Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2009; M. Kaliszuk, *Państwowy Monopol Spirytusowy* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, Warszawa 1981; *Państwowy Monopol Spirytusowy w Polsce*, [Warszawa] 1929; E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2019, nr 41.

[B. P.]

PAŃSTWOWY OŚRODEK WYCHOWAWCZY W PŁAKOWICACH – tajny ośrodek dla przybyłych do Polski w 1953 dzieci północnokoreańskich, uchodźców z wojny toczącej się w latach 1950–1953 na Półwyspie Koreańskim. Do 1.07.1953 w Płakowicach przebywały dzieci greckie i macedońskie. Organizację przyjęcia dzieci koreańskich powierzono Departamentowi Opieki nad Matką i Dzieckiem **Ministerstwa Oświaty**. Nadzór nad przedsięwzięciem oraz pobytem koreańskich dzieci sierocych pełnił Wydział Zagraniczny Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W lipcu 1953 łącznie w 2 turach przybyło 1000 dzieci, w tym 374 dziewczynki oraz 626 chłopców, przy czym ich stan zdrowia określono jako niedobry. W ośrodku przebywały dzieci oraz młodzież w wieku 3–15 lat. Wraz z dziećmi koreańskimi przybyło 20 opiekunów. Do 1956 funkcję dyrektora naczelnego pełnił Marian Waliński. Dyrektorem administracyjnym był Ryszard Klecki. W 1953 zatrudnienie w placówce obejmowało 300 osób, w tym 112 osób kadry nauczycielsko-wychowawczej. W skład POW wchodziły m.in.: 13 domów dziecka, szpital, ambulatorium, magazyn żywności oraz odzieży, stołówki. Dla dzieci zorganizowano przedszkole oraz 2 szkoły podstawowe. Program nauczania opracowano przy współpracy z Ambasadą Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej w Warszawie. W styczniu 1954 do podopiecznych ośrodka dołączyły dzieci pracowników ambasady. W latach 1954–1955 w POW w Płakowicach przebywało 378 dzieci koreańskich. Ośrodek umożliwiał naukę

języka polskiego, po czym dzieci były umieszczane w placówkach położonych na terenie Kotliny Jeleniogórskiej, m.in. w Państwowym Domu Dziecka nr 2 w Karpaczu, Domu Dzieci Koreańskich w Szklarskiej Porębie. Po zakończeniu kształcenia w szkołach podstawowych podopiecznych kierowano do szkół zawodowych. W 1957 zostały podjęte ustalenia o powrocie dzieci koreańskich do kraju. W 1959 dzieci wyjechały z Polski w 11 grupach, udając się do Korei Północnej. Ich miejsce zajęły dzieci polskie borykające się z dysfunkcją narządów ruchu.

Źródła: J. Krysowata, *Skrzydło anioła. Historia tajnego ośrodka koreańskich sierot*, Warszawa 2013; Ł. Sołtysik, *Dzieci i młodzież północnokoreańska na Dolnym Śląsku i Mazowszu w latach 1951–1959*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2010, nr 1; Ł. Sołtysik, *Dzieci i młodzież północnokoreańska w Polsce w latach 1953–1954 w świetle wybranych dokumentów*, „Rocznik Jeleniogórski" 2009, nr 41; S. Szyc, *Północnokoreańskie dzieci oraz młodzież w Państwowym Ośrodku Wychowawczym w Płakowicach na Dolnym Śląsku w latach 1953–1959* [w:] *Rodzina: powołanie, zadania, zagrożenia*, red. J. Zimny, Stalowa Wola 2014; E. Zieja, *Organizacja opieki nad dzieckiem osieroconym na Dolnym Śląsku w latach 1945–2000* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008.

[M. N.]

PAŃSTWOWY URZĄD REPATRIACYJNY – państwowa instytucja koordynująca akcję repatriacyjną i przesiedleńczą powołana dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego 7.10.1944. Przed PUR postawiono szeroki wachlarz zadań, z których najistotniejsze było przeprowadzenie akcji przemieszczenia kilku milionów ludności, w tym dzieci, i zapewnienie im opieki sanitarnej i żywnościowej. 7.05.1945 PUR otrzymał kompetencje w zakresie przesiedleń ludności polskiej na tzw. ziemie odzyskane. W terenie działał poprzez sieć oddziałów wojewódzkich, powiatowych i tzw. punktów etapowych. W 1945 działało 259 punktów (3269 personelu) przeznaczonych dla 141 221 osób. Wraz z przejęciem zadania repatriacji ludności niemieckiej tworzono tzw. punkty zbiorcze i punkty zdawcze, organizowano osadnictwo, spółdzielnie parcelacyjno-osadnicze, prowadzono pośrednictwo pracy. Od 1948 rola PUR zmniejszyła się. Stopniowo malała też akcja repatriacyjna i osiedleńcza. W latach 1950–1951 poszczególne oddziały terenowe PUR przechodziły w stan likwidacji. W ramach prowadzonych działań realizowano pomoc dla dzieci, młodzieży i kobiet. Przy dworcach i punktach etapowych organizowano placówki wydające posiłki i udzielające pomocy sanitarnej (pierwsza pomoc sanitarna, ambulatoria, izby chorych, kąpieliska), tworzono stołówki, kuchnie, a nawet placówki opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci, sierot i półsierot. Działała tzw. służba zdrowia PUR. W 1947 działało 241 placówek służby zdrowia, 245 lekarzy i 550 kwalifikowanych pielęgniarek w punktach sanitarnych, 114 kąpielisk, 60 komór dezynfekcyjnych. Od początku działalności do 1.01.1948 PUR wydał 75,8 mln posiłków. Wraz ze zmniejszaniem się akcji przesiedleńczej poszczególne placówki opiekuńcze i pomocowe dla dzieci i kobiet były bądź to przekazywane władzom lokalnym odpowiedzialnym za opiekę nad dziećmi, bądź likwidowane.

Źródła: Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 7 października 1944 r. o utworzeniu Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, DzU 1944, nr 7, poz. 32; S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1947*, Poznań 1963; W. Gieszczyński, *Państwowy Urząd Repatriacyjny w osadnictwie na Warmii i Mazurach (1945–1950)*, Olsztyn 1999; K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, Wrocław 1974; W. Pogorzelski, *Służba Zdrowia Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (1945–1948)*, Łódź 1948; D. Sula *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002.

[K. Ch.]

PAPUZIŃSKI STANISŁAW – ur. 7.11.1903 w Łodzi, zm. 17.07.1982 w Warszawie. Pedagog, organizator pomocy społecznej. Uczył się w polskim gimnazjum Józefa Radwańskiego. W połowie 1914 wstąpił do harcerstwa. W czasie wojny polsko-bolszewickiej wstąpił

do armii gen. Józefa Hallera. W 1921 zdał maturę i podjął studia pedagogiczne i polonistyczne w Wilnie (1921–1923). Pracował jako korepetytor i nauczyciel w szkole wieczorowej dla młodzieży. W 1922 powrócił do Łodzi. Pracował w Zakładzie dla Dzieci Moralnie Zaniedbanych. Pełnił funkcję wychowawcy i kierownika zakładu. W 1924 rozpoczął pracę w Miejskim Domu Wychowawczym dla młodzieży kształconej w rzemiośle. W latach 1925–1926 był zatrudniony w bibliotekarstwie oświatowym. W 1926 zrezygnował z harcerstwa. Od 1929 do 1931 pracował w V Miejskim Domu Wychowawczym im. Stefana Żeromskiego w Łodzi. Od 1930 do 1934 pracował w zawodzie nauczyciela. Związany z zakładami opiekuńczo-wychowawczymi w Herbach i Związku Osadników Wojskowych. W 1934 przeprowadził się do Warszawy. Pracował w Instytucie Spraw Społecznych. W 1939 ukończył **Wolną Wszechnicę Polską** na podstawie rozprawy *Kryteria działalności instytucji społecznych*. Od 1939 zatrudniony w Wydziale Zdrowia i Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy. W czasie II wojny światowej aktywnie uczestniczył w działalności opiekuńczej oraz w ruchu oporu. Pracownik podziemnego Zarządu Miejskiego. Po 1945 z polecenia Ministerstwa Przemysłu koordynował akcję socjalną na Śląsku. Organizował opiekę nad dzieckiem w ramach **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. W 1957 powołany na wiceprezesa **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Od 1959 do 1969 prowadził wykłady z pedagogiki w Studium dla Wychowawców w **Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej**. Do 1974 organizował zajęcia z pedagogiki społecznej i wykłady dla kuratorów sądowych w Studium dla Sędziów i Kuratorów Nieletnich. W 1966 przeszedł na emeryturę.

Źródła: A. Kelm, *Papuziński Stanisław (1903–1982). Pedagog społeczny, wychowawca, organizator pomocy i opieki społecznej, badacz*, „Praca Socjalna" 2018, nr 1; W. Sala, W. Wyrobkowa-Pawłowska, *Stanisław Papuziński 1903–1982*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1983, nr 3; T. Sujczyński, *Szkoły specjalne i internaty dla dzieci moralnie zaniedbanych w Łodzi w latach 1921–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1988, nr 4.

[B. P.]

PATRONAT NAD DZIEĆMI REZERWISTÓW POZBAWIONYMI OPIEKI RODZICIELSKIEJ – organizacja opiekuńcza powstała w Łodzi w październiku 1916 na zrębach działającego od sierpnia 1914 Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów, powołanego w celu wsparcia finansowego dla rodzin osób powołanych do wojska. W 1916 z zakresu działania Kuratorium wyodrębniono opiekę nad dziećmi rezerwistów, które były sierotami bądź pozostawały bezdomne. Tę formę działalności opiekuńczej przejął w październiku Patronat nad Dziećmi Rezerwistów Pozbawionymi Opieki Rodzicielskiej, wspierany finansowo m.in. przez Łódzką Miejscową Radę Opiekuńczą. W ramach Patronatu powstały trzy autonomiczne sekcje prowadzące działalność pomocową dla sierot należących do trzech największych łódzkich grup wyznaniowych – katolickiej, ewangelickiej i żydowskiej (dzieci pozostałych wyznań trafiały pod opiekę zarządu głównego Patronatu). Opieką obejmowano dzieci rezerwistów wdowców, dzieci rezerwistów, których żony nie mogły z różnych przyczyn sprawować nad nimi opieki, oraz niepełnoletnie rodzeństwo rezerwistów utrzymywane przez nich przed wojną. Podstawowym celem było dążenie do znalezienia dzieciom miejsca do mieszkania u członków bliższej lub dalszej rodziny bądź u bliskich znajomych rodziców. W razie niemożności znalezienia takich opiekunów Patronat umieszczał podopiecznych w ochronach, schroniskach, przytułkach i sierocińcach. Przyznawane przez Magistrat zasiłki przysługujące na dzieci rezerwistów Patronat przekazywał opiekunom bądź instytucjom, w których dzieci przebywały. W 1917 pod opieką Patronatu znajdowało się łącznie 638 dzieci (398 katolików, 112 ewangelików, 109 żydowskich i 19 prawosławnych), najwięcej podopiecznych było w maju 1918 – 713. Patronat działał do końca wojny, później opieka nad dziećmi żołnierzy prowadzona była przez katolickie schronisko „Strzecha Wojenna", ewangelicki Dom Sierot Wojennych i żydowski **Przytułek Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Rezerwistów**.

Źródła: J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017; N. Stolińska-

-Pobralska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002; P. Zwoliński, *Działalność społeczno-dobroczynna Kościoła łódzkiego w okresie międzywojennym*, Łódź 2006.

[J. J.]

PEDAGOG RODZINNY – osoba pełniąca funkcję wychowawcy oraz zapewniająca kompleksowe wsparcie całej rodzinie. Zapobiega umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej lub wspiera rodzinę, żeby dziecko mogło do niej wrócić z pieczy zastępczej. Wsparcie pedagoga nie jest uzależnione od statusu materialnego rodziny. Cele szczegółowe dedykowane temu zawodowi (określone w Konwencji Praw Dziecka oraz art. 8 **Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej**) to: analiza sytuacji i środowiska rodzinnego i przyczyn kryzysu w rodzinie, wzmocnienie roli i funkcji rodziny, rozwijanie umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny, podnoszenie świadomości w zakresie planowania oraz funkcjonowania rodziny, pomoc w integracji rodziny, przeciwdziałania marginalizacji i degradacji społecznej rodziny, dążenie do reintegracji rodziny. Zadaniem pedagoga jest wsparcie rodziny w kryzysie, w tym z problemem alkoholowym i problemem przemocy, w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej, zagrożonej z tego powodu ograniczeniem lub pozbawieniem praw rodzicielskich i umieszczeniem dziecka w pieczy zastępczej, bądź wspieranie rodziny biologicznej z dziećmi umieszczonymi w pieczy. Pedagog dąży do poprawy komunikacji i relacji między rodzicami a dziećmi oraz rodzicami i instytucjami wychowawczymi i wspierającymi rodzinę, poprawy więzi rodzinnych, zwiększenia umiejętności rozwiązywania problemów i konfliktów wewnątrzrodzinnych, podniesienia poziomu kultury osobistej członków rodziny, poprawy wizerunku rodziny w środowisku lokalnym. Tworzy bezpieczne środowisko dla dzieci, uczestniczy w przygotowaniu i realizacji opracowanego systemu działań na rzecz dziecka i rodziny. Pracuje z dziećmi i rodzicami codziennie, w nienormowanym ośmiogodzinnym czasie pracy, częściowo z rodziną na zasadzie pracy indywidualnej lub grupy wsparcia, a częściowo z dziećmi w placówce wsparcia dziennego.

Źródła: I. Malanowska, *Asystent rodziny a pedagog rodziny*, „Przyjaciel Dziecka" 2021, nr 1–6; Projekt „Droga do Domu" realizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zachodniopomorski Oddział Regionalny w Szczecinie. Raport z realizacji projektu w 2017 r., Szczecin 2018; Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Zarząd główny. *Sprawozdanie z działalności w 2021 r.*, Warszawa 2022.

[A. M.-S.]

PEDAGOG ULICY – program **Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego im. Kazimierza Lisieckiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, realizowany od lat 80., w którym pedagog pracował z „dziećmi ulicy" w miejscach takich jak: podwórko, dworzec, ulica. Praca miała charakter socjalny, pomocowy i interwencyjny. Pedagog nawiązuje bezpośredni kontakt z dziećmi i młodzieżą, jego rodziną, szkołą. Obejmuje działalnością rejon ustalony w programie. Czas i miejsce realizacji programu wybierane są wspólnie z wychowawcą podwórkowym. Jego zadaniem jest podejmowanie próby dożywiania dzieci, poprawy ich wizerunku społecznego, samooceny. Spełnia funkcje rzeczników interesów i praw dzieci i młodzieży, interweniuje, kiedy dziecko było krzywdzone, wpływa na zmianę zachowań dzieci i młodzieży. Zadaniem pedagogów jest działanie dla dobra dziecka i w jego interesie, udzielanie pomocy, przestrzeganie tajemnicy informacji powierzonej przez podopiecznych. Pedagodzy ulicy udzielają dzieciom pomocy w rozwiązywaniu problemów szkolnych, osobistych, wsparcia prawnego, w sytuacjach używania alkoholu i innych środków odurzających, w organizacji czasu wolnego i wypoczynku wakacyjnego, rozwoju zainteresowań, podejmują dożywianie dzieci, zaopatrzenie w odzież, służą pomocą w sprawach mieszkaniowych. Formy kontaktów były różnorodne: jednorazowe rozmowy, systematyczne spotkania indywidualne, spotkania grupowe, wspólne wyjścia na imprezy sportowe, kulturalne, do kina. Środki na działalność pedagogów ulicznych pochodziły z różnych źródeł, m.in. z Ministerstwa Edukacji Narodowej, dzielnicy Warszawa-Południe, Urzędu m.st. Warszawy, Europejskiego Funduszu PHARE, Funduszu Inicjatyw Obywatel-

skich (2008). W latach 1996–2008 KKWR zatrudniał 80 pedagogów ulicznych pracujących z 3912 podopiecznymi. Programy pedagogiczne realizowane przez KKWR w środowisku otwartym, na ulicy i podwórku, skupiały łącznie 398 pedagogów zajmujących się 12 414 dziećmi.

Źródła: E. Bielecka, *Pedagogika podwórkowa, pedagogika ulicy, streetworking: analiza porównawcza*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2014, nr 1; B. Głowacka, Pedagog uliczny, „Nasz Animator" 2008, nr 3–4; K. Kołbyk, W*ychowawca czy dobry wujek? – rola pedagoga ulicy w środowisku lokalnym*, „Przegląd Pedagogiczny" 2013, nr 1; K. Tomaszewski, *Pedagogika ulicy naprzeciw wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży*, „Pedagogika społeczna" 2012, nr 1.

[A. M.-S.]

PEDAGOGIKA LECZNICZA – nurt pedagogiki, zwany również pedagogiką terapeutyczną, powstały w II połowie XIX wieku. W 1861 ukazała się praca Jana Daniela Georgensa i Heinricha Deinhardta poświęcona pedagogice leczniczej, która przyczyniła się do powstania nowej dyscypliny. Na początku XX wieku pojawił się postulat dokształcania rodziców i rozwijania ich kompetencji i zdolności wychowawczych. Zadaniem tego nurtu było wspieranie psychospołecznego rozwoju osób z przewlekłymi dolegliwościami somatycznymi, zaburzeniami psychicznymi, niepełnosprawnością ruchową. Zajęcia terapeutyczne i edukacyjne były połączone z procesem leczenia. W zakresie zainteresowań znalazła się praca z dziećmi i młodzieżą przebywającymi w szpitalu lub sanatorium. Nurt ten zajmuje się zagadnieniami całej populacji nieletnich przewlekle chorych i niesprawnych ruchowo. Uwzględnia ich sytuację rodzinną oraz szkolną, relacje z rówieśnikami i z środowiskiem lokalnym. Jednym z celów jest usunięcie barier fizycznych i mentalnych oraz dostosowanie warunków do możliwości życiowych osób z niepełnosprawnością. Ważną rolę odgrywa udzielanie pomocy, doradztwo oraz umożliwienie wykonywania praw. Przedstawiciele tego nurtu dążą do tego, by dzieci niepełnosprawne miały takie same szanse na normalne życie jak osoby pełnosprawne. Duże znaczenie odgrywa tutaj integracja osób pełnosprawnych z osobami z niepełnosprawnościami. Działania te umożliwiają samodzielne podejmowanie decyzji w zakresie form kształcenia, rehabilitowania się i stylu funkcjonowania społecznego. Od lat 70. XX wieku pedagogika lecznicza była traktowana jako subdyscyplina pedagogiki specjalnej. Proponowane działania skierowane były do środowiska, w którym żyje konkretna osoba, a nie skupiały się na korygowaniu jej niepełnosprawności. Badania nad niepełnosprawnością powodowały kolejne zmiany ujęcia i praktyki pedagogiki leczniczej.

Źródła: W. Hajnicz, I. Konieczna, *Otwarte problemy w obszarze pedagogiki leczniczej*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej" 2018, nr 21; A. Maciarz, *Pedagogika lecznicza i jej przemiany. Wybrane problemy*, Warszawa 2001; P. Majewicz, *Ewolucja teorii i praktyki pedagogiki leczniczej*, „Ruch Pedagogiczny" 2017, nr 4; P. Majewicz, *Pedagogika lecznicza w Polsce i na świecie – wspólna nazwa, odmienne desygnaty*, „Pedagogika Społeczna" 2021, nr 1–2; O. Speck, *Inkluzja edukacyjna a pedagogika lecznicza*, przekł. A. Grysińska, Gdańsk 2013.

[B. P.]

PEDAGOGIKA OPIEKUŃCZA – kierunek pedagogiki społecznej, którego zasady sformułował **Józef Czesław Babicki**. W 1938 po raz pierwszy użył on określenia pedagogika opiekuńcza, do jej zasad zaliczył: równomierność, powszechność, celowość, ciągłość i dobro dziecka. Jako pierwszy zdefiniował postawę opiekuńczą pozytywną, której podstawą były potrzeby dziecka i przyrodzone prawo do korzystania z pozytywnych, stałych warunków wzrastania, by doprowadzić do racjonalnego użytkowania wrodzonych i nabytych uzdolnień. W PRL oznaczała model wychowania instytucjonalnego (państwowego). Szkoła miała spełniać funkcję opiekuńczo-wychowawczą, obejmując uczniów opieką materialną (stypendia, zasiłki, posiłki, wypoczynek, w tym place zabaw, domy wczasów dziecięcych), wychowawczą (poprzez świetlice, półinternaty, internaty), medyczną (w tym stomatologiczną), socjalną dla dzieci z zaburzeniami. W ramach wsparcia instytucjonalnego powstawały świetlice, ogni-

ska wychowawcze, ośrodki socjoterapii i szkolno-wychowawcze oraz kluby profilaktyczne, także ośrodki dla sierot i dzieci pozostających w konflikcie z prawem (domy dziecka, rodziny zastępcze, wioski dziecięce, jednostki resocjalizacyjne, w tym zakłady poprawcze, policyjne izby dziecka, ośrodki wychowawcze, ośrodki dla nieletnich). Z inicjatywy **Jerzego Wołczyka** pedagogika opiekuńcza stała się odrębnym przedmiotem w programie wyższych studiów pedagogicznych. J. Wołczyk przyczynił się też do powstania Zespołu Pedagogiki Opiekuńczej Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, do którego zadań zaliczono: wypracowanie zasad, form, metod i technik wychowania opiekuńczego, ukazywanie możliwości i powinności opiekuńczej waloryzacji wychowania, opisywanie i wyjaśnianie istotnych relacji zachodzących między opieką a wychowaniem, a zwłaszcza rzeczywistych oraz możliwych związków i zależności między tymi dziedzinami.

Źródła: L. Albański, *Zarys dziejów opieki* [w:] *Wybrane zagadnienia z pedagogiki opiekuńczej*, red. L. Albański, S. Gola, Jelenia Góra 2013; Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza* [w:] *Pedagogika*, t. 3: *Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, red. B. Śliwerski, Gdańsk 2006; Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. 1, Olsztyn 2006; I. Jundziłł, *Zarys pedagogiki opiekuńczej*, Gdańsk 1975; P. Kowolik, *Swoistość i specyfika pedagogiki opiekuńczej*, „Nauczyciel i Szkoła" 2003, nr 3–4; F. Kulpiński, *Józef Babicki, działalność, dorobek pedagogiczny*, Lublin 1986; B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, *Problemy opiekuńczo-wychowawcze w służbie państwu, dziecku i rodzinie,* „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2021, nr 5; M. Winiarski, *Pedagogika opiekuńcza* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 4, Warszawa 2004.

[A. M.-S.]

PEDAGOGIKA OPIEKUŃCZO-TERAPEUTYCZNA – system pedagogiczny oparty na procesie leczenia osób przewlekle chorych, niepełnosprawnych ruchowo, często wyizolowanych ze społeczeństwa. W latach 50. XX **Janina Doroszewska** opracowała koncepcję terapii wychowawczej dla dzieci i młodzieży przewlekle chorych i z dysfunkcjami narządu ruchu. Uważała, że choroba jest źródłem „swoistych obrazów psychicznych" powodujących zmiany w osobowości dziecka. Stworzyła klasyfikację pedagogiki specjalnej, opartą na twierdzeniu, że dzieci niepełnosprawne mają kłopoty z adaptacją w życiu, na co wpływają czynniki wewnątrzpochodne (niewłaściwe działanie zmysłów, zakłócenia w odbiorze bodźców) i szkodliwy wpływ otoczenia zewnętrznego (brak kontaktu z rodzicami). Sklasyfikowała poziomy wysiłkowe dzieci, określiła stopień obciążenia dzieci przewlekle chorych i zagrożonych kalectwem. Wyróżniła 2 rodzaje terapii wychowawczej: 1) spoczynkową – stworzenie warunków, w których chory minimalizuje wysiłek fizyczny związany ze środowiskiem zewnętrznym, gromadząc energię do walki z chorobą; 2) czynnościową – organizowanie form aktywności dynamizujących i usprawniających czynności nerwowe i procesy kinestetyczne. Stosowano terapię ruchową, zabawową, zajęciową, pracy. Praca terapeutyczna polegała na zdaniach ogólnopedagogicznych umożliwiających pożądany rozwój uczuciowy, umysłowy i ruchowy. Jej zadaniem było poznanie osobowości dziecka, jego potrzeb psychicznych, możliwości jego usprawnienia. Terapia miała przywrócić dziecku sprawność fizyczną i przygotować go do życia w społeczeństwie. Pedagogika zakładała ochronę osoby przed ujemnymi skutkami psychicznymi związanymi z pobytami w zakładach leczniczych, mobilizowanie do polepszenia własnej sytuacji, organizowanie procesu rewalidacji i rehabilitacji, udzielanie wsparcia po opuszczeniu zakładu leczniczego.

Źródła: K. Król, *Janina Doroszewska – prekursorka pedagogiki terapeutycznej,* „Akademicki Informator Osób Niepełnosprawnych" 2016, nr 1; A. Wałęga, *Luminarze polskiej pedagogiki specjalnej* [w:] *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną – w ujęciu pedagogicznym*, red. J. Bełszyński, D. Baczała, J. Binnebesel, Łódź 2008; M. Żelazkowska, *Wybrane metody terapii w procesie leczenia dziecka przewlekle chorego*, „Forum Pedagogiczne" 2016, nr 1.

[A. M.-S.]

PEDAGOGIKA PODWÓRKOWA – opracowana w latach 50. XX wieku przez łódzkich działaczy **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** metoda wychowawcza rozwijana po 1957. Miała charak-

ter spontanicznych działań społeczno-wychowawczych w miejscu zamieszkania dzieci (głównie na osiedlu). Jej celem była analiza funkcjonowania dziecka poza rodziną, jego związków ze szkołą, organizacjami szkolnymi, lokalnymi stowarzyszeniami i organizacjami, oraz wypracowanie optymalnego, dostosowanego do różnorodnych warunków modelu pracy profilaktyczno-wychowawczej w środowisku otwartym. Koncentrowano się na zagospodarowaniu czasu wolnego dzieci i młodzieży, ograniczając zachowania ryzykowne i niepożądane społecznie. Pedagodzy podwórkowi mieli różnorodne wykształcenie, pracowali w rozmaitych zawodach, byli wolontariuszami. Działali na rzecz dzieci i osób dorosłych. Organizowali czas dzieciom i młodzieży, pomoc dla osób samotnych, prace na rzecz zagospodarowania podwórek, wyjazdy za miasto. Zadaniem wychowawcy było bezpośrednie oddziaływanie wychowawcze, socjotechnika wewnątrzgrupowa, lobbing środowiskowy. Najwyższą formą organizacyjną był samorząd dziecięcy (inaczej zwany klubem, najmłodszą radą społeczną), którego celem było przekształcenie grup rówieśniczych w środowiska wychowawcze. W 1961 istniało 100 samorządów dziecięcych. Od lat 60. XX wieku w pedagogikę podwórkową włączały się szkoły, placówki kultury (ośrodki kultury, świetlice środowiskowe i spółdzielcze, teatry państwowe i amatorskie), organizacje dziecięce i młodzieżowe, w tym **Związek Harcerstwa Polskiego**. W ramach pracy podwórkowej w latach 60.–80. XX wieku powstawały tzw. sportowe drużyny podwórkowe. W Warszawie powstało 200 drużyn. Pedagogika podwórkowa przekształciła się w okresie transformacji ustrojowej w działania związane z pedagogiką ulicy (streetworking) adresowaną do dzieci i młodzieży ze środowisk niewydolnych wychowawczo, niekorzystających z placówek wsparcia dziennego i spędzających większość czasu w przestrzeni miejskiej.

Źródła: E. Bielecka, *Pedagogika podwórkowa, pedagogika ulicy, streetworking: analiza porównawcza*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla bezpieczeństwa" 2014, nr 1; I. Chmieleńska, *Wychowanie niejedno ma imię* [w:] *Pedagogika podwórkowa*, red. I. Chmieleńska, Warszawa 1963; A. Kurzeja, *Dzieci ulicy: profilaktyka zagrożeń*, Kraków 2008; B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo w małym mieście*, Warszawa 1993, M. Szczepańska, *Praca socjalna w szeroko pojętym środowisku. Inspiracje przeszłością*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Kwartalnik" 2012, nr 4; *Wychowawca podwórkowy w systemie wychowania środowiskowego (program pedagogiczny)*, „Nasz Animator" 1998, nr 4.

[A. M.-S.]

PEDAGOGIKA SPECJALNA – system wychowawczy, którego przedmiotem zainteresowania jest funkcjonowanie, rozwój i możliwości edukacyjne jednostki upośledzonej, proces jej rehabilitacji i resocjalizacji. Obejmuje opiekę, terapię, kształcenie i wychowanie osób niepełnosprawnych. Podmiotami pedagogiki są: niewidomi i niedowidzący, niesłyszący i niedosłyszący, głuchoniewidomi, upośledzeni umysłowo, przewlekle chorzy, osoby z uszkodzeniem narządu ruchu, osoby z trudnościami w uczeniu się na skutek dysharmonii rozwoju, społecznie niedostosowani. Wyróżnia się 3 działy pedagogiki: specjalna rewalidacyjna (osoby z niepełnosprawnością, głównie dzieci), specjalna resocjalizacyjna (osoby nieprzystosowane społecznie), specjalna rehabilitacyjna (osoby z niepełnosprawnością, głównie młodzież i dorośli). Szczegółowe działy pedagogiki specjalnej to: tyflopedagogika (nauczanie i wychowanie osób niewidomych i niedowidzących), surdopedagogika (nauczanie i wychowanie osób głuchych i niedosłyszących), oligofrenopedagogika (nauczanie i wychowanie osób upośledzonych umysłowo), lecznicza (nauczanie i wychowanie osób przewlekle chorych i kalekich), resocjalizacyjna (nauczanie i wychowanie osób nieprzystosowanych społecznie), geriatryczna (nauczanie i wychowanie osób w podeszłym wieku). Kształcenie pedagogów specjalnych w Polsce rozpoczęło się w 1921 w Seminarium Pedagogiki Specjalnej i w 1922 w **Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej**. Powojenną prekursorką pedagogiki specjalnej była **Maria Grzegorzewska** (jej mentorką była **Józefa Joteyko**), założycielka Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej. Jej następczynią została **Janina Doroszewska**. Zgodnie z ustawą z 1961 o rozwoju systemu oświaty i wychowania zaczęto two-

rzyć oddziały specjalne w szkołach ogólnodostępnych i inne formy organizacyjne, jak np. zajęcia korekcyjno-kompensacyjne i domowe nauczanie dzieci chorych. Od lat 90. uczniowie ze specjalnymi potrzebami realizują obowiązek szkolny w szkołach (zwykłych i integracyjnych), podczas zajęć rewalidacyjno-wychowawczych dla osób upośledzonych umysłowo w stopniu głębokim.

Źródła: J. Doroszewska, *Pedagogika specjalna*, t. I, Wrocław 1981; J. Pańczyk, *Kształcenie pedagogów specjalnych w Polsce* [w:] *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną – w ujęciu pedagogicznym*, red. J. Bełeszyński, D. Baczała, J. Binnebesel, Łódź 2008; Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1998; Ustawa z 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160; Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, DzU 1994, nr 111, poz. 535; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, DzU 1991, nr 95, poz. 425.

[A. M.-S.]

„PEDAGOGIKA SPOŁECZNA" – naukowe czasopismo pedagogiczne założone w 2001 w Warszawie. Współzałożycielami i wydawcami pisma były Pedagogium Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej oraz Polska Akademia Nauk – Zespół Pedagogiki Społecznej, zaś pierwszym redaktorem naczelnym – Krzysztof Zieliński. Periodyk był kierowany do krajowych i zagranicznych pedagogów, wychowawców, nauczycieli, opiekunów dzieci i młodzieży, pracowników socjalnych, działaczy społecznych, samorządowych, edukatorów czy osób pracujących w organizacjach pozarządowych. Głównym celem „Pedagogiki Społecznej" było promowanie rozwoju teorii, metodologii, a także praktyki pedagogiki społecznej w aspekcie krajowym oraz międzynarodowym. Na łamach pisma propagowano różne koncepcje współpracy naukowej wraz z wymianą rezultatów badań. Prezentowano wyniki badań będące efektem realizowanych projektów badawczych. Starano się integrować społeczności pedagogów polskich oraz zagranicznych. Problematyka czasopisma skupiała się wokół historii pedagogiki w Polsce oraz na świecie, dziejów opieki i wychowania, procesów wychowawczych zachodzących w różnych środowiskach, edukacji człowieka na poszczególnych etapach życia. Upowszechniano formy i metody wspomagania rozwoju człowieka. Badano proces rozwijania się grup i środowisk społecznych. Na łamach periodyku opisywano zjawiska społeczno-wychowawcze, np. wychowanie rodzinne, działalność szkoły w środowisku, funkcjonowanie instytucji opieki oraz pracy socjalnej z dzieckiem i jego rodziną. Prezentowano również działalność wolontariatu czy animacji społeczno-kulturalnych. Opisywano problemy uchodźców wojennych oraz rolę edukacji prozdrowotnej w społeczeństwie. Do 2023 ukazało się 87 numerów tytułu. Czasopismo wychodzi w wersji drukowanej oraz internetowej.

Źródła: K. Błeszyńska, *Wybrane problemy pomocy uchodźcom wojennym*, „Pedagogika Społeczna" 2023, nr 1; A. Golczyńska-Grondas, *Społeczne innowacje w świecie społecznym pracy socjalnej. Ramy instytucjonalne i „czynnik ludzki"*, „Pedagogika Społeczna" 2023, nr 1; J. Jancewicz, *Ciało w kulturze konsumpcji. Edukacja prozdrowotna w dobie zmieniającej się rzeczywistości i społecznej roli ciała*, „Pedagogika Społeczna" 2020, nr 3; *Kwartalnik „Pedagogika Społeczna"*, http://pedagogikaspoleczna.com/o-kwartalniku/ [dostęp: 29.04. 2024]; A. Wojda, K. Dziurzyński, *Kompetencje społeczne nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej*, „Pedagogika Społeczna" 2020, nr 3.

[B. P.]

PEDAGOGIKA SPOŁECZNA – część pedagogiki ogólnej rozwijająca się w Polsce od przełomu XIX i XX wieku. Zajmuje się środowiskiem (otoczeniem naturalnym, społecznym, kulturowo-cywilizacyjnym) oraz mechanizmami, jakimi oddziałuje ono na rozwój człowieka. Bada przede wszystkim środowisko społeczne – rodzinę, szkołę, środowisko pracy lub otoczenie miejskie, regionalne, wiejskie i podwórkowe. Celem pedagogiki społecznej jest ukształtowanie jednostki zdolnej do życia w społeczeństwie (nawiązywania prawidłowych więzi społecznych, zaspokajania własnych potrzeb bez popadania w konflikt z wartościami akceptowanymi przez to społeczeństwo). Do metod pedagogiki społecznej należą: metoda monograficzna (opis instytucji wychowawczej),

eksperyment psychologiczny, metoda indywidualna przypadków, analiza tekstu. Pedagogika społeczna jako praktyka polega na rozwiązywaniu określonego problemu. Jej prekursorką była **Helena Radlińska**, która do działów pedagogiki zaliczyła: teorię pracy społecznej, teorię oświaty dorosłych, dzieje pracy społecznej i oświatowej. Uznawała, że środowisko tworzy bodźce wywołujące reakcje psychiczne. Nowy kontekst nadał pedagogice **Ryszard Wroczyński**, który wiązał proces wychowania z centralną rolą i pozycją szkoły jako głównego miejsca wychowania człowieka, organizującego prace i działania wychowawcze. Rozwijał w tym zakresie koncepcję wychowania pozaszkolnego (wspieranie i stymulowanie rozwoju człowieka zależnego od relacji środowiskowych). Przyjął koncepcję obustronnej funkcjonalnej współzależności człowieka i środowiska. W 1945 powstała **Katedra Pedagogiki Społecznej na Uniwersytecie Łódzkim**. Do 1989 pedagogika społeczna była ściśle skorelowana z polityką społeczną państwa, od lat 90. została przekierowana na nowe problemy, związane m.in. z transformacją ustrojową, ubóstwem, wykluczeniem społecznym, niewydolnością wychowawczą.

Źródła: M. Cichosz, *Kształtowanie się dyscypliny – główne nurty polskiej pedagogiki społecznej w ujęciu historycznym* [w:] E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Debata*, t. 2, Warszawa 2007; P. Czarnecki, *Pedagogika społeczna. Podstawowe pojęcia i definicje*, „Społeczeństwo i Edukacja. Międzynarodowe Studia Humanistyczne" 2012, nr 1; A. Żukiewicz, *Naukowe dziedzictwo Heleny Radlińskiej. Pedagogika społeczna — nauka praktyczna*, „Ruch Pedagogiczny" 2018, nr 1.

[A. M.-S.]

PEDAGOGIKA ULICY – streetworking, praca prowadzona na ulicy. Postulat pracy z dziećmi pozostającymi bez opieki rodzicielskiej w ich lokalnym środowisku pojawił się w latach 90. XX wieku. Od 1997 Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizacyjnego rozpoczął opracowywanie programów środowiskowych dla dzieci ulicy. W 2001 na podstawie badań oszacowano liczbę takich dzieci pomiędzy 13 tys. a 15 tys. Pedagodzy wraz z innymi specjalistami pracującymi w placówkach edukacyjnych zauważyli, że spora liczba dzieci omija tego typu instytucje. Zaproponowali zatem wspólną zabawę, która miała na celu przekonać do dołączenia do specjalistycznych instytucji oferujących pomoc. Elementem kluczowym było podjęcie działań zapobiegawczych. Polegały one na wejściu do społeczności i miejsc, gdzie dzieci spędzają większość czasu. Streetworkerzy pracowali najczęściej w parkach, na ulicach, dworcach kolejowych, w dyskotekach, klubach, galeriach handlowych. Pedagog starał się z nimi nawiązać przyjacielską relację. Miało to na celu pobudzenie u dzieci chęci do dokonania zmiany w swoim życiu. Praca z dziećmi składała się z wielu etapów. Pierwszy to diagnoza problemu i głęboka obserwacja, bez prób kontaktu z dziećmi. Drugim etapem jest nawiązanie kontaktu z dziećmi i sformowanie grupy niepełnoletnich. Praca z nimi odbywa się tylko w dzielnicy-osiedlu, skąd pochodzi grupa. W kolejnym etapie nawiązuje się więź między członkami grupy. Pedagog organizuje zajęcia o nieregularnej częstotliwości. Na tym etapie nie można dzieciom niczego narzucać. Czwartym etapem jest etap usamodzielniania. Niepełnoletni wraz z streetworkerem wymyślają „projekty dziecięce". Pomoc oferowały różne organizacje. Powiślańska Fundacja Społeczna zaproponowała Hotelik Kryzysowy. W Warszawie działało Stowarzyszenie Grupa Pedagogiki i Animacji Społecznej Warszawa Praga Północ. W 1995 w Katowicach powstał Katolicki Ośrodek Wychowawczy dla Dzieci i Młodzieży Dom Aniołów Stróżów. Rok później powstał obok dworca PKP ośrodek dla dzieci Dom Aniołów Stróżów. W 1999 powstał Punkt Pracowników Ulicznych dla niepełnoletnich szukających pomocy.

Źródła: B. Adamczyk, *Dzieci ulicy w Polsce i na świecie. Definicja, typologia, etiologia*, Kraków 2015; A. Belcer, A. Wojnarowska, *Streetworking – pomoc dla dzieci ulicy* [w:] *Streetworking. Nowe wyzwania przed pracą socjalną*, t. 1, Publikacja z cyklu Homo Homini, Sandomierz 2012; E. Bielecka, *Pedagogika podwórkowa, pedagogika ulicy, streetworking. Analiza porównawcza*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa" 2014, nr 1; M. Cieślar, *„Dzieci gorszych szans" a streetwork* [w:] *Zrozumieć odmienność*, red. D.M. Piekut-Brodzka, Warszawa 2011/2012; A. Kurzeja, *Dzieci ulicy – profilaktyka zagrożeń*, Kraków 2010;

M. Siuchta, *Program stacja* [w:] *Streetworking. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, red. M. Michel, Kraków 2011; K. Tomaszewski, *Pedagogika ulicy naprzeciw wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży*, „Pedagogika Społeczna" 2012, nr 1.

[B. P.]

PEDIATRIA DO 1939 ROKU – lekarze specjalizujący się w zakresie chorób dziecięcych, zajmujący się diagnostyką i leczeniem dzieci. Proces wyodrębniania się pediatrii jako nowej gałęzi medycyny na ziemiach polskich dokonał się w XIX wieku. W tym czasie powstawała infrastruktura szpitalna dla dzieci. Podobnie jak w innych krajach Europy wykształcała się z tzw. **domów podrzutków**, częstokroć prowadzonych przez bractwa i domy zakonne, a utrzymywanych z prywatnych fundacji. Personel placówek stanowiły przeważnie siostry zakonne. W 1869 w Warszawie powstał samodzielny kilkunastołóżkowy szpital dla dzieci, kolejne takie placówki otwarto w Krakowie (1874) i Poznaniu (1877), wcześniej istniała też placówka we Lwowie (1845). Systematyczne nauczanie pediatrii klinicznej rozpoczęto w Krakowie jeszcze w I połowie XIX wieku. Po I wojnie światowej w odpowiedzi na ogromne zapotrzebowanie na lecznictwo dziecięce rozpoczęto organizację opieki nad dzieckiem chorym i zdrowym opartej na systemie szpitali, klinik i ambulatoriów. Dostosowano do potrzeb nauczanie pediatrii. Głównym miejscem działalności naukowej i kształcenia studentów i lekarzy specjalistów stały się kliniki uniwersyteckie: dwie przedwojenne (Kraków i Lwów) oraz trzy nowe. W 1919 uruchomiono Klinikę Pediatryczną Uniwersytetu Warszawskiego, następnie na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie oraz Uniwersytecie w Poznaniu. W 1936 ukazał się pierwszy polski podręcznik pediatrii (*Choroby dzieci: pierwszy polski podręcznik zbiorowy*). Popyt na lekarzy pediatrów wzrastał wraz z rozwojem placówek opieki nad matką i dzieckiem (m.in. przychodni opieki, **stacji opieki**, domów opieki, **ośrodków zdrowia**). Zauważalne było niedostosowanie infrastruktury pediatrycznej do zapotrzebowania. Według danych z 1927 (uzupełnionych w 1932) w Polsce w 5 klinikach i 12 szpitalach było 1790 łóżek pediatrycznych (według wskaźników europejskich tyle winno być w samej Warszawie). Liczba lekarzy pediatrów do 1939 zwiększyła się do 300 (ogólna liczba lekarzy w 1938 wynosiła 12 917), a liczba łóżek do 2300.

Źródła: R. Barański, *Zarys historii pediatrii polskiej* [w:] *Pediatria*, red. R. Barański, Warszawa 1974; *Choroby dzieci: pierwszy polski podręcznik zbiorowy*, t. 1, red. W. Jasiński, Warszawa 1936; *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 2, red. W. Noszczyk, J. Supady, Warszawa 2015; *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939; *Słownik biograficzny zasłużonych pediatrów*, Warszawa 1985; W. Szenajch, *Główne etapy rozwoju pediatrii*, Warszawa 1965.

[K. Ch.]

PEDIATRIA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – rozwój w Polsce działu medycyny podejmującego problemy zdrowia dzieci będący kontynuacją procesów podjętych w okresie międzywojennym. Znaczącą rolę odegrała w nim grupa wybitnych lekarzy zajmujących się leczeniem dzieci i młodzieży, do których należeli m.in. Rajmund Barański, Helena Barlicka, Janina Czyżewska, Irena Białówna, Artur Chwalibogowski, Franciszek Redlich, Bożena Hager-Małecka. Działając w różnych regionach kraju, przyczynili się do istotnego podniesienia poziomu opieki pediatrycznej w latach powojennych. Rajmund Barański na łamach wydawanego od 1921 czasopisma „Pediatria Polska" publikował m.in. artykuły na temat prawidłowego rozwoju niemowląt, żywienia oraz leczenia dziecięcych biegunek. Z jego inicjatywy w 1948 rozpoczął w Warszawie działalność **Instytut Matki i Dziecka**, który pełnił rolę centralnej jednostki badawczo-rozwojowej wspierającej ochronę zdrowia dzieci. W 1950 we Wrocławiu powstała Centralna Poradnia Ochrony Macierzyństwa i Zdrowia Dziecka kierowana przez Helenę Barlicką. Zajmowała się m.in. opieką nad matką i dzieckiem, szerzeniem oświaty zdrowotnej oraz przeprowadzaniem szczepień ochronnych dla dzieci przeciwko ospie. Z inicjatywy Artura Chwalibogowskiego na przełomie lat 50. i 60. utworzono szpitale dziecięce w Będzinie i Bielsku-

-Białej oraz pierwsze w Polsce sanatorium reumatologiczne dla dzieci w Jastrzębiu-Zdroju. W 1978 powołano w Warszawie **Centrum Zdrowia Dziecka**, które łączyło działalność naukową i szkoleniową z lecznictwem szpitalnym, rehabilitacją i profilaktyką. Jako najnowocześniejszy szpital dziecięcy w Polsce, w którego skład wchodziły liczne kliniki, poradnie i specjalistycznej przychodnie, odgrywał kluczową rolę w systemie opieki zdrowotnej dzieci i młodzieży. Liczba pediatrów w kraju sukcesywnie wzrastała z poziomu 300 lekarzy w 1946, do 1575 w 1956, 4633 w 1970, 6995 w 1980 oraz 9612 w 1989 (w 1979 liczba porad lekarskich udzielonych dzieciom wyniosła 28 mln).

Źródła: J.B. Górnicki, *Zarys historyczny rozwoju myśli pediatrycznej i opieki nad dzieckiem w Polsce* [w:] *Pediatria*, t. 1, red. B. Górnicki, B. Dębiec, J. Baszczyński, Warszawa 1997; M. Krawczyński, *Pediatria* [w:] *Dzieje medycyny w Polsce. Opracowania i szkice*, red. W. Noszczyk, Warszawa 2016; Lewandowski, *Troska o dziecko*, Warszawa 1980; *Organizacja ochrony zdrowia*, red. J. Indulski, Warszawa 1984; *Słownik biograficzny zasłużonych pediatrów*, z. 1, red. E. Wilkoszewski, Warszawa 1985.

[B. P.]

„PEDIATRIA POLSKA" – specjalistyczny periodyk medyczny z zakresu pediatrii, oficjalny organ **Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego**, ukazujący się od 1921. W latach 1908–1920 pismo wychodziło jako „Przegląd Pediatryczny". Periodyk był zaadresowany m.in. do lekarzy specjalistów pediatrów. Czasopismo redagowali kolejno: Franciszek Groer (1922), Mieczysław Michałowicz (1922), **Władysław Szenajch** (1922), Tadeusz Kopeć (1923), Remigiusz Stankiewicz (1935), Maria Wierzbowska (1937), Marta Erlich (1947), **Jan Bogdanowicz** (1949), Henryk Brokman (1953), Edward Wilkoszewski (1976), Teresa Wyszyńska (1993), Andrzej Milanowski (2004). Wśród wydawców pisma znajdowały się m.in.: Spółka Wydawnicza Lekarska, Wydział Higieniczno-Lekarski, **Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom**, Wydział Higieniczno-Lekarski **Polskiego Komitetu Pomocy Dzieciom**, **Polski Komitet Pomocy Dzieciom**, **Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem**, Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. Na łamach czasopisma publikowano specjalistyczne opracowania w języku polskim oraz ich tłumaczenia na języki obce. W czasopiśmie zamieszczano sprawozdania z działalności Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego oraz przybliżano funkcjonowanie innych placówek medycznych, np. z okazji 70-lecia Szpitala im. Karola i Marii dla Dzieci w Warszawie. Wśród artykułów zamieszczano prace oryginalne. Prezentowano niespotykane powszechnie wśród dzieci trudne w diagnostyce przypadki kliniczne. Opisywano standardy dotyczące żywienia niemowląt w kontekście historycznym oraz najnowsze informacje z dziedziny zdrowia dzieci i młodzieży, w tym zalecenia dotyczące szczepień. Uświadamiano na temat zagrożeń wynikających z alkoholizmu i narkomanii. Podejmowano problemy prawne opieki nad pacjentami małoletnimi. Przybliżano zagadnienie praw i obowiązków lekarza. Publikowane prace poglądowe opierały się na najnowszych rozwiązaniach medycznych stosowanych w pediatrii.

Źródła: T. Chrapowicki, *Zagadnienia ochrony zdrowia matki i dziecka na podstawie 10 lat (1934–1944) pracy Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem*, „Pediatria Polska" 1949, nr 3–4; B. Dębiec, A. Margolis, *Ośrodek wakacyjny w Kołobrzegu dla dzieci chorych na cukrzycę*, „Pediatria Polska" 1959, nr 10; A. Landy, *Rola pediatry w społecznym wychowaniu dzieci*, „Pediatria Polska" 1948, nr 1; *Pediatria Polska – Polish Journal of Paediatrics*, https://www.termedia.pl/Czasopismo/Pediatria_Polska-127/Info [dostęp: 6.06.2023]; S. Silska, M. Krawczyński, *Żywienie niemowląt na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku*, „Pediatria Polska" 2015, nr 3; M.H. Zapaśnik-Kobierska, *Działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna Zespołu Klinik Państwowego Szpitala Klinicznego nr 3*, „Pediatria Polska" 1984, nr 9.

[M. N.]

PEŁCZYŃSKA WANDA – (z d. Filipkowska) ur. 6.01.1894 w Yauco na Portoryko, zm. 5.09. 1976 w Londynie; polityk, publicystka, działaczka niepodległościowa i społeczna. W 1912 podjęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, które zawiesiła w związku z zaangażowaniem w ruch niepodległościowy. Pełniła funkcję komendantki Żeńskiego Oddziału Polskich Dru-

żyn Strzeleckich w Krakowie. W Kielcach stanęła na czele zorganizowanego przez siebie dziewczęcego patrolu I Drużyny Skautowej im. Dionizego Czachowskiego. W czasie I wojny światowej początkowo była kurierką w I Brygadzie Legionów, od 1915 pracowała jako nauczycielka w Kielcach, w latach 1915–1918 działała w tamtejszym Zarządzie Okręgowym Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego. W okresie międzywojennym nadal aktywnie działała w ruchu kobiecym, była publicystką, pracowała jako nauczycielka, walczyła o prawa Białorusinów w szkołach publicznych, w latach 1935–1938 zasiadała z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w Senacie IV kadencji. W czasie II wojny światowej działała w podziemnych strukturach Armii Krajowej, w sierpniu 1945 wyjechała z Polski, w 1946 dotarła do Wielkiej Brytanii. W czerwcu 1946 stanęła na czele powołanego z inicjatywy prezydenta Władysława Raczkiewicza Zjednoczenia Polek. Organizacja zajmowała się m.in. wychowaniem dziecka w duchu narodowym, udzielaniem pomocy materialnej dla ośrodków leczniczych i sierocińców, przesyłaniem paczek do Polski, a także opieką nad polskimi dziewczętami pracującymi w brytyjskich fabrykach. Po ustąpieniu w 1950 ze stanowiska przewodniczącej zjednoczenia prowadziła wraz z mężem Tadeuszem Pełczyńskim do 1959 dom dla sędziwej inteligencji polskiej w Beckenham Kent pod Londynem.

Źródła: P. Biliński, *W walce o niepodległość Polski i prawa kobiet. Biografia Wandy Pełczyńskiej*, Warszawa 2023; J. Dufrat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Ligi Kobiet ((1908 – 1918/19)*, Toruń 2002; J. Hulewicz, *Pełczyńska z Filipkowskich Wanda Izabela (1894–1976)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XXV, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980; D. Koreś, *Tadeusz Pełczyński – „sanator" w armii i zaufany człowiek Józefa Becka w Sztabie Głównym Wojska Polskiego?* [w:] *Piłsudczycy i sanatorzy drugiego planu (1926–1939). Portrety zbiorowe i indywidualne*, red. R. Litwiński, M. Sioma, Lublin 2019.

[J. J.]

PIELĘGNIARKI DO 1939 ROKU – zawód medyczny z grupy specjalistów do spraw zdrowia, w okresie międzywojennym podlegający procesowi ukształtowania i skonkretyzowania funkcji. W II Rzeczypospolitej został uregulowany ustawowo. Pierwszych regulacji dokonano w 1919 (zasadnicza ustawa sanitarna). W 1935 uchwalono właściwą ustawę o prawach i obowiązkach pielęgniarek, skutkiem czego pielęgniarstwo zyskało podstawy prawne, a zarazem wytyczne i ustalenia najważniejszych elementów pracy pielęgniarek rozumianej jako zawodowe wykonywanie czynności pielęgnowania chorego w zakładach leczniczych oraz w domach prywatnych, wykonywanie zleceń lekarskich i pracy w instytucjach leczniczych, zapobiegawczych, opiekuńczych, społecznych, szkołach i zakładach pracy. W latach 1918–1939 powstało w Polsce 9 szkół pielęgniarskich. Ustalono pole działalności pielęgniarstwa w Polsce, poszerzając tradycyjnie pojmowaną pracę z chorym w instytucjach lecznictwa zamkniętego o sferę zapobiegawczą i wychowania zdrowotnego. Dokonał się podział na pielęgniarstwo szpitalne (obiektem zainteresowania był chory, a celem pracy zwalczanie choroby i łagodzenie cierpień chorego) z subspecjalnościami: pielęgniarstwem psychiatrycznym, chirurgicznym czy dziecięcym i pielęgniarstwo społeczne (obiektem zainteresowania była rodzina, dziecko, zarówno konkretna jednostka potrzebująca pomocy, jak i środowisko, z którego pochodziła). Pielęgniarki społeczne często prowadziły **kuchnie mleczne**. Szczególnym polem aktywności była opieka nad kobietami w ciąży, higieniczny poród i opieka nad niemowlętami, a także opieka nad dzieckiem w wieku do lat 7 i w przypadku pielęgniarki-higienistki nad dzieckiem w wieku szkolnym. W 1921 odnotowano 21 dyplomowanych pielęgniarek. W 1938 w samej ochronie zdrowia w Polsce pracowały 6674 pielęgniarki (1,9 na 1000 mieszkańców). Pielęgniarki dyplomowane pracowały również w innych działach opieki. Szacowano ich liczbę na 1,5 tys. Nadto około 1 tys. pielęgniarek po pewnym przeszkoleniu i 8–9 tys. bez przeszkolenia.

Źródła: B. Dobrowolska, *Materiały historyczne pielęgniarstwa polskiego. Przyczynek do dziejów pielęgniarstwa polskiego XX wieku*, Łódź 2013; J. Górajek-Jóźwik, *Kalendarium pielęgniarstwa polskiego*, Warszawa

1998; M. B. Jezierska, *Powstanie i rozwój pielęgniarstwa w Polsce do roku 1938*, Warszawa 1989; J. Kaniewska-Iżycka, *Rozwój pielęgniarstwa w Polsce do roku 1950*, cz. I–II. Warszawa 1987/1989; D. Karkowska, *Zawody medyczne*, Warszawa 2012; *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939; Ustawa z dnia 21 lutego 1935 r. o pielęgniarstwie, DzU 1935, nr 27, poz. 199; I. Wrońska, *Polskie pielęgniarstwo 1921–1939*, Lublin 1991.

[K. Ch.]

PIELĘGNIARKI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zawód medyczny z grupy specjalistów przechodzący po II wojnie światowej proces profesjonalizacji i specjalizacji. W tym okresie usystematyzowano i dookreślono pojęcia pielęgniarstwa i pielęgnowania, równocześnie w ramach zachodzących zmian politycznych po wojnie eliminowano starą, przedwojenną kadrę kierowniczą i pielęgniarki zakonne. Działalność prowadzono pod hasłem „wychowanie nowej pielęgniarki". Na mocy ustawy o zakładach społecznych służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia z 1948 wszystkie szkoły pielęgniarskie przeszły na własność państwa. Zakazano przyjmowania sióstr zakonnych do placówek świeckich (zakaz obowiązywał do 1965). Rozwój **stacji opieki nad matką i dzieckiem** oraz **poradni dla matek i dzieci**, a z czasem placówek państwowej służby zdrowia, spowodował wzrost zapotrzebowania na personel pielęgniarski. Na podstawie dekretu o przejściowym trybie nadawania uprawnień pielęgniarki (1950) organizowano różnorodne formy nauki zawodu, co doprowadziło pod koniec lat 50. do występowania 19 grup pielęgniarek o różnym stopniu przygotowania zawodowego. W 1960 przywrócono egzaminy państwowe, po 1965 warunkiem wykonywania zawodu stało się ukończenie liceum medycznego lub odpowiedniej szkoły pomaturalnej. Od lat 70. można było kształcić się w zawodzie na poziomie magisterskim. Ukształtował się system specjalizacji: pediatryczny, psychiatryczny, zachowawczy, środowiskowy, operacyjny i chirurgiczny. W latach 70. zespolono lecznictwo zamknięte i otwarte oraz pogotowie ratunkowe w zespoły opieki zdrowotnej (ZOZ) celem dostarczania kompleksowej usługi medycznej (zapewniały one również podstawową opiekę społeczną – pielęgniarka środowiskowa). Rejon pielęgniarki środowiskowej obejmował 3,5 tys. osób. Odgrywała ona szczególnie istotną rolę w opiece nad kobietą w ciąży oraz niemowlętami. Liczba pielęgniarek po 1945 stale wzrastała: 1946 – 5840, 1950 – 18 361, 1960 – 61 907, 1970 – 102 838, 1980 – 171 800, 1985 – 179 727.

Źródła: Dekret z dnia 21 września 1950 r. o przejściowym trybie nabywania uprawnień pielęgniarki (pielęgniarza), DzU 1950, nr 44, poz. 410; B. Dobrowolska, *Materiały historyczne pielęgniarstwa polskiego. Przyczynek do dziejów pielęgniarstwa polskiego XX wieku*, Łódź 2013; J. Górajek-Jóźwik, *Kalendarium pielęgniarstwa polskiego*, Warszawa 1998; J. Kaniewska-Iżycka, *Rozwój pielęgniarstwa w Polsce do roku 1950*, cz. I–II, Warszawa 1987/1989; D. Karkowska, *Zawody medyczne*, Warszawa 2012; *Organizacja ochrony zdrowia*, red. J. Indulski, Warszawa 1984.

[K. Ch.]

PIERWSZY OGÓLNOPOLSKI KONGRES DZIECKA – zorganizowany w dniach 2–4.09.1938 w Warszawie z inicjatywy Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską, wspartej przez blisko 100 organizacji społecznych oraz instytucje państwowe, samorządowe i gospodarcze. Pierwsze tego typu spotkanie w niepodległej Polsce nawiązujące do zorganizowanego w 1933 w Paryżu Międzynarodowego Kongresu Opieki nad Dzieckiem. Protektoratem kongres objął prezydent Ignacy Mościcki, prezesem Komitetu Wykonawczego był gen. **Stefan Hubicki**, były minister opieki społecznej. Kongres zorganizowano jako próbę zjednoczenia wysiłków instytucji, czynników i osób interesujących się sprawami dziecka w celu lepszej koordynacji prowadzonej na rzecz dzieci działalności. W trakcie obrad minister opieki społecznej **Marian Zyndram-Kościałkowski** przedstawił osiągnięcia państwa w zakresie opieki nad dziećmi, kolejne referaty wygłoszone podczas kongresu dotyczyły dziecka w rodzinie, praw dziecka, w tym prawa do szkoły oraz prawa do zabawy i wczasów dziecięcych, oraz ochrony zdrowia dziecka. Z tematyką referatów głównych korespondowała praca powołanych w ramach kongresu i obradujących w dwóch ostatnich dniach jego trwania komi-

sji tematycznych: „Dziecko w polskim prawie rodzinnym", „Dziecko i człowiek dorosły", „Dziecko w rodzinie", „Prawo dziecka do szkoły", „Zdrowie dziecka", „Prawo dziecka do zabawy i wczasy dziecięce" oraz „Dziecko polskie za granicą". W każdej z komisji prezentowano referaty uszczegółowiające problematykę obrad. Kongres zakończył referat **Wandy Woytowicz-Grabińskiej** „Dziecko przedmiotem troski świata". W toku kongresu komisje zgłosiły ponad 200 wniosków i rezolucji, najważniejsze z nich w trakcie zamknięcia obrad przedstawił Stefan Hubicki. Wraz z kongresem otwarta została **wystawa „Dziecko w Polsce"**, prezentująca zarówno dorobek opieki nad dzieckiem, jak też nowoczesne tendencje w niej występujące (wystawa była czynna przez 6 tygodni).

Źródła: A., *Wystawa „Dziecko w Polsce"*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 3; J. Krawczyńska, *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Dziecka (Warszawa 2–4.IX. 1938 r.)*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 4; W.W., *Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem w Paryżu*, „Praca i Opieka Społeczna" 1933, nr 3.

[J. J.]

PIŁSUDSKA ALEKSANDRA – (z d. Szczerbińska) ur. 12.12.1882 w Suwałkach, zm. 31.03.1963 w Londynie; działaczka socjalistyczna i niepodległościowa, w niepodległej Polsce działaczka społeczna; druga żona Józefa Piłsudskiego, matka dwóch jego córek. Od 1904 aktywna w Polskiej Partii Socjalistycznej, brała udział w jej akcjach bojowych. W okresie I wojny światowej w oddziale wywiadowczo-kurierskim I Brygady Legionów Polskich, była również członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej. Po dojściu Piłsudskiego do władzy odgrywała ważną rolę w procesie honorowania osób zasłużonych w walce o niepodległość. Szeroko zaangażowała się w połowie lat 20. w działalność społeczną, zwłaszcza związaną z opieką nad dziećmi i pomocą dla ubogich, patronowała także piłsudczykowskim organizacjom społecznym (**Rodzina Wojskowa**, Rodzina Policyjna, Rodzina Rezerwistów). We współpracy z **Michaliną Mościcką** zorganizowała na przełomie 1926/1927 tzw. Bursę w Spale (zakład wychowawczy na terenie rezydencji prezydenckiej). W 1926 objęła patronat nad zajmującym się opieką nad bezdomnymi dziećmi **Towarzystwem „Nasz Dom"**, z którym związani byli **Janusz Korczak** i **Maria Falska**. Dzięki patronatowi Piłsudskiej działalność towarzystwa szybko się rozwijała – w 1929 nastąpiło otwarcie nowego obiektu na Bielanach, w którym ulokowano zakład dla dzieci osieroconych, a także zorganizowano świetlicę dla dzieci z okolicy. W 1928 weszła do **Komitetu Opieki nad Najbiedniejszymi Mieszkańcami Miasta Warszawy i Podmiejskich Okolic „Osiedle"**, organizującego m.in. kuchnie dla bezrobotnych, dożywianie dzieci, ogródki zabaw dla dzieci, świetlice dla młodzieży, akcję mleczną dla niemowląt. Współorganizowała również kierowane do najbiedniejszych mieszkańców warszawskiego Śródmieścia Towarzystwo „Opieka", które prowadziło m.in. działania opiekuńcze na rzecz dzieci. Przewodniczyła także komisji rewizyjnej powstałego w 1936 **Ogólnopolskiego Obywatelskiego Komitetu Zimowej Pomocy Bezrobotnym**.

Źródła: P. Fiktus, *Aleksandra Piłsudska* [w:] *Leksykon piłsudczykowski*, t. 2: *Słownik biograficzny M–Ż*, red. J.H. Szlachetko, K. Dziuda, K. Piskała, Gdańsk 2017; A. Garlicki, *Aleksandra Piłsudska* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XXVI, Wrocław 1981; *Osiedle 1928–1938. Komitet Opieki nad Najbiedniejszymi mieszkańcami Miasta Warszawy i Podmiejskich Okolic*, Warszawa 1938; A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Dziekanów Leśny 2004; M. Sikorska, *Aleksandra Piłsudska (1882–1963)*, Łódź 2021.

[J. J.]

PISMO OKÓLNE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ W SPRAWIE ORGANIZACJI POMOCY POŁOŻNICZEJ Z 23 MARCA 1925 R. – pismo inicjujące akcję porządkowania pomocy położniczej i budowy fachowej kadry w II Rzeczypospolitej. Przystępując do akcji, resort opieki wyróżnił zasadnicze braki w dziedzinie położnictwa: po pierwsze niedostateczną liczbę instytucji realizujących te zadania, po drugie niedostatek wykształconej kadry (położnych), po trzecie zjawisko dostarczania pomocy przez tzw. babki wiejskie, a więc osoby bez potwierdzonych kwalifikacji. Resort opieki stawiał sobie za cel pobudzenie do aktywnej pracy i zwiększenia wydatkowanych funduszy przez

samorządy na realizację pomocy położniczej. Planowano organizację schronisk dla kobiet niezamożnych i pracujących fizycznie, w których mogłyby spędzić ostatni okres przed porodem. Zakładano też tworzenie w szpitalach oddziałów położniczych oraz organizowanie poradni dla matek i kobiet w ciąży w celach instruktarzu w zakresie higieny. Do kształcenia w zawodzie położnych miały zachęcać stypendia dla kandydatek do szkół położniczych (odpracowywane trzyletnią praktyką w placówce wskazanej przez samorząd) oraz zasiłki udzielane położnym w pierwszym okresie osiedlenia się w danej miejscowości. Działania inicjowane przez ministerstwo przyniosły umiarkowane efekty. W 1921 odnotowano 6357 położnych, w 1923 – 5954, w 1927 – 6857, w 1933 – 9554, a w roku 1938 – 9356. Dla poprawy standardu usług pomocy położniczej istotne znaczenie miały rozporządzenia z 1928 i 1933. Najlepsze efekty pracy w liczbie położnych w przeliczeniu na mieszkańca odnotowywano w województwach centralnych i wschodnich. Należy jednak zauważyć, że na tych terenach baza wyjściowa była bardzo niska. W województwach zachodnich zauważalny był spadek. Niemniej jednak to właśnie w województwach zachodnich i południowych liczba położnych przypadająca na jednego mieszkańca była najwyższa.

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; Z. Filar, *Materiały do historii zawodu położnej*, „Położna" 1955, nr 4, 5, 6, 7, 8; *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939; E. Matuszewska, *Zarys historii zawodu położnej do XX wieku*, „Pielęgniarka i Położna" 1988, nr 3, 4; *Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie organizacji pomocy położniczej z 23 marca 1925 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1925, z. 1–2; E. Waszyński, *Historia położnictwa i ginekologii w Polsce*, Wrocław 2000; *Zawód położnej na ziemiach Polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Katowice 2004.

[K. Ch.]

PISMO OKÓLNE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ W SPRAWIE REORGANIZACJI ZAKŁADÓW OPIEKUŃCZYCH DLA DZIECI I MŁODZIEŻY Z 20 MARCA 1925 R. – dokument inicjujący akcję porządkowania systemu opieki zakładowej w zakresie zadań realizowanych przez poszczególne placówki i ich wyspecjalizowania. Sygnowany przez ministra Franciszka Sokala. Skutki I wojny światowej oraz zjawisko repatriacji obywateli polskich do kraju pociągały za sobą konieczność zabezpieczenia opieki dla licznej grupy dzieci i młodzieży. Działania te prowadzone były żywiołowo, akcent stawiano na zabezpieczenie bytu, a w mniejszym zakresie dbano o umieszczanie dzieci w placówkach dostosowanych do ich potrzeb. Celem inicjowanej przez ministra akcji było: ponowne przydzielenie dzieci do zakładów według ich rzeczywistych potrzeb czy określonych niepełnosprawności; dokonanie podziału według płci i wieku, tak by dostosować odpowiedni system wychowawczy i edukacyjny. Realizacja zamierzenia wymagała zogniskowania zasobów społecznych i publicznych celem zorganizowania odpowiedniej infrastruktury (placówek). Zalecono samorządom zorganizowanie placówek żłobkowych (do lat 2–3), odrębnych lub wydzielonych oddziałów dla dzieci w wieku przedszkolnym (do lat 7), szkolnym (do lat 14) oraz burs dla młodzieży (powyżej 14 roku życia) kształconej zawodowo. Placówki opiekuńcze i wychowawcze dla dzieci do lat 14 zalecano organizować na terenach wiejskich, żłobkom zabezpieczać stałą opiekę lekarską, a bursy pozostawiać w miastach. Minister wskazywał na konieczność kształcenia odpowiedniej kadry wychowawczej, organizowanie kursów i szkoleń, akcentował jednocześnie potrzebę ujednolicenia metod wychowawczych. Minister zapowiadał wsparcie finansowe prowadzonej reorganizacji. Dokument należał do zespołu regulacji i działań resortu opieki, w wyniku których od 1925 zarysowała się tendencja do zmniejszania się liczby zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży i dążenie do ich specjalizowania się.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Warszawa 1938; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*,

Lublin 1991; *Mały rocznik statystyczny* 1939, Warszawa 1939; Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie reorganizacji zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży z 20 marca 1925 r., „Praca i Opieka Społeczna" 1925, z. 1–2; *Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935*, Warszawa 1935.

[K. Ch.]

PISMO OKÓLNE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ W SPRAWIE ZWALCZANIA GRUŹLICY U DZIECI I MŁODZIEŻY Z 23 MARCA 1925 R. – pismo inicjujące planową akcję przeciwgruźliczą w Polsce skierowane do wojewodów, Delegata Rządu w Wilnie i Komisarza Rządu na m. st. Warszawę. Dokument sygnował minister Franciszek Sokal. Plan akcji przeciwgruźliczej zakładał zmniejszenie ryzyka zarażenia się dzieci gruźlicą poprzez usunięcie dziecka z otoczenia gruźliczego lub też usunięcie źródła zakażenia z otoczenia dziecka. Narzędziami realizacji planu miały być: żłobki dla dzieci matek chorych na gruźlicę (zwłaszcza w dużych miastach); ogniska wychowawcze na wsi w miejscowościach uzdrowiskowych dla dzieci w wieku przedszkolnym; placówki przeznaczone dla dzieci rekonwalescentów po przebytych ciężkich chorobach; szkoły i zakłady naukowe w „miejscowościach klimatycznych" oraz sanatoria. Podstawą planowej akcji przeciwgruźliczej miała stać się przychodnia przeciwgruźlicza realizująca zadania z zakresu diagnostyki, kwalifikacji i poradnictwa. Minister obligował adresatów pisma do zogniskowania wysiłków instytucji publicznych, organizacji społecznych i środowisk lekarskich celem koordynacji podejmowanych działań w zakresie przeciwdziałania gruźlicy, w tym przede wszystkim zbudowania sieci poradni przeciwgruźliczych, a także osiągnięcia standardów krajów Europy Zachodniej, gdzie na 150–200 tys. mieszkańców przypadała jedna poradnia. Minister zainicjował koordynację działań na poziomie regionalnym i ogólnopolskim celem łączenia sił na rzecz budowy i organizacji infrastruktury leczniczej i rehabilitacyjnej dla dzieci. Po 1925 liczba przychodni w Polsce zaczęła wyraźnie rosnąć. W 1937 odnotowano 532 takie placówki, które objęły opieką 351 360 osób i w których udzielono 645 476 porad.

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; T. Janiszewski, *Gruźlica i jej zwalczanie*, Warszawa 1927; J. Janiuk, *Gruźlica w okresie Młodej Polski i dwudziestolecia międzywojennego w teorii i praktyce medycznej* cz. 2, „Medycyna Nowożytna" 2011, t. 17, nr 1; Z. Moskwa, *Zarys historii leczenia gruźlicy płuc*, Warszawa 1987; *Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie zwalczania gruźlicy u dzieci i młodzieży z 23 marca 1925 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1925, z. 1–2.

[K. Ch.]

PLACE GIER I ZABAW – miejsca przeznaczone dla dzieci i młodzieży zlokalizowane w miastach umożliwiające wypoczynek i udział w lokalnie organizowanych zajęciach sportowych. Po II wojnie światowej nawiązywano do idei nowoczesnej urbanistyki LeCorbusiera podporządkowanej trzem wartościom: słońce, przestrzeń, zieleń. Oznaczało to uwzględnienie w zespołach mieszkaniowych liczących po kilka tysięcy mieszkańców terenów przeznaczonych pod aktywny wypoczynek, sport, a w tym place zabaw dla dzieci. W ramach odbudowy infrastruktury mieszkaniowej pojawiły się społeczne inicjatywy aranżowania placów gier i zabaw. W tym czasie ukazywały się nawet poradniki ze wskazówkami dotyczącymi organizacji placów zabaw z tanich, dostępnych materiałów zastępczych, a także sugestie organizacji podwórkowych olimpiad. Nowy typ placu zabaw zasadniczo różnił się od przedwojennego. Przed 1939 oprócz segmentu sportowo rekreacyjnego istniał segment opiekuńczo-wychowawczy. Nowy typ, powojenny, tego ostatniego już nie uwzględniał (lub czynił to bardzo rzadko). Po wojnie zalecano urządzanie placów gier i zabaw oddzielnie dla dzieci małych, starszych i młodzieży. W praktyce rzadko realizowano ten postulat, co wynikało z przeznaczania w planie urbanistycznym z reguły zbyt małego obszaru na ten cel. Od 1972 ustalono konkretne wytyczne odnośnie do placów gier i zabaw na nowo wznoszonych osiedlach. Plac miał się znajdować w nie większej odległości niż 300 m od mieszkania. Na większych osiedlach planowa-

no po kilka placów. W praktyce przy zabudowie niskiej, 3–4-kondygnacyjnej osiedlowy plac przewidywał: piaskownicę, przeplotnie, zjeżdżalnię, huśtawki, powierzchnie trawiaste do odpoczynku. Teren placu traktowany był łącznie z terenem zielonym osiedla i zajmował zwykle około 1000 m^2.

Źródła: S. Jarosiński, J. Pełka, *Urządzenia terenowe dla dzieci*, Warszawa 1968; K. Kasprzak, B. Raszka, *Miejskie place zabaw – ujęcie historyczne*, „Nauka, Przyroda, Technologie" 2008, t. 2, nr 4; A. Ostrowska-Tryzno, H. Nałęcz, A. Pawlikowska-Piechotka, *Tradycja placów zabaw w Polsce i Europie*, „Mazowsze. Studia regionalne" 2019, t. 31; H. Skibniewska, A. Goryński, D. Bożekowska, *Tereny otwarte w miejskim środowisku mieszkalnym*, Warszawa 1979; Zarządzenie nr 9 Ministra Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 29 stycznia 1972 r. w sprawie wskaźników i wytycznych urbanistycznych dla terenów mieszkaniowych w miastach, „Dziennik Budownictwa" 1972, nr 2, poz. 2.

[K. Ch.]

PLACE ZABAW – miejsca przeznaczone dla dzieci w wieku co do zasady od 3 do 14 lat, umożliwiające całodzienny wypoczynek i udział w zorganizowanych zajęciach. Place zabaw należały do jednego z trzech typów ogrodów dziecięcych obok **ogrodów jordanowskich** (spopularyzowanych przez krakowskiego lekarza i działacza społecznego **Henryka Jordana**) i ogródków dziecięcych (zakładanych z inicjatywy, a następnie fundacji warszawskiego przemysłowca **Wilhelma Raua**). Była to najskromniejsza wersja formy odpoczynku dla dzieci, organizowana zwykle w miejscach, w których brakowało dogodnych terenów do wzniesienia ogrodu jordanowskiego czy ogrodu dziecięcego, określana niekiedy tymczasowym placem zabaw w odróżnieniu od wyżej wspomnianych. Place zabaw były zwykle niedużymi obiektami (od 500 m^2) z prostymi i mało kosztownymi urządzeniami dla dzieci możliwymi do rozebrania i przeniesienia w inne miejsce. Place zabaw dzielono na: 1. sezonowe – zwykle małe, do 1000 m^2, czynne w trakcie sezonu, z prowizorycznym wyposażeniem (piaskownica, proste przyrządy gimnastyczne), czasami kuchnią polową (w przypadku realizowania na miejscu akcji **dożywiania dzieci**) oraz koniecznymi sanitariatami; 2. – place większe, powyżej 1000 m^2, użytkowane dłużej niż sezon, z boiskami, placami na przyrządy gimnastyczne, bieżniami, skoczniami, czasami z niewielkim budynkiem (szatnia, kuchnia, miejsce do przewijania niemowląt, sanitariaty). Place zabaw organizowano zwłaszcza w miastach o gęstej zabudowie (takich np. jak Łódź). Na wsiach place zabaw organizowano zaś przy dziecińcach: typ „kresowy" – 200–400 m^2 (prowizoryczne i bardzo skromne wyposażenia); typ „większy" – nawet o powierzchni 0,5 ha, z boiskiem, przyrządami gimnastycznymi, a niekiedy grządkami do uprawy warzyw (pod nadzorem instruktora). Liczba placów zabaw jest nieuchwytna statystycznie.

Źródła: J. Dudek-Klimiuk, *Ogrody szkolne w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2019; K. Kasprzak, B. Raszka, *Miejskie place zabaw – ujęcie historyczne*, „Nauka, Przyroda, Technologie" 2008, t. 2, nr 4; J. Mulanowicz, *Powstanie i stopniowy rozwój ogrodów im. W.E. Rau'a w Warszawie. Szkic historyczny*, Warszawa 1907; A. Ostrowska-Tryzno, H. Nałęcz, A. Pawlikowska-Piechotka, *Tradycja placów zabaw w Polsce i Europie*, „Mazowsze. Studia regionalne" 2019, t. 31; K. Wędrowski, *Ogrody jordanowskie i ich typy zastępcze w planach miast i wsi*, Warszawa 1938.

[K. Ch.]

PLACÓWKA WSPARCIA DZIENNEGO – jednostka organizacyjna wspierania rodziny. Podstawę prawną do organizowania i działalności instytucji opiekuńczo-wychowawczych stanowiła **ustawa o opiece społecznej z 1923**. Działanie tego typu placówek regulowała **ustawa z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej**. Ich zadaniem jest pomoc w zakresie opieki i wychowania dzieci z rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo–wychowawczych, a w szczególności: wsparcie prawidłowego rozwoju, w nauce, organizacji czasu wolnego, nabywania umiejętności pokonywania codziennych trudności. Prowadzone w formie: 1) opiekuńczej – realizowanej przez koła zainteresowań, świetlice, kluby i ogniska wychowawcze; zapewniają dziecku: opiekę i wychowanie, pomoc w nauce, organizację czasu

wolnego, zabawę i zajęcia sportowe oraz rozwój zainteresowań; 2) specjalistycznej – organizują zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne (w tym m.in. muzykoterapię, trening umiejętności społecznych), korekcyjne, kompensacyjne oraz logopedyczne; realizują indywidualny program korekcyjny, program psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, w szczególności terapię pedagogiczną, psychologiczną i socjoterapię (wsparcie skierowane do dzieci z zaburzeniami zachowania m.in. z nadpobudliwością, niską samooceną lub zrachowaniami agresywnymi); 3) pracy podwórkowej (od 2012) – realizowanej przez wychowawcę, polegającej na działaniach animacyjnych i socjoterapeutycznych oraz w połączonych formach. Placówka może pełnić rolę opiekuńczą w formie świetlic, kół zainteresowań, klubów. Może być prowadzona przez gminę lub podmiot, któremu gmina zleciła realizację tego zadania. Pracownicy placówki współpracują z rodzicami, nauczycielami placówek oświatowych oraz pracownikami jednostek leczniczych. W 2010 liczba placówek w Polsce wynosiła 3116, w 2015 było ich 2905, w 2020 – 2725, zaś w 2021 – 2950. Liczba wychowanków w placówkach: w 2010 – 138,9 tys., w 2015 – 117,5 tys., w 2020 – 87,4 tys., w 2021 – 93 tys.

Źródła: M. Brenk, *Placówki wsparcia dziennego* [w:] *Pomoc – wsparcie – ratownictwo. O optymalizacji rozwoju i edukacji człowieka na różnych etapach życia*. red. A. Knocińska, P. Frąckowiak, Gniezno 2017; M. Kolankiewicz, *Placówki wsparcia dziennego – ich formy i znaczenie*, „Praca Socjalna" 2019, nr 6; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2020, poz. 821 z późn. zm.

[A. M.-S.]

PLACÓWKI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE – instytucjonalna forma opieki, do której dziecko kierowane jest na pobyt całodobowy na mocy orzeczenia sądowego. Ich działanie zostało uregulowane m.in. **ustawą z 2004 o pomocy społecznej, ustawą z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej** oraz rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 2007 w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych. Rodzaje placówek: interwencyjna, rodzinna, socjalizacyjna, specjalistyczno-terapeutyczna, wsparcia dziennego. Placówki zapewniają dziecku ciągłą lub okresową opiekę i wychowanie, zaspokajając jego niezbędne potrzeby bytowe, rozwojowe, w tym emocjonalne, społeczne, religijne, a także korzystanie z przysługujących na podstawie odrębnych przepisów świadczeń zdrowotnych i kształcenia. Małe dzieci mogą przebywać w placówkach opiekuńczo-wychowawczych tylko wówczas, gdy są tam umieszczone razem ze starszym rodzeństwem lub matką, albo w przypadku, kiedy ze względu na stan zdrowia nie ma dla nich miejsca w rodzinach zastępczych. Placówki umożliwiają kontakt dziecka z rodzicami i innymi osobami bliskimi, podejmują działania w celu powrotu dziecka do rodziny. W placówce dzieciom zapewnia się: wyżywienie, opiekę zdrowotną, leki, przedmioty ortopedyczne, zajęcia wychowawcze, kompensacyjne, terapeutyczne i rewalidacyjne, odzież, obuwie, bieliznę i inne przedmioty osobistego użytku, zabawki, podręczniki i przybory szkolne, kwotę pieniężną do własnego dysponowania dla dzieci od 5 roku życia, dostęp do nauki (w szkołach poza placówką, na terenie placówki, nauczanie indywidualne), pomoc w nauce, uczestnictwo w zajęciach sportowych i rekreacyjnych, pokrycie kosztów przejazdu, pobyt w bursie lub internacie. W 2010 placówek w Polsce było 779, w 2015 – 1078, w 2020 – 1193, zaś w 2021 – 1260. Liczba wychowanków w placówkach w poszczególnych latach wynosiła: 2010 – 18 982, 2015 – 18 655, 2020 – 15 688, 2021 – 15 575.

Źródła: M. Kolankiewicz, *Dzieci poza rodziną*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka" 2017, nr 16; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, DzU 2007, nr 201, poz. 1455; Ruszkowska M., *Realizacja Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w zakresie dostosowania placówek opiekuńczo-wychowawczych do nowych standardów*, „Praca Socjalna" 2020, nr 6; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2020, poz. 821 z późn.

zm.; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593.

[A. M.-S.]

PLACÓWKI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE INTERWENCYJNE – instytucje zapewniające całodobową, doraźną opiekę nad dzieckiem powyżej 10. roku życia w czasie trwania sytuacji kryzysowej. Warunkiem umieszczenia w placówce dziecka poniżej 10. roku życia jest obecność w niej matki lub ojca oraz inna wyjątkowa sytuacja (stan zdrowia dziecka, rodzeństwo). Pobyt nie może trwać dłużej niż 3 miesiące, w szczególnych przypadkach może zostać przedłużony do zakończenia postępowania sądowego o powrót dziecka do rodziny, przysposobienia, umieszczenia w rodzinnej pieczy zastępczej. Do placówki dziecko przyjmowane jest na podstawie orzeczenia sądu; gdy zostało doprowadzone przez Policję lub Straż Graniczną; na wniosek rodziców, dziecka lub osoby trzeciej. Do placówki są przyjmowane dzieci niezależnie od miejsca zamieszkania. O przyjęciu dyrektor placówki w ciągu 24 godzin informuje sąd, powiatowe centrum pomocy rodzinie oraz ośrodek pomocy społecznej albo centrum usług społecznych. W placówce można umieścić w tym samym czasie łącznie nie więcej niż 14 dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletność, przebywając w pieczy zastępczej. Zadaniem placówki jest umożliwienie dostępu do kształcenia, opieka i wychowanie do czasu powrotu do rodziny naturalnej lub umieszczenia w rodzinie adopcyjnej, zastępczej albo całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej. Placówka zapewnia dostęp do pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Sporządza diagnozę psychologiczno-pedagogiczną dziecka i diagnozę jego sytuacji rodzinnej oraz ustala wskazania do dalszej pracy z dzieckiem, może specjalizować się w opiece nad niemowlętami przygotowywanymi do adopcji. W 2005 było w Polsce 55 placówek (4157 dzieci), w 2010 – 35 (2058 dzieci), w 2015 – 177 (1576 dzieci), w 2021 – 223 (1171). W 2021 w 3 interwencyjnych ośrodkach preadopcyjnych (dla dzieci do 1. roku życia) przebywało łącznie 52 dzieci.

Źródła: W. Basak, *Przemoc w rodzinie na przykładzie badań własnych w środowisku wielkomiejskim* [w:] I. Bieńkowska, M. Kitlińska-Król, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie" 2018, z. 131; A.M. Bosak, *Pogotowie opiekuńcze jako jednostka pomocy doraźnej*, „Humanum" 2010, nr 2; Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej Warszawa 2021; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, DzU 2007, nr 201, poz. 1455; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej; DzU 2022, poz. 447.

[A. M.-S.]

PLACÓWKI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE RODZINNE – instytucjonalna forma opieki, do której dziecko kierowane jest na pobyt całodobowy na mocy orzeczenia sądowego. Działanie zostało uregulowane m.in. **ustawą z 2004 o pomocy społecznej, ustawą z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej** oraz rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 2007 w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych. Zapewniają dzieciom częściowo lub całkowicie pozbawionym opieki rodziców opiekę i wychowanie w warunkach zbliżonych do domu rodzinnego. Tworzą jedną, wielodzietną rodzinę dla dzieci, którym nie znaleziono rodziny zastępczej lub przysposabiającej. Wychowują dzieci w różnym wieku, w tym dorastające i usamodzielniające się. Umożliwiają wspólne wychowanie i opiekę licznemu rodzeństwu, zapewniają dzieciom kształcenie, w tym wyrównywanie opóźnień rozwojowych i szkolnych. Współpracują z ośrodkiem adopcyjno-opiekuńczym i centrum pomocy. Prowadzone są przez osoby lub małżeństwa spełniające rolę „rodziców". Stanowią wielodzietną rodzinę dla 4–8 dzieci w różnym wieku. Dyrektor placówki musi posiadać średnie lub wyższe wykształcenie, odbyć szkolenie dla kandydatów do prowadzenia placówek rodzinnych i otrzymać opinię ośrodka adopcyjno-opiekuńczego o posiadaniu odpowiedniego przygotowania. Dyrektor placówki rodzinnej jest jednoczenie wychowawcą. Dokonuje okresowej oceny sytuacji dziecka oraz ustala i reali-

zuje indywidualny plan pracy z dzieckiem w porozumieniu z właściwym ośrodkiem adopcyjno-opiekuńczym. W placówce, w której przebywa więcej niż 4 dzieci, podmiot prowadzący, na wniosek dyrektora tej placówki, zatrudnia osoby do pomocy w opiece nad dziećmi i przy pracach gospodarskich. Dla każdego dziecka prowadzi się: indywidualny plan pracy i kartę pobytu. Liczba placówek wynosiła w Polsce w 2010 – 277, w 2015 – 228, w 2020 – 223, w 2021 – 219. Wychowanków w placówkach w poszczególnych latach było: 2010 – 2183, 2015 – 1782, 2020 – 1424, 2021 – 1452.

Źródła: Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, DzU 2007, nr 201 poz. 1455; M. Ruszkowska, *Realizacja Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w zakresie dostosowania placówek opiekuńczo-wychowawczych do nowych standardów*, „Praca Socjalna" 2020, nr 6; M. Ruszkowska, *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa 2013.

[A. M.-S.]

PLACÓWKI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE SOCJALIZACYJNE – instytucje zapewniające całodobową opiekę i wychowanie dzieciom powyżej 10. roku życia, których powrót do domu nie jest możliwy. Warunkiem umieszczenia w placówce dziecka poniżej 10. roku życia jest obecność w niej matki lub ojca oraz inna wyjątkowa sytuacja (stan zdrowia dziecka, rodzeństwo). Zapewniają kształcenie oraz zajęcia wychowawcze, korekcyjne, kompensacyjne, logopedyczne, terapeutyczne, rekompensujące braki w wychowaniu w rodzinie i przygotowujące do życia społecznego, a dzieciom niepełnosprawnym odpowiednią rehabilitację i zajęcia specjalistyczne. Podejmują działania w celu powrotu dziecka do rodziny naturalnej, znalezienia rodziny przysposabiającej lub umieszczenia w rodzinnych formach opieki zastępczej. Do okresowej oceny sytuacji dziecka (nie rzadziej niż co pół roku) zostaje powołany „zespół", który ma na celu: ustalenie aktualnej sytuacji rodzinnej dziecka, analizę stosowanych metod pracy z dzieckiem i rodziną, modyfikację planu pomocy dziecku, monitorowanie procedur adopcyjnych dzieci z uregulowaną sytuacją prawną umożliwiającą przysposobienie, ocenę stanu zdrowia dziecka i jego aktualne potrzeby, ocenę możliwości powrotu dziecka do rodziny lub umieszczenie go w rodzinnej pieczy zastępczej, informowanie sądu o potrzebie umieszczenia dziecka w placówce. Po osiągnięciu pełnoletności wychowankowie otrzymują pomoc na: kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i zagospodarowanie (na okres co najmniej roku). Wychowanek wskazuje osobę, która podejmie się pełnienia funkcji opiekuna usamodzielnienia oraz przedstawia indywidualny program usamodzielnienia (zatwierdzany przez kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie). W 2005 w Polsce było 301 placówek z 16 527 podopiecznymi, w 2010 – 277 (10 660), w 2015 – 749 (15 387), w 2021 – 988 (12 796 podopiecznych).

Źródła: I. Bieńkowska, M. Kitlińska-Król, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie" 2018, z. 131; A.M. Bosak, *Pogotowie opiekuńcze jako jednostka pomocy doraźnej*, „Humanum" 2010, nr 2; Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej Warszawa 2021.

[A. M.-S.]

PLACÓWKI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE WIELOFUNKCYJNE – instytucjonalna forma opieki, do której dziecko kierowane jest na pobyt całodobowy na mocy orzeczenia sądowego. Działanie zostało uregulowane **ustawą z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej** oraz rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 2007 w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych. Od 2010 działają pod nazwą placówek wielofunkcyjnych. Zapewniają dzieciom dzienną i całodobową opiekę oraz wychowanie, realizując zadania przewidziane dla placówki wsparcia dziennego, placówki interwencyjnej i placówki socjalizacyjnej, a także łączą dzienne i całodobowe zadania placówek interwencyjnych,

socjalizacyjnych i specjalistyczno-terapeutycznych. W placówce nie może zamieszkiwać więcej niż 30 dzieci. Może prowadzić hostel oraz mieszkanie usamodzielnienia. Placówką kieruje dyrektor. Wychowawca organizuje pracę z grupą dzieci lub pracę indywidualną, kieruje procesem wychowawczym i pozostaje w stałym kontakcie z rodziną dziecka w celu usprawnienia jej umiejętności opiekuńczo-wychowawczych. Opiekuje się grupą większą niż 8 dzieci. Dla każdego dziecka prowadzi się: indywidualny plan pracy; kartę pobytu (ocena relacji dziecka z rodzicami, funkcjonowania społecznego dziecka w tej placówce i poza nią, nauki szkolnej dziecka, samodzielności dziecka, jego stanu emocjonalnego, stanu zdrowia, informacje o szczególnych potrzebach dziecka i znaczących dla dziecka wydarzeniach); kartę udziału w zajęciach specjalistycznych z opisem ich przebiegu; arkusze badań i obserwacji psychologicznych oraz pedagogicznych. Karta pobytu uzupełniana jest co miesiąc. Prowadzi się w niej ewidencję dzieci. W 2010 placówek tego typu było w Polsce 195, w 2015 – 121, w 2020 – 154, w 2021 – 182. Liczba podopiecznych wynosiła w 2010 – 7704, w 2015 – 2917, w 2020 – 2714, w 2021 – 2710.

Źródła: *Funkcjonowanie placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz ich współdziałanie z innymi instytucjami na rzecz powrotu dzieci do wychowania w rodzinie*, NIK, Warszawa 2011; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, DzU 2007, nr 201, poz. 1455; M. Ruszkowska, *Realizacja Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w zakresie dostosowania placówek opiekuńczo-wychowawczych do nowych standardów*, „Praca Socjalna" 2020, nr 6; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593, z późn. zm.

[A. M.-S.]

PLANOWANIE W OPIECE NAD DZIEĆMI – zespół założeń sformułowanych przez władze państwowe i realizowanych, w szczególności, w okresie wdrażania planu sześcioletniego (1950–1955). Plan przyjęty został w formie ustawy 21.07.1950. W zakresie opieki nad dziećmi zakładano przeprowadzenie koncentracji w ręku państwa oraz scentralizowania kierownictwa działalności opiekuńczej w państwie, w tym w szczególności w zakresie opieki zakładowej i placówek wychowania pozaszkolnego. Po wprowadzeniu w 1950 terenowych organów jednolitej władzy państwowej, znosząc jednostki samorządu terytorialnego, państwo przejęło zadania opiekuńcze przez nie realizowane. W planie uwzględniono głównie rozwój zakładowych form opieki, które miały stać się podstawą kształtowania ideowej postawy wychowanków. Dominacja form zakładowych ujemnie odbiła się przede wszystkim na opiece nad dzieckiem w rodzinie. W opiece przedszkolnej zakładano wprowadzenie większego zróżnicowania w traktowaniu dzieci i ich rodziców w zależności od pochodzenia społecznego (pierwszeństwo uzyskały dzieci rodziców zatrudnionych w uspołecznionych zakładach pracy, a na wsi głównie pracowników PGR-ów, POM-ów, spółdzielni produkcyjnych, następnie małorolnych i średniorolnych). Założenia planu sześcioletniego obejmowały utworzenie do 1955 systemu instytucjonalnego opieki nad dzieckiem, na który składać się miało: 688 **domów dziecka** i placówek **pogotowia opiekuńczego** (531 tys. miejsc), 16 840 placówek realizujących letni wypoczynek dla dzieci (dla 1375 tys. dzieci), 4150 świetlic i **ogrodów jordanowskich** (dla 365 tys. dzieci), 110 domów wczasowych dla dzieci (61 600 miejsc), 118 zakładów specjalnych (114 tys. miejsc). Plan nie został zrealizowany. W 1955 działały: 324 domy dziecka (33 057 wychowanków), 25 domów wczasowych przeznaczonych dla dzieci (15 tys. miejsc), inicjatywy realizujące wypoczynek letni dla 638 tys. dzieci (kolonie, półkolonie, wczasy w mieście itp.).

Źródła: D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne" 1998, nr 2; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; A. Kelm, *Opieka nad dzieckiem i organizacja życia młodego pokolenia w Polsce Ludowej* [w:] *Osiągnięcia i problemy rozwoju oświaty i wychowania w XX-leciu Polski Ludowej*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1966; Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw

socjalizmu na lata 1950–1955, DzU 1950, nr 37, poz. 344; J. Woszczak, *Piętnaście lat opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, „Chowanna" 1959, z. 1/2.

[K. Ch.]

PLATER-ZYBERKÓWNA CECYLIA – ur. 8.05. 1853 w Passie, zm. 6.01.1920 w Warszawie; pedagog, działaczka społeczna, publicystka. W latach 1865–1869 kształciła się w szkole Sióstr Sacré Coeur w Poznaniu. Po 1869 zamieszkała w majątku Błonie, gdzie otworzyła szkołę elementarną dla dzieci wiejskich, w której pracowała jako nauczycielka. W 1879 wyjechała do Paryża, gdzie zapoznawała się z działalnością tamtejszych zakładów naukowo-wychowawczych. Rok później wróciła do Warszawy. W 1880 wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr Posłanniczek Najświętszego Serca Jezusowego w Warszawie. Przełożona i radna generalna Zgromadzenia. W 1883 założyła Zakład Przemysłowo-Rękodzielniczy dla dziewcząt przy ul. Pięknej 24 w Warszawie. Placówka organizowała w konspiracji nauczanie języka polskiego i historii. W 1886 zakład przekształcono w 8-klasowe gimnazjum humanistyczne o charakterze narodowym i katolickim. W 1891 uruchomiła pomaturalną Szkołę Gospodarczą dla Kobiet w Chyliczkach pod Piasecznem. Była to pierwsza tego typu placówka w Królestwie Polskim. Do szkoły przyjmowano dziewczęta ze średnim wykształceniem, które ukończyły już 18 lat. Po otwarciu szkół odwiedziła Niemcy, Francję, Finlandię, Danię, Szwecję oraz Szwajcarię w celu badania podobnych zakładów wychowawczych i sprowadzania najnowocześniejszych urządzeń gospodarczych dla ich wyposażenia. Była organizatorką kursów freblowskich, buchalteryjnych oraz pedagogicznych. Współzałożycielka Domu Opieki nad Ubogą Dziatwą, Warszawskiego Domu Sierot po Robotnikach, Czytelni Katolickiej w Warszawie, Szkoły Ochroniarek Stefanii Marciszewskiej, Ochrony Studenckiej na Czystem. W 1905 założyła we współpracy z ks. Jerzym Matulewiczem Towarzystwo Przyjaciół Młodzieży, którego celem była opieka nad młodzieżą męską akademicką i ze szkół średnich. W 1907 utworzyła Związek Kobiet Polskich. W ramach jego działalności zakładano ogródki robotnicze. W 1910 korzystało z nich 480 rodzin. W 1909 założyła miesięcznik „Prąd" o charakterze katolicko-społecznym.

Źródła: T. Górski, *Plater-Zyberk Cecylia* [w:] Polski Słownik Biograficzny, t. 26, red. H. Markiewicz, Wrocław 1981; T. Gumuła, *Działalność oświatowo-wychowawcza Cecylii Plater-Zyberkówny (1853–1920)*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne i Psychologiczne" 1996, t. 11; *O potrzebie reformy szkoły średniej dla dziewcząt*, Warszawa 1917; C. Plater-Zyberkówna, *Ideał a młodzież*, Warszawa 1908; C. Plater-Zyberkówna, I. Kosmowska, D. Milkuczyc, A. Szycówna, *Kobieta polska jako autorka pedagogiczna*, Warszawa 1912; *Szkoła Cecylii Plater-Zyberkówny: 1883–1944*, red. D. Palczewska, E. Krasnowolska, Z. Brochocka, Warszawa 1987.

[A. H.]

„PŁOMYK" – tygodnik ilustrowany dla dzieci i młodzieży wydawany w latach 1916–1991. Współzałożycielkami czasopisma były Rozalia Brzezińska oraz **Janina Porazińska**. Od 1916 ukazywał się jako dodatek do czasopisma „Zorza" pt. „Rozrywki dla dzieci i młodzieży". Pierwszą redaktorką była Helena Radwanowa. Koncepcyjnie nawiązywał do tradycji pism dla społeczności miejskiej i wiejskiej. W pierwszych latach działalności był adresowany do dzieci od 10 do 15 roku życia. Po 1918 czasopismo zostało przejęte przez Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego Szkół Początkujących, a następnie przez Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. W latach 1918–1934 redaktorem był Józef Włodarski. W 1919 tygodnik miał 1500 prenumeratorów. Na łamach czasopisma prezentowano różnorodne treści, m.in. materiały uzupełniające treści szkolnych podręczników, opowiadania, utwory baśniowe, powieści, wiersze. Dominowały zagadnienia wychowania patriotycznego. Często odwoływano się do przeszłości. Anonsowano wydarzenia w kraju i na świecie. Istniał dział popularnonaukowy i rozrywek umysłowych. Utrzymywano kontakt z czytelnikami poprzez konkursy i dział korespondencji. Wydawcą była spółdzielnia wydawnicza „Nasza Księgarnia". W latach 1929–1930 jako dodatek do czasopisma wychodził „Płomyczek". W 1934 liczba prenumeratorów osiągnęła 50 000. W czasie II wojny światowej wstrzymano działalność czasopisma. W 1945 została ona wznowiona. Od 1965 organizowano na łamach czasopisma plebiscyt czytelników na najpopularniejszego autora literatury mło-

dzieżowej. W 1990 wydano 14 numerów. Ostatni numer ukazał się w grudniu 1991. Powodem zaprzestania działalności był spadek liczby czytelników oraz prywatyzacja wydawnictwa „Nasza Księgarnia".

Źródła: J.Z. Białek, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939*, Warszawa 1987; J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza 1918–1945*, Kraków 1990; J. Jarowiecki, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, Kraków 1997; M. Kucharska, *Model nowoczesnego czasopisma dla dzieci i młodzieży na przykładzie „Płomyka" (1917–1939)* [w:] *„Stare" i „nowe" – czasopisma dla dzieci i młodzieży*, red. B. Olszewska, E. Łucka-Zając, Opole 2013; E. Magiera, *Prasa młodzieżowa Drugiej Rzeczypospolitej jako miejsce popularyzowania wychowania państwowego* [w:] *Z dziejów oświaty polskiej. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Danucie Koźmian*, red. I. Kość, E. Magiera, Szczecin 2007.

[B. P.]

PODKOMITET KOORDYNACYJNY POMOCY DZIECIOM I MŁODZIEŻY – organ Komitetu Koordynacyjnego składającego się z reprezentantów właściwych ministerstw, **UNRRA**, największych polskich stowarzyszeń dobroczynnych, Komitetu Zagranicznych Towarzystw Dobroczynności (od 1.12.1946 **Rady Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych**), zajmującego się koordynacją działań pomocowych organizacji zagranicznych w Polsce, powołanego do życia 23.01.1946 z inicjatywy szefa szwajcarskiej Misji **Don Suisse** Raymonda Courvoisiera dekretem Ministra Pracy i Opieki Społecznej. Na posiedzeniu komitetu, 4.03.1946 podjęto decyzję o utworzeniu przy Ministerstwie Oświaty Podkomitetu Koordynacyjnego Pomocy Dzieciom i Młodzieży. Jego przewodniczącą została wizytator w Ministerstwie Oświaty Jadwiga Michałowska. Głównym celem była koordynacja programów wszystkich zagranicznych towarzystw charytatywnych działających w Polsce i skorelowanie ich pracy z instytucjami rządowymi, UNRRA i polskimi stowarzyszeniami charytatywnymi. Podkomitet zajmował się również dystrybucją przydziałów z amerykańskiego demobilu, **Don Suisse** pour les victimes de la querre i American Joint Distribution Committee (odzież, obuwie, pościel, artykuły higieniczne, galanteria, pomoce szkolne, lekarstwa, samochody). Koordynacja działalności polegała na ułatwieniach rzeczowych, dostarczaniu środków transportowych, benzyny, oliwy, opon oraz odzieży, obuwia, pościeli, artykułów higienicznych, długoterminowej żywności, galanterii, pomocy szkolnych, lekarstw i narzędzi lekarskich. Kolejną ważną funkcją była organizacja wyjazdów polskich dzieci i młodzieży za granicę na obozy, kolonie, pobyty u prywatnych rodzin do Danii, Szwajcarii, Norwegii i Bułgarii oraz zapewnienie w Polsce pobytu dzieciom rumuńskim, które przybyły w 1946/1947 z powodu suszy w tym kraju.

Źródło: D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945*–1949) [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950,* „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, t. 11; G. Gawinecka-Woźniak, *Duńska pomoc charytatywna dla Polski po drugiej wojnie światowej* [w:] *Między Drugą a Trzecią Rzeczpospolitą*. *Studia i materiały z najnowszej historii Polski i powszechnej dedykowane Profesorowi Ryszardowi Kozłowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Toruń 2010; A. Kłonczyński, *„Żółte autobusy z niebieskim krzyżem" – szwedzka pomoc charytatywna dla Polski po II wojnie światowej*, „Wiadomości Historyczne" 2009, nr 1.

[A. M.-S.]

POGOTOWIA OPIEKUŃCZE DO 1939 ROKU – instytucje opieki tymczasowej zajmujące się opieką i wychowaniem dzieci i młodzieży powstałe na podstawie rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie powołania do życia pogotowi opiekuńczych dla dzieci z 19 lutego 1920. Instytucje realizujące te cele istniały na ziemiach polskich już w XIX wieku. Były to bardzo niejednorodne organizacje, które pełniły równolegle wiele innych funkcji związanych z opieką nad dziećmi. Ich charakter wynikał z dokumentu fundującego podmiot czy woli fundatora-założyciela. Pierwsza placówka, w której nazwie znalazło się dookreślenie „pogotowie opiekuńcze",

powstała w Warszawie 1.03.1909. Założona została przez Towarzystwo Opieki na Dziećmi. W 1920 pogotowia uzyskały podstawę prawną. Placówki miały charakter obserwacyjno-rozdzielczy. Dzieci przebywały w nich od 14 dni do nawet 3 miesięcy. Wiek przyjmowanych dzieci określono na od 3 do 16 lat. W czasie gdy dziecko przechodziło kwarantannę higieniczną i obserwacyjną oraz badania lekarskie i psychologiczne, prowadzono poszukiwania rodziny. W przypadku jej odnalezienia dziecko oddawano opiekunom prawnym bądź też umieszczano – w zależności od potrzeb – w odpowiednim zakładzie opiekuńczym bądź w rodzinie przybranej lub zastępczej. Pogotowia różniły się od innych placówek opiekuńczo-wychowawczych ,akcentowały bowiem czasowy charakter opieki, charakteryzując się zmiennością składu wychowanków. Sieć instytucji powołanych do życia rozporządzeniem ministra z 1920 powstawała bardzo wolno. Władze samorządowe tworzyły instytucje i doraźnie skupiały się głównie na sprawowaniu pieczy nad matkami i niemowlętami oraz sierotami i dziećmi porzuconymi. W 1921 powstało Pogotowie Opiekuńcze w Łodzi (na 100 miejsc). Założone przez Gminę Żydowską, finansowane i zarządzane przez „Caritas". Największą placówką było pogotowie w Warszawie (na 120 miejsc). W 1927 istniały 4 pogotowia ze 130 miejscami, a w 1937 siedem na łączną liczbę 350 miejsc.

Źródła: A.M. Basak, *Pogotowie opiekuńcze jako jednostka pomocy doraźnej*, „Humanum" 2010, nr 2; E. Cyrańska, *Pogotowie opiekuńcze, rys historyczny*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1994, nr 7; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Kolankiewicz, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*, Warszawa 2022; M. Kolankiewicz, *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, Warszawa 1998; A. Krupiński, *Pogotowie opiekuńcze w systemie opieki nad dzieckiem*, Warszawa 1990; A. Krupiński, *Rys historyczny pogotowia opiekuńczego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie powołania do życia Pogotowi Opiekuńczych dla dzieci, „Monitor Polski" 1920, nr 52.

[K. Ch.]

POGOTOWIA OPIEKUŃCZE PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system państwowych placówek opieki doraźnej nad dziećmi o charakterze zakładów rozdzielczych. Zapewniały doraźną opiekę do czasu przekazania dziecka opiekunom prawnym lub do rodziny zastępczej bądź domu dziecka. Do placówek trafiały głównie dzieci osierocone, ofiary wojny, bezdomne i pozostawione bez opieki czy wychowywane przez osoby nieposiadające praw rodzicielskich. W 1945 działało 6 placówek: Warszawa, Łódź, Kielce, Bytom, Lublin, Kraków. W następnych latach powstały zakłady we Wrocławiu i Sopocie, prawdopodobnie również w Gdańsku (1946), w Białymstoku (1947), w Toruniu i Szczecinie (1948), w Katowicach, Poznaniu i Opolu (1949). W 1952 działały już 23 placówki z łączną liczbą 1204 miejsc. Liczba placówek znacznie wzrosła w 1976 (36 instytucji). W 1980 osiągnęła poziom 46 z 2371 miejscami. W pierwszych latach po II wojnie światowej placówki borykały się z trudnościami natury finansowej i lokalowej, problemem był też brak fachowej kadry. W 1958 opublikowano *Statut Państwowych Pogotowi Opiekuńczych* oraz *Regulamin Tymczasowy Państwowych Pogotowi Opiekuńczych*. Określono w nich zadania diagnostyczne pogotowia (badania lekarskie i psychologiczne, wywiady, obserwację), a także wymagania dotyczące kadry (minimum średnie wykształcenie pedagogiczne i 5-letni staż pracy w placówce opiekuńczo-wychowawczej). Poczyniono również inwestycje w lokale, wznosząc odpowiednie budynki (Poznań, Warszawa, Olsztyn, Lublin, Opole, Białystok, Michalin, Wrocław). W 1975 zreorganizowano pogotowia i zmieniono zasady ich funkcjonowania, a w rok później kwestie udzielania pomocy materialnej i tryb kierowania do placówek. W efekcie zmniejszono liczbę dzieci w grupie wychowawczej i oddziale szkolnym oraz poszerzono kadrę placówki. Po 1989 placówki funkcjonowały na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 1994 w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych.

Źródła: A.M. Basak, *Pogotowie opiekuńcze jako jednostka pomocy doraźnej*, „Humanum" 2010, nr 2; E. Cyrańska, *Pogotowie opiekuńcze, rys historyczny*,

„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1994, nr 7; M. Kolankiewicz, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*, Warszawa 2022; M. Kolankiewicz, *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki, Warszawa 1998; A. Krupiński, Pogotowie opiekuńcze w systemie opieki nad dzieckiem*, Warszawa 1990; A. Krupiński, *Rys historyczny pogotowia opiekuńczego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lutego 1994 r. w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, DzU 1994, nr 41, poz. 156; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 30 VI 1938 r. w sprawie statutu państwowych pogotowi opiekuńczych, Dz.Urz.Min.O. 1958, nr 10, poz. 131; Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 15 grudnia 1975 r. w sprawie organizacji i zakresu działania państwowych pogotowi opiekuńczych, Dz.Urz.Min.O.iW. 1976, nr 1, poz. 1.

[K. Ch.]

POGOTOWIE OPIEKUŃCZE DLA DZIECI W WARSZAWIE – największa instytucja pogotowia opiekuńczego na ziemiach polskich. Pogotowie powstało w Warszawie w 1909 z inicjatywy Towarzystwa Opieki nad Dziećmi. W instytucji oferowano pomoc doraźną (kilkugodzinną, ewentualnie kilkudniową) dzieciom zagubionym bądź pozbawionym opieki. Placówka wznowiła działalność w 1918, zmieniając jednocześnie charakter pracy, bowiem większość podopiecznych stanowiły dzieci zagubione wskutek działań wojennych. Niedostateczna liczba zakładów opieki stałej powodowała, że dzieci w placówce przebywały nawet po kilka lat. Podobne funkcje w Warszawie pełniły: **Dom Matki i Dziecka ks. Boudena** oraz Dom Opieki (przy Głównym Domu Schronienia Ubogich, Sierot i Starców Starozakonnych). W 1920 placówka otrzymała podstawy prawne umożliwiające stabilne funkcjonowanie (**rozporządzenie MPiOS w sprawie powołania do życia pogotowi opiekuńczych dla dzieci z 19 lutego 1920 r.**). Z czasem ograniczano praktykę przebywania dzieci przez dłuższy czas. Do 1935 placówka pełniła też funkcję izby zatrzymań (od 1935 przejęła ją policyjna izba zatrzymań). W 1936 Maria Korytkowska zreorganizowała placówkę, przenosząc na grunt polski rozwiązania, z którymi zapoznała się w trakcie stażu w Wiedniu w Kinderübernahmestelle. W placówce zorganizowano: gabinety lekarski i psychologiczny, oddział izolacyjny, pracownie, uczelnie, przedszkole, sale rekreacyjne, bibliotekę, boiska, ogródek jordanowski. Kadra posiadała wykształcenie pedagogiczne (w tym na poziomie wyższym). Instytucja dysponowała 120 miejscami. Zlokalizowana była kolejno: przy ul. Wawelskiej 1 (do 1935), ul. Górczewskiej 9 (1935–1936), ul. Wolność 14 (1936–1941) i w czasie II wojny światowej przy ul. Siennej 59 (1941–1944). Utrzymywana była przez władze miejskie. Z zasady przyjmowano dzieci w wieku od 4 do 15 lat (bez różnicy wyznania). Według danych z lat 1935–1937 najczęstszą przyczyną, wskutek której dzieci trafiały do pogotowania, było porzucenie przez rodziców (55%).

Źródła: T. Dworecka, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny" wydawanego w latach 1936–1939*, „Medycyna Nowożytna" 2005, t. 12, nr 1–2; M. Kolankiewicz, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*, Warszawa 2022; M. Kolankiewicz, *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, Warszawa 1998; M. Korytkowska, *Pogotowie Opiekuńcze dla dzieci w Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 8; A. Krupiński, *Pogotowie opiekuńcze w systemie opieki nad dzieckiem*, Warszawa 1990; A. Krupiński, *Rys historyczny pogotowia opiekuńczego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie powołania do życia pogotowi opiekuńczych dla dzieci, „Monitor Polski" 1920, nr 52.

[K. Ch.]

POGOTOWIE RODZINNE – forma zawodowej **rodziny zastępczej** wprowadzona przez **ustawę z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej**. Pogotowie jest tworzone dla dzieci do 10 lat, które znalazły się w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia, porzucenia, braku możliwości ustalenia tożsamości rodziców lub miejsca ich pobytu. Dzieci kierowane są do pogotowia na czas unormowania sytuacji życiowej lub do momentu umieszczenia w instytucji pieczy zastępczej (długoterminowej rodzinie zastępczej lub **rodzinnym domu dziecka**). Dzieci przebywają w pogotowiu nie dłużej niż rok lub, w szczególnych przypad-

kach, 15 miesięcy. Pogotowie pełni funkcję interwencyjną, stwarzając warunki dla realizacji procesu przywracania dziecku rodziny własnej. Rolę opiekunów w pogotowiu rodzinnym mogą pełnić małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim. Liczba rodzin zastępczych o charakterze pogotowia rodzinnego w poszczególnych latach wynosiła: w 2011– 625, w 2013 – 551, w 2014 – 558, w 2015 – 556, w 2016 – 534, w 2017 – 503, w 2018 – 472, w 2019 – 455, w 2020 – 436, w 2021 – 409. Liczba dzieci w rodzinach o charakterze pogotowia rodzinnego wynosiła: w 2011 – 3689, w 2013 – 2109, w 2014 – 2017, w 2015 – 1758, w 2016 – 1583, w 2017 – 1555, w 2018 – 1482, w 2019 – 1575, w 2020 – 1519, w 2021 – 1491. **Rodzinie zastępczej** pełniącej zadania pogotowia rodzinnego przysługuje wynagrodzenie z tytułu pozostawania w stanie gotowości przyjęcia dziecka (80% podstawy) oraz z tytułu świadczonej opieki i wychowania (120% podstawy). Wynagrodzenie może ulec zwiększeniu (o 20% podstawy), w sytuacji gdy w rodzinie zastępczej przebywa w okresie dłuższym niż 10 dni w miesiącu kalendarzowym więcej niż czworo dzieci. Wydatki na wynagrodzenie za pełnienie funkcji pogotowia rodzinnego wynosiły ogółem: w 2015 – 23 367 zł, w 2018 – 22 215, =, w 2020 – 23 437, w 2021 – 25 885.

Źródła: P. Chomczyński, J. Pyżalski, A. Kacprzak, Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy *dziecka w województwie łódzkim. Raport z badań*, Łódź 2018; *Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Warszawa 2022; I. Szczepaniak-Wiecha, *Zastępcza opieka rodzinna w Polsce*, „Państwo i Społeczeństwo" 2003, nr 1; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887.

[A. M.-S.]

POLAK JÓZEF – ur. 11.12.1857 w Równem, zm. 4.08.1928 w Warszawie; działacz społeczny, lekarz, higienista. W 1874 ukończył gimnazjum realne w Równem. Rozpoczął studia na wydziale lekarskim Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył w 1880. Został asystentem prof. Baranowskiego. Prowadził pracę nad mikroskopową diagnostyką nowotworów. Od 1881 do 1882 odbywał praktykę we Włoszczowej. W 1882 powołany do komitetu „Kroniki Lekarskiej". Członek Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego. W 1883 wydał publikację *Wskazówki pielęgnowania dzieci w pierwszym roku życia: podług książeczki wydanej w Genewie przed d'Espine z udziałem komisyi lekarskie*j oraz *Podręcznik leczniczy: wskazówki leczeni domowego dla użytku dworów, gmin, księży nauczycieli* […]. W 1884 został ordynatorem na oddziale kobiecym i w niektórych salach dziecięcych Szpitala im. Dzieciątka Jezus. Od 1884 do 1922 był kierownikiem Instytutu Szczepienia Ospy Ochronnej. W 1885 reaktywował czasopismo popularnonaukowe „Zdrowie". Funkcję redaktora pełnił z przerwami do 1928. W 1887 pracował w uniwersyteckim zakładzie higieny. Tego samego roku zorganizował Wystawę Higieniczną. W 1897 założył **Warszawskie Towarzystwo Higieniczne**. W 1914 zorganizował pierwszy zjazd higienistów polskich. Od 1899 do 1915 sprawował funkcję lekarza sanitarnego w służbie komunalnej przy warszawskim ratuszu. Przyczynił się do zbudowania w Warszawie nowoczesnych gmachów dla szkół elementarnych, w których znajdowały się szatnie, natryski oraz sale gimnastyczne. W czasie I wojny światowej sformował wydział zdrowia przy ratuszu warszawskim. W 1922 został starszym referentem i konsultantem w zakresie epidemiologii i spraw samorządowych w Generalnej Dyrekcji Służby Zdrowia przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych.

Źródła: M. Demel, *W służbie Hygei i Syreny. Życie i dzieło dr Józefa Polaka*, Warszawa 1970; *Polskie Towarzystwo Higieniczne 1898–1978*, oprac. J. Just, oprac. red. J. Kapuśnik i in., Warszawa 1978; K. Wittels, *Dr Józef Polak – zapomniany bohater Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego*, https://publicystyka.ngo.pl/dr-jozef-polak-zapomniany-bohater-warszawskiego-towarzystwa-higienicznego [dostęp: 13.01.2024].

[B. P.]

POLICJA KOBIECA – umundurowane i nieumundurowane oddziały Policji realizujące zadania w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego, w szczególności zjawisk społecznych związanych z handlem kobietami i dziećmi oraz przestęp-

czością nieletnich. Policja Kobieca w Polsce powstała w 1925. W pierwszym okresie zdecydowano o rekrutacji 30 kobiet, które po przeszkoleniu miały trafić do urzędów śledczych w Warszawie i Łodzi (ostatecznie szkolenie ukończyły 23 kobiety). Do 1939 w umundurowanych (Warszawa, Łódź, Lwów, Wilno, Poznań, Gdynia) i nieumundurowanych (Warszawa, Łódź, Lwów, Białystok, Poznań, Kalisz, Grudziądz, Przemyśl, Włocławek, Toruń, Wilno, Gdynia, Lublin, Stanisławów) oddziałach Policji Kobiecej służyło około 300 kobiet. Brygady kobiece współpracowały z jednostkami dochodzeniowo-śledczymi głównie w zakresie zwalczania handlu kobietami i dziećmi. Z czasem zakres poszerzał się m.in. o problemy przestępczości nieletnich. Formalnie w 1935 Policja Kobieca otrzymała dodatkowe uprawnienia dotyczące opieki nad dziećmi oraz młodzieżą. Powstał wówczas pierwszy umundurowany oddział. W Warszawie zorganizowano pierwszy areszt dziecięcy (ze środków stowarzyszenia „Rodzina Policyjna" kierowanego przez żonę Komendanta Głównego Leokadię Zamorską). W tym zakresie do obowiązków umundurowanych oddziałów należały: opieka nad porzuconymi niemowlętami (kierowanie do domów dziecka, poszukiwanie matek), porzuconymi dziećmi (poszukiwanie rodziców), zwalczanie włóczęgostwa nieletnich (ustalanie adresów, diagnoza przyczyn), dbałość o bezpieczeństwo dzieci po godzinach lekcyjnych (np. opieka nad dziećmi w miejscach publicznych), patrolowanie ulic (w szczególności w miejscach gromadzenia się nieletnich, takich jak parki, boiska, dworce kolejowe, plaże, targowiska), prowadzenie dochodzeń wobec małoletnich przestępców. Specyfika pracy wymagała posiadania kwalifikacji z zakresu opieki nad dzieckiem i budowania relacji z małoletnimi. Zagadnienia te znajdowały się w programach kursów, które przechodziły adeptki Policji Kobiecej.

Źródła: *Kobiety – funkcjonariuszami Policji Państwowej*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej" 1925, nr 9; A. Misiuk, *Policja kobieca w II Rzeczypospolitej na tle* międzynarodowym, „Przegląd Policyjny" 1992, nr 4; S.F. Paleolog, O *policji kobiecej w zastosowaniu do walki z* nierządem, „Na Posterunku" 1928, nr 30; S.F. Paleolog, *Policja Kobieca w Polsce 1925–1939*, Warszawa 2020; D. Pawlak, *Powstanie, organizacja i działalność Policji Kobiecej w Polsce*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska" 2006, nr 19.

[K. Ch.]

POLICYJNE IZBY DZIECKA – placówki o charakterze izolacyjnym zapewniające doraźną opiekę nad nieletnimi zatrzymanymi przez służby policyjne. Pierwsze tego typu placówki zostały powołane rozkazem nr 306 Komendanta Głównego Milicji Obywatelskiej 25.10.1948. Rozkazem nr 1/67 z 15.04.1967 rozszerzono wykaz podstawy zatrzymań i rozwijanie działalności profilaktyczno-wychowawczej. Pierwszy akt prawny z 26.10.1982 r. (DzU nr 35, poz. 228) określał problematykę istnienia działalności izb dziecka, ujmując wszystkie kwestie dotyczące zapobiegania i zwalczania demoralizacji nieletnich. 7.05.1983 r. wydano rozporządzenie w sprawie zasad pobytu nieletnich w milicyjnych izbach dziecka (DzU 1983, nr 26, poz. 122). Współcześnie to miejsca, do których trafiają nieletni zatrzymanymi na podstawie ściśle określonej przesłanki zawartej w ustawie z 30.08.2013 o postępowaniu w sprawach nieletnich (nowelizacja ustawy z 1982). Instytucje te swoim charakterem zbliżone są do pomieszczeń dla osób zatrzymanych, z taką różnicą, że mają również charakter placówki opiekuńczej. Zatrzymanie może nastąpić na okres 48 godzin w przypadku czynu karalnego, 72 godzin w przypadku braku opieki; dłuższy pobyt nieletniego może nastąpić za zgodą sędziego rodzinnego na czas nieprzekraczający 14 dni. W policyjnych izbach dziecka osadza się trzy kategorie nieletnich: nieletni, co do których istnieje podejrzenie, że popełnili czyn karalny i istnieje obawa, że mogą się ukryć bądź zatrzeć ślady czynu; nieletni, wobec których nie można ustalić tożsamości (ukończone 13 lat, ale nieukończone 17 lat), oraz nieletni wymagający natychmiastowej opieki, a nie jest możliwe niezwłoczne dostarczenie ich rodzicom ani umieszczenie w **pogotowiu opiekuńczym** (nieletni między 13 a 18 rokiem życia zagrożeni demoralizacją). Zasady funkcjonowania określa zarządzenie nr 134 Komendanta Głównego Policji z 30.10.2012 w sprawie

metod i form wykonywania zadań w policyjnej izbie dziecka.

Źródła: P. Gorzkowski, *Prawa nieletniego umieszczonego w policyjnej izbie dziecka na tle uwarunkowań prawnych,* „Internetowy Przegląd Prawniczy" TBSP UJ 2017/5, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/46734/gorzkowski_prawa_nieletniego_umieszczonego_w_policyjnej [dostęp: 6.03. 2023]; M. Jamrożek, *Od izby zatrzymań do policyjnej izby dziecka (studium monograficzne),* Kielce 2012; S. Klimaszewski, *Wybrane elementy postępowania w sprawach nieletnich,* cz. I, Legionowo 2014; M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015; M. Szwast, K. Wiśniewska, M. Wolny, *Dzieci po drugiej stronie muru. Raport z monitoringu placówek dla nieletnich*, Warszawa 2014; A. Twardo, *Policyjne izby dziecka. Zarys problematyki. Materiały dydaktyczne,* Legionowo 2016; Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, DzU 2014, poz. 382, z późn. zm.

[A. M.-S.]

POLITYKA RODZINNA – część polityki społecznej skoncentrowana na oddziaływaniu na rodzinę, zmierzająca do osiągnięcia określonych efektów w sferze stosunków demograficznych i społecznych. Początków polityki skierowanej do rodzin można szukać już w starożytności, w refleksji nad człowiekiem i społeczeństwem. Zmieniała się ona wraz z interpretacją rzeczywistości, dominującymi ideami i warunkami społeczno-gospodarczymi. Na ziemiach polskich początki polityki rodzinnej przypadają na XIX wiek. W niepodległej Polsce uwarunkowania polityki rodzinnej znalazły się w **ustawie o opiece społecznej** (1923). Obejmowała ona opiekę nad niemowlętami, dziećmi, młodzieżą (w szczególności sierotami, półsierotami, opuszczonymi, zaniedbanymi), ochronę macierzyństwa, walkę z żebractwem, włóczęgostwem, alkoholizmem i nierządem. Ramową ustawę o opiece społecznej w tym zakresie wypełniały treścią konkretne rozporządzenia oraz porządkowanie i budowa systemu instytucji realizujących poszczególne zadania. Polityka rodzinna ujmowana była jako zbiór działań ukierunkowanych na zaspokojenie niezbędnych potrzeb życiowych. Bazowano zarówno na organizacjach oraz środkach publicznych i niepublicznych. Po II wojnie światowej zauważalny był silny wpływ ideologii, jak i zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych. W polityce na rzecz rodziny wyróżnia się kilka faz: ratownictwa społecznego (1945–1948), stagnacji i uznania jej za sprzeczną z obowiązującą strategią rozwoju ekonomicznego (1950–1956), „odrabiania zaległości" (1956–1960), demograficznej polityki na rzecz rodzin (l. 60.), faza rozwojowa, szczególnego zainteresowania (l. 70.), nieudanych prób powstrzymania poszerzania się zasięgu ubóstwa (l. 80.). W latach 90. nastąpiło zwiększenie zainteresowania rządu i społeczeństwa sytuacją i problemami rodziny. Wobec rodzin stosowano co najmniej 3 strategie działania w obszarze polityki rodzinnej: paternalistyczną, rynkową, ożywienia samopomocy i dobroczynności społecznej. Podstawowym celem była ochrona rodziny znajdującej się w trudnych warunkach.

Źródła: J. Auleytner, *Polska polityka społeczna – ciągłość i zmiany*, Warszawa 2004; B. Balcerzak-Paradowska, *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, Warszawa 2004; A. Durasiewicz, *W kierunku rozwoju polityki rodzinnej w Polsce*, Warszawa 2017; Z. Glapa, A. Sołtyk, *Cel – dobro rodziny*, Warszawa 1979; P. Piotrowski, *Modele polityki rodzinnej w Polsce w latach 1989–2004. Studium politologiczne*, Kraków 2019; *Polityka wobec rodziny, kobiet i dzieci*, red. D. Graniewska, Warszawa 1993; M. Skawińska, *Kształt rodziny polskiej i polityki rodzinnej w okresie przeobrażeń ustrojowych 1989–2004*, Radom 2013.

[K. Ch.]

POLITYKA SPOŁECZNA – działalność publiczna o różnorodnym ujęciu definicyjnym skierowana do społeczeństwa, mająca na celu poprawianie warunków funkcjonowania społeczeństwa i zaspokajanie potrzeb zbiorowych. Konkretne cele, metody i narzędzia realizacji zależą każdorazowo od sposobu ujęcia zagadnienia, podobnie jak zakres i zasięg interwencji. Polityka społeczna jest realizowana zarówno przez podmioty publiczne, jak i niepubliczne. Zagadnienia opieki nad dziećmi stanowią integralną część polityki społecznej. Poszczególne cele realizowane są poprzez bezpośred-

nią interwencję wobec dziecka (np. opieka zakładowa), jak również pośrednio poprzez oddziaływanie na struktury i systemy społeczne stanowiące środowisko, w którym dziecko funkcjonuje. Tradycyjnymi polami zainteresowania polityki społecznej są: 1) rodzina i warunki jej funkcjonowania (materialne i niematerialne); 2) kobieta zarówno w tradycyjnym ujęciu roli matki, jak i w innych rolach społecznych; 3) opieka nad dzieckiem (socjalizacja, odpowiedzialność, role opiekuńcze, cele, metody, narzędzia i formy opieki, piecza zastępcza); 4) sytuacja kobiety (zwłaszcza w ciąży i matki) oraz dziecka na rynku pracy (m.in. zakaz pracy młodocianych, warunki i higiena pracy); 5) system zabezpieczenia społecznego rodziny i poszczególnych jej członków; 6) system edukacji (m.in. dostępność, poziom egalitaryzmu, inkluzyjność); 7) system opieki zdrowotnej (m.in. dostępność, zakres świadczeń); 8) systemy regulacji normatywnej (również w zakresie międzynarodowym). Polityka społeczna, także w kontekście opieki nad dziećmi, nie jest wolna od ideologii i od wartości. Odzwierciedla dominujące ideologie i organizację systemu politycznego, a także strukturę społeczną i strukturę demograficzną konkretnego społeczeństwa oraz jego zasobność. Polityka społeczna jest naznaczona doświadczeniami danego społeczeństwa. Stanowi również zbiór wiedzy i przedmiot badań naukowych dotyczących wyżej wspomnianych zagadnień.

Źródła: J. Auleytner, *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiany*, Warszawa 2004; Z. Daszyńska-Golińska, *Polityka społeczna*, Warszawa 1933; *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, Warszawa 1979; *Stulecie polskiej polityki społecznej, 1918–2019*, red. E. Bojanowska, M. Grewiński, M. Rymsza, G. Uścińska, Warszawa 2018; R. Szarfenberg, *Definicje polityki społecznej* [w:] *Wokół teorii polityki społecznej*, red. B. Szatur-Jaworska, B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2003; T. Szulicz, *Modele polityki społecznej*, Warszawa 1994.

[K. Ch.]

POLSKA POMOC W LUBLINIE – organizacja charytatywna założona 2.12.1939, działająca w Lublinie i powiecie lubelskim. Nadzór nad instytucją sprawował Stanisław Rachwał. Głównym jej celem było zapewnienie opieki dla wysiedleńców i uchodźców z zachodnich terenów włączonych do Rzeszy Niemieckiej i terenów włączonych przez ZSRR. Pomocą objęto osoby bez pracy i mające niskie dochody. Organizacja była finansowana ze środków otrzymywanych z przedsiębiorstw, od pracowników biurowych, rzemieślników i innych działających na terenie miasta i powiatu. Świadczenia jednorazowe na rzecz instytucji były pobierane od rolników. Do 31.01.1940 z pomocy organizacji skorzystało 607 rodzin liczących 1860 osób. Uchodźcy byli umieszczani w szkołach, bursach, lokalach związkowych, świetlicach. Osobny lokal był przeznaczony dla samotnych matek z dziećmi, osób starych i chorych. Od początku 1940 zaczęto rozdawać deputaty żywnościowe. Osoby przesiedlone miały zapewnioną pomoc medyczną w ambulatorium. Nieregularną pomoc sanitarną zapewniał **Polski Czerwony Krzyż**. Osoby najbiedniejsze wspierano poprzez zapomogi pieniężne. Założono warsztat szewski oraz zorganizowano zbiórkę odzieży. Organizacja prowadziła ochronki dla dzieci (1940 – 5 placówek). Były przeznaczone dla dzieci od 4 do 13 roku życia. Małoletni mieli w nich zapewnione wyżywienie i opiekę nauczycielek. Podopiecznym, którzy nie otrzymali miejsca w ochronce, zapewniono wyżywienie w punkcie w Lublinie przy ul. Krakowskie Przedmieście. Opieką objęto 375 małoletnich. Organizacja oferowała pomoc przy poszukiwaniu zaginionych członków rodzin. Po powołaniu **Rady Głównej Opiekuńczej** stała się autonomiczną instytucją wykonawczą Rady Opiekuńczej Miejskiej i Powiatowej. 21.10.1940 wstrzymano pomoc osobom w wieku od 15 do 50 lat. Instytucja została zlikwidowana 1.01.1941.

Źródła: J. Kasperek, *Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej*, Lublin 1989; J. Kiełboń, *Polska Pomoc w Lublinie 1939–1940* [w:] *Studia historyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Czesławowi Rajcy*, red. A. Wiśniewska, Lublin 1995; J. Kiełboń, *Deportacja Polaków wysiedlonych z ziem włączonych do Rzeszy na teren dystryktu lubelskiego w latach 1939–1941 i związane z tym przesiedlenie Niemców lubelskich*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" 1980, t. 14, z. 1; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa

1985; W. Polak, *Działalność Polskiej Pomocy w Lublinie w latach 1939–1940*, „Lublin. Kultura i Społeczeństwo" 2010, nr 5; Z. Mańkowski, *Wojna i okupacja* [w:] *Historia Lublina w zarysie 1317–1968*, red. H. Zins, Lublin 1972.

[B. P.]

POLSKI BIAŁY KRZYŻ – organizacja społeczna działająca głównie w Polsce w okresie międzywojennym. Jej inicjatorką była **Helena Paderewska**. Polski Biały Krzyż powstał 2.02.1918 w USA w celu niesienia pomocy polskim żołnierzom oraz ich rodzinom. W czasie I wojny światowej organizacja wysyłała sanitariuszki do Francji, aby rozpoczęły pracę w szpitalach, w których przebywali ranni polscy żołnierze. Dla żołnierzy polskich przebywających we Francji przesyłano książki, prasę polską i amerykańską oraz potrzebne rzeczy osobiste. W 1919 został utworzony w Warszawie szpital dla chorych oraz rannych żołnierzy. W 1919 uruchomiono dom dla żołnierzy-rekonwalescentów w Płomianach, a następnie w Skolimowie. Prowadzono zbiórki funduszy na potrzeby żołnierzy, udzielano zapomóg, rozwijano działalność edukacyjną. Po utworzeniu Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża (1919) zadaniem PBK miała być m.in. opieka nad zdrowymi żołnierzami. W 1921 powołano Sekcję Oświatowo-Kulturalną PBK, której celem było szerzenie kultury i oświaty, walka z analfabetyzmem i pielęgnowanie postaw patriotycznych. Utworzono Początkową Szkołę Żołnierską. Zapewniano ofertę edukacyjną dla młodzieży w wojsku, która zakończyła edukację, przerwała naukę lub nigdy nie chodziła do szkoły. Polski Biały Krzyż prowadził szkoły początkowe dla żołnierzy, włączał się w nauczanie w szkołach powszechnych. W jednostkach wojskowych prowadzono specjalne kursy zawodowe, np. w zakresie rolnictwa, handlu czy buchalterii. Organizowano pogadanki oraz odczyty. Uzupełnieniem oferty były wycieczki mające charakter obywatelsko-wychowawczy oraz działalność świetlic. Powstały młodzieżowe koła PBK. W 1928 został uruchomiony program 7-klasowej szkoły powszechnej dla podoficerów. W połowie lat trzydziestych prowadzono wychowanie obywatelskie młodzieży oraz dorosłych. Po II wojnie światowej organizacja została rozwiązania przez Radę Ministrów rozporządzeniem z dnia 28.11.1946.

Źródła: E.J. Kryńska, *Polski Biały Krzyż (1918–1961)*, Białystok 2012; E. Kryńska, *Polski Biały Krzyż i jego działalność dla dobra Polski niepodległej* [w:] *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E. J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020; A. Niewęgłowska, *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919–1939*, Toruń 2005; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1946 r. o uznaniu „Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza" za stowarzyszenie wyższej użyteczności i rozwiązaniu stowarzyszenia „Polski Biały Krzyż"; J. Zdunek, *Polski Biały Krzyż w II Rzeczypospolitej* [w:] *Krotoszyn i okolice. Opracowania i materiały źródłowe*, t. 5, red. J. Zdunek, Krotoszyn–Wrocław 2009.

[B. P.]

POLSKI CZERWONY KRZYŻ – organizacja humanitarna należąca do Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca. Założona 18.01.1919 w Warszawie jako Polskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża w czasie zebrania wszystkich organizacji czerwonokrzyskich. Początkowo niosła pomoc rannym i chorym żołnierzom. W latach 1919–1920 instytucja prowadziła 5 schronisk dla dzieci. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej celem organizacji stało się podniesienie poziomu zdrowotności wśród społeczeństwa. 1.09.1927 zmieniono nazwę na Polski Czerwony Krzyż. W 1938 do organizacji należało ok. 300 tys. dorosłych oraz 400 tys. młodzieży. W czasie II wojny światowej zajmowała się rannymi i chorymi żołnierzami oraz uchodźcami. Założyła wiele punktów sanitarno-odżywczych, kuchni, domów noclegowych. Po zakończeniu działań wojennych PCK przeprowadził w kraju akcję szczepień ochronnych. Członkowie organizacji urządzali pogadanki, organizowali wystawy, rozdawali broszury. W szkołach rozpoczęto propagowanie higieny oraz porządku i czystości w szkolnych klasach. Tworzono apteczki szkolne, uruchomiono kursy pierwszej pomocy. Oferowano pomoc moralną i materialną dla najbiedniejszych dzieci środowisku szkolnym poprzez pomoc w nauce, wyżywienie, dostarczenie odzieży. Od 1947 instytucja zajęła się propagowaniem

oświaty zdrowotnej i szkolenia sanitarnego. W szkolnych i fabrycznych kołach skupiono się na zasadach higieny osobistej i pracy. Od 1948 władze państwowe odebrały organizacji zakłady opiekuńcze oraz lecznicze. Od 1958 PCK propagował honorowe krwiodawstwo. Od 1965 zakładał Kluby Wiewiórka w trzech pierwszych klasach szkoły podstawowej. Po 1989 organizacja oferowała okresową i doraźną pomoc. Utworzono punkty wydawania bezpłatnych posiłków, odzieży używanej, leków i środków czystości. PCK wspierał finansowo dożywianie dzieci i młodzieży w przedszkolach, szkołach i domach dziecka. W 1999 zarządy okręgowe utrzymywały siedem ośrodków opiekuńczych całodobowych (m.in. dla kobiet z dziećmi).

Źródła: *XV-lecie Polskiego Czerwonego Krzyża, Oddział Lubelski: 1919–1934*, Lublin [1934]; M.Ł. Cichocka, *Polski Czerwony Krzyż w latach 1919–2004*, Płock 2006; *Historia Polskiego Czerwonego Krzyża*, https://pck.pl/wp-content/uploads/2020/10/historiapck.pdf [dostęp: 11.05.2023]; C. Janik, *Metody prowadzenia działań na rzecz potrzebujących* [w:] *Polska bez Polskiego Czerwonego Krzyża?!*, red. M. Szyszkowska, S. Maciejewski, Warszawa 2011; *Statut Polskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża*, Warszawa 1919; J. Szymoniczek, *W cieniu wojny. Polski Czerwony Krzyż w latach 1945–1972*, Warszawa 2016; *Z 85-letniej historii Polskiego Czerwonego Krzyża*, https://janowiec.schoolpage.pl/wp-content/uploads/2018/04/historia-PCK.pdf [dostęp: 11.05.2023].

[B. P.]

POLSKI INSTYTUT SŁUŻBY SPOŁECZNEJ (SŁUŻB SPOŁECZNYCH) – jednostka specjalizująca się w prowadzeniu badań naukowych w zakresie pedagogiki i polityki społecznej, założona w maju 1946 przy Uniwersytecie Łódzkim, z siedzibą w Łodzi przy ul. Uniwersyteckiej. Celem instytucji było w szczególności „pogłębianie wiedzy o zjawiskach życia społecznego" m.in. przez wydawnictwa naukowe, kształcenie pracowników opieki społecznej. Do powstania Instytutu przyczyniła się **Helena Radlińskia**. Współtwórczyni PiSS Wanda Wyrobkowa-Pawłowska podejmowała prace o charakterze organizacyjnym, wydając książkę Stanisława Rychlińskiego *Lustracje społeczne* (1946), prowadząc kolportaż wydawnictw PISS. Instytucja integrowała teoretyków i praktyków pedagogiki, polityki społecznej, demografii, socjologii. Do grona pracowników instytutu należała także **Natalia Han-Ilgiewicz**. Instytut przeprowadzał systematyczne badania: w obszarze liczebności i potrzeb dzieci rodzin pracujących w przemyśle łódzkim, nad sieroctwem, nad dziećmi germanizowanymi, nad działalnością domów matki i dziecka. W pracach badawczych współpracowano z **Zakładem Ubezpieczeń Społecznych**, prowadząc np. diagnozę stanu opieki nad matką i dzieckiem. Z prac instytutu korzystały instytucje rządowe oraz organy administracji państwowej. Wyniki badań instytutu uwzględniano w działalności jednostek zajmujących się opieką społeczną oraz upowszechniano w formie artykułów i książek. Nakładem instytutu opublikowano m.in. prace: Józef Wojtyniak, Halina Radlińska, *Sieroctwo. Zasięg i wyrównanie* (1946); Konstanty Krzeczkowski, *Polityka społeczna. Wybór pism* (1947); Kazimiera Zawistowicz-Adamska, *Społeczność wiejska. Doświadczenia i rozważania z badań terenowych w Zaborowie* (1948). Instytut wydawał pismo instrukcyjne „Służba Społeczna. Czasopismo instrukcyjne Polskiego Instytutu Służby Społecznej" pod redakcją Anny Chmielewskiej. W październiku 1948 instytut przekształcono w Polskie Towarzystwo Studiów Społecznych, a w czerwcu 1951 zlikwidowano.

Źródła: H. Dinter, *Pomoc i opieka społeczna* [w:] *Łódź w latach 1945–1960*, red. E. Rosset, Łódź 1962; K.D.D., *Instytuty naukowe*, „Przegląd Socjologiczny" 1947, nr 1–4; J. Gałęziowski, *Dom Matki i Dziecka w Słupsku w świetle badań Polskiego Instytutu Służby Społecznej. Próba zachowania anonimowości i podmiotowości kobiet i dzieci w powojennym chaosie*, „Przegląd Historyczny" 2018, z. 4; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; W. Theiss, *Wanda Wyrobkowa-Pawłowska: życie jako służba społeczna*, „Pedagogika Społeczna" 2017, nr 1; W. Wincławski, *Wyimki z kalendarza socjologii polskiej*, „Przegląd Socjologiczny" 2007, nr 1.

[M. N.]

POLSKI KOMITET OPIEKI NAD DZIECKIEM – organizacja dobroczynna powstała w wyniku przekształcenia **Polsko-Amerykańskiego Komi-**

tetu Pomocy Dzieciom w 1922. Instytucja wykonywała zadania powierzone przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej**. Celem działalności było podniesienie poziomu zdrowotnego, moralnego oraz kulturalnego dzieci i młodzieży, warunków materialnych niemowląt, matek karmiących bez względu na narodowości i wyznawaną religię. Organizacja wydawała prace naukowe. Promowano zadania dotyczące opieki nad dzieckiem oraz młodzieżą. Komitet założył wzorcowe zakłady opiekuńcze, którymi kierował. Tworzył i utrzymywał **stacje opieki nad matką i dzieckiem**. Miały one na celu ograniczanie wysokiej śmiertelności wśród niemowląt, prowadziły poradnie dla matek, które otrzymywały talony realizowane w formie gotówki lub mleka w ramach akcji „Kropla mleka". Stworzono system opieki nad kobietą ciężarną w ostatnich miesiącach ciąży. Opiekę rozszerzono o kobiety niezamożne i niezamężne. Były kierowane do instytucji, w których służono pomocą oraz wsparciem. Dla matek organizowano pogadanki oraz odczyty dotyczące wpływu ich kondycji psychofizycznej na zdrowie i rozwój dziecka. Prowadzono akcję profilaktyczną i zapobiegawczą chorobom wieku dziecięcego. Organizowano szczepienia przeciwko szkarlatynie, ospie oraz błonicy. W sezonie letnim uruchamiano kolonie dla dzieci. Organizacja wydawała własne czasopismo **„Opieka nad Dzieckiem"**. Prezentowano w nim zagadnienia dotyczące ochrony macierzyństwa, opieki nad dziećmi i młodzieżą. W latach 1928–1939 w sezonie jesiennym organizowano „Tydzień Dziecka", którego celem było podkreślenie roli dziecka w przyszłości państwa i zaakcentowanie potrzeby objęcia szerszą opieką najmłodszych. Organizacja działała do 1939.

Źródła: J. Majchrzyk-Mikuła, *Rodzina w polityce społecznej II Rzeczypospolitej. Analiza wybranych kierunków działań* „Wychowanie w Rodzinie" 2018, nr 2; U. Wróblewska, J. Gołko, *Święto „Tygodnia Dziecka" jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej* „Biuletyn Historii Wychowania" 2018; *Statut Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem: (w skróceniu P.K.O.D.)*, Warszawa 1926–1928.

[B. P.]

POLSKI KOMITET OPIEKUŃCZY WARSZAWA-MIASTO – największy spośród działających w okresie okupacji niemieckiej w ramach **Rady Głównej Opiekuńczej** lokalny komitet opiekuńczy. Powstał we wrześniu 1940 jako Rada Opiekuńcza Miejska w Warszawie, od 1941 przemianowany, podobnie jak inne jednostki lokalne, na polecenie władz niemieckich na Polski Komitet Opiekuńczy. Miał rozbudowaną i wielostopniową strukturę organizacyjną, znajdowały się w niej m.in. działy: kwalifikacji i rozdziału świadczeń; wyżywienia; odzieżowy; opieki nad dziećmi; schronisk i opieki nad wysiedlonymi i uchodźcami; zdrowia. Przewodniczącym komitetu przez cały okres działalności był Janusz Machnicki, jego zastępcą Stanisław Wachowiak. W listopadzie 1941 komitet zatrudniał 3,1 tys. pracowników płatnych (w tym 1,1 tys. w kuchniach komitetu) oraz 2 tys. pracujących społecznie. Działalność opiekuńcza komitetu w Warszawie obejmowała ok. połowy całej opieki społecznej świadczonej przez Radę Główną Opiekuńczą na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Wśród podopiecznych komitetu dominowały rodziny robotnicze, w latach 1941–1942 stanowiące 2/3 objętych stałym wsparciem rodzin. Pomoc potrzebującym udzielana była przede wszystkim w formie dożywiania (w Warszawie od początku prowadzono specjalne kuchnie dla dzieci), pomocy odzieżowej, pieniężnej, pożyczek na gospodarcze usamodzielnienie, pomocy zdrowotnej i szczepień przeciw tyfusowi. Liczba dzieci dożywianych w prowadzonych w Warszawie kuchniach ludowych w 1942 przekraczała 50 tys. Komitet prowadził w 1941 blisko 200 ognisk dla kilkunastu tys. dzieci, później ich liczba zmniejszyła się do ok. 60 dla 7 tys. dzieci, w 1944 prowadził 12 żłobków dla 700 dzieci, 25 internatów (1350 podopiecznych), utrzymywał lub wspierał działalność stacji opieki nad matką i dzieckiem, organizował kolonie i półkolonie dla dzieci, prowadził 3 polikliniki dla dzieci w wieku szkolnym, prewentorium i sanatorium dla dzieci chorych na gruźlicę w Otwocku (łącznie na turnusach przebywało w nich jednocześnie 350–400 dzieci). W okresie powstania warszawskiego komitet działał jako Rada Główna Opiekuńcza – Zarząd na m. st. Warszawę, w październiku

1944 został połączony z komitetem Warszawa-Powiat.

Źródła: B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej i warszawskie agendy RGO*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Opieka Rady Głównej Opiekuńczej nad dziećmi i młodzieżą w Generalnej Guberni* [w:] *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1982; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1988.

[J. J.]

POLSKI KOMITET POMOCY SPOŁECZNEJ – koncesjonowana organizacja społeczna powołana w Warszawie 7.05.1958 z inicjatywy prof. Leona Kurowskiego. Pierwszy Krajowy Zjazd Delegatów, na którym uchwalono statut, odbył się w dn. 28–29.03.1962. Celem komitetu było uzupełnienie działalności państwa w zakresie pomocy społecznej przez mobilizowanie społeczeństwa i współdziałanie z organizacjami państwowymi, udzielanie pomocy materialnej (żywnościowej, odzieżowej, opałowej) i prawnej osobom niezdolnym do pracy (z powodu wieku, choroby, kalectwa), rodzinom wielodzietnym i osobom w trudnych warunkach materialnych, osobom wymagającym opieki postpenitencjarnej i ich rodzinom, przygotowującym się do nowego zawodu, uprawnionym do otrzymywania świadczeń alimentacyjnych, dotkniętym klęskami żywiołowymi. Do zadań komitetu należały m.in.: pomoc w zaspokajaniu podstawowych potrzeb życiowych, organizowanie pomocy i usług opiekuńczych w domu dla osób samotnych i niesamodzielnych oraz pomocy sąsiedzkiej. Do 1990 komitet pomagał ludziom w podeszłym wieku, chorym, od 1991 rodzinom będącym w trudnej sytuacji, dzieciom i młodzieży z rodzin niewydolnych wychowawczo oraz ubogich i osobom niepełnosprawnym, od 1994 także bezdomnym. Pomoc w opiece nad dziećmi i młodzieżą obejmowała: ponoszenie pełnych bądź częściowych kosztów udziału w koloniach, obozach i półkoloniach, wyposażanie dzieci w odpowiednią odzież, zakup pomocy szkolnych. W 1958 komitet miał 107 tys. członków w 418 komitetach terenowych i 3142 kół, w 1966 – 582 699 członków zrzeszonych w 21 radach wojewódzkich, 407 radach powiatowych i 6414 kołach miejskich, wiejskich i przy zakładach pracy. Współcześnie prowadzi kluby seniora, stołówki, jadłodajnie, noclegownie, świetlice, placówki opiekuńczo-wychowawcze, działalność edukacyjną. W 2023 funkcjonowało 29 zarządów okręgowych. Realizowane programy: „PEAD – dostarczanie żywności dla najuboższej ludności Unii Europejskiej 2005/2006, „Przygotowanie bezrobotnych kobiet (50+) do świadczenia usług opiekuńczych".

Źródła: M. Brenk, *Ośrodki Pomocy Społecznej w systemie polityki społecznej państwa,* „Praca Socjalna" 2015, nr 5; *Dostarczanie nadwyżek najuboższej ludności Unii Europejskiej*, „Wieś i Rolnictwo" 2012, nr 2; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 listopada 1968 r. w sprawie uznania „Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej" za stowarzyszenie wyższej użyteczności, DzU 1968, nr 43, poz.310; Statut Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej, 8.05.2004, https://pkps.org.pl/Statut+PKPS.pdf [dostęp: 1.06.2024]; F. Wentowski, *Polski Komitet Pomocy Społecznej: wdzięczne pole do pracy społecznej adwokatów*, „Palestra" 1966, nr 10; Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 stycznia 1969 r. w sprawie ustalenia i ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Polski Komitet Pomocy Społecznej", MP 1969, nr 5, poz. 51.

[A. M.-S.]

POLSKI KOMITET RATUNKOWY DZIECI DALEKIEGO WSCHODU – organizacja społeczno-opiekuńcza założona 16.09.1919 we Władywostoku podczas spotkania miejscowej kolonii polskiej. Pomysłodawcą jej utworzenia był Stanisław Tomaszewski. Prezeską organizacji została Anna Bielkiewicz. Celem działalności komitetu było zapewnienie pomocy uchodźcom polskim we Władywostoku i okolicy. Wsparcie oferowano uchodźcom, chorym, bezrobotnym oraz dzieciom. Zapewniano wyżywienie, odzież oraz zakwaterowanie. Utworzono filie w innych miejscowościach Kraju Nadmorskiego w Rosji. Od grudnia 1919 do czerwca 1920 utrzymywano trzy szkółki polskie w Nowokijewsku, Kiparysowie, Razdolnoje. Uczyło się w nich 108 uczniów. Dzieci otrzymywały pod-

ręczniki, książki, czasopisma, mapy oraz polskie kalendarze. Organizacja prowadziła ochronki dla dzieci polskich na Sedance pod Władywostokiem i we Władywostoku dla ok. 40 osób. Prowadzono 12 polskich szkół elementarnych, gdzie uczyło się ok. 400 dzieci. 16.11.1919 podjęto decyzję o przeprowadzeniu akcji ratowania dzieci. Ewakuacja odbywała się poprzez podróż z Władywostoku przez Japonię i Stany Zjednoczone do Polski. Dzieci w trakcie pobytu w Japonii były wspierane przez Japoński Czerwony Krzyż. Wiosną 1920 akcja została zakończona. Komitet zajął się pomocą socjalną i działalnością kulturalno-oświatową. W latach 1920–1922 uratowano 763 dzieci. W 1922 Poselstwo Polskie w Tokio rozwiązało towarzystwo. W 1923 komitet uruchomił **Zakład Wychowawczy dla Dzieci Syberyjskich w Wejherowie**. W 1924 organizację reaktywowano. W 1925 rozpoczęto budowę bursy. W 1927 ok. 70 osób wprowadziło się do niej ze zlikwidowanego zakładu w Wejherowie. W 1927 rozpoczęto prace nad uruchomieniem zakładu rolno-wychowawczego w Kozielcu. W 1929 dokonano reorganizacji komitetu. Ponownie objęto nadzór nad bursą w Warszawie i placówką w Kozielcu. W lipcu 1930 komitet zakończył działalność.

Źródła: *Historia*, https://siberianchildren.pl/pl/historia-dzieci-syberyjskich-2/ [dostęp: 16.05.2023]; E. Pałasz-Rutkowska, *Cztery bramy. Droga dzieci polskich z Syberii do ojczyzny (1919–1922)* [w:] *Syberyjskie dzieci Cesarzowej Japonii. Pomoc Japonii dzieciom polskich z Syberii w latach 1919–1922: konferencja*, red. M. Piechowska, K. Zuber, Warszawa 2019; *Polski Komitet Ratunkowy Dzieci Dalekiego Wschodu*, https://ckziumragowo.*pl/*historia/Dzieci-Dalekiego-Wschodu [dostęp: 16.05.2023]; D. Sula, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918–1937*, Warszawa 2013; W. Theiss, *Akcja pomocy dzieciom polskim, ofiarom wojny światowej, na Dalekim Wschodzie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1983, nr 3; W. Theiss, *Dzieci syberyjskie. Dzieje polskich dzieci repatriowanych z Syberii i Mandżurii w latach 1919–1923*, Warszawa 1992.

[B. P.]

POLSKI KOMITET RATUNKOWY WE LWOWIE – powołany we Lwowie 10.02.1915 jako inicjatywa mająca na celu organizowanie pomocy społeczeństwu w okresie wojny. Pomysłodawcą był Stanisław Grabski. Komitet złożony był z najbardziej wpływowych przedstawicieli różnych sfer społeczeństwa polskiego. Należeli do niego m.in. Stanisław Badeni, Leon hr. Pniński, Albin Rayski, Aleksander Dąbski, Tadeusz Rutowski, dr Leonard Stahl, Józef Wczelak i prof. S. Grabski. Celem było zapobieganie klęsce głodu, załamaniu życia społeczności lokalnych i upadku gospodarki. Komitet wyłonił sekcje: pomocy doraźnej, rolniczą, handlowo-przemysłową, sanitarną i skarbową. Zakładał gminne komitety ratunkowe, lokalne, których działalność finansował, oraz pośredniczył w rozdawnictwie zapomóg rządowych. Pierwszymi, najważniejszymi akcjami były koordynacja rozdziału zboża oraz pomoc rolnikom. W czasie wycofywania się wojsk rosyjskich (22.06.1915) zarządzona została ewakuacja miasta i wsi wokół Lwowa, przez co na wschód przemieściło się wielu polskich uchodźców. Kierownictwo komitetu podjęło decyzję o ewakuacji. Większość członków osiedliła się w Kijowie, gdzie utworzyła Polski Lwowski Komitet Ratunkowy, który niósł pomoc uchodźcom z Galicji. PLKR działał także na Syberii i w innych częściach Rosji, pomagając jeńcom wojennym i cywilnym. Aktywność w zakresie pomocy dzieciom obejmowała tworzenie ochron, szkół elementarnych oraz finansowanie stypendiów dla uczniów i studentów. W 1915 w Charkowie sfinansowano edukację 12 uczniom szkół średnich oraz 6–20 studentom Uniwersytetu Charkowskiego. Ponadto organizowano wykłady z zakresu historii i literatury polskiej i zakładano czytelnie. Niesiono także pomoc dzieciom-uchodźcom rozmieszczonym w miejscowościach wokół Charkowa: w Posiołku (23 os.), Zielonym Gaju (18 os.), Lipowej Roszczy (20 os.), Ryżewie (4 os.), Piasecznie (12 os.), W 1919 pod auspicjami komitetu utworzono Towarzystwo Szerzenia Higieny Wśród Żydów.

Źródła: *Almanach zdrowia TOZ*, Lwów 1938; *Potrzeby Galicji*, „Kurjer Litewski" 1915, nr 49; W. Morawski, *Między działalnością charytatywną a potęgą rozproszonego kapitału*, „Mówią Wieki" 2020, nr 12, dodatek „Ludzie i pieniądze: 1794–1914" cz. 1; M. Przeniosło, *Rady Opiekuńcze Galicji Wschodniej w latach 1919–1921*, „Wschodni Rocznik Humani-

styczny" 2012, t. 8; K. Ruszała, *Wielka Wojna w małym mieście. Gorlice w latach 1914–1918*, Kraków 2015; D. Tarasiuk, M. Korzeniowski, M. Mądzik, *Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*, Lublin 2007; D. Tarasiuk, K. Latawiec, M. Korzeniowski, M. Mądzik, *Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921*, Lublin 2014.

[A. H.]

POLSKI KOMITET ŚWIATOWEJ ORGANIZACJI WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO – instytucja założona w 1967, uczestnicząca w międzynarodowej współpracy organizacji pozarządowych zajmujących się edukacją przedszkolną. W 1966 do Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego (OMEP) mogły przystąpić kraje socjalistyczne. Z inicjatywy Zofii Woźnickiej, dyrektorki Departamentu Wychowania Przedszkolnego w **Ministerstwie Oświaty**, 25.02.1967 odbyło się pierwsze założycielskie zebranie Polskiego Komitetu OMEP. W 1968 podczas posiedzenia Światowej Rady OMEP w Pradze powołano Komitet Przygotowawczy, a na spotkaniu w Helsingor Komitet Przygotowawczy przekształcono w Polski Komitet OMEP, organizację afiliowaną (do 2000) przy Zarządzie Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Pierwszą wojewódzką sekcję OMEP zorganizowano w 1973 w Białymstoku. W latach 1971–1972 wystąpiono o utworzenie Komisji Dobrej Zabawki i Muzeum Zabawki w Kielcach. Do 1977 sekcje wojewódzkie OMEP powstały we wszystkich 49 województwach. Dzięki współpracy z Telewizją Polską od 1984 emitowana była audycja dla dzieci w wieku przedszkolnym **„Domowe Przedszkole"**. W 1988 wspólnie z UNESCO zorganizowano Seminarium Europejskie „Potrzeby rozwojowe dziecka a Telewizja" w Popowie. W 2001 Polski Komitet OMEP został zarejestrowany jako autonomiczne stowarzyszenie posiadające i tworzące oddziały terenowe. W 2007 Komitet nawiązał współpracę z holenderską fundacją Dalton International. Stowarzyszenie jest organizatorem i współorganizatorem licznych konferencji krajowych i międzynarodowych, takich jak np. Międzynarodowa Konferencja „Zrozumieć uczenie się – zmienić szkołę. W stronę edukacji dla zrównoważonego rozwoju" (Warszawa, 24.11.2017). W 2022 poznański oddział Polskiego Komitetu OMEP oraz Zarząd Polskiego Komitetu OMEP opracowały autorski projekt „Przedszkolaki w terenie – edukacja outdoorowa". Polski Komitet wypełnia cele i zadania w zakresie edukacji przedszkolnej, pedagogiki i wychowania.

Źródła: J. Kopczyńska-Sikorska, *Polski Komitet OMEP, geneza i działalność*; *Polski Komitet Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego OMEP*, https://omep.org.pl/ [dostęp: 14.11.2023]; *Przedsięwzięcia pod honorowym patronatem Polskiego Komitetu do spraw UNESCO*, „Biuletyn Polskiego Komitetu do spraw UNESCO" 2017, nr 18*; W 2022 roku polski komitet OMEP kontynuuje działania na rzecz promocji*, https://docplayer.pl/231444731-W-2022-roku-polski-komitet-omep-kontynuuje-dzialania -na-rzecz-promocji.html [dostęp: 14.11.2023].

[M. N.]

POLSKI KOMITET WALKI Z HANDLEM KOBIETAMI I DZIEĆMI – organizacja działająca w okresie międzywojennym (1923–1939), wspierająca realizację zadań państwa w walce z handlem kobietami i dziećmi wynikających z podpisanych przez Polskę umów międzynarodowych. Zjawisko handlu ludźmi na szerszą skalę zostało zauważone w II połowie XIX wieku. Z jednej strony powstało wiele lokalnych inicjatyw społecznych (głównie **misje dworcowe)**, z drugiej zaś środowisko międzynarodowe debatujące nad zagadnieniem zwalczania zjawiska. W 1921 podpisano nową konwencję, uzupełniającą i rozszerzającą wcześniejsze (1904, 1910). Wśród sygnatariuszy znalazła się Polska. Na ziemiach polskich działalność na rzecz zwalczania procederu handlu kobietami i dziećmi opierała się na lokalnych inicjatywach, głównie związanych ze wspólnotami religijnymi. Prowadzono schroniska i misje dworcowe. W 1923 z inicjatywy **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej** powołano do życia komitet, co było związane z ratyfikacją wspomnianej konwencji z 1921. Założycielami byli: Towarzystwa Ochrony Kobiet (katolickie, protestanckie i żydowskie) oraz Towarzystwo Eugeniczne w Warszawie. Wśród statutowych celów komitetu znalazły się: zwalczanie handlu oraz pośrednictwa w handlu kobietami

i dziećmi, ochrona kobiet i nieletnich przed niebezpieczeństwami grożącymi im ze strony handlarzy, a także organizacja instytucji opiekuńczych i wychowawczych dla osób poszkodowanych. Jednym z najważniejszych praktycznych zadań komitetu była organizacja i wspieranie misji dworcowych oraz schronisk tymczasowych. Komitet prowadził redystrybucję środków budżetowych dla misji dworcowych, stabilizując ich funkcjonowanie, które finansowane było głównie ze środków administracji lokalnej i funduszy społecznych. Starano się również inicjować regulacje prawne w zakresie zwalczania handlu ludźmi, prostytucji i opieki na dziećmi. W 1925 na wniosek komitetu powołano do życia tzw. **policję kobiecą**, która realizowała obowiązki w zakresie zwalczania przestępczości, ale też wspierała struktury walki z prostytucją.

Źródła: K. Chylak, *Zwalczanie handlu żywym towarem w II Rzeczypospolitej. Społeczna działalność misji dworcowych na rzecz ochrony kobiet i dzieci*, „Homo Politicus" 2011, v. 1; P. Gołdyn, *Wybrane aspekty działalności liderów Polskiego Komitetu Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi*, „Historia i Polityka" 2006, nr 5; P. Grata, *Walka z nierządem w polityce państwa polskiego w latach 1918–1939* [w:] *Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej*, red. M. Rodak, Warszawa 2013; *Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi*, Warszawa 1925; S. Raczyński, *Handel kobietami i dziećmi*, Warszawa 1930.

[K. Ch.]

POLSKI MONOPOL TYTONIOWY – przedsiębiorstwo państwowe podległe Ministerstwu Skarbu. Powołany na podstawie ustawy z 1.06. 1922 o monopolu tytoniowym, który dawał skarbowi państwa wyłączne prawo do importu, produkcji i sprzedaży surowca tytoniowego oraz wyrobów tytoniowych. W 1924 prywatny przemysł tytoniowy został przejęty przez monopol. W 1928 monopol posiadał 18 zakładów. Organizował w nich lotną opiekę nad niemowlęciem przez pierwsze 15 miesięcy życia. Miała ona charakter nadzoru. Lekarz specjalista przeprowadzał badanie dziecka chwilę po urodzeniu. Udzielał porad matce oraz pielęgniarce, której przekazywał opiekę nad dzieckiem. Pielęgniarka odwiedzała niemowlę w domu podczas pracy matki. W określonym czasie matka z dzieckiem musiała udać się do ambulatorium fabrycznego w celu zbadania zdrowia i określenia rozwoju niemowlęcia. Przez okres 15 miesięcy matka otrzymywała bezpłatną wyprawkę. Początkowo z opieki lotniej mogły korzystać tylko dzieci pracownic. Następnie przywilej ten rozszerzono na dzieci robotników-wdowców. Monopol prowadził także żłobki fabryczne. Znajdowały się w zakładzie pracy lub w jego pobliżu. Pracownica oddawała dziecko do kierowniczki, która następnie przekazywała do pielęgniarki. Wykonywała ona zabiegi higieniczne oraz nadzorowała proces odżywiania. Każde niemowlę podlegało nadzorowi lekarza, który decydował o jego uczęszczaniu do żłobka. W lutym 1929 z opieki korzystało 468 dzieci. W żłobkach było ich 150, a opieką lotną objęto 318 niemowląt. Monopol przeznaczał na każde niemowlę 50 gr na zakup mleka oraz środków odżywczych. Finansowano zakup środków medycznych. Monopol prowadził ochronki dla dzieci od 16 miesiąca życia do 7 lat. Ochronki dzieliły się na trzy oddziały: dziecińce, właściwe ochronki, przedszkola. W sezonie wakacyjnym organizowano kolonie letnie dla dzieci do 16 roku życia. W 1928 z tej formy wypoczynku skorzystało 609 małoletnich.

Źródła: M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; P. Grata, *Monopole skarbowe w polityce podatkowej Drugiej Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2009; M. Kaliszuk, *Polski Monopol Tytoniowy* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, Warszawa 1981; *Polski Monopol Tytoniowy jako pracodawca* [Warszawa] 1929; E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2019, nr 41.

[B. P.]

POLSKI ZWIĄZEK BYŁYCH WIĘŹNIÓW POLITYCZNYCH HITLEROWSKICH WIĘZIEŃ I OBOZÓW KONCENTRACYJNYCH – związana z Polską Partią Socjalistyczną organizacja grupująca lokalne stowarzyszenia byłych więźniów po-

wstała 10.01.1946 prowadząca m.in. działalność w zakresie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą. Na czele związku stał Józef Cyrankiewicz, liczba członków w 1948 sięgała blisko 380 tys. osób, w sekcji młodzieżowej było 17,5 tys. członków. W ramach związku działała Rada Opieki Społecznej oraz terenowe sekcje i referaty opieki społecznej. Podstawowymi formami działalności pomocowej były stypendia dla uczącej się młodzieży, prowadzenie świetlic dla dzieci i młodzieży, dożywianie, wysyłanie podopiecznych na kolonie letnie i do sanatoriów. Na początku 1948 liczba podopiecznych związku obejmowała 53,7 tys. sierot i 108,8 tys. półsierot po byłych więźniach. Niespełna 2,4 tys. z nich otrzymywało wtedy stypendia przyznawane przez związkową Radę Opieki Społecznej (w 1947 stypendiów było ok. 700). W połowie 1948 związek prowadził 110 świetlic dla dzieci i młodzieży, w których najubożsi podopieczni obok tradycyjnych zajęć świetlicowych mogli korzystać z dożywiania. W zorganizowanej przez związek w 1947 akcji kolonijnej wzięło udział 6,7 tys. dzieci, niewielka część z nich miała możliwość wyjechać na kolonie do Czechosłowacji, Norwegii i Włoch, a w 1948 do Danii. Dzieci chore korzystały z sanatoriów dziecięcych w Istebnej i Otwocku, a także z placówek w Dzierzążnie i Zakopanem. Organizacja prowadziła także własne domy wypoczynkowe, z których obok dorosłych korzystały również dzieci. Związek urządzał dla dzieci tradycyjne spotkania gwiazdkowe, zastąpione w 1948 spotkaniami z okazji Nowego Roku. Związek zakończył działalność we wrześniu 1949 wraz z utworzeniem **Związku Bojowników o Wolność i Demokrację**, w ramach którego została scalona działalność wszystkich organizacji kombatanckich.

Źródła: D. Jarosz, *Problemy gospodarcze i socjalno-bytowe ruchu kombatanckiego w Polsce w latach 1945–1949* [w:] *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek i in., Warszawa 2017; A. Juźwik, *Od ratownictwa do etatyzacji. Opieka nad dziećmi i młodzieżą w działalności organizacji społecznych w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2017 (niepublikowana rozprawa doktorska); J. Wawrzyniak, *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969*, Warszawa 2009.

[J. J.]

POLSKI ZWIĄZEK GŁUCHONIEMYCH I ICH PRZYJACIÓŁ – najstarsza organizacja w Polsce integrująca środowisko osób dotkniętych upośledzeniem słuchu. Ogólnopolskie stowarzyszenie powstałe 25.08.1946 na Zjeździe Stowarzyszeń Głuchoniemych w Łodzi z utworzonego w 1925 Polskiego Związku Towarzystw Głuchoniemych, działającego do wybuchu II wojny światowej. Walny Zjazd Delegatów odbył się 20.03.1947. Funkcję pierwszego prezesa organizacji objął Kazimierz Włostowski (do 1949). W latach 1946–1949 organizacja scaliła regionalne stowarzyszenia oraz kluby sportowe niesłyszących. Głównym zadaniem było podejmowanie działań niwelujących rozpowszechnianie się analfabetyzmu. Od 1951 wydawano „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Głuchoniemych i ich Przyjaciół". W 1955 podczas II Ogólnopolskiego Kongresu Głuchoniemych i ich Przyjaciół podjęto decyzję o zmianie nazwy organizacji na Polski Związek Głuchych. W 1959 utworzono organ prasowy „Świat Głuchych". Od 1962 w ramach związku rozpoczęto tworzenie sieci placówek rehabilitacji dzieci i młodzieży z wadą słuchu. W 1968 przy Zarządzie Głównym ustanowiono Komisję Unifikacyjną Języka Miganego, której celem miało być ujednolicenie znaków migowych. Związek przy pomocy organu prasowego propagował treści związane z edukacją i wychowaniem dzieci z uszkodzonym słuchem. Od 1973 w „Świecie Głuchych" publikowano artykuły przeznaczone dla młodzieży, poszerzono dział „Kącik dla rodziców". W latach 80. Polski Związek Głuchych czynił starania na rzecz upowszechnienia języka migowego w szkołach specjalnych dla dzieci z uszkodzonym narządem słuchu. Od 1983 związek wydaje „Świat Ciszy". We współpracy z utworzonymi poradniami i punktami logopedycznymi dla rodziców dzieci organizuje kursy, szkolenia i turnusy rehabilitacyjne. Organizacja przy pomocy oddziałów w każdym z 16 województw pełni opiekę nad dziećmi i młodzieżą z wadą słuchu oraz nad dziećmi słyszącymi rodziców niesłyszących. Prowadzi działania oświatowe, kulturalne, zawodowe, społeczne, wypoczynek dzieci i młodzieży niesłyszącej.

Źródła: M. Bronowicki, *Życie codzienne osadników wojskowych na Kresach Wschodnich II RP*, „Kresowe

Stanice" 2014, nr 1; K. Plutecka, *Społeczność głuchych w zmieniającej się rzeczywistości społecznej i kulturowej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej" 2015, nr 17; B. Szczepankowski, *Zarys historii stowarzyszeń głuchoniemych 1876–1946*, Warszawa 1996; B. Woźniczka-Paruzel, *Droga „Świata Ciszy" od „Świata Głuchych" do „Nowego Świata Ciszy". Próba charakterystyki miesięcznika dla osób z uszkodzonym słuchem z lat 1959–1998* [w:] *W kręgu prasy (przeszłość, teraźniejszość, przyszłość)*, t. 1, red. G. Gzella, Toruń 1999.

[M. N.]

POLSKIE KOMITETY OPIEKUŃCZE – lokalne filie **Rady Głównej Opiekuńczej** działające na terenach polskich okupowanych przez Niemców w czasie II wojny światowej. Pismem z 7.07. 1941 władze Generalnego Gubernatorstwa zmieniły nazwę rad opiekuńczych powiatowych i miejskich na polskie komitety opiekuńcze. Kuchnie ludowe oraz placówki pomocy społecznej, prowadzone przez **Polski Czerwony Krzyż**, do 31.01.1941 zostały przekazane pod opiekę polskich komitetów opiekuńczych. W październiku 1941 rozpoczęto tworzenie Polskiego Komitetu Opiekuńczego w dystrykcie Galicja. Komitety znajdowały się w dystryktach: krakowskim, lubelskim, radomskim, warszawskim oraz Warszawa-Miasto. Jedną z form opieki świadczonej przez polski komitet opiekuńczy było dostarczanie posiłków przez kuchnie ludowe, których prowadzenie powierzano zgromadzeniom zakonnym. W stołówkach żywiono m.in. dzieci z półkolonii oraz przystępujące do Pierwszej Komunii Świętej. Inicjowano tworzenie domów dziecka dla chłopców i dziewcząt pozbawionych opieki rodzicielskiej, a następnie finansowano koszty utrzymania domów. Organizowano wypoczynek dla dzieci w miejscu zamieszkania, półkolonie. Wspierano rodziny we wnoszeniu opłat za naukę w placówkach opiekuńczych, do których kierowano dzieci podopiecznych. Ponadto agendy Rady Głównej Opiekuńczej udzielały rodzinom charytatywnej pomocy lekarsko-sanitarnej. Wsparcie miało np. formę bonów umożliwiających wizytę u lekarza czy bezpłatnych lekarstw odbieranych we wskazanej aptece. Od 1942 Polski Komitet Opiekuńczy w Warszawie przejął działalność „Patronatu nad Więźniami", tworząc Dział Opieki nad Więźniami. W latach 1942–1943 decyzjami władz lokalnych rozwiązywano delegatury komitetu w dystrykcie Galicja. W 1943 na terenie GG działało 61 komitetów, w których skład wchodziły 272 osoby.

Źródło: J. Gmitruk, *Ludowy Związek Kobiet*, Warszawa 2017; Z. Grządzielski, *Instytucjonalne formy opieki nad dziećmi polskimi w Częstochowie w latach 1939–1945. Zarys problemu*, „Prace Naukowe. Pedagogika" 1994, nr 5; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.

[M. N.]

POLSKIE OGNISKO WYCHOWAWCZE WIEJSKIE – inicjatywa dobroczynna wspierająca edukację dzieci i młodzieży. Powstała w 1906 we Lwowie. Twórcami byli Kazimierz Lutosławski, Witold Czartoryski i Jan Gralewski. Ognisko otwarto w 1907. Pierwszym dyrektorem został Stanisław Maszewski. Powstanie szkoły wyszło naprzeciw potrzebie utworzenia ośrodka niezależnego od systemu nauczania narzucanego przez zaborców. Był to rodzaj szkoły średniej tzw. nowego typu, na wzór szkół angielskich Cecila Reddiego. Celem było wychowanie dzieci w sposób kompleksowy. Najważniejsze było wykształcenie u podopiecznych samodzielności i zaradności oraz wytrwałości w działaniu, a także obudzenie świadomości własnych zalet i talentów, co miało doprowadzić do logicznego i odpowiedzialnego wyboru przyszłego zawodu. Ognisko musiało być wyposażone w sad, ogród oraz folwark, by nauczyć dzieci pracy na roli. Organizowano również zajęcia gimnastyczne i muzyczne. Ważnym elementem funkcjonowania ośrodka był stały nadzór nauczycieli nad uczniami. Wszyscy mieszkali na terenie placówki. Inicjatywa zakładała również utworzenie w 1925 Stowarzyszenia Byłych Uczniów Ognisk, z chwilą kiedy wychowankowie ukończą wyższe szkoły. Pierwsze Ognisko powstało w Starej Wsi pod Nowomińskiem. Ośrodki dla starszych klas

otwarto w Suchorowie i Prokocimiu (1911/1912). W szkole w Prokocimiu nauczali m.in. Tadeusz Łopuszański (dyrektor do 1914) i Stanisław Pigoń. Wpis roczny wynosił 2 tys. koron. 10% z wpisowego przeznaczano na stypendia. Przyjmowano chłopców w wieku 9–14 lat. Liczba miejsc wynosiła ok. 40. Z czasem społeczność szkolna miała być powiększona do ok. 150 i podzielona na grupy liczące 15–20 dzieci. Od potencjalnych uczniów wymagano umiejętności czytania, pisania, liczenia, rachowania oraz opowiadania przeczytanego tekstu. Nauka w ognisku trwała 4 lata. Po I wojnie światowej działalność ognisk zaczęła być ograniczana, zanikła zupełnie po II wojnie światowej. Jedynym ośrodkiem tego typu, który przetrwał okupację, było Ognisko w Pszczelinie, które po 1945 zmieniło swój charakter.

Źródła: S. Dobrowolski, *Szkolne ogniska wychowawcze* [w:] *Eksperymenty pedagogiczne w Polsce w latach 1900–1939*, red. B. Suchodolski, Wrocław 1963; K. Garbacz, *Włodzimierza Rulikowskiego obrazy pamięci*, Zielona Góra 2018; A. Karbowiak, *Ruch pedagogiczny w Królestwie Polskiem w dobie bojkotu szkolnego*, „Muzeum" 1908, t. 1; K. Lutosławski, *Rola „Polskich ognisk wychowawczych wiejskich" w ogólnym systemie szkolnictwa narodowego*, Lwów 1907.

[A. H.]

POLSKIE STOWARZYSZENIE NA RZECZ DZIECI CHORYCH NA PADACZKĘ – organizacja społeczna założona w 2003 z siedzibą w Warszawie. Utworzona została przez grupę rodziców i lekarzy dla wspierania rodzin chorych dzieci. Głównym celem działalności było doprowadzenie do równego traktowania dzieci chorych na padaczkę ze zdrowymi rówieśnikami oraz ich normalne uczestnictwo w życiu społecznym. Organizacja krzewiła wiedzę na temat choroby, zwalczała stereotypy i zapobiegała wykluczeniu społecznemu dzieci chorych. Uruchomiono możliwości łatwego dostępu do nowoczesnych metod wykrywania i leczenia padaczki. Stowarzyszenie stworzyło forum wymiany własnych doświadczeń zmagania się z chorobą. Mobilizowano dzieci, aby uczestniczyły w życiu kulturalnym i towarzyskim. Jako organizacja pożytku publicznego stowarzyszenie prowadziło warsztaty dla rodziców, szkolenia dla nauczycieli i terapeutów. Organizowało też wykłady poświęcone diagnostyce i leczeniu padaczki czy usprawnianiu dzieci. Dla niepełnoletnich przewidziano działania integracyjne: wspólne spotkania, dyskoteki, warsztaty. W okresie wakacyjnym uruchamiano turnusy rehabilitacyjne oraz kolonie letnie. W 2016 odbyły się dwa turnusy rehabilitacyjne dla dzieci w Sarbinowie Morskim. W 2017 zorganizowano kolonię letnią dla dzieci w Ostaszewie. Tego samego roku zorganizowano Olimpiadę Sportową Epischool. W 2018 nawiązano współpracę z Rzecznikiem Praw Pacjenta w celu prowadzenia bezpłatnej infolinii. Tego samego roku kolonia letnia została zorganizowana w Supraślu. Organizacja współpracowała z publicznymi i niepublicznymi podmiotami ochrony zdrowia oraz towarzystwami naukowymi i organizacjami pozarządowymi.

Źródła: *13 stycznia – Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Dzieci Chorych na Padaczkę*, https://www.gov.pl/web/rpp/13-stycznia-polskie-stowarzyszenie-na-rzecz-dzieci-chorych-na-padaczke [dostęp: 30.01.2024]; *Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Dzieci Chorych na* Padaczkę, https://padaczka.pl/ [dostęp: 30.01.2024]; *Statut Stowarzyszenia na Rzecz Dzieci Chorych na Padaczkę*, https://padaczka.pl/wp-content/uploads/2016/03/statut.pdf [dostęp: 30.01.2024].

[B. P.]

POLSKIE STOWARZYSZENIE IM. JANUSZA KORCZAKA – organizacja pozarządowa założona w 1997, z siedzibą w Warszawie. Stowarzyszenie popularyzuje dorobek **Janusza Korczaka** w obszarze wychowania dziecka, społecznego ruchu korczakowskiego oraz idei humanistycznych w kraju i na arenie międzynarodowej. W 2003 zostało zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym. Od 2006 funkcjonuje jako organizacja pożytku publicznego. PSK nawiązuje w swej działalności do idei Komitetu Uczczenia Pamięci Janusza Korczaka z 1946, Komitetu Korczakowskiego z 1957, Polskiego Komitetu Korczakowskiego z 1972. Na terenie Polski PSK tworzy federację regionalnych Kręgów Korczakowskich: Dolnośląskiego, Łódzkiego, Małopolskiego, Mazowieckiego, Podlaskiego, Północnego, Śląskiego,

Warszawskiego, Kręgu Olsztyńskiej Szkoły Wyższej im. Józefa Rusieckiego. Stowarzyszenie integruje placówki pozostające pod patronatem J. Korczaka, wykorzystujące metody korczakowskie w pracy z dziećmi i młodzieżą, wspiera dzieci i młodzież z niepełnosprawnością przez działania rewalidacyjno-rehabilitacyjne. Jest członkiem Międzynarodowego Stowarzyszenia im. Janusza Korczaka. PSK jest partnerem Warszawskiej Nagrody Wychowawczej im. J. Korczaka. Współpracuje m.in. z Ośrodkiem Dokumentacji i Badań „Korczakianum", Katedrą UNESCO im. J. Korczaka, Międzynarodową Federacją Przyjaciół Dzieci. Pełni patronat nad konferencjami, w tym międzynarodowymi (np. „Wokół praw dziecka", 27.01.2020), projektami i wydarzeniami sportowymi. Realizuje i adresuje do dzieci, młodzieży oraz dorosłych przedsięwzięcia z zakresu edukacji, kultury, wychowania, profilaktyki. Stowarzyszenie wraz z Muzeum Treblinka w 2020 zainicjowało ideę „Lasu Korczakowskiego", upamiętniającego Janusza Korczaka i jego wychowanków, którzy ponieśli śmierć w Obozie Zagłady Treblinka II. Organizator cyklicznego ogólnopolskiego konkursu na projekty przybliżające sylwetkę Janusza Korczaka oraz jego myśl i założenia pedagogiczne, 6. edycja dotyczyła tematu „Demokracja. Jesteśmy u siebie" (2023).

Źródła: *Polski Komitet OMEP w Projekcie „Las Korczakowski"*, https://omep.org.pl/polski-komitet-omep-w-projekcie-las-korczakowski/ [dostęp: 19.10.2023]; *Polskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka*, https://pskorczak.org.pl/ [dostęp: 19.10.2023]; B. Smolińska-Theiss, *Korczakowska spuścizna – między znakiem Holokaustu a prawami dziecka*, „Pedagogika Społeczna Nova" 2021, nr 2; B. Śliwerski, *Inkontrologia a alternatywne kształcenie studentów pedagogiki na przykładzie spotkań Kręgu Nauczycieli Akademickich Polskiego Komitetu Korczakowskiego*, „Biuletyn Polskiego Komitetu Korczakowskiego" 1990, nr 5.

[M. N.]

POLSKIE STOWARZYSZENIE MŁODYCH KOBIET – organizacja społeczna założona w 1922, z siedzibą w Warszawie. Początki jej działalności datuje się na 1919. Wraz z Misją Hoovera do Polski przyjechały Polki z USA. Zajmowały się zakładaniem punktów żywnościowych i rozdawnictwem odzieży. Stworzyły podwaliny pod stowarzyszenie. Założycielkami organizacji były Helena Alberti, Jadwiga Jantzenowa, Julia Aleksandrowicz, Janina Malecka. Przewodniczącą została Jadwiga Jantzenowa. Statut został zatwierdzony w 1924. Celem działalności było konsolidowanie młodych kobiet ze wszystkich warstw społecznych oraz nawiązanie współpracy w zakresie duchowym, umysłowym, społecznym, fizycznym w oparciu o zasady katolickie i tradycje narodowe. Członkowie organizacji dzielili się na grupy: dzieci, młodocianych oraz starszych. Każda grupa spotykała się raz w tygodniu. Stowarzyszenie składało się z trzech wydziałów: klubowego, emigracyjnego oraz pomocy indywidualnej. W dziale klubowym istniała grupa „Gwiazdki" skupiająca dziewczynki od 5 do 7 lat. Stowarzyszenie ściśle współpracowało ze Związkiem Młodych Polek w Krakowie. Wydział emigracyjny sprawował opiekę nad podróżującymi kobietami i dziewczętami. W Warszawie, Wejherowie oraz Mysłowicach uruchomiono schronisko dla emigrantek. W Wejherowie powstał także klub dziecięcy. W warszawskim ośrodku uruchomiono naukę pisania, czytania lub języka angielskiego. Dla dzieci z ochronek była organizowana Gwiazdka. 6.01.1929 Klub Błękitny przygotował podarunki dla 240 dzieci do trzeciego roku życia oraz dla 60 dzieci chorujących na gruźlicę. W sezonie letnim uruchomiano przez trzy miesiące letnisko dla osób od 14 do 35 roku życia. Początkowo wypoczynek odbywał się w Sadownem, od 1923 w Rybienku nad Bugiem. Młodzieży zapewniono zabawy sportowe. 16.04.1939 organizacja dołączyła do Przysposobienia Wojskowego Kobiet.

Źródła: F. Makowska, *Gwiazdka na Żoliborzu* [w:] *Polskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet*, Warszawa 1929; J. Morawska, *Polskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet. Rys historyczny i organizacja* [w:] *Polskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet*, Warszawa 1929; I. Orda, *Klub Błękitny Polskiego Stowarzyszenia Młodych Kobiet* [w:] *Polskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet*, Warszawa 1929; M. Sk., *Letnisko Błękit* [w:] *Polskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet*, Warszawa 1929; E. Zawadzka, *Szkice z dziejów wojskowej służby kobiet*, Toruń 2001.

[B. P.]

POLSKIE TOWARZYSTWO EMIGRACYJNE – organizacja społeczna założona we Lwowie w 1908. Celem jej działalności była opieka nad emigrantami polskimi oraz osobami powracającymi do kraju, podtrzymanie łączności narodowo-kulturalnej i gospodarczej z polskimi ośrodkami emigracyjnymi na świecie. Zapewniała opiekę nad rodzinami emigrantów, które zostały w kraju. Zajmowała się m.in. edukacją dzieci osób, które wyjechały za granicę. Towarzystwo prowadziło też badania dotyczące opieki społecznej nad emigrantami. Po kilku miesiącach działalności przeniesiono jego siedzibę ze Lwowa do Krakowa. Utworzono filie zamiejscowe we Lwowie, Rzeszowie, Przemyślu, Brzeżanach. Na początku XX wieku organizacja wysłała do Rio Grande do Sul polskiego nauczyciela oraz książki szkolne dla Towarzystwa Polskiej Szkoły Ludowej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego towarzystwo sprowadzało dzieci emigrantów do kraju w celu zdobycia wykształcenia i powiększenia inteligencji polskiej za granicą. Dział opieki społecznej zajmował się zapewnieniem opieki nad dziećmi emigrantów, które uczyły się w szkołach. W 1926 instytucja opiekowała się 109 uczniami w 63 szkołach w kraju. Najmłodszym zapewniano podręczniki i ubrania. Sekcja kulturalno-oświatowa przeprowadzała okresowe kontrole w części szkół, gdzie kształciły się dzieci. Nauka odbywała się w szkołach średnich, zawodowych, seminariach nauczycielskich. Kształcenie było bezpłatnie. W roku szkolnym 1927/1928 towarzystwo dbało o edukację ok. 450 dzieci, w 1931 liczba jego podopiecznych spadła do 243 dzieci. Towarzystwo prowadziło także 3 własne zakłady wychowawcze w Warszawie i Białymstoku. W 1927 uruchomiło kolonię letnią w Zajezierzu. Wakacyjny wypoczynek zorganizowano tam dla 75 dzieci. W 1931 na letnich koloniach w Gdyni przebywało 14 osób. We współpracy ze **Związkiem Pracy Obywatelskiej Kobiet** oraz Związkiem Strzeleckim w 1930 sprowadzono z Francji na letnie kolonie 70 podopiecznych.

Źródła: *Drugi rok działalności Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego w Krakowie (1910)*, Kraków 1911; *Kalendarz emigracyjny Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego na rok 1928*, Warszawa 1928–1929; *Kalendarz emigracyjny. Informator na rok 1931*, Warszawa 1931; J. Mazurek, *Kraj a emigracja. Ruch ludowy wobec wychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939 roku)*, Warszawa 2006; *Statut Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego*, [Warszawa 1930]; *Statut Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego: stowarzyszenia zarejestrowanego z ograniczoną poręką w Krakowie*, Kraków 1909.

[B. P.]

POLSKIE TOWARZYSTWO GIMNASTYCZNE „SOKÓŁ" – organizacja opiekuńczo-wychowawcza w Polsce założona 7.02.1867 we Lwowie przez Mirosława Tyrsza. Wzorowana na czeskim Sokole, propagowała wśród młodzieży kulturę fizyczną oraz wartości obywatelskie i patriotyczne. Zaaranżowano zawody sportowe, pokazy i wycieczki turystyczne. Uruchomiono kursy dla kandydatów na nauczycieli gimnastyki. W 1884 powstały pierwsze gniazda w Tarnowie i Stanisławowie. Tego samego roku utworzono pierwsze gniazdo w Inowrocławiu w zaborze pruskim. Do 1892 gniazda były samodzielnymi organizacjami. W 1892 powołano do życia organizację Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Cesarstwie Austriackim z siedzibą we Lwowie. Od 1.07.1893 instytucja rozpoczęła wydawanie „Przewodnika Gimnastycznego Sokół". 22.01.1911 towarzystwo zawiązało dwie drużyny skautowe i jedną żeńską we Lwowie. W okresie dwudziestolecia międzywojennego przeniesiono siedzibę z Lwowa do Warszawy. Wychowanie młodzieży odbywało się poprzez: formowanie postaw etyczno-moralnych, wychowanie obywatelskie i fizyczne. W latach 30. XX wieku powołano sekcję opieki nad młodzieżą. Osoby do 12 roku życia należały do tzw. sokoląt (istniały tylko przy niektórych gniazdach). Opiekę nad dziećmi zapewniały sokolice, które utworzyły sekcję opieki nad młodzieżą. W niektórych gniazdach żeńskich utworzono tzw. sokoliki przeznaczone dla dzieci w wieku przedszkolnym. Organizowano zabawy, gry, imprezy okolicznościowe oraz „pasowanie" na sokolęta. Towarzystwo należało do Międzynarodowej Federacji Gimnastycznej. W czasie II wojny członkowie organizacji uczestniczyli w kampanii wrześniowej, walczyli w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie czy w ZWZ-AK. Po II wojnie światowej organizacja była prześladowana. W 1947 została rozwiązana. 10.01.

1989 ponownie zarejestrowana. W 2000 do Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół" należało ok. 10 tys. osób zrzeszonych w 86 gniazdach.

Źródła: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" we Lwowie*, Lwów 1892; K. Łojko, *Powstanie Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół" w Polsce i jego organizacja* [w:] *130 lat Sokolstwa Polskiego. Międzynarodowa konferencja naukowa, Kraków–Lwów 21.06–30.06.1997*, red. A. Łopata, Kraków 1997; Z. Pawluczuk, *Rola ruchu sokolskiego w powstaniu harcerstwa na ziemiach polskich*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie", seria: Kultura Fizyczna 2010, z. 9; J. Płaczek, *Działalność niepodległościowa Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Polsce w latach 1912–1922* [w:] *Z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Polsce w 135. rocznicę powstania*, red. W. Cynarski, K. Obodyński, M. Mirkiewicz, Rzeszów 2004; *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, red. E. Małolepszy, Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001.

[B. P.]

POLSKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD SIEROTAMI PO POLEGŁYCH WOJSKOWYCH – organizacja opiekuńcza założona w 1921 w Warszawie. Działalność rozpoczęła w marcu 1922. Jej celem było zapewnienie opieki sierotom po zmarłych żołnierzach oraz dzieciom inwalidów wojennych. Opieką otaczano również wdowy po poległych żołnierzach oraz dzieci przebywające poza zakładami opiekuńczymi ze względu na brak miejsca w obiekcie. Towarzystwo prowadziło w Warszawie „Dom Dziecięcy" w Koszarach Blocha. W 1923 w domu przebywało 75 chłopców i 55 dziewcząt. Był utrzymywany z dobrowolnych składek. Dzieci były wysyłane na badania psychotechniczne w celu określenia ich zdolności. Środki na funkcjonowanie pozyskiwano ze sprzedaży żetonów, książek, cegiełek na budowę domu, jednym ze źródeł dochodów było uruchomione przez towarzystwo kasyno wraz z loterią. W 1930 kupiono budynek przy ulicy Krypskiej 39. Urządzono w nim Sierociniec im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. W 1931 do towarzystwa dołączyło Warszawskie Koło **Rodziny Wojskowej**. Do 1931 przez sierociniec przeszło ok. 500 osób, ok. 250 z nich wyjechało do rodzin. W 1932 w placówce przebywało 65 chłopców od 7 do 18 roku życia oraz 20 dziewcząt od 6 do 18 lat. Chłopcy chodzili do szkół powszechnych oraz zawodowych. W 1938 w obiekcie przebywało ok. 100 podopiecznych. Wszyscy wychowankowie sierocińca zobowiązani byli do lokowania oszczędności oraz zarobionych środków w PKO i ograniczania własnych wydatków wyłącznie do najniezbędniejszych potrzeb. Przy wyjściu z sierocińca dzieci otrzymywały pościel, bieliznę oraz ubrania. Maturzystom w razie potrzeby udzielano pożyczki na dalszą edukację. Towarzystwo prowadziło także bursę w Grudziądzu w „koszarach Jagiellończyka".

Źródła: T. Bobrowski, *Memorjał w sprawie Towarzystwa Opieki nad Sierotami po Poległych Wojskowych*, Warszawa 1931; *Opieka nad sierotami po poległych*, „Kurier Warszawski" 1923, nr 162; *Sierociniec im. Marszałka J. Piłsudskiego Polskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami po Poległych Wojskowych i Dziećmi Inwalidów Krypska 39*, https://www.warszawa1939.pl/obiekt/krypska-39 [dostęp: 25.05.2023]; *Sieroty po poległych*, „Żołnierz Polski" 1922, nr 51; *Statut Polskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami po Poległych Wojskowych i Dziećmi Inwalidów*, Warszawa 1934; *W dzień walnego zebrania Koła Warszawskiego „Rodziny Wojskowej: 18.V.1932: zamiast sprawozdania rocznego jednodniówka*, Warszawa 1932.

[B. P.]

POLSKIE TOWARZYSTWO PEDAGOGICZNE – założone w 1868 jako Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie. Organizacja mająca na celu prace na rzecz reformy szkolnictwa galicyjskiego, tworzenie jednostek szkolnych szczebla średniego, organizację wykładów dla kobiet, poprawę warunków materialnych nauczycieli ludowych. Pierwszym prezesem był profesor prawa Uniwersytetu we Lwowie Józefat Zielonacki (1868). W 1906 zmieniło nazwę na Polskie Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie, by podkreślić narodowościowy charakter tej instytucji. Kierował nią w tym czasie **Godzimir Małachowski** (do 1908). Cele i zakres działalności pozostały bez zmian: zaj-

mowano się rozwojem szkolnictwa (w szczególności ludowego) i potrzebami jego reformy (w tym zwiększeniem liczby placówek) i tworzeniem szkół dla dziewcząt, rozwojem szkolnictwa średniego, sprawami nauczycieli, m.in. ich sytuacją materialną, podnoszeniem kwalifikacji i umiejętności zawodowych. Towarzystwo zaopatrywało szkoły w podręcznik i lektury, propagowało nowoczesne metody nauczania. Prowadziło działalność wydawniczą. Organem towarzystwa było czasopismo „Szkoła" założone przez Karola Wilda (wydawnictwo tymczasowo zawieszono w 1919). W 1920 wydawało tygodnik „Nauczyciel Polski". W 1921 weszło w skład Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Polsce. PTP szczególnie podnosiło sprawę wynagrodzeń nauczycieli, także finansowania infrastruktury szkolnej. Należeli do niego nauczyciele (w tym nauczyciele ludowi) i wykładowcy akademiccy, inne osoby związane ze sprawami szkolnictwa – duchowni, urzędnicy, lekarze, dziennikarze, przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości. W 1912 funkcjonowało 45 oddziałów towarzystwa. Posiedzenia zarządu odbywały się 2–4 razy w roku. Organizacja działała do 1939.

Źródła: F. Kierski, *Podręczna encyklopedia pedagogiczna,* t. II, Lwów–Warszawa 1925; Z. Kwieciński, H. Kwiatkowska, J. Madalińska-Michalak, *Polskie Towarzystwo Pedagogiczne – przeszłość i teraźniejszość* [w:] *Towarzystwa Naukowe w Polsce – dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, t. 1, red. Z. Kruszewski, Warszawa 2013; J. Madalińska-Michalak, *Polskie Towarzystwo Pedagogiczne i jego działalność w latach 2017–2020*, „Forum Oświatowe" 2021, nr 32; *Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Historia,* http://www.ptp-pl.org/pl/o-ptp/historia [dostęp: 10.09.2022]; M. Przeniosło, *Polskie Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie (materiały z lwowskiego Archiwum Historycznego)*, „Galicja. Studia i materiały" 2015, nr 1; M. Przeniosło, *Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie w latach 1868–1906 (wybrane zagadnienia)*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej" 2014, t. 13; Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, Warszawa 2013; *Statut Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego z 11 maja 2016 roku*, http://www.ptp--pl.org/pl/o-ptp/statut-ptp [dostęp: 10.09.2022].

[A. M.-S.]

POLSKIE TOWARZYSTWO PEDIATRYCZNE – towarzystwo naukowe założone w 1908 w Łodzi. Powstało z inicjatywy **Józefa Brudzińskiego** przy Łódzkim Towarzystwie Lekarskim. 24.10.1908 odbyło się inauguracyjne posiedzenie sekcji pediatrycznej. Pierwszym przewodniczącym został **Józef Brudziński**. Celem działalności towarzystwa było prowadzenie prac naukowych i praktycznych dotyczących prawidłowego rozwoju dziecka, ograniczenia śmiertelności oraz wspierania nauki o fizjologii i patologii wieku dziecięcego. W 1908 rozpoczęto wydawanie czasopisma „Przegląd Pediatryczny". W 1910 w Warszawie utworzono przy Warszawskim Towarzystwie Lekarskim „Posiedzenie pediatrów przy Towarzystwie Lekarskim Warszawskim", które od 19.03.1917 przekształciło się w Polskie Towarzystwo Pediatryczne. Po zakończeniu I wojny światowej nawiązano kontakt z Polskim Komitetem Pomocy Dzieciom, Departamentem Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą **Ministerstwa Zdrowia Publicznego** i **Polsko-Amerykańskim Komitetem Pomocy Dzieciom**. W dwudziestoleciu międzywojennym na Ogólnopolskich Zjazdach Pediatrów poruszano m.in. tematykę opieki społecznej nad dzieckiem, opieki przyzakładowej i potrzeb sanatoriów dziecięcych. W parlamencie towarzystwo zabiegało o ustanowienie pomocy pediatrycznej dla dzieci oraz o wprowadzenie ustawy o opiece społecznej nad macierzyństwem. Towarzystwo postulowało również tworzenie ambulatoriów dziecięcych, szkół z internatem dla dzieci podatnych na gruźlicę i zapewnienie praw dla dziecka nieślubnego oraz dla samotnej matki. Apelowano o podjęcie działań zmierzających do obniżenia śmiertelności noworodków i niemowląt. W czasie II wojny światowej działalność Towarzystwa została wstrzymana. Po 1945 instytucja odrodziła się. Powołano sekcje specjalistyczne. Od 1971 zaczęto wydawać czasopismo „Przegląd Pediatryczny".

Źródła: *Historia*, https://ptp.edu.pl/towarzystwo/historia [dostęp: 15.05.2023]; A. Milanowski, *Sto lat dziejów Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego*, „Pediatria Polska" 2008, nr 6; *Polskie Towarzystwo Pediatryczne,* https://przegladpediatryczny.pl/a29-91/Polskie-Towarzystwo-Pediatryczne.html/m634 [dostęp: 15.05.2023]; Statut *stowarzyszenia p.n. „Polskie Towarzystwo Pedjatryczne"*, Warszawa 1931.

[B. P.]

POLSKIE TOWARZYSTWO PSYCHOLOGICZNE – organizacja z siedzibą w Poznaniu założona w 1925. Inicjowała powstanie poradni, częściowo koordynowała ich pracę oraz opracowywała metody badań. W 1927 Towarzystwo wysunęło projekt zatrudnienia w szkołach średnich psychologów szkolnych. Koncepcję tę rozwijał od 1930 **Stefan Baley**. W roku szkolnym 1936/37 44 warszawskie gimnazja zatrudniały psychologów szkolnych, którzy prowadzili badania psychologiczne, udzielali porad w sprawach wychowawczych oraz co do wyboru zawodu, współpracując ściśle z nauczycielami i lekarzami szkolnymi. Aktywną działalność towarzystwa przerwała II wojna światowa. Z inicjatywy przewodniczącego Stefana Błachowskiego w latach 1945–1948 podjęto przygotowania do reaktywacji działalności organizacji. Polskie Towarzystwo Psychologiczne zostało wpisane do rejestru 21.07.1948 jako towarzystwo naukowe działające na terenie Polski. Z inicjatywy towarzystwa w 1956 odbyła się Krajowa Narada Psychologów dotycząca zastosowania psychologii w wychowaniu i oświacie. W 1964 siedzibę towarzystwa przeniesiono do Warszawy. Lata 80. XX wieku były dla PTP kolejnym etapem rozwoju. Powstały wtedy: Młodzieżowy Ośrodek Psychologiczny, Laboratorium Psychoedukacji, Ośrodek Rozwoju Umiejętności Wychowawczych, Krakowska Pracownia Pomocy Psychologicznej, Ośrodek Treningowy „Drewnica". W ramach Towarzystwa działała Psychologiczna Pracownia Konsultacyjno-Wychowawcza „Na Uboczu". W latach 90. XX wieku powstały nowe placówki: Pracownia Praktycznej Psychologii Wychowania oraz Pracownia Rozwoju Umiejętności Wychowawczych (od 1994 Ośrodek Badań i Usług Psychologicznych). W latach 2003–2009 Sekcja Psychologii Klinicznej Dziecka PTP wydawała „Zeszyty Sekcji Psychologii Klinicznej Dziecka Polskiego Towarzystwa Psychologicznego".

Źródła: *Problematyka kontaktu w diagnozie i terapii dzieci*, red. M. Święcicka, M. Zalewska, „Zeszyty Sekcji Psychologii Klinicznej Dziecka PTP" 2005, t. 3, Warszawa; R. Stachowski, *Narodziny i wczesne lata Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (1907–1927)* [w:] *Polskie Towarzystwo Psychologiczne: historia, teraźniejszość, przyszłość: 1907–2007. Księga jubileuszowa*, red. M. Toeplitz-Winiewska, A.E. Sękowski, Warszawa 2008; M. Toeplitz-Winiewska, *Polskie Towarzystwo Psychologiczne po II wojnie światowej* [w:] *Polskie Towarzystwo Psychologiczne: historia, teraźniejszość, przyszłość: 1907–2007. Księga jubileuszowa*, red. M. Toeplitz-Winiewska, A.E. Sękowski, Warszawa 2008; C. Trevarthen, *Podstawy intersubiektywności niemowląt* [w:] *Małe dziecko i jego rodzina*, red. G. Kmita, „Z teorii i praktyki wczesnej interwencji psychologicznej. Zeszyty Sekcji Psychologii Klinicznej Dziecka PTP" 2007, nr 5; *Wczesna interwencja. Miejsce psychologa w opiece nad małym dzieckiem i jego rodziną*, red. G. Kmita, T. Kaczmarek, „Zeszyty Sekcji Psychologii Klinicznej Dziecka Polskiego Towarzystwa Psychologicznego" 2004, nr 2.

[M. N.]

POLSKO-AMERYKAŃSKI KOMITET POMOCY DZIECIOM – utworzona w 1920 organizacja społeczna niosąca pomoc dzieciom – ofiarom I wojny światowej. Powstała w wyniku połączenia **Amerykańskiego Wydziału Ratunkowego** oraz **Centralnego Komitetu Pomocy Dzieciom**. Działała pod protektoratem **Ministerstwa Zdrowia Publicznego**. Komitety miejscowe dokonywały kwalifikacji dzieci, które najpilniej potrzebowały pomocy. Uruchomiono stacje lekarskie, które badały stan zdrowia i poziom odżywienia dzieci. Komitety lub stacje opieki społecznej wydawały decyzję o przyznaniu dzieciom bezpłatnych posiłków. Dzieciom zapewniono też odzież, obuwie było rozsyłane z Gdańska do składnic rejonowych. Finansowanie działalności organizacji odbywało się przez Wydział Dochodów Niestałych. W pierwszym roku działalności komitet skupił się na akcji dożywiania dzieci. Proces ten odbywał poprzez sieć kuchni. W 1920 przeznaczono na ten cel 5856 ton żywności. W kwietniu 1920 wyżywienie zapewniono 1 262 772 dzieci (w tym 88 100 podopiecznych z Łodzi oraz 30 115 z Warszawy). Od czerwca do sierpnia 1920 przeprowadzono ewakuacje składnic z wschodnich terenów kraju. W listopadzie 1920 ponownie zwiększono liczbę dokarmianych dzieci z 500 tys. do 700 tys., w grudniu osiągnięto poziom 900 tys. Na początku 1921 ponownie wydawano ok. 1,1 mln posiłków dziennie, jesienią tego roku nastąpiło zmniejszenie liczby wydawanych posiłków do 0,5 mln dziennie. Komitet zapewniał również dzieciom akcję higieniczno-lekarską. Prowadzono walkę

z tyfusem i innymi chorobami zakaźnymi. W 1921 uruchomiono Wydział Higieniczno-Lekarski. 20.06.1922 Amerykański Wydział Ratunkowy wycofał się z organizacji. W jego miejsce powstał Polski Komitet Pomocy Dzieciom.

Źródła: *Amerykański Wydział Ratunkowy, Fundacja dla Dzieci Europy, Misja dla Polski. Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom 1919–1922*, Warszawa 1922; M. Balcerek, *Dzieje opieki nad dzieckiem w Polsce: ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1977; M. Biegańska-Płonka, *Polityka ratunkowa i zdrowotna rządu Stanów Zjednoczonych i II Rzeczypospolitej: Państwowy Komitet Pomocy Dzieciom i Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom w Łodzi w latach 1919–1922*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny" 2005, z. 1/3; *Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918)*, t. 2, *Historja społeczna*, red. W. Grabski, Warszawa 1932; M. Sochala, *„Wielka akcja ratownicza" – działalność Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom (1919–1922)* „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica" 2010, t. 86.

[B. P.]

POŁOŻNA – profesja w dziedzinie ochrony zdrowia obejmująca wsparcie kobiety w czasie porodu i opieki nad noworodkiem, jak również edukację i profilaktykę chorób kobiecych oraz poradnictwo w zakresie macierzyństwa i ojcostwa. Zawód położnej został uregulowany prezydenckim rozporządzeniem z 16.03.1928 (uzupełnionym w 1933), którym określono prawo do wykonywania zawodu i używania tytułu położnej. Tytuł przysługiwał obywatelowi polskiemu legitymującemu się ukończeniem dwuletniej państwowej bądź samorządowej szkoły położnych. Obowiązki i uprawnienia położnych obejmowały: udzielanie poradnictwa w zakresie higieny i dietetyki w ciąży, opiekę i pomoc przy porodzie oraz w czasie połogu, opiekę nad noworodkiem (wraz z poradnictwem w zakresie pielęgnacji i karmienia) oraz pierwszą pomoc w nagłych przypadkach w ciąży. Wcześniej pomoc i opieka dla kobiet w ciąży realizowana była przez osoby, które nie posiadały w tym zakresie żadnego wykształcenia (tzw. **babki wiejskie**) lub też które ukończyły różnorodne kursy doszkalające, ewentualnie przez kadrę pielęgniarską bądź lekarską. Ruch na rzecz upowszechnienia kompetencji położniczych wiązał się z działalnością organizacji społecznych, w tym w szczególności kobiecych, a wyrażał się poprzez organizację kursów. W mniejszym stopniu brały w tym udział instytucje publiczne. Dopiero od 1925 **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** zaczęło aktywniej działać na rzecz ograniczenia braków kadry położniczej (stypendia, zasiłki dla kursantek). Liczba położnych w 1921 wynosiła 6357, w 1923 – 5954, początkowo rosła dość wolno (w 1927 – 6857), z czasem nieco się poprawiła (w 1933 – 9554, 1938 – 9356). Najszybciej przybywało położnych w województwach centralnych i wschodnich, jednak najlepszy dostęp do opieki położniczej odnotowywano w województwach południowych. Zwraca uwagę utrzymywanie się przez cały okres II RP zjawiska korzystania z pomocy tzw. babek wiejskich. Wśród przyczyn tych praktyk, oprócz kwestii kulturowych, należy wymienić opłaty za pomoc położniczą.

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; Z. Filar, *Materiały do historii zawodu położnej*, „Położna" 1955, nr 4, 5, 6, 7, 8; Mały rocznik statystyczny 1939, Warszawa 1939; E. Matuszewska, *Zarys historii zawodu położnej do XX wieku*, „Pielęgniarka i Położna" 1988, nr 3, 4; Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie organizacji pomocy położniczej z 23 marca 1925 r., „Praca i Opieka Społeczna" 1925, z. 1–2; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o położnych, DzU 1928, nr 34, poz. 416; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o położnych, DzU 1933, nr 84, poz. 628; E. Waszyński, *Historia położnictwa i ginekologii w Polsce*, Wrocław 2000; *Zawód położnej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Katowice 2004.

[K. Ch.]

POMOC DLA BEZROBOTNEJ I BEZDOMNEJ MŁODZIEŻY DO 1939 ROKU – zbiór działań opiekuńczych, wychowawczych, edukacyjnych oraz z zakresu aktywizacji zawodowej skiero-

wany do młodzieży realizowany przez instytucje publiczne oraz organizacje społeczne. W latach 20. w polityce władz sprawy bezrobocia i bezdomności młodzieży były traktowane rozdzielnie. Wynikało to z ogólnego kierunku polityki pracy, w której realizowano ideę ograniczenia zatrudniania młodzieży, zwłaszcza w przemyśle (**ustawa w przedmiocie ochrony pracy o ochronie młodocianych i kobiet** z 2.07. 1924). W stosunku do młodzieży bezdomnej (pozbawionej opieki) stosowano politykę opiekuńczą w postaci wsparcia rodziny, umieszczania w zakładach o charakterze opiekuńczym oraz przepisy w zakresie ograniczania i zwalczania włóczęgostwa i żebractwa. W ramach tych ostatnich **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** 25.05.1929 wydało rozporządzenie o organizacji domów pracy przymusowej i dobrowolnej przeznaczonych również dla młodzieży. Pierwsze, mające charakter resocjalizacyjny (zwłaszcza w przypadku młodzieży) przeznaczone były dla osób umieszczanych na podstawie decyzji sądu. Drugie realizowały również zadania opiekuńcze i wychowawcze. W latach 30. polityka uległa zmianie w kierunku aktywizacji bezrobotnej młodzieży. Swego rodzaju szlak przetarła inicjatywa wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego, tj. drużyny robocze, następnie, na szerszą skalę, projekt realizowało powołane przez ministra opieki społecznej **Stefana Hubickiego** **Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą**. Organizacja tworzyła tzw. ośrodki pracy dla młodzieży męskiej i żeńskiej, oferujące zatrudnienie, wychowanie i przysposobienie wojskowe, kulturalno-oświatowe, opiekę i pomoc materialną. W 1935 stowarzyszenie zostało zlikwidowane, a jego zadania przejął **Fundusz Pracy,** przekształcając drużyny w tzw. **Junackie Hufce Pracy**. W 1936 nadano im formę organizacji wojskowej (dekret z 22.09. 1936 o służbie pracy młodzieży). Do hufców przyjmowano głównie młodzież pozostającą bez zatrudnienia.

Źródła: A. Brzeziński, *Junackie Hufce Pracy w latach 1933–1939*, Warszawa 1981; K. Chylak, *Łagodzenie skutków bezrobocia wśród młodzieży w Polsce w latach 1933–1935. Działalność Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku" 2012, t. 10; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; A. Jarosz-Nojszewska, *Ochrona pracy młodocianych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. 2, red. P. Grata, Rzeszów 2014.

[K. Ch.]

POMOC DLA OPUSZCZONEJ MATKI – realizowana w międzywojennej Polsce forma pomocy matce samotnie wychowującej dziecko, będąca m.in. aktywnym sposobem walki ze zjawiskiem porzucania dzieci. Matka samotnie wychowująca dziecko często była utożsamiana z matką wychowującą dziecko nieślubne. Zjawisko matki porzuconej jest nieuchwytne statystycznie. Liczbę dzieci urodzonych ze związków nieformalnych (nieślubnych) szacowano w początkach lat 30. XX wieku na około 6%, co oznaczało około 50–60 tys. dzieci rocznie. Dzieci z takich związków, wychowywane przez samotne kobiety, często były przez nie porzucane (z różnych względów). W II Rzeczypospolitej starano się ograniczać to zjawisko, oferując pomoc dla kobiet opuszczonych. Działania te obejmowały m.in. przekształcenie tzw. **zakładów dla podrzutków** w **domy matki i dziecka** oraz tzw. opiekę przyzakładową, tj. działalność opiekunek przyzakładowych pracujących jako pielęgniarki w miejskich zakładach położniczych, które nawiązywały kontakt z matką. Chodziło o stworzenie warunków do samodzielnego funkcjonowania matki. Pomoc obejmowała wsparcie prawne, uzyskanie pracy czy mieszkania. Szczególnie znaną instytucją był **Dom Matki i Dziecka im. ks. Boduena w Warszawie**, który oprócz pomocy dzieciom porzuconym oferował również pomoc dla matek i dzieci (prowadzono m.in. hotel dla bezdomnych kobiet z dziećmi). Działały też inne placówki, zwykle mające charakter wyznaniowy, względnie narodowościowy. Działania władz publicznych wobec matki opuszczonej obejmowały pomoc w tworzonych instytucjach wsparcia: stacjach mlecznych, **kuchniach mlecznych**, poradniach dziecka, poradniach małego dziecka, **ośrodkach zdrowia** itp. Szczególnie istotne było wsparcie w zakresie opieki nad dzieckiem umożliwiające zarobkowanie (**żłob-**

ki, **żłobki fabryczne**). Od połowy lat 30. działania pomocowe zostały skupione w **ośrodkach zdrowia i opieki**, które oferowały wszechstronną pomoc kobiecie i jej dziecku.

Źródła: T. Dworecka, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny" wydawanego w latach 1936–1939*, „Medycyna Nowożytna" 2005, t. 12, nr 2; A. Kołakowska, *Pomoc matce w Ośrodku Zdrowia i Opieki*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12; S. Orzechowska, *Zapobieganie podrzucania dzieci przez roztoczenie opieki nad matką*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 15; M. Robakiewiczowa, *Pomoc matce nieślubnej i opuszczonej*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 6; J. Starczewski, *Porzucanie dzieci w Polsce i w Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 15.

[K. Ch.]

POMOC SPOŁECZNA PO 1989 ROKU – działalność instytucji publicznych i społecznych realizowana na podstawie ustawy z 29.11. 1990, a następnie z 12.03.2004 w strukturze rządowo-samorządowej. Organizacja pomocy społecznej od 1990 nawiązywała do tradycji z okresu II Rzeczypospolitej. Zadania podzielono na wykonywane przez gminy (zadania własne) oraz realizowane przez administrację rządową (zadania zlecone gminie). Usankcjonowano wojewódzkie zespoły pomocy społecznej (49) oraz, powstałe jeszcze przez uchwaleniem ustawy, ośrodki pomocy społecznej (2489). Rzeczywistymi realizatorami pomocy społecznej stały się ośrodki pomocy społecznej. Poprzez wprowadzanie nowych świadczeń i programów pomocowych następował proces systematycznego poszerzania się zakresu podmiotowego pomocy społecznej. Rosnący zakres odpowiedzialności ośrodków pomocy społecznej doprowadził do sytuacji, w której ich działalność skupiła się przede wszystkim na wypłacaniu niewielkich świadczeń pieniężnych. Zredukowane zostały aktywna praca socjalna, aktywizacja społeczna i usługi materialne. Reformy przeprowadzone pod koniec lat 90. wzbogaciły system instytucjonalny o: powiatowe centra pomocy rodzinie (na szczeblu powiatowym), regionalne ośrodki polityki społecznej (na szczeblu wojewódzkim). Nie zreformowano szczebla gminnego i centralnego. Od 2004 obrano kurs na ograniczenie wypłacania świadczeń pieniężnych i wzmocnienie aktywizacji i pracy socjalnej. Struktura instytucjonalna pozostała niezmieniona (gminy – ośrodki pomocy społecznej; powiaty – powiatowe centra pomocy rodzinie; województwa – regionalne ośrodki polityki społecznej). Kontrola, koordynacja działań stały się domeną administracji rządowej (urzędy wojewódzkie, ministerstwa odpowiedzialne za zabezpieczenie społeczne). Od 2015 realizowano oddziaływanie na system pomocy społecznej przede wszystkim przez jego beneficjentów. Postawiono na rodzinę kosztem działalności na rzecz organizowania społeczności lokalnej i programów aktywności lokalnej.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 39; J. Hrynkiewicz, *Zakres i kierunki zmiany w pomocy społecznej* [w:] *Reformy społeczne. Bilans dekady*, red. M. Rymsza, Warszawa 2004; I. Rybka, *Diagnoza pomocy społecznej w latach 1991–2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów ekonomii społecznej w pomocy społecznej*, „Ekonomia Społeczna. Teksty" 2006, nr 23; Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, DzU 1990, nr 87, poz. 506; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593.

[K. Ch.]

POMOC SPOŁECZNA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – działalność instytucji publicznych formalnie realizowana na podstawie **ustawy o opiece społecznej** z 16.08.1923 (obowiązywała do 1990), faktycznie oparta na aktach prawnych wprowadzanych w PRL regulujących poszczególne zagadnienia. W pierwszych latach (1944–1950) nastąpiła dekonstrukcja systemu istniejącego w II RP oraz struktur powstałych w okresie powojennego ratownictwa. Utopijne założenia w zakresie skutków wdrażania ideologii marksistowskiej, wedle których opieka społeczna w nowym społeczeństwie nie była potrzebna, oznaczały zredukowanie jej do działań w zakresie pomocy osobom w podeszłym wieku, poważnie chorym czy niepełnosprawnym niemogącym wykonywać pracy. Po 1956 powrócono do dzia-

łań na rzecz budowy systemu opieki społecznej i objęcia pomocą osób, które jej potrzebowały. Budowany system instytucjonalny został całkowicie podporządkowany władzy politycznej. Ręcznie sterowana pomoc społeczna, dostosowana była do chwilowych potrzeb i charakteryzowała się wielością regulacji prawnych. Nie była też działaniem elastycznym, uwzględniającym potrzeby społeczne, często natomiast reaktywnym i spóźnionym. Nie wypracowała uniwersalnych rozwiązań, a raczej zbiory odrębnych rozwiązań dla wielu grup społecznych. Pomoc społeczna znalazła się w kompetencjach resortu opieki społecznej, od lat. 60. zintegrowanego z resortem zdrowia. Część związana z opieką nad dziećmi była domeną resortu oświaty. Proces integracji opieki społecznej i zagadnień ochrony zdrowia wynikał m.in. ze skoncentrowania się na osobach w podeszłym wieku oraz mających problemy ze zdrowiem. Integracja ta nie przyniosła jednak zamierzonych efektów, a doprowadziła do wytworzenia skomplikowania systemu świadczeń. Diagnozą sytuacji społecznej zajmował się opiekun społeczny. Decyzję o przyznaniu świadczeń podejmował zaś urzędnik na poziomie lokalnym, określając osoby, które miały prawo do skorzystania pomocy jak i formę przyznawanego świadczenia.

Źródła: J. Auleytner, K. Głąbicka, *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością*, Warszawa 2000; H. Balicka-Kozłowska, *Rozważania o opiece i pomocy społecznej w Polsce ludowej*, „Kultura i Społeczeństwo" 1972, nr 1; M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 39; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726; Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, DzU 1990, nr 87, poz. 506.

[K. Ch.]

POMOC ZIMOWA – aktywność publiczna o charakterze doraźnym skierowana do osób i ich rodzin zmagających się ze skutkami bezrobocia. Formy wsparcia zbliżone do Pomocy Zimowej w Polsce realizowane były wcześniej przez Naczelny Komitet do Spraw Bezrobocia przy Prezesie Rady Ministrów (1931–1932), następnie Fundusz Pomocy Bezrobotnym (1932–1933) i **Fundusz Pracy** (1933–1935), a także lokalne komitety pomocy rodzinom bezrobotnych. Od 1936 realizowana była pod auspicjami **Ogólnopolskiego Obywatelskiego Komitetu Pomocy Bezrobotnym** działającego pod patronatem prezydenta Ignacego Mościckiego i generalnego inspektora sił zbrojnych gen. Edwarda Rydza-Śmigłego. Pomoc Zimowa była częścią rządowego pomysłu wsparcia bezrobotnych (wespół ze zwalczaniem bezrobocia realizowanym przez Fundusz Pracy). Oparta była na aktywności społecznej koordynowanej i uzupełnianej przez instytucje publiczne (w tym także środki finansowe). Realizowana była w okresie od listopada do połowy czerwca, szczyt osiągała w styczniu, lutym i marcu. Oprócz pomocy dorosłym realizowano działania na rzecz dzieci, przede wszystkim dożywianie. Zapoczątkowano je w listopadzie 1936 na obszarze miast: Lublina, Wilna, Krakowa i Tarnowa, a później rozszerzono na inne tereny. W pierwszym roku (1.1936–06.1937) na dożywianie dzieci wydatkowano 4,6 mln zł. Akcja prowadzona była za pośrednictwem organizacji społecznych oraz wojewódzkich **komitetów pomocy dzieciom i młodzieży**. Pozostałe, niewykorzystane środki przekazywane były m.in. na cele akcji kolonijnej. W kolejnym roku bezpośrednią akcję pomocy dzieciom realizowały już z zasady wojewódzkie komitety pomocy dzieciom i młodzieży. Na akcję wydatkowano 7,25 mln zł. Pomoc Zimowa realizowana była w oparciu o źródła publiczne (Fundusz Pracy, **Zakład Ubezpieczeń Społecznych**, Ministerstwo Skarbu, banki i przedsiębiorstwa państwowe; udział w 1936/37 – 14,9%, w 1937/38 – 28,8%) oraz społeczne (m.in. zbiórki publiczne, fundacje, różne świadczenia i opłaty, udział w 1936/37 – 85,1%, w 1937/38 – 71,2%).

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Mały rocznik statystyczny 1939*, Warszawa 1939, *„Rocznik Polityczny i Gospodarczy"* 1937, t. 6; *Sprawozdanie z akcji pomocy zimowej za rok*

1936/37, Warszawa 1937; *Sprawozdanie z akcji pomocy zimowej za rok 1937/38*, Warszawa 1938.

[K. Ch.]

POMORSKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD DZIEĆMI W TORUNIU – katolicka organizacja dobroczynna założona w Toruniu w 1918. Po powołaniu rad opieki społecznej funkcjonowała jako sekcja Wojewódzkiej Rady Opieki Społecznej. Zajmowała się opieką nad sierotami i dziećmi bezdomnymi. Zapewniała opiekę nad niemowlętami poprzez prowadzenie żłobka, kuchni mlecznej, poradni i ambulatorium dla sierot. Towarzystwo nadzorowało stację opieki nad matką i dzieckiem, zapewniającą opiekę lekarską oraz społeczną nad kobietą ciężarną, nadzór nad zdrowiem i rozwojem dziecka od narodzin do 3 roku życia. W stacji działała bezpłatna poradnia dla matek i ambulatorium dla dzieci. W 1920 otoczono opieką pierwszą grupę tzw. sierot wojennych. W 1921 towarzystwo przejęło od miasta żłobek, który funkcjonował jako Żłobek Pomorski im. św. Antoniego w Toruniu. Był to zakład wychowawczy zamknięty przeznaczony dla niemowląt i dzieci do 4 roku życia. Początkowo przebywało w nim 20 podopiecznych, w kolejnych latach liczbę miejsc zwiększono do ok. 50. Opieka była sprawowana przez siostry elżbietanki, lekarza zakładowego oraz personel pomocniczy. W 1923 otwarto bursę dla chłopców. Od 1929 towarzystwo przeprowadzało badania lekarskie młodocianych. W sezonie letnim organizowano we własnym ośrodku kolonię dla dzieci w Gdyni im. św. Andrzeja Boboli. Uruchomiono stację przejściową dla dzieci chorych na jaglicę. Co roku organizowano gwiazdkę dla najbiedniejszych dzieci. W czasie II wojny światowej kontynuowało działalność, prowadząc m.in. kuchnie uliczne. Po wojnie towarzystwo wznowiło aktywność w marcu 1946, jednak została ona ograniczona do prowadzenia dziecięcej świetlicy dla ok. 50 dziewcząt. 30.11.1948 decyzją wojewody pomorskiego towarzystwo zostało zlikwidowane.

Źródła: K. Przybyszewski, *Toruń w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939). Społeczeństwo i gospodarka*, Toruń 1994; W. Theiss, *Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi 1918–1948*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 1994, t. 36; *Sprawozdanie z działalności Pomorskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi za rok 1926*, [Toruń] [1926].

[B. P.]

PORADNIA HIGIENICZNO-WYCHOWAWCZA „ZDROWIE DZIECKA" – założona w 1927 pionierska instytucja poradnictwa lekarskiego, pedagogicznego i oświatowego należąca do żoliborskiego oddziału **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w Warszawie. Poradnią kierował **Aleksander Landy**. Placówka szerzyła myśl profilaktyczną oraz kulturę zdrowotną wśród mieszkańców warszawskiego Żoliborza. Podejmowano decyzje dotyczące spraw lokalowych, urządzeń, organizacji zajęć, wyżywienia dzieci. Akceptowano plany wychowawcze, dokonywano korekty planu i analizowano sprawozdania z jego wykonania. Lekarze poradni przeprowadzali badania dzieci w obecności wychowawczyń oraz rodziców. Podejmowano decyzje co do propozycji zajęć dowolnych oraz zadanych, indywidualnych, zbiorowych. W skład zespołu wchodziła poradnia dla niemowląt (dla dzieci najmłodszych). Przyjmowano dzieci do 4 roku życia oraz starsze, jeśli potrzebowały szczegółowej opieki. Pracował tutaj psycholog, który dokonywał obserwacji dziecka oraz udzielał porad rodzicom. Kuchnia mleczna pełniła rolę „apteki dietetycznej". Wydawała mleko, mieszanki, odżywki według wskazań lekarskich. Poradnia dla dzieci w wieku przedszkolnym przyjmowała dzieci należące do przedszkola Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Badano dzieci pod kątem dojrzałości szkolnej. Poradnia szkolna przeprowadzała badania okresowe, udzielała porad bieżących, kierowała na leczenie. Pracownicy poradni codziennie kontrolowali szkołę pod względem stanu higieniczno-sanitarnego. Poradnia wychowawcza badała dzieci pod kątem trudności wychowawczych. Współpracowała z lekarzami, przedszkolem oraz szkołą. Poradnia prawna oferowała pomoc w ochronie matki, dziecka i rodziny. Jednostka „Moje Mieszkanie" wypożyczała sprzęt dla dzieci. Zajmowała się projektowaniem nieruchomości, wnętrza budynków i ich otoczenia.

Źródła: M. Balcerek, *Historyczny rozwój tendencji wychowawczych TPD* [w:] *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, red. B. Butrymowicz, L. Gomółka, Warszawa 1975; M. Demel, *Aleksander Landy: życie i dzieło. Lekcja pedagogiki i medycyny przyszłości*, Warszawa 1982; M. Kuzańska-Obrączkowa, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowanie placówek*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; E. Mazur, *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa 1921–1939. Materialne warunku bytu robotników i inteligencji*, Warszawa 1993.

[B. P.]

PORADNIE DLA CIĘŻARNYCH I MATEK KARMIĄCYCH – placówki opieki działające w ramach stacji opieki nad dzieckiem (następnie **stacji opieki nad matką i dzieckiem**) w latach 20. XX wieku. Poradnie niekiedy same nazywane były stacjami opieki bądź stacjami opieki nad matką i dzieckiem, co wynikało z dominującej roli poradni w ramach działalności stacji. Poradnie działały też rozdzielnie: odrębna dla dziecka (matek karmiących), odrębna dla kobiet (ciężarnych), co wynikało z braku jednolitej struktury organizacyjnej placówek. Historia poradni sięga 1907 roku, kiedy powstała pierwsza stacja opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie. Akcja zakładania poradni (stacji) na szerszą skalę została podjęta po I wojnie światowej przez Amerykański Czerwony Krzyż. Działalność ta została przejęta początkowo przez **Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom**, który nadzorował i subwencjonował ich funkcjonowanie, później zaś przez **Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem**. W 1923 działało w państwie 96 takich placówek. Nadto poradnie, względnie całe stacje, powoływane były przez organizacje społeczne, np. Koło Pracy Kobiet czy Towarzystwo Opieki nad Niemowlętami. Nazewnictwo nie było usystematyzowane, a co za tym idzie, poszczególne placówki mogły być zaliczane również do innych form pomocy dla kobiety i dziecka. Poradnie świadczyły usługi wsparcia kobiety w zakresie przebiegu ciąży i opieki nad dzieckiem w pierwszym okresie życia, zwłaszcza w zakresie pielęgnacji i karmienia (w konkretnych przypadkach kierowano kobiety do placówek wsparcia np. **„Kropli Mleka”**). Podejmowano się tworzenia szkół dla przyszłych matek (przegotowanie teoretyczne i praktyczne). W 1923 działała jedna taka szkoła w Warszawie (Liga Młodych Matek). W latach 20. nie istniały przepisy regulujące działalność takich placówek. Ujednolicenia dokonano w 1935 okólnikiem **Ministerstwa Opieki Społecznej** z 23.12.1935 (wzór statutu). W Warszawie po reformie systemu opieki (1934–1935) poradnie weszły w skład **ośrodków zdrowia i opieki**.

Źródła: Z. Garlicka, *Opieka nad macierzyństwem*, „Opieka nad Dzieckiem” 1923, nr 3; M. Gromski, *Stacja Opieki nad Matką i Dzieckiem: organizacja i prowadzenie*, Warszawa 1932; U. Wróblewska, *Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, red. E.J. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, Białystok 2017; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce*, red. B. Krakowski, Warszawa 1932.

[K. Ch.]

PORADNIE DLA KOBIET – zakładane po II wojnie światowej poradnie specjalistyczne przeznaczone dla kobiet. Pierwsze powstały w 1945 w Warszawie. Stanowiły część przychodni rejonowych. Celem ich działalności było nadzorowanie stanu zdrowia kobiet zamieszkujących dany rejon. Poradnie kontrolowały stan zdrowia kobiet ciężarnych, położnic, noworodków, kobiet zatrudnionych w określonych gałęziach przemysłu. Główne zadania poradni dla kobiet obejmowały: zapewnienie wieloaspektowej opieki higieniczno-leczniczej nad kobietą w czasie ciąży oraz połogu, systematyczną opiekę profilaktyczno-położniczą dla kobiet ciężarnych, oferowanie pomocy medycznej. W przypadku patologii ciąży niezależnie od przypadku zapewniano leczenie szpitalne. Zapewniano opiekę domową nad matką oraz noworodkiem do 6 tygodni po porodzie. Dalszy nadzór nad niemowlęciem był przejmowany przez poradnię dla dzieci. Dla matek były prowadzone szkolenia z opieki nad niemowlęciem oraz małym dzieckiem. Przeprowadzano akcje zapobiegania chorobom narządu rodnego oraz zapewniano leczenie tych

dolegliwości. Poradnie szerzyły oświatę zdrowotną oraz kwestie świadomego macierzyństwa. W zależności od potrzeby kierowano zbadane kobiety na przeprowadzenie porodu do szpitala lub izby porodowej (w przypadku wsi). Poradnie organizowały opiekę położniczą w domu. Promowano świadome macierzyństwo – przedstawiano metody zapobiegania ciąży, zasady stosowania środków antykoncepcyjnych. Placówki miały również nadzorować warunki pracy kobiet. Zalecano, aby każda ciężarna kobieta była przebadana w poradni 6–7 razy w okresie ciąży. Oferowane świadczenia były bezpłatne. W zakładach pracy poradnie na masową skalę przeprowadzały niezbędne badania. W 1946 działało łącznie w kraju 610 poradni, w 1949 – 958, do 1960 ich liczba wzrosła do 1093. W 1970 działały 1352 poradnie, w 1974 było ich 1507. Wskutek wprowadzanych od 1973 zmian systemowych w ochronie zdrowie poradnie stały się częścią tworzonych w całym kraju zespołów opieki zdrowotnej. W ramach ich działalności w latach 80. udzielano rocznie ok. 8,3 mln porad dla kobiet, do 1989 ich liczba zmniejszyła się do niespełna 7,8 mln porad.

Źródła: J. Kostrzewski, *Rola nauki w organizacji i rozwoju powszechnej ochrony zdrowia*, Warszawa 1969; N. Łyżwańska, B. Piekutowska, *Pracownicy społeczni w służbie zdrowia* [w:] *Polityka społeczna i służby społeczne w PRL*, red. J. Rosner, Warszawa 1972; M. Miśkiewicz, *Ochrona zdrowia* [w:] *Polityka społeczna*, red. A. Rajkiewicz, wyd. II zmienione, Warszawa 1976; *Organizacja ochrony zdrowia*, red. J. Indulski, Warszawa 1984; *Rocznik statystyczny 1950*, Warszawa 1951; *Rocznik statystyczny 1961*, Warszawa 1961; *Rocznik statystyczny 1971*, Warszawa 1971; *Rocznik statystyczny 1986*, Warszawa 1986; *Rocznik statystyczny 1990*, Warszawa 1990; *Rocznik Statystyczny Ochrony Zdrowia 1974*, Warszawa 1975; E. Waszyński, *Historia położnictwa i ginekologii w Polsce*, Wrocław 2012.

[B. P.]

PORADNIE DLA KOBIET CIĘŻARNYCH – instytucje wsparcia działające w ramach **ośrodków zdrowia i opieki** w Warszawie. Poradnie przejęły rolę działających wcześniej **stacji opieki nad matką i dzieckiem**, stacji opieki i innych lokalnych inicjatyw wsparcia kobiety w ciąży. Władze miejskie Warszawy po przeprowadzonej reorganizacji prowadziły 10 poradni dla kobiet ciężarnych – w każdym z ośrodków zdrowia i opieki. Te ostatnie utworzono w 1935. Prawo do skorzystania z usług poradni miała każda kobieta zamieszkała na terenie danego okręgu opiekuńczego, w którym znajdował się ośrodek zdrowia i opieki bez względu na sytuację materialną lub posiadane uprawnienia w innych instytucjach. Poradnia wykonywała zadania na miejscu (porady ogólne, badania lekarskie, porady lekarskie) oraz realizowała odwiedziny domowe (pielęgniarki), pomagając w sprawach dotyczących zdrowia fizycznego i psychicznego, higieny oraz sytuacji materialnej rodziny. Kobiety zobowiązane były systematycznie zgłaszać się do poradni na badania lekarskie co najmniej raz w miesiącu. Wskazywano, że istniały społeczne i kulturowe bariery w korzystaniu z usług poradni (np. działalność tzw. **babek wiejskich**). Obliczano, że w Warszawie (1937) pod opieką poradni znajdowało się 2227 kobiet, co stanowiło 15% ciężarnych w mieście. Widocznym efektem korzystania z poradni była zwiększoną skłonność kobiet do rodzenia w placówce medycznej, a nie tradycyjnie, w domu. Sytuacja ta pozytywnie wpływała na przebieg porodu oraz zdrowie dziecka i matki.

Źródła: L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; B. Gubrynowiczowa, *Pomoc kobiecie ciężarnej*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 6; M. Parzyńska, *Pomoc kobiecie – pomocą dla rodziny*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 6.

[K. Ch.]

PORADNIE DLA MATEK I DZIECI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system placówek pomocy, głównie w zakresie ochrony zdrowia, przeznaczonych dla kobiet i dzieci, w szczególności do lat 3 o charakterze publicznym. Poradnie dla matek i dzieci kontynuowały tradycje przedwojennych poradni dla matek i niemowląt i wchodziły w skład całościowego systemu

opieki nad matką i dzieckiem, którego celem było przede wszystkim ograniczenie wskaźnika śmiertelności niemowląt. Poradnie dla matek i dzieci dzieliły się na poradnie „D" przeznaczone dla dzieci zdrowych i „D1" dla dzieci chorych. Trafiały do nich kobiety po porodzie (wcześniej pieczę nad nimi sprawowały poradnie „K"). Świadczyły usługi z podziałem na trzy etapy rozwojowe: do lat 3, do lat 7, do 1 roku życia. Poradnie „D" realizowały akcję zapobiegawczą (czuwanie nad prawidłowym rozwojem, wizytacje domów po porodzie, pielęgnacja i żywienie dzieci, zwłaszcza noworodków, opieka nad zdrowiem matki i dziecka, organizacja szczepień ochronnych). Przy poradniach, niekiedy, działały tzw. **kuchnie mleczne**. Poradnia kierowana była przez lekarza pediatrę, zatrudniano też pielęgniarkę. Poradnie funkcjonowały zwykle w ramach **ośrodków zdrowia**. W 1949 działało 1074 poradni „D" (najwięcej w woj. katowickim – 194, poznańskim – 143, bydgoskim – 124, warszawskim – 102). W poradniach „D1" przyjmowano dzieci chore wymagające leczenia ambulatoryjnego. W 1949 działało 568 poradni „D1" (najwięcej w woj. bydgoskim – 99, katowickim – 90, warszawskim – 79). W końcu 1949 powołano do życia tzw. poradnie centralne, tj. centralne wojewódzkie poradnie ochrony macierzyństwa i zdrowia dziecka mające za zadanie m.in. organizowanie akcji w terenie i szkolenie personelu. Teren działalności obejmował województwo. W poradniach centralnych prowadzono dział kliniczny (poradnie specjalistyczne). W terenie, wobec braku infrastruktury i kadry, organizowano zespoły terenowe (złożone z lekarza i pielęgniarki) przeznaczone dla ludności robotniczej oraz mało- i średniorolnych chłopów.

Źródła: *Dziesięciolecie medycyny w Polsce Ludowej 1944–1954*, Warszaw 1955; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; O*siągnięcia socjalne Polski Ludowej, cz. 1, 1944–1949*, red. E. Pragierowa, J. Licki, Warszawa 1951; M. Skokowska-Rudolf, *Ochrona zdrowia matki i dziecka*, „Zdrowie Publiczne" 1948, nr 3–4; H. Słomczyńska, *Zadania i perspektywy opieki nad matką i dzieckiem*, „Zdrowie Publiczne" 1951, nr 4.

[K. Ch.]

PORADNIE DLA NIEMOWLĄT – instytucje wsparcia w opiece nad dziećmi kierowane do matek z dziećmi do ukończenia 2 roku życia. Poradnie dla niemowląt stanowić miały jedno z podstawowych narzędzi zmniejszenia skali **śmiertelności niemowląt**. Placówki powstawały przy **ośrodkach zdrowia**, następnie przy **ośrodkach zdrowia i opieki**. W Warszawie pierwszą publiczną poradnię dla niemowląt otwarto w 1925 przy pierwszym ośrodku zdrowia. Z czasem sieć rozwinęła się do 11 placówek (wówczas przy ośrodkach zdrowia i opieki). Wcześniej pomoc w tym zakresie świadczyły różnorodne instytucje powstające z inicjatywy społecznej. Początkowo poradnie dla niemowląt oferowały usługi na miejscu oraz dokonywały wizyt domowych (pielęgniarskich), a także świadczono pomoc w zakresie mleka dla niemowląt (naturalnego i sztucznego). Po reorganizacji systemu i połączeniu jednostek oferujących pomoc lekarską (względnie pielęgniarską) i opiekuńczo-wychowawczą doszło do ujednolicenia i skoordynowania zakresu działania. Porady o charakterze lekarskim udzielane były na miejscu (względnie również pielęgniarskie) lub w terenie (wizyty domowe), zadania realizowały pielęgniarki. Głównym narzędziem poradni było edukowanie kobiet w zakresie opieki nad niemowlęciem, w szczególności prawidłowego odżywiania i higieny. Istotne, w razie potrzeby, było wsparcie w zakresie dostarczania odpowiednich mieszanek sztucznego mleka (kuchnie czy stacje mleczne). Poradnia stanowiła kolejny etap w pomocy kobiecie w opiece i wychowaniu dziecka. Pierwszą była poradnia dla kobiet w ciąży, po urodzeniu dziecka kobieta kierowana była właśnie do poradni dla niemowląt. Szacowano, że w 1937 w Warszawie z poradni korzystało około 9,5 tys. dzieci, porad lekarskich udzielono około 45 tys., pielęgniarskich 25 tys.

Źródła: M. Aszoff, *Opieka nad dzieckiem*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12; T. Dworecka, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny" wydawanego w latach 1936–1939*, „Medycyna Nowożytna" 2005, t. 12, nr 2; M. Furmanowska, *Opieka nad matka i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty*

w XX wieku, red. S. Walasek, Kraków 2008; E. Grzegorzewski, *Pomoc w pielęgnowaniu i wychowaniu dzieci*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 6; M. Łącki, *Stan opieki nad niemowlętami w Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 5.

[K. Ch.]

PORADNIE MAŁEGO DZIECKA – placówki ochrony zdrowia przeznaczone dla dzieci w wieku 0–3 lat realizujące podstawową opiekę zdrowotną w ramach państwowego systemu ochrony zdrowia. Zastąpiły funkcjonujące wcześniej **poradnie dla matek i dzieci**. Placówki działały w systemie powiązania z innymi placówkami przeznaczonymi dla kobiet w ciąży, dzieci i ze szpitalnictwem. Funkcjonowały na zasadzie rejonizacji. Podstawowym ich celem było obniżenie współczynnika umieralności niemowląt i okazały się skutecznym do tego narzędziem (umieralność w Polsce na 1000 urodzeń: 1935/1939 – 139,2, 1950 – 111,2, 1960 – 54,8, 1970 – 33,4, 1980 – 21,3). W poradniach dla małych dzieci (0–3) ze względów organizacyjnych i epidemiologicznych wyodrębnione były poradnie profilaktyczne dla dzieci zdrowych (poradnia D) i poradnie lecznicze dla dzieci chorych (poradnia D1). Obie prowadził z zasady jeden pediatra. Poradnia świadczyła opiekę nad noworodkiem jeszcze przed jego urodzeniem (opieka nad kobietą i nad przebiegiem porodu). Do poradni małego dziecka przekazywano z poradni „K" (opiekującej się kobietą w ciąży) informacje o przewidywanym terminie porodu i przebiegu ciąży, a następnie z oddziału położniczego o urodzeniu się dziecka. Poradnia małego dziecka obejmowała opieką pielęgniarsko-lekarską dziecko i matkę. Prowadzono wizytacje domów, w których zamieszkiwała matka i nowo narodzone dziecko. Do zadań placówek należały organizacja i prowadzenie szczepień obowiązkowych. Liczba i rodzaje szczepień zmieniały się wraz z rozwojem wiedzy medycznej i wprowadzanymi regulacjami. Według instrukcji **Ministerstwa Zdrowia** z 1960 grupa szczepień przeciwko chorobom takim jak gruźlica, ospa, błonica, krztusiec, tężec, Heinego-Medina dla dzieci w wieku 0–3 była realizowana była według wskazanych obowiązkowych terminów. Szczepienie odnotowywano w książeczkach zdrowia dziecka. Zadaniem poradni małych dzieci było krzewienie oświaty sanitarnej, podstawowych zasad żywienia i uświadamianie konieczności utrzymania warunków umożliwiających prawidłowy rozwój dziecka. Pomocniczymi placówkami w ramach poradni były punkty zbioru pokarmu kobiecego (laktaria).

Źródła: *Instrukcja Ministerstwa Zdrowia*, Dz. Urz. Ministerstwa Zdrowia 1960, nr 23; J. Leowski, *Organizacja ochrony zdrowia*, Warszawa 1978; A. Pacho, *Organizacja służby zdrowia w PRL*, Warszawa 1972; K. Prętki, *Przekształcenia systemu ochrony zdrowia w Polsce po II wojnie światowej*, Poznań 2007; *Mały rocznik statystyczny 1971*, Warszawa 1971; *Mały rocznik statystyczny 1981*, Warszawa 1981; M. Staniewicz, *Organizacja opieki zdrowotnej. Profilaktyka i leczenie. Higiena szkolna* [w:] *Opieka na dziećmi i młodzieżą w Warszawie. Przewodnik działalności opiekuńczej i społeczno-wychowawczej*, red. K. Czajkowski, Warszawa 1965.

[K. Ch.]

PORADNIE PRZECIWGRUŹLICZE TOWARZYSTWA PRZECIWGRUŹLICZEGO – jedna z pierwszych na ziemiach polskich organizacji działających na rzecz zwalczania gruźlicy. Pierwsze Towarzystwo Przeciwgruźlicze powstało w Poznaniu w 1890. W Warszawie z inicjatywą powołania organizacji wystąpił w 1903 Alfred Sokołowski na posiedzeniu **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego**. Inicjatywa została przyjęta przychylnie. W prace zaangażowali się nadto Juliusz Ostrowski i Ignacy Baranowski, tworząc komitet organizacyjny. Statut został zatwierdzony 9.10.1904, jednak wobec sytuacji politycznej w Rosji władze organizacji ukonstytuowały się dopiero 20.06.1908. Pierwsza poradnia towarzystwa powstała w 1908 przy warszawskim Szpitalu św. Ducha, druga w 1911 przy **Instytucie Higieny Dziecięcej im. L. Lenvala** przy ul. Litewskiej. W czasie I wojny działalność stowarzyszenia ze względów finansowych została ograniczona. Funkcjonowanie poradni przywrócono w 1918, otwierając placówkę przy ul. Wolskiej 11. Towarzystwo wzmocniło swoją aktywność na wielu polach dzięki wsparciu uzyskanemu z **Ministerstwa Zdrowia Publicznego**, władz

miejskich Warszawy, a także ofiarności społecznej. W kolejnych latach nastąpiło zmiana polityki w zakresie walki z gruźlicą. Obowiązek przejęły na siebie władze miejskie i powstające kasy chorych. Towarzystwo utraciło tym samym wsparcie publiczne, co znacznie ograniczyło, ale nie zakończyło prowadzenia poradni. Od 1924 towarzystwo ponownie przejęło zadania z zakresu walki z gruźlicą, otrzymując wsparcie władz miejskich i kas chorych. Prowadzono wówczas 5 poradni, nadto jedna należała do władz miejskich, a kolejna do **Polskiego Towarzystwa Pomocy Dzieciom**. W kolejnych latach zmiany w lokalizacji i liczbie placówek doprowadziły do skoordynowania akcji przez podmioty prowadzące poradnie.

Źródła: L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; J. Janiuk, *Gruźlica w okresie Młodej Polski i dwudziestolecia międzywojennego w teorii i praktyce medycznej, cz. 2*, „Medycyna Nowożytna" 2011, t. 17, nr 1; B. Krakowski, *Stan opieki nad dziećmi w Polsce i najpilniejsze w tej dziedzinie zadania*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 4; „Opiekun Społeczny" 1947, nr 9/10 (numer poświęcony walce z gruźlicą); *Pamiętnik Warszawskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego: wydany z okazji jubileuszu 25-lecia działalności Towarzystwa: 1909–1933*, Warszawa 1933; Sprawozdanie z Działalności Warszawskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego. R. 30, 1938 (1 IV 1937/1 IV 1938), Warszawa 1938.

[K. Ch.]

PORADNIE SPOŁECZNO-WYCHOWAWCZE TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ DZIECI – placówki tworzone od 1958 w ramach **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** po reaktywacji jego działalności w 1957. Koncepcja tworzenia i działania poradni społeczno-wychowawczych opierała się na wspieraniu rodziców i nauczycieli w diagnozie, zapobieganiu i przezwyciężaniu trudności wychowawczych oraz problemów w nauce u dzieci, a tym samym zapobieganiu drugoroczności i tzw. odsiewowi w szkole oraz demoralizacji dzieci. W skład personelu poradni z reguły wchodzili pedagog, psycholog i instruktor społeczny. Poradnie organizowały zajęcia wyrównawcze, reedukacyjne i resocjalizacyjne dla dzieci, udzielały wsparcia dla rodziny w pracy z dzieckiem, stworzyły również i upowszechniały metody reedukacji dzieci z dysleksją i dysgrafią, przy części placówek powstawały świetlice o charakterze obserwacyjno-terapeutycznym. W latach 1958–1961 liczba poradni szybko się zwiększała, dochodząc do 52, rocznie ze wsparcia poradni korzystało 20–30 tys. dzieci. W kolejnych trzech latach powstało jednak już tylko 17 nowych placówek, co było efektem zapowiedzi władz zakładających już w 1961 przejęcie poradni przez państwowy system edukacji. Decyzje w tej mierze zapadły w latach 1964 i 1965, gdy na mocy decyzji **Ministerstwa Oświaty** poradnie społeczno-wychowawcze TPD miały zostać do końca sierpnia 1967 przejęte przez organy państwowe. Zgodnie z zarządzeniem ministra oświaty z 4.06.1965 poradnie społeczno-wychowawcze były włączane do sieci państwowych poradni wychowawczo-zawodowych podporządkowanych kuratoriom okręgów szkolnych. Proces przejmowania zakończył się 1.01.1968, wcześniej część poradni społeczno-wychowawczych TPD utrzymywano dłużej tam, gdzie organy państwowe nie dysponowały odpowiednim zapleczem lokalowym lub personelem. Przejęte poradnie na trwałe weszły w system państwowego systemu opieki i wychowania.

Źródła: B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci. 75 lat służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160; J. Wiesler, *Dziecko w PRL-u. Trzy dekady polityki opieki nad dzieckiem w PRL-u (lata 60., 70., 80. XX wieku). Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (TPD) jako organizator pomocy dzieciom w państwie demokracji ludowej*, Poznań 2020.

[J. J.]

PORAZIŃSKA JANINA – ur. 29.09.1882 w Lublinie, zm. 2.11.1971 w Warszawie; pisarka, tłumaczka, autorka literatury dziecięcej. Absolwentka Wydziału Przyrodniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego, autorka tekstów dla dzieci w „Wieczorach Rodzinnych", „Przyjacielu Dzieci", „Promyku" i „Promyczku". W 1917 założyła „Płomyk", w latach 1927–1939 redaktorka kierowanych do dzieci czasopism „Pło-

myczek", „Słonko" i „Poranek". W latach 1922–1925 urzędniczka w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Wydziale Szkolnictwa Powszechnego, współautorka podręczników do języka polskiego, śpiewnika *Dzwonki*, a także małych form scenicznych przeznaczonych dla teatrzyków szkolnych. Wydane w 1923 *Dzwonki* stały się ówcześnie pierwszą tego typu, opracowaną wspólnie z **Jadwigą Chrząszczewską** i Władysławem Siwierskim, publikacją dla dzieci pełniącą funkcję nie tylko słownika, ale też propagującego wartości patriotyczne podręcznika do gier i zabaw. W 1931 wydała książeczkę *Hej, z drogi!*, w której przedstawiała życie dzieci w wielkim mieście, ale także starała się propagować wśród dzieci zasady ruchu drogowego i związane z tym kwestie bezpieczeństwa dziecka w aglomeracji miejskiej. W 1934 opublikowała zbiór *Kto śpiewa, troski rozwiewa. Przysłowia i pogwarki polskie, opracowane dla młodzieży i dorosłych*, mający na celu zapoznanie młodych odbiorców z kulturą materialną, społeczną, religijną, literacką i obyczajową narodu. Jako autorka licznych publikacji dla dzieci i młodzieży, w tym wielu zawierających ważne z punktu widzenia opieki i wychowania młodego pokolenia treści edukacyjne, uznana za nestorkę i jedną z najwybitniejszych twórczyń literatury dziecięcej. W 1969 została kawalerem Orderu Uśmiechu przyznawanego za działania przynoszące dzieciom radość.

Źródła: J. Białek, *Porazińska Janina (1882–1971)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983; B. Olszewska, *„Kto mi dał skrzydła…" O życiu i działalności Janiny Porazińskiej*, Opole 2014; B. Olszewska, *Podręczniki do języka polskiego Janiny Porazińskiej (1916–1939)* [w:] *Metodyka a nauka w literaturze i nauka o języku*, red. D. Mihułka, K. Bakuła, Wrocław 2005; B. Olszewska, *Zbiorek przysłów „Kto śpiewa, troski rozwiewa" Janiny Porazińskiej w edukacji szkolnej*, „Literatura Ludowa" 2003, nr 3–4.

[J. J.]

PORZUCANIE DZIECI – zjawisko porzucania niechcianego potomstwa przez rodziców. Porzucane dzieci określano mianem podrzutków. Zjawisko znane jest od zarania dziejów. Niekiedy bywało nawet usankcjonowane prawnie (Grecja). Na ziemiach polskich traktowane było z perspektywy chrześcijańskiego miłosierdzia, moralności, filantropii, niekiedy stanowiska ekonomicznego i prawnego. Pomoc wspólnoty, ewentualnie nielicznych domów wsparcia (np. **Dom Matki i Dziecka im. ks. Boduena w Warszawie**) nie była wystarczająca i znaczna część porzucanych dzieci umierała. Nadto dzieci porzucone były często izolowane społecznie, traktowano je jako bardziej skłonne do przestępstw. O porzucenie dzieci najczęściej obwiniano kobiety, ojcowie zwykle unikali odpowiedzialności. Rozpowszechnione było zjawisko porzucania dzieci przez matki przyjmujące dzieci na wychowanie wyłącznie dla celów materialnych. Placówki tworzone dla podrzutków miały przede wszystkim na celu zmniejszenie zjawiska śmiertelności. W okresie dwudziestolecia międzywojennego zaczęto zwracać uwagę również na kwestie wychowawcze i edukacyjne. W II RP zjawisko było nieuchwytne statystycznie. Dostępne dane dotyczą większych miast – w roku 1934/1935 w Warszawie oficjalnie zanotowano 594 przypadki, w Łodzi 104, w Poznaniu 6, we Lwowie 124, w Krakowie 26, w Wilnie 191; w 1935/1936 odpowiednio: 547, 130, 9, 128, 29, 201; w 1936/1937: 494, 172, 6, 112, 27, 236. Porzucenie dziecka we współczesnym prawodawstwie polskim zostało uregulowane w Kodeksie karnym (art. 210). Wskazano w nim, że jeśli ktoś „wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Jeżeli natomiast skutkiem porzucenia jest śmierć wyżej wskazanych osób, to sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 2 do 12 lat". Rozróżnia się dwa typy porzucenia: podstawowy (formalny, zachodzi abstrakcyjne narażenie na niebezpieczeństwo) i kwalifikowany (materialny, śmierć porzuconej osoby).

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; A. Bołdyrew, *Dzieciobójstwo i porzucenia dzieci w Królestwie Polskim jako przejaw patologii życia społecznego. Zarys problemu w świetle publicystyki przełomu XIX i XX w.*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wie-

ku" 2008, t. 5; *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2012; K. Osiak-Krynicka, *Porzucenie jako forma zaniedbania – wybrane zagadnienia karnomaterialne i karnoprocesowe*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka" 2019, t. 18, nr 1; J. Starczewski, *Porzucanie dzieci w Polsce i w Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1937, nr 15; Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, DzU 1997, nr 88, poz. 553.

[K. Ch.]

POSADZY LUDWIK – ur. 3.08.1878 w Szymborzu, zm. 11.11.1939 w Poznaniu; pedagog, filozof, bibliotekarz. Studiował w Berlinie filozofię, historię oraz filologię polską. Równocześnie prowadził prace oświatowe w środowisku polskich robotników w Berlinie. Od 1902 kontynuował studia w Monasterze. 3.03.1906 uzyskał dyplom doktora filozofii. Prowadził badania z zakresu wychowania dziecka, w szczególności z okresu pierwiastkowego dziecka. W latach 1906–1910 organizował dla męskiej i żeńskiej młodzieży gimnazjalnej kursy z historii, języka oraz literatury polskiej. W latach 1912–1914 razem z żoną Stefanią z Marciszewskich prowadził w Warszawie przy ul. Mokotowskiej oraz w Kawęcznie niedaleko Sochaczewa seminarium dla ochroniarek oraz nauczycielek ludowych. Wykładał pedagogikę, wychowanie fizyczne, a także prace w ogrodzie. W 1914 internowany do Kazania, gdzie przebywał do 1920. Organizator tamtejszego sierocińca dla polskich dzieci, nauczyciel przy szkole parafialnej. W 1920 wrócił do Poznania wraz z piątką najmłodszych podopiecznych sierocińca. Z ramienia Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego prowadził wykłady podczas kursów oświaty pozaszkolnej z historii Polski. Autor wydanej w 1922 pracy *O ochronach wiejskich*, 16 tomików *Biblioteki wychowania przedszkolnego* oraz *O wychowaniu młodzieży włościańskiej*, która wyszła drukiem w 1926. W 1923 został asystentem bibliotecznym, od 1934 bibliotekarzem Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Brał udział w pracach Towarzystwa Czytelni Ludowych. Od 1929 wykładowca wychowania przedszkolnego Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego. Laureat nagrody im. ks. Adama Jakubowskiego za pracę *Poglądy pedagogiczne Adama Mickiewicza*. Publicysta m.in. „Dziennika Poznańskiego", „Przewodnika Katolickiego". 3 lub 4.11.1939 aresztowany przez gestapo, uwięziony w Forcie VII w Poznaniu.

Źródła: J. Baugmart, *Wspomnienie o śp. Dr Ludwiku Posadzym*, „Przegląd Biblioteczny" 1946, nr 14; D. Grabowska-Pieńkosz, J. Falkowska, W. Szulakiewicz, *Z myślą o Niepodległej. Polska myśl pedagogiczna przełomu XIX i XX wieku i okresu międzywojennego*, Toruń 2018; H. Markiewicz*, Posadzy Ludwik* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Wrocław 1982–1983; L. Posadzy, *O ochronach wiejskich,* Poznań 1922; L. Posadzy, *O wychowaniu młodzieży włościańskiej*, Poznań, 1926; L. Posadzy, *Poglądy pedagogiczne Adama Mickiewicza*, Poznań, 1938; *Znani, zasłużeni, zapomniani*, https://kujawy-zachodnie.jimdofree.com/znani-zas%C5%82u%C5%BCeni-zapomniani/posadzy-ludwik-posadzy-franciszek-posadzy-jan/ [dostęp: 25.05.2023].

[A. H.]

POWIATOWE CENTRA POMOCY RODZINIE – instytucje pomocy społecznej powstałe w 1999, wraz z powołaniem powiatów. Ich działania zostały uregulowane **ustawą o pomocy społecznej z 1990**, która zdefiniowała zadania szczegółowe, i z 2004 – stanowiącą jej aktualizację. Centra spełniają rolę koordynatorów lokalnych działań i strategii z zakresu pomocy społecznej pomiędzy gminnymi i miejskimi ośrodkami pomocy społecznej, urzędami wojewódzkimi, organizacjami pozarządowymi. Ich zadaniem jest przyznawanie świadczeń, diagnozowanie i rozwiązywanie problemów, przeciwdziałanie zagrożeniom społecznym. Celem jest pomoc rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji poprzez: 1) prowadzenie poradnictwa, 2) pomoc pieniężną na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki osobom opuszczającym domy pomocy społecznej, schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, specjalne ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii zapewniające całodobową opiekę lub młodzieżowe ośrodki wychowawcze, 3) pomoc w integracji ze środowiskiem osobom mającym trudności w przystosowaniu się do życia, 4) pomoc osobom mającym trudności w integracji ze środowi-

skiem, które otrzymały status uchodźcy, 5) umieszczanie skierowanych osób do domu pomocy społecznej, 6) prowadzenie mieszkań chronionych, 7) udzielanie informacji o prawach i uprawnieniach, 8) szkolenie i doskonalenie kadr pomocy społecznej, 9) tworzenie i realizację programów osłonowych. Centra realizują zadania wynikające z ustawy o kombatantach z 1997 i ustawy o ochronie zdrowia psychicznego z 1994. Tryb funkcjonowania, zakres pracy, organizację centrów opisują regulaminy organizacyjne. Centra wykonują zadania na rzecz osób niepełnosprawnych (likwidacja barier architektonicznych, rehabilitacja, zaopatrzenie w sprzęt ortopedyczny). Sprawują kontrolę nad działalnością domów pomocy społecznej i placówek opiekuńczo-wychowa-wczych.

Źródła: I. Dąbrowska-Jabłońska, *Rodzinne i instytucjonalne formy pieczy zastępczej* [w:] *Słownik metod, technik i form pracy socjalnej, opiekuńczej i terapeutycznej*, t. 2, red. A. Weissbrot-Koziarska, I. Dąbrowska-Jabłońska, Opole 2013; R. Gierszewska, *Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie* [w:] *Leksykon polityki społecznej,* red. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2002; Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 listopada 1997 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego, DzU 1997, nr 142, poz. 950 z późn. zm.; K. Olczak-Baran, *Instytucje wsparcia i pomocy rodzinie. Geneza, zadania i organizacja Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, nr 4; Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, DzU 1998, nr 64, poz. 414 z późn. zm.; Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, DzU 1994, nr 111, poz. 535 z późn. zm.).

[A. M.-S.]

POWIATOWE ZWIĄZKI SAMORZĄDOWE (KOMUNALNE) – drugi szczebel administracji samorządowej w międzywojennej Polsce składający się z gmin wiejskich i miast niewydzielonych (powiat ziemski) lub z miast liczących ponad 25 tys. ludności (powiat miejski), realizujący zadania własne i zlecone, w tym z zakresu opieki społecznej. Do 1933 działalność powiatów opierała się na ustawodawstwie zaborczym (zabory austriacki i pruski) oraz nowych regulacjach dla ziem zaboru rosyjskiego (1919). W 1933 nastąpiło ujednolicenie podstaw prawnych funkcjonowania jednostek administracji samorządowej (tzw. ustawa scaleniowa). Zadaniem powiatowych związków komunalnych było uzupełnianie opieki realizowanej przez gminy i miasta. Narzędziami były wsparcie materialne gmin niedysponujących odpowiednim zasobem finansowym dla realizacji ciążących na nich zadań oraz organizowanie placówek obejmujących swoim działaniem cały powiat (przekraczających zdolność finansową gmin). W zakresie opieki społecznej istotne znaczenie miało **rozporządzenie Prezydenta z 6.03.1928 o rozgraniczeniu obowiązków opiekuńczych związków komunalnych**. Na te jednostki nałożono zobowiązania organizowania i prowadzenia zakładów opieki nad matką i dzieckiem i nad sierotami (prawa tego nie odebrano jednak gminom, które mogły również prowadzić taką działalność). Tymczasowo związki powiatowe (w ramach międzykomunalnych związków powiatów i miast wydzielonych z powiatowych związków komunalnych) miały organizować i prowadzić zakłady specjalne dla dzieci. W sytuacji wolno postępującej budowy samorządów na poziomie województwa zadania te na stałe ciążyły na powiatach. W tym celu powstały: Warszawski Wojewódzki Związek Międzykomunalny Opieki Społecznej (Warszawa), Związek Międzykomunalny dla Budowy i Prowadzenia Wojewódzkich Zakładów Opieki Społecznej (Wilno) i Wojewódzki Związek Międzykomunalny Opieki Społecznej (Kraków).

Źródła: *10 lat polityki społecznej państwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1928; M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Kotulski, *Samorząd terytorialny w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo" 2019, t. 327; B. Krakowski, *Stan opieki nad dziećmi w Polsce i najpilniejsze w tej dziedzinie zadania*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 4; K. Kumaniecki, B. Wasiutyński, J. Panejko, *Polskie prawo administracyjne w zarysie*, Kraków 1929; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o rozgraniczeniu obowiązków opiekuńczych związków komunalnych, DzU 1928, nr 26, poz. 232; Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmia-

nie ustroju samorządu terytorjalnego, DzU 1933, nr 35, poz. 294.

[K. Ch.]

PÓŁINTERNATY DLA DZIECI ŻYDOWSKICH – placówki opiekuńcze dla dzieci żydowskich, w latach 1945–1946 podlegające Referatowi Szkolnemu w **Wydziale Opieki nad Dzieckiem Centralnego Komitetu Żydów w Polsce**, od 1946 Wydziałowi Oświaty. Nadzorowane, organizowane i finansowane przez **Centralny Komitet Żydów w Polsce** i wojewódzkie komitety. Powstawały przy ośrodkach osadnictwa żydowskiego. Do 1949 miały charakter prywatny i były autonomiczne, zorientowane na pomoc dzieciom z ubogich rodzin. Stanowiły najbardziej rozpowszechniony rodzaj opieki nad dziećmi żydowskimi w wieku przedszkolnym. Występowały w dwóch formach: półinternatów przedszkolnych lub szkolnych z grupami przedszkolnymi. Pracownicy półinternatów wspierali proces edukacji, m.in. pomagali uczniom przy odrabianiu prac domowych. Ośrodki te miały przybliżać kulturę i tradycję żydowską, zapewnić komfort i bezpieczeństwo po przeżyciach wojennych. Były bazami rekrutacyjnymi do szkół. Dyżury pełnili w nich nauczyciele. W ramach zajęć przygotowywano w nich obchody żydowskich świąt i rocznic. W skali Polski najwięcej żydowskich placówek oświatowych mieściło się na Dolnym Śląsku. W 1946 w Polsce działały 44 półinternaty przedszkolne (lub z grupami przedszkolnymi), z czego 36 na Dolnym Śląsku, w tym we Wrocławiu (120 dzieci), Dzierżoniowie (75), Wałbrzychu (65) i Świdnicy (63). Półinternaty szkolne z grupami przedszkolnymi na Dolnym Śląsku w 1946 funkcjonowały w m.in. w: Legnicy (170,), Bielawie (151 dzieci), Strzegomiu (120), Ziębicach (119), Jaworze (109), Pieszycach (85 dzieci). Były organizowane dla dzieci w wieku 3–7 lat w godzinach od 9 do 17. Zapewniały 3 posiłki dziennie, opiekę lekarską, zaopatrywały w odzież. Prowadzono w nich zajęcia edukacyjne w języku polskim i jidysz. Wprowadzono do nich lekcje religii. Dla starszych dzieci organizowano naukę szycia i rysunku. Początkowo były bezpłatne. Pod koniec 1946 wprowadzono odpłatność. W roku szkolnym 1949/1950 żydowskie instytucje oświatowo-wychowawcze, w tym półinternaty, zostały upaństwowione. Od tego czasu do placówek przyjmowano dzieci żydowskie i polskie.

Źródła: S. Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*, Wrocław 1993; A. Grużlewska, *Powojenne szkolnictwo żydowskie na przykładzie żydowskiej szkoły powszechnej w Dzierżoniowie w latach 1945–1950*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2020, nr 2; E. Pogorzała, *Działalność oświatowo-wychowawcza żydowskich kongregacji wyznaniowych w Polsce w drugiej połowie lat 40-tych XX w.*, „Facta Simonidis" 2008, nr 1; B. Techmańska, *Żydowskie placówki przedszkolne na Dolnym Śląsku prowadzone przez Centralny Komitet Żydów w Polsce w latach 40.i 50. XX w. – zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2020, nr 3; F. Tych, *Pamięć – historia Żydów polskich przed, w czasie i po Zagładzie*, Warszawa 2004.

[A. M.-S.]

PÓŁKOLONIE LETNIE – forma wypoczynku dla dzieci i młodzieży organizowana w miejscu zamieszkania. Półkolonie umożliwiały aktywne spędzanie wolnego czasu, zwłaszcza w przypadku małych dzieci, z którymi rodzice, ze względu na więzi rodzinne, nie chcą rozstawać się na dłuższy czas. Półkolonie organizowane były jako jedna z form wypoczynku obok kolonii wypoczynkowych (letnich, a później również zimowych) oraz kolonii leczniczych. Organizowane były zwykle przez te same podmioty, które prowadziły kolonie wypoczynkowe. Biorą swój początek od akcji kolonijnej związanej z działalnością **Stanisława Markiewicza** i Gustava Fritsche, inicjatorów **Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci w Warszawie** (1882) i podobnych organizacji powstających na ziemiach pozostałych zaborów. Organizowanie półkolonii po odzyskaniu niepodległości koordynowane było przez **Radę Tymczasową do Spraw Kolonii Letnich** (od 1922) i jej terenowe komisje. W II Rzeczypospolitej dzieci 5- i 6-letnie uznawane były za nieodpowiednie dla formy półkolonijnej ze względu na konieczność rannego przewozu i popołudniowego powrotu do domu. Górna granica uczestników wynosiła 18 lat. W latach 1922–1937 zorganizowano 8026 półkolonii,

w których uczestniczyło 956 614 dzieci. Półkolonie, w stopniu jeszcze większym niż kolonie, kierowane były do mieszkańców miast, zwłaszcza dużych (Warszawa, Łódź, Poznań, Lwów). Na Śląsku półkolonie zwane były drużynami jordanowskimi. Półkolonie (tak jak kolonie wypoczynkowe) realizowane były w sposób planowy i zorganizowany, oparty na wytycznych programu wychowawczego, organizowania dzieci w grupy wiekowe, utrzymania odpowiednich standardów higienicznych, bytowych, żywieniowych. Szczegółowe wymagania musiała także spełniać kadra wychowawcza.

Źródła: *50 lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882–1932. Sprawozdanie rachunkowe za rok jubileuszowy 1931/1932*, Warszawa 1932; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; *Higjena szkolna. Podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S. Kopczyński, Warszawa 1933; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne" 1994, nr 9; S.B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce 2019 (praca doktorska).

[K. Ch.]

„PRACA I OPIEKA SPOŁECZNA" – kwartalnik ukazujący się w Warszawie w latach 1921–1951. Podtytuł „organ Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej poświęcony zagadnieniom z zakresu ochrony pracy, ubezpieczeń społecznych, opieki społecznej i dziedzin pokrewnych". W niektórych latach ukazywał się jako półrocznik lub dwumiesięcznik. W latach 1930–1934 publikowano: Dodatek miesięczny do Kwartalnika „Praca i Opieka Społeczna" zawierający konwencje, ustawy, rozporządzenia, zarządzenia, okólniki, instrukcje, statuty i inne przepisy z zakresu działalności **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**. Od 1935 wychodził jako Dziennik Urzędowy **Ministerstwa Opieki Społecznej**. W periodyku lub w dodatku publikowano sprawozdania z działalności MPiOS i innych urzędów centralnych (np. Urzędu Emigracyjnego). Pismo kontynuowało działalność wydawniczą resortu realizowaną wcześniej w ramach „Biuletynu Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej" (od 1918). Struktura pisma zmieniała się, jednak z zasady utrzymywano część urzędową, w której publikowano najważniejsze dokumenty normatywne, instrukcje i pisma urzędowe resortu, oraz „Dział nieurzędowy", na który składały się zwykle: orzecznictwo sądowe, artykuły, analizy, sprawozdania poświęcone szeroko pojętej polityce społecznej, przegląd spraw bieżących względnie kronika ważniejszych wydarzeń (w skali międzynarodowej i krajowej), sprawozdania z działalności organizacji społecznych, przegląd piśmiennictwa z zakresu polityki społecznej (międzynarodowego i krajowego). Okresowo zamieszczano przeglądy bibliograficzne z zakresu kompetencji Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. W kwartalniku publikowali wybitni znawcy poszczególnych zagadnień polityki społecznej. Periodyk stanowi kluczowe źródło dla badań w zakresie polityki społecznej i dziedzin pokrewnych w Polsce, w tym opieki nad dziećmi, zwłaszcza wobec zniszczenia części materiałów archiwalnych resortu pracy i opieki społecznej w czasie II wojny światowej.

Źródła: „Biuletyn Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej" 1918–1919; *Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935*, Warszawa 1935; „Praca i Opieka Społeczna" 1921, z. 1 (strona tytułowa); „Praca i Opieka Społeczna" 1921–1951.

[K. Ch.]

„PRACA SOCJALNA" – czasopismo biorące udział w budowanie podstaw teoretycznych i metodycznych środowiskowej pracy socjalnej. Kwartalnik wydawany przez Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich. Powstał w 1986, adresowany jest do osób związanych służbowo lub naukowo z pracą socjalną i pomocą społeczną. Kolegium redakcyjne tytułu składało się z teoretyków dyscyplin społecznych i medycznych oraz praktyków związanych z pomocą społeczną. Prowadzono w nim siedem działów: przyczynki do teorii pomocy społecznej (artykuły teoretyczne z różnych dyscyplin naukowych wyjaśniające zjawiska, procesy i mechanizmy społeczne, psychiczne, ekonomiczne,

medyczne wpływające na warunki funkcjonowania pomocy społecznej), metodyka pracy socjalnej (analiza zastosowania metod pracy), z warsztatu praktyka (artykuły pracowników socjalnych o codziennej pracy, problemach zawodowych), informacje prawne (aktualne przepisy z interpretacją), z dziejów pomocy społecznej, pomoc społeczna na świecie, recenzje, kalendarium wydarzeń ważnych dla pracownika socjalnego (o charakterze informująco-integracyjnym), listy do redakcji. W latach 90. XX wieku publikowano teksty poświęcone dziejom pomocy społecznej i pracy socjalnej w dwóch cyklach: „Z historii" i „Nasi Prekursorzy" (od 1992) obejmującym biogramy teoretyków i praktyków pomocy społecznej. Od 2007 periodyk wydawany jest jako dwumiesięcznik. Od 1991 (do 2016) jego redaktorką naczelną była Joanna Staręga-Piasek, a sekretarzem redakcji Ewa Gimalska. Czasopismo było wydawnictwem **Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej**, ukazywało się w nakładzie 5000 egzemplarzy. Poruszało zagadnienia diagnozy problemów społecznych oraz analizowało wprowadzane programy pomocy społecznej i przepisy związane z polityką socjalną. Od 1992 zaczęto publikować biogramy teoretyków i praktyków związanych z pomocą społeczną (m.in. **Konstantego Krzeczkowskiego**, **Heleny Radlińskiej**, **Czesława Józefa Babickiego**, **Stanisława Papuzińskiego**).

Źródła: *Od redakcji*, „Praca Socjalna" 1986, nr 1; *Od redakcji,* „Praca Socjalna" 1992, nr 2; K. Kluzowa, *Historia pracy socjalnej na łamach „Pracy Socjalnej"* [w:] *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i na świecie*, red. A. Małek, K. Siany, A. Szczepaniak-Wiechy, Kraków 2006; K. Wódz, *Instytucjonalne bariery rozwoju środowiskowej metody pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej w Polsce. Ekspertyza przygotowana dla Instytutu Spraw Publicznych w ramach projektu systemowego 1.18:, „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej",* Warszawa 2013.

[A. M.-S.]

PRACA SOCJALNA – działalność o charakterze profesjonalnym polegająca na świadczeniu pomocy jednostkom, grupom lub społecznościom, mająca na celu poprawę warunków życia, łagodzenie i rozwiązywanie problemów społecznych. Praca socjalna traktowana jest też jako zawód. Może przybierać różnorodne formy, od pomocy doraźnej po długofalowe działania. Do najważniejszych form zalicza się: ratownictwo (działalność doraźną stanowiącą reakcję na zaistniałą sytuację kryzysową, np. organizacja schronienia dla poszkodowanych przez powódź czy działalność noclegowni dla bezdomnych), opiekę (działalność zindywidualizowaną obejmującą wszystkie sytuacje życiowe, w których ludzie nie są w stanie poradzić sobie samodzielnie, np. ośrodki dla przewlekle chorych, domy małego dziecka), pomoc (wspieranie prawidłowego rozwoju osób znajdujących się w sytuacji zagrożenia socjalnego, np. świetlice socjoterapeutyczne), kompensacja (wyrównywanie braków utrudniających prawidłowy rozwój i funkcjonowanie osoby, np. rodzina zastępcza). Praktyka pracy socjalnej rozwijała się od pracy organicznej i tworzenia zalążków kształcenia osób zaangażowanych w działalność pomocową. Kształcenie pracowników społecznych rozpoczęło się na ziemiach polskich w 1907 w ramach kursów zorganizowanych w Warszawie. Od 1918 można mówić o etapie budowania zrębów systemu pomocy społecznej oraz rozwoju profesjonalnego kształcenia pracowników socjalnych. Powołano też do życia kilka placówek kształcących kadry (m.in. **Katolicką Szkołę Społeczną w Poznaniu**, Studium Pracy Społecznej we Lwowie, **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej** w Warszawie). II wojna światowa i pierwsze lata powojenne to etap ratownictwa. W okresie PRL można mówić o zastoju (czasy stalinizacji życia społecznego), a następnie ponownym stopniowym uruchamianiu działalności pomocowej (w 1966 powstały pierwsze szkoły pracowników socjalnych). Po 1989 nastąpił dynamiczny rozwój funkcjonującego na nowych zasadach systemu pomocy społecznej i kształcenia w zakresie pracy socjalnej.

Źródła: T. Kamiński, *Praca socjalna jako działalność zawodowa*, „Seminare. Poszukiwania naukowe" 2000, t. 16; K. Kluzowa, *Historia pracy socjalnej na łamach „Pracy Socjalnej"* [w:] *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006; M. Kozak, *Kształcenie w zakresie pracy socjalnej w Polsce – rys historyczny*, „Praca Socjalna" 2012, nr 4; R. Pląsek, *Przemiany polskiego systemu opieki społecznej w latach 1945–*

1989, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja" 2014, nr 24; *Praca socjalna: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. A. Kotlarska-Michalska, P. Sikora, Opole 2015.

[K. Ch.]

PRACOWNIK SOCJALNY – nazwa zawodu funkcjonującego w ramach pomocy społecznej wprowadzona Zarządzeniem Ministra Oświaty z 4.11.1966, we wcześniejszej nomenklaturze: etatowi opiekunowie społeczni. Zatrudniani w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej oraz m.in. szpitalach, ośrodkach opiekuńczo-wychowawczych, zakładach pracy, zakładach karnych i leczniczych. **Ustawa o pomocy społecznej z 1990** wprowadziła obowiązek posiadania dyplomu pracownika socjalnego, ukończenia studiów w wyższej szkole zawodowej o specjalności „praca socjalna" lub ukończenia studiów wyższych na kierunkach: pedagogika, politologia i nauki społeczne, psychologia lub socjologia. Do zadań pracownika socjalnego zaliczono: wspomaganie osób i rodzin wymagających pomocy w osiągnięciu możliwie pełnej aktywności społecznej; współdziałanie z grupami i społecznościami lokalnymi; organizowanie różnorodnych form pomocy, udział w rozwijaniu infrastruktury; zapobieganie marginalizacji osób i grup, przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom w środowisku lokalnym. Pracownik socjalny miał obowiązek kierować się zasadą dobra osób i rodzin; przeciwdziałać praktykom niehumanitarnym i dyskryminującym osobę, rodzinę lub grupę; udzielać informacji o przysługujących im świadczeniach i dostępnych formach pomocy; zachować w tajemnicy uzyskane od rodzin informacje, chyba że działało to przeciwko dobru osoby lub rodziny; podnosić swoje kwalifikacje zawodowe. W 2020 w Polsce zatrudnionych było 20 218 pracowników socjalnych (w ośrodkach pomocy społecznej i **powiatowych centrach pomocy rodzinie**). Na jednego pracownika może przypadać nie więcej niż 50 rodzin objętych wsparciem. W 2022 ukazało się rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej zmieniające rozporządzenie w sprawie specjalizacji w zawodzie pracownik socjalny zmieniające zasady wykonywania zawodu oraz tryb nauczania.

Źródła: W. Koczur, *Pracownicy socjalni w polskim systemie pomocy społecznej. Kilka uwag w kontekście ewolucji systemu*, „Roczniki Administracji i Prawa" 2021, z. specjalny; B. Lewicka, *Prawa i obowiązki pracowników socjalnych* [w:] *Polskie prawo pracy w obliczu nowelizacji kodeksu pracy*, red. L.S. Stadniczeńko, Opole 1997; Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 listopada 1966 r. (Nr SZ2-0101-48/66) w sprawie zmiany nomenklatury zawodów i specjalności, do których przygotowują szkoły zawodowe, Dz.Urz.Min. Oświaty 1966.

[A. M.-S.]

PRAGIEROWA EUGENIA – z d. Berke, ur. 14.07. 1888 w Kaliszu, zm. 5.05.1964 w Warszawie; działaczka społeczna. Chodziła do gimnazjum w Kaliszu. W 1907 przeprowadziła się do Krakowa, gdzie rozpoczęła studia jako wolna słuchaczka studiów historycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1910 zdała maturę w Zurychu i rozpoczęła studia na wydziale prawa i nauk społecznych Uniwersytetu w Zurychu. 15.08.1912 poślubiła Adama Pragiera. W 1914 ukończyła uniwersytet zuryski. Zdobyła stopień doktora prawa na podstawie rozprawy *Ruch spółdzielczy w Królestwie Polskim*. W czasie I wojny światowej przebywała w Krakowie, a kolejno w Zakopanem. Pracowała jako nauczycielka. Od 1919 należała do Polskiej Partii Socjalistycznej. Tego samego roku przeprowadziła się do Warszawy. Rozpoczęła pracę jako referentka, a potem kierowniczka wydziału ochrony pracy w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**. Od 15.04.1923 członkini Centralnego Wydziału Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Od 1925 do 1939 prowadziła wykłady na **Wolnej Wszechnicy Polskiej** z ustawodawstwa pracy. W 1926 na I Zjeździe Organizacji została wybrana do centralnego komitetu. W 1928 opublikowała pracę *Warunki pracy robotników młodocianych*. Po wybuchu II wojny światowej wyjechała do Lwowa. Od 16.10.1944 była naczelniczką wydziału ochrony pracy Resortu Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia PKWN. Od 1945 była zastępcą dyrektora departamentu pracy w Ministerstwie Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia. Od 1945 aktywnie uczestniczyła w Zarządzie Głównym Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Od 3.05.1946 posłanka do Krajowej

Rady Narodowej. W 1946 objęła funkcję podsekretarza stanu w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. Posłanka do Sejmu Ustawodawczego oraz posłanka do Sejmu PRL I kadencji. Pracowała w komisji pracy i zdrowia. 1.07. 1960 przeszła na emeryturę.

Źródła: M. Bauchrowicz-Tocka, *Posłanki – liderki Ligi Kobiet (na wybranym przykładzie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiecych" 2021, nr 1; T. Jabłoński, *Eugenia Pragierowa* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna: wspomnienia z lat 1918–1939*, kom. red. J. Durko i in., Warszawa 1987; A. Kochański, *Pragierowa z domu Berke Eugenia, pseud. Grażyna* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985; *Pragierowa Eugenia*, https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/3532-pragierowa-eugenia [dostęp: 11.04.2023]; A. Tymieniecka, *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1924–1928*, Warszawa 1969.

[B. P.]

PRAWO PRACY – system regulacji bezpośrednio i pośrednio chroniących dzieci i młodzież przed zagrożeniami wynikającymi ze świadczenia pracy przez nich lub przez ich opiekunów. Zasadnicze regulacje zawarte w kodeksie pracy dotyczą ochrony pracy dzieci i młodocianych. Praca dzieci i młodocianych, historycznie zjawisko powszechne w epoce przedindustrialnej i w okresie wczesnego uprzemysłowienia, od XIX wieku podlegała systematycznemu ograniczaniu i regulacji. Pierwszym tego rodzaju aktem była ustawa Cotton Mill and Factories Act w Wielkiej Brytanii (1819). Regulacjom poddawano czas pracy – ograniczano liczbę godzin, ustalono minimalny wiek zatrudniania (systematycznie podnosząc) oraz stanowisko pracy (nie dopuszczając do zatrudniania w warunkach zagrażających życiu i zdrowiu dziecka). Z czasem zdefiniowano pojęcie młodocianego i co do zasady zakazano zatrudniania (poza ściśle określonymi warunkami). Na płaszczyźnie międzynarodowej uchwalono cały zbiór konwencji i innych dokumentów określających dopuszczalność pracy młodocianych. W Polsce właściwe regulacje przyjęto w okresie międzywojennym (**ustawa o pracy młodocianych i kobiet** z 2.07.1924). Obowiązujący u progu III dekady XXI wieku prawny zakaz pracy dzieci w Polsce wynika z norm prawa międzynarodowego oraz prawa krajowego. W konkretnych aktach prawnych zawartych jest wiele regulacji pośrednio chroniących dzieci i młodocianych. Chodzi tu o: uprawnienia zatrudnionych związane z okresem ciąży (m.in. badania lekarskie, zakaz zatrudniania kobiet w ciąży w godzinach nadliczbowych i w porze nocnej, określenie zasad zatrudniania przy pracach szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia), uprawnienia urlopowe (**urlop macierzyński**, **urlop wychowawczy**, **urlop ojcowski**, urlop okolicznościowy dla ojca), uprawnienia związane z wypowiedzeniem lub rozwiązaniem umowy o pracę, uprawnienia z tytułu opieki nad dzieckiem, świadczenia pieniężne w okresie urlopu macierzyńskiego i urlopu wychowawczego.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; A. Jarosz-Nojszewska, *Ochrona pracy młodocianych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. II red. P. Grata, Rzeszów 2014; K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2019; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, DzU 1998, nr 21, poz. 94; P. Wąż, *Zatrudnianie młodocianych*, Warszawa 2009; K. Ziółkowska, *Ochrona pracy dzieci i młodocianych na polskim rynku pracy*, „Studia Prawnoustrojowe" 2021, nr 51.

[K. Ch.]

PREWENTORIA – rodzaj zakładu leczniczego o charakterze zapobiegawczym przeznaczony dla dzieci i młodzieży ze środowisk gruźliczych, dzieci anemicznych, niedożywionych, wymagających rekonwalescencji po różnych chorobach. Zadaniem prewentorium była okresowa izolacja od czynników szkodliwych i zwiększenie odporności organizmu. Do 1933 prewentoria realizowały, z zasady, zadania lecznicze w zakresie walki z gruźlicą, działały pod różnymi formami organizacyjnymi. Nazewnictwo nie było ujednolicone, nazywane były: koloniami leczniczymi, szkołami leśnymi, klasami zdrowia. Placówki skierowane były do ogółu, względnie do wybranych grup wiekowych, społecznych czy wyznaniowych lub narodowościo-

wych. Czas przebywania był różny, zwykle kilka tygodni, pobyt był płatny. W ramach turnusu oprócz opieki w zakresie zdrowia oferowano wyżywienie, nauczanie na poziomie przedszkolnym i szkoły powszechnej. 4.10.1933 minister opieki społecznej polecił wojewodom (z wyjątkiem Galicji i woj. śląskiego) doprowadzenie do ujednolicenia podstaw organizacyjnych istniejących placówek. Miały one działać na zasadach jednolitego, wskazanego w okólniku statutu. Ministerstwo zachęcało do tworzenia prewentoriów jako zakładów tanich. Po II wojnie światowej prewentoria funkcjonowały według przepisów ustawy o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym z 17.06.1966 i rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z 21.08.1967. Zgodnie z definicją Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej z 1975 prewentorium oznaczało zakład leczniczo-wychowawczy przeznaczony dla dzieci od 3 do 18 roku życia. Liczba prewentoriów wahała się, co związane było zwłaszcza z sukcesem w walce z gruźlicą w Polsce po II wojnie światowej (szczepienia ochronne). W 1938 liczba dzieci znajdujących się w placówkach o charakterze prewentorium wyniosła – 2454, w 1946 – 2891, 1948 – 4207, 1950 – 6905, 1955 – 7746, 1960 – 7503; 1965 – 6823, 1970 – 4056, 1975 – 2430, 1980 – 1363, 1985 – 1204, 1989 – 1110.

Źródła: Okólnik nr 37 Ministra Opieki Społecznej z dnia 4 października 1933, DzU M.O.S. 1933, nr 9–10, poz. 10; Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o uzdrowiskach i lecznictwie uzdrowiskowym, DzU 1966, nr 23, poz. 150; P. Jachimowicz-Jankowska, *Zakład lecznictwa uzdrowiskowego. Część 1*, „Studia Prawa Publicznego" 2020, nr 4; J. Łapińska, *Szkoły sanatoryjne i prewentoria* [w:] *Eksperymenty pedagogiczne w Polsce w latach 1900–1939. Źródła do dziejów myśli pedagogicznej*, t. 8, red. B. Suchodolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; *Mały rocznik statystyczny 1975*, Warszawa 1975; *Mały rocznik statystyczny 1989*, Warszawa 1989; *Rocznik Statystyczny 1947*, Warszawa 1947.

[K. Ch.]

„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze"

– czasopismo naukowe wychodzące z reguły co miesiąc, poruszające zagadnienia z dziedziny pedagogiki, psychologii i socjologii. W ciągu roku pojawia się 10 numerów POW. Pismo utworzono w 1961 jako organ Ministerstwa Edukacji Narodowej. Jego celem było promowanie polityki państwa na polu edukacji i praktyki opiekuńczo-wychowawczej. Pismo informowało o regulacjach prawno-administracyjnych oraz służyło jako element wspierający działania ideologiczno-propagandowe okresu Polski Ludowej, kształtując określone postawy i świadomość społeczną zgodne z duchem socjalistycznym. Przełom w podejściu do przedmiotu pedagogiki opiekuńczej nastąpił w 1973, kiedy uznano ją za odrębną dyscyplinę naukową. W czasopiśmie ukazywały się materiały dla nauczycieli pomagające w prowadzeniu zajęć przygotowujących uczniów do dorosłego życia. W 1974 wprowadzono wkładkę „Przysposobienie do życia w rodzinie". Publikowane prace zawierały treści dotyczące wartości rodziny, rozwijania zdrowych relacji rodzicielskich, a także prób rozwiązywania trudności wychowawczych w pracy z dziećmi z rodzin problemowych. Po wprowadzeniu reform do systemu oświaty w 1991 czasopismo propagowało postulaty na rzecz likwidacji placówek opieki całkowitej (np. domy dziecka), wspierając rodzicielstwo zastępcze oraz rozmaite formy pomocy dla dziecka i rodziny. Sprzeciwiano się wzorcom wychowania kolektywnego i instytucjonalizmowi. Czasopismo we współpracy ze środowiskiem prawniczym nawoływało do tworzenia rodzin kontraktowych, profesjonalnych. Podkreślało rolę ośrodków diagnostycznych i poradnictwa rodzinnego. Od 2000 periodyk podlega Instytutowi Rozwoju Służb Społecznych. Tematyka pisma obejmuje problemy socjalne dziecka i rodziny, takie jak ubóstwo, bezrobocie czy niewydolność wychowawcza. Od 2017 wydawane przez Akademię Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.

Źródła: Z. Dąbrowski, *Teoretyczne podstawy opieki i wychowania opiekuńczego*, Toruń 1980; G. Gajewska, *„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" odzwierciedleniem przemian w teorii, metodyce i praktyce oraz inspiracją do rozwoju pedagogiki opiekuńczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2021, nr 6; *Odmiany myślenia o edukacji,* red. J. Rutkowiak, Kraków 1995; B. Smolińska-Theiss, *„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" w służbie państwu, dziecku i rodzinie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2021, nr 5.

[A. H.]

„PROBLEMY POLITYKI SPOŁECZNEJ" – czasopismo wydawane od 1999. Powstało z inicjatywy pracowników naukowych Instytutu Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej Polskiej Akademii Nauk jako patrona naukowego. Początkowo publikowane jako rocznik, od 2009 – jako półrocznik. Redaktorami naczelnymi byli: Jan Danecki (1999–2006), Jolanta Supińska (2006–2012), Barbara Szatur-Jaworska (2013–2019), Maria Theiss (od 2019). W pierwszym numerze zamieszczono artykuły związane z: warunkami życia dzieci, marginalizacją społeczną, systemem emerytalnym, reformą opieki zdrowotnej, rehabilitacją osób niepełnosprawnych, zagadnieniami socjalnymi. W kolejnych numerach tematyka publikacji związana była z transformacją ustrojową, formami wsparcia rodziny, polityką społeczną krajów europejskich, badaniami nad ubóstwem i konfliktami społecznymi. W czasopiśmie prowadzono dział „Fora dyskusyjne", gdzie podejmowano kwestie polityki społecznej, uwarunkowań demograficznych, modernizacji Polski, wsi i mieszkalnictwa, podręczników polityki społecznej, podstawowego dochodu obywatelskiego. W 2004 ukazał się dodatkowy numer czasopisma, którego współinicjatorem była Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, poświęcony ładowi społecznemu w Polsce. W 2004 wprowadzono nowy dział pt. „Z raportów międzynarodowych". W artykułach poruszano kluczowe zagadnienia z zakresu aktualnej polityki społecznej w Polsce i na świecie: spójności społecznej oraz możliwości udanego integrowania uchodźców w kontekście współdzielenia podstawowych wartości w społeczeństwie; skuteczności programów pomocy warunkowej dla zmniejszania nierówności i optymalizacji alokacji zasobów ochrony socjalnej między potrzebujących; efektów koprodukcji w systemach ochrony zdrowia oraz spodziewanych rezultatów funkcjonowania systemu emerytalnego w Polsce dla dobrobytu przyszłych emerytów.

Źródła: R. Bakalarczyk, *Prawo rodzin opiekujących się niesamodzielnymi bliskimi do zabezpieczenia socjalnego – szanse i bariery realizacji*, „Problemy Polityki Społecznej" 2018, nr 40; A. Kurowska, *Od redakcji*, „Problemy Polityki Społecznej" 2017, nr 38; *Od redakcji*, „Problemy Polityki Społecznej" 2004, vol. 6; *Od redakcji*, „Problemy Polityki Społecznej" 2004, vol. 7; *Od redakcji*, „Problemy Polityki Społecznej" 2009, vol. 12; A. Zaborowska, *Asystentura rodziny – społeczny i instytucjonalny kontekst zawodu w opinii asystentów rodzin*, „Problemy Polityki Społecznej" 2017, nr 38.

[A. M.-S.]

PROGRAM „DOBRY START" – rządowy program społeczny mający na celu wyrównywanie szans edukacyjnych i wspieranie rodziców w przygotowaniu wyprawki szkolnej. Wprowadzony w 2018 ze stałym harmonogramem rozpoczynającym się 1 lipca i kończącym się 30 listopada. Świadczenie jest wypłacane w wysokości 300 zł w ciągu 2 miesięcy od złożenia wniosku. Wsparcie przysługuje raz do roku dla uczniów: szkoły podstawowej, ponadpodstawowej, klas szkoły ponadgimnazjalnej prowadzonych w szkole ponadpodstawowej, szkoły artystycznej, młodzieżowego ośrodka socjoterapii, młodzieżowego ośrodka wychowawczego, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, specjalnego ośrodka wychowawczego, ośrodka rewalidacyjno-wychowawczego. Przeznaczone jest dla dzieci rozpoczynających rok szkolny, od 7 roku życia do ukończenia 20 roku życia. Świadczenie dla dzieci niepełnosprawnych wypłacane jest do ukończenia 24 roku życia. O świadczenie może ubiegać się rodzic, opiekun faktyczny lub prawny, osoba ucząca się (pełnoletni uczeń, który nie jest na utrzymaniu rodziców). Rodziny otrzymują wsparcie finansowe bez względu na dochód. Wsparcie przysługuje także na dzieci w pieczy zastępczej oraz osobom usamodzielniającym się opuszczającym pieczę zastępczą w 2021. Budżet programu średnio rocznie wyniósł 1,4 mld zł. W 2020 r. wsparciem z programu objętych było 4,4 mln uczniów. Na realizację świadczenia „Dobry start" dla dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej wydatkowano 7 507 tys. zł. Świadczenia realizowały: urząd miasta/gminy, ośrodek pomocy społecznej lub inna jednostka organizacyjna (np. centrum świadczeń). Od roku szkolnego 2021/2022 świadczenie przyznawał i wypłacał **Zakład Ubezpieczeń Społecznych**. Wnioski można było składać za pośrednictwem Platformy Usług Elektro-

nicznych, portalu Empa@tia, przez serwisy bankowości elektronicznej.

Źródła: *Dobry start*, https://www.gov.pl/web/rodzina/dobry-start [dostęp: 11.05.2023]; Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Warszawa 2022; D. Ossowska-Salamonowicz, *Rządowy program pomocy – „Dobry start" jako realizacja zadań państwa w zakresie wpierania rodzin z dziećmi*, „Studia Prawnoustrojowe" 2019, nr 46; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 2018 r. w sprawie szczegółowych warunków realizacji rządowego programu „Dobry start", DzU 2018, poz. 1061.

[A. M.-S.]

PROGRAM „POMOC PAŃSTWA W ZAKRESIE DOŻYWIANIA" – element polityki społecznej wprowadzony na podstawie uchwały z 2005 o ustanowieniu programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania", kontynuowany w oparciu o uchwałę nr 221 Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia wieloletniego programu wspierania finansowego gmin w zakresie dożywiania „Pomoc państwa w zakresie dożywiania" na lata 2014–2020. Zastąpił doraźny program wspierania gmin w dożywianiu uczniów. Rozpoczął się w 2006, jego celem było dożywianie dzieci, szczególnie z terenów naznaczonych wysokim bezrobociem, ze środowisk wiejskich, oraz osób dorosłych (samotnych, w podeszłym wieku, chorych, niepełnosprawnych). Zakładał długofalowe działanie w zakresie poprawy stanu zdrowia dzieci i młodzieży poprzez ograniczanie zjawiska niedożywienia, upowszechnianie zdrowego stylu żywienia, poprawę poziomu życia osób i rodzin o niskich dochodach oraz rozwoju w gminach bazy żywieniowej, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb dzieci i młodzieży. Dożywianie skierowane było do dzieci do lat 7, uczniów do czasu ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej, uczniów z rodzin, których dochód na osobę w rodzinie nie przekraczał 684 zł. Był realizowany także podczas wakacji i przerw w roku szkolnym. Dzieci otrzymywały pomoc w formie posiłku, świadczenia pieniężnego na zakup posiłku lub żywności albo świadczenia rzeczowego w postaci produktów żywnościowych. W ramach programu tworzono nowe lub modernizowano istniejące punkty przygotowania lub wydawania posiłków, dowozu posiłków. W pierwszych latach na program przeznaczano 550 mln rocznie. Na lata 2014–2020 ogólna kwota środków na realizację programu została określona na 3850 mln zł. W 2018 został zastąpiony programem „Posiłek w szkole i w domu" na lata 2019–2023.

Źródła: Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 2015 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu uchwały Rady Ministrów w sprawie ustanowienia wieloletniego programu wspierania finansowego gmin w zakresie „Pomoc państwa w zakresie dożywiania" na lata 2014–2020, M.P. 2015, poz. 821; Sprawozdanie z realizacji programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania" za okres styczeń 2010 – grudzień 2012, Warszawa 2014; Uchwała nr 221 Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia wieloletniego programu wspierania finansowego gmin w zakresie dożywiania „Pomoc państwa w zakresie dożywiania" na lata 2014–2020; Ustawa z dnia 29 grudnia 2005 r. o ustanowieniu programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania", DzU 2005, nr 267, poz. 2259 z późn. zm.

[A. M.-S.]

PROGRAM „RODZINA 500 PLUS" – wprowadzony 1.04.2016 jako element polityki społecznej wsparcia rodziny na podstawie ustawy z 11.02.2016 o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci. W programie przyznawane są świadczenie wychowawcze przysługujące na każde dziecko do ukończenia przez nie 18 roku życia. Mogą się o nie ubiegać rodzice lub opiekun faktyczny, jeśli dziecko wspólnie z nimi zamieszkuje i pozostaje na ich utrzymaniu. Przysługuje opiekunowi prawnemu dziecka oraz, w niektórych przypadkach, dyrektorowi domu pomocy społecznej, opiekunom sprawującym pieczę zastępczą (rodziny zastępcze, osoby prowadzące rodzinny dom dziecka, dyrektorzy: placówek opiekuńczo-wychowawczych, regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych, interwencyjnych ośrodków preadopcyjnych). Wysokość świadczenia wyniosła 500 zł miesięcznie na dziecko lub 250 zł w przypadku, gdy rodzice sprawują, zgodnie

z orzeczeniem sądu, opiekę naprzemienną nad dzieckiem. Świadczenie rodzice otrzymywali niezależnie od dochodu na każde drugie i kolejne dziecko, a w przypadku mniej zamożnych rodzin, także na pierwsze. Kryterium dochodowe wynosiło 800 zł oraz 1200 zł w rodzinie z niepełnosprawnym dzieckiem. Do 31.05.2022 r. program realizowały: w sprawach świadczenia wychowawczego – gminy, w sprawach dodatków wychowawczych przysługujących na dzieci w pieczy zastępczej – powiaty, w sprawach wymagających rozstrzygnięć związanych z koordynacją systemów zabezpieczenia społecznego – wojewodowie. Od 1.06.2022 realizację programu w całości przejął **Zakład Ubezpieczeń Społecznych**. Od 1.07.2019 zniesiono kryterium dochodowe i ze świadczenia mogli korzystać rodzice bez względu na dochody lub liczbę dzieci rodzinie. Uproszczono procedury o przyznanie świadczenia (nie wymagano wydania i doręczenia decyzji administracyjnej). Do 2022 wsparciem w wysokości 177,9 mld zł objęto 6,5 mln dzieci.

Źródła: K. Kropiwiec, *6 lat programu Rodzina 500 plus. Do polskich rodzin trafiło 178 mld złotych*, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1138764%2C6-lat-programu-rodzina-500-plus-do-polskich-rodzin-trafilo-178-mld-zlotych [dostęp: 16.06.2023]; *"Rodzina 500 plus" wejdzie w życie kwietniu przyszłego roku. Tak wynika z planu prac legislacyjnych nad programem*, https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus-ruszy-w-kwietniu-2016-r-2 [dostęp: 16.06.2023]; *Rodzina 500+,* https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzina-500-plus [dostęp: 16.06.2023]; Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, DzU 2023, poz. 810; Ustawa z dnia 17 września 2021 r. o zmianie ustawy o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci oraz niektórych innych ustaw, DzU 2021, poz. 1981.

[A. M.-S.]

PROGRAM „RODZINNY KAPITAŁ OPIEKUŃCZY” – instrument wsparcia rodzin z małymi dziećmi wprowadzony ustawą z 2021 o rodzinnym kapitale opiekuńczym. Świadczenie wypłacane w wysokości 500 zł miesięcznie przez dwa lata lub po 1 tys. zł przez rok na dziecko, ale łączna wysokość wypłat nie może być wyższa niż 12 tys. zł na dziecko. Przysługuje na drugie i każde kolejne dziecko w rodzinie w wieku od 12 do 36 miesiąca życia. Przysługuje również, kiedy pierwsze dziecko jest pełnoletnie. Jest wypłacane matce lub ojcu dziecka, osobie, która przyjęła dziecko na wychowanie i wystąpiła do sądu opiekuńczego z wnioskiem o jego przysposobienie, w tym rodzicowi adopcyjnemu (jeśli dziecko z nim mieszka i pozostaje na utrzymaniu). W przypadku opieki naprzemiennej każdemu z rodziców przysługuje połowa kwoty świadczenia. Świadczenie nie jest zależne od dochodu rodziny i stanu cywilnego rodzica. Przysługuje obywatelom Polski oraz cudzoziemcom – obywatelom państw Unii Europejskiej, Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Szwajcarii oraz w wyjątkowych przypadkach Wielkiej Brytanii i państw trzecich (posiadającym uprawnienia do wykonywania pracy na terenie Polski). Nie przysługuje, jeśli dziecko zostało umieszczone w pieczy zastępczej, rodzic jest pozbawiony władzy rodzicielskiej lub pobiera podobne świadczenie na dziecko za granicą. Celem programu jest częściowe pokrycie wydatków związanych z wychowaniem i opieką nad dzieckiem. W razie śmierci pierwszego dziecka rodzice nie tracą prawa do świadczenia, chyba że śmierć nastąpiła przez urodzeniem albo przyjęciem dziecka na wychowanie. Świadczenie może być zamienione na formę rzeczową lub opłacanie usługi przekazywane przez kierownika ośrodka pomocy społecznej. Działania w zakresie świadczenia, w tym wypłaty, przeprowadza **Zakład Ubezpieczeń Społecznych**. Całkowita kwota świadczenia dla rodzin wyniosła w 2022 3,1 mld zł. Do końca 2022 z programu skorzystało 610 tys. dzieci.

Źródła: *Kapitał opiekuńczy krok po kroku*, https://www.gov.pl/web/rodzina/rodzinny-kapital-opiekunczy---krok-po-kroku [dostęp: 18.07.2023]; K. Kropiwiec, *Ile dzieci skorzystało z rodzinnego kapitału opiekuńczego?* https://www.infor.pl/prawo/nowosci-prawne/5653270,rodzinny-kapital-opiekunczy-statystyki.html [dostęp: 10.12.2023]; *Projekt ustawy o rodzinnym kapitale opiekuńczym* https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/5682E4561E4E02C8C12587420036DC14/%24File/1509.pdf [dostęp: 18.07.2023]; Ustawa z dnia 17 listopada 2021 r. o rodzinnym kapitale opiekuńczym, DzU 2021, poz. 2270.

[A. M.-S.]

PROGRAM KOMPLEKSOWEGO WSPARCIA DLA RODZIN „ZA ŻYCIEM" – program całościowego wsparcia dla rodzin uchwalony przez Sejm 4.11.2016. Na podstawie ustawy o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem" został stworzony program przyjęty uchwałą Rady Ministrów 20.12.2016. Inauguracja programu nastąpiła 1.01.2017. Głównym celem była pełna pomoc w integracji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych oraz zapewnienie wsparcia dla ich rodzin. Program przewidywał pomoc dla kobiet ciężarnych, a także wsparcie dla matek z małoletnimi dziećmi. W celu skorzystania z programu wymagane było zaświadczenie od lekarza potwierdzające ciężką i nieodwracalną niepełnosprawność lub nieuleczalną chorobę zagrażającą życiu. W 2017 w powiatach powstały ośrodki koordynująco-rehabilitacyjne. Miały za zadanie zapewnić interdyscyplinarne wczesne wspomaganie rozwoju dziecka, objęcie wykwalifikowaną opieką dziecka wraz z jego rodziną. Ośrodki oferowały zajęcia logopedyczne, pedagogiczne, psychologiczne, dogoterapii, rehabilitacji ruchowej wraz z elementami integracji sensorycznej. Programem objęto dzieci od momentu wykrycia niepełnosprawności do rozpoczęcia uczęszczania do szkoły podstawowej. Kobiety będące w ciąży miały możliwość skorzystania z pomocy asystenta rodziny. Program zakładał wypłatę zasiłku opiekuńczego. Oferowano **opiekę wytchnieniową** dla rodziców oraz opiekunów do 120 godzin rocznie. W ramach programu wypłacano jednorazowe świadczenie w wysokości 4 tys. zł dla matki lub ojca lub opiekuna prawnego faktycznego, bez progu dochodowego. Program zakładał zwiększenie dostępności mieszkań dla rodzin wychowujących dzieci niepełnosprawne poprzez budowę mieszkań na wynajem. Uruchomiona została baza danych i portal o formach wsparcia dla rodziny, osób niepełnosprawnych wraz z opiekunami. W 2017 udzielono 19,5 tys. świadczeń. Wydano 169,5 mln zł na środki na realizację działania dla matek i dzieci. W 2017 oddano 95 nowych mieszkań chronionych i wspomaganych dla osób niepełnosprawnych. W latach 2017–2018 przeprowadzono konsultacje społeczne w partnerstwie z **Caritas Polska** w sprawie zmian w ustawie. Na dzień 30.01.2018 programem objęto 2724 dzieci. W latach 2017–2020 wsparcie otrzymało 114 808 kobiet. W 2020 z 13 banków mleka korzystało 4035 dzieci.

Źródła: B. Dązbłaż, *Program „Za życiem" – kto i jak może skorzystać*, https://www.prawo.pl/zdrowie/*jaka-pomoc-z-programu-za-zyciem,515611.html* [dostęp: 31.01.2024]; *Podsumowanie konsultacji społecznych dotyczących zmian ustaw wdrażających Program kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za Życiem". Konferencja ogólnopolska w Warszawie 14-03-2018*, https://niepelnosprawni.gov.pl/container/za-zyciem/Podsumowanie%20konsultacji%20społecznych%20programu%20Za%20zyciem.pdf [dostęp: 31.01.2024]; *Realizacja kompleksowego programu wsparcia dla rodzin „Za życiem"*, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/20/090/ [dostęp: 7.05.2024]; Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin „Za życiem", DzU 2016, poz. 1860; *Założenia programu kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za Życiem"*, https://za-zyciem.mrips.gov.pl/program-za-zyciem [dostęp: 31.01.2024].

[B. P.]

PROJEKT USTAWY O OPIECE NAD MACIERZYŃSTWEM, DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ Z 1936 ROKU – próba stworzenia kompleksowego systemu opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą, porządkującego i uszczegółowiającego w tym względzie ramowe przepisy **ustawy o opiece społecznej** z 1923. Prace podjęto już w II połowie lat 20., gdy w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej** przygotowywano projekt ustawy o opiece społecznej nad macierzyństwem i dziećmi. Mimo niepowodzenia tej próby, w połowie lat 30. **Ministerstwo Opieki Społecznej** przygotowało tezy projektu ustawy o opiece nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą. Tezy w grudniu 1935 trafiły do **Rady Opieki Społecznej**, w lipcu 1936 zostały przez Ministerstwo przekazane do konsultacji zainteresowanym podmiotom, a w grudniu 1936 ponownie stały się przedmiotem obrad Rady Opieki Społecznej. Założenia projektu definiowały formy opieki, jej zakres, zasady, podmioty i instrumenty, wyraźnie wyodrębniając opiekę nad macierzyństwem i dziećmi do lat 3 oraz opiekę nad dziećmi i młodzieżą w wieku 3–18 lat, ściśle

dostosowując proponowane działania w zakresie opieki zdrowotnej, moralnej, materialnej i prawnej do związanych z przynależnością do tych grup potrzeb. Większość wynikających z propozycji zadań miała być złożona na barki samorządów i oznaczała wzrost kosztów prowadzonych przez nie działań opiekuńczych. Mimo niechęci przedstawicieli samorządów Rada Opieki Społecznej 16.12.1936 zaakceptowała tezy do projektu ustawy, jednak dalsze prace utknęły w Ministerstwie Opieki Społecznej. W końcu 1938 sprawa przestała być aktualna, co oznaczało, że stanowiący szansę budowy podstaw nowoczesnej polityki rodzinnej projekt zarzucono, a uregulowanie zasadniczych kwestii związanych z opieką nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą odłożono na kolejne dziesięciolecia.

Źródła: P. Grata, *Problemy macierzyństwa, dzieci i młodzieży w systemie opieki społecznej Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Człowiek – społeczeństwo – źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, red. S. Kozak, D. Opaliński, J. Polaczek, S. Wieczorek, W. Zawitkowska, Rzeszów 2014; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1928; *Protokół z XVII-ej Sesji Rady Opieki Społecznej*, Warszawa 1937; *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Opieki Społecznej w 1935/36 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1936, nr 4.

[J. J.]

PROSWITA – ukraińska organizacja społeczno-oświatowa założona 8.12.1868 we Lwowie z inicjatywy studentów oraz inteligencji ukraińskiej wokół czasopisma „Prawda". Pierwszym prezesem został Andrij Siczyńskyj. Głównym celem działalności Proswity było kształtowanie świadomości narodowej ludności ukraińskiej oraz podniesienie kultury. Fundowano stypendia dla studentów oraz uczniów. Uruchomiono kursy oświatowe dla dorosłych analfabetów, organizowano wykłady i odczyty. Finansowano objazdowych nauczycieli zawodu. Utworzono biblioteki oraz czytelnie. W 1913 towarzystwo prowadziło w Galicji Wschodniej 77 filii oraz 2944 czytelnie. Organizacja wydawała *Kalendarz ilustrowany Towarzystwa Proświta*. Stworzono oraz publikowano podręczniki dla ukraińskich gimnazjów i czytanki dla ukraińskich szkół ludowych. W 1884 powołano towarzystwo „Zorza", które uruchomiło ukraińską rzemieślniczą bursę dla chłopców wiejskich. W 1909 powstała Szkoła Gospodarcza i powiązany z nią Zakład Gospodarczo-Sadowniczy w Miłowaniu. Kształcenie w szkole było bezpłatne. W 1911 powołano pierwszą ukraińską szkołę handlową we Lwowie, w 1912 ukraińską szkołę gospodarstwa domowego dla dziewcząt w Uherce Wieniawskiej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego instytucja skupiła się na działalności kulturalno-oświatowej. Prowadziła własne szkoły, czytelnie oraz domy ludowe. W 1928 w wyniku decyzji władz państwowych zlikwidowano kilkadziesiąt placówek na Wołyniu, a członków aresztowano. Podobnie było w Krzemieńcu i na Polesiu. W latach 30. XX wieku czytelnie organizacji prowadziły 169 ogródków dziecięcych, 150 kółek samokształceniowych oraz 63 kursy dla analfabetów. W 1935 do Proswity należało 306 tys. osób. W 1939 oddziały znajdowały się w 2075 miejscowościach Galicji Wschodniej. W 1939 zlikwidowana przez władze ZSRR. W 1990 reaktywowana na Ukrainie.

Źródła: M. Bednarzak-Libera, *Działalność towarzystw oświatowych wśród chłopów w Europie Środkowej do 1914 roku* [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 1: *Narodziny i rozwój*, red. J. R. Szaflik i in., Pułtusk–Warszawa 2007; M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce Odrodzonej*, Warszawa 1931; I. Hałagida, *„Szpieg Watykanu". Kapłan grecko-katolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa 2008; M. Glogier, *Ukraińskie czasopisma naukowe w międzywojennym Lwowie* [w:] *Lwów miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 1, red. H. W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1995; M. Iwanicki, *Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990*, Siedlce 1991; *Mniejszości narodowe w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe" 1933, nr 5; *Proswita* [w:] *Polska Niepodległa. Encyklopedia PWN*, Warszawa 2008.

[B. P.]

PRÓSZYŃSKI KONRAD – ur. 19.02.1851 w Mińsku, zm. 8.07.1908 w Warszawie; pedagog, działacz oświatowy, autor podręczników, publicysta, wydawca. Ojciec Kazimierza Pró-

szyńskiego, pioniera kinematografii. Tworzył pod pseudonimem Kazimierz Promyk. W latach 1864–1868 przebywał z ojcem na zesłaniu w guberni tomskiej. W 1868 zamieszkał w Warszawie, tam zdał eksternistycznie maturę. Student prawa na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1872–1876. W 1874 prowadził lekcje czytania we wsi Kałuszyn k. Warszawy. Elementarz mający pomóc w nauce, tzw. „elementarz ścienny", namalował na ścianie dworskiej stodoły, która znajdowała się w drodze do kościoła. W 1875 wydał papierową wersję elementarza w formie planszy przeznaczonej do wieszania na ścianę. Współzałożyciel tajnej organizacji Towarzystwa Oświaty Narodowej (1875), której celem było szerzenie oświaty wśród ludu oraz rozpowszechnianie idei patriotycznych i pobudzenie świadomości narodowej. W 1878 założył własną księgarnię nakładczą z możliwością wysyłki pod nazwą Księgarnia Krajowa Konrada Prószyńskiego. Twórca „Gazety Świątecznej" (1881), która skierowana była do polskiej ludności chłopskiej. Publikował teksty z zakresu podstawowej wiedzy o świecie, medycyny, żywienia, prawa, budownictwa, a także pszczelarstwa. W 1893 został laureatem pierwszej nagrody na Konferencji Pedagogicznej w Londynie. Książka *ELEMENTARZ, na którym nauczysz się czytać w 5 lub 8 tygodni* została uznana za najlepszy elementarz świata. Jego pomoce do nauki czytania przyczyniły się do obniżenia poziomu analfabetyzmu na polskiej wsi. Aktywnie interesował się losem polskich chłopów, głównie edukacją dzieci ludności wiejskiej. W celu rozpoznania problemu prowadził badania w terenie. Ich efekty publikował na łamach swoich wydawnictw. W latach 1894–1895 odbył podróż po Grodzieńszczyźnie, Podlasiu i Suwalszczyźnie, dokumentem z wyprawy jest dziennik. W testamencie zapisał 20 tys. zł na założenie w Warszawie domu zarobkowego dla ubogich rzemieślników i robotników.

Źródła: D. Dworakowska, *Konrad Prószyński (1851–1908). Popularyzator literatury – autor elementarzy – redaktor*, „Spotkania Humanistyczne. Międzynarodowy interdyscyplinarny periodyk naukowy" 2014, nr 4; S. Lewicki, *Konrad Prószyński (Kazimierz Promyk)*, Warszawa 1996; S. Lewicki, *O Konradzie Prószyńskim „Promyku" (1851–1908)*, „Ziemia Brańska" 1993, nr 4; L. Postołowicz, J. Szumski, *Dziennik podróży Konrada Prószyńskiego po Grodzieńszczyźnie, Podlasiu i Suwalszczyźnie w latach 1894*–1895, „Studia Podlaskie" 1991, t. 3; K. Prószyński, *Obrazowa nauka czytania i pisania do użytku szkolnego, domowego i jedynie prawdziwa dla Samouków*, Warszawa 1920; K. Prószyński, *Pierwsza książeczka wprawy w czytaniu*, Warszawa 1876; *Konrad Prószyński (kartka jubileuszowa)*, „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej" 1906, nr 1; M. Prószyński, *Konrad Prószyński (Kazimierz Promyk)*, http://www.konradproszynski.pl/ [dostęp 16.05.2023]; E. Skibińska, *Wielki nauczyciel*, „Edukacja Dorosłych" 2010, nr 2; *W kręgu problemów edukacji i dydaktyki polonistycznej na łamach czasopisma „Nowe Tory" (1906–1914): między tradycją a współczesnością*, red. D. Stępień, Łódź 2015.

[A. H.]

PRZECIWDZIAŁANIE PRZEMOCY WOBEC DZIECI W RODZINIE – regulacje prawne i instytucjonalne określone ustawą z 29 lipca 2005 o przeciwdziałaniu przemocy domowej, znowelizowane w 2010 oraz zmienione ustawą z 2023. W ustawie z 2005 ustalono zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej i zasady postępowania wobec osób doznających i stosujących przemoc. Osoba doznająca przemocy uzyskała prawa do: bezpłatnej pomocy w formie poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego, interwencji kryzysowej i wsparcia, ochrony przed dalszymi aktami przemocy, zapewnienie bezpiecznego schronienia, badań lekarskich. Wobec osób stosujących przemoc określono środki zapobiegające kontaktowaniu się z osobami doznającymi przemocy, obowiązkowe programy korekcyjno-edukacyjne, psychologiczno-terapeutyczne, rozwijanie umiejętności samokontroli i rozwiązywania problemów bez przemocy. W 1997 wprowadzono (powszechnie obowiązującą od 1998) Niebieską Kartę, której głównym celem była walka z przemocą w rodzinie. Zobowiązano gminy do tworzenia gminnego systemu przeciwdziałania przemocy, w tym: prowadzenia poradnictwa i interwencji. W 2004 w celu ochrony małoletnich świadków

lub pokrzywdzonych wprowadzono przyjazne dzieciom „Niebieskie pokoje" przesłuchań. W nowelizacji ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 2010 zakazano stosowania kar cielesnych osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad dzieckiem. Ustawą z 2023 termin przemocy domowej zastąpiono przemocą w rodzinie, poszerzono katalog form przemocy o przemoc ekonomiczną i cyberprzemoc, zmieniono zakres podmiotowego zastosowania ustawy. Liczba przypadków przemocy w rodzinie odnotowanych przez policję na podstawie wystawienia Niebieskiej Karty: 2015 – 75 495 (wobec dzieci 17 392), 2020 – 72 601 (wobec dzieci 11 787), 2021– 64 250 (wobec dzieci 11 129), 2022 – 61 645 (wobec dzieci 10 982).

Źródła: *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Poradnik dla konsultantów,* Niebieska Linia, Warszawa 2003; I. Dudzik, G. Bielecka, *Przejawy przemocy domowej w Polsce*, „Edukacja – Terapia – Opieka" 2020, nr 2; *Przemoc w rodzinie – dane od 2012 r.*, https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/201373,Przemoc-w-rodzinie-dane-od-2012-roku.html [dostęp: 6.08.2023]; M. Stożek, *Przemoc w rodzinie. Zapobieganie w świetle przepisów prawa*, Warszawa 2009; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964, nr 9, poz. 59; Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej, DzU 2005, nr 180, poz. 1493; Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, DzU 2010, nr 125, poz. 842; Ustawa z dnia 9 marca 2023 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, DzU 2023, poz. 535.

[A. M.-S.]

PRZEDSZKOLA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – system placówek opieki i wychowania przeznaczony dla dzieci w wieku od 3 do 6 lat. O wprowadzenie obowiązkowego wychowania przedszkolnego dla dzieci apelowano w 1945 w ramach I Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego w Łodzi. Postulat nie został zrealizowany. W 1945 minister oświaty wydał instrukcję w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci placówek. Powstałą spontanicznie sieć placówek od 1950 poddano reorganizacji. Podstawą rozwoju instytucji przedszkoli w PRL stała się **ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961**. Przedszkole określono wówczas jako pierwszy szczebel edukacji w ramach jednolitego systemu oświaty i wychowania. Na tej podstawie opracowano i wprowadzono w życie nowy program wychowania przedszkolnego (1963). Równolegle **Ministerstwo Oświaty** wydało szereg regulacji w zakresie organizacji, w tym statut z 15.02.1965. Rozwój sieci placówek przedszkolnych przebiegał dość powolnie, problem dotyczył zwłaszcza objęcia opieką młodszych dzieci. Pod koniec lat 70. opieką przedszkolną zdołano objąć 94,1% dzieci sześcioletnich, a dzieci trzyletnich 24,9%. W 1987 funkcjonowało w Polsce ponad 26 tys. przedszkoli zapewniających opiekę 415,3 tys. dzieci. Obserwowano wówczas zwiększenie liczby placówek na wsi. Nie udało się natomiast zrealizować postulatów Komitetu Ekspertów z 1973 o maksymalnej liczbie dzieci w grupie (20). Istniało zjawisko ponadnormatywnego przyjmowania dzieci do przedszkoli, które negatywnie odbijało się na poziomie realizacji zadań opiekuńczych, wychowawczych i dydaktycznych. Nadto wcześniejsze jednostronne wymagania (nacisk na wychowanie zdrowotne i funkcje opiekuńczo-wychowawcze) zastąpiono potrzebą wszechstronnego rozwoju i wychowania oraz stymulacją wszystkich sfer osobowości dziecka. Próby reformy systemu do 1989 nie zostały zrealizowane. Zmian dokonano w programie dla dzieci 6-letnich w zakresie elementarnej nauki czytania, przygotowania do nauki pisania i rozumienia pojęć matematycznych.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; Instrukcja z dnia 19 października 1945 r. w sprawie organizacji wychowania przedszkolnego i rozbudowy sieci przedszkolnej w Okręgach Szkolnych, Dz. Urz. Min. Oświaty 1945, nr 6, poz. 254; Komunikat o ukazaniu się w druku broszury p.t. Wytyczne w sprawie reorganizacji przedszkoli, cz. I, Dz. Urz. Min. Oświaty 1950, nr 7, poz. 114; K. Lubomirska, *Przedszkole rzeczywistość i szansa*, Warszawa 1994; *Rozwój oświaty w Polsce w latach 1976–1978*, Warszawa 1979; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, poz. 160, nr 32;

Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.

[K. Ch.]

PRZEDSZKOLA W PGR – placówki opieki nad dzieckiem organizowane na wsi przez państwowe gospodarstwa rolne w okresie Polski Ludowej. Ustawą z 21.07.1950 o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955 ustalono wzrost zatrudnienia kobiet w tzw. gospodarce socjalistycznej. Zarządzeniem Ministra Oświaty w 1950 przeprowadzono reorganizację sieci przedszkoli, w celu realizacji założeń planu 6-letniego. W instrukcji Ministra Oświaty z 19.04.1951 w sprawie organizacji przedszkoli wprowadzono nowy podział przedszkoli, wśród których wyodrębniono przedszkola w PGR, oraz określono ich tryb pracy. Prowadzenie placówek przedszkolnych przez państwowe gospodarstwa rolne, zgodnie z polityką prowadzoną przez władze, miało służyć procesowi kolektywizacji wsi, zwiększeniu zatrudnienia kobiet wiejskich i indoktrynacji dzieci. Przedszkola miały działać przez 10 miesięcy rocznie, od lutego do listopada. W zależności od pory roku wyznaczono określony czas pracy dziennej: zajęcia przez 5 godzin (luty, marzec, kwiecień, listopad), 9 godzin (maj, wrzesień, październik), 10 godzin (czerwiec, lipiec sierpień). Dzieci miały mieć zapewnione 3 posiłki w czasie 9-godzinnych zajęć. W latach 1956–1960 sieć przedszkoli odnotowała tendencję malejącą. W wyniku decentralizacji placówki przedszkolne zostały uzależnione organizacyjnie i finansowo od zarządów gospodarstw. Liczba placówek wraz z liczbą uczęszczających dzieci zmniejszyła się z 705 przedszkoli z obłożeniem 16 015 miejsc w 1956 do 112 przedszkoli z 2598 miejscami w 1959. Niewielki wzrost placówek odnotowano w 1960, funkcjonowały wówczas 143 przedszkola dla 3433 dzieci. W 1972 było 1116 placówek PGR łącznie z przedszkolami specjalistycznymi, na ogólną liczbę 2736 państwowych gospodarstw rolnych. Przedszkolna opieka nad dzieckiem na wsi nie zaspokajała potrzeb rodzin. Po 1989 placówki prowadzone przez państwowe gospodarstwa rolne zostały skomunalizowane lub zamknięte wraz z likwidacją instytucji prowadzących.

Źródła: Instrukcja z dnia 19 kwietnia 1951 r. (Nr IIWP-2672/51) w sprawie organizacji przedszkoli, Dz. Urz. M. Ośw. 1951, nr 8, poz. 86; A. Ulman, *Gdy PGR prowadzi przedszkole…*, „Zbliżenia" 1981, nr 13; M. Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej". Ideologizacja instytucji 1944–1965*, Warszawa 2019; Z. Woźnicka, *Projekt reorganizacji przedszkoli*, „Wychowanie w Przedszkolu"1957, nr 4; Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.

[M. N.]

PRZEDSZKOLA SPECJALNE – placówki opiekuńcze, wychowawcze i edukacyjne przeznaczone dla dzieci z różnymi niepełnosprawnościami. W toku specjalizacji wyodrębniły się placówki (względnie oddziały) dla dzieci niewidomych, głuchych, upośledzonych umysłowo oraz przewlekle chorych lub niepełnosprawnych fizycznie (zwykle przy szpitalach i sanatoriach). Rozwój placówek przedszkolnych dla dzieci niepełnosprawnych w PRL napotykał na znaczne problemy natury lokalowej i finansowej. Postępował wolno, nie nadążając nawet za borykającym się z podobnymi problemami szkolnictwem specjalnym dla dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Istotne znaczenie miały również kwestie kulturowe (wychowanie w rodzinie). W 1956 do przedszkoli uczęszczało 0,011% dzieci niepełnosprawnych (nie wliczając przewlekle chorych). W zasadzie przedszkola zlokalizowane były głównie przy sanatoriach i prewentoriach. Opiekę nad dziećmi przedszkolnymi, w pewnym zakresie, realizowały też zakłady zamknięte przeznaczone dla dzieci niepełnosprawnych. Brak systemu przedszkoli negatywnie wpływał na dostępność do szkół specjalnych (przedszkola pełniły funkcje profilaktyczne i terapeutyczne). Na koniec 1956 istniało 99 przedszkoli, do których uczęszczało 6870 dzieci. Działały mianowicie: 2 placówki dla niewidomych (18 dzieci); 5 dla niesłyszących (123 dzieci); 4 dla niepełnosprawnych umysłowo (117 dzieci); 85 dla przewlekle chorych (6434 dzieci); 3 dla niepełnosprawnych fizycznie (178 dzieci). W 1963 działało 106 placówek dla 6535 dzieci (2 dla niewidomych, 2 dla niesłyszących). W 1973 istniało 100 przedszkoli specjalnych, z których korzy-

stało 5091 dzieci (w tym 82 miejskich). Liczba dzieci w placówkach wynosiła 5073 (w miejskich – 4149). W 1983 działały 122 przedszkola specjalne, z których korzystało 5635 dzieci. W 1990 odnotowano 141 placówek dla 5768 dzieci.

Źródła: J. Doroszewska, *Pedagogika specjalna*, t. 1, Wrocław 1989; O. Lipkowski, *Stan i potrzeby szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce*, „Szkoła Specjalna" 1960, nr 1; O. Lipkowski, *Trochę liczb dotyczących szkolnictwa specjalnego w Polsce*, „Szkoła Specjalna" 1957, nr 2; J. Nowakowski, *Reforma szkolna a szkolnictwo specjalne*, „Szkoła Specjalna" 1963, nr 2; *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973; Rocznik statystyczny szkolnictwa 1973/1974, Warszawa 1974; Rocznik statystyczny szkolnictwa 1984/1985, Warszawa 1985; Rocznik statystyczny szkolnictwa 1990/1991, Warszawa 1991.

[K. Ch.]

PRZEDSZKOLA W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – instytucja opieki i wychowania dzieci w wieku od 3 do 6 lat (w myśl przepisów reformy szkolnictwa z 1932). W międzywojennej Polsce instytucje opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym określane były tradycyjnie jako **ochronki** lub przedszkola. W praktyce trudno oddzielić te dwie instytucje od siebie, natomiast zauważalny był proces przekształcania ochronek na przedszkola. Przedszkole nawiązywało do ogródków freblowskich i montessoriańskich, w których oprócz opieki poprzez zabawę rozwijano fizyczną i psychiczną strukturę dziecka. W 1919 podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego utworzono Sekcję Wychowawczyń Przedszkoli i podjęto aktywność na rzecz uznania przedszkola za placówkę oświatową. Formalnie nazwa „przedszkole" pojawiła się w ustawie z 11.03.1932 (reforma jędrzejewiczowska), w której ustalono miejsce tej instytucji w systemie szkolnictwa. Sama nazwa proponowana była już w 1922, ale ostatecznie z niej się wycofano. Tuż przed reformą szkolnictwa (1931/1932) odnotowano istnienie 1920 placówek (ochrony i przedszkola), w których opiekowano się 103,7 tys. dzieci. Większość placówek znajdowała się w miastach – 1220. Kluczowe dla rozwoju przedszkoli były ustawy: o ustroju szkolnictwa i jednocześnie przyjęta ustawa o prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych, w wyniku których nastąpiła konsolidacja opieki i nadzoru na szkolnictwem w ręku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przepisy wyznaczyły podstawową rolę przedszkoli jako zakładów oświatowo-wychowawczych, które poprzedzały szkołę podstawową i do niej przygotowywały. Zlikwidowano dowolność w zakładaniu i prowadzeniu placówek (określono wiek dzieci, warunki zakładania, stosunki między pracownikami, organizację nadzoru), ujednolicono system kształcenia wychowawczyń. Nie sprecyzowano zaś podmiotów odpowiedzialnych za zakładanie i utrzymanie placówek. W 1938/39 odnotowano 1506 przedszkoli opiekujących się 74,8 tys. dzieci.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, cz. 1, Warszawa 1978; J. Chodakowska, *Wychowanie przedszkolne (1918–1939)* [w:] *Historia wychowania, wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1984; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160; M. Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; U. Wróblewska, *Wychowanie przedszkolne w Drugiej Rzeczypospolitej. Między teorią, praktyką i niedocenionym dziedzictwem pedagogicznym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2021, t. 41, nr 1.

[K. Ch.]

PRZEDSZKOLA WIEJSKIE – placówki opieki i wychowania przeznaczone dla dzieci w wieku od 3 do 6 lat funkcjonujące na wsi i działające na odrębnych zasadach niż przedszkola miejskie. Po II wojnie światowej placówki przedszkolne na wsi powstawały spontanicznie i były prowadzone przez różne organizacje, w tym m.in. **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, działające do 1949. W 1950 minister oświaty rozpoczął proces reorganizacji i ujednolicenia sieci celem „dopasowania czasu trwania zajęć przedszkolnych do czasu zatrudnienia kobiet". Wedle instrukcji z 1951 przedszkole wiejskie miało być placówką realizującą opiekę w okresie 10 miesięcy, z zasady 5 godzin dziennie (istniała możliwość przedłużenia

zajęć do 9 godzin w ciągu 4 miesięcy najintensywniejszych robót polowych, pod warunkiem zapewnienia w tym okresie dzieciom żywienia przez rodziców). Do przedszkoli wiejskich należy zaliczyć również przedszkola w państwowych gospodarstwach rolnych, dziesięciomiesięczne, o dziennym czasie pracy zróżnicowanym w zależności od pory roku. Równolegle uregulowano zasady odpłatności, odmienne dla dzieci chłopów w zależności od przychodowości gospodarstwa oraz dla dzieci członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych, dla których obowiązywała najniższa stawka. Wydatki osobowe personelu pedagogicznego i administracyjno-gospodarczego, wszystkie wydatki rzeczowe, nakłady majątkowe obciążały państwo. Obciążenie kosztami wyżywienia rodziców spowodowało zmniejszenie liczby dzieci uczęszczających do przedszkoli, zwłaszcza po 1956. Od 1954 na podstawie zalecenia Ministra Oświaty powierzano też niekiedy przedszkolom opiekę nad dziećmi w wieku od 1,5 do 3 lat. W 1955 wydano szczegółowe wytyczne wychowawcze dla tego typu placówek. Wraz z wprowadzeniem **ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961** przedszkola wiejskie (na wsi) uległy reorganizacji i uelastycznieniu celem realizacji zadania przygotowania dzieci do szkoły. Od 1965 obowiązywał jednolity statut przedszkola. Intensywniejszy rozwój placówek można było zaobserwować w latach 80. XX wieku.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; Komunikat o ukazaniu się w druku broszury p.t. *Wytyczne w sprawie reorganizacji przedszkoli*, cz. I, Dz. Urz. Min. Oświaty 1950, nr 7, poz. 114; K. Lubomirska, *Przedszkole rzeczywistość i szansa*, Warszawa 1994; Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160; Z. Woźnicka, *Wychowanie przedszkolne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972; Zarządzenie Ministra Oświaty z 21 IV 1954 w sprawie udzielenia spółdzielniom produkcyjnym pomocy w organizacji opieki nad dzieckiem, Dz. Urz. Min. Ośw. 1954, nr 6, poz. 48.

[K. Ch.]

„PRZEDSZKOLE” – pismo wydawane w latach 1933–1939, organ Sekcji Wychowawczyń Przedszkoli Związku Nauczycielstwa Polskiego. Periodyk ukazywał się początkowo jako miesięcznik, a następnie jako dwumiesięcznik (1938/1939). Pismo stawiało sobie „zadanie szerzenie idei wychowania przedszkolnego, omawianie celów i organizacji przedszkola, zaznajamianie pracowniczek przedszkolnych z ruchem na tem polu w kraju i zagranicą, tak w dziedzinie pracy w samem przedszkolu, jak też i pod względem organizacji zawodowej”. Struktura pisma ulegała zmianom. Do stałych elementów należy zaliczyć: wstępne artykuły redakcyjne, rozprawy i artykuły naukowe, dział informacyjny (w zakresie systemów i metod wychowania przedszkolnego na świecie), dział metodyczno-praktyczny, „Z życia przedszkoli”, „Z życia Sekcji”, „Przegląd wydawnictw”. W wydaniach z okresu 1938/1939 pojawiły się: „Wiadomości z Polski” i „Wiadomości z zagranicy”. Redakcją kierowała Lucyna Sekowska. Redakcja pisma zlokalizowana była w Warszawie przy ul. Smulikowskiego 1, drukarnia – Zakłady Graficzne „Nasza Drukarnia” przy ul. Siennej 15. Wydawcą z ramienia ZNP był Stanisław Machowski. Czasopismo dla członkiń Sekcji Wychowawczyń ZNP było bezpłatne. Publikowano przede wszystkim artykuły związane z kształceniem i dokształcaniem nauczycieli, organizacją przedszkola, zagranicznymi wzorcami edukacji przedszkolnej, metodami pracy z dzieckiem, sprawami higieny i zdrowia dziecka, a także komunikaty, okólniki i rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Do pisma dołączano również bezpłatne dodatki (zwykle o charakterze metodycznym). Publikowali w piśmie praktycy i teoretycy, głównie pedagodzy, psycholodzy i lekarze pediatrzy m.in.: **Jan Bogdanowicz**, **Stefan Baley**, **Marceli Gromski**, Maria Grzywak-Kaczyńska, **Stefan Szuman**, Sergiusz Hessen, Stefan Truchim, Stefan Błachowski, Zofia Żukiewiczowa, Adam Charszewski, Stefan Siennicki, Helena Miller, Wiktoria Kujawska, Aniela Szumińska, Edmund Dąbrowski.

Źródła: *Czasopiśmiennictwo okresu Drugiej Rzeczypospolitej jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010; J. Hellwig, *„Przedszkole” – czasopismo ruchu wychowania przedszkolnego w okresie międzywojennym*, „Prze-

gląd Historyczno-Oświatowy" 1990, nr 1; J. Sosnowska, *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej* [w:] *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016.

[K. Ch.]

„PRZEGLĄD PEDAGOGICZNY" – warszawskie czasopismo pedagogiczne wydawane w latach 1882–1939, adresowane głównie do nauczycieli i wychowawców. Periodyk dotyczący problematyki wychowania szkolnego i domowego. Ukazywał się też jako: „Szkoła Polska" (1905–1907), „Sprawy Szkolne" (od 1908), „Wychowanie w Domu i w Szkole" (1916). Po powrocie do tytułu „Przegląd Pedagogiczny" zmianie ulegały podtytuły: Organ Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego (1917), Organ Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (1920). Miesięcznik (od 1916), kwartalnik (od 1922), tygodnik (1926), dwutygodnik (od 1937). Funkcję redaktorów pełnili: Eugeniusz Babiński (1882–1886), Florian Łagowski (1886–1890), **Jan Władysław Dawid** (1890–1897), Bogdan Nawroczyński (1916–1919), Tadeusz Łazowski (1919), Władysław Kopczewski (1919–1920), Tadeusz Świętochowski (1921), Lucjan Zarzecki (1922–1924), Wiktor Wąsik (1925), Henryk Galle (1926–1936), Maksymilian Tazbir (1936–1939). Na łamach pisma publikowali pedagodzy i naukowcy, w tym: Ludwik Jaxa-Bykowski, Antoni Karbowiak, Zenon Klemensiewicz, Henryk Rowid, Paweł Sosnowski, Aniela Szycówna, **Henryk Wernic**, Lucjan Zarzecki. Czasopismo składało się z działów dotyczących m.in. kwestii wychowawczych, psychologii, nauczania pedagogiki, wychowania fizycznego, wychowania moralnego. Publikowało też doniesienia oświatowe z zagranicy, poradnik wychowawczy zawierający odpowiedzi na pytania czytelników, rozporządzenia rządowe. W artykułach zwracano uwagę na rolę i znaczenie zabawy indywidualnej i zbiorowej w życiu dziecka, popularyzowano ideę ogródków dziecięcych oraz rekreacji fizycznej dzieci i młodzieży, doskonalenie zawodowe nauczycieli. Czasopismo zawierało bezpłatne dodatki np. odcinkowe podręczniki „Nauka o rzeczach", „Wychowanie chłopca", „Metodyczny kurs nauk". Ponadto dołączano „Sprawozdania Roczne Zarządu Głównego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych" (1927–1939), „Kultura i Wychowanie" (1933–1939). Periodyk wznowiono jako kwartalnik resortowego Instytutu Pedagogicznego w Warszawie (1970–1975).

Źródła: J. Durka, *Wybrane problemy z działalności wydawniczej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2014; W.J. Dyner, *Wpływ „Przeglądu Pedagogicznego" na rozwój idei pedagogicznej w Polsce w latach 1882–1905*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych" 1975, nr 20; D. Grabowska, *„Przegląd Pedagogiczny" okresu II Rzeczypospolitej wobec projektów reform kształcenia nauczycieli*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2015, t. 31; K. Kadzidłowska, *„Przegląd Pedagogiczny"* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; T. Kamiński, *„Przegląd Pedagogiczny" (1882–1905). Zarys monograficzny*, Wrocław 1978; Z. Kmiecik, *Z dziejów „Przeglądu Pedagogicznego" 1882–1905* [w:] *Rozprawy z dziejów oświaty*, t. 14, Warszawa 1971; I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945*, Kielce 2000.

[M. N.]

„PRZEGLĄD SPOŁECZNY" – miesięcznik ukazujący się w latach 1927–1939 we Lwowie z podtytułem: miesięcznik poświęcony zagadnieniom pracy społecznej i opieki nad dzieckiem. Początkowo organ Centralnego Komitetu Opieki nad Żydowskimi Sierotami we Lwowie, od nr. 2 z 1929 Związku Towarzystw Opieki nad Żydowskimi Sierotami i Opieki nad Dziećmi Rzeczypospolitej Polskiej w Warszawie. Periodyk uzyskał wówczas zasięg ogólnopolski. Redakcja początkowo mieściła się przy ul. Mickiewicza 1, później kilkakrotnie zmieniano lokalizację. Redaktorem naczelnym był Leon Weinstock, od nr. 9 z 1929 – Józef Kohn. Struktura pisma ewoluowała, stałym jej elementem była część, w której ogłaszano artykuły i rozprawy. Nadto w periodyku systematycznie publikowano: Kroniki: krajową i zagra-

niczną, Przegląd ustawodawstwa, Wiadomości z centrali związku, Przegląd czasopism. W piśmie prezentowano osiągnięcia pedagogiki „nowego wychowania", publikowano artykuły z praktycznymi wskazówkami realizacji hasła „nowego wychowania", artykuły o treści ogólnospołecznej, społeczno-pedagogicznej, dotyczące higieny, pomocy dzieciom (zwłaszcza sierotom), przegląd ustawodawstwa, odnotowywano działalność organizacji i różne wydarzenia z zakresu działalności Związku, krótką kronikę wydarzeń zagranicznych, recenzowano wybrane publikacje. Na łamach czasopisma odnotowywano działania opiekuńcze głównie z Galicji Wschodniej i Zachodniej, Polesia, Wołynia, dawnej Kongresówki, a także Białegostoku i Wilna. W „Przeglądzie Społecznym" publikowali m.in.: Leon Gutman, Michał Friedländer, Lazar Schächner, Herman Sternbach, Debora Vogelówna, Karol Klein, Leopold Blaustein.

Źródła: M. Łapot, *„Nowe wychowanie" na łamach lwowskiego „Przeglądu Społecznego" (1927–1939)*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Pedagogika" 2003, nr 12; *Nasze drogi*, „Przegląd Społeczny" 1927, nr 1; *Od Wydawnictwa*, „Przegląd Społeczny" 1929, nr 2; „Przegląd Społeczny" 1927–1939.

[K. Ch.]

PRZEWŁOCKI JAN – ur. 8.06.1910 w Wojciechowicach, zm. 22.10.1986; pionier rozwoju rodzinnych form opieki nad dzieckiem osieroconym, działacz społeczny. Realizator idei **Kazimierza Jeżewskiego**. Studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim. Zaangażowany w działalność **Towarzystwa Gniazd Sierocych**, w którym pełnił funkcję sekretarza (1938–1948). Podczas II wojny światowej wspierał Gniazda oraz Bursy Sieroce, pomagając w ratowaniu dzieci, w tym żydowskiego pochodzenia, od wywożenia do obozów koncentracyjnych. Uczestnik powstania warszawskiego, więziony. Po uwolnieniu i powrocie do Polski (1945) na nowo podjął pracę w Towarzystwie Gniazd Sierocych. Przewodniczący warszawskiego **Koła Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego** (1957–1986), działającego według statutu **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Inicjator utworzenia Komitetu im. Kazimierza Jeżewskiego przy Zarządzie Głównym TPD (1958). Przyczynił się do powołania Fundacji im. K. Jeżewskiego (1986). Pracownik: Towarzystwa Wiedzy Powszechnej (1951–1958), Centralnej Poradni Amatorskiego Ruchu Artystycznego (1958–1960) oraz Domu Kultury Dzieci i Młodzieży Muranów (1959–1960). Członek Zarządu TPD (1960). Sekretarz Rady Społecznej pierwszego w Polsce Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego. Współtwórca i kierownik Działu Rodzin Zastępczych (1965–1975), funkcjonującego w ramach ośrodka. Zaangażowany w utworzenie Działu Rodzinnych Domów Dziecka (1968). Pracował nad organizacją rodzinnych domów dziecka przeznaczonych dla rodzeństw i dzieci starszych. Statut domów został zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania (1976). Uczestnik prac nad regulacjami w zakresie powierzania dzieci, w efekcie których do kodeku rodzinnego i opiekuńczego wprowadzono zmiany dotyczące adopcji pełnej i zgody blankietowej (1964). Autor wielu prac, w tym opublikowanych na łamach czasopisma **„Przyjaciel Dzieci"**. Odznaczony m.in. Orderem Uśmiechu; Honorowy członek TPD.

Źródła: Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, M. Śmigaj, *Zarys życia i działalności Jana Przewłockiego, na tle pracy koła TPD im. Kazimierza Jeżewskiego*, Warszawa 1991; Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, V A3, 7, Teczka poświęcona Janowi Przewłockiemu; A. Kelm, *Jeżewski Kazimierz (1877–1948): wychowawca, twórca gniazd sierocych*, „Praca Socjalna" 2018, nr 1; H. Kmiotek, E. Malicka, M. Stupak, *50 lat działalności Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie*, „Przyjaciel Dzieci" 2011, nr 1–6; E. Malicka, *Jan Przewłocki (1910–1986)*, „Przyjaciel Dziecka" 2016, nr 1–6; J. Przewłocki, *O rodzinach zastępczych, czyli opiekuńczych*, „Przyjaciel Dziecka" 1969, nr 3; J. Przewłocki, *Przewłocki Jan Józef*, http://www.*nekrologi-baza*.pl/zlista/319 [dostęp: 20.03.2023].

[M. N.]

„PRZEWODNIK SPOŁECZNY" – miesięcznik ukazujący się w latach 1919–1939 w Poznaniu (również w Warszawie i Lublinie) z podtytułem:

miesięcznik poświęcony kierownictwu stowarzyszeń polskich. Wydawany przez Zjednoczenie Stowarzyszeń Robotników Chrześcijańskich, Zjednoczenie Stowarzyszeń Kobiet Pracujących oraz Zjednoczenie Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej. Od 1926 wydawany przez Szkołę Społeczną w Poznaniu (od nr 8/9 z 1927 przez **Katolicką Szkołę Społeczną w Poznaniu**). Od 1926 numeracja od stycznia (nr 1) do grudnia. Początkowo nr 1 ukazywał się w październiku, nr 12 we wrześniu kolejnego roku. Redagowany przez ks. Henryka Hilchena, od numeru 1 z 1920 (październik) przez ks. Edwarda Kozłowskiego. Adres redakcji: ul. Św. Marcin 69, Poznań. Drukowany w Drukarni i Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. Na strukturę pisma składały się działy: „Rozprawy", „Wykłady i odczyty", „Dział organizacyjny", „Przegląd Społeczny" (kronika międzynarodowa) „Dział recenzyjny", „Sprawozdania". Periodyk miał charakter popularno-społeczny o charakterze instrukcyjno-organizacyjnym. Zasadniczym celem „Przewodnika Społecznego" była popularyzacja nauki społecznej Kościoła w duchu encykliki *Rerum novarum*. W miesięczniku podejmowano z reguły zagadnienia związane z działalnością stowarzyszeń religijno-oświatowych, stowarzyszeń społecznych, chrześcijańskiego ruchu związków zawodowych, międzynarodowych organizacji pracy, jak również różnorodnych problemów społecznych w Polsce i na świecie (bezrobocie, czas pracy, płace, związki zawodowe, opieka społeczna). Istotnym tematem była Akcja Katolicka. W piśmie publikowali m.in.: ks. Stanisław Adamski, ks. Aleksander Wóycicki, ks. Antoni Szymański, Cezary Łągiewski, ks. Andrzej Mytkowicz, ks. E. Kozłowski.

Źródła: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944,* Lublin 1981; *„Przewodnik Społeczny" 1919–1939*; C. Strzeszewski, *Katolickie czasopiśmiennictwo społeczne w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1978, t. 6; K. Turowski, *Katolicka myśl społeczna w polskich czasopismach katolickich w latach 1918–1939*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1975, t. 3.

[K. Ch.]

„PRZYJACIEL DZIECI" – wychodzący od 1927 dodatek do „Robotnika", organu Polskiej Partii Socjalistycznej. Redagowany przez **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W latach 30. XX wieku redakcja działała w Warszawie przy ul. Czerwonego Krzyża 20. Dodatek miał charakter niedzielny. Tytuł nawiązywał do jednego z ważniejszych czasopism (tygodnika) przeznaczonych dla dzieci i młodzieży ukazującego się przed I wojną światową w Warszawie o charakterze moralizatorskim, dostarczającym dzieciom z zaboru rosyjskiego zasobu wiedzy historycznej, geograficznej oraz o charakterze obywatelskim. Kilkustronicowe pismo dodawane do „Robotnika" zawierało teksty przeznaczone dla dzieci w formie bajek, krótkich opowiadań i wierszy. Miało charakter ilustrowany. Pismo zawierało treści o lewicowym, socjalistycznym światopoglądzie. Grupą docelową były dzieci ze środowisk robotniczych. Podejmowano m.in. zagadnienia pracy, strajku, własności, opłat za edukację. Zagadnienia społeczne przedstawiano w perspektywie konfliktu klasowego. Akcentowano w tekstach, często ilustrując, hasła ruchu, m.in.: „Pracy dla naszych rodzin", „Chcemy szkoły dla wszystkich dzieci", „Niech żyje 1 maj". Zdarzały się artykuły o organizacjach socjalistycznych i wybranych postaciach ruchu. W okresach świątecznych, mimo wyraźnej socjalistycznej proweniencji pisma, zauważano wydarzenia religijne. Przedstawiane były one jednak w formie świeckiej (choinka, Boże Narodzenie, Wigilia, Wielkanoc). Ostatnie strony stanowiły niewielką kronikę wydarzeń zwykle „Z życia czerwonego harcerstwa". Niekiedy publikowano listy młodych czytelników. Pismo krótko ukazywało się również po II wojnie światowej.

Źródła: J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży. Część pierwsza: 1918–1945*, Kraków 1990; *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Kielce 1982; „Przyjaciel Dzieci" 1927–1948; *Rozprawy z historii literatury dla dzieci i młodzieży*, Studia Pedagogiczne PAN, Wrocław 1958, t. V; B. Tylicka, G. Leszczyński, *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, Wrocław 2003.

[K. Ch.]

„PRZYJACIEL DZIECKA" – czasopismo społeczno-pedagogiczne wydawane od 1957 przez Zarząd Główny **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** z siedzibą w Warszawie, poświęcone szeroko rozumianej opiece nad dzieckiem w Polsce oraz działaniom o charakterze profilaktycznym i edukacyjnym. W czerwcu 1957 ukazał się pierwszy numer pisma. W latach 1962–1967 wydawano też dodatek „Zajęcia, gry, zabawy". W latach 1967–2001 pismo zawierało samoistną wkładkę dla dzieci i młodzieży „Wesołe Podwórka", zawierającą propozycje gier planszowych, krzyżówek, łamigłówek. Od 1973 opatrzone podtytułem „Miesięcznik Zarządu Głównego TPD". Czasopismo było redagowane m.in. przez: **Stanisława Tułodzieckiego**, **Irenę Chmieleńską**, **Marię Łopatkową**, **Wacława Winkla**, J. Klimę, Grażynę Rolicką, Irenę Malanowską. Od 2008 pismo jest dostępne w formie elektronicznej. Skierowane jest do środowiska pedagogicznego, nauczycieli, rodziców, osób niepełnosprawnych, działaczy społecznych, organizacji pozarządowych. Wśród czytelników „Przyjaciela Dziecka" znajdują się osoby zrzeszone w specjalistycznych kołach TPD, w tym grupy samopomocowe osób z niepełnosprawnościami, podopieczni warsztatów terapii zajęciowej i środowiskowych domów samopomocy, a także Centrum Rehabilitacji Edukacji i Opieki „Helenów" z młodzieżą uczącą się, ze sprzężonymi niepełnosprawnościami narządów ruchu, asystenci wraz z kadrą pedagogiczną. Czasopismo opisuje zadania realizowane na rzecz niepełnosprawnych, a także pełni funkcję informacyjną na temat działań realizowanych przez TPD na obszarze Polski. Na łamach „Przyjaciela Dziecka" publikowane są artykuły m.in. na temat chorób wśród dzieci oraz porady dla rodziców ze wskazówkami pedagogicznymi.

Źródła: E. Dębska, *Cukrzyca u dziecka*, „Przyjaciel Dziecka" 2008, nr 1–6; *Międzynarodowa Federacja Przyjaciół Dzieci*, „Opieka, Wychowanie, Terapia" 2008, nr 3–4; *Przyjaciel Dziecka – czasopismo dla osób niepełnosprawnych ich rodzin i środowiska, opis projektu*, *https://zg.tpd.org.pl/images/pdf/Przyjaciel_Dziecka/PRZYJACIEL%20DZIECKA%20-*czasopismo%20dla%20os%C3%B3b%20niepe%C-5%82nosprawnych%20i%20%C5%9Brodowiska%20-%20opis%20projektu.pdf [dostęp: 1.12.2023]; *Przyjaciel Dziecka: pismo Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, http://katalog.nukat.edu.pl/lib/item?id=chamo:18410&fromLocationLink=false&theme=nukat [dostęp: 15.11.2023]; L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci*, Warszawa 2009.

[M. N.]

„PRZYJACIELE DZIECI ULICY" – program **Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego im. Kazimierza Lisieckiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Przyjaciele dzieci ulicy to pedagodzy (streetworkerzy) przyjmujący rolę rzeczników dzieci i mający za zadanie nawiązać kontakt z dziećmi i młodzieżą, poznać ich środowisko, problemy i zaproponować profesjonalną i anonimową pomoc. Pracują tam, gdzie nie ma ognisk środowiskowych TPD ani innej stacjonarnej formy organizacji czasu wolnego. Grupą docelową są „dzieci ulicy" spędzające dużo czasu w niekontrolowanym środowisku, których rodzice nie spełniają podstawowych funkcji opiekuńczych i wychowawczych. Przyjaciele dzieci ulicy podejmują interwencje, służą radą, pomocą, inicjują właściwe i pożądane zachowania, wspierają w sytuacjach kryzysowych. Nie organizują grup, swoją pracę i metody dostosowują do lokalnych potrzeb, nawiązują kontakt w terenie, na którym przebywają dzieci. Nie biorą odpowiedzialności za zachowanie wychowanków, spełniają funkcję towarzysza i doradcy. Celami projektu było zmniejszenie i złagodzenie występowania drastycznych zachowań z udziałem małoletnich; poprawa bezpieczeństwa przechodniów i osób częściej przebywających w rejonie działania pedagogów; poprawa sytuacji osobistej i szkolnej dzieci objętych programem; zmniejszenie ingerencji służb porządkowych i wymiaru sprawiedliwości w sprawy dzieci. Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizującego zatrudnił pilotażowo (od grudnia 1996 do czerwca 1997) 5 pedagogów ulicznych. Pracowali w wymiarze co najmniej 12 godzin tygodniowo, nawiązali kontakt łącznie z około 420 dziećmi w wieku od 3 do 20 lat. Komitet organizował Forum poświęcone przyjaciołom dzieci ulicy, na którym poruszano te-

maty m.in. etyki zawodowej pedagogów, współdziałania organizacji samorządowych, rządowych i pozarządowych, braki warunków do rozwoju dziecka.

Źródła: *Dajmy dzieciom szansę. 15 lat Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego*, „Nasz Animator" 2008, nr 3–4; K. Kołbyk, *Wychowawca czy dobry wujek? – rola pedagoga ulicy w środowisku lokalnym*, „Przegląd Pedagogiczny" 2013, nr 1; I. Ramik-Mażewska, *"Dzieci ulicy": problematyka (nie)nowa w pedagogice specjalnej*, „Niepełnosprawność" 2013, nr 12.

[A. M.-S.]

PRZYSPOSOBIENIE DZIECKA – formalne uznanie osoby małoletniej za własne dziecko. Przysposobić można dziecko od 6 tygodnia do 18 roku życia. Zgodnie z prawem rodzinnym z 1946 do przysposobienia dochodziło w drodze umowy między przysposabiającym a przysposabianym, zawieranej przed notariuszem lub władzą opiekuńczą. System adopcji ustanawianej przez sąd został przyjęty w kodeksie rodzinnym z 1950, który w art. 67 przewidywał, że przysposobienie następuje przez orzeczenie władzy opiekuńczej na żądanie przysposabiającego. Zasady przysposobienia regulował **kodeks rodzinny i opiekuńczy** z 1964. Przysposabiający powinien: mieć pełnię praw obywatelskich, posiadać kwalifikacje osobiste i stabilną sytuację materialną, uzyskać opinię kwalifikacyjną ośrodka adopcyjnego i świadectwo ukończenia odpowiedniego szkolenia. W **Europejskiej Konwencji o Przysposobieniu Dzieci** określono wiek przysposabiającego – nie niższy niż 21 lat i nie wyższy niż 35 lat, chyba, że występują uzasadnione okoliczności lub przysposabiającym jest ojciec lub matka dziecka. Przysposobienie ma charakter bezterminowy. Celem przysposobienia jest dobro dziecka i stworzenie mu środowiska opiekuńczo-wychowawczego zastępującego rodzinę naturalną. Formy przysposobienia: 1) pełne – przysposobiony staje się członkiem rodziny przysposabiającego; 2) niepełne – powstanie stosunku rodzinnego między przysposabianym i przysposabiającym; 3) całkowite (anonimowe) – możliwe, kiedy rodzice dziecka przed sądem opiekuńczym wyrażą zgodę na przysposobienie swego dziecka w przyszłości (bez wskazania osoby przysposabiającej). Przysposobienie może być dokonane przez małżonków – tzw. przysposobienie wspólne, dzięki którym oboje nabywają władzę rodzicielską i obowiązek alimentacyjny. W 2019 i 2020 najwięcej orzeczeń przysposabiających dotyczyło dzieci małoletnich do pierwszego roku życia (12%) oraz do drugiego roku życia (12,6%). Liczba wniosków o przysposobienie dzieci złożona w sądach w 2019 wynosiła 2839, w 2020 – 2820, w 2021 – 2820.

Źródła: Europejska Konwencja o przysposobieniu dzieci, sporządzona w Strasburgu dnia 24 kwietnia 1967 r., DzU 1999, nr 99, poz. 1157; I. Kacprzak, *Coraz mniej porzuconych dzieci z szansą na nowy dom*, https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art367693-31-coraz-mniej-porzuconych-dzieci-z-szansa-na-nowy-dom [dostęp: 10.12.2023]; *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w* 2020 r., GUS, Warszawa 2021; *Przysposobienie i piecza zastępcza w Polsce,* Warszawa 2021; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, DzU 1964, nr 9, poz. 59; Z. Ziembiński, *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka,* Warszawa 1956.

[A. M.-S.]

PRZYTULISKO DLA DZIECI WYZNANIA MOJŻESZOWEGO W ŁODZI – instytucja dobroczynna działająca w ramach **Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Sierotami** powstałego w 1907. Dom Sierot mieścił się przy ul. Północnej 38. Jego fundatorami byli Henryk i Zofia Hirszbergowie. Dom połączył działalność istniejących wcześniej przytułku dla dziewcząt i przytułku dla osieroconych chłopców. Uroczyste otwarcie Domu Sierot nastąpiło 19.04.1914. Budynek przeznaczony był dla 170 dzieci i miał nowoczesne wyposażenie: centralne ogrzewanie, oświetlenie elektryczne, a także aparaturę wodno-kanalizacyjną. Poza podstawowymi pomieszczeniami, jak sypialnie, jadalnie i łazienki, znajdowały się także pokoje izolacyjne oraz plac zabaw. W Domu Sierot mogły przebywać dzieci w wieku od 3 do 18 lat. Celem placówki było prowadzenie podstawowej edukacji osieroconych dzieci i umieszczanie ich w placówkach szkolnych, by w przyszłości mogły zacząć samodzielne życie i znaleźć pracę, która im

to umożliwi. Edukacja elementarna na terenie domu odbywała się do 6 roku życia i obejmowała czytanie i pisanie. Starsze dzieci posyłano do szkoły. Przy sierocińcu przez cały okres I wojny światowej działała dwuklasowa szkoła elementarna. Starszych wychowanków posyłano m.in. do Żydowskiej Szkoły Rzemiosł „Talmud Tora", Żydowskiej Szkoły Handlowej „Aba", Szkoły Handlowej Cecylii Waszczyńskiej, Żeńskiej Szkoły Początkowej im. Małżonków Hertz, Gimnazjum Jaszuńskiej. Zajęcia praktyczne obejmowały naukę podstaw handlu, krawiectwa, pielęgniarstwa, stolarstwa, zegarmistrzostwa i złotnictwa. W latach 1917–1918 do szkoły elementarnej uczęszczało 42–50 dzieci. Umożliwiano podopiecznym wyjazdy do sanatoriów i na wieś. Sierociniec organizował cotygodniowe kąpiele i czas rekreacji z uwzględnieniem zajęć fizycznych. W 1917 liczba wychowanków domu wynosiła 176, personel liczył ok. 10 osób. Sierociniec przestał istnieć w czasie II wojny światowej.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939)*, Łódź 2002; *Sierocińce przy ulicy północnej*, http://baedekerlodz.blogspot.com/2013/06/odz-sierocince-przy-ulicy-ponocnej.html [dostęp: 28.06.2023]; J. Sosnowska, *Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami i jego działalność na rzecz dzieci i młodzieży w latach I wojny światowej*, „Wychowanie w Rodzinie" 2014, t. X; A. Stawiszyńska, *Zorganizowane wyjazdy na wieś jako forma pomocy dzieciom łódzkim w latach I wojny światowej*, „Zeszyty Wiejskie" 2019, z. 25.

[A. H.]

PRZYTUŁEK DLA BEZDOMNYCH DZIECI EWANGELICKICH W ŁODZI – instytucja dobroczynna nastawiona na pomoc dzieciom ewangelickim na terenie miasta Łodzi. Ewangelicki Dom Sierot funkcjonował od 1.01.1886. Pierwszymi jego rezydentami była owdowiała pastorowa Gasmann z dwójką dzieci. Sierociniec znajdował się w wynajmowanym lokalu. Inicjatorem powstania sierocińca był pastor **Rudolf Gundlach** oraz proboszcz parafii Świętej Trójcy ks. Klemens Berthold Rondthaler. Przyjmowano sieroty i półsieroty w wieku od 4 do 15 lat. Statut sierocińca zatwierdzony został 30.01.1887. Wówczas zakład sprawował opiekę nad 28 dziećmi. 21.07.1898 zakończono budowę nowego gmachu przy ul. Północnej 40, w sąsiedztwie **Przytuliska Dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego**. Oprócz schronienia dzieci odbywały naukę w szkole, która znajdowała się w wynajmowanym pomieszczeniu. W 1900 R. Gundlach zainicjował budowę szkoły elementarnej na cele sierocińca. Miesięczny koszt nauki wynosił 1 rb. W latach 1898–1901 liczba dzieci w sierocińcu wzrosła z 33 do 66. Celem było zapewnienie dzieciom kompleksowej opieki i pomoc w zdobyciu pracy w przyszłości. Chłopców kształcono na rzemieślników, a dziewczęta na służbę domową i freblówki. Ponadto bez względu na płeć obowiązkowe były zajęcia z robót ręcznych i krawiectwa, dzieci zajmowały się także ogrodnictwem. Pieczę nad sierocińcem sprawowały komitet damski i komitet męski złożone z przedstawicieli łódzkiej burżuazji. Istniała możliwość dokonania adopcji podopiecznych sierocińca przez rodziny bezdzietne, nie czyniono w tym względzie żadnych przeszkód. W 1904 na własność Domu dla Sierot składały się: budynek główny, stare pomieszczenia gospodarskie, dom szkolny oraz plac. W późniejszych latach dom zyskał gospodarstwo w Moszczenicy pod Strykowem, gdzie dzieci wyjeżdżały na wakacje. W czasie wojny polsko-bolszewickiej przytułek przyjmował dzieci Niemców znad Wołgi. W latach 1932–1933 wybudowano tam dom starców. Sierociniec był najstarszą i największą ewangelicką instytucją użyteczności publicznej w Łodzi.

Źródła: *Ewangelicki dom sierot w Łodzi*, „Zwiastun Ewangelicki" 1904, nr 7; R. Gundlach, *Das evangelische Waisenhaus in Łódź*, Warschau 1903; *Sierocińce przy ulicy północnej*, http://baedekerlodz.blogspot.com/2013/06/odz-sierocince-przy-ulicy-ponocnej.html [dostęp: 28.06.2023]; J. Sosnowska, Działalność duszpasterska i społeczna pastora *Rudolfa Gustawa Gundlacha (1850–1922). Przyczynek do historii dobroczynności w Łodzi*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej" 2012, t. 10; A. Stawiszyńska, *Zorganizowane wyjazdy na wieś jako forma pomocy dzieciom łódzkim w latach I wojny światowej*, „Zeszyty Wiejskie" 2019, z. 25.

[A. H.]

PRZYTUŁEK TOWARZYSTWA OPIEKI NAD SIEROTAMI I DZIEĆMI REZERWISTÓW – instytucja opiekuńcza dla dzieci powołana do życia przez łódzką społeczność żydowską w styczniu 1916 w celu zapewnienia pomocy dzieciom pozostającym wskutek wojny bez opieki rodziców bądź krewnych. Przytułek uruchomiono w budynku Łódzkiego Żydowskiego Domu Sierot przy ul. Południowej, w 1917 został przeniesiony do obiektu należącego do **Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności** przy ul. Zachodniej, gdzie uzyskał 4 pomieszczenia. Samo Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Rezerwistów powstało w lutym 1916, w październiku weszło w skład **Patronatu nad Dziećmi Rezerwistów Pozbawionymi Opieki Rodzicielskiej**, stanowiąc w nim sekcję żydowską (obok katolickiej i ewangelickiej). Towarzystwo obejmowało swoimi działaniami poszukiwanie krewnych i znajomych rodziców dzieci pozbawionych opieki, aby umieszczać je w domach takich rodzin, zapewniało opiekę nad sierotami i dziećmi osób powołanych do wojska, jak też wspierało inne dzieci żydowskie pozbawione opieki. W przytułku towarzystwa przebywały bezdomne sieroty i półsieroty w wieku 3–14 lat, opieka nad nimi opierała się na zapewnieniu odzieży, wyżywienia, bezpłatnej nauki w szkołach rzemieślniczych i zakładach naukowych, przyborów szkolnych, dostępu do bezpłatnych kąpieli, opieki lekarskiej, pomocy w poszukiwaniu pracy i zapewnieniu niezbędnych narzędzi. W 1918 w przytułku przebywało ok. 50 dzieci, rok później było ich 56, na stałe mieszkała w nim również freblanka opiekująca się dziećmi w wieku przedszkolnym; część znajdujących się pod opieką towarzystwa dzieci przebywała na stałe w domach prywatnych. Od połowy lat dwudziestych dom sierot Towarzystwa działał w budynku należącym wcześniej do **Ochrony dla Dziewcząt Wyznania Mojżeszowego im. Małżonków Jakuba i Anny Hertz**, gdzie funkcjonował do II wojny światowej.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w okresie zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017; N. Stolińska-Pobralska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002.

[J. J.]

PSYCHOLOGIA WYCHOWAWCZA STEFANA BALEYA – oparty na głębokich podstawach psychologicznych system badań nad procesami wychowawczymi opracowany i opisany w Polsce przez **Stefana Baleya**. Wychodził on z założenia, że skoro w procesach wychowawczych znaczący udział mają elementy psychiczne, to zjawiska wychowawcze można rozpatrywać od strony psychologicznej. Poznawanie roli zjawisk psychicznych w procesach pedagogicznych, stanowiąc niezwykle skomplikowany i rozległy przedmiot badań, przyczyniło się do wyodrębnienia nowej gałęzi psychologii nazwanej psychologią wychowawczą lub pedagogiczną. Baley zdefiniował ją jako naukę, której zadaniem jest „analiza psychologiczna zjawisk (procesów, działań) wychowawczych (a więc także uczenia się i kształcenia). W tym sensie określić też można – jak to robią niektórzy autorzy – psychologię pedagogiczną jako psychologię wychowania". Za obiekt badań psychologii wychowawczej Baley uznawał przede wszystkim psychologiczne aspekty samych procesów wychowania, nie zaś, jak uznawało wielu wcześniejszych autorów, psychikę nauczycieli czy dzieci. Nie samo dziecko, ale proces jego wychowania winien być zatem przedmiotem zainteresowania psychologii wychowawczej. Wyodrębniając część teoretyczną i praktyczną w psychologii wychowawczej, Baley zwracał uwagę, że prowadzone w jej ramach badania mogą się przekładać na realizację związanych z realnymi procesami nauczania celów praktycznych. Poznanie relacji między programami nauczania a stopniem rozwoju psychicznego dziecka pozwala na lepsze dostosowywanie tych programów do możliwości przyswajania treści pod względem wydatkowania energii psychicznej. Równocześnie psychologię wychowawczą Baley uznawał za naukę pomocniczą względem pedagogiki. Wielu twórców systemów pedagogicznych korzystało z osiągnięć tej dziedziny, a sama pedagogika, obejmując całokształt procesów wychowawczych, wytycza ramy badań psychologii wychowawczej.

Prowadzona w jej ramach analiza procesów wychowawczych ułatwia pedagogice zrozumienie ich mechanizmów, a praktyczny kierunek psychologii wychowawczej wspiera pedagogikę w doskonaleniu metod wychowania.

Źródła: S. Baley, *Psychologia wychowawcza w zarysie*, Warszawa 1938; W. Błońska, *Baley Stefan* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1988; E. Kosnarewicz, *Baley* Stefan [w:] Słownik psychologów *polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992; *Stefan Baley. Wybrane pisma psychologiczne*, t. 2: *Psychologia muzyki i psychologia wychowawcza*, red. S. Ivanyk, M. Lewicka, Warszawa 2016.

[J. J.]

PUDEŁKO TADEUSZ – ur. 2.09.1922 w Krośnie, zm. 17.09.2000; metodyk, działacz harcerski. Propagator myśli **Henryka Jordana** i tworzenia **ogrodów jordanowskich**. Członek 10 Pomorskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki w Brodnicy (1935–1939) oraz Sodalicji Mariańskiej (od 1936). Działając pod pseudonimami „Zlot" i „Grom", wraz z Kazimierzem Wrzoskiem zorganizował Związek Jaszczurczy na terenie Brodnicy i okolic. W ramach pomocy wysiedlonym Polakom z Brodnicy i umieszczonym w obozach Muhltal-Smukała i Potulice-Lebrechtsdorf dostarczał paczki żywnościowe i lekarstwa (1942). Studiował **pedagogikę społeczną** na Uniwersytecie Łódzkim (1952). Wykładowca metodyki pracy społecznej w Studium Pracowników Socjalnych (1966). Kierował Zespołem do Spraw Samorządności, Czasu Wolnego i Kształcenia przy Zarządzie Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Stopień doktora nauk humanistycznych w dziedzinie pedagogiki uzyskał w Wyższej Szkole Nauk Pedagogicznych w Bydgoszczy (1989) na podstawie rozprawy doktorskiej *Opiekunowie społeczni. Rzeczywistość i wzorzec*. Członek założyciel Towarzystwa Przyjaciół Ogrodów Jordanowskich. Autor publikacji *Metody pracy grupowej* (1978), w której wyróżnił 4 kategorie metod ze względu na cele grupy: rozwojowo-wychowawczą, psychoterapeutyczną, resocjalizacyjną oraz zespoły specjalistów. Podkreślił znaczenie rozwijania nieformalnych więzi społecznych podczas pracy socjalnej z grupą. Publikował teksty dotyczące samorządów podwórkowych oraz nowych rozwiązań pedagogicznych, w tym: *Samorządność jako metoda wychowawcza w zespołach podwórkowych*; *Samorządy podwórkowe i ich opiekunowie*; *Tezy do założeń działalności opiekuńczo-wychowawczej w osiedlach WSM*; *Problemy działalności podwórkowej w osiedlu mieszkaniowym*.

Źródła: T. Pudełko, *Problemy działalności podwórkowej w osiedlu mieszkaniowym*, „Człowiek w Pracy i w Osiedlu. Biuletyn TWWP" 1970, nr 4; T. Pudełko, *Samorządność jako metoda wychowawcza w zespołach podwórkowych* [w:] *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, red. B. Butrymowicz, L. Gomółka, Warszawa 1975; T. Pudełko, *Samorządy podwórkowe i ich opiekunowie* [w:] *Stowarzyszenie jako środowisko wychowawcze*, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1974; T. Pudełko, *Sąsiedzkie inicjatywy społeczno-wychowawcze* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w Warszawie*, red. K. Czajkowski, Warszawa 1965; T. Pudełko, *Tezy do założeń działalności opiekuńczo-wychowawczej w osiedlach WSM*, „Życie Osiedli WSM" 1960, nr 4; T. Pudełko, *Żoliborski ruch podwórkowy* [w:] *Pedagogika podwórkowa*, red. I. Chmieleńska, Warszawa 1963; *Tadeusz Pudełko, doktorat* https*://pedagogika-doktoraty*.ukw.edu.pl/jednostka/pedagogika-doktoraty/wyszukiwarka_doktoratow/doktoraty/plik/185/ [dostęp: 15.02.2023].

[M. N.]

PUNKTY DOŻYWIANIA DO 1939 ROKU – miejsca udzielania wsparcia w zakresie pomocy żywnościowej organizowane w miastach (akcja dożywiania) dla rodzin i pojedynczych osób, w tym dzieci. Punkty dożywiania pojawiały się żywiołowo jako odpowiedź na potrzeby w zakresie wsparcia żywnościowego zarówno dorosłych, jak i dzieci, w szczególności bezpośrednio po zakończeniu I wojny światowej, a następnie sytuacji kryzysów i dekoniunktury oraz okresowych deprecjacji waluty (wzrostu drożyzny). Z czasem akcja dożywiania przybrała formę zorganizowaną i została skoordynowana w całym kraju, a zasady jej udzielenia były ujednolicane. Liczne punkty dożywiania dla dzieci i młodzieży prowadzone były w szkołach – punkty szkolne (w Warszawie szkolne punkty dożywiania Stołecznego Komitetu Pomocy Dzieciom

i Młodzieży) oferujące bezpłatne obiady (zupy) oraz dożywianie mlekiem. Takie działały też przy tanich kuchniach rejonowych (dożywianie zupami). Istniały także punkty prowadzone przez instytucje, a nawet osoby prywatne samodzielnie czy we współpracy z komitetem. W Warszawie punkty dożywiania rozlokowane były w każdym z okręgów opiekuńczych. Prowadziły je bardzo różnorodne instytucje (m.in. Obywatelski Komitet Pomocy Społecznej, Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny). Niektóre instytucje kierowały pomoc do ogółu, inne do określonych grup społecznych, zawodowych czy wyznaniowych. Z zasady oferowano obiady (zupy), dla dzieci szkolnych również śniadania i drugie śniadania. Liczba usług zależna była od rodzaju instytucji udzielającej wsparcia, a także jej wydolności organizacyjnej. Działały punkty wydające po kilkadziesiąt posiłków dzienne, ale też i po kilkaset. Posiłki oferowane w puntach dożywiania były bezpłatne lub niskopłatne. Wymagano jednak odpowiednich zaświadczeń uprawniających do skorzystania z pomocy. Statystycznie nieuchwytna jest liczba usług zaoferowanych dzieciom i młodzieży w punktach dożywiania.

Źródła: *Opieka społeczna*, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1936; *Pomoc społeczna na terenie m. st. Warszawy. Informator 1937/8*, Warszawa 1937; J. Starczewski, *Materiały o organizacji i działalności Wydziału Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego w m st. Warszawie,* t. 1: *Rok budżetowy 1934/1935*, Warszawa 1935.

[K. Ch.]

PUNKTY DOŻYWIANIA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zbiór działań z zakresu opieki częściowej nad dziećmi mających na celu pomoc w zakresie żywienia. Działania realizowane były w okresie tzw. **ratownictwa społecznego**, skierowane do dzieci w wieku 3–18 lat, w szczególności dzieci repatriowanych, podróżujących, przesiedlonych, pozbawionych wystarczającej opieki. Punkty dożywiania dzielone były na przyszkolne i pozaszkolne. Punkty pozaszkolne przeznaczone były dla dzieci nieobjętych obowiązkiem szkolnym. Te ostatnie nazywano też kuchniami dziecięcymi. Stosowane nazewnictwo nie było usystematyzowane. Niekiedy punkty określano kuchniami ludowymi, powszechnymi czy przyszkolnymi. Punkty dożywiania były jednym z narzędzi opieki nad dziećmi realizowanej przez **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, stanowiły bazę akcji dożywiania dzieci. Oferowano zwykle jednodaniowe posiłki. Punkty finansowane były z dotacji resortu oświaty i resortu opieki społecznej, pomocy samorządów oraz ofiarności społecznej. CKOS borykał się z niedostatkiem produktów żywnościowych. Skala potrzeb przekraczała możliwości finansowe i organizacyjne komitetu. Poszczególne punkty prowadzone były przez lokalne komitety CKOS (miejskie i gminne). Dla dzieci w wieku 3–18 lat CKOS prowadził 129 punktów dożywiania (stan na 30.06.1947), z których skorzystało 27 762 osoby. Większość punktów znajdowała się w centralnej Polsce: 31 prowadził Wojewódzki KOS Łódź, 25 WKOS Warszawa, 18 S(tołeczny)KOS, 16 WKOS Kielce, 14 WKOS Lublin. Na koniec 1948 wykazano 676 punktów dożywiania (obejmujących wsparciem 53 535 dzieci). W okresie zimowym działało więcej placówek. Według stanu na 31.03.1948 było ich 1103. Najwięcej prowadził WKOS w Katowicach (191), następnie Stołeczny KOS 174, WKOS Wrocław 111, WKOS Bydgoszcz 101. Wraz zakończeniem akcji ratowniczej, reformą systemu opieki społecznej i likwidacją instytucji dobroczynnych wybrane punkty dożywiania zostały włączone do systemu **dożywiania dzieci** realizowanego poprzez zakłady pracy oraz szkolnictwo powszechne.

Źródła: AAN, CKOS, sygn. 199, *Sprawozdanie* (1948); AAN, CKOS, sygn. 200, *Sprawozdanie i zarys historyczny Centralnego Komitetu Opieki Społecznej*; AAN, CKOS, sygn. 200, *Zakłady i placówki dla dzieci w wieku od 3-ch do 18 lat. Stan na 31 marca 1948*; AAN, CKOS, sygn. 200, *Zestawienie liczbowe opieki nad dzieckiem za rok 1948*; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; W. Majka, *Rola dobroczynności w życiu społecznym*, „Roczniki Filozoficzne" 1960, nr 2.

[K. Ch.]

PUNKTY OPIEKI NAD MATKĄ I DZIECKIEM – forma opieki częściowej skierowana do matek z dziećmi do lat 3. Placówki nadzorowane były przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej**. Ich celem było wielokierunkowe wspieranie kobiet z dziećmi i ciężarnych w postaci poradnictwa, pomocy żywnościowej, odzieżowej, dostarczania odżywek itp. Placówki współdziałały z organami służby zdrowia poziomu gminnego, co w dużej mierze sprawiało, że były istotnym elementem akcji opiekuńczej skierowanej do ludności wiejskiej (ok. 60% korzystających mieszkało na wsi). Plany utworzenia punktu opieki nad matką i dzieckiem w każdej gminie natrafiały na trudności natury finansowej i lokalowej, niemniej akcja rozwijała się. W 1947 istniało 649 punktów, w 1948 – 1286 (145 państwowych, 887 samorządowych, 254 społeczne); w 1949 – 1466 (1422 samorządowe, 44 społeczne). Placówki z zasady miały charakter samorządowy. Jedyną organizacją tworzącą punkty było **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Placówki lokalizowano w urzędach gminnych bądź w **ośrodkach zdrowia** lub też **stacjach opieki nad matką i dzieckiem**. Korzystała z nich uboższa część ludności: rodziny robotnicze, małorolni, bezrolni. Po przejęciu opieki nad dzieckiem do lat 3 przez **Ministerstwo Zdrowia** punkty były likwidowane, a ich funkcje przejęły stacje opieki nad matką i dzieckiem oraz ośrodki zdrowia w ramach struktury państwowej służby zdrowia. W terenie do momentu organizacji systemu ośrodków zdrowia i poradni dla kobiet oraz kobiet i dzieci zadania realizowano za pomocą instytucji położnej gminnej (dla kobiet w ciąży) oraz zespołów terenowych (dla kobiet i dzieci). Akcja propagandowa prowadzona była przez kolumny ruchome tworzone przez Centralne Wojewódzkie Poradnie Ochrony Macierzyństwa i Zdrowia Dziecka.

Źródła: *Dziesięciolecie medycyny w Polsce Ludowej 1944–1954*, Warszaw 1955; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; O*siągnięcia socjalne Polski Ludowej*, cz. 1: *1944–1949*, red. E. Pragierowa, J. Licki, Warszawa 1951; *Rocznik statystyczny 1950*, Warszawa 1951; *Rocznik statystyczny 1950*, Warszawa 1951; M. Skokowska-Rudolf, *Ochrona zdrowia matki i dziecka*, „Zdrowie Publiczne" 1948, nr 3–4; H. Słomczyńska, *Zadania i perspektywy opieki nad matką i dzieckiem*, „Zdrowie Publiczne" 1951, nr 4.

[K. Ch.]

PUNKTY SAMARYTAŃSKIE – punkty sanitarne pomocy doraźnej, prowadzone przez **„Caritas"** po II wojnie światowej. W 1946 w ramach akcji leczniczo-sanitarnej **Ministerstwa Zdrowia** i na polecenie Krajowej Centrali „Caritas" organizacja rozpoczęła tworzenie ognisk sanitarnych, w szczególności w oddziałach wiejskich. Punkty podlegały nadzorowi władz służby zdrowia. Za pośrednictwem punktów przekazywano dary amerykańskie w postaci leków. Punkty samarytańskie umożliwiały ludności wiejskiej dostęp do opieki medycznej, organizację odwiedzin u osób chorych, pełnienie przy nich dyżurów, opiekę nad rodzinami chorych, pomoc lekarską w domu chorego oraz pomoc sąsiedzką. W razie potrzeby chorych, w tym dzieci, kierowano do **ośrodków zdrowia**, szpitali. W punktach udzielano pierwszej pomocy medycznej, zakładano opatrunki, aplikowano zastrzyki, wydawano leki po konsultacji lekarskiej. W 1947 działało 606 punktów samarytańskich, z których skorzystało 2 013 210 osób w ramach pomocy stałej. W 1948 z 687 placówek skorzystało łącznie 660 464 osób. Po likwidacji kościelnej organizacji „Caritas" przez władze komunistyczne w 1950 prowadzenie punktów samarytańskich kontynuowało **Zrzeszenie Katolików „Caritas"**. W 1953 m.in. Oddział Wojewódzki Rzeszowskiego „Caritas" z siedzibą w Przemyślu prowadził 5 punktów samarytańskich: w Lubaczowie, Woli Nowosielskiej, Urzejowicach, Majdanie Kolbuszowskim, w których udzielono 7195 zabiegów i porad, natomiast w 1956 w 5 punktach samarytańskich wydano 2285 obiadów. Punkty sanitarne sukcesywnie likwidowano w okresie stalinowskim.

Źródła: *J. E. Ks. Administrator Apost. a „Caritas"*, „Tygodnik Katolicki" 1949, nr 11; A. Hanich, *Ustanowienie i początki Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego po II wojnie światowej (1945–1946)*, „Annales Collegii Nobilium Opolienses" 2017, nr 6; *Kurs Duszpasterski w Radomiu*, „Kronika diecezji Sandomierskiej" 1949, nr 3; *Punkt samarytański*, „Cari-

tas" 1948, nr 1; R. Tłuczek, *Działalność organizacji „Caritas" na terenie diecezji przemyskiej w latach 1945–1962*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego" 2007, t. 3, z. 1; D. Zamiatała, *Caritas: działalność i likwidacja organizacji 1945– 1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

PUZYNIANKA IRENA – ur. 21.03.1881 w Hremiaczach, zm. 6.09.1933 w Poznaniu; działaczka polityczna i społeczna. W latach 1895–1899 uczyła się w Sacré Coeur w Pressbaum k. Wiednia. W 1915 ewakuowana do Siestroriecka k. Petersburga. Działała na rzecz pomocy wychodźcom z Polski. W 1916 wyjechała do Helsinek. Zajmowała się pomocą ubogim, rozdając żywność, a także objęła kierownictwo szkółki. Nauczała głównie religii. W 1917 przeprowadziła się do Sztokholmu, gdzie pomagała ubogim rodakom. W 1918 wróciła do Polski i osiedliła się w Warszawie. Aktywna działaczka Narodowej Organizacji Wyborczej Kobiet, współzałożycielka Narodowej Organizacji Kobiet. Działała podczas akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. W 1919 jej rodzinny majątek w Hremiaczach został sprzedany, na terenie pałacu i części parku zorganizowano szkołę, która mieściła ok. 200 dzieci. W 1921 została przewodniczącą **Narodowej Organizacji Kobiet**, w ramach której utworzyła komitet pomocy dla repatriantów ze Związku Radzieckiego „Polki Repatriantom". Posłanka na Sejm z ramienia Związku Ludowo-Narodowego od 1922. Uczestniczyła w pracach Sejmowej Komisji Opieki Społecznej i Inwalidzkiej oraz Komisji Emigracyjnej. W 1923 z pomocą prezydentowej Marii Wojciechowskiej zorganizowała komitet „Chleb głodnym dzieciom". Celem zrzeszenia było zbieranie datków na udzielanie pomocy materialnej dziecięcym zakładom opiekuńczym. Nawoływała do przeprowadzenia inspekcji zakładów opiekuńczych oraz szkoleń dla personelu. Zwolenniczka tworzenia nowych ośrodków dla chorych dzieci, działała na rzecz organizowania remontów już istniejących placówek. W 1926 utworzyła komitet „Opieka polska nad rodakami na obczyźnie". Na jej wniosek Sejm uchwalił rezolucję w sprawie powoływania kobiet na urzędy sędziowskie **sądów dla nieletnich**. W 1929 zakończyła karierę polityczną i przeprowadziła się do Poznania, gdzie współtworzyła Pierwszy Kongres Eucharystyczny.

Źródła: E. Banaś-Baran, *Zarys działalności Towarzystwa Dobroczynności w Koninie w latach trzydziestych XX wieku w świetle księgi protokołów zebrań zarządu*, „Polonia Maior Orientalis" 2022, t. 9; M. Biskupska, *Irena Puzynianka: życie i praca*, Poznań 1938; B. Grott, *Puzynianka Irena* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986; K. Jóźwik, *Narodowczynie z Bogiem i Ojczyzną. Kim były endeckie posłanki w II RP?*, https://klubjagiellonski.pl/2018/12/29/narodowczynie-z-bogiem-i-ojczyzna-kim-byly-endeckie-poslanki-w-ii-rp/ [dostęp: 4.07.2023]; J. Mysiakówna-Muszyńska, *Kobiety niepokorne, czyli o liderkach Narodowej Organizacji Kobiet. Szkic do portretu zbiorowego działaczek Narodowej Demokracji (1919–1929)*, „Polish Biographical Studies" 2017, nr 5.

[A. H.]

R

RADA DO SPRAW RODZINY – funkcjonujący przy Radzie Ministrów w latach 1978–1988 organ doradczy działający w zakresie umacniania i rozwoju rodziny jako podstawowej komórki społecznej oraz koordynowania polityki społecznej w obszarze spraw rodzinnych. Powstała 19.12.1978 na mocy uchwały nr 148 Rady Ministrów z 6.10.1978. Początkowo liczyła 67 członków, w tym 30 naukowców, od marca 1981 – 54 osoby, w tym 10 związanych z Kościołem (m.in. Wanda Półtawska, Jan Kłyś). Była kierowana przez Piotra Jaroszewicza (do 1980), Jerzego Ozdowskiego (od 1980), Zenona Komendera (od 1982), Zbigniewa Giertycha (od 1986). Pierwszym sekretarzem Rady do Spraw Rodziny był Henryk Białczyński (podsekretarz stanu ds. socjalnych w resorcie pracy, płac i spraw socjalnych), potem Władysław Markiewicz i Zdzisław Szamborski. Pierwsze posiedzenie odbyło się 19.12.1978. Rada zajmowała się szeroko pojętą problematyką rodziny. Powierzono jej zadania: okresowej oceny sytuacji rodziny i sytuacji kobiet oraz

realizacji resortowych i terenowych programów mających na celu polepszanie sytuacji rodziny, badanie skuteczności i modyfikację form pomocy materialnej, prawnej i wychowawczej, współpracy międzynarodowej, proponowanie nowych rozwiązań w planach społeczno-gospodarczych związanych z sytuacją rodzin, inicjowanie badań naukowych i statystycznych dotyczących rodziny. Inicjatywami rady było wprowadzenie płatnych urlopów wychowawczych, obliczanie minimum socjalnego, organizowanie pomocy rodzinom z osobami niepełnosprawnymi, skoordynowanie działań w zakresie pomocy społecznej, rozszerzenie opieki nad rodziną wiejską, gospodarstwami domowymi z ludźmi w podeszłym wieku. Posiedzenie 17.12.1979 poświęcono warunkom życia rodzin pracowniczych w aglomeracjach przemysłowych. W 1980 nie odbywano posiedzeń plenarnych, które wznowiono w lutym 1981. 7.05.1981 zorganizowano konferencję pt. „Rodzina i polityka społeczna na rzecz rodziny PRL". W 1989 decyzją premiera Tadeusza Mazowieckiego rada została oficjalnie zlikwidowana.

Źródła: A. Durasiewicz, *W kierunku rozwoju polityki rodzinnej w Polsce*, Warszawa 2017; A. Rajkiewicz, *O społecznych organach pomocniczych rządu* [w:] *Sześćdziesiąt lat polityki społecznej w Polsce*, red. A. Rączaszka Katowice 2006; A. Rajkiewicz, *Wokół Rady do Spraw Rodziny* [w:] *O racjonalną politykę rodzinną. Rodzina formacja niezastąpioną?*, red. M. Bednarski, Z. Czepulis-Rutkowska, D. Głogosz, Warszawa 2017.

[A. M.-S.]

RADA GŁÓWNA OPIEKUŃCZA (I WOJNA ŚWIATOWA) – organizacja opiekuńcza działająca na terenach okupowanej przez Niemcy części Królestwa Polskiego w latach 1915–1918, a następnie w niepodległej Polsce do 1921. Zastąpiła funkcjonujące w czasach rządów rosyjskich komitety obywatelskie. Powstała na mocy zatwierdzonych przez władze okupacyjne 12.12.1915 zasad działania. Władze z **Adamem Ronikierem** na czele ukonstytuowały się tydzień później. W grudniu 1916, po odejściu Ronikiera, na czele rady stanął **Eustachy Sapieha**. Centrali w Warszawie podporządkowane były rady opiekuńcze powiatowe i okręgowe oraz stojące niżej rady miejscowe – miejskie i gminne (w październiku 1916 łącznie działało 606 rad opiekuńczych miejscowych). Po odzyskaniu niepodległości RGO rozszerzyła zakres działalności o tereny byłej okupacji austro-węgierskiej Królestwa Polskiego, a następnie o ziemie Galicji, Wileńszczyzny, Wołynia (w styczniu 1919 prezesem został **Stanisław Staniszewski**). W ramach Rady początkowo działało 8 wydziałów (w końcu 1918 – 13), wśród których znajdował się Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. Funkcjonowały w nim sekcje: pedagogiczna, „Wieś dla Dzieci", higieniczno-lekarska i katalogowa; ważną rolę w strukturach RGO odgrywał Komitet Organizacyjny **Kwesty Ogólnokrajowej „Ratujmy Dzieci"**. Pomoc dla dzieci pozostawała jedną z najważniejszych form działania RGO. Opierała się na zakładaniu i prowadzeniu placówek opiekuńczych (ochron, żłobków, schronisk i burs), udzielaniu wsparcia rzeczowego (żywność, odzież), opiece medycznej nad dziećmi oraz wysyłaniu ubogich dzieci ze wsi do miast. W połowie 1917 rady opiekuńcze prowadziły 1626 placówek pomocowych (w tym 1471 ochron) przeznaczonych dla dzieci, z których korzystało 78,5 tys. podopiecznych. W marcu 1920 działało 2015 wspieranych lub prowadzonych przez rady placówek dla dzieci, a liczba objętych opieką podopiecznych sięgnęła 224 tys. Decyzją rządu z 8.12.1920 RGO przestała istnieć z końcem lutego 1921.

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914–1918)*, Poznań 2003; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; *Sprawozdanie z działalności Rady Głównej Opiekuńczej od chwili powstania do dnia 31 marca 1917 r.*, Warszawa 1918.

[J. J.]

RADA GŁÓWNA OPIEKUŃCZA (II WOJNA ŚWIATOWA) – polska organizacja opieki społecznej powstała w Krakowie w lutym 1940. Utworzona za zgodą niemieckich władz oku-

pacyjnych i pozostająca pod ich nadzorem. Niosła pomoc ludności polskiej zamieszkałej na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Funkcję prezesa pełnili kolejno: **Janusz Radziwiłł**, **Adam Ronikier**, **Konstanty Tchórznicki**. W strukturze RGO działały rady opiekuńcze i ich delegatury w dystryktach, powiatach i miastach, od 1941 polskie komitety opiekuńcze. Wśród głównych zadań RGO znajdowała się opieka nad dziećmi. Działalność obejmowała prowadzenie sierocińców, schronisk, zakładów opiekuńczych, kolonii i półkolonii (w tym tzw. ogródkowych), technicznych kursów zawodowych, kuchni ludowych, rozdział żywności, odzieży, udzielanie zapomóg pieniężnych. Środki na prowadzenie działalności uzyskiwano m.in. od władz okupacyjnych, z pomocy zagranicznej, tajnych dotacji rządu RP na uchodźstwie. W marcu 1944 RGO prowadziła i dotowała 214 zakładów opiekuńczych dla dzieci. Organizowano ośrodki wypoczynkowe i kolonijne, domy dziecka o charakterze kolonijno-prewentoryjnym m.in. w Helenowie, Rabce, Dom Dziecka „Ryś" w Zakopanem dla chorych dzieci, prewentorium w Otwocku. Otworzono pogotowia opiekuńcze, w tym Placówkę Dzieci Ulicy w Krakowie, Izbę Zajęć i Pogotowie dla Dzieci Ulicy w Radomiu. W zakresie opieki zdrowotnej dla podopiecznych otwierano polikliniki i przeprowadzano kontrolne badania lekarskie. Opieka nad matką i dzieckiem obejmowała prowadzenie stacji opieki, pomoc lekarską i wydawanie mleka dla niemowląt. W 1941 prowadzono 41 stacji opieki. W ramach pomocy żywnościowej posiłki wydawano w kuchniach ludowych, kuchniach przyszkolnych i punktach dożywiania, prowadzono rozdawnictwo suchego prowiantu. RGO rozpowszechniła tzw. dożywianie sąsiedzkie. RGO współpracowała z **Żydowską Samopomocą Społeczną** i Szwajcarskim Czerwonym Krzyżem. W 1945 organizacja została zastąpiona przez **Centralny Komitet Opieki Społecznej**.

Źródła: J. Gapys, *Polskie rzymskokatolickie duchowieństwo diecezjalne w Radzie Głównej Opiekuńczej: 1939–1945*, Kielce 2010; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; J. Kłapeć, *Rada Główna Opiekuńcza w dystrykcie lubelskim w latach 1940–1944*, Lublin 2017; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej i warszawskie agendy Rady Głównej Opiekuńczej*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 2, Warszawa 2019; A. Pankiewicz, *Polski Czerwony Krzyż w Generalnej Guberni 1939–1945*, Warszawa 1977; S. Tazbir, *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1944*, Warszawa 1975.

[M. N.]

RADA GŁÓWNA OPIEKUŃCZA (KRÓLESTWO POLSKIE) – instytucja dobroczynna działająca na terenie Królestwa Polskiego. Powołana 28.08.1832 przez Radę Administracyjną jako organ pomocniczy przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego. W jej skład wchodzili m.in. prezes, prezydent Warszawy, dostojnik kościelny i dwóch członków Rady Lekarskiej, Zadaniem rady było kompleksowe koordynowanie i nadzorowanie szpitalnictwa w Królestwie Polskim. Rada miała zarządzać istniejącymi szpitalami oraz zakładać nowe placówki. Każdy szpital miał utworzyć rady szczegółowe opiekuńcze, które były bezpośrednio podległe RGO. W 1833 funkcjonowało 10 rad szczegółowych, w następnym roku ich liczba wzrosła do 16. W 1842 było ich 62.Wówczas istniały 63 zakłady lecznicze i dobroczynne w Królestwie Polskim. Były to głównie szpitale i domy schronienia. W latach 1832–1870 powstało 47 nowych szpitali. Oprócz szpitali w 1842 RGO na mocy ukazu carskiego otrzymała zwierzchność nad instytucjami dobroczynności społecznej niezależnie od podmiotu założycielskiego, m.in. nad salami schronienia dla małych dzieci ubogich rodziców, domami dla sierot i dzieci zaniedbanych wychowawczo, instytucjami głuchoniemych i niewidomych, domami dla żebraków i włóczęgów, a także domami popraw dla prostytutek. Najbardziej istotną formą aktywności w zakresie pomocy dzieciom było tworzenie sieci ochron dla dzieci i wspieranie działalności propagującej te instytucje, głównie **Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności**, któremu w 1866 podlegało 16 ochronek. W 1857 RGO ogłosiła

„Projekt instrukcji przełożonych i dozorczyń sal ubogich dzieci". Zawierał założenia organizacji zajęć dydaktycznych w ochronkach z zakresu nauk elementarnych: sylabizowanie, podstawy arytmetyki, geografii, nauk o przyrodzie, a także ćwiczeń fizycznych. W 1870 RGO oraz rady szczegółowe zostały zawieszone. Zakłady dobroczynne, które nadzorowała RGO, przeszły pod nadzór Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Petersburgu.

Źródła: W. Partyka, *Działalność rad opiekuńczych w Królestwie Polskim jako przejaw odpowiedzialności za drugiego człowieka w XIX w.*, „Biografistyka Pedagogiczna" 2019, nr 1; W. Partyka, *Ochronki w Królestwie Polskim w świetle akt Rady Głównej Opiekuńczej (1832–1870)*, „Roczniki Pedagogiczne" 2021, t. 13, nr 1; W. Męczkowski, *Kartki z niedalekiej przeszłości: (ostatnie lata Rady Głównej Opiekuńczej)*, Warszawa 1906; M. Pękowska, *Opieka państwowa w Królestwie Polskim do 1870 roku w świetle przepisów* prawnych, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; *Zdanie Sprawy Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych z Roku 1840*, Warszawa 1842; *Zdanie Sprawy z Czynności Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych w Roku 1833*, Warszawa 1934.

[A. H.]

RADA OPIEKI SPOŁECZNEJ – instytucja opieki społecznej powołana do życia ustawą z 18.02. 1925, jej powstanie było realizacją przepisu art. 22 **ustawy o opiece społecznej** z 1923 zapowiadającego powołanie przy Ministrze Pracy i Opieki Społecznej Rady Opieki Społecznej jako jego organu doradczego i opiniodawczego. Zgodnie z ustawą z 1925 w skład rady wchodzili przedstawiciele samorządów wojewódzkich (bądź delegaci wyznaczeni przez wojewodów), reprezentanci siedmiu największych miast (po jednym) oraz 3 przedstawicieli miast mniejszych, 10 przedstawicieli sejmików powiatowych, 10 przedstawicieli organizacji społecznych zaangażowanych w działalność pomocową. Kadencja rady trwała 3 lata, na jej czele stał minister pracy i opieki społecznej, zaś w posiedzeniach bez prawa głosu uczestniczyć mogli również rzeczoznawcy oraz przedstawiciele zainteresowanych ministerstw. Posiedzenia miały się odbywać co najmniej 2 razy w roku, zaś zgodnie z nowelizacją ustawy z 10.03.1932, co najmniej raz w roku. Zakres czynności rady, reprezentującej najważniejsze podmioty zaangażowane w działania opieki społecznej, obejmował rozpatrywanie projektów ustaw i rozporządzeń przekazanych do zaopiniowania przez ministra pracy i opieki społecznej, wnioskowanie o potrzebie nowych aktów prawnych związanych z opieką społeczną, opiniowanie przygotowywanych aktów administracyjnych oraz wspieranie działań samorządów i organizacji społecznych na polu opieki społecznych. Pierwsze posiedzenie rady odbyło się w dniach 16–18.03.1926, a wśród wyłonionych w jego trakcie trzech komisji stałych była komisja opieki nad dziećmi. Do końca okresu międzywojennego Rada Opieki Społecznej odbyła 19 posiedzeń (ostatnie 15.12.1938), rozpatrzyła liczne propozycje i problemy związane z funkcjonowaniem opieki społecznej, w tym tezy do **projektu ustawy o opiece nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą**, które przyjęła w grudniu 1936 mimo zastrzeżeń ze strony przedstawicieli samorządów.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Protokół z XVII-ej Sesji Rady Opieki Społecznej*, Warszawa 1937; *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Opieki Społecznej w 1935/36 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1936, nr 4; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726; Ustawa z dnia 18 lutego 1925 r. o Radzie Opieki Społecznej, DzU 1925, nr 26, poz. 171; Ustawa z dnia 10 marca 1932 r. w sprawie zmiany art. 7 ustawy z dnia 18 lutego 1925 r. o Radzie Opieki Społecznej, DzU 1932, nr 30, poz. 298.

[J. J.]

RADA OPIEKUŃCZA MIEJSKA W WARSZAWIE – jedna z lokalnych agend **Rady Głównej Opiekuńczej**, powołana 14.09.1940. Spełniała rolę koordynatora akcji opieki społecznej w Warszawie, zaopatrując organizacje i instytucje opiekuńcze w środki potrzebne do wykonywania opieki. Do 31.03.1941 nie prowadziła bezpośredniej działalności opiekuńczej. Współpracowała ze **Stołecznym Komitetem Samopomocy Społecznej**. Zaopatrywała orga-

nizacje i inne instytucje opiekuńcze w środki konieczne do wykonywania opieki. Rozdzielała dary, np. żywność, tran i odzież, pochodzące z pomocy zagranicznej między warszawskie instytucje opiekuńcze, w tym SKSS i **Polski Czerwony Krzyż**. Prowadziła akcję subwencyjną, rozdzielała między instytucje środki pieniężne pochodzące od RGO. Występowała do władz okupacyjnych w sprawach ogólnego położenia ludności Warszawy. Interweniowała w sprawach aprowizacyjnych: mieszkaniowej, poziomu płac, funkcjonowania opieki społecznej, repatriantów. Organ wykonawczy rady stanowiło biuro składające się z referatów, następnie wydziałów: wydziału ogólnego, wydziału pomocy ludności, wydziału finansowo-gospodarczego, wydziału instytucji i stowarzyszeń opiekuńczych. Działalność rady była nadzorowana przez komisję społeczno-polityczną. W skład rady weszli: prezes Janusz Machnicki, wiceprezes Stanisław Wachowiak oraz członkowie Jan Szmigielski, Jan Raue, Czesław Klarner. Rada 1.04.1941 przejęła agendy SKSS. W maju 1941 jej centrala składała się m.in. z sekcji opieki nad dziećmi, sekcji schronisk i opieki nad wysiedlonymi i uchodźcami, opieki nad rodzinami wojskowych, wyżywienia, kwalifikacji i rozdziału świadczeń, odzieżowej. Decyzją okupanta niemieckiego powiatowe i miejskie agendy RGO przemianowano na polskie komitety opiekuńcze. Tym samym Rada Opiekuńcza Miejska w Warszawie od 13.10.1941 występowała jako **Polski Komitet Opiekuńczy Warszawa-Miasto**.

Źródła: A. Chmielewska, A. Iżycka-Kowalska, J. Jędrzejewska, W. Marynkowska, J. Piotrowska, J. Starczewski, W. Wyrobkowska-Pawłowska, *Miejska służba opieki społecznej Warszawy w latach wojny i okupacji 1939–1945* [w:] *Warszawa lat wojny i okupacji, 1939–1944*, z. 4, Warszawa 1975; K. Dunin-Wąsowicz, *Warszawa w latach 1939–1945*, Warszawa 1984; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; J. Kulski, *Zarząd Miejski Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1964; *Rada Główna Opiekuńcza Polski Komitet Opiekuńczy – akta agend Warszawa-Miasto i Warszawa-Powiat (zbiór zespołów szczątkowych)*, https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/96408 [dostęp: 15.06.2023].

[M. N.]

RADA OPIEKUŃCZA W KRAKOWIE – instytucja samopomocowa utworzona 8.07.1919 jako odpowiedź na powstanie **Rady Opiekuńczej we Lwowie**. Miała stanowić zrzeszenie organizacji terenowych powstających i znajdujących się na terenach Galicji Zachodniej. Inicjatorami byli ks. Antoni Około-Kułak i biskup **Adam Stefan Sapieha**. Krakowska placówka miała koordynować działalność ośrodków m.in. w Białej, Bielsku, Chrzanowie, Wieliczce, Nowym Targu, Limanowej, Brzesku, Tarnowie, Żywcu, Strzyżowie i Sanoku. Krakowska Rada Powiatowa została utworzona 9.12.1919. Spotkanie założycielskie skupiało grupę osób biorących odpowiedzialność za rozwój struktur opiekuńczych w zachodniej części Galicji. Prezesem został Stefan Skrzyński, marszałek powiatowy krakowski. 10.12.1919 powstała Rada Opiekuńcza Okręgowa dla Galicji Zachodniej w Krakowie, której prezesem został prof. Wacław Sobieski. Struktury te miały rozwiązać problem zaopatrzenia społeczeństwa w żywność i artykuły codziennego użytku. Jednym z pierwszych projektów rozpatrywanych przez krakowską ROO była sprawa utworzenia ochronki w Leszczynach. W 1919 rada współorganizowała **kwestę „Ratujcie dzieci"**. W 1920 zajmowała się wsparciem akcji „Komitetu Wigilijnego dla żołnierza w polu" i przyznała zapomogę 1000 koron. Ponadto wsparto „Komitet Gwiazdkowy dla dziatwy kresowej", ofiarowując 500 koron. Zainicjowano bezpłatną pomoc lekarską dla ubogiej młodzieży szkolnej. W 1920 nowym prezesem został Zbigniew Horodyński, krakowskiemu ROO podlegało wtedy 16 powiatowych rad opiekuńczych. Największą uwagę rady poświęcały zapewnieniu opieki dzieciom, wspierając finansowo rozwój ochronek, żłobków, sierocińców, internatów dla młodzieży, jadłodajni. Na terenie całej Galicji takich instytucji było 114. W 1920 krakowska ROO pozyskała dla uczniów szkół miejscowych 400 par butów i 500 ubrań. 5.03.1920 podjęto decyzję o likwidacji rady, jej rozwiązanie nastąpiło 10.04.1920.

Źródła: M. Przeniosło, *Rady opiekuńcze na terenie Galicji Wschodniej w latach 1919–1921*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 2012, t. 8; M. Przeniosło, *Struktury terenowe Rady Głównej Opiekuńczej w Galicji Zachodniej w latach 1919–1921*, „Krzyszto-

fory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2011, nr 29; *Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918),* t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; M. Przeniosło, *Wielka Kwesta Ogólnokrajowa „Ratujcie Dzieci" 1916–1919* [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku „Świat dziecka"*, t. V, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016.

[A. H.]

RADA OPIEKUŃCZA WE LWOWIE – oddział **Rady Głównej Opiekuńczej** w Warszawie działający jako Rada Opiekuńcza Okręgowa dla Galicji Wschodniej we Lwowie. Powołana do życia 8.07.1919. Założycielami organizacji byli: ks. Antoni Około-Kułak, Maria Graffówna, ks. Józef Zajchowski, Tadeusz Cieński, Irena Pannenkowa, Artur Zaremba Cieleski, Jan Gwalbert Pawlikowski, Leon Podlewski, Maria Opieńska, Józef Schmidt i Julian Hubert. Głównym jej zadaniem było nadzorowanie prac organizacji pomocowych działających na terenie Galicji Wschodniej. Zbierała informacje o funkcjonujących tam stowarzyszeniach. Nadzorowała pracę rad powiatowych. Stowarzyszenia wysyłały swoich przedstawicieli do rady. W skład rady wchodził przedstawiciel centrali warszawskiej. Organizacja podjęła kroki w celu założenia rad powiatowych na terenie całej Galicji Wschodniej. Na posiedzeniach lwowskiej rady zatwierdzano skład zarządu rad opiekuńczych miejscowych działających w powiatach. Rada Opiekuńcza we Lwowie pełniła swoje funkcje zgodnie z określonym statutem organizacji nadrzędnej. Pierwszym prezesem rady został Tadeusz Cieński. W 1919 rada uczestniczyła w centralnej kweście **„Ratujcie dzieci"**. 17.03.1920 na posiedzeniu zarządu przyjęto regulamin. Składał się z części: „ROO wobec RGO i RO Powiatowych i Miejscowych", „Wydziały ROO i ich funkcjonariusze", „Zarząd ROO a Wydziały". W latach 1919–1920 radzie podlegały 53 rady powiatowe, w tym dwie rady opiekuńcze miejscowe, które funkcjonowały na prawach struktur powiatowych. Główną przeszkodą w działalności był brak wystarczających środków finansowych. Rada Opiekuńcza we Lwowie została rozwiązana wraz z Radą Główną Opiekuńczą na podstawie uchwały rządu z 8.12.1920 o likwidacji RGO. Likwidacja trwała kilka miesięcy. W tym czasie prowadzono nadal działalność opiekuńczą, choć stopniowo ograniczano jej wymiar do wydawania żywności i odzieży.

Źródła: *Czym jest Rada Główna Opiekuńcza: historia, zadania i zamiary R.G.O.*, Warszawa 2019; Ł. Faszcza, *Okoliczności powołania Rady Głównej Opiekuńczej*, „Białostockie Teki Historyczne" 2017, t. 15; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1918–1921*, Kielce 2018; M. Przeniosło, *Rady opiekuńcze na terenie Galicji Wschodniej w latach 1919–1921*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 2012, t. 8; M. Przeniosło, *Rady opiekuńcze w Galicji 1919–1921*, Kielce 2014.

[B. P.]

RADA POMOCY ŻYDOM – polsko-żydowska humanitarna organizacja podziemna działająca pod kryptonimem „Konrad Żegota". Organ polskiego rządu na uchodźstwie działający w latach 1942–1945, organizujący pomoc dla społeczności żydowskiej w gettach i na zewnątrz, w tym przemyt dzieci żydowskich z getta warszawskiego na tzw. stronę aryjską. Organizacja utworzona 4.12.1942 przy Delegaturze Rządu RP na Kraj z przekształcenia Tymczasowego Komitetu Pomocy Żydom im. Konrada Żegoty, powstałego 27.09.1942 z inicjatywy Zofii Kossak-Szczuckej oraz Wandy Krahelskiej-Filipowicz. Siedziba centrali Rady Pomocy Żydom znajdowała się w Warszawie, a od 1943 działały rady okręgowe w Krakowie i Lwowie. Funkcję prezesa pełnili kolejno: Julian Grobelny, Roman Jabłonowski, Leon Feiner. Rada prowadziła pomoc legalizacyjną, finansową, mieszkaniową, lekarską, dziecięcą, a organizacyjnie została podzielona na specjalistyczne referaty. W celu ratowania dzieci żydowskich w 1943 powołano Referat Dziecięcy „Żegoty" prowadzony przez Aleksandrę Dargielową oraz **Irenę Sendlerową**. W placówkach i pogotowiach opiekuńczych przygotowywano dzieci do zmiany tożsamości. Ludność żydowską zaopatrywano w katolickie metryki chrztu, świadectwa ślubu, kenkarty, łącznie wydano ok. 50 tys. falsyfikatów. Dzieci

ukrywano w zakładach opiekuńczych, domach dziecka, u rodzin prywatnych oraz w klasztorach, współpracując ze wspólnotami zakonnymi. „Żegota" udzielała również pomocy lekarskiej potrzebującym podopiecznym oraz pomocy finansowej. Opiekunów starano się wyposażyć w środki na utrzymanie dzieci. Organizacja pomogła w ukryciu ok. 1300 dzieci u polskich rodzin. Przy pomocy Wydziału Opieki Społecznej m. st. Warszawy ok. 500 dzieci znalazło schronienie w placówkach prowadzonych przez zgromadzenia zakonne. Do zakładów Rady Głównej Opiekuńczej skierowano 500 dzieci, a do Pogotowia Opiekuńczego Miejskiego w **Domu ks. Boduena** 200 podopiecznych. Łącznie udzielono pomocy blisko 2500 żydowskim dzieciom.

Źródła: M. Arczyński, W. Balcerak, *Kryptonim „Żegota". Z dziejów pomocy Żydom w Polsce 1939–1945*, Warszawa 1979; W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, Warszawa 2007; T. Berenstein, A. Rutkowski, *Pomoc Żydom w Polsce 1939–1945*, Warszawa 1965; A. Bikont, *Sendlerowa. W ukryciu*, Warszawa 2017; A. Datner, *Las sprawiedliwych*, Warszawa 1968; M. Olczak, *„Żegota". Dokumenty 1942–1945*, Warszawa 2017; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa 1982; E. Ringelblum, *Stosunki polsko-żydowskie w czasie drugiej wojny światowej*, Warszawa 1988; I. Sendlerowa, *Organizujemy ratunek* [w:] *Za to groziła śmierć*, red. W. Smólski, Warszawa 1981.

[M. N.]

RADA SZKOLNA KRAJOWA – autonomiczny organ polskiego szkolnictwa elementarnego i średniego działający na terenie zaboru austriackiego. Radę powołano 26.06.1867 na wniosek Józefa Dietla. Jej celem było kierowanie polskim systemem edukacji w zaborze austriackim. Na czele rady stał namiestnik Galicji. Pierwszym prezesem był Agenor Gołuchowski. W pierwotnym składzie znaleźli się: Edward Gniewosz, Łukasz Solecki, Paweł Ilnicki, Oktaw Pietruski, Juliusz Starkel, Hipolit Seredyński, Antoni Małecki i Zygmunt Sawczyński. Rada inicjowała prace ustawodawcze mające na celu unowocześnienie szkolnictwa. Zastąpiono szkołę trywialną szkołą ludową, wprowadzono podział szkół na miejskie i wiejskie, przekazano więcej uprawnień w ręce ustawodawstwa krajowego w zakresie tworzenia norm programowych i organizacyjnych ze szczególnym uwzględnieniem kwestii wychowawczych. W ramach systemu nadzoru Rady Szkolnej Krajowej działały rady szkolne okręgowe, rady szkolne miejscowe oraz inspektorzy szkolni okręgowi. Do jej obowiązków należało sprawowanie nadzoru pedagogicznego, mianowanie nauczycieli, tworzenie programów nauczania, a także zatwierdzanie podręczników. Rada doprowadziła do wyodrębnienia higieny szkolnej z higieny ogólnej, dbała o dostarczanie pomocy materialnej dla ubogich dzieci (książki, zeszyty, przybory szkolne), wprowadzała do programu nauczania elementy narodowe i religijne, pełniąc tym samym funkcję kulturotwórczą. Efektami jej pracy były: uniezależnianie się od rządu w Wiedniu, polonizacja kadry nauczycielskiej, rozbudowa sieci szkół oraz seminariów nauczycielskich. Rada przyczyniła się do podniesienia poziomu oświaty i zwiększenia liczby uczących się dzieci. W latach 1867–1912 liczba ta wzrosła z 161 737 do 182 974 uczniów. W roku szkolnym 1907/1908 wskaźnik realizacji obowiązku szkolnego wyniósł 80,6%, co oznaczało jego podwojenie w porównaniu do 1871 (39%). W 1911 liczba niewykwalifikowanych nauczycieli wyniosła tylko 1,1%. Rada została zniesiona 8.02.1921, jej rolę przejął Okręg Szkolny Lwowski.

Źródła: B. Baranowski, *Krajowe ustawy szkolne wraz z statutem Rady Szkolnej Krajowej*, Lwów 1885; M. Bobrzyński, *Statut Rady Szkolnej Krajowej Galicyjskiej: studium prawno-polityczne; Plany naukowe dla szkół ludowych pospolitych wraz z instrukcyą*, Lwów 1893; E. Juśko, *Działalność Rady Szkolnej Krajowej na rzecz szkoły ludowej w autonomicznej Galicji*, „Edukacja-Technika-Informatyka" 2018, nr 1; J. Krasuski, *Historia wychowania*, Warszawa 1985; *Zbiór najważniejszych okólników i rozporządzeń zasadniczych c.k. Krajowej Rady Szkolnej, wydanych od jej ukonstytuowania się do podwładnych jej nadzorów szkolnych w sprawach szkół ludowych*, t. 1, Lwów 1888.

[A. H.]

RADA TYMCZASOWA DO SPRAW KOLONII LETNICH – organ powołany przez **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** w 1922 w celu koordynacji działalności władz rządowych, samorządowych i społecznych w zakresie umożliwiania dzieciom i młodzieży korzystania z półkolonii i kolonii letnich. Organ składał się z siedmiu członków: przedstawiciela **Ministerstwa Zdrowia Publicznego** (przewodniczący), Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Związku Miast, Sejmików oraz dwóch związków kolonii letnich. Byli oni powoływani na trzyletnią kadencję przez Ministra Zdrowia Publicznego, Ministra Pracy i Opieki Społecznej oraz Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Członkowie rady zajmowali się organizacją, rozpatrywaniem wniosków wojewódzkich komisji oraz podziałem dotacji. Rada powoływała wojewódzkie komisje do spraw kolonii letnich również składające się z siedmiu członków. Zadaniem komisji wojewódzkich było współdziałanie w zakresie organizowania na terenie województwa **półkolonii**, **kolonii letnich**. Rada prowadziła nadzór na funkcjonowaniem wypoczynku letniego, dokonywała podziału środków finansowych dla poszczególnych kolonii, wspierała władze komunalne i instytucje społeczne w organizacji letniego wypoczynku. Propagowała inicjatywę letniego wypoczynku, organizację oraz nadzór nad letnim wypoczynkiem. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej od 1930 przeznaczało 5% od sum subwencyjnych rządowych na wynagrodzenie dla lekarzy-wizytatorów kolonii letnich. Działalność rady przyczyniła się do rozwoju letniej formy wypoczynku dzieci. W 1922 z kolonii letnich skorzystało 28 577 dzieci. W 1929 nastąpił skok do 124 347 kolonistów. W 1935 z obu form wypoczynku korzystało 238 218 osób. Rada działała do 1939.

Źródła: „Monitor Polski" 1922 nr 74, poz. 37; M. Balukiewicz, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Katowice 2000; E. Mazur, *W Drugiej Rzeczypospolitej: wspólnymi siłami społeczników, prywatnych darczyńców i państwa* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; K. Szymczyk, *Pomoc instytucjonalna w zakresie ochrony macierzyństwa i opieki na dziećmi i młodzieżą w Polsce w okresie międzywojennym*, t. 1: *Ustawodawstwo i organizacja systemu opieki*, Piotrków Trybunalski 2018.

[B. P.]

RADA ZAGRANICZNYCH TOWARZYSTW CHARYTATYWNYCH W POLSCE – organ koordynujący po II wojnie światowej aktywność w Polsce zagranicznych organizacji charytatywnych, których działalność początkowo związana była z obecnością w kraju Misji Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Celów Odbudowy i Rozwoju (**UNRRA**). Zgodnie z sugestią polskich władz zagraniczne organizacje dobroczynne w lutym 1946 podjęły współpracę, zaś w kwietniu utworzyły Komitet Zagraniczny Towarzystw Dobroczynności, od końca 1946 funkcjonujący jako Rada Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych. Do czasu trwania pomocy z UNRRA działalność organizacji skupionych w radzie była ściśle z nią związana, po jej zaprzestaniu w 1947 rada uzyskała zgodę na dalszą obecność należących do niej towarzystw w Polsce. Spośród organizacji wchodzących w skład rady ponad 90% pomocy dostarczały: **American Joint Distribution Commitee**, **American Red Cross**, **Swedish Relief Organization**, War Relief Services, American Relief for Poland, Canadian Relief for Poland, **Don Suisse**, Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Anglo-Amerykańska Misja Kwakrów, Międzynarodowy Komitet YMCA. W skład rady wchodziły także **Duński Czerwony Krzyż**, Akcja Pomocy Baptystów dla Polski, Adwentyści Dnia Siódmego, Komitet Pomocy Kościoła Metodystycznego w Polsce, Entr`Aide Protestant Suisse, Światowa Rada Kościołów, Komitet Pomocy Unitarianów, Centralny Komitet Mennonitów, Filadelfijskie Towarzystwo Pomocy, Duńscy Miłośnicy Pokoju, Pomoc Braci Kościelnych, Angielska Pomoc Polskim Dzieciom, Organizacja Rodziców Chrzestnych dla Dzieci Ofiar Wojny. Łączna wartość pomocy udzielonej przez należące do rady organizacje wyniosła w latach 1945–1949 75–78 mln dolarów, duża część wsparcia przeznaczona była na potrzeby opieki nad dziećmi (dary rzeczowe, finansowanie dożywiania, wspieranie organi-

zacji opiekuńczych, finansowanie leczenia dzieci). Rada Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce przestała istnieć w maju 1949.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; P. Jachowicz, *Działalność UNRRA w Polsce w latach 1945–1948*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie" 1998, z. 2; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele: zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Krassowska, *Praca zagranicznych organizacji charytatywnych w Polsce*, „Praca i Opieka Społeczna" 1947, nr 4.

[J. J.]

RADLIŃSKA HELENA – z d. Rajchman, ur. 2.05. 1879 w Warszawie, zm. 10.10.1954 w Łodzi; pedagog, działaczka społeczna. W 1897 ukończyła pensję Henryki Czarnockiej i sześcioletni kurs legalny, dwuletnie tajne kursy pedagogiczne ze specjalnością polonistyczną przy pensji. Od 1899 pracowała w czytelniach bezpłatnych **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. W 1902 wyszła za mąż za Zygmunta Radlińskiego. Pracowała w ambulatorium Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności oraz jako nauczycielka w szkołach i w tajnym nauczaniu. W 1906 wraz z mężem zostali zesłani do Kraju Narymskiego w Zachodniej Syberii. Pod koniec 1906 osiedlili się w Krakowie. Rozpoczęła pracę w Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza i Centralnym Biurze Szkolnym. Od 1915 członkini Polskiego Stronnictwa Ludowego – Wyzwolenie. Opracowała podstawy **pedagogiki społecznej**. W 1913 opublikowała pierwszy krajowy podręcznik oświaty pozaszkolnej *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja*. Po I wojnie światowej zajęła się walką z analfabetyzmem. Od 1931 do 1939 członkini Towarzystwa Oświaty Demokratycznej „Nowe Tory". Uczestniczka konferencji organizowanej przez Międzynarodowe Kongresy Wychowania Moralnego. Aktywnie brała udział w pracach międzynarodowej organizacji Ligi Nowego Wychowania. Przedstawiała problematykę dotyczącą oświaty dorosłych, pracy społecznej i upowszechnienia czytelnictwa. W latach 30. XX wieku działała na rzecz wyodrębnienia pedagogiki społecznej jako dziedziny nauki. W czasie II wojny światowej prowadziła tajne zajęcia Sekcji Społeczno-Oświatowej **Wolnej Wszechnicy Polskiej**. Po 1945 podjęła starania o utworzenie Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Łódzkim i Polskiego Instytutu Służby Społecznej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi. W badaniach powojennych zajęła się zagadnieniem sieroctwa oraz sposobami jego zwalczania.

Źródła: G. Galej-Mularz, *Pedagogika biblioteczna według Heleny Radlińskiej a jej obecny obraz*, „Podkarpackie Studia Biblioteczne" 2016, nr 5; B. Grześ, *Radlińska Helena* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; I. Kamińska-Jatczak, *Helena Radlińska w latach 1939–1945 – historia zrekonstruowana ze wspomnień*, „Nauki o Wychowaniu. Studia interdyscyplinarne" 2019, nr 1(8); S. Konarski, *Radlińska Helena* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIX, Wrocław 1986; I. Lepalczyk, *Helena Radlińska: życie i twórczość*, Toruń [2001]; L. Rzeszutek, *Helena Radlińska (1879–1954)* [w:] *Polska myśl pedagogiczna po 1918 roku*, red. E. Brodacka-Adamowicz, Siedlce 2007; R. Wroczyński, *Wstęp: Helena Radlińska – działalność i system pedagogiczny* [w:] H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961; A. Żukiewicz, *Helena Radlińska w walce o Polskę (1914–1918)*, Opole 2019.

[B. P.]

RADY DOBROCZYNNOŚCI PUBLICZNEJ – instytucje powstałe w zaborze rosyjskim w celu zarządzania szpitalami i organizowaniem działalności dobroczynnej. Utworzone na mocy ustawy „o zarządzie zakładów dobroczynnych w guberniach: kaliskiej, kieleckiej, łomżyńskiej, lubelskiej, piotrkowskiej, płockiej, radomskiej, suwalskiej i siedleckiej" z 19.06.1870 w ramach procesu likwidacji resztek autonomii Królestwa Polskiego. Zmianie uległo funkcjonowanie władz centralnych Królestwa, czego skutkiem było zakończenie działalności **Rady Głównej Opiekuńczej** mającej w swojej pieczy m.in. szpitale, które od 1870 przejęło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Petersburgu. Rady dobroczynności publicznej zostały powołane przez ministerstwo, by zorganizować funkcjonowanie szpitali na poziomie guberni

i powiatów. Gubernialną Radę Dobroczynności Publicznej tworzyli: gubernator, wicegubernator, zarządca Izby Skarbowej, naczelnik dyrekcji naukowej, gubernialny inspektor lekarski, radca rządu gubernialnego, kuratorzy gubernialni szpitali oraz zakładów dobroczynnych, a także 4–6 wybieranych spośród mieszkańców guberni lub urzędników państwowych członków. Rada miała moc narzucenia swojej woli organizacjom dobroczynności publicznej, nakazując np. przedsięwzięcie działalności zapobiegawczej w kwestii podrzucania dzieci i występnych matek, by obniżyć śmiertelność wśród niemowląt. Ponadto podejmowała decyzje o wykorzystaniu funduszy i darowizn przepisanych przez fundatorów na konkretny cel. Rada mogła zmienić wolę fundatora, wykorzystując środki na potrzeby innych placówek, niż życzył sobie tego dobroczyńca. Skutkiem tego był spadek liczby chętnych do udzielania pomocy i kierowanie jej do inicjatyw prywatnych. Suma kapitałów zakładów dobroczynnych w latach 1870–1901 wzrosła z 4 691 422 do 8 860 450 rubli. Ponadto powstały w tym czasie 3 nowe szpitale w Warszawie i 10 na prowincji, zamknięto natomiast 5. Na przełomie XIX i XX wieku rady dobroczynności oddawały nadzór nad częścią podległych im ośrodków (np. ochronek) lokalnym towarzystwom dobroczynności.

Źródła: W. Męczkowski, *Stan i potrzeby szpitali Królestwa Polskiego*, Warszawa 1905; W. Partyka, *Działalność rad opiekuńczych w Królestwie Polskim jako przejaw odpowiedzialności za drugiego człowieka w XIX w.*, „Biografistyka Pedagogiczna" 2019, nr 1; K. Szymczyk, *Początki praktyki opiekuńczo-wychowawczej i kształtowania się publiczno-prawnego systemu opieki nad dzieckiem w Piotrkowie Trybunalskim do 1918 roku*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2020, t. 39, z. 1; *Wiadomości miejscowe i okoliczne*, „Kaliszanin" 1878, nr 48.

[A. H.]

RADY FAMILIJNE – instytucje dobroczynności społecznej powstałe na skutek wprowadzenia w Księstwie Warszawskim w 1808 francuskiego prawa cywilnego. Potwierdzone w 1825 w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego. Funkcjonowały formalnie do 1946. Rada familijna stanowiła „kolegialny organ rodziny sprawujący nadzór nad opieką pod powagą sądu, uprawniony do decydowania w najistotniejszych sprawach osobistych i prawach majątkowych pupila". Głównym przedmiotem działalności rady familijnej było ustanawianie opieki nad sierotami. Organ ten decydował o wyborze opiekunów, a także sprawował nad nimi nadzór. Składał się z sędziego pokoju i 6 krewnych lub powinowatych po połowie ze strony ojca i matki. Radę tworzyli najbliżsi krewni, którzy byli najbardziej zainteresowani sprawami podopiecznego, a także mogli regularnie sprawować nadzór nad dzieckiem dzięki bliskości pobytu (członkowie rady musieli mieszkać na terenie gminy, w której przebywało dziecko). Rada stanowiła organ pośredniczący między opiekunem a sądem pokoju, który sprawował nadzór nad opieką z ramienia władzy publicznej. Radę zwoływano w celu podejmowania uchwał związanych z opieką nad dzieckiem. Do 1921 do działań rady dopuszczani byli tylko mężczyźni. Od 1825 przewodniczącym rady mógł zostać prezydent, burmistrz lub wójt w sytuacji, gdy majątek sieroty nie przekraczał 10 tys. zł. Do rady nie należeli opiekunowie sprawujący pieczę nad sierotą, natomiast spośród członków rady można było wyznaczyć opiekuna, wówczas tracił on status członka. W pierwszych dekadach funkcjonowania instytucji jej aktywność najbardziej skupiała się na sprawach związanych z majątkiem podopiecznych. Kwestie wychowania w przypadkach, gdy rodzina nie wywiązywała się z tego obowiązku, zaczęły odgrywać większą rolę u progu XX wieku. Rady przestały istnieć na skutek wejścia w życie **dekretu z 14.05.1946 – Prawo opiekuńcze**, który powierzał władzę opiekuńczą i obowiązek wyboru opiekunów sądowi grodzkiemu.

Źródła: P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej* [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003; L. Kahan, *Rady familijne na ziemiach wschodnich*, „Gazeta Sądowa Warszawska" 1927, nr 42; J. Machut-Kowalczyk, *Rada familijna pod powagą sądu pokoju w świetle akt łęczyckich, zgierskich i łódzkich z lat 1809–1876*, Łódź 2014; J. Machut-Kowalczyk, *Ustalanie rady familijnej na podstawie Kodeksu Napole-*

ona na obszarze działania łęczyckiego sądu pokoju, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa" 2011, nr 14.

[A. H.]

RADY OPIEKUŃCZE – organizacje samopomocowe powstałe na skutek pogorszenia sytuacji życiowej ludności na terenach Galicji po zakończeniu I wojny światowej. Stanowiły skoordynowane zrzeszenie struktur terenowych **Rady Głównej Opiekuńczej** w Galicji Wschodniej. Ich celem było organizowanie i monitorowanie działalności istniejących już stowarzyszeń samopomocowych niosących pomoc potrzebującym z równoczesnym zachowaniem autonomii tych organizacji, które posiadały swoich delegatów do **Rady Opiekuńczej Okręgowej we Lwowie**. W skład rad wchodzili przedstawiciele narodowości polskiej z różnych grup społecznych: urzędników, ziemian, księży, nauczycieli, a także chłopów, robotników i rzemieślników. Ponadto działano na rzecz powstawania nowych rad, podlegających bezpośrednio lwowskiej ROO. Działalność terenowa polegała na realizowaniu objazdów przez wysłanników ROO w celu dokonania oceny zniszczeń wojennych i określenia potrzeb miejscowej ludności. Efektem było tworzenie rad opiekuńczych, które kierowały akcją pomocową na miejscu. Szczególną uwagę zwracano na konieczność powoływania specjalnych komitetów opieki nad najmłodszymi. Pierwsze próby podjęto w czerwcu 1919 w Przemyślu i we Lwowie. Pierwszy Komitet Opieki nad Dziećmi powołano w Tarnopolu. We wsi Iwanówka powstała rada, której celem było założenie polskiej ochronki dla sierot. W Tłumaczu utworzono ochronkę dla 68 dzieci i bursę polską powiatową dla chłopców (40 os.), szkołę wydziałową męską i żeńską, szkołą zawodową kowalsko-kotlarską z internatem oraz szkołę gospodyń wiejskich z internatem. Ochronki powstały także w Tyśmienicy i Czarnołościach. W Samborze powołano Powiatowy Komitet Opieki Nad Dziećmi, który prowadził 4 kuchnie dla dzieci katolickich, dzieci wyznania prawosławnego i grekokatolickiego oraz żydowskich. Korzystało z nich ponad 3 tys. dzieci. W latach 1919–1920 łącznie na terenie Galicji utworzono 68 rad. Zostały rozwiązane na mocy decyzji Rady Ministrów 8.12.1920.

Źródła: *Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918)*, t. 2: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; M. Przeniosło, *Rady opiekuńcze na terenie Galicji Wschodniej w latach 1919–1921*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny" 2012, t. 8; M. Przeniosło, *Struktury terenowe Rady Głównej Opiekuńczej w Galicji Zachodniej w latach 1919–1921*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 2011, nr 29; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Rada Główna Opiekuńcza w latach I wojny światowej*, Kielce 2018.

[A. H.]

RADY SIEROCE – powstające w Galicji organizacje pomocy społecznej zorientowane na pomoc osieroconym dzieciom. Celem ich działalności było utworzenie sieci rad gminnych pracujących nad poprawą losu opuszczonych dzieci poprzez umieszczanie ich w rodzinach zastępczych lub specjalnych ośrodkach. Inicjatywa została najpierw podjęta przez wiedeńską radę gminną, która 3.11.1854 powołała komitety sieroce jako „czynnik pośredniczący między władzą a pupilami". Nie przetrwały one próby czasu. W 1900 wznowienie tego rodzaju aktywności na terenie Austro-Węgier zainicjował Frantz Janisch. Funkcjonować miała jedna rada na gminę lub okręg. Przewodniczącym rady był każdorazowy naczelnik gminy lub jego zastępca. Posiadała minimum 3 radców sierocych, każdy proboszcz i kierownik szkoły stawał się z urzędu członkiem rady. Spośród członków wybierany był tzw. ojciec sierot, który miał obowiązek wykonywać zarządzenia rad i przyjmować wnioski mieszkańców gminy. W Galicji pierwsze rady sieroce utworzono w 1904 z inicjatywy Edwarda Mally, przełożonego sądu powiatowego w Makowie. Pierwszymi dużymi miastami z radami sierocymi na tych terenach był Kraków i Lwów (1905). Rada spełniała funkcję organu pomocniczego przy sądzie opiekuńczym. Zadania rady polegały na przekazywaniu informacji oraz czuwaniu nad pracą opiekunów. Rada brała na siebie odpowiedzialność za edukację i wychowanie moralne podopiecznych, a także opiekę nad ich majątkiem. Prowadziła gminne księgi sieroce, które zawierały szczegółowe informacje dotyczące sierot. Ponadto organizowała wizytacje i kontrole wśród dzieci, które

otrzymywały pomoc od instytucji. Dzięki działalności rad sierocych nieślubne dzieci częściej otrzymywały alimenty i odprawy. Rada współpracowała z innymi instytucjami działającymi w służbie dzieci. Z radami współdziałała **Rada Szkolna Krajowa**, której zadaniem w tym zakresie było angażowanie nauczycieli do aktywności w radach sierocych w charakterze doradców sierocych. Do 1906 na terenie Galicji wschodniej powołano 1689 rad sierocych, w zachodniej części kraju było ich 561.

Źródła: J. Bąk, *Gminne rady sieroce, ich kasy i krajowy fundusz sierocy w Galicji*, „Studia Historyczne" 1981, t. 24, nr 2; K. Broński, *Kwestia opieki publicznej nad ubogimi w Galicji w dobie autonomicznej (wybrane problemy)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie" 2008, nr 779; Z. Gargas, *O krajowym funduszu sierocym*, Lwów 1905; Z. Gargas, *Rady sieroce w Galicyi*, Lwów 1908.

[A. H.]

RADZIWIŁŁ JANUSZ – ur. 3.09.1880 w Berlinie, zm. 4.10.1967 w Warszawie. polityk, działacz społeczny. Ukończył Królewskie Gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim oraz Gimnazjum „Carolineum" w Osnabrück. W czasie I wojny światowej jako komisarz w Polskim Komitecie Obywatelskim organizował pomoc dla uchodźców wojennych w powiecie rówieńskim. W 1918 został członkiem rządu Jana Kantego Steczkowskiego. Pełnił funkcję dyrektora Departamentu Stanu. Stworzył podwaliny polskiej dyplomacji. W czasie wojny polsko-bolszewickiej został skierowany w randze podporucznika do 8 Brygady Jazdy. Od 1923 do 1926 przewodniczący Klubu Społeczno-Politycznego. W latach 1928–1935 poseł na Sejm z listy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Od 1935 do 1938 senator. Aktywnie uczestniczył w pracach komisji sejmowych. Przewodniczący sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych, członek Komisji Konstytucyjnej i Budżetowej. Od 1937 zwolennik Obozu Zjednoczenia Narodowego. Współzałożyciel Stronnictwa Zachowawczego. Pełnił funkcję prezesa Towarzystwa Międzynarodowych i Krajowych Zawodów Konnych w Polsce. Po wybuchu II wojny światowej został 20.09.1939 aresztowany przez NKWD. Po 3 miesiącach zwolniony. Aktywnie uczestniczył w pracach **Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej**. W 1940 pełnił funkcję prezesa **Rady Głównej Opiekuńczej**, prowadzącej szereg działań pomocowych na rzecz dzieci. Interweniował w sprawie wywożenia dzieci na roboty przymusowe do Niemiec. Pomagał ludności żydowskiej w getcie warszawskim. Po rezygnacji z funkcji prezesa pełnił rolę mediatora organizacji. Współpracował z Delegaturą Rządu na Kraj. Po wybuchu powstania warszawskiego aresztowany. Zwolniony w październiku 1944. 21.01.1945 aresztowany przez NKWD. W 1947 powrócił do Polski i osiadł w Warszawie. Zrezygnował z uczestnictwa w życiu politycznym.

Źródła: J. Durka, *Janusz Radziwiłł 1880–1967. Biografia polityczna*, Warszawa 2011; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945: Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej i warszawskie agendy Rady Głównej Opiekuńczej*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; J. Jaruzelski, *Radziwiłł Janusz*, „Polski Słownik Biograficzny" t. XXX, Wrocław 1987; J. Radziwiłł, *Wspomnienia* (rozm. z K.T. Toeplitzem), „Przegląd Kulturalny" 1961, nr 51/52.

[B. P.]

RATOWNICTWO SPOŁECZNE – zorganizowana akcja opiekuńcza prowadzona przez państwo i podmioty społeczne w pierwszym okresie po wyzwoleniu ziem polskich spod okupacji niemieckiej u schyłku i po zakończeniu II wojny światowej, niezbędna ze względu na wynikającą ze skutków wojny i okupacji skalę potrzeb opiekuńczych. Na obszarach tzw. Polski Lubelskiej liczbę wymagających wsparcia oceniono na ok. 1,3 mln, czyli ok. 20% populacji, zaś na całym terytorium państwa po zakończeniu wojny szacowano ją na ok. 6,1 mln osób, co stanowiło aż 26,5% ludności (jeszcze w lutym 1946 liczbę żyjących w skrajnej nędzy oceniano na 1,2 mln). Zdecydowana większość z nich (5,7 mln osób, w tym 2,4 mln dzieci) wymagała opieki częściowej, polegającej na zapewnieniu dachu nad głową, żywności, odzieży, opału i innych podstawowych środków do życia. Szczególnie trudna była sytuacja wysiedlonych mieszkańców terenów przyczółkowych (powiaty województw kieleckiego,

warszawskiego, białostockiego, rzeszowskiego), gdzie kompleksowej pomocy potrzebowało zimą 1944/45 ok. 600 tys. osób. W połowie 1946 prowadzone przez krajowe i zagraniczne instytucje opiekuńcze kuchnie powszechne wydawały na tych obszarach 0,5 mln posiłków dziennie, pomoc pochodziła głównie z subwencji rządowych oraz dostaw **UNRRA**. Drugim podstawowym polem prowadzonej na masową skalę działalności ratowniczej była opieka nad repatriantami ze wschodu prowadzona przez **komitety opieki społecznej**, **Polski Czerwony Krzyż**, **„Caritas"** we współpracy z **Państwowym Urzędem Repatriacyjnym** i nakierowana na wsparcie jednostek najsłabszych, w tym matek z dziećmi i dzieci opuszczonych (analogicznie zorganizowano wsparcie dla Polaków powracających z obozów, więzień i robót przymusowych). Opiekę nad powracającą ludnością żydowską, w tym pomoc dla dzieci żydowskich, świadczył **Centralny Komitet Żydów w Polsce**.

Źródła: M. Brenk, *Działalność z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; P. Grata, *Działania ratownicze w ramach opieki społecznej w tzw. Polsce Lubelskiej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. IV, red. P. Grata, Rzeszów 2016; D. Sula, *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin 2002; B. Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku1944–1950*, Wrocław 2000.

[J. J.]

RAU WILHELM – ur. 1825 w Moguncji, zm. 9.04.1899 we Frankfurcie nad Menem; przemysłowiec, bankier, założyciel ogródków dziecięcych. Ukończył szkołę w Moguncji. Praktykę odbył w zakładach mechanicznych Cockerilla w Wielkiej Brytanii. Przeprowadził się do Warszawy. Praktykę zawodową odbył, zapoznając się z różnymi działami produkcji. W latach 1841–1855 administrator Rządowej Fabryki Machin na Solcu w Warszawie. Utworzył spółkę ze Stanisławem Lilpopem. 20.01. 1866 przejęli na własność zakład przemysłowy. Od 1868 do spółki dołączył Leon Loewenstein. Pełnił funkcję dyrektora zarządzającego przedsiębiorstwa. W 1873 w wyniku przekształcenia w Akcyjne Towarzystwo Przemysłowych Zakładów Mechanicznych został głównym akcjonariuszem. Właściciel kantoru bankierskiego w Warszawie. Od 1869 do 1884 członek Warszawskiego Komitetu Przemysłowego. Współzałożyciel Zakładów Górniczo-Hutniczych w Drzewicy w powiecie opoczyńskim. Ok. 1888 wraz z belgijskimi przedsiębiorcami założył Towarzystwo Metalurgiczne Dnieprowskie. Zrezygnował z kierowania firmą Lilpop, Rau i Loewenstein. Kupił większość udziałów Towarzystwa Akcyjnego Starachowickich Zakładów Górniczych. Od 1875 do 1898 prezes rady zarządzającej przedsiębiorstwem starachowickim. Właściciel dobra Horodyszcze. Przyczynił się do założenia przez Polaków na terenie Ukrainy 9 cukrowni. W swoim testamencie przeznaczył część swojego majątku na cele dobroczynne. 30 tys. rubli asygnował na rzecz przytułku dla dzieci robotników im. L. Loewensteina oraz na rzecz warszawskiego szpitala dziecięcego. **Warszawskiemu Towarzystwu Higienicznemu** zapisał 300 tys. rubli na fundację ogródków dziecięcych nazwanych później jego imieniem. W 1899 powstały pierwsze ogródki dziecięce na warszawskiej Woli oraz przy ul. Agrykola. Ogródki prowadziły działalność do 1939.

Źródła: M.M. Drozdowski, A. Zahorski, *Historia Warszawy*, Warszawa 2004; I. Ihnatowicz, *Burżuazja warszawska*, Warszawa 1972; J. Kubiatowski, *Rau Wilhelm Ellis* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987; W. Pruss, *Rozwój przemysłu warszawskiego w latach 1864–1914*, Warszawa 1977; A. Wojewoda, *Od idei do realizacji – ogrody dziecięce im. W. E. Raua w Warszawie 1899–1901* „Studia Edukacyjne" 2019, nr 53; R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1979.

[B. P.]

RENTA INWALIDZKA – wsparcie finansowe z budżetu państwa dla rodzin osób uznanych przez państwo za inwalidę wojennego bądź weterana powstań narodowych. Pierwsza regulacja została uchwalona w 1919 i dotyczyła

prawa do stałego świadczenia dla weteranów powstania 1831 i 1863 (później dodano powstanie 1848). W ustawie tej nie przewidywano świadczeń dla dzieci. Właściwą regulację przyjęto 18.03.1921, i tą objęto również dzieci. Wyróżniono dwie kategorie: dzieci po inwalidach wojennych poległych lub zmarłych w czasie działań wojennych oraz dzieci inwalidów wojennych, którzy zaginęli podczas działań wojennych. Renta inwalidzka zwolniona była od podatków zarówno państwowych, jak i samorządowych. Nie podlegała też zajęciu prawnemu. Zagadnienie kolejno regulowano ustawą z 17.03.1932 i rozporządzeniem wykonawczym z 17.12.1934. Zwracają uwagę przepisy dotyczące sierot zupełnych oraz półsierot (pozbawionych opieki), które mogły zostać umieszczone przez państwo w zakładach opiekuńczych na wniosek dotychczasowych opiekunów. Na czas pobytu zawieszano wypłatę rent sierocych. Koszty utrzymania leżały po stronie państwa. W 1928 prawami kombatanckimi objęto również byłych skazańców wojennych (dzieci pobierały świadczenie do ukończenia 18 roku życia). W 1936 świadczenie przysługiwało też osobom szczególnie zasłużonym, które zostały odznaczone za udział w walkach o niepodległość Krzyżem Niepodległości (a później także innymi odznaczeniami państwowymi). Uzupełnienie stanowiła ustawa z 2.07.1937 o zapewnieniu pracy i zaopatrzeniu uczestników walk o niepodległość Państwa Polskiego. W 1938 renty inwalidów wojennych otrzymywało 94 262 byłych żołnierzy oraz 109 973 osoby pozostałe po inwalidach (wdowy, dzieci, sieroty oraz rodzice).

Źródła: W. Czechowicz, *Przepisy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i pozostałych po nich rodzin*, Warszawa 1925; Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 stycznia 1936 r. o zaopatrzeniu osób szczególnie zasłużonych w walkach o niepodległość Państwa Polskiego, DzU 1936, nr 3, poz. 8; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939; R. Stawicki, *Zarys problematyki prawa kombatanckiego i organizacji kombatanckich w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2010; Ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o stałej pensji dla weteranów powstania 1831 i 1863 r., DzU 1919, nr 65, poz. 397; Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. w przedmiocie zaopatrzenia weteranów powstań narodowych z 1831 r., 1848 r. i 1863 r. oraz wdów po nich, DzU 1922, nr 26, poz. 212; J. Wojciechowski, *Stowarzyszenia i związki kombatanckie w latach 1919–1939*, Pruszków 2007.

[K. Ch.]

RENTA RODZINNA – świadczenie o charakterze długoterminowym w systemach zabezpieczenia społecznego, do którego prawo wynika nie z tytułu samodzielnego opłacania składek, a płacenia ich przez inną osobę (członka rodziny). Świadczenie, historycznie, wynika z tradycyjnego podziału ról w rodzinie (ojciec pracuje i utrzymuje rodzinę, matka zajmuje się domem i dziećmi). W sytuacji śmierci męża pozostała po nim rodzina często pozostawała bez środków do życia, wskutek czego w systemach zabezpieczenia społecznego od samego początku przewidywano świadczenia w razie śmierci żywiciela rodziny. Potocznie nazywano je rentami rodzinnymi. Zasadność istnienia takiego świadczenia od 1952 uznana została w przepisach międzynarodowych (Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 102). W pierwszych systemach ubezpieczeniowych na ziemiach polskich renty rodzinne pojawiały się w ramach ubezpieczeń wypadkowych, względnie inwalidzkich, a ich beneficjentami byli: małżonkowie, dzieci, a czasami dalszy zstępni czy osoby przysposobione. Od 1999 grupa osób uprawnionych do rent rodzinnych jest znacznie szersza. Świadczenie przysługuje wdowie, która w chwili śmierci męża osiągnęła wiek 50 lat, lub gdy jest niezdolna do pracy bądź wychowuje co najmniej jedno z dzieci, wnuków lub rodzeństwa uprawnionych do renty po zmarłym mężu (do osiągnięcia wieku 16 lat, a gdy kształci się w szkole – do 18 lat) lub opiekuje się dzieckiem całkowicie niezdolnym do pracy oraz samodzielnej egzystencji. Do renty uprawnione są dzieci własne, dzieci drugiego małżonka, dzieci przysposobione, przyjęte na wychowanie i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletniości wnuki, rodzeństwo i inne dzieci (w tym w ramach rodziny zastępczej). Prawo do renty przysługuje do ukończenia 16 roku życia lub dłużej, jeśli dzieci się kształcą (maksymalnie do 25 roku życia). Liczba pobiera-

nych rent rodzinnych w Polsce wynosiła: w 2011 – 1267 tys., w 2015 – 1265 tys., w 2020 – 1209 tys.

Źródła: K. Chylak, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; M. Czeredysz-Wójtowicz, *Renta rodzinna* [w:] *Renta w prawie polskim*, red. M. Drela, Wrocław 2016; Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, DzU 2022, poz. 504; *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych (za 2020 r.)*, Warszawa 2021; A. Wiktorow, *Renta rodzinna w systemie ubezpieczeń społecznych*, „Polityka Społeczna" 2013, nr 11–12.

[K. Ch.]

RENTA SIEROCA – świadczenie należne dziecku zmarłego pracownika objętego w Drugiej Rzeczypospolitej ubezpieczeniem społecznym bądź systemem wypłacanych z budżetu państwa lub przedsiębiorstw państwowych emerytur. W ramach ubezpieczeń społecznych świadczenie przysługiwało dziecku poniżej 18 roku życia w ubezpieczeniu wypadkowym, ubezpieczeniu od inwalidztwa i starości oraz ubezpieczeniu pracowników umysłowych. Wynosiło w przypadku dzieci ofiar śmiertelnych wypadku przy pracy 20% zarobku zmarłego, zaś we wprowadzonym w 1927 ubezpieczeniu pracowników umysłowych oraz zapisanym w ustawie scaleniowej z 1933 ubezpieczeniu od inwalidztwa i starości stanowiło 20% należnego zmarłemu świadczenia rentowego; dla sierot zupełnych wynosiło odpowiednio 35 i 40% takiego świadczenia. Zgodnie z określonymi w 1923 zasadami przyznawania i wypłaty świadczeń emerytalnych dla pracowników państwowych i zawodowych wojskowych tzw. pensja sieroca, będąca odpowiednikiem renty sierocej w systemie ubezpieczeń społecznych, wynosiła 1/4 pensji wdowiej, czyli 1/8 świadczenia emerytalnego należnego zmarłemu; pensja sieroty zupełnej stanowiła 1/3 świadczenia zmarłego. We wszystkich systemach wysokość renty (pensji) sierocej ograniczona była zasadą, iż suma rent sierocych i wdowich nie mogła przekraczać wysokości świadczenia przysługującego uprawnionej osobie zmarłej. Liczba korzystających z rent sierocych dzieci była dosyć stabilna. W 1927 renty z tytułu ubezpieczenia od starości obowiązującego wtedy tylko na terenie b. zaboru pruskiego otrzymywało ok. 36 tys. dzieci należących do ok. 30 tys. rodzin, w 1938 rent sierocych wypłacano 36,6 tys., a finansowanych z budżetu pensji sierocych 37,3 tys. W ubezpieczeniu wypadkowym w 1937 rent sierocych było 13,5 tys., zaś w ubezpieczeniu pracowników umysłowych 5,4 tys. Łącznie renty i pensje sieroce w końcu lat 30. otrzymywało ok. 90 tys. uprawnionych dzieci. Zdecydowanie najwyższy był poziom tzw. pensji sierocych wypłacanych w systemie emerytur państwowych, gdzie najwyższe były wynagrodzenia stanowiące podstawę wypłat.

Źródła: K. Chylak, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; P. Grata, *Zakres odpowiedzialności pracodawców wobec rodzin pracowników w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym" 2016, T. 19, nr 2; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, DzU 1927, nr 106, poz. 911; Ustawa z dnia 11 grudnia 1923 r. o zaopatrzeniu emerytalnem funkcjonarjuszów państwowych i zawodowych wojskowych, DzU 1924, nr 6, poz. 46; Ustawa z dnia 30 stycznia 1924 r. w przedmiocie rozciągnięcia obowiązujących na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i cieszyńskiej części województwa śląskiego ustaw o obowiązkowem ubezpieczeniu robotników od wypadków na obszar województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego, białostockiego, wołyńskiego, poleskiego i nowogródzkiego oraz Ziemi Wileńskiej, DzU 1924, nr 16, poz. 148; Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym, DzU 1933, nr 51, poz. 396.

[J. J.]

RESORTOWY PROGRAM ROZWOJU INSTYTUCJI OPIEKI NAD DZIEĆMI W WIEKU DO LAT 3 „MALUCH+" – powołany na podstawie Ustawy z 2011 o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 jako otwarty konkurs na finansowe wspieranie działań z zakresu rozwoju instytu-

cji opieki nad dziećmi do lat 3. W pierwszej edycji skierowany do jednostek samorządowych szczebla gminnego, od 2012 również dla osób fizycznych i prawnych, organizacji pozarządowych, zakładów pracy, od 2015 – uczelni wyższych. W 2013 zmniejszono obowiązek wkładu własnego gminy z 50% do 20%, w 2014 złagodzono przepisy dotyczące wymagań lokalowych i sanitarnych. Celem programu było zwiększenie dostępności terytorialnej i finansowej miejsc opieki w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennych opiekunów. Realizowany od 2017 w 4 modułach: 1) dla gmin – utworzenie nowych miejsc w instytucjach opieki nad dziećmi w wieku do lat 3; 2) dla gmin i podmiotów niegminnych – zapewnienie funkcjonowania miejsc opieki nad dziećmi w wieku do lat 3; 3) dla uczelni i współpracujących z uczelniami podmiotów – utworzenie nowych miejsc w instytucjach opieki i zapewnienie im funkcjonowania, dla dzieci studentów, doktorantów oraz osób zatrudnionych przez uczelnię 4) dla podmiotów niegminnych **–** utworzenie nowych miejsc w instytucjach opieki nad dziećmi w wieku do lat 3. W 2018 wprowadzono zmiany do modułu 1: utworzenie nowych miejsc opieki dla nie więcej niż 20% dzieci w rocznikach 1–2 w gminie za środki do 3 mln zł, na terenie tych gmin, gdzie nie funkcjonowały lub nie funkcjonowały żłobki lub kluby dziecięce. Na program przeznaczono: w 2017 – 151 mln zł, w 2018 – 450 mln zł, w 2019 – 450 mln zł, w 2020 – 400 mln zł, w 2021 – 450 mln zł. Liczba utworzonych miejsc opieki dla dzieci do lat 3 wyniosła w 2017 – 43 tys.; w 2018 – 24,5 tys.; w 2019 – 27,6 tys.; w 2020 – 24,8 tys.; w 2021 – 6,2 tys.

Źródła: *Resortowy program rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 „MALUCH plus*", Warszawa 2016, https://www.gov.pl/web/rodzina/program-maluch-plus-2017 [dostęp: 25.05.2023]; J. Szczepaniak-Sienniak, M. Krośny, *Kierunki zmian w instytucjonalnej opiece nad dziećmi do lat 3 w świetle oczekiwań rodzin – studium przypadku*, „Studia Demograficzne" 2017, nr 1; Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, DzU 2016, poz. 157.

[A. M.-S.]

REWINDYKACJA DZIECI POLSKICH PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zorganizowana akcja odszukiwania i repatriacji dzieci polskich z terenów niemieckich do Polski, w tym ze strefy okupacji amerykańskiej i brytyjskiej, rozpoczęta po II wojnie światowej. Poszukiwaniem, identyfikacją i rewindykacją zajmował się utworzony w 1945 Referat Rewindykacji Dzieci Polskich w Łodzi. Powstała w 1946 Delegatura Główna **Polskiego Czerwonego Krzyża** z siedzibą w Bad Arolsen uruchomiła placówki PCK w strefach okupacyjnych Niemiec celem wyszukiwania polskich dzieci i prowadzenia działań prowadzących do rewindykacji. Od 1947 rewindykację prowadził zespół pod przewodnictwem Pełnomocnika Rządu Polskiego ds. Rewindykacji Dzieci Polskich Romana Hrabara oraz Wiktora Pietruszki. Polskie oddziały PCK sporządzały listy dzieci zawierające dane personalne wraz z miejscem i okolicznościami zaginięcia. Przekazywaniem spisów do delegatur PCK w Niemczech zajmowało się Biuro Informacyjne PCK w Warszawie. Następnie polskie listy dzieci porównywano ze spisami sporządzanymi w Niemczech. W 1947 od maja do lipca repatriowano do kraju 154 dzieci polskich z Lipska, Regensburga, Lubeki, Hafkrug, Wolfburga; od lipca do września przewieziono łącznie 128 dzieci ze stref amerykańskiej, brytyjskiej i Lipska; od września do grudnia 225 dzieci ze strefy francuskiej, Berlina, Monachium, Stuttgartu. Do końca października 1949 ze strefy amerykańskiej repatriowano do kraju łącznie 1150 dzieci, z brytyjskiej 992, z francuskiej 191 oraz z radzieckiej 879 dzieci. W sierpniu 1950 delegatury PCK w Niemczech zaprzestały działań w wyniku napiętych relacji z ZSRR, zakończono repatriację dzieci polskich z Niemiec i Austrii. Zespół R. Hrabara sprowadził do Polski łącznie ok. 33 tys. uprowadzonych dzieci polskich, w tym ze strefy radzieckiej ok. 20 tys., ze stref zachodnich w Niemczech ok. 11 tys., z Austrii ok. 2 tys. Stanowiły one 70% zidentyfikowanych uprowadzonych najmłodszych ofiar II wojny światowej.

Źródła: R. Hrabar, *Hitlerowski rabunek dzieci polskich. Uprowadzanie i germanizowanie dzieci polskich w latach 1939–1945*, Katowice 1960; R. Hrabar, *Lebensborn, czyli źródło życia*, Katowice 1980; E. Karpińska-Morek, *Teraz jesteście Niemcami. Wstrząsające*

losy zrabowanych polskich dzieci, Kraków 2018; A. Malinowska, *Brunatna kołysanka. Historie uprowadzonych dzieci*, Warszawa 2017; C. Pilichowski, *Sytuacja dzieci polskich w latach drugiej wojny światowej* [w:] *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej,* red. C. Pilichowski, Warszawa 1982; J. Wnuk, H. Radomska-Strzemecka, *Dzieci polskie oskarżają*, Warszawa 1961; *Zagubione dzieci szukają swych rodziców. Zaledwie 3000 malców wróciło do kraju*, „Gazeta Ludowa" 1947, nr 311; *Zbrodnia bez kary… Eksterminacja i cierpienie polskich dzieci pod okupacją niemiecką 1939–1945*, red. J. Kostkiewicz, Kraków 2020.

[M. N.]

REZOLUCJA NR 77 W SPRAWIE UMIESZCZANIA DZIECI POZA RODZINĄ Z 3 LISTOPADA 1977 ROKU PRZYJĘTA PRZEZ KOMITET MINISTRÓW RADY EUROPY – dokument zwierający zalecenia skierowane do państw członkowskich Rady Europy dotyczące założeń i organizacji pieczy nad dzieckiem, które wymaga umieszczenia w środowisku zastępczym. Dokument standardu regionalnego ochrony praw dziecka. W rezolucji wskazano prymat środowiska naturalnego nad wszelkimi formami pieczy zastępczej uznanymi za ostateczność oraz konieczność (w miarę możliwości) zapewnienia współuczestniczenia dziecka w samej decyzji o umieszczeniu w środowisku zastępczym. Działaniom tym winna towarzyszyć pomoc rodzinie. Podkreślono konieczność utrzymania związku dziecka z naturalną rodziną po umieszczeniu w pieczy zastępczej, a także, w stosunku do dzieci młodszych, przedkładania rodzinnej formy **pieczy zastępczej** nad placówkami opiekuńczymi typu zakładowego. Zgodnie z rezolucją piecza zastępcza powinna być decyzją wydaną po rozważeniu alternatywnych wariantów pieczy, w konsekwencji pojawiła się idea okresu próbnego, po którym istniała możliwość weryfikacji decyzji. Instytucjom, organizacjom i osobom uczestniczącym w procedurze postawiono wymogi w zakresie dysponowania odpowiednim zapleczem organizacyjnym i kwalifikacjami. Polski system opieki zastępczej oparty na kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 25.02. 1964 oraz ustawodawstwie w zakresie postępowania w sprawach nieletnich z 26.10.1982 (od 2022 ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich), systemie oświaty (m.in. ustawie z 7.09.1991) oraz rodzin zastępczych (ustawie z 9.06.2011) został rozbudowany do poziomu umożliwiającego zaspokojenie zróżnicowanych potrzeb opiekuńczych dzieci wymagających umieszczenia poza rodziną własną. Deficyty, w kontekście rezolucji nr 77 zauważano w zakresie stopnia synchronizacji stosowanych środków, zaakcentowania preferowanych form pieczy (pierwszeństwa rodzinnych form) oraz w sferze prawno-organizacyjnej, a zwłaszcza w praktyce stosowania poszczególnych przepisów polskiego prawodawstwa.

Źródła: M. Arczewska, *Podstawy prawne organizowania i funkcjonowania rodzin zastępczych w Polsce* [w:] *Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych*, red. M. Racław-Markowska, S. Legat, Warszawa 2004; E. Holewińska-Łapińska, *Orzekanie o umieszczaniu małoletniego w rodzinie zastępczej*, „Prawo w Działaniu" 2008, nr 4; M. Safjan, *Rezolucja nr (77) 33 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną a stan prawny obowiązujący w Polsce* [w:] *Standardy prawne Rady Europy. Teksty i komentarze*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 1994.

[K. Ch.]

RIDNA SZKOŁA – ukraińskie stowarzyszenie kulturalno-oświatowe założone 29.03.1881 we Lwowie. Pierwszym jego prezesem był Amwrosij Janowśkyj. Funkcjonowało jako Ruskie Towarzystwo Pedagogiczne „Ridna Szkoła". Głównym celem działalności stowarzyszenia było utworzenie kursów dokształcania ukraińskiego poprzez m.in. organizację szkolnictwa oraz seminariów nauczycielskich. Organizacja utrzymywała przedszkola, szkoły powszechne, zawodowe oraz średnie, prowadziła kursy dla analfabetów, przeprowadzała zbiórki środków na rzecz szkolnictwa ukraińskiego. Jej działalność była finansowana przez społeczność ukraińską oraz środowiska emigracyjne z USA. W 1888 uruchomiono pierwszą bursę dla chłopców wiejskich we Lwowie, w 1890 bursę dla dziewcząt wiejskich we Lwowie. W 1898 rozpoczęła działalność pierwsza ukraińska żeńska oddziałowa szkoła im. Tarasa Szewczenki. W 1903 rozpoczęto działalność prywatne ukraińskie seminarium nauczycielskie

we Lwowie, finansowano działalność kołomyjskiego Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego. W 1905 otwarto bursę dla chłopców wiejskich w Drohobyczu, w 1910 rozpoczęło działalność prywatne ukraińskie gimnazjum w Rohatyniu, od 1912 funkcjonujące jako Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne. W 1912 stowarzyszenie kierowało 21 szkołami ludowymi, 10 gimnazjami oraz 18 kursami gimnazjalnymi. W czasie I wojny światowej zawiesiło działalność. W okresie dwudziestolecia międzywojennego organizacja walczyła o utrzymanie języka ukraińskiego jako wykładowego w szkołach państwowych. Aktywiści duchowni odpowiadali za chrześcijańskie wychowanie. Działalność organizacji przyczyniła się do ograniczenia analfabetyzmu wśród ludności ukraińskiej. Ridna Szkoła nadzorowała ogródki dziecięce, ochronki oraz poradnictwo zawodowe dla młodzieży. Oferowała wsparcie finansowe dla uczącej się młodzieży. W 1926 dokonano zmiany nazwy na Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne „Ridna Szkoła". W 1930 towarzystwo prowadziło 593 kółka, a liczba członków wyniosła ok. 31,6 tys. Zostało zlikwidowane przez władze sowieckie w 1939.

Źródła: O. Behen, *Działalność Ukraińskiej Odnowy Narodowej oraz Towarzystwa „Skała" w diecezji stanisławowskiej (1930–1939)* „Prace Historyczno-Archiwalne" 2005, t. 16; B. Dobriański, *Rola ukraińskich towarzystw kulturalno-oświatowych w rozwoju szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX i początku XX wieku* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8: *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918 ciągłość i zmiana*, red. C. Majorek, A. Meissner, Rzeszów 1996; M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce Odrodzonej*, Warszawa 1931; M. Iwanicki, *Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918–1990*, Siedlce 1991; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989.

[B. P.]

ROBOTNICZE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI – organizacja opieki nad dziećmi powstała pod egidą Polskiej Partii Socjalistycznej 31.10.1926 w Warszawie z połączenia **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim** oraz towarzystw przyjaciół dzieci ze Lwowa, Krakowa, Tarnowa i Białej. Na czele Zarządu Głównego stanął **Tomasz Arciszewski**, w jego skład weszli m.in. **Bronisława Dłuska**, **Aleksander Landy**, **Dorota Kłuszyńska**, w 1932 sekretarzem generalnym został **Wacław Tułodziecki**. Celem towarzystwa była opieka nad dziećmi robotniczymi, szczególnie dziećmi poległych w walkach o niepodległość i sierotami po przedwcześnie zmarłych robotnikach. Towarzystwo obok oddziałów krajowych prowadziło również od 1928 oddział w Chicago. W 1938 w ramach RTPD działały 84 placówki, wśród których znajdowały się m.in. 2 domy dziecka, 42 ogniska i przedszkola oraz 14 klubów; liczba wychowanków sięgała 20 tys. Kierowany przez **Aleksandra Landego** warszawski oddział towarzystwa aktywnie działał na terenie **Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej**, gdzie tzw. żoliborski eksperyment pedagogiczny realizował Oddział Żoliborski RTPD. W 1938 RTPD aktywnie uczestniczyło w **Pierwszym Ogólnopolskim Kongresie Dziecka w Warszawie**. Po wojnie towarzystwo podjęło działalność w listopadzie 1944 w Lublinie, na jego czele stanął **Stanisław Żemis**. W 1946 liczba placówek sięgnęła 240, wśród których były 24 domy dziecka; w 1947 opieką całkowitą obejmowano łącznie ok. 44 tys. dzieci, opieką częściową ok. 37 tys. Najważniejszymi placówkami były dom dziecka **„Nasz Dom"** założony w Pruszkowie w 1919 przez **Janusza Korczaka** oraz **Centralny Ośrodek Wychowawczo-Szkoleniowy im. Janusza Korczaka w Bartoszycach**. W maju 1949 Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci zostało połączone z **Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci** w **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** (RTPD oficjalnie rozwiązane zostało rozporządzeniem Rady Ministrów z 21.06.1949).

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; M. Kuzańska-Obrączkowa, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowania placówek*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Łódź 2020; A. Winiarz, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Drugiej Rzeczypospolitej*

[w:] *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, red. K. Poznański, Lublin 1991; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1944–1964)*, Warszawa 1965.

[J. J.]

ROBOTNICZY WYDZIAŁ WYCHOWANIA DZIECKA I OPIEKI NAD NIM – organizacja nastawiona na opiekę nad dziećmi robotniczymi powołana 1.05.1919 w łonie Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej. Powstała na zrębach wcześniej działającego w ramach struktur PPS Robotniczego Towarzystwa Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim oraz zorganizowanego przez związaną z PPS Komisję Centralną Klasowych Związków Zawodowych Robotniczego Wydziału Opieki nad Dzieckiem Robotniczym (poprzednikiem Robotniczego Towarzystwa Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim były Towarzystwa Klubów Dzieci Robotniczych Miast i Wsi). Zgodnie ze statutem wydział miał zajmować się prowadzeniem placówek opiekuńczo-wychowawczych, oświatowo-kulturalnych oraz edukacyjnych. Zakres działania obejmował domy wychowawcze, ochronki, kluby dziecięce, placówki szkolne, biblioteki, czytelnie, udział w organizowaniu kolonii, półkolonii i opieki lekarskiej. W końcu 1921 przewodniczącym wydziału został **Tomasz Arciszewski**, kierujący nim do końca jego istnienia w 1926, gdy wszedł w skład **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Najważniejszymi placówkami prowadzonymi przez Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim były domy dziecka na Ochocie oraz zorganizowany na bazie analogicznej placówki w Żyrardowie Dom Dziecka im. Heleny Dłuskiej (tzw. **Helenów**) w Aninie pod Warszawą. Podopiecznym placówek zapewniano opiekę materialną, ale także edukację na odpowiadającym ich potrzebom poziomie. Wydział organizował również dla podopiecznych letni wypoczynek w postaci kolonii letnich (w 1925 wzięło w nich udział 542 dzieci), a także ogniska dziecięce, będące formą opieki środowiskowej, w których dzieci robotnicze w wieku szkolnym mogły korzystać z dziennej opieki wychowawczej, pomocy w nauce i ciepłego posiłku (pierwsze takie ognisko powstało w Warszawie).

Źródła: T. Arciszewski, *Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka. Sprawozdanie z działalności za okres 1919–1925*, Warszawa 1926; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939),* Łódź 2020; A. Winiarz, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Oświata, szkolnictwo i wychowanie w latach II Rzeczypospolitej*, red. K. Poznański, Lublin 1991.

[J. J.]

„RODZINA SIEROCA" W KRAKOWIE – stowarzyszenie z siedzibą w Krakowie, powstałe w 1914, działające w okresie międzywojennym na obszarze województwa krakowskiego w celu objęcia opieką i tworzenia domów dla sierot polskich po żołnierzach Polakach i polskich sierot katolickich do lat 14. Nadanie stowarzyszeniu osobowości prawnej kościelnej nastąpiło 10.03.1928. Stowarzyszenie prowadziło 2 domy opieki dla dzieci. W placówkach umieszczano dzieci przybyłe z Towarzystwa Opieki nad Opuszczonymi Niemowlętami im. Dzieciątka Jezus przy ul. Krowoderskiej 71. Na Zwierzyńcu przy ul. Emaus 30 znajdował się dom dla dziewcząt, przeznaczony dla 40 osób. W latach 1929– 1930 przebywało w nim 36 wychowanek w wieku 6–14 lat. Na Prądniku Czerwonym mieścił się dom dla chłopców z 75 miejscami, przekazany w 1923 przez bp. **Adama Stefana Sapiehę**. Do zakładu przyjęto 38 dzieci pozostających pod opieką **Krakowskiego Biskupiego Komitetu dla Dotkniętych Klęską Wojny**. W 1930 w zakładach prowadzonych przez „Rodzinę Sierocą" pozostawało łącznie 105 dzieci, w tym 36 dziewcząt oraz 69 chłopców. W roku sprawozdawczym 1934/1935 w domu dla dziewcząt przebywały 53 wychowanki, a w domu dla chłopców 34 podopiecznych. W zakładach dzieci mogły przebywać do czasu ukończenia szkoły powszechnej. W latach 30. XX wieku stowarzyszenie prowadziło zakład dla starszych panienek przy ul. Lenartowicza 4. Na dzień 31.03. 1939

przebywały w nim 32 dziewczęta w wieku 18–23 lat. Funkcjonowanie placówek krakowskiej „Rodziny Sierocej" utrudniła okupacja niemiecka. W końcu lat 40. z powodu istnienia subwencjonowanych przez państwo **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** i **Towarzystwa Burs i Stypendiów**, masowej akcji związków zawodowych oraz „organizowania przez ZSCh pomocy materialnej dla uczącej się młodzieży chłopskiej" organizacja znalazła się wśród 15 przeznaczonych do likwidacji stowarzyszeń pomocowych. W 1949 Stowarzyszenie „Rodzina Sieroca" w Krakowie zostało rozwiązane decyzją władz państwowych.

Źródła: K. Jakubowski, *Dom Stowarzyszenia „Rodzina Sieroca"*, „Kurier Zwierzyniecki" 2009, nr 5; A. Jóźwik, *Organizacja opieki nad dziećmi i młodzieżą w latach 1944–1950 – od prób realizacji przedwojennych rozwiązań do przejęcia wzorców radzieckich*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, nr 10; K. Krzysztofek, *Stowarzyszenia katolickie w Krakowie w latach 1918–1939. Studium historycznoprawne*, Kraków 2014; *„Rodzina Sieroca" obchodzi 20-lecie*, „Ruch Charytatywny" 1934, nr 12.

[M. N.]

„RODZINA WOJSKOWA" – organizacja o zasięgu ogólnopolskim zrzeszająca kobiety z rodzin żołnierzy Wojska Polskiego, działająca w latach 1925–1939. Powstała z inicjatywy marszałka Józefa Piłsudskiego 3.02.1925 w Warszawie. Do jej zadań należało organizowanie samopomocy ekonomicznej, uświadomienie obywatelskie społeczeństwa, prowadzenie pracy kulturalno-oświatowej. Główny organ stowarzyszenia stanowiła Rada Naczelna. Funkcję przewodniczącej pełniły kolejno: Wincenta Konarzewska, Hanna Hubicka, Jadwiga Fabrycowa, Wanda Norwid-Neugebauerowa. Kierownictwa kół tworzonych przy garnizonach Wojska Polskiego podlegały Zarządowi Naczelnemu. Pierwsze koło zostało utworzone w Warszawie. Statut przewidywał działalność w wydziałach: ogólnoorganizacyjnym, finansowym, uświadomienia obywatelskiego, kulturalno-oświatowym, opieki nad dzieckiem, zdrowia, przysposobienia kobiet do obrony kraju, pracy, opieki społecznej, prasowym. Działalność organizacji została ukierunkowana m.in. na wychowanie obywatelskie dzieci i młodzieży. W celu umacniania polskości na terenach przygranicznych zakładano ochronki i świetlice zaopatrywane w polskie książki. W ramach działalności kulturalno-oświatowej propagowano zasady zdrowego żywienia i higieny, organizowano kursy umiejętnościowe i zawodowe, zajęcia z wychowania fizycznego, tworzono biblioteki i czytelnie, rozwijano turystykę wypoczynkową. Organizacja zakładała własne przedszkola i szkoły dla dzieci z rodzin wojskowych. W miesięczniku „Rodzina Wojskowa" wydawanym przez Koło Lwowskie udzielano praktycznych porad m.in. opieki domowej nad dzieckiem w wieku szkolnym. „Rodzina Wojskowa" w 1930 liczyła 62 koła, 77 przedszkoli, 19 szkół. W 1935 istniały 142 koła, 89 przedszkoli, 14 świetlic dla dzieci, ok. 50 ogródków jordanowskich. Stowarzyszenie współpracowało z wieloma organizacjami, w tym z **Polskim Czerwonym Krzyżem**, **Polskim Białym Krzyżem**, Polską Macierzą Szkolną, Rodziną Policyjną.

Źródła: P. Borek, *Garnizon Wojska Polskiego w Białej Podlaskiej w latach 1918–1939*, Biała Podlaska 2006; I. Ciećkowska, *Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa" w latach 1925–1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny" 1996, nr 4; E. Englishowa, *Jak dopomagać dzieciom w odrabianiu lekcji?*, „Rodzina Wojskowa. Miesięcznik Lwowskiego Okręgu Rodziny Wojskowej" 1932, nr 2; *Pod sztandarem Rodziny Wojskowej*, „Dobry Wieczór! Kurier Czerwony" 1937, nr 152; *Rodzina Wojskowa* [w:] *Warszawa kobieca. Wszystkie organizacje kobiecie z siedzibą w Warszawie*, oprac. J. Bełcikowski, Warszawa 1930; *Sprawozdanie Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa" za Rok Sprawozdawczy 1937/38*, Warszawa 1938; L. Wyszczelski, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1945*, Warszawa 2004; *Zebranie organizacyjne Stowarzyszenia Samopomocy Rodzin Oficerskich*, „Polska Zbrojna" 1925, nr 35.

[M. N.]

„RODZINKOWY" DOM DZIECKA – jeden z pierwowzorów rodzinnych domów dziecka w Polsce, wywodził się z systemu harcerskiego. Jego celem było możliwie dokładne naśladowanie warunków życia rodzinnego. Twórcą tej instytucji był **Józef Czesław Babicki**. System

„rodzinkowy" Babicki zastosował w Zakładzie im. E. Plater w Pruszkowie. Polegał on na podzieleniu wychowanków na 15–20-osobowe grupy. „Rodzinkę" tworzyła grupa wychowanków w różnym wieku, charakteryzująca się silnym wewnętrznym zespoleniem (dzieci dobierały się w grupę samodzielnie). „Rodzinka" otrzymywała własne mieszkanie składające się z sypialni, jadalni oraz niezbędnego wyposażenia. Opiekę nad grupą sprawowała „mateczka" (starsza koleżanka) wyznaczona przez kierownictwo placówki. „Mateczka" miała charakteryzować się troskliwością i serdecznością wobec młodszych dzieci oraz społeczną dojrzałością. „Mateczki" były rozliczane z powierzonych zadań na cotygodniowych zebraniach. Wychowawca miał inspirować i pomagać oraz pośrednio oddziaływać przez „mateczki" i ich zastępczynie. Starsi wychowankowie pełnili funkcje rodziców zastępczych. System miał rozwijać więzi, budować korzystną atmosferę. W domach panowały zasady jak w większości rodzin (obowiązki, przywileje). Badania przeprowadzone w 1992 w trzech krakowskich domach dziecka wykazały, że system „rodzinkowy" miał dużą przewagę nad tradycyjnym podziałem na grupy rozwojowe. System dawał możliwość bliższego kontaktu wychowanków z działalnością typową dla gospodarstwa domowego i ułatwiał naukę związanych z tym czynności instrumentalnych. Małe grupy „rodzinkowe" intensyfikowały proces opiekuńczo-wychowawczy i łagodziły napięcia emocjonalne u wychowanków. W systemie „rodzinkowym" pracowały w sierocińcach zakonnych siostry szarytki i służebniczki. Do „rodzinkowych" domów kierowano dzieci najczęściej z powodu niewłaściwej opieki rodziców, zaniedbań wychowawczych, przemocy fizycznej i psychicznej w rodzinie.

Źródła: L. Albański, *Zarys dziejów opieki* [w:] *Wybrane zagadnienia z pedagogiki opiekuńczej*, red. L. Albański, S. Gola, Jelenia Góra 2013, M, Abramowicz, A. Strzałkowska, T. Tobis, *Badanie ewaluacyjno-diagnostyczne Sytuacja psychospołeczna i materialna usamodzielnionych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Gdańsk 2012; L. Klag, *Rodzinny dom dziecka jako forma opieki całkowitej* [w:] *Pedagogika, niepełnosprawność, edukacja ku szerokim przestrzeniom rozwoju pedagogiki specjalnej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Franciszkowi Wojciechowskiemu z okazji siedemdziesiątych urodzin*, Kraków 2019.

[A. M.-S.]

RODZINNA PIECZA ZASTĘPCZA – instytucja opieki na dzieckiem funkcjonująca na podstawie **ustawy z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej**. Główną ideą rodzinnej opieki zastępczej jest zapewnienie bezpieczeństwa i dobra dziecka oraz postrzeganie rodziny jako fundamentu właściwego wychowania dziecka. Formy rodzinnej pieczy zastępczej: 1) **rodziny zastępcze**: rodziny spokrewnione, rodziny niezawodowe, **rodziny zawodowe**, w tym: **pogotowie rodzinne** i rodzina specjalistyczna (dla małoletnich matek, dzieci niepełnosprawnych, dla nieletnich); 2) **rodzinne domy dziecka**. Dziecko umieszczane jest w pieczy zastępczej na podstawie wyroku sądu. Celem pieczy jest stworzenie dziecku odpowiednich warunków życia w jego środowisku rodzinnym. Pełnoletni wychowanek pieczy zastępczej może pozostać w dotychczasowej rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej do 25. roku życia, pod warunkiem że pobiera naukę. W 2021 16,1% ogółu osób objętych pieczą zastępczą stanowiły osoby, które ukończyły 18. rok życia. Liczba dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej wynosiła: w 2015 – 76 503, w 2018 – 72 450, w 2020 – 72 063, w 2021 – 72 941. W 2020 z rodzin naturalnych do rodzinnych form pieczy zastępczej skierowanych zostało 7602 dzieci, w 2021 było to 8963 dzieci. W 2021 z rodzinnych form pieczy zastępczej do rodzin naturalnych powróciło 2266 dzieci, natomiast przysposobionych zostało 1347 wychowanków; 4067 pełnoletnich osób opuściło rodzinne formy pieczy zastępczej. Wsparciem rodzinnej pieczy zajmują się koordynator zatrudniony przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. W 2021 pod opieką 1788 koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej znalazło się 27 419 rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. W ramach poradnictwa specjalistycznego udzielono 143 966 porad.

Źródła: *Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Warszawa 2022; T. Polkowski, *Standardy usług profilaktyczno-opiekuńczych. Kwalifikowane rodziny zastępcze*, Warszawa 1998; I. Szczepaniak-Wiecha, *Zastępcza opieka rodzinna w Polsce*, „Państwo i Społeczeństwo" 2003, nr 1; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887.

[A. M.-S.]

RODZINNE DOMY DZIECKA – placówka opiekuńczo-wychowawcza zapewniająca dzieciom pozbawionym opieki rodziców biologicznych całodobową opiekę i wychowanie w warunkach zbliżonych do domu rodzinnego. Jest formą opieki rodzinnej zastępczej sprawującej pieczę nad licznym rodzeństwem. Podstawą prawną jest ustawa z 2004 o pomocy społecznej i rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 2007 w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz uchwała powiatu, na terenie którego dom jest założony. W rodzinnym domu dziecka może przebywać nie więcej niż ośmioro dzieci. Dziecko może przebywać w nim okresowo (do powrotu do rodziny biologicznej lub umieszczenia go w rodzinie adopcyjnej) lub do usamodzielnienia się (uzyskania pełnoletności lub zakończenia nauki). Z osobą prowadzącą rodzinny dom dziecka starosta zawiera umowę o świadczenie usług, z tytułu której przysługuje stałe wynagrodzenie miesięczne. Czas trwania umowy: minimum 5 lat. Formy rodzinnych domów dziecka: publiczne (powoływane przez **Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie**, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej) i niepubliczne (powoływane przez osobę fizyczną, organizację pozarządową lub kościelną). Liczba rodzinnych domów dziecka w poszczególnych latach wynosiła: w 2012 – 228, w 2015 – 488, w 2018 – 613, w 2020 – 702, w 2021 – 734. Liczba dzieci przebywających w rodzinnych domach dziecka w poszczególnych latach wynosiła: w 2012 – 1476, w 2015 – 3178, w 2018 – 4003, w 2020 – 4789, w 2021 – 5161. Zadaniem domu jest zapewnienie dzieciom kształcenia, wyrównywanie opóźnień rozwojowych i szkolnych oraz zaspokajanie niezbędnych potrzeb bytowych, rozwojowych, emocjonalnych, społecznych, religijnych. Dom dziecka kierowany jest przez dyrektora, który posiada co najmniej średnie wykształcenie i szkolenie w ośrodku adopcyjno-opiekuńczym.

Źródła: P. Chomczyński, J. Pyżalski, A. Kacprzak, *Zawodowe rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka w województwie łódzkim. Raport z badań*, Łódź, 2018; *Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Warszawa 2022; A. Kwaśniewska, J. Zozula, *Rodzinne domy dziecka. Problematyka prawna*, „Analizy. Raporty. Ekspertyzy" 2009, nr 1; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 19 października 2007 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, DzU 2005, nr 37, poz. 331; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU nr 64, poz. 593 z późn. zm.

[A. M.-S.]

RODZINNE TURNUSY REHABILITACYJNE – organizowane przez **Komitet Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** w formie kolonii letnich i zimowych, w których brali udział rodzice wraz z dziećmi. Pierwszym działaniem była organizacja w 1976 Szkoły Matek w ramach turnusów wczasowych. Ich celem było poznanie i rehabilitacja dziecka oraz pomoc matce w podejmowaniu właściwych działań rehabilitacyjnych i wychowawczych w domu, wytworzenie optymistycznej postawy wobec dziecka oraz utrzymanie jego realistycznego obrazu. W 1976 odbył się pierwszy turnus dla 20 małych dzieci poważnie opóźnionych w rozwoju psychoruchowym i ich rodziców. Prowadziła go Krystyna Mrugalska (sekretarz komitetu). Turnusy były organizowane wspólnie z redakcją „Gromady Rolnika Polskiego" dla rodzin ze wsi. Komitet zorganizował stały ośrodek turnusowy w Borowskim Lesie. Turnusy spełniały rolę wczesnej interwencji – tworzenia warunków wczesnej rehabilitacji, stymulowania rozwoju psychoneurologicznego dzieci oraz pracy z rodzicami. W 1979 komitet przy współpracy z Instytutem Psychoneurologicznym w Warszawie przyjął, że kompleksowe działania prawidłowej rehabilitacji i adaptacji dają właściwe

rezultaty w pomocy dziecku i rodzinie. Rodzice przechodzili praktyczny kurs rehabilitacji dzieci, postępowania psychopedagogicznego i radzenia sobie w trudnych, stresowych sytuacjach. Praca odbywała się z całą rodziną wraz z dzieckiem upośledzonym umysłowo. Z czasem zaczęły ją samodzielnie organizować koła Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski. Rocznie obejmowano tą formą pomocy setki rodzin. Na turnusach zapewniano zakwaterowanie, wyżywienie, opiekę i transport. W 2018 TPD zorganizowało ogółem 45 turnusów rehabilitacyjnych z 1132 uczestnikami, w 2019 – 46 z 1368 uczestnikami.

Źródła: *Sprawozdanie z działalności w 2019 roku,* Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zarząd Główny, Warszawa 2020; *Sprawozdanie z działalności w 2021 roku*, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zarząd Główny, Warszawa 2022; L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

RODZINY OPIEKUŃCZE – ustanowione w 1958 przez **Ministerstwo Zdrowia** instytucje opieki, w których umieszczano dzieci w wieku od 6 miesięcy do 3 lat. Rodziny miały poprawić środowisko wychowawcze dzieci i stanowić alternatywę dla domów dziecka. Rozszerzenie formuły przyniosła uchwała Prezydium Rady Narodowej miasta stołecznego Warszawy z 9.03.1965 w sprawie zasad i trybu powierzania dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej w wieku od 3 do 7 lat na wychowanie rodzinom opiekuńczym, w wyjątkowych przypadkach objęto opieką także dzieci starsze. Zdefiniowano, że „rodzina opiekuńcza" jest tożsama z „rodziną zastępczą". Uchwała stanowiła podstawę prawną do rozwinięcia tej formy opieki, jednocześnie pozwalała na wprowadzenie nowych przepisów dotyczących funkcjonowania rodzin zastępczych. Rodziną opiekuńczą nazywano rodzinę niespokrewnioną bezpośrednio z dzieckiem, złożoną z osób w wieku od 25 do 50 lat (również osób samotnych), które zdolne były przyjąć na siebie obowiązek wychowania i wykształcenia dziecka i złożyły deklarację w Kuratorium Okręgu Szkolnego. Do rodzin opiekuńczych kierowano sieroty lub dzieci rodziców, którzy utracili władzę rodzicielską (przez ograniczenie lub zawieszenie), a stan zdrowia dziecka (fizyczny i umysłowy) był prawidłowy. Kierowanie do rodzin dzieci upośledzonych (fizycznie lub psychicznie) odbywało się za zgodą rodziny pod warunkiem korzyści dla dobra dziecka. Rodzina opiekuńcza mogła zajmować się nie więcej niż dwojgiem dzieci (poza uzasadnionymi wyjątkami), rodzinie przysługiwał ekwiwalent pieniężny jako częściowy zwrot utrzymania kosztów dziecka. Wgląd w warunki życiowe dziecka miało **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W kolejnych latach powrócono do nomenklatury „rodzin zastępczych", a uchwałą Rady Ministrów z 10.05.1974 ujednolicono uprawnienia we wszystkich typach rodzin zastępczych.

Źródła: J. Matejek, *Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych*, Kraków 2008; M. Safian, *Instytucja rodzin zastępczych. Problemy prawno-organizacyjne*, Warszawa 1982; M. Safian *Osamotnione dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Warszawa 1983; Uchwała Rady Ministrów w sprawie pomocy materialnej dla dzieci i młodzieży w rodzinach zastępczych, „Monitor Polski" 1974, nr 22, poz. 127; nr 30, poz. 184.

[A. M.-S.]

RODZINY ZASTĘPCZE DO 1939 ROKU – jedna z form opieki całkowitej nad dzieckiem pozbawionym pieczy realizowana obok opieki zakładowej na ziemiach polskich. W Królestwie Polskim na większą skalę koordynowana przez **Radę Główną Opiekuńczą** w okresie I wojny światowej. Mankamenty tej formy opieki nad dziećmi doprowadziły do czasowego jej zarzucenia tej formy. W latach 1920–1925 przypadki takie były sporadyczne. W późniejszym okresie dzieci w rodzinach zastępczych umieszczały niektóre samorządy, a także gminy żydowskie. Od 1926 udaną akcję prowadzono w Łodzi. Pozytywne rezultaty wychowawcze dorowadziły do przywrócenia stosowania tej formy opieki. W 1931 powstał Warszawski Komitet Umieszczania Sierot w Rodzinach, który popularyzował tę formę opieki. Szcze-

gólną jego aktywistką była **Wanda Szuman**. Sposób sprawowania opieki był zależny od sytuacji lokalnej. Z zasady starano się dobierać starannie rodziców, stawiając im wysokie oczekiwania w zakresie warunków mieszkaniowych, uzyskiwanych dochodów, kwestii moralnych i otoczenia społecznego. Stawały one na drodze rozwoju akcji. Rodzina na wychowanie dziecka otrzymywała wsparcie pieniężne i rzeczowe. Umieszczanie dzieci w rodzinach zastępczych było powszechnie uznawane za tańsze rozwiązanie niż opieka zakładowa. W latach 1936–1939 akcja przybrała większe rozmiary. W 1936 istniało 6175 rodzin zastępczych (3354 w mieście, 2821 na wsi), w których znajdowało się 8173 wychowanków (4404 w mieście, 3769 na wsi). Do 1938 liczba rodzin wzrosła do 8447 (10 617 wychowanków). Nadzór nad rodzinami zastępczymi organizowano na poziomie władz wojewódzkich. Na Śląsku, gdzie akcja przybrała większe rozmiary, powołano specjalną grupę kontrolerów wytypowanych przez Wojewódzki Komitet Pomocy Dzieciom, a na przełomie 1938/1939 opracowano „Regulamin umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych". Wedle tego dokumentu w rodzinach zastępczych miały przebywać dzieci poniżej 14 roku życia.

Źródło: S. Badora, *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Warszawa 1998; M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; U.A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; Mały rocznik statystyczny 1939, Warszawa 1939; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928.

[K. Ch.]

RODZINY ZASTĘPCZE PO 1989 – środowisko opiekuńczo-wychowawcze zbliżone do rodziny naturalnej, wszelkie formy opieki i wychowania dziecka pozbawionego opieki rodzicielskiej. Przepisy o pieczy zastępczej, w tym rodzinach zastępczych powołanych orzeczeniem sądu, ich doborze, umowie powierzenia i wsparciu finansowym zostały zawarte w ustawie z 1990 o pomocy społecznej, ustawie z 1991 o systemie oświaty i rozporządzeniem Rady Ministrów z 1993 w sprawie rodzin zastępczych. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 2001 w sprawie rodzin zastępczych określono zasady funkcjonowania, kwestie przygotowanie kandydatów do rodzin zastępczych oraz wynagrodzeń dla rodziców zastępczych. W ustawie z 2004 o pomocy społecznej podkreślono potrzebę przygotowania i przeszkolenia rodzin zastępczych. Funkcjonowanie rodzin zastępczych regulowało rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z 2004 w sprawie rodzin zastępczych. W 2004 ogółem funkcjonowały 36 223 rodziny zastępcze, w których przebywało 48 432 dzieci i młodzieży w wieku do 18 lat. W 2011 działało 44 840 rodzin, w których wychowywano 66 971 dzieci. Do 2011 wśród typów rodzin zastępczych rozróżniano rodziny spokrewnione, niespokrewnione, zawodowe niespokrewnione. Ustawa z 9.06.2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej wprowadziła podział rodzin zastępczych na spokrewnione, niezawodowe, zawodowe, w tym pełniące funkcję pogotowia rodzinnego, i zawodowe specjalistyczne. Od 1.04.2016 rodziny zastępcze zostały objęte rządowym programem **Rodzina 500 plus** i otrzymują środki finansowe na każde dziecko na podstawie ustawy z 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Według stanu na 2022 funkcję rodziny zastępczej pełniło 18 409 małżeństw i 17 030 samotnych osób. Rodzinne domy dziecka prowadziło 666 małżeństw i 115 samotnych osób. W rodzinnej pieczy zastępczej przebywało 56 240 dzieci, w tym 5580 w rodzinnych domach dziecka. Spośród wszystkich dzieci objętych opieką 2 719 było sierotami.

Źródła: *Aby żyło się lepiej. Rodzina 500+*, „Przyjaciel Dziecka" 2016, nr 1–6; M. Andrzejewski, *Ewolucja pieczy zastępczej przez pryzmat nowych regulacji prawnych*, „Teologia i Moralność" 2012, t. 11; A. Łuczyński, *Rodziny zastępcze – ich rola i zadania w systemie opieki całkowitej* [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*, red. J. Kuźma, Kraków 2007; *Piecza zastępcza w 2022 r.*,

https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/piecza-zastepcza-w-2022-roku,1,7.html?pdf=1 [dostęp: 15.03.2024]; *Statystyka rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych na koniec 2017 r.*, GUS, Warszawa; Ustawa z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2024, poz. 177; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[M. N.]

RODZINY ZASTĘPCZE TERAPEUTYCZNE – specjalistyczny typ rodzin zastępczych będący formą opieki i wychowania dziecka ze specjalnymi potrzebami ze względu na stan zdrowia psychicznego lub fizycznego, wymagającego stałej opieki i pozbawionego jej od rodziny naturalnej. W 1988 funkcjonowało 751 rodzin zastępczych terapeutycznych, które objęły swoją opieką 784 dzieci. Dzieci kwalifikowane do rodzin terapeutycznych przechodzą specjalistyczne badania lekarskie i psychologiczne. Pomoc materialna dla rodzin zastępczych została uregulowana rozporządzeniem Rady Ministrów z 5.03.1990. Na podstawie rozporządzenia rodzina zastępcza mogła otrzymywać stałą pomoc pieniężną po zawarciu umowy z określonym organem administracyjnym. Rodziny terapeutyczne uzyskiwały comiesięczną pomoc w postaci 100% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w gospodarce uspołecznionej w kwartale poprzedzającym. W 1992 istniało 966 takich rodzin dla 1021 dzieci. W latach 1985–1993 łącznie działało 1181 rodzin zastępczych zajmujących się 1268 dziećmi. Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 21.10.1993 rodziny zastępcze miały otrzymywać wsparcie finansowe dla zapewnienia podopiecznym warunków mieszkaniowych. Rodziny terapeutyczne, specjalistyczne, w których dziecko było uprawnione do zasiłku pielęgnacyjnego ze względu na niepełnosprawność, otrzymywały pomoc finansową wynoszącą 100% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia. Od 2001 pomoc pieniężna dla dzieci wychowujących się w rodzinie terapeutycznej wynosiła 80% podstawy. Pomoc rodzinom terapeutycznym świadczą m.in. ośrodki adopcyjno-opiekuńcze **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Na podstawie ustawy z 9.06. 2022 o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich oraz małoletnich matek z dziećmi, od września 2022 opiekę nad dziećmi z niepełnosprawnościami fizycznymi i intelektualnymi sprawuje rodzina zastępcza zawodowa specjalistyczna.

Źródła: M. Safjan, *Osamotnienie dzieci. Rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka*, Warszawa 1984; M. Siembab, *Rodzina zastępcza a inne formy rodzinnej opieki nad dzieckiem*, https://psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/734-rodzina-zastepcza-jako-srodowisko-wychowawcze.html [dostęp: 22.02.2024]; M. Świtka, *Rodziny zastępcze i ich pełnoletni wychowankowie kontynuujący naukę u progu trzeciego tysiąclecia*, „Nauczyciel i Szkoła" 2003, nr 3–4; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[M. N.]

RODZINY ZAWODOWE – typ **rodziny zastępczej**, którą tworzą małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, niebędący wstępnymi lub rodzeństwem dziecka. Rodzina taka zawiera umowę ze starostą o pełnienie funkcji rodziny zastępczej zawodowej na minimum 4 lata. Funkcjonuje na podstawie **ustawy z 2011 r o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej**. Formy rodzin zawodowych: 1) rodzinne pogotowie opiekuńcze –umieszcza się w niej nie więcej niż 3 dzieci. Rodzina nie może odmówić przyjęcia dziecka w wieku do 10 lat, jeżeli zostało doprowadzone przez policję. Pobyt jest nie dłuższy niż 12 miesięcy, w szczególnych przypadkach nie dłuższy niż 15 miesięcy; 2) rodzina zastępcza wielodzietna – umieszcza się w niej w tym samym czasie 3–6 dzieci, w szczególnych przypadkach więcej, jeśli sytuacja dotyczy rodzeństwa; 3) rodzina zastępcza specjalistyczna – dla dzieci niedostosowanych społecznie, z dysfunkcjami lub problemami zdrowotnymi wymagającymi szczególnej opieki i pielęgnacji i dla małoletnich matek. W tym samym czasie w rodzinie może przebywać nie więcej niż 3 dzieci. W 2015 było 2025 rodzin zawodowych, w 2017 – 2086, w 2019 – 2167, w 2020 – 2157, w 2021 – 2142. Liczba dzieci umieszczonych w rodzinach zawodowych: w 2015 – 6371, w 2017 – 6355, w 2019 – 6817, w 2020 – 6874, w 2021 – 7006. Osoby prowa-

dzące zawodowe rodziny zastępcze i **rodzinne domy dziecka** otrzymują za swoją pracę wynagrodzenie, które obejmuje czas pozostawania w gotowości do świadczenia pracy. Zgodnie z ustawą osoby te mają prawo do wypoczynku od sprawowania opieki w wymiarze 30 dni kalendarzowych rocznie. Wynagrodzenie za pełnienie funkcji zawodowej rodziny zastępczej wynosiło ogółem od 45 608 zł w 2015, 56 226 zł w 2018, 73 244 zł w 2021.

Źródła: J. Basiaga, *Zawodowe rodziny zastępcze w lokalnym systemie opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego*, „Praca Socjalna" 2015, nr 2; P. Chomczyński, J. Pyżalski, A. Kacprzak, *Zawodowe rodziny zastępcze a rodzinne domy dziecka w województwie łódzkim. Raport z badań*, Łódź 2018; *Piecza zastępcza w 2021*, GUS, Warszawa 2022; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2022, poz. 447.

[A. M.-S.]

RONIKIER ADAM – ur. 1.11.1881 w Warszawie, zm. 4.09.1952 w Orchard Lake; architekt, polityk, działacz społeczny. W 1905 ukończył Wydział Architektury Politechniki w Rydze. Początkowo związany z endecją, w czasie I wojny światowej współtworzył konserwatywne Stronnictwo Narodowe, stając się aktywnym zwolennikiem współpracy z Niemcami. W warunkach okupacji niemieckiej aktywnie uczestniczył w pracach nad powstaniem **Rady Głównej Opiekuńczej,** stając w styczniu 1916 na jej czele; równocześnie kierował jej Wydziałem Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. Od 1916 był wiceprzewodniczącym Polskiej Macierzy Szkolnej. W styczniu 1917 zrezygnował z kierownictwa RGO. W kwietniu 1918 został przedstawicielem rządu Rady Regencyjnej Jana Kantego Steczkowskiego w Berlinie. W okresie międzywojennym wycofał się z życia politycznego, do którego na krótko próbował wrócić po śmierci Józefa Piłsudskiego. Po kapitulacji Warszawy w 1939 zaangażował się w działalność **Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej** koordynującego działalność pomocową na terenie okupowanej stolicy. W październiku 1939 zaproponował władzom niemieckim utworzenie nowej organizacji opiekuńczej obejmującej całość okupowanych terenów polskich. Koncepcja została skonkretyzowana w listopadzie podczas wizyty amerykańskiej misji Czerwonego Krzyża i Polish Food Commission (Komisji Hoovera). Po kilkumiesięcznych negocjacjach Niemcy zgodziły się na powstanie nawiązującej do tradycji z okresu I wojny światowej Rady Głównej Opiekuńczej, w której Ronikier początkowo został wiceprezesem. Na prezesa wybrano **Janusza Radziwiłła**, jednak nie zaakceptowały go władze niemieckie i od czerwca 1940 do października 1943 funkcję tę pełnił Adam Ronikier, kierujący również do września 1942 **Naczelną Radą Opiekuńczą**. 25.10.1943 Adam Ronikier został zdymisjonowany przez Niemców, w styczniu 1944 aresztowany przez gestapo. W okresie powstania warszawskiego organizował akcję pomocy dla ludności cywilnej. W styczniu 1945 wyjechał do Włoch, gdzie próbował wznowić działalność RGO. W 1948 osiedlił się w Orchard Lake w USA.

Źródła: B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; A. Pankowicz, *Ronikier Adam Feliks* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XXXII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989–1991; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; A. Ronikier, *Pamiętniki 1939–1945*, Kraków 2001; J. Stempler, *Dzieło samopomocy narodowej. Polska Macierz Szkolna 1905–1935*, Warszawa 1935.

[J. J.]

ROSYJSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI KRÓLESTWA POLSKIEGO – organizacja dobroczynna założona w 1867 z siedzibą w Warszawie. Jej statut został zatwierdzony 6.05.1867. Towarzystwo miało prawosławny, rosyjski charakter, było wspierane przez władze, stąd też cieszyło się stabilną sytuacją finansową i bytową. Organizacja posiadała oddziały w: Kielcach, Lublinie, Kaliszu, Piotrkowie Trybunalskim i Radomiu. W praktyce były one odrębnymi podmiotami prowadzącymi własne finanse oraz samodzielną działalność opiekuńczą. Pomoc była oferowana osobom wyznania prawosławnego. Towarzystwo posiadało w Warszawie trzy nieruchomości – tzw. dom przytułek z cerkwią, szkołę oraz dwa domy czynszowe. Warszawski oddział posiadał Przytułek Mariański dla 70 dzieci i przy-

tułek dla starców oferujący 10 miejsc. W przytułku prowadzono szkołę elementarną oraz warsztaty, w których uczono zawodu. Większość podopiecznych stanowiły półsieroty. W 1880 do warszawskiego oddziału należało 211 osób, przeważnie urzędników pochodzących z Rosji. Kielecki oddział prowadził przytułek dla dzieci, który w 1891 obejmował opieką 33 osoby, piotrkowski prowadził przytułek dla ok. 30 dzieci oraz rozdawał zapomogi dla dorosłych. W latach 80. XIX wieku utworzono oddział w Kaliszu. Prowadził on przytułek dla 34 dzieci oraz udzielał zapomóg dla osób dorosłych. Lubelski oddział rozpoczął działalność w 1868. Organizacja wzięła pod swoją opiekę dwóch bezdomnych chłopców rosyjskich i umieściła ich na swój koszt w rodzinie członków w Lublinie. Pod koniec XIX wieku oddział organizował imprezy charytatywne. Lubelski oddział prowadził przytułek dla dzieci oraz ofiarowywał zapomogi dla dorosłych (stałe i jednorazowe). Przez 25 lat działalności opiekę zapewniono 567 dzieciom. Towarzystwo opłacało bilety kolejowe na podróż do Rosji. Organizacja działała do 1914.

Źródła: A. Bołdyrew, *Społeczne inicjatywy na rzecz organizacji opieki socjalnej nad ludźmi starymi w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. Zarys problematyki*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2019, nr 41; C. Kępski, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Lublin 1993; M. Dobrowolska, *Działalność Piotrkowskiego Oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim w latach 1868–1914* „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne" 2004, t. 6; J. Domańska, *Dobroczynność względem sierot na ziemiach polskich do 1918 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2011, nr 27; W. Jaworski, *Rosyjskie organizacje społeczne w Królestwie Polskim (1861–1914)*, „Przegląd Wschodnioeuropejski" 2014, V/2.

[B. P.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA POLITYKI SPOŁECZNEJ Z DN. 8.03.2005 W SPRAWIE DOMÓW DLA MATEK Z MAŁOLETNIMI DZIEĆMI I KOBIET W CIĄŻY – dokument regulujący działalność domów samotnej matki, określający standard podstawowych usług świadczonych przez ośrodki w zakresie interwencyjnym, potrzeb bytowych oraz w sferze opiekuńczo-wspomagającej. Placówki zdefiniowano jako jednostki organizacyjne pomocy społecznej o charakterze całodobowym, umożliwiające okresowy pobyt matkom z małoletnimi dziećmi i kobietom w ciąży, również ojcom z małoletnimi dziećmi i innym osobom sprawującym opiekę nad dziećmi. Prowadzone przez samorząd gminny, samorząd powiatowy lub na zlecenie samorządu gminnego, powiatowego. W rozporządzeniu wskazano rodzaje pomieszczeń, jakie powinien zapewnić dom samotnej matki, m.in.: pokoje dla mieszkanek w ciąży, ogólnodostępne łazienki, pomieszczenia do spania, pobytu dziennego, kuchnię do samodzielnego sporządzania posiłków, pomieszczenie do przyrządzania i spożywania drobnych posiłków. W dokumencie uregulowano procedurę kierowania i przyjmowania osób do placówek. Rozporządzenie określiło długość pobytu w placówce na rok z możliwością przedłużenia tego okresu w uzasadnionych przypadkach. Według stanu na 31.12.2018 w Polsce funkcjonowało 31 ośrodków dysponujących 747 miejscami, z których korzystało wtedy 1312 osób. W nowym rozporządzeniu Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z 17.01. 2022 w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży określono maksymalny okres przedłużonego pobytu w uzasadnionych przypadkach wynoszący do 18 miesięcy oraz wskazano nowe wymogi w zakresie kwalifikacji zawodowych wobec terapeutów pracujących w domach samotnej matki. Według danych z marca 2023 w Polsce działało 20 domów samotnej matki, w których wsparcie otrzymywały 132 kobiety z dziećmi. Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z 7.02.2024 w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży uchyliło akt prawny z 2022.

Źródła: *Caritas Polska: w Polsce są 20 Domy Samotnej Matki, w których wsparcie otrzymują 132 kobiety*, https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/caritas-polska-w-polsce-sa-20-domy-samotnej-matki-w-ktorych-wsparcie-otrzymuja-132-kobiety,449798.html [dostęp: 26.03.2024]; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 8 marca 2005 r. w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, DzU 2005,

nr 43, poz. 418; Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z 17 stycznia 2022 r. w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, DzU 2022, poz. 150; Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z 7 lutego 2024 r. w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, DzU 2024, poz. 169; I. Sierpowska, *Kobieta w pomocy społecznej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie" 2015, nr 9; *Wsparcie dla potrzebujących schronienia matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży. Informacja o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2020.

[M. N.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ W SPRAWIE POWOŁANIA DO ŻYCIA POGOTOWI OPIEKUŃCZYCH DLA DZIECI Z 19 LUTEGO 1920 r. – pierwsza regulacja na poziomie centralnym powołująca do życia instytucję pogotowia opiekuńczego. Przepisy powstały jako konsekwencja wniosku złożonego na forum Sejmu Ustawodawczego 1.08. 1919 przez Zofię Moraczewską w sprawie „niesienia natychmiastowej pomocy dzieciom". Inicjatywa nie została w pełni zrealizowana, jednak pracująca nad zagadnieniem sejmowa Komisja Opieki Społecznej złożyła wniosek w sprawie powołania pogotowi opiekuńczych. Sejm Ustawodawczy z 13.01.1920 zaakceptował wniosek i wezwał rząd do zorganizowania takich placówek. Uchwalono na ten cel 5 mln mkp., warunkując wydatkowanie tych środków uczestnictwem (w połowie) samorządów i instytucji opiekujących się dziećmi. Rozporządzenie ministra z 1920 miało na celu powołanie systemu placówek pogotowia opiekuńczego w Polsce. Placówki miały powstać w każdym większym mieście i większych osiedlach. Ich celem była doraźna opieka nad dziećmi bezdomnymi, żebrzącymi, wałęsającymi się i opuszczonymi w wieku od 3 do 16 lat. Placówki miały charakter obserwacyjno-rozdzielczy. Dzieci przebywały w placówce zasadniczo przez dwa tygodnie, a tylko w wyjątkowych wypadkach maksymalnie do 3 miesięcy. Poddawane były czynnościom obserwacyjnym i kwarantannie, po czym umieszczano je w rodzinie własnej, przybranej, zastępczej albo kierowano do odpowiedniego zakładu. Zgodnie z rozporządzeniem placówkami kierowały Rady Pogotowia. Były organem społecznym. Szczególne uprawnienia w radzie posiadał przedstawiciel **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**. Organem wykonawczym rady było prezydium (w składzie: prezes, skarbnik, sekretarz). Pogotowia miały być finansowane w połowie przez państwo, a w połowie przez samorządy lub organizacje społeczne. Sieć instytucji powołanych do życia rozporządzeniem ministra z 1920 powstawała bardzo wolno. Pierwsze tego typu instytucje założono w Łodzi, Warszawie i Lublinie.

Źródła: A.M. Basak, *Pogotowie opiekuńcze jako jednostka pomocy doraźnej*, „Humanum" 2010, nr 2; E. Cyrańska, *Pogotowie opiekuńcze, rys historyczny*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1994, nr 7; U.A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; Druk Sejmu Ustawodawczego 1920, nr 1281; A. Krupiński, *Pogotowie opiekuńcze w systemie opieki nad dzieckiem*, Warszawa 1990; A. Krupiński, *Rys historyczny pogotowia opiekuńczego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 1; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie powołania do życia Pogotowi Opiekuńczych dla dzieci, „Monitor Polski" 1920, nr 52; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce*, red. B. Krakowski, Warszawa 1932.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ Z 10 PAŹDZIERNIKA 1927 R. O KWALIFIKACJACH KIEROWNIKÓW ZAKŁADÓW OPIEKUŃCZYCH – akt prawny wydany na podstawie **rozporządzenia Prezydenta z 1927 o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych** ustalający jednolite zasady funkcjonowania zakładów opiekuńczych i zarządzania nimi, znowelizowany w 1932 i 1936. Regulacja miała doprowadzić do zaprowadzenia jednolitych standardów w zakresie kierowania placówkami opiekuńczymi. Ustawodawca określił wymagania wobec kierowników zakładów opiekuńczych, na które składały się: ukończony 25 rok życia, posiadanie co najmniej dwuletniego doświadczenia w pracy w dziedzinie opieki społecznej, ewentualnie wychowawcy lub higienisty w zakładzie

opiekuńczym. Wprowadzono szczegółowe regulacje w zakresie koniecznego wykształcenia w odniesieniu do konkretnych typów placówek opiekuńczych. Kierujący zakładem winien był legitymować się ukończeniem minimum siedmiu klas szkoły powszechnej oraz dysponować odpowiednim do profilu placówki wykształceniem kierunkowym: w przypadku zakładu dla niemowląt lub dla nieuleczalnie chorych albo też upośledzonych umysłowo wymagających opieki lekarskiej lub pielęgniarskiej – lekarskie (o ile brakowało lekarza w placówce); dla dzieci przedszkolnych – seminaryjne dla wychowawców przedszkolnych; dla dzieci i młodzieży w wieku szkolnym – ogólne najwyższego typu szkoły, do jakiej uczęszczają wychowankowie zakładu i kierunkowe dla wychowawców w internacie; dla dzieci niepełnosprawnych – pedagogiczne specjalne. Istotne było też określenia cech uniemożliwiających kierowanie zakładem, tj. sądowne pozbawienie władzy rodzicielskiej, skazanie za przestępstwo przeciw moralności publicznej, utrata bądź ograniczenie praw, względnie znajdowanie się w stanie podejrzanego i zagrożonego ich utratą. Ze względu na brak wykształconej kadry przewidziano 10-letni okres przejściowy, w którym funkcję kierownika mogła pełnić osoba niespełniająca kryteriów.

Źródła: J. Czerwiński, *Uwagi o opiece społecznej w latach ubiegłych*, „Przegląd Zagadnień Socjalnych" 1957, nr 4; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; *Podstawowe przepisy prawne o opiece społecznej*, oprac. C. Pawłowski, Warszawa 1948; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych, DzU 1927, nr 100, poz. 866; Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 12 września 1932 r. w sprawie zmiany w rozporządzeniu z dnia 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych, DzU 1932, nr 87, poz. 743; Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 17 stycznia 1936 r. o zmianie rozporządzenia z dnia 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych, DzU 1936, nr 6, poz. 61; *Służba społeczna w Polsce*, Warszawa 1928; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce*, red. B. Krakowski, Warszawa 1932; T. Zbyrad, *Od instytucji totalnej ku demokratycznej? Domy pomocy społecznej w Polsce*, Kraków 2014.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ Z 11 MARCA 1927 R. W SPRAWIE URZĄDZANIA I UTRZYMYWANIA ŻŁOBKÓW DLA NIEMOWLĄT W ZAKŁADACH PRACY – akt wykonawczy wydany na podstawie art. 20 i ustępu 2 art. 15 **ustawy z dnia 2 lipca 1924 w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet**. W myśl ustawy przedsiębiorcy zatrudniający w swych zakładach ponad 100 kobiet zostali zobowiązani do zorganizowania dla nich urządzeń kąpielowych i żłobków dla niemowląt. Wydane w 1927 przepisy wykonawcze doprecyzowywały, iż obowiązek organizowania żłobków spoczywał na przedsiębiorstwach, w których w miesiącu poprzedzającym liczba zatrudnionych kobiet, nie wliczając młodocianych, chociaż czasowo przekraczała 100. Żłobek mógł być utrzymywany przez przedsiębiorstwo samodzielnie, wspólnie z innymi przedsiębiorstwami bądź z powołanymi do tego stowarzyszeniami. Z placówki mogły korzystać dzieci do 15 miesiąca życia, musiała być ona położona dostatecznie blisko zakładu pracy, by umożliwić karmienie dzieci przez matki w trakcie przerw w pracy. Stały nadzór nad nią sprawować miał lekarz, a wśród personelu znajdować się musiała co najmniej jedna pielęgniarka na 30 podopiecznych. Rozporządzenie zapowiadało również wydanie przepisów określających terminy wprowadzenia jego zasad w poszczególnych kategoriach przedsiębiorstw. Wydane 30.08.1927 rozporządzenie w tej sprawie nakazywało ich wejście w życie z początkiem 1928 w 21 przedsiębiorstwach (dominowały wśród nich państwowe wytwórnie tytoniowe). Wdrażanie przepisów dotyczących organizacji żłobków spotkało się ze sprzeciwem przedsiębiorców, wskutek czego do końca lat 20. XX wieku na 251 zobowiązanych zakładów placówek takich powstało tylko 81 (obok żłobków zakładano też tzw. stacje opieki lotnej). Przyśpieszenie procesu organizowania opieki nad dziećmi robotnic przyszło w II połowie lat 30., gdy liczba przedsiębiorstw zapewniających opiekę w formie żłobków i stacji lotnych wzrosła do 244 w 1939, co

oznaczało, że z ustawowego obowiązku wywiązywało się już ponad 90% zakładów.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11 marca 1927 r. w sprawie urządzania i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy, DzU 1927, nr 32, poz. 293; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 30 sierpnia 1927 r. określające w stosunku do niektórych zakładów pracy termin wejścia w życie obowiązku urządzenia i utrzymywania żłobków dla niemowląt, DzU 1927, nr 87, poz. 781; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; I. Zawadowska, *Ochrona macierzyństwa robotnicy w Polsce*, „Statystyka Pracy" 1937, nr 4.

[J. J.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ Z 12 PAŹDZIERNIKA 1927 R. O REGULAMINACH ZAKŁADÓW OPIEKUŃCZYCH – akt prawny wydany na podstawie rozporządzenia z 1927 o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych, ustalający zasady funkcjonowania zakładów opiekuńczych. Znowelizowany w 1930 (w zakresie postępowania administracyjnego). Należał do grupy aktów prawnych wypełniających treścią ramowe przepisy **ustawy o opiece społecznej z 1923**. Regulacja miała doprowadzić do uporządkowania i zaprowadzenia jednolitych standardów organizacji placówek opiekuńczych, a w konsekwencji wsparcia procesu ich specjalizacji. Rozporządzenie **Ministra Pracy i Opieki Społecznej** o regulaminach zakładów opieki wynikało z istnienia w międzywojennej Polsce mozaiki placówek opiekuńczych, które powstawały w wyniku doraźnych potrzeb, a z czasem instytucjonalizowały swe działania, prowadząc pracę wykraczającą poza pierwotne zamierzenia. Placówki zostały zobowiązane do opracowania i złożenia do zatwierdzenia regulaminów organizacyjnych. Brak decyzji lub odpowiedzi organów władzy oznaczał milczącą aprobatę treści regulaminu. Podstawowy dokument organizacyjny – regulamin – musiał zawierać określenie kategorii osób, dla których zakład był przeznaczony, jego zadania oraz rodzaj udzielanej opieki, warunki przyjmowania do placówki (wraz z ewentualnymi opłatami) i zwalniania z niej. Minister ingerował też w kwestie kadrowe i zarządzania placówką. Znaczna część wymogu dookreślenia w regulaminie placówki dotyczyła praw i obowiązków pensjonariuszy, a także metod wychowawczych i opiekuńczych (w tym rodzajów stosowanych kar, a nawet szczegółowych informacji o rozkładzie dnia). Podniesiono również kwestię pracy pensjonariuszy i konieczności ustalenia zasad pracy i alokacji przychodu z tego tytułu.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 39; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Podstawowe przepisy prawne o opiece społecznej*, oprac. C. Pawłowski, Warszawa 1948; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych, DzU 1927, nr 100, poz. 867; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 20 lutego 1930 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 12 października 1927 r. o regulaminach zakładów opiekuńczych, DzU 1930, nr 20, poz. 169; J. Starczewski, *Ustawodawstwo o opiece społecznej w Polsce*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 10; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce*, red. B. Krakowski, Warszawa 1932.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ Z DNIA 14 PAŹDZIERNIKA 1924 R. WYDANE W POROZUMIENIU Z MINISTREM SPRAW WEWNĘTRZNYCH W SPRAWIE PRAW I OBOWIĄZKÓW KOBIET KARMIĄCYCH OBCE NIEMOWLĘTA – akt prawny uzupełniający prace w zakresie macierzyństwa i opieki nad niemowlętami mający na celu zorganizowanie systemu nadzoru nad działalnością tzw. karmicielek. Zjawisko odpłatnego karmienia cudzych dzieci jest znane od starożytności. Płatne karmicielki (**mamki**) zatrudniane były w bogatych domach bądź wykorzy-

stywano je do karmienia niechcianych dzieci w zakładach opiekuńczych. W okresie II Rzeczypospolitej mamki zastępowały matki biologiczne niemające pokarmu lub karmiły niemowlęta pozbawione opieki macierzyńskiej. Zdarzały się przypadki niewywiązywania się karmicielek ze swego obowiązku przez kobiety skuszone jedynie chęcią zysku, a także podrzucanie własnych niemowląt do zakładów opiekuńczych i jednoczesne wynajmowanie się w tych placówkach w charakterze karmicielek. W 1924 **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** unormowało proceder, wprowadzając liczne wymogi i ograniczenia dla karmicielek. Karmicielki mogły przyjąć nie więcej niż dwoje dzieci, musiały także karmić swe dzieci przez przynajmniej trzy miesiące. Karmicielka musiała dysponować lokalem w odpowiednim standardzie, znajdować się pod kontrolą lekarza, a wcześniej otrzymać pozwolenie od władz sanitarnych. Pozwolenie mogło być cofnięte na podstawie wyników kontroli realizowanej przez **stacje opieki nad matką i dzieckiem**. Śmierć dziecka przyjętego na karmienie dyskwalifikowała karmicielkę na przyszłość. Przepisy wydane przez ministerstwo nie obowiązywały w zakładach zakonnych. Rola karmicielek była uznawana jako użyteczna społecznie, wskazywano bowiem na większą przeżywalność dzieci karmionych mlekiem matki w porównaniu do dzieci karmionych sztucznie.

Źródła: E. Bartkowiak, *Ochrona macierzyństwa i opieka nad niemowlętami w II Rzeczypospolitej w świetle wybranych czasopism branżowych*, „Wychowanie w Rodzinie" 2018, t. 18, nr 2; M. Gromski, *Sprawozdanie Wydziału Higieniczno-Lekarskiego P.A.K.P.D. za 1924 rok*, „Opieka nad Dzieckiem" 1925, nr 7–8; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 14 października 1924 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie praw i obowiązków kobiet, karmiących obce niemowlęta, DzU 1924, nr 94, poz. 876.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ Z DNIA 29 LIPCA 1925 R. W POROZUMIENIU Z MINISTRAMI: PRZEMYSŁU I HANDLU, SPRAW WEWNĘTRZNYCH, SPRAW WOJSKOWYCH, ROBÓT PUBLICZNYCH, KOLEI I SKARBU O SPISIE ROBÓT WZBRONIONYCH MŁODOCIANYM I KOBIETOM

– akt wykonawczy wydany na podstawie art. 4, 20 i 22 **ustawy z dnia 2 lipca 1924 w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet**. Rozporządzenie zawierało wykaz zajęć zakazanych kobietom i młodocianym ze względów zdrowotnych, moralności i dobrych obyczajów. W odniesieniu do młodocianych (w wieku 15–18 lat) wykaz obejmował 30 rodzajów prac całkowicie lub częściowo zakazanych. Należały do nich roboty szczególnie ciężkie (np. praca w kamieniołomach, hutach szkła, obsługa pieców metalurgicznych), niebezpieczne dla zdrowia młodych pracowników (np. roboty przy związkach chemicznych, niebezpieczne prace w kopalniach), groźne dla ich stanu psychicznego (np. ubój zwierząt), wymagające dużej odpowiedzialności (służba ruchu na kolei, pilotowanie samolotów). Nowelizację wykazu przyniosło rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z 3.10.1935, w którym katalog zajęć wzbronionych dla pracowników młodocianych został uszczegółowiony i rozbudowany. Składał się z robót zaliczanych do tzw. działu ogólnego, wykonywanych w górnictwie, przemyśle mineralnym, hutnictwie i przemyśle metalowym, produkcji materiałów wybuchowych, przemyśle chemicznym, destylacji węgla, drewna i torfu, włókienniczym, papierniczym, garbarskim, drzewnym, spożywczym, odzieżowym, poligraficznym, budownictwie, usługach publicznych, komunikacji, hotelarstwie i zakładach rozrywkowych. Powszechnie łamane po II wojnie światowej przepisy zostały zliberalizowane rozporządzeniem Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 20.09. 1949, które zezwoliło na zatrudnianie pracowników młodocianych w wieku powyżej 16 lat przy większości prac wykonywanych w górnictwie. Powrót do restrykcyjnych zasad zatrudniania pracowników młodocianych przyniosło rozporządzenie Rady Ministrów z 26.09. 1958.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 3 października 1935 r. w porozumieniu z Ministrami: Przemysł i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Skarbu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Komunikacji oraz Poczt i Telegrafów o robotach wzbronionych młodocianym i kobietom, DzU 1935, nr 78, poz. 484; Rozporządzenie Ministra Pracy

i Opieki Społecznej z dnia 29 lipca 1925 r. w porozumieniu z Ministrami: Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Robót Publicznych, Kolei i Skarbu o spisie robót wzbronionych młodocianym i kobietom, DzU 1925, nr 81, poz. 558; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 20 września 1949 r. w sprawie zmiany rozporządzenia z dnia 3 października 1935 r. o robotach wzbronionych młodocianym i kobietom, DzU 1949, nr 52, poz. 397; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 września 1958 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym, DzU 1958, nr 64, poz. 312; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636.

[J. J.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA ZDROWIA PUBLICZNEGO Z DN. 22 LUTEGO 1922 R. W PRZEDMIOCIE UTWORZENIA RADY TYMCZASOWEJ I KOMISJI DO SPRAW KOLONII LETNICH – akt wykonawczy wydany w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministrem Pracy i Opieki Społecznej na podstawie zasadniczej ustawy sanitarnej z 19.07.1919 regulujący zasady organizacji kolonii letnich w II Rzeczypospolitej. Znowelizowany przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w 15.05.1930. Regulacja miała za zadanie doprowadzić do koordynacji akcji organizacji kolonii letnich podejmowanych przez instytucje państwowe, samorządowe i organizacje (względnie osoby) prywatne. Przy Ministerstwie Zdrowia Publicznego powołano **Radę Tymczasową ds. Kolonii Letnich** składającą się z 7 członków. W jej skład wchodzili przedstawiciele ministerstw: Pracy i Opieki Społecznej, Zdrowia Publicznego oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; Związku Miast, Związku Sejmików i dwóch związków kolonii letnich. Na poziomie województw zaplanowano powołanie wojewódzkich komisji ds. kolonii letnich. Uczestnictwo w gremiach miało charakter społeczny. Członków, na 3-letnią kadencję, powoływał Minister Zdrowia (z wyjątkiem delegatów MPiOS i MWRiOP). Zadaniem rady było kierownictwo w zakresie organizacji i prowadzenia kolonii, rozpatrywanie wniosków oraz rozdział rządowego wsparcia. Komisje wojewódzkie współdziałały w zakresie organizacji, nadzorowały, inspirowały, propagowały i rozdysponowywały wsparcie finansowe dla kolonii. Rada zajmowała się nie tylko letnimi koloniami wypoczynkowymi, ale również koloniami leczniczymi oraz półkoloniami. Łącznie w latach 1922–1937 zorganizowano 2 145 755 kolonii.

Źródła: *Higjena szkolna: podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S. Kopczyński, Warszawa 1933; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na Kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne" 1994, nr 9; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 15 maja 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie rady i komisyj do spraw kolonij letnich, DzU M.W. R. i O. P. 1930, nr 142; Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dn. 22 lutego 1922 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministrem Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie utworzenia Rady Tymczasowej i Komisji do Spraw Kolonii Letnich, „Monitor Polski" 1922, nr 74, poz. 37; S. B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce 2019 (praca doktorska); Zasadnicza ustawa sanitarna z dnia 19 lipca 1919 r., Dz. Pr. P. P. 1919, nr 63, poz. 331.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE MINISTRÓW PRACY I OPIEKI SPOŁECZNEJ, SPRAW WOJSKOWYCH I SKARBU Z DNIA 11 SIERPNIA 1923 R. W SPRAWIE OPIEKI NAD SIEROTAMI WOJENNYMI – akt wykonawczy do ustawy z dnia 18 marca 1921 r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych, których śmierć znajduje się w związku przyczynowym ze służbą wojskową, dotyczący umieszczania dzieci w zakładach opiekuńczych. Regulacja umożliwiła udzielanie pomocy sierotom po zmarłych żołnierzach. Wcześniej, w ramach działalności doraźnej, sieroty wspierano na podstawie ustawy o tymczasowym zaopatrzeniu inwalidów z 27.05.1919. W rozporządzeniu skatego-

ryzowano osoby mające prawo do świadczenia utrzymania i kształcenia na koszt skarbu państwa. Przysługiwało ono sierotom zupełnym; półsierotom, w sytuacji gdy jedyny rodzic do inwalida wojenny przebywający w zakładzie leczniczym, szkolnym lub opiekuńczym; dzieciom. gdy rodzice są inwalidami wojennymi i znajdują się w wymienionych wyżej zakładach. Dzieci te uważane były za uprawnione do pomocy, gdy nie posiadały majątku osobistego lub gdy ten nie przynosił dochodu, gdy opiekunowie byli osobami ubogimi oraz gdy odmawiały wykonania obowiązku opieki, a niecelowym z punktu widzenia wychowana było stosowanie wobec nich przymusu. O umieszczeniu dziecka w zakładzie opiekuńczym decydowała komisja kwalifikacyjna powoływana na najniższym poziomie władz administracyjnych. Od 1925 prawo obowiązywało na terenie górnośląskim województwa śląskiego. Rozporządzenie straciło moc wraz z uchwaleniem ustawy z 17.03.1932 o zaopatrzeniu inwalidzkim. Opieka organizowana przez urzędy pierwszej instancji finansowana była przez urzędy wojewódzkie. Na podstawie zarządzenia organizowano również placówki przeznaczone wyłącznie dla sierot wojennych. Podlegały one takim samym zasadom jak inne placówki. Dzięki funkcjonowaniu odrębnych uregulowań prawnych sytuacja dzieci, których sieroctwo wynikało z działań wojennych, była nieco lepsza niż pozostałych sierot.

Źródła: P. Grata, *Polityka państwa polskiego wobec inwalidów wojennych w latach 1918–1939*, „Polityka i Społeczeństwo" 2011, nr 8; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; *Przepisy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i pozostałych po nich rodzin*, oprac. W. Czechowicz, Warszawa 1925; Rozporządzenie Ministrów Pracy i Opieki Społecznej, Spraw Wojskowych i Skarbu z dnia 11 sierpnia 1923 r. w sprawie opieki nad sierotami wojennymi, DzU 1923, nr 84, poz. 662; Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych, których śmierć znajduje się w związku przyczynowym ze służbą wojskową, DzU 1921, nr 32, poz. 195.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ Z 16 STYCZNIA 1928 R. O BUDOWIE I UTRZYMANIU WOJEWÓDZKICH ZAKŁADÓW OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH – akt prawny inicjujący i tworzący podstawy do zorganizowania publicznej sieci zakładów opiekuńczo-wychowawczych w Polsce. Nowelizowany w 1947, 1949 i 1950. Na cele budowy sieci placówek (ogólnych i specjalistycznych) ustawodawca przekazywał zasób gruntów, których dotyczyły przepisy o ustawie o reformie rolnej (1925). Nieruchomości takie miały być wydzielone w każdym z województw. Maksymalna wartość pojedynczej parceli nie mogła być wyższa niż 100 tys. zł. Wydzielone grunty miały stać się własnością samorządu wojewódzkiego (nie dotyczyło to obiektów już znajdujących się w posiadaniu państwa – te miały być przekazane). Zastrzeżono, że przejmowanych obiektów nie można było przeznaczyć na inne cele. Liczba placówek, tempo ich organizacji, kolejność powstawania leżały w kompetencjach resortu pracy i opieki. Placówki miały powstawać pod nadzorem **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**, począwszy od projektu budowlanego. Były przeznaczone dla dzieci do ukończenia 14 roku życia (choć tego typu placówki były z zasady przeznaczone dla osób do ukończenia 17 roku życia – niejednolitość ustawodawstwa), z pierwszeństwem dla sierot po poległych i zmarłych w czasie wykonywania obowiązków służbowych na rzecz państwa oraz osób uznanych za zasłużone w pracy samorządowej, państwowej i społecznej. Zakłady opiekuńczo-wychowawcze były utrzymywane przez wojewódzkie związki komunalne. Środki mogły pochodzić ze specjalnych funduszów celowych zasilanych również m.in. darowiznami i opłatami wychowanków. Sprawy kadrowe znajdowały się w kompetencjach związków wojewódzkich. Realizacja zadania natrafiała przede wszystkim na trudności natury materialnej. Zwracano również uwagę na niepotrzebny rozmach inwestycyjny, o którego ograniczenie apelował minister pracy i opieki społecznej w okólniku z 1930, krytykując „zbytkowne gmachy" zakładów opieki.

Źródła: *10 lat polityki społecznej państwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1928; U.A. Domżał, *Opieka*

państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939, Łódź 2009; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Podstawowe przepisy prawne o opiece społecznej*, oprac. C. Pawłowski, Warszawa 1948; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 stycznia 1928 r. o budowie i utrzymaniu wojewódzkich zakładów opiekuńczo-wychowawczych, DzU 1928, nr 8, poz. 56; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 20 lutego 1930 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 12 października 1927 r. o regulaminach zakładów opiekuńczych, DzU 1930, nr 20, poz. 169; J. Starczewski, *Ustawodawstwo o opiece społecznej w Polsce*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 10; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce*, red. B. Krakowski, Warszawa 1932.

[K. Ch.]

ROZPORZĄDZENIE PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ Z 22 KWIETNIA 1927 R. O NADZORZE I KONTROLI NAD DZIAŁALNOŚCIĄ INSTYTUCJI OPIEKUŃCZYCH – akt regulujący funkcjonowanie podmiotów opiekuńczych realizujących zadania wymienione w art. 2 **ustawy o opiece społecznej** z 16.08.1923, w tym te odnoszące się do opieki nad dziećmi oraz opieki nad macierzyństwem. Zgodnie z rozporządzeniem organami nadzoru nad działalnością instytucji opiekuńczych byli w pierwszej instancji starostowie, ponadto na obszarze b. zaboru rosyjskiego komisarze rządu, w b Galicji magistraty miast o własnym statucie, a w b. zaborze pruskim prezydenci miast wydzielonych. Drugą instancję nadzoru stanowili wojewodowie, w Warszawie funkcję tę pełnił Minister Pracy i Opieki Społecznej we współpracy z Ministrem Spraw Wewnętrznych. Rozporządzenie nakładało na instytucje opiekuńcze obowiązek składania corocznych sprawozdań, posiadania regulaminów funkcjonowania, prowadzenia wykazów pensjonariuszy. Władze nadzorcze otrzymały prawo przeprowadzania inspekcji zakładów pod względem przestrzegania obowiązujących przepisów. W odniesieniu do instytucji opiekuńczych prowadzonych bezpośrednio przez samorządy funkcje te pełniły organy nadzorcze tych jednostek. Nowelizacja z 28.03.1928 pierwszą instancją nadzoru w Warszawie czyniła Komisarza Rządu m. st. Warszawy, zaś w przypadku województw poznańskiego i pomorskiego do uprawnionych do nadzoru podmiotów zaliczała oprócz związków samorządowych działające tam w oparciu o przepisy pruskie związki wspierania ubogich. Obowiązujące do końca okresu międzywojennego rozporządzenie nakładało na wskazane w nim podmioty obowiązek nadzoru i kontroli nad m.in. ok. 900 placówkami opieki zamkniętej nad dziećmi. Ponad połowę z nich prowadziły organizacje społeczne, 20% zgromadzenia zakonne i związki wyznaniowe, 16% samorządy, a 7% fundacje. Ustawą z 7.04.1949 nadzór nad nauczaniem i wychowaniem zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży w wieku 3–18 lat przekazany został Ministrowi Oświaty.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 kwietnia 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych, DzU 1927, nr 40, poz. 354; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany i uzupełnienia rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 kwietnia 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych, DzU 1928, nr 38, poz. 359; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726; Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o przekazaniu Ministrowi Oświaty zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi i młodzieżą, DzU 1949, nr 25, poz. 175.

[J. J.]

„RUCH CHARYTATYWNY" – miesięcznik Związku Towarzystw Dobroczynności „**Caritas**" i Rad Wyższych Kongregacji św. Wincentego a Paulo męskich i żeńskich, wydawany w Poznaniu w latach 1917–1919 oraz 1925–1939. Do 1930 pismo ukazywało się jako „Przewodnik Miłosierdzia". Treść miesięcznika dotyczyła problematyki ruchu dobroczynnego w kraju i za granicą oraz działalności propagatorów dobroczynności. Redaktorami naczelnymi byli: ks. Walenty Dymek, ks. Stefan Janik, ks. Edmund Wołkowski, Jur Leżeński. W czasopiśmie dzielono się m.in. informacjami o działających

w kraju instytucjach pomocowych i podejmowanych przedsięwzięciach charytatywnych. W latach 1931–1939 pismo zawierało dział „Wychowanie" poświęcony zagadnieniom pedagogiki. W artykułach podejmowano problematykę opieki nad dzieckiem w ujęciu praktycznym i teoretycznym. Zwracano uwagę na trudną sytuację dzieci upośledzonych umysłowo wychowujących się w rodzinach nieakceptujących ich niepełnosprawności oraz na bezdomność dzieci z rodzin dotkniętych alkoholizmem. Pisano o wpływie separacji i rozwodów na kondycję psychiczną i wychowawczą dziecka żyjącego w rodzinie niepełnej. Na łamach czasopisma czytelników zapoznawano z danymi statystycznymi dotyczącymi liczby funkcjonujących zakładów opiekuńczo-wychowawczych w Polsce oraz stanu ich obłożenia. Przedstawiano sylwetki osób, które wniosły wkład w rozwój opieki nad dzieckiem. Prezentowano rozwiązania zagraniczne, np. dotyczące amerykańskiego systemu wychowawczego, organizacji „Frohe Kindheit" w Wiedniu, szwajcarskiego zakładu wychowawczego dla dzieci niepełnosprawnych, angielskiego Towarzystwa dla Zapobiegania Okrucieństwu Względem Dzieci. Opisywano zastosowanie różnych środków wychowawczych, m.in. radia, kinematografu, prasy. Podkreślano rolę opieki zdrowotnej oraz wychowania fizycznego w procesie wychowania dziecka. Wśród publikujących na łamach „Ruchu Charytatywnego" znajdowali się m.in.: **Barbara Żulińska**, Bronisława Liebekowa, lekarz Andrzej Niesiołowski.

Źródła: E. Estreicherowa, *Dzieci ulicy*, „Ruch Charytatywny" 1932, nr 11; J. Konieczny, *Dr Barnardo i jego dzieło*, „Ruch Charytatywny" 1934, nr 9; *Nowoczesny zakład wychowawczy*, „Ruch Charytatywny" 1937, nr 2; *Radio w służbie wychowawczej*, „Ruch Charytatywny" 1932, nr 6; *„Rodzina Sieroca" obchodzi 20-lecie*, „Ruch Charytatywny" 1934, nr 12; A. Skreczko, *Problematyka wychowania w okresie międzywojennym na podstawie artykułów w „Ruchu Charytatywnym" w latach 1931–39*, „Studia Teologiczne" 1996, nr 14; *W obronie dziecka*, „Ruch Charytatywny" 1933, nr 12; *Wesołe dziecięctwo*, „Ruch Charytatywny" 1933, nr 5; *Zdrowie a wychowanie*, „Ruch Charytatywny" 1934, nr 9.

[M. N.]

RUCHOME AMBULATORIA DENTYSTYCZNE DLA DZIECI ZE WSI – ambulatoria lekarskie – dentystyczne i rentgenowskie, początkowo prowadzone przez **Polski Czerwony Krzyż**, który w 1946 posiadał 12 ambulansów wyposażonych w fotele dentystyczne, wiertarki elektryczne, aparaty sterylizacyjne, lampy bezcieniowe. W 1947 kompletnie wyposażony ambulans przekazał związek robotników szwajcarskich „Samaritaine" z Berna za pośrednictwem misji charytatywnej **Don Suisse**. W 1948 Polski Czerwony Krzyż otrzymał od Szkockiego Oddziału Brytyjskiego Czerwonego Krzyża 17 ambulansów. W latach 1948–1955 działające na terenach wiejskich ambulatoria podlegały **Ministerstwu Zdrowia**. Związane były z akcją wsparcia **ośrodków zdrowia**. Pierwszeństwo korzystania z ambulansu miały wsie pozbawione opieki dentystycznej, oddalone od dużych miast. W ambulatoriach udzielano świadczeń medycznych pracownikom państwowych gospodarstw rolnych oraz spółdzielni produkcyjnych i ich rodzin. W ambulansie pracowało do 5 lekarzy i 2 lub 3 pielęgniarki. Fotele dentystyczne były stałe lub przenośne. Udzielano pomocy lekarskiej, żywnościowej i odzieżowej. Wykonywano w nich nieodpłatne operacje i zabiegi, podstawowe badania, rozdawano leki, środki opatrunkowe, grzebienie, szczoteczki do zębów, proszek i pastę do zębów. Lekarze prowadzili akcję propagandową, edukowali ludność w sprawach higieny i zdrowia, wygłaszali odczyty i pogadanki. Ambulatoria pozostawały we wsi do wyleczenia wszystkich nieletnich pacjentów. Nowoczesne ambulanse marki „Praga" z państwowej wytwórni „Chirana" sprowadzono z Czechosłowacji (w 1950 – 9 dla województwa katowickiego, białostockiego, kieleckiego i krakowskiego; w 1951 – 7). Posiadały 4 zapasowe przenośne komplety urządzeń gabinetów dentystycznych do zamontowania w pomieszczeniach. W 1950 w kraju działało 19 ambulansów dentystycznych Ministerstwa Zdrowia, w 1951– 40.

Źródła: *Ambulanse ruchome PCK*, https://100lat.pck.pl/fakty/ambulanse-ruchome-pck/ [dostęp: 7.01.2023]; *Dar robotników szwajcarskich dla Polski*, „Dziennik Zachodni" 1947, nr 108; D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopi*, Warszawa 1998; A. Krassowska, *Prace zagra-*

nicznych organizacyj charytatywnych w Polsce, „Praca i Opieka Społeczna" 1947, z. 4; *Lecznice na kołach. Ambulanse dentystyczne docierają do wsi*, „Dziennik Zachodni" 1950, nr 76; *Samochody ambulatoria dentystyczne śpieszą z pomocą ludności wiejskiej*, „Dziennik Zachodni" 1950, nr 238; E. Szpak, *„Chory człowiek jest wtedy jak coś go boli". Społeczno-kulturowa historia zdrowia i choroby na wsi w Polsce Ludowej*, Warszawa 2018.

[A. M.-S.]

RZECZNIK PRAW DZIECKA – instytucja powołana na mocy ustawy z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka. Zadaniem rzecznika jest obrona indywidulnych lub zbiorowych praw dzieci określonych w Konstytucji RP, Konwencji Praw Dziecka, z poszanowaniem praw i obowiązków rodziców. Do obowiązków rzecznika należą działania w kwestiach prawa do: życia i ochrony zdrowia, wychowania w rodzinie, godziwych warunków życia i nauki. Pierwszym rzecznikiem został Marek Piechowiak (2000), kolejnymi: Paweł Jaros (2001–2006), Ewa Sowińska (2006–2013), Marek Michalak (2008–2018), Mikołaj Pawlak (od 2018). Kadencja Rzecznika Praw Dziecka trwa 5 lat. Nie może on należeć do partii politycznej, nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych. Rzecznik podejmuje działania zmierzające do ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem, demoralizacją, zaniedbaniem oraz innym złym traktowaniem, a także szczególną troską i pomocą otacza dzieci niepełnosprawne. Upowszechnia prawa dziecka oraz metody ich ochrony. Wszelkie podejmowane przez rzecznika działania mają zapewnić dziecku pełny i harmonijny rozwój i powinny być prowadzone z poszanowaniem jego godności i podmiotowości. Rzecznik ma prawo do: kwestionowania niewłaściwych decyzji prawnych dotyczących dzieci oraz do proponowania właściwych rozwiązań, podejmowania wszelkich działań mających na celu poprawę warunków społeczno-bytowych dzieci i promocji ich praw w społeczeństwie. Może wszczynać postępowania w sprawach cywilnych i administracyjnych, badać każdą sprawę na miejscu (bez uprzedzenia), żądać wyjaśnień lub informacji od organów władzy publicznej, organizacji lub instytucji. W 2022 rzecznik podjął 2235 nowych spraw, prowadził 201 postępowania sądowe, rozpatrzył 19 wniosków o wniesienie nadzwyczajnych środków zaskarżenia.

Źródła: M. Dercz, *Normatywne podstawy ochrony zdrowia dzieci* [w:] *Dziecko i jego środowisko. Prawa dziecka – dziecko krzywdzone*, red. A. Steciwko, I. Pirogowicz, Wrocław 2005; *Informacja o działalności Rzecznika Praw Dziecka w 2022 roku oraz uwagi o stanie przestrzegania praw dziecka w Polsce*, Warszawa 2023; P. Jaros, *Rzecznik Praw Dziecka. Ustawodawstwo i praktyka*, Warszawa 2006; *Komitet Ochrony Praw Dziecka,* Warszawa 1994; B. Kowalska-Ehrlich, *Ochrona dziecka w świetle Konwencji Praw Dziecka i w prawie polskim* [w:] *Prawa i wolności osobiste,* red. A. Rzepliński, Warszawa 1992; R. Kręgulec, W. Mazurek, *Fenomen poczucia bezpieczeństwa ludzi młodych w Polsce w XX wieku w świetle wykładni prawa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje" 2014, nr 15; Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka, DzU 2000, nr 6, poz. 69.

[A. M.-S.]

S

SALE ZAJĘĆ WARSZAWSKIEGO TOWARZYSTWA DOBROCZYNNOŚCI – instytucje opieki nad dziećmi i młodzieżą działające w Warszawie przed I wojną światową, prowadzone przez **Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności**, zapewniające przygotowanie zawodowe chłopców z ubogich rodzin w wieku 7–14 lat. Powstanie sal zajęć było konsekwencją decyzji władz rosyjskich, które w 1884 zakazały przebywania w ochronach WTD dzieci powyżej 7 roku życia pod groźbą zamknięcia placówek. Władze towarzystwa zdecydowały w tej sytuacji o powołaniu do życia przygotowujących do pracy zawodowej szwalni dla dziewcząt, będących formą połączonej z opieką dzienną nauki w szkole zawodowej. Na wzór szwalni w 1887 dzięki staraniom ówczesnego prezesa towarzystwa ks. Michała Radziwiłła powstała pierwsza sala pożytecznych zajęć dla chłopców przy ul. Dobrej, w której podopieczni mogli się uczyć prostych zawodów (krawiec-

twa, szewstwa, koszykarstwa, wyrobu kapeluszy słomkowych). Z czasem w kolejnych powstających salach zajęć powstawały coraz lepiej wyposażone warsztaty, w których podopieczni uczyli się również prac introligatorskich, snycerskich, obróbki drewna. Obok zajęć praktycznej nauki zawodu podopieczni objęci zostali programem nauczania obejmującym naukę podstawowych przedmiotów, w tym języka polskiego (program obejmował 36 godzin nauki w tygodniu, z czego 12 przeznaczano na zajęcia praktyczne, a 24 na klasyczne przedmioty szkolne). Sale zajęć oprócz opieki zapewniały podopiecznym wyżywienie, podopieczni mieli w nich uczyć się dobrych manier, nawyków higienicznych i kultury życia codziennego. Do 1904 powstało 12 sal zajęć, w których uczyło się ponad 1000 chłopców. Sale zajęć Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności odegrały istotną rolę w propagowaniu idei szkolnictwa zawodowego, zwłaszcza wśród uboższych rodzin, których młodsze dzieci nie mogły liczyć na naukę.

Źródła: D. Grinberg, A. Mazur, G. Pawlak, M. Sadowski, *Res sacra miser. Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Warszawa 2015; C. Kępski, *Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim 1815–1914*, Lublin 1993; H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814–1914*, Warszawa 2002; E. Mazur, Dobroczynność w Warszawie XIX wieku, Warszawa 1999.

[J. J.]

SAMORZĄD MŁODZIEŻY W ZAKŁADACH OPIEKUŃCZYCH – system organizacji pracy wychowawczej realizowany w zakładach opiekuńczych i wychowawczych mający na celu eliminowanie niedostatków systemu tradycyjnego (koszarowego). Powszechna krytyka tradycyjnego systemu wychowania koszarowego, jako nieadekwatnego do wyzwań społeczeństwa przemysłowego, legła u podstaw różnorodnych inicjatyw wprowadzających idee samorządności do wychowania dzieci i młodzieży. W II Rzeczypospolitej nie istniał jeden system samorządu w zakładach opiekuńczych. Zasady samorządności wprowadzane były w ramach autonomicznych programów wychowawczych. Szczególnie znane z samorządności były systemy: **Janusza Korczaka** oraz **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, ale elementy samorządu istniały w **systemie rodzinkowym Józefa Cz. Babickiego**, systemie harcerskim **Aleksandra Kamińskiego** czy, w mniejszym zakresie, systemie **Kazimierza Jeżewskiego** (**gniazda sieroce**). Istotnymi elementami samorządności w placówkach były: podleganie zasadom wszystkich ich mieszkańców (w tym nierzadko wychowawców), tworzenie kodeksów wewnętrznych i innych regulatorów życia społecznego, funkcjonowanie instytucji kolegialnych mających uprawnienia decyzyjne dotyczące nie tylko zasad życia w zakładzie, ale też konkretnych wychowanków. Istniały też instytucje sądownicze (sądy koleżeńskie), a także odpowiedni system kar i nagród. Istotna była jawność zasad i obowiązków dotyczących mieszkańców zakładu oraz wyłanianie członków poszczególnych instytucji poprzez procedury wyborcze. W zakładach stosowano też systemy określające status mieszkańca i wynikające z tego prawa i obowiązki. Samorząd mieszkańców zakładów opiekuńczych wdrażany był zarówno w placówkach publicznych, jak i prywatnych.

Źródła: J.C. Babicki, *Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych. Założenia teoretyczne*, cz. 1, Warszawa 1929; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; M. Kuzańska-Obrączkowa, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowania placówek*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; *Myśl pedagogiczna Janusza Korczaka. Nowe źródła*, red. M. Falkowska, Warszawa 1983; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SAMORZĄDY PODWÓRKOWE TPD – inaczej: dziecięcy komitet blokowy lub domowy, drużyna podwórkowa, zespół, klub, najmłodsza rada społeczna. Część autorskiego projektu **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Najwyższa forma **pedagogiki podwórkowej**. Forma organizowania dzieci i młodzieży w trwałe zespoły działające na określonym terenie, z prawem do inicjowania, planowania, organizowania

i decydowania o swojej działalności, kierowane przez dorosłych (np. samorząd dzieci z bloków kolejarskich w Chełmży kierowany przez pedagoga Edwarda Osucha). Zazwyczaj działały od kilku miesięcy do kilku lat. Zadania samorządów: dbanie o czystość podwórka i klatek schodowych, opieka nad zielenią przydomową, walka z dewastowaniem, udział w przygotowaniu terenu i urządzeń do zabaw, opieka nad młodszymi dziećmi, urządzenie świetlicy, organizowanie czasu wolnego poprzez zajęcia techniczne, artystyczne, zabawy, gry sportowe, zawody, konkursy, słuchanie muzyki, wypożyczanie książek, oglądanie filmów, organizowanie wycieczek, opieka nad ptakami zimą i bezdomnymi zwierzętami, samopomoc koleżeńska, opieka nad osobami samotnymi, starszymi i chorymi (noszenie węgla z piwnicy, przynoszenie zakupów, lekarstw, czytanie książek) i prace społeczne (opieka nad grobami ofiar faszyzmu, pomnikami). W samorządach najczęściej zaangażowane były dzieci w wieku 11–13 lat, starsi (14–17 lat) tworzyli odrębną sekcję (sportową, taneczną). Zasady tworzenia, wybierania i zmiany władz samorządu określał kodeks uchwalony przez całą grupę. Samorząd poprzez swoich przedstawicieli mógł przedkładać kierownikowi oraz kadrze opiekuńczo-wychowawczej opinie, wnioski i inicjatywy dotyczące: organizacji i warunków pracy, przyjmowania i skreślania z listy wychowanków, nagradzania, karania oraz respektowania praw wychowanków. W 1961 działały 92 samorządy (m.in. Warszawa – 29, Łódź – 16, Grudziądz – 8, Białystok – 6) zgłoszone do TPD. Wśród 92 opiekunów było 39 kobiet (w tym 19 gospodyń domowych), 9 rencistek lub emerytek (nauczycielki, urzędniczki), 11 czynnych zawodowo; pośród 53 mężczyzn byli m.in. nauczyciele, urzędnicy, żołnierze. Najmłodszy spośród opiekunów miał 26 lat (nauczyciel), najstarszy – 77 lat (strażnik).

Źródła: H. Ablewicz, *Reportaż z mojego podwórka* [w:] *Pedagogika podwórkowa,* red. I. Chmieleńska, Warszawa 1996; I. Chmieleńska, *Wychowanie niejedno ma imię* [w:] *Pedagogika podwórkowa,* red. I. Chmieleńska, Warszawa 1996; S. Czerwińska, *Jak organizowaliśmy koła przyjaciół dzieci* [w:] *Pedagogika podwórkowa,* red. I. Chmieleńska, Warszawa 1996; W. Dąbrowski, *Mali aktywiści pracują* [w:] *Pedagogika podwórkowa,* red. I. Chmieleńska, Warszawa 1996; Statut Środowiskowego Ogniska Wychowawczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, https://tpdbemowo.pl/status/ [dostęp: 13.03.2023].

[A. M.-S.]

SANATORIA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – ośrodki lecznicze w miejscowościach uzdrowiskowych świadczące usługi zdrowotne wykorzystujące cechy i właściwości lecznicze klimatu i naturalnych surowców. Kierowane były do nich przede wszystkim osoby przewlekle chore. Ośrodki miały formę: sanatoriów, półsanatoriów (przeznaczonych głównie dla chorych na gruźlicę i ozdrowieńców) lub prewentoriów. Ośrodki organizowały zajęcia lekcyjne oraz pozalekcyjne. Umieszczano w nich dzieci i młodzież z różnorodnymi schorzeniami, przede wszystkim z gruźlicą i związanymi z nią powikłaniami, chorobami stawów i dróg oddechowych. Jednym z ośrodków przeznaczonych dla dzieci było **Sanatorium Dziecięce „Górka" w Busku Zdroju**, w którym od 1950 leczono chorobę Heinego-Medina, zespół Litte'a (nazwę mózgowe porażenie dziecięce przyjęto w Polsce w 1956). Specjalizowano się w leczeniu dzieci z wrodzoną deformacją stóp, bocznym skrzywieniem kręgosłupa, wrodzonym zwichnięciem stawów biodrowych. Przeprowadzano operacje korekty przykurczy spastycznych, deformacji kończyn górnych i dolnych. Prowadzono terapię zajęciową, balneoterapię, zajęcia z psychologami i logopedami. Uzdrowisko Krasnobród (woj. lubelskie) od 1950 było ośrodkiem przeciwgruźliczym dla dzieci, a następnie sanatorium rehabilitacyjnym dla dzieci i młodzieży z chorobami reumatycznymi. Najstarszym sanatorium w uzdrowisku dla dzieci była Rabka. Liczba sanatoriów przeciwgruźliczych dla dzieci i młodzieży: w 1955 – 25 z 8858 łóżkami, w 1960 – 28 z 9484 łóżkami, w 1970 – 13 z 4535 łóżkami, w 1980 – 4 z 1762 łóżkami, w 1989 – 5 z 2092 łóżkami, 1980 – 4 z 1762 łóżkami. Sanatoria neuropsychiatrii dziecięcej: w 1970 – 6, w 1980 – 2, w 1989 – 3.

Źródła: *Działalność uzdrowiskowa polskich gmin – wybrane zagadnienia*, red. I. Wieczorek, J. Wiktorowicz, Łódź 2020; Ł. Matoga, A. Pawłowska, E. Stach, *Wybrane prawne i organizacyjne aspekty*

rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce od XIX w. do współczesności, „Jedziemy do wód. Biuletyn Informacyjny Stowarzyszenia Gmin Uzdrowiskowych RP" 2014, nr 1; R. Paczulski, *Ochrona zasobów leczniczych środowiska Rzeczpospolitej Polskiej jako jedna z podstawowych form zarządzania ochroną środowiska przy respektowaniu zasady zrównoważonego rozwoju*, „Białostockie Studia Prawnicze" 2015, z. 18; R. Paczuski, *Zagadnienie odrębności prawnoustrojowej samorządów zarządzających sprawami uzdrowisk*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1991, z. 2; K. Woźniakowska, *Codzienność w sudeckich sanatoriach w latach 1950–1966,* „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 2018, nr 79.

[A. M.-S.]

SANATORIUM DZIECIĘCE „GÓRKA" W BUSKU ZDROJU – ośrodek leczenia i rehabilitacji dzieci, pierwsze na ziemiach polskich sanatorium dla dzieci chorych na gruźlicę pozapłucną. Inicjatywę powstania instytucji podjął w 1918 lekarz pediatra **Szymon Starkiewicz**. W latach 1919–1921 jako dyrektor Departamentu Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą w **Ministerstwie Zdrowia Publicznego** szeroko propagował ideę utworzenia placówki. W oparciu o zebrane środki udało się nabyć działkę na Żwirowej Górze we wsi Zbludowice koło Buska Zdroju. Budowę sanatorium rozpoczęto w 1922, ale już w 1920 podjęto leczenie dzieci w wynajętej willi „Wiktoria", zaś od 1921 organizowano je w namiotach przekazanych przez Amerykański Czerwony Krzyż. Inwestycję zakończono w 1926, w 1924 sanatorium przyjęło nazwę „Górka – Kolonia Lecznicza Dziecięca im. Rektora Dra Med. J. Brudzińskiego". Na jego czele stanął Szymon Starkiewicz, który kierował ośrodkiem do 1949 (z kilkuletnią przerwą w okresie okupacji). Wzorując się na rozwiązaniach sanatoriów zagranicznych, stosował najnowocześniejsze metody leczenia i rehabilitacji chorych dzieci, w tym nieznane wcześniej na ziemiach polskich fizjoterapię, psychoterapię i terapię zajęciową. Przy placówce działały przedszkole i szkoła. „Górka" stała się w latach 30. ośrodkiem naukowo-dydaktycznym dla lekarzy i pedagogów specjalnych. Rocznie w sanatorium i jego filiach w Wełczu, Jastrzębiej Górze, Hallerowie, Winiarach, Ujściu Jezuickim przebywało ok. 1200 chorych dzieci, do 1939 liczba leczonych dzieci sięgnęła 30 tys. W okresie okupacji sanatorium przekształcono w szpital dla dorosłych, w 1945 jego odbudowy podjął się Starkiewicz, który w 1949 został odwołany. W kolejnych latach placówka rozszerzyła zakres działania o leczenie choroby Heinego-Medina oraz dziecięcego porażenia mózgowego. W 1969 nastąpiła zmiana nazwy na Dziecięcy Szpital Kompleksowej Rehabilitacji „Górka" im. dr. Szymona Starkiewicza, z czasem przekształcony w Specjalistyczny Szpital Ortopedyczno-Rehabilitacyjny „Górka".

Źródła: K. Brożek, *Szymon Tadeusz Starkiewicz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Warszawa–Kraków 2003–2004; *Historia Szpitala*, Specjalistyczny Szpital Ortopedyczno-Rehabilitacyjny „Górka", szpitalgorka.pl [dostęp: 21.03.2023]; K. Mierzwa, *Szymon Starkiewicz – twórca sanatorium „Górka" w Busku-Zdroju (1877–1962)*, „Studia Kieleckie" 1974, nr 2; P. Potasz, J.M. Dobrowolski, *75 lat działalności Specjalistycznego Szpitala Kompleksowej Rehabilitacji i Ortopedii Dziecięcej „Górka" w Busku Zdroju*, „Ortopedia, Traumatologia, Rehabilitacja" 2002; S. Starkiewicz, *Górka* [w:] *Pamiętniki lekarzy*, Warszawa 1964.

[J. J.]

SAPIEHA ADAM STEFAN – ur. 14.05.1867 w Krasiczynie, zm. 23.07.1951 w Krakowie. Ksiądz rzymskokatolicki, metropolita krakowski, działacz społeczny. Studiował prawo na Uniwersytecie Wiedeńskim (1886–1887, 1888–1890) i na Uniwersytecie Jagiellońskim (1887–1888). Absolutorium uzyskał 10.03.1892. Od 1.10.1890 do 31.07.1894 studiował teologię. Święcenia kapłańskie otrzymał 1.10.1893 we Lwowie. Rozpoczął pracę jako wikariusz w parafii w Jazłowcu koło Buczacza. Był duszpasterzem internatu dla dziewcząt z rodzin ziemiańskich przy domu macierzystym Sióstr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. 12.06.1896 uzyskał stopień doktora. W trakcie strajku szkolnego dzieci w zaborze niemieckim w 1906 zabiegał o interwencję Watykanu. Złożył w Stolicy Apostolskiej odpowiedni memoriał. 17.12.1911 otrzymał sakrę biskupią w Kaplicy Sykstyńskiej. Akcentował wychowawczą rolę rodziny. W 1913 rozpoczął tworzenie pierwszych form opieki nad ubogimi w diecezji

krakowskiej, tzw. komitetów parafialnych. Po wybuchu I wojny światowej wydał odezwę wzywającą do otoczenia opieką chorych, opuszczonych i sierot. W 1917 założył **Krakowski Biskupi Komitet Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny**. Po zakończeniu I wojny światowej przekazał kolumny sanitarne państwu polskiemu. W 1927 powołany do Komisji Zakładów Dobroczynnych i Społecznych i do Komisji do Wizytowania Religii w Szkole. Od 1932 członek Komisji Szkolnej, przewodniczący do 1947. W 1924 założył Ratunkowy Komitet Biskupi dla Niesienia Pomocy Biednym (Arcybiskupi Komitet). 14.12.1925 powołany na metropolitę krakowskiego. Organizator Akcji Katolickiej w archidiecezji krakowskiej. Po wybuchu II wojny światowej pozostał w Krakowie. Prezes Obywatelskiego Komitetu Pomocy. Po upadku powstania warszawskiego wzywał do pomocy uchodźcom ze stolicy. Grupa 200 dzieci z Warszawy za jego przyczyną znalazła miejsce zamieszkania w klasztorze benedyktynek w Staniątkach. 25.08.1945 powołał Krajową Centralę **Caritas**. Z jego inicjatywy ponownie rozpoczęły działalność m.in.: Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, Żywy Różaniec Dziewcząt.

Źródła: J. Czajowski, *Kardynał Adam Stefan Sapieha*, Wrocław 1997; T. Pawlikowski, *Adam Stefan Kardynał Sapieha*, Lublin 2004; B. Przybyszewski, *Adam Stefan kardynał Sapieha. Pasterz dobry, książę niezłomny 1867–1951*, Łańcut 2002; M. Rożek, *Kardynał Sapieha*, Kraków 2007; J. Wolny, *Sapieha Adam Stefan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993; A. Vetulani, *Adam Stefan Sapieha: metropolita krakowski*, [Kraków] 1976; Z. Wiglusz, *Kronika życia i działalności Adama Stefana kardynała księcia Sapiehy* [w:] *Kardynał Adam Stefan Sapieha. Środowisko rodzinne, życie i dzieło*, red. S. Stępień, Przemyśl 1995.

[B. P.]

SAPIEHA EUSTACHY – ur. 2.08.1881 w Biłce Szlacheckiej k. Lwowa, zm. 20.02.1963 w Nairobi; polityk, dyplomata, działacz społeczny. Studia w zakresie leśnictwa ukończył w Zurychu w 1904, po ślubie z Teresą Lubomirską przeniósł się do Rosji, gdzie działał w Towarzystwie Rolniczym Grodzieńskim. W grudniu 1916 po rezygnacji z funkcji przez **Adama Ronikiera** został prezesem **Rady Głównej Opiekuńczej**, największej polskiej organizacji pomocowej na ziemiach polskich działającej w okresie I wojny światowej. Funkcję pełnił do stycznia 1919, jego zastępcami byli Stanisław Staniszewski i Józef Wierniewicz. W 1917 przewodniczył utworzonemu w ramach RGO Komitetowi Kwesty „Ratujcie Dzieci", który w czerwcu zorganizował drugą już **Wielką Kwestę Ogólnokrajową „Ratujcie Dzieci"** (warszawskiemu komitetowi kwesty przewodniczyła żona Eustachego Teresa), kolejną kwestę zorganizowano w czerwcu 1918. W listopadzie 1917 Sapieha stanął na czele utworzonej wówczas **Centralnej Komisji Ratowania Dzieci** przy Radzie Głównej Opiekuńczej. W styczniu 1919 wziął udział wraz z gen. Marianem Januszajtisem w nieudanym zamachu stanu skierowanym przeciwko rządowi Jędrzeja Moraczewskiego, czego skutkiem było m.in. odejście z funkcji prezesa RGO. Od czerwca 1920 do maja 1921 minister spraw zagranicznych. Od połowy lat 20. aktywnie działał w środowisku konserwatystów, w latach 1928–1929 był posłem z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. W 1929 zrzekł się mandatu i odszedł z czynnej polityki. We wrześniu 1939 aresztowany przez sowietów, z łagru zwolniony po układzie Sikorski – Majski. Pracował w Polskim Komitecie Opieki w Moskwie, w 1942 wyjechał do Teheranu. Następnie trafił do Nairobi, gdzie do 1945 był pełnomocnikiem Polskiego Czerwonego Krzyża na Afrykę Centralną i Wschodnią.

Źródła: W. Grabski, A. Żabko-Potopowicz, *Ratownictwo społeczne w czasie wojny* [w:] *Polska w czasie Wielkiej Wojny (1914–1918)*, t. II: *Historia społeczna*, red. M. Handelsman, Warszawa 1932; J. Pajewski, *Sapieha Eustachy Kajetan (1881–1963)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kielce 2017; M. Przeniosło, *Wielka Kwesta Ogólnokrajowa „Ratujcie Dzieci" w latach 1916–1919* [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Świat dziecka"*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź 2016; *Sprawozdanie z działalności Rady Głównej Opiekuńczej od chwili powstania do dnia 31 marca 1917 r.*, Warszawa 1918.

[J. J.]

SAVE THE CHILDREN DENMARK (RED BARNET) – duńska organizacja charytatywna powstała w 1945, będąca częścią międzynarodowej organizacji dobroczynnej założonej w 1919 w Wielkiej Brytanii, świadcząca pomoc dla dzieci polskich w pierwszych latach po II wojnie światowej. Głównym polem działalności była pomoc żywnościowa kierowana do potrzebujących na polskim Wybrzeżu, zainicjowana rozdawaniem żywności w lutym 1946 w Gdańsku-Wrzeszczu. Akcję pomocową organizowano poprzez środki pozyskiwane m.in. w ramach prowadzonej w Danii akcji „Szukamy ojców", której celem było gromadzenie środków na zakup żywności dla głodujących w Polsce dzieci. Dożywianie, z czasem obejmujące ponad 10 tys. porcji wydawanej dzieciom dziennie zupy, prowadzono przede wszystkim w szkołach (również w okresie wakacji) na zasadzie rozwożenia posiłków z własnej centralnej kuchni bądź dostarczania składników do przygotowywania ich na miejscu. Do końca kwietnia 1947 Red Barnet rozdał w Gdańsku i okolicy 1,3 mln porcji zupy, 391 tys. paczek suchego prowiantu oraz kilka tysięcy dużych paczek żywnościowych. Obok Gdańska i okolic dożywianiem objęto m.in. dzieci z Ostródy (3,4 tys. dożywianych dzieci) oraz Makowa (otrzymały kilka tysięcy paczek z suchym prowiantem). Poza dożywianiem Save the Children Denmark organizowała również trzymiesięczne pobyty dzieci polskich w Danii, z których w 1946 jednorazowo korzystało kilkuset podopiecznych (warunkiem władz polskich był 80-procentowy udział w grupie zapraszanych dzieci robotniczych). Red Barnet uzupełniał działalność pomocową prowadzoną w Polsce przez **Duński Czerwony Krzyż** (łącznie obie organizacje przekazały wsparcie o wartości 900 tys. dolarów).

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc* charytatywna *w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 11; *Verdens førende uafhængige børnerettighedsorganisation, Om Red Barnet - Save the Children Denmark,* https://redbarnet.dk/om-red-barnet/ [dostęp: 14.07.2023].

[J. J.]

SĄDY DLA NIELETNICH PO 1989 ROKU – specjalna kategoria sądów, których funkcjonowanie reguluje ustawa z 1982 o postępowaniu w sprawach nieletnich i ustawa z 1997 – Kodeks karny. Przepisy ustawy dotyczyły: zapobiegania i zwalczania demoralizacji w stosunku do osób do 18 lat, postępowania w sprawach o czyny karalne w stosunku do osób w wieku 13–17 lat, wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia lat 21. Celami ustawy było: przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich, stworzenie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem, umocnienie funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich. Do 2.01.2014 obowiązywały 2 formy postępowania wobec nieletnich: 1) wyjaśniające, prowadzone przez sędziego rodzinnego, ustalające, czy istniały okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego, czy czyn karalny został przez niego popełniony i czy należy zastosować środki przewidziane w ustawie; 2) rozpoznawcze (opiekuńczo-wychowawcze lub poprawcze), prowadzone przez sąd rodzinny. Na podstawie ustawy z 2013 o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw całe postępowanie było prowadzone przez sąd rodzinny. Za przejawy demoralizacji uznano: ucieczki z domów lub placówek opiekuńczo-wychowawczych, zachowania patologiczne, porzucanie szkoły, brak opieki ze strony rodziców (opiekuna), przebywanie w środowiskach kryminogennych, popełnianie czynów karalnych i innych czynów zabronionych, brutalizacja zachowań. W 2010 nieletnich, wobec których orzeczono prawomocne środki wychowawcze w sądach w związku z demoralizacją, było 16 118, w 2015 – 14 599, w 2019 – 13 805, w 2020 – 10 187. Nieletnich, wobec których

orzeczono prawomocne środki poprawcze lub kary w sądach w związku z czynami karalnymi, w 2010 było 22 758, w 2015 – 12 237, w 2019 – 8920, w 2020 – 5243.

Źródła: T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2011; G. Grabarczyk, *Odpowiedzialność nieletnich w polskim prawie karnym. Studia z zakresu nauk prawnoustrojowych*, „Miscellanea" 2008, t. 1; A. Leśniak-Moczuk, *Przejawy demoralizacji nieletnich. Analiza prawno-kryminologiczna*, Białystok 2020; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, DzU 2018, poz. 969; Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, DzU 2019, poz. 1950 z późn. zm.; Ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw, DzU 2013, poz. 1165.

[A. M.-S.]

SĄDY DLA NIELETNICH PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – sądy powołane na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 7.02.1919 i rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 7.07.1919, działały w okresie międzywojennym. Po II wojnie światowej, w 1949 została wznowiona działalność sądów dla nieletnich. W 1953 kompetencje sądów dla nieletnich przejęły wydziały dla nieletnich w sądach powiatowych. Pierwsze wydziały rodzinne powołano w latach 1962–1963 w Katowicach i Łodzi. Na mocy zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 26.07.1973 w ramach tzw. programu eksperymentalnego zaczęto przekształcać poszczególne wydziały dla nieletnich w wydziały rodzinne. Od 1.01.1974 do 31.12.1977 powstało łącznie 16 wydziałów w kraju. Sądy rozpoznawały sprawy dotyczące nieletnich sprawców oraz z zakresu opieki, rozwodów, alimentacji i spraw majątkowych między małżonkami. Przy sądach rejonowych od 1.01.1978 zaczęły funkcjonować powszechnie specjalne wydziały rodzinne i dla nieletnich jako sądy rodzinne. W 1978 działało 97 wydziałów obejmujących 117 okręgów sądów rejonowych. Kompetencje sądów obejmowały sprawy opiekuńcze oraz orzekanie środków wychowawczych i poprawczych wobec nieletnich. Do zakresu obowiązków sądów rodzinnych należało: rozstrzyganie spraw rodzinnych i opiekuńczych, przymusowego leczenia alkoholików, wykroczeń nieletnich, niektórych przestępstw dokonywanych przez osoby dorosłe. Miały także brać udział w pracach profilaktycznych we współpracy z kuratorami sądowymi i centrami wychowawczo-diagnostycznymi. Z zakresu kompetencji sądów rodzinnych wyłączono sprawy alimentacyjne, kierowania dzieci do przedszkoli i żłobków oraz wyznaczania opiekuna prawnego lub instytucji do sprawowania opieki nad nieletnim. Zasady wprowadzone w 1978 obowiązywały do 1.10.2001, czyli do wejścia w życie ustawy Prawa o ustroju sądów powszechnych.

Źródła: J.R. Kubiak, *Sądy rodzinne w Polsce: od eksperymentu do oryginalnego rozwiązania*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego" 1977, nr 7; A. Ratajczak, *Organizacja, kompetencje i zakres funkcjonowania sądów rodzinnych* [w:] *Zjawiska patologii życia rodzinnego w Wielkopolsce oraz ich społeczno-prawne konsekwencje*, red. A. Ratajczak, Poznań 1983; A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Lublin 1983; A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985; Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, DzU 2023, poz. 217; F. Zedler, *Sądy rodzinne. Wybrane zagadnienia organizacyjne i procesowe*, Warszawa 1983.

[M. N.]

SĄDY DLA NIELETNICH W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – system instytucji sądownictwa dla nieletnich organizowany na podstawie dekretu Naczelnika Państwa z 7.02.1919 i przepisów wykonawczych Ministra Sprawiedliwości z 26.07.1919. Pierwsze sądy powołano z dniem 1.09.1919 w Warszawie, Lublinie i Łodzi (później powstał sąd we Lwowie). Odpowiedzialność nieletnich była regulowana przepisami postępowania karnego z 1928 i przepisami kodeksu karnego z 1932. Do istotnych unormowań w zakresie sądownictwa nieletnich należy jeszcze zaliczyć rozporządzenia: Ministra Sprawiedliwości z 1927 o urządzeniu sądów dla nieletnich, z 1929

o wynagrodzeniu opiekunów sądowych, z 1929 w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i sądach dla nieletnich, a następnie z 1935 o przekształceniu opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i sądach dla nieletnich. Przewidywane w prawie o ustroju sądów powszechnych sądy dla nieletnich nie zostały w pełni zorganizowane do wybuchu II wojny światowej. Do kompetencji sądów należało rozpoznanie spraw karnych wytaczanych nieletnim (do 17 roku życia) oraz osobom starszym oskarżonym o czyny przeciwko osobom nieletnim. Dochodzenie polegało na ustaleniu okoliczności czynu, zbadanie osobowości nieletniego, poznanie jego środowiska wychowawczego. Sąd dla nieletnich miał prawo, w razie potrzeby, stosowania wobec nieletnich określonych środków zapobiegawczych, takich jak: oddanie nieletniego pod dozór odpowiedzialny rodziców, opiekunów lub innych osób (w razie potrzeby z zastosowaniem dozoru kuratora) oraz zatrzymanie w specjalnym schronisku dla nieletnich. Sąd orzekał środki wychowawcze i poprawcze. Rozprawa główna w sądzie dla nieletnich odbywała się przy drzwiach zamkniętych. Na system sądownictwa dla nieletnich składał się nadto szeroki wachlarz instytucji pomocniczych organizowanych zarówno w ramach struktur administracyjnych, jak i sumptem społecznym.

Źródła: A. Czerwiński, *Obecny stan ustawodawstwa karnego przeciwko nieletnim w Polsce*, Lwów 1933; Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich, DzU 1919, nr 14, poz. 171; M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003; W. Kamińska, K. Pędowski, *Sądy dla nieletnich w II Rzeczypospolitej*, „Palestra" 1991, t. 35, nr 10; A. Komorowski, *Sądy dla nieletnich w Polsce*, „Szkoła Specjalna" 1925, nr 4; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 1927 r. o urządzeniu sądów dla nieletnich, DzU 1927, nr 40, poz. 365; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 maja 1929 r. o wynagrodzeniu opiekunów sądowych, DzU 1929, nr 35, poz. 321; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1929 r. w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich, DzU 1929, nr 47, poz. 387; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 czerwca 1935 r. o kuratorach nieletnich, DzU 1935, nr 46, poz. 316; K. Szymków, *Instytucja stałych opiekunów sądowych 1919–1929*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2018, v. 7.

[K. Ch.]

SCHEIBLER ANNA – **(**z d. Werner) ur. 22.11. 1835 w Ozorkowie, zm. 6.01.1921 w Lućmierzu; fabrykantka, filantropka, inwestorka, specjalista w zakresie ogrodnictwa. Anna z Wernerów Scheiblerowa pochodziła ze spolonizowanej rodziny z Saksonii, która sprowadziła się do Polski w XVIII wieku. W wieku 19 lat 16.09.1854 wyszła za przemysłowca Karola Scheiblera. Rodzina Scheiblerów udzielała się na polu dobroczynności, budując domy dla robotników oraz ich dzieci, a także szkoły i przedszkola. Otaczała opieką ubogich i sieroty. Po śmierci męża 13.04.1881 Anna Scheibler przejęła jego fabrykę bawełny, którą kierowała przez następne 40 lat. W 1884 zainicjowała utworzenie szpitala św. Anny (na cześć fundatorki) przy fabryce z oddziałami wewnętrznym i chirurgicznym oraz pracownią rehabilitacyjną, laboratorium analitycznym i apteką. Szpital przeznaczony był dla robotników i ich rodzin. Był pierwszą tego typu placówką w Królestwie Polskim. Ofiarowywała datki na tanie kuchnie, **kolonie letnie** dla dzieci, organizację „choinek" dla dzieci robotników zakładów Scheiblera, ale także organizowała bale, przedstawienia teatralne i koncerty, z których dochód przeznaczony był na cele dobroczynne. Członkini zarządów, kuratorka oraz protektorka instytucji dobroczynnych. Aktywna działaczka **Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności.** W 1912 ufundowała ochronkę dla dzieci robotników. Budynek powstał przy ul. Targowej 65. W jego salach znajdowały się polichromie ilustrujące sceny ze znanych baśni. W ochronce zapewniona była całodzienna opieka nad dzieckiem. Najmłodsi dostawali obuwie, ubrania oraz posiłek. W 1920 A. Scheibler założyła specjalny fundusz wieczysty. Odsetki przeznaczone były na zapomogi dla robotników lub byłych robotników zakładów Scheiblera, ubogich i nie-

zdolnych do pracy oraz wdów i sierot po robotnikach. Inicjatorka fundacji 6 kościołów w Łodzi.

Źródła: *Anna Scheibler. Historie rodzinne*, https://radiolodz.pl/48913-anna-scheibler-historie-rodzinne,158833/ [dostęp: 22.05.2023]; *Anna Scheibler – Niemka i Polka*, http://b*aedeker*lodz.blogspot.com/2015/*05/anna-scheibler-niemka-i-polka.html* [dostęp: *22.05.2023]; M. Bartczak, Scheiblerowie. Historia rodu*, Łódź 1999; E. Bladowska, *Anna z Wernerów Scheiblerowa*, „Kronika miasta Łodzi" 2016, nr 1; A. Gronczewska, *Kim były i czym się zajmowały żony znanych łódzkich fabrykantów*, https://dziennik-lodzki.pl/kim-byly-i-czym-sie-zajmowaly-zony-znanych-lodzkich-fabrykantow/ar/c1-14595033 [dostęp: 22.05.2023]; *Historia pałacu Karola i Anny Scheiblerów*, https://muzeumkinematografii.pl/pl/historia-rodziny-scheiblerow/ [dostęp: 22.05.2023]; Ł. Jaworski, *Łódzcy* fabrykanci, https://www.lodz.ap.gov.pl/art,57,lodzcy-fabrykanci [dostęp: 22.05.2023]; P.Ch. Sheibler, *Scheiblerowie. W drodze do ziemi obiecanej*, Łódź 2018; M. Żuber-Mamakis, *Anna Scheibler i „król bawełny"*, https://www.ican.pl/a/anna-scheibler-i-krol-bawelny/DoWlWnoeU [dostęp: 22.05.2023].

[A. H.]

SCHRONISKA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY (SCHRONISKA DLA NIELETNICH) – specjalne placówki opieki całkowitej o charakterze diagnostyczno-resocjalizacyjnym przeznaczone dla nieletnich w wieku 13–21 lat skierowanych do schroniska na podstawie postanowienia sądu, sędziego rodzinnego lub prokuratora. Rozwój schronisk dla nieletnich nastąpił głównie w latach 50. XX wieku. Organizowano je na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20.03.1953 (DzU 1953, nr 22, poz.85), które odnosiło się do art. 477, 481 i 494 Kodeksu postępowania karnego z 1950 wprowadzających schroniska dla nieletnich. Kolejne zmiany nastąpiły w latach 1983, 1992 i 1995, utrzymano formę instytucji zamkniętej. Dalsze modyfikacje w latach 2009–2016 nie przyniosły istotnych zmian w podstawach organizacji schronisk. Ich zadaniem jest zapewnienie pozostawania nieletniego do dyspozycji organu kierującego go do schroniska oraz zapobieganie działaniom, które mogłyby utrudniać postępowanie prowadzone w sprawie nieletniego. Schronisko dla nieletnich to środek tymczasowy. Okres pobytu nieletniego w schronisku orzeka sąd rodzinny. Łączny pobyt nieletniego w schronisku dla nieletnich, do chwili wydania wyroku w pierwszej instancji, nie może być dłuższy niż rok (art. 27 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich). Istnieją dwa typy schronisk dla nieletnich – zwykłe i interwencyjne. Do schroniska zwykłego może trafić nieletni, gdy zachodzi obawa ukrycia się nieletniego, zatarcia śladów czynu karalnego przez nieletniego, nie można ustalić tożsamości nieletniego, orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym natrafia na niedające się usunąć przeszkody (jednak w takim przypadku nieletni może trafić do schroniska maksymalnie na okres 3 miesięcy). Do schroniska interwencyjnego może być skierowany nieletni, gdy popełnił czyn karalny, stwarza poważne zagrożenie społeczne lub zagrożenie dla bezpieczeństwa schroniska zwykłego.

Źródła: H. Kołakowska-Przełomiec, *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w genezie przestępczości dorosłych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; M. Noszczyk-Bernasiewicz, M. Bernasiewicz, *Czy zakłady poprawcze i schroniska dla nieletnich są w Polsce potrzebne?* [w:] *Dobre praktyki resocjalizacyjne w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich w Polsce*, red. M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz, Katowice 2018; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w schroniskach dla nieletnich, DzU 1983, nr 26, poz. 127; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, DzU 2001, nr 124, poz. 1359 z późn. zm.; Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, DzU 1982, nr 35, poz. 228; Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie utworzenia schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych oraz określenia ich rodzajów i limitów miejsc, Dz. Urz. MS. 2004.

[A. M.-S.]

SCHRONISKO DLA DZIECI WYZNANIA MOJŻESZOWEGO W ŁODZI – instytucja opieki otwartej (dziennej) powstała w listopadzie

1898 i założona przez żony łódzkich żydowskich przemysłowców i kupców. Zajmowała się pozostawianymi bez opieki dziećmi robotników i osób pracujących wyznania mojżeszowego obojga płci (wzorowano się na tego typu instytucjach istniejących w Warszawie). Podopiecznym zapewniano przez kilka godzin dziennie opiekę, wyżywienie i odzież. Początkowo w schronisku przebywało 25 dzieci w wieku 2–5 lat. Od 1904 schronisko mieściło się w budynku przy ul. Smugowej, który w 1910 przekazało na ten cel małżeństwo Leopolda i Doroty Landau. W 1911 schronisko dawało opiekę 150 dzieciom. W tym samym roku prowadzące schronisko Towarzystwo Opieki nad Dziećmi Wyznania Mojżeszowego w Łodzi zastąpiło stowarzyszenie I Schronisko dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego w Łodzi. Jego zadaniem miało być sprawowanie opieki nad dziećmi zdrowymi wyznania mojżeszowego, których rodzice pracowali poza domem, poprzez prowadzenie schroniska zapewniającego dzieciom utrzymanie i wychowanie, a także organizującego dla nich nauczanie początkowe. W okresie I wojny światowej liczba podopiecznych znacząco wzrosła – do 270 dzieci w 1916, a nawet okresowo ponad 300 w latach 1917–1918 (większość z nich stanowiły dziewczynki). Do schroniska przyjmowano w tym czasie dzieci w wieku 2–8 lat, dla najstarszych z nich w 1917 uruchomiono w budynku schroniska szkołę. Po odzyskaniu niepodległości towarzystwo kontynuowało działalność. W 1920 pod jego opieką znajdowało się 260 dzieci żydowskich, od 1922 schronisko korzystało ze wsparcia finansowego Magistratu miasta Łodzi. W II połowie lat 20. liczba podopiecznych zmniejszyła się do około 100 dzieci i na tym poziomie utrzymała się aż do wybuchu II wojny światowej.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w okresie zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017; N. Stolińska-Pobralska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002.

[J. J.]

SCHULTZ IRENA – ur. 28.03.1902 w Warszawie, zm. 5.09.1983 w Warszawie. Działaczka społeczna, dziennikarka. Studiowała na Akademii Sztuk Pięknych w Kijowie. Od 1932 pracowała w Obywatelskim Komitecie Pomocy Społecznej, pomagając bezrobotnym. Od 1935 była pracownikiem Wydziału Opieki i Zdrowia Zarządu Miejskiego w Warszawie. Była bliską współpracowniczką **Ireny Sendlerowej**. Razem z nią uzyskała fałszywą legitymację służbową warszawskiego Wydziału Kontroli Epidemii i przepustkę od dyrektora Miejskich Zakładów Sanitarnych (Juliusza Majkowskiego) umożliwiającą im wchodzenie i pobyt w getcie w Warszawie. Wchodziła tam kilka razy dziennie, zanosząc lekarstwa, środki czystości, ubrania, żywność, pieniądze, dokumenty. Wspierała cywilny ruch oporu w getcie. Uczestniczyła w grupie tzw. łączniczek Sendlerowej – grupy kobiet ratujących dzieci żydowskie (razem z Jadwigą Piotrowską, Jadwigą Deneko, Haliną Kozłowską, Noną Jastrzębską, Janiną Baraczkową, Heleną Szeszko). Przejmowała dzieci wyprowadzane z getta i umieszczała je w zakładach opiekuńczych, klasztorach i rodzinach zastępczych. Ratowała także dorosłych, w tym profesorów Uniwersytetu Warszawskiego. Współpracowała z **„Centosem"**, Komitetem Pomocy Żydom, gminą żydowską, **Radą Pomocy Żydom**. Dom Ireny Schultz był jednym z punktów Pogotowia Ratunkowego i tymczasowym schronieniem dla żydowskich dzieci. W latach 1939–1944 była opiekunką społeczną, której zadaniem była nieodpłatna pomoc i wsparcie rodzin w trudnej sytuacji. Po II wojnie światowej pracowała w „Słowie Polskim", „Życiu Warszawy", „Przyjaciółce". W swoich publikacjach wskazywała najważniejsze cechy opiekunów społecznych: życzliwość oparta na zrozumieniu potrzeb, poszanowanie godności ludzkiej, wewnętrzne wartości, poczucie powołania. W 1969 Instytut Yad Vashem w Jerozolimie nadał Irenie Schultz tytuł Sprawiedliwej wśród Narodów Świata.

Źródła: H. Grubowska, *Ta, która ratowała Żydów. Rzecz o Irenie Sendlerowej*. Warszawa, 2014; *Irena Schultz*, Centrum Badań nad Zagładą Żydów, https://getto.pl/pl/Osoby/S/Schultz-Irena-Nieznane2 [dostęp:14.02.2024]; A. Majchrowska, *Pracownik socjalny w systemie pomocy społecznej. Koncepcja*

roli zawodowej, „Roczniki Nauk Społecznych" 2005, t. 33, z. 1; D.L. Mechlinski, *Irena Sendler – The Essence of a Polish Heroine*, "Polish American News" 04–05.2007; I. Schultz, *Postawa pracownika społecznego*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 12; K. Szuszkiewicz, *Oblicza Ireny Sendlerowej. Wizerunek Sprawiedliwej wśród Narodów Świata w relacjach uratowanych przez nią dzieci oraz w debacie publicznej po roku 2000*, „Przegląd Krytyczny" 2020, nr 2(1).

[A. M.-S.]

SCZANIECKA EMILIA – ur. 20.05.1804 w Brodach, zm. 11.15.1896 w Pakosławiu; działaczka społeczna i narodowa. W latach 1819–1823 kształciła się we francuskiej pensji Laforgue'ów w Dreźnie. Współpracowała z Tajnym Związkiem Studentów Polskich „Polonia", którego członkiem był m.in. **Karol Marcinkowski**. Członek delegacji Wielkiego Księstwa Poznańskiego do markiza LaFayetta. Podczas powstania listopadowego działała jako sanitariuszka w Szpitalu Ujazdowskim, Szpitalu Wolskim i Szpitalu Poznańskim. Ponadto zbierała fundusze w środowisku ziemiańskim, wśród kupców i duchownych na wsparcie walczących Polaków. Pomagała w transporcie broni do Warszawy. Członkini Towarzystwa Dobroczynności Patriotycznej Kobiet. W latach 1831–1832 założyła i prowadziła Komitet Pomocy Grekom, gromadzący fundusze i medykamenty dla walczących Greków. Zaangażowana w działalność Komitetu Dam Wielkopolskich, założycielka tajnego Towarzystwa Pań Wielkopolskich. Wspierała działaczy emigracyjnych, współpracowała z Towarzystwem Demokratycznym Polskim. Zaangażowana w pomoc walczącym podczas Wiosny Ludów. Założycielka Dyrekcji Opieki nad Rannymi oraz przytułku dla inwalidów w Pakosławiu. Organizatorka kursów pielęgniarskich, założycielka Wielkopolskiego Komitetu Niewiast (1863). Założycielka poznańskiej filii **Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Dziewcząt** (1871), którego celem była pomoc niezamożnym dziewczętom w edukacji i zdobyciu zawodu. W ramach prowadzonej szkoły oferowano kształcenie do zawodów praktycznych, rękodzielnych, przemysłowych, naukowych i artystycznych. Do szkoły przyjmowano dziewczęta w wieku od ok. 16 do ok. 28 lat. Najlepsze uczennice mogły uzyskać stypendium. Emilia Sczaniecka założyła także ochronkę dla dzieci w Pakosławiu.

Źródła: A. Baszko, *Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Dziewcząt Polskich w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1871–1918*, „Studia Historica Slavo-Germanica" 2004, nr 26; H. Łyczakówna, *Emilja Sczaniecka: zarys biografji na tle walk narodu polskiego o niepodległość*, Poznań 1930; M. Rezler, *Sczaniecka Emilia* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa 1995–1996; J. Sobczak, *Szlakiem słynnych wielkopolanek,* Poznań 2008; M. Rezler, *Emilia Sczaniecka: 1804–1896*, Poznań 1996; *Ustawy Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Dziewcząt Polskich w W. X. Poznańskiem*, Poznań 1872.

[A. H.]

SEKCJA OPIEKI NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ W WARSZAWIE – okupacyjna emanacja **Stołecznego Komitetu Pomocy Dzieciom i Młodzieży**, który 6.09.1939 przystąpił do **Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej**, organizującego działalność okupacyjną w Warszawie w pierwszym okresie wojny. W jego ramach dawny KPDiM stał się Sekcją Opieki nad Rodziną i Dziećmi, a od 1.10.1939 Sekcją Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą. Na jej czele stanął Jan Biłek, wiceprzewodniczącym był Stanisław Tazbir. Po likwidacji Stołecznego Komitetu w 1941 sekcja weszła w skład Rady Opiekuńczej Miejskiej, gdzie funkcjonowała jako Sekcja Opieki nad Dziećmi. W 1942, gdy rada została przekształcona w Polski Komitet Opiekuńczy w Warszawie, sekcja stała się Działem Opieki nad Dzieckiem; działała do sierpnia 1944. Od 1939 w jej ramach funkcjonowały 2 działy – ogólny i opieki. Pierwszy zajmował się kwestiami organizacyjnymi, w drugim znajdowały się jednostki bezpośrednio związane z działalnością pomocową. Były to referaty: dożywiania, internatów i ognisk, półkolonijno-ogródkowy, opieki higieniczno-lekarskiej, żłobków, pomocy odzieżowej i obuwiowej, kolonii i wysyłki dzieci na wieś, rejestracyjno-kwalifikacyjny z kartoteką dzieci zaginionych. W terenie działały okręgowe komisje opieki nad dziećmi i młodzieżą. Sekcja posiadała w Warszawie (poza dzielnicą ży-

dowską) około 300 placówek stałych i sezonowych oraz 120 ogródków działkowych, gdzie podopieczni uprawiali warzywa. W pracach sekcji latem 1940 uczestniczyło ponad 3 tys. osób, z czego prawie połowę stanowili pracownicy płatni, w pracach komisji okręgowych sekcji szczególnie aktywni byli warszawscy nauczyciele, dużą rolę w funkcjonowaniu placówek opiekuńczych odgrywały harcerki działające w konspiracyjnych strukturach harcerstwa. W ramach działalności opiekuńczej sekcja prowadziła dla dzieci i młodzieży ogniska, internaty, przedszkola, Dom Zdrowia, żłobki, szwalnie, kuchnie rejonowe, organizowała półkolonie, jej komisje okręgowe ściśle współpracowały z ośrodkami zdrowia i opieki.

Źródła: B. Kroll, *Opieka Rady Głównej Opiekuńczej nad dziećmi i młodzieżą w Generalnej Guberni* [w:] *Dzieci i młodzież w latach drugiej wojny światowej*, red. C. Pilichowski, Warszawa 1982; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; B. Moszyńska, *Współdziałanie harcerstwa z Sekcją* [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1944*, red. S. Tazbir, Warszawa 1975; S. Tazbir, *Organizacja Sekcji Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą* [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1944*, red. S. Tazbir, Warszawa 1975; *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1944*, red. S. Tazbir, Warszawa 1975.

[J. J.]

SEKCJA WYCHOWAWCZYŃ PRZEDSZKOLI ZWIĄZKU NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO – Sekcja działająca przy Związku Nauczycielstwa Polskiego powstała w 1933 przez wystąpienie większości członkiń-założycielek ze Związku Nauczycielstwa Przedszkoli i jego przyłączenie do ZNP. Działalność sekcji w dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce oraz w okresie powojennym obejmowała aktywność na rzecz podnoszenia poziomu pracy w przedszkolach i propagowania zawodu wychowawczyni przedszkola. Pierwsze organizacyjne zebranie sekcji odbyło się 4.05.1933. W skład zarządu weszły m.in.: Lucyna Sękowska jako prezes, Maria Smulikowska – wiceprezes, Janina Kośliński – sekretarz, Władysława Borowiczowa – skarbnik. W strukturze organizacyjnej znalazły się sekcje oddziałowe przedszkoli w: Katowicach, Siemianowicach, Rybniku, Chorzowie, Łodzi. Przewodniczącą sekcji została Zofia Żukiewiczowa. W ramach działań sekcji w zakresie edukacji przedszkolnej redagowano czasopismo „Przedszkole", wydawane w latach 1933–1938 i adresowane do wychowawczyń przedszkoli. Radzie redakcyjnej przewodniczyła Lucyna Sękowska. Sekcja przy pomocy wydawanego przez siebie pisma popularyzowała ideę nowoczesnego wychowania przedszkolnego. Wybuch II wojny światowej utrudnił funkcjonowanie sekcji. Po zakończeniu działań wojennych, od 1945 zaczęto tworzyć kolejne sekcje oddziałowe w powiatach, wznowiono wydawanie „Przedszkola", skupiono się na organizowaniu szkoleń i poradnictwu wychowawczym. W okresie Polski Ludowej zwrócono uwagę na kształcenie i kwalifikację nauczycielek wychowawczyń przedszkoli oraz na upowszechnianie wychowania przedszkolnego oraz jego miejsce w systemie edukacji. Po 1989 dążono do objęcia dzieci w wieku 6 lat obowiązkiem rocznego przygotowania przedszkolnego. Od 2003, po reformie systemu edukacji, Sekcja Wychowania Przedszkolnego nadal funkcjonowała w ramach sekcji zawodowych Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Źródła: B. Grześ, *Sekcja Wychowania Przedszkolnego ZG ZNP* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; J. Hellwig, *„Przedszkole" – czasopismo ruchu wychowania przedszkolnego w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1990, nr 1; I. Michalska, *Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1994; J. Sosnowska, *Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej* [w:] *Aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2016; T. Suberlak, *Działalność wydawnicza Związku Nauczycielstwa Polskiego i jego poprzedników w latach 1905–2005 jako wyraz troski o rozwój nauczyciela w zawodzie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2005, nr 1–2.

[M. N.]

SEMPOŁOWSKA STEFANIA – ur. 1.10.1869 w Poloniszu, zm. 31.01.1944 w Warszawie; działaczka społeczna, oświatowa. Od 1878 do

1884 uczyła się w pensji Teresy Jadwigi Papi w Warszawie. Po ukończeniu pensji pracowała w niej jako nauczycielka. W 1887 zdała egzamin nauczycielski w I Gimnazjum Męskim w Warszawie. Wykształcenie wzbogaciła na tajnym tzw. Uniwersytecie Latającym. Uczestniczyła w pracach warszawskiego Koła Oświaty Ludowej i Kobiecego Koła Oświaty Ludowej. Założycielka wypożyczalni pomocy szkolnych w Warszawie. Na przełomie lat 1894–1895 założyła w swoim mieszkaniu tajną szkołę dla dziewcząt. Wprowadziła nowatorski system nauczania i wychowania. Autorka kilku awangardowych parapodręczników. Wielokrotnie aresztowana za działalność społeczną. Zmuszona do wyjazdu do Krakowa, bez prawa powrotu. Od 1903 pracowała jako nauczycielka geografii w prywatnym I Gimnazjum Żeńskim w Krakowie. W 1905 nielegalnie powróciła do Warszawy. W czasie rewolucji 1905 podjęła działalność w Polskim Związku Ludowym. Popierała strajk szkolny. W 1906 z pomocą **Władysławy Weychert-Szymanowskiej** utworzyła Stowarzyszenie Kursów dla Analfabetów Dorosłych w Warszawie. Pracując w Wydziale Wychowawczym **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego**, propagowała upowszechnienie ogrodów dziecięcych. Uczestniczka I Międzynarodowego Kongresu Wychowania Moralnego w Londynie w 1908. W 1913 wspólnie z Janiną Mortkowiczową rozpoczęła wydawanie ilustrowanego dwutygodnika dla młodzieży „Z bliska i z daleka" (dodatek dla dzieci „W słońcu"). Zwolenniczka obowiązku szkolnego dla wszystkich dzieci. Pod koniec I wojny światowej zaangażowała się w pomoc dla bezdomnych dzieci wracających z Rosji. Odwiedzała przytułki, apelowała o pomoc. Po 1918 zatrudniona w Państwowych Kursach Nauczycielskich, gdzie prowadziła zajęcia z nauki o Polsce współczesnej i literatury dziecięcej. Jedna z inicjatorek powołania w 1920 przy Komisji Centralnej Związków Zawodowych wydziału opieki nad dziećmi robotniczymi.

Źródła: S. Brzeziński, *Stefania Sempołowska,* „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1947, z. 3–4; A. Filipek, *Stefania Sempołowska* [w:] *Polska myśl pedagogiczna po 1918 roku*, red. E. Brodacka-Adamowicz, Siedlce 2007; N. Gąsiorowska, *Życie i działalność Stefanii Sempołowskiej* [w:] *Życie i działalność Stefanii Sempołowskiej*, red. N. Gąsiorowska, Warszawa 1960; M. Mazurek, *Idea nowoczesnej edukacji w myśli oświatowo-wychowawczej Stefanii Sempołowskiej* [w:] *Nauka, edukacja. Kultura w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. M. Wichmanowski, Lublin 2013; S. Michalski, *Społeczna i pedagogiczna działalność Stefanii Sempołowskiej na tle epoki*, Warszawa 1973; H. Mortkowicz-Olczakowa, *Panna Stefania. Dzieje życia i pracy Stefanii Sempołowskiej*, Warszawa 1961; A. Pacholczykowa, *Sempołowska Stefania Aniela* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995; W. Sala, *Praca w zakładach opiekuńczo-wychowawczych (w okresie 1918–1939)*, Warszawa 1964; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Stefania Sempołowska*, Warszawa 1981.

[B. P.]

SENDLEROWA IRENA – ur. 15.02.1910 w Warszawie, zm. 12.05.2008 w Warszawie; działaczka społeczna. Studiowała prawo, a następnie polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim, którą po przerwie ukończyła w 1939. W 1932 podjęła pracę w kierowanej przez **Helenę Radlińską** Sekcji Opieki nad Matką i Dzieckiem Obywatelskiego Komitetu Pomocy Społecznej **Wolnej Wszechnicy Polskiej**, będącej szkołą ćwiczeń dla słuchaczy **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej** tej uczelni. W 1935 sekcja, zajmująca się również szeroko rozumianym wsparciem dla matki i dziecka, została zlikwidowana, a część pracowników znalazła zatrudnienie przez Wydział Opieki i Zdrowia Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy. Sendlerowa trafiła do VI Ośrodka Opieki i Zdrowia, zajmującego się m.in. bezdomnymi zamieszkującymi baraki na Annopolu. W okresie okupacji niemieckiej nadal pracowała jako opiekunka społeczna, udzielając mimo zakazu władz niemieckich pomocy również ludności żydowskiej. Po zamknięciu warszawskiego getta uzyskała legitymację pracownicy kolumny sanitarnej, dzięki której mogła swobodnie wchodzić do zamkniętej dzielnicy. Wraz ze współpracownicami z Wydziału Opieki i Zdrowia niosła pomoc doraźną dzieciom żydowskim, podjęła też akcję wyprowadzania dzieci z getta i zapewniania im opieki. Dzieci trafiały do warszawskiego **Domu ks. Boduena**, siero-

cińców prowadzonych przez zgromadzenia zakonne, placówek **Rady Głównej Opiekuńczej** oraz polskich rodzin. Od 1942 współpracowała z konspiracyjną **Radą Pomocy Żydom**, od września 1943 kierowała jej referatem dziecięcym. Dzięki koordynowanym przez nią działaniom uratowano ponad tysiąc żydowskich dzieci. Po wojnie jako zastępczyni naczelnika Wydziału Opieki Społecznej m. st. Warszawy organizowała struktury opieki społecznej w mieście, w tym domy dziecka. W 1965 otrzymała tytuł Sprawiedliwej Wśród Narodów Świata.

Źródła: A. Bikont, *Sendlerowa w ukryciu*, Wołowiec 2017; H. Grubowska, *Ta, która ratowała Żydów. Rzecz o Irenie Sendlerowej*, Warszawa 2014; *Matka dzieci Holocaustu. Historia Ireny Sendlerowej*, oprac. A. Mieszkowska, Warszawa 2004; A. Mieszkowska, *Historia Ireny Sendlerowej*, Warszawa 2018; A. Mieszkowska, *Prawdziwa historia Ireny Sendlerowej*, Warszawa 2014; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa 1982.

[J. J.]

SĘDZIOWIE OPIEKUŃCZY – instytucja opiekuńcza funkcjonują w Galicji przy powstających od XIX wieku **radach sierocych**. Sędzia opiekuńczy zajmował się najczęściej pomocą w sytuacji spornej, gdy musiała nastąpić współpraca rady sierocej z sądem w związku z dziećmi, które pozostawały pod władzą rodziców nienależycie wywiązujących się ze swoich rodzicielskich obowiązków. Bezpośrednim łącznikiem między sędzią a radą sierocą był radca sierot. Sąd opiekuńczy dokonywał przekazania praw rodzicielskich z ojca na matkę w przypadku rozpadu małżeństwa lub gdy władza rodzicielska ojca została zawieszona. Charakterystyczną cechą urzędu sędziego opiekuńczego był jego charakter doraźny i interwencyjny, a nie regularny nadzór. Sędzia opiekuńczy stanowił organ pomocniczy dla rady sierocej. Do najczęstszych sytuacji, w których interweniowali sędziowie opiekuńczy, należały: pomoc w doborze odpowiedniego sposobu karcenia dzieci (upomnienie, sprowadzenie do domu zbiegłego dziecka, umieszczenie w zakładzie wychowawczym lub poprawczym młodocianego przestępcy, przeniesienie dziecka do odpowiedniej rodziny); ustalanie kuratora dla dziecka, którego jedyny opiekun (ojciec lub matka) nie był w stanie spełniać rodzicielskiego obowiązku albo umieszczenie dziecka w odpowiednim ośrodku, ponadto sąd, jeśli jest to niezbędne, był w stanie wziąć na przechowanie papiery wartościowe; zapewnienie dziecku schronienia w ośrodku lub u odpowiedniej rodziny w przypadku nadużywania prawa pieczy nad dzieckiem, zaniedbania dziecka lub niemoralnego prowadzenia się opiekuna prawnego dziecka. Jedną z ważniejszych funkcji było sprawowanie pieczy nad majątkiem dziecka w przypadku, gdy był on narażony na niebezpieczeństwo. Sędzia opiekuńczy miał prawo otrzymać spis majątku, wyegzekwować od ojca dziecka złożenie rachunku z zarządzania oraz nakazanie gwarancji jego zabezpieczenia. W przypadku niegospodarności sąd mógł nakazać odebranie prawa do zarządu majątku. Sędzia opiekuńczy czuwał nad sprawami majątkowymi dziecka także w przypadku ponownego ożenku rodzica dziecka.

Źródła: J. Bąk, *Gminne rady sieroce, ich kasy i krajowy fundusz sierocy w Galicji*, „Studia Historyczne" 1981, t. 24, nr 2; K. Broński, *Kwestia opieki publicznej nad ubogimi w Galicji w dobie autonomicznej (wybrane problemy)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie" 2008, nr 779; Z. Gargas, *Rady sieroce w Galicyi*, Lwów 1908; S. Grabowski, *O gminnych radach sierocych tudzież o opiece i opiekunach społecznych: wskazówki dla radców sierocych i opiekunów społecznych*, Poznań 1930.

[A. H.]

SIEMASZKO KAZIMIERZ – ur. 19.12.1847 w Dyckojniach, zm. 20.05.1904 w Krakowie; misjonarz, pedagog, działacz społeczny. Od 15.08. 1864 członek Bractwa Wzywania Dusz Czyścowych przy wileńskim kościele karmelitów. Organizator kazań dla ubogich na Kleparzu w Krakowie. Święcenia kapłańskie otrzymał 19.12.1875 we Lwowie. Pozostał w domu kleparskim, gdzie rozpoczął działalność katechizacyjną skierowaną do dzieci. Prowadził zajęcia dla najmłodszych w niedziele oraz dni

powszednie. Katecheta szkoły św. Stanisława przy ul. Warszawskiej, a także szkoły sióstr miłosierdzia na Kleparzu. Prowadził działania na rzecz pomocy opuszczonej młodzieży. Kapelan w szpitalu św. Łazarza oraz szpitalu św. Ludwika. W 1882 rozpoczął organizowanie instytucji kierującej działalnością dobroczynną. Zakład współpracował ze szkołami i warsztatami rzemieślniczymi. W roku inauguracji uczęszczało do niego 23 chłopców. Dzięki temu umożliwiano wychowankom znalezienie pracy w przyszłości. Był to pierwszy tego typu zakład założony w Galicji. Zakład współfinansowała Rada Miasta Krakowa. W 1886 założył Dom Schronienia i Dobrowolnej Pracy dla Biednych Opuszczonych Chłopców (później Zakład Wychowawczy im. ks. Siemaszki). Zakład znajdował się w kamienicy przy ul. Długiej 38. Uroczyste otwarcie odbyło się 3.02.1887. Dom Schronienia stał się formalną instytucją wychowawczą w 1888. Do zakładu przyjmowano chłopców, sieroty lub półsieroty od 7 roku życia. Wychowanie trwało do uzyskania niezależności finansowej. Podopiecznym zapewniano wyżywienie, bieliznę, pościel, opiekę lekarską i przedmioty codziennego użytku. K. Siemaszko założył także zakład introligatorski oraz orkiestrę dętą prowadzoną przez prof. Józefa Sierosławskiego. Szkoła na terenie zakładu istniała do 1902, w następnych latach dzieci uczęszczały do szkół na terenie miasta. W 1900 wybudował dla ośrodka willę wakacyjną w Czernej. Służyła jako cel wyjazdów wakacyjnych oraz dla wynajmu.

Źródła: F. Bima, *Ksiądz Kazimierz Siemaszko i jego dzieło (1875–1904)*, „Nasza Przeszłość" 1996, nr 88; J. Dukała, *Siemaszko Kazimierz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995–1996; K. Langle, *Ks. Kazimierza Siemaszki Dom Schronienia i Dobrowolnej Pracy dla biednych opuszczonych chłopców*, Kraków 1887; R. Ślęczka, *Zapisy i fundacje rodzin krakowskich na rzecz opieki nad dziećmi i dorosłymi w drugiej połowie XIX wieku*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, t. 2.

[A. H.]

SIENKIEWICZ HENRYK – ur. 5.05.1846 w Woli Okrzejskiej, zm. 15.11.1916 w Vevey w Szwajcarii; wybitny pisarz, laureat Nagrody Nobla, działacz społeczny. W 1869 zadebiutował jako dziennikarz, od 1872 publikował utwory literackie. W 1883 rozpoczął na łamach warszawskiego „Słowa" i krakowskiego „Czasu" publikowanie powieści *Ogniem i mieczem*, która przyniosła mu wielką popularność. Kolejne dzieła ją utrwaliły i uczyniły z Sienkiewicza jeden z największych polskich autorytetów przełomu XIX i XX wieku (w 1905 otrzymał literacką Nagrodę Nobla za całokształt twórczości). Korzystając ze swej pozycji, angażował się w działalność społeczną. W 1901 opublikował w „Czasie" odezwę w obronie strajkujących polskich dzieci we Wrześni w zaborze pruskim, w 1903 stał na czele akcji odczytowej na rzecz ofiar powodzi w Królestwie Polskim. W marcu 1905 opublikował list otwarty w sprawie polskiego szkolnictwa w Królestwie Polskim, w kolejnych artykułach zakładał, iż w razie przyznania autonomii szkolnej w ciągu pół roku powstałoby 5 tys. polskich szkół. W 1906 uczestniczył w akcji pomocowej prowadzonej na rzecz dzieci i młodzieży zaboru rosyjskiego przez Krakowski Komitet Niesienia Pomocy Rannym i Głodnym Polakom pod Panowaniem Rosyjskim, w marcu tego roku skierował odezwę do Polaków w Ameryce z prośbą o pomocą finansową dla głodującej ludności Królestwa Polskiego. W 1905 był jednym z założycieli, a w 1906 stanął na czele rady nadzorczej Polskiej Macierzy Szkolnej (we wrześniu 1907 zrezygnował). Po wybuchu I wojny światowej wyjechał przez Wiedeń do Szwajcarii, gdzie w 9.01.1915 został w Lozannie jednym ze współzałożycieli **Komitetu Generalnego Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce**, którego siedziba została później przeniesiona do Vevey, gdzie mieszkał Sienkiewicz (Komitet Veveyski). Został prezesem komitetu (jego zastępcą był **Ignacy Jan Paderewski**), odgrywając ważną rolę w pozyskiwaniu wśród Polonii funduszy na pomoc dla terenów polskich, w większości przeznaczanych na działania opiekuńcze na rzecz dzieci.

Źródła: *Kalendarz życia i twórczości Henryka Sienkiewicza*, oprac. J. Krzyżanowski, Warszawa 1954; M. Kosman, *Henryk Sienkiewicz i polityka. Studia i szkice*, Poznań 2016; J. Krzyżanowski, *Henryka Sienkiewicza żywot i sprawy*, Warszawa 1966; D. Pługawko, *Polonia devastata. Polonia i Amery-*

kanie z pomocą dla Polski (1914–1918), Poznań 2003; D. Pługawko, *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986.

[J. J.]

SIEROCINIEC – instytucja opieki całkowitej przeznaczona dla dzieci, dawna nazwa **domu dziecka**. Określenie sierociniec stosowano do połowy XX wieku. Po II wojnie światowej wyszło z użycia. Sierocińce nazywane były niekiedy dziecińcami, przytułkami, stosowano też różne lokalne określenia. Sierocińce pierwotnie były instytucjami inicjatywy społecznej i utrzymywane z prywatnych fundacji. Na ziemiach polskich prowadzone były często przez zgromadzenia zakonne. Istniały też sierocińce dla dzieci żydowskich prowadzone przez gminy żydowskie. Formą zbliżoną, a często łączoną z sierocińcem były szpitale, które pierwotnie pełniły rolę przytułków dla różnych grup potrzebujących: ubogich, chorych, bezdomnych, podróżnych i pątników (w tym także dzieci). Sierocińce oferowały nie tylko opiekę, pomoc i wychowanie, ale z czasem także elementarną edukację, możliwość zdobycia potrzebnych kompetencji zawodowych. Prowadzone były na różne sposoby z uwzględnieniem reguł konkretnego zgromadzenia zakonnego czy wspólnoty religijnej. Po 1918 sierocińce sukcesywnie włączano do systemu opieki społecznej nadzorowanego przez władze. W 1925 wydano **Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie reorganizacji zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży**, sankcjonując proces specjalizacji placówek i porządkowania systemu (w tym sierocińców). Wprowadzano kolejne regulacje określające standardy funkcjonowania placówek dla dzieci. Do wybuchu II wojny światowej zamierzeń nie udało się w pełni zrealizować. Prowadzeniem sierocińców zajmowały się również organizacje świeckie (np. **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Towarzystwo Opieki nad Młodzieżą**). Według ustaleń Bronisława Krakowskiego w 1925 działało w Polsce 920 sierocińców (46 tys. dzieci). Marcin Kacprzak i Eugenia Rudzińska w 1933 wykazali, że w 1925 było 1175 placówek (83,7 tys. dzieci).

Źródła: E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, t. 2; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; C. Kępski, *Idea miłosierdzia a dobroczynność i opieka*, Lublin 2002; M. Kolankiewicz, *Schronienie. Historia Domu Małych Dzieci ks. G.P. Baudouina*, Warszawa 1997; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SIEROCTWO SPOŁECZNE – sytuacja, w której dziecko posiada jedno bądź oboje rodziców, ale cierpi na brak opieki rodzicielskiej i jest zaniedbane wychowawczo. Termin nie jest jednoznaczny. W szerszym znaczeniu dotyczy sytuacji, w której dziecko pozbawione jest właściwej opieki rodzicielskiej, ale formalnie pozostaje pod opieką rodziców i jest z nimi w stałym kontakcie (wspólnie zamieszkuje). W znaczeniu węższym mowa jest o sytuacji, w której dziecko pozbawione jest nie tylko opieki rodziców, ale i kontaktów z nimi wystarczających do utrzymania więzi rodzinnej. Sieroctwo społeczne dookreśla się poprzez stopień pozbawienia dziecka opieki rodzicielskiej. Najwyższy (całkowite opuszczenie) oznacza zupełny brak kontaktu z własnymi rodzicami. Losami dziecka kieruje wyłącznie osoba obca. Średni stopień występuje, gdy istnieją kontakty z rodzicami, mają jednak charakter niepewny i niestabilny (dziecko nie wie, czy i kiedy znowu spotka rodzica). Ten typ więzi zwykle nie jest trwały i najczęściej całkowicie wygasa. Najniższy stopień charakteryzuje się stosunkowo częstym kontaktem, choć nie jest on systematyczny. Rodzice wykazują zainteresowanie zdrowiem dziecka, postępami w nauce, zachowaniem. Jako przyczyny sieroctwa społecznego wskazuje się: sądowne pozbawienie lub ograniczenie władzy rodziców (sieroctwo społeczne prawne), sytuacja losowa czasowo pozbawiająca dziecka opieki (sieroctwo społeczne losowe), wynikające z dezorganizacji rodziny, wynikające z odrzucenia dziecka. Charakterystyczne właściwości i przejawy sieroctwa społecznego to: zaniedbanie w stanie zdrowia i rozwoju fizycznym, zaniedbanie

intelektualne i niepowodzenia szkolne, zaburzenia rozwoju emocjonalnego oraz zaniedbanie wychowawcze i przejawy demoralizacji.

Źródła: S. Badora, *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*, Częstochowa 1998; B. Czeredrecka, *Potrzeby psychologiczne sierot społecznych*, Warszawa 1988; S. Kozak, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1986; J. Maciaszkowa, J. Raczkowska, *Sieroctwo jako problem badawczy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1979, nr 11; A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1969; A. Tynelski, *Problemy sieroctwa naturalnego i społecznego*, „Biuletyn TWWP" 1972, nr 2; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SKARBEK FRYDERYK – ur. 15.02.1792 w Toruniu, zm. 25.11.1866 w Warszawie; ekonomista, polityk, historyk, pisarz i poeta, działacz społeczny, członek przybrany warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk od 1821, członek czynny od 1823, członek Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (od 1854). Autor licznych publikacji z zakresu ekonomii, od 1818 wykładowca ekonomii politycznej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Pod wpływem Stanisława Staszica zajął się bliżej kwestiami związanymi z przeciwdziałaniem ubóstwu, opieką nad ubogimi, pomocą upośledzonym i sprawom przestępczości. W 1827 wydał *O ubóstwie i ubogich*, na zlecenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego prowadził lustrację stanu więzień i szpitali w kraju, w 1828 zaś zwiedzał zakłady dobroczynne i więzienia w Niemczech i Niderlandach. Po powrocie do kraju został członkiem Dyrekcji Szpitali i Więzień. W 1830 opracował przyjęty przez Sejm Królestwa Polskiego projekt ustawy o włóczęgach i żebrakach. W 1829 założył w Warszawie dzięki fundacji Stanisława Staszica Dom Przytułku i Pracy dla Włóczęgów i Żebraków, a wspólnie ze **Stanisławem Jachowiczem** stworzył **Instytut dla Dzieci Moralnie Zaniedbanych na Mokotowie**, który z czasem stał się jedną z najważniejszych placówek opiekuńczych na ziemiach polskich. W 1833 wszedł do Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych, której prezesem został w 1845. Odegrał ważną rolę w rozwoju warszawskich szpitali dla ubogich, urządzeniu przytułków dla żebraków, a także uruchomieniu warsztatów tkackich w więzieniach. W 1842 został prezesem Rady Ubezpieczeń. Autor m.in. trzech tomów *Dziejów Księstwa Polski* wydanych w całości 10 lat po jego śmierci, a także wydanej w 1855 pracy *Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego, czyli czystej teorii ekonomii politycznej*; współpracownik Andrzeja Zamoyskiego i Towarzystwa Rolniczego.

Źródła: K. Bartoszyński, S. Kieniewicz, *Fryderyk Florian Skarbek h. Awdaniec* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa 1997–1998; Z. Daszyńska-Golińska, *Fryderyk hr. Skarbek jako ekonomista i działacz społeczny* [wstęp do:] F. Skarbek, *Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego*, Warszawa 2011; F. Skarbek, *O ubóstwie i ubogich*, Warszawa 1927; W. Szubert, *Studia o Fryderyku Skarbku jako ekonomiście*, Łódź 1954.

[J. J.]

SKARBKOWSKI INSTYTUT SIEROT W DROHOWYŻU – sierociniec, instytucja filantropijna przewidziana w akcie założycielskim Fundacji hrabiego Stanisława Skarbka z 1843. Instytut miał zagwarantować m.in. opiekę zdrowotną, kształcenie dzieci i młodzieży oraz ich utrzymanie. Do instytucji przyjęto 120 chrześcijańskich dzieci sierocych urodzonych w Galicji lub w niej mieszkających niezależnie od pochodzenia społecznego. W budynku planowano umieścić 600 dzieci sierocych. Zakład rozpoczął działalność 24.10.1875. Dyrektorem placówki został Juliusz Starkel. Początkowo przygotowano miejsce dla 400 dzieci (250 chłopców, 150 dziewcząt). Do placówki przyjmowano chłopców w wieku 7–10 lat oraz dziewczęta w wieku 6–8 lat. O działalności Instytutu informowało czasopismo „Szkoła". W strukturach Instytutu działała 4-letnia, następnie 6-letnia szkoła elementarna oraz szkoła rzemieślnicza. Zakład umożliwiał dziewczętom zdobycie zawodu guwernantki, a także naukę szewstwa, natomiast chłopcom oferowano zawody ślusarza, bednarza, blacharza, stolarza, kowala. Nauczano również ogrodnictwa. Zakład znajdował się pod bezpośrednim nadzorem kuratora, funkcję tę pełnili kolejno: Karol

Jabłonowski, Henrich Leon Skarbek, Fryderyk Franciszek Skarbek. W 1890 w instytucie przebywało ok. 400 dzieci, natomiast w 1906 było ich 345. Po 1910 placówka stała się miejscem rozwoju ruchu skautowskiego. Organizowano wycieczki krajoznawcze oraz zapoznawano podopiecznych z funkcjonowaniem kopalń, tartaków, rafinerii i fabryk. Podczas I wojny światowej placówka poniosła straty. Zdołano jednak odbudować pomieszczenia i zadbać o wymogi higieniczne wśród podopiecznych. Zakład funkcjonował do 1939, zapewniając w okresie międzywojennym utrzymanie ok. 500 sierotom. Formy opieki wzorowano na szkołach na wolnych powietrzu i tzw. domach dziecięcych Marii Montessori. Po II wojnie światowej w miejsce zakładu utworzono szpital.

Źródła: M. Balukiewicz, *Rozwój placówek opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci* [w:] *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, t. 16, Rzeszów 2002; J. Bąk, *Fundacja hr. Stanisława Skarbka w Drohowyżu. Zarys dziejów wychowania i kształcenia sierot do roku 1914*, „Studia Historyczne" 1975, z. 1; V. Kemìn, *Mecenasostwo hrabiego Stanisława Skarbka w tradycji wychowawczej Galicji*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2017, t. 14; M. Tomaka, *Wspomnienia. Rola wychowanków Zakładu Drohowyskiego w walkach o niepodległość Polski w obronie Lwowa*, „Rocznik Ogniska Drohowyżaków" 1938; *Wiadomości potoczne*, „Szkoła" 1875, nr 44.

[M. N.]

SKŁODOWSKA-SZALAY HELENA – ur. 20.04. 1866 w Warszawie, zm. 6.02.1961 w Warszawie; siostra Marii Skłodowskiej-Curie. Absolwentka pensji Jadwigi Sikorskiej w Warszawie (1883), następnie słuchaczka wykładów na Uniwersytecie Latającym. Pracowała jako nauczycielka dzieci ziemiańskich, np. w majątku Kępa w rodzinie de Fleury, a także uczyła na tajnej pensji **Stefanii Sempołowskiej** w Warszawie. Ze Stefanią Sempołowską i Pauliną Kuczalską-Reinschmitową działała w ruchu emancypacji kobiet. Jako działaczka oświatowa i propagatorka edukacji kobiet w 1894 uczestniczyła w Kongresie Pedagogów Polskich we Lwowie. Współorganizowała szkołę dla dzieci z rodzin tramwajarzy na Woli. Przyczyniła się do utworzenia nowoczesnej pensji dla dziewcząt w Warszawie przy Al. Jerozolimskich 34 (ok. 1907). Prowadziła nielegalny kolportaż prasy z Królestwa Polskiego do Galicji. Propagowała aktywność kobiet w organizacjach społecznych. Autorka tekstu *Praca kobiet w instytucjach społecznych*, zawartego w *Pamiętniku Zjazdu Kobiet Polskich w Warszawie w roku 1917* (Warszawa 1918). W czasie I wojny światowej zaangażowała się w edukację dzieci, prowadząc do 1919 komplety. W okresie międzywojennym uczyła matematyki w Gimnazjum im. Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, a także uczestniczyła w organizowaniu kolonii letnich w Otwocku. W 1922 członkini kobiecego komitetu wyborczego Unii Narodowo-Państwowej. Od połowy lat 20. wizytatorka warszawskich szkół, w tym Szkoły Rodziny Wojskowej. W latach 1926–1939 organizowała w swoim mieszkaniu komplety z zakresu szkoły podstawowej. W czasie II wojny światowej zawiesiła działalność edukacyjną. Po powstaniu warszawskim osadzona w obozie w Pruszkowie. Po wojnie kilka razy zmieniała miejsce zamieszkania (Kraków, Chodzież), w 1946 wróciła do Warszawy. Do 1947 pracowała w szkole dla dzieci borykających się z gruźlicą w sanatorium w Otwocku. Wsparła odbudowę ośrodka dla dzieci w Helenówku **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, przekazując honorarium z autorskiej książki *Ze wspomnień o Marii Skłodowskiej-Curie* (1958).

Źródła: J. Cabaj, *Główne płaszczyzny aktywności kobiet w świetle ich trójzaborowych zjazdów w latach 1905–1918*, „Dzieje Najnowsze" 2008, nr 4; *Helena Skłodowska-Szalay*, „Stolica" 1961, nr 9; J. Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*, Kraków 1939; J. Kapsa, *Jej opowieści. Rzecz o równouprawnieniu kobiet*, Częstochowa 2018; S. Konarski, *Skłodowska-Szalayowa Helena* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa–Kraków, 1998; J. Ramotowski, *Ludwik de Fleury – pasjonat z Kępy Giełczyńskiej*, „Studia Łomżyńskie" 2013, nr 24.

[M. N.]

SKOKOWSKA-RUDOLF MARIA – ur. 12.08.1895 we wsi Stryjowa, zm. 16.05.1975 w Warszawie. Studiowała w Kijowskim Żeńskim Instytucie Medycznym oraz na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. W 1920 pracowała w punkcie **Polskiego Czerwonego Krzyża**

w Hrubieszowie. Pielęgniarka-kontroler sanitarny Wydziału Zdrowia Zarządu Miejskiego m.st. Warszawy (1921–1923). W 1924 uzyskała dyplom doktora wszech nauk lekarskich, pracownik Polskiego Związku Przeciwgruźliczego. Stypendystka **Fundacji Rockefellera** w Stanach Zjednoczonych (1926–1927). Referent ds. gruźlicy w Departamencie Służby Zdrowia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1927–1930). Nauczycielka higieny w miejskich szkołach zawodowych w Warszawie (1928–1939). Radca ds. gruźlicy, opieki nad dzieckiem i walki z nowotworami w **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej** (1931–1939). Od 1940 uczyła higieny w miejskich szkołach zawodowych i była lekarzem szkolnym w zakresie badania zagruźliczenia dzieci. Po powstaniu warszawskim była lekarzem naczelnym w szpitalu PCK nr 2, przeorganizowanym na Dom Matki i Dziecka. W latach 1945–1950 pracowała jako naczelnik Wydziału Matki i Dziecka w **Ministerstwie Zdrowia**, następnie Wydziału Ogólnego w Departamencie Matki i Dziecka. Uczestniczyła w wielu międzynarodowych kongresach i zjazdach, wygłaszając referaty dotyczące stanu opieki nad dzieckiem w Polsce, m.in. na Kongresie Pomocy Dzieciom Ofiarom Wojny w Szwajcarii (1945) oraz na zjeździe w Londynie (1947). W latach 1946–1948 wydała prace *Stan i potrzeby zdrowotne dzieci w Polsce* oraz *Dbaj o dziecko*. Publikowała na łamach m.in. „Pediatrii Polskiej" oraz „Służby Zdrowia". Dyrektor Polsko-Szwedzkiego Sanatorium Przeciwgruźliczego w Otwocku (1950–1954). Do 1965 adiunkt **Instytutu Matki i Dziecka** w Warszawie i kierownik Sekcji Higieny Dziecka w Wieku Przedszkolnym. Autorka wielu prac z zakresu zdrowia i opieki nad dzieckiem, np. *Higiena dziecka w wieku przedszkolnym* (1971, 1975).

Źródła: J.W. Chojna, *Skokowska-Rudolf Maria* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa–Kraków 2018; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; M. Rudolf-Skokowska, *Organizacja medycyny szkolnej*, „Pediatria Polska" 1949, nr 1; M. Skokowska-Rudolf, *Ochrona zdrowia matki i dziecka*, „Służba Zdrowia" 1949, nr 10; M. Skokowska-Rudolf, *Stan i potrzeby zdrowotne dzieci w Polsce*, Warszawa 1946.

[M. N.]

SMARZYŃSKI HENRYK – ur. 19.01.1906 we wsi Cegielnia (gubernia kieleca), zm. 26.06.1989 w Krakowie; pedagog, wykładowca. Uczył się w szkole powszechnej w Koniecpolu, maturę zdał w 1928 w Krakowie. Studia na Uniwersytecie Jagiellońskim ukończył 2.06.1933. W 1938 rozpoczął studia pedagogiczne, dzięki którym uzyskał kwalifikacje do nauczania przedmiotów pedagogicznych. W latach 1932–1937 pracował w prywatnym Gimnazjum im S. Konarskiego w Krakowie, w roku szkolnym 1935/1936 – w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Krakowie. Był podinspektorem szkolnym w Busku Zdroju (woj. kieleckie). Podczas wojny był nauczycielem Tajnego Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Busku Zdroju i w Pińczowie. Aresztowany 3–4.11.1943 przez gestapo, skazany na rozstrzelanie. Po ucieczce z więzienia prowadził tajne nauczanie we wsi Cieszkary. Pomagał w leczeniu dzieci i dorosłych. Od 1.02.1945 był starszym asystentem w Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego, w 1948 uzyskał stopień doktora. 31.12.1954 otrzymał stanowisko zastępcy profesora w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. W 1957 został prodziekanem Wydziału Filologiczno-Historycznego tej uczelni. W latach 1960–1969 był kierownikiem Katedry Pedagogiki, w latach 1969–1971 kierownikiem Zakładu Teorii Wychowania, a Zakładu Pedagogiki do 1976. Związany również z Wyższą Szkołą Wychowania Fizycznego w Krakowie (1951–1973) i Akademią Medyczną w Krakowie. 3.05.1969 otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych. W badaniach naukowych zajmował się problemami pedagogicznymi i społeczno-oświatowymi, m.in. wychowaniem dzieci i młodzieży, rolą wychowawczą szkół i zakładów opiekuńczych, procesem uczenia się, narkomanią i przestępczością wśród młodzieży, chorobą sierocą, kształceniem nauczycieli. Opublikował około 150 prac.

Źródła: T. Aleksander, *Smarzyński Henryk (1906–1989*) [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIX, z. 161; H. Smarzyński, *Rodzina jako środowisko wychowawcze*, „Nauczyciel i Wychowanie" 1971, nr 4; E. Szefczyk, *Działalność naukowa, pedagogiczna i społeczno-oświatowa prof. dra Henryka Smarzyńskiego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" 1988.

[A. M.-S.]

SPECJALISTYCZNE PORADNICTWO RODZINNE – forma pomocy niepieniężnej o charakterze publicznoprawnej usługi. Poradnictwo specjalistyczne, w szczególności prawne, psychologiczne i rodzinne, świadczone jest osobom i rodzinom, które mają trudności lub wykazują potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód. Celem poradnictwa jest poprawa jakości życia osób potrzebujących pomocy. Pomoc polega na zapewnieniu wsparcia prawnego, psychologicznego, rodzinnego i interwencji kryzysowej. Poradnictwo reguluje art. 46 ustawy o pomocy społecznej z 12.03.2004. Art. 10 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 2011 porusza kwestię pracy z rodziną opartej na konsultacjach i poradnictwie specjalistycznym, którą powinna zapewnić gminna lub powiatowa administracja publiczna. Obowiązek świadczenia usługi społecznej o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nakłada art. 3 ustawy z 29.07.2005, a o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi art. 4 ustawy z 26.10.1982. Proces poradnictwa dzieli się na cztery następujące fazy: 1) diagnoza problemu, z którym osoba sobie nie radzi; 2) określenie uwarunkowań problemu oraz trudności związanych z jego rozwiązaniem; 3) poszukiwanie sposobów przezwyciężenia trudności; 4) wzmacnianie i wsparcie klienta w realizowanych przez niego zmianach. Podstawą poradnictwa pedagogiczno-rodzinnego jest dążenie do poprawy postępowania wychowawczego rodziców poprzez podjęcie próby zmian w nawykach, zwyczajach, metodach wpływu na dziecko oraz relacji między członkami rodziny. Zadania specjalistycznego poradnictwa rodzinnego przypisane są takim instytucjom, jak: **Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie**, Ośrodki Pomocy Społecznej, **Miejskie Ośrodki Pomocy Rodzinie**, Centra Interwencji Kryzysowej, poradnie rodzinne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, poradnie leczenia uzależnień oraz organizacje pozarządowe (zadania zlecone).

Źródła: M. Jasnoch, *Specjalistyczne poradnictwo rodzinne w Polsce*, *https://wrzos.org.pl/projekt* 1.18/download/Ekspertyza%20ZE%20RzD.pdf [dostęp: 06.08.2023]; D. Ławniczak, M. Marszałkowska, B. Mierzejewska, D. Polczyk, L. Zeller, *Standard specjalistycznego poradnictwa rodzinnego, dla rodziny z dziećmi,* https://wrzos.org.pl/download/Zalacznik_8.pdf [dostęp: 06.08.2023]; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887 z późn. zm; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2009, nr, 175 poz. 1362 z późn. zm.; DzU 2005, nr 180, poz. 1493; DzU 1982, nr 35, poz. 230; A. Zaborowska, A. Zadroga, *Koncepcja zintegrowanego poradnictwa specjalistycznego* [w:] *Krajowe i międzynarodowe konteksty polityki społecznej,* red. J. Auleytner, Warszawa 2016.

[A. M.-S.]

SPECJALNE OŚRODKI SZKOLNO-WYCHOWAWCZE – placówki przeznaczone dla dzieci i młodzieży, które z powodu niepełnosprawności lub zagrożenia niedostosowaniem społecznym nie mogą uczęszczać do szkoły w miejscu zamieszkania, specjalnego ośrodka szkolno-wychowawczego, młodzieżowego ośrodka socjoterapii lub nie mogą przebywać w bursie. Specjalny ośrodek wychowawczy zapewnia wychowankom realizację obowiązku szkolnego i obowiązku nauki poza ośrodkiem. Funkcjonowanie tego rodzaju placówek, na podstawie ustawy z dn. 7.09.1991 o systemie oświaty, regulują rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2.11.2015, 11.08. 2017 i 30.03.2023. Ośrodki prowadzone są dla dzieci i młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej, niewidomej i słabowidzącej, z niepełnosprawnością ruchową (w tym z afazją), z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym lub znacznym, z autyzmem (w tym z zespołem Aspergera), z niepełnosprawnościami sprzężonymi, zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Kierowane są do nich dzieci wymagające stosowania specjalnych oddziaływań wychowawczych, pomocy psychologiczno-pedagogicznej i zajęć rewalidacyjnych oraz posiadające orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, niemogące uczęszczać do szkoły w miejscu zamieszkania. Pobyt w ośrodku może trwać do czasu zakończenia wychowania przedszkolnego, ukończenia nauki w szkole, nie dłużej niż do końca roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym wychowanek kończy 24 rok życia (w przypadku osoby z niepełnosprawnością) lub do

21 roku życia (w przypadku zagrożenia niedostosowaniem społecznym). Celem ośrodka jest rozpoznanie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych podopiecznego, jego możliwości psychofizycznych i zainteresowań, umożliwianie nabywania umiejętności życiowych i społecznych, dzięki którym będzie mógł funkcjonować w środowisku rodzinnym i społecznym. Ośrodki monitorują i wspierają postępy, zapewniają udział w zajęciach, w tym rewalidacyjnych, profilaktyczno-wychowawczych, kulturalno-oświatowych. W 2010 ośrodków było w Polsce 394 (19 104 wychowanków), w 2015 – 374 (14 347 wychowanków), w 2020 – 360 (10 725 wychowanków), w 2021 – 357 (10 439 wychowanków).

Źródła: Rocznik statystyczny 2022, Warszawa 2023; Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach, DzU poz. 1872 z późn. zm.; Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie niektórych publicznych placówek systemu oświaty, DzU 2023, poz. 651; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie publicznych placówek oświatowo-wychowawczych, młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, specjalnych ośrodków wychowawczych, ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych oraz placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania, DzU 2017, poz. 1606; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lutego 1994 r. w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, DzU 1994, nr 41, poz. 156; T. Serafin, *Kształcenie specjalne w systemie oświaty*, Warszawa 2021; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, DzU 1991, nr 95, poz. 425.

[A. M.-S.]

SPECJALNE ZAKŁADY WYCHOWAWCZE DLA DZIECI – forma placówek opiekuńczo-wychowawczych zapewniających całkowitą i całodobową opiekę dla dzieci i młodzieży w wieku 4–18 lat uznanych przez komisję kwalifikacyjną za niezdolne do nauki w szkołach i przedszkolach nieprzystosowanych do osób upośledzonych. W 1945 uruchomiono pierwsze 6 państwowych zakładów, w 1947 było ich już 130. Podlegały Wydziałowi Domów Dziecka Departamentu Opieki nad Dzieckiem **Ministerstwa Oświaty**. Powołano cztery typy instytucji: 1) rozdzielcze domy dziecka – domy przejściowe, w których dziecko było pod obserwacją lekarsko-psychologiczną, po czym było kierowane do odpowiedniego domu, zakładu lub rodziny zastępczej, 2) domy dziecka, 3) domy młodzieży, 4) zakłady specjalne dla niewidomych, głuchoniemych, epileptyków, opóźnionych w rozwoju umysłowym, z upośledzeniami fizycznymi, wymagających specjalnej opieki wychowawczej, niedostosowanych społecznie, zaniedbanych pod względem moralnym, nieletnich przestępców. Utrzymanie zgodnie z ustawą z 1923 należało do samorządów i gmin, władze państwowe pokrywały częściowo koszty utrzymania dzieci w zakładach opieki całkowitej. Stawki w 1947 wynosiły 2200 zł miesięcznie na dziecko (równowartość 6,56 kg słoniny lub 78 kg żyta). Większość placówek opiekuńczych miała charakter publiczny, część prowadziły zakłady pracy oraz Kościół. W zakładach organizowano przedszkola specjalne (od 1947/1948) dla dzieci w wieku przedszkolnym i starszych – niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu głębokim. Od 5.09.1951 organizowano szkoły (podstawowe, zawodowe), warsztaty szkoleniowe i szkolno-produkcyjne jako placówki samodzielne lub w ramach zakładów specjalnych. Liczba zakładów ogółem: w 1954 – 118 (10 399 wychowanków, w tym 1975 sierot i 3302 półsierot), w 1970 – 385 (36 897), w 1980 – 519 (44 771), w 1989 – 597 (45 834).

Źródła: J. Domańska, *Przemiany organizacyjne domów dziecka w latach 1945–1989*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej" 2009, nr 3; D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Historyczne" 1998, nr 4/2; Rocznik statystyczny 1990, Warszawa 1991; Rocznik statystyczny szkolnictwa 1981/82, Warszawa 1982; J. Stala, *Przyczynek do*

ukazania tradycji szkolnictwa specjalnego w Polsce, „Rocznik Teologii Katolickiej" 2009, t. 8; Z. Zbyszewska, *Organizacja i wychowanie w domu dziecka*, Warszawa 1946.

[A. M.-S.]

SPECJALNY ZASIŁEK OPIEKUŃCZY – świadczenie rodzinne mające na celu częściowe zrekompensowanie potrzeb finansowych osoby rezygnującej z zatrudnienia na rzecz opieki nad osobą niepełnosprawną. Został wprowadzony 1.01.2013 (na podstawie nowelizacji ustawy z 2003 r. o świadczeniach rodzinnych) jako forma wsparcia socjalnego. Przysługiwał osobom z obowiązkiem alimentacyjnym oraz małżonkom, jeśli rezygnowały lub nie podejmowały zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej, a w przypadku rolników zaprzestawały prowadzenia gospodarstwa rolnego. Przyznawany był na okres zasiłkowy (od 1 listopada do 31 października kolejnego roku kalendarzowego) i przeznaczony na sprawowanie opieki na osobą z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności lub orzeczeniem łącznie z koniecznością stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz koniecznością stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji. Nie przysługiwał, jeśli osoba sprawująca opiekę miała prawo do emerytury, renty, renty rodzinnej z tytułu śmierci małżonka lub innych świadczeń emerytalno-rentowych (renty socjalnej, zasiłku stałego, nauczycielskiego, świadczenia kompensacyjnego, zasiłku lub świadczenia przedemerytalnego), miała orzeczenie o znacznym stopniu niepełnosprawności, osoba wymagająca opieki została umieszczona w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka, całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej i korzystała w niej z całodobowej opieki przez więcej niż 5 dni w tygodniu. Kryterium dochodowym w 2013 było 623 zł, w 2022 – 764 zł netto. W 2015 zasiłek wynosił 520 zł miesięcznie, od 1.11.2018 – 620 zł. Przeciętna liczba wypłaconych świadczeń wyniosła: w 2015 – 26,8 tys., w 2020 – 31,8 tys., w 2021 – 21,9 tys. Na świadczenia wydano: w 2015 – 163,3 mln zł, w 2020 – 234,7 mln zł, w 2021 – 161,4 mln zł.

Źródła: R. Babińska-Górecka, *Wybrane problemy związane z zapewnieniem opieki i pielęgnacji osobom niesamodzielnym przez polski system zabezpieczenia społecznego. Uwagi de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Prawo pracy i prawo socjalne: teraźniejszość i przyszłość. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Herbertowi Szurgaczowi*, red. R. Babińska-Górecka, K. Stopka, A. Przybyłowicz, A. Tomanek, Wrocław 2021; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 stycznia 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o świadczeniach rodzinnych, DzU 2023, poz. 390; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej Warszawa 2022; A. Suchon. *Specjalny zasiłek opiekuńczy oraz świadczenie pielęgnacyjne*, „Poradnik Gospodarski" 2015, nr 4; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255.

[A. M.-S.]

SPOŁECZNI RZECZNICY PRAW DZIECKA – inicjatywa **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** wywodząca się z pracy tzw. opiekuna indywidualnego, działającego w środowisku dziecka. Od 2000 Zarząd Główny TPD starał się reaktywować pracę rzeczników. Od 2005 na podstawie porozumienia między **Rzecznikiem Praw Dziecka** a Towarzystwem Przyjaciół Dzieci powoływano społecznych rzeczników praw dziecka, którzy działają zgodnie z programem „Rzecznik praw dziecka TPD", tworząc społeczną sieć rzecznictwa praw dziecka w Polsce. W 2007 i 2008 TPD wdrażało program „Rzecznictwo i monitoring praw dziecka" w 30 powiatach na terenie Polski, realizowany łącznie w 40 powiatach. Zadaniem społecznego rzecznika jest podejmowanie interwencji w sprawach wskazujących na łamanie praw dziecka, prowadzenie mediacji w spornych sytuacjach rodzinnych, gdy są zagrożone lub łamane prawa dziecka, edukowanie dzieci, rodziców, nauczycieli w zakresie praw dziecka przez bezpośrednie spotkania w małych grupach, monitorowanie przestrzegania praw dziecka w środowisku, udzielanie informacji i porad. Rzecznik posiada rekomendację TPD, charakteryzuje się nieposzlakowaną opinią, doświadczeniem zawodowym w pracy z dziećmi. Rzecznicy przyjmują w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, ogniskach pracy pozaszkol-

nej. W 2015 w całym kraju było 93 rzeczników, którzy podjęli 2291 interwencji, a dzięki nim pomoc otrzymało 1001 dzieci. W 2018 było 56 rzeczników, którzy podjęli 2285 interwencji i pomogli 783 dzieciom, w 2019 było 45 rzeczników, 1270 interwencji i 1706 dzieci objętych pomocą. Interwencje podejmowano w szkołach, samorządach, sądach i innych instytucjach, dotyczyły przemocy w rodzinie, szkole i środowisku rówieśniczym, wyzysku, demoralizacji, zaniedbania. Rzecznicy organizowali spotkania i szkolenia dla rodziców na temat pedagogiki, psychologii, rozwoju dzieci i metod postępowania w rodzinie i budowania wzajemnych relacji.

Źródła: *Sprawozdanie z działalności w 2015 roku*, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zarząd Główny, Warszawa 2016; *Sprawozdanie z działalności w 2019 roku*, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zarząd Główny, Warszawa 2020; *Sprawozdanie z działalności w 2021 roku*, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Zarząd Główny, Warszawa 2022; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

SPÓŁDZIELNIA ZDROWIA W MARKOWEJ – założona 24.11.1935 w Domu Ludowym w Markowej instytucja oferująca pomoc matce i dziecku. 15.09.1936 rozpoczęła działalność. 75% członków pochodziło z Markowej. Celem powstania spółdzielni było propagowanie zdrowia, podniesienie stanu zdrowotnego mieszkańców, ułatwienie leczenia oraz obniżenia jego kosztów. 1.01.1939 do spółdzielni należało ok. 500 osób. Wydzierżawiono drewniany budynek z 5 pomieszczeniami. Przez półtora roku od rejestracji organizacji brakowało lekarza. W latach 1936–1937 uruchomiono pracownię dentystyczną, podpisano umowę z apteką. Spółdzielnia prowadziła akcję profilaktyczną dotyczącą zwalczania chorób zakaźnych. Lekarz przy każdej okazji prezentował pogadanki, organizował imprezy promujące zdrowie. W 1938 odbył się wędrowny pokaz zdrowotny w 8 okolicznych miejscowościach. Udzielono 120 bezpłatnych porad dla kobiet ciężarnych oraz kobiet z niemowlętami z rodzin członków spółdzielni. W 1939 instytucja sprowadziła z Lwowa ruchomą kolumnę przeciwgruźliczą, która przebadała ok. 1500 dzieci szkolnych. Rozdano bezpłatnie 80 l tranu. II wojna światowa wstrzymała dalszy rozwój instytucji. W 1945 do organizacji należało 767 osób. 11.05.1947 powołano komitet budowy własnego obiektu. W 1957 ukończono budowę nieruchomości. Utworzono aptekę społeczną, izbę porodową. Wcześniej, bo 28.01.1951 walne zebranie podjęło decyzję o likwidacji spółdzielni oraz przekazaniu całego inwentarza do Gminnego Ośrodka Zdrowia w Markowej. 1.07.1957 spółdzielnia została reaktywowana. W 1973 zakończyła działalność.

Źródła: K. Prętki, *Historia powstania spółdzielni zdrowia w Markowej w okresie II Rzeczypospolitej* „Dawna Medycyna i Weterynaria Militarna" 2009; K. Prętki, *Spółdzielnia zdrowia jako koncepcja rozwoju opieki zdrowotnej na wsi w okresie II Rzeczypospolitej* „Miscellanea Historico-Iuridica" 2011, t. 10; I. Solarz, *Historia powstania Spółdzielni Zdrowia w Markowy*, Warszawa 1937; T. Szylar, *Markowa wieś spółdzielcza* [w:] *Z dziejów wsi Markowa*, red. J. Półćwiartek, Rzeszów 1993.

[B. P.]

SPÓŁDZIELNIE SOCJALNE – podmioty łączące cechy przedsiębiorcy oraz organizacji pozarządowej. Są specyficzną formą przedsiębiorstwa społecznego, które reintegruje osoby zagrożone marginalizacją i przeciwdziała ich społecznemu wykluczeniu. Przedmiotem działalności spółdzielni jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę członków oraz pracowników spółdzielni socjalnej. Spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków, pracowników oraz ich środowiska lokalnego, a także działalność społecznie użyteczną w sferze zadań publicznych określonych w ustawie z dnia 15 grudnia 2017 r. (DzU 2017, poz. 2494). W sferze opieki nad dziećmi spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność w zakresie: zadań i usług pomocy społecznej w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej, opieki nad dziećmi do lat trzech, o której mowa w przepisach o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, prowadzenia niepublicznych przedszkoli lub innych form

wychowania przedszkolnego, o których mowa w ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r. (Prawo oświatowe, DzU 2017, poz. 59, 949, 2203) oraz w zakresie wspierania rodziny i pieczy zastępczej. Na początku 2023 w Polsce istniały 1453 spółdzielnie socjalne, z czego 31 zajmowało się dzienną opieką nad dziećmi, 17 było placówkami wychowania przedszkolnego, a 34 stanowiły pozostałe pozaszkolne formy edukacji. Pracownicy spółdzielni uczestniczą w wielu szkoleniach i warsztatach, które są niezbędne w pracy z dziećmi. Podnoszenie kwalifikacji jest możliwe dzięki wsparciu Stowarzyszenia na rzecz Spółdzielni Socjalnych. Modele spółdzielni socjalnych działających w partnerstwie publiczno-społecznym prowadzą żłobki, przedszkola i inne punkty opiekuńcze dla dzieci. Służą podniesieniu efektywności systemu aktywizacji społecznej grupy kobiet wracających na rynek pracy po urodzeniu dziecka. Dostarczają społeczności lokalnej usługi użyteczności publicznej w postaci organizacji opieki nad dziećmi do lat 3 i starszymi.

Źródła: A. Dranikowska, *Model spółdzielni socjalnej prowadzącej żłobek. Na przykładzie spółdzielni socjalnej „Śmigielanka”,* Poznań 2015; A. Klingsporn, M. Gruchalski, *Analiza kluczowych elementów sukcesu spółdzielni socjalnych realizujących usługi opieki nad dziećmi,* Stowarzyszenie na rzecz Spółdzielni Socjalnych*,* Poznań 2015; M. Rękas, *Kobiety-matki i ich powrót na rynek pracy po urodzeniu dziecka w wynikach badań,* „Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, Katowice 2013; Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, *Spółdzielnie socjalne w Polsce*, https://www.coig.com.pl/wykaz_lista_spoldzielnie-socjalne.php [dostęp: 20.03.2023].

[A. M.-S.]

STACJE MLECZNE DO 1939 ROKU – placówki społeczne, a później również publiczne, realizujące zadanie wsparcia matek karmiących, głównie poprzez przygotowywanie i dostarczanie mieszanek sztucznego pokarmu dla niemowląt. Zwane też były **kuchniami mlecznymi** lub konkretniej „Kroplą Mleka”, co związane było z działalnością towarzystw opieki nad dziećmi pod tą nazwą. Placówki te wywodzą się z Niemiec, gdzie w 1883 w Lipsku powstała centrala społecznej opieki nad dzieckiem, w której oprócz różnorodnej pomocy wspierano kobiety sztucznym pokarmem dla dzieci. Pierwsza kuchnia mleczna powstała w gminie Gertruda w Hamburgu. Inicjatywy społeczne o podobnym charakterze szybko rozwijały się również we Francji. Na ziemiach polskich istniała „Kropla Mleka” prowadząca stacje oferujące wsparcie w zakresie poradnictwa dla matek karmiących i rozdysponowująca mleko. Realizowała też zadania z zakresu poradnictwa i lokalnie zabezpieczała inne potrzeby kobiet karmiących. Była to organizacja społeczna o charakterze stowarzyszeniowym. Korzystano zwłaszcza ze wzorów francuskich. Pierwsza powstała w Łodzi (1904), później w Instytucie Lelewela (1904), kolejne, związane z **Witoldem Chodźko** w Kaliszu, Lublinie i innych częściach ziem polskich. Działalność „Kropli Mleka” inicjowana była akcją ograniczenia skali śmiertelności niemowląt. W II Rzeczypospolitej stacje mleczne funkcjonowały jako „Krople Mleka” samodzielnie, przy **stacjach opieki**, czy późniejszych **stacjach opieki nad matką i dzieckiem**. Te ostatnie przejmowały część z ich dotychczasowych zadań, ograniczając „Krople Mleka” do funkcji stacji czy kuchni mlecznej. W 1933 stacje opieki nad matką i dzieckiem wydały 3,4 mln litrów mleka (głównie w województwach centralnych i zachodnich). Po powołaniu do życia sieci **ośrodków zdrowia i opieki** kuchnie mleczne włączane były do zakresu ich działalności.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; A. Bołdyrew, *Żłobki i stacje „Kropla Mleka” jako placówki wspierające ubogie rodziny w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, t. 14, nr 2; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Gromski, *Stacja opieki nad matką i dzieckiem. Organizacja i prowadzenie*, Warszawa 1932; Mały rocznik statystyczny 1935, Warszawa 1935; J. Sosnowska, *Działania Towarzystwa „Kropla Mleka” na rzecz opieki nad dzieckiem i matką w Łodzi w latach I wojny światowej*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2013, t. 11.

[K. Ch.]

STACJE OPIEKI – instytucje realizujące opiekę nad matką i dzieckiem powstające w miastach, zwane stacjami opieki nad dzieckiem, a następnie **stacjami opieki nad matką i dzieckiem** i poprzedzające **ośrodki zdrowia i opieki**. Od 1925 organizowane były zgodnie z wytycznymi Kongresu Genewskiego do Spraw Dziecka. Stacje opieki powstały w odpowiedzi na niedostateczny wobec istniejących potrzeb rozwój instytucji **żłobków przyfabrycznych** organizowanych na podstawie **ustawy o pracy młodocianych i kobiet z 2.07.1924**. Stacje powstawały z inicjatywy prywatnej, przy fabrykach. Idea stacji wywodzi się z tzw. centrali społecznej opieki nad dzieckiem w Lipsku (1883) świadczącej również usługi w zakresie karmienia sztucznego. W polskich warunkach stacje opieki powstawały jako instytucje o charakterze tymczasowym (do czasu realizacji m.in. przepisów dotyczących żłobków), ich działalność nie była uregulowana ustawowo. Mimo że nie zwalniały właścicieli fabryk z zobowiązania tworzenia żłobków, to przyjęły się i działały również po ich utworzeniu. Stacja opieki miała pełnić rolę przejściowej formy przygotowującej teren do założenia żłobka, być narzędziem propagowania ochrony macierzyństwa oraz profilaktyki higienicznej i kulturalnej w środowisku domowym pracowników. Przy stacjach powoływane były instytucje realizujące zadania z zakresu wsparcia kobiety karmiącej zwane **kuchniami mlecznymi**, **stacjami mlecznymi** lub konkretniej **„Kroplą Mleka"** oraz poradnie dla ciężarnych. Na koniec 1924 działało w kraju 88 placówek, w 1927 odnotowano 119. Pod koniec lat 20. istniało nieco ponad 200 placówek otaczających pomocą około 40 tys. dzieci. W 1934 działało 358 stacji (121,5 tys. dzieci), 1934 – 377 (124,3 tys. dzieci). Liczbę stacji oceniano na niewystarczającą. Stacje prowadziły przede wszystkim organizacje społeczne (ok. 30%) i gminy, zwłaszcza miejskie (nieco poniżej 30%). Poza tym do organów prowadzących należały samorządy powiatowe i ubezpieczalnie społeczne. Prognozowano – wobec utrwalenia się tej formy opieki – przekazanie kompetencji w zakresie organizowania placówek gminom.

Źródła: L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały rocznik statystyczny 1934, Warszawa 1934, Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; S. Wilczyński, *Opieka nad macierzyństwem (na tle warunków wielkopolskich a w szczególności województwa poznańskiego)* „Praca i Opieka Społeczna" 1929, nr 2.

[K. Ch.]

STACJE OPIEKI LOTNEJ NAD DZIECKIEM – forma opieki nad matką i dzieckiem będąca odmianą **stacji opieki nad matką i dzieckiem**. Instytucje powstawały z inicjatywy społecznej bądź konkretnego przedsiębiorcy. Prowadzone były z istotnym udziałem gmin i organizacji społecznych. Przystosowane były do celów opieki fabrycznej wynikającej z **ustawy w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet z 2.07.1924**. Nierzadko zakładano je z braku możliwości lub chęci założenia **żłobka fabrycznego**. Realizowały zadania pielęgnacji niemowląt w domach rodzinnych w czasie, gdy matki znajdowały się w pracy, prowadziły okresowe badania lekarskie dzieci, organizowały wydawanie przez pielęgniarkę żywności i odpowiednich preparatów odżywczych przepisanych dzieciom przez lekarza (na koszt zakładu pracy), dostarczały dzieciom objętym opieką stacji bezpłatne wyprawki. Stacje prowadziły często dożywianie matek ciężarnych i karmiących. Instytucje nie wymagały dodatkowego lokalu. Zwykle dysponowano jednym większym pomieszczeniem, który prowizorycznie dzielono na gabinet lekarski i poczekalnie dla matek z dziećmi. Personel stacji stanowili lekarz i pielęgniarka. Liczba stacji lotnych rosła zwłaszcza w końcu lat 30. W 1931 działało 69 placówek (4153 dzieci), w 1935 – 56 (3290 dzieci), 1936 – 97 (4239 dzieci), 1937 – 138 (6395 dzieci), 1938 – 174 (7329 dzieci), 1939 – 224 (9687). Stacje lotne w szczególności rozpowszechnione były w województwach centralnych, gdzie w 1938 działało ich 128 (9 w województwach wschodnich, 19 w zachodnich, 18 w południowych). Nierówno-

mierność rozmieszczenia placówek nie wynikała jedynie z istnienia w województwach centralnych skupisk przemysłowych, ale również z regionalnych odmienności w zakresie obyczajów i tradycji.

Źródła: Z. Bretschneider, *Na marginesie t. zw. „stacji lotnych"*, „Życie Młodych" 1938, nr 5; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Mały rocznik statystyczny*, Warszawa 1939; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636.

[K. Ch.]

STACJE OPIEKI NAD MATKĄ I DZIECKIEM DO 1939 ROKU – instytucja o charakterze leczniczo-zapobiegawczym, inaczej przychodnia dla matki i dziecka, zwana też stacją opieki nad matką i dzieckiem. Pierwsza taka instytucja powstała w 1907. Placówki funkcjonowały samodzielnie, bądź też wchodziły w skład ośrodków zdrowia (powołanych do walki z chorobami społecznymi: gruźlicą, jaglicą i chorobami wenerycznymi). Stacje realizowały co najmniej dwa zadania, tj. przychodnię dla ciężarnych i przychodnię dla niemowląt. Niekiedy przy stacjach (przy wielkomiejskich zawsze) realizowano wsparcie z zakresu karmienia niemowląt (tzw. kuchnie mleczne). Ze stacji opieki mogły korzystać kobiety zdrowe mające zostać matkami oraz każde niemowlę do ukończeniu drugiego roku życia. Organizacja i finansowanie stacji opierały się na współpracy administracji rządowej, samorządów, ubezpieczalni społecznych i organizacji społecznych. W okresie międzywojennym nie istniały przepisy konkretnie określające obowiązek zakładania takich placówek. Przepisy ustawy o opiece społecznej (1923) czy rozporządzenia resortu pracy czy resortu zdrowia zawierały tylko ogólnie sformułowane obowiązki opieki. Ujednolicenie w zakresie organizacji istniejących placówek wprowadzono okólnikiem **Ministerstwa Opieki Społecznej** z 23.12.1935 (wzór statutu). Dopiero w projekcie ustawy o publicznej służbie zdrowia z 1938 ustawodawca nałożył na samorządy obowiązek prowadzenia stacji opieki nad matką i dzieckiem. W 1922 w Polsce działało 58 stacji, później ich liczba systematycznie rosła. W 1936 istniało 488 stacji, z czego 323 było własnością samorządu terytorialnego (170 – powiatowych związków samorządowych, 82 – gmin miejskich, 16 – gmin wiejskich, 55 – samorządów wespół z instytucją ubezpieczeniową bądź społeczną), 148 należało do organizacji społecznych, 13 prowadziły samodzielnie ubezpieczalnie społeczne. W kolejnym roku odnotowano istnienie 570 placówek (402 miejskich, 168 wiejskich), w których opiekę znalazło 19 902 kobiet w ciąży i 187 871 dzieci.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; Druki Sejmu, Okres V, nr 25, Rządowy projekt ustawy o publicznej służbie zdrowia; M. Gromski, *Stacja opieki nad matką i dzieckiem. Organizacja i prowadzenie*, Warszawa 1932; J. Rasiówna, *Opieka nad zdrowiem dziecka w Polsce w chwili obecnej*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 3; U. Wróblewska, *Stacje opieki nad matką i dzieckiem jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, red. E.J. Kryńska, A. Suplicka, U. Wróblewska, Białystok 2017; *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Polsce*, red. B. Krakowski, Warszawa 1932.

[K. Ch.]

STACJE OPIEKI NAD NIEMOWLĘTAMI – instytucje realizujące zadanie opieki lekarskiej i społecznej dziecka i matki, obejmujące również działalność profilaktyczno-społeczną skierowaną do kobiet w ciąży. Opieka nad kobietami ciężarnymi i matkami karmiącymi uregulowana została Konstytucją marcową (art. 103), **ustawą o ubezpieczeniu na wypadek choroby** (18.05.1920), **ustawą o opiece społecznej** (16.08.1923) oraz **ustawą w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet** (2.07.1924), a w dalszej kolejności szczegółowymi zarządzeniami. Stacje powstały w celu poprawy stanu zdrowia nowo narodzonych dzieci poprzez

wsparcie kobiety w trakcie ciąży i po urodzeniu dziecka. Z zasady przeznaczone były dla mniej zasobnych warstw społecznych i miały uzupełniać ograniczony dostęp do płatnych usług lekarza domowego, jak również wspierać kobiety nieposiadające wystarczającej świadomości czy umiejętności dbania o zdrowie i higienę w trakcie ciąży i po narodzinach dziecka. Stacje nie były przeznaczone dla dzieci chorych, niemniej jednak świadczona w nich opieka lekarska obejmowała niekiedy porady lekarskie. Opieką otaczano dzieci do ukończenia pierwszego roku życia (niekiedy wydłużano do 1,5 roku). W stacji zatrudniano osoby posiadające kompetencje: lekarza, pielęgniarki, położnej, higienistki. Stacje dokonywały rejestracji kobiet ciężarnych i niemowląt, prowadziły okresowe oględziny (lekarskie) ciężarnych i dzieci, instruowały w zakresie higieny w ciąży, porodu i po porodzie, zasadach pielęgnacji dzieci, karmienia naturalnego czy karmienia sztucznego, a także nadzorowały warunki, w jakich mieszkały czy wychowywały się dzieci. Higienistki zobowiązane były do odwiedzin, oględzin i systematycznych kontroli warunków, w jakich wychowywał się noworodek. Przy stacjach działały kuchnie mleczne. Stacje przeciętnie opiekowały się około 600 dziećmi.

Źródła: L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; M. Gromski, *Stacja opieki nad matką i dzieckiem. Organizacja i prowadzenie*, Warszawa 1932; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636.

[K. Ch.]

STALINIZACJA WYCHOWANIA DZIECI – proces przejmowania placówek oświatowych i zakładów opieki nad dziećmi prowadzonych przez organizacje społeczne, w tym kościelne, realizowany od końca lat 40. XX wieku oraz ideologizacja wychowania (antyklerykalizm, laicyzacja, ateizm, kształtowanie tzw. naukowego poglądu na świat). Głównym narzędziem realizacji było stopniowe poszerzanie kompetencji **Ministerstwa Oświaty**. W pierwszym rzędzie intensyfikowano upaństwawianie (względnie likwidację) **domów dziecka** prowadzonych przez instytucje społeczne. W 1949 podporządkowano placówki opiekuńczo-wychowawcze **Centralnemu Komitetowi Opieki Społecznej**, likwidowano **wsie kościuszkowskie** i zajmowano placówki innych organizacji. W 1951 zajęto istniejące Pałace Młodzieży (Katowice, Szczecin, Warszawa) **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** oraz domy harcerza Związku Młodzieży Polskiej. Rozbudowywano sieć państwowych szkół i przedszkoli. Zgodnie z założeniami planu 6-letniego w 1955 miało działać 688 **państwowych domów dziecka** i **pogotowi opiekuńczych**, 16 840 placówek różnych form wczasów dziecięcych, 4150 świetlic i ogrodów jordanowskich, 110 domów wczasów dziecięcych i 118 zakładów specjalnych dla dzieci. Planu nie zrealizowano. Stalinizacja skutkowała zerwaniem kontaktów z organizacjami zachodnimi. Ze szkół i innych placówek eliminowano ideologie inne niż narzucona przez państwo. Ujawniły się priorytety klasowe. Od 1948 pierwszeństwo w dostępie do szkół średnich uzyskały dzieci robotników, chłopów małorolnych, średniorolnych, nauczycieli i inteligencji pracującej. Od 1952 dzieci kobiet pracujących mogły w szerszym stopniu korzystać z **przedszkoli** niż dzieci kobiet niepracujących. Premiowano kobiety zatrudnione w zakładach uspołecznionych. Zmieniono zakres kształcenia nauczycieli, akcentując treści ideologiczno-polityczne i radzieckie metody wychowawcze. Działania intensywnie realizowano do 1956, po czym przystąpiono do weryfikacji efektów i wycofywania się z części inicjatyw.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, Warszawa 1984; D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne" 1998, nr 2; C. Lewandowski, *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych*, Wrocław 1993;

A. Radziwiłł, *Ideologia wychowawcza w Polsce w latach 1948—1956 (próba modelu)*, Warszawa 1981.

[K. Ch.]

STANISZEWSKI STANISŁAW – ur. 23.07.1864 w Kalwarii, zm. 30.04.1925 w Warszawie; adwokat, polityk, wolnomularz, publicysta i działacz społeczny. Absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Adwokat przysięgły suwalskiego Sądu Okręgowego od 1894. Od 1891 działał w Straży Ochotniczej Ogniowej. Współzałożyciel Towarzystwa Rolniczego i Towarzystwa Kredytowego w Suwałkach. W 1905 działał w Polskim Komitecie Rodzicielskim w Łomży, członek Rady Opiekuńczej Szkoły Handlowej w Suwałkach. Od 1907 członek zarządu suwalskiego oddziału Towarzystwa Kultury Polskiej. Zaangażowany w prace Towarzystwa Kursów dla Dorosłych Analfabetów. Prowadził cykl odczytów w Suwalskiej Czytelni Naukowej z zakresu społeczeństwa, kultury i polityki, podczas których zbierał datki na cele oświatowe i charytatywne. Współzałożyciel i redaktor „Tygodnika Suwalskiego", w którym publikował teksty o tematyce gospodarczej, ekonomicznej, politycznej, ale także wiersze dla dzieci. Prezes Gubernialnego Komitetu Obywatelskiego podczas I wojny światowej, prezes Grupy Pracy Narodowej. W 1915 wyjechał do Warszawy, tam został przedstawicielem Suwalszczyzny w **Centralnym Komitecie Obywatelskim**. Współzałożyciel **Rady Głównej Opiekuńczej**, został m.in. członkiem zarządu Wydziału Dobroczynności. Organizator **Wielkiej Ogólnokrajowej Kwesty „Ratujcie Dzieci"**, zbierającej pieniądze na pomoc dzieciom, które w wyniku działań wojennych straciły dom i rodzinę lub w inny sposób doznały ubóstwa. Ogółem akcja wsparła ok. 125 tys. dzieci. Prezes Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1919–1921. Członek loży wolnomularskiej Zmartwychwstanie w Warszawie. Współzałożyciel **Polskiego Białego Krzyża** oraz Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Prezes Rady Fundacji **Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom**. W 1922 został przewodniczącym Komitetu Organizacyjnego Polskiej Young Man's Christian Association (Polska YMCA), której celem było dbanie o rozwój fizyczny, umysłowy i moralny polskiej młodzieży.

Źródła: S. Konarski, *Staniszewski Stanisław Zygmunt* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLII, red. A. Romanowski, Warszawa 2003–2004; *Okólnik dla prelegentów w sprawie wielkiej kwesty ogólnokrajowej: „Ratujcie dzieci"*, Warszawa 1916; M. Przeniosło, M. Przeniosło, *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1918–1921*, Kielce 2018; *Statut Polskiej Young Men's Christian Association*, Warszawa 1922.

[A. H.]

STARCZEWSKI JAN – ur. 8.02.1904 w Warszawie, zm. 30.12.1981 w Warszawie; prawnik, organizator pomocy społecznej. W 1926 ukończył studia na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Tego samego roku rozpoczął pracę w warszawskim urzędzie wojewódzkim. Od 1928 zastępca naczelnika wydziału. Od 1933 referendarz w **Ministerstwie Opieki Społecznej**. Skierowany do pracy w inspekcji Wydziału Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego w Warszawie. Objął funkcję dyrektora tego wydziału, dokonał reorganizacji instytucji. W 1935 przeprowadził podział miasta na 10 okręgów opiekuńczych w taki sposób, aby w każdym funkcjonował ośrodek zdrowia i opieki społecznej. Zastosował nowoczesne metody zwalczania skutków zjawiska porzuceń dzieci. Poprawił funkcjonowanie **Domu Matki i Dziecka im. ks. Boduena.** Rozwinął akcję opieki nad dziećmi w rodzinach zastępczych oraz dla osób bez pracy. Przyczynił się do zwiększenia zasięgu świadczeń socjalnych. Od 1936 do 1939 był członkiem rady Warszawskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego. Uczestnik Międzynarodowego Kongresu Opieki Społecznej w Londynie w 1936 oraz Kongresu Opieki nad Dzieckiem we Frankfurcie nad Menem w 1938. Współorganizator w 1938 **Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka w Warszawie**. We wrześniu 1939 organizował punkty etapowe dla uchodźców. Sprawował opiekę nad mieszkańcami zniszczonych domów. Więzień obozów koncentracyjnych w Auschwitz, Neuengamme, Bergen-Belsen. W 1946 wrócił do kraju. W 1947 został starszym radcą w Biurze Organizacji i Spraw Osobowych Urzędu Rady Ministrów. W 1957 utworzył oddział stołeczny **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Pełnił funkcję prezesa do 1959. Współ-

organizator pierwszego w Polsce ośrodka do spraw pomocy w przysposabianiu dzieci opuszczonych i osieroconych. Po przejściu na emeryturę w 1971 aktywnie uczestniczył w pra-cach Komisji Historycznej Opieki Społecznej przy warszawskim oddziale Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Źródła: W. Bartoszewski, *Warszawski pierścień śmierci 1939–1944*, Warszawa 1970; J.P., *Jan Starczewski (1904–1981)*, „Przyjaciel Dziecka" 1985, nr 10; S. Konarski, *Starczewski Jan, pseud. Andrzej Korecki* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLII, Warszawa–Kraków 2003; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie*, Warszawa 1977; B. K. Dzięciołowska, *Jego przepustki służyły niesieniu pomocy. Historia Jana Starczewskiego*, https://sprawiedliwi.org.pl/pl/historie-pomocy/jego-przepustki-sluzyly-niesieniu-pomocy-historia-jana-starczewskiego [dostęp: 28.04.2023].

[B. P.]

STARĘGA-PIASEK JOANNA – ur. 23.10.1939 w Warszawie; naukowiec, polityk społeczny. Absolwentka Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. W 1971 uzyskała stopień doktora w Szkole Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie. Do 1978 adiunkt w Katedrze Socjologii Pracy SGPiS. Brała udział w obradach Okrągłego Stołu (stolik ds. zdrowia i pomocy społecznej). W latach 1995–1997 była dyrektorem Centrum Rozwoju Służb Społecznych w Warszawie i adiunktem na Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji. Od 1999 dyrektor Instytutu Rozwoju Służb Społecznych. Prezes **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1992–1995), posłanka na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej (1991–2001), wiceminister pracy i polityki społecznej (1990–2000). Sekretarz stanu w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej w rządzie Jerzego Buzka. Pełnomocnik rządu ds. osób niepełnosprawnych (1999–2001). Powołana w 2010 przez prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego na członka Narodowej Rady Rozwoju. Od 2011 do 2015 była doradcą społecznym Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego. Współtworzyła ustawę o pomocy społecznej z 12.03.2004 oraz Kartę Praw Osób Niepełnosprawnych. Należała do Unii Demokratycznej, Unii Wolności, Partii Demokratycznej. Była przewodniczącą Zarządu Stowarzyszenia Polskiego, członkinią rady społecznej przy ministrze właściwym ds. pracy, członkinią Komisji Charytatywnej w Fundacji im. Stefana Batorego. Redaktorka naczelna „Pracy Socjalnej" (1991–2016) „Problemów Opiekuńczo-Wychowawczych" i „Niepełnosprawności i Rehabilitacji". Współpracowała z Fundacją Rozwoju Demokracji Lokalnej, Fundacją ITAKA, Akademią Filantropii i Wspólnotą Związków Organizacji Socjalnych WRZOS. Autorka i współautorka badań i publikacji dotyczących funkcjonowania pomocy społecznej, pracy socjalnej oraz gerontologii.

Źródła: *Dr Joanna Staręga-Piasek*, https://www.isp.org.pl/pl/pracownicy/dr-joanna-starega-piasek [dostęp: 1.05.2023]; *Joanna Staręga-Piasek*, https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-bronislawa-komorowskiego/kancelaria/doradcy/doradcy-spoleczni/joanna-starega-piasek [dostęp: 1.05.2023]; MP 2005, nr 10, poz. 197; MP 2010, nr 27, poz. 277; R. Kręgulec, W. Mazurek, *Fenomen poczucia bezpieczeństwa ludzi młodych w Polsce w XX wieku w świetle wykładni prawa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje" 2014, nr 15.

[A. M.-S.]

STARKIEWICZ SZYMON – ur. 22.08.1877 w Warszawie, zm. 1.01.1962 w Busku-Zdroju; pediatra, działacz społeczny, jeden z pionierów całościowej rehabilitacji dzieci w Polsce. Absolwent Wydziału Lekarskiego Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w 1904. Od 1905 pracował w Dąbrowie Górniczej. Po uzyskaniu specjalizacji wygłaszał referaty i publikował artykuły poświęcone pediatrii klinicznej i społecznej oraz higienie (m.in. w „Przeglądzie Lekarskim", „Przeglądzie Pediatrycznym", „Nowinach Lekarskich"), przetłumaczył wydany w Warszawie w 1918 podręcznik pediatrii Brunona Salgego *Zarys współczesnej nauki o chorobach dzieci*. Zaangażował się również w działalność społeczną, dzięki której zyskał miano „doktora Judyma Zagłębia Dąbrowskiego". W 1905 założył w Dąbrowie Górniczej jedną z pierwszych na ziemiach polskich nastawioną na opiekę na matką i dzieckiem „Kroplę Mleka", która stała się podstawą stacji opieki nad matką i dzieckiem. Dzięki niemu powstał oddział dziecięcy w Szpitalu św. Anny w Dąbrowie, a także podjęto

organizację kolonii letnich. W 1918 zaangażował się w projekt utworzenia w Busku-Zdroju pierwszego na ziemiach polskich sanatorium dla dzieci chorych na gruźlicę kostno-stawową. W latach 1919–1921 dyrektor Departamentu Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą w **Ministerstwie Zdrowia Publicznego**. Od 1921 lekarz naczelny w zakładzie zdrojowym w Busku, równocześnie kierował budową sanatorium dziecięcego w Żwirowej Górze. W 1922 powołał Stowarzyszenie „Górka", mające wspierać finansowo placówkę. W latach 1924–1949 kierował **Sanatorium Dziecięcym „Górka" w Busku Zdroju**, w którym rocznie przebywało ok. 1200 chorych dzieci. W będącej placówką leczniczo-wychowawczą „Górce" stosował fizjo- i psychoterapię, wypracowywał nowoczesne metody nauczania dzieci przewlekle chorych, upowszechniał stosowane w sanatorium rozwiązania. W 1941 zwolniony z pracy w sanatorium, w 1943 powrócił do Buska. Po wojnie podjął się odbudowy sanatorium. Po jego upaństwowieniu w 1949 pracował w nim jako ordynator i konsultant do spraw balneologii dziecięcej.

Źródła: K. Brożek, *Szymon Starkiewicz* [w:] *Śląski słownik biograficzny,* t. II, red. J. Kantyka, W. Zieliński, Katowice 1979; K. Brożek, *Szymon Tadeusz Starkiewicz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLII, Warszawa–Kraków 2003–2004; E. Kocot, *Lekarze Zagłębia Dąbrowskiego. Wstęp do słownika biograficznego. Zarys działalności społecznej*, Sosnowiec 1997; K. Mierzwa, *Szymon Starkiewicz – twórca sanatorium „Górka" w Busku-Zdroju (1877–1962)*, „Studia Kieleckie" 1974, nr 2; S. Starkiewicz, *Górka* [w:] *Pamiętniki lekarzy*, Warszawa 1964.

[J. J.]

STARKMAN JÓZEF – ur. w 1847 w Warszawie, zm. 22.09.1892 w Międzyrzecu Podlaskim; lekarz, propagator wiedzy medycznej w zakresie opieki nad dziećmi i młodzieżą w warunkach domowych. Studia medyczne ukończył w 1869 w Warszawskiej Szkole Głównej, praktykował za granicą, następnie pracował jako chirurg w Szpitalu Ewangelickim w Warszawie oraz w rosyjskim garnizonie warszawskim. W ostatniej dekadzie życia zmuszony do ograniczenia praktyki lekarskiej wskutek głuchoty, podjął się działań na rzecz popularyzacji w społeczeństwie najnowszych osiągnięć medycyny i higieny, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii opieki medycznej nad dziećmi i młodzieżą. Propagował je na łamach warszawskich czasopism, zwłaszcza „Kuriera Warszawskiego" i „Bluszcza". Pod wspólnym tytułem *Leczenie domowe* tłumaczył i wydawał w języku polskim w wydawnictwie Orgelbranda związane z tą problematyką dzieła obce. Wydał również własnym nakładem w 1892 *Encyklopedię ilustrowaną medycyny i higieny popularnej według dzieła Pawła Bonami laureata Akademii Medycznej w Paryżu opracowaną i do naszych warunków zdrowotnych dostosowaną*. Podkreślał znaczenie podnoszenia poziomu wiedzy na temat ochrony zdrowia osób opiekujących się w domu chorymi dziećmi, rolę umiejętności w podawaniu przepisanych im leków oraz dbałości o higienę osobistą. W swoich poglądach na temat domowej opieki medycznej nad dziećmi i młodzieżą kładł nacisk na dbałość o higienę w pomieszczeniach, w tym konieczność ich wentylacji, nasłonecznienia, dostosowaną do potrzeb chorego temperaturę powietrza czy odpowiednie warunki snu i odpoczynku. W publikacjach dużo miejsca poświęcał profilaktyce, zalecał wodolecznictwo, propagował zdrowe żywienie, promował aktywny wypoczynek jako czynnik odgrywający ważną rolę w zachowaniu zdrowia i dobrej kondycji społeczeństwa, popularyzował zalety masażu.

Źródła: R. Bednarz-Grzybek, I. Krasińska, *Józef Starkman (1847–1892) – popularyzator wiedzy medycznej w zakresie opieki nad chorym dzieckiem w* domu, „Wychowanie w Rodzinie" 2015, t. XII, nr 2; S. Konarski, *Józef Starkman* [w:] *Polski Słownik Biograficzny,* t. XLII, Warszawa–Kraków 2003–2004; P. Niemeyer, *Kaszel i choroby piersiowe, ich przyczyny, leczenie i zapobieganie. Poradnik dla wszystkich*, tłum. J. Starkman, Warszawa 1887; *Rodzina w Europie na przełomie XIX i XX wieku,* red. A. Walasek, A. Haratyk, Wrocław 2015; J. Starkman, *Masaż. Sposoby wykonywania, zastosowanie i skuteczność w leczeniu chorób zewnętrznych i wewnętrznych, według najnowszych źródeł naukowych*, Warszawa 1890.

[J. J.]

STARYNKIEWICZ SOKRATES – ur. 30.12.1820 w Taganrogu, zm. 23.08.1902 w Warszawie; prezydent Warszawy, rosyjski generał. W 1836 ukończył Instytut Szlachecki w Moskwie, następnie wstąpił do służby wojskowej. 16.10. 1875 otrzymał akt nominacji na pełniącego obowiązki prezydenta Warszawy. Inicjator założenia w stolicy sieci kanalizacyjnej i wodociągowej. Celem tej inwestycji było unowocześnienie i podniesienie jakości życia w Warszawie poprzez poprawę zdrowia i higieny. Do 1883 wybudowano 42 km tuneli kanalizacyjnych i 107 km rur wodociągowych. Inne jego inicjatywy to: sekcja statystyczna magistratu, sieć tramwajów konnych, zastąpienie „kocich łbów" kostką drewnianą i płytkami asfaltowymi, modernizacja chodników, wprowadzenie gazowych latarni dwupalnikowych (do 1887 – 5 tys.), zagospodarowanie lewego brzegu Wisły, modernizacja ulic, poszerzenie terenów zielonych o nowe powierzchnie i uprzątnięcie już istniejących, założenie Komitetu Opieki nad Plantacjami, projekt parku Ujazdowskiego. W latach 1880, 1884, 1888 organizował pomoc dla pogorzelców i powodzian. Aktywny działacz **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**, kierownik Wydziału Tanich Kuchni. Członek Towarzystwa Przeciwżebraczego. Twórca Towarzystwa Niesienia Pomocy Rozbitkom (później Towarzystwa Ratowania na Wodach). Udostępniał sale ratusza dla ubogich dzieci w okresie Bożego Narodzenia, a także na amatorskie przedstawienia oraz koncerty filantropijne. W 1892 uzyskał awans na generała artylerii i odszedł na emeryturę. Zaangażował się w życie towarzyskie i artystyczne stolicy. Wspierał zbiórkę na fundusz stypendialny im. A. Świętochowskiego. Przekazywał pieniądze na budowę soboru prawosławnego w Warszawie na placu Saskim oraz akcję dobroczynną hrabiny Branickiej. Wspierał działalność kolonii letnich dla dzieci oraz Zakład Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych w Studzieńcu.

Źródła: *Encyklopedia Warszawy*, red. E. Chmielarz, Warszawa 1994; K. Held-Olsińska, *Rosyjski warszawiak*, „Polityka" 2012, nr 37; S. Konarski, *Sokrat (Sokrates) Starynkiewicz* [w:] *Polski Słownik* Biograficzny, t. XLII, Warszawa 2003; A. Słoniwa, *Starynkiewicz Sokrates*, Warszawa 1981; S. Starynkiweicz, *Dziennik 1887–1897*, Warszawa 2005.

[A. H.]

STECKI JAN – ur. 22.03.1871 w Siedliskach, zm. 30.06.1954 w Bełżycach; działacz społeczny, polityk, publicysta. Student medycyny na Uniwersytecie Warszawskim. Aktywny działacz Związku Młodzieży „Zet", członek Ligi Narodowej (1893). Autor oraz tłumacz prac związanych z tematyką społeczno-ekonomiczną na łamach warszawskiego czasopisma „Głos". Celem pisma była popularyzacja nauki i podniesienie poziomu życia intelektualnego Polaków. W 1902 przeprowadził się do Łańcuchowa na Lubelszczyźnie. Poseł do Dumy I i II kadencji w latach 1908–1915. Związany z obozem narodowym. Uczestnik zjazdu słowiańskiego w Pradze (1908) oraz narady w Pieniakach (1912) i Dzikowie (1916). W 1914 został jednym z 27 założycieli Komitetu Narodowego Polskiego w Warszawie. Aktywny działacz komitetów obywatelskich na Lubelszczyźnie. Inicjator powstania Klubu Polskiego w Lublinie (1915). Od 1915 wiceprezes, w latach 1917–1918 prezes **Głównego Komitetu Ratunkowego**, organizacji samopomocowej działającej na terenach Królestwa Polskiego objętego okupacją Austro-Węgier, która jednoczyła działalność lokalnych komitetów obywatelskich. W 1918 Główny Komitet Ratunkowy utrzymywał 160 schronisk, 80 tanich kuchni, jadłodajni oraz herbaciarni, a także przytułki z całodziennym wyżywieniem. Ponadto wspierał i nadzorował działalność ochronek dla dzieci, 12 szpitali i 80 ambulatoriów. Nadzorował aprowizację społeczeństwa, organizował akcję uposażenie ubogich w artykuły pierwszej potrzeby. Komitet organizował też wyjazdy dzieci z dużych miast na wieś podczas miesięcy wakacyjnych, a także kwesty, z których zysk przeznaczano na poprawę warunków życia najmłodszym. Zajmował się przygotowywaniem aparatu gospodarczo-administracyjnego dla Polski po odzyskaniu niepodległości oraz kwestiami szkolnictwa. Stecki uważał, że GKR jako organ przedstawicielski ludności stanowi jeden z najważniejszych atrybutów nowo powstającego państwa. Prezes Związku Ziemian od 1919. Senator w latach 1922–

1927 i 1930–1935. Jeden z głównych działaczy Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego od 1923.

Źródła: B. Kasperek, *Ewolucja poglądów Jana Steckiego na możliwość odzyskania niepodległości Polski (sierpień 1915–grudzień 1917)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska" 1980/1981, nr 8; W. Mich, *Jan Stecki (1871–1954). Portret polityka ziemiańskiego*, Lublin 1990; W. Mich, *Jan Stecki jako minister spraw wewnętrznych w rządach Rady Regencyjnej (1917–1918)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska" 1988/1989, nr 9; W. Mich, *Stecki Jan* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLIII, red. A. Romanowski, Warszawa 2004–2005.

[A. H.]

STOJANOWSKI WOJCIECH – ur. 9.04.1939 w Wilnie, zm. 8.05.2016 w Warszawie; działacz społeczny, wychowawca. Przyjechał do Polski w 1946. Zdał maturę w Liceum Ogólnokształcącym w Sępólnie. Pracował w Fabryce Kalafonii i Terpentyny w Spychowie. Studia pedagogiczne podjął w Olsztynie. Był namiestnikiem zuchów przy **Związku Harcerstwa Polskiego**. W latach 1963–1965 pracował jako wychowawca w Domu Dziecka w Szczytnie. W 1965 rozpoczął pracę jako wychowawca w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wypoczynkowym (potem Szkolno-Wychowawczym) Towarzystwa Przyjaciół Dzieci **„Helenów"**. Pracę w ośrodku zaproponował mu **Stanisław Tułodziecki**, którego Stojanowski był studentem. W tym czasie studiował pedagogikę na Uniwersytecie Warszawskim. W 1968 został kierownikiem wychowawczym, a później kierownikiem internatu. W 1982 powierzono mu stanowisko dyrektora Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci „Helenów". W okresie prowadzenia przez niego ośrodka powstał Dział Wielo-profilowego Usprawniania dla Dzieci Niesprawnych Ruchowo (organizatorem był Jerzy Serejski) podejmujący problem pracy z dzieckiem z mózgowym porażeniem dziecięcym, oddano też do użytku pawilon hydroterapeutyczny z basenem i gabinetami fizykoterapeutycznymi. Stojanowski był od marca 1999 dyrektorem Niepublicznego Zakładu Opieki Zdrowotnej i wykonywał tę funkcję społecznie. Po rezygnacji w 2002 ze stanowiska dyrektora ośrodka „Helenów" pełnił w nim funkcję wychowawcy. Prowadził archiwum Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** znajdujące się w Centrum Rehabilitacji, Edukacji i Opieki TPD „Helenów", zajmując się gromadzeniem oraz porządkowaniem archiwalnych i bieżących materiałów dotyczących działalności towarzystwa. Podczas obchodów 90-lecia TPD był współorganizatorem wystawy materiałów archiwalnych, zdjęć i dokumentów przedstawiających historię Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Prowadził prelekcje dotyczące historii i zadań TPD i ośrodka „Helenów".

Źródła: M. Kostka, *Wszyscy pokonujemy w życiu bariery*, „Przyjaciel Dziecka" 2009, nr 1–6; J. Szklarska, *Wspomnienie o Wojciechu Stojanowskim 1939–2016*, „Przyjaciel Dziecka" 2016, nr 7–12; J.T. Szymczak, *Dobra „Pod Kaczym Dołem" (w 80-lecie Helenowa*), „Między Nami Aninianinami" 2002, nr 5/25.

[A. M.-S.]

STOŁECZNY KOMITET OPIEKI SPOŁECZNEJ (SKOS) – warszawski oddział **Centralnego Komitetu Opieki Społecznej** (CKOS), od 1945 prowadzący na terenie Warszawy działalność pomocową w formie organizowania półkolonii, świetlic, **Akcji Pomocy Zimowej**, zapomóg, rozdawnictwa odzieży oraz dożywiania w kuchniach społecznych. Koordynacją działalności SKOS zajmowało się **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej**. Prezesem została Maria Gajewska. Od 1945 SKOS prowadził żłobek społeczny, w którym znalazło opiekę 50 dzieci. Ponadto w 3 punktach w Warszawie zorganizował półkolonie dla 1027 dzieci. Sieć kuchni prowadzona przez SKOS była dotowana przez CKOS, władze administracyjne i szkolne, **Akcję Pomocy Zimowej** i z ofiarności publicznej. Dla repatriantów powracających z Niemiec otworzono kuchnie na warszawskim Dworcu Zachodnim, na Dworcu Głównym oraz dom noclegowy z wyżywieniem przy ul. Ludwiki 1. W pierwszym kwartale 1945 działały 4 kuchnie młodzieżowe i 14 powszechnych. W 1946 w 9 punktach z półkolonii skorzystało 2222 dzieci. Podstawową formą pomocy żywnościowej było prowadzenie ogólnodostępnych jadłodajni w formie kuchni społecznych

(kuchni ludowych, tanich kuchni). Sieć kuchni obejmowała także schroniska i domy noclegowe oraz żłobek. W styczniu 1946 SKOS prowadziło 10 młodzieżowych kuchni, 11 powszechnych oraz 7 ognisk dziecięcych. W listopadzie 1947 liczba kuchni młodzieżowych wzrosła do 17, natomiast powszechnych zmniejszyła się do 5 placówek, wprowadzono też dożywianie młodzieży szkolnej. W 1948 SKOS kontynuował prowadzenie żłobka społecznego, obok 3 placówek pozostałych organizacji, łącznie obejmując opieką 171 dzieci. Z półkolonii skorzystało 1614 osób. W grudniu 1948 z punktów dożywiania SKOS korzystało łącznie 12 651, w tym 2791 osób pełnoletnich. Wraz z likwidacją CKOS w 1949 jego oddziały, w tym SKOS, zaprzestały działalności.

Źródła: M. Brenk, *Dożywianie ludności w kuchniach Stołecznego Komitetu Opieki Społecznej w latach 1945–1948* [w:] *Obrzeża społeczne Warszawy w latach 1945–1989*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza*, Warszawa 1985; J. Rutkiewicz, *Organizacja Opieki Społecznej w Warszawie*, „Opiekun Społeczny" 1947, nr 5–6; *Wykaz kuchen młodzieżowych Stołecznego Komitetu Opieki Społecznej w m-cu listopadzie 1946 roku*, „Opiekun Społeczny" 1946, nr 7–8; *Warszawa w liczbach 1947*, Warszawa 1947; *Warszawa w liczbach 1949*, Warszawa 1949; *Wykaz kuchen młodzieżowych Stołecznego Komitetu Opieki Społecznej w m-cu listopadzie 1946 roku*, „Opiekun Społeczny" 1946, nr 7–8.

[M. N.]

STOŁECZNY KOMITET POMOCY DZIECIOM I MŁODZIEŻY – organizacja dobroczynna i opiekuńcza założona w 1936 w Warszawie. Komitet powstał w wyniku przekształcenia Społecznego Komitetu Pomocy Doraźnej Dzieciom Szkolnym przy Radzie Szkolnej m.st. Warszawy. Celem działalności komitetu były: koordynacja prac, opracowanie wytycznych i wskazówek, podział obowiązków i środków organizacji pomocowych dla dzieci i młodzieży. Komitet udzielał pomocy materialnej, moralnej oraz zapewniał dzieciom i młodzieży opiekę w przedszkolach, szkołach i rodzinach. Od września 1936 rozpoczęto przejmowanie od Rady Szkolnej akcji społeczno-opiekuńczej. W styczniu 1937 działalność opiekuńcza była prowadzona przez Stołeczny Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży. W maju 1937 sekcje dożywiania dzieci przedszkolnych i młodocianych stały się samodzielnymi komisjami. Komisja dożywiania prowadziła działalność w szkołach publicznych powszechnych. Klasyfikowała małoletnich do dożywienia mlekiem i innymi produktami, udzielała też szkołom zasiłku na kupno obuwia, bielizny, odzieży, pomocy szkolnych, tranu. Od 1.03.1937 dożywianiem została objęta młodzież chodząca do szkół zawodowych oraz wieczorowych szkół powszechnych. Przeciętnie korzystało z tej formy wsparcia 1850 osób. W latach 1936–1937 komitet utworzył 130 świetlic, z pomocą innych stowarzyszeń otwarto kolejnych 5. Przeciętnie do świetlic chodziło 7823 dzieci. Dla zdolnej młodzieży z ubogich rodzin instytucja zwracała się do szkół średnich ogólnokształcących i szkół zawodowych o przydział miejsc ulgowych i bezpłatnych w szkołach. W sezonie letnim uruchomiono 9 punktów kolonijnych dla 1890 osób w różnych miejscowościach. Komitet prowadził półkolonie, w których w ciągu roku uczestniczyło 13 497 osób. We wrześniu 1939 komitet dołączył do **Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej**, w ramach którego od 1.10.1939 działał jako **Sekcja Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą**.

Źródła: B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945: Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej i warszawskie agendy Rady Głównej Opiekuńczej*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; *Statut stowarzyszenia „Stołeczny Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży"*, Warszawa 1936; *Stołeczny Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży. Sprawozdanie z działalności za czas od 1 września 1936 r. do 31 marca 1937 r. od 1 kwietnia do 31 sierpnia 1937 r.*, Warszawa 1936/1937; S. Tazbir, *Zbliżała się wojna…*, [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1944*, red. S. Tazbir, Warszawa 1975.

[B. P.]

STOŁECZNY KOMITET SAMOPOMOCY SPOŁECZNEJ – niezależna organizacja pomocowa z siedzibą w Warszawie zajmująca się niesie-

niem pomocy cywilnej ludności Warszawy w okresie II wojny światowej, w tym m.in. opieką nad rodziną, dziećmi i młodzieżą. Komitet powstał 5.09.1939 na zebraniu zwołanym przez Stefana Starzyńskiego. Prezydium SKSS przewodniczyli kolejno: Kazimierz Tyszka i Artur Śliwiński. W 1940 komitet dysponował 11 sekcjami m.in.: opieki nad wysiedlonymi i uchodźcami, zdrowia, kuchen, odzieżową oraz opieki nad dziećmi i młodzieżą, składającą się z 2 działów: ogólnego i opieki. W dziale opieki zorganizowano referaty: dożywiania, internatów i ognisk, półkolonijno-ogródkowy, opieki higieniczno-lekarskiej, żłobków, pomocy odzieżowej i obuwniczej, kolonii i wysyłki dzieci na wieś, rejestracyjno-kwalifikacyjny z kartoteką dzieci zaginionych. W okręgach SKSS działały okręgowe komisje opieki nad dzieckiem i młodzieżą. Tworzono punkty rozdzielcze obsługiwane m.in. przez członkinie Pogotowia Harcerek. Pomoc żywnościowa obejmowała wydawanie posiłków w kuchniach, ogniskach, internatach, żłobkach. W ramach działalności sekcji utworzono sieć punktów opiekuńczych, schronisk. Do marca 1941 funkcjonowało 199 ognisk, z których korzystało 13 tys. dzieci. Dążono do powołania autonomicznej służby sanitarnej SKSS, zachęcano do współpracy personel fachowy. Na łamach wydawanych czasopism udzielano praktycznych informacji dotyczących postępowania w razie znalezienia dziecka osieroconego lub zagubionego. Rodziny decydujące się wziąć pod opiekę dzieci sieroce mogły liczyć na wsparcie ze strony SKSS w formie pomocy pieniężnej, żywnościowej i odzieżowej. Organizacja udzielała pomocy także innym warszawskim zakładom opiekuńczym dla dzieci. Komitet został zlikwidowany 31.03.1941 decyzją Ludwiga Fishera. Zadania SKSS przekazano **Radzie Opiekuńczej Miejskiej Warszawa-Miasto**.

Źródła: Z. Beczkowicz, *Organy lokalne SKSS* [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1975; M. Brenk, *Źródła współczesnego wolontariatu w Polsce. Wpływ doświadczeń pracy ochotniczej minionych epok na kondycję dzisiejszego wolontariatu* „Praca Socjalna" 2021, nr 4; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1997; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1944*, Warszawa 1985; *Regulamin Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej*, Warszawa 1939; W. Szubert, *Wspomnienia o Departamencie Pracy i Opieki Społecznej Delegatury Rządu (1941–1944)*, „Przegląd Historyczny" 1989, nr 80/1; S. Tazbir, *Informacje o Stołecznym Komitecie Samopomocy Społecznej (SKSS)* [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1975; S. Tazbir, *Organizacja Sekcji Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą* [w:] *W obronie dzieci i młodzieży w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1975; *Ze Stołecznego Komitetu Samopomocy Społecznej*, „Kurier Warszawski" 1939, nr 255.

[M. N.]

STOWARZYSZENIE OPIEKI NAD NIEZATRUDNIONĄ MŁODZIEŻĄ – organizacja na rzecz wsparcia młodzieży zagrożonej bezrobociem powołana decyzją ministra opieki społecznej **Stefana Hubickiego** 17.11.1933. Powstała w warunkach utrzymującego się kryzysu na zrębach zakładanych od 1932 na Śląsku w ramach Obywatelskiej Służby Pracy tzw. drużyn roboczych. Miała na celu zapewnienie zatrudnienia bezrobotnej młodzieży, jak i inne działania wspierające wszechstronny rozwój należących do niej młodych ludzi. W ramach organizacji zakładano ośrodki i zespoły pracy, w których bezrobotna młodzież mogła pracować oraz doskonalić swoje kwalifikacje. Ośrodki zapewniały pomoc materialną, prowadziły działalność kulturalno-oświatową, zajęcia z zakresu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Na czele stowarzyszenia stał zarząd podporządkowany **Ministerstwu Opieki Społecznej**, w terenie działały tzw. ośrodki pracy, zwane też obozami pracy, gdzie junacy byli z reguły skoszarowani. W połowie 1934 stowarzyszenie przejęło drużyny robocze prowadzone przez Związek Strzelecki, rok później nastąpiło połączenie z ochotniczymi drużynami roboczymi działającymi na Śląsku. Rekrutację junaków podjęto w marcu 1934, w ciągu roku działało (pracowało) w kraju 58 drużyn roboczych zatrudnionych przede wszystkim przy regulacji i obwałowaniu rzek oraz robotach drogowych i kolejowych. Jesienią 1934 rozbudowano sieć ośrodków warsztatowych, których powstało kilkanaście. Obok nich utworzono 7 ośrodków rolnych mających wspierać drużyny. Łącznie

w ramach stowarzyszenia zatrudnienie znalazło 28,9 tys. junaków (w tym 1,3 tys. dziewcząt), wśród których większość stanowili mieszkańcy wsi i małych miasteczek. Junacy otrzymywali za swą pracę niewielkie wynagrodzenie. Środki na funkcjonowanie organizacji przeznaczały Ministerstwo Opieki Społecznej oraz **Fundusz Pracy**. 15.07.1935 stowarzyszenie zostało zlikwidowane, jego majątek przejął Funduszowi Pracy. We wrześniu drużyny junackie weszły do podporządkowanych Ministerstwu Spraw Wojskowych **Junackich Hufców Pracy**.

Źródła: K. Chylak, *Łagodzenie skutków bezrobocia wśród młodzieży w Polsce w latach 1933–1935. Działalność Stowarzyszenia Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku" 2012, t. X; P. Musioł, *Ochotnicze Drużyny Robocze*, Katowice 1937; E. Słabińska, *Ochotnicze drużyny robotnicze na terenie województwa kieleckiego w latach 1933–1935*, „Studia Kieleckie" 2004, nr 4; *Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą. Sprawozdanie z działalności w okresie od 17 listopada 1933 r. do 30 listopada 1935 r.*, Warszawa 1936; Z. Zaleski, *Bezrobocie a organizowanie opieki nad niezatrudnioną młodzieżą w Polsce*, Warszawa 1934.

[J. J.]

STOWARZYSZENIE POMOCY DZIECIOM NIEPEŁNOSPRAWNYM „KROK ZA KROKIEM" W ZAMOŚCIU – organizacja pomocowa zrzeszająca osoby z niepełnosprawnościami oraz ich opiekunów założona w 1990, od 4.11.2004 ze statusem organizacji pożytku publicznego. W 1992 stowarzyszenie otworzyło Ośrodek Rehabilitacyjno-Terapeutyczny dla Dzieci Niepełnosprawnych w Wojewódzkim Szpitalu Zespolonym w Zamościu (wydzielony ze szpitala w 2000). Utworzono w nim Zespół Niepublicznych Szkół Specjalnych „Krok za krokiem" (2011), Oddział Pobytu Dziennego, Zakład Fizjoterapii i Poradni Rehabilitacyjnej. Z ośrodka dziennie korzysta 170 osób. W 1992 powstało koło terenowe w Biłgoraju, w 2005 – w Hrubieszowie. W Biłgoraju utworzono Ośrodek Rehabilitacji i Terapii dla Dzieci Niepełnosprawnych (1993), Warsztat Terapii Zajęciowej (1999) oferujący zajęcia dla 45 osób (w pracowniach: poligraficznej, stolarskiej, rękodzieła artystycznego, ceramiki, środowiskowo-przyrodniczej, animacji kulturalnej, wikliniarskiej, gospodarstwa domowego, plastycznej i rehabilitacyjno-ruchowej), Niepubliczne Przedszkole Specjalne (2010) dla dzieci z zaburzeniami neurorozwojowymi, niepełnosprawnością intelektualną, sprzężoną, autyzmem. W nauczaniu wybrano metodę wieloprofilowego usprawnienia dzieci z wczesnym uszkodzeniem mózgu opracowaną przez węgierskiego lekarza i nauczyciela Andrása Pető. W nauczaniu dzieci niemówiących stosowano AAC – alternatywne i wspomagające metody komunikowania się. W Białobrzegach uruchomiono Centrum Aktywizacji Społecznej (2011), Środowiskowy Dom Samopomocy „Krok dalej" (2011). W 2017 organizacja podjęła współpracę z Instytutem Pető w Budapeszcie. W 2019 prowadziła akcję „Życie przez całe życie" – zbiórkę środków na budowę Rodzinnego Domu – Kompleksu Wspomaganego Mieszkalnictwa (budowa zakończona w 2022). W 2022 organizowano krótkoterminowe pobyty rodzin z Ukrainy z osobami niepełnosprawnymi z relokacją do miejsc docelowych (200 osób, wybudowano 2 miniosiedla kontenerowe składające się z 11 domków), pozyskiwano środki na pobyty dla niepełnosprawnych uchodźców.

Źródła: *Historia,* https://www.spdn.pl/pl/page/17/historia.html [dostęp: 20.09.2023]; *Podróż przez 30 lat „Krok za krokiem"!*, https://www.spdn.pl//media/uploads/attach/2021-04/175_folder-30-lat--trzy-strony-mala-wersja-.pdf [dostęp: 25.10.2023]; Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym „Krok za krokiem" w Zamościu, *Sprawozdanie merytoryczne z działalność organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Zamość 2023; *XX lat Stowarzyszenia Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym „Krok za krokiem" w Zamościu*, https://www.spdn.pl/media/uploads/attach/2021-05//340_folder-20-lat.pdf [dostęp: 20.09.2023].

[A. M.-S.]

STOWARZYSZENIE POMOCY MIESZKANIOWEJ DLA SIEROT W POZNANIU – organizacja wspierająca zaspokajanie potrzeb mieszka-

niowych dzieci osieroconych (biologicznie i społecznie) i osób niepełnosprawnych obejmująca wsparciem usamodzielniających się wychowanków różnych form pieczy zastępczej. Pierwsze nieformalne zebranie organizacyjne stowarzyszenia odbyło się 6.01.1981 z 18 założycielami w Baranowie, pierwsze zebranie walne zorganizowano 3.03.1981. Prezesem został Witold Bońkowski (do 1.03.2011), później Marian Panek. Stowarzyszenie zostało zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym 12.10.2000, status organizacji pożytku publicznego uzyskało 22.11.2004. Obok zaspokajania potrzeb mieszkaniowych do celów statutowych zaliczono również rehabilitację zawodową i społeczną, pomoc osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych (leczenie, rehabilitacja, zakup sprzętu) i głodującym dzieciom. Stowarzyszenie dofinansowywało zakupy mieszkań, kaucji mieszkaniowych, zapewniało pomoc w remoncie pomieszczeń i wyposażaniu. W latach 1981–1990 książeczki mieszkaniowe z wkładem na mieszkanie spółdzielcze typu M1 otrzymali usamodzielniani wychowankowie placówek opiekuńczych w kraju. Działania na rzecz osób niepełnosprawnych obejmowały wyposażenie w sprzęt rehabilitacyjny i ortopedyczny, niewidomym dzieciom nieodpłatnie przekazywano maszyny do pisania punkowego, dyktafony, lupy optyczne i elektroniczne, laski składane. Udzielano pomocy finansowej i rzeczowej w celu polepszenia warunków mieszkaniowych dzieci, rodzin ubogich lub niewydolnych. Pomoc kierowano do domów dziecka, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, placówek opiekuńczych, stowarzyszeń i osób indywidualnych. Pomoc przekazywano dwa razy w roku – z okazji Dnia Dziecka i Gwiazdki, w szczególnych sytuacjach – na bieżąco. W 2021 udzielono wsparcia 3 domom dziecka, hospicjum oraz osobom potrzebującym i niepełnosprawnym (zakup leków, urządzeń medycznych, finansowanie rehabilitacji), w 2022 – 3 domom dziecka, 2 ośrodkom wychowawczym i osobom indywidualnym, w 2023 – 2 domom dziecka i osieroconym dzieciom z Ukrainy.

Źródła: *Rys historyczny*, http://www.spmds.org.pl/index.php [dostęp:20.08.2023]; Stowarzyszenie Pomocy Mieszkaniowej dla Sierot, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Baranowo 2023; Stowarzyszenie Pomocy Mieszkaniowej dla Sierot, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2014*, Baranowo 2015; Stowarzyszenie Pomocy Mieszkaniowej dla Sierot, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Baranowo 2022.

[A. M.-S.]

STOWARZYSZENIE RODZIN I OPIEKUNÓW OSÓB Z ZESPOŁEM DOWNA „BARDZIEJ KOCHANI” – organizacja powstała w 2001 w Warszawie, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 4.01.2005. Statutowymi celami jej działalności są: propagowanie, koordynowanie inicjatyw związanych z poprawą sytuacji prawnej, ekonomicznej, edukacyjnej i kulturowej osób niepełnosprawnych intelektualnie i ich rodzin, upowszechnianie wiedzy o zespole Downa i o upośledzeniach umysłowych, tworzenie środowiska przyjaznego osobom z niepełnosprawnością intelektualną, pomoc rodzinom wychowującymi dzieci z zespołem Downa, rozwiązywanie ich problemów adaptacyjnych, medycznych, terapeutycznych. Stowarzyszenie wydawało kwartalnik „Bardziej Kochani” (od 1997), „Informator z myślą o Tobie” (od 2002) dla rodziców dzieci z zespołem Downa oraz poradniki *Jak pomóc? Dziecko z zespołem Downa – pierwsze dni* (2008), *Po pierwsze, nie ranić. Zasady przekazywania niepomyślnych diagnoz* (2009), *Zespół Downa. Dorosłość i medycyna* (2009). Od 2003 organizowało ogólnopolskie konferencje „Czas dla rodziców”, w których corocznie brało udział ok 300 osób. Organizowało kolonie i turnusy rehabilitacyjne, akcję „Lato w mieście”. Od 2005 prowadziło specjalistyczny punkt informacji wsparcia dla rodziców dzieci z zespołem Downa oraz telefon zaufania, z którego w 2020 skorzystało 965 osób, w 2022 – 1043 osoby. Oferowało również specjalistyczne konsultacje indywidualne, warsztaty dla rodzeństwa osób z zespołem Downa oraz wirtualne grupy wsparcia. Od 2015 prowadziło projekt „Pomocna dłoń” – model wsparcia w systemie mentorskim dla osób z zespołem Downa podejmujących zatrudnienie jako pomocnicy opiekunów w ośrodkach

opiekuńczych dla osób starszych. W 2019 wdrażało projekt „Klub Inteligencji Emocjonalnej" polegający na prowadzeniu zajęć (sportowych, plastycznych, teatralnych) i aktywności dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Organizowało turnusy w mieszkaniu treningowym w ramach programu „Czas dorastania" – w 2020 odbyło się 6 turnusów, w 2021 – 9, w 2022 – 8.

Źródła: Stowarzyszenie Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; Stowarzyszenie Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022; Stowarzyszenie Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Warszawa 2021; Stowarzyszenie Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2019*, Warszawa 2020.

[A. M.-S.]

STOWARZYSZENIE SOS WIOSKI DZIECIĘCE W POLSCE – organizacja pożytku publicznego utworzona w 1991 we współpracy z Międzynarodowym Stowarzyszeniem SOS Kinderdorf International i będąca jego członkiem zwyczajnym. Podstawowym zadaniem Stowarzyszenia SOS Wioski Dziecięce stała się pomoc dzieciom opuszczonym, osieroconym i zagrożonym utratą rodziców, ze szczególnym uwzględnieniem prowadzenia **Wiosek Dziecięcych SOS** i połączonych z ich funkcjonowaniem działań opiekuńczych. Stowarzyszenie objęło swym działaniem już istniejącą Wioskę Dziecięcą SOS w Biłgoraju, a także powstające z czasem tego typu placówki w Kraśniku, Siedlcach i Karlinie. Obok bezpośrednio związanej z wioskami dziecięcymi opieki zastępczej pod egidą stowarzyszenia rozwinięto również działania o charakterze profilaktycznym podejmowane w otoczeniu poszczególnych wiosek, jak też w placówkach założonych w Lublinie i Ustroniu (uzupełnieniem tamtejszej inicjatywy stał się uruchomiony w 2021 Program SOS Rodzinie w Brennej). W 2012 pod opieką stowarzyszenia znajdowało się 1270 dzieci, w 2016 – 1400 podopiecznych. W 2021 stowarzyszenie prowadziło 8 Programów umacniania rodziny „SOS Rodzinie" zapewniających wsparcie blisko 400 rodzinom zagrożonym rozpadem, dotkniętym bezrobociem i dysfunkcjami. Rodziny, które otoczono opieką, wychowywały łącznie 883 dzieci (pomagano 579 rodzinom). W ramach programów dzieci korzystały z opieki świetlicowej, a rodziny obejmowane były wsparciem pracowników socjalnych. Dla dzieci czasowo pozbawionych opieki stowarzyszenie organizowało rodzinne domy czasowego pobytu, zaś usamodzielnieniu młodzieży służyły młodzieżowe wspólnoty mieszkaniowe, domy młodzieży i mieszkania chronione. Obok wsparcia rodzin, dzieci i młodzieży stowarzyszenie angażowało się w działania rzecznicze, opiniując krajowe i europejskie regulacje związane z ochroną praw dzieci; podjęło również działania pomocowe (budowa studni i sanitariatów, promocja higieny, dożywianie) na rzecz dzieci w Zimbabwe i Kamerunie.

Źródła: W. Kowalski, *Wioski Dziecięce SOS – idea i zmiany*, Lublin 1918; J. Kuźma, *Wioski Dziecięce SOS jako środowiskowo-rodzinna forma opieki i wychowania dzieci osieroconych i opuszczonych* [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*, red. J. Kuźma, Kraków 2007; SOS Wioski Dziecięce, *O nas,* wioskisos.org [dostęp: 9.03.2023]; SOS Wioski Dziecięce, *Raport roczny 2021,* https://wioskisos.org/wp-content/uploads/2022/03/raport-roczny-2021.pdf [dostęp: 09.03.2023]; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978.

[J. J.]

STOWARZYSZENIE WIOSNA – polska organizacja charytatywna z siedzibą w Krakowie pośrednicząca w organizowaniu pomocy, działająca na rzecz współtworzenia społeczeństwa obywatelskiego i realizująca wiele projektów. Powstała w 2001 z inicjatywy ks. Jacka Stryczka, będącego prezesem stowarzyszenia do 2018. W latach 2001–2009 realizowała ogólnopolską akcję świątecznej pomocy

„Świąteczna Paczka", kontynuowaną od 2010 jako „**Szlachetna Paczka**". Od 2003 stowarzyszenie prowadzi „Akademię Przyszłości" stanowiącą całoroczny program indywidualnych zajęć edukacyjnych oraz rekreacyjnych dla dzieci i młodzieży, głównie z rodzin wieloproblemowych. Projekt tworzyły programy edukacyjne skierowane do dzieci ze szkół podstawowych i gimnazjów oraz ich opiekunów z **rodzinnych domów dziecka** i **rodzin zastępczych**: „Podzielmy się wiedzą" (do 2008); „Podaruj mi czas" (do 2009), w ramach których organizowano półkolonie oraz inne formy spędzania wolnego czasu; „Klucz do jutra" realizowany przy współpracy z Fundacją „Ernst &Young". Od 2004 Stowarzyszenie Wiosna jest organizacją pożytku publicznego. W latach 2008–2009 realizowało projekt „Wiosna liderów" dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych i studentów w wieku 16–25 lat. W 2010 ze stowarzyszeniem współpracowało ponad 7000 wolontariuszy „Super W.". W latach 2012–2013 realizowano projekt „I can do it!" mający na celu edukację finansową dzieci. W 2022 „Akademia Przyszłości" funkcjonowała w 249 szkołach w 101 miastach w Polsce. Pomocą i pracą systemową zostało objętych 1752 dzieci przy wsparciu 1629 wolontariuszy. W ramach „Szlachetnej Paczki" w 2022 zostały obdarowane 15 582 rodziny przez 472 829 darczyńców. Podczas „Weekendu Cudów" (25–26.06.2022) w ramach „Solidarnej Paczki" obdarowano 1119 rodzin uchodźczych z Ukrainy przy udziale 959 wolontariuszy. W 2023 wystartowała nowa edycja „Akademii Przyszłości" – „Wierzę w Ciebie, Dzieciaku".

Źródła: *„Akademia Przyszłości" pomaga w szkole i w życiu*, https://www.gov.pl/web/rodzina/akademia-przyszlosci-pomaga-w-szkole-i-w-zyciu [dostęp: 25.01.2024]; *Rozmowy o Akademii Przyszłości. Zarządza jednym z największych i najskuteczniejszym programów społecznych w Polsce – rozmowa z mena dżerką zarządzającą*, https://akademiaprzyszlosci.org.pl/blog/rozmowy-o-akademii-przyszlosci-katarzyna-dyka-janusz/ [dostęp: 25.01.2024]; Sprawozdania merytoryczne w latach 2004–2022; *Stowarzyszenie „Wiosna"*, https://www.wiosna.org.pl/ [dostęp: 25.01.2024]; *Wierzę w Ciebie, Dzieciaku – Właśnie wystartowała nowa edycja Akademii Przyszłości*, https://www.wiosna.org.pl/aktualnosci/wierze-w-ciebie-dzieciaku-wlasnie-wystartowala-nowa-edycja-akademii-przyszlosci/ [dostęp: 25.01.2024].

[M. N.]

STOWARZYSZENIE ZAKŁADÓW RZEMIEŚLNICZO-WYCHOWAWCZYCH PW. ŚW. JÓZEFA – organizacja oświatowo-charytatywna założona w 1921 przez Zgromadzenie Braci Sług Maryi w Polsce z siedzibą w Nowym Mieście nad Pilicą. Stowarzyszenie prowadziło warsztaty rzemieślnicze, szkoły, zakłady wychowawcze, domy opieki. Wychowanie odbywało się według wartości Kościoła rzymskokatolickiego. Stowarzyszenie utrzymywało się z dochodów pozyskiwanych z warsztatów szkolnych, gospodarstwa rolnego, ogrodu oraz dobrowolnych składek od osób i instytucji. Nie pobierano opłat od uczącej się młodzieży. Do internatu byli przyjmowani chłopcy w wieku od 7 lat, którzy nie mieli rodziców. Zapewniono im edukację w szkole powszechnej, dokształcającej oraz naukę rzemiosła. Kształceniem objęto także chłopców pochodzących spoza internatu i osoby dorosłe. W 1921 organizacja zapewniała opiekę 150 osobom. W Nowym Mieście nad Pilicą towarzystwo prowadziło zakład zamknięty dla chłopców od 8 do 18 roku życia. W końcu lat 20. w placówce przebywało 30 osób. W czasie II wojny światowej działalność organizacji została wstrzymana. W 1945 i 1946 podjęto próby ponownej rejestracji. Rozpoczęto odbudowę zniszczonych domów, wznowiono działalność warsztatów. Uruchomiono placówki zawodowe wraz z internatami w Nowym Mieście nad Pilicą, Włocławku, Lublinie, Białymstoku. Rozpoczęły w nich działalność warsztaty: krawieckie, szewskie, cholewkarskie, piekarskie, ogrodnicze, introligatorskie, stolarskie; młodzież w nich pracująca otrzymywała pensję. Placówki prowadziły zajęcia świetlicowe. Dla osób mających problemy w nauce zapewniono korepetycje. 12.08.1948 Zarząd Miejski m.st. Warszawy na polecenie Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego rozwiązał stowarzyszenie.

Źródła: *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; M. Ordon, *Represyjna polityka władz komunistycz-*

nych wobec Zgromadzenia Braci Sług Maryi Niepokalanej w okresie Polski Ludowej [w:] *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bara, P. Stanisz, Lublin 2001; B. Żabierek ZSNM, *Zgromadzenie Braci Sług Maryi Niepokalanej (Bracia św. Józefa) we Włocławku* „Studia Włocławskie" 2020, t. 22.

[B. P.]

STOWARZYSZENIE ZJEDNOCZONYCH ZIEMIANEK – organizacja kobieca założona z inicjatywy Marii z Jarocińskich Kleniewskiej. Oficjalnie działalność rozpoczęła 12.03.1907. Celem stowarzyszenia była aktywizacja ziemianek i pobudzenie ich do działania w życiu publicznym. Stowarzyszenie miało wychować samodzielną kobietę katoliczkę, perfekcyjną matkę, żonę, gospodynię oraz działaczkę społeczną. Postulowało przyznanie kobietom praw wyborczych. W 1918 przy stowarzyszeniu powstała organizacja Młode Ziemianki, która miała przygotowywać kandydatki do pracy w stowarzyszeniu. W 1924 powołano Sekcję Stowarzyszeń Młodzieży (przygotowywała kobiety do prowadzenia Stowarzyszeń Młodzieży) i Sekcję Oświatowo-Społeczną (przygotowanie instruktorek wiejskich do pracy z dziewczętami wraz z rozwinięciem kultury na wsi). W 1920 do stowarzyszenia należało 10 212 chłopskich członkiń zrzeszonych w 266 kołach gospodyń oraz ok. 3 tys. kobiet z dworów. W czasie wojny polsko-bolszewickiej organizacja zajmowała się opieką nad osobami poszkodowanymi w walkach. Od 1922 poprzez Sekcję Wychowania Przedszkolnego stowarzyszenie otaczało opieką dzieci do 6 roku życia. Przygotowywano je do uczęszczania do szkoły. W 1932 utworzono Radę Naczelną Ziemianek. Honorową przewodniczącą została Maria Kleniewska. W okresie dwudziestolecia międzywojennego skupiono się na działalności oświatowej i gospodarczej wśród kobiet mieszkających w miastach. Stowarzyszenie współpracowało z innymi organizacjami kobiecymi. Wydawało czasopismo „Ziemianka Polska". Organizacja zakończyła działalność w 1939.

Źródła: *Historja Koła Młodych Ziemianek*, „Ziemianka Polska" 1928, nr 23; E.M. Kostrzewska, *Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki… Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc, Warszawa 2009; E. M. Kostrzewska, *„Z Bogiem i Narodem". Drogi do polityki ziemianek z Królestwa Polskiego na początku XX w.* [w:] *Droga kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016.

[B. P.]

STUDIUM PRACY SPOŁECZNO-OŚWIATOWEJ WOLNEJ WSZECHNICY POLSKIEJ W WARSZAWIE – pierwsza w Polsce jednostka kształcąca pedagogów oraz pracowników społeczno-oświatowych na poziomie akademickim. Założona w 1925 przy Wydziale Pedagogicznym **Wolnej Wszechnicy Polskiej** z inicjatywy **Heleny Radlińskiej**. Studium kształciło pracowników społecznych na poziomie wyższym, w tym pedagogów społecznych i pracowników socjalnych. Propagowało pracę społeczną jako nową dziedzinę nauki z zastosowaniem praktycznym, przyczyniając się do rozwoju szkoły pedagogiki społecznej. Nauczano oświaty dorosłych, organizacji życia społecznego, bibliotekarstwa, opieki nad matką i dzieckiem. Nauka trwała od roku do dwóch lat. W grupie przedmiotów ogólnych znajdowały się: socjologia z socjografią, psychologia, pedagogika i dydaktyka, dzieje pracy kulturalnej, technika pracy umysłowej. W latach 1925–1935 studium ukończyło blisko 500 osób. Zakres nauczania obejmował specjalizacje: nauczyciela osób dorosłych, organizatora życia kulturalnego młodzieży i dorosłych, bibliotekarza, pracownika opieki nad matką i dzieckiem oraz młodzieżą. W 1937 w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie zorganizowano zjazd pedagogów społecznych połączony z jubileuszem 40-lecia pracy Heleny Radlińskiej. Od 1937 zwiększono okres kształcenia studentów do 4 lat. W 1939 Studium kształciło blisko 650 studentów. Po zakończeniu nauki absolwenci mogli zasilać kadry placówek państwowych, instytucji społecznych, organizacji kulturalnych, samorządów. Do 1945 uczelnia pozostawała pod kierownictwem Heleny Radliń-

skiej. W czasie II wojny światowej prowadziła tajne nauczanie. Po zakończeniu okupacji nie wznowiła działalności. Podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogów Społecznych w Warszawie 13–14.04.1957 podjęto próbę reaktywacji studium, która ostatecznie się nie powiodła. Kontynuatorem działań uczelni miało się stać założone w 1957 Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie.

Źródła: M. Brenk, *Od społecznika do profesjonalisty – ewolucja zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja" 2012, nr 2; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; W. Theiss, *Edukacja i zaangażowanie Sto lat pedagogiki społecznej w Polsce (1908–2008). Wprowadzenie*, „Pedagogika Społeczna" 2018, nr 2; W. Wyrobkowa-Pawłowska, *Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej* [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991.

[M. N.]

STYPENDIA SOCJALNE DLA UCZNIÓW – pomoc materialna udzielana uczniom w celu zmniejszenia różnic w dostępie do edukacji wynikających z trudnej sytuacji materialnej. Określone ustawą z 7.09.1991 o systemie oświaty. Stypendia przysługują uczniom szkoły podstawowej i średniej lub dorosłym (do czasu ukończenia kształcenia, nie dłużej niż do ukończenia 24. roku życia) znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej wynikającej z niskich dochodów na osobę w rodzinie, w szczególności gdy w niej występuje: bezrobocie, niepełnosprawność, ciężka lub długotrwała choroba, wielodzietność, brak umiejętności wypełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych, alkoholizm lub narkomania, także gdy rodzina jest niepełna lub wystąpiło w niej zdarzenie losowe. Stypendium może być udzielane w formie: całkowitego lub częściowego pokrycia kosztów udziału w zajęciach edukacyjnych, w tym wyrównawczych, wykraczających poza zajęcia realizowane w szkole w ramach planu nauczania (zajęcia dydaktyczne, językowe, artystyczne), a także udziału w zajęciach edukacyjnych realizowanych poza szkołą; pomocy rzeczowej o charakterze edukacyjnym, w tym w szczególności zakupu podręczników, sprzętu komputerowego, odzieży sportowej. Stypendium jest przyznawane na okres nie dłuższy niż od września do czerwca danego roku szkolnego, a w przypadku szkół dla dorosłych (kolegiów) od października do czerwca. Przyznaje je wójt, burmistrz lub prezydent miasta w drodze decyzji administracyjnej. Miesięczna wysokość dochodu na osobę w rodzinie ucznia nie może przekroczyć kwoty, o której mowa w art. 8 ust. 1 pkt 2 ustawy z 2004 o pomocy społecznej. W 2023 wysokość stypendium wypłacanego uczniowi wynosiła od 99,20 zł do 248,00 zł miesięcznie. Świadczenie mogło być wypłacone od 1 do 10 miesięcy w danym roku szkolnym. Dochód uprawniający do ubiegania się o stypendium szkolne wynosił 600 zł netto na osobę w rodzinie.

Źródła: I. Kowalska, *Finansowanie edukacji w paradygmacie ekonomii politycznej*, „Roczniki Nauk Rolniczych" 2009, seria G, t. 96, z. 4; I. Kowalska, *Nierówności społeczne w kontekście systemu finansowania pomocy materialnej dla uczniów*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2006, z. 9; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593; Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, DzU 2022, poz. 2230.

[A. M.-S.]

SUCHODOLSKI BOGDAN – ur. 27.12.1903 w Sosnowcu, zm. 2.10.1992 w Konstancinie; pedagog, historyk nauki i kultury. Skupiał się na wypracowaniu uniwersalnej teorii wychowania. Studiował historię literatury na Uniwersytecie Jagiellońskim (1921–1923) i filozofię na Uniwersytecie Warszawskim (1923–1925). Nauczyciel szkół średnich w Warszawie (1925–1936). Naczelnik Wydziału Naukowo-Programowego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1936–1938). Profesor nadzwyczajny pedagogiki na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (od 1938), profesor Uniwersytetu Warszawskiego (1946–1970). Dyrektor Zakładu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk (1958–1974). Zastępca sekretarza naukowego Polskiej Akademii Nauk (1965–1970). Przewodniczący Komitetu

Nauk Pedagogicznych PAN (1958–1974). Dyrektor Instytutu Nauk Pedagogicznych na Uniwersytecie Warszawskim (1958–1968). Przewodniczący **Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego** (od 1981). Od 20.12.1982 przewodniczący Narodowej Rady Kultury przy prezesie Rady Ministrów. Współautor raportu *Kierunki i treści ogólnego kształcenia człowieka* (1990) oraz raportu Edgara Faure'a *Oświata i wychowanie w toku przemian* (w wersji polskiej 1979). Współpracował z UNESCO i Biurem Wychowania w Genewie. Wiceprzewodniczący w Comparative Education Society in Europe (1964–1971) oraz Académie Internationale d'Histoire des Sciences (1968–1971). Współzałożyciel oraz przewodniczący Association Internationale des Sciences de l'Education (1969–1973). Doctor honoris causa kilku uniwersytetów: w Berlinie, Moskwie, Padwie, Opolu, Katowicach, Warszawie. Autor wielu prac z zakresu pedagogiki, w tym: *Wychowanie moralno-społeczne* (1936), *U podstaw materialistycznej teorii wychowania* (1957), *Uspołecznienie kultury* (1937), *O pedagogikę na miarę naszych czasów* (1958).

Źródła: C. Banach, *Profesor Bogdan Suchodolski – pedagog, filozof, „nauczyciel nauczycieli" (1903–1992)*, „Nowa Szkoła" 1993, nr 2; J. Szczepański, *Bogdan Suchodolski. Świat przez niego tworzony*, „Dziś" 1993, nr 3; J. Szmyd, *Bogdan Suchodolski (1903–1992)*, „Res Humanae" 1993, nr 3; K. Szmyd, *Suchodolski Bogdan (1903–1992), pseud. B.S. Jadźwing* [w:] *Polski słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, red. A. Meissner, W. Szulakiewicz, Toruń 2008; S. Tokarczyk, *Profesor Bogdan Suchodolski: życie i dzieło*, „Chowanna" 1993, t. 1; W. Wincławski, *Suchodolski Bogdan* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*. t. 4, Toruń 2011; I. Wojnar, *Bogdan Suchodolski 1903–1992*, „Nauka" 2003, nr 4; I. Wojnar, *Suchodolski Bogdan* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.

[M. N.]

SWEDISH RELIEF ORGANIZATION – wspierana przez rząd szwedzki organizacja koordynująca działania pomocowe szwedzkich organizacji charytatywnych zaangażowanych w działalność opiekuńczą w Polsce po II wojnie światowej. W jej skład wchodziły m.in. Swedish European Relief, Swedish Red Cross, Swedish Save the Children Save, Swedish Inomeuropeisk Mission, Polenhjalpen – Göteborg, Filadelfja Relief oraz Swedish Baptist Relief. Podstawową formą udzielanego wsparcia była pomoc medyczna zapoczątkowana przez władze szwedzkie jeszcze w 1944, gdy żywność, lekarstwa i środki czystości dostarczano najpierw do pozostającego pod okupacją niemiecką dystryktu krakowskiego, a w grudniu rząd szwedzki przekazał ponad 200 kg lekarstw do Moskwy na potrzeby Resortu Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. W latach 1946–1948 działania pomocowe dla Polski oparte zostały na opracowanym przez rząd szwedzki programie, w większości zrealizowanym. Działające w ramach Swedish Relief Organization instytucje pomocowe przekazywały Polsce sprzęt chirurgiczny, ekwipunek do operacji, protezy, aparaty Roentgena, kompletne wyposażenie dla 3 szpitali (Gdańsk, Łódź, Warszawa), częściowe dla kolejnych 47 placówek leczniczych (w tym 6 tys. łóżek), kilkadziesiąt pojazdów mechanicznych, wyposażenie biurowe dla Akademii Medycznej w Gdańsku, podręczniki akademickie. Swedish Red Cross zapewniał aprowizację dla dziecięcego prewentorium w Rabce, a w dawnym szpitalu niemieckim w Dzierżąźnie zorganizował prewentorium dla 600 dzieci, które w 1947 przekazał **Polskiemu Czerwonemu Krzyżowi**. Swedish Save the Children zorganizowała i prowadziła żłobek w Warszawie, obóz dla dzieci na Mazurach oraz akcję comiesięcznego przesyłania paczek w „Foster Parents" dla 800 polskich sierot. Łączna wartość przekazanej Polsce pomocy, w dużej mierze kierowanej do dzieci, sięgnęła 11 mln dolarów.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach*

1945–1950, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 11.

[J. J.]

SYSTEM HARCERSKI W WYCHOWANIU ZAKŁADOWYM – system wychowawczy stosowany w zakładach opieki całkowitej, w którym wykorzystywano harcerskie metody pracy wychowawczej. Metody pracy harcerskiej realizowane były zarówno przez całe zakłady, jak i pojedynczych wychowawców. Szczególną rolę w adaptacji metod harcerskich do wychowania w zakładach zamkniętych odegrał **Aleksander Kamiński**. Stosował je w Centralnym Ośrodku Harcerskim w Nierodzimiu, a następnie w Górkach Wielkich. Metoda opierała się na tzw. systemie szóstkowym. Była to najmniejsza jednostka organizacyjna (kierowana przez szóstkowego). Dwie do czterech szóstek łączyły się w gromadę lub drużynę, którą opiekował się wychowawca-instruktor. W pracy wychowawczej szczególną rolę przypisywano aktywności ruchowej. Zdobywano, wzorem harcerskim, liczne sprawności. Akcentowano podmiotowość wychowanka. Obowiązywała również ceremonia i obrzędowość harcerska. W pracy wychowawczej z wykorzystaniem metod harcerskich korzystano również z innych praktyk wychowawczych, jak choćby **Janusza Korczaka** (lista spraw). Na poziomie ideowym obowiązywała świeckość. W zakresie nauczania w duchu myśli A. Kamińskiego wprowadzano do edukacji wybrane formy pracy harcerskiej, tj. gry, zabawy, sprawności, system grupowy, atmosferę harcerską. Dążono do integracji środowiska. Metoda harcerska przyczyniała się do nabywania umiejętności podporządkowania się normom społecznym, akcentowała samowychowanie, samokształcenie, zdrową rywalizację i potrzebę doskonalenia się. System podlegał krytyce, zwłaszcza w zakresie niebezpieczeństwa przekształcenia go w bezwzględnie działający zakład koszarowy.

Źródła: K. Czajkowski, *System wychowania zakładowego i zakładowej myśli pedagogicznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1963, nr 3; A. Kamiński, *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 1948; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; B. Śliwerski, *Harcerstwo – fundamentem mojego pedagogicznego zaangażowania*, „Nowa Szkoła" 2010, nr 7; M. Walczak, *Aleksander Kamiński, twórca metody wychowania harcerskiego* [w:] *Myśl pedagogiczna Aleksandra Kamińskiego*, red. E.T. Woźniakowa, Jelenia Góra 1986.

[K. Ch.]

SYSTEM KLASZTORNY OPIEKI NAD DZIECKIEM – klasyczny system wychowawczy ukształtowany w XVIII i I poł. XIX wieku. System podlegał stałej ewolucji, jednak zasadnicze jego cechy zmieniały się niezwykle wolno. Do głównych jego wyznaczników należy zaliczyć: religijne treści wychowania (celem wychowania jest ukształtowanie człowieka głęboko wierzącego i odpornego na propagandę antyreligijną); stałe i częste uczestnictwo w praktykach religijnych; zachowanie znacznego dystansu między wychowawcą a wychowankiem; kształtowanie takich cech, jak pobożność, skromność, pracowitość, posłuszeństwo; małe zainteresowanie przygotowaniem zawodowym (z czasem nastąpiła wyraźna zmiana nastawienia). System stosowany był powszechnie w zakładach prowadzonych przez zakony (niekiedy wybrane elementy), a także w zakładach świeckich, zwłaszcza należących do towarzystw opiekuńczych. Wychowanie realizowano z uwzględnieniem podziału na płeć: chłopcy w zakonach męskich, dziewczęta w żeńskich. Stosowano wychowanie z uwzględnieniem tradycyjnych ról męskich i kobiecych, co też znajdowało wyraz w treści i organizacji nauczania. Nauka szkolna obejmowała naukę czytania, pisania, liczenie w zakresie czterech podstawowych działań i wiadomości z religii. Nadto dziewczęta uczono tzw. robót kobiecych: szycia, haftu, prania, prasowania, chłopców zaś prac uznawanych za męskie. Chłopców w wieku 10–12 lat oddawano na naukę zawodu do rzemiosła, a dziewczęta w wieku 16–17 na służbę do domów prywatnych. Dzieci były izolowane od instytucji świeckich, bez nadzoru nie opuszczały placówek. Wzrost potrzeb opiekuńczych w II poł. XIX wieku skutkował zwiększaniem liczby placówek i ich lokowaniem również poza murami klasztorów, skutkiem czego został zainicjowany proces

reformy systemu. Osłabła izolacja od środowiska społecznego, tworzono odrębne szkoły dla młodszych dzieci. System podlegał wymiernej krytyce znawców nowoczesnych metod wychowania. Podkreślano jego małą skuteczność i nieadekwatność do zmieniającego się otoczenia społecznego.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; E. Bartkowiak, *Formacje zakonne wobec problemu dzieci pozbawionych opieki w Polsce w latach 1918–1939*, Zielona Góra 2009; E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce,* „Wychowanie w Rodzinie" 2011, t. 2; Z. Dąbrowski, F. Kulpiński, *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, Olsztyn 2000; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM KOSZAROWY OPIEKI NAD DZIECKIEM – system wychowawczy oparty na metodach wzorowanych na wojskowych. Jako całość stosowany był rzadko, powszechnie wykorzystywano jego wybrane elementy. System zakładał podział wychowanków na grupy według płci i wieku (każdą opiekował się wychowawca). Wychowankowie stale funkcjonowali razem, całą grupą spali, jedli, uczestniczyli w określonych zajęciach. Nie przewidywano zajęć indywidualnych. Podstawą organizacji życia w zakładzie był rozkład dnia, z góry ustalony, skrupulatnie realizowany (podobnie jak rozkłady tygodnia, miesiąca i roku). Komunikacja w grupie była scentralizowana, punktem centralnym był wychowawca. W związku z grupową realizacją zadań praca odbywała się w tempie uczestnika najwolniej wykonującego zadania. Poszczególne zajęcia realizowane były w ściśle określonym i jednakowym dla wszystkich czasie (np. odrabianie lekcji). Stosowano jednakowe lub bardzo podobne ubrania, zwłaszcza odświętne. Pokoje mieszkalne (sypialnie) były duże, obejmujące całą grupę, nierzadko nawet 50-osobowe (łóżka ustawione w szeregi, jednakowe, tak samo nakryte). Sypialnia była przeznaczona jedynie do snu. W trakcie dnia była zamykana, a grupa uczestniczyła w wyznaczonych rytmem dnia zajęciach. W systemie tym kładziono nacisk na posłuszeństwo, ład, porządek, czystość i higienę. Istotnym środkiem oddziaływania był system kar (w tym kar cielesnych). Wychowankowie znajdowali się pod ścisłym i stałym nadzorem wychowawców. Ograniczano również kontakty z rodzicami i krewnymi. System koszarowy podlegał zdecydowanej krytyce jako szkodliwy i rzucający cień na inne formy wychowania zakładowego. Podkreślano sztuczność warunków życia, szablonowość rozkładu dnia oraz niemożność budowania naturalnych więzi społecznych między wychowankiem a środowiskiem społecznym, a co za tym, idzie ryzyko bezradności wychowanków.

Źródła: J.C. Babicki, *Istota wychowania*, „Wychowawca" 1929, nr l–2; J.C. Babicki, *Opieka nad dzieckiem w rodzinach zastępczych*, „Praca i Opieka Społeczna" 1934, nr 4; J.C. Babicki, *Umieszczanie dzieci w rodzinach zastępczych,* „Życie Dziecka" 1935, nr 7–8; E. Bartkowiak, *Formacje zakonne wobec problemu dzieci pozbawionych opieki w Polsce w latach 1918–1939*, Zielona Góra 2009; E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, t. 2; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM KS. BRONISŁAWA MARKIEWICZA OPIEKI NAD DZIECKIEM – zmodyfikowany przez ks. **Bronisława Markiewicza** salezjański system wychowawczy. Markiewicz w 1867 otrzymał święcenia kapłańskie, w 1886 wstąpił do zakonu salezjanów. W 1892, jako proboszcz we wsi Miejsce (później Miejsce Piastowe), zapewnił opiekę pierwszemu chłopcu. Założony przez niego zakład filialny istniał w Pawlikowicach pod Krakowem, później utworzono Zakład Ogrodniczy św. Józefa w Krakowie (ul. Karmelicka 66), w Berteszowie pod Lwowem, w Dziatkowicach (woj. nowogródzkie) i Truskawcu (woj. lwowskie). Broni-

sław Markiewicz założył Zgromadzenie Świętego Michała Archanioła (michaelici), które prowadziło zakłady. Wydawano w nim własne pismo „Powściągliwość i Praca". System opierał się na wychowaniu poprzez pracę, a celem było ukształtowanie wychowanka charakteryzującego się zdrowiem fizycznym, psychicznym, wesołym usposobieniem, cierpliwością, roztropnością, wytrwałością, sprawnością, zaradnością, roztropnością, umiejętnościami radzenia sobie w trudnych sytuacjach. W mniejszym stopniu stawiano na zdobycie konkretnego zawodu, a bardziej na zbudowanie zaangażowania w pracę w ogólności. W zakładach wychowawczych opiekę sprawowano nad dziećmi w wieku od 12 do 17 lat. Organizacja zakładu przypominała klasztor o sprawnej organizacji i twardej regule. Warunki życia w zakładach były trudne. Dużo i ciężko pracowano. Obowiązywał nakaz milczenia. Wychowankowie byli skromnie żywieni i ubierani. Posiłki spożywano w grupach razem z wychowawcami, zaczynały i kończyły się modlitwą. Wychowywano w duchu katolickim, w odporności na propagandę antyreligijną. Celem kształcenia było wychowanie robotnika o cechach pożądanych przez pracodawcę. Ocenia się, że założenia te realizowano z dużą skutecznością. Koncepcja nie była jednak rozpowszechniona, w szczególności wskutek bardzo wysokich wymogów stawianych wychowawcom.

Źródło: C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; S.P. Maciątek, *Żywot ks. Bronisława Markiewicza, założyciela zakładów wychowawczych dla sierót i opuszczonej młodzieży*, Kraków 1934; W. Michałka, *Ksiądz Bronisław Markiewicz*, Londyn 1959; W. Pochmara, *Azyl Pawlikowicki w latach 1903–1918*, Mysłowice 1970; R. Stojecka-Zuber, *Założenia systemu wychowawczego ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, nr 11; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZY ROBOTNICZEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ DZIECI – system wychowawczy realizujący wychowanie dzieci oparty na ideologii socjalistycznej, przeznaczony głównie dla dzieci ze środowisk robotniczych. Organizacja zapoczątkowała swoją działalność w 1919 jako **Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim** przy Centralnym Komitecie Polskiej Partii Socjalistycznej. W 1926, nawiązawszy kontakt z pokrewnymi organizacjami działającymi w Krakowie, Tarnowie, Lwowie i Białej, utworzono **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Organizowano świeckie placówki opiekuńczo-wychowawcze i edukacyjne, w szczególności dla dzieci i całych rodzin ze środowisk robotniczych (podkreślano znaczenie budowania poczucia przynależności do klasy robotniczej). Metodą wychowawczą był samorząd dziecięcy, na który składały się: ogólne zebranie wychowanków, „sejm" złożony z wybieralnych delegatów (delegat reprezentował 5 wychowanków), sąd koleżeński oraz „gospodarze" sprawujący władzę wychowawczą (wybierani na zebraniach ogólnych). W pracy wychowawczej kładziono nacisk na kształtowanie umiejętności pracy grupowej, logicznego i krytycznego myślenia, poszanowania dla innych przekonań oraz równości. Dzieci uczestniczyły w pracach placówki, samodzielnie sprzątając czy pomagając w przygotowaniu posiłków. Towarzystwo prowadziło dwa zakłady: Dom Dziecka im. H. Dłuskiej w Aninie oraz Dom Dziecka w Warszawie. Zakłady były koedukacyjne. Miały opinię ośrodków prowadzonych na wysokim poziomie. Mimo to obowiązujące w nich zasady nie rozpowszechniły się. Barierą były brak środków finansowych na tworzenie nowych placówek. W 1928 w Warszawie otwarto bursę dla chłopców. Organizowano też ogniska, przedszkola, świetlice i szkoły. Powiązania z RTPD miał dom wychowawczy dla dzieci więźniów politycznych prowadzony w Kole (ul. Bankowa).

Źródła: Ł. Kabzińska, *Dziecko jako przedmiot poszukiwań badawczych w myśli pedagogicznej przełomu XIX/XX wieku* [w:] *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne*, t. 2, red. K. Jakubiak, W. Jamrożek, Bydgoszcz 2002; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; M. Kuzańska-Obrączkowa, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towa-*

rzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowania placówek, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Łódź 2020; *Społeczne wychowanie dziecka robotniczego w Polsce 1919–1928*, Warszawa 1929; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM RODZINKOWY JÓZEFA CZESŁAWA BABICKIEGO – system wychowawczy mający na celu wyeliminowanie szkodliwych skutków wychowania w zakładach organizowanych na wzór koszar. **Józef Czesław Babicki** jako teoretyk i praktyk wychowania opiekuńczego w okresie międzywojennym starał się udowodnić, że dziecko powinno wychowywać się w rodzinie, a zakład opiekuńczy to ostateczność. Punktem wyjścia był tzw. system kwaterunkowy. Organizacja pracy wychowawczej opierała się na małych grupach dzieci dzielonych według kryterium płci i wieku na tzw. kwatery. Grupa liczyła 6–10 wychowanków, konkretnej płci, ale zróżnicowanych wiekowo. Wzorowano się tu na rodzinie i dążono do wykształcenia silnych związków emocjonalnych między członkami kwatery oraz postaw opiekuńczych zwłaszcza u starczych wychowanków skierowanych na młodszych jej członków. Kwatera posiadała własną sypialnię, służącą jednocześnie za pokój do odrabiania lekcji, miejsce przechowywania rzeczy i spędzania wolnego czasu. Grupa kierowana była przez jednego ze starszych jej członków (wychowawca ograniczał się do dyskretnego wspierania, starano się nie kierować grupą). System był krytykowany za nadużywanie pozycji przez starszego kierującego grupą. Pojawiały się sytuacje, w których starszy rozstrzygał trudne problemy czy spory, nie mając odpowiedniego przygotowania pedagogicznego. System ewoluował w kierunku rodzinkowego. Grupa dzieci w różnym wieku od 15 do 20 wychowanków otrzymywała w zakładzie wyodrębnione mieszkanie. Tam spędzała większość czasu. Rolę starszego pełniła starsza wychowanka (funkcja „mateczki"). W nowej wersji cele systemu kwaterunkowego były łatwiej osiągalne. „Mateczki" zbierały się na cotygodniowe spotkanie, co było przejawem samorządnej władzy w zakładzie wychowawczym. System rodzinkowy, ze względu na swoją odmienność, nowatorskość i trudności we wdrażaniu zasad nie upowszechnił się. Realizowany był w zakładach w Pruszkowie, Warszawie i Łodzi.

Źródła: J.C. Babicki, *Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych. Założenia teoretyczne*, cz. 1, Warszawa 1929; B. Marzec, *Poglądy Józefa Czesława Babickiego na wychowanie*, „Prace Naukowe. Pedagogika" 1994, t. 5; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; F. Kulpiński, *Józef Babicki. Życie, działalność, dorobek pedagogiczny*, Lublin 1986; *Pedagogika opiekuńcza Józefa Czesława Babickiego. Pisma wybrane*, red. A. Kamiński, F. Kulpiński, Z. Skalska, Warszawa 1980; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM SALEZJAŃSKI OPIEKI NAD DZIECKIEM – system wychowawczy wynikający z doświadczeń pracy opiekuńczej i wychowawczej św. Jana Bosco (1815–1898). System nie bazował na określonej doktrynie teoretycznej, wywodził się praktyki ks. Jana Bosco. Opierał się na autorytecie wychowawcy przyjmującego rolę przewodnika będącego jednocześnie członkiem grupy. Charakterystyczną cechą tego modelu było skrócenie, a nawet likwidacja dystansu między wychowawcą a pozostałymi członkami grupy. Stosowano tzw. nadzór zapobiegawczy celem przeciwdziałania tworzeniu się w grupie postaw buntowniczych. Drugą cechą systemu był nacisk na kształcenie i przygotowanie zawodowe wychowanków. Salezjanie organizowali przy zakładach placówki edukacyjne zawodowe i średnie ogólnokształcące na wysokim poziomie. Wysokie wymagania kwalifikacyjne stawiano nauczycielom. Wartością cenioną i propagowaną była praca (środek awansu społecznego). Unikano stosowania twardej dyscypliny. Otwierano się na elementy rozrywki, sportu, turystyki. System oceniany był jako skuteczny wychowawczo, jednak nie upowszechnił się, choć jego elementy poja-

wiały się w innych zakładach niż ośrodki prowadzone przez salezjanów. Podstawowymi barierami były wysokie wymagania wobec personelu (w tym bardzo wysokie zaangażowanie w pracę wychowawczą) oraz koszty. Poszczególne placówki z dużymi problemami radziły sobie w zapewnieniu wychowankom wymaganego ubioru, wyżywienia i pomocy szkolnych. System podlegał również krytyce jako możliwy do przekształcenia w system policyjno-szpiegowski, izolujący od otoczenia i nieprzygotowujący do samodzielnego życia. Na ziemiach polskich realizowany był od 1900. Pierwszy zakład założono w Oświęcimiu, następnie powstawały kolejne placówki w Daszowie, dwie w Przemyślu, w Kielcach, w Różanym Stoku pod Grodnem, w Lądzie w woj. łódzkim, w Aleksandrowie Kujawskim, w Antonowie w woj. poznańskim, Warszawie, Łodzi. W 1939 działało 11 tego typu zakładów wychowawczych.

Źródło: *75 lat działalności salezjanów w Polsce. Księga pamiątkowa*, red. R. Popowski, S. Wilk, M. Lewko, Łódź–Kraków 1974; Ł. Kalisz, *Pedagogika salezjańska w trosce o integralne wychowanie człowieka* [w:] *Dziecko w historii. Sytuacja dziecka w odrodzonym państwie polskim*, red. E.J. Kryńska, A. Suplicka, Ł. Kalisz, Białystok 2020; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; J. Niewęgłowski, *Wychowawczo-społeczna działalność salezjanów w Polsce w latach 1898–1989*, Warszawa 2011; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM WYCHOWANIA RODZINNEGO JANUSZA KORCZAKA – oryginalny system wychowawczy wywodzący się z praktyki wychowawczej **Janusza Korczaka**. Inspirował on działalność i doradzał w zakładzie dla dzieci żydowskich **„Dom Sierot"** żydowskiego towarzystwa Pomoc dla Sierot (kierowanym przez **Marię Falską**) oraz w bezwyznaniowym zakładzie **„Nasz Dom"** na Bielanach (kierowanym przez **Stefanię Wilczyńską**). Systemem Korczaka prowadzony był także V Miejski Dom Wychowawczy im. Stefana Żeromskiego w Łodzi. System nie zawierał żadnych celów religijnych i nie był wyprowadzony z określonych, z góry założonych celów. Wypływał z obserwacji dzieci i ich potrzeb fizycznych i psychicznych. Był zmienny i elastyczny. System składał się z instytucji opartych na zasadzie samorządności i samowychowaniu realizowanym wieloma metodami i narzędziami, w tym niepoślednią rolę odgrywał sąd koleżeński składający się z 5 losowo wybieranych wychowanków. Do sądu można było podać zarówno wychowanków, jak i wychowawców. Dziesięcioosobowa, wybierana rada samorządowa, uzupełniona o wychowawcę, rozpatrywała problemy natury ogólnej wynikające z wyroków sądu. Istniały też: system określający status członka zakładu w postaci kwalifikacji obywatelskich (towarzysz, mieszkaniec, obojętny mieszkaniec, uciążliwy przybysz) oraz sąd rehabilitacyjny umożliwiający powrót na właściwą drogę. W zakładach prowadzono Gazetę, Kalendarz-Wspomnienia, Kalendarz-Kronikę, wykaz „Dziękuję – przepraszam", listę wczesnego wstawania i szereg innych, które stale podlegały ocenie. System był silnie sformalizowany, wymagał ogromnego nakładu pracy i dobrej organizacji. Ówcześnie był też krytykowany, zwłaszcza zasada, że dzieci mają nie tylko obowiązki, ale i prawa, i to porównywalne z prawami dorosłych, czym wykraczał poza utarte schematy wychowawcze. Janusz Korczak wprowadził do opieki nad dziećmi naukowe metody obserwacji i eksperymentu.

Źródło: E. Bartkowiak, *Wychowanie w rodzinie według Janusza Korczaka*, „Wychowanie w Rodzinie" 2013, t. VII; M. Chymuk, *Janusz Korczak. Dziecko i wychowawca*, Kraków 1995; M. Jaworski, *Janusz Korczak*, Warszawa 1977; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; *Myśl pedagogiczna Janusza Korczaka. Nowe źródła*, red. M. Falkowska, Warszawa 1983; J. Olczak-Ronikier, *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011; B. Śliwerski, *Pedagogika Janusza Korczaka* [w:] *Pedagogika*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2004; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SYSTEM WYCHOWANIA RODZINNEGO KAZIMIERZA JEŻEWSKIEGO – system tzw. **gniazd sierocych** i **wiosek kościuszkowskich** oparty na podstawowym założeniu, że naturalnym i najwłaściwszym środowiskiem wychowawczym dla dzieci jest rodzina. **Kazimierz Jeżewski** uważał, że dla dzieci osieroconych należy tworzyć rodziny zastępcze. Miał przekonanie, że opieka nad sierotami zawsze cierpi na brak środków finansowych, należy zatem szukać najbardziej efektywnych pod tym względem form organizacyjnych. Wskazywał, że kryteria te spełnia gospodarstwo rolne (o pow. od 15 do 30 ha). Jednostka taka miała być zakupiona i wyposażona, a następnie przekazana w ręce opiekunów-gospodarzy. Powodzenie przedsięwzięcia zależało od odpowiedniego doboru tych ostatnich, którym przydawano konkretnych praw, ale i od których oczekiwano wypełniania określonych obowiązków. System opierał się na założeniu pozytywnego oddziaływania pracy w wychowaniu i szkodliwości filantropii. W gospodarstwie pracować mieli rodzice, ich dzieci własne, dzieci przybrane i ewentualni pomocnicy. Dzieci miały być w różnym wieku, tak by wspólnota ta przypominała rodzinę naturalną. Praca na własne utrzymanie miała wzmacniać wśród wychowanków poczucie godności i podnosić samoocenę. Istotnym elementem wychowania było szkolenie zawodowe. Rozpoczynane po ukończeniu szkoły powszechnej lub gimnazjum, realizowane było poza gniazdem, co jednak nie oznaczało zerwania z nim więzi, bowiem wychowankowie mogli odwiedzać gniazdo czy przebywać w nim w okresie wakacji. Pomoc na szkolenie przyznawana była w postaci stypendium zwrotnego (na 15 lat), nie pokrywało ono wszystkich potrzeb, wychowanek musiał je uzupełnić własną pracą. Więzi z gniazdem podtrzymywano także po usamodzielnieniu się wychowanków, w tym celu założono stowarzyszenie (Związek Gnieździarzy) i wydawano czasopismo („Gnieździak"). Gniazda sieroce miały łączyć się w tzw. wioski kościuszkowskie, które oprócz opieki i wykształcenia miały promieniować na lokalne środowisko jako tzw. wzorcowe i być przykładem dla okolicznych rolników.

Źródło: B. Cichy, *Życie i działalność społeczno-pedagogiczna Kazimierza Jeżewskiego* [w:] *Pedagogika czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; K. Jeżewski, *Wioski sieroce*, Warszawa 1946; *Kazimierz Jeżewski: system wychowawczy. Materiały z sesji pedagogicznej 19 II 1968 r.*, red. K. Czajkowski, Warszawa 1969; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; J. Lachowicz, *Koncepcja pracy opiekuńczo-wychowawczej w ujęciu K. Jeżewskiego* [w:] *Pedagogika społeczna*, red. S. Kawula, Toruń 2003; Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.

[K. Ch.]

SZCZAWIŃSKA MARIA – ur. 6.08.1901 w Warcie, zm. 5.05.1985 w Warszawie; nauczycielka, działaczka społeczna. Absolwentka Seminarium Nauczycielskiego (1924). Współorganizatorka koła młodzieży wiejskiej w Rożdżałach. Pełniła funkcję kierowniczki 2-klasowej szkoły powszechnej w Starościnie. Przewodnicząca ogniska gminnego Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Samoklęskach (1924–1928). Słuchaczka **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie** (1925–1927). Delegowana z ramienia Związku Spółdzielni Spożywców RP jako instruktorka ds. propagandy i wychowania do Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Łodzi (1926), następnie kuratorka spółdzielni uczniowskiej Wydziału Społeczno-Wychowawczego Związku Spółdzielni Spożywców RP w Warszawie (1927). Instruktorka oświaty pozaszkolnej w Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego (od 1928). Członek Zarządu Głównego **Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici"** (1928, 1933–1937). Kierowała pracami Sekcji Młodzieży Dorastającej (do 1937). Współredaktorka dodatku „Nowizna Wiciowa" do dziecięcego tygodnika „Wici" (1934) oraz dodatku Wydziału Kobiecego PSL „Głos Matki" (1948–1949). Podczas niemieckiej okupacji, działając w konspiracji, przyczyniła się do opracowania dodatku dla dzieci „Biedronka. Wiadomości do opowiadania naszym dzieciom", dołączanego do czasopisma „Żywia". Współorganizatorka Ludowego Związku Kobiet (1942). Inicjatorka utworzenia Listowej Uczelni Kobiecej, kształtującej członkinie związku. Kierowała działalnością Zielonego Krzyża, organizując

szkolenia dla sanitariuszek. Autorka lub współautorka poradników: *Na straży zdrowia wsi. Poradnik dla chcących podnieść zdrowotność swojej wsi* (1958), *Dbaj o siebie. Praktyczny poradnik zachowania zdrowia i urody dla kobiet żyjących na wsi* (1961, 1966, 1970).

Źródła: J. Gmitruk, *Maria Szczawińska (1901–1985)* [w:] *W kręgu historii, politologii i edukacji*, red. Z. Karpus, G. Radomski, M. Strzelecki, Toruń 2012; J. Gmitruk, *Szczawińska Maria* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVII, 2010–2011; J. Jarowiecki, *Prasa polska w latach 1939–1945* [w:] *Prasa polska w latach 1939–1945*, red. J. Łojek, Warszawa 1980; A. Kołodziejczyk, *Kobiety w politycznym ruchu ludowym w latach 1918–1939* [w:] *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, Warszawa 1996; T. Kuczyński, A. Zieliński, *Akademicka młodzież ludowa w Warszawie* [w:] *Akademicka młodzież ludowa w II Rzeczypospolitej*, red. S. Malawski, Warszawa 1974; E. Podgórska, *Sprawy wychowania i oświaty w konspiracyjnej prasie Ludowego Związku Kobiet* [w:] *Studia z dziejów ruchu ludowego 1969*, red. J.R. Szaflik, Warszawa 1969; M. Szczawińska, *Związek Ludowy Kobiet*, „Chłopski Sztandar" 1945, nr 1.

[M. N.]

SZCZEPIENIA DZIECI I MŁODZIEŻY – podanie szczepionki przeciw chorobie zakaźnej w celu sztucznego uodpornienia przeciwko tej chorobie. Szczepienia ochronne mają długą tradycję, sięgającą X wieku (Chiny, Indie). W Europie metody stosowane w Chinach czy Indiach wprowadzono w XVIII wieku. Rozwój medycyny w kolejnych dziesięcioleciach umożliwił upowszechnienie stosowania szczepionek. W Polsce walka z chorobami zakaźnymi rozpoczęła się wraz z organizacją **Ministerstwa Zdrowia Publicznego** (1918). Opublikowano wówczas ustawę o przymusowym szczepieniu ochronnym przeciwko ospie (19.07.1919), zasadniczą ustawę sanitarną (19.07.1919) oraz ustawę w przedmiocie zwalczania chorób zakaźnych oraz innych występujących nagminnie (25.07.1919). W 1935 ujednolicono przepisy (ustawa o zapobieganiu chorobom zakaźnym i ich zwalczaniu), co umożliwiło prowadzenie planowej akcji. Liczba szczepień ochronnych wyniosła (łącznie): w 1935 – 3,08 mln, w 1936 – 3,25 mln, w 1937 – 3,27 mln, w 1938 – 3,86 mln. Do 1960 szczepienia ochronne dzieci, młodzieży (także dorosłych) były realizowane w systemie akcyjnym. Najbardziej dotkliwe były choroby występujące u dzieci i młodzieży, m.in.: gruźlica, jaglica, choroby weneryczne, tyfus plamisty, dur brzuszny. Akcje realizowano zwykle w skupiskach miejskich. Po II wojnie szczepiono przeciwko durowi brzusznemu (dzieci od lat 5 i dorosłych, zaszczepiono 3,3 mln ludności). Od 1951 szczepiono dzieci w wieku 2–6 miesięcy życia (i w 7 roku życia) przeciwko ospie prawdziwej. W Łodzi i Poznaniu szczepiono dzieci przeciwko błonicy. W latach 1949–1951 masowo szczepiono na gruźlicę. Powszechny obowiązek szczepienia przeciwko ospie czarnej wprowadzono w 1951. W latach 60. XX wieku wprowadzono Program Szczepień Ochronnych, w którym wyróżniono szczepienia obowiązkowe i zalecane. W ramach szczepień obowiązkowych wyróżniona została kategoria dla dzieci i młodzieży i uformowana w kalendarz szczepień. Program Szczepień Ochronnych współcześnie publikowany i aktualizowany jest corocznie przez Główny Inspektorat Sanitarny.

Źródło: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej*, Warszawa 1939; M. Gołofit-Szymczak, R.L. Górny, *Szczepienia ochronne w Polsce*, „Bezpieczeństwo Pracy" 2021, nr 7; Mały rocznik statystyczny 1938, Warszawa 1939; A. Pająk, B. Królak-Olejnik, *Polski kalendarz szczepień ochronnych – wczoraj, dziś, jutro*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne" 2015, nr 5; J. Sadowka, *Zwalczanie ostrych chorób zakaźnych w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939)*, „Przegląd Epidemiologiczny" 1997, t. 51, nr 3; Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, DzU 2016, poz. 1866.

[K. Ch.]

SZEBEKO JÓZEFA – ur. 2.11.1859 w Bokowojach, zm. 4.08.1945 w Głogowcu; działaczka społeczna, tłumaczka, polityk. W 1887 wyjechała do Warszawy, gdzie pracowała jako tłumacz książek. Autorka przekładów: *Dziecię nieszczęścia*, *O poezji polskiej w XIX stuleciu. Trzy odczyty*, *Odwiedziny*, *Pani Föus*. Tłumaczyła z języka francuskiego, norweskiego i duńskiego. Członek Towarzystwa Polsko-

-Duńskiego. W 1892 opublikowała obyczajową powieść *Życie syzyfowe* opisującą realia egzystencji ludności wiejskiej. Aktywnie udzielała się w akcjach dobroczynnych. Była członkiem zarządu **Towarzystwa Kolonii Letnich w Warszawie** (1882). Celem organizacji było umożliwienie ubogim dzieciom wyjazdu na wczasy do miejscowości leczniczych. W 1908 została kierowniczką szkoły powszechnej założonej i finansowanej przez Karola Rosego. Placówka mieściła się przy ul. Hożej w Warszawie, uczęszczało do niej ok. 200 dzieci. W 1914 Józefa Szebeko ewakuowała się do Mohylewa. Tam została wiceprzewodniczącą Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny. Ponadto pełniła role kuratora ochronki dla dzieci uchodźców z ziem polskich. W 1918 została współzałożycielką i przewodniczącą (do 1921) **Narodowej Organizacji Kobiet**. W 1919 rozpoczęła pracę jako urzędnik Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Redaktor „Rzeczypospolitej". W 1922 wybrana na senatora z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Działaczka Związku-Ludowo-Narodowego, następnie Stronnictwa Narodowego. Była sekretarzem senackiej komisji oświaty i kultury. Założycielka i przewodnicząca Rady Narodowej Polek, kierowniczka sekcji emigracyjnej (do 1930). Działaczka stowarzyszenia Opieka Polska nad Rodakami na Obczyźnie, uczestniczka konferencji towarzystw zajmujących się opieką nad emigrantami z Polski 11.01.1927. Propagatorka katolicko-narodowego wychowania młodzieży szkolnej. 2.02.1930 była przewodniczącą wiecu w obronie religijnego wychowania dzieci i zachowania kultury chrześcijańskiej.

Źródła: K. Jóźwik, *Narodowczynie z Bogiem i Ojczyzną. Kim były endeckie posłanki w II RP?*, https://klubjagiellonski.pl/2018/12/29/narodowczynie-z-bogiem-i-ojczyzna-kim-byly-endeckie-poslanki-w-ii-rp/ [dostęp: 26.05.2023]; M. Kondracka, *Obywatelki i panie domu – życiowe role pierwszych polskich parlamentarzystek* [w:] *Procesy socjalizacji w Drugiej Rzeczpospolitej 1914–1939*, red. A. Landau-Czajka, K. Sierakowska, Warszawa 2013; *Kronika*, „Szkoła" 1927, z. 1; J. Mysiakówna-Muszyńska, *Kobiety niepokorne, czyli o liderkach Narodowej Organizacji Kobiet. Szkic do portretu zbiorowego działaczek Narodowej Demokracji (1919–1929),* „Polish Biographical Studies" 2017, nr 5; I. Pannenkówna, *Ś. P. Józefa Szebeko. Wspomnienie pośmiertne*, „Tygodnik Warszawski" 1946, nr 49; *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928; J. Szebeko, *Życie Syzyfowe,* Warszawa 1892; *Statut Stowarzyszenia Narodowa Organizacja Kobiet*, Warszawa 1921; *Statut Towarzystwa Kolonji Letnich im. Hipolita Wawelberga dla dzieci polskich bez różnicy wyznania w Warszawie*, Warszawa 1931; P.M. Żukowski, *Szebeko Józefa (Józefina)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVII, Wrocław 2010–2011.

[A. H.]

SZEMIŃSKA ALINA – ur. 12.09.1907 w Warszawie, zm. 14.02.1986 w Warszawie; psycholog, pedagog, teoretyk metodologiczny. Studiowała psychologię dziecka na Uniwersytecie w Berlinie (od 1926) oraz w Instytucie Nauk Pedagogicznych im. J.J. Rousseau na Uniwersytecie w Genewie (od 1928), gdzie została asystentką (1932–1939). Uczestniczyła w badaniach prowadzonych przez Jeana Piageta nad rozwojem pojęcia liczby i pojęć geometrycznych u dzieci. Współautorka pracy *La Genèse du nombre chez l'enfant* (1941) dotyczącej genezy pojęcia liczby u dziecka. Po powrocie do Polski (1939) prowadziła tajne nauczanie, wykładając na Wyższych Kursach Nauczycielskich. Współpracowała z Międzynarodowym Czerwonym Krzyżem. Aresztowana i więziona na Pawiaku. Przebywała w obozie koncentracyjnym Auschwitz (1943–1945). Po zakończeniu działań wojennych zorganizowała Poradnię Psychologiczną przy Pogotowiu Opiekuńczym oraz Poradnię dla Dzieci Przedszkolnych przy Sekcji Wychowania Przedszkolnego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Uczestniczka Kongresu Dziecka w Genewie poświęconego dzieciom jako ofiarom wojny (1945). Wykładowca w Instytucie Pedagogiki w Warszawie (od 1947) i kierownik Zakładu Psychologii (od 1952). Zastępca profesora i starszy wykładowca psychologii rozwojowej w Katedrze Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas konferencji w Oslo wystąpiła z referatem *Ewolucja procesu myślenia: możliwości zastosowania wyników badań w praktyce pedagogicznej* (1962). Zaproszona przez J. Piageta do działalności w Międzynarodowym Centrum Epistemologii

Genetycznej w Genewie. Autorka metody badania dojrzałości szkolnej, zawartej w pracy zbiorowej *Zapisy do klasy pierwszej szkoły podstawowej* (1969). Zaangażowana w działalność **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** i Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.

Źródła: *Alina Szemińska*, http://psych.uw.edu.pl/onas/historia/alina-szeminska/ [dostęp: 8.02.2023]; A. Gołąb, *Alina Szemińska. Niedoceniona odkrywczyni* [w:] S. Volkmann-Raue, H.E. Lück, *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, Sopot 2015; A. Gurycka, *Moi nauczyciele zawodu*, „Psychologa Wychowania" 1986, nr 3; M.J. Ratcliff, R. Tau, *A window on the theatre of micro-interactions. the Polish psychologist Alina Szemińska at the Internationl Centre of Genetic Epistemology, 1967–1972*, „Revista de Historia de la Psicología" 2021, nr 2; S.T. Sroka, *Szemińska Alina* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVIII, Warszawa–Kraków 2012; A. Szemińska, *Próba analizy psychologicznej myśli dziecka na terenie arytmetyki*, „Polskie Archiwum Psychologji" 1935, nr 6; *Szemińska Alina*, http://www.nekrologibaza.pl/zmarly/281965 [dostęp: 8.02.2023]; A. Szemińska, *Rozwój pojęć matematycznych u dziecka* [w:] *Nauczanie początkowe matematyki*, red. Z. Semadeni, t. 1, Warszawa 1981.

[M. N.]

SZENAJCH WŁADYSŁAW – ur. 13.05.1879 w Warszawie, zm. 23.10.1964 w Warszawie; lekarz pediatra, organizator służby zdrowia. Pionier pediatrii społeczno-zapobiegawczej. Studiował na Wydziale Lekarskim Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1903). Ordynator w Szpitalu dla Dzieci Anny-Marii w Łodzi (od 1906), naczelny lekarz (1910–1913). Współtworzył miejsca przeznaczone do zapewnienia opieki nad dziećmi. Uczestnik prac nad organizacją placówek **Kropla Mleka**. Zaangażowany w działalność Polskiego Towarzystwa Higienicznego oraz Towarzystwa Krzewienia Oświaty. Ordynator warszawskiego Szpitala im. Karola i Marii (1913–1953). Profesor Uniwersytetu Warszawskiego (1929), profesor Akademii Medycznej w Warszawie (1951). Naczelnik Wydziału Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką w Ministerstwie Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy w rządzie Rady Regencyjnej (od 1917), później kierownik jej Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej (1918). Inicjator wprowadzenia przepisów prawnych dotyczących zabezpieczenia praw dziecka, w tym nieślubnego. Udzielał się w Polskim Towarzystwie Pediatrycznym, Towarzystwie Medycyny Społecznej, Polskim Towarzystwie Szpitalnictwa i Izbie Lekarskiej. Członek **Komisji Ratowania Dzieci** oraz **Centralnej Komisji Ratowania Dzieci**. Prezes zarządu Fundacji Warszawskiej Szkoły Pielęgniarstwa (od 1936). Założyciel Polskiego Towarzystwa Szpitalnictwa. Współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Medycyny Społecznej oraz Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. Prezes Izby Lekarskiej Warszawsko-Białostockiej. Wchodził w skład Naczelnej Izby Lekarskiej V kadencji (1935–1939). Po wojnie stał na czele Oddziału Pediatrycznego należącego do warszawskiej Akademii Medycznej Szpitala Klinicznego nr 3. Autor publikacji m.in.: *Porównawcza statystyka urodzeń i śmiertelności wśród ludności ubogiej chrześcijańskiej i żydowskiej w Warszawie i Łodzi* (1916), *Rady dla matek o karmieniu i pielęgnowaniu niemowląt* (1916), *Zasady organizacji opieki nad dziećmi* (1927), *Przysięga i przykazanie Hipokratesowe* (1931), *Główne etapy rozwoju pediatrii* (1965).

Źródła: J. Bogdanowicz, *Władysław Szenajch jako klinicysta*, „Pediatria Polska" 1965, nr 5; Z. Lejmbach, *Władysław Szenajch jako organizator i twórca pediatrii społecznej*, „Pediatria Polska" 1965, nr 5; Z. Lejmbach, *Życie Władysława Szenajcha* [w:] *Władysław Szenajch. Życie i praca*, red. Z. Lejmbach, Warszawa 1976; J. Rutkiewicz, *Prof. Władysław Szenajch, honorowy członek Polskiego Towarzystwa Szpitalnictwa*, „Szpitalnictwo Polskie" 1965, nr 1; M. Schmidt-Pospuła, *Szenajch Władysław* [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, red. W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski, Warszawa 2016; S.T. Sroka, *Szenajch Władysław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 48, Warszawa–Kraków 2012; A. Środka, *Władysław Szenajch (13 V 1879 Warszawa – 23 X 1964 Warszawa)*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny" 1959, t. 52; *Z Naczelnej Izby Lekarskiej (kadencja V. 1935–1939)*, „Lekarz Polski" 1935, nr 7–8.

[M. N.]

SZKOLNICTWO SPECJALNE – system placówek edukacyjnych, opiekuńczych i wychowaw-

czych dla dzieci z dysfunkcjami fizycznymi i umysłowymi. U progu II Rzeczypospolitej na szkolnictwo specjalne składało się jedynie kilka zakładów dla dzieci głuchoniemych, niewidomych i przestępczych. Do najstarszych należały instytuty dla głuchoniemych w Warszawie, Lwowie i Poznaniu i niewidomych w Warszawie, Lwowie i Wolsztynie. Głównymi trudnościami w rozwoju były: wysokie koszty kształcenia, brak odpowiedniej infrastruktury lokalowej oraz wykwalifikowanych nauczycieli i wychowawców. Prace nad zmianą tego stanu rozpoczęto od kształcenia kadr, tworząc: Państwowy Instytut Fonetyczny im. Jana Siestrzyńskiego w Warszawie (dyrektor **Tytus Benni**) oraz Państwowe Seminarium Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (**Maria Grzegorzewska**). Od 1922 połączono je w **Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej**. Szkoły specjalne były zakładami publicznymi i prywatnymi, z czasem udział placówek prywatnych malał. W 1918/1919 istniało 7 szkół dla głuchoniemych (461 uczniów), 4 dla niewidomych (127). W 1929/1930 odpowiednio: 16 (1149) oraz 5 (294), w 1938/1939 – 15 dla głuchoniemych (1383), a rok wcześniej – 8 dla niewidomych (678). W zakładach dla dzieci niewidomych działały też szkoły zawodowe, szkoła muzyczna, kursy gimnazjalne. Szkolnictwo dla dzieci upośledzonych umysłowo obejmowało w 1918/1919 – 5 szkół (856 dzieci), w 1938/1939 – 74 placówki i 9200 dzieci. Po II wojnie światowej zwiększyła się liczba placówek oraz nastąpił proces ich różnicowania na typy, a co za tym idzie, obejmowania stopniowo różnych grupy dzieci upośledzonych. Początkowo organizowano szkoły w zakładach leczniczych dla dzieci przewlekle chorych. W 1959 powstała pierwsza placówka dla dzieci niepełnosprawnych fizycznie. Nadal istniały szkoły dla dzieci głuchoniemych i niewidzących, organizowano równolegle odrębne placówki dla dzieci niedowidzących i niedosłyszących. W 1972 osiągnięto stan 572 placówek podstawowych (87 250 uczniów), 636 oddziałów przy podstawówkach (10 050), 123 szkół zawodowych (12 320), jednego technikum (190).

Źródła: M. Balcerek, *Dzieje opieki nad dzieckiem ze szczególnym uwzględnieniem kształcenia upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1978; M. Balcerek, *Rozwój szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce okresu międzywojennego*, „Rozprawy Dziejów Oświaty" 1969, nr 12; *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauerberg, Warszawa 1990; M. Grzegorzewska, *Szkolnictwo specjalne*, Wilno 1938; J. Kulbaka, *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Warszawa 2012; S. Mauersberg, *Opieka nad dzieckiem i szkolnictwo specjalne* [w:] *Historia wychowania*, t. 1, red. J. Miąso, Warszawa 1980; S. Mauesberg, *Rozwój oświaty w Polsce Ludowej* [w:] *Historia wychowania*, t. 1, red. J. Miąso, Warszawa 1980.

[K. Ch.]

„Szkoła" – czasopismo oświatowe, założone w 1868 na zebraniu ok. 200 nauczycieli we Lwowie. Przewodniczącym zjazdu był Antoni Małecki. W trakcie obrad wydano uchwałę powołującą czasopismo. Wydawcą był Karol Wild. Pismo ukazywało się w latach 1868–1939. Było przeznaczone dla nauczycieli szkół ludowych. Przez pierwszy rok wychodziło jako miesięcznik. W kolejnych latach było tygodnikiem, a od 1909 ponownie miesięcznikiem. W pierwszych latach działalności organ **Rady Szkolnej Krajowej**. Pierwszym redaktorem był Karol Maszkowski. Od 1870 periodyk był nadzorowany przez Towarzystwo Pedagogiczne. Reprezentował główne poglądy organizacji. Od 1869 do 1870 ukazywał się „Dodatek do Szkoły" redagowany przez Bronisława Trzaskowskiego. Był poświęcony sprawom szkolnictwa średniego. Na łamach czasopisma publikowano artykuły dotyczące ustawodawstwa, spraw materialnych nauczycieli, idei pedagogicznych, dydaktyki przedmiotowej, kwestii naukowych, recenzje oraz nekrologii. Poruszano kwestie narodowe, co miało na celu powiązanie uczniów i ich rodziców z narodem polskim. Propagowano walkę z analfabetyzmem, miłość do ojczyzny. Przedstawiano poglądy dotyczące samokształcenia oraz relacje z przebiegu konferencji pedagogicznych. W periodyku poruszano kwestię opieki nad dziećmi. Wychowanie młodego pokolenia miało przyczynić się do zapewnienia stabilnej przyszłości narodowi polskiemu. W czasopiśmie pisali autorzy o różnych poglądach politycznych. Od 1907 należało do **Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego**.

Po 1918 czasopismo zmieniło swój charakter. W 1921 wprowadzono dodatek „Opieka szkolna i pozaszkolna młodzieży". Od 1922 skupiło się na sprawach opieki, wychowania dzieci i funkcjonowaniu szkolnictwa powszechnego. Od 1925 stało się organem pedagogicznym Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Prezentowało zasady pedagogiki chrześcijańskiej. W 1936 stało się dodatkiem do „Nauczyciela Polskiego", z zachowaniem odrębności.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Problemy pedagogiczne na łamach „Szkoły" w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1971, R. 14, nr 2; J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008; J. Jarowiecki, B. Góra, *Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym. Próba bibliografii*, Kraków 1994; G. Michalski, *Działalność Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Szkół Powszechnych 1921–1939*, Łódź 2001; A. Świątek, *Problem patriotycznego wychowania ludu na łamach lwowskiej „Szkoły" w czasach autonomii galicyjskiej* [w:] *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010; A. Wałęga, *Galicyjska „Szkoła" jako przykład czasopisma pedagogicznego okresu zaborów*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2013, t. 24, z. 421.

[B. P.]

SZLACHETNA PACZKA – projekt społeczny realizowany od 2001 przez **Stowarzyszenie Wiosna** z siedzibą w Krakowie. Polega na przekazywaniu bezpośredniej pomocy osobom potrzebującym (starszym i osamotnionym, rodzinom wielodzietnym, poszkodowanym w wyniku nieszczęśliwego wypadku, chorym lub z niepełnoprawnościami). Wolontariusze poszukują rodzin dotkniętych biedą, a informacje o potrzebach zamieszczają w anonimowej bazie internetowej. Darczyńcy wybierają rodzinę, dla której przygotowują paczkę. Jedną paczkę przeważnie przygotowuje średnio 30 osób. Od czerwca do października trwa rekrutacja i szkolenie wolontariuszy, od sierpnia do listopada – przyjmowanie zgłoszeń o potrzebujących rodzinach i osobach samotnych, od września do listopada wolontariusze odwiedzają zgłoszone osoby i podejmują decyzje o formie pomocy, w listopadzie i grudniu darczyńcy wybierają rodziny i przygotowują paczki. W połowie grudnia w „Weekend Cudów" darczyńcy dostarczają przygotowane paczki do magazynów, a następnie wolontariusze przekazują je do rodzin. Formy pomocy Szlachetnej Paczki: przygotowanie wybranej paczki, wpłata jednorazowa lub regularna, zbiórka na portalach społecznościowych, przekazanie 1% podatku, wolontariat, wsparcie finansowe Akademii Przyszłości organizującej zajęcia dla dzieci z indywidualnym tutorem rozwijającym poczucie ich własnej wartości; Ślub Pełen Miłości (zbiórka pieniędzy w czasie ślubu). Kampania Szlachetnej Paczki pt. „Szlachetny projekt filmowy" otrzymała nagrodę główną w konkursie Kampania Społeczna Roku 2015 w kategorii kampanii organizacji pozarządowych. W 2011 obdarowano 11 884 rodziny (52 036 osób), w akcji wzięło udział 7200 wolontariuszy i 148 550 darczyńców, w 2020 – 14 016 rodzin, 11 242 wolontariuszy i 330 807 darczyńców, w 2021 – 17 010 rodzin, 12 840 wolontariuszy, 528 075 darczyńców.

Źródła: A. Krygier-Łączkowska, *Projekt Szlachetna Paczka – słowa klucze. Od przygotowania paczek dla ubogich rodzin do wizji społeczeństwa*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza" 2017, nr 24; *O paczce*, https://www.szlachetnapaczka.pl/o-paczce/ [dostęp: 31.07.2023]; *Szlachetna Paczka, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Kraków 2022; *Szlachetna Paczka, Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Kraków 2021.

[A. M.-S.]

SZPITAL ŚW. LUDWIKA W KRAKOWIE – pierwszy szpital dziecięcy w Krakowie, otwarty 1.05.1876 z inicjatywy prezesa Krakowskiego Towarzystwa Lekarskiego prof. Macieja Leona Jakubowskiego, który był dyrektorem szpitala do 1907. Była to trzecia na terenie ziem polskich, po Lwowie i Warszawie, placówka szpitalna zamkniętego lecznictwa dziecięcego. Fundusze na założenie szpitala zbierano za pośrednictwem powstałego w 1872 Towarzystwa Opieki Szpitalnej dla Dzieci w Krakowie. Protektorką stowarzyszenia była Marcelina Czartoryska. Ofiarodawcami byli m.in. M. Czarto-

ryska, prof. Jakubowski, Albin Dunajewski, Jan Matejko, Zygmunt hr. Pusłowski. Szpital stanowił kolebkę polskiej pediatrii. W 1882 liczba łóżek, którymi dysponował, wyniosła 100. Oddział dla noworodków i niemowląt otwarto w 1889. Liczył 20 miejsc. Rok później powstała przychodnia. W 1896 dobudowano pawilon z kuchnią i pralnią. Finalnie w placówce funkcjonowało 5 oddziałów: niemowlęcy, zakaźny, rezerwowy, kliniki dziecięcej oraz chirurgiczny. W okresie 25 lat od założenia szpitala leczono tam 24 210 dzieci, w tym 3286 niemowląt, udzielono 88 068 porad w przychodni. W 1895 wprowadzono seroterapię. Ponadto przy szpitalu funkcjonowała Kolonia Leczniczej dla Dzieci Skrofulicznych w Rabce. Najważniejszymi osiągnięciami w dziedzinie medycyny dziecięcej były: wprowadzenie szczepień przeciwko ospie, zastosowanie tracheotomii w dławcu i błonicy (1878) oraz intubacji (1890), leczenie błonicy z użyciem surowicy (1894), nardzeniowe podawanie surowicy w przypadku tężca, wprowadzenie do diagnostyki zapalenia opon mózgowo-rdzeniowych metody nakłucia lędźwiowego, badania dotyczące biegunki niemowlęcej, a także pasteryzacji mleka. Szpital prowadził też badania nad rozwojem psychicznym dziecka. W 1908 dyrektorem placówki został Ksawery Lewkowicz. W latach 1918–1939 nastąpił znaczący rozwój lecznicy, powstały nowe pracownie: radiologiczna, elektrokardiograficzna, histologiczna, bakteriologiczna i biochemiczna. Otwarto także poradnię dla zdrowego dziecka. Szpital kontynuował swoją działalność w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu; po 1989 powrócił do tradycyjnej nazwy i funkcjonuje jako Wojewódzki Specjalistyczny Szpital Dziecięcy im. św. Ludwika.

Źródła: *Kliniki i zakłady teoretyczne Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w krakowskiej dzielnicy Wesoła. Gmachy i ludzie*, red. P. Franaszek, Kraków 2016; *Kraków: Szpital im. św. Ludwika ma 140 lat i niezwykłą historię*, https://www.rynek-zdrowia.pl/Po-godzinach/Krakow-szpital-im-sw-Ludwika-ma-140-lat-i-niezwykla-historie,165256,10.html [dostęp: 2.04.2023]; *Powstanie i historia Szpitala Dziecięcego św. Ludwika w Krakowie*, https://www.dzieciecyszpital.pl/pl/krakow/historia [dostęp: 2.04.2023]; *Uniwersytecki Szpital Dziecięcy w Krakowie ma 50 lat*, https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C407671%2Cuniwersytecki-szpital-dzieciecy-w-krakowie-ma-50-lat.html [dostęp: 2.04.2023]; L. Wachholz, *Szpitale krakowskie 1220-1920*, t. 2, Kraków 1921–1924.

[A. H.]

SZPITAL ŚW. ZOFII WE LWOWIE – pierwszy szpital pediatryczny powstały na ziemiach polskich, jeden z pierwszych w Europie, utworzony w 1845 we Lwowie. W chwili otwarcia wyposażony był w 12 łóżek. Pieczę nad chorymi sprawowały siostry szarytki. Szpital przyjmował dzieci do 12 roku życia. W 1855 dzięki wsparciu finansowemu Jadwigi z Zamojskich Sapieżyny zgromadzono fundusze na rozbudowę gmachu. W 1858 szpital został przeniesiony do nowego budynku, gdzie opiekę sprawowały nad nim siostry ze Zgromadzenia Opatrzności Bożej. Zarządzał nim Komitet Towarzystwa Szpitalika Dziecięcego pod wezwaniem św. Zofii. Nowy gmach znajdował się na rogu ul. Nowy Świat i św. Teresy. W 1863 pełnił funkcję szpitala dla rannych powstańców styczniowych. W 1876 towarzystwo podpisało umowę ze Szpitalem Krajowym, na mocy której przyjmowano małych pacjentów ze szpitala powszechnego do Szpitala św. Zofii. Od 1877 przyjmowano wszystkie dzieci, które wymagały hospitalizacji w szpitalach krajowych. W tym roku również podjęto decyzję o kolejnej przeprowadzce. Na ten cel zakupiono działkę od braci Wojtyńskich przy ul. Łyczakowskiej. W 1880 ukończono budowę pawilonu szpitala dziecięcego, który znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie Szpitala Krajowego. Był podzielony na oddział wewnętrzny i chirurgiczny, został wyposażony w 4 sale z 9 łóżkami w każdej, pralnię i prasowalnię. Ponadto posiadał dostęp do sieci wodociągowej i kanalizacji oraz centralne ogrzewanie, a także własny ogród. W 1886 nastąpiło kolejne powiększenie szpitala, dodatkowo wybudowano w ogrodzie pawilon z 26 łóżkami. Powstały również sale dwułóżkowe dla zamożniejszych podopiecznych. Liczba łóżek wzrosła do 110. Od 1894 szpital był miejscem praktyk studentów medycyny z Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza. W latach 1906–1909 wybudowano klinikę chorób dzie-

cięcych Uniwersytetu Lwowskiego na terenach należących do Szpitala św. Zofii. 19.10. 1908 na mocy uchwały Sejmu Krajowego został przyłączony do Szpitala Krajowego.

Źródła: P. Franaszek, *Krajowy Szpital Powszechny we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2000, z. 127; P. Franaszek, *Zdrowie publiczne w Galicji w dobie autonomii. Wybrane problemy*, Kraków 2002; M. Gołębiowska, *Historia szpitala Anny Marii dla dzieci w Łodzi*, „Przegląd Pediatryczny" 2008, nr 3; A. Marek, *Szpitale dziecięce w Europie*, „Medycyna Nowożytna" 2006, nr 13.

[A. H.]

SZPITALE PEDIATRYCZNE NA ZIEMIACH POLSKICH W XIX WIEKU – początki rozwoju pediatrii na ziemiach polskich związane były z powstaniem oddziału pediatrycznego w Szpitalu św. Łazarza w Krakowie w 1833. Jego twórcą był Maciej Brodowicz. W 1837 powstał szpital dziecięcy we Wrocławiu. Znajdował się w prywatnym mieszkaniu i posiadał 3 łóżka. Po zmianie lokalizacji w 1855 ich liczba wzrosła do 24. Pierwszy samodzielny szpital dla dzieci na ziemiach polskich powstał w 1845 we Lwowie. Był to **Szpital św. Zofii**. W chwili otwarcia posiadał 12 łóżek. U schyłku XIX wieku wyposażony był w ponad 100 łóżek, w 1908 został przyłączony do Szpitala Krajowego. W 1850 powstał szpital w Szczecinie. W 1869 z inicjatywy dra Antoniego Sikorskiego i kół dobroczynnych utworzono warszawski szpital dla dzieci. W 1873 uzyskał plac pod budowę gmachu od Aleksandry Potockiej, obiekt ukończono w 1875. Posiadał 56 łóżek, kuchnię szpitalną, kaplicę i salę dla rekonwalescentów. Trzecim polskim szpitalem pediatrycznym był **Szpital św. Ludwika w Krakowie** otwarty w 1876 z inicjatywy Macieja Leona Jakubowskiego oraz dzięki zbiórkom Towarzystwa Opieki Szpitalnej dla Dzieci w Krakowie. Nazywany kolebką polskiej pediatrii, posiadał 5 oddziałów: niemowlęcy, zakaźny, rezerwowy, oddział kliniki dziecięcej oraz chirurgiczny. Do końca XIX wieku leczono tam 24 210 dzieci, w tym 3286 niemowląt, oraz udzielono 88 068 porad w przychodni. W 1895 wprowadzono seroterapię. W 1877 w Poznaniu utworzono 12-łóżkowy dziecięcy Szpital św. Józefa, założony przez dra Ignacego Zielewicza, twórcę Towarzystwa Opieki Szpitalnej dla Dzieci w Poznaniu. W 1878 powstał Szpital dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego w Warszawie kosztem fundacji rodzin Bersonów i Baumanów, z miejscem na 30 dzieci, ogrodem, jadalnią i bawialnią. Sale były ogrzewane piecem kaflowym, posiadały wentylatory. W ciągu 1,5 roku szpital leczył 280 dzieci. W latach 1881–1882 w Warszawie podjęto inicjatywę budowy szpitala dla dzieci dotkniętych chorobami zakaźnymi, które nie mogły leczyć się w zwykłym szpitalu dziecięcym. W 1905 powstał szpital pediatryczny w Łodzi.

Źródła: M. Gołębiowska, *Historia Szpitala Anny Marii dla dzieci w Łodzi*, „Przegląd Pediatryczny" 2008, nr 3; P. Franaszek, *Krajowy Szpital Powszechny we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2000, z. 127; P. Franaszek, *Zdrowie publiczne w Galicji w dobie autonomii. Wybrane problemy*, Kraków 2002; *Kliniki i zakłady teoretyczne Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w krakowskiej dzielnicy Wesoła. Gmachy i ludzie*, red. P. Franciszek, Kraków 2016; A. Marek, *Szpitale dziecięce w Europie*, „Medycyna Nowożytna" 2006, nr 13; *Niedole dziecięce,* Warszawa 1882; *Polskie szkoły medyczne: mistrzowie i uczniowie. Wybrane zagadnienia*, red. A. Śródka, Kraków 2016.

[A. H.]

SZUMAN HENRYK – ur. 13.06.1882 w Toruniu, zm. 2.10.1939 w Fordonie. W 1908 otrzymał święcenia kapłańskie. W 1911 rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, współpracując ze Związkiem Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej. Propagator abstynencji, założyciel Dziecięcych Bractw Abstynenckich oraz kół abstynentów „Wyzwolenie" w parafiach. W latach 1913–1919 redagował katolickie czasopismo dziecięce „Nasz Przewodnik". Założyciel (6.05.1918) i prezes (do 1932) **Pomorskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Toruniu**. Towarzystwo miało być odpowiedzią na potrzeby dzieci osieroconych wskutek I wojny światowej. W latach 1918–1920 był członkiem komisji oświatowej Powiatowej Rady Ludowej w Chełmnie. W 1919 utworzył

nadmorskie ośrodki kuracyjno-wypoczynkowe w Gdyni, „Dom Andrzeja Boboli" oraz „Gwiazdę Morza", w których organizował pierwsze w Polsce kolonie dziecięce. W 1920 założyciel Sierocińca im. Generała Józefa Hallera w Toruniu (później w Ostrowitem), przeznaczonego dla sierot wojennych z Westfalii i Kresów. Przyczynił się do powstania w Toruniu placówek opieki nad matką i dzieckiem, z ambulatorium, żłobkiem i kuchnią mleczną. W okresie międzywojennym założył: stację przejściową jako przytulisko dla dotkniętych skutkami wojny dzieci-włóczęgów oraz dla dzieci sierocych z Wołynia, Polesia i Małopolski, stację opieki nad matką i dzieckiem, schronisko św. Antoniego przeznaczone dla niemowląt, bursy rzemieślnicze dla chłopców i dziewcząt. W latach 1925–1927 redagował katolicki miesięcznik dla dzieci „Mały Światek", wydawany w Poznaniu. Po 1925 był członkiem **Rady Opieki Społecznej** przy **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**. Opublikował łącznie ok. 115 tekstów skierowanych do dzieci oraz nawiązujących do ruchu trzeźwości. Rozstrzelany 2.10. 1939 przed wejściem do kościoła w Fordonie. Jeden ze 122 męczenników, Sług Bożych, poległych podczas okupacji niemieckiej, wobec których 17.09.2003 wszczęto proces beatyfikacyjny.

Źródła: K. Dalecki, *Sługa Boży Antoni Henryk Szuman – Tercjarz Franciszkański*, „Roczniki Teologiczne" 2020, z. 4; I. Krasińska, *Działalność redakcyjno-wychowawcza ks. Henryka Antoniego Szumana na rzecz najmłodszych odbiorców. Na przykładzie „Naszego Przewodnika" (1913–1919)* [w:] *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2014; H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995; W. Theiss, *Społeczno-wychowawcza działalność ks. Henryka Szumana* [w:] *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918–1939*, red. E. Walewander, Lublin 2000; W. Theiss, *Troska i nadzieja. Działalność społeczno-wychowawcza ks. Henryka Szumana na Pomorzu w latach 1908–1939*, Toruń 2012.

[M. N.]

SZUMAN STEFAN – ur. 2.01.1889 w Toruniu, zm. 16.05.1972 w Warszawie; psycholog, pedagog. W latach 1908–1911 studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim, później na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana Bawarskiego w Monachium (1911–1913). W 1914 uzyskał stopień doktora medycyny. W czasie I wojny światowej był lekarzem w armii pruskiej. W 1921 zapisał się na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Poznańskiego. W 1926 uzyskał stopień doktora filozofii w dyscyplinie psychologii i pedagogiki na podstawie rozprawy *Psychologia twórczości rysunkowej dziecka i sztuka dziecka*. W 1927 otrzymał stopień doktora habilitowanego na podstawie publikacji *Badanie nad rozwojem apercepcji i reprodukcji prostych kształtów u dzieci* z zakresu psychologii pedagogicznej na Uniwersytecie Poznańskim. Stworzył teorię psychologii rozwojowej, wychowawczej. Wypracował teorię wychowania. Opracował definicję pojęć: wychowanie, wychowanek, wychowawca. Do metod wychowawczych dzieci zaliczył: zabawę, zadania, dialog, kolekcjonerstwo, naśladownictwo. Pionier teorii wychowania przez sztukę. Poszerzył perspektywę pedagogik kultury i teorii wychowania przez sztukę. W 1928 został zatrudniony na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kierował Katedrą Psychologii Pedagogicznej. Od 1929 do 1939 wprowadził wykłady w Instytucie Pedagogicznym w Katowicach. W czasie II wojny światowej prowadził tajne nauczanie (Uniwersytet Jagielloński, Polska Akademia Umiejętności). Po zakończeniu wojny powrócił do pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1946 jeden z założycieli Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. W latach 1945–1951, 1957–1960 kierownik Zakładu Psychologii Pedagogicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Twórca tzw. szkoły krakowskiej psychologii rozwojowej i wychowawczej. W 1960 został wysłany przymusowo na emeryturę.

Źródła: *Historia psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim*, https://web.archive.org/web/20161221054734/http://www.psychologia.uj.edu.pl/index.php/pl/instytut/historia/ [dostęp: 29.04.2023]; K. Kabziński, *Stefan Szuman (1889–1972)* [w:] *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, Olsztyn 1994; M. Kielar-Turska, *Stefan Szuman (1889–1972)* [w:] *Złota księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Kraków 2000; K. Ostrowska, *Szuman Stefan* [w:] *Słownik psycholo-*

gów polskich, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992; M.M. Tytko, *Szuman Stefan Bolesław Teodor* [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 9, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2008.

[B. P.]

SZUMAN WANDA – ur. 3.04.1890 w Toruniu, zm. 1.12.1994 w Warszawie. Działaczka społeczna, propagatorka nowoczesnej pedagogiki. Edukację zdobywała w Krakowie oraz w Gimnazjum Sióstr Sacre-Coeur we Lwowie. W 1911 ukończyła piątą klasę w Seminarium Nauczycieli Szkół Ludowych w Krakowie. W 1914 we współpracy z Heleną Steinbornową założyła „Wełniankę" (stowarzyszenie samokształceniowe dla dziewcząt). Od 1916 współdziałała z Komitetem Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny w Królestwie Polskim. W 1918 dołączyła do zarządu filii Powszechnego Towarzystwa Pedagogicznego w Poznaniu. W 1919 aktywnie uczestniczyła w akcji **„Ratujcie dzieci"**. Wspólnie z bratem **Henrykiem Szumanem** utworzyła **Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi**. W 1920 została powołana na wizytatorkę komisji na województwo pomorskie. Kierowała Referatem Dokształcania dla Nauczycieli Pomocniczych. Od 1921 do 1923 studiowała w Państwowym Instytucie Pedagogicznym w Warszawie. Odbyła staż u **Janusza Korczaka**. W 1925 wyjechała do Wielkiej Brytanii, Francji i Belgii, aby zapoznać się z systemami opieki nad dziećmi. Prowadziła badania naukowe w **Domu Matki i Dziecka im. ks. Boduena w Warszawie** oraz u księży michaelitów w Pawlikowicach. Od 1927 do 1932 pracowała jako wykładowczyni i organizatorka pierwszych w kraju Państwowych Kursów Służby Społecznej w Warszawie. W latach 1933–1939 kierowała Katolickim Studium Społecznym oraz Katolickim Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli. Po wybuchu II wojny światowej przebywała w Humniskach koło Brzozowa. Pracowała jako nauczycielka szkoły powszechnej. W 1942 przeprowadziła się do Radomia. Aktywnie uczestniczyła w Polskim Komitecie Opiekuńczym przy **Radzie Głównej Opiekuńczej**. Pracowała jako referentka do spraw opieki nad dziećmi. Po wojnie powróciła do Torunia. Od 1949 do 1952 pracowała jako psycholog w Pogotowiu Opiekuńczym w Toruniu. W 1952 przeszła na emeryturę. Rozpoczęła badania w Sanatoriach dla Dzieci z Gruźlicą Kostną Stawów oraz w szpitalach dziecięcych. W 1959 utworzyła pierwszą w kraju Poradnię dla Rodziców Dzieci Niewidomych w Bydgoszczy.

Źródła: *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1939; B. Dokurno, C. Iwaniszewska, *Kalendarium życia Wandy Szuman* [w:] *Wanda Szuman. Historia jednego życia*, red. C. Łapicz, Toruń 1996; T. Gertz, A. Kopaczewska, *Wanda Szuman 1890–1994*, http://www.spolecznicy-torunscy.pl/szuman [dostęp: 29.04.2023]; C. Kosakowski, *Wanda Szuman (1890–1994)*, „Szkoła Specjalna" 1995, nr 3; A. Wałęga, *Środowisko rodzinne a działalność pedagogiczna rodzeństwa Wandy, Stefana i Henryka Szumanów* [w:] *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. W. Jamrożek, K. Kabacińska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz, Poznań 2007; A. Wałęga, *Życie i działalność Wandy Szuman (1890–1994)*, Toruń 2005.

[B. P.]

SZWALNIE WARSZAWSKIEGO TOWARZYSTWA DOBROCZYNNOŚCI – forma działalności mająca na celu wdrażanie młodych dziewcząt do dorosłego życia poprzez pracę. Pierwsze kroki do założenia szwalni podjęto w 1884. Wówczas wydane zostało zarządzenie generał-gubernatora warszawskiego, który zażądał od **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności** wydalenia z prowadzonych przez nie ochron dzieci powyżej 7 roku życia. Towarzystwo wbrew regulaminowi pozwalało dzieciom przebywać w ochronach dłużej. Dzieci uczono przedmiotów elementarnych, pomijając język rosyjski, co było przyczyną interwencji władz zaborcy. Inicjatorką założenia szwalni była s. Bronisława Szpądrowska, która pracowała w ochronce Marii Panny przy ul. Starej w Warszawie. Jej celem była pomoc opuszczonym i osieroconym dziewczętom z obszaru Starego Miasta i Powiśla. W 1880 przygarnęła do ochronki pięć 15-letnich dziewcząt. Chcąc usankcjonować ich pobyt, zorganizowała dla nich tzw. Szwalnię Świąteczną. Inicjatywa pozwoliła zatrzymać dziewczęta pod opieką sióstr i kontynuować naukę czytania, pisania i religii, a także rozpocząć naukę szycia. Pla-

cówka niebawem została przeniesiona z powodu pożaru. Nowa szwalnia znajdowała się przy ul. Freta. W ciągu 7 lat liczba uczących się tam dziewcząt wzrosła z 30 do 187. Dobroczyńcami szwalni byli m.in. Wiktor Ronikier, Maria Józefowiczowa i Aleksandra Kopczyńska. Celem instytucji było kształcenie umiejętności młodych dziewcząt w zakresie cerowania, łatania bielizny, wykonywania robót szydełkowych, prania, a także prowadzenia gospodarstwa domowego. Dziewczęta opuszczały szwalnię w wieku 16 lat. Te, które wyróżniały się talentem krawieckim, posyłano na praktyki do zakładu Głowińskiego, by uczyły się kroju. 1/3 zysku z prac wykonanych w szwalni przeznaczano na utrzymanie instytucji. Szwalnie funkcjonowały do wybuchu II wojny światowej.

Źródła: *Echa warszawskie*, „Przegląd Tygodniowy" 1902, nr 15; H. Markiewiczowa, *Wychowanie przez pracę w działalności Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, „Studia Katechetyczne" 2018, nr 14; A. Urbanik-Kopeć, *Alternatywny model emancypacji na przykładzie polskich robotnic w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017; *Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, t. 1, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1988.

[A. H.]

SZWEDZKI KOMITET POMOCY MIĘDZYNARODOWEJ – Swedish Committee for International Relief, jedna z pierwszych organizacji, która rozpoczęła niesienie pomocy Polsce po II wojnie światowej. Od 1944 organizator pomocy i wsparcia dla dzieci polskich, koordynator pomocy 10 organizacji, w tym: Szwedzkiego Komitetu Pomocy Dzieciom Polskim, Szwedzkiego Czerwonego Krzyża, Szwedzkiej Pomocy Europie, Pomocy Ofiarom Wojny, Międzynarodowej Pomocy Studenckiej. Organizacje współpracujące ze sobą pod egidą komitetu miały stanowić wsparcie dla Polski w minimalizowaniu skutków wojny. Ponadto komitet współpracował z czterdziestoma organizacjami charytatywnymi. Wartość pomocy Polsce wynosiła w skali roku 4,8 mln dolarów. Szwedzki Komitet Pomocy Międzynarodowej organizował akcję wyposażania polskich szpitali oraz zakładania nowych placówek mających na celu ochronę zdrowia dzieci. Współdziałał z **UNRRA** w ramach transportu lekarstw. W ramach Komitetu powstał Podkomitet Pomocy Lekarskiej, którym kierował Gunnar Nyström. Podkomitet zajmował się udzielaniem pomocy medycznej i budowaniem tymczasowych szpitali. Dostarczano środki konieczne do opieki nad dzieckiem, w tym mleko w proszku, tran, odzież. Wyposażono Ośrodek Przeciwgruźliczy w Otwocku oraz przychodnię przeciwgruźliczą dla dzieci w Warszawie przy ul. Wiejskiej. Dzięki pomocy komitetu zostało założone sanatorium dla dzieci w Otwocku oraz ośrodek pomocy we Wrzeszczu. W ramach akcji koordynowanych przez komitet, a prowadzonych przez Szwedzki Czerwony Krzyż do Polski dostarczano: samochody, namioty, medykamenty, paczki świąteczne. W wyniku działań komitetu przeznaczono poniemiecki szpital w Dzierżążnie koło Kartuz na ośrodek kolonii letnich dla 2400 dzieci warszawskich, łódzkich i krakowskich. Ośrodek posłużył szwedzkiej organizacji do utworzenia prewentorium dla 600 dzieci. W 1947 ośrodek przekazano **Polskiemu Czerwonemu Krzyżowi**. Ponadto zapewniono aprowizację dziecięcemu prewentorium w Rabce. W 1949 w związku z zaprzestaniem działalności zagranicznych organizacji charytatywnych komitet również wycofał się z Polski.

Źródła: M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; J. Górski, *Warszawa w latach 1944–1949*, Warszawa 1988; J. Gryz, *Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1945–1989* [w:] *PRL czyli Polska w drugiej połowie XX wieku*, red. E. Maj, J. Gryz, E. Kirwiel, M. Wichmanowski, Lublin 2013; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, nr 9; E. Malinowska, M. Daniluk, *Potop pomocy. Zapomniana szwedzka pomoc dla Pomorza po II wojnie światowej*, https://www.gdansk.pl/ historia-gdanska/historie-gdanskie/potop-pomocy,a,1-15904 [dostęp: 10.08.2023].

[M. N.]

SZYCÓWNA ANIELA – ur. 31.07.1869 w Warszawie, zm. 14.02.1921 w Warszawie; pedagog, psycholog, publicystka. W 1886 zdała egzamin nauczycielski. Słuchaczka Uniwersy-

tetu Latającego, uczestniczka tajnych kursów dokształcających. Aktywna działaczka rozmaitych instytucji oświatowych, uczestniczka kongresów zajmujących się tematyką oświaty, psychiatrii, pedagogiki oraz medycyny. Reprezentantka Polski na III Światowym Kongresie Higieny Szkolnej w Paryżu w 1910. Działaczka Wydziału Wychowawczego **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego**, w ramach którego wygłaszała referaty popularyzujące higienę szkolną i wychowanie fizyczne. Organizatorka wystaw higienicznych, publicystka „Nowych Torów", „Zdrowia" i „Przeglądu Pedagogicznego", autorka opracowania projektu organizacji placów zabaw. Współpracowała z **Janem Władysławem Dawidem** przy tworzeniu zasobu pojęć dzieci według „kwestionariusza spostrzeżeń". Inicjatorka powstania w 1907 Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi. Kierowała tą instytucją do śmierci. Towarzystwo prowadziło badania na temat psychofizycznego rozwoju dziecka, popularyzowało wiedzę pedagogiczną wśród nauczycieli, wydawało kwestionariusze oraz udzielało wskazówek do badań nad dziećmi. W ramach działalności wydawniczej publikowało wyniki prowadzonych pomiarów oraz obserwacji. W latach 1914–1916 Aniela Szycówna pracowała dla Wydziału Oświecenia **Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy**. Była członkinią Komisji Związku Nauczycielskiego, który organizował kursy. Pracowała także w Biurze Szkolnym przy organizacji jednolitej, zorganizowanej szkoły powszechnej oraz współpracowała z Komisją Kursów Wakacyjnych. Od 1916 była zatrudniona w Instytucie Pedagogicznym. Od 1919 kierowała katedrą pedagogiki. Była wykładowcą **Wolnej Wszechnicy Polskiej**, członkiem Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie od 1904. W 1920 została redaktorem „Szkoły Powszechnej". Najważniejsze prace: *Rozwój pojęciowy dziecka w okresie 6–12 lat* (1899), *O powinnościach nauczyciela i jego kształceniu* (1915).

Źródła: A. Bodanko, P. Kwolik, *Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi: powstanie, zadania, funkcje, działalność*, „Nauczyciel i Szkoła" 2007, nr 1–2; P. Izdebski, *Metody psychologii i ich praktyczne zastosowania w odrodzonej Polsce w ujęciu Anieli Szycówny*, „Studia Psychologica UKSW" 2016, nr 16; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996; K. Ostrowska, *Szycówna Aniela* [w:] *Słownik psychologów polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992; A. Szycówna, *O powinności nauczyciela i jego kształceniu*, Warszawa 1915; A. Szycówna, *Pedologia czyli nauka o dziecku*, Warszawa 1910; A. Szycówna, *Rozwój pojęciowy dziecka w okresie lat 6–12. Badania nad dziećmi*, Warszawa 1899.

[A. H.]

Ś

ŚLĄSKI ZAKŁAD WYCHOWAWCZY W CIESZYNIE – męski zakład opiekuńczo-wychowawczy dla młodzieży założony 15.11.1912. Powstał z inicjatywy Franciszka Halfara. Głównym celem zakładu było wychowywanie i kształcenie zaniedbanej młodzieży. Przywiązywano dużą wagę do pracy zawodowej i przygotowania do pracy po opuszczeniu ośrodka. Pierwsze plany stworzenia zakładu sięgały 1907. Śląski Wydział Krajowy kupił grunty pod budowę placówki na Frysztackim Przedmieściu w Cieszynie. Obiekt był nowocześnie urządzony, wyposażony w bieżącą wodę, centralne ogrzewanie, oświetlenie elektryczne, ciepłą wodę. Składał się m.in. z budynku głównego, budynku warsztatowego, budynku mieszkalnego dla majstrów. Warsztaty charakteryzowały się nowoczesnym wyposażeniem. Utrzymywano wysoką jakość produkcji. Obiekt przeznaczony był dla 150 osób. Mógł pomieścić maksymalnie 200 wychowanków. W okresie międzywojennym o przyjęciu do placówki decydował Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach. W ośrodku w pierwszych latach działalności mogli przebywać chłopcy w wieku od 14 do 18 lat. W okresie międzywojennym od 13 do 21 roku życia. W 1923 posiadał gospodarstwo rolne, pole, ogród warzywny, dwie oranżerie, ogród kwiatowy, owocowy, łąki, pastwiska, las oraz dwa stawy. Praca młodszych dzieci trwała 36 godzin tygodniowo, a starszych wraz z nauką zawodu – 40 godzin. W 1924 w ośrodku przeciętnie przebywało 145 osób. Podopieczni otrzymywali cztery posiłki dziennie. Dzieci

miały zapewnioną opiekę lekarską oraz nadzór pedagogiczny. Co pół roku był wykonywany pomiar ciała. Przywiązywano dużą wagę do czystości ciała oraz ubrania. W roku szkolnym 1929/1930 powołano fundusz premiowy dla wychowanków za staranną pracę. W latach 30. XX wieku rozpoczęła działalność kasa oszczędnościowa, tzw. kasa koleżeńska. Osoby opuszczające placówkę otrzymywały odzież. Zakład zakończył działalność 1.09.1937, w jego miejsce stworzono Szkołę Pracy Społecznej.

Źródła: D. Raś, *Rodziny ubogie i przestępczość od XVI do XX wieku. Warunki życia, badania psychologiczno-społeczne i wychowanie młodzieży*, Kraków 2011; D. Raś, *Skarby cieszyńskiej trówły. Zakład Wychowawczy w Cieszynie (1912–1937). Historia, ludzie, praca*, Kraków 2013; R. Targosz, *Opis Śląskiego Kraj. Zakładu Wychowawczego w Cieszynie i Sprawozdanie z działalności Śląskiego Krajowego Zakładu Wychowawczego za rok 1923*, Cieszyn 1924; *Warunki przyjęcia wychowanków do Śląskiego Krajowego Zakładu Wychowawczego w Cieszynie…*, https://sbc.org.pl/dlibra/publication//edition/190516 [dostęp: 20.03.2024].

[B. P.]

ŚMIERTELNOŚĆ NIEMOWLĄT (OGRANICZANIE) – zespół działań w zakresie ochrony zdrowia, higieny, edukacji zdrowotnej i opieki społecznej mający na celu zmniejszenie wskaźnika umieralności dzieci w okresie niemowlęcym. Śmiertelność niemowląt (i dzieci) na ziemiach polskich należała do najwyższych w Europie. W 1930 przeciętna umieralność niemowląt dla całej Polski wyniosła 14,3% (Warszawa – 11,8%, Wiedeń – 7,1%, Praga – 9,0%, miasta w Holandii – 4,1%). Skala zjawiska inspirowała do podejmowania działań na rzecz jego ograniczenia. Jeszcze w XIX wieku pojawiły się inicjatywy na rzecz wsparcia kobiety w ciąży i po porodzie w zakresie podniesienia poziomu higieny, umiejętności związanych z opieką nad dzieckiem oraz sztucznym karmieniem. Od 1919 działał **Centralny Komitet Pomocy Dzieciom**, a później kolejne organizacje inspirujące i koordynujące aktywności w tym zakresie. Po 1925 akcja przybrała formę bardziej skoordynowaną. Działały placówki miejskie przy ośrodkach zdrowia w ramach opieki otwartej (poradnie dla kobiet ciężarnych, poradnie dla niemowląt). Pomoc realizowały dalej poradnie społeczne. Wsparcia udzielano również poprzez sieć placówek ubezpieczalni społecznych. Działała sieć placówek opieki zamkniętej – **domy matki i dziecka** (dawne **domy podrzutków**), szpitale dla niemowląt, **żłobki**, **kuchnie mleczne**. Istotną rolę odgrywał rozwój ubezpieczeń społecznych i ochrony praw pracowniczych kobiet. W latach 30. opracowano projekt ustawy o opiece nad zdrowiem dziecka. Po II wojnie światowej wprowadzono państwową służbę zdrowia, która charakteryzowała się m.in. pełną, nielimitowaną dostępnością wszelkich ambulatoryjnych form opieki zdrowotnej (do 1971 nie obejmowała rolnictwa). Od lat 60. XX wieku systematycznie spadał wskaźnik umieralności niemowląt (1960 – 5,5%, 1990 – 1,9%, 2017 – 0,4%). W 2021 spadkowy trend się zatrzymał. Wskazuje się na zwiększoną liczbę urodzeń dzieci z wadami letalnymi, które umierają w ciągu pierwszego roku życia.

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce odrodzonej*, Warszawa 1939; M. Furmanowska, *Opieka nad matka i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; A. Genowska, M. Polak, K. Szafraniec, *Uwarunkowania umieralności dzieci w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu" 2017, nr 1; Z. Nowak, G. Holik, *Ewolucja systemu ochrony zdrowia w Polsce*, „Zeszyty Naukowe UE w Krakowie" 2011, nr 863.

[K. Ch.]

ŚRODOWISKOWE OGNISKA WYCHOWAWCZE – placówki wsparcia dziennego tworzone przez **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** od 1989. Mają charakter profilaktycznych, niepublicznych placówek o charakterze opiekuńczo-wychowawczym dla dzieci w wieku 6–17 lat z utrudnioną socjalizacją, zaburzeniami wychowania, z trudnościami w nauce, żyjących w trudnych warunkach materialnych i wychowawczych. Mają za zadanie wspierać rodzinę i uzupełniać jej funkcje rodzinne i wychowaw-

cze. Celem jest zapobieganie niedostosowaniu społecznemu i sieroctwu dzieci i młodzieży, zapewnienie pomocy rodzicom z trudnościami w sprawowaniu opieki i wychowaniu dzieci. Podejmują działania z zakresu: pracy równoległej z dzieckiem i jego rodziną, pracy środowiskowej na rzecz dziecka i rodziny, mają przestrzegać i uczyć respektowania dobra dziecka i poszanowania jego praw, uwzględniają zasady samorządności i przygotowania dzieci do podejmowania samodzielnych wyborów i decyzji. W ogniskach działają pedagodzy, psychologowie prowadzący działania wychowawcze, opiekuńcze, terapeutyczne, edukacyjne (odrabianie prac domowych, wyrównywanie braków edukacyjnych, nauka własna), zajęcia związane z zainteresowaniami dzieci, zajęcia sportowo-rekreacyjne. Ogniska wychowawcze organizują też pomoc żywnościową i wdrażanie do uczestnictwa w kulturze. Wsparcie rodziców dotyczy pomocy psychologicznej, konsultacji wychowawczych, rozwiazywania problemów rodzinnych. Ogniska zapewniają opiekę nad dzieckiem w godzinach pozalekcyjnych, organizują warsztaty, uczą nawiązywania prawidłowych relacji i kontaktów z rówieśnikami i dorosłymi, pomagają w nauce, zapewniają opiekę podczas wakacji letnich i zimowych. W 2020 funkcjonowały w Polsce 302 środowiskowe ogniska wychowawcze (łącznie ze świetlicami i środowiskowymi klubami młodzieżowymi), z których korzystało 8056 osób, w 2021– z 294 ognisk korzystało 7788 osób. Najwięcej ognisk w 2021 działało w województwie zachodniopomorskim (110), mazowieckim (53) i wielkopolskim (33).

Źródła: I. Gątarek, *Opiekuńczo-wychowawcza działalność środowiskowych ognisk wychowawczych TPD jako czynnik wspomagający wychowanie dziecka w rodzinie własnej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe" 2015, nr 36; B. Głowacka, *Niepubliczne ognisko wychowawcze, Środowiskowe Ogniska Wychowawcze TPD* [w:] *Być dzieckiem i przetrwać*, red. B. Głowacka, L. Pytka, Warszawa 2000; I. Malanowska, *Rozmowa z Wiesławem Kołakiem*, „Przyjaciel Dziecka" 2002, nr 1–6; Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Zarząd Główny, *Sprawozdanie z działalności w 2021 r.*, Warszawa 2022; H. Ziółkowska, *Środowiskowe Ognisko Wychowawcze TPD – informacje ogólne*, „Przegląd Pruszkowski" 2004, nr 2.

[A. M.-S.]

ŚWIADCZENIA RODZINNE – wsparcie realizowane w systemie ubezpieczeń społecznych oraz świadczenia w naturze traktowane jako element egalitaryzowania poziomu życia społeczeństwa. Rozwój świadczeń na rzecz rodziny przebiegał w ścisłym związku z rozwojem systemu ubezpieczeń społecznych. Równolegle realizowane było wsparcie w ramach pomocy społecznej, w przewadze w postaci konkretnych usług (poradnictwo, dostarczanie produktów dożywianie itp.). Ustawodawstwo w zakresie ubezpieczeń chorobowych (1920, 1933) utrwaliło i rozszerzyło wsparcie dla rodziny realizowane w ramach szerszej pomocy: pomoc lekarska dla członków rodziny ubezpieczonych, zasiłki w czasie choroby, zasiłki połogowe, pogrzebowe, urlop przed i po urodzeniu dziecka. Po II wojnie światowej początkowo realizowano pomoc o charakterze doraźnym. W 1948 wprowadzono stałe formy rodzinnych świadczeń powszechnych dla wszystkich zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej nazywane ubezpieczeniem rodzinnym. Na świadczenia pieniężne składały się świadczenia z tytułu macierzyństwa (zasiłek macierzyński, porodowy oraz z tytułu urodzenia dziecka), z tytułu sprawowania opieki nad dzieckiem (zasiłek opiekuńczy, wychowawczy, świadczenia z funduszu alimentacyjnego), związane z ponoszonymi przez rodzinę kosztami wychowawczymi (zasiłek rodzinny, na dziecko niepełnosprawne, świadczenia stypendialne i pomoc udzielana dzieciom w szkole). W kolejnych latach poszerzano gamę wsparcia rodziny (np. prawo do urlopu dla pracujących matek). Współcześnie funkcjonuje cała gama świadczeń przysługujących rodzinie: **zasiłek rodzinny** oraz dodatki do zasiłku rodzinnego, **jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia dziecka** (tzw. becikowe), **świadczenie pielęgnacyjne** (zasiłek pielęgnacyjny, świadczenia pielęgnacyjne, **specjalny zasiłek opiekuńczy**), zasiłek dla opiekuna jako świadczenie realizujące wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 2013, świadczenia rodzicielskie. Nadto realizowane są świadczenia **Funduszu Alimentacyjnego**, program „**Rodzina 500 plus**", a także rządowe programy „Dobry start" i „Karta Dużej Rodziny". Podstawę prawną świadczeń dla rodziny stanowi **ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych**.

Źródła: K. Chylak, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; Z. Czyżowska, *Polityka świadczeń socjalnych. Cele, zadania, realizacja*, Warszawa 1990; Dekret z dnia 14 października 1947 r. o ubezpieczeniu rodzinnym, DzU 1947, nr 64, poz. 414; Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym, DzU 1033, nr 51, poz. 396; Ustawa z dnia 17 grudnia 1974 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, DzU 1974, nr 47, poz. 280; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255.

[K. Ch.]

ŚWIADCZENIA UBEZPIECZENIOWE DLA DZIECI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – zespół świadczeń pieniężnych w systemie państwa mający na celu wsparcie matek z dziećmi oraz ich rodzin. Po zakończeniu II wojny światowej kwestię zasiłków regulowała wielokrotnie nowelizowana ustawa scaleniowa z 1933. W 1948 wprowadzono system zasiłków rodzinnych. W latach 50. XX wieku ujednolicono warunki uprawnień do świadczeń dla dzieci w ubezpieczeniach społecznych. Pracujące matki uzyskały prawo do zasiłku z powodu konieczności opieki nad chorym dzieckiem na okres do 30 dni w roku. Prawo to przysługiwało także ojcom. W latach 70. okres wypłaty zasiłku za opiekę nad chorym dzieckiem przedłużono do 60 dni w roku. Wprowadzono specjalny dodatek na dziecko niepełnosprawne. Do jednorazowego zasiłku porodowego uprawniono pracownice i niezatrudnione żony pracowników w razie urodzenia lub przysposobienia dziecka. Do zasiłków rodzinnych uprawniono pracowników podlegających ubezpieczeniu na wypadek choroby i macierzyństwa. Ustawa z 1974 o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa zastąpiła ustawę scaleniową. Uregulowano zasiłek macierzyński, jednorazowy zasiłek porodowy, zasiłek opiekuńczy na opiekę nad dzieckiem chorym i nad dzieckiem zdrowym. W 1975 utworzono **Fundusz Alimentacyjny**. Niezależnie od zasiłku porodowego ustanowiono jednorazowe zasiłki z tytułu urodzenia dziecka w wysokości 2000 zł (1978). W 1982 zasiłki zostały włączone w zasiłek porodowy z ubezpieczenia społecznego. Po zmianie ustroju warunki otrzymania zasiłków regulowała ustawa z 1994 o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych. W 2002 zlikwidowano zasiłki porodowe. Kwestię **zasiłku macierzyńskiego** unormowano w ustawie z 25.11.1999 o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa. Aktem prawnym regulującym **zasiłek rodzinny**, świadczenia opiekuńcze i świadczenia rodzicielskie stała się kilkakrotnie nowelizowana ustawa z 28.11.2003.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Krupski, *Organizacja ubezpieczeń społecznych w okresie Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka" 2012, nr 11; A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; P. Makarzec, *Ubezpieczenia społeczne w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie. Seria: Administracja" 2013, nr 1; *Świadczenie pielęgnacyjne od 1 stycznia 2024 r. – nowe zasady*, https://www.gov.pl/web/rodzina/swiadczenie-pielegnacyjne-od-1-stycznia-2024-r--nowe-zasady [dostęp: 28.03.2024].

[M. N.]

ŚWIADCZENIE ALIMENTACYJNE – świadczenie pieniężne wypłacane na dziecko, jeśli jeden z rodziców dziecka nie płaci alimentów. Obowiązek alimentacyjny został określony **w ustawie z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy**. Sankcjonują je ustawa z 2007 o pomocy osobom uprawnionym, rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 2011, 2017, 2022 oraz obwieszczenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z 2023. Przysługują obywatelom polskim, cudzoziemcom z zezwoleniem na pobyt stały lub czasowy, osobom ze statusem uchodźcy. Świadczenie wypłaca gmina właściwa ze względu na zamieszkanie dziecka. Świadczenia z **Funduszu Alimentacyjnego** przysługują osobie uprawnionej do ukończenia przez nią 18 roku życia

albo – gdy uczy się w szkole lub szkole wyższej – do ukończenia przez nią 25 roku życia, w przypadku posiadania orzeczenia o znacznym stopniu niepełnosprawności – bezterminowo. W celu opieki nad osobami, które nie mogły wyegzekwować świadczeń alimentacyjnych, w 1975 powstał Fundusz Alimentacyjny. Świadczenie z Funduszu Alimentacyjnego jest finansowane z budżetu państwa (dłużnicy alimentacyjni zobowiązani są do zwrotu należności z tytułu wypłaconych świadczeń), przysługują, jeżeli dochód rodziny w przeliczeniu na osobę w rodzinie nie przekracza kwoty 900 zł. W przypadku ustalania dochodu z gospodarstwa rolnego przyjmuje się, że z 1 ha przeliczeniowego uzyskuje się dochód miesięczny w wysokości 1/12 dochodu ogłaszanego corocznie w drodze obwieszczenia przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego. Wysokość świadczenia uzależniona jest od wysokości zasądzonych alimentów, jednak nie może być wyższa niż 500 zł na dziecko. Przeciętna miesięczna liczba wypłaconych świadczeń: 2010 – 327,2 tys., 2015 – 322,6 tys., 2020 – 215,7 tys., 2021 – 207 tys. Przeciętne miesięczne świadczenie wynosiło: w 2010 – 310,38 zł, 2015 – 383,08 zł, 2020 – 411,76 zł, 2021 – 414,96 zł. Wypłaty świadczeń: w 2010 – 1218,8 mln zł, w 2015 – 1483,3 mln zł, w 2020 – 1065,7 mln zł, w 2021 – 1030,5 mln zł.

Źródła: Obwieszczenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 19 stycznia 2023 r. w sprawie wysokości kwoty kryterium dochodowego uprawniającego do świadczeń z funduszu alimentacyjnego od dnia 1 października 2023, DzU 2023, poz. 121; Obwieszczenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 29 lipca 2022 r. w sprawie wysokości dochodu za rok 2021 z działalności podlegającej opodatkowaniu na podstawie przepisów o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne, MP 2022, poz. 726; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 23 marca 2011 r. w sprawie wzoru kwestionariusza wywiadu alimentacyjnego oraz wzoru oświadczenia majątkowego dłużnika alimentacyjnego, DzU 2011, nr 73, poz. 395; Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 7 lipca 2023 r. w sprawie sposobu i trybu postępowania, sposobu ustalania dochodu oraz zakresu informacji, jakie mają być zawarte we wniosku, zaświadczeniach i oświadczeniach w sprawach o ustalenie prawa do świadczeń z funduszu alimentacyjnego, DzU 2023, poz. 1341; Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 28 września 2017 r. w sprawie sprawozdań rzeczowo-finansowych z realizacji zadań przewidzianych w ustawie o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, DzU 2017, poz. 1812; Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów, DzU 2023, poz. 581 z późn. zm.

[A. M.-S.]

ŚWIADCZENIE PIELĘGNACYJNE – świadczenie pieniężne wprowadzone przez art. 17 ustawy o świadczeniach rodzinnych z 1.05.2004. (DzU 2003, nr 228, poz. 2255). W 2004 świadczenie pielęgnacyjne wynosiło 420 zł, w 2013 wzrosło do 620 zł (DzU 2013, poz. 1456), w 2018 wynosiło 1477zł (Mon. Pol. 2017, poz. 1014), w 2020 osiągnęło kwotę 1830 zł (Mon. Pol. 2019, poz. 1067). Od 1 stycznia 2023 wysokość świadczenia pielęgnacyjnego powiązana została ze wzrostem minimalnego wynagrodzenia i wynosi 2458 zł. O świadczenie mogą się ubiegać osoby, które nie podejmują lub rezygnują z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej w celu podjęcia opieki nad poważnie niepełnosprawnym członkiem rodziny, legitymującym się orzeczeniem o niepełnosprawności łącznie ze wskazaniami, koniecznością stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku z ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz konieczności stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji. Świadczenie przysługuje matce lub ojcu lub faktycznemu opiekunowi dziecka oraz osobie będącej rodziną zastępczą spokrewnioną. Przysługuje również osobom innym niż spokrewnione w stopniu pierwszym z osobą wymagającą opieki, na których zgodnie z przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego ciąży obowiązek alimentacyjny z wyjątkiem osób o znacznym stopniu niepełnosprawności. Prawo do świadczenia pielęgnacyjnego ustala się na czas nieokreślony, chyba że orzeczenie o niepełnosprawności wydane zostało na czas określony. Wraz z wypłatą świadczenia pielęgnacyjnego odprowadzana jest składka emerytalno-rentowa. Przyznane

świadczenie nie jest uzależnione od kryterium dochodowego rodziny.

Źródła: R. Babińska-Górecka, *Prawo do świadczenia pielęgnacyjnego a kierunki rozwoju regulacji prawnej* świadczeń *pieniężnych związanych z potrzebą długoterminowej pomocy, opieki i pielęgnacji,* „Praca i Zabezpieczenie Społeczne. Labour and Social Security Journal" 2021, T. LXII, nr 7; W. Kołodziej, *Poczucie bezpieczeństwa jako jedna z fundamentalnych potrzeb człowieka* [w:] *Społeczno-pedagogiczne konteksty niepełnosprawności*, red. T. Żółkowska, Szczecin 2011; A. Korcz, W. Maciejko, *Świadczenia rodzinne – Komentarz*, Warszawa 2007; A. Krause, *Współczesne podłoże marginalizacji – tezy wprowadzające* [w:] *Obszary społecznej marginalizacji – niepełnosprawność*, red. J. Rutkowiak, A. Krause, Olsztyn 2009; A. Piasecka, *Niepełnosprawność w przestrzeni medialnej – normalizacja i integracja? Kampanie społeczne* [w:] *Relacje i doświadczenia społeczne osób z niepełnosprawnością,* red. C. Kosakowski, A. Krause, M. Wójcik, Toruń–Olsztyn 2009.

[A. M.-S.]

ŚWIADCZENIE RODZICIELSKIE – świadczenie w wysokości 1 tys. zł wprowadzone od 1.01. 2016 ustawą z 2015 o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych oraz niektórych ustaw. Forma pomocy finansowej w związku urodzeniem dziecka, przyjęciem go na wychowanie lub objęciem pieczą zastępczą. Przysługiwało rodzicom nieotrzymującym zasiłku macierzyńskiego. Mogli z niego skorzystać bezrobotni i studenci, osoby zatrudnione na podstawie umów zlecenia, o ile nie były objęte dobrowolnym ubezpieczeniem chorobowym, oraz osoby zatrudnione na podstawie umów o dzieło niepodlegające ubezpieczeniom społecznym, osoby pracujące na umowach cywilno-prawnych, osoby zatrudnione lub prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą oraz rodzice bez prawa do zasiłku macierzyńskiego, których dziecko urodziło się przed 1.01.2016 (świadczenie przysługiwało im do ukończenia przez dziecko 1 roku życia). Świadczenie przyznawano matce lub ojcu, opiekunowi dziecka w przypadku objęcia opieką dziecka w wieku do ukończenia przez nie 7 lat lub 10 lat w przypadku odroczenia obowiązku szkolnego; rodzinie zastępczej (z wyjątkiem rodziny zastępczej zawodowej); osobie, która przysposobiła dziecko. Rodzic po świadczenie mógł się zgłosić w ciągu 3 miesięcy od porodu. Jeżeli zrobił to później, świadczenie przysługiwało od momentu złożenia wniosku. Świadczenie nie było zależne od dochodu. Przysługiwało w przypadku rodzenia dzieci przy jednym porodzie, przysposobionych lub objętych opieką w tym samym czasie na okres: przy 1 dziecku – 52 tygodni, przy dwójce dzieci – 65 tygodni, przy trójce – 67 tygodni, przy 4 – 69 tygodni, 5 i więcej – 71 tygodni. Osoba uprawniona może otrzymywać jedno świadczenie rodzicielskie w tym samym czasie, niezależnie od liczby wychowywanych dzieci. W 2020 wypłacono przeciętnie miesięcznie 79,1 tys. świadczeń na łączną kwotę 862,9 mln zł, w 2021 – 72,6 tys. na kwotę 784,6 mln zł.

Źródła: Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych oraz niektórych innych ustaw, DzU poz. 1217; M. Witkowska, *Selected family policy instruments in Poland*, „Polityka Społeczna" 2017, nr 515; M. Witkowska, *Wybrane pronatalistyczne instrumenty polityki rodzinnej*, „Polityka Społeczna" 2017, nr 2; W. Witoszko, *Świadczenie rodzicielskie*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka" 2016, nr 3.

[A. M.-S.]

ŚWIATOPEŁK-CZETWERTYŃSKI SEWERYN – ur. 18.04.1873 w Warszawie, zm. 19.06.1945 w Edynburgu; polityk, działacz gospodarczy i społeczny. W latach 1891–1897 student Wydziału Agronomicznego Politechniki w Rydze, studiował również ekonomię na Uniwersytecie w Bonn. Od 1908 prezes Komisji Hodowlanej Towarzystwa Rolniczego w Siedlcach, delegat taksowy Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego na okręg siedlecki. Prezes Towarzystwa Rolniczego w Radzyniu, członek Komitetu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Założyciel oraz skarbnik Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej Rolników i Ogrodników w Warszawie. Od 1906 prezes Komitetu Pomocy Biednym oraz poseł do Dumy Państwowej, w latach 1908–1918 prezes Towarzystwa Osad Rolniczych i Przytułków Rzemieślniczych. Pre-

zes Wydziału Wyszukiwania Pracy **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. Współzałożyciel Towarzystwa Popierania Przemysłu Ludowego w Królestwie Polskim, którego celem było zakładanie ludowych szkół rzemieślniczych oraz upowszechnianie przemysłu ludowego. W latach 1907–1917 prezes Centralnego Towarzystwa Rolniczego powołanego dla podnoszenia kultury rolniczej oraz poziomu oświaty na wsi (podarował na działalność towarzystwa budynek przy ul. Kopernika w Warszawie). W 1911 w Warszawie utworzył Kursy Przemysłowo-Rolne i ufundował ich uczniom stypendia. Założyciel wzorowego gospodarstwa rolnego dla kółek rolniczych w Zbulitowie. W okresie I wojny światowej działał na rzecz pomocy ofiarom wojny, jako prezes **Centralnego Komitetu Obywatelskiego** czuwał nad utrzymaniem normalnego funkcjonowania instytucji gospodarczych i kulturalnych. Współwłaściciel Hotelu Europejskiego w Warszawie. Organizator gniazd Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół" w Radzyniu i Suchowoli (1926–1927). Publicysta „Gazety Rolniczej", „Gazety Warszawskiej", „Przeglądu Narodowego".

Źródła: S.Ś. Czetwertyński, *Dwadzieścia lat posłowania. Rady i przestrogi dla ludu polskiego wobec wyborów*, Warszawa 1928; S.Ś. Czetwertyński, *Granice intenzywności naszych gospodarstw. Dwa referaty, odczytane na zebraniu Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dniu 11 lutego 1913-o roku*, Warszawa 1913; A. Gątarczyk, *Seweryn Książę Czetwertyński: biografia*, Radzyń Podlaski 2007; A. Jodłowski, *Dzieje obiektów zabytkowych z wybranych miejscowości północno-wschodniej części woj. lubelskiego*, Biała Podlaska 2000; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, Warszawa 1994.

[A. H.]

ŚWIETLICE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – formy opieki otwartej nad dziećmi i młodzieżą realizowane w placówkach oświatowych. Ich szybki rozwój nastąpił w latach 1945–1948. Początkowo po zakończeniu okupacji niemieckiej w prowadzeniu świetlic korzystano z dorobku okresu międzywojennego. Placówki miały spełniać funkcje edukacyjne, kulturalne i repolonizacyjne. Świetlice były prowadzone przez szkoły, samorządy, partie polityczne, związki zawodowe oraz inne organizacje i stowarzyszenia. W ruch świetlicowy włączyły się m.in. **Caritas**, **koła gospodyń wiejskich**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** (**Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**), **Związek Harcerstwa Polskiego**, Związek Młodzieży Polskiej, Samopomoc Chłopska. Wśród działających wówczas placówek rozróżniano świetlice: **zakładowe**, osiedlowe, społeczne, **szkolne**, **dworcowe**. Według stanu na 1.07.1945 związki zawodowe prowadziły 600 świetlic, natomiast do 1.07.1948 liczba placówek wzrosła do 4152 placówek. W 1949 działało 2617 świetlic w szkołach i 234 świetlice prowadzone przez zakłady pracy. W latach 50. XX wieku placówki były miejscem intensywnego propagowania ideologii socjalistycznej i agitacji politycznej. W 1950 do zadań świetlic zaliczono dożywianie, umożliwienie odrabiania lekcji i rozwoju kulturalnego. W latach 60. i 70. popularność form świetlicowych zmniejszała się m.in. w związku z problemami finansowymi, lokalowymi i sprzętowymi. **Ustawą o rozwoju systemu oświaty z 15.07.1961** określono miejsca, w których miało odbywać się wychowanie pozaszkolne, zaliczono do nich m.in. świetlice dziecięce i młodzieżowe, świetlice dworcowe oraz wychowanie pozalekcyjne w **świetlicach szkolnych**. W latach 90. działalność ograniczyły świetlice dworcowe, zakładowe, osiedlowe, profilaktyczno-wychowawcze. W latach 1990–1997 zlikwidowano łącznie ponad 5000 świetlic i klubów wiejskich. W 2020 działało 4040 podmiotów kultury, w tym świetlic. Caritas w tym czasie prowadziła ok. 115 placówek o profilu świetlicowym.

Źródła: L. Barszczewska, *Zadania wychowawcze świetlic dla dzieci i młodzieży*, „Dzieci i Wychowawca" 1948, nr 1–3; I. Dąbrowska-Jabłońska, *Świetlica* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, Warszawa 2007; *Działalność centrów kultury, domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic w 2020 r.*, GUS, Warszawa 2021; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; *Jak działają świetlice Caritas*, https://caritas.pl/blog/2020/12/20/kwartalnik-caritas-jak-dzialaja-swietlice-caritas/ [dostęp: 9.02.2024]; A. Juźwik, *Placówki opieki całkowitej i otwartej Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół*

Dzieci i Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w latach 1945–1952, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2016, t. 14; T. Pilch, *Spory o szkołę. Pomiędzy tradycją a wyzwaniami współczesności*, Warszawa 1999.

[M. N.]

ŚWIETLICE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – instytucje wychowawcze zapewniające opiekę nad dziećmi uzupełniającą opiekę rodzicielską oraz stwarzające młodzieży warunki zrzeszania się w zespoły o charakterze samokształceniowym i samowychowawczym. Wśród placówek tego typu wyróżniano dwa rodzaje świetlic. Pierwsze (świetlice i ogniska) miały na celu kompensowanie uczniom niedostatków warunków domowych i wspieranie w wypełnianiu obowiązków szkolnych, drugie (świetlice, kluby) zrzeszały młodzież w celu jej samowychowania społecznego. Głównym celem świetlic szkolnych, działających przede wszystkim przy szkołach powszechnych, była pomoc w nauce, jak też szeroko rozumiane wsparcie opiekuńcze, w tym dożywianie uczniów. Same świetlice miały służyć uczniom pochodzącym z rodzin ubogich, szczególnie zagrożonych zdaniem ówczesnych specjalistów trudnościami w nauce, drugorocznością, problemami wychowawczymi. Świetlice (kluby) dla młodzieży miały za zadanie realizować cele opiekuńczo-wychowawcze i oświatowo-kulturalne. Pierwsze były ofertą dla młodzieży bezrobotnej zagrożonej poczuciem nieprzydatności społecznej oraz młodzieży pracującej jako wsparcie w odpowiedniej organizacji wypoczynku, natomiast cele oświatowo-kulturalne nakierowane były na samowychowanie społeczne przez organizowanie grup młodzieżowych. W 1937 w kraju działały w Polsce 1694 świetlice prowadzone przez szkoły, domy ludowe, organizacje zawodowe, opiekunów społecznych, wśród nich były 243 świetlice opiekuńcze, dla dzieci pochodzących z ubogich rodzin i oferujące zarówno wsparcie rzeczowe (odzież, pomoce szkolne), jak i dożywianie. W prowadzonych przez opiekunów społecznych w Warszawie świetlicach przeznaczonych dla młodzieży po ukończeniu szkoły powszechnej będącej w wieku 13–18 lat obok dożywiania prowadzono m.in. przygotowanie do pracy zawodowej, organizowano kółka chóralne i dramatyczne, a także pogadanki z zakresu higieny.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Babińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; *Świetlice dla młodzieży*, „Opiekun Społeczny" 1938, nr 3.

[J. J.]

ŚWIETLICE DWORCOWE – pozaszkolne placówki oświatowo-wychowawcze prowadzone w okresie powojennym w Polsce. W 1948, w ramach działalności **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, założono 4 świetlice dworcowe obejmujące opieką 865 dzieci i młodzieży dojeżdżających do szkół. Pod koniec 1948 świetlice stały się miejscem prowadzenia działalności propagandowej w zakresie zjednoczenia partii robotniczych. Od 1949 prowadzenie placówek dworcowych kontynuowało **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W 1950 TPD prowadziło 42 świetlice szkolne dworcowe, do których uczęszczało ponad 12 tys. dzieci, a w 1951 – 46 takich placówek dla ponad 14 tys. podopiecznych. Od września 1951 organizowano młodzieżowe świetlice dworcowe dla dojeżdżających uczniów szkół ogólnokształcących i zawodowych. Działalność placówek nadzorowali inspektorzy oświaty we współpracy z koleją, wspierającą utrzymanie świetlicy. Uczniowie mieli zapewnioną możliwość odrabiania lekcji pod nadzorem wychowawcy. W 1955 działało 106 świetlic dworcowych, z których korzystało 16 tys. uczestników. Zarządzeniem Ministra Oświaty z 4.11.1959 wydano statuty placówek wychowania pozaszkolnego, w tym młodzieżowej świetlicy dworcowej. Pozaszkolną działalność oświatowo-wychowawczą nadzorowały: **Ministerstwo Oświaty**, Ministerstwo Kultury i Sztuki, związki zawodowe. W 1960 istniały 92 tego typu świetlice, z których skorzystało 13 tys. osób.

W **ustawie o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 15.07.1961** świetlice dworcowe zaliczono do miejsc prowadzenia wychowania pozaszkolnego. W 1965 liczba świetlic wzrosła do 109 placówek, do których uczęszczało 22 tys. osób. W 1970 istniało 152 świetlic dworcowych, korzystało z nich 24,1 tys. dzieci i młodzieży. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 21.02.1994 do placówek opiekuńczo-wychowawczych włączyło świetlice dworcowe. Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 1.09.2000 określono wymogi funkcjonowania świetlic dworcowych w systemie pomocy społecznej jako placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; T.J. Wiloch, *System szkolny*, Warszawa 1977; A. Juźwik, *Placówki opieki całkowitej i otwartej Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w latach 1945–1952*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2016, t. 14; L.S. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1955–1970*, Toruń 2021; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 lutego 1994 r. w sprawie rodzajów, organizacji i zasad działania publicznych placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych, DzU 1994, nr 41, poz. 156; Załącznik do Rozporządzenia Ministra Oświaty i Ministra Komunikacji z 4 listopada 1959 r. (nr SO 6-1452/59), Dz. Urz. Min. Ośw. 1960, nr 1, poz. 1.

[M. N.]

Świetlice szkolne – placówki przyszkolne świadczące opiekę pozalekcyjną dzieciom i młodzieży uczącej się. Ich rozwój nastąpił w okresie międzywojennym. Po II wojnie światowej ponownie podjęto zakładanie placówek przy szkołach. W 1947 działało 890 świetlic szkolnych dla ok. 70 tys. uczniów. W 1949 do 2617 świetlic uczęszczało ok. 212 dzieci i młodzieży. Wśród organizacji tworzących świetlice szkolne było **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W 1950 prowadziło 133 tego typu placówki, do których uczęszczało 20 292 dzieci. W 1951 przez Ministra Oświaty utworzony został Departament Wychowania Pozaszkolnego. Świetlica szkolna jako powszechna instytucja opiekuńcza stanowiła miejsce agitacji politycznej. W 1951 TPD prowadziło 311 świetlic szkolnych dla 51 035 dzieci, natomiast w 1952 – 444 placówki dla 72 650 podopiecznych. W 1961 **ustawą o rozwoju systemu oświaty i wychowania** zobowiązano szkoły do prowadzenia zajęć pozalekcyjnych. Według zarządzenia Ministra Oświaty z 25.04.1966 działalnością świetlic szkolnych mieli być objęci w szczególności uczniowie wyższych klas szkoły podstawowej oraz szkół zawodowych i liceów ogólnokształcących. W latach 80. XX wieku placówki miały spełniać funkcje opiekuńczo-społeczne oraz pedagogiczno-dydaktyczne. Ustawą z 7.09.1991 o systemie oświaty wśród obowiązków szkoły wskazano zapewnienie uczniom możliwości korzystania ze świetlicy szkolnej. Szczegóły zawarto w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 21.05.2001 w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz szkół publicznych. Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 28.02. 2019 w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli określono maksymalną liczbę uczniów (25 osób) na zajęciach świetlicowych w szkole podstawowej. Ustawa z 14.12.2016 Prawo oświatowe, znowelizowana w 2023, nałożyła na szkołę podstawową oraz szkołę prowadzącą kształcenie specjalne obowiązek prowadzenia zajęć świetlicowych.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Kaczor, *Funkcjonowanie dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze świetlicy szkolnej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych" 2013, t. 66; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; J. Podlaski, *Formy i metody pracy świetlicowej*, Warszawa 1972; Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2019 r. w sprawie szczegółowej organizacji publicznych szkół i publicznych przedszkoli, DzU 2023, poz. 2736; L.S. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1955–1970*, Toruń 2021; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965; Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, DzU 2023, poz. 900.

[M. N.]

T

TARNOWSKA MARIA – ur. 6.07.1880 w Milanowie, zm. 10.07.1965 w Warszawie. W czasie wojny bałkańskiej (1912–1913) była sanitariuszką w szpitalach wojskowych w Bułgarii. W okresie wojny polsko-bolszewickiej (1919–1921) współorganizowała szpital na Wołyniu, a także pełniła funkcję delegatki **Polskiego Czerwonego Krzyża** przy formacji Wojska Polskiego. W 1920 jako komendant czołówki frontowej Czerwonego Krzyża zorganizowała ewakuację chorych i rannych żołnierzy. Od 1.09.1927 wchodziła w skład Zarządu Głównego PCK. W okresie międzywojennym angażowała się w działalność społeczną w zakresie propagowania higieny i opieki nad dzieckiem, usprawnienia dostępu do opieki medycznej potrzebującej ludności oraz szkolenia adeptek pielęgniarstwa. Udzielając się w strukturach PCK, wystąpiła z projektem utworzenia sieci wiejskich ośrodków zdrowia w kraju. Pierwszy z nich otwarty został w posiadłości Tarnowskich w Świerżach. Do 1939 uruchomiono ok. 300 tego typu ośrodków w Polsce. W 1939 zorganizowała m.in. 4 punkty szpitalne dla dzieci poszkodowanych w trakcie wojny. W czasie okupacji niemieckiej tworzyła punkty dla dzieci zagubionych. Z ramienia Zarządu Głównego PCK przewodniczyła założonej w 1939 Sekcji Opieki nad Dziećmi – Ofiarami Wojny. W 1940 współpracowała przy powstawaniu **Rady Głównej Opiekuńczej**. W 1942 aresztowana przez Gestapo, osadzona w więzieniu na Pawiaku. Zwolniona w 1943, wstąpiła do Armii Krajowej. W czasie Powstania Warszawskiego uczestniczyła w negocjacjach z okupantem niemieckim dotyczących ewakuacji ludności cywilnej. Efektem rokowań było wyprowadzenie 25 tys. osób, w tym kobiet i dzieci, z Warszawy (8–10.09.1944). Z ramienia PCK i RGO podejmowała rozmowy kapitulacyjne (29.09.1944). W 1945 aresztowana przez Milicję Obywatelską, osadzona w więzieniu w Olkuszu. Po zwolnieniu wyjechała do Krakowa, gdzie w ramach PCK organizowała pomoc dla potrzebujących wracających z obozów koncentracyjnych. W 1946 wyjechała do Brazylii. W 1958 powróciła do Polski.

Źródła: Z. Abramek, *Powstanie i działalność Polskiego Czerwonego Krzyża (1812–1965)*, Warszawa 2001; J. Adamska, *Maria hr. Tarnowska (1880–1965)*, Tarnobrzeg 2021; A. Barzycka-Paździor, *Tarnowska Maria Aniela* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 42, Warszawa–Kraków 2018; A. Pankowicz, *Polski Czerwony Krzyż w Generalnej Guberni 1939–1945*, Kraków 1985; R. Strzeszewska, *Nieugięta Polka*, „Zdrowie" 1986, nr 9.

[M. N.]

TARNOWSKI JULIUSZ – ur. 4.04.1864 w Wysocku, zm. 3.10.1917 w Warszawie. Działacz społeczny i oświatowy, przedsiębiorca, ziemianin. Urodzony w rodzinie Tarnowskich herbu Leliwa. Razem z braćmi popierał edukację w Krakowie. Ukończył gimnazjum św. Jacka. Następnie studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie miał bliski kontakt z ówczesną elitą umysłową Polski dzięki swemu wujowi, profesorowi UJ. Zwolennik pracy u podstaw. Uczył się w akademii górniczej w Leoben. W 1887 przeprowadził się do Końskich w celu podjęcia pracy w przemyśle żelaznym. Modernizator zakładów konieckich, Od 1894 właściciel klucza Wielkie Końskie. Członek Rady Zjazdu Przemysłowców Górniczych i Hutniczych Królestwa Polskiego w latach 1899–1910. Od 28.06.1905 przewodniczący Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Radomiu, następnie Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie (1916–1917). Inicjator organizowania kursów rolniczych, wykładów, pogadanek, wystaw i pokazów. Po 1914 pracował na rzecz komitetów obywatelskich zajmujących się pracą dobroczynną, m.in. opieką nad potrzebującymi (w tym dziećmi) poprzez organizowanie im schronienia i zaopatrywanie w podstawowe produkty codziennego użytku. Opieką nad potrzebującymi dziećmi w latach wojny zajmował się również prywatnie wraz żoną na terenie swojego majątku, deklarując, że „każdy wie, że w Końskich znajdzie ratunek: dorosły łyżkę strawy i odzienie, dziecko opiekę w ochronie". 1.02.1916 został prezesem **Głównego Komi-**

tetu Ratunkowego w Lublinie, stanowiącego centralny organ zrzeszeń samopomocowych powstałych w czasie I wojny światowej na terenie części Królestwa Polskiego okupowanej przez Austro-Węgry. Prezes Stowarzyszenia Emerytalnego Pracowników Prywatnych. Od 1916 kierował Polską Macierzą Szkolną. W ramach działalności dla organizacji przyczynił się do utworzenia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Członek Komisji Realizacyjnej Tymczasowej Rady Stanu.

Źródła: M. Brzeziński, *Obraz Matki Boskiej Dzikowskiej w kościele na Browarach*, https://konskie.org.pl/2012/12/13/obraz-matki-boskiej-dzikowskiej-w-kosciele-na-browarach/ [dostęp: 7.09.2023]; *Juliusz Tarnowski z Dzikowa na Końskich. Dowody uznania współczesnych*, Kraków 1936; M.B. Markowski, *Tarnowski Juliusz* [w:] *Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 2, red J. Szczepański, Kielce 2009; *Ś.p. Juliusz hr. Tarnowski: wspomnienia i mowy wygłoszone z powodu śmierci*, Warszawa 1918.

[A. H.]

TCHÓRZNICKI KONSTANTY – ur. 15.08.1889 w Cucułowcach, zm. 17.12.1953. Ukończył studia prawnicze, uzyskując stopień doktora praw. W okresie międzywojennym był konsulem Rzeczypospolitej w Królewcu (od 1920). Sędzia Sądu Najwyższego i Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Po wybuchu II wojny światowej na czas okupacji niemieckiej wraz z rodziną ewakuował się do majątku w Pisarowcach. Sekretarz Prezydium i doradca prawny w **Radzie Głównej Opiekuńczej**. W latach 1943–1945 zastąpił **Adama Ronikiera** na stanowisku prezesa Rady Głównej Opiekuńczej. Jego wybór miał miejsce 6.12.1943, podczas posiedzenia Rady. RGO pod kierownictwem K. Tchórznickiego kontynuowała działalność opiekuńczą, zabiegała o zaprzestanie wywożenia dzieci i niezdolnych do pracy oraz matek z dziećmi do III Rzeszy, o powrót osób już wywiezionych oraz o ochronę ludności przed agresją ze strony nacjonalistycznych ugrupowań ukraińskich. Uczestniczył w spotkaniu z władzami niemieckimi 17.12.1943, podczas którego wskazał na pilną potrzebę zwiększenia dotacji dla RGO oraz udzielenia zezwolenia na prowadzenie zbiórki środków finansowych i rzeczowych. Wziął udział w rozmowach prowadzonych 2–5.10.1944 w Ożarowie, Sochaczewie i Pruszkowie z przedstawicielami okupacyjnych władz niemieckich, apelując o przerwanie wysiedleń. Efektem rozmów było jedynie wydanie zgody przez okupanta na ewakuację prywatnego mienia mieszkańców Warszawy w związku z kapitulacją powstania warszawskiego. Mienie miało zostać przeznaczone do dyspozycji RGO jako niezbędne środki pomocy dla warszawskich wysiedleńców. Po powstaniu warszawskim zaopatrzenie sierocińców i szpitali wynosiło 60 ton rzeczy. Agendy RGO w rejonie podwarszawskim otrzymały 38 ton środków, komitety opiekuńcze na terenie Generalnego Gubernatorstwa 37 ton. Pomoc skierowano również do innych placówek opiekuńczych i bezpośrednio do podopiecznych.

Źródła: *Działalność RGO nadal zabezpieczona. Przyjęcie nowo utworzonego prezydium przez Generalnego Gubernatora dra Franka. – Deklaracja prezesa dra Tchórznickiego*, „Goniec Krakowski" 1943, nr 297; *Konstanty Mniszek-Tchorznicki, nekrolog*, kronika.gov.pl/obiekt/8660941 [dostęp: 17.08.2023]; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; E.C. Król, *Polska i Polacy w propagandzie narodowego socjalizmu w Niemczech 1919–1945*, Warszawa 2006.

[M. N.]

TELEFON ZAUFANIA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY – ogólnopolski, anonimowy, bezpłatny telefon przeznaczony dla dzieci i młodzieży. Celem działalności była pomoc psychologiczna dla dzieci i młodzieży w kryzysie zdrowia psychicznego. Telefony zaufania powstały w 1967. Pierwszy z nich uruchomiono we Wrocławiu z inicjatywy Antoniego Bukowczyka. Infolinia miała charakter zawodowy. Dyżurowali przy nich lekarze z Kliniki Chorób Psychicznych Wrocławskiej Akademii Medycznej. Pierwszy telefon został odebrany 14.06.1967. Drugi telefon zaufania „Anonimowy Przyjaciel" został uruchomiony 1.10.1967 w Gdańsku z inicjatywy Tadeusza Kielanowskiego. Koor-

dynatorkami były Grażyna Świątecka i Zofia Bełdowicz. Przy telefonie dyżurowali lekarze, psycholodzy, nauczyciele czy prawnicy. Z czasem powstały telefony zaufania w kolejnych miastach. 1.10.1970 utworzono pierwszy telefon zaufania dla młodych osób w Warszawie. Schemat jego działalności opracowała Jadwiga Załęcka. Początkowo działał przez 4 godziny dziennie, a następnie przez 10 godzin – obsługiwany przez 2 linie. W latach 80. XX wieku nastąpiła stagnacja pomocy telefonicznej. W 1990 utworzono Polskie Towarzystwo Pomocy Telefonicznej zrzeszające telefony zaufania w kraju. 14.07.2008 **Fundacja „Dzieci Niczyje"** (Dajemy Dzieciom Siłę) i Polkomtel SA podpisały list intencyjny w sprawie współpracy w zakresie uruchomienia „Telefonu Zaufania dla dzieci i młodzieży" pod numerem 116 111. Infolinia 116 111 rozpoczęła działalność 6.11.2008 jako ogólnopolski telefon dla dzieci i młodzieży. W pierwszych latach działalności przy telefonie pracowało 7 konsultantów. W ramach stażu dyżury pełnili studenci i absolwenci kierunków społecznych, m.in.: psychologii, pedagogiki, resocjalizacji, pomocy społecznej. W 2010 przy telefonie pracowało 29 osób. Linia była czynna przez 8 godzin 7 dni w tygodniu. Do 2018 odebrano 1,160 mln połączeń, 55 tys. wiadomości online oraz przeprowadzono 1200 interwencji w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia. W 2024 linia była czynna w godzinach 12:00–2:00. Pomoc online była udzielana od 10:00.

Źródła: P. Głodzińska, *Cybersamobójstwo jako zagrożenie XXI wieku* [w:] *Przestępczość XXI wieku: szanse i wyzwania dla kryminologii*, red. E.W. Pływaczewski, D. Dajnowicz-Piesiecka, E. Jurgielewicz-Delegacz, Warszawa 2020; M. Guzowska, *Kończę z tym: dlaczego dzieci nie chcą żyć?*, Kraków 2022; M. Jaroszewska, *Telefon zaufania dla dzieci. Cztery funkcje telefonicznego pomagania*, „Dziecko Krzywdzone" 2010 nr 2; L. Kicińska, *Historia telefonów zaufania w Polsce i na świecie*, „Dziecko Krzywdzone" 2010, nr 2; *Przez 10 lat ponad milion dzieci skorzystało z Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży 166 111!*, http://media.fdds.pl/42734-przez-10–lat-ponad-milion-dzieci-skorzystalo-z-telefonu-zaufania-dla-dzieci-i-mlodziezy-116-111 [dostęp: 9.03. 2024].

[B. P.]

TOWARZYSTWA DOBROCZYNNOŚCI W KRÓLESTWIE POLSKIM – Na obszarze Królestwa Polskiego znajdowało się zdecydowanie najwięcej towarzystw dobroczynnych w porównaniu do reszty ziem polskich. Najwcześniej powstało **Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności** – utworzone 7.04.1807. Jego prezesem został biskup Jan Nepomucen Kossakowski. Celem towarzystwa było niesienie pomocy chorym i pomoc ubogim. W 1809 w ramach towarzystwa utworzono Instytut Macierzyństwa. W 1807 podobne towarzystwo powstało w Brześciu. Jednym z najstarszych i najprężniej działającym było powstałe w 1814 z inicjatywy hrabiny Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej **Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności**. Jako część towarzystwa funkcjonował Wydział Ochron, który przekształcony został w 1842 w Wydział Sierot i Ubogich Dzieci. Zajmował się przystosowaniem najmłodszych do podjęcia w przyszłości zawodu. W tym celu otwierano szkoły, często o profilu zawodowym, przeznaczone dla sierot, zarówno chłopców, jak i dziewcząt. W Królestwie funkcjonowały również m.in. **Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności**, **Kieleckie Towarzystwo Dobroczynności**, **Kaliskie Towarzystwo Dobroczynności**, Towarzystwo Dobroczynności w Radomiu, a także **Żydowskie Towarzystwo Dobroczynności**, Rosyjskie Towarzystwo Dobroczynności Królestwa Polskiego, Towarzystwo Wspie-rania Ubogich w Siedlcach i Pabianickie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności. Od 1859 wszystkie organizacje dobroczynne Królestwa Polskiego podlegały **Radzie Głównej Opiekuńczej**. Wówczas funkcjonowały 4 zakłady opiekuńczo-wychowawcze: w Warszawie, Lublinie, Instytut św. Kazimierza i Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych. Łącznie dawały schronienie 557 podopiecznym. Ochronek było 14, przebywało w nich 709 najmłodszych. W 1868 w ramach działalności Rosyjskiego Towarzystwa Dobroczynności w Lublinie uruchomiono przytułek dla wdów i sierot wyznania prawosławnego. W 1907 w Warszawie powstało **Towarzystwo „Pomoc dla Sierot"** zarządzające **Domem dla Sierot** kierowanym przez **Janusza Korczaka**.

Źródła: A. Bołdyrew, *Społeczne inicjatywy na rzecz organizacji opieki socjalnej nad ludźmi starymi*

w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku. Zarys problematyki, „Biuletyn Historii Wychowania" 2019, nr 41; *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, t. 1, red. M. Przeniosło, Kielce 2008; J. Domańska, *Dobroczynność względem sierot na ziemiach polskich do 1918 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2011, nr 27; *Dzień Ubogich w Łodzi. 17 Września 1911 r. „Jedniodniówka"*, Łódź 1911; W. Jaworski, *Żydowskie organizacje charytatywne w Królestwie Polskim (1898–1914)*, „Res Historica" 2022, nr 53; H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńcza na ziemiach polskich w XIX wieku na przykładzie Towarzystw Dobroczynności Wileńskiego i Warszawskiego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2016, t. 25; H. Markiewiczowa, *Wychowanie przez pracę w działalności Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, „Studia Katechetyczne" 2018, nr 14; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; *Pamiętnik Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" w Warszawie za 1914 rok*, Warszawa 1915; K. Rawicz, *Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności: w stuletnią rocznicę założenia*, Wilno 1907; B. Urbanek, *Towarzystwa dobroczynności na ziemiach polskich w XIX stuleciu*, „Medycyna Nowożytna" 2003, nr 10; *Ustawa Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Łódź 1902; *Ustawa Towarzystwa" Pomoc dla Sierot" w Warszawie*, Warszawa 1907; M. Zawadzki, *Dla najbiedniejszych dzieci miasta Kielce w 40-letnią rocznicę działalności Kieleckiego Towarzystwa Dobroczynności 1873–1913*, Kielce 1913.

[A. H.]

TOWARZYSTWA MACIERZY SZKOLNEJ – stowarzyszenia działające na ziemiach polskich pod zaborami na polu edukacyjnym, kulturalnym i wydawniczym. Pierwsza tego typu organizacja powstała we Lwowie w 1882 pod nazwą „Macierz Polska". Jej inicjatorami byli Józef Ignacy Kraszewski i Władysław Bełza. Celem towarzystwa było szerzenie idei edukacji ludu za pośrednictwem tanich wydawnictw. Od 1894 wydawano „Bibliotekę Macierzy Szkolnej". W 1902 Macierz Szkolną połączono z Fundacją im. Tadeusza Kościuszki. Do 1903 ukazało się 56 wydawnictw organizacji. Były to głównie utwory o tematyce moralistycznej, obyczajowej, religijnej, patriotycznej, historycznej, gospodarczej, rolnej, przyrodniczej oraz poradnikowej. Do 1914 powstało w ramach Macierzy 28 ośrodków edukacyjnych i 22 ochronki dla najmłodszych. 11.06.1906 w Warszawie powołano do życia Towarzystwo Macierzy Polskiej. Założycielami byli: **Henryk Sienkiewicz**, **Antoni Osuchowski**, Piotr Drzewiecki, Jan Harusewicz, Ignacy Chrzanowski, Stanisław Libicki, Jan Gralewski, Kazimierz Arkuszewski, Wacław Brygiewicz i Mieczysław Brzeziński. Celem stowarzyszenia było „krzewienie i popieranie oświaty w duchu narodowym". Środkami do osiągnięcia celów miało być prowadzenie ochronek, szkół ludowych, kursów dla dorosłych analfabetów, szkół ochroniarek i seminariów nauczycielskich, czytelni ludowych i bibliotek, a także szkół średnich i wyższych. Ważne było również organizowanie domów ludowych, odczytów, wykładów oraz wydawanie i rozpowszechnianie podręczników i czasopism naukowych oraz o charakterze pedagogicznym. Towarzystwo fundowało stypendia i zapomogi. Jego działalność obejmowała obszar Królestwa Polskiego. Do 1907 organizacja liczyła ok. 100 tys. członków. 14.12.1907 została zdelegalizowana. Macierz Szkolna wznowiła działalność 26.04. 1916 pod nazwą Polska Macierz Szkolna. Po 1918 rozszerzono zasięg działalności na województwa północno-wschodnie. Do 1937 Polska Macierz Szkolna założyła 295 szkół, 9 burs, 23 przedszkola, prowadziło 2032 biblioteki. Wydawała także swoje pismo, które prowadził Józef Stempler.

Źródła: H. Markiewicz, *Rzecz o Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 2016; *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917. Opracowania, wspomnienia, dokumenty*, t. 2, red. B. Nowroczyński, Warszawa 1934; *Regulaminy Polskiej Macierzy Szkolnej: przyjęte przez Zebranie Walne Towarzystwa w dniu 12-ym kwietnia 1918-go roku*, Warszawa 1918; *Statut Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 1939; J. Stemler, *Instrukcje w sprawie zakładania Kół Polskiej Macierzy Szkolnej oraz organizowania i prowadzenia czytelni ludowych, bibljotek, kursów dla dorosłych, uniwersytetów ludowych PMS*, Warszawa 1922; J. Stemler, *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy z 20-lecia działalności 1905–1925: wydawnictwo jubileuszowe*, War-

szawa 1926; *Ustawa Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 1906.

[A. H.]

TOWARZYSTWO „BRATNIA POMOC" – organizacje samopomocy studenckiej tworzone na polskich uczelniach nazywane też Towarzystwami Bratniej Pomocy Studentów lub „Bratniakami". Pierwszy „Bratniak" powstał w 1859 na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1861 podobną organizację utworzono na Politechnice Lwowskiej, w 1889 przy Uniwersytecie Warszawskim. W okresie międzywojennym „Bratniaki" powstały m.in. na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie oraz na Uniwersytecie Poznańskim. Ponadto organizacje Bratniej Pomocy zrzeszały polskich studentów poza granicami Polski, m.in. we Francji i w Niemczech. Głównym celem towarzystwa było niesienie pomocy finansowej niezamożnym studentom oraz, w okresie zaborów, walka z rusyfikacją. Organizowano system pożyczek i stypendiów, a także prowadzono tanią jadłodajnię. Ideą było urzeczywistnienie postulatu solidarności akademickiej oraz wzajemnej pomocy niesionej przez zamożniejszych studentów kolegom w trudniejszej sytuacji materialnej poprzez płacenie składek na rzecz towarzystwa, a także pomoc materialną, która była możliwa dzięki pośredniczeniu między studentami a społeczeństwem. Organizacje samopomocowe ułatwiały studentom dostęp do tanich mieszkań oraz podjęcie zajęć zarobkowych, udzielały niezbędnej pomocy w przypadku choroby studenta. Innym ważnym obszarem działania „Bratniaków" było wspieranie studentów na polu naukowym i ogniskowanie życia koleżeńskiego wokół stowarzyszenia. W tym celu tworzono specjalne koła naukowe, utrzymywano czytelnie i biblioteki w domach akademickich, a także urządzano odczyty, zebrania dyskusyjne oraz konkursy na najlepsze prace naukowe. W latach 30. XX wieku organizacje znajdowały się pod wpływem Związku Akademickiego Młodzież Wszechpolska. Podczas II wojny światowej stowarzyszenia samopomocowe działały w ramach tajnego nauczania akademickiego. Po 1945 działalność „Bratniaków" została reaktywowana. Na przełomie lat 40. i 50. zlikwidowały je jednak władze komunistyczne. Ich działania zastąpiło Zrzeszenie Studentów Polskich. „Bratniaki" ponownie rozpoczęły działalność po 1989.

Źródła: *Bratnia Pomoc*, „Dziennik Poznański" 1921, nr 119; *Bratnia Pomoc*, „Polak w Niemczech" 1925, nr 2; S. Brzozowski, *Warunki organizacyjne życia naukowego w trzech zaborach* [w:] *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. 4, Warszawa 1987; K. Rędziński, *Towarzystwo Bratniej Pomocy studentów Politechniki Lwowskiej (1918–1939)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2014, t. 23; *Statut Bratniej Pomocy Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie: uchwalony przez Walne Zgromadzenie Bratniej Pomocy Stud. U. J. w dniu 25.XI.1933 roku*, Kraków 1934; *Statut Towarzystwa „Bratnia Pomoc" Studentów Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1916; *Ustawa Towarzystwa Bratnia Pomoc w Paryżu*, Paryż 1892.

[A. H.]

TOWARZYSTWO „BRIJUS ZDROWIE" – żydowska organizacja społeczna założona w 1908 w Warszawie przez Zygmunta Feinkinda i Józefa Dawidsohna. Głównym celem jej działalności było zwalczanie gruźlicy, leczenie chorych oraz szerzenie profilaktyki wśród społeczeństwa. Utrzymywało się z datków społecznych. Towarzystwo prowadziło bezpłatną przychodnię gruźliczą. Posiadała ona własne laboratorium analityczne oraz aparat rentgenowski. Poradnia zatrudniała lekarza dla dziecięcej gruźlicy. Przy placówce działała stacja odmy sztucznej, punkt rozdawania mleka i mieszanek. W latach 1918–1920 placówka zapewniła opiekę 331 dzieciom. Udzielono 595 porad dla dzieci. Małoletni otrzymywali w poradni lekarstwa. Prowadzono akcję profilaktyczną gruźlicy, rozpowszechniając ulotki, plakaty, broszury oraz organizując odczyty prowadzone w języku polskim i jidysz. Leczenie chorych odbywało się w przychodni miejskiej w Warszawie. Lekarze-specjaliści dokonywali kwalifikacji chorych do leczenia sanatoryjnego. 15.08.1919 towarzystwo uruchomiło w prywatnej willi sanatorium „Brijus" w Otwocku. Początkowo leczyło się w sanatorium 288

osób. 23.07.1922 oddano do użytku własny obiekt sanatoryjny. Małoletni przebywali w obiekcie od dwóch do trzech miesięcy lub dłużej. Decyzja o kuracji należała do ordynatora sanatorium i komisji lekarskiej. W 1924 w sanatorium przebywało 136 dzieci. 15.08.1919 rozpoczęło działalność uzdrowisko dla dorosłych „Haszachefes" w Otwocku. Dzieci chorujące na gruźlicę kości miały zapewnioną opiekę przedszkolanki. Niepełnoletnim świadczyła opiekę poradnia „Dawtil" w Otwocku. Towarzystwo działało do 1939.

Źródła: *Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przeciwgruźliczego „Brijus-Zdrowie" za czas od 1 grudnia 1918 r. do 31 grudnia 1920 r.*, Warszawa 1921; *Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przeciwgruźliczego „Brijus-Zdrowie" za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1924 r.,* Warszawa 1925; *Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Przeciwgruźliczego „Brijus-Zdrowie" za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1925 r.*, Warszawa 1926; *Towarzystwo Przeciwgruźlicze „Brijus-Zdrowie"* [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975; *Żydowskie Towarzystwo Przeciwgruźlicze „Brijus-Zdrowie". Sprawozdanie za okres 1.I.1933 do 31.III.1934*, Warszawa 1934.

[B. P.]

TOWARZYSTWO „KOŁO PRAŻAN" – organizacja społeczna założona w 1916 w Warszawie. Zarząd mieścił się w dzielnicy Praga. „Koło Prażan" brało swój początek z **Komitetu Obywatelskiego w Warszawie**. Pierwszym prezesem został Zygmunt Zakrzewski. Głównymi celami towarzystwa były zapewnienie rozwoju kulturalnego i gospodarczego warszawskiej Pragi, koordynacja opieki społecznej, oferowanie pomocy mieszkańcom, dbanie o interesy ogółu ludności Pragi i okolic. Towarzystwo zakładało i prowadziło ośrodki opieki społecznej, żłobki, przedszkola i ochrony. Utrzymywało świetlice, warsztaty, zakład wychowawczy dla sierot „Sierocin" (do 1933) i różne typy szkół. Uruchomiono schroniska oraz bursy dla dzieci i młodzieży od 10 do 20 roku życia. W 1922 uruchomiono 3-klasową męską szkołę handlową posiadającą prawa państwowej średniej szkoły zawodowej. Placówka przygotowywała młodzież do pracy w przedsiębiorstwach zajmujących się handlem, a szczególnie sprzedażą artykułów rolnych. Szkoliła młodzież do pracy w instytucjach spółdzielczych, samorządowych i państwowych. W szkole działała uczniowska Kasa Pożyczkowo-Oszczędnościowa „Wytrwałość" i uczniowska Spółdzielnia „Praca" z wydziałem samowychowawczo-społecznym. W skład wydziału wchodziły biblioteka uczniowska oraz koła: sportowe „Siła", stenograficzne „Szybkość", fotograficzne „Promień", kółko ekonomiczno-geograficzne, radiowe, muzyczne oraz introligatornia. Uczniowie mieli obowiązek uczestniczyć w dwóch grupach. Placówka zapewniała miejsca dla swoich uczniów w Bursie im. Marszałka Piłsudskiego prowadzonej przez towarzystwo. W 1922 koło uruchomiło Niższą Szkołę Kolejową na Pelcowiźnie, a w 1932 Średnią Szkołę Handlową Żeńską. Program nauczania był uzupełniony pracami wychowawczymi w spółdzielczo-samorządowych organizacjach uczennic. Celem było uzupełnienie wykształcenia zawodowego. Towarzystwo działało do 1939.

Źródła: *3-klasowa Męska Szkoła Handlowa Koła Prażan z pełnemi prawami średnich zawodowych szkół państwowych Warszawa, ul. Wileńska 13: cel, plan nauki, organizacja i ustrój szkoły*, Warszawa [b.d.w.]; P. Elsztein, *Moja Praga z archiwum wspomnień*, Warszawa 2002; P. Stańczyk, *Wykształcenie ludności II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „Społeczeństwo i Ekonomia" 2016, nr 1; *Statut „Koła Prażan"*, Warszawa [b.d.w.]; *Statut Towarzystwa „Koła Prażan"*, Warszawa 1937; *Średnia Szkoła Handlowa Żeńska Koła Prażan: plan nauki, organizacja i ustrój szkoły*, Warszawa [1932].

[B. P.]

TOWARZYSTWO „NASZ DOM" – organizacja pomocy dzieciom, której pierwowzorem było Towarzystwo **„Nasz Dom"** powstałe 24.11. 1921 z inicjatywy Wandy Filipowicz, Jana Durko, **Janusza Korczaka**, **Marii Falskiej**, zawieszone w 1945. Inicjatorami reaktywacji organizacji 29.04.1992 byli Teresa Skudniewska, Maryna Falska, Dorota Stalińska, Jan Żytowiecki, Adam Stompolski. Zostało zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym 23.10.2001, status organizacji pożytku pu-

blicznego uzyskało 19.05.2006. Celami statutowymi towarzystwa były: pomoc dzieciom i ich rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, wyrównywanie ich szans, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, wspieranie rodziny i systemu pieczy zastępczej, działania na rzecz osób niepełnosprawnych. W 1993 towarzystwo wdrażało projekt „Program Dzieciak" – pozyskiwanie środków na rzecz domów dziecka, w 1996 – akcję „Tornister Dzieciaka" i „Zima Dzieciaków". Corocznie kontynuowało programy „Pocztówka do św. Mikołaja" (od 1993), „Góra Grosza" (od 2000), „Moja Przyszłość" (od 2008). Prowadzi własne całodobowe placówki opiekuńczo- wychowawcze stanowiące domy dla dzieci – w 2000 powstały rodzinne domy dziecka w Bohukałach i Łękawicy, w 2002 rodzinny dom dziecka w Krakowie i samodzielne mieszkanie dla młodzieży dla 12 nastolatków, w 2003 – ośrodek rodzinnej opieki zastępczej w Warszawie, w 2005 – w Ustce, Słupsku, Mrągowie. W 2008 rozpoczęto „Program Nasz Dom" dla usamodzielniającej się młodzieży. „Nasz Dom" prowadzi Ośrodki Rozwoju Dziecka i Rodziny „Port" – trzy w Warszawie (od 2008, 2021, 2022), w Słupsku (od 2015), we Wrocławiu (od 2016) oraz Mieszkanie dla Młodzieży usamodzielniającej się we Wrocławiu. Działa na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu młodzieży z rodzin w kryzysie. Udziela pomocy materialnej i psychologicznej wychowankom pieczy zastępczej. Zapewnia pomoc finansową placówkom i rodzinom zastępczym oraz wychowankom znajdującymi się w trudnej sytuacji życiowej.

Źródła: *Statut Towarzystwa Nasz Dom z dnia 14 listopada 1991 r. po zmianach dokonanych w dniach: 10.03.2001 r., 19.05.2006 r., 13.09.2008 r., 29.06.2009 r., 3.12.2011 r. oraz 23.06.2017 r.*, https://towarzystwonaszdom.pl/wp-content/uploads/2021/10/Statut-Towarzystwa-Nasz-Dom.pdf [dostęp: 19.07.2023]; Towarzystwo „Nasz Dom", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022; Towarzystwo „Nasz Dom", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Warszawa 2021.

[A. M.-S.]

TOWARZYSTWO „POMOC DLA SIEROT" – warszawska organizacja pomagająca żydowskim sierotom. Powstała w 1900 jako oddział towarzystwa „Bratnia Pomoc" pod nazwą „Sieroca Pomoc". Samodzielną jednostką stała się w 1908. Towarzystwo rozpoczęło wówczas prowadzenie zakładu opiekuńczego w Grodzisku, następnie zakład przeniesiono na ul. Franciszkańską 2 w Warszawie. Oprócz pomocy udzielanej w ośrodku organizacja niosła pomoc także potrzebującym dzieciom, które miały schronienie. Najistotniejszym celem było dostarczanie środków na utrzymanie osieroconych dzieci oraz dzieci najbiedniejszych wywodzących się ze środowiska żydowskiego. Nie istniał podział na wiek i płeć. Elementami pomocy było umożliwianie dostępu do edukacji i zapomóg, ofiarowywanie odzieży, jedzenia i zapewnienie odpowiedniego schronienia. Ponadto udzielano bezpłatnej opieki lekarskiej i dentystycznej. Towarzystwo dbało także o dalsze losy swoich podopiecznych, pośrednicząc w znalezieniu pracy i zapewniając podstawowe wyposażenie. Misją towarzystwa było także zakładanie tanich kuchni, herbaciarni, przytułków i mieszkań, ochronek, żłobków dla niemowląt, a także dziennych schronisk dla dzieci. Organizowano również wyjazdy na letnie kolonie oraz zimowiska. W latach 1910–1912 trwał proces planowania, nabywania i budowy nowego gmachu dla towarzystwa przy ul. Krochmalnej 92. **Domem Sierot** kierowali **Janusz Korczak** i **Stefania Wilczyńska**. Oficjalnie otwarty został 7.10.1912. Budynek przeznaczony był dla 106 dzieci. Przebywało w nim średnio ok. 85 dzieci. Korczak wprowadził w sierocińcu nowatorskie metody wychowania. Dzieci miały własny samorząd, gazetkę szkolną, którą same redagowały. Miały także możliwość wyrażania swoich opinii na specjalnych zebraniach. Najdłużej urzędującym prezesem towarzystwa był dr Izaak Eliasberg. Prawdopodobnie 5.08.1942 J. Korczak, S. Wilczyńska wraz z podopiecznymi zostali wywiezieni do obozu zagłady w Treblince. Towarzystwo przestało istnieć.

Źródła: M. Ciesielska, *Towarzystwo „Pomoc dla Sierot" – żydowska organizacja społeczna (1907–1942)*, https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/miasto-oda-do-z/towarzystwo-pomoc-dla-sierot-zydowska-or-

ganizacja-spoleczna-19071942 [dostęp: 21.06.2023]; M. Falkowska, *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa 1989; K. Łaguna-Raszkiewicz, *Stefania Wilczyńska – Matka sierot z ulicy Krochmalnej*, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12677/1/K_Laguna_Raszkiewicz_Stefania_Wilczynska.pdf [dostęp: 21.06.2023]; E. Małkowska-Bieniek, *Śladami warszawskich Żydów*, Warszawa 2008; J. Olczak-Ronikier, *Korczak: próba biografii*, Warszawa 2011; *Pamiętnik Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" w Warszawie za rok 1914*, Warszawa 1915; J. Piotrowski, *„Ojciec cudzych dzieci…". Wspomnienia o „Starym Doktorze" Januszu Korczaku*, Łódź 1946; *Sprawozdanie Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" za 1926 r.*, Warszawa 1927; *Statut Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" w Warszawie*, Warszawa 1923; A. Szlązakowa, *Janusz Korczak*, Warszawa 1978.

[A. H.]

TOWARZYSTWO „POWŚCIĄGLIWOŚĆ I PRACA" – organizacja wychowawczo-edukacyjna utworzona w 1898 przez ks. **Bronisława Markiewicza**, jednego z prekursorów pedagogiki wychowawczej, przekształcona w 1921 w Zgromadzenie św. Michała Archanioła. Markiewicz po wyjściu ze Zgromadzenia Salezjanów w 1897 podjął działania na rzecz utworzenia nowego zgromadzenia zakonnego ukierunkowanego na działalność opiekuńczo-wychowawczą i mającego realizować program pedagogiczny dostosowany do warunków galicyjskich. W 1898 powołał do życia Towarzystwo „Powściągliwość i Praca" i podjął starania o uznanie go za zgromadzenie zakonne. Mimo że decyzja władz kościelnych w tej sprawie została odłożona w czasie, kierowane przez Markiewicza (do jego śmierci w 1912) towarzystwo rozwijało działalność, prowadząc zakład wychowawczy w Miejscu Piastowym oraz utworzoną w 1903 placówkę w Pawlukowicach k. Wieliczki. Po śmierci Markiewicza na czele towarzystwa stanął jego wychowanek pracujący na misji w USA ks. Walenty Michułka, zaś w 1919 funkcję rektora objął inny uczeń Markiewicza ks. Antoni Sobczak. W 1921 biskup krakowski kardynał **Adam Stefan Sapieha** za zgodą Kongregacji dla Spraw Zakonnych erygował Zgromadzenie św. Michała Archanioła, do którego weszła większość członków czynnych towarzystwa (nadal istniało jako organizacja świecka, w kolejnych latach generał zgromadzenia był jednocześnie rektorem towarzystwa). Towarzystwo, opierając się na pedagogice wychowawczej **Bronisława Markiewicza** zakładającej wychowanie przez religię i pracę, prowadziło szkoły powszechne (Miejsce Piastowe, Pawlikowice, Berteszów, Dziatkowicze, Warszawa, Prusy), szkoły zawodowe z warsztatami (Miejsce Piastowe, Pawlikowice, Struga i inne), szkoły gimnazjalne (Miejsce Piastowe, Pawlikowice) oraz 23 placówki wychowawcze. Na terenie tych ostatnich prowadzone były również liczne organizacje i koła zainteresować. Towarzystwo zostało rozwiązane dekretem Rady Ministrów z 5.08.1949.

Źródła: *Dzieło, myśl, duchowość ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, red. W. Moroz, Marki-Struga 1993; C. Kustra, *Działalność edukacyjna Towarzystwa „Powściągliwość i Praca" w latach 1898–1949*, Olsztyn 2005; C. Kustra, *Powściągliwość i praca w wychowaniu człowieka. Współczesne odczytanie koncepcji opiekuńczo-wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, Toruń 2002; *Myśl pedagogiczna ks. Bronisława Markiewicza*, red. J. Homplewicz, A. Garbarz, Rzeszów 1997.

[J. J.]

TOWARZYSTWO „PRZYTULISKO" DLA DZIEWCZĄT WYZNANIA MOJŻESZOWEGO – organizacja opiekuńcza założona 7.02.1895 w Łodzi. Towarzystwo znajdowało się pod nadzorem rodziny Silbersteinów i Dozoru Bożniczego. Kuratorką była Teresa Silberstein, nadzorcą Maurycy Weis. W 1904 pod opieką towarzystwa znajdowało się 30 chłopców oraz 30 dziewcząt. Pochodzili z niższych warstw społeczeństwa. W 1909 oddano do użytku nową siedzibę Dom Sierot. W budynku znajdowały się sale do zajęć praktycznych, sala rekreacyjna, gimnastyczna i mieszkanie dla kierownika domu. W nieruchomości schronienie znalazło 50 osób. Podopieczni korzystali z obiektów **Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego** w Krzyżówce i Ciechocinku. Organizacja prowadziła działalność asymilacyjną. W czasie I wojny światowej korzystała z pomocy różnych organizacji społecznych, Wydziału Opieki Społecznej Magi-

stratu miasta Łodzi i Gminy Żydowskiej. Dom Sierot został zmieniony w Przytułek dla Sierot Żydowskich „Przytulisko". Nadzór nad działalnością przejął Komitet Opieki nad Sierotami. W 1919 w obiektach należących do towarzystwa przebywało 203 dzieci. W dwudziestoleciu międzywojennym towarzystwo przyjmowało tylko dziewczęta wyznania mojżeszowego. Działalność organizacji była finansowana przez rodzinę Silbersteinów. Drobne środki pochodziły z Gminy Żydowskiej. 26.07.1923 został zatwierdzony statut. Pierwszeństwo w przyjęciu pod opiekę miały dzieci sieroce. Podopiecznym zapewniano utrzymanie, możliwość uczenia się i zdobycia zawodu. Opiekę nad osobami, które opuściły towarzystwo, zapewniano do 17 roku życia. Towarzystwo prowadziło internat przeznaczony dla 75 osób. Organizacja zakończyła działalność w 1939.

Źródła: K. Badziak, J. Strzałkowski, *Silbersteinowie, Lichtenfeldowie, Birnbaumowie, Poznańscy, Eigerowie*, Łódź 1994; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2012; W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; J. Sosnowska, *Inicjatywy opiekuńcze i oświatowo-wychowawcze łódzkiej społeczności żydowskiej w latach I wojny światowej – Przytulisko dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2016, nr 34.

[B. P.]

TOWARZYSTWO BURS I STYPENDIÓW – organizacja społeczna zarejestrowana 15.06. 1946, nastawiona na realizację potrzeb edukacyjnych niezamożnej młodzieży poprzez organizowanie i prowadzenie burs przy szkołach oraz przyznawanie stypendiów młodzieży szkolnej. Złożony z działaczy ludowych i oświatowych Komitet Organizacyjny Towarzystwa powstał w Łodzi w styczniu 1946, następnie działalność towarzystwa rozszerzyła się na cały kraj. Środki na działalność organizacja pozyskiwała z subwencji rządowych i samorządowych oraz ze zbiórek społecznych. W połowie 1950 działało 14 oddziałów wojewódzkich towarzystwa, 284 oddziały powiatowe, 2391 kół gminnych, a liczba członków przekraczała 131 tys. Pierwsze bursy towarzystwa powstawały w 1946 w województwie łódzkim, w 1948 prowadziło ono w kraju 42 bursy dla 1601 wychowanków, w końcu 1949 w 106 bursach mieszkało 7433 wychowanków, a w budowie znajdowały się dalsze 54 placówki. Obok zapewnienia mieszkania w bursach towarzystwo wypłacało zdolnym uczniom stypendia. Kandydatów do stypendiów kwalifikowały komisje selekcyjno-stypendialne, decyzję o przyznaniu podejmował zarząd komórki organizacyjnej towarzystwa, do którego wpłynęło podanie. W 1948 potrzeby stypendialne szacowano na 36 tys. stypendiów, realnie w roku szkolnym 1948/49 świadczeń takich przyznano ok. 5,5 tys. na łączną kwotę ponad 80 mln zł. Najwięcej stypendiów przyznano w województwach łódzkim (1201), warszawskim (824) oraz wrocławskim (787). W lipcu 1950 w ramach procesu centralizacji działalności opiekuńczej i ścisłego podporządkowywania jej państwu Towarzystwo Burs i Stypendiów zostało zmuszone do przekazania 80 burs **Ministerstwu Oświaty** i Centralnemu Urzędowi Szkolenia Zawodowego (w sierpniu i wrześniu dyrektorzy szkół na własną rękę zaczęli przejmować bursy z przeznaczeniem na internaty), zaś ostateczną likwidację towarzystwa przyniosło rozporządzenie Rady Ministrów z 12.12.1951.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Od ratownictwa do etatyzacji. Opieka nad dziećmi i młodzieżą w działalności organizacji społecznych w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2017 (niepublikowana praca doktorska); Rozporządzenie Rady Ministrów z 12 grudnia 1951 r. w sprawie rozwiązania stowarzyszenia wyższej użyteczności „Towarzystwo Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej", DzU 1951, nr 65, poz. 445.

[J. J.]

TOWARZYSTWO GNIAZD SIEROCYCH – organizacja opiekuńcza, której powstanie zainicjował w 1907 **Kazimierz Jeżewski**. Statut towarzystwa opartego na koncepcji pedagogiki opiekuńczej i wychowania dzieci w małych grupach, wzorowanych na rodzinach i prowadzonych przez rodziców zastępczych, zatwierdzony został w Galicji w 1908. Pierwsze gniazdo sieroce powstało w 1909 w Stanisłowczyku k. Przemyśla i zostało ufundowane przez ks. Karolinę Lubomirską. Teoretyczną podstawę działania gniazd Kazimierz Jeżewski opubli-

kował w wydanej w 1910 broszurze *Wzorowe fermy włościańskie, czyli program działalności gniazd sierocych*. W 1911 siedzibę towarzystwa przeniesiono do Królestwa Polskiego. W gniazdach opiekę znajdowały dzieci w wieku 6–16 lat, do 1914 powstało 8 tego typu organizowanych na wsi placówek. Elementem wychowania było przyzwyczajanie dzieci do wypełniania w gospodarstwie obowiązków na miarę ich sił i możliwości oraz wykonywania pracy, przez co miały się przygotować do dorosłego życia. Opuszczającym gniazda wychowankom towarzystwo starało się zapewniać zdobycie zawodu i usamodzielnienie, czemu sprzyjać miały utworzone przez Jeżewskiego w Warszawie bursy i fundusz kształcenia zawodowego. Utrzymywaniu kontaktu wychowanków z ich dawnymi gniazdami służył utworzony w 1926 Związek Gnieździaków, przemianowany później na Związek Pracowników Społecznych Towarzystwa Gniazd Sierocych, który wspierał pełne usamodzielnienie wychowanków. W okresie okupacji niemieckiej nadal działało 5 gniazd sierocych oraz 3 bursy w Warszawie. Po upadku powstania warszawskiego siedziba towarzystwa czasowo została przeniesiona do Krakowa. W 1947 Towarzystwo Gniazd Sierocych zostało połączone z **Towarzystwem Wiosek Kościuszkowskich** w jedno **Towarzystwo Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich** z Włodzimierzem Tarło-Mazińskim na czele. Towarzystwo zostało zlikwidowane w 1949. Do 1948 gniazda sieroce wychowały co najmniej 1045 podopiecznych (brak precyzyjnych danych dotyczących okresu okupacji). Tradycje gniazd sierocych kontynuują rodzinne domy dziecka.

Źródła: B. Cichy, *Życie i działalność społeczno-pedagogiczna K. Jeżewskiego* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; K. Jeżewski, *Wzorowe fermy włościańskie, czyli program działalności gniazd sierocych*, Lwów 1910; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; W. Wiśniewska, *Kazimierz Antoni Jeżewski jako człowiek, pedagog i twórca Gniazd Sierocych*, Częstochowa 1994.

[J. J.]

TOWARZYSTWO GNIAZD SIEROCYCH I WIOSEK KOŚCIUSZKOWSKICH – organizacja opiekuńcza powstała w 1947 na zrębach działających wcześniej **Towarzystwa Gniazd Sierocych** i **Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich**. Pierwsze z nich założone zostało w 1908 przez **Kazimierza Jeżewskiego** i prowadziło oparte na wychowawczej opiece rodzinnej tzw. gniazda sieroce. Koncepcję wiosek kościuszkowskich skupiających kilka gniazd sierocych Jeżewski przedstawił w 1917 w stulecie śmierci Tadeusza Kościuszki. Sejm Ustawodawczy 26.07.1919 podjął uchwałę zakładającą utworzenie na gruntach państwowych tzw. wzorowej „Wsi Kościuszkowskiej", w której w gniazdach sierocych opiekę w ramach systemu wychowania rodzinnego znaleźć miało tysiąc dzieci. Opiekę nad placówką powierzono instytucjom społecznym pod kontrolą rządu. Realizacja rezolucji przeciągnęła się w czasie. W 1926 wskutek decyzji premiera Towarzystwo Gniazd Sierocych utworzyło Towarzystwo Wiosek Kościuszkowskich, ale dopiero 23.03.1929 wydana została ustawa o utworzeniu państwowej fundacji „Wieś Kościuszkowska", na której rzecz przekazano państwowy majątek Rogóźno koło Grudziądza. Pierwsza wioska kościuszkowska nie przetrwała, a powrót do idei ich tworzenia nastąpił po II wojnie światowej. Po reaktywacji przez Jeżewskiego Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich w 1946 otrzymało ono od władz 4 majątki i dwie resztówki, w których utworzono 6 wiosek kościuszkowskich. W 1947 nastąpiło połączenie Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich z Towarzystwem Gniazd Sierocych w Towarzystwo Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich. Prezesem został Włodzimierz Tarło-Maziński, Kazimierz Jeżewski został prezesem honorowym. W placówkach nowej organizacji w 1947 przebywało łącznie 350 stałych podopiecznych, dla 1000 zorganizowano kolonie letnie. Towarzystwo zostało zlikwidowane w 1949; do tradycji wiosek kościuszkowskich częściowo nawiązują **Wioski Dziecięce SOS**.

Źródła: B. Cichy, *Życie i działalność społeczno-pedagogiczna K. Jeżewskiego* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych*

Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978; *Wioski i ogniska kościuszkowskie. Gospodarczy i społeczno-wychowawczy program działalności Towarzystwa Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich*, oprac. przez K. Jeżewskiego, Warszawa 1946; Ustawa z dnia 23 marca 1929 r. o utworzeniu fundacji pod nazwą „Wieś Kościuszkowska", DzU 1929, nr 24, poz. 248; W. Wiśniewska, *Kazimierz Antoni Jeżewski jako człowiek, pedagog i twórca Gniazd Sierocych*, Częstochowa 1994.

[J. J.]

TOWARZYSTWO KLUBÓW DZIECI ROBOTNICZYCH MIAST I WSI – organizacja opiekuńcza założona 9.03.1919 jako jedna z sekcji Klubu Robotniczego Związku Metalowców w Warszawie. Głównym celem towarzystwa było utworzenie i prowadzenie klubów dla dzieci w wieku szkolnym od 8 do 12 roku życia oraz niesienie im pomocy. Uczestnictwo w klubie było płatne dla dzieci członków związków i zrzeszeń robotniczych. Dzieci bezrobotnych rodziców były zwolnione z opłaty. W klubach dzieci miały możliwość kształcenia się oraz zabawy. W założeniach kluby miały być apolityczne. Działalność rozpoczęły „poranki dziecięce", które odbywały się w każdą niedzielę. W ramach „poranków" organizowano pogadanki, czytano bajki, prowadzono rozmowy dotyczące pracy, zabawy w klubie, koncerty oraz przedstawienia teatrzyku w wykonaniu dzieci. Planowano nawiązanie współpracy z wybitnymi pedagogami oraz nauczycielami. Zamierzano organizować zajęcia edukacyjne w formule kółek pracy. Akcję zachęcającą do wstąpienia do klubu prowadzono w czasopismach partyjnych. Dzieciom oferowano uczestnictwo w kołach zainteresowań: chóru dziecięcego, gimnastyki, amatorskim teatrzyku, wspólne czytanie książek, dekorowanie klubowych pomieszczeń. Proponowano uczestnictwo w kółku redakcyjnym „Tygodnika Klubu Dzieci Robotniczych" oraz w kołach naukowych: historycznym, krajoznawczym, przyrodniczym. Planowano umożliwienie dzieciom zobaczenia instytucji społecznych oraz uczestnictwo w koncertach, przedstawieniach teatralnych oraz kinowych. W wyniku rozszerzenia działalności Walne Zebranie Zarządu Towarzystw Klubów Robotniczych Miast i Wsi podjęło decyzję o zmianie nazwy na Robotnicze Towarzystwo Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim od dnia 1.05.1919, które jesienią tego roku weszło w skład **Robotniczego Wydziału Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim**.

Źródła: *Kronika. Towarzystwo Klubów Dzieci Robotniczych Miast i Wsi*, „Robotnik" 1919, nr 180; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Łódź 2020; *Z ruchu robotniczego. „Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki Nad Nim". („Towarzystwo Klubów Dzieci Robotniczych Miast i Wsi")* „Robotnik" 1919, nr 308.

[B. P.]

TOWARZYSTWO KOLONII I PÓŁKOLONII DLA DZIECI I MŁODZIEŻY M. ŁODZI – stowarzyszenie zajmujące się organizowaniem wypoczynku letniego i zimowego dla dzieci z terenów Łodzi, powstałe w 1936 jako Towarzystwo Kolonii Letnich Publicznych Szkół Powszechnych m. Łodzi. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1945 wznowiło działalność jako Towarzystwo Kolonii i Półkolonii w Łodzi. W 1945 z wypoczynku organizowanego przez towarzystwo skorzystało 10 745 dzieci. Na kolonie letnie wysłano 3260 dzieci. W półkoloniach odbywających się w parkach i ogrodach miejskich wzięło udział 7485 dzieci. Podczas ferii zimowych zorganizowano kolonie zimowe dla 248 sierot w Kolumnie pod Łodzią. W kolejnym roku we współpracy z Wydziałem Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego w Łodzi akcja półkolonijna miała odbywać się w nowo powstałych **ogrodach jordanowskich** znajdujących się w parkach miejskich. Z akcji kolonijnej towarzystwa w 1946 skorzystało 16 500 dzieci. W koloniach i półkoloniach zorganizowanych w 1947 wzięło udział około 17 000 dzieci. W 1948 w koloniach letnich w Wiśniowej Górze uczestniczyły dzieci pracowników m.in. „Kindermana", „Stolarowa", „Geyera". Dla dzieci, które nie miały możliwości udziału w wyjazdach na kolonie letnie, w 1950 zorganizowano półkolonie w Parku Ludowym, Parku „Weneckim" oraz w Rudzie

Pabianickiej. W latach 1945–1950 towarzystwo oferowało kolonie letnie lub wypoczynek zimowy m.in. w: Bełchatowie, Czarnocinie, Dzierżąznej, Godzianowie, Kolumnie, Kurowicach, Lądku Zdroju, Przygłowie, Redzeniu, Rogowie, Szklarskiej Porębie, Teofilowie, Tomaszowie, Tuszynie, Wiśniowej Górze. Niektóre ośrodki oferowały pobyt pod namiotami, które nabyto od Państwowego Urzędu Repatriacyjnego. W ramach działań władz państwowych na rzecz ograniczenia liczby organizacji społecznych i przejęcia nad nimi kontroli wśród przeznaczonych do likwidacji 15 stowarzyszeń znalazło się Towarzystwo Kolonii i Półkolonii w Łodzi. W 1951 utworzono komisję likwidacyjną organizacji i przejęto jej majątek.

Źródła: *16 i pół tysiąca dzieci na koloniach letnich Tow. Kol. Letn. w Łodzi*, „Dziennik Łódzki" 1946, nr 201; bk, *Dla dzieci, które nie wyjechały, półkolonie w parkach*, „Express Ilustrowany" 1950, nr 179; E.K., *Ogrody dziecięce w Łodzi*, „Głos Robotniczy. Pismo Polskiej Partii Robotniczej" 1946, nr 125; T. Gerstenkorn, *Wakacje dzieci Łodzi przed II wojną światową i tuż po niej*, http://www.tadeuszgerstenkorn.pl/artykuly-2/wakacje-dzieci-lodzi-przed-ii-wojna-swiatowa-i-tuz-po-niej/ [dostęp: 13.03.2024]; A. Juźwik, *Lata 1945–1947. Pod znakiem ratownictwa społecznego i pluralizmu organizacyjno-programowego* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; A. Juźwik, *Organizacja opieki nad dziećmi i młodzieżą w latach 1944–1950 – od prób realizacji przedwojennych rozwiązań do przejęcia wzorców radzieckich*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 10; M.Z., *Wiśniowa Góra chlubą ośrodków kolonijnych w Polsce*, „Głos Robotniczy" 1948, nr 167.

[M. N]

TOWARZYSTWO KOLONII LETNICH DLA DZIECI IM. DR. STANISŁAWA MARKIEWICZA – instytucja dobroczynna wspierająca dzieci i młodzież, mająca na celu organizację ich czasu wolnego podczas wakacji. Wyrosła z działalności **Towarzystwa Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Dziatwy Warszawy** utworzonej w 1881 przez **Stanisława Markiewicza**. Organizacja została powołana przez **Ministerstwo Zdrowia Publicznego**, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** 22.02.1922. Utworzone zostały wówczas Rada oraz Komisja do Spraw Kolonii Letnich. Celem towarzystwa było organizowanie kolonii letnich i rozpowszechnianie tej idei jako obowiązku społecznego. Środki na działalność pochodziły z subwencji państwowych, funduszy pozyskiwanych na drodze ofiarności publicznej, ze świadczeń Kas Chorych (później Ubezpieczalni Społecznych), dotacji samorządowych i dopłat zainteresowanych. Towarzystwo jako pierwsze zorganizowało leczniczą kolonię dla dzieci chorych na gruźlicę. Pełniło rolę pośrednika w kontaktach z władzami państwowymi i komunalnymi podczas prac dotyczących prowadzenia kolonii. Towarzystwo miało obowiązek utrzymywać stałą łączność między towarzystwami związkowymi oraz oferować im wsparcie. Ponadto tworzyło organizacje pomocnicze, np. kursy wychowawcze. Pełniło także funkcję przedstawicielską w stosunku do towarzystw związkowych międzynarodowych. Towarzystwo zajmowało się opracowywaniem wzorowych planów budynków kolonijnych. Była to pierwsza tego typu instytucja w Polsce. Z pomocy towarzystwa skorzystało łącznie 114 423 dzieci. Na kolonię mogły udać się dzieci w wieku 5–18 lat, w szczególności anemiczne i słabe, po przebytych ciężkich chorobach lub z niedorozwinięciami. Każde dziecko udające się na kolonie obowiązkowo musiało przejść podstawowe badania lekarskie. Kolonie podlegały stałemu nadzorowi lekarskiemu, który zapewniało towarzystwo. W latach 30. XX wieku towarzystwo miało organizować wyjazdy kolonijne dla ponad 130 tys. dzieci.

Źródła: P. Jaworski, P. Juśko, *Organizacja kolonii wakacyjnych dla uczniów szkół średnich miasta Krakowa w Porębie Wielkiej jako przykład troski o zdrowie, higienę i wychowanie młodzieży w pierwszych dekadach XX wieku*, „Resovia Sacra" 2021, nr 28; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; *Pięćdziesiąt lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882–1932*, Warszawa 1932.

[A. H.]

TOWARZYSTWO KOLONII LETNICH DLA UBOGIEJ I SŁABOWITEJ DZIATWY M. WARSZAWY – utworzone w latach 1881–1882 w Warszawie towarzystwo dobroczynne zajmujące się organizowaniem letniego wypoczynku dla ubogich i schorowanych dzieci z miasta. Głównym inicjatorem i propagatorem idei kolonii letnich był **Stanisław Markiewicz,** prezes instytucji. Jej współzałożycielami byli: Konrad Chmielewski, Gustaw Fritsche, Bolesław Gepner, Bolesław Prus, Adam Goltz, Wiktoryn Kosmowski, Stanisław Lesznowski i Adolf Pawiński. Celem towarzystwa było urządzanie wyjazdów letnich i zimowych do leczniczych ośrodków podmiejskich i na wsi. Towarzystwo dążyło do podniesienia stanu zdrowotnego niezamożnych dzieci oraz młodzieży polskiej w wieku 8–13 lat. Dbano o odpowiednie wyżywienie, warunki higieniczne i zapewniano stałą opiekę lekarską. Ponadto uczono dzieci właściwego zachowania przy stole i dobrych manier. Pierwsze kolonie zorganizowano w lipcu 1882. Wzięło w nich udział 54 dzieci w 5 grupach. W 1896 towarzystwo zalegalizowało swoją działalność pod nazwą Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Dziatwy Warszawy i otrzymało statut. Magistrat co roku przeznaczał na działalność towarzystwa 5 tys. rb. W 1896 na kolonie wysłano 1951 dzieci. Podczas I wojny światowej budynki służące dzieciom zajmowały wojska lub służyły za szpital. W latach 1914–1918 organizowano kolonie w pobliżu Warszawy oraz półkolonie, podczas których prowadzono akcję dożywiania dzieci i kąpiele solankowe. Najbardziej popularne ośrodki wyjazdowe to: Zofjówka, Wilhelmówka, Jurasin, Kolonia im. S. Markiewicza w Ciechocinku, Kolonia Perła im. Emilii i Aleksandra Temlerów w Radości, Kunin oraz Michałówka (dla dzieci żydowskich). Największymi dobroczyńcami towarzystwa byli: **Wilhelm Rau** i Zofia Rau, Bonawentura Toeplitz, Zofia z Roslerów Hochowa, Edward Lilpop, Stanisław Rotwand, Władysław Chrzanowski, Antoni Puławski. W 1922 organizację przemianowano na **Towarzystwo Kolonii Letnich dla Dzieci im. Stanisława Markiewicza**.

Źródła: M. Demel, *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864–1914*, Wrocław 1964; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na Kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; *Letniska płatne dla uczącej się dziatwy* (afisz), Warszawa 1903; *Pamiętnik Towarzystwa Kolonji Letnich w Warszawie za rok 1910*, Warszawa 1911; *Pięćdziesiąt lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882–1932*, Warszawa 1932; *Sprawozdanie z Kolonii Letnich dla Biednych Słabowitych Dzieci, urządzonych w r. 1900*, Warszawa 1901; *Towarzystwo Kolonii Letnich w Warszawie: instrukcye dla: lekarzy kolonii, dozorców i dozorczyń, gospodyń i regulamin zapisu dzieci*, Warszawa 1901.

[A. H.]

TOWARZYSTWO KOLONII LETNICH DLA DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM – organizacja społeczna powstała w Łodzi w 1933, realizująca kolonie dla dzieci w wieku przedszkolnym, głównie ze środowisk robotniczych. Organizacja działała do 1939. Jej siedziba mieściła się przy ul. Piramowicza w Łodzi. Inicjatorką organizacji była **Janina Pawłowska**, miejska inspektorka wychowania przedszkolnego. Pierwotnie towarzystwo działało jako Komitet Kolonii Letnich dla Dzieci w Wieku Przedszkolnym, w formie stowarzyszenia funkcjonowało od 1937. Organizacja realizowała wypoczynek letni dla dzieci w wieku 4–6 lat. Kolonie miały charakter wypoczynkowy, koedukacyjny. Początkowo turnusy trwały miesiąc (czerwiec, lipiec, sierpień). W latach 1937–1939 organizowano 4 turnusy (od 20 maja do 20 września). Dzieci wysyłano w grupach po 50 osób (w 1939 przyjęto na turnus po 100 dzieci). Przed wyjazdem dzieci przechodziły badania lekarskie. Uczestnikami kolonii były byli wychowankowie łódzkich przedszkoli (miejskich i społecznych) oraz dzieci wychowywane przez rodziców pracujących, którzy nie mogli latem zorganizować dzieciom wypoczynku. Z zasady akcja skierowana była do uboższej części społeczeństwa. Opłaty pobierano od rodziców dzieci pracujących. Wypoczynek dzieci niezamożnych opłacano z pozyskiwanych środków. Akcja finansowana była z wkładów własnych towarzystwa, środków Wojewódzkiego Komitetu Pomocy Dzieciom, Fundusz Bezrobocia,

Funduszu Pracy oraz dotacji miejskich. Opiekę nad dziećmi sprawowały wyłącznie kobiety (kierowniczka, wychowawczyni, pielęgniarka-higienistka, gospodyni obiektu, kucharka i pomoc kuchenne oraz dwie osoby personelu pomocniczego). Kolonie organizowano na terenach wiejskich. Pierwsze urządzono w Psarach-Polesiu pod Głownem (woj. łódzkie). W okresie działalności organizacja wysłała na kolonie około 1300 dzieci.

Źródła: J. Pawłowska, *Kolonje dla dzieci z przedszkoli*, „Przedszkole" 1933/1934, nr 8; J. Sosnowska, *Janina Pawłowska (1895–1972) i jej koncepcja wychowania oraz opieki nad dziećmi w międzywojennej Łodzi* [w:] *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym* (*XIX–XXI w.*), t. 1, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin–Warszawa 2016; J. Sosnowska, *„Łódź pierwsza i zdaje się jedyna prowadzi tego rodzaju akcję poświęconą wyłącznie maleńkim dzieciom". Wsparcie ubogich rodzin robotniczych jako zadanie Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci w Wieku Przedszkolnym (1933–1939)*, „Wychowanie w Rodzinie" 2018, t. 19.

[K. Ch.]

TOWARZYSTWO KOLONII LETNICH DLA DZIECI WYZNANIA MOJŻESZOWEGO – stowarzyszenie opiekuńcze założone przez Teresę Silberstein w 1893. Początkowo działało tzw. żydowskie kółko żeńskie. Zajmowało się organizacją kolonii letnich dla dzieci żydowskich. Towarzystwo utrzymywało się z datków osób powiązanych z rodziną Silbersteinów oraz innych osób zaproszonych do uczestnictwa w działalności towarzystwa. Wyjazdy letnie były przeznaczone dla dzieci od 6 do 12 roku życia. Po przeprowadzeniu wstępnych badań lekarskich uczestnicy kolonii byli dzieleni na trzy grupy w zależności od stanu zdrowia. Przed wyjazdem najmłodsi przechodzili szczegółowe badania lekarskie w celu zdiagnozowania osób cierpiących na choroby zakaźne. Dzieci biedne otrzymywały pomoc w postaci bezpłatnej odzieży i obuwia. W 1894 rodzina Silbersteinów kupiła majątek ziemski Lisowice ABC. W wydzielonej części (Krzyżówka) zbudowano kolonię domków drewnianych wraz z budynkami gospodarczymi. Były dostosowane do prowadzenia kolonii dla najmłodszych. Kolonie były uruchamiane w Nieznanowicach (majątek rodziny Poznańskich) oraz w Kamieńsku, Lutomiersku i Ciechocinku. Organizacja zapewniała odpowiedni personel dydaktyczny oraz bezpłatną opiekę lekarską. W zależności od potrzeb dzieci przygotowywano odpowiednie posiłki. Najmłodsi przebywali większość czasu na zewnątrz. Przeciętnie turnusy trwały od 4 do 6 tygodni. W 1900 z letniej formy wypoczynku skorzystały 542 osoby. W czasie rewolucji 1905–1907 ograniczono liczbę wysyłanych podopiecznych. W 1907 do towarzystwa należało 400 osób. W 1907 w kolonii w Krzyżówce przebywało 105 dzieci. Turnus trwał 5 tygodni. Pracował tam personel w liczący 7 osób. W czasie I wojny światowej towarzystwo wstrzymało działalność. W dwudziestoleciu międzywojennym jego aktywność kontynuowało **Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce**.

Źródła: K. Badziak, J. Strzałkowski, *Silbersteinowie, Lichtenfeldowie, Birnbaumowie, Poznańscy, Eigerowie*, Łódź 1994; K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2012; M. Berenstein, *O kolońjach letnich dla ubogich dzieci w Łodzi*, „Czasopismo Lekarskie" 1899, t. 1, nr 9; S. Gorski, *Łódź spółczesna: obrazki i szkice publicystyczne*, Łódź–Lwów 1904; J. Supady, *Powstanie i rozwój kolonii letnich dla dzieci w Łodzi na przełomie XIX i XX wieku*, „Zdrowie Publiczne" 1977, nr 3.

[B. P.]

TOWARZYSTWO KOLONII WAKACYJNYCH DLA SŁABOWITYCH DZIECI M. KRAKOWA – stowarzyszenie mające na celu organizację wyjazdów kolonijnych w celach zdrowotnych dla potrzebujących takiej formy wypoczynku dzieci. Powołane w 1885 w Krakowie. W 1886 dla towarzystwa wybudowano Zespół Kolonijno-Letniskowy w Kochanowie – jeden z pierwszych tego typu ośrodków na ziemiach polskich. Od 1889 organizowano półkolonie. Pierwsze kolonie zostały zorganizowane w 1904. Wysłano wówczas 30 uczniów do Czerny pod Krzeszowicami. 30.06.1904 powołano Towarzystwo Kolonii Wakacyjnych dla Uczniów Gimnazjów i Szkół Realnych Krakowa i Podgórza. Jego prezesem został **Henryk Jordan**. Motto towarzystwa brzmiało „Ratujmy zdrowie młodzieży". W 1905 towarzystwo kupiło

budynek „Starej Kolonii" od Antoniego Wodzickiego w Porębie Wielkiej. Tam odbyły się kolonie, w których uczestniczyło 34 uczniów. Z biegiem lat ośrodek kolonijny stał się jednym z najbardziej popularnych w Polsce. Częstym gościem Poręby był Władysław Orkan. Z kolonii mogły korzystać przede wszystkim dzieci z ubogich rodzin miejskich. Pobyt trwał ok. 3 tygodni. Celem było zapewnienie dzieciom pełnego wypoczynku. Najważniejszymi elementami programu były zajęcia sportowe, artystyczne, wycieczki turystyczne oraz kąpiele wodne. Zwracano dużą uwagę na długość snu. Stosowano zasady racjonalnego żywienia oraz wdrażano podstawy higieny osobistej. Efektem działań profilaktyczno-leczniczych miała być ogólna poprawa kondycji fizycznej i psychicznej dzieci. Każdorazowo po pobycie na koloniach letnich dzieci były poddawane badaniom lekarskim. Finansowanie działalności pochodziło ze składek członkowskich oraz zbiórek publicznych. Dodatkowym efektem działania towarzystwa było zwrócenie uwagi społeczeństwa na zdrowie zaniedbanych dzieci miejskich. Po odzyskaniu niepodległości organizowanie kolonii zostało podporządkowane **Ministerstwu Zdrowia Publicznego**, Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz **Ministerstwu Pracy i Opieki Społecznej**. 22.02. 1922 powołano Radę oraz Komisję do Spraw Kolonii Letnich.

Źródła: E. Dolata, *„W zdrowym ciele zdrowy duch" – wychowanie zdrowotne w szkołach galicyjskich okresu autonomicznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska" 2018, nr 31; P. Jaworski, P. Juśko, *Organizacja kolonii wakacyjnych dla uczniów szkół średnich miasta Krakowa w Porębie Wielkiej jako przykład troski o zdrowie, higienę i wychowanie młodzieży w pierwszych dekadach XX wieku*, „Resovia Sacra" 2021, 28; E. Kałamacka, *Kolonie letnie dla dzieci – wakacyjne instytucje wychowania fizycznego* [w:] *Kultura fizyczna a instytucjonalizacja*, red. Z. Dziubiński, M. Jasny, Warszawa 2020; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; *Księga pamiątkowa: jubileusz 25-lecia Towarzystwa Kolonij Wakacyjnych dla Uczniów Gimnazjów m. Krakowa 1902–1927*, red. L.M. Piotrowicz, Kraków 1927; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na Kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; M.M. Łukacz, *Budynki dawnego zespołu kolonijno-letniskowego w Kochanowie. Dokumentacja naukowo-historyczna*, Kraków 2001; *Pięćdziesiąt lat działalności Towarzystwa Kolonii Letnich dla Dzieci imienia D-ra Stanisława Markiewicza 1882–1932*, Warszawa 1932; *Statut Towarzystwa Kolonij Wakacyjnych dla uczniów gimnazyów i szkół realnych w Krakowie i Podgórzu*, Kraków 1905.

[A. H.]

TOWARZYSTWO MŁODYCH POLEK – organizacja społeczna założona w Katowicach z inicjatywy Wacławy Niepokojczyckiej w 1928. Tego samego roku zawarto porozumienie z Komendą Główną Związku Powstańców Śląskich dotyczące przejęcia żeńskich drużyn. Zostały skierowane do sekcji przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. 6.10.1928 odbył się pierwszy zjazd delegatek towarzystwa w Katowicach. Instytucja funkcjonowała na terenie województwa śląskiego. Organizacja działała wśród młodzieży kobiecej, należały do niej dziewczęta po ukończeniu 14 roku życia. Celem działalności było skierowanie żeńskiego młodego pokolenia na Śląsku do pracy społecznej, kulturalnej i gospodarczej na rzecz Polski. Starano się zapewnić młodym kobietom bezpośredni udział w życiu społecznym, kulturalnym i publicznym w kraju. Przygotowywano młodzież żeńską do pracy w organizacji. Propagowano ożywienie inicjatywy społecznej w pracy samodzielnej oraz ściślejsze powiązanie Śląska z resztą kraju. W tym celu organizowano odczyty, pogadanki, koła samokształceniowe, kursy świetlicowe. Aktywnie uczestniczono w wydarzeniach państwowych i narodowych. Działalność przyczyniła się do utworzenia i wspierania placówek kulturalnych, zespołów teatralnych, wystaw. Nawiązano współpracę z instytucjami opieki społecznej. Dla młodych kobiet i dziewcząt zakładane były warsztaty pracy. W powiatach województwa śląskiego utworzono oddziały towarzystwa, które uruchomiły nowe oddziały instytucji. Od 1934 wydawano czasopismo „Głos Młodych". W 1937 organizacja protestowała przeciwko wprowadzeniu ustawy celibatowej dla nauczycielek. W 1938 towarzystwo

nawiązało współpracę z Towarzystwem Polek. Współpraca dotyczyła upowszechniania oświaty oraz kultury we wszystkich warstwach społecznych. Organizacja działała do 1939.

Źródła: J. Ciągwa, *Śląska ustawa z 29 marca 1926 roku o celibacie nauczycielek* [w:] *„Verus Amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, red. A. Lityński, A. Matan, M. Mikołajczyk, D. Nawrot, G. Nancka, Katowice 2020; J. Kamińska-Kwak, *Polski ruch kobiecy w województwie śląskim w latach 1922–1939*, Katowice 1998; *Statut Towarzystwa Młodych Polek*, [Katowice] [b.d.w.]; *Towarzystwo Młodych Polek, Koło Przyjaciół Harcerstwa oraz Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa*, https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/456260?id=456260 [dostęp: 2.06.2023].

[B. P.]

TOWARZYSTWO NAUKOWEJ POMOCY DLA MŁODZIEŻY WIELKIEGO KSIĘSTWA POZNAŃSKIEGO – organizacja społeczna fundująca stypendia naukowe młodzieży zainicjowana 1.09.1840, oficjalnie zawiązana w Poznaniu 19.04.1841. Inicjatorami byli m.in.: **Karol Marcinkowski** (prezes), Gustaw Potworowski, Wojciech Lipski, Karol Stablewski, Antoni Kraszewski, Józef Szłudrzyński, Antoni Popliński. Misją organizacji było „wydobywać z mass ludu zdatną młodzież, a wykrywszy jej talenta, obrócić ją na pożytek kraju, dając pomoc i stosowny kierunek jej wykształceniu". Była to pierwsza tego rodzaju fundacja stypendialna na ziemiach polskich, która oferowała stypendia dla zdolnej i biednej młodzieży. W działalność na rzecz towarzystwa angażowali się głównie nauczyciele, lekarze, polskie ziemiaństwo oraz duchowni. Beneficjentami mogli być tylko młodzi ludzie pochodzący z terenów Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Stypendia udzielano chłopcom w wieku minimum 10 lat, posiadającym wiedzę elementarną z zakresu czytania, pisania i rachowania. Wymagano znajomości dwóch języków. Stypendium mogło być udzielane w formie pieniężnej bądź w gotowiźnie (ubrania, książki, pomoce naukowe). Towarzystwo utrzymywało nadzór nad stypendystami, po ukończonej nauce dbało o zapewnienie im zatrudnienia. Do 1844 zorganizowano pomoc dla ok. 300 młodych ludzi. Dzięki systematycznej pomocy organizacji udało się spośród stypendystów wykształcić prawników, ekonomistów, lekarzy, nauczycieli, urzędników, a także rzemieślników. Wśród wychowanków towarzystwa było wielu powstańców styczniowych. Towarzystwo przeciwdziałało germanizacji, zorganizowało bibliotekę oraz internaty w Poznaniu, Lesznie, Gostyniu, Ostrowie i Trzemesznie. W 1864 władze zamknęły gimnazjum w Trzemesznie, a nauczycieli poddano represjom. Instytucja funkcjonowała do wybuchu II wojny światowej. Z pomocy stypendialnej do tego czasu skorzystało łącznie ok. 6,5 tys. młodych ludzi.

Źródła: D. Gucia, *Stypendyści Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego 1841–1909*, Poznań 2017; D. Gucia, J. Wojtczak, *Maksymilian Studniarski – poznański społecznik i nauczyciel*, „Slavia Antiqua" 2022, nr 63; M. Motty, *Rzut oka na pięćdziesięcioletnie działanie Towarzystwa Pomocy Naukowej imienia Karola Marcinkowskiego,* Poznań 1891; *Sprawozdanie Dyrekcyi Towarzystwa Pomocy Naukowej Karola Marcinkowskiego dla młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego za rok 1885 (czterdziesty piąty istnienia)*, Poznań 1886; *Statuta Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1841.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OCHRONY MŁODZIEŻY – organizacja społeczna ukierunkowana na wychowanie moralne młodzieży. Powstała 19.01.1917 we Lwowie. Działalność rozpoczęła 29.01.1918. Struktura towarzystwa oparta była na okręgach powiatowych i miejscowych. Prezesem był prezes Sądu Apelacyjnego we Lwowie, na czele organizacji okręgowych i powiatowych stali prezesi sądów okręgowych oraz naczelnicy sądów powiatowych. Taka organizacja ułatwiała skupianie wokół towarzystwa lokalnych czynników obywatelskich. Pierwszym prezesem był Adolf Czerwiński. Celem stowarzyszenia było roztaczanie opieki nad dziećmi i młodzieżą, a także ochrona macierzyństwa i szerzenie idei opieki nad matką i dzieckiem. Środkiem w realizacji tych założeń miało być zakładanie ochronek, żłobków, burs

oraz zakładów wychowawczych i przedszkoli. Propagowano ideę ogródków dziecięcych. Dbano o zdrowie i higienę poprzez zakładanie przychodni i poradni dla matek i dzieci, a także roztaczanie opieki otwartej nad ubogimi i zaniedbanymi dziećmi, dożywianie, prowadzenie świetlic schronisk oraz organizowanie kolonii leczniczych i wypoczynkowych. W pierwszym roku działalności utworzono fundusz państwowy dla zaniedbanej młodzieży oraz organizowano akcje zasiłkowe. Ponadto stowarzyszenie urządzało odczyty, pogadanki, organizowało czytelnie i biblioteki, a także prowadziło działalność wydawniczą. Ważną rolą towarzystwa było nawiązywanie współpracy z innymi organizacjami o pokrewnym charakterze i koordynacja wspólnych działań. Towarzystwo posiadało filie i delegatury w takich miastach jak: Stanisławów, Tarnopol, Brzeżany, Czortków, Kołomyja, Przemyśl, Sambor, Sanok, Stryj i Złoczów. 18.11.1922 uruchomiono Państwowy Zakład Wychowawczo-Poprawczy dla Nieletnich w Przedzielnicy. W 1929 prezesem został Czesław Woycicki, który utworzył Centralny Komitet Obywatelski TOM we Lwowie. W latach 1918–1930 liczba członków stowarzyszenia spadła z 4463 do 1380, natomiast liczba dzieci objętych opieką w latach 1918–1930 wyniosła łącznie 7356.

Źródła: *Akcya obyczajowo-etyczna*, „Świat" 1908, nr 1; J. Serkowski, *Dzieje T. O. M.*, Lwów 1931; J. Serkowski, *Ochrona dzieci i przymusowe wychowanie zaniedbanej młodzieży*, Lwów 1911; W. Zieliński, *Projektowane Towarzystwo Ochrony Dzieci i Młodzieży*, b. m. i d. w.; *Zjednoczone Towarzystwa Ochrony Dzieci i Młodzieży Ziemi Czerwieńskiej T. O. M. Statut*, Lwów 1938.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OCHRONY ZDROWIA LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W POLSCE – żydowska organizacja społeczna funkcjonująca w Polsce w latach 1921–1942 oraz 1946–1950, zajmująca się m.in. organizowaniem opieki zdrowotnej oraz kolonii letnich dla dzieci. Od 1923 zasięg jej działania obejmował teren całego kraju. Towarzystwo wspierały finansowo polskie organy samorządowe, gminy żydowskie oraz **Joint**. Dążono do eliminacji rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych, w tym gruźlicy. Zakładano kliniki oraz domy rekonwalescencyjne. Prowadzono akcje szczepienne i dożywiania dzieci w szkołach. Działania TOZ nakierowane były m.in. na ograniczenie umieralności niemowląt. Popularyzowano wiedzę medyczną i zasady higieny przez wydawanie czasopism: „Zdrowie Ludu", „Zdrowie", „Medycyna Społeczna – Socjałe Medicin", „Wiadomości TOZ'u – TOZ Jedies". TOZ przyczyniło się do produkcji filmu oświatowego *W walce o zdrowie* (1937). Organizacja propagowała sport i rozwój fizyczny dzieci i młodzieży. W tym celu tworzono sale gimnastyczne m.in. w Łodzi i Warszawie. W 1929 funkcjonowały 63 oddziały organizacji, w 1939 prowadzono ponad 300 instytucji medycznych i sanitarnych. W 1942 decyzją niemieckich władz okupacyjnych organizacja oraz prowadzone przez nią instytucje zostały zlikwidowane. Po zakończeniu działań wojennych organizację reaktywowano w strukturach **Centralnego Komitetu Żydów w Polsce** (1946). Utworzono placówki w 56 miejscowościach. TOZ prowadził sanatoria przeciwgruźlicze, dom położniczy oraz żłobki. W ramach opieki nad dziećmi nadzorowano warunki sanitarne w prowadzonych przez organizacje żydowskie placówkach oświatowych i w domach dziecka. Zakładano ośrodki kolonijne i pijalnie mleka. W okresie repatriacji Żydów polskich ze Związku Radzieckiego tworzono ambulatoria i punkty laboratoryjne rozmieszczane w domach noclegowych, punktach etapowych i rozdzielczych. Wydawano „Biuletyn TOZ-u". W 1950 TOZ został zlikwidowany, a placówki upaństwowiono.

Źródła: *Almanach zdrowia TOZ-u i Szpitala Żydowskiego Fundacji Maurycego Lazarusa*, Lwów 1937; I. Einhorn, *Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce w latach 1921–1950*, Toruń 2008; A. Jakimyszyn-Gadocha, *W trosce o zdrowie żydowskiej społeczności Lwowa 1918–1939*, Kraków 2021; A. Jakimyszyn-Gadocha, *Zarys historii krakowskiego oddziału Towarzystwa Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce (1927–1939)*, „Kwartalnik Historii Żydów" 2016, nr 4; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; S. Kuźma-Markowska, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropij-*

nych w II Rzeczypospolitej, Warszawa 2018; E. Rączy, *Zagłada Żydów w dystrykcie krakowskim w latach 1939–1945*, Rzeszów 2014; A. Sommer-Schneider, *Sze'erit hamleta. Ocaleni z zagłady. Działalność American Jewish Joint Distribution Committe w Polsce w latach 1945–1989*, Kraków 2014; *Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny*, t. 1, Warszawa 2003.

[M. N.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD DZIEĆMI – powstała w Warszawie organizacja dobroczynna nakierowana na pomoc dzieciom, zalegalizowana przez władze rosyjskie w 1906. Jej współtwórcą i prezesem był **Aleksander Moldenhawer**. Towarzystwo wyrosło z lokalnej pomocy najmłodszym, tworząc ośrodki opiekuńczo-oświatowe. Jego siedziba znajdowała się przy ul. Pięknej 30. Swoją działalnością obejmowało tereny Królestwa Polskiego. Celem organizacji było tworzenie sieci lokalnych oddziałów terenowych skupionych na wspólnym dziele, zarządzanych centralnie oraz współpraca z innymi instytucjami o podobnym profilu działania. Towarzystwo tworzyło tzw. gniazda opieki. Była to grupa osób stanowiąca w mieście bądź na wsi instytucję pomocową. Kilka takich gniazd tworzyło okręg. Ideą towarzystwa było niesienie pomocy „materialnej, moralnej i umysłowej ubogim i opuszczonym dzieciom od niemowlęctwa do pełnoletności oraz kobietom ciężarnym, rodzącym i karmiącym". Ponadto udzielano pomocy dzieciom schorowanym i niepełnosprawnym, starano się też zapobiegać zjawisku żebractwa wśród dzieci. Środkami do osiągnięcia tych celów było tworzenie instytucji pomocowych i edukacyjnych dla dzieci oraz placówek kształcenia pedagogów, wspieranie prywatnych inicjatyw, prowadzenie akcji informacyjnych uczulających społeczeństwo na problemy ubogich i potrzebujących dzieci. Jedną z głównych form działalności było tworzenie i wspieranie zakładania ochronek, a także szkolenie ochroniarek. W ramach towarzystwa funkcjonował Dom Opieki, który zapewniał dzieciom schronienie, edukację i pomoc medyczną. Po 1907 szkoła działająca w Domu Opieki została zlikwidowana, a wychowanków umieszczano w wybranych placówkach edukacyjnych lub na naukę rzemiosła. Ponadto organizowano w Ciechocinku kolonie letnie dla schorowanych dzieci. Najbardziej zaangażowaną we współpracę z towarzystwem organizacją była Polska Macierz Szkolna.

Źródła: *Niedole dziecięce,* red. J. Noskowski, Warszawa 1882; *Pamiętnik Towarzystwa Opieki nad Dziećmi za rok 1912*, Warszawa 1913; *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Dziećmi za rok 1908*, Warszawa 1909; *Statut Towarzystwa Opieki nad Dziećmi*, Warszawa 1906; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900–1939) – wybrane aspekty. Rozwój rodzinnych form opieki* [w:] *Z zagadnień pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006; *Towarzystwo Opieki Nad Dziećmi*, https://polona.pl/preview/c3182731-d8e8-4ad1-9056-2a3c95d1-dea8 [dostęp: 28.10.2013].

[A. H.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD DZIEĆMI KATOLICKIMI W POZNANIU – utworzone w maju 1905 w Poznaniu stowarzyszenie zbierające datki na pomoc dzieciom katolickim. Głównym przedmiotem zainteresowania towarzystwa była pomoc sierotom oraz dzieciom zdemoralizowanym, najważniejszym zaś celem „ratowanie (…) a tem samym wychowanie jednostek zdrowych, moralnie i fizycznie, tamowanie wzrostu liczby małoletnich przestępców". Opieką objęto dzieci od pierwszych tygodni życia do wieku lat 18. Od 1905 do 1911 towarzystwo udzieliło pomocy 549 dzieciom poprzez umieszczenie ich w zakładach edukacyjnych lub u osób prywatnych. Ośrodki, do których towarzystwo je kierowało, znajdowały się w Pleszewie, Ostrowie, Wolsztynie, Wronkach, Głównie, Gnieźnie, Śródce. Ponadto część dzieci umieszczano u prywatnych rodzin w Poznaniu. By prowadzić działalność, towarzystwo współpracowało z sądem opiekuńczym, księżmi proboszczami, lokalnymi opiekunami, sądami, gminami, Konferencjami Pań Miłosierdzia, Konferencjami św. Wincentego à Paulo. Za zgodą sądu opiekuńczego towarzystwu powierzone zostały prawa opiekuńcze, dzięki czemu niesiona pomoc mogła być bardziej efektywna. Miało uprawnienia od-

bierania praw wychowawczych niesumiennym rodzicom. Dzieci odebrane rodzicom najczęściej kierowano do Sióstr Miłosierdzia (dziewczęta) lub do osób prywatnych na naukę gospodarstwa na wsi albo naukę rzemiosła, np. w piekarni, u stolarza lub kowala (chłopcy). Dzieci trafiały również do małżeństw, które nie miały potomstwa. Towarzystwo dysponowało również uprawnieniami kuratorskimi w sprawach majątkowych dzieci, by mogło sprawdzić, czy po śmierci rodzica dziecko nie zostało pokrzywdzone. Do 1911 towarzystwu zostało powierzonych łącznie 99 opiekuństw i kuratorstw. Delegacje towarzystwa brały także udział w posiedzeniach wydziałów szkolnych zajmujących się ubogimi najmłodszymi. Od 1917 znajdowało się w ścisłej współpracy z poznańskim Związkiem Towarzystw Dobroczynnych „Caritas". Siedziba znajdowała się przy al. Marcinkowskiego 16. Towarzystwo funkcjonowało do ok. 1930.

Źródła: Archiwum Narodowe w Poznaniu, Akta Miasta Poznania, *Towarzystwo Opieki nad dziećmi katolickimi w Poznaniu*, sygn. 4033; *Czwarte sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad dziećmi katolickiemi w Poznaniu. Rok 1910–1911*, Poznań 1912; E. Ernst, *Obowiązek rodzicielski: przyczynek do kwestyi wychowania młodzieży w czystości obyczajów*, Poznań 1907; R. Suchenek, *Inkluzja społeczna dzieci porzuconych w wybranych miastach Polski w XX i XXI wieku* [w:] *Eliminacja wykluczenia społecznego*, red. M. Duda, K. Kutek-Sładek, Kraków 2017; *Ustawy Towarzystwa opieki nad dziećmi katolickiemi w Poznaniu*, Poznań 1910; *Związek Towarzystw Dobroczynności*, „Przewodnik Katolicki" 1919, nr 11.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD MATKĄ I DZIECKIEM „KROPLA MLEKA" W ŁODZI – organizacja filantropijna, której celem była walka ze śmiertelnością niemowląt poprzez rozdawnictwo wyjałowionego mleka. Towarzystwo powstało na wzór paryskiego Consultations de nourrissons, założonego przez prof. Pierre'a Budina (1892), które organizowało akcję „Gout de lait". Łódzkie towarzystwo było pierwszą tego typu organizacją na ziemiach polskich. „Kropla Mleka" powołana została w 1904 z inicjatywy Stanisława Serkowskiego oraz Józefa Maybauma-Marzyńskiego. Funkcjonowała jako sekcja oddziału **Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego**. Od 1918 działała jako odrębna instytucja pod nazwą „Kropla Mleka" w Łodzi. Założycielami byli: Stanisława Fichnowa, Stefania Marzyńska, Zdzisław Prechner, Józef Ręcicki, Olga Szymanowska. Głównym celem działalności była opieka nad niemowlęciem, którą dzielono na zupełną (sieroty, podrzutki, dzieci nieślubne), częściową (dzieci kobiet pracujących w fabrykach i zakładach), uzupełniającą (dzieci zaniedbane pod względem higieny i opieki lekarskiej). Tak samo istotna była opieka nad matką, która obejmowała wizytacje domowe oraz kompleksową pomoc w przytułku i zakładzie położniczym. Towarzystwo prowadziło ewidencję ciężarnych oraz niemowląt, rozpowszechniało podstawowe zasady higieny ciąży, porodu i wychowania dziecka. Inicjowało tworzenie stacji opieki z poradą lekarską i żywieniową, żłobków dla niemowląt, przytułków dla kobiet w ciąży, dostarczało mleko, pożywienie, ubranie, środki higieniczne i medykamenty. Za wzorową opiekę nad dzieckiem przydzielano nagrody. Ponadto Towarzystwo „Kropla Mleka" zawierało ubezpieczenia niemowląt w towarzystwach ubezpieczeniowych na cały okres przedszkolny, a także organizowało kursy dla personelu. W latach 1904–1926 liczba dzieci korzystających z opieki „Kropli Mleka" wzrosła z ok. 240 do ok. 3350, w 1934 wynosiła 5707. W 1931 instytucja zmieniła nazwę na Towarzystwo Opieki nad Matką i Dzieckiem „Kropla Mleka" w Łodzi. Działała do wybuchu II wojny światowej.

Źródła: T. Moglinicki, Z. Prechner, *Dziesięciolecie „Kropli Mleka" w Łodzi: 1904–1913*, Łódź 1916; *Pamiętnik Towarzystwa „Kropla Mleka" w Łodzi: 1904–1926*, Łódź 1927; J. Sosnowska, *Działania Towarzystwa „Kropla Mleka" na rzecz opieki nad dzieckiem i matką w Łodzi w latach I wojny światowej*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej" 2013, t. 11; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa „Kropla Mleka" w Łodzi za lat XXV. 1904–1929*, Łódź 1930; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Opieki nad Matką i Dzieckiem „Kropla Mleka" w Łodzi za rok 1934/1935*, Łódź 1935.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD NIEMOWLĘTAMI I ICH MATKAMI – stowarzyszenie niosące pomoc sierotom oraz ubogim dzieciom i ich matkom w celu minimalizacji śmiertelności wśród najmłodszych i zapobieganiu dzieciobójstwom. Pierwszy dom dla podrzutków i samotnych matek powstał pod auspicjami towarzystwa w 1891 we Lwowie z inicjatywy księżnej Elżbiety z hr. Potockich Sapieżyny z pomocą ks. prałata Zygmunta Gorazdowskiego. Organizacja nosiła pierwotnie nazwę Stowarzyszenie Opieki nad Niemowlętami „Dzieciątka Jezus". Na działalność stowarzyszenie otrzymało 10 tys. koron z fundacji im. hr. Marii Gołuchowskiej, dzięki czemu zakupiono nieruchomość przy ul. Paulinów i otwarto zakład dla niemowląt i mamek karmiących. Zarządzały nim siostry józefitki. Dzieci starano się umieszczać w rodzinach wiejskich, gdzie je utrzymywano na koszt zakładu do 7 roku życia. Następnie wychowankowie przebywali w ośrodkach edukacyjnych lub zakładach rzemieślniczych. W 1898 podjęto szeroko zakrojone próby pozyskania funduszy na rozwój działalności oraz szukano nowych dróg kontaktu do innych zakładów o pokrewnym profilu działalności, by usprawnić realizację celów. Tym samym liczba podopiecznych stale rosła, a dzięki współpracy z zakładem położniczym szpitala powszechnego pozyskano dostęp do nowych karmicielek. W 1900 nawiązano współpracę z Zakładem Wychowawczym ks. Bronisława Markiewicza w Miejscu Piastowym, gdzie wysyłano na naukę dzieci, które ukończyły 8 rok życia. W 1902 wybudowano nowy gmach zakładu. W budynku znajdowało się miejsce dla 50 niemowląt i 25 mamek. Od tego momentu zakład zobowiązał się przyjmować podrzutków na koszt fundacji Michała Morawieckiego. Z dobrodziejstwa zakładu rocznie korzystało ok. 120 dzieci oraz matki znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej. Matki miały zapewnione utrzymanie na cały czas trwania okresu karmienia dziecka. Ich obowiązkiem było, oprócz karmienia własnego dziecka, karmienie dodatkowo jednego osieroconego niemowlęcia. W latach 1891–1902 zakład objął opieką nad 2500 dzieci. Stowarzyszenie liczyło wówczas 150 członków. W 1906 liczba dzieci wzrosła do 186, w rodzinach wiejskich przebywało ich 160. W 1934 schronisko dla matek z dziećmi włączone zostało do zjednoczenia kilku stowarzyszeń funkcjonującym pod nazwą „Ratujmy dzieci i niemowlęta" pod przewodnictwem Jadwigi z Szembeków Sapiehowej.

Źródła: *bł. Zygmunt Gorazdowski*, http://historia.-wspolnotapolska.org.pl/polacy/osoba/64/b%C5%82-Zygmunt-Gorazdowski [dostęp: 18.08.2023]; R. Gołębiowski, *Wymiar praktyczny działalności ks. Zygmunta Gorazdowskiego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza" 2006, nr 15; H. Kramarz, *Zakłady opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci i młodzieży we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku (w świetle galicyjskich druków statystyczno-sprawozdaniowych)*, https://rep.up.krakow.pl/ xmlui/bitstream/handle/ 11716/2574/07_za-klady_opiekunczo_wychowaw-cze_h_kra-marz.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 28.10. 2023]; C. Lewandowski, *Stowarzyszenie opieki nad niemowlętami pod nazwą „Dzieciątka Jezus" we Lwowie*, „Miłosierdzie Chrześcijańskie" 1913, nr 20; H. Matoga, Maria *Starowieyska 1896–1951*, *http://www.wmpp.org.pl/pl/pielegniarki-na-frontach/ii-wojna-%C5%-9Bwiatowa/starowieyska-maria.html* [dostęp: 21.11.2023]; J. Pawłowocz, *Bł. ks. Z. Gorazdowski – twórca pierwszego domu samotnej matki*, „Collectanea Theologica" 2007, nr 77/1; J. Wiczkowski, *Lwów. Jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście*, Lwów 1907.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD OCIEMNIAŁYMI – zakład opiekuńczy dla niewidomych dzieci i młodzieży założony 11.05.1911 w Warszawie przez **Różę Czacką**. Celem organizacji było zapewnienie opieki dzieciom niewidomym i przygotowanie ich do samodzielnego życia. W pierwszych latach działalności zakład funkcjonował jako Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi w Królestwie Polskim. W 1911 rozpoczął opiekę otwartą nad niewidomymi mieszkającymi z rodzinami. Nadzorem towarzystwa zostało objętych 550 rodzin osób niewidomych. W 1913 uruchomiono szkołę dla niewidomych chłopców z polskim językiem wykładowym. Pionierskо zastosowano metodę nauczania czytania oraz pisania alfabetem Braille'a w języku polskim. Założono warsztat koszykarski, internat dla chłopców. Zorgani-

zowano ochronkę dla dzieci. W 1921 towarzystwo rozpoczęło budowę placówki w Laskach. W 1922 przeniesiono tam część personelu. Do 1926 przeniosły się wszystkie działy opieki zamkniętej. Opieka otwarta odbywała się w patronatach organizacji. Utworzono oddziały patronatu w Laskach, Warszawie, Poznaniu (1933), Wilnie (1933). Do pracy biurowej w Towarzystwie byli zatrudnieni niewidomi oraz półwidzący jako m.in. urzędnicy. W 1925 we współpracy z Urzędami Wojewódzkimi dokonano akcji rejestracji niewidomych w kraju. Tego samego roku uzyskano koncesję na prowadzenie szkoły. Program nauczania dostosowano do szkoły powszechnej siedmioklasowej. W 1927 organizacja otrzymała od „American Braille Press" stereotypię. Urządzenie umożliwiało drukowanie własnych podręczników. Uruchomiono warsztat szczotkarski, koszykarski męski i żeński. W czasie II wojny światowej organizacja formalnie zawiesiła działalność. Pracownicy pomagali rannym żołnierzom, tworzyli szpitale, sprawowali służbę przeciwpożarową. Po wojnie wznowiono działalność. Odbudowano zniszczone obiekty. Organizacja prowadziła przedszkole, szkołę podstawową, gimnazja, zawodowe szkoły ponadgimnazjalne, liceum ogólnokształcące, szkołę muzyczną czy internaty. Uruchomiono filię – szkołę podstawową specjalną i gimnazjum w Rabce. W Sobieszewie powstał Dział Wczesnego Wspomagania Rozwoju Niewidomego Dziecka.

Źródła: U.A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; W. Gołąb, *Statut Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi w ujęciu historycznym* [w:] *Środowisko Lasek w perspektywie historii i chrześcijańskiej myśli pedagogicznej*, red. J. Plach, Warszawa 2011; P. Grochowski, *Aktualna struktura i działalność Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi ze szczególnym uwzględnieniem ośrodka szkolno-wychowawczego* [w:] *Środowisko Lasek w perspektywie historii i chrześcijańskiej myśli pedagogicznej*, red. J. Plach, Warszawa 2011; M. Prusak, *Wprowadzenie do „Dyrektorium" Matki Elżbiety Róży Czackiej* [w:] *Środowisko Lasek w perspektywie historii i chrześcijańskiej myśli pedagogicznej*, red. J. Plach, Warszawa 2011; S.R. Wosiek, *Podstawy ideowe dzieła Lasek* [w:] *Ludzie Lasek* oprac. i wstępem opatrzył T. Mazowiecki, Warszawa 1987; *Sprawozdanie z 25-lecia działalności Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi*, Laski 1935.

[B. P.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD UBOGIMI MATKAMI I ICH DZIEĆMI – organizacja niosąca pomoc kobietom i ich dzieciom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej. Utworzona między 1884 a 1885 w Warszawie, zatwierdzona przez twórców **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, które z nią współpracowało. Siedziba towarzystwa znajdowała się przy ul. Marszałkowskiej 56. Celem stowarzyszenia było „niesienie pomocy ubogim kobietom w ostatnim okresie ciąży i po odbyciu połogu, gdy są one pozbawione możności utrzymać siebie i nowonarodzone dziecię własną pracą". To założenie realizowano, udzielając wsparcia finansowego, tworząc przytułki dla położnic, a także urządzając dzienne przytułki dla niemowląt karmionych piersią. Ponadto towarzystwo oddawało niemowlęta na wychowanie osobom prywatnym, do wiejskiej mamki bądź do odpowiedniego ośrodka na koszt organizacji. Z opieki towarzystwa mogły korzystać ubogie matki posiadające dzieci w wieku do lat 7. Pierwszym założeniem była pomoc kobietom niezamężnym. Zasadę tą zmieniono, by towarzystwo mogło objąć swoją opieką również ubogie kobiety zamężne, znajdujące się w warunkach mieszkaniowych nienadających się do przeprowadzenia porodu i odbycia połogu. Nie zwracano uwagi na wyznanie, jedynym warunkiem przyjęcia kobiety było jej ubóstwo. Zakład dzielił się na oddziały: porodowy, położniczy i oddział mamek. Zapewniano podstawową opiekę rodzącym kobietom oraz oddzielny oddział dla kobiet odzyskujących siły po porodzie. Niezamężne kobiety nieposiadające schronienia zostawały w zakładzie, by karmić dziecko i opiekować się nim w trzecim oddziale. Mężatki otrzymywały wyprawkę i wracały do domu. Poza podstawową opieką zakład starał się pełnić funkcje edukacyjne względem matek. Kobiety zatrudniane były do pomocy w sprzątaniu, w kuchni, pralni, do szycia wyprawek, cerowania i naprawiania bielizny. W 1895 zakład przeniesiono do większego gmachu przy ul. Hożej 70. Nowy budynek zapewniał warunki do udziele-

nia pomocy ok. 400 kobietom rocznie. Pod opieką pozostawało ok. 120 dzieci, na wieś wysyłano ok. 50–60 dzieci. Liczba miejsc stałych wynosiła 21. W 1947 towarzystwo przyłączono do Towarzystwa Pielęgnowania Chorych św. Józefa-Przytulisko. Zlikwidowane w 1949. Zob. też: **Chrześcijańskie Towarzystwo Opieki nad Ubogimi Matkami i Ich Dziećmi.**

Źródła: M. Balcerek, *Zarys koncepcji pedagogicznych Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i ich rozwój w Polsce Ludowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1976, nr 1; A. Bołdyrew, J. Sosnowska, *Opieka nad kobietami w czasie ciąży, porodu i połogu w ubogich środowiskach wiejskich i miejskich w Królestwie Polskim w XIX i na początku XX wieku. Od tradycyjnych form pomocy do wsparcia instytucjonalnego* [w:] *W kręgu rozważań o zdrowiu i aktywności fizycznej*, red. A. Nawrocka, M. Brodnicki, P. Drobnik, Łódź 2015; M. Marosz, *„Czuwać jak najtroskliwsza matka nad dzieckiem". Działania matki Kazimiery Gruszczyńskiej w kierunku przygotowania sióstr franciszkanek od cierpiących do pracy pielęgniarskiej*, „Nasza Przeszłość" 2019, t. 131; A. Moldenhawer, *O opiece u nas nad dziećmi*, Warszawa 1890; *Najlepiej pojęty interes dziecka*, „Przyjaciel Dziecka" 2019, nr 1–6; *Oficyny dla sierot*, https://opencaching.pl/viewcache.php?wp=OP870S [dostęp: 6.08. 2023]; K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka" do 1989 roku (próba syntezy)*, „Res Historica" 2022, nr 53; *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Ubogiemi Matkami oraz Ich Dziećmi w Warszawie. Rok 1885 i 1886*, Warszawa 1887; T.W. Świątek, R. Chwiszczuk, *Warszawski ruch społecznikowski*, Warszawa 2010; A. Urbanik-Kopeć, *Nonsense and a bastard doctor. Anna Tomaszewicz-Dobrska (1854–1918)*, „Analecta Cracoviensia" 2020, t. 19; E. Wolter, *W stulecie śmierci Jana Władysława Dawida*, „Forum Pedagogiczne" 2015, nr 1.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD WIĘŹNIAMI „PATRONAT" W WARSZAWIE – stowarzyszenie o charakterze penitencjarnym i pomocowym. Powstało na zrębach organizacji Stanisława Patka pod nazwą „Tamta Strona", która pomagała więźniom politycznym osadzonym po 1905. Towarzystwo powołane zostało w 1909 z inicjatywy grupy warszawskich adwokatów: Jerzego Skokowskiego, Leona Supińskiego i dr Ciechomskiej jako Towarzystwo Opieki nad Wychodzącymi z Więzienia „Patronat". Dyrektorem został Walentyn Miklaszewski. Przed I wojną światową „Patronat" zainicjował wprowadzenie do więzień prac warsztatowych, uzupełniał bibliotekę więzienną, dostarczał leki i organizował systematyczną naukę. Osoby, które wyszły z więzienia, mogły liczyć na pomoc specjalnego schroniska. Po 1918 „Patronat" rozszerzył działalność. Celem była poprawa stanu materialnego i moralnego więźniów oraz przeciwdziałanie rozprzestrzenianiu się czynów przestępczych wśród młodzieży. Organizował obronę nieletnich przed sądami, pomagał w organizacji kuratorów sądowych. Rozciągał opiekę nad młodymi ludźmi, którzy byli organizacji powierzeni przez organy sądowe. Działał na rzecz pozbawiania władzy rodzicielskiej i opiekuńczej rodziców krzywdzących dzieci. Tworzył także izby czasowego zatrzymania nieletnich oraz zakłady i kolonie wychowawczo-poprawcze. Towarzystwo udzielało rodzinom osadzonych pomocy w postaci udzielania pożyczek, szukania pracy, dostarczania jedzenia i ubrań, umieszczania dzieci w szkołach, organizowania przytułków dla najmłodszych, udzielania opieki moralnej i prawnej. W 1923 istniało ok. 80 oddziałów Towarzystwa. „Patronat" opiekował się zakładem poprawczym na Okęciu, posiadał 2 ośrodki opiekuńcze dla młodzieży w Stródzie i Zbójnej Górze. Podczas II wojny światowej organizacja niosła pomoc więźniom politycznym i ludności prześladowanej. Jako jedyna była uprawniona do wejścia na teren „Pawiaka" (do 1942), współpracowała z **Radą Pomocy Żydom**. W latach 1945–1989 nie prowadziła działalności. Od 1989 ponownie podjęła działania niosące pomoc więźniom wychodzącym na wolność w powrocie do życia w społeczeństwie.

Źródła: K. Pędowski, *„Patronat" – historia i program działania w przyszłości*, „Palestra" 1982, nr 26–27; *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Więźniami „Patronat" w Poznaniu 1931/32*, Poznań 1932; *Sprawozdanie z Działalności Patronatu w Warszawie (Towarzystwo Opieki nad Więźniami) w Warszawie za czas od 1. IV. 1937 r. do 1. IV. 1938 r.*, Warszawa 1938; M. Stańczuk, *Społeczna pomoc*

więźniom i ich rodzinom na przykładzie działalności Stowarzyszenia Penitencjarnego „Patronat”, „The Prison Systems Review” 2011, nr 111; Z. Zbyszewska, *Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami „Patronat” w Warszawie 1909–1944*, Warszawa 1983.

[A. H.]

TOWARZYSTWO OPIEKI SPECJALNEJ NAD DZIEĆMI – instytucja opiekuńcza założona w 1930 przy warszawskim sądzie dla nieletnich. Celem jej działalności było zwalczanie przestępczości wśród nieletnich poniżej 13 roku życia. Oferowano pomoc materialną i moralną dla wszystkich, którzy stanęli przed Sądem dla Nieletnich w Warszawie. Towarzystwo zapewniało opiekę nad rodzinami, dziećmi oraz dziećmi opuszczonymi, zaniedbanymi. W ramach organizacji funkcjonowało pięć komisji: kuratorów, kulturalno-oświatowa, dochodów niestałych, zakładowa, pracy. Wspierana była finansowo z subsydium komisariatu rządu miasta stołecznego Warszawy. Do towarzystwa przystąpiło Warszawskie Towarzystwo Patronatu nad Nieletnimi. Organizacja prowadziła sekcję świetlicy dla dziewcząt. Czynna była dwa razy w tygodniu. Należało do niej 15 dziewcząt w wieku do 17 lat. W świetlicy odrabiano lekcje oraz uczono się haftu. Do sekcji świetlicy dla chłopców należało 17 osób. Podopiecznym zapewniano gry rozwojowe, naukę modelarstwa i inne aktywności. Zajęcia były prowadzone przez harcerzy z 16. Warszawskiej Drużyny Harcerskiej. Dzieci miały zapewnionych dwóch psychologów z Poradni Pedologicznej Towarzystwa Patronatu nad Więźniami. 11.11.1932 otwarta została biblioteka. Sekcja szkolna przygotowywała niepełnoletnich do funkcjonowania w szkołach powszechnych. Zapewniono korepetytorów, który oprócz prowadzenia zajęć zajmowali się wychowaniem podopiecznych. Komisja Kulturalno-Oświatowa rozdawała 200 paczek z odzieżą i żywnością dla dzieci, który były pod nadzorem organizacji. Organizowała jasełka na Boże Narodzenie. Na Święta Wielkanocne dzieci otrzymywały paczki wydawane przez harcerzy. Towarzystwo istniało do 1939.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; *Sprawozdanie z Działalności Towarzystwa „Opieka Specjalna nad Dziećmi” przy Sądzie dla nieletnich w Warszawie za rok 1932/33*, Warszawa 1932–1933; *Statut Towarzystwa „Opieka Specjalna nad Dziećmi” przy Sądzie dla Nieletnich w Warszawie*, [Warszawa] [1936]; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900–1939) – wybrane aspekty: rozwój rodzinnych form opieki* [w:] *Z zagadnień historii pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006.

[B. P.]

TOWARZYSTWO POLSKIEJ MACIERZY SZKOLNEJ – organizacja oświatowa i kulturalna powstała w 1905 w Warszawie z inicjatywy: **Henryka Sienkiewicza**, ks. Jana Gralewskiego, Mieczysława Brzezińskiego, Ignacego Chrzanowskiego, **Antoniego Osuchowskiego**. Funkcjonowała z przerwami w latach 1905–1907, 1916–1918, 1918–1939. W l. 1920–1939 funkcje dyrektora pełnił Józef Stemler. W okresie międzywojennym organizacja współpracowała z **Towarzystwem Szkoły Ludowej** z Galicji, Towarzystwem Czytelni Ludowych oraz z Macierzą Szkolną Ziemi Cieszyńskiej. Tematom oświaty i jej popularyzacji były poświęcane wieczory pedagogiczne organizowane przez Zarząd Główny Macierzy. W ramach działalności z inicjatywy Akademickiego Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Wilnie i w Warszawie utworzono Ruchomy Uniwersytet Ludowy. Towarzystwo reaktywowało oraz zakładało nowe biblioteki: Bibliotekę im. Michała Arcta, Książnicę Nauczycielską, Poradnię dla Samouków, Wypożyczalnię Podręczników Szkolnych, Bibliotekę im. Henryka Sienkiewicza. W latach 1927–1939 towarzystwo prowadziło działalność pod egidą Macierzy Szkoła Pracownic Społecznych. W 1930 towarzystwo obejmowało: 252 koła posiadające 523 świetlice-czytelnie i prowadzące 19 szkół średnich, 57 szkół zawodowych i 38 szkół powszechnych dla 9445 uczniów. Ponadto utrzymywało 35 burs dla uczącej się młodzieży, 35 ochronek dla 2426 wychowanków oraz 920 bibliotek. W 1935 w PMS działały wydziały związane ze sprawami oświaty: miejski, szkolny, bibliotek i oceny książek, oświaty przedszkolnej, wydział ds. młodzieży akademickiej. Łączna liczba

członków Polskiej Macierzy Szkolnej na 31.12. 1937 wynosiła 26 743 osób. W 1937 funkcjonowało: 9 gimnazjów ogólnokształcących, 11 gimnazjów i szkół handlowych, 254 szkoły powszechne dla 11 716 uczniów, 11 burs, 23 przedszkola dla 869 dzieci oraz 2023 biblioteki. Towarzystwo zostało zlikwidowane 1.08. 1940 zarządzeniem okupanta niemieckiego o zaprzestaniu działalności polskich fundacji i stowarzyszeń działających na terenie Generalnego Gubernatorstwa.

Źródła: H. Markiewicz, *Biblioteki Polskiej Macierzy Szkolnej 1918–1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1984, nr 3; H. Markiewicz, *Rzecz o Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 2016; H. Markiewicz, *Upowszechnienie i popularyzacja wiedzy w działalności oświatowej Polskiej Macierzy Szkolnej (1916–1939)*, „Seminare" 1994, nr 10; Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej w 1937 roku; K. Wojakowska, *Działalność biblioteczna Polskiej Macierzy Szkolnej w Warszawie w latach 1906–1939. Zarys problematyki*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi" 1981, nr 6.

[M. N.]

TOWARZYSTWO POMOCY DLA SIEROT WYZNANIA MOJŻESZOWEGO – żydowska organizacja społeczna funkcjonująca w latach 1907–1942. Utworzona w Warszawie 23.05. 1907. Prezesem został Baron Wrewski. Celem było niesienie opieki oraz organizowanie środków dla utrzymania sierot i ubogich dzieci z Warszawy wyznania mojżeszowego bez względu na płeć. Towarzystwo dostarczało najmłodszym odzież, udzielało zapomóg pieniężnych, a także organizowało schronienie. W ramach towarzystwa funkcjonowała komisja opieki nad dziećmi z miasta licząca ok. 40 osób. Zajmowała się opieką nad byłymi podopiecznymi Domu Sierot, dziećmi oczekującymi przyjęcia do sierocińca, dziećmi przyjmowanymi na półinternat oraz tymi, które posiadały rodziców i wymagały wsparcia instytucji. Komisja wyznaczała opiekuna, umożliwiała podjęcie nauki i pracy. Ważnym elementem działalności było także organizowanie pomocy lekarskiej. Dzieci wymagające hospitalizacji były leczone w szpitalach na koszt towarzystwa. Umieszczało ono dzieci w schroniskach, ochronkach, przytułkach, szkołach rzemieślniczych i zakładach naukowych, współpracując z innymi organizacjami zajmującymi się działalnością tożsamą. Towarzystwo interesowało się dalszymi losami podopiecznych, pomagając w znalezieniu pracy i nabywaniu potrzebnych w przyszłym zawodzie narzędzi oraz materiałów rzemieślniczych. Ponadto zajmowało się otwieraniem szkół rzemieślniczych z kursem elementarnym, domów zarobkowych, warsztatów, bibliotek, noclegowni i tanich jadłodajni. Dla najmłodszych tworzono żłobki oraz dzienne schroniska dla dzieci od 2 roku życia, gdzie uczono modlitwy oraz czytania i pisania. Jeden z pierwszych ośrodków dla sierot powstał w 1908 w Grodzisku, później przeniesiony został na ul. Franciszkańską 2 w Warszawie. W latach 1911–1912 powstała nowa placówka przy ul. Krochmalnej 92. Był to **Dom Sierot**, którym kierował Henryk Goldszmit znany jako **Janusz Korczak** oraz **Stefania Wilczyńska**. Oficjalnie otwarty 7.10.1912. Prowadzenie sierocińca było głównym przedmiotem działalności towarzystwa.

Źródła: *Pamiętnik Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" w Warszawie za 1914 rok*, Warszawa 1915; *Statut Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" w Warszawie*, Warszawa 1923; *Towarzystwo „Pomoc dla Sierot" – żydowska organizacja społeczna (1907–1942)*, https://kolekcje.muzeumwarszawy.pl/pl/miasto-oda-do-z/towarzystwo-pomoc-dla-sierot-zydowska-organizacja-spoleczna-19071942 [dostęp: 27.09.2023]; *Ustawa Towarzystwa „Pomoc dla Sierot" w Warszawie*, Warszawa 1907.

[A. H.]

TOWARZYSTWO POMOCY DZIECIOM I MŁODZIEŻY POLSKIEJ Z KRESÓW – organizacja dobroczynna powstała jako „Sekcja pomocy ofiarom anarchii na Rusi" przy Kole Polaków Ziem Ruskich. W 1919 przekształcona w Towarzystwo Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej z Kresów. Założycielką i pierwszą prezeską była Janina Przecławska (1919–1921). Do założenia towarzystwa przyczynił się Stanisław Boniecki wraz z małżonką. Celem organizacji było zapewnienie wyżywienia, zakwaterowania, opieki oraz edukacji dla dzieci uciekających z Kresów Wschodnich. Utworzono szkołę

„komplety gimnazjalne" oraz bursę. W latach 20. XX wieku uruchomiono internaty w Bydgoszczy, Chełmnie oraz Działdowie. Przy każdym internacie utworzono rady opiekuńcze, w których skład wchodzili ziemianie. Dla dzieci analfabetów organizowano naukę przygotowawczą przed pójściem do szkoły powszechnej. W internacie w Bydgoszczy dla chłopców mających trudności w nauce zatrudniano korepetytorów. W 1928 przeniesiono internat z Działdowa do Bydgoszczy. W 1929 przejęto dzieci ze zlikwidowanego **Polskiego Komitetu Ratunkowego Dzieci Dalekiego Wschodu** w Kozielcu. W 1931 organizacja prowadziła 9 zakładów: internat kresowy dla dziewcząt w Chełmnie (140 dziewcząt), 2 internaty kresowe dla dziewcząt w Warszawie (łącznie 190 dziewcząt), internat kresowy w Korcu na Wołyniu (przejęty od Polskiej Macierzy Szkolnej – 45 osób), internat kresowy dla chłopców w Bydgoszczy (120 chłopców), internat kresowy dla chłopców w Grudziądzu (140 chłopców), ognisko akademickie żeńskie pod wezwaniem św. Tereski w Warszawie (32 dziewcząt), ognisko akademickie żeńskie im. Józefa Andrzejewskiego w Warszawie (52 osoby), ognisko akademickie męskie im. ks. Skorupki w Warszawie (52 osoby). W 1932 objęto opieką 256 dzieci i młodzieży z nieistniejącego Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego dla kształcenia w Polsce. W latach 1934–1935 organizacja opiekowała się 1081 osobami. Instytucja działała do 1939.

Źródła: W. Mędrzecki, *Polacy z Ukrainy Naddnieprzańskiej w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Badania nad dziejami społecznymi XIX i XX wieku*, red. J. Żarowski, Warszawa 2007; M. Szajerka, *Internat Kresowy dla Chłopców w Grudziądzu w l. 1924–1939* „Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza" 2011, nr 29; *Towarzystwo Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskie z Kresów. Piętnastolecie działalności 1919–1934*, Warszawa 1935; K. Wittels, *Trzy razy „S"*, https://publicystyka.ngo.pl/trzy-razy-s [dostęp: 8.05.2023].

[B. P.]

TOWARZYSTWO POMOCY NAUKOWEJ DLA DZIEWCZĄT – organizacja oświatowa powstała w Toruniu w 1870 w celu udzielania niezamożnym dziewczętom pomocy materialnej i dydaktycznej w uzyskaniu wykształcenia zawodowego. Z inicjatywą utworzenia towarzystwa prowadzącego kobiecy fundusz na cele dobroczynne wyszła w 1868 na łamach „Gazety Toruńskiej" Jadwiga Śląska. W toku dyskusji działania zostały skierowane na wsparcie finansowe na rzecz zawodowego kształcenia dziewcząt. Ważną rolę w powstaniu towarzystwa odegrał toruński księgarz i wydawca Franciszek Rakowicz. Akces zgłosili członkowie wywodzący się z 17 powiatów Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich. Stałym przewodniczącym obrad dyrekcji został Ludwik Śląski, prezesem Franciszka Seweryna Mielżyńska. Do 1871 towarzystwo objęło swym działaniem 30 powiatów, w połowie tego roku powstała filia w Poznaniu. W 1872 nastąpił podział na dwa odrębne towarzystwa – toruńskie i poznańskie. Ich działalność polegała na pozyskiwaniu środków oraz fundowaniu stypendiów przeznaczonych na kontynuację nauki młodych dziewcząt spełniających stawiane przez towarzystwa warunki, a były to przedstawienie zaświadczenia o złym statusie materialnym, poświadczenie postępów w nauce wystawione przez dotychczasową szkołę oraz świadectwo moralności wydane przez parafię. Stypendystki podejmowały naukę w różnych rodzajach szkół przygotowujących do pracy zawodowej, m.in. nauczycielek domowych lub elementarnych, ochroniarek, opiekunek chorych, pielęgniarek, krawcowych, praczek, kucharek, fryzjerek itp. Rocznie stypendia w obu towarzystwach otrzymywało z reguły kilkadziesiąt dziewcząt. Zdecydowanie więcej było ich w towarzystwie poznańskim, które 1934/35 finansowało naukę 70 dziewcząt, podczas gdy w towarzystwie toruńskim nowych stypendystek było wtedy rocznie zaledwie kilkanaście (łącznie towarzystwo toruńskie do 1937 wsparło edukację ok. 800 dziewcząt).

Źródła: S. Wierzchosławski, *Ludwik Śląski (1818–1898), działacz narodowy i społeczny* [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1982; K. Wodniak, *Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Dziewcząt w Toruniu (1870–1937) i jego rola w emancypacji zawodowej kobiet na Pomorzu,* „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1999, nr 1–2; T. Zakrzewski, *Rakowicz Franciszek Tadeusz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław 1987.

[J. J.]

TOWARZYSTWO POMOCY „NIEDOLA DZIECIĘCA” – łódzka organizacja filantropijna niosąca pomoc dzieciom. Powstała 10.02.1911 pod nazwą Towarzystwa Pomocy Biednym Dzieciom Wyznania Żydowskiego „Niedola Dziecięca”. Założyły ją żony członków żydowskiej klasy średniej w Łodzi Felicja Gliksman, Stefania Lubotynowicz, Leonia Blumberg i Flora Dawidowicz. Celem organizacji było udzielanie pomocy materialnej, a także moralnej ubogim dzieciom wyznania mojżeszowego. Działaniami realizującymi to założenie było lokowanie dzieci w szkołach ogólnych, szkołach zawodowych, a także do terminu u rzemieślnika. Ważnym elementem pomocy dzieciom było zapewnienie im godnego bytu poprzez zaopatrywanie w odzież i żywność oraz zapewnienie miejsca do życia. Udzielano dzieciom także pomocy lekarskiej. Towarzystwo zakładało w tym celu szkoły, biblioteki, urządzało odczyty edukacyjne i wieczory literacko-muzyczne, a także organizowało rekreację w postaci wycieczek i zabaw. Siedziba towarzystwa znajdowała się przy ul. Wólczańskiej 95. Zarządzało szkołą rękodzielniczą, w której uczyło się ok. 300 dzieci. W instytucji istniał podział na sekcje: gospodarczą, pedagogiczną, higieniczną, robót, rozdawnictwa odzieży, dochodów niestałych i wydział kontroli. W ramach organizacji działały: przytułek dla dzieci, ochronki, szkoła elementarna, szkoła rzemieślnicza oraz stołówka. Po I wojnie światowej towarzystwo zostało oficjalnie zalegalizowane przez władze polskie 9.09.1921. W 1929 Matylda Heymanowa zapisała na organizację darowiznę, która pozwoliła zakupić towarzystwu budynek ul. Hrabiowskiej 28. W latach 30 „Niedola Dziecięca” zajmowała się przede wszystkim prowadzeniem internatu, w którym przebywało ok. 65 dzieci. Placówka utrzymywana była wyłącznie z datków i dochodów z organizowanych przez towarzystwo redut. W 1938 prezesem organizacji była M. Heymanowa.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi do 1939 r.*, Łódź 2002; W. Jaworski, *Stowarzyszenia pomocy dzieciom w Królestwie Polskim (1884–1914)*, „Almanach Historyczny” 2017, t. 19; W. Jaworski, *Towarzystwa pomocy materialnej uczniom i studentom w Królestwie Polskim (1881–1914)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, nr 1–2; W. Jaworski, *Żydowskie organizacje charytatywne w Królestwie Polskim (1898–1914)*, „Res Historica” 2022, nr 53; A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi: słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*, t. 1–4, Łódź 2001–2004; C. Kępski, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Lublin 1993; *Towarzystwo Pomocy „Niedola Dziecięca”, przy ulicy Hrabiowskiej*, http://baedekelodz.blogspot.com/2016/05/towarzystwo-bpomocy-niedola-dziecieca.html [dostęp: 30.05.2023].

[A. H.]

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI – jedna z najstarszych organizacji społecznych w Polsce, stowarzyszenie mające na celu pracę opiekuńczo-wychowawczą i wspomaganie rozwoju dzieci. Powstałe w 1949 z siedzibą w Warszawie z połączenia **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** z **Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci**, Organizacja otrzymała status stowarzyszenia wyższej użyteczności. W skład struktury organizacyjnej weszły oddziały wojewódzkie oraz miejskie i wiejskie koła środowiskowe. Funkcję prezesa objęła **Dorota Kłuszyńska**. W skład Prezydium ZG weszli m.in.: **Eustachy Kuroczko** i **Stanisław Tułodziecki**. W latach 1949–1952 następowało ograniczanie funkcjonowania TPD. Działalność opiekuńcza polegała głównie na organizowaniu szkół świeckich i placówek wychowania pozaszkolnego, np. świetlic dworcowych i wiejskich, czytelni, kolonii, półkolonii, dziecińców. Decyzję o rozwiązaniu działalności TPD podjęto 31.10.1952. Po odwilży październikowej nastąpiła jego reaktywacja. I Krajowy Zjazd Odrodzonego TPD odbył się 26.05.1957 w Warszawie. W latach 50. z inicjatywy **Marii Łopatkowej** Towarzystwo podjęło się organizacji oraz prowadzenia ognisk przedszkolnych, głównie na wsi. Od 1957 rozpoczęto wydawanie periodyku **„Przyjaciel Dziecka”**. W ramach działalności TPD organizowano kolonie zdrowotne, środowiskowe ogniska wychowawcze, pomoc dla dzieci niepełnosprawnych, poradnictwo dla rodziców. Zakładano tzw. „Wioski Dziecięce”, placówki interwencji kryzysowej, ośrodki rehabilitacyjno-wychowawcze. W 1963 przy Zarządzie Głównym założono Komitet na Rzecz Dzieci Specjalnej Troski. Od 2000 na

terenie kraju rozpoczęto tworzenie stanowisk społecznych rzeczników praw dziecka TPD. Do 2000 TPD założyło 400 placówek opiekuńczych. W 2021 funkcjonowało 5 szkół (w tym w **Ośrodek TPD „Helenów”** i w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym TPD w Myśliborzu) oraz 7 ośrodków adopcyjnych TPD. Organizacja została nagrodzona Medalem im. dra Henryka Jordana oraz Odznaką Honorową za Zasługi dla Ochrony Praw Dziecka.

Źródła: B. Grześ, *Towarzystwo Przyjaciół Dzieci* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy wydarzenia*, Warszawa 2005; Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 lipca 1949 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Towarzystwa Przyjaciół Dzieci”, MP nr 47, poz. 632; W. Pokora, *Działalność TPD w latach 1949–1956* [w:] *60 lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1919–1979)*, Warszawa 1979; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 czerwca 1949 r. w sprawie uznania „Towarzystwa Przyjaciół Dzieci” za stowarzyszenie wyższej użyteczności i rozwiązania stowarzyszenia „Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci”, DzU nr 40, poz. 286; *Sprawozdanie z działalności TPD w 2021 roku*, Warszawa 2022; T. Szymański, *Działalność TPD na wsi w latach 1944–1974* [w:] *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, red. B. Butrymowicz, L. Gomółka, Warszawa 1975; B. Tracewski, *Przyjaciele dzieci*, Warszawa 2009.

[M. N.]

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI ULICY – organizacja opiekuńcza założona w 1928 przez **Kazimierza Lisieckiego** na zrębach istniejącego od 1919 Akademickiego Koła Przyjaciół Dzieci Ulicy, prowadząca tzw. ogniska wychowawcze – placówki opieki zamkniętej dla pozbawionych rodziny dzieci zwanych dziećmi ulicy. Działały one na podstawie stworzonego przez Kazimierza Lisieckiego systemu wychowania mającego gwarantować podopiecznym dobre samopoczucie i opartego na wartościach i normach takich jak: honor, godność, zaufanie, praca na rzecz ogółu. Do 1939 powstało 8 prowadzonych przez towarzystwo ognisk (5 w Warszawie, po jednym w Łodzi, Grudziądzu i Toruniu), jego prezesem była **Maria Mościcka**. Po wojnie Kazimierz Lisiecki reaktywował ognisko towarzystwa na warszawskiej Pradze, następnie powstało ognisko w Świdrze. Dopiero w połowie 1948 władze zgodziły się na rejestrację towarzystwa, którego celem zgodnie ze statutem miało być roztaczanie moralnej i materialnej opieki nad dziećmi i młodzieżą, zwłaszcza nad dziećmi ulicy. W obu istniejących ogniskach stosowano wypracowane przed wojną metody, dużą rolę w procesie wychowania podopiecznych odgrywał sport. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy przetrwało proces likwidacji niezależnych organizacji pomocowych wynikający z **centralizacji opieki nad dziećmi** w końcu lat 40. i pozostało na początku lat 50. jedynym poza **Towarzystwem Przyjaciół Dzieci** działającym stowarzyszeniem zajmującym się opieką nad dziećmi. Decyzję o likwidacji towarzystwa podjęło Prezydium Rady Narodowej w Warszawie dopiero 27.07.1952. Po odrzuceniu odwołania w tej sprawie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy ostatecznie przestało istnieć w lutym 1953, a należące do niego ogniska w Warszawie i Świdrze zostały przekształcone w **państwowe domy dziecka**, którymi do czasu przejścia na emeryturę w 1971 nadal kierował Kazimierz Lisiecki.

Źródła: W. Błońska, *Lisiecki Kazimierz* [w:] *Słownik pedagogów polskich*¸ red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; K. Dąbrowski, *Ogniska „Dziadka” Lisieckiego*, Warszawa 2007; D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, nr 2; A. Juźwik, *Od ratownictwa do etatyzacji. Opieka nad dziećmi i młodzieżą w działalności organizacji społecznych w Polsce w latach 1944– 1950*, Warszawa 2017 (niepublikowana praca doktorska).

[J. J.]

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI ULICY IM. KAZIMIERZA LISIECKIEGO „DZIADKA” „PRZYWRÓCIĆ DZIECIŃSTWO” – organizacja założona jako Koło Byłych Wychowanków w 1976 po śmierci **Kazimierza Lisieckiego** przez jego byłych podopiecznych. W 1993 przekształcone w Stowarzyszenie Wychowanków i Przyjaciół Kazimierza Lisieckiego „Dziadka”, ostatecznie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy im. Kazimierza Lisieckiego „Dziadka” „Przywrócić Dzieciństwo”, od 2004 posiada

status organizacji pożytku publicznego. Popularyzuje myśl pedagogiczną, metody i formy pracy wychowawczej Kazimierza Lisieckiego z dziećmi i młodzieżą zagrożoną społecznym niedostosowaniem, mającą trudności w nauce. Towarzystwo w 2023 prowadziło 6 własnych ośrodków dla dzieci i młodzieży przeznaczonych w sumie dla 170 osób. W ośrodkach oferowane są zajęcia opiekuńczo-wychowawcze, specjalistyczne, korepetycje, wsparcie psychologiczne. Organizuje się zajęcia integracyjne dla byłych wychowanków i zajęcia rozwijające zainteresowania, warsztaty psychoedukacyjne i zajęcia kompensacyjne. Towarzystwo prowadzi działalność wspomagającą edukację poprzez programy wyrównujące braki w nauce, specjalistyczne zajęcia z logopedą i psychologiem, monitorowanie postępów w nauce, prowadzenie zajęć socjoterapeutycznych, wpieranie rodziców w procesie wychowawczym, wyrównywanie szans dzieci i młodzieży zagrożonych wykluczeniem społecznym, organizowanie czasu wolnego. W 2018 zorganizowano konferencję „Wyzwania w pracy pedagogicznej wobec problemu wzrastającej agresji i demoralizacji dzieci i młodzieży". Towarzystwo zajmuje się również dokumentowaniem historycznej działalności ognisk wychowawczych i dokonań **Kazimierza Lisieckiego**. Współpracuje z ośrodkami pomocy społecznej, bierze udział w zespołach dyscyplinarnych i Komisjach Dialogu Społecznego. Prowadzi pozaszkolne formy edukacji artystycznej poprzez prowadzenie zajęć, promowanie twórczości młodzieży. Od początku działalności do 2023 Towarzystwo udzieliło pomocy 11 740 dzieciom, rodzicom i opiekunom.

Źródła: Materiały udostępnione przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy im. Kazimierza Lisieckiego „Dziadka", Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy im. Kazimierza Lisieckiego „Dziadka" „Przywrócić Dzieciństwo", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy im. Kazimierza Lisieckiego „Dziadka" „Przywrócić Dzieciństwo", *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022.

[A. M.-S.]

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ DZIECI (W KRÓLESTWIE POLSKIM) – stowarzyszenie działające na rzecz polepszenia warunków życia dzieci założone w 1880 w Warszawie. Jego idea zrodziła się w kręgach **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności** oraz miejskich ochronek, których liczba wzrastała od połowy XIX wieku. Celem towarzystwa było doprowadzenie do przeniesienia ciężaru obowiązków opiekuńczych z fundacji i funduszy charytatywnych na władze publiczne i ogół społeczeństwa oraz ochrona dzieci przed demoralizacją i wyzyskiem, przede wszystkim dzieci osieroconych, bezdomnych i niepełnosprawnych. Ważnym postulatem była poprawa zdrowia dzieci i zmniejszenie śmiertelności niemowląt. W ramach towarzystwa zaplanowano działalność obejmującą kompleksową opiekę nad najmłodszymi we wszystkich fazach życia oraz zwrócenie uwagi na ich sytuację rodzinną. Poza tym organizacja zobowiązywała się do pracy edukacyjno-wychowawczej. Był to pierwszy nowoczesny program opieki nad dzieckiem na terenach Polski. Towarzystwo nie rozwinęło w pełni swoich założeń. Nie zostało oficjalnie zalegalizowane. Istotnym efektem jego nieformalnej aktywności było sformułowanie założeń i postulatów, które stały się podłożem do tworzenia podobnych organizacji w przyszłości. Prace TDP kontynuowano w ramach **Krakowskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1913), które zainicjował Uniwersytet Ludowy oraz Komitet Równouprawnienia Kobiet. Krakowskie Towarzystwo organizowało ogniska, półkolonie oraz świetlice dziecięce. Do warszawskiego TDP nawiązywało także **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** w Warszawie. Podobne wyzwania w zakresie opieki nad dzieckiem podejmowało także **Warszawskie Towarzystwo Higieniczne** (1898).

Źródła: D. Apanel, *Przemiany opiekuńczo-wychowawczego środowiska rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym – przeszłość i teraźniejszość*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, nr 4; J. Hełpa, *Historia TPD w Krakowie*, http://tpd.pl/wp-content/uploads/2022/07/Historia-TPD-w-Krakowie.pdf [dostęp: 4.01.2023]; *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, red. A. Gołkiewicz, Warszawa 2016; *O TDP*, http://www.tpdolsztyn.pl/index.php/o-mnie/historia-tpd [dostęp: 4.01.2023]; *Statut Robotnicze-*

go Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Warszawa 1927; *Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Krakowie*, Kraków 1914.

[A. H.]

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ WZAJEMNEGO POUCZANIA SIĘ I OPIEKI NAD DZIEĆMI „WARTA" – kobieca organizacja społeczna w zaborze pruskim aktywna w walce o obronę polskości i języka polskiego, łączonej z opieką nad dziećmi. Powstała w Poznaniu 29.05.1894 z inicjatywy kobiet wywodzących się z reguły ze środowisk inteligenckich. Pierwszą przewodniczącą została Walentyna Dziembowska, w 1900 zastąpiła ją **Aniela Tułodziecka**. Działalność „Warty" odbywała się na płaszczyźnie legalnej oraz tajnej. W ramach tej pierwszej podejmowano aktywności społeczne związane ze wsparciem dla dzieci, druga zorientowana była na rozwój tajnego nauczania języka polskiego. Zgodnie z założeniami organizacja stała „na warcie" utrzymywania polskości wśród dzieci i młodzieży, a głównym kierunkiem działania było prowadzenie tzw. tajnej szkoły polskiej w Poznaniu. Przeznaczona była dla dzieci w wieku szkolnym, naukę w niewielkich zespołach w mieszkaniach prywatnych prowadziły tzw. opiekunki. Rocznie naukę podejmowało w Poznaniu około 500 dzieci, a liczba uczęszczających stale wynosiła kilkaset dzieci, przekraczając niekiedy tysiąc. W ramach działalności opiekuńczej towarzystwo zorganizowało w 1899 przytulisko dla dzieci w Poznaniu, później zakładało sale zajęć i ogródki jordanowskie, a po ich zamknięciu przez władze pruskie tzw. schroniska dla dzieci. W 1896 zapoczątkowano akcję wczasów dla dzieci, w ramach której organizowano kolonie dla dzieci na wsi oraz półkolonie w mieście. Towarzystwo organizowało również przedstawienia teatralne, akademie, wieczornice, obchody rocznic narodowych, wydawało własne publikacje; w 1908 założono dziecięcą kasę oszczędności „Złota Skarbona". Po odzyskaniu niepodległości „Warta" skoncentrowała się na działalności opiekuńczej nad dziećmi w wieku szkolnym. Istniała do 1939.

Źródła: L. Gomolec, *Aniela (1853–1932) i Zofia 1850–1924) Tułodzieckie* [w:] *Wielkopolanie XIX wieku*, t. II, red. W. Jakóbczyk, Poznań 1966; L. Gomolec, *Tułodziecka Aniela* [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Poznań 1981; W. Jakóbczyk, *Przetrwać nad Wartą 1815–1914*, Warszawa 1989; C. Skopowski, *Towarzystwo „Warta" w Poznaniu w latach 1894–1939*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza" 1961, t. VI, z. 2.

[J. J.]

TOWARZYSTWO SALEZJAŃSKIE – Towarzystwo św. Franciszka Salezego (SDB), bezhabitowe zgromadzenie zakonne założone w 1859 w Turynie przez św. Jana Bosco. Inicjatywa zrodzona z działalności oratoriów dla potrzebującej młodzieży funkcjonujących od 1841, miała kontynuować i rozwijać pracę J. Bosco z młodzieżą. Szerzenie salezjańskich idei na ziemiach polskich realizował **Bronisław Markiewicz**, który założył oparte na zasadach J. Bosco zgromadzenie michalitów. W 1892 założył instytut wychowawczy w Miejscu Piastowym. Salezjanie rozpoczęli swoją działalność w Polsce w 1898. Otworzono wówczas szkołę zawodową dla chłopców w Oświęcimiu. Głównymi formami działalności były: zakładanie szkół, szkół zawodowo-rzemieślniczych, prowadzenie domów dziecka, oratoriów, świetlic oraz domów poprawczych i parafii, a także wyjazdy na misje. Salezjanie prowadzili także działalność wydawniczą. 15.05.1922 zatwierdzono statut zgromadzenia. W latach 1922–1933 liczba placówek salezjańskich wzrosła z 12 do 32. Do 1939 uruchomiono 9 szkół zawodowo-rzemieślniczych, 16 internatów, 11 zakładów wychowawczych, kilkanaście oratoriów. 16.12.1933 zgromadzenie podzielono na prowincje zakonne warszawską (północna – św. Stanisław Kostki) i krakowską (południowa – św. Jacka). Wówczas liczba współbraci wynosiła 571. Podczas okupacji zginęło lub opuściło kraj ok. 300 salezjanów. W latach 1949–1963 władze komunistyczne zlikwidowały 18 szkół, lecz w tym czasie salezjanie prowadzili duszpasterstwo parafialne, angażowali się w ruch „Światło Życie" i katechizację młodzieży. W 1979 liczba współbraci wyniosła 938, nastąpił także kolejny podział na 4 prowincje: warszawską, pilską, wrocławską i krakowską. W 1991 powołano Salezjański Ośrodek Misyjny. W 1997 salezjanie prowadzili 31 szkół

katolickich. W 1999 powstał Salezjański Wolontariat Misyjny – Młodzi Światu, promujący zaangażowanie w misję Kościoła wśród osób świeckich. Oddziały stworzono w Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu, Kielcach i Świętochłowicach. Do zgromadzenia należeli m.in.: August Franciszek Czartoryski, August Hlond, Remigiusz Popowski, Włodzimierz Szembek.

Źródła: *Encyklopedia katolicka,* t. 7, red. S. Wielgus, J. Duchniewski, M. Daniluk, S. Fita, J. Misiurek, M. Rusecki, A. Stępień, A Weiss, Lublin 1997; F.A. Forbes, *Święty Jan Bosko: przyjaciel młodzieży*, Sandomierz 2007; *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy: pokłosie konferencji zorganizowanej przez Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego w Warszawie z okazji 100-lecia obecności i pracy Salezjanów w Polsce*, red. J. Niewęgłowski, Warszawa 2000; J. Pietrzykowski, *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939–1945*, Warszawa 2015.

[A. H.]

TOWARZYSTWO SCHRONISK ŚW. STANISŁAWA KOSTKI – instytucja opieki nad bezdomnymi dziećmi i dorosłymi powstała w Łodzi przy kościele św. Stanisława Kostki w 1914. Inicjatorem i prezesem towarzystwa był proboszcz parafii ks. Wincenty Tymieniecki. W ramach opieki nad dziećmi towarzystwo miało prowadzić placówki otwarte (dla dzieci w wieku 3–14 lat), półotwarte (dla dzieci przedszkolnych do 7 roku życia oraz szkolnych w wieku 7–9 lat) i zamknięte (dla dzieci osieroconych i półsierot w wieku od kilku miesięcy do 14 lat). W listopadzie 1914 towarzystwo założyło dwie pierwsze przeznaczone dla dzieci instytucje opiekuńcze – Przytułek dla Sierot zwany „Sienkiewiczówką" oraz Przytułek dla Podrzutków zwany „żłobkiem", przeznaczony dla niemowląt i dzieci do 3 roku życia. W okresie I wojny światowej towarzystwo powołało i prowadziło łącznie 12 instytucji opiekuńczych dla dzieci, wśród których znajdowały się 3 sierocińce, 8 ochronek/ochron oraz szkoła dla dzieci głuchoniemych. W 1917 w placówkach towarzystwa opiekę znajdowało łącznie blisko 2 tys. dzieci, z czego 1,5 tys. w ochronach, blisko 400 w przytułkach oraz 30 w szkole dla głuchoniemych. W 1921 Wydział Opieki Społecznej łódzkiego magistratu przejął od towarzystwa Żłobek dla Niemowląt oraz Przytułek Sierot św. Anny, które stały się prowadzonymi przez miasto domami wychowawczymi. Najważniejszymi placówkami należącymi do towarzystwa w okresie międzywojennym pozostały koedukacyjna Ochrona przy ul. Milszej na 120 dzieci, koedukacyjna Ochrona na 120 miejsc przy ul. Obywatelskiej oraz również przeznaczona dla 120 dzieci „Sienkiewiczówka" prowadzona przez siostry ze Zgromadzenia Służebniczek Najświętszej Maryi Panny.

Źródła: W. Puś, *Żydzi w Łodzi w okresie zaborów 1793–1914*, Łódź 1998; J. Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, Łódź 2020; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017; N. Stolińska-Pobralska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź 2002.

[J. J.]

TOWARZYSTWO SZKOŁY LUDOWEJ – organizacja oświatowa istniejąca od 1891 do 1940 z siedzibą początkowo we Lwowie, a następnie w Krakowie. Inicjatorem i pierwszym jej prezesem był Adam Asnyk. Głównym celem instytucji było m.in.: ożywienie patriotyzmu, ułatwienie kształcenia nauczycieli i zachęcenie ich do pracy z dziećmi. Zwalczano analfabetyzm wśród młodzieży pozaszkolnej i osób pełnoletnich. Prowadzono czytelnie i biblioteki. Organizacja utrzymywała się ze składek członkowskich, zbiórek, darowizny od prywatnych osób lub instytucji. W 1893 rozpoczęto budowę pierwszej szkoły w Kolonii Mazurskiej koło Lwowa. Organizacja przyczyniła się do powstania placówek oświatowych na Śląsku Cieszyńskim. W 1906 rozpoczęto tworzenie burs. Przed 1914 towarzystwo posiadało 20 burs. W 1925 we wszystkich obiektach przebywało ok. 800 osób. Towarzystwo prowadziło także przedszkola/ochronki przeznaczone dla dzieci od 3 do 11 roku życia. Zapewniały dzieciom posiłki, opiekę oraz przygotowywały do funkcjonowania w szkole. Towarzystwo uruchomiło kolonie, półkolonie w sezonie letnim. Podejmowało też inne formy

kształcenia oświatowego poprzez kursy, szkolenia, wykłady, odczyty, pogadanki, prelekcje. Przed 1914 instytucja wspierała finansowo tzw. eksponowane klasy dzieci polskich w szkołach państwowych. W czasie I wojny światowej wiele placówek i nieruchomości zostało zniszczonych. W 1918 organizacja posiadała 47 szkół wraz z 4087 uczniami, w 1923 – 105 szkół i 4287 uczniów. Towarzystwo organizowało kursy zawodowe i dokształcające, które przygotowywały do egzaminu zawodowego. Prowadziło szkoły handlowe, szkoły krawiecko-bieliźniarskie, gospodarstwa domowego. Uruchomiło specjalistyczne kursy ochroniarskie dla kobiet dotyczące pracy z dziećmi. W 1939 liczba szkół działających pod jego auspicjami wyniosła 61, uczniów było 1920. Towarzystwo działało do 1.08.1940.

Źródła: M. Bednarzak-Libera, *Działalność Towarzystwa Szkoły Ludowej na obszarze monarchii austro-węgierskiej (poza Galicją) w latach 1891–1918* [w:] *Dzieje kształtowania się polskich instytucji oświatowych*, red. E.A. Mierzwa, Piotrków Trybunalski 2002; M. Bednarzak-Libera, *Formy działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej na wsi galicyjskiej w latach 1891–1914* [w:] *Chłopi – naród – kultura*, red. J.R. Szaflik, t. 4: *Kultura i oświata na wsi*, red. A. Meissner, Rzeszów 1996; A. Stopińska-Pająk, *Polska oświata dorosłych w Galicji na przełomie XIX i XX wieku. Kierunki i formy kształcenia* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo. Nauka i oświata*, t. 3, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995; *W czterdziestolecie pracy Towarzystwa Szkoły Ludowej*, Kraków [1931]; A. Zwiercan-Witkowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1939*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej" 2003, R. 53; M.J. Żmichrowska, *Działalność społeczna i oświatowo-kulturalna Towarzystwa Szkoły Ludowej w latach 1891–1939 (skrypt)*, Olsztyn 1988.

[B. P.]

TOWARZYSTWO ŚW. STANISŁAWA KOSTKI – organizacja społeczna założona 2.02.1888 we Lwowie. Pierwszym jej przewodniczącym został Michał Michalski. Towarzystwo zajmowało się opieką nad młodzieżą rzemieślniczo-handlową, lokowało młodych ludzi w warsztatach i pracowniach w celu zdobycia wykształcenia zawodowego. Zapewniało wsparcie materialne ubogim uczniom i pomoc w rozwoju intelektualnym młodzieży. Organizowało obchody rocznic narodowych, świąteczne zebrania towarzyskie. Dla młodzieży urządzano odczyty, wykłady, pielgrzymki oraz wycieczki. Towarzystwo posiadało własną kasę oszczędności. W 1898 instytucja otrzymała nieruchomość przy ulicy Matki Boskiej Śnieżnej, w której umieszczono salę zebrań, internat, czytelnię i bibliotekę. Bursa posiadała miejsce dla 15–20 osób. Ucząca się młodzież miała zapewnione wyżywienie, odzież i obuwie. W 1910 towarzystwo zmieniło siedzibę, przeniosło się do Domu Katolickiego przy ul. Gródeckiej. W nowej lokalizacji zapewniono miejsce w bursie dla 50 uczniów. Instytucja współpracowała w zakresie prowadzenia bursy ze Stowarzyszeniem Sióstr Salezjanek. W 1911 utworzono Ligę Abstynencką w celu promowania idei trzeźwości. W 1912 zainicjowano wydawanie czasopisma „Terminator Polski" dla młodzieży. W 1913 zarząd towarzystwa utworzył bezpłatne biuro pośrednictwa pracy. Miało ono na celu pomoc młodzieży w znalezieniu zatrudnienia. Podopieczni w czasie wolnym mieli zapewnione wycieczki, gry zespołowe oraz ćwiczenia gimnastyczne. W ramach towarzystwa działały amatorskie kółka teatralne, muzyczne i śpiewacze. I wojna światowa ograniczyła funkcjonowanie organizacji. W 1921 w bursie towarzystwa przebywały 52 osoby. W 1925 wprowadzono przysposobienie wojskowe. W 1933 towarzystwo przeprowadziło się do nowej siedziby przy ulicy Zadwórzańskiej. W 1937 założono w niej świetlicę dla najuboższej, bezdomnej młodzieży. Chłopcy mieli zapewniony ciepły posiłek, ubranie, obuwie.

Źródła: A. Medyński, *Towarzystwo im. św. Stanisława Kostki (1888–1938)*, Lwów 1938; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa św. Stanisława Kostki: opieka nad terminatorami we Lwowie za lata 1914–1916*, Lwów 1917.

[B. P.]

TOWARZYSTWO ŚW. WINCENTEGO À PAULO – stowarzyszenie skupiające wiernych świeckich, nastawione na pomoc ubogim i potrzebującym, współpracujące z Kościołem katolickim.

Powstało na wzór założeń francuskich Konferencji Miłosierdzia tworzonych z inicjatywy Fryderyka Ozanama (1833). Członkami towarzystwa mogli być tylko mężczyźni. Głównym celem jego działalności charytatywnej była pomoc materialna oraz praca przygotowująca podopiecznych do samodzielnego funkcjonowania obejmująca podstawy potrzebne do podjęcia pracy, a także zajęcia umoralniające, podczas których nauczano prawd wiary i chrześcijańskiego życia. Pierwsza Konferencja na ziemiach polskich została założona na Śląsku w 1848. Najbardziej aktywna była Konferencja z Poznania utworzona 17.02.1850 przez hr. Edwarda Łubieńskiego (założyciela Towarzystwa Katolickiego). Kolejna Konferencja powstała w 1858 we Lwowie, następna w 1868 w Krakowie. W 1877 utworzono tam Radę Wyższą, na której czele stanął Paweł Popiel. Na terenie zaboru rosyjskiego towarzystwo rozpoczęło działalność w 1906. Zadania realizowano poprzez opiekę nad sierotami, odwiedzanie rodzin, osób zwolnionych z więzień, chorych w szpitalach i umierających, organizowanie pomocy dla istniejących ochronek dla dzieci oraz zakładanie nowych, prowadzenie szkółek niedzielnych dla przyszłych rzemieślników, a także szukanie zatrudnienia dla ubogich i pośrednictwo w procesie poszukiwania pracy. Ponadto towarzystwo prowadziło kasy oszczędności na komorne, pomagało przy organizacji pogrzebów, prowadziło działalność wydawniczą i otwierało biblioteki. Każdy z członków towarzystwa miał pod opieką 2–3 rodziny, które odwiedzał, zaopatrywał w żywność, prowadził rozmowy z dziećmi i rodzicami. Dzieciom zapewniano odpowiednią opieką na poziomie elementarnym, starszych chłopców umieszczano w zakładach rzemieślniczych. Nie zajmowano się opieką nad szkołami żeńskimi, stanowiącą obowiązek Towarzystwa Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo. W 1950 towarzystwo zostało zlikwidowane, działało jednak nadal przy parafiach w formie nieoficjalnej. Reaktywowane 7.04.1989.

Źródła: *Przewodnik Towarzystwa św. Wincentego à Paulo*, Poznań 1906; *Statut Stowarzyszenia Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo*, https://aic-polska.misjonarze.pl/wp-content/uploads/2023/05/Statut_AIC.pdf [dostęp: 14.07.2023]; J. Sydor, *Towarzystwo św. Wincentego à Paulo. Sto pięćdziesiąta rocznica założenia pierwszej Konferencji męskiej w Poznaniu,* „Biuletyn Historii Wychowania" 2000, nr 11/12; W. Umiński, *Działalność dobroczynna ziemian na przykładzie Towarzystwa św. Wincentego à Paulo na terenie Wielkopolski w drugiej połowie XIX wieku*, „Nasza Przeszłość" 2016; *Wybór źródeł do historii Towarzystwa św. Wincentego à Paulo na ziemiach polskich*, red. W. Umiński, Kraków 2014.

[A. H.]

TOWARZYSTWO WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO – stowarzyszenie powołane w 1907 z inicjatywy **Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej** w celu utworzenia standardów nauczania przedszkolnego. Siedziba towarzystwa znajdowała się w Warszawie przy ul. Nowy Świat 19 m.3. Towarzystwo czerpało fundusze ze składek członkowskich, dobrowolnych ofiar oraz z dochodów, które przynosiły płatne odczyty i pogadanki. Zadaniem instytucji było podniesienie poziomu oświaty i kultury polskiej w zakresie wychowania przedszkolnego. Działaniami podejmowanymi przez instytucję do realizacji założeń było otwieranie ochron, domów dziecięcych, a także seminariów dla kierowniczek ochron. Towarzystwo promowało pedagogikę przedszkolną poprzez organizowanie wystaw, ogłaszanie konkursów. Do zaangażowania się w działalność zachęcano poprzez tworzenie specjalnych kas zapomogowych dla osób zajmujących się wychowaniem przedszkolnym. Jedną z najważniejszych form aktywności była działalność wydawnicza towarzystwa. Organizacja od 1925 do 1939 wydawała czasopismo **„Wychowanie Przedszkolne"**, na którego łamach publikowane były m.in. treści naukowe i metodologiczne z zakresu pedagogiki, wskazówki dotyczące przeprowadzania pogadanek, gier, ćwiczenia zmysłów, prowadzenia zajęć z robót ręcznych i wychowania fizycznego. Redaktorem naczelnym była Maria Weryho-Radziwiłłowiczowa. Ponadto pismo donosiło o najbardziej aktualnych badaniach dotyczących wychowania w kraju i poza granicami, zapewniało bezpośredni kontakt pedagogów z redakcją, by umożliwić w ten sposób podejmowanie nowych inicjatyw. Celem było takie przekształ-

cenie systemu nauczania, by edukacja dziecka od najmłodszych lat łączyła w sobie pożyteczność z przyjaznym podejściem do dziecka. Działalność promująca rozwój wychowania przedszkolnego zaowocowała wzrostem liczby ochronek w 1927 do 1435. Przedszkolaków w Polsce w tym samym roku było 83 912. Towarzystwo funkcjonowało do 1939.

Źródła: B. Cieślińska, *Kształcenie nauczycieli przedszkoli w Polsce w wymiarze instytucjonalnym*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego" 2017, nr 9; A. Feliniak, *The Cooperation of the Educator with the Child's Parents in „Wychowanie Przedszkolne" Periodical*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne" 2018, nr 31; W. Leżańska, *Geneza irozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce do roku 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2020, nr 1–2; *Słowo wstępne*, „Wychowanie Przedszkolne" 1925, nr 1; *Ustawa Towarzystwa Wychowania Przedszkolnego*, „Wychowanie Przedszkolne" 1925, nr 1; M. Weryho-Radziwiłłowiczowa, *Zarys wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1930; U. Wróblewska, *Wychowanie przedszkolne w Drugiej Rzeczypospolitej. Między teorią, praktyką i niedocenionym dziedzictwem pedagogicznym*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2021, nr 1.

[A. H.]

TRACEWSKI BOHDAN – ur. w 1934 w Adampolu k. Nowogródka, zm. 4.02.2018; działacz **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, społecznik. Specjalista z zakresu **pedagogiki społecznej**. Zwracał szczególną uwagę na potrzeby nastoletniej młodzieży, dzieci przewlekle chorych i niepełnosprawnych. Zaangażowany w działania na rzecz edukacji rodziców oraz modernizacji kultury pedagogicznej społeczeństwa, m.in. przez utworzenie tzw. uniwersytetu telewizyjnego adresowanego do młodych małżeństw i rodziców. Tematyka miała obejmować etapy macierzyństwa oraz dorastania dziecka. Wykształcenie wyższe uzyskał na studiach pedagogicznych na Uniwersytecie Warszawskim, specjalność w zakresie pedagogiki społecznej (1957). Po studiach rozpoczął pracę nauczyciela w Ośnie Lubuskim, ponadto zorganizował i prowadził Uniwersytet dla Rodziców. W działalność Towarzystwa Przyjaciół Dzieci zaangażował się od 1961, pełnił w nim wiele funkcji: inspektora, założyciela i kierownika Pracowni Społeczno-Pedagogicznej, dyrektora biura Zarządu Stołecznego. Przez cztery kadencje był sekretarzem generalnym Zarządu Głównego i dyrektorem biura Zarządu Głównego TPD. Propagator tworzenia społecznego środowiska wychowawczego w miejscu zamieszkania dziecka i jego opiekunów. Zwolennik rozwoju pracy od podstaw, którą prowadziły koła TPD. Aktywnie promował środowiskową misję TPD, działał na rzecz rozwoju towarzystwa. Autor publikacji: *Przyjaciele Dzieci* (2009), *Przyjaciele dzieci: 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci* (1997), a także artykułów o tematyce pedagogicznej, np. *Wszechstronne myślenie o dzieciach*. Publikował na łamach czasopism: **„Praca Socjalna"**, **„Przyjaciel Dziecka"**.

Źródła: Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, V A3, 8, Bohdan Tracewski; B. Tracewski, *Przyjaciele Dzieci*, Warszawa 2009; B. Tracewski, *Przyjaciele dzieci: 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; B. Tracewski, *Towarzystwo Przyjaciół Dzieci ma już 90 lat*, „Praca Socjalna" 2009, nr 5; B. Tracewski, *Wszechstronne myślenie o dzieciach*, „Przyjaciel Dziecka" 2017, nr 1–6; *Bohdan Tracewski, nekrolog*, http://nekrologi.wyborcza.pl/0,11,,413040,Bohdan-Tracewski-kondolencje.html [dostęp: 14.02.2023]; *Bohdan Tracewski, nekrolog*, http://nekrologi.wyborcza.pl/0,11,,412946,Bohdan-Tracewski-nekrolog.html [dostęp: 14.02.2023]; *Pedagodzy: Warto wychowywać rodziców i nauczycieli*, https://www.niebieskalinia.pl/aktualnosci/aktualnosci/pedagodzy-warto-wychowywac-rodzicow-i-nauczycieli [dostęp: 14.02.2023].

[M. N.]

TUŁODZIECKA ANIELA – ur. 28.01.1853 w Dąbrowie Starej, zm. 11.10.1932 w Poznaniu; działaczka społeczna i oświatowa. W 1866 przeprowadziła się do Poznania. Uczestniczyła w tajnej akcji nauczania języka polskiego. 29.05.1894 z jej inicjatywy utworzono **Towarzystwo Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi „Warta"** w Poznaniu. Organizacja zajmowała się tajnym szkolnictwem polskim w stolicy Wielkopolski. Prowadziła także

działalność jawną i tajną na wielkopolskiej prowincji. Jawna działalność dotyczyła zapewniania opieki nad ubogimi i upośledzonymi dziećmi w mieście. Pełniła funkcję przewodniczącej towarzystwa przez 27 lat. Zajmowała się szkoleniem kadr nauczycielek i opiekunek. Stworzyła plany i programy nauczania. Zachęcała dzieci do systematycznej nauki. Na święta Bożego Narodzenia rozdawała dzieciom polskie książki. Urządzała wycieczki poza miasto Poznań dla 800 dzieci. W trakcie spacerów po Poznaniu prezentowała najważniejsze zabytki miasta. Organizowała dla najmłodszych wycieczki do Krakowa w celu rozbudzania ducha patriotyzmu. Utworzyła bibliotekę pedagogiczną. Redaktorka, wydawała podręczniki i czasopisma. Pioniersko prowadziła akcję pedagogizacji rodziców. W 1899 z jej inicjatywy powstał przytułek dla dzieci. Tworzyła sale zajęć, schroniska oraz ogródki jordanowskie wraz z dożywianiem dzieci. Zaaranżowała „Pogadanki dla Matek Polskich". Były to spotkania przeznaczone dla kobiet. Poruszano na nich kwestie higieny oraz zasad pedagogiki. Uczestniczka zjazdów kobiet we wszystkich trzech zaborach. Za swoją działalność krzewiącą polskość prześladowana przez władze pruskie. Honorowa inspektorka szkolna.

Źródła: L. Gomulec, *Tułodziecka Aniela* [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa–Poznań 1983; W. Jakóbczyk, *Przetrwać nad Wartą 1815–1914*, „Dzieje Narodu i Państwa Polskiego", Warszawa 1989; W. Jankowska, *Zasłużona Wielkopolanka Aniela Tułodziecka 1853–1932*, Poznań 1933; G. Wyder, *Działalność edukacyjna kobiet-Polek w Wielkim Księstwie Poznańskim w drugiej połowie XIX wieku jako czynnik kształtowania świadomości narodowej*, „Rocznik Lubuski" 2009, t. 35, cz. 1.

[B. P.]

TUŁODZIECKI STANISŁAW – ur. 1.04.1909 w Wymyślinie, zm. 28.10.2014; pedagog, działacz oświatowy, społecznik. W 1927 ukończył Seminarium Nauczycielskie w Wymyślinie. Nauczał w szkołach: w Turzy Wielkiej, Turzy Małej, Markach k. Warszawy, we Włochach. Ukończył państwowy wyższy kurs nauczycielski i studia wyższe. Uzyskał także dyplom średniej szkoły rolniczej, studiował przez dwa lata prawo i ekonomię w **Wolnej Wszechnicy Polskiej**. Pracował jako nauczyciel i kierownik szkół powszechnych. Podinspektor szkolny, nauczyciel i dyrektor Zaocznego Studium Nauczycielskiego w Warszawie. Działacz **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (od 1934). Po wojnie współpracował z **Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci** w ramach udzielania pomocy dzieciom wiejskim na tzw. terenach przyczółkowych. Zaangażowany w dożywianie dzieci szkolnych ze środków **UNRRA**, **komitetów opieki społecznej**, **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Brał udział w sporządzaniu zarządzeń i norm dla miejscowych zakładów opiekuńczych, domów dziecka prowadzonych przez zgromadzenia zakonne, organizacje charytatywne. Pełnił funkcję sekretarza generalnego Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1947–1949) oraz w Zarządzie Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1949–1952). Prezes Zarządu Głównego TPD (1957–1969). Stanowczo sprzeciwiał się decyzji sekretariatu KC PZPR z 1952 o likwidacji TPD. Zastępca dyrektora, następnie dyrektor Zaocznego Studium Nauczycielskiego nr l w Warszawie (do 1966). Podczas plenum Zarządu Głównego TPD (1964) wystąpił z referatem *Dorobek XX-lecia i zamierzenia Towarzystwa Przyjaciół Dzieci na lata 1966–1970*, podsumowującym działania organizacji. Redaktor naczelny czasopisma **„Przyjaciel Dziecka"**. Honorowy Prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (od 1969). Autor prac: *Kolonie letnie* (1948), *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci* (1962), *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964* (1965).

Źródła: J.Z. Iwińska, *Tułodziecki Stanisław (1909–2014)*, http://www.zsskepe.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=472:tuodziecki-stanisaw-1909-2014&catid=10:absolwenci&Itemid=62 [dostęp: 14.02.2023]; *Stanisław 1909–2014,* https://bra-cia-tulodzieccy.pl/index.php?title=Stanis%C5 %82aw_1909-2014 [dostęp: 17.02.2023]; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965; S. Tułodziecki, *Z działalności Towarzy-*

stwa Przyjaciół Dzieci, Warszawa 1962; *Tułodziecki Stanisław, nekrolog,* http://nekrologi.wyborcza.pl/0,11,,293835,Stanis%C5%82aw-Tu%C5%82odziecki-kondolencje.html [dostęp: 14.02.2023]; *Tułodziecki Stanisław, nekrolog*, http://nekrologi.wyborcza.pl/0,11,,293517,Stanis%C5%82aw-Tu%C5%82odziecki-nekrolog.html [dostęp: 14.02.2023]; Wychowankowie Ognisk TPD, *Spotkanie z panem Stanisławem Tułodzieckim z okazji 100 lat jego życia*, „Ognisko" 2009, nr 4–6.

[M. N.]

TUŁODZIECKI WACŁAW – ur. 13.08.1904 w Skępem, zm. 24.10.1985 w Warszawie; pedagog, metodyk nauczania niesłyszących. Prekursor rozwoju polskiej **pedagogiki specjalnej** i kształcenia słuchu. Specjalista w zakresie surdopedagogiki. Absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Wymyślinie (1924). Studiował w **Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej** w Warszawie (1928). Nauczyciel w Szkole Podstawowej Grąbce (1924–1928), w Szkole Podstawowej nr 156 w Warszawie (1928–1939). Kierownik Szkoły Podstawowej nr 60 w Warszawie (1939–1948). Sekretarz generalny **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1932–1938). Opowiadał się za założeniem formalnej placówki przygotowującej niesłyszących do wykonywania zawodu. Założenie zostało zrealizowane przez przekształcenie kursów zawodowych w warszawskim Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych w Szkołę Zawodową Dokształcającą z egzaminami czeladniczymi (1937). Podczas II wojny światowej działał w ramach Centralnej Piątki Tajnej Organizacji Nauczycielskiej. Po wojnie pełnił obowiązki dyrektora w Państwowym Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie (1948–1955). Kilkakrotnie pełnił funkcję dyrektora instytucji oświatowych, w tym Instytutu Głuchoniemych w Warszawie (1948–1955), Zaocznego Studium Nauczycielskiego Pedagogiki Specjalnej (1955–1956), Departamentu Zakładów Wychowawczych i Szkół Specjalnych w **Ministerstwie Oświaty**, sekretarz Centralnej Rady Związków Zawodowych (1956–1959). Wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (1957–1959). Poseł na Sejm PRL II, III i V kadencji (1957–1965, 1969–1972). Po dymisji Władysława Bieńkowskiego (1959) pełnił funkcję ministra oświaty (do 1966). Autor m.in. publikacji: *Praca ręczna w szkole dla dzieci głuchych* (1957), *Założenia reformy szkoły podstawowej* (1965). Współautor prac: *Nauczanie języka polskiego w szkole dla dzieci głuchych* (1955), *Kształtowanie i rozwijanie mowy dziecka głuchego w szkole podstawowej* (1967). Publikował na łamach m.in. „Nauczyciela Głuchoniemych i Niewidomych".

Źródła: J.Z. Iwińska, *Tułodziecki Wacław (1904–1985)*, http://www.zsskepe.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=471:tuodziecki-waclaw-1904-1985&catid=10:absolwenci&Itemid=62 [dostęp: 15.02.2023]; K. Kirejczyk, *Ewolucja systemów kształcenia dzieci głuchych*, Warszawa 1967; J. Kulbaka, *Niepełnosprawni. Z dziejów kształcenia specjalnego*, Warszawa 2012; T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski wg stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991; W. Tułodziecki, *Stan i potrzeby szkolnictwa dla głuchoniemych w Polsce*, „Nauczyciel Głuchoniemych i Niewidomych" 1932, nr 1; *Tułodziecki Wacław* [w:] *Leksykon historii Polski*, Warszawa 1995; *Tułodziecki Wacław*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000006007&find_code=SYS&-local_base=ARS10 [dostęp: 15.02.2023].

[M. N.]

TYGODNIE MIŁOSIERDZIA – organizowana w II połowie lat 30. XX w. przez działające w diecezjach struktury **Caritas** coroczna akcja charytatywna Kościoła katolickiego mająca na celu niesienie pomocy potrzebującym i umacnianie więzi wspólnotowych. Akcja pozwalała na wzmocnienie działań pomocowych realizowanych przez wspólnoty parafialne i diecezjalne. Tydzień Miłosierdzia ułatwiał zarządzanie i koordynację kościelnej akcji charytatywnej. W okresie międzywojennym Tygodnie Miłosierdzia były realizowane przede wszystkim na poziomie parafialnym, jako lokalne akcje dobroczynne prowadzone przez miejscowe organizacje Caritas. Działalność ta miała również na celu integrację i budowę wspólnoty wiernych. Z czasem wraz z rozwojem struktur diecezjalnych związków Caritas pojawiły się akcje Tygodnia Miłosierdzia organizowane w ramach całej diecezji i obejmujące

wszystkie parafie na jej terenie. W czasie II wojny światowej organizowanie Tygodni Miłosierdzia zostało przerwane, a kontynuacja akcji, już jako **Ogólnopolskich Tygodni Miłosierdzia**, nastąpiła po ustaniu działań wojennych. Przygotowywaniem i organizacją przedsięwzięcia zajmowała się wtedy centrala oraz diecezjalne związki Caritas, a za realizację programu danego Tygodnia Miłosierdzia odpowiadał Komitet Tygodnia Miłosierdzia. W latach 1945–1949 odbyło się 5 ogólnopolskich Tygodni Miłosierdzia: „Polaku miej serce!" (1945), „Caritas w trosce o dziecko" (1946), „Ratujmy człowieka" (1947), „Pomóżmy rodzinie" (1948), „Macierzyństwo" (1949).

Źródła: M. Dmochowska, *Rola „Tygodnia Miłosierdzia" w akcji charytatywnej*, „Caritas" 1947, nr 22–23; J. Koral, *Odbiory pomocy Caritas*, „Seminare" 2002, nr 18; J.N., *Praca Okręgu Gdyńskiego*, „Chëcz. Dodôvk „Zrzeszë Kaszëbskji" dlô Kaszëbskji Rodzenë" 1947, nr 21; M. Niezgoda, *Działalność Oddziału Caritas w Kolbuszowej w latach 1950–1953*, „Rocznik Kolbuszowski" 2017, nr 17; J. Sikorski, *„Caritas" w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1946–1950*, „Studia Zachodnie" 2000, nr 5; *Tydzień „Caritasu" w Łodzi*, „Słowo Powszechne" 1947, nr 206; D. Zamiatała, *Caritas: działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

U

UJAWNIANIE MATEK PODRZUTKÓW – działalność mająca na celu zapobieganie porzucaniu dzieci przez matki. Idea walki z tym zjawiskiem pojawiła się w XX wieku. Zapoczątkowały ją placówki opiekuńcze dla dzieci porzuconych i opuszczonych. W 1927 było w Polsce 7 schronisk, w których przebywało 290 podrzutków. W latach 30. XX wieku instytucje te przekształciły się z zamkniętych przeznaczonych dla opieki nad podrzutkami w miejsca o ruchu przepływowym, gdzie dzieci opuszczone uzyskiwały czasową opiekę. Placówki te stały się domami matki i dziecka. Były przeznaczone dla dzieci do 2 roku życia. Starały się odnaleźć rodzinę własną dziecka lub umieszczały je w rodzinie zastępczej. Matka porzucona oraz dziecko mieli zapewnione schronienie w zakładzie na określony czas. Za moment końcowy pobytu uznawano sytuację, kiedy kobieta bez pomocy placówki mogła zajmować się małoletnim. W wyniku podejmowanych działań udało się stopniowo zmniejszyć skalę zjawiska porzucania dzieci. Powiązane było to ze wzrostem liczby matek przyjmowanych do domów matki i dziecka. W 1935 w warszawskich placówkach przebywało 1268 dzieci oraz 192 matki. W wyniku organizowania opieki przyzakładowej, współpracy obywateli zrzeszonych w Radach Opiekuńczych oraz w Stowarzyszeniu Przyjaciół Domu ks. Baudouina i sekcji Rodziców Chrzestnych i Sekcji Opieki nad Matką Opuszczoną wzrosła liczba matek ujawnionych. W 1932 ujawniono 9%, w 1934 – 25%, w 1936 – 53%. Akcja upominania się o prawo do życia dzieci porzuconych była prowadzona przez Katolickie Towarzystwo Ochrony Kobiet. Organizacja zawiadamiała sąd o odkrytych przez siebie przypadkach, w których konieczne było zapewnienie opieki nad sierotami i dziećmi opuszczonymi.

Źródła: U. Glensk, *Historia słabych. Reportaże i życie w dwudziestoleciu (1918–1939)*, Kraków 2014; U. Glensk, *Przytułki dla dzieci w międzywojennej Polsce* [w:] *Metamorfozy Społeczne. Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej*, red. M. Rodak, t. 6, Warszawa 2013; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; E. Leś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa 2001.

[B. P.]

UKRAIŃSKA RADA GŁÓWNA OPIEKUŃCZA – organizacja samopomocowa zajmująca się opieką nad ludnością ukraińską, w tym rodzinami i dziećmi, działająca na terenie Drugiej Rzeczypospolitej w czasie II wojny światowej. Powstała z inicjatywy ukraińskich kół nacjonalistycznych. Odpowiednik polskiej **Rady Głównej Opiekuńczej** w organizowaniu pomocy opiekuńczej. Działała pod kierownictwem Włodzi-

mierza Kubijowicza. Pierwszy Ukraiński Komitet Opiekuńczy został założony 15.10.1939 w Krakowie. Prezydium Ukraińskiej Rady Głównej Opiekuńczej (URGO) stanowił Ukraiński Centralny Komitet, w skład którego wszedł m.in. Michał Sopulak, będący kierownikiem Wydziału Opieki. W powiatach zamieszkiwanych przez rodziny ukraińskie działały ekspozytury będące Ukraińskimi Komitetami Opiekuńczymi. Ukraińska Rada Główna, wraz z Radą Główną Opiekuńczą i **Żydowską Samopomocą Społeczną**, weszła w skład utworzonej w 1940 Naczelnej Rady Opiekuńczej dla zajętych obszarów polskich – Opieka Społeczna Dobrowolna Polaków, Ukraińców, Żydów. Z Ukraińskiej Rady Głównej Opiekuńczej w skład Naczelnej Rady Opiekuńczej wszedł Wasyl Mudryj, od listopada 1941 Michał Sopulak i Tymoteusz Mackiw. W zakresie działalności opiekuńczej URGO świadczyła pomoc ludności uchodźczej, w tym dzieciom z obszarów przejętych przez Związek Radziecki, przez udzielanie posiłków w kuchniach ludowych oraz doraźnej pomocy aprowizacyjnej i odzieżowej. Organizacja prowadziła również pracę oświatową w formie towarzystw, kulturalną, sportową i polityczną. Podlegała nadzorowi niemieckich władz okupacyjnych. Środki finansowe na udzielanie pomocy społecznej pochodziły z dotacji władz Generalnego Gubernatorstwa, samorządu terytorialnego, datków z wydarzeń kulturalnych, darów zagranicznych oraz funduszy prywatnych. Od kwietnia 1940 nieformalnie określano organizację jako Ukraiński Komitet Centralny. Zatwierdzeniem nowego statutu w lipcu 1942, URGO została przemianowane na Ukraiński Komitet Centralny, uznany przez niemieckie władze okupacyjne.

Źródła: J. Gmitruk, *Ludowy Związek Kobiet*, Warszawa 2017; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; B. Kroll, *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1977; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1939–1945)*, Warszawa 1972.

[M. N.]

UKRAIŃSKI KOMITET CENTRALNY – organ utworzony 25.07.1942 na mocy statutu Ukraińskiego Komitetu Głównego, reprezentujący interesy ludności ukraińskiej w Generalnym Gubernatorstwie. Wraz z przyjęciem statutu władze okupacyjne uznały nazwę „Ukraiński Komitet Centralny". Siedziba komitetu znajdowała się w Krakowie, a działalność miała charakter społeczny. Zajmowano się opieką społeczną, w szczególności kwestiami aprowizacji ludności, wychowania dzieci i młodzieży, zapewniania pomocy uchodźcom i rodzinom jeńców wojennych. UKC składał się z wydziałów: organizacyjnego, finansowego, opieki społecznej, gospodarczego, opieki nad młodzieżą, pracy kulturalnej oraz oświaty. Na poziomie powiatów działały Ukraińskie Komitety Pomocy, a w gminach ich delegatury. Sprawy ludnościowe i opieki społecznej były podporządkowane Głównemu Wydziałowi Spraw Wewnętrznych rządu GG. Kwestiami kulturalno-oświatowymi zajmował się Główny Wydział Nauki, Wychowania i Oświaty Ludowej oraz Służby Bezpieczeństwa. Wydziałem ds. młodzieży od 1942 kierował Roman Ołesnyckyj, a od 1943 Zenon Zełenyj. Kurenie Młodzieży działały samodzielne przy mężach zaufania jako filie referatów opieki nad młodzieżą przy UKP i delegaturach. Stanowisko kierownika wydziału opieki społecznej objął ks. M. Sopuljak. W latach 1941–1945 wydziałem oświaty kierował Petro Isajiw. Funkcjonowanie wydziału koncentrowało się m.in. na tzw. zamkniętej pomocy społecznej: sierocińcach, żłobkach i przedszkolach, bursach szkolnych. W 1943 działało 35 ukraińskich komitetów opiekuńczych, m.in. w Jarosławiu, Jaśle, Nowym Sączu, Sanoku, Przemyślu, oraz 392 delegatury. Działalność charytatywna UKC była finansowana z subwencji m.in. samorządu terytorialnego, rządu GG, Naczelnej Rady Opiekuńczej, Międzynarodowego Czerwonego Krzyża i Amerykańskiego Komitetu Pomocy. W wyniku ofensywy radzieckiej 17.04.1945 komitet został rozwiązany. Majątek organizacji przekazano Ukraińskiemu Komitetowi Społecznemu.

Źródła: A. Bożyk, *Ukraiński Komitet Centralny – geneza oraz struktura organizacyjno-terytorialna*, „Rocznik Lubelski" 2016, t. 42; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*,

Rzeszów 2018; K. Kowalik, *Opieka nad dzieckiem w Generalnym Gubernatorstwie*, Lublin 1986; B. Kroll, *Rada Główna Opiekuńcza 1939–1945*, Warszawa 1985; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1939–1945)*, Warszawa 1972; R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

[M. N.]

ULGA PODATKOWA NA DZIECI – zmniejszenie kwoty należnego podatku dochodowego od osób fizycznych z tytułu wychowywania dzieci wprowadzone 1.01.2007 ustawą z 2006 o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Wysokość ulgi ustaliła ustawa z 2007 o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Przysługiwała podatnikowi na każde małoletnie dziecko w stosunku, do którego wykonywał władzę rodzicielską, pełnił funkcję opiekuna prawnego (jeśli dziecko z nim mieszkało), sprawował funkcję rodziny zastępczej oraz na pełnoletnie dziecko, które otrzymało zasiłek pielęgnacyjny albo rentę socjalną (bez względu na wiek) i do ukończenia 25 roku życia (w przypadku osoby uczącej się). Do dochodów rodzinnych warunkujących ulgę wliczane są też dochody dziecka pełnoletniego. W 2007 ulga wynosiła 1145,08 zł na każde dziecko, w 2008 – 1173,7 zł. Ulga dotyczyła łącznie obojga rodziców. Kwotę ulgi odliczano od podatku jednego z rodziców lub od podatku obojga rodziców. W przypadku rodziców, w stosunku do których orzeczone zostały rozwód albo separacja, odliczenie przysługiwało temu z rodziców, u którego dzieci faktycznie zamieszkiwały. Od 1.01.2009 ulga na jedno dziecko wynosiła 1112,04 zł. W 2013 zwiększono o połowę odliczenie na trzecie i dwukrotnie na czwarte i każde kolejne dziecko. Roczny limit dochodowy wynosił 112 tys. zł dla małżeństw i osób samotnie wychowujących dziecko oraz 56 tys. dla osób w związku partnerskim. W 2015 zawieszono wysokość ulgi przysługującej na trzecie i kolejne dziecko. Ulga dla rodziców (opiekunów) wychowujących jedno dziecko wynosiła 92,67 zł miesięcznie i 1112,04 zł za cały rok, na trzecie dziecko – 166,67 zł miesięcznie, na czwarte i każde kolejne dziecko – 225,00 zł miesięcznie. W 2022 limit dochodów w kwocie 112 000 zł obowiązywał rodziców, którzy mieli jedno dziecko, ulga wynosiła 1112,04 zł.

Źródła: E.Chojna-Duch, *Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów – z upoważnienia ministra – na zapytanie nr 1569 w sprawie korzystania z ulgi prorodzinnej przewidzianej w ustawie o podatku dochodowym od osób fizycznych*, Warszawa 2008, http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/430ED95C [dostęp: 3.08.2023]; M. Pasternak-Malicka, *Ulga prorodzinna w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu" 2017, nr 488; *Ulga podatkowa na dziecko*, https://www.podatki.gov.pl/pit/ulgi-odliczenia-i-zwolnienia/ulga-na-dziecko/ [dostęp:15.12.2023]; Ustawa z dnia 16 listopada 2006 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, DzU 2006, nr 217, poz. 1588; Ustawa z dnia 5 września 2007 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, DzU 2007, nr 191, poz. 1361.

[A. M.-S.]

UNRRA – Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Celów Odbudowy i Rozwoju (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) utworzona 9.11.1943 w Waszyngtonie przez kraje koalicji antyhitlerowskiej w celu organizowania pomocy dla ludności na obszarach wyzwalanych spod okupacji. Działalność UNRRA finansowana była przez państwa członkowskie, w praktyce aż 3/4 środków pochodziło z USA. Pomoc opierała się na darach rzeczowych, w największym stopniu partycypowały w niej wyzwalane kraje nieposiadające własnych zasobów dewizowych. Porozumienie o współpracy z Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej UNRRA podpisała 14.09.1945, a wyznaczony na szefa misji gen. Charles Durry przybył do Polski w październiku. Dystrybucja pomocy odbywała się za pośrednictwem organizacji opiekuńczych, do których dary przekazywały współpracujące z UNRRA resorty. Nadzór nad całością pełniły utworzone w 1946 biura regionalne Misji UNRRA (Katowice, Kraków, Łódź, Poznań, Gdynia, Warszawa, później Szczecin). Polska była

drugim po Chinach największym pod względem wartości udzielonego wsparcia beneficjentem pomocy. Do połowy 1947 wyniosła ona 481 (według innych źródeł 478) mln dolarów, łącznie zaś ze środkami tzw. pounrowskimi (otrzymywanymi po zaprzestaniu udzielania pomocy przez UNRRA) wartość ta przekroczyła poziom 0,5 mld dolarów (2/3 dostaw trafiło do kraju w 1946). W strukturze pomocy dla Polski rolę najważniejszą odgrywały dary wprost przeznaczane na działalność opiekuńczą, w dużej mierze adresowaną do dzieci. Żywność stanowiła wartościowo 42,0% całości wsparcia, tekstylia, odzież i obuwie 17,1%, zaś dostawy medyczne i sanitarne 5,3%, pozostałe środki przeznaczono na odbudowę zniszczonego rolnictwa (15,8%) i przemysłu (19,8%). W 1946 udział dostaw UNRRA w spożyciu mięsa i produktów mięsnych w Polsce wyniósł aż 42%, a w przypadku smalcu i słoniny było to 39%. Działalność pomocową UNRRA zakończyła 30.06.1947.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; P. Jachowicz, *Działalność UNRRA w Polsce w latach 1945–1948*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie" 1998, z. 2; D. Jarosz, *Zapomniani przyjaciele. Zagraniczna pomoc charytatywna w Polsce Ludowej (1945–1949)* [w:] *Społeczeństwo – państwo – modernizacja. Studia ofiarowane Januszowi Żarnowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Mędrzecki, Warszawa 2002; K. Kowalski, *Plan Marshalla. Uwarunkowania i skutki gospodarczo-polityczne*, Łódź 2014.

[J. J.]

URLOP MACIERZYŃSKI – wynikające z przepisów prawa pracy oraz ubezpieczeń społecznych uprawnienie do przerwy w zatrudnieniu związanej z ciążą i urodzeniem dziecka. W Polsce podstawy prawne urlopu wprowadził dekret z 1919 o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby potwierdzony ustawą z 19.05.1920 i przewidujący 8-tygodniowy zasiłek dla położnic w wysokości ówczesnej płacy ustawowej (w tym co najmniej 6 tygodni po porodzie). W myśl kodeksu pracy z 1974 czas trwania urlopu macierzyńskiego miał wynosić 16 tygodni przy pierwszym porodzie, 18 tygodni przy kolejnym, a 26 tygodni w przypadku urodzenia więcej niż jednego dziecka. Ustawa z 19.11.1999 wprowadziła 26 tygodni urlopu przy pierwszym i każdym następnym porodzie i 39 tygodni w przypadku urodzenia więcej niż jednego dziecka przy jednym porodzie (4 tygodnie urlopu miały przypadać przed przewidywaną datą porodu). W 2000 urlop wynosił 20 tygodni przy pierwszym i każdym następnym porodzie i 30 w przypadku urodzenia więcej niż jednego dziecka przy jednym porodzie. W latach 2002–2006 wymiar urlopu został zmniejszony do 16 tygodni przy pierwszym porodzie, 18 przy następnym oraz 26 tygodni w przypadku urodzenia więcej niż jednego dziecka przy jednym porodzie (18 tygodni przy pierwszym porodzie, jeśli matka wychowywała dziecko przysposobione lub przyjęła dziecko na wychowanie jako rodzina zastępcza, 8 tygodni po porodzie w razie urodzenia martwego dziecka lub zgonu dziecka w okresie pierwszych 8 tygodni życia. Od 2.01.2016 czas trwania urlopu macierzyńskiego został wydłużony do 20 tygodni przy urodzeniu jednego dziecka, 31 przy dwojgu, 33 przy trójce, 35 przy czwórce, 37 przy piątce i więcej (przed przewidywaną datą porodu można wykorzystać nie więcej niż 6 tygodni urlopu, po porodzie pracownica jest zobowiązana wykorzystać 14 tygodni urlopu).

Źródła: I. Baranowska, *Nowe zasady udzielania urlopu rodzicielskiego*, https://www.lex.pl/urlop-rodzicielski-po-zmianach-od-26-kwietnia-2023-r-wniosek-o-urlop-rodzicielski-i-zasilek-macierzynski,244-12.html [dostęp:3.12.2023]; Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, Dz. Pr. P. P. 1919, nr 9, poz. 122; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; I. Jędrasik-Jankowska, *Ubezpieczenia wypadkowe i chorobowe*, Warszawa 2002; A. Kurowska, *Ocena zasadności założeń reformy urlopów i zasiłków związanych z opieką nad dzieckiem*, „Problemy Polityki Społecznej" 2013, nr 21; Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, DzU 1920, nr 44, poz. 272; Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy, DzU 1999, nr 99, poz. 1152; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. –

Kodeks pracy, DzU 1974, nr 24, poz. 141; Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym, DzU 1933, nr 51, poz. 396.

[A. M.-S.]

URLOP OJCOWSKI – okres przerwy w zatrudnieniu związany z opieką nad dzieckiem i określony w kodeksie pracy w art. 182, obowiązuje od 1.01.2010 jako dobrowolne uprawnienie przyznawane na pisemny wniosek ojca (posiadającego prawa rodzicielskie) zatrudnionego na podstawie stosunku pracy. Wniosek powinien być złożony do pracodawcy na 7 dni przed rozpoczęciem urlopu. Do wniosku należy dołączyć skrócony odpis aktu urodzenia dziecka. Z urlopu nie mogą skorzystać osoby prowadzące własną działalność gospodarczą lub wykonujące pracę na podstawie umowy cywilnoprawną. Do końca 2011 wymiar urlopu wynosił 1 tydzień, od 1.01.2012 do 2 tygodni i nie dłużej niż: do ukończenia przez dziecko 24 miesiąca życia albo do upływu 24 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia orzekającego przysposobienie dziecka i nie dłużej niż do ukończenia przez dziecko 7 roku życia lub 10 roku życia (w przypadku odroczenia obowiązku szkolnego). Urlop przysługuje na każde dziecko. Może być wykorzystany jednorazowo lub w nie więcej niż 2 częściach (nie krótszych niż tydzień). Urlop stanowi pełnopłatne zwolnienie z pracy. Nie jest zależny od stanowiska i stażu pracy. Jest niezależny od uprawnień przysługujących matce dziecka. Może być wykorzystany w trakcie urlopu macierzyńskiego, rodzicielskiego lub wychowawczego przez matkę. Urlop ojcowski chroni pracownika przed wypowiedzeniem i rozwiązaniem umowy o pracę w okresie korzystania z urlopu, chyba że nastąpi ono z winy pracownika. Ochrona nie obejmuje pracownika zatrudnionego na okres próbny nieprzekraczający miesiąca. Wypowiedzenie umowy możliwe jest w przypadku ogłoszenia upadłości lub likwidacji pracodawcy. Wysokość wypłat zasiłku z tytułu urlopu ojcowskiego wynosiła w 2015 – 253,4 mln zł, w 2020 – 350,2 mln zł, w 2021 – 369,4 mln zł. Zasiłek z tytułu urlopu ojcowskiego wynosił w 2015– 121,68 zł, w 2020 – 153,82 zł, w 2021– 165,32 zł. Liczba ojców pobierających zasiłek z tytułu urlopu rodzicielskiego stanowiła w 2021– 1% wszystkich osób korzystających z tego świadczenia.

Źródła: K. Majchrzak, *Urlop ojcowski w świetle przepisów prawa pracy*, „Studia Prawnoustrojowe" 2021, nr 522; Rocznik Statystyczny Rzeczpospolitej Polskiej, Warszawa 2022; K. Serafin, *Prawo do urlopu ojcowskiego w polskiej regulacji prawnej*, „Zeszyty Prawnicze UKSW" 2010, t. 10, nr 1; K. Tymorek, *Zasiłki i urlopy* „Służba Pracownicza" 2011, nr 3; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, DzU 1974, nr 24, poz. 141.

[A. M.-S.]

URLOP WYCHOWAWCZY – czasowe zwolnienie od wynikającego z umowy świadczenia pracy związane z opieką nad dzieckiem. Pierwszy raz urlop wychowawczy wprowadzony został ustawą z 26.06.1974 **Kodeks pracy**. Rozporządzenie Rady Ministrów z 17 lipca 1981 r. w sprawie urlopów wychowawczych mówiło, że kobieta zatrudniona w zakładzie pracy co najmniej 6 miesięcy może skorzystać z urlopu wychowawczego w wymiarze do 3 lat w celu sprawowania osobistej opieki nad swoim dzieckiem nie dłużej niż do ukończenia przez nie 4 lat życia. Urlop może być wykorzystany w 4 częściach. Na dziecko z orzeczeniem o niepełnosprawności wymagającego osobistej opieki pracownika może być udzielony dodatkowy urlop w wymiarze 36 miesięcy, ale nie dłuższy niż do ukończenia przez dziecko 18. roku życia. Kolejne zmiany w zakresie urlopu wychowawczego wniosła ustawa z 1 października 2013 r., wydłużając wiek dziecka do ukończenia 5 roku życia, a w wymiarze 36 miesięcy wyszczególniono, że co najmniej 1 miesiąc musi być wykorzystany przez drugiego rodzica (zapis wynikał z dostosowania polskiego prawa do prawa Unii Europejskiej). Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 grudnia 2015 r. wprowadziło zmiany przewidujące, że urlop wychowawczy jest udzielany nie więcej niż w 5 częściach, na okres nie dłuższy niż do zakończenia roku kalendarzowego, w którym dziecko kończy 6. rok życia lub w przypadku urlopu wychowawczego na opiekę nad niepełnosprawnym dzieckiem do 18. W czasie urlopu wychowawczego pracownik ma prawo

podjąć pracę zarobkową u dotychczasowego lub innego pracodawcy albo inną działalność, a także naukę lub szkolenie, jeżeli nie wyłącza to możliwości sprawowania osobistej opieki nad dzieckiem.

Źródła: J. Czerniak-Swędzioł, E. Kumor-Jezierska, *Urlop wychowawczy jako okres zatrudnienia (nie)sprzyjający pracownikowi rodzicowi. Wnioski de lege lata i de lege ferenda*, „Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej" 2021, nr 28; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy, DzU 1974, nr 24, poz. 141; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lipca 1981 r. w sprawie urlopów wychowawczych, DzU 1981, nr 19, poz. 97; Ustawa z dnia 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy DzU 2013, poz.1028; Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 grudnia 2015 r. w sprawie wniosków dotyczących uprawnień pracowników związanych z rodzicielstwem oraz dokumentów dołączanych do takich wniosków, DzU 2015, poz. 2243, z późn. zm; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, DzU 2022, poz. 1510, z późn. zm.

[A. M.-S.]

USAMODZIELNIENIE WYCHOWANKÓW ZAKŁADÓW OPIEKUŃCZYCH DO 1939 R. – proces zamykający wychowanie zakładowe mający na celu sprawdzenie całokształtu oddziaływań wychowawczych. Składał się z trzech etapów: 1) trwającego kilka miesięcy, niekiedy rok, przygotowania do usamodzielnienia (obejmującego przygotowanie psychiczne do samodzielnego życia, oswajanie z myślą o opuszczeniu zakładu, podjęcie decyzji o miejscu pracy i zamieszkania, nawiązanie pierwszych kontaktów z nowym środowiskiem); 2) trwającego kilka tygodni, a nawet miesięcy formalnego usamodzielnienia (załatwienie formalności związanych z zatrudnieniem, znalezienie mieszkania, wstępne zagospodarowanie się, adaptacja w nowych warunkach i środowisku); 3) nawet kilkuletniego okresu rozluźnienia kontaktów z zakładem (intensywność kontaktów określana była przez potrzeby psychiczne i materialne wychowanka, w miarę upływu czasu wygasały). W 1931 minister pracy i opieki społecznej **Stefan Hubicki** opublikował zalecenia w sprawie usamodzielnienia się wychowanków. Zwracano uwagę na konieczność stworzenia odpowiednich warunków zapobiegających demoralizacji młodzieży (zapewnienie pomieszczeń mieszkalnych, środków na wyżywienie, odzież oraz opieki moralnej, a także wyszukiwanie rodzin lub osób samotnych w celu wzmocnienia zainteresowania losem samodzielnych wychowanków). Realizacja zaleceń natrafiała na problemy, zwłaszcza że znaczna część zakładów opiekowała się wychowankami jedynie do ukończenia szkoły podstawowej. Szczególnym problemem było zdobycie zatrudnienia. W 1931 utworzono w Warszawie Stowarzyszenie Byłych Wychowanków Zakładów Opiekuńczych mające na celu organizowanie wsparcia dla usamodzielnionych. Cenna inicjatywa, do której przystąpiło około 550 osób, nie przetrwała próby czasu. Mimo wszystko uważa się, że praca wychowawcza była efektywna. **Józef Czesław Babicki** na przykładzie pracy w Pruszkowie wskazywał na 1–2% przypadków nietrwałości efektów wychowania w zakładach.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; MPiOS, pismo z dnia 20 III 1931 r., nr 1316/0 II, w sprawie opieki pozazakładowej nad wychowankami, „Opieka nad Dzieckiem" 1931, nr 9; I. Mudrecka, *Samodzielność* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. J.M. Śnieciński, t. 5, Warszawa 2006; *Walne zebranie Stowarzyszenia Byłych Wychowanków Zakładów Opiekuńczych*, „Wychowawca" 1931, nr 2.

[K. Ch.]

USTAWA GMINNA Z 12 SIERPNIA 1866 R. – właśc. Ustawa o urządzeniu gmin i o ordynacji wyborczej dla gmin z dnia 12.08.1866 r. wprowadzała przepisy samorządowe w Galicji. Miała obowiązywać na terenie Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim (z wyjątkiem Lwowa i Krakowa, które posiadały własne statuty). Ustawa wprowadzała jednolitość ustrojową dla gmin miejskich i wiejskich. Nadawała im jednakowe uprawnienia, każda wieś zyskiwała odrębność jako

gmina bez względu na powierzchnię i gęstość jej zaludnienia. Rada gminy miała stanowić organ uchwałodawczy wybierany w systemie kurialnym. Jej liczebność wynosiła od 8 do 36 osób. Moc wykonawczą miała tzw. zwierzchność gminna, na którą składali się: wójt (naczelnik gminy), co najmniej dwóch przysiężnych (zwykle asesorów), których wyboru dokonywała rada gminy. Kadencja rady oraz zwierzchności trwała 3 lata, od 1884 6 lat. Gminy realizowały zadania w obszarze budżetu lokalnego, gminnej infrastruktury, szkolnictwa, dobroczynności, organizacji miejscowej policji, zawierania ślubów cywilnych, statystyki ludności, poboru podatków oraz poboru do wojska. W zakresie spraw opiekuńczych do zadań własnych gmin zaliczone zostały sprawy ubogich i opieka nad zakładami dobroczynnymi i zapobieganie żebractwu. W 1868 pod zarząd gmin przeszły fundusze, zakłady kościelne oraz fundacje na rzecz ubogich. W zakresie szkolnictwa gmina miała obowiązek podejmować działania nakierowane „na szkoły średnie, przez gminę utrzymywane, i na szkoły ludowe; staranie o zakładanie, uposażenie i utrzymywanie szkół ludowych z uwzględnieniem istniejących jeszcze patronatów szkolnych i przepisów konkurencji do szkół". Ustawa ta była pierwszym krokiem do zerwania z profilem germanizacyjnym w szkolnictwie obowiązującym od 1805. Gruntowne reformy zapowiadała w tym względzie Ustawa z dnia 22 czerwca 1867 roku o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicji i Lodomerii i Wielkiego Księstwa Krakowskiego.

Źródła: M. Kotulski, *Samorząd terytorialny w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis" 2019; E. Maj, *Administracyjnoprawne instrumenty ochrony socjalnej w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 2022; *Ustawa Gminna z dnia 12 sierpnia 1866. Ustawy o Obszarach dworskich i o Reprezentacji powiatowej, Ordynacja wyborcza dla Gmin i powiatowa obowiązująca dla Galicji wraz z W. Ks. Krakowskiem tudzież Ustawy państwowe o zasadniczych podstawach urządzenia Gmin o przynależności do Gmin z dodanym rejestrem abecadłowym*, Lwów 1867; Z. Tabaka, *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej u progu ery autonomicznej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne" 1970, nr 5.

[A. H.]

USTAWA O KARCIE DUŻEJ RODZINY Z 5 GRUDNIA 2014 R. – akt prawny wprowadzający systemowe wsparcie dla rodzin wielodzietnych, rozumianych jako rodziny mające na utrzymanie co najmniej troje dzieci, gwarantujący takim rodzinom wsparcie ustawowe oraz uprawnienia dodatkowe przyznawane przez samorządy i podmioty działające na rynku. Ustawa poprzedzona była Rozporządzeniem Rady Ministrów z 5.06.2104 (wydanym na podstawie ustawy o pomocy społecznej z 12.03.2004) i określała warunki objęcia wsparciem rodzin mających na utrzymaniu co najmniej troje dzieci spełniających kryterium wieku (do 18 lat), trwania procesu edukacji (do 25 roku życia) bądź niepełnosprawności. Za członków takiej rodziny ustawodawca uznał rodziców (rodzica, rodziców zastępczych, osoby prowadzące **rodzinny dom dziecka**), małżonka rodzica oraz dzieci znajdujące się pod ich opieką. Przepisy ustawy weszły w życie od początku 2015. Wykaz uprawnień wynikających z ustawy i posiadania Karta Dużej Rodziny przyznawanych spełniającym wskazane w niej warunki rodzicom (opiekunom) i dzieciom miał określać minister właściwy do spraw rodziny na stronie internetowej obsługującego go urzędu. Uprawnienia z tego wykazu stały się w myśl ustawy zadaniami gmin finansowanymi przez budżet państwa w ramach zadań realizowanych z zakresu administracji rządowej. Karta Dużej Rodziny systemowo uprawnia do zniżek na przejazdy kolejowe (37% na bilety jednorazowe oraz 49% na bilety miesięczne dla ojca, matki, ojczyma i macochy), opłaty paszportowe (50% zniżki dla ojca, matki, ojczyma i macochy oraz 75% dla dzieci) czy do bezpłatnego wstępu do m.in. parków narodowych. Uzyskanie Karty daje również zniżki oferowane przez samorządy i podległe im podmioty (samorządy wprowadzają własne Karty Dużej Rodziny), jak też korzyści proponowane przez wchodzące do programu podmioty gospodarcze.

Źródła: M. Bigot, J. Ślęzak, *Karta Dużej Rodziny jako jeden z instrumentów wsparcia rodziny w Polsce*, „Cywilizacja i Polityka" 2016, nr 14; *Karta Dużej Rodziny*, Karta Dużej Rodziny – Emp@tia, mpips.gov.pl [dostęp: 28.12.2023]; Rozporządzenie Rady

Ministrów z dnia 27 maja 2014 r. w sprawie szczególnych warunków realizacji rządowego programu dla rodzin wielodzietnych, DzU 2014, poz. 755; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64, poz. 593; Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny, DzU 2014, poz. 1863.

[A. H.]

USTAWA ŚLĄSKA Z 20 KWIETNIA 1926 R. W PRZEDMIOCIE TWORZENIA I UTRZYMYWANIA ŻŁOBKÓW DLA NIEMOWLĄT – akt prawny określający zasady zakładania oraz prowadzenia żłobków dla niemowląt. Ustawa powstała w wyniku braku miejsc dla dzieci matek robotnic w żłobkach przyfabrycznych. Umożliwiła tworzenie żłobków ogólnodostępnych dla dzieci. Do żłobków były przyjmowane dzieci do 4 roku życia. Małoletni, którzy ukończyli 4 lata, mogli być skierowani do sierocińca lub na opiekę prywatną. Koszt finansowania żłobka w połowie ponosił samorząd województwa śląskiego, drugą połowę pokrywała gmina. Warunkiem był 6-miesięczny okres zamieszkiwania matki dziecka w danej gminie przed porodem. W razie niemożliwości ustalenia sześciomiesięcznego pobytu na terenie gminy finansowanie utrzymania dziecka pokrywał samorząd wojewódzki. Gmina miała obowiązek zapewnić odpowiednie warunku sanitarne. Żłobkiem kierowała komisja, w której skład wchodziło 5 osób. Jednego członka powoływał starosta jako swojego delegata. Cztery osoby były wskazywane przez władze gminy, na której znajdowała się siedziba żłobka. Przedstawiciel starostwa dysponował prawem zawieszania uchwał komisji. Działalność komisji i rozstrzyganie sporów należały do kompetencji lekarza powiatowego. Piastowanie funkcji członka komisji było honorowe. W przypadku gdy na terenie gminy nie było żłobka, wojewoda w rozporządzeniu wykonawczym określał przynależność gmin do konkretnej placówki wychowawczej. W analogiczny sposób określono zasady kierowania żłobka i nadzoru lekarskiego. Ustawa weszła w życie 1.01.1926.

Źródła: „Dziennik Ustaw Śląskich" 1926, nr 11, poz. 20; M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008; K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka" do 1989 roku (próba syntezy)*, „Res Historica" 2022, nr 53.

[B. P.]

USTAWA Z DNIA 12 MARCA 2004 R. O POMOCY SPOŁECZNEJ – akt prawny regulujący zasady pomocy społecznej w Polsce po wejściu do Unii Europejskiej opierający działania na: przyznawaniu i wypłacaniu przewidzianych ustawą świadczeń; pracy socjalnej; prowadzeniu i rozwoju infrastruktury socjalnej; analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej; realizacji zadań wynikających z potrzeb społecznych; rozwijaniu form pomocy społecznej. Pomoc realizują jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej. Pomocy udziela się ze względu na m.in.: ubóstwo; sieroctwo; bezdomność; bezrobocie; niepełnosprawność; długotrwałą lub ciężką chorobę; przemoc w rodzinie; macierzyństwo lub wielodzietność; bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych, alkoholizmu lub narkomanii. Dzieciom i młodzieży ustawa przyznaje doraźnie zapewnienie niezbędnego ubrania, jednego gorącego posiłku dziennie, produktów żywnościowych, pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki udzielaną przez starostę powiatu. Na mocy ustawy wydano rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dn. 8.03.2005 w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży. W ramach świadczeń pomocy społecznej w 2006 udzielono pomocy z tytułu potrzeby ochrony macierzyństwa 33 568 rodzinom w mieście i 46 045 rodzinom ze środowisk wiejskich, w tym z uwagi na wielodzietność pomoc otrzymało 12 816 rodzin w mieście i 23 222 rodziny na wsi. W porównaniu do 2005 liczba rodzin, którym udzielono pomocy wzrosła o 6847. Wsparcie z tytułu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego otrzymało 332 181 rodzin, w tym na wsi 149 178 rodzin. W porów-

naniu do 2005 liczba rodzin, które otrzymały pomoc z tego tytułu, zmniejszyła się o 4321. W 2021 pomoc społeczną otrzymało 704,1 tys. gospodarstw domowych i objęła ona 1415,6 tys. beneficjentów, tj. 3,7% mieszkańców Polski.

Źródła: I. Rybka, *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1991–2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów ekonomii społecznej w pomocy społecznej*, „Ekonomia Społeczna. Teksty" 2006, nr 23; W. Sieciński, *Tradycje i współczesność pomocy społecznej w Polsce*, „Studia Administracyjne" 2016, nr 8; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, DzU 2004, nr 64 poz. 593.

[A. M.-S.]

USTAWA Z DNIA 13 LIPCA 1939 R. O UŁATWIENIU PRZYSPOSOBIENIA MAŁOLETNICH – akt prawny regulujący kwestię przysposobienia dzieci na obszarze całego państwa polskiego, ważny zwłaszcza dla terenów b. Królestwa Polskiego, gdzie obowiązujące wcześniej przepisy kodeksu cywilnego z 1825 uniemożliwiały pełne przysposobienie dziecka poprzez jego wejście do nowej rodziny. W myśl ustawy prawo do przysposobienia uzyskiwali małżonkowie z co najmniej pięcioletnim stażem małżeńskim, bądź w sytuacjach wyjątkowych, za zgodą sądu, osoby młodsze, a nawet samotne (okolicznością do tego uprawniającą była niemożność posiadania własnych dzieci). Dziecko winno być przysposobione do 7 roku życia, jednak gdy przysposabiający łożył wcześniej na jego utrzymanie, granica ta była przesuwana do 12 roku życia, a gdy wsparcie takie trwało co najmniej 3 lata przed wejściem w życie ustawy, przysposobienie mogło być przeprowadzone niezależnie od wieku. Przysposabiane dziecko otrzymywało nazwisko, wchodziło do rodziny przysposabiającego i nabywało wszelkie związane z tym prawa, równocześnie zrywając jakiekolwiek więzy z własną rodziną biologiczną. Prawo do podejmowania decyzji w sprawie przysposobienia otrzymywały sądy, zaś ustawowym przedstawicielem przysposabianego w postępowaniach były odpowiednie organy opieki społecznej, które miał wyznaczyć minister sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem opieki społecznej. W przypadku ukończenia przez przysposabianego 14 roku życia konieczne było również jego oświadczenie. Wskutek wybuchu wojny rozporządzenie określające organ opieki społecznej uprawniony do reprezentowania dziecka w postępowaniu o przysposobienie minister sprawiedliwości wydał dopiero 24.04.1945. Zadanie to scedowano na **opiekuna społecznego** dla danego okręgu lub obwodu; w przypadku niewyznaczenia opiekuna miała to być osoba wskazana przez zarząd gminy. Ustawa z 13.07. 1939 została uchylona z dniem 1.07.1946 wraz z wejściem w życie dekretu z 22.01.1946 wprowadzającego **prawo rodzinne**.

Źródła: Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. Przepisy wprowadzające prawo rodzinne, DzU 1946, nr 6, poz. 53; Druki Sejmowe, Okres V, druk 206, *Projekt ustawy złożony przez posła Eugeniusza Jurkowskiego o przysposobieniu dzieci opuszczonych z 5.05. 1939 r.*; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 kwietnia 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Pracy i Opieki Społecznej oraz Ministrem Administracji Publicznej o wyznaczeniu organu opieki społecznej, powołanego do wyrażenia w imieniu dziecka nieznanych rodziców lub dziecka opuszczonego zgody na przysposobienie w trybie ustawy z dnia 13 lipca 1939 r., DzU 1945, nr 16, poz. 91; Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o przysposobieniu nieletnich, DzU 1939, nr 63, poz. 416.

[J. J.]

USTAWA Z DNIA 15 CZERWCA 1939 R. O PUBLICZNEJ SŁUŻBIE ZDROWIA – akt prawny zakładający budowę w Polsce systemu publicznej, dostępnej ogółowi obywateli, ochrony zdrowia, który uzupełniał obejmujące niewielką część społeczeństwa lecznictwo ubezpieczeniowe oraz praktykę prywatną. Ustawa zastępowała dotychczas obowiązujące na ziemiach polskich przepisy, w tym zasadniczą ustawę sanitarną z 1919. Zamierzeniem było zapewnienie „pieczy nad zdrowiem ludności". Wśród objętych tym pojęciem zagadnień podległych publicznej służbie zdrowia znalazły się liczne związane z dziećmi i młodzieżą. Były to opieka higieniczno-lekarska nad matką i dzieckiem, zwłaszcza w szkołach powszechnych i dokształcających, higiena szkolna, wychowanie fizyczne

oraz opieka nad koloniami i półkoloniami. Wyznaczone ustawą zadania w ramach ochrony zdrowia realizować miały samorządy za pośrednictwem rozbudowanej sieci **ośrodków zdrowia**, które z założenia miały powstać w każdej gminie (w wyjątkowych sytuacjach mogły obejmować 2–3 gminy), a także zakładów leczniczych prowadzonych przez władze miast, powiatów i gmin. Do zasadniczych zadań ośrodków zdrowia ustawa zaliczyła adresowane w dużej mierze do dzieci i młodzieży „sprawowanie opieki higieniczno-lekarskiej nad matką i niemowlętami, dziećmi w wieku przedszkolnym i szkolnym, zwalczanie chorób społecznych i zakaźnych, udzielanie pomocy leczniczej w nagłych przypadkach i udzielanie pomocy leczniczej i położniczej ubogim". Ze względu na wybuch wojny przepisy ustawy nakładające obowiązek organizowania **ośrodków zdrowia** nie weszły w życie, jednak przez kilka lat powojennych ustawa o publicznej służbie zdrowia pozostawała podstawą prawną funkcjonowania ochrony zdrowia w Polsce. Zastąpiona przez ustawę o zakładach społecznych służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia z 28.10.1948, która wprowadzała w kraju system ochrony zdrowia oparty na centralnym planowaniu i tzw. społecznych zakładach służby zdrowia.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; P. Grata, *Na drodze do publicznej służby zdrowia*, „Polityka i Społeczeństwo" 2016, nr 3; Ustawa z dnia 15 czerwca 1939 r. o publicznej służbie zdrowia, DzU 1939, nr 54, poz. 342; Ustawa z dnia 28 października 1948 r. o zakładach społecznych służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia, DzU 1948, nr 55, poz. 434.

[J. J.]

USTAWA Z DNIA 15 LIPCA 1961 R. O ROZWOJU SYSTEMU OŚWIATY I WYCHOWANIA – akt prawny systemowo określający podział i zadania placówek oświatowo-wychowawczych w Polsce. Dzielił je na: 1) przedszkola dla dzieci od ukończenia 3 roku życia do rozpoczęcia nauki szkolnej, których zadaniem był wszechstronny rozwój dzieci, przygotowanie do rozpoczęcia nauki w szkole, zapewnienie opieki wychowawczej; 2) obowiązkową 8-klasową szkołę podstawową dla dzieci w wieku 7–17 lat obejmującą podstawy wiedzy o przyrodzie i społeczeństwie, wprowadzenie do techniki, przysposobienie do pracy zawodowej i udziału w życiu społecznym i kulturalnym; 3) zapewniające przygotowanie zawodowe i wykształcenie ogólne 2- lub 3-letnie zasadnicze szkoły zawodowe (także prowadzone przez zakłady pracy) oraz 2-letnie szkoły przysposobienia rolniczego przygotowujące do zawodu rolnika dla absolwentów szkół podstawowych nieuczęszczających do innych szkół; 4) 4-letnie szkoły średnie (licea ogólnokształcące, technika zawodowe, licea zawodowe, w tym przemysłowe, ekonomiczne, pedagogiczne, artystyczne). Obok tego ustawa wyodrębniała szkoły i zakłady specjalne (przedszkola, szkoły, oddziały przy szkołach podstawowych, ośrodki szkolno-wychowawcze) dla dzieci przewlekle chorych, opóźnionych w rozwoju umysłowym, upośledzonych umysłowo lub fizycznie zapewniające opiekę wychowawczą i przygotowanie do odpowiedniego zawodu. Normowała również opiekę wychowawczą nad dziećmi i młodzieżą (pozalekcyjną i pozaszkolną) organizowaną w młodzieżowych domach kultury, ośrodkach szkolnych, klubach sportowych, świetlicach dziecięcych i młodzieżowych, ogrodach jordanowskich, stałych i sezonowych placówkach wczasowych. Ich celem było: rozwijanie zainteresowań i uzdolnień, organizowanie wypoczynku, rozrywki w czasie wolnym i wychowania fizycznego, zaangażowanie w działalność społeczną. Ustawa wprowadzała nowe programy kształcenia w klasach V–VII, na jej podstawie w roku szkolnym 1966/67 zorganizowano klasę ósmą. Uchylona 25.10.1991.

Źródła: Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, DzU 1961, nr 32, poz. 160; Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 1 lipca 1963 r. w sprawie wprowadzenia programu nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej, Dz. Urz. Min. Ośw. 1963, nr 9 poz. 90; Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 16 marca 1964, Instrukcja w sprawie organizacji roku szkolnego 1964/65, Dz. Urz. Min. Ośw. 1964, nr 3, poz. 21; Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 25 września 1965 r. w sprawie dostosowania organizacji szkół ogólnokształcących i za-

wodowych do zmian wynikających z Ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania, MP 1965, nr 54, poz. 282.

[A. M.-S.]

USTAWA Z DNIA 16 SIERPNIA 1923 R. O OPIECE SPOŁECZNEJ – przyjęty przez Sejm I kadencji akt stanowiący ramy prawne funkcjonowania opieki, a później pomocy społecznej w Polsce aż do 1990. Przygotowywana od pierwszych miesięcy niepodległości ustawa zakreślała szeroki zakres obowiązków państwa i samorządów w sferze opieki społecznej, w tym tych obejmujących wsparcie dla dzieci. Gwarantując zaspokajanie ze środków publicznych niezbędnych potrzeb życiowych osób niemogących ich sobie zapewnić we własnym zakresie, obejmowała opiekę nad niemowlętami, dziećmi i młodzieżą, ze szczególnym uwzględnieniem sierot, półsierot, dzieci zaniedbanych, opuszczonych, popełniających przestępstwa i zagrożonych negatywnym wpływem otoczenia, a także opiekę nad macierzyństwem. Opieka polegać miała na zapewnieniu potrzebującym żywności, odzieży i obuwia, mieszkania, pomocy higieniczno-sanitarnej, a także, wyraźnie podkreślonej w kontekście dzieci, dbałości o ich wychowanie religijno-moralne, umysłowe i fizyczne, w przypadku zaś młodocianych pomoc w przygotowaniu do pracy zawodowej. Większość zadań opiekuńczych ustawa nakładała na samorządy, które mogły je wypełniać samodzielnie lub za pośrednictwem umów zawieranych z instytucjami opiekuńczymi. Organem powołanym do wykonywania ustawy był Minister Pracy i Opieki Społecznej, jego ciałem doradczym stała się powołana ustawą z 18.02.1925 **Rada Opieki Społecznej**. Ramowy charakter ustawy spowodował odroczenie do 1931 wejścia w życie jej najważniejszych postanowień na terenie byłego zaboru pruskiego (województwa poznańskie i pomorskie). Istotne, związane z opieką nad dziećmi i młodzieżą, zmiany w przepisach ustawy z 1923 nastąpiły w okresie powojennym, gdy ustawą z 7.04.1949 przekazano sprawy opieki nad dziećmi i młodzieżą w wieku 3–18 lat Ministrowi Oświaty (formalnie nastąpiło to już w połowie 1945), a ustawą z 4.02.1950 zadania w zakresie opieki społecznej nad dziećmi do lat trzech powierzono Ministrowi Zdrowia.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, K. Pląsek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2018; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; R. Pląsek, *Rozwój instytucji pomocy społecznej w okresie 1918–1939* [w:] *Pomoc społeczna. Idea – rozwój – instytucje*, red. E. Bojanowska, K. Chaczko, J. Krzyszkowski, E. Zdebska, Warszawa 2022; Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej, DzU 1923, nr 92, poz. 726.

[J. J.]

USTAWA Z DNIA 18 LUTEGO 2000 R. O ZMIANIE USTAWY O POMOCY SPOŁECZNEJ ORAZ USTAWY O EMERYTURACH I RENTACH Z FUNDUSZU UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH – akt prawny doprecyzowujący definicję placówki opiekuńczo-wychowawczej, rodzinnej opieki zastępczej, ośrodka adopcyjno-opiekuńczego, nadzoru pedagogicznego, dziecka niedostosowanego społecznie. W opiece nad rodziną i dzieckiem wprowadziła: pomoc w postaci poradnictwa rodzinnego, terapii rodzinnej, pracy socjalnej, działania specjalisty przygotowanego do pracy z rodziną, placówek opiekuńczo-wychowawczych dziennego pobytu. Zgodnie z postanowieniami ustawy dziecku pozbawionemu częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej lub niedostosowanemu społecznie powiat miał zapewnić opiekę i wychowanie w formie zastępczej opieki rodzinnej lub w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub opiekę i wychowanie w rodzinie zastępczej (na podstawie orzeczenia sądu opiekuńczego lub na wniosek lub za zgodą rodziców dziecka, na podstawie umowy cywilno-prawnej). Ustawa określiła rolę, podział, funkcję, wymogi i świadczenia dla rodziny zastępczej. Rodzina zastępcza była zobowiązana do: uzyskania pozytywnej opinii ośrodka pomocy społecznej, odbycia szkolenia i uzyskania zaświadczenia kwalifikacyjnego, przyjęcia – bez możliwości odmowy – dziecka do lat 10, jeżeli zostało doprowadzone przez policję, pozostawania w gotowości przyjęcia dziecka. Jako formę pomocy otrzymywała

środki pieniężne na częściowe pokrycie kosztów utrzymania dziecka (podstawą otrzymania środków była decyzja administracyjna). Do rodziny zastępczej kierowane były dzieci na pobyt okresowy do czasu unormowania ich sytuacji życiowej, nie dłużej niż na 12 miesięcy (w szczególnych przypadkach do 15 miesięcy).

Źródła: T. Kaźmierczak, *Pomoc społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, red. Z. Bokszański, Warszawa 2000; S. Nitecki, *Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym,* Warszawa 2000; Ustawa z dnia 18 lutego 2000 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, DzU 2000, nr 19, poz. 238.

[A. M.-S.]

USTAWA Z DNIA 19 MAJA 1920 R. O OBOWIĄZKOWYM UBEZPIECZENIU NA WYPADEK CHOROBY – poprzedzony dekretem Naczelnika Państwa z 11.01.1919 o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby akt prawny wprowadzający na ziemiach państwa polskiego mocą decyzji Sejmu Ustawodawczego obowiązkowe ubezpieczenie chorobowe. Obok przepisów regulujących uprawnienia zatrudnionych ustawa zawierała również zobowiązania wprowadzanego ubezpieczenia wobec dzieci i młodzieży. Kasy chorych bezpłatną opieką lekarską objąć miały dzieci wszystkich ubezpieczonych pracowników. Ubezpieczone w nich kobiety w ciąży otrzymywały gwarancję opieki lekarskiej i położniczej przed porodem, w trakcie porodu i po nim, a także prawo do zasiłku połogowego w wysokości ustawowej płacy przez okres 8 tygodni, z czego co najmniej 6 tygodni po porodzie, oraz, w przypadku matek karmiących, zasiłku w naturze przez okres do 12 tygodni od czasu zakończenia pobierania zasiłku połogowego. Kasy chorych mogły również, za zgodą położnic, zapewnić im utrzymanie i opiekę lekarską w odpowiednim zakładzie w zamian za połowę przysługującego im zasiłku połogowego bądź pomoc i opiekę pielęgniarską za najwyżej połowę wysokości tego zasiłku. Ustawa gwarantowała także dostęp do ochrony ubezpieczeniowej nieślubnym dzieciom ubezpieczonego, jego wychowańcom oraz niezamieszkującym z nim, ale otrzymującym alimenty dzieciom i żonom. Przyjęta 28.03.1933 ustawa o ubezpieczeniu społecznym, wprowadzając niewielkie dopłaty do korzystania z usług leczniczych, potwierdziła gwarancję opieki lekarskiej dla dzieci ubezpieczonego, uprawnienia kobiet związane z zasiłkiem połogowym i zasiłkami w naturze do 12 tygodni po zakończeniu jego pobierania; wysokość zasiłku połogowego wynosić miała 50% przeciętnego wynagrodzenia ubezpieczonej. Wejście w życie przepisów ustawy z 1920 zapewniło dostęp do bezpłatnej bądź niskopłatnej ochrony zdrowia dzieciom osób ubezpieczonych oraz wsparcie finansowe dla kobiet w ciąży i położnic.

Źródła: K. Chylak, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, Dz. Praw 1919, nr 9, poz. 122; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Ustawa z dnia 19 maja 1920 r. o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, DzU 1920, nr 44, poz. 272; Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznem, DzU 1933, nr 51, poz. 396.

[J. J.]

USTAWA Z DNIA 2 LIPCA 1924 R. W PRZEDMIOCIE PRACY MŁODOCIANYCH I KOBIET – akt prawny wprowadzający do polskiego prawa pracy nowoczesne rozwiązania w zakresie m.in. ochrony zatrudnienia dzieci i młodzieży oraz kobiet będących matkami. Ustawa zakazywała pracy dzieci poniżej 15 roku życia (Międzynarodowa Organizacja Pracy rekomendowała zakaz zatrudniania dzieci poniżej 14 lat), gwarantując równocześnie szeroko rozumianą opiekę nad pracą młodocianych w wieku 15–18 lat. Ich zatrudnienie możliwe było tylko za zgodą opiekuna prawnego oraz po uzyskaniu świadectwa lekarza wskazanego przez inspekcję pracy. Ustawa zobowiązywała pracodawców do przeprowadzania bezpłatnych badań lekarskich młodocianych pracowników, określała ich godziny pracy i odpoczynku, zakazywała pracy nocnej, nakładała na młodych pracowników obowiązek dokształcania, wliczając czas nauki do godzin pracy, zakazywała zatrudniania ich w godzinach nadliczbowych, a także zapowiadała wydanie spisu robót zakazanych

dla osób młodocianych. Ustawa nakazywała pracodawcom zatrudniającym powyżej 100 kobiet organizowanie żłobków dla dzieci pracownic, kobietom w ciąży gwarantowała prawo przerwania pracy na 6 tygodni przed rozwiązaniem. Nie mogły być one zatrudniane do 6 tygodni po porodzie. Matkom karmiącym ustawa zapewniała dwie półgodzinne przerwy na ten cel wliczane w czas pracy. Zapowiadany w ustawie spis robót wzbronionych młodocianym i kobietom został wydany w 1925, a przepisy dotyczące zakładania żłobków – w 1927. Mimo tego wejście w życie części przepisów ustawy napotykało na trudności. Łamane były przepisy zakazujące pracy dzieci, niepowodzenie przyniosły próby wprowadzenia wynikającego z ustawy dokształcania pracującej młodzieży, z drugiej strony w końcu lat 20. udało się upowszechnić organizowane przez kasy chorych badania lekarskie młodocianych pracowników, zaś w II połowie lat 30. zobowiązane do tego przedsiębiorstwa organizowały na szeroką skalę żłobki i punkty opieki lotnej dla dzieci zatrudnionych w nich robotnic.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11 marca 1927 r. w sprawie urządzania i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy, DzU 1927, nr 32, poz. 293; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; I. Zawadowska, *Ochrona macierzyństwa robotnicy w Polsce*, „Statystyka Pracy" 1937, nr 4.

[J. J.]

USTAWA Z DNIA 24 LIPCA 1998 R. O ZMIANIE NIEKTÓRYCH USTAW OKREŚLAJĄCYCH KOMPETENCJE ORGANÓW ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ – akt prawny zwany ustawą kompetencyjną zmieniający liczne regulacje, dookreślający zadania i kompetencje organów samorządu terytorialnego w trójstopniowej skali (gmina, powiat, województwo). We wciąż obowiązującej **ustawie z 29 listopada 1990 o pomocy społecznej** wśród jednostek organizacyjnych pomocy społecznej zlikwidowano instytucję wojewódzkich zespołów pomocy społecznej, jednocześnie wprowadzając do katalogu jednostek nowe: regionalne ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie oraz ośrodki interwencji kryzysowej, tj. jednostki organizacyjne samorządów lokalnych realizujące m.in. pomoc dla dzieci i ich rodzin. Dokonano korekty terminu **rodzina zastępcza** („rodzina, w której umieszcza się małoletnie dziecko w celu sprawowania nad nim opieki i jego wychowania, w wypadku gdy rodzice nie spełniają swojej funkcji"). Zastrzeżono, że gmina lub powiat nie mają kompetencji odmowy pomocy osobie potrzebującej (zapewnienie jedzenia, ubrania, schronienia). Wyszczególniono też kompetencje wojewody w zakresie pomocy społecznej. W ustawie z dnia 24.04.1997 o przeciwdziałaniu narkomanii zapowiedziano wprowadzenie rozwiązań szczegółowych w zakresie form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem. W zakresie bezpośredniej lub pośredniej opieki nad dzieckiem i rodziną dokonano korekt w ustawach, w tym: ustawie z dnia 15.11.1956 r. o zmianie imion i nazwisk, ustawie z dnia 15.02. 1962 r. o obywatelstwie polskim, ustawie z dnia 19.04.1991 r. o samorządzie pielęgniarek i położnych, ustawie z dnia 30.08.1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej, ustawie z dnia 14.12. 1994 r. o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu, ustawie z dnia 1.12.1994 r. o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych, ustawie z dnia 5.07.1996 r. o zawodach pielęgniarki i położnej, ustawie z dnia 5.12.996 r. o zawodzie lekarza.

Źródła: B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny*, Kraków 2001; J. Kerlin, *Pomoc społeczna po reformie administracyjnej 1999 r.: analiza polityki i jej skutków* [w:] *Pomoc społeczna. Od klientyzmu do partycypacji*, red. E. Leś, Warszawa 2002/2003; Ustawa z 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa, DzU 1998, nr 106, poz. 668; W. Wytrążek, *Decentralizacja administracji publicznej*, „Roczniki Nauk Prawnych" 2004, t. 14, nr 3.

[K. Ch.]

USTAWA Z DNIA 29 LISTOPADA 1990 R. O POMOCY SPOŁECZNEJ – pierwsza ustawa o pomocy społecznej w III Rzeczypospolitej.

Postulaty reformy systemu opieki społecznej pojawiły się jeszcze w latach 80. XX wieku (założenia do ustawy o pomocy społecznej z 1986). Przygotowywane w 1989 reformy gospodarcze, a co za tym idzie, ich przewidywane skutki społeczne obligowały do stworzenia efektywnego systemu ich łagodzenia. Projekt przygotował podzespół ds. reformy opieki społecznej wyłoniony podczas obrad okrągłego stołu, w którym proponowano dokonanie zmian organizacyjnych pomocy społecznej, powołanie miejskich, miejsko-gminnych i gminnych ośrodków pomocy społecznej, wojewódzkich zespołów pomocy społecznej, określono sposoby finansowania ze środków budżetowych i pozabudżetowych i sprawy kadrowe (wprowadzenie stanowisk pracy socjalnej: pracownika socjalnego, starszego pracownika socjalnego oraz specjalisty pracy socjalnej). W wyniku wejścia w życie ustawy powstała przejrzysta struktura pomocy społecznej: 2489 ośrodków pomocy społecznej (w każdej gminie) i 49 wojewódzkich zespołów pomocy społecznej. Na szczycie znajdował się resort pracy i polityki socjalnej. Dokonała się zmiana klientów opieki społecznej. Zadania poziomu gminnego dotyczyły: wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, polityki prorodzinnej (w tym zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej) oraz ośrodków i zakładów opiekuńczych. Po reformie administracyjnej i powołaniu powiatów (1999) te ostatnie realizowały zadania polityki społecznej w wymiarze ponadpodstawowym, wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, polityki prorodzinnej, wspierania osób niepełnosprawnych oraz przeciwdziałania bezrobociu (w tym aktywizacji lokalnego rynku pracy). W praktycznej działalności akcent stawiano na osoby w wieku produkcyjnym dotknięte zjawiskiem bezrobocia, a działalność ośrodków pomocy została zredukowana do wypłacania stosunkowo niewielkich świadczeń pieniężnych.

Źródła: M. Bozacka, *Transformacja systemu pomocy społecznej w Polsce po 1989 roku – wybrane zagadnienia*, „Polityka i Społeczeństwo" 2022, nr 4; M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *100 lat systemu pomocy społecznej w Polsce*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2018, nr 39; J. Hrynkiewicz, *Zakres i kierunki zmiany w pomocy społecznej* [w:] *Reformy społeczne. Bilans dekady*, red. M. Rymsza, Warszawa 2004; J. Starega-Piasek, *Samorząd, polityka społeczna i pomoc społeczna: perypetie rozwoju od przełomu 1989/1990*, „Praca Socjalna" 2020, nr 4; Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, DzU 1990, nr 87, poz. 506; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, DzU 1998, nr 91, poz. 578.

[K. Ch.]

USTAWA Z DNIA 28 LISTOPADA 2003 R. O ŚWIADCZENIACH RODZINNYCH – akt prawny określający w obliczu wejścia Polski do Unii Europejskiej przepisy dotyczące warunków nabywania uprawnień do **świadczeń rodzinnych**. Ustawa podzieliła świadczenia rodzinne na dwie kategorie: 1) **zasiłek rodzinny** i **dodatki do zasiłku rodzinnego**, 2) świadczenia opiekuńcze, do których zaliczono **zasiłek pielęgnacyjny** i **świadczenie pielęgnacyjne**. W przypadku zasiłku rodzinnego i dodatków do niego utrzymano **kryterium dochodowe** ustalone na niskim poziomie dochodu na osobę w rodzinie na poziomie 504 zł, a w przypadku gdy członkiem rodziny było dziecko legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności – 583 zł (w maju 2004, gdy przepisy wchodziły w życie, płaca minimalna wynosiła 824 zł). Zasiłek rodzinny przysługiwał na rzecz osoby uczącej się do 18 roku życia lub 21 roku życia w przypadku kontynuowania nauki, lub 24 roku życia w przypadku kontynuowania nauki i posiadania orzeczenia o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności. Dodatki do zasiłku rodzinnego przyznano na okoliczność urodzenia dziecka; w przypadku opieki nad dzieckiem w okresie korzystania z urlopu wychowawczego; samotnego wychowywania dziecka; kształcenia i rehabilitacji dziecka niepełnosprawnego; rozpoczęcia roku szkolnego; podjęcia przez dziecko nauki w szkole poza miejscem zamieszkania. Należący do świadczeń opiekuńczych zasiłek pielęgnacyjny zasadniczo miał przysługiwać niepełnosprawnemu dziecku, osobie niepełnosprawnej w stopniu znacznym powyżej 16 roku oraz osobie, która ukończyła 75 lat (wysokość ustalono na 142 zł miesięcznie). Świadczenie pielęgnacyjne przysługiwało z tytułu rezygnacji przez rodzica lub opiekuna prawnego lub faktycznego z zatrudnienia

w związku z koniecznością opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym, a jego wysokość ustalono na 420 zł miesięcznie. Przepisy ustawy były wielokrotnie w kolejnych latach zmieniane, jednak nadal utrzymywało się znaczące zawężenie dostępności większości świadczeń za pomocą kryterium dochodowego oraz relatywnie niski ich poziom.

Źródła: Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lipca 2006 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o świadczeniach rodzinnych, DzU 2006, nr 139, poz. 992; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 listopada 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o świadczeniach rodzinnych, DzU 2013, poz. 1456; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 11 stycznia 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o świadczeniach rodzinnych, DzU 2023, poz. 390; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255.

[J. J.]

USTAWA Z DNIA 4 LUTEGO 2011 R. O OPIECE NAD DZIECKIEM DO LAT 3 – akt prawny określający zasady organizowania i funkcjonowania opieki nad dziećmi w wieku do lat 3; warunki świadczonych usług; kwalifikacje osób sprawujących opiekę; zasady finansowania opieki; nadzór nad warunkami i jakością sprawowanej opieki. Określa formy sprawowania opieki: żłobek (do 10 godzin dziennie dla dzieci, które ukończyły 20. tydzień życia), klub dziecięcy (dla dzieci, które ukończyły 1. rok życia w wymiarze do 5 godzin dziennie), dzienny opiekun (osoba fizyczna sprawująca opiekę nad dziećmi, które ukończyły 20. tydzień życia, zatrudniona na podstawie umowy o pracę lub umowy o świadczenie usług, do której stosuje się przepisy Kodeksu cywilnego dotyczące zlecenia; sprawuje opiekę nad maksymalnie 5 dzieci, a jeśli w grupie jest dziecko, które nie ukończyło 1. roku życia, dziecko niepełnosprawne lub wymagające szczególnej opieki – nad maksymalnie 3 dzieci), niania (forma opieki indywidualnej nad dziećmi w wieku od ukończenia 20. tygodnia życia do końca roku szkolnego, w którym dziecko ukończy 3. rok życia). W ramach opieki realizowane są funkcje: opiekuńcza oraz edukacyjna. W 2011 było w Polsce 571 instytucji wpisanych do rejestru żłobków i klubów dziecięcych, w tym 523 żłobki i 48 klubów dziecięcych. W 2012 w 324 gminach funkcjonowało 926 instytucji, w tym 791 żłobków, 105 klubów dziecięcych i 30 dziennych opiekunów. W 2021 funkcjonowało 6738 instytucji (w 2020 – 6356), z tego 4270 żłobków (2020 – 3985), 831 klubów dziecięcych (2020 – 795) i 1637 dziennych opiekunów (2020 – 1576). W gminach wiejskich funkcjonowało 1039 instytucji (w 2020 – 919), z tego 687 żłobków (2020 – 589), 191 klubów dziecięcych (2020 – 167) i 161 dziennych opiekunów (2020 – 163). W 2021 instytucje opieki oferowały łącznie ok. 205 tys. miejsc, w tym ok. 25,6 tys. miejsc na terenach wiejskich, w 2020 było to odpowiednio ok. 189,3 tys. i 21,4 tys. miejsc. W 2021 w placówkach przebywało ok. 170,5 tys. dzieci.

Źródła: M. Brenk, K. Chaczko, R. Pląsek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2018; D. Moroń, *Zmiany w zakresie instytucjonalnej opieki nad dziećmi do lat trzech w Polsce* [w:] *Usługi społeczne wobec rodziny*, red. A. Kubów, J. Szczepaniak, Wrocław 2011; Sprawozdania Rady Ministrów z realizacji ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 w 2021, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:gW9iTlDwkkkJ; https://www.gov.pl/attachment/cf527196-14a9-479a-ada6-45b9228726ab&cd=2&hl=pl&ct=clnk&gl=pl [dostęp: 6.02.2023]; Sprawozdanie Rady Ministrów z realizacji ustawy z 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 w latach 2011–2012, https://archiwum.mrips.gov.pl/wsparcie-dla-rodzin-z-dziecmi/opieka-nad-dzieckiem-w-wieku-do-lat-trzech/informacje-statystyczne/sprawozdanie-rady-ministrow-z-realizacji-ustawy-z-dnia-4-lutego-2011-r-o-opiece-nad-dziecmi-w-wieku-do-lat-3/ [dostęp: 6.02.2023]; T. Szeląg, *Ustawa o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3. Komentarz*, Warszawa 2022.

[A. M.-S.]

USTAWA Z DNIA 9 CZERWCA 2011 R. O WSPIERANIU RODZINY I SYSTEMIE PIECZY ZASTĘPCZEJ – akt prawny określający zasady i formy wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-

wychowawczych, sprawowania **pieczy zastępczej**, pomocy w usamodzielnianiu jej pełnoletnich wychowanków; zadania administracji publicznej w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej; zasady finansowania wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej; zadania w zakresie postępowania adopcyjnego. Weszła w życie 1.01.2012, ma zapewnić czasową opiekę i wychowanie dzieci w przypadku trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych przez rodziców. Wsparcie świadczone jest przez instytucje i podmioty, placówki wsparcia dziennego (w formie opiekuńczej, specjalistycznej, pracy podwórkowej), rodziny wspierające (z bezpośredniego otoczenia dziecka). W 2021 działało 2061 placówek wsparcia dziennego, do których uczęszczało 31 507 dzieci (w 2012 – 1357 z 31 737 dziećmi, w 2019 – 1923 z 37 748 dziećmi, w 2020 – 1927 z 32 007 dziećmi). Wydatki powiatów w 2021 na placówki wynosiły 9 491 tys. zł. W 2021 r. było 59 rodzin wspierających, z których pomocy korzystało 65 rodzin (w 2012 – odpowiednio 44 i 43 rodziny, w 2019 – 104 i 118 rodzin, w 2020 – 67 i 72 rodziny). Na wniosek pracownika socjalnego lub stosownie do decyzji sądu rodzinnego przydzielany był **asystent rodziny**. W 2021 zatrudnionych było ogółem 3786 asystentów rodziny (w 2012 – 2100, w 2020 – 3824). Piecza zastępcza jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia opieki i wychowania przez rodziców w formie rodzinnej (rodzina zastępcza, rodzinny dom dziecka, rodzina pomocowa) lub instytucjonalnej (placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, interwencyjny ośrodek preadopcyjny). W 2021 w pieczy zastępczej umieszczono ogółem 72 941 dzieci (w 2012 – 78 tys., w 2020 – 72 tys.). Liczba **rodzin zastępczych** w 2012 wyniosła 40 069, w 2021 – 36 131.

Źródła: M. Andrzejewski, *Ewolucja pieczy zastępczej przez pryzmat nowych regulacji prawnych*, „Teologia i Moralność" 2012, t. 11; Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2012 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (DzU 2013, poz. 135 z późn. zm.), https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-ustawy [dostęp: 4.02.2023]; Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2020 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-ustawy [dostęp: 4.02.2023]; Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2021 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (DzU 2022, poz. 447), https://www.gov.pl/web/rodzina/sprawozdania-z-realizacji-ustawy [dostęp: 4.02.2023]; A. Regulska, *Rodzina i piecza zastępcza nad dzieckiem w perspektywie zasady pomocniczości. Analiza dyskursu retoryki politycznej*, Warszawa 2018; Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, DzU 2011, nr 149, poz. 887.

[A. M.-S.]

W

„W Służbie Miłości Bliźniego" – czasopismo religijno-dobroczynne wydawane w latach 1931–1939 przez Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo w Poznaniu. Redaktorami pisma byli Jan Tokarski i Maria Lossow, a jego celem rozpowszechnianie idei miłosierdzia oraz pomagania ubogim. Redakcja i administracja mieściły się w Poznaniu przy ulicy św. Marcin 22. Nadzór sprawowała Rada Wyższa Stowarzyszeń Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo w Poznaniu. W latach 1931–1935 czasopismo było drukowane przez Drukarnię Lotniczą w Poznaniu, od 1935 przez Drukarnię „Ostoja" w Poznaniu. W 1937 otrzymało podtytuł „Czasopismo Stowarzyszeń Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo". Główną tematyką poruszaną na łamach periodyku było miłosierdzie oraz problemy pracy charytatywnej. W artykułach przedstawiano przykłady z życia świętych Kościoła rzymskokatolickiego aktywnie uczestniczących w służbie ludziom. Relacjonowano zjazdy katolickie, na których poruszano problematykę wychowania dzieci w wierze. Informowano o akcjach charytatywnych, np. o zbiórce ciepłej odzieży na sezon zimowy. Przedstawiano czasopisma o podobnej tematyce ukazujące się w kraju oraz książki o postaciach związanych z działalnością charytatywną. W czasopiśmie przedstawiono sprawozdania z krajowej działalności organizacji

(„Z naszej pracy") oraz z kursów charytatywnych. Prezentowano relacje z międzynarodowych kongresów Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo, wystąpienia działaczek stowarzyszenia oraz legendy i opowiadania dotyczące miłosierdzia. Zamieszczano komunikaty Rady Wyższej Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego á Paulo. W czasopiśmie znajdowała się rubryka „Skrzynka Pytań", gdzie redakcja odpowiadała na pytania nadesłane przez czytelników. Przytaczano listy przysyłane do redakcji i informacje od wydawcy. Ostatni numer ukazał się w 1939.

Źródła: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*, oprac. i red. Z. Zieliński, Lublin 1981; P. Kurlenda, *Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Polsce w okresie międzywojennym*, „Słupskie Studia Historyczne" 2004, nr 11; „W Służbie Miłości Bliźniego" 1931, R 1, nr 1–12; 1932, R. 2, nr 2–12.

[B. P.]

WAR RELIEF SERVICES – NATIONAL CATHOLIC WELFARE CONFERENCE – Służba Pomocy Katolickiej Polakom, Wojenna Pomoc Katolików Amerykańskich, akcja filantropijna w formie sekcji polskiej katolickiej organizacji amerykańskiej, utworzona 15.01.1943 przez Episkopat Stanów Zjednoczonych jako dział pracy National Catholic Welfare Conference. War Relief Services objęła swym zasięgiem 48 krajów, w tym Polskę, świadcząc jej pomoc po II wojnie światowej. Organizacji przewodniczył abp Detroit Edward Mooney, następnie kard. Samuel Striych Chicago. Organizacja udzielała wsparcia Polakom, w tym dzieciom, przez rozprowadzanie na terenie kraju leków, żywności i odzieży. Pomoc obejmowała kraje, w których tymczasowo przebywała największa liczba uchodźców polskich. Koordynowano pracę stowarzyszeń i organizacji religijnych. Do Polski delegacja War Relief Services przybyła w listopadzie 1945. Pierwszy transport darów do Gdyni dotarł w grudniu 1945. Do 1946 drogą morską przekazano 7 transportów. Przydziałem darów w Polsce dla poszczególnych diecezji zajmowała się Krajowa Centrala **Caritas**. Rozdzielnik przyjmowany był przez Episkopat Polski. Do zadań Działu Akcji Społecznej należała dobroczynność na terenie kraju oraz współpraca z dołączoną do Działu Organizacji Przejściowej War Relief Services. Organizacja dostarczała dary Caritas w porozumieniu z **Ministerstwem Pracy i Opieki Społecznej**. War Relief Services współpracowała także z **Ligą Katolicką**. W 1946 łącznie dostarczono 4500 ton produktów o wartości 3,6 mln dolarów. Na pomoc Polsce w latach 1943–1946 organizacja przeznaczyła 2 297 716 dolarów. W latach 1945–1948 War Relief Services sprowadziła do Polski towary o wartości około 8 mln USD i wadze 7625 ton. Przesyłki zawierały lekarstwa dla dzieci, takie m.in. jak coramina, penicylina, sulfanilamida, oraz artykuły spożywcze, odzież, obuwie, sprzęt medyczny czy samochody. Działalność pomocowa organizacji trwała do czasu likwidacji w 1949 zagranicznej pomocy charytatywnej w Polsce.

Źródła: M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; *Dzieci dla idei Caritas*, „Caritas" 1948, nr 5; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, nr 9; R. Nir, *Materiały archiwalne sekcji polskiej War Relief Services – National Catholic Welfare Conference w Orchard Lake i Londynie*, https://mabpz.org/publikacje-b/materialy-archiwalne-sekcji-polskiej-war-relief-services-national-catholic-welfare-coference-w-orchard-lake-i-londynie [dostęp: 28.09.2023]; K. Pękala, *Dzieło miłości i miłosierdzia*, „Caritas" 1947, nr 21; D. Zamiatała, *Caritas: działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

WARSZAWSKA SPÓŁDZIELNIA MIESZKANIOWA – założona 11.12.1921 w Warszawie spółdzielnia mieszkaniowa będąca elementem opieki nad dziećmi i młodzieżą. Budowę rozpoczęto w dzielnicy Żoliborz w 1925. Pierwsze bloki mieszkaniowe oddano do użytku w 1927. W 1935 powstało osiedle Rakowiec w dzielnicy Ochota. W założeniach budowy nowych osiedli mieszkaniowych uwzględniono aspekty opieki i wychowania dzieci. Nadzór nad dziećmi początkowo przejęło Stowarzyszenie „Szkla-

ne Domy". W 1927 utworzono przedszkole, początkowo w prywatnych mieszkaniach. W roku szkolnym 1928/1929 uczęszczało do niego 120 dzieci w 6 grupach. W 1928 na terenie osiedla powstał oddział **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Objął prowadzenie przedszkola. W 1934 przedszkole przeniosło się do nowego budynku, tzw. „Szklanego Domku". W roku 1930/1931 utworzono szkołę podstawową. Kształcenie w klasach młodszych odbywało się według ośrodków zainteresowań. W 1928 utworzono pierwszy w kraju teatr kukiełkowy „Baj" dla dzieci. W latach 1934–1935 powstała pierwsza klasa w Gimnazjum im. Bolesława Limanowskiego. Placówka nie była finansowana przez Warszawską Spółdzielnię Mieszkaniową. W 1936 uzyskano koncesję na nauczanie. W roku szkolnym 1938/1939 w gimnazjum uczyło się 140 osób w czterech klasach, 77% stanowiły dzieci robotnicze. Było to pierwsze w kraju świeckie ogólnokształcące gimnazjum. Urzeczywistniało wychowanie oparte na zasadach spółdzielczych. W 1930 uruchomiono świetlicę dziecięcą. Wstępnie prowadzono zajęcia warsztatowe, rytmikę i inne. W kolejnych latach uruchomiono szkołę muzyczną przy świetlicy. W 1931 założono bibliotekę dziecięcą przeznaczoną dla dzieci od 7 do 14 roku życia. W 1935 powstały warsztaty szkolne, w których młodzież uczyła się pracy z obróbką drewna, metalu oraz szkła. W ramach oddziału Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci Komisja Higieniczno-Lekarska nadzorowała działalność higieniczno-wychowawczą i lekarską.

Źródła: M. Demel, *Aleksander Landy: życie i dzieło. Lekcja pedagogiki i medycyny przyszłości*, Warszawa 1982; M. Kuzańska-Obrączkowa, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1919–1939. Analiza założeń i funkcjonowanie placówek*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966; E. Mazur, *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa*, „Mówią Wieki" 1996, nr 3; E. Mazur, *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa 1921–1939. Materialne warunki bytu robotników i inteligencji*, Warszawa 1993; M. Swobodowa, *Ośrodek szkolno-wychowawczy na Żoliborzu* [w:] *Eksperymenty pedagogiczne Polsce w latach 1900–1939*, materiały zebrali W. Dzierzbicka, S. Dobrowolski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; J.A. Szymański, *Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa 1921–1970. Zarys dziejów*, Warszawa 1989.

[B. P.]

WARSZAWSKI EKSPERYMENT PEDAGOGICZNY – rozpoczęta w 1967 akcja oświatowa mająca na celu objęcie obowiązkiem kształcenia zawodowego nieuczącej się i niepracującej młodzieży w wieku 15–18 lat. Polegała na rejestrowaniu niepracującej i nieuczącej się młodzieży i kierowaniu jej do zasadniczych szkół zawodowych. Władze szkolne mogły zwolnić z tego obowiązku w uzasadnionych przypadkach. Program wdrażano początkowo w Warszawie od 1.09.1967 na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z 25.07.1967, później w innych miastach. Inicjatorami był Jerzy Kuberski i **Jerzy Wołczyk**. W 1968 zatwierdzono ustawę w sprawie obowiązku kształcenia zawodowego, odbywającego się w szkołach zawodowych, szkołach (kursach) przysposabiających do zawodu lub w Ochotniczych Hufcach Pracy Związku Młodzieży Socjalistycznej i **Związku Młodzieży Wiejskiej**. Za wykonanie zarządzenia odpowiedzialni byli kurator okręgu, kierownik urzędu spraw wewnętrznych, przewodniczący wojewódzkiej państwowej komisji planowania gospodarczego. Wojewódzkie komisje planowania gospodarczego i wydział zatrudnienia proponowały kierunki szkolenia zawodowego. Zasady zatrudniania absolwentów szkół (kursów) przysposabiających do zawodu, odbywania przez nich stażu pracy oraz uzyskiwania tytułów kwalifikacyjnych ustalał przewodniczący komitetu pracy i płac. Obowiązek zapisania młodzieży na naukę zawodu do terenowego punktu zgłoszeń spoczywał na rodzicach lub opiekunach. Osoby niedopełniające obowiązku podlegały karze grzywny (przykładowo w Białymstoku było to 500 zł, w przypadku kilkukrotnego nałożenia kary, jednorazowo nie mogły przekraczać 2 tys. zł, a łącznie – 10 tys. zł). W 1967 zarejestrowano w Warszawie spośród podlegających rejestracji w inspektoratach oświaty młodzieży 5749 osób, które znajdowały się poza ewidencją szkół, w 1968 – 2477, w 1969 – 1804 takich chłopców i dziewcząt.

Źródła: Z. Ostrihanska, H. Kołakowska-Przełomiec, A. Kossowska, M. Marek, S. Batawia, *Rozmiary nieprzystosowania społecznego młodzieży „nie uczącej się i nie pracującej" badanej w latach 1967/1968 i 1968/1969*, „Archiwum Kryminologii" 1972, nr 5; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 lipca 1967 r. w sprawie wprowadzenia obowiązku kształcenia zawodowego młodzieży w wieku od lat 15 do lat 18 na terenie m.st. Warszawy, DzU 1967, nr 30, poz. 142; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 sierpnia 1968 r. w sprawie obowiązku kształcenia zawodowego na niektórych terenach młodzieży w wieku od ukończenia 15 lat do ukończenia 18 lat, DzU 1968, nr 34 poz. 231; Zarządzenie nr 75/69 Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku z dnia 4 czerwca 1969, DzU 26.08.1969, nr 6, poz. 62.

[A. M.-S.]

WARSZAWSKIE HOSPICJUM DLA DZIECI – placówka opieki paliatywnej nad dziećmi powstała w ramach **Fundacji Warszawskie Hospicjum dla Dzieci** powołanej w 1994 w Warszawie. Jej celem statutowym jest nieodpłatne wspieranie i świadczenie opieki pediatrycznej paliatywnej i perinatalnej nad dziećmi w okresie pre- i postnatalnym, nad młodzieżą i dorosłymi z nieuleczalnymi chorobami i obarczonymi wysokim ryzykiem śmierci. Fundacja zapewnia całodobowe świadczenia lekarskie, leczenie objawowe, wszechstronne wsparcie psychologiczne, socjalne i duchowe całej rodzinie. Hospicjum powołano w strukturach Instytut Matki i Dziecka 1.09.1994 z inicjatywy Tomasza Dangla. Pierwszymi pracownicami były pielęgniarki Joanna Bereda i Hanna Zacheja. W skład zespołu hospicjum wchodzi 3 lekarzy (2 anestezjologów, 1 pediatra) posiadających doświadczenie w leczeniu bólu i opiece paliatywnej nad dziećmi, 12-osobowy zespół pielęgniarski (11 pielęgniarek, 1 pielęgniarz) wyszkolony w opiece paliatywnej nad dziećmi, 1 pracownik socjalny wspomagający rodziny w rozwiązywaniu codziennych problemów życiowych, 2 psychologów, 1 kapelan, 3 fizjoterapeutów, wolontariusze. W 2021 hospicjum opiekowało się 57 pacjentami, w 2022 – 59 pacjentami – najmłodsze dziecko w chwili przyjęcia miało 15 dni, najstarszy pacjent 29 lat. W 2022 przyjęto 28 nowych pacjentów. W hospicjum perinatalnym w 2022 udzielono 458 konsultacji psychologicznych, 227 pacjentek skorzystało z refundowanego przez Narodowy Fundusz Zdrowia świadczenia. Hospicjum zorganizowało 5 edycji warsztatów (Szkoły Rodzicielstwa) dla rodziców nienarodzonych dzieci z wadami zagrażającymi życiu w okresie okołoporodowym. Prowadzone są grupy wsparcia dla rodziców w żałobie, dziecięco-młodzieżowa grupa wsparcia w żałobie, grupa wsparcia w żałobie hospicjum perinatalnego, grupa wsparcia rodzeństwa pacjentów żyjących.

Źródła: T. Dangel, *Wady letalne u noworodków opieka paliatywna jako alternatywa wobec aborcji i uporczywej terapii*, „Standardy Medyczne" 2007, nr 31; Fundacja Warszawskie Hospicjum dla Dzieci, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; Fundacja Warszawskie Hospicjum dla Dzieci, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2021*, Warszawa 2022; J. Łuczak, *Geneza działalności Warszawskiego Hospicjum dla Dzieci na tle ruchu hospicyjnego w Polsce i Europie,* „Opieka Paliatywna nad Dziećmi" 2004, nr 12.

[A. M.-S.]

WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – jedna z pierwszych organizacji dobroczynnych na ziemiach polskich, założona w Warszawie 24.12.1814 z inicjatywy Zofii Zamoyskiej z Czartoryskich. Opieką nad dziećmi zajmował się utworzony w 1838 Wydział Ochron oraz działający od 1842 Wydział Sierot, połączone w 1844 w jeden Wydział Sierot i Ubogich Dzieci. Pierwszą ochronę dla dzieci pozbawionych opieki w ciągu dnia (w wieku 3–7 lat) założyli w 1839 **Stanisław Jachowicz** i Teofil Jackowski. W 1849 placówek takich funkcjonowało 7, w 1934 – 38 (na jedną przypadało średnio 140 dzieci). W 1855 powstał pierwszy żłobek przeznaczony dla dzieci w wieku od 6 tygodni do 3 lat. Wydział Sierot i Ubogich Dzieci prowadził Zakład Sierot Chłopców (przebywało w nim około 100 wychowanków) oraz uruchomiony w 1844 Zakład Sierot Dziewcząt, przyjmujący podopieczne

w wieku 3–9 lat, przewidziany na ok. 50 dziewcząt. Gdy w 1884 decyzją władz z zakładów odejść musiały dzieci powyżej 7 roku życia towarzystwo zorganizowało nowe placówki (szwalnie dla dziewcząt i sale zajęć dla chłopców) mające przygotowywać starszych podopiecznych do pracy zawodowej. W 1900 w ramach towarzystwa powstał odrębny Wydział Szwalni i Sal Zajęć, w którego placówkach wprowadzono w tym roku nauczanie ogólne dla podopiecznych. W 1904 działało 18 szwalni oraz 12 sal zajęć, w których naukę zawodu pobierało 1356 dziewcząt oraz 1030 chłopców. Towarzystwo organizowało również pomoc leczniczą dla ubogich, w tym dzieci, a także wspierało stypendiami uczącą się młodzież. Przed wybuchem I wojny światowej WTD prowadziło 5 przytułków dla chłopców i 6 dla dziewcząt, 43 ochrony, 4 żłobki, 25 szwalni oraz 17 sal zajęć dla chłopców. W dwudziestoleciu międzywojennym towarzystwo prowadziło w Warszawie 2 żłobki, 2 zakłady wychowawcze dla dziewcząt i 1 dla chłopców oraz internat dla chłopców. W okresie okupacji realizację zadań WTD przejęły Siostry Miłosierdzia, w 1949 władze oficjalnie rozwiązały towarzystwo; w 1983 zostało reaktywowane.

Źródła: D. Grinberg, A. Mazur, G. Pawlak, M. Sadowski, *Res sacra miser. Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Warszawa 2015; C. Kępski, *Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim 1815–1914*, Lublin 1993; H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814–1914*, Warszawa 2002; E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999.

[J. J.]

WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO HIGIENICZNE – powołane w 1898 warszawskie stowarzyszenie promujące działania mające na celu polepszenie zdrowia i higieny społeczeństwa. Pomysł na utworzenie towarzystwa narodził się podczas I Wystawy Higienicznej w Warszawie w 1887. Głównym inicjatorem organizacji był Józef Polak. Celem towarzystwa było prowadzenie badań naukowych z dziedziny zdrowia oraz popularyzacja higieny, czego skutkami miały być spadek śmiertelności i ograniczenie rozprzestrzeniania chorób. By to osiągnąć, towarzystwo organizowało pogadanki i odczyty na tematy zdrowotne i dotyczące podstaw higieny, zajmowało się tworzeniem pracowni do badań naukowych, gromadzeniem zbiorów i zakładaniem muzeów, organizowaniem zjazdów oraz wystaw higienicznych. Ważnym aspektem jego aktywności była działalność wydawnicza. WTH otwierało zakłady zdrowotne, pralnie i zakłady dezynfekcyjne. Organizowało darmowe kąpiele, wspierało powstawanie ogródków dziecięcych przeznaczonych do ćwiczeń fizycznych, a także zakładów szczepień. Prowadziło akcje uświadamiające matki na temat żywienia i wychowywania małych dzieci. Namawiało do karmienia piersią, podkreślając pozytywny wpływ pokarmu matki na zdrowie niemowląt. Ponadto uświadamiano matki o potrzebie przebywania niemowlęcia na świeżym powietrzu, częstego zmieniania bielizny i utrzymywania pomieszczeń w odpowiedniej temperaturze. WTH organizowało akcje szczepień dzieci na ospę. Prowadziło badania dotyczące psychologii wychowawczej dziecka, biologii i fizjologii ogólnej najmłodszych. Od 1899 swoim działaniem wspierało **Ogrody Dziecięce im. Wilhelma Raua**, a także wykorzystywało zajęcia tam organizowane do prowadzenia badań i obserwacji naukowych. W 1913 zyskało nowy gmach znajdujący się przy ul. Karowej 31, który oficjalnie otwarto w 1915. Najważniejsze zrealizowane inicjatywy towarzystwa to m.in. **Instytut Higieny Dziecięcej im. L. Lenvala**, Muzeum Higieny Ludu w Częstochowie, Sanatorium Przeciwgruźlicze w Rudce. Po 1945 zostało przekształcone w Polskie Towarzystwo Higieniczne, które kontynuowało przedwojenną działalność.

Źródła: *100 lat Polskiego Towarzystwa Higienicznego. Materiały z uroczystości jubileuszowych PTH w roku 1998*, red. C. Korczak, Warszawa 1998; *Biblioteka Warszawskiego Towarzystwa Hygienicznego. Wydział wychowawczy: katalog*, Warszawa 1902; W. Dąbrowski, *Sprawozdanie z działalności Warszawskiego Tow. Hygienicznego za 25-letni okres jego istnienia*, „Zdrowie" 1924, nr 7–8; P. Gantkowski, *Rzut oka na dzieje i znaczenie Towarzystwa Higienicznego*, „Zdrowie" 1924, nr 10; *Historia PTH*, https://www.pth.pl/index.php?id_menu_left=5&id_

info=1&str_glowna=2&id_typ_obslugi=3&sub_id_info_d=&id_info_o=0&id_oddz=23&o_firmaPage=1 [dostęp: 23.06.2023]; *Instrukcya szczegółowa Warszawskiego Towarzystwa Hygienicznego, obejmująca Ogrody Dziecięce W. E. Raua*, Warszawa 1905; *Rady dla matek: jak żywić i chować małe dzieci*, Warszawa 1900; *Statut Warszawskiego Towarzystwa Hygenicznego*, Warszawa 1922.

[A. H.]

WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO OSAD ROLNYCH I PRZYTUŁKÓW RZEMIEŚLNICZYCH – stowarzyszenie dobroczynne skierowane na działalność wychowawczą i opiekuńczą powstałe 20.02.1871 z inicjatywy Józefa Wieczorkowskiego, prezesa Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Prezesem został Józef Mianowski, współzałożycielem i pomocnikiem przewodniczącego zarządu oraz członkiem delegacji prawnej **Aleksander Moldenhawer**. Bezpośrednim celem towarzystwa była praca nad „moralną poprawą dzieci płci obojga, które za występek przez sąd na karę skazane zostały, tudzież nad polepszeniem losu nieletnich żebraków i włóczęgów bez przytułku […] i ustalenia losu rzeczonych dzieci, Towarzystwo starać się będzie tak o fizyczne jak i o moralne i umysłowe ich wychowanie, w zastosowaniu do praktycznych zawodów". Ważnym elementem drogi wychowawczej było umieszczenie dzieci w zakładach, które zapewniają możliwość kształcenia zawodowego i zdobycia profesji, dającej młodemu człowiekowi szansę na niezależność finansową i tym samym zwiększającej jego morale. W 1876 założono osadę dla chłopców w Studzieńcu, dla dziewcząt powstał zakład w Puszczy Mariańskiej. Dzieci przyjmowane do osad rolnych i przytułków musiały mieć mniej niż 15 lat, zakład mogły opuścić minimalnie po ukończeniu 16 roku życia. Pobyt w zakładzie trwał 2–3 lata. Zgodnie z założeniem tworzone były osady składające się z 10 rodzin. Każda rodzina miała liczyć 15–20 osób mieszkających we wspólnym domu pod nadzorem wychowawcy. Priorytetowymi zajęciami miały być przedmioty praktyczne związane z rzemiosłem i gospodarstwem. Posiłki spożywano wspólnie w budynku centralnym. Podstawowe wyposażenie obejmowało kuchnię, jadalnię, miejsce do wspólnej nauki, kaplicę, izbę dla chorych, a także cele przeznaczone dla „skarcenia domowego" oraz miejsce dla felczera. Towarzystwo funkcjonowało do wybuchu II wojny światowej, od 1922 pod nazwą **Warszawskiego Towarzystwa Patronatu nad Nieletnimi**.

Źródła: *Historia*, https://studzieniec.zp.gov.pl/historia/ [dostęp: 10.07.2023]; *Kronika gminy Puszcza Mariańska,* http://okolica.info.pl/wp-content/uploads/2018/11/Kronika-Gminy-Puszcza-Maria-%C5%84ska-compressed.pdf [dostęp: 10.07.2023]; M. Michel, *Rozwój opieki nad dzieckiem przestępczym pod zaborami. Działalność Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych na rzecz wolności jednostki wykluczonej* [w:] *Niepodległościowe koncepcje i programy wychowania przełomu XIX i XX wieku. I Seminarium Polskiej Myśli Pedagogicznej Myśl o wychowaniu dla Polski niepodległej 1863–1914/18*, red. B. Gola, D. Jagielska, J. Kostkiewicz, Kraków 2015; W. P. Miklaszewski, *O małoletnich przestępcach oraz Towarzystwie osad rolnych i przytułków rzemieślniczych. Szkic ogólny*, Warszawa 1872; D. Raś, *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich. Propozycje prawników, lekarzy, działaczy społecznych i pedagogów oraz rozwój więziennictwa do połowy XX wieku,* Katowice 2006; *Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych za r. 1919*, Warszawa 1920; *Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych*, „Kronika Rodzinna" 1872, nr 4; E. Skoczeń-Nowicka, Aleksander *Moldenhawer (1840–1909)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 2005, nr 44; *Statut Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych*, Warszawa 1920; *Ustawa Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych*, Warszawa 1874.

[A. H.]

WARSZAWSKIE TOWARZYSTWO PATRONATU NAD NIELETNIMI – organizacja opiekuńcza założona w 1922 przez Aleksandra Mogilnickiego. Powstała w wyniku przekształcenia **Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych**. Celem jej działalności było zapewnienie opieki nad dziećmi w zakresie przeciwdziałania oraz łagodzenia skutków przestępczości. Towarzystwo obejmowało nadzorem niepełnoletnich stających przed sądem i kierowało ich do rodzin zastępczych. Opieką

otoczono dzieci „oddające się żebraninie i włóczęgostwu; oddane przez rodziców z powodu złego prowadzenia się". Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych prowadziło Zakład Poprawczy w Studzieńcu. Ośrodek sprawował opiekę nad nieletnimi przestępcami w trakcie pobytu w placówce oraz po wyjściu na wolność. Aleksander Mogilnicki przyczynił się do polepszenia warunków i poprawy stanu psychicznego przebywających w ośrodku dzieci. Utworzono w nim poradnię pedagogiczną, współpracującą z warszawskimi **sądami dla nieletnich**. Poradnia badała psychikę dziecka przestępczego. Powołano Centralę Wywiadu Społecznego, która pełniła rolę pomostu między sądem dla nieletnich a poradnią pedagogiczną. Przez 6 lat działalności poradnia przebadała ok. 1800 niepełnoletnich. Centrala Wywiadu Społecznego przez 3 lata przeprowadziła ok. 2000 wywiadów. 1.05.1931 zakład w Studzieńcu został przejęty przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Towarzystwo zajęło się profilaktyką oraz opieką nad osobami, które opuściły zakład. Organizacja działała do 1939. Po zakończeniu wojny podjęto nieudaną próbę reaktywacji.

Źródła: E.J. Dukaczewski, M. Kujawa, *Aleksander Mogilnicki (1875–1956)* „Szkoła Specjalna" 1983, nr 2; M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 1996; J. Kulbaka, *Szkolnictwo i kształcenie specjalne w Polsce. W perspektywie setnej rocznicy odzyskania niepodległości*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 2018, nr 4; S. Łastik, *Studzieniec*, Warszawa 1965; *Prawda o Warszawskim Towarzystwie Patronatu nad Nieletnimi*, Warszawa 1937; D. Raś, *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich*, Katowice 2005; P. Suchan, *Patronat nad nieletnimi*, „Szkoła Specjalna" 1959, nr 3.

[B. P.]

WCZASY DLA DZIECI I MŁODZIEŻY – formy opieki nad dziećmi kontynuowane po II wojnie światowej jako wypoczynek w ramach **akcji letniej** i zimowej dla dzieci i młodzieży. Początkowo forma ratownictwa dzieci. W latach 1945–1950 organizację wczasów wspierały: Young Men's Christian Association, **Caritas**, **Centralny Komitet Opieki Społecznej**, **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Związek Harcerstwa Polskiego**. Dla dzieci z terenów Łodzi wczasy organizowało **Towarzystwo Kolonii i Półkolonii w Łodzi**, zaś **wypoczynek dla dzieci i młodzieży Warszawy** – Podkomisja Kolonii Letnich dla m. st. Warszawy. Przy kuratoriach okręgów szkolnych powołano **komisje do spraw kolonii letnich**. W okresie Polski Ludowej wyróżniano: **kolonie letnie** i zimowe, obozy letnie, półkolonie i dziecińce wiejskie, kolonie lecznicze, wypoczynek w **domach turnusowych** oraz za granicą. Od 1949 organizowano **wycieczki dzieci wsi do miast**. W okresie stalinowskim wypoczynkowi towarzyszyła indoktrynacja dzieci i młodzieży. Łącznie w koloniach i obozach uczestniczyło od ok. 400 tys. (1949) do ok. 600 tys. (1955) osób. W latach 1957–1970 głównymi organizatorami wczasów były zakłady pracy, administracja szkolna, szkoły, organizacje społeczne i młodzieżowe, w tym **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Oferowano wyspecjalizowane formy wczasów, np. kolonie dla dzieci alkoholików. Liczba uczestników kolonii i obozów w okresie gomułkowskim wynosiła od 533,6 tys. (1957) do ponad 1,5 mln (1970) dzieci i młodzieży. W latach 70. i 80. XX wieku wypoczynek organizowały państwowe i spółdzielcze biura podróży, przedsiębiorstwa turystyczne, z zaangażowaniem instytucji, towarzystw i organizacji społecznych. W 1977 na koloniach i obozach przebywało ponad 2,7 mln osób. Na ruch wczasowy niekorzystnie wpłynęły sytuacja polityczna i problemy aprowizacyjne. W 1982 z kolonii i obozów skorzystało ponad 1,1 mln osób. Po 1989 organizacja wypoczynku dzieci i młodzieży uległa zasadniczym zmianom wynikającym z wprowadzenia gospodarki rynkowej.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; A. Juźwik, *Organizacja opieki nad dziećmi i młodzieżą w latach 1944–1950 – od prób realizacji przedwojennych rozwiązań do przejęcia wzorców radzieckich*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2011, t. 10; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia

i Materiały" 2013, t. 11; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.

[M. N.]

WCZASY RODZINNE – wczasy dla rodzin niewydolnych wychowawczo z udziałem pedagoga. Organizowane przez **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** wspólnie z Państwowym Zespołem Ognisk Wychowawczych w Warszawie, realizowane od lat 70. XX wieku. Zainicjowane były przez **Marię Łopatkową**. Pierwszy turnus był przeznaczony dla dzieci osieroconych oraz rodziców chcących zaadoptować dziecko. Celem było poznanie się obu grup i nawiązanie relacji. Wczasy jako forma stała były organizowane na rzecz rodziców i dzieci z problemami wychowawczymi i znajdujących się pod opieką opiekunów indywidualnych TPD. Formy: 1) wczasy dla osób chcących przysposobić dzieci osierocone; posiadających dzieci w placówkach opieki całkowitej; chcących skorzystać z doradztwa pedagogicznego; posiadających małe dzieci; dla rodzin niewydolnych opiekuńczo i wychowawczo; 2) turnusy rehabilitacyjne dla rodzin posiadających dzieci niepełnosprawne (upośledzone umysłowo, z mózgowym porażeniem dziecięcym, z cukrzycą, na diecie bezglutenowej). Celem wczasów było wzmocnienie rodziny oraz jej funkcji opiekuńczo-wychowawczej dzięki pomocy specjalistów (pedagog, psycholog, lekarz). Rodzice ze specjalistami ustalali źródła trudności i właściwe metody postępowania i kierowania rozwojem dziecka. Poznawali możliwości otrzymania pomocy od różnych instytucji. Celem wczasów było spędzanie czasu wolnego rodziców z dzieckiem, ze wspólnym programem zajęć. Początkowo organizatorem był Zarząd Główny TPD, później również zarządy wojewódzkie. Do 1997 z wczasów skorzystało 8500 dzieci i 6000 rodziców. Pod koniec lat 90. XX wieku organizowano wczasy dla rodzin, które nie miały większych problemów wychowawczych, ale potrzebowały wsparcia specjalistów w rozwiązywaniu problemów, rozwijania aktywności dzieci, także dla rodziców posiadających małe dzieci oraz dla rodzinnych domów dziecka. Obecnie wczasy w formie wyjazdów albo półkolonii organizują oddziały TPD.

Źródła: L. Telka, *Opieka i wychowanie dzieci niepełnosprawnych w działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1994, nr 9; L. Telka, *Rodzinne domy dziecka – zarys historyczny*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne" 1996, nr 11; B. Tracewski, *75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997.

[A. M.-S.]

WCZASY W MIEŚCIE – jedna z form wypoczynku dla dzieci w ramach systemu **akcji letniej**, organizowana po II wojnie światowej jako placówki koedukacyjne o strukturze harcerskiej. Miały stanowić przedłużenie pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej. Oparte na wzorcu radzieckim, prowadzone od 1951 dla uczniów szkoły podstawowej w wieku 9–14 lat. Organizowaniem wczasów w mieście zajmowały się szkoły i administracja szkolna. Miały działać w oparciu o pałace dziecka, domy harcerza, domy kultury, odpowiednio wyposażone szkoły. Podczas wypoczynku gwarantowano 2 posiłki dziennie. Wczasy były prowadzone w miejscu zamieszkania uczestników. Turnus trwał 25 dni. W okresie stalinowskim stanowiły jedno z miejsc indoktrynacji dzieci i młodzieży. Pomoc placówkom wczasów w mieście w zakresie organizowania wycieczek, gier polowych, imprez sportowych i świetlicowych, imprez i Narodowego Święta Odrodzenia Polski 22 lipca miał świadczyć Związek Młodzieży Polskiej. Drużyny wczasowe angażowano do czynów społecznych, np. pomocy w żniwach w państwowych gospodarstwach rolnych, a także w spółdzielniach produkcyjnych. W pierwszym roku akcji wczasów w mieście wzięło udział 9 tys. dzieci. W 1956 na wczasach w mieście przebywało 60,8 tys. dzieci, najwięcej – 10,9 tys. uczniów – w ówczesnym województwie katowickim. W 1959 **Ministerstwo Oświaty** określiło zasady organizowania wczasów w mieście przez szkoły przy współudziale komitetu rodzicielskiego, drużyny harcer-

skiej, organizacji społecznych, w tym związków zawodowych, **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, **Ligi Kobiet**, Towarzystwa Szkoły Świeckiej. Placówki wczasów w mieście miały zachęcać dzieci niebędące ich uczestnikami do udziału w wydarzeniach sportowych, świetlicowych, wspólnych ogniskach i pracach społecznych. W 1966 w półkoloniach i wczasach w mieście uczestniczyło łącznie 272 tys. dzieci i młodzieży.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; D. Jarosz, *„Masy pracujące przede wszystkim". Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956*, Warszawa–Kielce 2003; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; Okólnik nr 10 z 16.03.1952 (Op 3-874/52) w sprawie uzupełnień do „wytycznych wychowania na placówkach wczasów letnich dla dzieci i młodzieży", do „wytycznych organizacyjno-programowych akcji wczasów w mieście" oraz do „wytycznych do pracy wychowawczej w dziecińcach wiejskich" z 1951, Dz. Urz. M. Ośw. z 1952, nr 5, poz. 44; Okólnik nr 7 z 19.03.1959 (W-Oa 1/9/59) w sprawie udziału szkół w zapewnieniu swoim uczniom zorganizowanego odpoczynku letniego, Dz. Urz. M. Ośw. z 1959, nr 3, poz. 37; Rocznik Statystyczny Szkolnictwa 1944/45– 1966/67; *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012.

[M. N.]

WERNIC HENRYK – ur. w 1829 w Warszawie, zm. w 1905 w Warszawie, pedagog, pisarz. Pochodził z zamożnej rodziny, ojciec był przemysłowcem. Po ukończeniu warszawskiego Gimnazjum Realnego pracował jako prywatny nauczyciel na Wołyniu (1851). Następnie wrócił do Warszawy. Po zdaniu egzaminów na nauczyciela języka polskiego oraz geografii został nauczycielem w szkole realnej przy ul. Królewskiej (1851). W 1857 wyjechał do Miropola na Wołyniu, gdzie pracował jako guwerner. Następnie wrócił do Warszawy, skąd wyjechał do Paryża. Ze stolicy Francji udał się do Londynu, gdzie został nauczycielem w pensjonacie męskim w Guilden Hall. Pracował tam pół roku, następnie wrócił do Polski. Po roku wyjechał do Drezna, tam był nauczycielem w polskich rodzinach. W 1869 utracił wzrok i wrócił do Warszawy. Owocem licznych podróży, podczas których prowadził badania i praktyki związane z nowoczesnymi metodami nauczania, oraz lektury *Chowanny* Bronisława Trentowskiego była książka *Przewodnik wychowania* (1868). Dzieło dotyczy zagadnień związanych z wychowaniem dzieci w rodzinie, a także ich funkcjonowania w szkole. Łączy treści zaczerpnięte zarówno z filozofii romantyzmu, jak i ideologii pozytywizmu, równocześnie podkreślając potrzebę wyniesienia na pierwszy plan miłości, posłuszeństwa i poczucia obowiązku oraz utylitaryzmu, praktyczności i pożytku dla społeczeństwa. Podkreślał, że rola rodziców w wychowaniu nie powinna ograniczać się do zapewnienia dobrobytu materialnego. Postulował edukację rodziców z zakresu podstawowych praw psychologii. Wyznawca idei wychowania dzieci zgodnego z ich naturalnymi predyspozycjami, talentami. Propagator zajęć wychowania fizycznego i szerzenia podstawowych zasad higieny. Orędownik ochronek dla dzieci i ogródków freblowskich. Najważniejsze prace: *Przewodnik wychowania*, *Myśli o wychowaniu i nauczaniu* (1895), *Wychowanie dzieci wyłącznie do lat sześciu* (1902).

Źródła: K. Jakubiak, *Od idei poznania dziecka do pedologii jako nauki o* dziecku, „Problemy Wczesnej Edukacji" 2015, t. 11; D. Mucha, *Poglądy pedagogiczne pozytywistów na wychowanie młodego pokolenia*, „Kultura i Wychowanie" 2012, nr 3; W. Olkusz, *Między pedagogiką a literaturą. O Marii Ilnickiej jako krytyku literatury dla dzieci i młodzieży*, Opole 2000; B. Trentowski, *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, Poznań 1842; H. Wernic, *Myśli o wychowaniu i nauczaniu przez Henryka Wernica z autobiografią i portretem autora*, Warszawa 1895.

[A. H.]

WERYHO-RADZIWIŁŁOWICZOWA MARIA – ur. 29.10.1858 w Pskowie, zm. 8.11.1944 w Krakowie; pedagog, pisarz, pionierka wychowania przedszkolnego. Ukończyła Wyższe Kursy Pedagogiczne dla Kobiet w Petersburgu, które organizował prof. Konstantyn N. Bestużew-Riumin (tzw. kursy bestużewskie). Uczestniczyła także w kursach freblowskich prowadzonych przez Justynę Strzemską oraz gim-

nastycznych Piotra Lesgafta. Edukację kontynuowała w Szwajcarii, Niemczech, Francji i Belgii. Studiowała specjalistyczne podręczniki pedagogiczne oraz odbywała praktyki. Głównym przedmiotem jej zainteresowania były ośrodki przedszkolne prowadzone według systemu F. Froebla. Od 1884 nauczycielka gimnastyki i nauki o rzeczach w pensji Henryki Czarnockiej w Warszawie. W 1887 otworzyła własny prywatny zakład przedszkolny przy ul. Chmielnej 12 w Warszawie zorganizowany na wzór szkół freblowskich. Była to również instytucja kształcenia kandydatek na wychowawczynie. Głównym celem ośrodka było rozpowszechnianie modelu wszechstronnego rozwoju dziecka. Nauczanie obejmowało m.in. zajęcia ruchowe, śpiew, roboty ręczne, gry i zabawy. Prowadzone były także wykłady dla rodziców, ćwiczenia dla kobiet i dzieci oraz kursy froeblowskie. Autorka pracy *Wychowanie przedszkolne. Podręcznik dla wychowawców* (1885), w której podjęła analizę systemu Froebla i metod jego adaptacji w warunkach polskich, oraz innych publikacji, które przyczyniły się do rozwoju teorii przedszkolnej i ulepszenia praktyki. Od 1915 kierowała przedszkolami „tramwajowymi". Organizatorka tajnego nauczania. Przewodnicząca Referatu Wychowania Przedszkolnego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1918–1926. Referat zajmował się reorganizacją placówek opiekuńczych i ich ujednolicaniem. Inicjatorka czasopisma „Wychowanie Przedszkolne" (1925). Współpracowała z Kobiecym Kołem Oświaty Ludowej, Kołem Pracy Kobiet oraz Związkiem Równouprawnienia Kobiet.

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; *Historia wychowania: Słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, Olsztyn 2012; M. Krajewski, *Historia wychowania i myśli pedagogicznej,* Płock 2006; Ł. Kurdybacha, *Historia wychowania,* Warszawa 1967; W. Leżańska, *Wychowanie fizyczne w pedagogice Marii Weryho-Radziwiłłowiczowej. Początki gimnastyki w przedszkolach polskich*, „Journal of Modern Science" 2018, t. 1; B. Moraczewska, *Prekursorka instytucjonalnego wychowania małych dzieci w Polsce – Maria Weryho-Radziwiłłowicz (1858–1944)*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość" 2015, nr 12; M. Weryho-Radziwiłłowiczowa, *Metoda wychowania przedszkolnego. Podręcznik dla wychowawców*, Lwów–Warszawa 1931.

[A. H.]

WEYCHERT-SZYMANOWSKA WŁADYSŁAWA – ur. 27.06.1874 w Warszawie, zm. 29.08.1951 w Łodzi; pedagog, pisarka, działaczka społeczna. Ukończyła kursy korespondencyjne im. Stanisława Staszica w Warszawie. Uczęszczała na zajęcia Uniwersytetu Latającego. Nauczycielka języka polskiego pensji żeńskich w latach 1891–1909 a także w Szkole Handlowej Zgromadzenia Kupców w Warszawie. Aktywna działaczka Związku Równouprawnienia Kobiet, Kobiecego Koła Oświaty Ludowej oraz Koła Kobiet Korony i Litwy (1892). Współzałożycielka i przewodnicząca komisji naukowej Stowarzyszenia Kursów dla Analfabetów Dorosłych w 1905. Była prelegentką licznych kursów organizowanych przez m.in. Towarzystwo Szerzenia Oświaty „Światło" w Lublinie, Uniwersytet Ludowy Ziemi Radomskiej, Związek Towarzystw Samopomocy Społecznej, V Oddział Towarzystwa Kultury Polskiej (Uniwersytet dla Wszystkich). Działaczka Koła Nauczycieli, następnie od 1905 w Polskim Związku Nauczycielskim. Popierała ruch ludowy, głosiła ideę otwarcia kultury dla wszystkich warstw społecznych i zwiększenia jej dostępności. Postulowała wspieranie przez państwo ubogiej młodzieży i wzywała do organizowania bezpłatnej nauki. Autorka prac dotyczących nauczania dorosłych. Współpracowała z **Bolesławem Prusem**, Ludwikiem Krzywickim, Stanisławem Michalskim, **Stefanią Sempołowską**, Marią Gomólińską oraz **Heleną Radlińską**. Po wybuchu I wojny światowej pracowała w Centralnym Biurze Szkolnym w Piotrkowie. Organizowała szkoły dla dorosłych oraz kursy nauczycielskie. Po 1918 współtworzyła Instytut Oświaty i Kultury im. Stanisława Staszica oraz działała w Klubie Politycznym Kobiet Postępowych. Przewodnicząca Towarzystwa Klubów Kobiet Pracujących. Od 1922 działaczka Polskiej Partii Socjalistycznej. Członkini Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Polskiego Związku Myśli Wolnej, a także Towarzystwa Oświaty Demokratycznej „Nowe Tory". Po 1939 działała w konspiracji antyhitlerowskiej. Od 1945 w PPS, następnie w PZPR i w Lidze Kobiet.

Źródła: J. Dufrat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/1919)*, Toruń 2002; *Nasza walka o szkołę polską*, t. 2, red. B. Nowroczyński, Warszawa 1934; A. Stopińska-Pająk, *Biograficzne konteksty pierwszego polskiego podręcznika androgoniki*, „Edukacja Dorosłych" 2010, nr 2; W. Weychert-Szymanowska, *Książeczka dla tych, którzy chcą dobrze mówić, czytać i pisać po polsku*, Warszawa 1893; W. Weychert-Szymanowska, *Lud polski a oświata*, Dąbrowa Górnicza 1915; W. Weychert-Szymanowska, *Program i wskazówki metodyczne do wykładu języka polskiego w szkole początkowej*, Dąbrowa Górnicza 1915.

[A. H.]

WIECZORKOWSKI JÓZEF – ur. 28.01.1804 w Bętkowie, zm. 2.03.1883 w Warszawie; prawnik, filantrop, prezes Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego w Warszawie, inicjator umieszczania nieletnich w placówkach, w których nie znajdowali się dorośli osadzeni. Studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim, studia ukończył w Warszawie w 1824. Od 1844 urzędnik Komisji Rządowej Sprawiedliwości, w latach 1858–1862 prezes Sądu Kryminalnego w Warszawie, od 1865 prezes Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego w Warszawie. W okresie powstania styczniowego jako prezes Sądu Kryminalnego kierował tajną instytucją opiekuńczą zbierającą fundusze na cele opieki nad rodzinami powstańców. W sierpniu 1863 aresztowany i zesłany na Sybir. Aktywny działacz **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**, kurator Szpitala św. Ducha w Warszawie, „zakładu schronienia dla paralityków i nieuleczalnych", „Instytucji jałmużniczej dla wstydzących się żebrać", ochronki, kasy oszczędności. Główny projektodawca pierwszego w Królestwie Polskim zakładu dla nieletnich (zakładu poprawczego). Inicjator, początkowo wiceprezes, a następnie prezes (1874–1882) **Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych** (powstało 20.02.1871), od 1922 działało pod nazwą Warszawskie **Towarzystwo Patronatu nad Nieletnimi**. Celem przewodnim organizacji była „moralna poprawa i przygotowanie dzieci do uczciwego życia". Zakład dla nieletnich powstał ze zbiórek społecznych w 1876 (w 1872 otrzymał na mocy uchwały Komitetu do Spraw Królestwa Polskiego grunt w Studzieńcu w powiecie skierniewickim o powierzchni 117 morgów). Zaprowadzono w nim system wychowawczy zaprojektowany przez **Walentego Miklaszewskiego**.

Źródła: T. Kędzieski, *Prawnicy polscy w powstaniu styczniowym 1863–1864 r.*, „Palestra" 1977, t. 21, nr 1; J. Kusztal, *Studzieniec – praktyczna realizacja idei ochrony dziecka zaniedbanego moralnie na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego* [w:] *Niepodległościowe koncepcje i programy wychowania przełomu XIX i XX wieku*. *I Seminarium Polskiej Myśli Pedagogicznej. Myśl o wychowaniu dla Polski niepodległej 1863–1914/18*, red. B. Gola, C. Jagielska, J. Kostkiewicz, Kraków 2015; *J. Wieczorkowski*, „Kurier Warszawski" 1883, nr 50; *Ś.p. Józef Wieczorkowski*, „Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych" 1883, cz. 2.

[K. Ch.]

WIELKA KWESTA OGÓLNOKRAJOWA „RATUJCIE DZIECI" – akcja dobroczynna w postaci zbiórki pieniężnej w celu poprawy warunków życia dzieci i zapobiegania śmiertelności niemowląt z terenu Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej. Kwesta została zainicjowana przez **Radę Główną Opiekuńczą** w Warszawie uchwałą z 4.03.1916. Przewodniczącym komitetu organizującego kwestę był ks. prałat **Włodzimierz Światopełk-Czetwertyński**. Pierwsze zbiórki odbyły się w terminie 11–18.06.1916. RGO rozesłała 165 rys. egzemplarzy odezwy, 500 tys. znaczków symbolizujących kwestę i wywiesiła 50 tys. plakatów w celu promocji wydarzenia. Ideą kwesty było zebranie pieniędzy na utrzymanie i odpowiednie wyposażenie ochronek dla dzieci, schronisk, żłobków i stacji opieki dla matek i dzieci, nad którymi opiekę roztaczała RGO. Ponadto fundusze wydawano na ubrania dla dzieci, jedzenie, dozór lekarski i opiekę. Wydarzeniami towarzyszącymi zbiórce były odczyty zainicjowane przez Antoniego Wieniawskiego. Miały one na celu zachęcenie do udziału w zbiórce, a także „obudzenie ducha narodowego" poprzez poruszanie tematów związanych z historią Polski. Organizowano też kiermasze, loterie, zawody sportowe, pokazy stra-

żackie, występy muzyczne, teatralne i kabaretowe oraz wystawy. W ramach akcji zorganizowano w Zachęcie wystawę „Dziecko w sztuce", podczas której zgromadzono 300 dzieł poświęconych dzieciom. Podczas pierwszej zbiórki RGO zebrała łącznie 585 400 rubli. Zbiórka odbyła się w Warszawie, Łodzi, Kaliszu, Sosnowcu, Łomży, Częstochowie, a także w powiatach łódzkim, brzezińskim, łaskim, płockim, łomżyńskim, częstochowskim i mińskim. Druga edycja kwesty odbyła się w dniach 3–10.06. 1917, zebrano 1 106 300 marek, trzecia kwesta w terminie 3–10.06.1918, a zebrana kwota wyniosła 835 778 marek. Zbiórki organizowane były także po wojnie. Odbyły się w terminach 7–15 września 1919 i obejmowały nie tylko teren Polski, ale również środowiska polonijne. Szacowany zysk to 3 mln marek. Ideę kwesty od 1916 przejął także **Główny Komitet Ratunkowy** w Lublinie.

Źródła: *Co dała nam pierwsza kwesta pod hasłem „Ratujcie dzieci!"*, Warszawa 1916; *Okólnik dla prelegentów w sprawie wielkiej kwesty ogólnokrajowej „Ratujcie dzieci"*, Warszawa 1916; *Pamiętnik Komisji Ratowania Dzieci. Warszawa 1916–1921. Księga pamiątkowo-sprawozdawcza Komisji Ratowania Dzieci*, red. J. Stemler, Warszawa 1921; E. Potępa, *Ratujmy dzieci*, Dąbrowa Górnicza 1917; M. Przeniosło, *Wielka Kwesta Ogólnokrajowa „Ratujcie dzieci" 1916–1919* [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku „Świat dziecka"*, t. V, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2016; *Ratujcie dzieci!*, Kielce 1916; *Ratujcie dzieci!*, Łódź 1916.

[A. H.]

WIELKA ORKIESTRA ŚWIĄTECZNEJ POMOCY – fundacja zarejestrowana 3.01.1993, status organizacji pożytku publicznego uzyskała 1.09.2004. Nazwa Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy po raz pierwszy została użyta w programie telewizyjnym „Róbta co chceta, czyli rock'n'rollowa jazda bez trzymanki" w 1991. Założycielami Fundacji WOŚP byli: **Jerzy Owsiak** (prezes), Lidia Niedźwiedzka-Owsiak, Bohdan Maruszewski, Piotr Burczyński, Paweł Januszewicz, Walter Chełstowski, Beata Bethke. Celem fundacji jest wsparcie finansowe i rzeczowe placówek ochrony zdrowia, działania na rzecz promocji i profilaktyki zdrowotnej, akcji społecznych i sytuacji szybkiej interwencji. Fundacja poprzez środki zbierane w corocznych styczniowych zbiórkach (wielkie finały) finansuje zakup sprzętu medycznego, urządzeń i materiałów, przekazuje go nieodpłatnie instytucjom ochrony zdrowia, udziela pomocy w leczeniu osób, przyznaje stypendia i nagrody. W 1994 (2 finał) zakupiono 160 inkubatorów dla oddziałów neonatologii. W 1997 przygotowano 157 transportów z pomocą dla powodzian. Od 2002 fundacja wspomagała hospicja. W 2004 powstał Ośrodek Szkoleniowy Szadowo-Młyn, w którym odbywały się szkolenia Pokojowego Patrolu (wolontariusze). Od 2006 rozpoczęto program edukacyjny „Ratujemy i uczymy ratować". W 2008 Fundacja zakupiła 80 sztuk specjalistycznych ultrasonografów jako wsparcie Narodowego Programu Wczesnej Diagnostyki Onkologicznej dla Dzieci. W 2010 podczas akcji „Stop Powodziom" zebrała 2,6 mln zł. Od 2019 w ramach Programu Diagnostyki Chorób Reumatycznych u Dzieci fundacja wyposażyła 14 ośrodków reumatologii dziecięcej w sprzęt diagnostyki obrazowej. W 2020 finansowała programy: Powszechnych Przesiewowych Badań Słuchu u Noworodków, Nieinwazyjnego Wspomagania Oddychania u Noworodków metodą Infant-Flow, Leczenia Dzieci i Kobiet Ciężarnych Pompami Insulinowymi, Leczenia i Zapobiegania Retinopatii Wcześniaków. W 2023 (31 finał pod hasłem „Żyj zdrowo w zdrowym świecie") zebrano 154,6 mln zł. Do 2023 WOŚP ogółem zebrała ponad 1,75 mld zł i kupiła 70 tys. urządzeń.

Źródła: Fundacja Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2022*, Warszawa 2023; Fundacja Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, *Roczne sprawozdanie merytoryczne z działalności organizacji pożytku publicznego za rok 2020*, Warszawa 2021; *Ile zebrała WOŚP*, https://politykazdrowotna.com/artykul/ile-zebrala-wosp/945708 [dostęp: 6.08.2023]; J. Owsiak, *Opowiedz swoją historię. 25 lat historii Wielkiej Orkiestry Świątecznej pomocy*, Warszawa 2016; Statut Fundacji Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy (tekst jednolity z 31 lipca 2018), https://static.wosp.org.pl/trunk/uploaded/sended/files/strony/fu

ndacja/wazne/statut_lipiec_2018.pdf [dostęp: 6.08. 2023].

[A. M.-S.]

WIERZCHLEJSKI ROMAN – ur. 5.08.1825 w Kraśnicach, zm. 29.12.1887 w Warszawie; prawnik, redaktor, pedagog. Absolwent prawa na Uniwersytecie w Petersburgu. Aktywny działacz środowiska studenckiego. Razem z Zygmuntem Sierakowskim i Wacławem Przybylskim organizował „czwartkowe" zebrania studenckie. Studia ukończył w 1849. Wyjechał do Berlina, gdzie kontynuował naukę. Wrócił w 1851, zamieszkał w Suwałkach. Podpisarz, następnie pisarz Sądu Pokoju Okręgu Dąbrowskiego, asesor Trybunału Cywilnego Guberni Augustowskiej. Od 1851 nauczyciel prawa w suwalskim gimnazjum. Autor korespondencji z Suwałk do warszawskich „Gazety Codziennej" i „Gazety Warszawskiej". Współorganizator koncertów i przedstawień teatralnych, z których dochód przeznaczany był na cele dobroczynne. Aktywny uczestnik ruchu patriotycznego. Uczestnik manifestacji z 11.06. 1861 przeciwko zakazowi noszenia strojów i oznak narodowych. W 1862 wyjechał do Warszawy, prowadził prace nad kodeksem karnym i procedurą karną. Prokurator Trybunału Cywilnego w Warszawie, pomocnik naczelnego prokuratora przy Sądzie Apelacyjnym. Profesor Szkoły Głównej w Warszawie od 1867. Redaktor „Gazety Sądowej Warszawskiej". Aktywny członek Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Należał do stowarzyszenia „Merkury" oraz Towarzystwa Osad Rolniczych. Brał udział w pracach kodyfikacyjnych towarzyszących zakładaniu organizacji filantropijnych. Współtwórca **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Organizował takie inicjatywy jak: Kasa Pomocy Nauczycieli Prywatnych, Kasa Pomocy Sług. Autor prac publikowanych na łamach „Biblioteki Warszawskiej", „Gazety Sądowej", „Ekonomisty" i „Kraju".

Źródła: *Biografie suwalskie*, cz. 1, red. M. Pawłowska, Suwałki 1993; J.M. Kamiński, *Mowy pogrzebowe,* Warszawa 1902; A. Kraushar, *Palestra warszawska*, Warszawa 1919; R. Łyczywek, *Historia adwokatury polskiej okresu zaborów*, „Palestra" 1971, nr 15; A. Matusiewicz, *Manifestacje patriotyczne w Suwałkach w 1861 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski" 2002, t. 2; *Suwalski Słownik Biograficzny*, t. 1, red. Z. Fałtynowicz, Suwałki 2021.

[A. H.]

WILCZYŃSKA STEFANIA – ur. 26.05.1886 w Warszawie, zm. 6.08.1942 w Treblince; pedagog, wychowawczyni. Studiowała nauki przyrodnicze i medyczne w Liège, a także nauki ścisłe na uniwersytecie w Genewie. W 1909 wróciła do Warszawy. Pracowała w przytułku dla dzieci żydowskich przy ulicy Franciszkańskiej. Została zatrudniona przez Stellę Eliasberg. Od 1911 rozpoczęła współpracę z **Januszem Korczakiem**. Wspólnie zastosowali nowoczesne metody pedagogiczne w opiece nad dziećmi. Inicjatorka wprowadzenia w **Domu Sierot** systemu dyżurów dla dzieci. Sprawowała obowiązki wychowawczyni i administratorki w Domu Sierot. Utrzymywała kontakt z byłymi wychowankami. W czasie I wojny światowej była samodzielną naczelną wychowawczynią. W 1917 założyła Kółko Pożytecznych Rozrywek. Od 1926 do 1933 współpracowniczka młodzieżowego pisma „Mały Przegląd". Czasowo pełniła obowiązki redaktora naczelnego w zastępstwie Janusza Korczaka. Na początku lat 30. wielokrotnie odwiedzała Palestynę. Podczas nieobecności Janusza Korczaka kierowała Domem Sierot. W 1937 rozpoczęła pracę w Poradni Pedagogicznej organizacji **CENTOS**. Wizytowała terenowe placówki opiekuńcze. W 1938 wyjechała do Palestyny z zamiarem pozostania tam na stałe. Zaczęła pracę pedagogiczną w kibucu Ejn Harod. W maju 1939 przyjechała do Warszawy. We wrześniu 1939 podczas obrony stolicy utworzyła punkt opatrunkowy w zaimprowizowanym schronie Domu Sierot. Wróciła do pracy w Domu Sierot. Nie zgodziła się na wyjazd do Palestyny. Pracowała wspólnie z Januszem Korczakiem nad utrzymaniem dwóch domów dziecka w getcie warszawskim. Pełniła funkcję wychowawczyni. Oferowała pomoc w Domu Schronienia przy ulicy Dzielnej. Uczestniczyła w kursach i wykładach organizowanych przez syjonistyczną młodzieżową organizację Dror. Współpracowała z młodzieżowymi grupami konspiracyjnymi. 6.08.1942 wraz z dziećmi i Januszem Korczakiem została skierowana na

Umschlagplatz. Zginęła wraz z wychowankami w komorze gazowej w Treblince.

Źródła: Z. Borzymińska, R. Żebrowski, *Wilczyńska Stefania* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 2, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003; M. Kicińska, *Pani Stefa*, Wołowiec 2015; I. Pyrzyk, *Stefania Wilczyńska – zarządzająca Domu Sierot i Bursy* [w:] *Janusz Korczak i Stefania Wilczyńska o dzieciństwie i starości*, red. I.J. Pyrzyk, Włocławek 2020; I.J. Pyrzyk, *Janusz Korczak i Stefania Wilczyńska – pedagogiczne małżeństwo?* [w:] *Aktualność pedagogii oraz pedagogiki Janusza Korczaka i Stefanii Wilczyńskiej*, red. I.J. Pyrzyk, Włocławek 2015; *Wilczyńska Stefania*, https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/5930-wilczynska-stefania [dostęp: 7.03.2024].

[B. P.]

WILEŃSKIE TOWARZYSTWO DOBROCZYNNOŚCI – instytucja dobroczynna powstała 7.04.1807 z inicjatywy bpa wileńskiego Jana Nepomucena Korwin Kossakowskiego i prof. Józefa Franka. Ofiarodawcami byli m.in. Adam Jerzy Czartoryski, Ludwik Pac, Franciszek Sapieha, Seweryn Rzewuski i Ludwik Plater. Celem towarzystwa było „wspieranie ubogich chrześcijan" poprzez otwieranie przytułków, ochronek, żłobków, domów pracy i ambulatoriów. Instytucja podzielona została na oddziały: ciągłej pomocy, czasowego wsparcia oraz ratowania chorych i ubogich. Oddział czasowego wsparcia zajmował się m.in. niesieniem pomocy sierotom, które lokowano w zakładach wychowawczych. Towarzystwo działało także na rzecz rozpowszechniania podstawowej wiedzy o higienie i zdrowej diecie. Propagowało akcję szczepień przeciwko ospie. W ramach działalności powołano Instytut Macierzyństwa (1809), który przyjmował brzemienne kobiety i roztaczał nad nimi opiekę podczas porodu i w połogu. Osierocone dzieci umieszczano w Domu Dobroczynności, którym kierowały siostry mariawitki. Przy ośrodku funkcjonowała także szkółka, w której uczono katechizmu, pisania, czytania. Dzieci uczęszczały na zajęcia z szycia, przędzenia oraz przygotowywały się do zawodów, które mogły w przyszłości wykonywać. Od 1817 dozór nad szkołą przejął Antoni Marcinowski, w 1819 placówkę przekształcono na pierwszą na Litwie szkołę wzajemnego uczenia. Do szkoły przyjmowano zarówno chłopców, jak i dziewczęta, nauka była bezpłatna. W 1820 przyjęto 279 uczniów. W latach 1847 i 1888 towarzystwo uchwalało nowe ustawy definiujące jego działalność. Do 1907 dysponowało nieruchomościami: dom przy ul. Św. Kazimierza, kamienica przy ul. Lidzkiej, dom przy ul. Łuskiej, dom przy ul. Tatarskiej, dom przy ul. Piramonckiej. Towarzystwo miało przepisane fundusze przeznaczone na popieranie oświaty wśród młodzieży oraz wsparcie uczniów ze szkół średnich. Zaprzestanie działalności instytucji nastąpiło po 1918, reaktywacja – w 1993.

Źródła: *Czynić dobro nie na pokaz*, http://www.tygodnik.lt/200848/bliska4.html [dostęp: 16.06.2023]; *Instrukcya dla opiekunów ubogich Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Wilno 1817; R. Jurkowski, *Wileńskie instytucje i towarzystwa dobroczynne w latach 1905–1907 w świetle doniesień „Kuriera Litewskiego" i „Dziennika Wileńskiego". Część druga*, „Przegląd Wschodnioeuropejski" 2016, nr 7/2; H. Markiewicz, *Działania charytatywne Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności wobec dorosłych w początkach XIX wieku*, „Seminare" 1995, nr 11; H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńcza na ziemiach polskich w XIX wieku na przykładzie Towarzystw Dobroczynności Wileńskiego i Warszawskiego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2016, t. 25; K. Rawicz, *Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności: w stuletnią rocznicę założenia*, Wilno 1907; *Statut Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności: założonego w roku 1807*, Wilno 1927; B. Urbanek, *Dobroczynność w Wilnie w latach reaktywowania polskiej samorządności (1919–1927)*, „Medycyna Nowożytna" 2020, t. 26; *Ustawy Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności*, Wilno 1817.

[A. H.]

WILEŃSKIE TOWARZYSTWO OPIEKI NAD DZIEĆMi – organizacja opiekuńcza założona w Wilnie w listopadzie 1901 z inicjatywy tamtejszych działaczy społecznych, na których czele stał Józef Montwiłł, jeden z dyrektorów Wileńskiego Banku Ziemskiego. Swoją działalnością objęło obszar Wilna i całej Wileńszczyzny, miało zajmować się zaopatrywaniem

ubogich dzieci w odzież, udzielaniem im posiłku i pomocy lekarskiej, umieszczaniem takich dzieci w zakładach szkolno-wychowawczych oraz u rzemieślników, zakładaniem tanich i bezpłatnych kuchni, kolonii letnich, lecznic, obroną dzieci będących ofiarami nadużyć, opieką nad dziećmi przestępczymi oraz kwestiami związanymi z umysłowym, moralnym i fizycznym rozwojem dzieci. We wsparcie dla towarzystwa zaangażował się Wileński Bank Ziemski. Od 1916 przy organizacji działała sekcja wychowawcza. W ramach działalności oświatowej w 1915 powstały Szkoła Rzemiosł, kształcąca kilkudziesięciu adeptów stolarstwa i ślusarstwa; następnie Szkoła Ludowa im. J. Montwiłła, w której w czasie wojny uczyło się ok. 200 uczniów w 7 oddziałach; Szkoła-Ochrona nr 2 przeznaczona dla 150 uczniów. W 1917 powstały Schronisko dla Sierot im. K. Zubowicza obliczone na 100 podopiecznych (w l. 1921–1922 przebywało w nim 150 dzieci), a następnie, we współpracy z Polskim Towarzystwem Pomocy Ofiarom Wojny, Pogotowie Ratunkowe dla Dzieci Chrześcijańskich, zajmujące się dziećmi opuszczonymi lub czasowo pozostającymi bez opieki. W tym samym roku powstał w Wilnie Żłobek Dzienny im. Maryi od Dzieciątka Jezus. Po zakończeniu I wojny światowej towarzystwo poszerzyło zakres aktywności o prowadzenie placówek opiekuńczo-wychowawczych. W 1927 powstało Gniazdo im. św. Teresy od Dzieciątka Jezus dla dzieci w wieku 3–7 lat, w którym przebywać mogło jednorazowo trzydziestu podopiecznych. W 1928 powstał Żłobek im. Maryi. Kolonie letnie towarzystwo organizowało w Konwaliszkach i Umiastowie. Towarzystwo działało do 1940.

Źródła: M.E. Brensztejn, *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914; A. Siedlaczek, *Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w latach 1901–1940*, Częstochowa 1998; *Statut Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi*, Wilno 1930; S. Walasek, *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w Wilnie (1900–1940)* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008.

[J. J.]

WINKIEL WALDEMAR – ur. 1.04.1926 w Woli Drzewieckiej, zm. 14.04.2022 w Warszawie. W latach 1946–1948 studiował na Wydziale Filologii Polskiej Uniwersytetu Łódzkiego oraz w latach 1948–1952 na Uniwersytecie Warszawskim. W 1945 został prezesem Koła **Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”** w Lipcach, następnie prezesem Sąsiedzkiego Związku „Wici” oraz członkiem Powiatowego Zarządu „Wici” w Skierniewicach. W latach 1946–1948 kierownik organizacyjny Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Łodzi. W latach 1949–1950 pełnił funkcję przewodniczącego Zarządu Wojewódzkiego Związku Młodzieży Polskiej w Rzeszowie. Od 1951 był redaktorem w wydawnictwie „Książki i Wiedzy”. Wiceprzewodniczący Zarządu Głównego ZMW (1958–1965). Redaktor tygodników ZMW „Wici” i „Zarzewie” (1957–1958), następnie redaktor naczelny „Tygodnika Kulturalnego” (1965). W latach 1958–1959 był wiceprzewodniczącym, a w 1967 przewodniczącym Rady Uniwersytetów Ludowych. Od 16.04.1961 do 16.04.1965 poseł na Sejm PRL III kadencji, członek Komisji Kultury i Sztuki oraz Komisji Oświaty i Nauki. W latach 1969–1972 podsekretarz stanu w Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. W 1971 pełnomocnik rządu do spraw m.in. wczasów dla dzieci i młodzieży. W latach 1972–1976 podsekretarz stanu w Ministerstwie Oświaty i Wychowania. Członek Prezydium Zarządu Głównego **Polskiego Czerwonego Krzyża** (1969–1979). W latach 1971–1976 prezes Szkolnego Związku Sportowego. W 1973 został prezesem Stowarzyszenia Przyjaciół Teatru. W latach 1976–1981 prezes Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** oraz społeczny redaktor naczelny organu prasowego TPD **„Przyjaciel Dziecka”**. Autor tekstów: *Uniwersytety ludowe w systemie oświaty i wychowania* (1977), *O dalszą aktywizację działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci* (1979). Publikował na łamach **„Przyjaciela Dziecka”,** podejmując tematykę m.in. sytuacji dzieci na wsi.

Źródła: Archiwum Zakładowe Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie, sygn. V A3, 4, Winkiel Waldemar; A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Struktury i ludzie*, cz. 1, Warszawa 2022; *Rys historyczny sportu szkolnego w Polsce*

oraz geneza powstania Wojewódzkiego Szkolnego Związku Sportowego w Rzeszowie, https://szs.rzeszow.pl/upload/pliki/historia/historia_szs_3.pdf [dostęp: 14.07.2023]; *Winkiel* Waldemar [w:] *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, Warszawa 1994; W. Winkiel, *Sytuacja dziecka na wsi*, „Przyjaciel Dziecka" 1982, nr 7; W. Winkiel, *Uniwersytety ludowe w systemie oświaty i wychowania* [w:] *Uniwersytety ludowe w Polsce i za granicą*, red. A. Bron-Wojciechowska, Warszawa 1977; *Winkiel Waldemar*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000006102&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp: 14.07.2023].

[M. N.]

WIOSKA DZIECIĘCA SOS W BIŁGORAJU – pierwsza w Polsce placówka oparta na doświadczeniach wiosek dziecięcych tworzonych w Austrii od 1949 przez Hermanna Gmeinera i upowszechnionych w kolejnych latach na całym świecie. Pierwszą, nieudaną ze względu na sprzeciw władz, próbę utworzenia wioski dziecięcej podjęło kierowane przez Czesława Śmigielskiego Koło Przyjaciół Dzieci Domu Dziecka w Kraśniku Fabrycznym, rozwiązane w 1965. W 1972 Śmigielski niezniechęcony niepowodzeniem utworzył Koło Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego w Lublinie, które zarejestrowano w 1973. W 1974 koło powołało do życia Komitet Honorowy Popierania Budowy Wiosek Dziecięcych SOS, którego celem było utworzenie tego typu placówki w Kraśniku. Jesienią 1974 członkowie komitetu wsparli przedstawioną przez władze oświatowe inicjatywę budowy Wioski Dziecięcej SOS w Biłgoraju. Jej założenia opracowano w latach 1977–1978. W 1983 do zamieszkania w wiosce zakwalifikowano 40 dzieci, dla których wcześniej zorganizowano w Szklarskiej Porębie kolonie letnie, w trakcie których dzieci spotkały się z przyszłymi matkami. W wyniku przeprowadzonego postępowania kwalifikacyjnego utworzono 9 rodzin liczących 3–5 dzieci, które zamieszkały w wiosce. Została ona otwarta 31.05.1984 jako 211 Wioska Dziecięca SOS Kinderdorf International oparta na koncepcji Hermanna Gmeinera. W 1986 mieszkało w niej 15 rodzin, w których opiekę znalazło 98 dzieci w wieku od 1,5 do 15,5 roku. W 1992 wioska została przekazana **Stowarzyszeniu SOS Wioski Dziecięce w Polsce**. W 2016 w Wiosce w Biłgoraju znajdowało się 9 rodzin wychowujących 58 dzieci. W 2001 placówka wspólnie z miejscowymi szkołami i organizacjami zaczęła organizować Spartakiadę Sportowo-Integracyjną uczniów szkół w Biłgoraju „Wygrajmy razem".

Źródła: W. Kowalski, *Wioski Dziecięce SOS – idea i zmiany*, Lublin 1918; J. Kuźma, *Wioski Dziecięce SOS jako środowiskowo-rodzinna forma opieki i wychowania dzieci osieroconych i opuszczonych* [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*, red. J. Kuźma, Kraków 2007; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978.

[J. J.]

WIOSKI DZIECIĘCE SOS – placówki opieki zastępczej nad dziećmi tworzone w oparciu o koncepcję Hermanna Gmeinera zakładającą zapewnienie dziecku opieki ze strony matki zastępczej przy utrzymaniu zasady nierozdzielania rodzeństwa oraz zamieszkiwania dziecka z matką zastępczą i rodzeństwem w jednym domku położonym w wiosce dziecięcej, utrzymującej ścisłe kontakty z otaczającym ją środowiskiem społecznym. Pierwsza wioska powstała w 1949 w Austrii, następne zakładano w kolejnych latach w wielu krajach. W 1960 powstało Europejskie Stowarzyszenie Wiosek Dziecięcych SOS, w 1964 przekształcone w Międzynarodowe Stowarzyszenie Wiosek Dziecięcych SOS Kinderdorf International. Pierwszą nieudaną próbę utworzenia Wioski Dziecięcej SOS w Polsce podjął w 1960 Komitet Koła Przyjaciół Dzieci Domu Dziecka w Kraśniku Fabrycznym. Ostatecznie pierwsza wioska w Polsce powstała w 1984 w Biłgoraju, z inicjatywą wyszło 10 lat wcześniej Koło Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego w Lublinie. Wioska Dziecięca SOS w Kraśniku rozpoczęła działalność dopiero w 1992. Kolejne powstały w Siedlcach (2000) oraz Karlinie (2005). Organem prowadzącym wioski dziecięce w Polsce jest od 1991 **Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce**, będące częścią organizacji międzynarodowej SOS Children`s Village. W 2016 w polskich wioskach dziecięcych przebywało

łącznie 45 rodzin (w 2021 było ich 40) oraz 242 dzieci. Obok nich z programów związanych z funkcjonowaniem Wiosek Dziecięcych SOS korzystało corocznie kilkaset rodzin wspieranych w ramach Programu SOS Rodzinie. Wioska Dziecięca SOS w Biłgoraju łącznie wspierała w 2021 392 dzieci i młodzieży, z pomocy placówki w Karlinie korzystało 399 podopiecznych, w Kraśniku beneficjentów było 213, zaś w Siedlcach opiekę znalazło 462 dzieci i młodzieży. W 2021 usamodzielnić udało się 151 rodzinom korzystającym ze wsparcia tych placówek.

Źródła: W. Kowalski, *Wioski Dziecięce SOS – idea i zmiany*, Lublin 1918; J. Kuźma, *Wioski Dziecięce SOS jako środowiskowo-rodzinna forma opieki i wychowania dzieci osieroconych i opuszczonych* [w:] *Opieka i wychowanie dzieci sierocych w Polsce*, red. J. Kuźma, Kraków 2007; SOS Wioski Dziecięce, *Raport roczny 2021,* https://wioskisos.org/wp-content/uploads/2022/03/raport-roczny-2021.pdf [dostęp: 10.04.2023]; A. Stelmachowski, *Kontynuacja idei pedagogicznych Kazimierza Jeżewskiego w działalności opiekuńczo-wychowawczej* [w:] *Pedagog czynu – Kazimierz Jeżewski*, red. B. Cichy, Warszawa 1978.

[J. J.]

WIOSKI SIEROCE – forma opieki stałej nad dziećmi powstała z inicjatywy **Kazimierza Jeżewskiego** (1877–1948), który zainspirowany doświadczeniami szwajcarskimi w 1908 założył **Towarzystwo Gniazd Sierocych**. Początkowo działało ono na terenie Galicji (od 1911 w Warszawie). Pod jego egidą, a z fundacji Karoliny Lubomirskiej, w Stanisławczyku pod Przemyślem powołano pierwsze gniazdo sieroce (1909). Po I wojnie światowej powstała koncepcja wioski sierocej (zgrupowanie gniazd sierocych zbudowane w oparciu o wyspecjalizowane i powiązane ze sobą gospodarstwa rolne). Realizująca ideę samorządności wioska miała pełnić też funkcje edukacyjne i stać się elementem wzorcowej organizacji oddziałującej na środowisko lokalne. Po odzyskaniu niepodległości K. Jeżewski zainicjował projekt stworzenia wiosek dla sierot powojennych i nadania im nazwy wiosek kościuszkowskich. Podstawy prawne akcji nadano ustawą 23.03.1929 i utworzono fundację państwową „Wieś Kościuszkowska". W tym czasie K. Jeżewski doprowadził do powstania **Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich** (1925) jako związku organizacji społecznych, komunalnych i państwowych, któremu wydzierżawiono majątek ziemski w Rogoźnie-Zamku. Część tego majątku przeznaczono na cel wioski kościuszkowskiej. Problemy finansowe nie pozwoliły na realizację planowanych 10 gniazd – powstało 5. Inicjatywa przetrwała wojnę, a po jej zakończeniu kontynuowano działalność w nieruchomościach ziemskich przyznanych przez państwo. Na początku 1946 w związku z dwusetną rocznicą urodzin T. Kościuszki zaczęto tworzyć wioski w Wielkopolsce, pod Gdańskiem i na Mazurach. W 1949 władze komunistyczne zlikwidowały inicjatywę, rozwiązując Towarzystwo Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich. Wioski sieroce przyczyniły się do upowszechnienia **rodzinnych domów dziecka**. Kontynuatorem myśli stało się **Koło Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego** powstałe z inicjatywy współpracowników i wychowanków (1957). Utworzono wówczas placówki: Dowlaszów w Szczecinie i Zapartów w Świdwinie.

Źródła: K. Jeżewski, *Wioski sieroce jako żywe pomniki ku uczczeniu 200-lecia urodzin ojca ludu polskiego Tadeusza Kościuszki*, Warszawa 1946; C. Kępski, *Dziecko sieroce i opieka nad nim w Polsce w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; J. Lachowicz, *Krótka charakterystyka poglądów i działalności Kazimierza Jeżewskiego*, Toruń 1976; B. Passini, *Sto lat rodzinnych domów dziecka*, „Przyjaciel Dziecka" 2008, nr 1–6; *Program wychowania Towarzystwa Gniazd Sierocych na tle ogólnej działalności T.G.Ś. za czas pierwszych dziesięciu lat pracy*, Warszawa 1918; J. Szymaniak, *Koncepcja wiosek dziecięcych – w poszukiwaniu domu pełnego ciepła i miłości. Wskazania pedagogiki egzystencjalnej*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2020, t. 17; Ustawa z dnia 23 marca 1929 r. o utworzeniu państwowej fundacji pod nazwą „Wieś Kościuszkowska", DzU 1929, nr 24, poz. 248.

[K. Ch.]

WOJEWÓDZKI KOMITET POMOCY DZIECIOM I MŁODZIEŻY W POZNANIU – organizacja opiekuńcza działająca w latach 1938–1939

z siedzibą w Poznaniu, obejmująca swym zasięgiem całe województwo poznańskie. Celem komitetu była pomoc materialna i moralna dzieciom i młodzieży do 21 roku życia. Organizacja współpracowała z władzami państwowymi i samorządowymi, podmiotami publicznymi w akcjach pomocy dzieciom i młodzieży. Uruchomiono żłobki, ochronki, świetlice, półkolonie, kolonie, poradnie wychowawcze i zawodowe. Komitet prowadził akcje opiekuńczo-wychowawcze kierowane do dzieci zaniedbanych wychowywanych w rodzinach własnych i obcych. Organizował dożywianie dzieci i młodzieży w przedszkolach, szkołach, w środowisku rodzinnym i innych instytucjach. Zapewniał niepełnoletnim obuwie, bieliznę, pomoce dydaktyczne. Przeprowadzał akcje propagandowe w mediach, a także odczyty czy wystawy. Komitet gromadził informacje, rozsyłając ankiety w celu określenia rodzaju potrzebnej pomocy dla niepełnoletnich na terenie województwa poznańskiego. Organizacja utrzymywała się głównie z subwencji państwowych, samorządowych, z publicznych zbiórek, imprez, darowizn, odsetek i dochodów od kapitału oraz majątku nieruchomego. W skład organizacji wchodziły: instytucje, organizacje publiczne, prywatne, reprezentanci władz państwowych, samorządowych i duchowieństwa oraz osoby kooptowane spośród wybitniejszych działaczy społecznych. W organizacji działały sekcje: studiów i propagandy, pomocy materialnej, higieniczno-lekarska, kulturalno-oświatowa, przysposobienia gospodarczego. Władzami komitetu były organy: zjazd delegatów, wydział wykonawczy i komisja rewizyjna. W miastach i powiatach powołano powiatowe oraz miejskie komitety pomocy dzieciom i młodzieży, które funkcjonowały jako oddziały komitetu wojewódzkiego. Organizacja zakończyła działalność w 1939.

Źródła: Archiwum Państwowe w Poznaniu, Urząd Wojewódzki Poznański, sygn. 1159, *Wojewódzki Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Poznaniu*, k. 1–30; *Statut Wojewódzkiego Komitetu Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Poznaniu (stowarzyszenie zarejestrowane)*, Poznań 1938; R. Suchenek, *Współdziałania instytucji społecznych na rzecz bezpieczeństwa dzieci ulicy na przykładzie województwa poznańskiego w latach 1918–1939 i w początkach XXI wieku (rys porównawczy)* [w:] *Dróg wspierających wszechstronny rozwój osób z niepełnosprawnością*, red. B. Szczupał, A. Giryński, G. Szumwski, Warszawa 2015.

[B. P.]

WOJEWÓDZKI ZAKŁAD WYCHOWAWCZY W ANTONIEWIE – instytucja wychowawczo-opiekuńcza założona w 1914. Zakład powstał na ziemiach kupionych przez Stanisława Buchowskiego. Początkowo był kierowany przez niemieckich dyrektorów. W pionierskim okresie działalności przyjmowano niewielką liczbę dzieci i młodzieży. Kadra pedagogiczna nie była odpowiednio wykształcona. 3.08.1922 zakład został wydzierżawiony przez Towarzystwo św. Franciszka Salezego. Wprowadzono tzw. kursy dokształcające w pracowniach zawodowych i rzemieślniczych. Uruchomiono pracownię: szewską, krawiecką, stolarsko-kołodziejską, ślusarsko-kowalską. Powstały też oddziały rolniczy, ogrodniczy, leśny. 1.07.1926 placówka została przejęta przez samorząd wojewódzki. W 1928 dyrektorem został Roman Laurentowski. Unowocześniono kształcenie zawodowe. Zwiększyła się liczba podopiecznych. Uruchomiono pracownie: obuwniczą, rymarską, krawiecką. W nowo oddanym budynku umieszczono warsztaty: kołodziejski i kowalski. Warsztat stolarski został wyposażony w innowacyjne urządzenia i mechanizmy do obróbki drewna. W 1935 dla młodzieży zbudowano nowe boisko sportowe i strzelnicę. W 1939 w ośrodku przebywało ok. 200 osób. W czasie II wojny światowej w budynkach zakładu umieszczono obóz jeniecki. W lipcu 1945 rozpoczęto ponownie działalność. Ośrodek przyjął sieroty wojenne i chłopców moralnie zaniedbanych. W 1948 placówka przeszła reorganizację. Została przeznaczona dla dzieci, które nie ukończyły 14 roku życia. Od roku szkolnego 1951/1952 zakład został pierwszą w kraju placówką dla młodzieży niedostosowanej społecznej oraz opóźnionej w rozwoju umysłowym. Funkcjonował jako Państwowa Szkoła Podstawowa Specjalna w Antoniewie. Utworzone zostały oddziały dla uczniów opóźnionych w rozwoju umysłowym. 31.05. 1972 otrzymała imię Janusza Korczaka. W 1994 dokonano reorganizacji szkoły, która rozpo-

częła diagnozowanie chłopców i dziewcząt. 1.09.1994 utworzono grupę internatową dla dziewcząt.

Źródła: *Historia*, https://web.archive.org/web/20110911231828/http://www.antoniewo.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=21 [dostęp: 3.05.2023]; *Historia*, https://mowantoniewo.naszaplacowka.pl/o-nas/historia [dostęp: 3.05.2023]; G. Patro, *Materiały do dziejów powiatu wągrowieckiego*, cz. 2, Wągrowiec 2002; G. Patro, *Miasto i gmina Skoki*, Wągrowiec-Skoki 2001.

[B. P.]

WOJEWÓDZKI ZAKŁAD WYCHOWAWCZY W CEREKWICY – instytucja wychowawczo-opiekuńcza założona w 1892, przekształcona w 1919 w Wojewódzki Zakład Wychowawczy dla Chłopców. Jednym z założycieli był Stanisław Krzewiński. Placówka należała do Zakładu Publicznego Poznańskiego Wojewódzkiego Związku Komunalnego. W skład zakładu wchodził dwór oraz budynki gospodarcze. Łącznie placówka posiadała 44 ha. W dwudziestoleciu międzywojennym przyjmowano dzieci powyżej 7 lat z zagrożeniami w zakresie rozwoju fizycznego, moralnego oraz umysłowego. Dzieci mogły przebywać w zakładzie do osiągnięcia pełnoletniości. Podopieczni mieszkali w pałacu oraz w budynku szkolnym. Część jego pomieszczeń stanowił internat. Co roku w obiektach zakładu przebywało ok. 200 osób w wieku do 7 do 21 lat. Nauka odbywała się w dwuklasowej Publicznej Szkole Powszechnej. Po ukończeniu szkoły istniała możliwość kształcenia w specjalnej szkole dokształcającej zawodowej – ogrodniczej. We wrześniu 1939 niemiecki okupant wywiózł mieszkańców zakładu do obozu pracy w Kiekrzu koło Poznania. W placówce powstał obóz dla internowanych rodzin ziemiańskich z Jarocina. 8.12.1939 nieruchomości przejął Hitlerjugend. Po zakończeniu II wojny światowej wznowiono działalność instytucji. W 1948 utworzono Zakład Wychowawczy dla Dziewcząt, w 1968 przekształcony w zakład poprawy dla dziewcząt od 14 do 21 roku życia. Podlegał Ministerstwu Sprawiedliwości. Co roku przebywało w nim ok. 90 dziewcząt. W 1987 powołano Państwowy Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy dla dziewcząt od 14 do 18 roku życia. W 2018 dokonano zmiany nazwy na Wielkopolski Samorządowy Zespół Placówek Terapeutyczno-Wychowawczych.

Źródła: *Cerekwica Nowa*, https://www.galeriawielkopolska.info/cerekwica-nowa/ [dostęp: 3.05.2023]; *Cerekwica Nowa*, https://www.polskiezabytki.pl/m/obiekt/6227/Cerekwica_Nowa/ [dostęp: 3.05.2023]; *Historia Ośrodka*, https://cerekwica-mow.pl/historia/ [dostęp: 3.05.2023]; W. Sieciński, *Ewolucja administracji powiatu jarocińskiego w latach 1887–2012*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego – Studia Administracyjne" 2013, nr 816.

[B. P.]

WOJEWÓDZKI ZAKŁAD WYCHOWAWCZY W SZUBINIE – zakład dla nieletnich oficjalnie otwarty 3.08.1888, posiadający status placówki więziennej. Przyjmowano do niego chłopców w wieku 10–12 lat wyznania katolickiego. Przeznaczony był dla ok. 150 chłopców. Obiekt składał się z sypialni, 4 cel więziennych oraz budynków mieszkalnych dla personelu z oddzielnym budynkiem dla dyrektora. Ponadto zakład posiadał kaplicę i obiekty gospodarcze: chlew, stodołę, stajnie, warsztat kowalski i kołodziejski. Gmach rozbudowywano w latach 1888–1898. Nauka odbywała się w języku niemieckim. Po 1900 zakład przekształcono w Prowincjonalny Zakład Wychowawczy. Umieszczano w nim młodocianych przestępców zamiast kierować ich do więzienia. Celem było zapobieganie dalszej demoralizacji młodych ludzi. W latach 1914–1918 w zakładzie zorganizowano szpital polowy. Po 1918 placówka została ponownie otwarta, nosiła nazwę Krajowego Zakładu Wychowawczego. Działała według nowoczesnych metod resocjalizacji, które rekomendowały np. utworzenie w placówce chóru, orkiestry oraz zespołu teatralnego. W 1928 powstały Hufiec Wyszkolenia Wojskowego, klub piłki nożnej KS Polonia, a także drużyna harcerska. W 1929 utworzono ochotniczą drużynę straży pożarnej. Wychowankowie mogli także korzystać z biblioteki. W latach 1934–1935 utworzono warsztaty dla praktykantów, by podopieczni mogli odbywać szkolenia zawodowe. Celem było kształcenie młodzieży na kowali, stolarzy,

kołodziejów, szewców, krawców, drukarzy, piekarzy, szewców lub introligatorów. W latach 1934–1939 wychowankowie wydawali „Naszą Gazetkę". Powołano także oddział Ligi Obrony Powietrznej Kraju oraz utworzono szkołę zawodową ze specjalizacją w dziedzinie rolnictwa i ogrodnictwa. W okresie międzywojennym placówka liczyło ok. 230 uczniów. Zakład w Szubinie w okresie okupacji niemieckiej przekształcono na Obóz Pracy Przymusowej, następnie dla jeńców wojennych. Po 1945 zakład wznowił działalność jako placówka poprawcza. W 2022 przekształcony w Okręgowy Ośrodek Wychowawczy.

Źródła: M. Boguszyński, *W kręgu Eskulapa*, Bydgoszcz 2014; K. Czechowska, *Spacer z historią w tle*, Szubin 2015; *Poprawczak w Szubinie został przekształcony w Okręgowy Ośrodek Wychowawczy*, https://naklo.fm/poprawczak-w-szubinie-zostal-przeksztalcony-na-okregowy-osrodek-wychowawczy/ [dostęp: 9.08.2023]; *Potomkowie amerykańskich jeńców w b. niemieckim Oflagu 64 w Szubinie*, https://dzieje.pl/aktualnosci/potomkowie-amerykanskich-jencow-w-b-niemieckim-oflagu-64-w-szubinie [dostęp: 9.08.2023]; *Przedwojenna historia Zakładu Wychowawczego dla Młodzieży Męskiej w Szubinie 1888–1939, https://szubinpowcamps.org/component/content*/article/37-przedwojenna-historia?layout=edit&Itemid=167 [dostęp: 9.08.2023]; *Wizytacja KMPT w Okręgowym Ośrodku Wychowawczym w Szubinie*, https://bip.brpo.gov.pl/pl/kmpt/wizytacja-kmpt-w-okregowym-osrodku-wychowawczym-w-szubinie [dostęp: 9.08.2023].

[A. H.]

WOJEWÓDZKIE KOMISJE DO SPRAW KOLONII LETNICH DZIECI I MŁODZIEŻY – element struktury systemu organizacji i nadzoru kolonii letnich w II Rzeczypospolitej. System opierał się na rozporządzeniu Ministra Zdrowia Publicznego z 22.02.1922 wydanym w porozumieniu z Ministrem Pracy i Opieki Społecznej oraz Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołującym do życia **Radę do Spraw Kolonii Letnich**. Komisje wojewódzkie składały się z 7 członków: naczelnika wydziału zdrowia urzędu wojewódzkiego (pełnił funkcję przewodniczącego), delegata MPiOS (z-ca przewodniczącego), delegata MWRiOP oraz przedstawicieli lokalnych organizacji samorządowych i społecznych, które realizowały kolonie letnie. Skład komisji wojewódzkiej wyznaczał wojewoda (poza delegatami MPiOS i MWRiOP). Kadencja trwała 3 lata. Za pracę w komisji członkowie nie pobierali wynagrodzenia. Komisje wojewódzkie realizowały wytyczne Rady do Spraw Kolonii Letnich. Do zadań komisji wojewódzkich należały: współdziałanie w organizacji kolonii (m.in. typowanie odpowiednich terenów i miejscowości do organizowania kolonii), nadzór nad ich prawidłową działalnością, propagowanie idei kolonii, rozdysponowywanie środków wspierających inicjatywy oraz ich racjonalne rozplanowanie. Komisje zajmowały się koloniami wypoczynkowymi, półkoloniami i koloniami leczniczymi. Na te ostatnie ustawodawca zwracał szczególną uwagę, polecając je „otoczyć szczególną opieką". Komisje wojewódzkie, choć w mniejszym zakresie, podejmowały się organizacji wypoczynku zimowego. Inicjatywy te nie rozwinęły się znacząco ze względu na wysokie koszty ich realizacji.

Źródła: *Higjena szkolna: podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. S. Kopczyński, Warszawa 1933; *Kolonie i półkolonie dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1938; E. Kula, *Wprowadzenie do badań nad dziejami kolonii dziecięcych na Kielecczyźnie w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Pedagogiczne" 1994, nr 9; L. Linowski, *Dzieci na koloniach w województwie pomorskim w okresie Drugiej Rzeczypospolitej (w świetle materiałów archiwalnych)*, „Przegląd Pedagogiczny" 2021, nr 1; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 15 maja 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie rady i komisyj do praw kolonij letnich, DzU M.W. R. i O. P. 1930, nr 142; Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dn. 22 lutego 1922 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministrem Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie utworzenia Rady Tymczasowej i Komisji do Spraw Kolonii Letnich, „Monitor Polski" 1922, nr 74, poz. 37; S.B. Sobieraj, *Działalność Ministerstwa Opieki Społecznej na rzecz dzieci i młodzieży w okresie II Rzeczypospolitej*, Kielce 2019 (praca doktorska).

[K. Ch.]

WOJEWÓDZKIE KOMITETY OPIEKI NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ – powołane przez **Ministerstwo Opieki Społecznej** w 1936 w celu koordynacji i nadzoru realizowanej działalności opiekuńczej na rzecz dzieci i młodzieży przez różne instytucje o charakterze publicznym i społecznym. Ich zadaniem była przede wszystkim pomoc dzieciom i młodzieży, ale również upowszechnianie zainteresowania zagadnieniem opieki nad dziećmi i młodzieżą oraz propagowanie zasad wsparcia preferowanych przez Ministerstwo Opieki Społecznej. Instytucje miały status stowarzyszeń (rejestrowanych przez urzędy wojewódzkie). W ich skład wchodziły powiatowe i miejskie komitety pomocy dzieciom i młodzieży (posiadały status stowarzyszeń i autonomię) koordynujące działalność lokalnych organizacji pomocy. Początkowo koegzystowały z instytucjami realizującymi pomoc w ramach akcji zimowej. W 1936/37 przeprowadzały akcję **Pomocy Zimowej** dla dzieci w całości na terenie Warszawy, woj. kieleckiego, lubelskiego, nowogródzkiego, tarnopolskiego oraz częściowo poleskiego, wołyńskiego, krakowskiego i lwowskiego (1936–1937). Na terenie województwa poznańskiego Wojewódzki Komitet Pomocy Dzieciom wchłonięty został przez Obywatelski Komitet do Walki z Bezrobociem (1936–1937). W 1937–1938 komitety przejęły w całości zadania wykonawcze Pomocy Zimowej dzieciom (dożywianie) finansowanej przez Komitet Pomocy Zimowej. Akcja realizowana przez komitety wojewódzkie objęła w 1935/36 – 364 tys. dzieci, w 1936/37 – 655 tys., w 1937/38 – 830 tys. (stan na dzień 31.03). Realizowano też akcję odzieżową. Prowadzono ją na szczeblu lokalnym (miejskim i powiatowym) za pośrednictwem lokalnych organizacji, wspierając finansowo. Akcja ta miała różnorodny zakres uwarunkowany lokalnymi potrzebami. Nadto prowadzono akcje: kulturalno-oświatową (prowadzenie świetlic, ognisk przyszkolnych, rozdawnictwo książek), higieniczną (organizacja pomocy lekarskiej, dostarczanie lekarstw, środków dezynfekcyjnych), a także letnią (przejętą po likwidacji komisji do spraw kolonii letnich).

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy" 1937, t. 6; *Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Komitetu Pomocy Dzieciom i Młodzieży za czas od 1 września 1937 do 31 sierpnia 1938 r.*, Lwów 1938; *Stołeczny Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży. Sprawozdanie z Działalności za czas od 1 września 1936 r. do 31 marca 1937 r. od 1 kwietnia do 31 sierpnia 1937 r.*, Warszawa 1937.

[K. Ch.]

WOLNA WSZECHNICA POLSKA – największa w okresie międzywojennym obok Wyższej Szkoły Handlowej (późniejszej Szkoły Głównej Handlowej) prywatna uczelnia w Polsce, wywodząca się z powstałego w 1905 w Warszawie Towarzystwa Kursów Naukowych, zasłużona w kształceniu kadr opiekuńczych i pedagogicznych. W 1915 w ramach Wydziału Humanistycznego Towarzystwa Kursów Naukowych powstał Instytut Pedagogiczny, w 1916 Wydział Fizyczno-Matematyczny, później kolejne. Od 1916 TKN przekształcało się w Wolną Wszechnicę Polską, co ostatecznie nastąpiło w 1919. W ramach Wszechnicy długo ubiegającej się o uzyskanie pełnych praw akademickich działał pierwszy w kraju Wydział Pedagogiczny, który miał być zarówno miejscem kształcenia kadr pedagogicznych, jak i ośrodkiem prowadzącym badania teoretyczne w zakresie nauk pedagogicznych. W obrębie pierwszego z zadań uczelnia była nastawiona na przygotowanie nauczycieli-wychowawców odpowiadających potrzebom współczesnej szkoły, a naukę podejmowali w niej zarówno ludzie młodzi, jak i już czynni nauczyciele podnoszący swe kwalifikacje. Od 1922 kształcenie specjalistyczne studentów Wydziału Pedagogicznego odbywało się na odpowiednich wydziałach (humanistycznym i matematyczno-przyrodniczym). Na wydziale prowadzono również badania naukowe poświęcone kwestiom dydaktycznym (praca uczniów w szkole i domu, badanie przyczyn sukcesów i niepowodzeń szkolnych), wychowawczym oraz nauczycielskim (analiza form kształcenia i dokształcania, badanie metod nauczania). W ramach wydziału funkcjonowały Sekcja Pedagogiczna oraz utworzone w 1925 **Studium Pracy**

Społeczno-Oświatowej. Na jego czele stanęła **Helena Radlińska**, a jego celem były badania związane z **pedagogiką społeczną** traktującą wychowanie jako integralny proces obejmujący całe życie człowieka. W latach 20. liczba słuchaczy Wydziału Pedagogicznego wahała się od kilkudziesięciu do ponad stu rocznie (łącznie w uczelni studiowało wtedy kilkaset osób rocznie). Po II wojnie światowej na zrębach łódzkiej filii Wolnej Wszechnicy Polskiej powstał Uniwersytet Łódzki.

Źródła: *Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych 1906–1916*, red. S. Orłowski, Warszawa 1917; H. Leśniewska, *Dokształcanie wychowawców zakładów opiekuńczych*, z przedmową Heleny Radlińskiej, Warszawa 1937; Z. Skubała-Tokarska, *Społeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; *Sprawozdanie z działalności Wolnej Wszechnicy Polskiej w latach 1916/17–1918/19*, Warszawa 1919.

[J. J.]

WOŁCZYK JERZY – ur. w 1927 w Tomaszowie Mazowieckim, zm. 20.03.1978 w Warszawie; pedagog społeczny, nauczyciel. Studiował pedagogikę na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie uzyskał doktorat (1963) i habilitację (1969), wykładowca w Zakładzie Pedagogiki Społecznej UW. Dyrektor Państwowego Wydawnictwa Naukowego (1968–1971). Przewodniczący Zarządu Głównego **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** (1972–1974). Dyrektor Instytutu Badań Pedagogicznych w Warszawie (1974–1976). Pierwszy zastępca ministra oświaty i wychowania (1976–1977). Przyczynił się do wprowadzenia **pedagogiki opiekuńczej** jako odrębnego przedmiotu nauczania na uczelniach pedagogicznych (1973). Uczestniczył w powstaniu Zespołu Pedagogiki Opiekuńczej przy Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk (1974), mającego za zadanie m.in. współpracę z zagranicznymi ośrodkami pedagogicznymi, prowadzenie działalności wydawniczej oraz badań w zakresie pedagogiki opiekuńczej. Kierował pracami badawczymi dotyczącymi problemu modernizacji systemu socjalno-opiekuńczego (1976–1980). Uważał, że przedmiotem pedagogiki opiekuńczej jest wspomaganie rozwoju dzieci, młodzieży, dorosłych i osób starszych. Inicjator **warszawskiego eksperymentu pedagogicznego**. W ramach tej akcji oświatowej niepracująca i niekontynuująca nauki młodzież w wieku 15–18 lat miała być kierowana obowiązkowo do zasadniczych szkół zawodowych, następnie do zakładów pracy. Realizację eksperymentu rozpoczęto w 1966 w Warszawie i rozpowszechniono na cały kraj. Autor m.in. publikacji: *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w wielkich miastach* (1969); *Edukacja dla rozwoju. Niektóre problemy polityki oświatowej* (1973), *Elementy polityki oświatowej* (1974), *Zbiorcza szkoła gminna* (1974). Współredaktor publikacji: *Pedagogika i potrzeby społeczne* (1974), *Szkoła otwarta – rzeczywistość i perspektywy* (1976).

Źródła: Z. Baran, *Wołczyk Jerzy Romuald* [w:] *Słownik pedagogów polskich i polskiej myśli pedagogicznej XIX i XX wieku*, red. M.J. Żmichrowska, M. Pluskota, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne", t. 35, Wałbrzych 2015; L. Bielas, *O Jerzym Wołczyku – wspomnienie*, „Nowa Szkoła" 1978, nr 7–8; H. Gąsior, T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski wg stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991; *Jerzy Wołczyk*, „Wychowanie Techniczne w Szkole" 1978, nr 4; T. Pilich, *Prof. Jerzy Wołczyk (1927–1978)*, „Kwartalnik Pedagogiczny" 1978, nr 3; *Prof. dr hab. Jerzy Wołczyk (1927–1978)*, „Polonistyka" 1978, nr 3; *Prof. dr hab. Jerzy Wołczyk (1927–1977)*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1978, nr 5; M. Śnieżyński, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza szkoły i osiedla w świetle literatury* [w:] *Pedagogika społeczna u schyłku XX wieku*, red. A. Radziewicz-Winnicki, Katowice 1992; *Wołczyk Jerzy* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.

[M. N.]

WOYTOWICZ-GRABIŃSKA WANDA – ur. 6.06. 1902 w Radomiu, zm. 15.06.1980 w Albion; prawnik, specjalistka w zakresie praw osób małoletnich i ochrony praw kobiet. Popularyzatorka badań nad zagadnieniem przestępczości nieletnich. Studiowała na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Pierwsza kobieta sędzia w Sądzie dla Nieletnich w Warszawie

(1929–1932). Przyczyniła się do utworzenia Towarzystwa Opieki Specjalnej nad Dziećmi przy Sądzie dla Nieletnich w Warszawie, mającego sprawować opiekę materialną i moralną nad nieletnimi m.in. przez organizację kolonii letnich. Współpracowała z **Towarzystwem Opieki nad Więźniami „Patronat" w Warszawie**. Delegat rządu w Komisji Spraw Społecznych Ligi Narodów (od 1930). Zaangażowana w stworzenie *Zbioru reguł dla sądów do spraw nieletnich, zakładów wychowawczych i organów pomocniczych*, ogłoszonego przez Komisję Spraw Społecznych Ligi Narodów (1937). Radca w **Ministerstwie Opieki Społecznej** (od 1932). Wchodziła w skład delegacji Rządu Polskiego na Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem w Paryżu (1933). Dążyła do poprawy warunków skazanych wyrokiem sądu dziewcząt. Postulowała tworzenie domów poprawczych dla przestępczyń, bez konieczności pobytu w więzieniu dla dorosłych. Należała m.in. do Międzynarodowego Stowarzyszenia Sędziów dla Nieletnich, pełniąc funkcję generalnego sekretarza. Inicjatorka i działaczka akcji upowszechniania tematyki sądownictwa dla nieletnich. Na posiedzeniu Sejmowej Komisji Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej referowała projekt ustawy o zwalczaniu nierządu (1938). Autorka licznych prac poświęconych opiece społecznej nad dziećmi. Uczestniczka prac Komisji Sądownictwa i Opieki nad Dziećmi oraz Młodzieży Ligi Narodów.

Źródła: J. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą* [w:] *Encyklopedia wychowania*, red. S. Łempicki, t. 3, Warszawa 1933–1939; J. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Środki wychowania poprawczego* [w:] *Encyklopedia wychowania*, red. S. Łempicki, t. 3, Warszawa 1933–1939; W. Grabińska, *Projekt ustawy o sądach dla nieletnich. Z cyklu „W obronie dziecka"*, „Kobieta Współczesna" 1928, nr 16; W. Kamińska, K. Pędowski, *Sądy dla Nieletnich w II Rzeczypospolitej*, „Palestra" 1991, nr 10; Z. Miszewska, *Kobieta sędzią. Wywiad z panią Wandą Grabińską*, „Bluszcz" 1929, nr 16; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Opieka Specjalna nad Dziećmi przy Sądzie dla Nieletnich w Warszawie za rok 1932/1933*, Warszawa 1933; W.W., *Międzynarodowy Kongres Opieki nad Dzieckiem w Paryżu*, „Praca i Opieka Społeczna" 1933, nr 3; *Wanda G. Grabińska*, „Chicago Tribune Newspaper", June 15, 1980; *Walka z nierządem i chorobami wenerycznymi*, Warszawa 1938.

[M. N.]

WROCZYŃSKI RYSZARD – ur. 29.03.1909 w Białymstoku, zm. 23.08.1987 w Warszawie; pedagog, jeden z autorów teorii **pedagogiki opiekuńczej**. Współtwórca nurtu polskiej szkoły **pedagogiki społecznej**. Kontynuator koncepcji szkoły **Heleny Radlińskiej**. W obrębie jego zainteresowań leżały zagadnienia teorii i praktyki czasu wolnego. Autor koncepcji pedagogiki środowiskowej, w tym działalności wychowawczej odbywającej się także w środowisku pozaszkolnym. Absolwent studiów filozoficznych w zakresie filologii polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Nauczyciel w zawodowej szkole średniej w Białymstoku (1933–1936). Od 1947 zatrudniony na Uniwersytecie Łódzkim, gdzie uzyskał habilitację (1949). Pracownik Uniwersytetu Warszawskiego (od 1952), profesor (1955–1979). Organizator i kierownik Katedry Pedagogiki Społecznej UW (1957–1979) oraz dyrektor Instytutu Pedagogicznego (1971–1975). Kierownik Zakładu Historii Wychowania Fizycznego AWF w Warszawie (1953–1979). Uczestnik prac UNESCO (1968–1980), w tym konferencji, podczas których przedstawiał m.in. rolę sportu w wychowaniu młodzieży. Działał w międzynarodowej komisji pracującej nad zagadnieniem czasu wolnego młodzieży i dorosłych. Pełnił wiele funkcji kierowniczych, m.in. był przewodniczącym Rady Naukowej Pracowni Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk oraz Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, Rady Programowo-Naukowej Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej. Autor m.in. publikacji: *Myśl pedagogiczna i programy oświatowe w Królestwie Polskim* (1963), *Edukacja permanentna* (1973), *Pedagogika społeczna* (1974), *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu* (1979), *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945* (1980), *Dzieje oświaty polskiej do roku 1795* (1983). Redaktor naczelny „Przeglądu Historyczno-Oświatowego" (1959–1987), „Wychowania Fizycznego i Sportu" (1967–1984), „Studiów Pedagogicznych" (1973–1977). Laureat odznaki „Przyjaciel Dziecka".

Źródła: J.E. Dąbrowska, *Działalność akademicka Ryszarda Wroczyńskiego* [w:] *Sto lat polskiej oświaty (1918–2018)*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2019; J. Hellwig, *Ryszarda Wroczyńskiego (1909–1987) wkład do historii wychowania: w dziesiątą rocznicę śmierci*, „Chowanna" 1999, t. 2; E. Kozdrowicz, *Kalendarium życia i działalności Ryszarda Wroczyńskiego (1909–1987)*, „Pedagogika Społeczna" 2007, nr 2; *Ryszard Wroczyński*, „Wieści" 1988, nr 2; *Ryszard Wroczyński*, „Więź" 1988, nr 2; W. Sroczyński, *Pedagogika środowiskowa*, Warszawa 2006; W. Theiss, *Ryszard Wroczyński – pedagog społeczny 1909–1987*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1998, nr 4; I. Szybiak, *Wroczyński Ryszard* [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, red. A. Meissner, W. Szulakiewicz, Toruń 2008; W. Włodzimierz, *Wroczyński Ryszard* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 4, Toruń 2011; T. Wroczyński, *Wspomnienie o Ojcu – profesorze Ryszardzie Wroczyńskim*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych" 2001, nr 3.

[M. N.]

WSCHODNIO-MAŁOPOLSKIE TOWARZYSTWO OCHRONY DZIECI I MŁODZIEŻY – organizacja społeczna założona 29.01.1918 we Lwowie. Prezesem towarzystwa był urzędujący prezes Sądu Apelacyjnego we Lwowie. Jednostki okręgowe i powiatowe były zarządzane przez prezesów sądów okręgowych i naczelników sądów powiatowych. Instytucja utworzyła poradnie dla matek i żłobki. W poradniach byli zatrudnieni lekarze i pielęgniarki. W placówce pracowały osoby świeckie oraz duchowne. W latach 1918–1922 organizowano kolonie letnie i wypoczynkowe dla dzieci członków towarzystwa i funkcjonariuszy państwowych. Od 1918 do 1919 uruchomiono niższe i wyższe kursy dla pielęgniarek i wychowawczyń we Lwowie. W 1921 założono schronisko dla repatriantów we Lwowie oraz przejęto Polską Ochronkę im. Stanisława Hankiewicza w Bolechowie. 18.11.1922 oddano do użytku Państwowy Zakład Wychowawczo-Poprawczy dla nieletnich w Przedzielnicy. Tego samego roku objęto kierownictwo Zakładem Wychowawczym Towarzystwa Ochrony Młodzieży we Lwowie im. dra Adolfa Czerwińskiego. W 1923 działalność organizacji skupiła się na kierowaniu poradnią w Zniesieniu koło Lwowa. Po włączeniu Zniesienia do Lwowa placówka funkcjonowała jako ośrodek zdrowia z własną poradnią dla matek. Ośrodek zapewniał opiekę nad ok. 150 matkami i niemowlętami. Od 1926 ponownie rozpoczęto organizację kolonii letnich i leczniczych dla dzieci mieszkających w placówkach należących do towarzystwa. Półkolonie były organizowane w okolicach Lwowa i Drohobycza. 14.11.1927 otwarto Zakład Wychowawczy dla Dziewcząt im. dra Józefa Serkowskiego w Bolechowie. W 1929 przejęto Bursę Żeńską im. dra Wiktora i Teofili Lechowskich w Drohobyczu. Ok. 1931 w ośrodku przebywało 20 osób. W bursie były 3 warsztaty: bieliźniarsko-hafciarski, trykotarski, krawiecki. Do 1923 finansowano działalność 7-klasowej szkoły powszechnej rozwojowej. Organizacja prowadziła działalność opiekuńczą i edukacyjną do 1939.

Źródła: M. Balukiewicz, *Protektoraty lwowskie. Początki i rozwój praktyki opiekuńczo-wychowawczej we Lwowie i na ziemi lwowskiej od końca XVIII stulecia do wybuchu II wojny światowej*, Katowice 2000; M. Balukiewicz, *Wątki wielokulturowe w tradycji opieki nad dzieckiem we Lwowie* [w:] *Edukacja – różnica i tożsamość*, red. K. Rędziński, I. Wagner, Częstochowa 2004/2005; P. Jaworski, P. Juśko, *Działalność opiekuńcza Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej w Małopolskie Wschodniej w okresie międzywojennym* „Modern Historical and Political Issues" 2021, t. 44; M. Łapot, *Z dziejów opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym we Lwowie (1772–1939)*, Gliwice 2011; J. Serkowski, *Dzieje Towarzystwa Ochrony Dzieci i Młodzieży*, Lwów 1931.

[B. P.]

„WYCHOWANIE – OPIEKA – TERAPIA" – czasopismo pedagogiczne, metodyczno-teoretyczne poświęcone problemom profilaktyki społecznej i resocjalizacji, kwartalnik wydawany w latach 1989–2013. Od 1992 wydawcami były **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** i **Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizującego im. Kazimierza Lisieckiego**, od 1995 – Międzynarodowa Federacja Wspólnot Wychowawczych Polska Sekcja – FICE i Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. Wydawany w seriach „Przyjaciel Dzieci Ulicy". W latach 1998–2003 za-

wierał dodatek „Nasz Animator. Pismo dla organizatorów środowiskowej działalności profilaktyczno-wychowawczej". Redaktorem naczelnym był Lesław Pytka, w skład redakcji wchodzili m.in. Tadeusz Pilch, Włodzimierz Brzeziński. Początkowo treść była poświęcona problemom opieki nad dzieckiem, profilaktyki społecznej i resocjalizacji w trzech aspektach: metodycznym, diagnostycznym i teoretycznym. Pismo składało się z działów: Sytuacja dziecka i jego środowiska wychowawczego; Metodyka pracy środowiskowej; Samokształcenie, Refleksje i polemiki, Z doświadczeń, Recenzje i omówienia. Wydawnictwo było odpowiedzią na kryzys systemu kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą i instytucji socjalnych oraz rodzin jako skutku przemian ustrojowych. Z powodu niedofinansowania zostało zamienione na półrocznik o charakterze resocjalizacyjno-penitencjarnym, w którym poruszano kwestie kryminologiczne, a rzadziej profilaktyczne i resocjalizacyjne. Tematami pojawiającymi się w czasopiśmie były m.in. przemoc rówieśnicza, działania terapeutyczne, zagadnienia wychowania młodzieży niedostosowanej, wychowanie w domach dziecka, eurosieroctwo, kształtowanie postaw w warunkach penitencjarnych. Publikowano opracowania na podstawie badań, sondaże diagnostyczne, opracowania teoretyczne, recenzje książek.

Źródła: K. Kołbyk, *Wychowawca czy dobry wujek? Rola pedagoga ulicy w środowisku lokalnym*, „Przegląd Pedagogiczny" 2013, nr 1; *Od Redakcji*, „Opieka – Wychowanie – Terapia" 2008, nr 304; L. Pytka, *Od Redakcji*. „Opieka – Wychowanie – Terapia" 1989, nr 1; J. Seweryn, *Uzależnienie od nowych mediów wśród młodzieży w wybranych czasopismach pedagogicznych*, http://pdf.helion.pl/e_03do/e_03do.pdf [dostęp: 17.07.2023].

[A. M.-S.]

„Wychowanie w Przedszkolu" – czasopismo pedagogiczne ukazujące się od 1948, poświęcone problematyce doskonalenia, rozwoju zawodowego i refleksji pedagogicznej. Periodyk o charakterze specjalistyczno-metodycznym, adresowany w szczególności do nauczycieli przedszkoli i oddziałów przedszkolnych w szkole podstawowej oraz dyrektorów tych placówek, studentów i pracowników naukowych wydziałów pedagogicznych wyższych uczelni. W latach 1948–1949 pismo nosiło podtytuł „Miesięcznik instrukcyjny dla wychowawczyń przedszkoli" i wydawane było przez **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Pierwszą redaktorką została Hanna Ratyńska. Na łamach czasopisma publikowała m.in. **Stanisława Lipina**. Od stycznia 1974 pismo wydawane było przez Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne (wcześniej przez Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych). W okresie transformacji ustrojowej na łamach czasopisma w szczególny sposób popularyzowano system pedagogiczny Marii Montessori. W latach 1989–2017 opublikowano 20 artykułów dotyczących sylwetki i pedagogiki Montessori. Od stycznia 2006 wydawcą został dr Josef Raabe Spółka Wydawnicza Sp. z o.o. Czasopismo zawierało dodatek „Rodzice i Przedszkole". Od października 2014 „Wychowanie w Przedszkolu" wydawane jest przez Forum Media Polska, a w 2015 przejęło pismo „Doradca Nauczyciela Przedszkola". Czasopismo zawiera działy: Bajkoterapia; Praca z tekstem literackim; Kulinarny świat przedszkolaka; Arteterapia przedszkolaka; Świat przyrody; Psychologia dla nauczyciela; W rytmie kroków i podskoków; Podstawa programowa; Elementy integracji sensorycznej. „Wychowanie w Przedszkolu" wśród materiałów dydaktycznych udostępnia praktyczne porady w zakresie wspomagania rozwoju dziecka w przedszkolu, propozycje scenariuszy zajęć, kart pracy, wiersze i piosenki. Miesięcznik prezentuje systemy i metody wychowawcze.

Źródła: Z. Baran, A. Cyran, Z. Momora, *Metoda Marii Montessori – historia i współczesność*, „Wychowanie w Przedszkolu" 2002, nr 6; A. Czarnecka, *Popularyzacja systemu pedagogicznego Marii Montessori na łamach czasopisma „Wychowanie w Przedszkolu" w latach 1989–2017*, „Pedagogika" 2018, nr 1; F. Filipowicz, *Pojęcie i klasyfikacja i etapy rozwoju czasopism pedagogicznych w Polsce Ludowej*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1979, nr 10; E. Guz, *Edukacja w systemie Montessori*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1994, nr 4; J. Jarowiecki, *Czasopisma pedagogiczne w Polsce*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Bibliotekoznawcze VIII" 1996, z. 178; *O czasopiśmie*,

https://www.wychowaniewprzedszkolu.com.pl/poznaj-magazyn-wychowanie-w-przedszkolu [dostęp: 21.10.2023]; A. Winiarz, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego na Lubelszczyźnie do 1939 roku*, „Wychowanie w Przedszkolu" 2005, nr 2.

[M. N.]

WYCHOWAWCA PODWÓRKOWY – autonomiczny program edukacyjny, pedagogiczny i społeczny **Krajowego Komitetu Wychowania Resocjalizującego im. Kazimierza Lisieckiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, realizowany od 1995. W ramach programu zatrudniano „wychowawcę podwórkowego" i „pedagoga ulicznego", którzy realizowali odrębne programy, ale pracowali w jednym rejonie (na jednej ulicy), współdziałając ze sobą, wymieniając informacje, uzupełniając się, organizując wspólne przedsięwzięcia. W zespole wychowawcy znajdowali się asystenci i łącznik, którzy planowali i realizowali przyjęte zadania dla dzieci z grupy podwórkowej organizowanej w trakcie zajęć. Grupa liczyła 10–15 podopiecznych, miała charakter spontaniczny, uczestnictwo w niej było dobrowolne. Do zadań wychowawcy podwórkowego należało: poznanie środowiska lokalnego, nawiązywanie kontaktów z dziećmi, proponowanie wspólnych zajęć, integrowanie środowiska lokalnego, modyfikacja niepożądanych zachowań, łagodzenie i eliminowanie konfliktów. Zadania realizowano na 3 płaszczyznach: bezpośredniego oddziaływania wychowawczego, socjotechniki wewnątrzgrupowej, lobbingu środowiskowego. Wychowawca był łącznikiem pomiędzy ogniskiem wychowawczym a grupami podwórkowymi (rówieśniczymi) oraz między dorosłymi a dziećmi. Nawiązywał kontakty z liderami grup negatywnych, wskazując alternatywę dla zachowań sprzecznych z obowiązującymi normami. Pokazywał możliwości spędzania wolnego czasu, zapraszał dzieci i młodzież do angażowania się w ogniska środowiskowe. Wychowawca miał profesjonalne przygotowanie w zakresie umiejętności kierowania małymi grupami społecznymi, organizowania zajęć sportowych, muzycznych, plastycznych, zabaw i działania w środowisku lokalnym. Pracował, wykorzystując wiedzę ogólnopedagogiczną oraz wiadomości z zakresu profilaktyki społecznej i resocjalizacji. W latach 1997–2005 pracowało 318 wychowawców podwórkowych, którzy otoczyli opieką 8502 dzieci w wieku od 8 do 18 lat.

Źródła: K. Kołbyk, *Wychowawca czy dobry wujek? – Rola pedagoga ulicy w środowisku lokalnym*, „Przegląd Pedagogiczny" 2013, nr 1; E. Ozga, *Programy profilaktyki zagrożeń w środowisku lokalnym* [w:] *Kształtowanie postaw czynnych i więzi środowiskowych*, red. Z. Gawlin, Kraków 2001; *„Pedagog uliczny"/„Wychowawca podwórkowy"*, https://kkwr.org.pl/o-nas/programy/pedagog-uliczny-barbara-glowacka-1997/ [dostęp: 5.04.2023].

[A. M.-S.]

WYCIECZKI DZIECI WSI DO MIAST – forma kilkudniowych wczasów będąca częścią tzw. **akcji letniej** w Polsce po II wojnie światowej. Celem organizowanych od 1949 wycieczek było przybliżenie dzieciom życia miejskiego, zabytków, instytucji kultury, zakładów przemysłowych. Co do zasady wycieczki miały trwać 3 dni. Ich organizowaniem zajmowało się **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** przy pomocy swoich okręgowych struktur, a także instytucje oświatowe. Na terenie kraju ośrodki wycieczkowe działały początkowo w: Warszawie, Poznaniu, Szczecinie, Wrocławiu, Krakowie, Bydgoszczy, Łodzi, Kielcach, Katowicach, Olsztynie. W 1952 w wycieczkach wzięło udział 14 tys. dzieci, w 1956 objęły 24,7 tys. dzieci. W okresie gomułkowskim liczba dzieci i młodzieży korzystających z tego typu wypoczynku letniego wzrastała. Organizację wczasów dla dzieci wiejskich uczących się oraz młodzieży ze szkół przysposobienia rolniczego kontynuowały władze oświatowe i TPD w miastach wojewódzkich lub powiatowych. Wśród przeszkód w rozwoju wypoczynku dzieci z obszarów wiejskich wskazywano słabe zainteresowanie rodziców i brak programów przystosowanych do pracy z dziećmi wiejskimi. W 1960 w 3–6-dniowych wczasach w ośrodkach miejskich uczestniczyło 37 tys. dzieci i młodzieży ze wsi. W 1970 liczba wczasowiczów w mieście wzrosła do 70,5 tys. osób. Szczególny rozwój wczasów letnich przypadł na połowę lat 70. XX wieku, gdy w 1975 w wycieczkach dzieci do miast wzięło udział 155,7

uczestników. Do końca lat 80. liczba dzieci ze wsi na wczasach w mieście wykazywała tendencję spadkową, na co miały wpływ m.in. wprowadzenie stanu wojennego, sytuacja polityczna oraz problemy zaopatrzeniowe akcji letniej. W 1981 do ośrodków miejskich przybyło 48 tys. dzieci wiejskich, zaś w 1989 było to 37,8 tys. osób.

Źródła: D. Jarosz, *Lata 1948–1956: centralizacja, indoktrynacja i kontrola* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012; D. Jarosz, *Masy pracujące przede wszystkim*, Warszawa–Kielce 2003; A. Kelm, *Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej*, Warszawa 1983; W. Królikowska, *Lata 1957–1970: między obowiązkiem i dyscypliną a swobodą i rekreacją* [w:] *Wypoczynek zorganizowany dzieci i młodzieży w Polsce w XX wieku*, red. D. Jarosz, Wrocław 2012.

[M. N.]

WYDZIAŁ OPIEKI I ZDROWIA ZARZĄDU MIEJSKIEGO M. ST. WARSZAWY – w okresie międzywojennym wydział Zarządu Miejskiego Warszawy mający za zadanie wypełnianie wszystkich obowiązków gminy w zakresie pomocy ubogim mieszkańcom oraz sprawowanie opieki zdrowotnej nad ludnością Warszawy. W latach 30. scentralizowano Biura Wydziału w nieruchomości przy ul Złotej 74. Pierwotnie sprawy załatwiane były bezpośrednio przez urzędników wydziału, co implikowało proces rozbudowy instytucjonalnej, biurokratyzację i znaczne trudności w praktycznym wykonywaniu pracy. W latach 30. dokonano reformy wydziału, zmniejszając liczbę pierwotnych 10 sekcji do 4. Część zadań, które uprzednio realizowane były bezpośrednio w wydziale (pomoc nieślubnym matkom, opiekę nad kobietami zagrożonymi moralnie, pomoc bezdomnym, poradnictwo prawne), przekazano do nowo powstałych **ośrodków zdrowia i opieki** (wcześniej działy ośrodki zdrowia i przy nich urzędy sanitarne). Na Wydział Opieki i Zdrowia składały się: sekcja I (kierownictwo, referat osobowy, księgowość, budżetowanie, rewindykacja); sekcja II administracyjno-gospodarcza (referaty: administracyjny, nieruchomości, magazyn, zakupy); sekcja III opieki społecznej (referaty: opieki otwartej, opieki zamkniętej nad dziećmi, opieki zamkniętej nad dorosłymi, klęsk społecznych), sekcja IV służby zdrowia (referaty: sanitarny, chorób zakaźnych i społecznych, opieki lekarskiej, higieny szkolnej). Bezpośrednie zadania opieki nad dziećmi (sekcja III) realizował referat opieki otwartej (nad rodziną) obejmujący: organizację i nadzór opieki otwartej, inicjowanie i organizowanie akcji zapobiegających rozpadowi rodzin i obniżania się poziomu moralnego, kwalifikowanie zakładów opiekuńczych, współpracę z organizacjami opiekuńczymi; oraz referat opieki zamkniętej nad dziećmi: sprawowanie opieki nad dziećmi i młodzieżą w wieku 0–18 lat poprzez zakłady wychowawcze, rodziny zastępcze oraz nadzorowanie wychowania dzieci i młodzieży; referat opiekunów społecznych. W sekcji IV znaczenie miały zwłaszcza referaty współpracujące bezpośrednio z ośrodkami zdrowia i opieki oraz referat higieny szkolnej.

Źródła: *Sprawozdania Komisji Rewizyjnej m.st. Warszawy. Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego*, Warszawa 1936; J. Starczewski, *Materiały o organizacji i działalności Wydziału Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego w m. st. Warszawie,* t. 1: *Rok budżetowy 1934/1935*, Warszawa 1935; J. Starczewski, *Materiały o organizacji i działalności Wydziału Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego Zarządu Miejskiego w m. st. Warszawie. t. 4, Rok budżetowy 1937/1938*, Warszawa 1938.

[K. Ch.]

WYDZIAŁ OPIEKI NAD DZIECKIEM CENTRALNEGO KOMITETU ŻYDÓW W POLSCE – początkowo sekcja opieki nad dzieckiem w ramach Wydziału Opieki Społecznej przy zorganizowanym w 1944 w Lublinie Komitecie Żydowskim, przekształconym w **Centralny Komitet Żydów w Polsce**, roztaczająca opiekę nad ocalałymi dziećmi żydowskimi po II wojnie światowej. Sekcja została przekształcona na posiedzeniu plenum CKŻP 2.02.1945 w Lublinie w Wydział Opieki nad Dzieckiem. Kierownikiem wydziału został Salomon Herszenhorn. W 1945 w pracach tej jednostki skupiono się na organizacji form opieki zamkniętej nad

dzieckiem jako sieci zakładów zamkniętych oraz opieki otwartej, do której zaliczano zasiłki, stypendia, żywność. Opieką objęto ok. 5000 dzieci, w tym ok. 1600 podopiecznych w domach dziecka. Uruchomiono 9 placówek: w Otwocku, Zatrzebiu, Piotrolesiu, Krakowie, Częstochowie, Bielsku, Przemyślu, Chorzowie, Helenówku; 3 domy leczniczo-wychowawcze w Zakopanem, Rabce i Szczyrku; 4 poradnie; pogotowie opiekuńcze w Warszawie; poradnię neuropsychiatryczną i psychologiczną. Opieką otwartą w formie zapomóg objęto ok. 2500 dzieci. W ramach opieki półotwartej prowadzono przedszkola, do których uczęszczało łącznie ok. 300 dzieci (Łódź, Częstochowa, Bytom), półinternaty (Kraków, Częstochowa), świetlice (Kraków). W 1946 po utworzeniu Wydziału Szkolnego przy CŻKP oraz **Towarzystwa Ochrony Zdrowia** Wydział Opieki skoncentrował swoją działalność na **domach dziecka**, **przedszkolach**, półinternatach. Dzięki pomocy płynącej m.in. z darów amerykańskich możliwe było objęcie opieką dzieci – repatriantów z ZSRR. W 1946 Wydział Opieki nad Dzieckiem założył domy dziecka w Śródborowie, Świdrze, Bielawie, Niemczy i Legnicy. Od 1946 wydziałem kierowała Sara Rappaport. W latach 1945–1947 organizowano również Zjazdy Pracowników Domów Dziecka. Decyzją Prezydium CKŻP z 12.12.1946 Wydział Opieki nad Dzieckiem oraz Wydział Szkolny zostały scalone w **Wydział Oświaty i Wychowania**.

Źródła: M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; H. Datner, *Po zagładzie. Społeczna historia żydowskich domów dziecka, szkół, kół studentów w dokumentach Centralnego Komitetu Żydów w Polsce*, Warszawa 2016; H. Datner-Śpiewak, *Instytucje opieki na dzieckiem i szkoły powszechne CKŻP w latach 1945–1946. Zakres działania i założenia wychowawcze*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego" 1981, nr 3; T. Epsztein, E. Grzymała, D. Zamojska, *Inwentarz Archiwum Wydziału Oświaty Centralnego Komitetu Żydów w Polsce 1945–1950*, Warszawa 1997, 2011, 2019; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; B. Techmańska, *Żydowskie domy dziecka na Dolnym Śląsku prowadzone przez Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP) – zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2018, nr 1.

[M. N.]

WYDZIAŁ OPIEKI NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ RADY GŁÓWNEJ OPIEKUŃCZEJ – jednostka strukturalna **Rady Głównej Opiekuńczej** zajmująca się rozwiązywaniem problemów edukacji, higieny, zdrowia i ogólnego rozwoju dzieci i młodzieży. RGO powołana została 1.01.1916. Pierwotnym jej celem było przejmowanie delegalizowanych przez władze okupanta organizacji i instytucji zapełniających szerokie pole działalności społecznej. Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą przejął w większości obowiązki **Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Warszawie**, który zajmował się zapewnianiem opieki małym dzieciom – umieszczał je w schroniskach, organizował ochrony i zapewniał pomoc materialną. W czasie I wojny światowej skupiano się na inicjowaniu odtwarzania struktur szkolnictwa oraz organizacji pomocy doraźnej (kwesta **„Ratujcie dzieci"**). Celem wydziału było tworzenie struktur pomocowych przeznaczonych dla dzieci, co obejmowało organizację ochron, przychodni, schronisk, burs, szkół, ognisk, żłobków, stacji „Kropla Mleka", przytułków, szpitalików, przychodni dla chorych i zdrowych dzieci, przychodni przeciwgruźliczych i dentystycznych oraz zakładów kąpielowych. Łącznie do 1918 liczba osób objętych opieką tych instytucji wyniosła 143 085. Samych instytucji powstało 1448. W 1918 wydział podzielono na sekcje: burs, schronisk oraz akcji „Wieś dla dzieci". W Warszawie wydział prowadził 4 schroniska dla dzieci, łącznie dla ponad 1 tys. dzieci, i 5 burs dla ok. 450 dzieci. Sekcja „Wieś dla dzieci" zajmowała się wysyłaniem dzieci i młodzieży na wieś, a także organizowała schroniska i internaty. W 1919 otwarto w Otwocku schronisko dla dzieci gruźliczych dla 100 osób. Pod patronatem RGO i wydziału znajdowały się 24 schroniska. W 1920 nastąpiła likwidacja RGO. Obowiązki wydziału przejął powstały wówczas **Polski Komitet Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą**, działający jako organ doradczy przy **Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej**.

Źródła: M. Balcerek, *Rozwój szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem w Polsce okresu międzywojennego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty" 1969, t. 12; *Czem jest Rada Główna Opiekuńcza. Historia, zadania i zamiary R.G.O.*, Warszawa 1919; *Organizacja odczytów na prowincji przez Polską Macierz Szkolną*, „Okólnik Rady Głównej Opiekuńczej" 1917, nr 10; M. Przeniosło, *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915–1921*, Kraków 2017; M. Przeniosło, *„Wieś dla dzieci" – akcja Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1916–1920*, „Zeszyty Wiejskie" 2016, z. 22; *R.G.O. Działalność Rady Głównej Opiekuńczej powiatu warszawskiego w roku 1916*, Warszawa 1917; J. Ronikier, *Rada Główna Opiekuńcza (RGO), Tarcza i Uprawa – wspólne kierunki działania*, „Wiadomości Ziemiańskie" 2007, nr 32; *Statut Rady Głównej Opiekuńczej*, Warszawa 1919; *Tymczasowy regulamin dla ochron*, Warszawa 1917; I. Szczepaniak-Wiecha, *System opieki nad dzieckiem opuszczonym w Polsce (1900–1939) – wybrane aspekty. Rozwój rodzinnych form opieki* [w:] *Z zagadnień pracy socjalnej w Polsce i w świecie*, red. A. Małek, K. Slany, I. Szczepaniak-Wiecha, Kraków 2006; *Zestawienie rachunków R.G.O. do dn. 31 grudnia 1916*, „Okólnik Rady Głównej Opiekuńczej" 1917, nr 10;

[A. H.]

WYDZIAŁ OPIEKI PAŃSTWOWEJ NAD DZIECKIEM I MATKĄ MINISTERSTWA ZDROWIA PUBLICZNEGO, OPIEKI SPOŁECZNEJ I OCHRONY PRACY – organ Ministerstwa Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy działającego w ramach rządu Rady Regencyjnej. Utworzony 1.06.1918 w wyniku przekształcenia Referatu Higieny Społecznej Dziecka. Pierwszym naczelnikiem został **Władysław Szenajch**. Wydział składał się z referatów zajmujących się dzieckiem od narodzin poprzez kolejne okresy kształcenia po młodzież w wieku pozaszkolnym. Referat opieki nad niemowlętami i dziećmi w wieku żłobkowym zajmował się nadzorem nad: stacjami opieki nad niemowlętami, żłobkami dla dzieci od 1 do 3 roku życia, poradniami dla matek, stacjami „Kropli mleka", kuchniami mlecznymi. Referat prowadził badania nad śmiertelnością wśród niemowląt oraz promował wiedzę w dziedzinie karmienia i pielęgnacji niemowląt. Referat położnictwa i opieki nad matkami prowadził badania dotyczące stanu opieki położniczo-lekarskiej. Organizowano opiekę położniczą oraz przygotowanie personelu położniczego. Referat opieki nad dziećmi w wieku szkolnym i młodzieżą w wieku pozaszkolnym prowadził nadzór sanitarny nad stanem nieruchomości i lokali szkolnych oraz pracą lekarzy szkolnych, kierował walką z chorobami zakaźnymi w szkole, organizował akcję dożywiania dzieci w szkole. Referat opieki nad dziećmi opuszczonymi, moralnie zaniedbanymi i występnymi zapewniał opiekę nad sierotami, bezdomnymi małoletnimi, nieślubnymi, pokrzywdzonymi przez rodziców. Jednostka czuwała nad domami sierot, schroniskami dla dzieci bezdomnych, zakładami wychowawczo-poprawczymi, przytułkami dla dzieci ulicy. Komórka organizacyjno-administracyjna odpowiadała za sprawy organizacyjne, relacje z organizacjami samorządowymi, społecznymi i prywatnymi. Ciałem doradczo-opiniodawczym była Rada Wydziału Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką, której przewodniczył Minister Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy lub Dyrektor Służby Zdrowia Publicznego.

Źródła: *Organizacja Wydziału Opieki nad Dzieckiem i Matką*, „Biuletyn Dyrekcji Służby Zdrowia Publicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych" 1918, nr 1; W. Szenajch, *Zadania Wydziału Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką*, „Biuletyn Dyrekcji Służby Zdrowia Publicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych" 1918, nr 1; A. Uljasz, *Prof. Władysław Szenajch (1879–1964). Lekarz i przyjaciel dzieci*, „Słowo i Myśl" 2008, nr 4.

[B. P.]

WYDZIAŁ OŚWIATY I WYCHOWANIA PRZY CENTRALNYM KOMITECIE ŻYDÓW W POLSCE – wydział działający w latach 1947–1950, powstały 12.12.1946 w wyniku scalenia **Wydziału Opieki nad Dzieckiem** i Wydziału Szkolnego decyzją Prezydium Centralnego Komitetu Żydów w Polsce. Wydział Oświaty i Wychowania (Wydział Oświatowo-Wychowawczy) zajmował się m.in. organizowaniem szkół. W jego ramach istniały 2 sekcje: opieki nad dzieckiem i szkolna. W zakres prac sekcji opieki nad dzieckiem wchodziła organizacja

i prowadzenie opieki zamkniętej, gdzie zajmowano się 13 domami dziecka. W ramach opieki półotwartej prowadzono 54 internaty dla 3,8 tys. dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym. Kontynuowano udzielanie pomocy materialnej dla potrzebujących dzieci jako formy opieki otwartej. Zajmowano się poszukiwaniem, repatriacją i emigracją dzieci. Sekcja szkolna organizowała szkolnictwo powszechne, średnie i zawodowe, półinternaty szkolne, kursy dla dorosłych. W ramach sekcji szkolnej funkcjonował dział metodyczno-pedagogiczny. Do zadań działu należało: wydawanie książek i podręczników szkolnych, opracowywanie programów, wydawanie instrukcji metodycznych oraz pedagogicznych. Wydział Oświaty wspierał materialnie placówki opieki zamkniętej, np. 30.06.1947 przesłał 3 paczki z odzieżą do domu dziecka w Legnicy. W 1947 w domach dziecka i bursach przebywało 1,7 tys. dzieci i młodzieży, natomiast w półinternatach 3,5 tys. osób. Opieką pozazakładową było objętych 6,3 tys. osób. W 1949 CKŻP prowadził 8 **domów dziecka**, w których przebywało ponad 600 podopiecznych, a w 11 **bursach** pozostawało 860 osób. Wydział był organizatorem konferencji kierowników domów dziecka oraz wychowawców, która odbyła się 18.06.1949 w Śródborowie. Zjazd z udziałem czynnika politycznego **Ministerstwa Oświaty** wskazał rozwiązania wychowawcze zmierzające do propagowania ideologii socjalistycznej. W 1950 przedszkola i domy dziecka zostały upaństwowione, przekazano je Ministerstwu Oświaty, zaś Wydział Oświaty oraz agendy CKŻP zlikwidowano.

Źródła: H. Datner-Śpiewak, *Instytucje opieki nad dzieckiem i szkoły powszechne CKŻP w latach 1945–1946. Zakres działania i założenia wychowawcze*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego" 1981, nr 3; T. Epsztein, E. Grzymała, D. Zamojska, *Inwentarz Archiwum Wydziału Oświaty Centralnego Komitetu Żydów w Polsce 1945–1950*, Warszawa 1997, 2011, 2019; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; B. Techmańska, *Żydowskie domy dziecka na Dolnym Śląsku prowadzone przez Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP) – zarys problematyki*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 2018, nr 1.

[M. N.]

WYROBEK ZYGMUNT – ur. 31.03.1872 w Krakowie, zm. 19.01.1939 w Krakowie. Pedagog, nauczyciel wychowania fizycznego. Studiował medycynę na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1897 ukończył kształcenie. Nie podjął pracy jako lekarz. W 1890 mianowany do grona nauczycielskiego „Sokoła". W 1895 zdał egzamin państwowy na nauczyciela gimnastyki. Od 1901 pracował przez 24 lata jako nauczyciel gimnastyki w Męskim Seminarium Nauczycielskim w Krakowie. Od 1897 do 1901 współpracował z „Przeglądem Gimnastycznym". W 1898 ukazał się jego artykuł *Gry i zabawy*. Od 1907 do 1914 był kierownikiem parku jordanowskiego w Krakowie. Aktywnie udzielał się w harcerstwie krakowskim. W latach 1911–1914 komendant harcerstwa w Krakowie. Opracował *Vademecum skauta*. Od 1909 do 1919 współpracował z „Przeglądem Sokolim". Przedstawił w nim skauting jako nowy system wychowawczy młodzieży. W 1910 uczestniczył w kursie gier i zabaw w Skolem. W czasie I wojny światowej przebywał w Krakowie. Pracował w Męskim Seminarium Nauczycielskim. Od 1921 do 1923 wykładowca na Państwowych Kursach Wychowania Fizycznego przy Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1925 powołany do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Pełnił funkcję inspektora, wizytatora wychowania fizycznego. W latach 1924–1939 wykładowca wychowania fizycznego w Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Egzaminator wychowania fizycznego w Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla Nauczycieli Szkół Średnich. W 1927 powołany na członka Rady Naukowej Wychowania Fizycznego w Warszawie. Od tego samego roku kształcił nauczycieli wychowania fizycznego w ramach tworzącego się Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1926 wydał publikację *Harcerz w polu*, w której opisał swoje poglądy dotyczące ćwiczeń harcerskich. Do 1939 nadzorował studium w kategorii gier i zabaw ruchowych, gier terenowych. W 1935 przeszedł na emeryturę.

Źródła: J. Bugalski, *Zygmunt Wyrobek (1872–1939)*, „Kultura Fizyczna" 1960, nr 3; T. Gaweł, *Pełnili służbę. Komendanci Krakowskiej Chorągwi ZHP*, Kraków 1989; A. Krzanowski, *Zygmunt Wyrobek*

(1872–1939) [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16: *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; J. Wojtycza, *Zygmunt Wyrobek (1872–1939)*, „Rocznik Krakowski" 1998, t. 64; *Wyrobek Zygmunt (1872–1939)* [w:] *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, red. nacz. B. Petro-Skowrońska, t. 6, Warszawa 1997.

[B. P.]

WYSTAWA „DZIECKO W POLSCE" 1938 – wydarzenie towarzyszące obradom **Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka**. Głównym celem wystawy było przedstawienie stanu opieki nad dzieckiem w kraju. Ekspozycja miała charakter propagandowy. Została zorganizowana w budynku przyfabrycznym firmy Rohn i Zieliński w Warszawie. Komisarzem wystawy była Halina Grodecka. Wystrój plastyczny opracował Bolesław Przyłuski. Uroczystego otwarcia wystawy dokonała 9.10. 1938 **Maria Mościcka**. Oficjalnie została zamknięta 13.11.1938. Zwiedzający byli oprowadzani przez harcerki-akademiczki. Program składał się z 10 działów. Rozwój fizyczny i wychowawczy małoletniego został przedstawiony w kilku grupach pokazowych. W hallu prezentowano zagadnienia dziecka w Polsce: prawo do życia, prawo do opieki rodzicielskiej, rozwój fizyczny i psychiczny. Ekspozycja poruszała tematykę wychowawczą oraz instytucje współpracujące w zakresie wychowawczym: **żłobki**, **przedszkola**. Obecne były na wystawie organizacje młodzieżowe: **Związek Harcerstwa Polskiego**, Koło Młodzieży **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Zaprezentowano główne etapy życia dziecka od urodzenia do 14 lat oraz do momentu podjęcia decyzji o wyborze zawodu. Na pierwszym piętrze znajdowały się pokazy dydaktyczne oraz stoisko **Rodziny Wojskowej** i Głównej Opieki Przedszkoli Miejskich m. st. Warszawy. Jednostka ta uruchomiła kiosk z pomocami przedszkolnymi i zabawkami pedagogicznymi. Ekspozycja była uzupełniona przez rzeźby i wystawy. W dziale wychowania obywatelskiego swoje pokazy zaprezentowały: Związek Harcerstwa Polskiego, Koło Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża, Spółdzielnia „Społem", Teatr „Baj", samorząd kolonii letnich w Kobiernicy. Odbył się też wernisaż prac plastycznych z konkursu „Dziecko w sztuce". Wystawiono eksponaty zrobione przez niewidome dzieci z Lasek. Wystawę zobaczyło 36 tys. osób.

Źródła: W. Jamrożek, *Ogólnopolski Kongres Dziecka z 1938 roku – niedoceniane wydarzenie pedagogiczne Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Pedagogiczny" 2012, nr 1; *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Dziecka: Warszawa 2, 3 ,4 października 1938 roku: cel i charakter Kongresu, programu i rozkład prac, wystawa „Dziecko w Polsce", deklaracja uczestnictwa*, Warszawa 1938; M.J. Żmichrowska, *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Dziecka (2–4 października 1938 r.)*, Częstochowa 2007.

[B. P.]

Z

ZAKAZ PRACY DZIECI – system aktów prawnych uniemożliwiających zatrudnianie dzieci w określonym wieku i konkretnych działach gospodarki. W epoce przedindustrialnej praca dzieci była zjawiskiem powszechnym. Pierwszy akt regulujący pracę dzieci uchwalono w Wielkiej Brytanii (1819), zakazywał on zatrudniania w fabrykach dzieci poniżej 9 roku życia, a starsze (do lat 16) nie mogły pracować więcej niż 12 godz. dziennie. Istotnym krokiem było powołanie w 1919 Międzynarodowej Organizacji Pracy (ILO), której działania umożliwiły podniesienie najniższego wieku zatrudniania dzieci do lat 14. W Polsce wprowadzono bardziej rygorystyczne przepisy. Zgodnie z **Konstytucją marcową** (1921) zakazano pracy zarobkowej dzieci do lat 15, a także dzieci i młodzieży objętej obowiązkiem szkolnym. Realizacją była ustawa z 2.07.1924. Ustanowiono bezwzględny zakaz pracy dzieci do ukończenia 15 roku życia i wprowadzono ograniczenia w zakresie pracy młodocianych. W Polsce powojennej zakaz pracy wynika z: Konwencji ILO nr 138, Europejskiej Karty Społecznej (1961), dyrektyw UE (1994) i aktów prawa krajowego. Wedle konstytucji z 1997 zakaz pracy obejmuje osoby poniżej 16 roku życia. Przepisy Kodeksu pracy wskazują, że pracownikiem może zostać osoba, która

ukończyła 18 lat. Istnieje możliwość zatrudniania młodocianych, pod warunkiem że ukończyli 15 lat, niemniej jednak do ukończenia 16 roku życia młodociany może świadczyć pracę jedynie na rzecz wybranych podmiotów (prowadzących działalność kulturalną, artystyczną, sportową czy reklamową). Nie dopuszcza się zatrudniania w takich działach gospodarki, jak przemysł, rolnictwo czy rybołówstwo. Z dyrektyw unijnych wynika, że „dziecko" oznacza osobę w wieku poniżej 15 lat lub podlegającą obowiązkowi szkolnemu. Młodociany zaś to osoba od 15 do 18 roku życia. Generalny zakaz pracy umożliwia zatrudnianie dzieci powyżej 14 lat w systemach pracy połączonych z nauką, przy tzw. pracach lekkich oraz w podmiotach prowadzących działalność kulturalną, artystyczną, sportową czy reklamową.

Źródła: *10 lat polityki społecznej państwa polskiego*, Warszawa 1928; M. Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1978; L. Dydusiak, *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów 1938; Z. Góral, *Dopuszczalności pracy dzieci w polskim prawie pracy w świetle prawa międzynarodowego i europejskiego*, „Monitor Prawa Pracy" 2004, nr 6; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., DzU 1997, nr 78, poz. 483; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks pracy, DzU 1974, nr 24, poz. 142; P. Wąż, *Zatrudnianie młodocianych*, Warszawa 2009; K. Ziółkowska, *Ochrona pracy dzieci i młodocianych na polskim rynku pracy*, „Studia Prawnoustrojowe" 2021, t. 51.

[K. Ch.]

ZAKŁAD DLA DZIEWCZĄT W ŁAGIEWNIKACH – „Dom Miłosierdzia", zakład wychowawczy im. ks. Aleksandra Lubomirskiego w Józefowie dla opuszczonych i moralnie zaniedbanych dziewcząt, powstały w 1889 z fundacji księcia Aleksandra Lubomirskiego. Zakład został przeniesiony do Łagiewnik w 1891 przez kardynała Albina Dunajewskiego i był prowadzony przez **Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Maryi Panny Miłosierdzia**. Celem działalności domu była praca wychowawcza. Do placówki przyjmowano dziewczęta w wieku do 12 lat. W zakładzie podejmowano się resocjalizacji wychowanek. Pensjonariuszki zatrudniano do szycia i naprawiania bielizny, prac introligatorskich i druku, haftu, prowadzenia gospodarstwa, ogrodnictwa. Uczenie się tych czynności miało być pomocne dziewczętom w prowadzeniu domu oraz znalezieniu pracy. System wychowania oparto na wzorcach francuskich zakładów prowadzonych przez siostry MB Miłosierdzia. W program dnia wpisane były: modlitwa, praca i czas wolny. Zawarcie umowy z Ministerstwem Sprawiedliwości w 1922 umożliwiło kierowanie do zakładu nieletnich dziewcząt z problemami resocjalizacyjnymi, mających sądowe nakazy pobytu. W roku sprawozdawczym 1928/1929 w zakładzie przebywało 160 pensjonariuszek, natomiast w kolejnym roku było 200 dziewcząt. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1946, przy zakładzie utworzono szkołę podstawową oraz zasadniczą szkołę zawodową o profilu krawieckim. W 1962 w wyniku upaństwowienia zakładu oraz narzucenia odgórnie ustalonych reguł pracy personelu przez władze komunistyczne siostry zostały odsunięte od prowadzenia placówki. Przeorganizowano ją na Państwowy Zakład Wychowawczy, przy którym funkcjonowała zasadnicza szkoła zawodowa o profilu gastronomicznym i fryzjerskim, a także liceum administracyjno-biurowe. W 1989 Minister Edukacji Narodowej wyraził zgodę na prowadzenie przez Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Maryi Panny Miłosierdzia Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego.

Źródła: J.R. Bar, *Rozwój stanów doskonałości w Polsce, V Zgromadzenie Matki Bożej Miłosierdzia (1862–1962)*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny" 1966, nr 3–4; W.J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019; A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; K. Krzysztofek, *Stowarzyszenia katolickie w Krakowie w latach 1918–1939*, Kraków 2014; *Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy im. św. Siostry Faustyny*, http://www.mowkrakow.pl/osrodek-dzisiaj-2/ [dostęp: 14.05.2023]; E. Siepak, *Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Łagiewnikach. Posłannictwo s. Faustyny*, „Peregrinus Cracoviensis" 2000, z. 9; R. Ślęczka,

Zapisy i fundacje rodzin krakowskich na rzecz opieki nad dziećmi i dorosłymi w drugiej połowie XIX wieku, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, t. 2.

[M. N.]

ZAKŁAD PROPEDEUTYKI PEDIATRII SPOŁECZNEJ AKADEMII MEDYCZNEJ W WARSZAWIE – w 1950 utworzono Katedrę Propedeutyki Pediatrii – jedną z katedr nowo zorganizowanego Oddziału Pediatrycznego Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Warszawie. Jej twórcą i kierownikiem (1950–1958) był **Władysław Szenajch**. W 1957 włączono do niej Katedrę Fizjologii Dziecka. W kolejnych latach funkcję kierownika katedry i klinki pełnili: Zofia Lejmbach (1959–1961), Izabela Bielicka (1961–1962), Bolesław Górnicki (1962–1969). W 1969 postała Katedra i Klinika Propedeutyki Pediatrii – Zakład Pediatrii Społecznej oraz Zakład Medycyny Szkolnej, której kierownikiem została Alicja Blaim. Mieściła się przy ul. Nowogrodzkiej 75. W 1973 nastąpiła zmiana struktury organizacyjnych Akademii Medycznej – został utworzony Instytut Pediatrii, w którego strukturach znalazły się zakłady: diagnostyki laboratoryjnej, radiologii radioterapii, propedeutyki pediatrii, 3 kliniki ogólnopediatryczne, 2 kliniki chirurgii dzieci, klinika otolaryngologiczna. W jednostce prowadzono badania z zakresu: metod wczesnej prognozy rozwojowej, zaburzeń rozwoju, zgodności oceny pediatrycznej z dojrzewaniem i stanem neurologicznym dzieci przeznaczonych do adopcji, zapobiegania uszkodzeniom spowodowanym chorobą sierocą. Aby upowszechnić wiedzę o metodach, współpracowano z Zarządem Głównym **Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Prowadzono też badania nad: cukrzycą wieku dziecięcego, psychoterapią dzieci w wieku przedszkolnym z zaburzeniami zachowania, otyłością, endokrynologią rozwojową, napięciem mięśniowym. Na skutek zmiany struktury (1980) utworzono Klinikę Endokrynologii i Zaburzeń Rozwojowych i Zakład Pediatrii Społecznej – połączone 19.03.1984. Powołano wtedy Klinikę Endokrynologii, Zaburzeń Rozwojowych i Pediatrii Społecznej. W 1989 rozwiązano Instytut Pediatrii Akademii Medycznej, a jednostki wchodzące w jego skład stały się jednostkami samodzielnymi. W 1990 klinika zmieniła nazwę na Klinikę Pediatrii i Endokrynologii.

Źródła: Archiwum Uniwersytetu Medycznego w Warszawie, Biuro Organizacyjno-Prawne Akademii Medycznej w Warszawie, sygn. 13/1/21; Archiwum Uniwersytetu Medycznego w Warszawie, Dział Nauki Akademii Medycznej w Warszawie 1975, sygn. 152/1/78/t. I; *Historia Kliniki Pediatrii i Endokrynologii*, https://endokrynologiapediatria.wum.edu.pl/content/historia-kliniki-pediatrii-i-endokrynologii [dostęp: 25.09.2023].

[A. M.-S.]

ZAKŁAD SIEROT CHŁOPCÓW STANISŁAWA JACHOWICZA – jedna z pierwszych na ziemiach polskich placówek wychowawczych dla osieroconych chłopców. Zakład powstał na zrębach utworzonego w 1829 **Instytutu Moralnej Poprawy Dzieci na Mokotowie** kierowanego przez **Stanisława Jachowicza**. Od 1844 S. Jachowicz był kierownikiem sekcji sierot starszych Wydziału Sierot **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. W ramach aktywności sekcji, z pomocą **Fryderyka Skarbka**, utworzył Dom Sierot Chłopców na Nowym Świecie w Warszawie. Fundusze na budowę pochodziły z datków. Szkoła oferowała ogólną opiekę i wpajanie podstaw wychowania, ale także zajmowała się przygotowywaniem podopiecznych do podjęcia zawodu w przyszłości. Przyjmowano chłopców w wieku od 8 lat. Szkoła z biegiem lat rozwinęła się w placówkę z internatem o profilu rzemieślniczym. S. Jachowicz stworzył nowoczesny program nauczania, który łączył przedmioty teoretyczne z praktyką. Szkoła liczyła 3 klasy. W rozkładzie zajęć znalazły się takie przedmioty jak: geometria, rysunek, technologia, historia, język rosyjski oraz język niemiecki. Zdolne dzieci posyłane były do szkół średnich, reszta była przysposabiana do wykonywania danego zawodu dzięki współpracy z zakładami rzemieślniczymi. W 1871 zakład przeniesiono na ul. Freta 10 do gmachu poklasztornego przy kościele św. Jacka. W 1888 Dom dla Chłopców dawał schronienie 160 dzieciom. W 1890 ośrodek przemianowano na Dom Sierot Chłopców im. Stanisława Jachowicza. W okresie międzywojennym ośrodek został wyremontowany

i wyposażony w umywalnie, ustępy, odnowiono pokoje, dużą salę. Do dyspozycji wychowanków pozostawały dobrze przystosowane sale szkolne oraz sale do zajęć ręcznych, biblioteka i świetlica harcerska. Chłopcy mieli możliwość uczestniczenia w 6-tygodniowych kursach Ligii Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP). W programie przewidziane były także kolonie letnie. Zakład funkcjonował do 1944. Zbombardowany podczas Powstania Warszawskiego.

Źródła: E. Barnaś-Baran, *Literacka i dobroczynna działalność Stanisława Jachowicza na rzecz ubogich dzieci w pierwszej połowie XIX wieku*, „Kwartalnik Edukacyjny" 2016, nr 86; J. Domańska, *Dobroczynność względem sierot na ziemiach polskich do 1918 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2011, nr 27; *Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814–1949*, http://www.schorr.pl/images/wystawy/ressacramiser/PlanszeResSacraMiser.pdf [dostęp: 21.07.2023]; W. Gomulicki, *Illustrowany przewodnik po Warszawie: ozdobiony planem miasta, widokami piękniejszych gmachów i miejscowości, galeryą typów warszawskich i szkicami charakterystecznemi*, Warszawa 1880; *Historia klasztoru*, https://freta.dominikanie.pl/klasztor/historia-klasztoru/ [dostęp: 21.07.2023]; F. Łagowski, *Spuścizna literacko-pedagogiczna Stanisława Jachowicza*, „Biblioteka Warszawska" 1890, z. 596; *Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1928; H. Markiewiczowa, *Działalność opiekuńcza na ziemiach polskich w XIX wieku na przykładzie Towarzystw Dobroczynności Wileńskiego i Warszawskiego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie" 2016, t. 25; L. Pawelec, *Stanisław Jachowicz (1796–1857)*, „Nauczyciel i Szkoła" 2003, nr 3–4; *Sprawozdanie z Działalności Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności: za czas od 1.IV.1930 do 31.III.1931*, Warszawa 1815; *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016.

[A. H.]

ZAKŁAD SIEROT DZIEWCZĄT – działająca w ramach **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności** placówka niosąca pomoc osieroconym dziewczętom z Warszawy. Utworzona w 1844 w Warszawie na Krakowskim Przedmieściu. Do sierocińca przyjmowano dziewczynki w wieku od 3 do 14 lat. Zakładem kierowała przełożona Franciszka Lenszewska. Ośrodek mógł pomieścić ok. 50 dziewcząt. W 1858 liczba ta wzrosła do 80. Edukacją dzieci zajmowała się Marianna Elsner. Dziewczynki uczyły się religii i moralności, czytania, pisania, rachunków, robót kobiecych oraz podstawowych umiejętności przydatnych w zawodzie służącej. Ponadto pobierały lekcje śpiewu u organisty Szczepana Bobińskiego. W budynku znajdowały się obszerny hol i 2 sypialnie. Posiłki spożywano w głównej kuchni Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Dziewczynki zobowiązane były do pomagania przy organizowaniu obiadów dla ubogich. Przebywały w ośrodku do ukończenia 16–17 roku życia. Po osiągnięciu tego wieku mogły być oddane na służbę. Ważnym elementem edukacji była nauka szycia w specjalnych szwalniach. Dom utrzymywano z datków, największe dochody przynosiły organizowane przez zakład jasełka, na których zjawiali się dobroczyńcy Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Od 1884 na mocy zarządzenia generał-gubernatora Warszawy zabroniono zatrzymywania w domach sierot dzieci powyżej 7 roku życia. By rozwiązać ten problem, WTD tworzyło oddzielne placówki mające zapewnić kontynuację edukacji opuszczonym dzieciom. Takim ośrodkiem dla Zakładu Sierot Dziewcząt były **Szwalnie Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**, powstałe z inicjatywy Bronisławy Szpądrowskiej. Szwalnie oprócz nauki zawodu zapewniały dalszą naukę czytania, pisania i religii. Liczba podopiecznych zakładu stale wzrastała, w 1898 było ich 284. W związku z tym przeniesiono go najpierw do gmachu przy ul. Czerniakowskiej, następnie na ul. Hożą. Docelowo umieszczony w dwupiętrowym domu za rogatką Mokotowską przy ul. Rakowieckiej. Od 1901 funkcjonował pod nazwą Domu Opatrzności Bożej, działał przez cały okres II wojny światowej. Po 1945 nosił nazwę Domu Dziecka nr 4, działało tam też Warszawskie Centrum Pomocy Rodzinie. Od 2020 znajduje się tam Zespół Państwowych Szkół Muzycznych nr 1.

Źródła: *Echa warszawskie*, „Przegląd Tygodniowy" 1902, nr 15; *Rakowiecka 21 Siedziba ZPSM nr 1 –*

z historią ku nowoczesności, https://www.gov.pl/web/zpsm1warszawa/rakowiecka-21 [dostęp: 17.11.2023]; A. Urbanik-Kopeć, *Alternatywny model emancypacji na przykładzie polskich robotnic w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017; *Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, t. 1, red. I. Lepalczyk, Warszawa 1988.

[A. H.]

ZAKŁAD UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH – instytucja realizująca ubezpieczenia społeczne w Polsce, w tym również działania na rzecz dzieci i młodzieży. ZUS (od 1935) kontynuował i rozwijał wiele inicjatyw poprzednich instytucji ubezpieczeniowych wykraczających poza podstawowe zagadnienia ubezpieczeniowe. Znaczna część z nich skierowana była do dzieci, młodzieży i kobiet (zwłaszcza w okresie ciąży i bezpośrednio po porodzie). W ramach podstawowej działalności w zakresie finansowania ochrony zdrowia realizowano badania młodocianych (dopuszczenie do pracy). W pierwszym roku istnienia ZUS przebadano 18 006 osób (w wieku 15–18 lat). Realizując zadania opieki nad młodocianymi, rozwijano również akcję odpoczynku w odpowiednich warunkach klimatycznych. Akcja profilaktyczna obejmowała finasowanie kolonii leczniczych (w 1935 – 221 768 zł), półkolonii (w 1935 – 18 361 zł), opiekę dentystyczną w szkołach (w 1935 – 30 050 zł), szczepienia ochronne (w 1935 – 13 003 zł), dożywianie dzieci (w 1935 – 53 690 zł), stacje opieki nad matką i dzieckiem (w 1935 – 24 508 zł). Po II wojnie światowej, w pierwszych latach, wprowadzono zmiany w zasiłkach, w tym dla dzieci i kobiet (m.in. w 1948 podwyższony i przedłużono wypłatę zasiłków połogowych). Niezwykle istotne było wprowadzenie zasiłków rodzinnych. ZUS otrzymał zadanie administrowania tym funduszem (**Fundusz Zasiłków Rodzinnych**). W 1950 ujednolicono uprawnienia do zasiłków dla wszystkich dzieci. Od 1950 do 1960 fundusze ZUS znajdowały się budżecie państwa. W tym czasie (1954) zatrudnione kobiety otrzymały prawo do zasiłku chorobowego w powodu konieczności opieki nad chorym dzieckiem. Po odtworzeniu ZUS (1960) rozszerzono liczbę i zakres świadczeń. W latach 70. zreformowano m.in. system **zasiłków rodzinnych**, wprowadzono specjalny dodatek na dziecko niepełnosprawne (1974), zreformowano urlopy macierzyńskie, wydłużono okres pobierania zasiłku na chore dziecko (1972). W 1980 wypłacono 4367,3 tys. zasiłków rodzinnych i pielęgnacyjnych, w 1990 – 5099,2 tys.

Źródła: K. Chylak, *Ubezpieczenia społeczna i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; P. Makarzec, *Ubezpieczenia społeczne w Polsce Ludowej*, „Zeszyty Naukowe WSEI seria: Administracja" 2013, nr 1; W. Muszalski, *Ubezpieczenie społeczne. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2008; M. Piątkowski, *Ewolucja systemu ubezpieczeń społecznych w Polsce Ludowej*, Warszawa 1980; W. Szubert, *Ubezpieczenie społeczne. Zarys systemu*, Warszawa 1987; *Ubezpieczenia społeczne w Polsce Ludowej. Podstawowe wiadomości*, red. J. Piotrowski, Warszawa 1951.

[K. Ch.]

ZAKŁAD WYCHOWAWCZY W ŚWIECIU – placówka dla dzieci umysłowo upośledzonych powstała w 1948 na bazie tworzonego w 1945 w Szpitalu Psychiatrycznym w Świeciu pod zarządem **Ministerstwa Oświaty** zakładu wychowawczego dla dzieci volksdeutschów w wieku 1,5–13 lat. W 1948 z inicjatywy Kuratorium Okręgu Szkolnego Bydgoskiego w Toruniu powstał Państwowy Zakład Wychowawczy przy Szpitalu Psychiatrycznym w Świeciu nad Wisłą, kierowany przez Czesława Piotrowskiego. W zakładzie przebywały dzieci zaniedbane pedagogicznie, zagrożone moralnie oraz sieroty wojenne, którymi zajmowało się 5 wychowawców. Przedział wiekowy podopiecznych wynosił 8–24 lata. Dzieci mieszkały na terenie Zakładu Psychiatrycznego. Pięcioklasową szkołę dla wychowanków zakładu otwarto 19.03. 1948, liczba dzieci wynosiła 60 osób. W 1948 liczba pedagogów wzrosła do 11 osób. W 1949 zakład przeniesiono na teren Państwowego Domu Dziecka w Świeciu. Z myślą o podopiecznych założono bibliotekę szkolną, organizowano wycieczki i wydarzenia sportowe. W 1949 ośrodek przeniesiono do Grudziądza. Kierownikiem Państwowego Ośrodka Wychowawczego został Stanisław Pokojski. Na terenie zakładu zorganizowano m.in. boisko sportowe, działkę pod ogrodnictwo, hodowlę

nutrii, jedwabników, królików angorskich, pieczarkarnię. W ramach kształcenia zawodowego (do 1971) prowadzono rozmaite pracownie, m.in.: stolarnię, szewstwo, krawiectwo damskie i męskie. Zakład był pierwszym ośrodkiem dla nieletnich, w którym w 1967 zatrudniono psychologa. Na terenie placówki działały drużyny **Związku Harcerstwa Polskiego** i **Polskiego Czerwonego Krzyża**. W ciągu kolejnych lat zakład reorganizowano: od 1970 działał jako Państwowy Zakład Wychowawczy, od 1989 jako Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy nr 1, od 2016 – Zespół Placówek Edukacyjno-Rewalidacyjnych w Grudziądzu. W skład zespołu weszły oddziały przedszkolne, Szkoła Podstawowa Specjalna nr 14, Gimnazjum Specjalne nr 11 i Szkoła Specjalna Przysposabiająca do Pracy, internat. Od 2017 zespół pełnił funkcję ośrodka koordynacyjno-rehabilitacyjno-opiekuńczego.

Źródła: W. Borodziej, *Sprawa polska i przemieszczenia ludności w czasie II wojny światowej* [w:] *Niemcy w Polsce: 1945–1950, wybór dokumentów. Władze i instytucje centralne: województwo olsztyńskie*, red. W. Borodziej, H. Lemberg, Warszawa 2000; W. Gasik, *Rozwój praktyki i teorii pedagogiki specjalnej w XIX i początkach XX w.* [w:] *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauersberg, Warszawa 1990; H. Kaja, K. Kuberska, *Działalność psychologów bydgoskich*, „Prace Komisji Pedagogiki i Psychologii" 1977, nr 7; „Kronika Wielkopolski" 2005, nr 1; *70-lecie placówki*, https://osw1.grudziadz.pl/70-lecie-placowki/ [dostęp: 4.10.2023].

[M. N.]

ZAKŁADY OPIEKI OTWARTEJ (CZĘŚCIOWEJ) NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – działające w międzywojennej Polsce placówki opiekuńcze zapewniające wsparcie rodzin w opiece nad dziećmi realizowane poprzez instytucje świadczące pomoc rzeczową, jak też czasową opiekę nad dziećmi. Należały do nich **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, **kolonie letnie** i **półkolonie**, **dziecińce stałe** i **dziecińce sezonowe**, **ogrody jordanowskie**, **place zabaw, świetlice**. Stacje opieki nad matką i dzieckiem miały za zadanie sprawowanie szeroko rozumianej opieki nad macierzyństwem nastawionej na sprzyjanie zmniejszaniu śmiertelności niemowląt. Do końca lat 20. liczba stacji wzrosła z 88 w 1924 do około 200, w 1938 było ich w kraju 700 (z czasem zaczęto je nazywać przychodniami dla dzieci, większość, bo 2/3 stacji prowadziły samorządy). Funkcje czasowych zakładów opieki otwartej pełniły kolonie letnie i półkolonie. Liczba kolonii systematycznie się zwiększała aż do 1,4 tys. w 1933 oraz ponad 2 tys. w 1937, jeszcze szybciej rosła liczba tańszych w organizacji półkolonii, których w 1933 było 553, zaś w 1937 już 3228. Na wsi rolę podobną do instytucji wypoczynku letniego kierowanego dla dzieci miejskich pełniły **dziecińce wiejskie**, wśród których występowały zakładane od 1930 placówki opieki sezonowej (letniej) oraz dziecińce stałe. Dziecińców sezonowych było w 1938 – 2109, liczba dziecińców stałych, zwanych też **ogniskami matki i dziecka** sięgnęła w 1938 – 475. Instytucjami opieki otwartej były także ogrody jordanowskie, stanowiące wydzielone miejsca gier i zabaw organizowanych pod kierunkiem wykwalifikowanych wychowawców, a także mniejsze od nich place zabaw, również zapewniające kilkugodzinną opiekę dla dzieci i młodzieży. W 1938 liczba ogrodów jordanowskich doszła do 54, zaś placów zabaw do blisko 200. Zapewniające czasową opiekę dzieciom i młodzieży świetlice zakładane były przy szkołach, domach ludowych i organizacjach zawodowych (w 1937 było ich 1694).

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; U. A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; M. Furmanowska, *Działania na rzecz rodziny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 2008; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939.

[J. J.]

ZAKŁADY OPIEKI ZAMKNIĘTEJ (CAŁKOWITEJ) NAD DZIEĆMI I MŁODZIEŻĄ W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ – działające w międzywojennej Polsce placówki opiekuńcze zapewniające stałą opiekę nad dziećmi i młodzieżą, prowadzone przez organizacje społeczne,

zgromadzenia zakonne i związki wyznaniowe, samorządy oraz fundacje. Zaliczano do nich schroniska i bursy przeznaczone dla dzieci i młodzieży, **żłobki** oraz domy matki i dziecka, a także tzw. **zakłady specjalne**. Liczba zakładów opiekuńczych była zmienna. W pierwszych latach niepodległości szacowano ją na 600–700 placówek, w 1924 było ich 920, zaś w 1925 aż 1175 (bez województwa śląskiego). W latach 30. nastąpiła redukcja i stabilizacja stanu posiadania – w 1932 istniało 887 zakładów, w 1935 – 910, w 1937 – 859. Zdecydowanie dominowały wśród nich placówki zajmujące się opieką nad dziećmi powyżej 3 roku życia i młodzieżą, a więc schroniska i bursy, stanowiące w 1932 90% wszystkich zakładów opiekuńczych, zaś w 1937 88%. Zajmujących się opieką nad dziećmi do lat 3 żłobków oraz domów matki i dziecka było na początku lat 30. 47, w końcu dekady, wraz z rozwojem **rodzin zastępczych,** już tylko 39. Liczba zakładów specjalnych stopniowo się zwiększała z 40 w 1932 do 66 w 1937 (31 spośród nich stanowiły placówki dla dzieci i młodzieży trudnych do prowadzenia). Liczba podopiecznych zakładów zamkniętych, wraz z przejmowaniem części zadań opiekuńczych przez rodziny zastępcze, zmniejszyła się z około 53,7 tys. w 1927 do 42,0 tys. w 1937 (w zakładach specjalnych opiekę otrzymywało 4,4 tys. dzieci i młodzieży, czyli nieco ponad 10% wszystkich podopiecznych przebywających w zakładach opieki zamkniętej). Większość z placówek opieki zamkniętej prowadziły organizacje społeczne, które utrzymywały w 1937 58% wszystkich zakładów (50% podopiecznych), 16% znajdowało się w rękach zgromadzeń zakonnych (18% podopiecznych), niespełna 10% należało do samorządów (ale 14% wychowanków), 8% do fundacji (blisko 12% wychowanków), 7% do związków wyznaniowych (6% podopiecznych).

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; U.A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; M. Kacprzak, E. Rudzińska, *Opieka społeczna w liczbach (zakłady opiekuńcze zamknięte dla dzieci i młodzieży)*, „Praca i Opieka Społeczna" 1933, nr 4; Mały Rocznik Statystyczny 1939; E. Rudzińska, *Zakłady opieki całkowitej dla dzieci i młodzieży w 1936/37 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 2; E. Słabińska, *Zakłady opieki całkowitej (zamkniętej) dla dzieci opuszczonych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii socjalnej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku*, t. IV, red. P. Grata, Rzeszów 2016.

[J. J.]

ZAKŁADY SPECJALNE CARITAS – placówki opieki całkowitej organizowane przez instytucję Caritas po II wojnie światowej. Mogli w nich przebywać dorośli oraz dzieci i młodzież dotknięci kalectwem, upośledzeniem umysłowym lub fizycznym, z dysfunkcjami wzroku i słuchu, nieuleczalnie chorzy. Prowadzeniem zakładów opiekuńczych dla dzieci po zakończeniu okupacji niemieckiej zajmowały się zgromadzenia zakonne, organizacje społeczne, samorządy oraz państwo. W latach 1945–1946 w kraju funkcjonowały zakłady dla upośledzonych umysłowo, dla głuchoniemych i niewidomych, dla dzieci trudnych do prowadzenia, dla ozdrowieńców i słabowitych, dla epileptyków oraz kalek. W 1947 w 31 zakładach specjalnych Caritas przebywało łącznie 1973 pensjonariuszy, wśród nich dzieci i młodzież. W 1948 funkcjonowało 30 zakładów specjalnych **Caritas** łącznie dla 205 osób. Od 1948 likwidowano lub przejmowano placówki opiekuńcze prowadzone przez organizacje społeczne, zaś w 1950 Caritas zdelegalizowano. Utworzonemu przez władze komunistyczne **Zrzeszeniu Katolików Caritas** powierzono działalność opiekuńczo-społeczną, w tym prowadzenie zakładów dla dzieci umysłowo chorych, kalekich i upośledzonych. W latach 1953–1954 Oddział Wojewódzki Rzeszowskiego „Caritas" z siedzibą w Przemyślu prowadził zakłady specjalne dla dzieci: w Iwoniczu, Lubaczowie oraz Łące. Od października 1961 ograniczono działalność zrzeszenia, któremu pozostawiono prowadzenie zakładów specjalnych pozostających pod nadzorem Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej: 44 zakładów dla dzieci z dużym upośledzeniem umysłowym, 13 zakładów dla dzieci umysłowo chorych i kalekich. Wśród placówek funkcjonował Za-

kład Specjalny dla Dzieci Głęboko Upośledzonych Umysłowo w Elblągu, od 1966 przeorganizowany na Dom Specjalny dla Dzieci, a w 1971 Dom Pomocy Społecznej dla Dzieci. Zakłady działały pod szyldem Zrzeszenia Katolików Caritas do czasu rozwiązania instytucji w 1990.

Źródła: P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; E. Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945–56*, Warszawa 2007; E. Korolewska, *Historia i działalność Domu Pomocy Społecznej dla Dzieci w Elblągu przy ul. Gen. Józefa Bema 8*, „Studia Elbląskie" 2003, nr 5; R. Tłuczek, *Działalność organizacji „Caritas" na terenie diecezji przemyskiej w latach 1945–1962*, „Rocznik Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego" 2007, t. 3, z. 1; D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000; D. Zamiatała, *Zrzeszenie Katolików „Caritas" a polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1950–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość" 2021, z. 1.

[M. N.]

ZAKŁADY SPECJALNE DLA DZIECI – działające w międzywojennej Polsce wyspecjalizowane placówki opiekuńcze (zakłady zamknięte) zapewniające stałą opiekę nad dziećmi i młodzieżą wymagającymi ze względu na ich niepełnosprawność, stan zdrowia bądź trudności wychowawcze wyspecjalizowanego wsparcia. Według oficjalnego podziału z 1938 zaliczano do nich zakłady: dla podopiecznych głuchoniemych, ociemniałych, kalekich, epileptycznych, niedorozwiniętych i upośledzonych umysłowo, ozdrowieńców i słabowitych oraz dla dzieci trudnych do prowadzenia i zagrożonych wpływami otoczenia. Odrębną kategorię zakładów specjalnych stanowiły **pogotowia opiekuńcze**, będące placówkami czasowego pobytu dzieci i młodzieży pełniącymi funkcje obserwacyjne i rozdzielcze. W 1932 działało w kraju 56 zakładów specjalnych, z czego 27 dla dzieci trudnych do prowadzenia, w tym dziewcząt zagrożonych moralnie (2079 podopiecznych), 11 dla dzieci kalekich, w tym ociemniałych i głuchoniemych (630 wychowanków), 9 dla dzieci anemicznych, wątłych i gorączkujących (410), 7 dla upośledzonych umysłowo (433) oraz 2 pogotowia opiekuńcze (89 podopiecznych); łącznie przebywało w nich 3641 podopiecznych. Do 1937 liczba tego typu zakładów wzrosła do 66, wśród nich 31 przeznaczonych było dla dzieci trudnych do prowadzenia (2322 wychowanków), 8 zakładów dla głuchoniemych (477), 8 dla niedorozwiniętych i upośledzonych umysłowo (739), 6 dla ociemniałych (304), 5 dla ozdrowieńców i słabowitych (213), 4 pogotowia opiekuńcze (242) oraz po 1 placówce dla dzieci kalekich i epileptycznych (odpowiednio 74 i 29 podopiecznych). Łącznie w zakładach specjalnych przebywało wtedy 4400 dzieci, blisko 36% z nich znajdowało się w wieku 7–13 lat, a 34% miało 14–18 lat; aż 34% podopiecznych takich placówek miało oboje rodziców, podczas gdy tylko 18% stanowiły pełne sieroty, a 20% było półsierotami.

Źródła: J.C. Babicki, W. Woytowicz-Grabińska, *Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą*, Warszawa 1939; U. A. Domżał, *Opieka państwa i organizacji pozarządowych nad dzieckiem w latach 1919–1939*, Łódź 2009; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; M. Kacprzak, E. Rudzińska, *Opieka społeczna w liczbach (zakłady opiekuńcze zamknięte dla dzieci i młodzieży)*, „Praca i Opieka Społeczna" 1933, nr 4; Mały Rocznik Statystyczny 1939; E. Rudzińska, *Zakłady opieki całkowitej dla dzieci i młodzieży w 1936/37 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1938, nr 2.

[J. J.]

ZAKŁADY WYCHOWAWCZE (POPRAWCZE) – placówki resocjalizacyjne przeznaczone dla nieletnich przestępców, rozwijające się na terenie Polski od XVII wieku. Za pierwszą na ziemiach polskich tego typu placówkę uznawany jest ośrodek poprawczy założony w 1619 w Gdańsku. W Warszawie zostały utworzone: w 1636 Instytut Moralnej Poprawy Dzieci, w 1732 ośrodek opiekuńczo-prewencyjny przy Szpitalu Dzieciątka Jezus w Warszawie, w 1736 Domus Corretionis – Dom Poprawy. W 1834 powołano **Mokotowski Instytut Moralnie Zaniedbanych Dzieci**. W 1876 w Królestwie Polskim rozpoczęła działalność **Osada Rolniczo-Rzemieślnicza w Studzieńcu** jako nowoczesny zakład poprawczy, w 1883 Samorzą-

dowy Zakład Poprawczy dla Chłopców w Szubinie. W okresie międzywojenny kontynuowały pracę m.in. Państwowe Zakłady Poprawcze dla Chłopców w Głazie, Przędzelnicy i Wielucianach. W latach 20. XX wieku Ministerstwo Sprawiedliwości utrzymywało łącznie 3 zakłady poprawcze w Studzieńcu i Puszczy. W 1938 w Polsce działało 8 zakładów poprawczych przeznaczonych dla chłopców i 3 dla dziewcząt. Przed wybuchem II wojny światowej działało 15 zakładów dla nieletnich, w tym 12 zakładów poprawczych oraz 3 zakłady wychowawcze. W czasie okupacji niemieckiej funkcjonowanie placówek zostało przerwane. W 1946 utworzono 3 zakłady poprawcze dla chłopców podporządkowane Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. W 1947 zakłady dla nieletnich przejęło Ministerstwo Sprawiedliwości. W latach 50. XX wieku funkcjonowało 20 zakładów poprawczych. W 1951 zasady działania zakładów zostały określone w tymczasowo uchwalonym regulaminie o zakładach poprawczych. Podstawy prawne resocjalizacji nieletnich zostały uregulowane w ustawie z 26.10.1982 o postępowaniu wobec nieletnich oraz w 1983 w nowym regulaminie. W związku z opracowaniem nowego systemu resocjalizacji w zakładach poprawczych Minister Sprawiedliwości wydał w 1997 rozporządzenie dotyczące rodzajów i organizacji zakładów poprawczych oraz zasad pobytu nieletnich. W 2008 w Polsce działało 26 zakładów poprawczych.

Źródła: E. Dukaczewski, *Szkoły i zakłady specjalne dla dzieci trudnych w XIX w. i na początku XX wieku* [w:] *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*, red. S. Mauersberg, Warszawa 1990; A. Komorowski, *Sądy dla Nieletnich w Polsce*, „Szkoła Specjalna" 1925, nr 4; S. Lipiński, *Historia resocjalizacji nieletnich* [w:] *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną – w ujęciu pedagogicznym*, red. J. Błeszyński, D. Baczała, J. Binnebesel, Łódź 2008; *Zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich*, https://www.arch.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/zaklady-poprawcze-schroniska-dla-nieletnich/ [dostęp: 23.07.2023].

[M. N.]

ZAKŁADY WYCHOWAWCZE DLA MŁODZIEŻY KS. BRONISŁAWA MARKIEWICZA – zakłady opiekuńczo-wychowawcze realizujące opracowany przez ks. **Bronisława Markiewicza** program wychowawczy wzorowany na systemie ks. Jana Bosko dostosowanym do lokalnych warunków społecznych. Podstawowymi jego zasadami były: dążenie do stworzenia w zakładach warunków zbliżonych do domu rodzinnego, wychowanie w głębokiej wierze i zgodne z etyką chrześcijańską, profilaktyka wykluczająca możliwość popełniania wykroczeń przez młodzież oraz wychowanie przez pracę połączone z nauką zawodu. Pierwszym z takich zakładów była utworzona w 1892 przez Markiewicza i prowadzona początkowo jako salezjańska placówka na plebanii w Miejscu Piastowym, która dwa lata później otrzymała imię ks. Jana Bosko. Wraz z rozwojem placówki (liczba chłopców w zakładzie sięgnęła 100 podopiecznych) Markiewicz budował kolejne obiekty, w których prowadził działalność wychowawczą. Po utworzeniu **Towarzystwa „Powściągliwość i Praca"** cały majątek zakładu przekazał na jego rzecz. Kolejną placówką założoną przez kierującego towarzystwem Markiewicza była od 1903 filia zakładu w Miejscu Piastowym założona w Pawlikowicach k. Wieliczki. W 1908 w zakładach w Miejscu Piastowym i Pawlikowicach przebywało łącznie 300 wychowanków. Zgodnie z głoszonymi i realizowanymi przez Markiewicza zasadami podopieczni uczyli się w nich „zasad prawdziwej wiary", ale też otrzymywali praktyczną naukę zawodu, m.in. rolnictwa, ogrodnictwa, sadownictwa, pszczelarstwa, koszykarstwa, kowalstwa, ślusarstwa, stolarstwa. Próby tworzenia kolejnych zakładów podjęto w Szynwałdzie k. Tarnowa (działał w latach 1898–1900), Warszawie (zakład „Nazaret" w latach 1899–1904), Grabowcu na Górnym Śląsku (1900–1904). Prowadzone przez Markiewicza Towarzystwo objęło również zakłady już wcześniej działające w Wilnie, Lublinie, Rzeszowie, Tarnopolu, Skomorochach.

Źródła: *Dzieło, myśl, duchowość ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, red. W. Moroz, Marki – Struga 1993; T. Klis, A. Klis, *Ksiądz Bronisław Bonawentura Markiewicz (1842–1912)* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16: *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; C. Kustra, *Działalność edukacyjna Towarzystwa „Powściągliwość i Praca" w latach 1898–1949*, Olsztyn 2005;

C. Kustra, *Powściągliwość i praca w wychowaniu człowieka. Współczesne odczytanie koncepcji opiekuńczo-wychowawczej ks. Bronisława Markiewicza (1842–1912)*, Toruń 2002; *Myśl pedagogiczna ks. Bronisława Markiewicza*, red. J. Homplewicz, A. Garbarz, Rzeszów 1997.

[J. J.]

ZAKON NAWIEDZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY – rzymskokatolicki zakon żeński założony przez św. Franciszka Salezego 6.06. 1610. Zakon zajmował się kształceniem młodzieży żeńskiej. Na początku działalności prowadził pensjonaty, w których wychowywano dziewczęta. W 1681 założył klasztor w Krakowie i przejął zakład dla sierot od fundacji Zofii Czeskiej, 22.08.1694 otwarto klasztor w Wilnie oraz w kolejnych latach pensjonat dla dziewcząt, zamknięty w 1843. W 1849 otwarto (zamknięty w 1843) klasztor w Wilnie oraz w kolejnych latach pensjonat dla dziewcząt. Naukę pobierało w nim ok. 40 dziewcząt. Klasztor w Krakowie po wejściu w skład państwa austriackiego przyjął rządowy program nauczania. W rządowych dokumentach należał do zakonów nauczających. W 1864 sprowadził z klasztoru w Wilnie trzy wykwalifikowane zakonnice do nauczania dziewcząt. Stosowano system wychowawczy określany jako metodę paryską. Nauczano pisania, czytania, liczenia, katechizmu Kościoła rzymskokatolickiego, gry na fortepianie, śpiewu i języka francuskiego. Zasady wychowawcze szkoły kładły nacisk na wykorzystywanie predyspozycji psychologicznych i wzorców etycznych w kształceniu podopiecznych. W 1910 zamknięto krakowski pensjonat dla dziewcząt w związku ze zmianą charakteru zgromadzenia na kontemplacyjny. Zakonnice prowadziły też pensjonat w Warszawie. W czasie powstania styczniowego przebywało w nim 91 dziewcząt. Po upadku powstania pensjonat został zamknięty, a wspólnota przeniosła się do Wersalu, gdzie w 1865 powstał klasztor wraz z pensjonatem. Opiekę w nim zapewniono dla dziewcząt francuskich oraz dzieci polskich emigrantów. W 1904 otwarto pensjonat przy klasztorze w Jaśle, w którym przebywało 10 wychowanek z różnych ziem polskich. Nauczano tam m.in. religii, języka polskiego, francuskiego itp. W pensjonacie kładziono nacisk na wychowanie w duchu patriotyzmu. Działał do 1932.

Źródła: *Nasze zgromadzenie*, https://www.wizytki.pl/zgromadzenie [dostęp: 17.06.2023]; W. Sarna, *Wizytki wileńskie w Jaśle. Kilka wspomnień na podstawie kroniki klasztornej*, Przemyśl 1905; Z. Świstak, *Wizytki jasielskie*, Jasło 1997; M.M. Wójcik, *Święty Franciszek Salezy i jego dzieło – Zakon Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny*, Jasło 1996.

[B. P.]

ZAMOYSKA ZOFIA – (z d. Czartoryska) ur. 15.10. 1778 w Warszawie, zm. 27.02.1837 we Florencji; arystokratka, filantropka, mecenas sztuki. Córka Izabeli z Flemingów Czartoryskiej i Adama Kazimierza Czartoryskiego. Jej debiut na polu działalności dobroczynnej odbył się w Wielki Czwartek 1792 na dworze Stanisława Augusta Poniatowskiego, kiedy pełniła rolę kwestarki podczas corocznej zbiórki na rzecz szpitali. 20.05.1798 wyszła za hrabiego Stanisława Zamoyskiego. W 1814 zainicjowała powstanie **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności**. Inspiracją do utworzenia tej instytucji były organizacje dobroczynne działające we Francji. Należeli do niego m.in. Stanisław Kostka Zamoyski, Maria Wirtemberska, Stanisław Potocki, Maria Gutowska, Jan Paweł Woronowicz, Stanisław Staszic. Początkowo celem towarzystwa była pomoc ubogim żołnierzom oraz inwalidom – weteranom walk u boku Napoleona Bonapartego. Fundusze zbierano podczas balów, przedstawień, kwest oraz koncertów. Na jednym z nich występował 8-letni Fryderyk Chopin. Organizacja udzielała pomocy doraźnej, a także tworzyła własne struktury ułatwiające pomoc. Pod zarządem towarzystwa znajdowały się 2 sierocińce, internat, szwalnia oraz zakład opiekuńczy dla osób niedołężnych. Siedziba WTD od 1818 znajdowała się przy ul. Krakowskie Przedmieście 62. Ponadto Z. Zamoyska razem z M. Wirtemberską organizowała w Pałacu Błękitnym „herbatki tańcujące" dla dzieci w wieku 8–12 lat. Celem zabawy było rozpowszechnianie wiedzy o dobrych manierach wśród najmłodszych i krzewienie uczuć patriotycznych. Jest autorką *Rad dla córki* – utworu moralizatorskiego przeznaczonego dla Jadwigi Sapiehy, który stanowi uniwersalny zbiór

wskazówek do osiągnięcia ideału życia. Kluczową rolę w tym zestawie odgrywa pomoc ubogim. Z. Zamoyska wprowadziła do rodzinnego etosu zaangażowanie w sferę dobroczynności, czego skutkiem było wychowanie kolejnych pokoleń kobiet działających na rzecz ubogich. Duże osiągnięcia na tym polu miały także jej córka Gryzelda Celestyna Zamoyska oraz wnuczka Anna z Działyńskich Potocka.

Źródła: A. Cholewianka-Kruszyńska, *Piękna i dobra. Opowieść o Zofii z Czartoryskich Zamoyskiej*, Kozłówka 2008; *Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 1814–1949*, http://www.schorr.pl/images/wystawy/ressacramiser/PlanszeResSacraMiser.pdf [dostęp: 31.05.2023]; E. M. Kur, *Zofia z Czartoryskich Zamoyska jako autorka „Rad dla córki"*, „Spotkania Humanistyczne" 2016, nr 6; A. Łysakowska-Trzoss, *Więcej szkółek niż karczem. Hrabiowska dobroczynność w XIX wieku*, https://hrabiatytus.pl/2018/05/08/wiecej-szkolek-niz-karczem-hrabiowska-dobroczynnosc-w-xix-wieku/ [dostęp: 31.05.2023]; J. U. Niemcewicz, *Zofia Zamojska*, Paryż 1837; Z. Zamoyska, *Rady dla córki,* oprac. M. Dębowska, Lublin 2002.

[A. H.]

ZASADNICZA USTAWA SANITARNA – pierwszy akt prawny niepodległej Polski mający na celu uregulowanie zadań państwa i samorządów w zakresie ochrony zdrowia, wydany początkowo jako dekret Naczelnika Państwa 8.02.1919, następnie jako ustawa Sejmu Ustawodawczego z 19.07.1919 (obowiązywała do 1.07.1939). Nadzór i zwierzchnie kierownictwo nad sprawami zdrowotnymi w państwie ustawa oddawała w ręce Ministra Zdrowia Publicznego, ale bezpośrednie wykonawstwo w tym zakresie zostało nałożone na władze samorządowe. Obok licznych zadań związanych ze zdrowiem publicznym i higieną ustawa podejmowała również kwestie ściśle połączone z opieką nad dziećmi. W myśl art. 2 ustawy kompetencje Ministra Zdrowia Publicznego obejmowały m.in. opiekę sanitarno-lekarską nad dzieckiem i macierzyństwem, a także nadzór nad personelem pomocniczym, w tym **położnymi**. Na samorządy nałożony został m.in. obowiązek pieczy nad zapewnieniem odpowiedniej opieki fachowej dla położnic, a przede wszystkim sformułowany w art. 4 ustawy wymóg zakładania i prowadzenia niezbędnych urządzeń sanitarno-technicznych, szpitali, przychodni, przytułków, domów izolacyjnych, kąpielisk, a także utrzymywania lekarzy, akuszerek gminnych i pielęgniarek. Całość wydatków samorządy miały pokrywać ze środków własnych i tylko w sytuacjach wyjątkowych mogły otrzymać wsparcie z budżetu państwa. Ramowy charakter ustawy i przerzucenie na samorządy kosztów jej wdrażania przełożyły się na skromny zasięg podejmowanych przez nie działań w zakresie opieki higieniczno-lekarskiej nad dziećmi. W połowie lat 20. w całym kraju istniało zaledwie 105 przychodni dla matki i dziecka, a działających przy nich poradni dla kobiet ciężarnych i matek karmiących było ok. 40. Liczba poradni zaczęła się zwiększać dopiero wraz z zapoczątkowanym w 1925 przez Fundację Rockefellera rozwojem **ośrodków zdrowia**. W końcu 1937 w Polsce działało 570 **stacji opieki nad matką i dzieckiem** (ponad połowa przy ośrodkach zdrowia), z czego 397 prowadziły samorządy.

Źródła: *Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce Odrodzonej 1918–1938*, Warszawa 1939; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939; Państwowa zasadnicza ustawa sanitarna, Dz. Praw 1919, nr 15, poz. 207; *Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeczypospolitej Polskiej oraz o działalności władz i instytucji zdrowia publicznego w roku 1924*, Warszawa 1926; Zasadnicza ustawa sanitarna z dnia 19 lipca 1919 r., Dz. Praw 1919, nr 63, poz. 371.

[J. J.]

ZASIŁEK MACIERZYŃSKI – świadczenie pieniężne dla kobiet związane z urodzeniem bądź przysposobieniem dziecka, po raz pierwszy wprowadzone dekretem z 1919. Określał on „świadczenia dla położnic" obejmujące zasiłek w wysokości całkowitej płacy na 8 tygodni. Po 1945 uregulowany na podstawie ustawy z 1974 i z 1999 o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa. Od 1974 przysługiwał w razie urodzenia dziecka lub jego przysposobienia (z rozpoczęciem postępowania sądowego),

w czasie urlopu wychowawczego lub przerwy w zatrudnieniu oraz kiedy rozwiązano umowę o pracę w czasie ciąży z powodu ogłoszenia upadłości lub likwidacji zakładu pracy. Od 1999 przysługiwał ubezpieczonej kobiecie, która urodziła dziecko, przyjęła na wychowanie dziecko w wieku do 14 roku życia i wystąpiła do sądu z wnioskiem o przysposobienie go, przyjęła na wychowanie w ramach rodziny zastępczej (z wyjątkiem rodziny zawodowej) dziecko do 7 roku życia lub 10 roku życia (z odroczonym obowiązkiem szkolnym). Zasiłek przysługiwał też doktorantkom otrzymującym stypendium. W przypadku gdy matka była nieubezpieczona lub niezdolna do samodzielnej egzystencji lub uzyskała orzeczenie o niepełnosprawności w stopniu znacznym, zasiłek przysługiwał ubezpieczonemu ojcu dziecka lub innemu członkowi rodziny. Zasiłek jest wypłacany przez okres: 20 tygodni w przypadku urodzenia jednego dziecka; 31 tygodni – dwojga dzieci; 33 tygodni – trojga dzieci; 35 tygodni – czworga dzieci; 37 tygodni – pięciorga lub więcej dzieci. Świadczenie przysługuje 6 tygodni przed porodem. Zasiłek wynosi: 80% – przez cały okres pobierania świadczenia, bądź 100% – przez pierwszą część urlopów związanych z rodzicielstwem, a przez pozostały okres – 60%. Wysokość wypłacanych zasiłków (z wyłączeniem świadczeń dla rolników indywidualnych) wyniosła: w 2010 – 2938,8 mln zł, w 2015 – 7555,7 mln zł, w 2021 – 9023 mln zł; rolnikom indywidualnym zaś: w 2010 – 99 mln zł, w 2015 – 101,4 mln zł, w 2021 – 151,4 mln zł.

Źródła: B. Balcerzak-Paradowska, *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, Warszawa 2004; Dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, Dz. Praw P.P. 1919, nr 9, poz. 122; *Pobierasz lub będziesz pobierać zasiłek macierzyński*?, ZUS, Warszawa 2019, https://www.zus.pl/documents/10182/167561/Pobierasz_lub_bedziesz_pobierac_zasilek_macierzynski.pdf/ [dostęp: 17.07. 2023]; Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 grudnia 2015 r. w sprawie zakresu informacji o okolicznościach mających wpływ na prawo do zasiłków z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa lub ich wysokość oraz dokumentów niezbędnych do przyznania i wypłaty zasiłków, DzU 2015, poz. 2205; Ustawa z dnia 17 grudnia 1974 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, DzU 1983, nr 30, poz. 143; Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, DzU 1999, nr 60, poz. 636.
[A. M.-S.]

ZASIŁEK OPIEKUŃCZY – krótkoterminowe świadczenie pieniężne z ubezpieczenia społecznego (inaczej świadczenie z ubezpieczania chorobowego) przyznawane w razie choroby i macierzyństwa, uregulowane ustawą z 1999 o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa. Wypłacany ubezpieczonym (ubezpieczenie chorobowe obowiązkowe lub dobrowolne) niepracującym opiekunom pozostającym z chorym we wspólnym gospodarstwie w okresie choroby (bez możliwości powierzenia opieki innej osobie tam zamieszkującej). Przysługiwał z powodu sprawowania opieki nad: 1) dzieckiem do lat 8 – w przypadku nagłego zamknięcia żłobka, przedszkola, szkoły; porodu lub choroby małżonka ubezpieczonego lub rodzica dziecka stale opiekującego się dzieckiem, jeżeli poród lub choroba uniemożliwiała temu małżonkowi lub rodzicowi sprawowanie opieki nad dzieckiem, pobytu małżonka ubezpieczonego lub rodzica dziecka stale opiekującego się dzieckiem w szpitalu albo w innym zakładzie leczniczym podmiotu leczniczego wykonującego działalność leczniczą w rodzaju stacjonarne i całodobowe świadczenie zdrowotne 2) chorym dzieckiem do 14 lat 3) dzieckiem z orzeczeniem o niepełnosprawności wymagającym stałej lub długotrwałej opieki lub pomocy innej osoby w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz koniecznością stałego współudziału na co dzień opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji do ukończenia 18 lat, 4) innym chorym członkiem rodziny. Miesięczny zasiłek opiekuńczy wynosił 80% wynagrodzenia. Przysługiwał nie dłużej niż 60 dni w roku kalendarzowym, jeżeli opieka była sprawowana nad dziećmi do ukończenia 14 lat oraz nie dłużej niż 14 dni w przypadku dzieci powyżej lat 14 i innych członków rodziny. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 2020

z powodu COVID-19, dodatkowy zasiłek opiekuńczy przysługiwał w okresie 28.12.2020– 7.012021.

Źródła: P. Biernat, E. Gronek, *Zasiłek macierzyński oraz zasiłek opiekuńczy jako świadczenia pieniężne wypłacane z ubezpieczeń społecznych w ramach ubezpieczenia chorobowego,* „Rynek – Społeczeństwo – Kultura" 2018, nr 2; L. Pawłowski, *Świadczenia przysługujące osobom sprawującym opiekę nad chorymi lub niepełnosprawnymi członkami rodziny*, „Forum Medycyny Rodzinnej" 2012, t. 6; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 2021 r. w sprawie określenia dłuższego okresu pobierania dodatkowego zasiłku opiekuńczego w celu przeciwdziałania COVID-19, DzU 2021, poz. 106; A. Rzetecka-Gil, *Ustawa o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa. Komentarz*, Oficyna 2009; Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, DzU 2010, nr 77, poz. 512 ze zm.; *Zasiłek opiekuńczy*, https://www.gov.pl/web/rodzina/zasilek-opiekunczy [dostęp: 1.12.2024].

[A. M.-S.]

ZASIŁEK PIELĘGNACYJNY – świadczenie rodzinne wprowadzone ustawą o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych z 1995, uzupełnione ustawą o świadczeniach rodzinnych z 2003. Zasiłek pielęgnacyjny przyznaje się w celu częściowego pokrycia wydatków wynikających z konieczności zapewnienia opieki i pomocy innej osoby w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji. Zasiłek pielęgnacyjny przysługuje opiekunom: niepełnosprawnego dziecka, osoby niepełnosprawnej powyżej 16 roku życia, jeżeli legitymuje się orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności; osoby niepełnosprawnej powyżej 16 roku życia legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, jeżeli niepełnosprawność powstała przed ukończeniem 21 roku życia; osoby, która ukończyła 75 lat. Świadczenie przysługuje niezależnie od dochodu rodziny i osoby, dlatego przyznawane jest nie na okres zasiłkowy, ale na okres ważności orzeczenia o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności. Świadczenie wypłacane jest co miesiąc. W 2000 zasiłek pielęgnacyjny wynosił 120,64 zł, w 2004 r. – 144,25 zł, w latach 2006– 2017 153 zł, w 2018 – 184,42 zł, od 2019 zasiłek wynosi 215,84 zł. Zasiłek pielęgnacyjny nie podlega corocznej waloryzacji, jego weryfikacja odbywa się co 3 lata, bez gwarancji podwyższenia kwoty. Zasiłek wypłacany jest przez urzędy właściwe dla świadczeniobiorcy ze względu na miejsce jego zamieszkania. Zasiłek wypłacany jest przez wójta, burmistrza lub prezydenta, gmina często wypłaca go za pośrednictwem miejskich ośrodków pomocy społecznej. Zasiłek pielęgnacyjny nie przysługuje osobie umieszczonej w instytucji zapewniającej całodobowe utrzymanie, osobie uprawnionej do dodatku pielęgnacyjnego. Przeciętna liczba i wysokość świadczeń wynosiła w: 2010 – 108,4 tys. (667,1 mln zł), w 2015 – 111,7 tys. (1595 mln zł), w 2021–191 tys. (4460,2 mln zł).

Źródła: W. Koczur, *Ochrona socjalna dziecka w nowym* systemie *świadczeń rodzinnych*, „Polityka Społeczna" 2004, nr 9; M. Lewandowicz-Machnikowska, *Zbieg prawa do świadczeń opiekuńczych i świadczeń z ubezpieczenia społecznego – uwagi de lege ferenda*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa u Administracji" 2019, nr 3944; Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych, DzU 1995, nr 4, poz. 17; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255.

[A. M.-S.]

ZASIŁEK RODZINNY – związane z systemem ubezpieczeń społecznych świadczenie pieniężne mające na celu częściowe pokrycie wydatków na utrzymanie dziecka wprowadzone dekretem z 29.10.1947 o ubezpieczeniu społecznym, który ustanowił Fundusz Zasiłków Rodzinnych. W 1974 wprowadzono rozporządzenie w sprawie zasiłków rodzinnych dla pracowników podlegających ubezpieczeniu – przysługiwał im zasiłek rodzinny na żonę, jeśli wychowywała 1 dziecko do lat 8, sprawowała opiekę nad dzieckiem niepełnosprawnym, ukończyła 50 lat lub była inwalidką. W 1994 wprowadzono ustawę o zasiłkach rodzinnych i pielęgnacyjnych. Zasiłek przysługiwał na 12 miesięcy, jeśli przeciętny dochód na osobę w rodzinie uprawnionego nie przekraczał kwoty odpowiadającej 50% przeciętnego miesięcz-

nego wynagrodzenia. Przy ustalaniu prawa do zasiłku rodzinnego uwzględniono dochody członków rodziny. Zasiłek rodzinny na dziecko przysługiwał do ukończenia 16 roku życia lub do czasu ukończenia nauki, nie dłużej niż do ukończenia 20 lat. Jeżeli ukończenie 20 lat przypadało na ostatni lub przedostatni rok nauki w szkole, zasiłek rodzinny przysługiwał odpowiednio do zakończenia bieżącego lub następnego roku szkolnego. Zasiłek rodzinny przysługiwał na małżonka, jeżeli spełniał jeden z warunków: 1) sprawował opiekę nad dzieckiem, któremu przysługiwał zasiłek pielęgnacyjny, 2) ukończył 60 lat (kobieta) lub 65 lat (mężczyzna), 3) był niepełnosprawny w stopniu znacznym lub umiarkowanym. W myśl ustawy o świadczeniach rodzinnych z 2003 za świadczenia rodzinne uznano: zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego (warunkiem ich otrzymywania było spełnienie warunku **kryterium dochodowego**). Przeciętna miesięczna liczba wypłaconych świadczeń: w 2010 – 3003,3 tys., w 2015 – 2035,4 tys., w 2020 – 1698,8 tys., w 2021 – 1456,3 tys. Kryterium dochodowe podwyższono w 2012 (574 zł na osobę dla ogółu rodzin i 664 zł na osobę dla rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym) i 2015 (754 zł i 844 zł). Wobec rosnącej wysokości wynagrodzeń, spadała liczba dzieci z prawem do zasiłku (w 2019 – 2 mln dzieci, w 2020 – 1,76 mln).

Źródła: Dekret z dnia 28 października 1947 r. o ubezpieczeniu społecznym, DzU 1947, nr 66, poz. 414; W. Muszalski, *Nowy system zasiłków rodzinnych,* „Praca i Zabezpieczenie Socjalne" 1995, nr 2; A. Durasiewicz, *Historyczne unormowania polityki rodzinnej* [w:] *Biuletyn informacyjny. Wiadomości społeczne*, red. M. Gagacka, Radom 2012; Rozporządzenie Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych z dnia 31 maja 1974 r. w sprawie zasiłków rodzinnych, DzU 1974, nr 21, poz. 127; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 sierpnia 2012 r. w sprawie wysokości dochodu rodziny albo dochodu osoby uczącej się stanowiących podstawę ubiegania się o zasiłek rodzinny oraz wysokości świadczeń rodzinnych, DzU poz. 959; Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych, DzU 1995, nr 4, poz. 17; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255; M. Wójcik, *Rola świadczeń rodzinnych w polskiej polityce rodzinnej* [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców. Teoria i praktyka*, t. 4, red. E. Gruszewska, Białystok 2020.

[A. M.-S.]

ZASIŁEK RODZINNY – DODATKI ZGODNIE Z USTAWĄ Z 2003 O ŚWIADCZENIACH RODZINNYCH (jako uzupełnienie zasiłku rodzinnego), przysługują opiekunom prawnym, rodzicom oraz osobom uczącym się i uwzględniają: 1) wypłatę jednorazowego dodatku w wysokości 1 tys. zł po narodzinach dziecka, do ukończenia przez nie pierwszego roku życia; 2) wsparcie opiekunów podczas korzystania z urlopu wychowawczego – 400 zł miesięcznie przez 24, 36 lub 72 miesiące (dla opiekunów więcej niż jednego dziecka lub z orzeczeniem o niepełnosprawności dziecka), wyjątkiem jest, gdy dziecko przebywa w placówce opiekuńczej przez ponad 5 dni tygodniowo; 3) dodatek na samotne wychowywanie dziecka – 170 zł miesięcznie na każde dziecko, ale nie więcej niż 340 zł na wszystkie dzieci; dla dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności kwota zwiększa się o 80 zł na dziecko (maksymalnie 160 zł na wszystkie dzieci); 4) w rodzinach wielodzietnych wsparcie w postaci 50 zł miesięcznie na trzecie i kolejne dzieci objęte zasiłkiem rodzinnym; 5) dla dzieci niepełnosprawnych dodatek na kształcenie i rehabilitację – 50 zł na dziecko do 5 roku życia i 70 zł na dziecko w wieku 5–24 lat; 6) dodatek na rozpoczęcie roku szkolnego – 100 zł na dziecko; 7) dodatek na naukę poza miejscem zamieszkania – 80 zł za zamieszkanie w miejscowości, w której znajduje się szkoła, lub 40 zł za dojazd z miejsca zamieszkania. Świadczenia zależą od **kryterium dochodowego**, które wzrastało w 2012 i 2015. W 2022 wydatki na dodatki wyniosły 909,8 mln zł, co stanowiło 8,0% ogólnej kwoty świadczeń rodzinnych. Miesięcznie średnio wypłacano 710,8 tys. dodatków, o 11,9% mniej niż w 2021. Środki na dodatki pochodziły z budżetu państwa, a gminy dodatkowo przeznaczyły na nie 9,4 mln zł. W 2022 największe kwoty (280,4 mln zł) wypłacono z tytułu wychowywania dzieci w rodzinach wielodzietnych, a najmniejsze (47,7 mln zł) z tytułu urodzenia dziecka.

Źródła: A. Durasiewicz A. *Rola świadczeń rodzinnych we wspieraniu rodziny* [w:] *Współczesne wyzwania dla lokalnej polityki społecznej*, red. M. Gagacka, K. Głąbicka, Radom 2009; B. Kłos, *Świadczenia rodzinne w latach 2004–2011*, „Analizy BAS" 2011, nr 23; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255; M. Wójcik, *Rola świadczeń rodzinnych w polskiej polityce rodzinnej* [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców. Teoria i praktyka*, t. 4, red. E. Gruszewska, Białystok 2020.

[A. M.-S.]

ZASIŁEK WYCHOWAWCZY – świadczenie pieniężne powiązane z urlopem wychowawczym przysługującym z tytułu opieki nad dzieckiem. Wprowadzony rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 17 lipca 1981 r. w sprawie urlopów wychowawczych (DzU 1981, nr 19, poz. 97, zm. 1982, nr 5, poz. 34). Uregulowany ustawą z 1994 o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych, na mocy której przysługiwał do ukończenia urlopu wychowawczego nie dłużej niż: 1) 24 miesiące 2) 36 miesięcy, jeśli uprawniony sprawował opiekę nad więcej niż jednym dzieckiem urodzonym podczas jednego porodu albo samotnie wychowuje dziecko 3) nie dłużej jednak niż przez okres 72 miesięcy kalendarzowych, jeżeli uprawniony sprawował opiekę nad dzieckiem, które z powodu stanu zdrowia (przewlekłej choroby, kalectwa) wymagało osobistej opieki uprawnionego. Przepisy prawne dotyczące tego zasiłku głównie znajdują się w ustawie o świadczeniach rodzinnych z 28 listopada 2003, precyzującej zasady jego przyznawania (zasiłek stał się dodatkiem do zasiłku rodzinnego). Warunkiem uzyskania zasiłku stało się spełnianie **kryterium dochodowego** obowiązującego dla **zasiłku rodzinnego**. Osoby pracujące krócej niż 6 miesięcy przed urlopem wychowawczym lub które podjęły pracę zarobkową lub otrzymujące inne świadczenia, np. zasiłek macierzyński, nie mogą skorzystać z tego świadczenia. Kwota zasiłku, wcześniej zależna od dochodu, od 1 czerwca 2002 przy dochodzie na osobę nieprzekraczającym 548 zł wynosiła 308,80 zł miesięcznie lub 491 zł dla samotnych rodziców i dla trzeciego oraz kolejnych dzieci. W 2023 zasiłek wynosił 400 zł przy dochodzie na członka rodziny nieprzekraczającym 674 zł (764 zł w przypadku dziecka z niepełnosprawnością) i był wypłacany przez ośrodek pomocy społecznej, urząd gminy lub miasta.

Źródła: A. Durasiewicz. *Rola świadczeń rodzinnych we wspieraniu rodziny* [w:] *Współczesne wyzwania dla lokalnej polityki społecznej*, red. M. Gagacka, K. Głąbicka, Radom 2009; Ustawa z dnia 1 grudnia 1994 r. o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych, DzU 1995, nr 4, poz. 17; Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, DzU 2003, nr 228, poz. 2255.

[A. M.-S.]

ZAWADZKA RÓŻA – ur. 30.01.1902 w Paryżu, zm. 1944 w Warszawie. Działaczka społeczna, organizatorka opieki nad dzieckiem. Pracowała w Płocku jako nauczycielka. W 1920 zdała maturę. Członkini Ochotniczej Legii Kobiet. Oddelegowana do Sekcji Propagandy i Opieki nad Żołnierzem. Studiowała ekonomię na Uniwersytecie Poznańskim. Przeniosła się do **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej** (1927–1931). Kształciła się pod kierunkiem **Heleny Radlińskiej**. Odbyła dwumiesięczną praktykę w Belgii w latach 1930–1931. Efektem pracy była publikacja *Organizacja opieki społecznej na dzieckiem w Belgji* opublikowana przez Polski Komitet Pomocy Dzieciom (1934). W 1937 rozpoczęła pracę jako inspektorka opieki społecznej w Łodzi. Tego samego roku opublikowała artykuły w **„Opiekunie Społecznym"** – *Społeczne i psychologiczne podstawy oddawania dzieci do rodzin zastępczych*; *Dlaczego dziecko w rodzinie przybranej*. W pracy społecznej poszukiwała nowych rozwiązań pochodzących z własnej obserwacji, doświadczenia i wyobraźni społecznej. Zajmowała się opieką społeczną nad dzieckiem i rodziną, umieszczaniem sierot w rodzinach zastępczych. Po wybuchu II wojny światowej wspierała dzieci oraz zakłady opiekuńcze w Łodzi. W 1940 wyjechała do Warszawy. W 1943 została kierowniczką IX Ośrodka Zdrowia i Opieki Społecznej Zarządu Miejskiego miasta stołecznego Warszawy. Konspiracyjnie pomagała Żydom. Współpracowała z **Ireną Sendlerową** przy ratowaniu dzieci

z getta warszawskiego i lokowaniu ich w bezpiecznych schronieniach. Przystosowywała dzieci do funkcjonowania w polskich, katolickich warunkach. Zginęła w 1944 w trakcie powstania warszawskiego.

Źródła: M. Grądzka-Rejak, *„Dzieci przyjeżdżały, bawiły się z nami kilka dni i znikały" – historia Róży Zawadzkiej*, https://sprawiedliwi.org.pl/pl/historie-pomocy/dzieci-przyjezdzaly-bawily-sie-z-nami-kilka-dni-i-znikaly-historia-rozy-zawadzkiej [dostęp: 26.04. 2023]; I. Lepalczyk, *Ognisko na Tamce* [w:] *Pełnić Służbę… Z pamiętników i wspomnień harcerek Warszawy 1939–1945*, red. A. Zawadzka, Z. Zawadzka, Warszawa 1983; M. Urbanek, *Kisielewscy. Jan August, Zygmunt, Stefan, Wacek*, Warszawa 2006; W. Wyrobkowa-Pawłowska, *Zawadzka z Kisielewskich Róża /1902–1944/* [w:] *Słownik biograficzny pracowników społecznych*, t. 1: *Opieka i pomoc społeczna*, red. M. Gładkowska, Warszawa 1993.

[B. P.]

ZBÓR EWANGELICKO-REFORMOWANY – Jednota Warszawska, kościół etnicznie polski z grupą wyznawców narodowości czeskiej, z siedzibą władz zwierzchnich w Warszawie, rozwijający działalność religijno-oświatową w okresie międzywojennym. W 1918, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, zbór przystąpił do pracy również wśród najmłodszych. Założono Stowarzyszenie Młodzieży, Koło Misji Wewnętrznej i Koło Pań. Organizowano wspólne wycieczki za miasto, odczyty i koncerty, z których dochód przeznaczano na cele charytatywne. Systematycznie prowadzono zajęcia w szkółkach niedzielnych. W okresie międzywojennym Kościół Ewangelicko-Reformowany prowadził w stolicy 2 zakłady opieki społecznej: Przytułek dla Sierot Zboru Ewangelicko-Reformowanego oraz Dom Starców i Kalek Zboru Ewangelicko-Reformowanego. W zakresie działalności opiekuńczej, chorymi i ubogimi zajmowali się: pastorowe, parafianki z Koła Pań, diakonisy. Organizowano kolonie dla dzieci w letniskowej posiadłości ofiarowanej przez rodzinę Czapków. Próbę powołania Gimnazjum Humanistycznego im. Szymona Konarskiego w Wilnie podjął w 1923 Wileński Synod Ewangelicko-Reformowany, lecz ostatecznie nie udało się zrealizować tej inicjatywy. Ustawą Władysława Grabskiego z 1924, dotyczącą również organizacji szkolnictwa mniejszości narodowych, wprowadzono możliwość łączenia szkół polskich i niepolskich w jednym obwodzie oraz powoływania placówek dwujęzycznych. W związku z reformą oświaty w 1932 protestanci włączyli się w tworzenie szkół prywatnych. W 1933 Kościół Ewangelicko-Reformowany liczył ok. 10 tys. wiernych i posiadał 11 zborów. Po wybuchu II wojny światowej praca kościołów ewangelickich była utrudniona bądź niemożliwa. Prowadzono natomiast tajne nauczanie. Po zakończeniu działań wojennych środowiska ewangelickie reaktywowały działalność religijno-oświatową. Relację państwa i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego uregulowano ustawą z 13.05. 1994 o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej.

Źródła: E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004; O. Bartel, *Protestantyzm w Polsce*, Warszawa 1963; A.M. Chyła, *Szkolnictwo ewangelickie i ewangelikalne w Polsce po 1989 roku*, Wrocław 2019; M. Fąka, *Kościoły protestanckie w Polsce w latach 1918–1972*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny" 1973, nr 3–4; *Historia zboru warszawskiego*, https://reformowani.org.pl/historia [dostęp: 2.11.2023]; Z. Tokarczyk, *Ewangelicy polscy*, Warszawa 1988; Ustawa z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, DzU 2015, poz. 483.

[M. N.]

ZGROMADZENIE BRACI ALBERTYNÓW – Zgromadzenie Braci Albertynów Trzeciego Zakonu Regularnego św. Franciszka Serafickiego Posługujących Ubogim, powstałe w 1888 z inicjatywy brata **Adama Chmielowskiego** (brata Alberta), zatwierdzone przez papieża Piusa XI w 1928. W 1912 z inicjatywy brata Alberta powstał Zakład Wychowawczy dla Bezdomnych Chłopców w Krakowie na Zwierzyńcu, działający w okresie II Rzeczpospolitej przy ul. Tadeusza Kościuszki 86. W placówce chłopcy uczyli się szewstwa, krawiectwa, introligatorstwa. Krakowski zakład wydawał czasopismo „Nasza Myśl" (1932–1936), przemiano-

wane na „Głos Brata Alberta" (1937–1939). Pismo zawierało dodatek „Bratni Znak" dla młodzieży zakładów prowadzonych przez zgromadzenie. W okresie międzywojennym prowadzono schroniska dla dzieci i młodzieży pochodzącej z ubogich rodzin, w tym schronisko przejściowe dla chłopców w wieku od 5 do 10 lat na Dębnikach przy ul. Tynieckiej. W 1926 w Przemyślu założono stolarnię, zatwierdzoną przez kuratorium lwowskie w 1931 jako prywatną szkołę stolarską przeznaczoną do kształcenia wychowanków Braci Albertynów, rok później nagrodzoną srebrnym medalem na Targach Wschodnich we Lwowie. W 1932 zgromadzenie rozpoczęło działalność charytatywną na terenie Częstochowy oraz prowadziło zakłady wychowawcze w Krakowie, Warszawie, Lwowie, Przemyślu, Stanisławowie, Skrzynie. Pod kierownictwem Braci Albertynów od 1933 działało Ognisko dla Młodzieży w Warszawie, przeznaczone dla chłopców w wieku 15–20 lat dotkniętych problemem bezdomności, natomiast w Kamionce koło Wielunia funkcjonował zakład wraz z pracowniami krawiecką i szewską. Wychowankowie zakładów Braci Albertynów mogli uczestniczyć w koloniach, wyjazdach wakacyjnych, ogniskach oraz kołach zainteresowań. W 1935 w zakładach przebywało łącznie 415 podopiecznych. Działalność gromadzenia została przerwana wybuchem II wojny światowej. Po zakończeniu działań wojennych domy zgromadzenia znajdujące się na byłych terenach wschodnich II RP sukcesywnie likwidowano.

Źródła: *Brat Albert Adam Chmielowski w służbie Boga, Ojczyzny i bliźnich*, Warszawa 1973; *Czy wiecie, że…*, „Nasza Myśl" 1932, nr 2; F.G., *„Ognisko dla młodzieży". Nowa placówka albertyńska w Warszawie*, „Nasza Myśl" 1933, nr 3; W. Kaczmarek, *Zakony i zgromadzenia zakonne w diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 1974; K. Krzysztofek, *Stowarzyszenia katolickie w Krakowie w latach 1918–1939*, Kraków 2014; Przemyślak, *Z ruchu albertyńskiego*, „Nasza Myśl" 1933, nr 4; F. Sałek, *Wielkie chwile w małym zakładzie*, „Nasza Myśl" 1935, nr 2; *Sprawozdanie z zakładów wychowawczych Brata Alberta za rok 1935*, „Nasza Myśl" 1936, nr 2; Br. V., *Wakacje… wakacje…*, „Nasza Myśl" 1935, nr 5; J. Żak-Tarnowski, *1912–1932. 20-lecie istnienia naszego Zakładu*, „Nasza Myśl" 1932, nr 4.

[M. N.]

ZGROMADZENIE KSIĘŻY MISJONARZY ŚW. WINCENTEGO À PAULO – stowarzyszenie życia apostolskiego zainicjowane przez św. Wincentego à Paulo. Powstało 17.04.1625 w Paryżu. Jego celem była ewangelizacja i niesienie pomocy ubogim w formie misji ludowych. Do Polski misjonarze sprowadzeni zostali w 1651. Ich siedzibą stała się parafia św. Krzyża w Warszawie. Misje prowadzone przez stowarzyszenie trwały 2–6 tygodni, składały się z kazań i prostych nauk, a także zajęć katechizacyjnych, konferencji ludowych, medytacji, modlitw, publicznych nabożeństw, uroczystych procesji, odwiedzania chorych. W 1782 w zaborze austriackim dokonano kasaty wszystkich zakonów. Do 1818 zminimalizowano działalność w zaborze pruskim, natomiast w rosyjskim Zgromadzenie Misji zniesiono całkowicie w 1864. Na terenach ziem polskich pozostały tylko 2 domy w Krakowie oraz 1 w Chełmnie. Największe zasługi w pomocy dzieciom miał ks. **Kazimierz Siemaszko**, który działał w krakowskim domu na Kleparzu. Zajmował się katechizacją dzieci oraz prowadził zajęcia dla najmłodszych w dni powszednie. Dzięki niemu zgromadzenie rozwinęło pomoc dla opuszczonej młodzieży, umożliwiając wychowankom znalezienie pracy w przyszłości. W 1882 otwarto zakład zajmujący się współpracą ze szkołami i warsztatami rzemieślniczymi. Przyjmowano do niego chłopców do 7 roku życia, półsieroty i sieroty. Nauczanie trwało do momentu uzyskania niezależności materialnej przez wychowanków. Ponadto zapewniano im m.in. wyżywienie, odzież i opiekę lekarską. W 1886 powstał Dom Schronienia i Dobrowolnej Pracy dla Biednych Opuszczonych Chłopców. Podczas I wojny światowej księża zaangażowani byli w duszpasterstwie wojskowym. 25.01.1918 zgromadzenie zostało oficjalnie reaktywowane. Do 1939 w Polsce utworzono 18 domów, w których pracowało 132 księży i 62 braci. W okresie powojennym zgromadzenie kontynuowało działalność, na początku XXI wieku posiadało w Polsce 25 domów zakonnych. Obok pracy duszpasterskiej rozwijało również działalność dobroczynną.

Źródła: F. Bima, *Ksiądz Kazimierz Siemaszko i jego dzieło (1875–1904)*, „Nasza Przeszłość" 1996, t. 88;

G. Chajko, *Kronika Domu Księży Misjonarzy św. Wincentego à Paulo we Lwowie (1939–1946) jako źródło do dziejów Polski i Kościoła katolickiego w Małopolsce wschodniej. Edycja źródła*, „Nasza Przeszłość" 2004; J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985; K. Langle, *Ks. Kazimierza Siemaszki Dom Schronienia i Dobrowolnej Pracy dla biednych opuszczonych chłopców*, Kraków 1887; *Przewodnik Towarzystwa Św. Wincentego à Paulo*, Poznań 1906; „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo" 1938, nr 1–4; W. Umiński, *Organizacja i rozwój polskiej prowincji Zgromadzenia Księży Misjonarzy (CM) w latach 1918–1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2003, nr 80; L. Zyger, *Księża misjonarze św. Wincentego à Paulo pracujący w parafii mławskiej w latach 1712–1874*, „Nasza Przeszłość" 1995.

[A. H.]

ZGROMADZENIE MARIAWITEK – zgromadzenie zakonne Kościoła Starokatolickiego Mariawitów z siedzibą w Płocku, założone w 1887 jako Zgromadzenie Sióstr Ubogich św. Klary przez Feliksę Marię Franciszkę Kozłowską. Siostry prowadziły przedszkola, szkoły, zakłady rękodzielnicze, sklepy spółdzielcze, zakładały czytelnie i organizowały kursy dla analfabetów. W latach 1927–1931 Starokatolicki Kościół Mariawitów prowadził m.in. 25 szkół, 45 przedszkoli, 12 internatów, 25 sal zajęć, 32 zakłady rękodzielnicze, 12 żłobków. W okresie międzywojennym siostry mariawitki prowadziły 3 powszechne szkoły: w Felicjanowie, Piasecznie, Płocku. W ochronce przy klasztorze w Płocku według stanu na 13.10.1932 przebywało 16 dzieci, w 1934 w 7-klasowej szkole powszechnej uczyło się 130 dzieci. W poszczególnych miejscowościach funkcjonowały: w Felicjanowie – bezpłatna szkoła 5-oddziałowa, ochronka, kolonia letnia dla sierot i ubogich dzieci; w Łowiczu – bezpłatna ochronka freblowska, warsztaty tkackie, szwalnia, pracownia wyrobów trykotarskich; w Kołacinku/Woli Cyrusowej – ochronka, szkoła, pończoszarnia: w Lesznie – szkoła elementarna, ochronka, sala dla dziewcząt. W 1935 zostało założone drugie Zgromadzenie Sióstr Mariawitek, jako Katolickie Zgromadzenie Sióstr Mariawitek Nieustającej Adoracji Ubłagania z domem generalnym w Felicjanowie. W placówkach działalność społeczno-charytatywną prowadziło ok. 600 sióstr. W łódzkiej parafii św. Franciszka z Asyżu zorganizowano ochronkę, w której przed wybuchem II wojny światowej w 1939 pod opieką sióstr pozostawało ok. 205 dzieci, wśród nich ok. 50 dzieci żydowskich. Dzieci żydowskie na polecenie władz niemieckich przetransportowano na ul. Północną w Łodzi, dzieci polskie ewakuowano do Płocka. Po zakończeniu okupacji wznowiono działalność opiekuńczą. W październiku 1948 mariawitki prowadziły 3 przedszkola: w Łodzi, Nowej Sobótce, Pabianicach. W 1960 zatwierdzono statut oraz dokonano rejestracji w Urzędzie do Spraw Wyznań. W 2009 zgromadzenie zakończyło posługę w Polsce.

Źródła: D. Buncz, *Zmarła ostatnia siostra mariawitka nurtu płockiego*, https://www.ekumenizm.pl/koscioly/zmarla-ostatnia-siostra-mariawitka-nurtu-plockiego/ [dostęp: 5.01.2024]; U. Grabowska, *Mariawici i Żydzi – rzecz o pomocy*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały" 2008, R. 4; A. Kansy, *Kobiety w działalności prasowej i edukacyjnej Mariawitów*, „Społeczeństwo Edukacja Język" 2021, t. 13; K. Mazur, *Mariawityzm w Polsce*, Kraków 1991; S. Rybak, *Mariawityzm. Dzieje i współczesność*, Warszawa 2011; S. Rybak, *Mariawityzm. Studium historyczne*, Warszawa 1992; M, Wiśniewska, *Przedszkola Polski „ludowej". Ideologizacja instytucji (1944–1965)*, Warszawa 2019.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR ALBERTYNEK POSŁUGUJĄCYCH UBOGIM – zgromadzenie zakonne utworzone w ramach Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu 15.01.1891 w Krakowie przez Brata Alberta (**Adama Chmielowskiego**) w celu sprawowania opieki nad ubogimi i bezdomnymi. Albertynki, zwane też tercjarkami, początkowo miały objąć posługę w przytuliskach dla kobiet, dziewcząt i dzieci. Pierwsza placówka dla kobiet i ich dzieci powstała w Krakowie przy ul. Skawińskiej, na jej czele stanęła s. Franciszka Lubańska. W 1892 albertynki przejęły w przytulisku we Lwowie opiekę nad osobami starszymi i chłopcami, w 1896 stworzyły zakład dla bezdomnych kobiet i dzieci, w 1898 uruchomiły dom dla chorych i kalek w Sokalu, w 1914 przejęły prowadzenie

tamtejszego przytuliska dla mężczyzn i chłopców, w 1904 koedukacyjne schronisko w Jarosławiu, w 1911 podjęły pracę w zakładzie dla bezdomnych kobiet i dziewcząt w Stanisławowie, w 1915 objęły posługę w szpitalu w Tarnowie. W Krakowie przy ul. Podzamcze od 1911 albertynki prowadziły zakład wychowawczy dla dzieci wydzielony z Miejskiego Domu Kalek i Nieuleczalnych, w tym samym roku zorganizowały zakład wychowawczy dla dziewcząt dzieci więźniów. W kolejnych latach następował szybki rozwój organizacyjny zgromadzenia. W 1940 prowadziło ono 56 placówek opiekuńczych i liczyło ok. 500 członkiń. W okresie wojny i w pierwszych latach po jej zakończeniu albertynki prowadziły również liczne **kuchnie ludowe**. W ramach procesu **centralizacji opieki społecznej** tercjarki utraciły podległe im placówki, a ich aktywność ograniczona została do pracy na etatach w zakładach opieki zamkniętej bądź posługi w parafiach. Podjęły również działalność poza granicami kraju (placówki w 7 krajach). Po 1989 posługują w licznych placówkach opiekuńczych, w tym domach pomocy społecznej dla dzieci, domach samotnej matki, świetlicach i ochronkach dla dzieci z rodzin w trudnej sytuacji życiowej.

Źródła: N. Budzyńska, *Brat Albert. Biografia*, Kraków 2017; *Domy w Polsce*, https://www.albertynki.pl/domy-w-polsce/ [dostęp: 12.01.2024]; *Historia*, https://www.albertynki.pl/historia/ [dostęp: 12.01. 2024]; W. Kluz, *Gdy ma się jedną duszę… Brat Albert Chmielowski*, Kraków 1989; M. Rożek, *Święty Brat Albert*, Kraków 2005; R.B. Siwiec, *Św. Brat Albert*, Kraków 2012.

[J. J.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR BENEDYKTYNEK SAMARYTANEK – rzymskokatolickie zgromadzenie zakonne założone w 1926 w Warszawie przez Wincentę Jadwigę Jaroszewską. W pierwszych latach działało jako świeckie Stowarzyszenie „Samarytanki". Celem stowarzyszenia było zapewnienie opieki nad chorymi w szpitalach epidemicznych, wenerycznych czy wyposażanie sal zajęć, domów pracy. 13.03.1926 **Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej** zatwierdziło statut organizacji. 23.08. 1930 kardynał Aleksander Kakowski erygował zgromadzenie. Uzyskało ono kościelną osobowość prawną. 24.02.1927 podpisano umowę na prowadzenie działalności w Szpitalu św. Łazarza. Zgromadzenie opiekowało się chorymi oraz dziećmi. Wincenta Jadwiga Jaroszewska wynajęła dwa pokoje przy ul. Złotej 24, a później przy Mochnackiego 23 w Warszawie dla wspierania dziewcząt wychodzących ze szpitala. Od 1927 stowarzyszenie prowadziło Zakład dla Upadłych Dziewcząt „Przystań" w Henrykowie (Białołęka, dzielnica Warszawy). Zapewniał on pomoc dla dziewcząt zajmujących się prostytucją. Przygotowywano je do pracy w zawodach akceptowanych społecznie. Przez okres międzywojenny ze wsparcia domu skorzystało ok. 1000 kobiet. Otwarto dla dziewcząt pracownie haftu, szycia, abażurów. Od 1928 prowadzono dom dla wyleczonych, upośledzonych umysłowo, pozbawionych rodziny chłopców. W 1938 zakład został przeobrażony. Zajmował się leczeniem i wychowaniem dziewcząt moralnie zagrożonych. Był przeznaczony dla kobiet w wieku od 15 do 20 lat. W czasie powstania warszawskiego pacjenci i siostry pracujące w Szpitalu św. Łazarza zostali rozstrzelani przez okupanta niemieckiego w czasie „Rzezi Woli". Po 1945 zgromadzenie rozpoczęło odbudowę ze zniszczeń wojennych. Utworzono nowe szkoły i zakłady specjalne na terenach włączonych do Polski: Jurki, Gębice, Bytów, Mierzęcin, Zalesin, Moryń. Były to w większości, poza Bytowem, zakłady dla dzieci upośledzonych umysłowo. W latach 50. XX wieku część placówek została zlikwidowana, inne upaństwowione, reszta przekazana pod zarząd świeckiego Zrzeszenia Katolików „Caritas".

Źródła: J. Bar, *Rozwój stanów doskonałości w Polsce,* VI: *Początki zgromadzenia sióstr benedyktynek samarytanek* „Prawo Kanoniczne" 1967, t. 10, nr 1–2; G. Cyman, *Zgromadzenie Sióstr Benedyktynek Samarytanek Krzyża Chrystusowego* [w:] *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947*, t. 8, kom. red. A. Chruszczewski i in, Lublin 1995; *Kontynuacja dzieła*, https://samarytankiosb.pl/zgromadzenie/historia/kontynuacja-dziela/ [dostęp: 10.03. 2024]; B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce. Informator o życiu konsekrowanym*, Warszawa 1998; D. Opozda, *Jaroszewska Jadwiga* [w:] *Ency-*

klopedia katolicka, t. 7, red. S. Wielgus i in. Lublin 1997; ks. G. Wejman, *Posługa sióstr zakonnych w placówkach społeczno-opiekuńczych Kościoła gorzowskiego*, „Colloquia Theologica Ottoniana" 2011, nr 2.

[B. P.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR BOROMEUSZEK – Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia Świętego Karola Boromeusza, powstałe w 1652 we Francji. Z inicjatywy ks. Ferdynanda Neumana w 1848 boromeuszki przybyły do obsługi szpitala w Nysie. W 1857 została założona kongregacja śląska. Na terenie Galicji od 1877 zgromadzenie prowadziło prywatny szpital w Łańcucie. Od 1883 rozszerzyło działalność na tereny Wielkich Oczu, ucząc w szkole publicznej i prowadząc sierociniec. Od 1918 pod auspicjami boromeuszek funkcjonował Zakład św. Józefa dla Dzieci Sierocych, przy którym prowadzono szkołę robót ręcznych oraz ochronkę. W 1923 ustanowiono prowincję polską zgromadzenia z domem w Cieszynie, w 1931 dom prowincjonalny przeniesiono do Rybnika. W okresie międzywojennym na terenie kraju boromeuszki prowadziły sierocińce w miejscowościach: Chorzów, Kochłowice, Mysłowice, Nakło, Piekary, Pszczyna, Pszów, Siemianowice, Świętochłowice, Szopienice. Ponadto objęły opieką: 19 szpitali, 49 przedszkoli, 3 szkoły gospodarcze, 3 szkoły podstawowe, żłobki w Chorzowie, Rudzie Śląskiej i 2 w Tarnowskich Górach. Zakładały bursy, internaty, gimnazja i seminaria nauczycielskie. W 1922 boromeuszki prowadziły 24 ochronki na terenie Górnego Śląska. W 1936 pod opieką sióstr znajdowało się 36 przedszkoli, w tym 33 na terenie województwa śląskiego. W 1938 siostry objęły sierociniec w Orłowie. W 1939 prowincja polska przekształciła się w samodzielne zgromadzenie zakonne. W momencie wybuchu II wojny światowej 679 boromeuszek pracowało w 55 domach, głównie na terenie Śląska i Wielkopolski. Do wodzisławskiego Zakładu św. Józefa przyjmowano dzieci odebrane rodzicom na drodze sądowej oraz pozostające bez opieki rodziców, przebywających w obozach lub wywiezionych na przymusowe roboty do Niemiec. W 1944 sierociniec zamieniono na tymczasowy szpital, podopiecznych przekazano rodzinom zastępczym lub do domów dziecka. Od 1945 boromeuszki posiadały własny dom generalny w Mikołowie. W okresie powojennym zgromadzenie kontynuowało działania opiekuńczo-wychowawcze.

Źródła: A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; S. Janusiewicz, G. Kasperek, *Boromeuszki* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985; G. Kasperek, *Rozwój Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Polsce i jego działalność w latach 1923–1939* [w:] *Zakony w Polsce międzywojennej*, Lublin 1977; S. Kulpa, *Dzieje Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza w Wodzisławiu Śląskim (1865–2015)*, Wodzisław Śląski 2015; E. Kurek, *Dzieci żydowskie w klasztorach*, Lublin 2001; J. Marecki, *Zakony żeńskie w Polsce*, Kraków 1997; T. Żołna, *Działalność zakonna w zakresie kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży w okresie międzywojennym i w nowej rzeczywistości kształtującej się Polski Ludowej*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny" 2012, nr 1.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR FELICJANEK – Zgromadzenie Sióstr św. Feliksa z Cantalicio, zał. w 1855 w Warszawie przez Marię Angelę Truszkowską, zatwierdzone 19.07.1899 przez papieża Leona XIII. Zgromadzenie działało na terenie Królestwa Polskiego. W Warszawie prowadziło zakłady dla dzieci opuszczonych oraz bezdomnych dziewcząt. Kasata zgromadzenia nastąpiła 18.12.1864, działalność przeniesiono na tereny zaboru austriackiego. Od 1861 felicjanki rozpoczęły służbę w Krakowie, gdzie założyły ochronkę miejską. Na terenie Galicji prowadziły Zakład Sierot i Ochronkę im Izabelli ks. Sanguszkowej w Tarnowie i domy sierot m.in. w Stanisławowie, Iwoniczu, Lwowie, Czerniowcach, Śniatyniu, Przemyślu. Od 1869 funkcjonował Zakład św. Teresy w Tarnowie, przy którym powstała szkoła dla dziewcząt i ochronka dla 50 dzieci. Od 1880 w Przemyślu prowadzono Zakład św. Angeli dla Dziewcząt. W Krakowie w 1885 powstał Instytut Ochrony Dziewcząt. W okresie międzywojennym zgromadzenie założyło m.in. szkoły podstawowe w Warszawie na Woli, w Wiśniewie, w Wawrze, w Jadwinowie, w Kaliszu i szkołę średnią w Wawrze. W prowincji

warszawskiej prowadzono sierociniec św. Feliksa. Od 1933 w Krakowie felicjanki pełniły służbę w Bursie Młodzieży Żeńskiej Zgromadzenia, w której do 1935 przebywało 45 dziewcząt. Na terytorium byłego Królestwa Polskiego do 1934 prowadziły 34 placówki, w tym wiejskie. W 1939 w Praszce rozpoczęły działalność oświatowo-wychowawczą oraz w sezonowym internacie dla dzieci rodziców pracujących w Niemczech. W przededniu wybuchu II wojny światowej w 79 domach pracowało 808 sióstr. W czasie okupacji niemieckiej siostry prowadziły m.in. tajne nauczanie i pomoc dzieciom żydowskim, które uratowano w Przemyślu, Sądowej Wiszni, Dobranowicach, Lwowie, Wawrze, Krakowie, Staniątkach. W 1942 otworzono Dom Imienia Marii w Otwocku, gdzie objęto opieką 100 chłopców sierocych w wieku 2–6 lat z Zakładu Boduena. Po zakończeniu II wojny światowej felicjanki kontynuowały działalność opiekuńczo-wychowawczą w kraju.

Źródła: W.J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019; M.B. Dmowska, *Rozwój i stuletnia działalność Zgromadzenia Sióstr Felicjanek w Polsce* [w:] *Sacrum Poloniae Millennium*, t. 8–9, Rzym 1961; A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; *Historia Bursy Młodzieży Żeńskiej Zgromadzenia Sióstr Felicjanek*, *http://bursafelicjanek*.pl/historia/ [dostęp: 14.06.2023]; F.M. Janas, *Wawer-Glinki kolebką warszawskiej prowincji Felicjanek*, https://www.felicjanki.waw.pl/images/Zgromadzenie/Wawer_Glinki.pdf [dostęp: 14.06.2023]; W. Kaczmarek, *Zakony i zgromadzenia zakonne w diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 1974; E. Kurek, *Dzieci żydowskie w klasztorach*, Lublin 200; *Siostry Świętego Feliksa (Felicjanki)* [w:] *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce w latach 1939–1947*, t. 1, Lublin 1982; M. Strzałkowska, *50-lecie prowincji warszawskiej Zgromadzenia Sióstr Felicjanek*, „Collectanea Theologica" 1972, nr 42.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR FRANCISZKANEK RODZINY MARYI – siostry Rodziny Maryi, żeński zakon rzymskokatolicki założony w 1857 w Sankt Petersburgu przez ks. Zygmunta Szczęsnego Felińskiego. Zakon miał charakter kontemplacyjno-czynny. Głównym celem jego działalności było wychowanie sierot, ubogich dzieci oraz zapewnienie opieki nad chorymi osobami i starszymi. Założyciel zakonu wraz z siostrami utworzył szpitalik dla chorych, szwalnię dla dziewcząt oraz szkółkę. W 1859 statut przytułku został zatwierdzony. Siostry skupiły się na pracy wychowawczo-oświatowej, która była wykonywana w szkołach, zakładach dla sierot i internatach, ochronkach. Kolejną sferą działalności zgromadzenia było zapewnienie opieki nad chorymi, kalekami, osobami starszymi w szpitalach, schroniskach, domach prywatnych. Tworzono placówki, których głównym celem było wychowanie w duchu katolickim i narodowym. W 1860 powstały ośrodki w Cesarstwie Rosyjskim. Od 1862 powstały zgromadzenia na terenie ziem polskich. W Danii siostry zajmowały się pomocą dla polskich robotników sezonowych. Od 1906 były obecne w Brazylii. Prowadziły nauczanie i wychowanie dzieci emigrantów polskich. W dwudziestoleciu międzywojennym zgromadzenie prowadziło pracę w 60 szkołach, 44 sierocińcach, 58 przedszkolach, 20 internatach, 17 szpitalach, 12 przychodniach lekarskich oraz w 79 ambulatoriach wiejskich. W 1934 zatwierdzono konstytucję zgromadzenia. W czasie II wojny światowej zgromadzenie zapewniało ochronę młodzieży przed wywiezieniem na roboty przymusowe do Niemiec. Prowadzono akcję ratowania Żydów. Uratowano ok. 500 dzieci, które były ukrywane w domach zakonnych i sierocińcach. W wyniku działań wojennych spłonął dom wraz z archiwum przy ul. Żelaznej w Warszawie. Po II wojnie światowej zakładano nowe ośrodki na terenie zachodniej Polski. W latach 60. XX wieku w wyniku pozbawienia możliwości nauczania w szkołach i przedszkolach praca sióstr skupiła się przy parafiach. Zapewniano również opiekę nad dziećmi upośledzonymi. W 2006 zgromadzenie było obecne w Polsce, Brazylii, Białorusi, Ukrainie, RPA oraz w Rosji.

Źródła: M. Cybulski, *Zygmunt Szczęsny Feliński – pisarz i człowiek*, Warszawa 2015; T. Frącek, *Kościół katolicki na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej. Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek*

Rodziny Maryi w latach 1939–1945, Warszawa 1981; B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce. Informator o życiu konsekrowanym*, Warszawa 1998; A. Michalina, *Sługa Boży arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński metropolita warszawski*, Warszawa 1987; A. Puścikowska, *Siostry z powstania. Nieznane historie kobiet walczących o Warszawę*, Kraków 2020; *Powstanie Zgromadzenia Sióstr Rodziny Maryi*, https://siostryfranciszkanki.pl/o_nas/ [dostęp: 19.03.2024].

[B. P.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR MIŁOSIERDZIA ŚW. WINCENTEGO À PAULO – żeńskie stowarzyszenie życia apostolskiego, którego cechą charakterystyczną jest angażowanie się w pracę charytatywną. Siostry tego zgromadzenia nazywane są szarytkami. W Polsce pojawiły się w 1652. Pierwszy dom sióstr powstał w 1659 w Warszawie przy ul Tamka 35, gdzie urządzono szpital dla sierot, ambulatorium i aptekę. Prowincja Polska Sióstr Miłosierdzia utworzona została w 1712 z Domem Centralnym w Warszawie. W okresie zaborów podzielona na prowincję litewską, prowincję galicyjską i prowincję poznańską (współcześnie chełmińsko-poznańska, krakowska, warszawska). Szczególnymi zasługami na polu pomocy dzieciom zapisała się prowincja galicyjska. W 1869 ogłoszona została uchwała Sejmu likwidująca, poza Lwowem i Krakowem, wszystkie **domy podrzutków**. Szarytki przejęły na siebie odpowiedzialność za pomoc porzuconym dzieciom. Na początku udzielano jej poprzez istniejące instytucje, później zaczęły powstawać oddzielne schroniska dla dzieci. W tych działaniach szarytki wspierane były przez inne instytucje o podobnym charakterze (m.in. Towarzystwo Opieki nad Opuszczonymi Niemowlętami) oraz przez prywatnych darczyńców. Dzieci znajdujące się w domu dla podrzutków umieszczane były następnie w pobliskich ochronkach. Stamtąd trafiały do szkoły. Proces edukacji trwał do ok. 18 roku życia. Dzieci upośledzone umysłowo znajdowały u sióstr dożywotnią opiekę. Wychowankowie uczeni byli czytania, pisania, robót technicznych, a także uczęszczali na lekcje katechezy, śpiewu i gimnastykę. Innym sposobem pomocy było lokowanie opuszczonych dzieci w rodzinach wiejskich. Najwięcej ośrodków prowadzonych przez szarytki znajdowało się na wschodzie Polski, m.in. w takich miejscowościach jak Brzuchowice, Czortków, Czerwonogród, Rohatyń, Nowosiółki. Podczas II wojny światowej członkinie zgromadzenia kontynuowały działalność w przebraniu świeckim. W latach 1945–1946 siostry działające w Polsce wschodniej przesiedlone zostały na tzw. ziemie odzyskane.

Źródła: A. Gretkowski, *Dobroczynno-społeczna działalność Zgromadzenia Sióstr oraz Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo na terenie diecezji płockiej w latach 1727–2000*, Płock 2002; *Historia prowincji w Krakowie*, https://www.krakow.szarytki.pl/?page_id=10623 [dostęp: 11.07.2023]; *Historia Zgromadzenia w Polsce*, https://www.krakow.szarytki.pl/?page_id=10617 [dostęp: 11.07.2023]; S. Motyka, *Działalność charytatywna sióstr miłosierdzia prowincji krakowskiej w latach 1859–1914*, „Nasza Przeszłość" 1996, t. 86; *Roczniki obydwóch zgromadzeń św. Wincentego à Paulo*, Kraków 1937; J. Szady, *Misja opiekuńcza Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo w Polsce w XVII–XVIII wieku*, „Teka Komisji Historycznej-OL PAN" 2015, t. 12.

[A. H.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR NAZARETANEK – Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu, założone w 1875 przez Franciszkę Siedliską w Rzymie, zatwierdzone 5.08.1909 przez Stolicę Apostolską. Od 1881 zgromadzenie rozwijało działalność w Polsce. Nazaretanki pełniły służbę w istniejącym od 1890 Zakładzie św. Jadwigi w Krakowie dla Kandydatek Stanu Nauczycielskiego i Uczennic Szkół Publicznych. Zakład przyjmował głównie dziewczęta przybyłe do Krakowa w poszukiwaniu pracy, nad którymi siostry sprawowały bezpośrednią opiekę. W 1919 powstało żeńskie gimnazjum prowadzone przez nazaretanki w wynajętym od **Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności** budynku, a w 1926 młodzież zdawała pierwszy egzamin dojrzałości. Nazaretanki prowadziły szkoły we Lwowie (1893– 1939), w Wilnie (1906–1940), Częstochowie (1907–1961). W latach 1915–1921

w Grodnie siostry prowadziły żeńskie gimnazjum z klasami wstępnymi, a w latach 1921–1939 szkołę powszechną. W Stryju pod opieką sióstr pozostawało żeńskie gimnazjum (1914–1927) oraz szkoła powszechna (1935–1939). W roku szkolnym 1938/1939 zgromadzenie prowadziło 7 gimnazjów i liceów, 1 gimnazjum krawieckie, 9 szkół powszechnych, 12 internatów i 7 przedszkoli. Bezpośrednio pod opieką sióstr znajdowało się 2680 uczennic, z czego 568 pozostawało w internatach znajdujących się przy każdej szkole. W 1931 dokonano podziału na prowincję krakowską i warszawską. W 1939 w 22 domach zgromadzenia pracowały 523 siostry prowadzące szkoły, internaty, przedszkola i sierocińce. W czasie II wojny światowej siostry tworzyły tajne komplety i sierocińce. Udzielały pomocy dzieciom żydowskim, które ukrywały w klasztorach w Warszawie, Częstochowie, Olsztynie, Komańczy. W okresie powojennym do 1960 zgromadzenie kontynuowało działalność wychowawczą w prowadzonych przez siebie szkołach i internatach. Po ustaniu represji ze strony władz państwowych, od 1970 podjęto służbę wśród dzieci i młodzieży, działając także w domach samotnej matki.

Źródła: B. Gromada, *Szkoły Sióstr Nazaretanek w Warszawie w latach 1919–1944*, „Roczniki Humanitarne" 1999, z. 2; A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; D. Kozieł, *Nazaretanki w Wadowicach*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny" 2012, nr 15; D. Kozieł, *Początki Nazaretanek na ziemiach polskich (1881–1925)*, Kraków 2001; D. Kozieł, *125. rocznica działalności Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Polsce*, Referat wygłoszony 14.09.2006 r. na uroczystościach jubileuszowych w Domu Prowincjalnym w Krakowie; E. Kurek, *Dzieci żydowskie w klasztorach*, Lublin 2001; M.A. Leonczak, *Franciszka Siedliska jako założycielka Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu*, Rzym 1996; B. Łoziński, *Nazaretanki* [w:] tegoż, *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 1998; A. Walulik, *Pedagogika nazaretanek* [w:] *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych. Historia i współczesność*, red. J. Kostkiewicz, t. 1, 2012.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR NIEPOKALANEK – Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny założone w 1857 w Rzymie przez Józefę Karską i Marcelinę Darowską w celu kształcenia i wychowywania dziewcząt. Działalność oświatowa koncentrowała się na wychowaniu dziewcząt. W 1883 prowadzono zakład wychowawczy w Niżowie nad Dniestrem. W 1908 niepokalanki przeniosły się do Szymanowa, gdzie rozpoczęły budowę „szkółki" dla 250 dzieci. Planowano utworzenie zakładów, w tym gimnazjum z internatem dla uczennic z warstw wyższych i bezpłatnych szkółek ludowych dla dziewcząt wiejskich. Po I wojnie światowej zgromadzenie podjęło się ratowania dzieci na terenach Kresów Wschodnich. Objęto opieką dzieci w Kowlu, organizując im tymczasowy dom, który przeniesiono do Maciejowa. Ze względu na pogarszające się nastroje społeczne w 1920 siostry zmuszone były przedostać się z dziećmi do Szymanowa. We współpracy z **Polskim Białym Krzyżem** siostry planowały przyjąć syberyjskie dzieci w Maciejowie, gdzie pod kierownictwem sióstr powstało 4-letnie gimnazjum działające do 1936. W okresie międzywojennym na terenach b. Galicji w Jarosławiu nazaretanki prowadziły szkołę powszechną i gimnazjum. W roku szkolnym 1918/19 liczyła ona 7 klas i klasę wstępną, a w 1920/21 8 klas oraz klasę wstępną. W 1921/22 zakład otrzymał niepełne prawa szkoły państwowej. W 1922 w Jałowcu zredukowano gimnazjum do 3 pierwszych klas. W 1939 w 13 klasztorach pracowało 338 sióstr, które w czasie II wojny światowej prowadziły szkoły, organizowały pomoc charytatywną dla ludności, ukrywały żydowskie dzieci w klasztorach w Warszawie, Szymanowie, Wrzosowie, Koźlu, Nowym Sączu i Jarosławiu. Za ukrywanie dzieci żydowskich 2 siostry z klasztoru w Słonimiu oddały życie. Po zakończeniu okupacji niemieckiej, w okresie powojennym zgromadzenie prowadziło działalność opiekuńczą, jednakże powstanie ludowego państwa polskiego i decyzje władz państwowych utrudniały udział zakonów w życiu społecznym. Po 1989 powrócono do kontynuowania działań opiekuńczych.

Źródła: W. J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019; M. Dworzaczek-

-Makowska, *Siostry niepokalanki* [w:] *Za to groziła śmierć*, red. W. Smólski, Warszawa 1981; B. Filipek, *Ku Niepodległej. Wiry wojenne w klasztorach Niepokalanek – przez Szymanów, Jarosław, Nowy Sącz do Maciejowa z bł. s. Martą Wołowską*, mps, Szymanów 2015, Archiwum Sióstr Niepokalanek; E. Kurek, *Dzieci żydowskie w klasztorach*, Lublin 2001; Z. Męski, *Działalność żeńskich zgromadzeń zakonnych w Jarosławiu w okresie międzywojennym (1919–1939)*, „Premislia Christiana" 2006/2007, t. 12.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR OPATRZNOŚCI BOŻEJ – opatrznościanki, zgromadzenie powstałe w 1857 we Lwowie z inicjatywy Antoniny Mirskiej. Celem ich działalności było pełnienie opieki nad moralnie upadłymi dziewczętami oraz osieroconymi, wychowywanie dziewcząt ubogich, ochrona dzieci i młodzieży przed demoralizacją. Od 1860 siostry rozpoczęły pracę w sierocińcu dla dzieci wiejskich w Łące, działającym także w okresie międzywojennym. W domu Sióstr Opatrzności Bożej założonym w Przemyślu w 1906 do wybuchu II wojny światowej funkcjonowały ochronka i sierociniec. Do 1939 założono: zakłady poprawcze w Kruhelu Wielkim i w Jedłowniku; ochronki w Przemyślu, Lądzie, Koninie, Żelechowie, Sterdyni i Międzyrzecu Podlaskim, Dom Sierot w Skolem; Dom Zdrowia dla Dzieci w Rzeszowie, sierociniec w Cierlicku; Szkołę Zawodową Żeńską w Dubnie. Od października 1933 siostry rozpoczęły pracę w Jedłowniku k. Wodzisławia Śląskiego, gdzie utworzyły zakład wychowawczo-poprawczy dla dziewcząt moralnie zaniedbanych, działający do 1940. Podczas II wojny światowej prowadziły 11 domów zgromadzenia, w tym zakłady poprawcze, internaty, szkoły, przedszkola, sierocińce. Siostry przyczyniły się do uratowania dzieci żydowskich w Przemyślu, Międzyrzeczu Podlaskim, Rzeszowie, Sterdyni, ukrywając je pomiędzy wychowankami ochronek i sierocińców. Zaangażowane w pomoc dzieciom Zamojszczyzny. Prowadziły tajne nauczanie. W czasie okupacji niemieckiej siostry wraz z dziećmi zostały wysiedlone z domu zgromadzenia w Przemyślu. W 1944 po powrocie do domu i jego remoncie oprócz sierocińca otworzyły w budynku przedszkole. W 1945 w placówce przebywało ok. 60 podopiecznych, a w przedszkolu 50 dzieci. Od 1946 w domu zaczęła funkcjonować szwalnia, do której przyjęto ok. 30 dziewcząt. W okresie powojennym działalność zgromadzenia wśród potrzebujących opieki dzieci i młodzieży była utrudniona ze względów politycznych. Siostry mogły posługiwać w zakładach dla dzieci umysłowo upośledzonych. Od 1976 opatrznościanki prowadzą działalność misyjną.

Źródła: W.J. Chmielewski, *Likwidowanie szkolnictwa katolickiego w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, Kraków 2019; A. Haratyk, *Rozwój opieki nad dziećmi i młodzieżą w Galicji doby autonomicznej*, Wrocław 2002; A. Kasjaniuk, *Zawierzyła Bożej Opatrzności. Życie Sługi Bożej Antoniny Mirskiej*, Przemyśl 2002; J. Kiedos, *Zakony i zgromadzenia zakonne w diecezji katowickiej do roku 1992*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne" 1996, nr 29; E. Kurek, *Dzieci żydowskie w klasztorach*, Lublin 2001; K. Szmyd, *Z dziejów zakonnej opieki nad dzieckiem na Podkarpaciu* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16: *Opieka nad dzieckiem w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; M. Wojtaszek, *Nasza historia (historia Zgromadzenia Sióstr Opatrzności Bożej)*, Zielona Góra 2016.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR SŁUŻEBNICZEK – Zgromadzenie Służebniczek Najświętszej Marii Panny, wspólnota zakonna o profilu opiekuńczo-wychowawczym założona w 1850 przez **Edmunda Bojanowskiego**. Wraz z rozwojem zgromadzenia powstawały nowe zakłady opiekuńcze na terenach Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Galicji, Śląska, Królestwa Polskiego. W 1850 utworzono pierwszą ochronkę zgromadzenia w Podrzeczu. Do 1863 otwarto 22 ochronki w miejscowościach wiejskich. W 1861 rozpoczęła pracę ochronka w Podzwierzyńcu pod Łańcutem. Na skutek kasaty zgromadzeń zakonnych służebniczki, zmuszone do rozproszenia się w terenie, podzieliły się na 4 odrębne grupy zakonne: w Starej Wsi koło Brzozowa (od 1866), w Porębie (od 1888), w Dębicy (od 1900), Pleszewie (od 1904). Po

osiedleniu się w Galicji, w 1882 założono ochronkę w Dębicy. W okresie międzywojennym zgromadzenie prowadziło kuchnie ludowe, dożywiając potrzebujące dzieci, kontynuowało zakładanie ochronek wiejskich i miejskich, organizowało sierocińce, zastępczą opiekę zakładową dla najmłodszych ofiar wojennych, w tym wojny polsko-bolszewickiej. Na terenie metropolii lwowskiej działało 17 sierocińców. W metropolii krakowskiej prowadzono 10 sierocińców, w warszawskiej 9 zakładów, w gnieźnieńsko-poznańskiej – 1. W sierocińcach dążono do stosowania form organizacyjnych bliskich wychowaniu domowemu. Zakłady funkcjonowały w systemie grupowym. Dzieci miały wypełniać swoje obowiązki według odpowiedniej grupy wiekowej, z uwzględnieniem indywidualnych predyspozycji. Wdrażano nowe pedagogiczne metody wychowania: sąd koleżeński, samorząd, dyżury. Współpracowano z placówkami szkolnymi, do których uczęszczały dzieci z sierocińców zgromadzenia. Większe placówki, m.in. w Liskowie, dysponowały miejscami dla 300 dzieci. Od 1936 służebniczki kierowały Pogotowiem Opiekuńczym dla Opuszczonych Dziewcząt we Lwowie. Do wybuchu II wojny światowej opieką sióstr było objętych ok. 2500 dzieci w 46 zakładach.

Źródła: E. Bartkowiak, *Formacje zakonne wobec problemu dzieci pozbawionych opieki w Polsce w latach 1918–1939*, Zielona Góra 2009; E. Bartkowiak, *Sierocińce zakonne w Drugiej Rzeczypospolitej. Z badań nad dziejami opieki zastępczej (pozarodzinnej) w Polsce*, „Wychowanie w Rodzinie" 2011, t. 2; *Katalog Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej na rok 1933*, Stara Wieś 1933; M. Komborska, *Exodus Służebniczek Starowiejskich z Kresów Południowo-Wschodnich w latach 1939–1957*, „Prespectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne" 2019, nr 1; E. Korobij, J. Wołoszyn, *Służebniczki starowiejskie* [w:] *Diecezja przemyska w latach 1939–1945*, t. 3, red. J. Draus, J. Musiał, Przemyśl 1990; W. Tajanowicz, *Służebniczki dębickie* [w:] *Diecezja przemyska w latach 1939–1945*, t. 3, red. J. Draus, J. Musiał, Przemyśl 1990; A. Szelęgiewicz, *Służebniczki Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej (Stara Wieś)* [w:] *Żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce 1939–1947*, t. 2, Lublin 1984.

[M. N.]

ZGROMADZENIE SIÓSTR ZMARTWYCHWSTANIA PAŃSKIEGO – zakon nieklauzurowy, apostolski założony w 1891 przez błogosławioną Celinę Borzęcką i jej córkę Jadwigę Borzęcką. Współinicjatorem był ks. Piotr Semenenko. Celem zgromadzenia była organizacja działalności charytatywnej o charakterze wychowawczym obejmującej swoją aktywnością Polaków pod zaborami. Zatwierdzenie konstytucji zgromadzenia nastąpiło dopiero 17.07. 1923, mimo to zakon od końca XIX wieku nieprzerwanie się rozwijał. W 1891 Celina Borzęcka założyła dom zakonny w Kętach, gdzie prowadzono popołudniowy kurs robót dla dziewcząt. W ciągu kilku lat dobudowano pomieszczenia, w których zorganizowano szwalnię i ochronki dla dzieci, a także czytelnię, wypożyczalnię oraz salę posiedzeń i pokoje dla rekolektantek. W 1898 powstał dom w Częstochowie. Od 1903 siostry rozpoczęły działalność dydaktyczną, podjęły pracę dla Zakładu Wychowawczego im. św. Jadwigi w Warszawie przy ul. Wiejskiej oraz w Zakładzie Wychowawczym im. św. Anny w Warszawie przy ul. Mazowieckiej. Działalność edukacyjną rozwinęły w okresie międzywojennym. Od 1921 zgromadzenie posiadało seminarium nauczycielskie ze szkołą ćwiczeń. Do 1939 zmartwychwstanki zarządzały 7 przedszkolami (Warszawa, Częstochowa, Poznań, Wejherowo), 3 szkołami powszechnymi (Częstochowa, Warszawa, Wejherowo) oraz 2 średnimi (Warszawa, Wejherowo). Siostry prowadziły także szkoły zawodowe typu zasadniczego, szkoły przysposobienia zawodowego i kursy zawodowe. Zarządzały innymi instytucjami wychowawczymi, takimi jak internaty dla młodzieży szkół podstawowych i średnich, młodzieży akademickiej, a także młodzieży pracującej zawodowo. Zmartwychwstanki zakładały i prowadziły także ośrodki dla dzieci słabowitych, wymagających korzystniejszych warunków nauczania lub wypoczynku. W latach 1942–1944 budynek klasztoru zmartwychwstanek na Żoliborzu przeznaczony został na szpital polowy. W latach 1950–1961 otwarto domy w Kanadzie, Australii, Anglii i w Argentynie.

Źródła: E. Henschke, *Twórczość i działalność pedagogiczna sióstr Zgromadzenia Zmartwychwstania*

Pańskiego w Polsce w latach 1918–1939, „Studia Katechetyczne" 1987, nr 5; *Historia,* https://siostryzmartwychwstanki.pl/o-nas/historia/ [dostęp: 4.07. 2023]; *Jadwiga Borzęcka. Założycielka Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego*, „Kłosy z Bożej Roli. Krótkie Żywoty Ilustrowane" 1939, nr 5; *Matka Celina Borzęcka. Założycielka Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego*, „Kłosy z Bożej Roli. Krótkie Żywoty Ilustrowane" 1939, nr 4; *Regulamin dla uczennic Szkół Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego*, Warszawa 1933; *Rys dziejów Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego*, Warszawa 1929.

[A. H.]

ZJAZDY PRZEDSTAWICIELI ORGANIZACJI OPIEKUŃCZYCH I RATOWNICZYCH W WARSZAWIE – inicjatywa **Rady Głównej Opiekuńczej**. Jej celem było „rozwinięcie najenergiczniejszej działalności w kierunku organizowania na gruncie rad opiekuńczych wszystkich sił narodowych dla osiągnięcia tą drogą odbudowy normalnych warunków życia w Polsce". Zjazdy odbywały się w latach 1916– 1921 w warszawskiej siedzibie Rady Głównej Opiekuńczej w pierwszej połowie roku, między kwietniem a lipcem, i trwały 2–3 dni. W trakcie zjazdów delegaci wszystkich rad opiekuńczych oraz organizacji o tożsamej działalności przyjmowali wnioski o uchwalenie ważnych spraw dla dobroczynności. W pierwszy dzień referaty dotyczyły kwestii ogólnych, spraw finansowych i organizacyjnych. Zagadnienia związane z opieką nad dziećmi i młodzieżą procedowano w dniu drugim. Skupiano się na działalności Polskiej Macierzy Szkolnej, określeniu kierunków jej działalności i sposobie finansowania. Podejmowano inicjatywy związane z szerokoskalową pomocą dla dzieci. Podczas zjazdów problem ten rozpatrywał Wydział Opieki nad Dziećmi RGO pod kierownictwem Józefa Troetzera. Omawiano kwestie powoływania wizytatorów wydziału, badań statystycznych narodzin i śmiertelności dzieci w gminach, kosztów utrzymania dzieci w ochronkach i schroniskach oraz bilansu ludności. Ponadto poruszano tematykę opieki zdrowotnej wobec najmłodszych, walki ze śmiertelnością, tworzenia kół obywatelskich dla opieki nad dziećmi, ognisk dziecięcych i organizowania odczytów. W zjazdach brali udział przedstawiciele **Głównego Komitetu Ratunkowego** z okupacji austriackiej. Wspólną inicjatywą było rozpoczęcie **Kwesty „Ratujcie dzieci"**. 27.04.1919 odbył się zjazd z udziałem delegatów z USA oraz **Ministerstwa Zdrowia**. Celem było utworzenie niezależnych amerykańskich komitetów niesienia pomocy dzieciom. Komitety zajmowały się rozdzielaniem odzieży i żywności przeznaczonej dla biednych dzieci nadsyłanej z Ameryki. Zjazdy przestały być organizowane po rozwiązaniu Rady Głównej Opiekuńczej w 1921.

Źródła: *6-ty Zjazd przedstawicieli Rad Opiekuńczych*, „Okólnik Rady Głównej Opiekuńczej" 1917, nr 12; *Pomoc amerykańska dla dzieci*, „Głos Polski" 1919, nr 118; *Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów Rad Opiekuńczych w Warszawie w siedzibie Rady Głównej Opiekuńczej w dniach 1,2, i 3-im lipca 1916 roku*, Warszawa 1916; *Ze zjazdu delegatów Rad Opiekuńczych*, „Okólnik Rady Głównej Opiekuńczej" 1916, nr 1; *Zjazd przedstawicieli Rad Opiekuńczych*, „Goniec Poranny" 1917, nr 374; *Zjazd w R.G.O.*, „Kurjer Polski" 1917, nr 19.

[A. H.]

ZJEDNOCZENIE RTPD I CHTPD – proces odgórnie narzuconej, przymusowej i będącej częścią stalinizacji życia społecznego unifikacji działalności w zakresie opieki nad dziećmi prowadzonej po zakończeniu II wojny światowej przez **Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** oraz **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Uchwałą z 25.06.1948 Zarządu Głównego Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci oraz uchwałą z 9.07.1948 Zarządu Głównego Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w sprawie połączenia organizacji został założony Komitet Organizacyjny mający na celu przeprowadzenie scalenia towarzystw. W skład komitetu wszedł m.in. **Eustachy Kuroczko**, jako przewodniczący. W ramach komitetu utworzono komisje: programową, organizacyjną, finansowo-gospodarczą, działające od 1.08.1948. Równocześnie 12.05.1949 odbyły się zjazdy RTPD i ChTPD. Organizacje podjęły uchwałę o zjednoczeniu 13.05.1949, w wyniku czego podczas Zjazdu Zjednoczeniowego doszło do utworzenia ogólnokrajo-

wej organizacji pod nazwą **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. W zjeździe uczestniczyło łącznie 364 delegatów: 199 z RTPD oraz 165 z ChTPD. Zostały ustanowione: Zarząd Główny oraz Komisja Rewizyjna. W skład Prezydium Zarządu Głównego weszli: prezes **Dorota Kłuszczyńska**, **Teodor Kaczyński**, Eustachy Kuroczko, **Stanisław Tułodziecki**, Antoni Mitura, Władysław Ozga, Stanisław Laskowski, Aleksander Lewin, Bolesław Milewicz, Franciszek Pawuła. Podczas zjazdu działacze Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci kwestionowali ideę zjednoczenia towarzystw, wyrażając swój niepokój o opiekę nad dzieckiem wiejskim. Przyjęto statut TPD oraz trzystopniową strukturę organizacyjną. W maju 1949 zgodnie z prowadzoną przez władze państwowe polityką oświatową towarzystwo podjęło działalność laicyzacyjną wychowania w prowadzonych przez siebie szkołach. Statut TPD w brzmieniu przyjętym na Zjeździe Zjednoczeniowym został 21.06.1949 zaakceptowany przez Prezydium Rady Ministrów. Towarzystwo zostało uznane za stowarzyszenie wyższej użyteczności.

Źródła: M. Balcerek, *Historyczny rozwój tendencji wychowawczych TPD* [w:] *Pedagogika Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, red. B. Butrymowicz, L. Gomółka, Warszawa 1975; T. Kaczyński, *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1970; T. Kaczyński, *W przededniu Zjednoczenia*, „Chłopskie Dziecko" 1949, nr 1–2; B. Tracewski, *Przyjaciele dzieci. 75 lat społecznej służby Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1997; S. Tułodziecki, *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1962; L.S. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1955–1970*, Toruń 2011; *Z ostatniej chwili. Powstanie Komitetu Organizacyjnego Zjednoczonego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, „Chłopskie Dziecko" 1948, nr 2.

[M. N.]

ZRZESZENIE KATOLIKÓW „CARITAS" – organizacja świecka powstała z przekształcenia katolickiego Związku **Caritas** na mocy porozumienia z 14.04.1950 między przedstawicielami komunistycznego rządu a Episkopatem Polski. Zrzeszenie zostało zarejestrowane 18.08.1950 przez Prezydium Stołecznej Rady Narodowej m.st. Warszawy. Do zadań organizacji należało prowadzenie wyłącznie doraźnych działań i akcji organizowanych i kontrolowanych przez władze polityczne. Działające pod egidą katolickiego Związku Caritas przedszkola, szkoły, domy dziecka, placówki opiekuńcze, miały przystąpić do Zrzeszenia Katolików „Caritas" pod groźbą likwidacji lub utrudnień w funkcjonowaniu. W 1950 **Ministerstwo Oświaty**, przejmując przedszkola i całą działalność wychowawczą, pozostawiło zrzeszeniu wyłącznie działalność opiekuńczo-społeczną. Organizacja wydatkowała środki na: dotacje dla **domów dziecka**, dotacje dla przedszkoli, dotacje dla **punktów samarytańskich**, na utrzymanie kuchni ludowej, pomoc finansową, akcję „komunijną", wydarzenia dotyczące Międzynarodowego Dnia Dziecka. Pod opieką zrzeszenia znalazło się 179 zakładów, w tym 44 zakłady dla dzieci ze znacznym upośledzeniem umysłowym, 13 zakładów dla dzieci umysłowo chorych i kalekich, a także 122 zakłady pomocy społecznej, 11 **kuchni ludowych**, 5 **burs**, 2 **świetlice**. W 1952 organizacja prowadziła 964 zakłady. Do 1956 Zrzeszenie Katolików „Caritas" było zdominowane przez Stowarzyszenie „PAX". W 1960 Wydział Administracyjny Komitetu Centralnego PZPR dokonał negatywnej oceny upowszechniania ideologii marksistowskiej w działalności wychowawczo-opiekuńczej placówek prowadzonych przez zrzeszenie. W 1961 nadal działało 197 placówek, będących pod nadzorem Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej. Z czasem władze dokonywały stopniowej likwidacji oddziałów, np. w 1962 zlikwidowano Oddział Wojewódzki Rzeszowskiego „Caritas". 9.03.1992 dokonano unieważnienia decyzji z 18.08.1950 Prezydium Rady Narodowej m. st. Warszawy o wpisie zrzeszenia do rejestru stowarzyszeń.

Źródła: B. Danielska, *Z dziejów Zrzeszenia Katolików „Caritas"*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 1991, nr 10; E. Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945–1956*, Warszawa 2007; R. Tłuczek, *Działalność organizacji „Caritas" na terenie diecezji przemyskiej w latach 1945–1962*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL" 2007, t. 3, z. 1; D. Zamiatała, *Caritas: działalność i likwidacja orga-*

nizacji 1945–1950, Lublin 2000; D. Zamiatała, *Zrzeszenie Katolików „Caritas" a polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1950–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość" 2021, nr 1.

[M. N.]

ZWIĄZEK BOJOWNIKÓW O WOLNOŚĆ I DEMOKRACJĘ – organizacja kombatancka utworzona 2.09.1949 na skutek zjednoczenia 11 polskich organizacji zrzeszających byłych żołnierzy z polskich formacji wojskowych, organizacji zbrojnych walczących o niepodległość Polski przed 11.11.1918, organizacji konspiracyjnych walczących podczas II wojny światowej, więźniów obozów hitlerowskich, żołnierzy Wojska Polskiego, członków ugrupowań komunistycznych, funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej. Zrzeszał także wdowy i sieroty będące członkami rodzin pomordowanych lub poległych obywateli polskich. Jego zadaniem była m.in. opieka nad dziećmi po poległych żołnierzach, w tym też nad sierotami. ZBoWiD prowadził domy dziecka, fundował stypendia, stałe i doraźne zapomogi, organizował kolonie dla dzieci. W latach 1950–1951 Zarząd Główny organizacji przekazał ministerstwom sanatoria, prewentoria, domy dziecka i domy opieki. Na początku 1951 zlikwidował wydział opieki związku i wycofał się z działalności opiekuńczej. Zachował nieznaczne fundusze na zapomogi doraźne. Ogółem od 1951 wydatki na opiekę społeczną były na poziomie 2–5% budżetu związku. Ustawą z 1974 powołano Państwowy Fundusz Kombatantów i Więźniów Obozów Koncentracyjnych, z którego finansowano doraźną pomoc pieniężną obejmującą renty inwalidzkie, rodzinne i inne świadczenia pieniężne i materialne. Z funduszu finansowano budowę i utrzymanie sanatoriów i innych zakładów leczniczych przeznaczonych dla kombatantów i ich rodzin. Na podstawie ustawy z 1991 wdowom lub wdowcom – emerytom i rencistom oraz osobom pobierającym uposażenie w stanie spoczynku lub uposażenie rodzinne – pozostałym po kombatantach i innych osobach uprawnionych przysługiwały ryczałt energetyczny – 255,17 zł; dodatek kompensacyjny - 44,16 zł. Rodziny mogły ubiegać się o przyznanie doraźnej pomocy pieniężnej ze środków budżetowych pozostających w dyspozycji Szefa Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych.

Źródła: Ł. Bednarski, *Związek Bojowników o Wolność i Demokrację w okresie popaździernikowej odwilży w latach 1956–1959*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia" 2010, nr 65/2; D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne" 1998, nr 4/2; Ustawa z dnia 23 października 1975 r. o dalszym zwiększeniu świadczeń dla kombatantów i więźniów obozów koncentracyjnych, DzU 1975, nr 34, poz. 186; Ustawa z dnia 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego, DzU 1991, nr 17, poz. 75; J. Wawrzyniak, *ZBoWiD i pamięć II wojny światowej 1949–1969*, Warszawa 2009.

[A. M.-S.]

ZWIĄZEK CARITAS – związana z Kościołem rzymskokatolickim instytucja dobroczynna. Powstała w 1922 w wyniku przekształcenia się Związku Polskich Towarzystw Dobroczynnych. W 1929 powołano w Poznaniu Instytut Caritas. Jego zadaniem była koordynacja diecezjalnych związków organizacji powstających w latach 30. XX wieku. Celem działalności związku było propagowanie zasad katolickich w zakresie dobroczynności oraz prowadzenie bezpośredniej i pośredniej działalności charytatywnej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego uruchomiono oddziały w poszczególnych diecezjach w kraju. Organizacja prowadziła zakłady opiekuńcze i wychowawcze, zajmowała się szkoleniem pracowników takich placówek. W całym kraju powstały **żłobki**, **przedszkola**, szkoły, domy wypoczynkowe dla dzieci. Organizowano półkolonie i kolonie w sezonie letnim. W 1937 działalność organizacji objęła teren wszystkich diecezji w kraju. 23.02.1937 na Zjeździe Dyrektorów Diecezjalnych utworzono stałą Komisję Porozumiewawczą. Do 1939 związek skupił się na koordynacji wielorakich działań społeczno-charytatywnych. Inaugurowano ogólnokrajowe akcje dobroczynne – zbiórki pieniężne, kwesty uliczne, dobrowolne opodatkowanie

się na cele dobroczynne przez różne przedsiębiorstwa, instytucje. Caritas organizował „Dni Miłosierdzia" oraz „Tygodnie Miłosierdzia". W latach 1935–1936 na cele charytatywne przeznaczono 442,5 tys. zł. W okresie II wojny światowej działalność Caritas została wstrzymana. Niektóre oddziały organizacji udzielały pomocy więźniom, partyzantom, szukającym schronienia Żydom.

Źródła: M. Brenk, *Działania z zakresu ratownictwa społecznego w Polsce w latach 1944–1989*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2014, nr 32; *Caritas* [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milerski, Warszawa 2001; *Caritas w Polsce* [w:] *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, t. 1, red. ks. H. Witczyk, Kielce 2000; E. Firlit, *Działalność charytatywna Kościoła* [w:] *Kościół katolicki w Polsce 1918–1990: Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991; Ks. D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000; *Statut Katolickiego Związku „Caritas" Archidiecezji Warszawskiej*, Warszawa 1937.

[B. P.]

ZWIĄZEK HARCERSTWA POLSKIEGO – polska organizacja społeczno-wychowawcza, powstała w 1918 w wyniku scalenia organizacji harcerskich i skautingowych wcześniej istniejących na terenach polskich. Decyzja o połączeniu organizacji harcerskich została podjęta podczas I Walnego Zjazdu w Warszawie (1920/1921). Wniosek o zarejestrowanie ZHP jako stowarzyszenia wyższej użyteczności publicznej uznano w rozporządzeniu Rady Ministrów (1936). W czasie II wojny światowej funkcjonująca w strukturach ZHP męska Organizacja Harcerzy przekształciła się w „Szare Szeregi", natomiast Organizacja Harcerek – w „Związek Koniczyn", „Bądź Gotów". Harcerską pomoc udzielano przez pomocniczą służbę wojskową oraz działanie Pogotowia Harcerek, udzielając wsparcia sanitarnego i opiekuńczego, w tym dzieciom osieroconym i zagubionym. Służba harcerska odbywała się także w ramach Sekcji Opieki nad Dziećmi Rodzin Wojskowych **Rady Głównej Opiekuńczej**. Harcerze włączali się w inicjatywy pomocowe instytucji np. **Polskiego Czerwonego Krzyża**. Prowadzili działalność oświatowo-wychowawczą. Jednym z wybitnych działaczy ZHP był **Aleksander Kamiński**. W 1950 ZHP zakończył działalność po przejęciu nad nim kierownictwa przez Związek Młodzieży Polskiej. Reaktywowanie ZHP nastąpiło podczas tzw. Zjazdu Łódzkiego w 1956, na którym powołano Naczelną Radę Harcerską. Od 1958 wśród dzieci i młodzieży niepełnosprawnej rozpoczął funkcjonowanie „Nieprzetarty Szlak", działający przy pomocy drużyn m.in. w placówkach i zakładach opiekuńczych. Próbę przywrócenia tradycyjnych metod wychowawczych podjęto przez porozumienie Kręgów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego (1980). Od 2004 ZHP jest organizacją pożytku publicznego. Działa w oparciu o grupy metodyczne według określonej grupy wiekowej: zuchy, harcerki i harcerze, harcerki i harcerze starsi, wędrowniczki i wędrowcy.

Źródła: W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa.* „Najnowsze Dzieje Polski", Warszawa 2015; I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945*, Kielce 2000; *Historia harcerstwa*, https://zhp.pl/odkryj/historia-harcerstwa [dostęp: 10.04.2023]; S. Piątkowski, *Harcerstwo polskie w okresie okupacji 1939–1945*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" 2010, nr 5–6; J. Sowa, *Rola drużyny harcerskiej Nieprzetarty Szlak w uspołecznieniu dzieci upośledzonych umysłowo*, Rzeszów 1980; M. Szewczykówna, *Dla pokrzepienia serc* [w:] *Harcerki 1939–1945. Relacje – pamiętniki*, red. K. Wyczańska, Warszawa 1985; B. Śliwerski, *Pedagogia harcerskiego wychowania*, Kraków 2018; B. Śliwerski, *Harcerstwo jako awangardowy w dziejach pedagogiki system samowychowawczy* [w:] *Dorobek pedagogiki harcerskiej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w 50. rocznicę powstania „Nieprzetartego Szlaku"*, red. J. Wojtycz, Kraków 2008; A. Zawadzka, *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/49*, Warszawa 2004.

[M. N.]

ZWIĄZEK INWALIDÓW WOJENNYCH – organizacja o zasięgu ogólnopolskim założona w 1919 w Warszawie. W czasie II wojny światowej działalność związku została znacząco ograniczona, polegała m.in. na udzielaniu pomocy doraźnej oraz dążeniu do przyznania uprawnień do rent dla sierot. Dzieci z rodzin

inwalidów wojennych mogły liczyć na spotkania gwiazdkowe i wielkanocne. Zadbano o potrzeby młodzieży uczącej się w zakresie wypożyczania książek szkolnych. W okresie powojennym, od momentu reaktywacji w 1944, podejmowano działania opiekuńcze względem dzieci sierocych i półsierot z rodzin poległych żołnierzy i inwalidów wojennych. Związek funkcjonował w systemie oddziałów terenowych. Jeden z oddziałów został założony w 1945 we Wrocławiu. Staraniem Wydziału Opieki ZIW w latach 1944–1947 utrzymywano domy uzdrowiskowo-wypoczynkowe dla dzieci w Gołotczyźnie, Karpaczu, Kowańcu, Turawie, zamiennie w Chotomowie i Ustroniu Morskim. W latach 1945–1950 organizacja prowadziła dom dziecka dla dziewcząt w Gołotczyźnie oraz 2 domy dziecka dla chłopców w Karpaczu i Kowańcu. Kierowaniem dzieci do domów dziecka zajmował się Zarząd Główny Związku. W 1946 ZIW w prowadzonych przez siebie 7 zakładach z darów American Relief for Poland dożywiał 2350 dzieci, a na 12 koloniach lub obozach zapewnił wypoczynek 1900 dzieci. Od 1946 organizacja zajmowała się Domem Dziecka „Znicz" w Karpaczu, jako placówką koedukacyjną dla 32 wychowanków, sierot po inwalidach oraz zmarłych żołnierzach. W 1947 w wyniku reorganizacji placówkę przeznaczono na dom dziecka dla chłopców, zaś dziewczęta przeniesiono do placówki w Gołotoczyźnie. W 1948 dom dziecka liczył 84 wychowanków, natomiast w 1950 – 100 podopiecznych. Decyzją Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w 1950 organizację zlikwidowano, a następnie zakończono proces przejmowania domów dziecka prowadzonych przez związek i ich upaństwowienia.

Źródła: A.C. Dobroński, *Związek Inwalidów Wojennych RP 1919–2009. „Dobro Rzeczypospolitej najwyższym prawem"*, Warszawa 2009; P. Grata, *Czas przełomu. Polska polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Juźwik, *Zagraniczna pomoc charytatywna dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1950*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2013, nr 11; S. Koziara, W. Olenderek, *Związek Inwalidów Wojennych RP na Dolnym Śląsku. Historia i współczesność*, Wrocław 2008; E. Zieja, *Organizacja opieki nad dzieckiem osieroconym na Dolnym Śląsku w latach 1945–2000* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, red. S. Walasek, Kraków 2008.

[M. N.]

ZWIĄZEK KATOLICKICH TOWARZYSTW I ZAKŁADÓW DOBROCZYNNYCH WE LWOWIE – stowarzyszenie charytatywne założone we Lwowie w 1895, będące pionierem w zakresie centralizacji działań dobroczynnych Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. Celem związku była koordynacja pracy stowarzyszeń św. Wincenta á Paulo z innymi zrzeszeniami i towarzystwami o podobnym charakterze. W założeniu związek miał służyć rozwojowi katolickich grup niosących pomoc potrzebującym, a także ułatwiać wzajemne stosunki. Działał poprzez prowadzenie biura informacyjnego dobroczynności, zbieranie funduszy, zakładanie towarzystw oraz zakładów charytatywnych, wydawanie publikacji, a także utrzymywanie tzw. domów katolickich. Związek składał się ze Zgromadzenia Delegatów, Zarządu Centralnego, Komisji Zarządzającej Domem Katolickim oraz Komisji Rewizyjnej. Inicjatorem przedsięwzięcia był ks. Zygmunt Karol Gorazdowski (święty Kościoła katolickiego), znany także z rozwijania działalności na rzecz pomocy dzieciom. Przyczyną powstania zrzeszenia inicjatyw dobroczynnych był „szybki rozwój życia społecznego i wynikające stąd powikłania społeczne; równoczesny wzrost ubóstwa i niedostatku; wreszcie duch laicyzmu przenikający społeczeństwo i jego działalność dobroczynną" oraz dążenie do powiązania współpracą licznych „dawnych i zasłużonych towarzystw i zakładów służących miłości bliźniego". Podobną inicjatywą było zwołane w Poznaniu 17.05.1907 przez ks. Stanisława Adamskiego i ks. Piotra Wawrzyniaka zebranie organizacyjne Związku Polsko-Katolickich Towarzystw Dobroczynnych „Caritas". Wzorem w tym przypadku stała się niemiecka organizacja Caritasverband powstała w 1897 z inicjatywy ks. Lorenza Werthmanna. Wypracowany model koordynacji działalności charytatywnej Kościoła upowszechnił się w okresie międzywojennym. W 1937 opracowano projekt centralizacji związków diecezjalnych, mających stanowić uzupełnienie Akcji Katolickiej. 15.12.1937 we Lwowie wydano akt erekcji tamtejszego Związku Caritas.

Źródła: *Cel i zadanie Związku*, „Wydawnictwo Związku Polsko-Katolickiego Towarzystw Dobroczynnych" 1907, z. 1; B. Kumor, *Historia Kościoła w Polsce*, Poznań 1979; *Statut Związku Katolickich Towarzystw i Zakładów Dobroczynnych*, Lwów 1937; *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas* Polska, red. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Łódź 2017; Z. Zieliński, S. Wilk, *Kościół w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1980.

[A. H.]

ZWIĄZEK MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ – założona w 1957 ogólnopolska organizacja młodzieżowa skierowana do młodzieży wiejskiej. Związek podporządkowany był Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i Zjednoczonemu Stronnictwu Ludowemu, choć z założenia otwarty dla młodzieży o różnych poglądach politycznych. Jego działalność miała na celu przyczynianie się do awansu społeczno-zawodowego i oświatowego młodzieży wiejskiej. W celu popularyzacji czytelnictwa wśród najmłodszych tworzono Kluby Książki Dziecięcej „Bratek". Od 1962 organizowano Festiwal Kulturalny Młodzieży Miast i Wsi, w latach 1967–1970 zaś Festiwal Kulturalny Młodzieży Wiejskiej. Współpracowano z ludowymi zespołami sportowymi w celu promowania kultury fizycznej wśród dzieci i młodzieży. W 1973 zmieniono nazwę na Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej, który wszedł w skład Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej. W 1976 połączył się on z Socjalistycznym Związkiem Młodzieży Wojskowej, tworząc Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej. W 1980 związek został reaktywowany. W latach 80. XX wieku mocno uzależniony od Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W 1982 do organizacji należało ok. 200 tys. osób. W 1982 powołano Komisję Historyczną, której celem było prowadzenie badań na historią ruchu młodzieżowego. Po 1989 organizacja usamodzielniła się. Rozpoczęła współpracę z innymi stowarzyszeniami społecznymi w celu budowy społeczeństwa obywatelskiego. Organizowała dla młodzieży szkolnej półkolonie, kolonie oraz konkursy sportowe, np. „Kadra Euro 2012 czeka". Zainicjowano Olimpiadę Młodych Producentów Rolnych. Uruchomiono projekty wymiany kulturowej z krajami europejskimi. Organizacja prowadziła akcje na rzecz ludzi społecznie wykluczonych, przywracając ich na rynek pracy i do społeczeństwa. Organizacja realizowała w latach 2007–2013 projekty w ramach programu operacyjnego Kapitał Ludzki czy programu stażowego dla uczniów szkół rolniczych Erasmus+.

Źródła: A. Choniawko, *Związek Młodzieży Wiejskiej w Wielkopolsce 1957–1976. Podstawowe fakty i dane statystyczne*, Poznań 1984; *Historia ruchu*, http://web.archive.org/web/20220421112604/https://www.zmw.pl/article/view/44/Historia [dostęp: 3.01.2023]; E. Tomaszewski, *Związek Młodzieży Wiejskiej 1957–1976*, Warszawa 1985.

[B. P.]

ZWIĄZEK MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ „WICI" – organizacja młodzieży wiejskiej założona przez część działaczy Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej w 1928. Związek powstał w wyniku rozłamu w Centralnym Związku Młodzieży Wiejskiej. W założeniach organizacja miała być apolityczna i skupiona na pracy społeczno-oświatowej oraz wychowawczej. Stanowiła autonomiczną federację związków wojewódzkich. Członkowie organizacji prowadzili działalność kulturalno-oświatową oraz spółdzielczą wśród chłopów, sprzeciwiali się klerykalizmowi oraz zacofaniu wsi. Formacja współpracowała z Organizacją Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Od 25.03. 1928 rozpoczęto wydawanie pisma „Wici". W 1929 do organizacji należało ok. 22 tys. osób; w 1938 – ok. 100 tys. Działalność organizacji przyczyniła się do rozwinięcia różnych form spółdzielczości na wsi. Na wniosek Józefa Cioty założono przy zarządzie Związku Wojewódzkiego Komitet Społeczno-Wychowawczy Kobiet w województwie kieleckim. Podobnego typu komisje powstawały również w powiatach. Przy zarządach wojewódzkich oraz powiatowych uruchomiano specjalne kursy dla dziewcząt. W kołach organizowano kursy samokształcenia dziewcząt. W 1932 uruchomiono pierwszy kurs dla koleżanek w Zalesiu koło Kielc. Kurs dla koleżanek opiekował się tzw. „przedpolami" – młodzieżą od 14 do 16 roku życia, po ukończeniu szkoły powszechnej. Koła koleżanek starały się zapewniać opie-

kę dzieciom w wieku przedszkolnym. Niektóra koła utworzyły w tym celu tzw. „słonecznie wiciowe". W pracy wychowawczej dużą wagę przywiązywano do zabaw oraz innych imprez o charakterze rozrywkowym. Od 1935 w formie dodatku do czasopisma „Wici" ukazywało się pismo dedykowane młodzieży „Nowizna Wiciowa". W czasie II wojny światowej związek zawiesił działalność. 28.08.1944 został reaktywowany. W 1945 do towarzystwa należało ok. 400 tys. osób. Organizacja działała do 1948, kiedy została włączona do Związku Młodzieży Polskiej.

Źródła: D. Gałaj, *Powstanie Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici",* Warszawa 1959; S. Jarecka-Kimlowska, *Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici" 1944–1948,* Warszawa 1972; A. Kołodziejczyk*, Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki w latach II Rzeczypospolitej,* Warszawa 2002; J. Kowal, *„Wici" powstanie i działalność społeczno-wychowawcza 1927–1939,* Warszawa 1964; J. Kowal, *Z dziejów ZMW RP „Wici",* Warszawa 1962; *Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej „Wici"* [w:] *Słownik organizacji młodzieżowych w Polsce 1918–1970,* Warszawa 1971.

[B. P.]

ZWIĄZEK POLSKO-KATOLICKICH TOWARZYSTW DOBROCZYNNYCH – organizacja łącząca towarzystwa i osoby zajmujące się pracą dobroczynną utworzona 17.05.1907 w Poznaniu z inicjatywy księży Piotra Wawrzyniaka i Stanisława Adamskiego. Do związku mogły należeć żeńskie i męskie Konferencje św. Wincentego á Paulo, inne katolickie towarzystwa i instytucje oraz osoby prywatne płacące składki w wysokości minimum 5 mk rocznie lub jednorazowo 150 mk. Projekt ustaw organizujących związek przygotowany został przez Komisję Żeńskich Towarzystw św. Wincentego à Paulo oraz Radę Wyższą Męskich Towarzystw św. Wincentego à Paulo. Głównym celem było jednoczenie jak największej liczby towarzystw dobroczynnych we wspólnym celu, jakim była działalność dobroczynna. Efektem miała była szybsza i łatwiejsza droga do zakładania nowych towarzystw o charakterze dobroczynnym oraz lepsze możliwości rozwoju ze względu na wsparcie w podtrzymywaniu aktywności, jakie gwarantował związek. Ułatwiał on komunikację między organizacjami i zażegnywał spory. Towarzystwa związkowe zyskiwały informacje o ubogich, pomoc administracyjną i praktyczną. System stworzony przez organizację zakładał także walkę z wyzyskiwaczami, czyli „fałszywymi ubogimi". Ponadto pomagano ubogim zdobyć pracę. Ważnym elementem niesienia pomocy potrzebującym było rozpoznanie sytuacji sierot i dzieci zaniedbanych i umieszczanie ich w ośrodkach zapewniających podstawową opiekę. Działalność zakończyła się w 1911 z powodu braku wsparcia ze strony władz kościelnych oraz słabo rozwiniętych struktur działalności dobroczynnej na polskich ziemiach w zaborze pruskim. Idea dobroczynności odrodziła się w 1917 za sprawą abpa Edmunda Dalbora, który zaangażował w nią duchownych i lokalne elity. W 1919 związek organizował pomoc dla setek dzieci repatriowanych z zachodu i wschodu Europy. Przejął też opiekę nad 2500 dziećmi, głównie sierotami wojennymi, które przebywały w kilku ośrodkach na terenie Wielkopolski. W 1922 związek przemianowano na **Związek Caritas**.

Źródła: *Cel i zadanie Związku, „Wydawnictwo Związku Polsko-Katolickiego Towarzystw Dobroczynnych"* 1907*,* z. 1; S. Gajewski, *Geneza katolickich ugrupowań społecznych w Polsce do roku 1939*, „Roczniki Humanistyczne" 1991–1992, t. 39, z. 2; W. Hanas, *Wielkopolska Caritas w latach 1907–1939*, Poznań 2015; B. Kumor, *Historia Kościoła w Polsce*, Poznań 1979; H. Olszar, *Kościół w Polsce w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Sympozjum" 2004, nr 12; *Z pomocą potrzebującym. 30-lecie Caritas Polska*, red. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Łódź 2017; Z. Zieliński, S. Wilk, *Kościół w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1980.

[A. H.]

ZWIĄZEK PRACY OBYWATELSKIEJ KOBIET – związana z obozem sanacyjnym organizacja kobieca utworzona w 1928 w Warszawie. Założycielką oraz prezesem związku była Zofia Moraczewska. Jego statutowa działalność obejmowała m.in. tworzenie warsztatów dla kobiet i młodocianych, domów opiekuńczych, świetlic dla dzieci i młodzieży, klubów, żłob-

ków i przedszkoli czy instytucji kulturalnych. Związek propagował wychowanie państwowo-obywatelskie. Wydział Wychowania Obywatelskiego organizacji uruchomił m.in.: kursy instruktorskie, świetlice, szkoły zawodowe. W 1930 do stowarzyszenia należało ok. 31 tys. osób w 360 oddziałach. Od tego roku tworzono w kraju świetlice w średnich i dużych miastach. Zostały one podzielone na trzy typy: dla młodocianych dziewcząt od 14 do 18 roku życia, koedukacyjne dla młodzieży w wieku od 18 do 23 lat i dla dorosłych powyżej 23 roku życia. W 1935 prowadzono 76 świetlic dla dorosłych. Urządzano w nich odczyty, pogadanki oraz prelekcje, które stanowiły punkt wyjścia do dyskusji. Utworzono też Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem, który wspierał rodziny i pomagał w opiece nad dziećmi. Organizowano **stacje opieki nad matką i dzieckiem**, przytułki, **przedszkola**, punkty dożywiania, sierocińce. Poprzez Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem oferowano potrzebujących rodzinom porady specjalistyczne. Zastosowano cztery kategorie wiekowe opieki nad dzieckiem: do 15 miesiąca, do 6 lat, 7–14 lat oraz 15–21 lat. Organizacja popierała otwartą formę opieki nad rodziną za pośrednictwem opiekunów społecznych. W połowie lat 30. XX wieku instytucja prowadziła poradnie: prawną, psychologiczną, medyczną oraz pedagogiczną przeznaczoną dla matek i dzieci. Organizowano kolonie, półkolonie oraz obozy letnie. Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem nadzorował akcję dożywiania dla dzieci rodziców bez pracy.

Źródła: J. Bełcikowski, *Polskie kobiece stowarzyszenia i związki współpracy międzynarodowej kobiet*, Warszawa 1939; A. Chojnowski, *Moralność i polityka. Kobiece lobby w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem* [w:] *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polce 1918–1939: zbiór studiów*, t. 2, red. A. Żarnowska, Warszawa 1996; J. Dufrat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Wrocław 2013; W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939,* Lublin 2005; M. Piwowarczyk, *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie" 2013, nr 1.

[B. P.]

ZWIĄZEK PRACY SPOŁECZNEJ KOBIET – prosanacyjna organizacja kobieca z siedzibą w Wilnie, zorganizowana na Wileńszczyźnie w październiku 1927, po wyborach do wileńskiej Rady Miejskiej. Związek powstał z inicjatywy Janiny Kirtiklisowej, która została jego przewodniczącą, liczył 150 oddziałów zrzeszających łącznie 3 tys. członkiń. Do terenów objętych działalnością związku należało ówczesne województwo wileńskie wraz z powiatami województwa nowogródzkiego. Wychodząc naprzeciw potrzebom wychowania dziecka, w ramach opieki otwartej związek tworzył ochronki dla dzieci przedszkolnych, m.in. w Święcanach. W Zwierzyńcu funkcjonowała ochronka dzienna dla dzieci w wieku 3–7 lat, gdzie mogły przebywać w placówce pod opieką wychowawczyni, mając zapewniony odpłatny posiłek. W miastach organizowano ponadto tzw. dzielnicowe koła propagujące oświatę i prowadzące: biblioteki, czytelnię, świetlice dla młodzieży szkolnej. Przy pomocy nauczycielek szkół powszechnych organizowano życie edukacyjne kobiet wiejskich, w tym kobiet z dziećmi. Z inicjatywy związku w mieście tworzono przychodnie mające udzielać porad dla matek. Organizowano wydarzenia kulturalne, z których dochód miał być przeznaczany na prowadzenie ochronek i stacji opieki nad matką i dzieckiem. Jednym z wydarzeń był koncert „Poranek" w Teatrze Polskim, który odbył się 25.03.1928. Związek Pracy Społecznej Kobiet w kilku szkołach powszechnych prowadził akcję dożywiania dzieci. Środki finansowe w postaci zasiłku na prowadzenie przedsięwzięć przez organizację były uchwalane przez Radę Miejską m. Wilna podczas zebrań Magistratu. Reportaże ze stanu prac Związku Pracy Społecznej Kobiet w Wilnie były publikowane przez Eugenię Kobylińską-Masiejewską. W pierwszej połowie 1929 organizacja została włączona do **Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet**.

Źródła: J. Dufrat, *Obóz rządzący w Polsce w latach 1926–1939 a aktywizacja kobiet* [w:] *Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Żarnowski, „Metamorfozy Społeczne", t. 8, Warszawa 2014; *Kronika. Jednorazowy zasiłek dla Związku Pracy Społecznej Kobiet*, „Dziennik Wileński" 1928, nr 96; *Opieka społeczna*, „Kurjer Wileński" 272;

K. Szutowa, *Międzywojenna twórczość Eugenii Kobylińskiej-Masiejewskiej*, https://archiwum2000.tripod.com/491/szutow.html [dostęp: 31.10.2023]; *Święcany. Poświęcenie ochrony*, „Słowo" 1928, nr 280; *Teatry i muzyka*, „Słowo" 1928, nr 68; *Zjazd Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, „Kurjer Poranny" 1928, nr 304.

[M. N.]

ZWIĄZEK TOWARZYSTW OPIEKI NAD SIEROTAMI ŻYDOWSKIMI DLA ZACHODNIEJ MAŁOPOLSKI – powstała 9.02.1923 w Krakowie organizacja zajmująca się prowadzeniem opieki nad żydowskim dzieckiem sierocym, nadzorująca działalność towarzystw lokalnych. Wyboru władz dokonano 2.11.1924, prezesem został Józef Steinberg, wiceprezesem Jan Landau. Działania opiekuńcze realizowano przy pomocy **Amerykańsko-Żydowskiego Połączonego Komitetu Rozdzielczego (Joint)**. W skład związku weszło 37 komitetów lokalnych zachodnio-małopolskich, z 1186 dziećmi podlegającymi opiece domowej i 69 dziećmi w sierocińcach. Zachodniomałopolski związek wszedł w skład utworzonego w 1924 Związku Towarzystw Opieki nad Żydowskimi Sierotami Rzeczypospolitej Polskiej. W 1925 wskutek planowanej likwidacji pomocy Jointu liczba komitetów uległa redukcji do 15 placówek opiekujących się 551 dziećmi. Od 1926 nastąpiło zwiększenie działań pomocowych dla sierot żydowskich. Związek Towarzystw dążył do rozwoju opieki nad niemowlętami, dziećmi przedszkolnymi, szkolnymi i młodzieżą przy pomocy żłobków, przedszkoli, instytucji półinternatów i świetlic, burs i internatów dla młodzieży kształcącej się zawodowo. Komitety prowadziły akcję półkolonii, kolonii letnich i zimowych, dożywianie i akcję odzieżową. W latach 1926–1937 z akcji kolonijnej skorzystało łącznie 3473 dzieci. Działalność związku w latach 1928–1938 charakteryzowała się rosnącą liczbą komitetów i objętych ich opieką dzieci. W 1928 funkcjonowały 23 komitety, w których opiekę znalazły 844 sieroty, w tym 642 zostały umieszczone w rodzinach zastępczych, natomiast 202 przebywały w 6 zakładach opiekuńczych. W 1938 działało 35 komitetów zajmujących się 2367 dziećmi. Związek współpracował z organizacjami państwowymi, chrześcijańskimi towarzystwami pomocy dzieciom i młodzieży oraz stowarzyszeniami humanitarnymi. Dalszą działalność związku uniemożliwił wybuch II wojny światowej.

Źródła: M. Łapot, *Opieka nad żydowskim dzieckiem sierocym w Małopolsce Zachodniej w okresie międzywojennym*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika" 2005, t. 14; *Sprawozdanie jubileuszowe „Centos" Kraków*, „Przegląd Społeczny" 1938, nr 4–5; *Sprawozdanie z działalności Zachodnio-Małopolskiego Związku Towarzystw Opieki nad Sierotami żydowskiemi za miesiąc luty, marzec i kwiecień 1931 roku*, „Przegląd Społeczny" 1931, nr 6; M. Szczygieł, *Formy opieki nad sierotami żydowskimi w Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939 (wybrane przykłady i aspekty)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika" 2006, t. 15.

[M. N.]

ZWIĄZEK UCZESTNIKÓW WALKI ZBROJNEJ O NIEPODLEGŁOŚĆ I DEMOKRACJĘ – utworzona 1.09.1945 i związana z Polską Partią Robotniczą komunistyczna organizacja kombatancka, na której czele stanął były dowódca Gwardii Ludowej gen. Franciszek Jóźwiak (w 1947 organizacja liczyła ok. 32 tys. członków). Obok działań na rzecz potwierdzania i weryfikacji uprawnień kombatanckich, aktywności politycznej oraz dokumentowania prowadzonych w okresie wojny walk z Niemcami do zadań Związku należało organizowanie opieki nad kombatantami oraz ich rodzinami, w tym opieki nad dziećmi i młodzieżą, czym zajmował się Wydział Opieki w Zarządzie Głównym. Na początku 1947 związek prowadził 3 domy dziecka (Kruszyna, Maciejowice, Ustka), w których przebywało ok. 300 podopiecznych, w grudniu 1948 na stan posiadania organizacji składało się już 7 domów dziecka dla 510 wychowanków oraz prewentorium w Michalinie dla 70 dzieci. W prowadzonych przez związek placówkach przebywały dzieci kombatantów osierocone zarówno podczas II wojny światowej, jak i w okresie walk o władzę w Polsce po jej zakończeniu. Działalność opiekuńcza silnie upolitycznionego związku była hojnie finansowana przez budżet państwa, równocześnie ścisły związek organizacji

z władzą przekładał się na wysoki poziom indoktrynacji przebywających w jej placówkach podopiecznych. Obok prowadzenia placówek opieki zamkniętej związek organizował również od 1946 kolonie letnie dla podopiecznych placówek opiekuńczych oraz dzieci członków. W 1948 z tego rodzaju wypoczynku skorzystało w 14 prowadzonych przez organizację punktach kolonijnych ok. 3,5 tys. dzieci i młodzieży. We wrześniu 1948 po połączeniu ze Związkiem Osadników Wojennych organizacja przyjęła nazwę Związku Bojowników z Faszyzmem i Najazdem Hitlerowskim o Niepodległość i Demokrację, we wrześniu 1949 wszedł on w skład **Związku Bojowników o Wolność i Demokrację**.

Źródła: Archiwum Akt Nowych, Związek Bojowników z Faszyzmem i Najazdem Hitlerowskim o Niepodległość i Demokrację. Zarząd Główny, *Biografia twórcy*; *Dom Dziecka im. gen. Witolda w Kruszynie*, „Polska Niepodległa" 1947, nr 10; A. Juźwik, *Od ratownictwa do etatyzacji. Opieka nad dziećmi i młodzieżą w działalności organizacji społecznych w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2017 (niepublikowana praca doktorska).

[J. J.]

ZWIĄZEK UKRAINEK – „Sojuz Ukrainok", ukraińska organizacja społeczno-kulturalna, skupiająca także młodzież żeńską. Założona w 1917, działała w okresie międzywojennym w Polsce we Lwowie i Galicji Wschodniej. Przewodniczącą związku została Milena Rudnycka. Zawarcie umowy polsko-ukraińskiej 1.02.1919 we Lwowie dotyczącej ustalenia zasad wzajemnego traktowania rannych, jeńców i internowanych skutkowało zaangażowaniem się organizacji w pomoc Ukraińcom i ich rodzinom. Związek Ukrainek w Przemyślu założył w Ukraińskim Instytucie dla Dziewcząt kuchnię wydającą posiłki do sierpnia 1919. W październiku 1919 związek w Przemyślu przekształcono w Ukraińską Samarytańską Pomoc. Nowy statut Związku Ukrainek został uchwalony w 1933 i zatwierdzony w 1935. Siedziba Zarządu Głównego znajdowała się we Lwowie. Filie zakładano w miastach powiatowych, a kółka na wsiach. Organizacja podejmowała współpracę na arenie międzynarodowej. W 1934 w skład nowo utworzonego Światowego Związku Ukrainek miały wejść: Związek Ukrainek Lwowa, Związek Ukrainek na Wołyniu, Bukowinie i Zakarpaciu, Związek Ukraińskich Emigrantek Polsce, Ukraińska Liga Kobiet w USA i Kanadzie. Od stycznia 1935 wydawano czasopismo „Żinka", będące organem stowarzyszenia. Według stanu na kwiecień 1936 Związek Ukrainek liczył 39 199 kobiet i dysponował 73 filiami i 763 kółkami. Prowadzono referaty: organizacyjny, kultura i oświata, sztuka ludowa, organizacja „dorostu", gospodarstwo wiejskie, kooperacja, finanse, zdrowie publiczne, opieka społeczna, związki z organizacjami kobiecymi poza Galicją, związki międzynarodowe. W 1938 decyzją rządu polskiego organizację rozwiązano. Od października 1938 stowarzyszenie wznowiło działalność jako wyraz buntu ludności ukraińskiej. Wybuch II wojny światowej w 1939 uniemożliwił dalszą pracę organizacji.

Źródła: J. Doroszewski, *Życie oświatowe wśród mniejszości narodowych na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939*, „Rocznik Lubelski" 1989–1990, nr 31–32; J. Kupidura, *Emancypacja drogą do wolności. Działalność ukraińskich aktywistek społecznych dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet*, red. A. Janicka, C. Fournier Kiss, M. Bracka, Białystok 2019; C. Mikułowska, *„Ukraiński" ruch kobiecy*, Lwów 1937; J. Kupidura, *Ukraińska prasa kobieca w Galicji Wschodniej w latach 1884–1939*, „Studia Ukrainica Posnaniessia" 2013, nr 1; W. Węglewicz, *Pomoc ukraińskich organizacji społecznych dla jeńców i internowanych ukraińskich z Galicji Wschodniej w polskiej niewoli (1918–1921)*, „Pamięć i Sprawiedliwość" 2022, nr 1; E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.

[M. N.]

ZYBERT STANISŁAWA – ur. 4.11.1909 w Komarowie (Komorowie), zm. 25.11.1943 w Warszawie. Ukończyła Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie oraz Wydział Nauk Społecznych w **Wolnej Wszechnicy Polskiej**. W latach 1930–1933 udzielała się w Akademickim Stowarzyszeniu Charytatywnym „Pomoc Bliźniemu", gdzie kierowała świetlicą dla chłopców. W stowarzyszeniu pełniła funkcję skarbnika sekcji opieki nad dziećmi i młodzieżą, a także kierowała komisją kolonii letnich i sekcją

pomocy doraźnej dzieciom. W latach 1933–1934 była słuchaczem **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej**. Uczestniczka Międzynarodowego Kursu Pracy Społecznej w Brukseli. Po powrocie do Polski podjęła pracę opiekunki przyzakładowej w **Domu Wychowawczym im. ks. Gabriela Boduena** przy ul. Nowogrodzkiej, gdzie do wybuchu II wojny światowej pracowała jako kierownik Referatu Opieki Społecznej. W czasie okupacji niemieckiej pomagała dzieciom dotkniętym skutkami zniszczeń wojennych, organizując dla nich opiekę. Zaangażowana w działalność Wydziału Wojsk Łączności Komendy Głównej Armii Krajowej. Współpracowała z **Radą Pomocy Żydom**. Jako łączniczka na terenie Warszawy, działając w Związku Walki Zbrojnej pod pseudonimem „Jagoda", przyczyniła się do uratowania blisko 200 dzieci, w tym dzieci żydowskich, umieszczając je w Pogotowiu Opiekuńczym i Domu ks. Boduena. W 1943 w ramach działalności konspiracyjnej powierzono jej zadanie sprawowania opieki nad rodzinami aresztowanych członków komórki łączności. Za prowadzoną działalność ratunkową 19.11. 1943 została aresztowana przez gestapo w lokalu konspiracyjnym przy ul. Nowogrodzkiej 40. Następnie 25.11.1943 rozstrzelana w ruinach getta na Pawiaku wraz z grupą kobiet.

Źródła: A. Czuperska-Śliwicka, *Cztery lata ostrego dyżuru. Wspomnienia z Pawiaka 1940–1944*, Warszawa 1989; T. Kaźmierczak, *Pracownicy społeczni – szkic do portretu*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne" 2022, nr 2; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie*, Warszawa 1982; A. Słomczyński, *Dom ks. Boduena 1939–1945*, Warszawa 1975; J. Srebrzyński, *Zagadnienia łączności krajowej* [w:] S. Kopański, J. Srebrzyński, K. Bogacki, T. Rola, D. Tarnowski, S. Popkiewicz, *Dziękuję Wam Rodacy*, Londyn 1973; A. Uziembło, *Zybert Stanisława* [w:] *Słownik biograficzny pracowników społecznych*, t. 1, Warszawa 1993.

[M. N.]

ZYNDRAM-KOŚCIAŁKOWSKI MARIAN – ur. 16.03.1892 w Ponedelach, zm. 12.04.1946 w Brookwood, polityk, minister opieki społecznej. Studiował w Instytucie Psychoneurologicznym w Petersburgu, na Wydziale Rolnym Politechniki Ryskiej, w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Premier (1935–1936), minister spraw wewnętrznych (1934–1935), poseł (1922–1939), wojewoda białostocki (1930–1934), komisaryczny prezydent Warszawy (1934). Minister opieki społecznej w rządzie Felicjana Sławoja Składkowskiego (15.05.1936–30.09.1939). Inicjator powstania i członek Komitetu Honorowego **Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka w Warszawie** w 1938. Kierowane przez niego ministerstwo przygotowało **ustawę o publicznej służbie zdrowia z 1939**, dokonując rozszerzenia funkcji **ośrodków zdrowia** z opiekuńczej na leczniczą wobec matki i dziecka oraz młodzieży. Dążył do wypracowania procedur mających na celu zmniejszenie śmiertelności niemowląt oraz poprawy warunków opieki nad matką i dzieckiem przez rozbudowę systemu opiekuńczego na terenach wiejskich (akcja letnia, akcja tranowa, higieniczno-lekarska, dożywianie, pomoce szkolne, rozdzielnictwo odzieży i obuwia). W okresie kierowania przez niego resortem opieki społecznej powołano wojewódzkie i powiatowe **Komitety Pomocy Dzieciom i Młodzieży** (1936). Dokonano rozdzielenia form wypoczynkowych dla młodzieży: obozów i kolonii wypoczynkowych (1937). Odnotowano wzrost liczby dziecińców stałych i przebywających w nich dzieci wiejskich. W 1935 funkcjonowały 92 dziecińce z 3541 dziećmi, w 1937 działało 475 placówek z 16 043 dziećmi, w 1938 było 2109 dziecińców z 75 707 dziećmi. Subwencjonowano organizacje prowadzące placówki opiekuńcze. Do 1937 **koła gospodyń wiejskich** kierowały 134 dziecińcami, a **Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet** 120 zakładami. W czasie II wojny światowej ewakuowany wraz z rządem do Rumunii. Emigrował do Francji i Wielkiej Brytanii.

Źródła: A. Chojnowski, P. Wróbel, *Marian Zyndram-Kościałkowski, premier Rzeczypospolitej 13 X 1935 – 15 V 1936* [w:] *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Chojnowski, P. Wróbel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2013; T. Jędruszczak, *Kościałkowski Marian Zyndram* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–

Kraków 1968–1969; *Marian Zyndram-Kościałkowski* [w:] *Premierzy II Rzeczypospolitej*, red. A. Lenkiewicz, Wrocław 2019; *Ogólnopolski Kongres Dziecka*, „Życie Młodych" 1938, nr 11; *Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Opieki Społecznej w 1937/1938 r.*, „Praca i Opieka Społeczna" 1937, 1938, z. 4; *Sprawozdanie Komitetu Pierwszego Ogólnopolskiego Kongresu Dziecka*, Warszawa 1939.

[M. N.]

Ż

ŻEBROWSKA MARIA – ur. 13.12.1900 w Kordelówce, zm. 23.04.1978 w Warszawie; pedagog, przedstawicielka psychologii sądowej. Prowadziła badania z zakresu psychologii wychowawczej i rozwojowej. Twórczyni polskiego programu samodzielnych studiów z zakresu psychologii. Studiowała prawo (1919–1921) i psychologię (od 1921) na Uniwersytecie Warszawskim. Asystentka w Zakładzie Psychologii Wychowawczej UW (1928–1931). Doktor filozofii w zakresie psychologii (1929). Biegły w **sądzie dla nieletnich** (od 1929). Studiowała psychologię rozwojową dziecka na stażu w Wiedniu (1931). Podczas stypendium w Stanach Zjednoczonych prowadziła badania nad nieletnimi przestępcami (1933). Inicjatorka tworzenia placówek psychologicznych jako poradni wychowawczych. Współpracowała ze **Stefanem Baleyem** w dziedzinie polskich testów inteligencji dla młodzieży. Prowadziła prace nad polskim przekładem *Skali inteligencji Bineta-Termana*. Podczas II wojny światowej więziona za konspirację. Po wojnie nadzorowała działalność Poradni dla Dzieci Podsądnych (1946–1949), Poradni Wychowawczo-Psychologicznej (do 1953). Dziekan Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego (1951–1955). Kierownik Katedry Psychologii i Katedry Psychologii Rozwojowej na Wydziale Pedagogicznym UW (1952–1969). Współorganizator Instytutu Psychologicznego UW (1969). Działała m.in. w Polskim Instytucie Socjologicznym, Radzie Głównej Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, Komitecie Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN, Zespole Rzeczoznawców ds. Psychologii przy Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego, Związku Nauczycielstwa Polskiego. Przewodnicząca Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Redaktor pracy *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży* (1957). Autorka m.in.: *Głos psychologów w dyskusji nad projektem ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu demoralizacji i przestępczości nieletnich* (1969). Redaktor naczelna czasopisma „Psychologia Wychowawcza".

Źródła: M. Czubaszek, G. Moniak, *Materiały Marii Żebrowskiej (1900–1978)*, https://archiwum.pan.pl/images/zasob/Inwentarze/III_-_250_Maria_ebrowska.pdf [dostęp: 25.01.2023]; K. Kadzidłowska, *Żebrowska Maria* [w:] *100 lat ZNP. Ludzie, fakty, sprawy, wydarzenia*, Warszawa 2005; P. Kowolik, *Maria Żebrowska (1900–1978). W trzydziestą rocznicę śmierci*, „Nauczyciel i Szkoła" 2008, nr 3–4; K. Ostrowska, *Maria Żebrowska* [w:] *Słownik psychologów polskich*, red. E. Kosnarewicz, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992; T. Tomaszewski, *Prof. Maria Żebrowska*, „Psychologia Wychowawcza" 1963, nr 5; W. Wincławski, *Żebrowska Maria* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 4, Toruń 2011; L. Wołoszynowa, *Maria Żebrowska 13 XII 1900 – 23 IV 1978*, „Przegląd Psychologiczny" 1979, nr 2.

[M. N.]

ŻEMIS STANISŁAW – ur. 27.04.1902 w Kierzu, zm. 1.12.1978; nauczyciel, społecznik. Uczestnik Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Warszawie (1928). Pracował jako nauczyciel w podwarszawskich szkołach: w Pruszkowie, Łomiankach, Legionowie. Kierownik społecznej szkoły powszechnej **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci** na Żoliborzu (1932). Studiował w **Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej** (1935–1939). Organizator Spółdzielni Mieszkaniowej w dzielnicy Koło. Pełnił funkcję naczelnika w Instytucie Nauk Społecznych i Wydziału Oświaty w Radomiu (do 1941). W czasie II wojny światowej działał w partyzantce. Naczelny dyrektor Lasów Państwowych (1944–1959). Od 29.12.1945 poseł do Krajowej Rady Narodowej z ramienia Polskiej Partii Robotniczej. Prezes Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1944–1948). Twórca

oddziałów terenowych towarzystwa. Współinicjator powstania **Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**. Orędownik koncepcji powołania w Polsce Ministerstwa ds. Dziecka lub Ministerstwa Spraw Matki i Dziecka. Nie wszedł w skład powołanego w 1948 komitetu organizacyjnego mającego za zadanie zjednoczyć Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci. W proteście przeciwko połączeniu obu organizacji w **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci** i odrzuceniu w ten sposób tradycji Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci podjął próbę samobójczą, na skutek której utracił wzrok (1950). Działacz Polskiego Związku Niewidomych. Autor monografii *Człowiek niewidomy. Wskazania dla ociemniałych i tracących wzrok* (1978). Publikował m.in. na łamach **„Opiekuna Społecznego"**.

Źródła: J. Abramow-Newerly, *Lwy wyzwolone*, Warszawa 2003; F. Krzysik, *Stanisław Żemis – Naczelny Dyrektor Lasów Państwowych 1944–1945*, „Sylwan" 1979, nr 10; Z. Mierzwińska-Szybka, *Żemis Stanisław (1902–1978): nauczyciel, organizator pomocy dzieciom i młodzieży, inicjator form wychowania, organizator bibliotek dla niewidomych, publicysta*, „Praca Socjalna" 2018, nr 1; Z. Szczygielski, *Polska Partia Socjalistyczna i związane z nią organizacje w okresie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995; W. Wincławski, *Żemis Stanisław (1902–1978)* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 4, Toruń 2011; S. Żemis, *Człowiek niewidomy. Wskazania dla ociemniałych i tracących wzrok,* Warszawa 1973; S. Żemis, *Skoordynujmy akcję opieki nad dzieckiem*, „Opiekun Społeczny" 1946, nr 5–6; *Żemis Stanisław*, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=direct&local_base=ARS10&doc_number=000009107 [dostęp: 25.01.2023].

[M. N.]

ŻEROMSKI STEFAN – ur. 14.10.1864 w Strawczynie, zm. 20.11.1925 w Warszawie; wybitny pisarz czterokrotnie nominowany do literackiej Nagrody Nobla, działacz społeczny. W 1886 podjął studia w Instytucie Weterynarii w Warszawie, których nie ukończył. W 1889 zaczął publikować własne utwory. Wraz z rozwojem kariery pisarskiej w coraz większym stopniu angażował się w działalność społeczną. W 1905 założył we własnym mieszkaniu w Nałęczowie ochronkę dla kilkudziesięciu dzieci pracujących kobiet z okolicznych wsi. W 1906 zorganizował kursy dokształcające dla uczniów szkoły rzemieślniczej w Nałęczowie, w kwietniu tego roku uruchomił połączoną z ochronką tajną szkołę powszechną. W 1906 rozpoczął także budowę nowego obiektu dla prowadzonej przez siebie ochronki oraz współorganizował w Nałęczowie lokalny oddział towarzystwa oświatowego Polska Macierz Szkolna. Niedługo później został honorowym przewodniczącym wyodrębnionego z Macierzy Szkolnej w związku z jej zdominowaniem przez narodową demokrację nałęczowskiego towarzystwa „Światło", w którym współpracował m.in. z Mieczysławem Biernackim, **Witoldem Chodźką** i Marią Staniszewską. Towarzystwo w kolejnych latach prowadziło zorganizowaną przez Żeromskiego ochronkę, po jego rozwiązaniu ochronką zajął się w 1918 Komitet Opiekuńczy Ochrony im. ś. p. Adama Żeromskiego. W 1920 budynek ochronki został przekazany na własność Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1907 Żeromski był jednym z inicjatorów zorganizowanego w Nałęczowie kursu dla przyszłych nauczycieli wiejskich. W 1912 stanął na czele koła **Towarzystwa Szkoły Ludowej** w Zakopanem, którym kierował do 1919. Na przełomie października i listopada 1918 stał na czele tzw. Rzeczypospolitej Zakopiańskiej.

Źródła: S. Adamczewski, *Serce nienasycone. Książka o Żeromskim*, Poznań 1930; J.J. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1975; H. Markiewicz, *Rzecz o Polskiej Macierzy Szkolnej*, Warszawa 2016; J. Stemler, *Polska Macierz Szkolna. Szkic historyczno-sprawozdawczy z 20-lecia działalności 1905–1925. Wydawnictwo jubileuszowe*, Warszawa 1926; *Stefan Żeromski. Kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Eile, S. Kasztelowicz, Kraków 1976.

[J. J.]

ŻŁOBKI – placówki opieki na dzieckiem do lat 3, uregulowane w polskim prawodawstwie w okresie międzywojennym. Mocą **ustawy z 2.07.1924 o pracy młodocianych i kobiet** wprowadzono żłobki dla dzieci robotnic.

Ustawą Śląską z 20.04.1926 wprowadzono regulacje dotyczące tworzenia i utrzymywania ogólnodostępnych żłobków dla niemowląt. Zgodnie z **rozporządzeniem Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11.03.1927 w sprawie urządzenia i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy** żłobki miały być tworzone do opieki nad niemowlętami matek pracujących wyłącznie w większych zakładach pracy. Po II wojnie światowej tworzeniem **żłobków sezonowych** na wsi podczas prac polowych zajmowało się **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**. Żłobki w miastach prowadziły samorządy oraz organizacje, np. **Caritas**, **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **Towarzystwo Ochrony Zdrowia**. W latach 50. i 60. tworzono **żłobki specjalistyczne** dla dzieci w złym stanie zdrowia lub członków najbliższej rodziny: żłobki-prewentoria, izolatoria, żłobki fakultatywne, żłobki kokluszowe. Na mocy Zarządzenia Ministra Zdrowia z 17.08.1950 o zaliczeniu niektórych domów matki i dziecka, domów małych dzieci oraz żłobków do zakładów społecznych służby zdrowia żłobki mogły funkcjonować na zasadach placówek opieki zdrowotnej. Do lat 70. prowadzono żłobki miejskie, **żłobki dzielnicowe**, **żłobki przyzakładowe**, **żłobki tygodniowe.** Ustawą z 8.08. 1990 o samorządzie terytorialnym, przekazano prowadzenie placówek władzom lokalnym i samorządowym. W l. 1990–1993 zlikwidowano 694 żłobki, liczba dzieci objętych opieką uległa zmniejszeniu z 137 tys. do 87 tys. osób. W 2010 w Polsce nie funkcjonowała opieka żłobkowa na wsi, ze żłobków w miastach korzystało 57 tys. dzieci. W ramach zmian w organizacji i standardach pracy placówek opieki nad małym dzieckiem 23.02.2011 podpisano ustawę o opiece nad dziećmi do lat 3. Do żłobków miały być przyjmowane dzieci od 20. tygodnia do 3 lub 4 lat i pozostawać pod opieką personelu medycznego oraz pedagogów.

Źródła: M. Furmanowska, *Opieka nad matką i małym dzieckiem w II Rzeczypospolitej* [w:] *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku,* red. S. Walasek, Warszawa 2008; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; A. Kurcz, *Żłobek* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 7, Warszawa 2008; K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka" do 1989 roku (próba syntezy)*, „Res Historica" 2022, nr 53.

[M. N.]

ŻŁOBKI DZIELNICOWE – placówki o charakterze uniwersalnym związane z działalnością opiekuńczą, tworzone w okresie powojennym w Polsce. Ze żłobków dzielnicowych mogły korzystać dzieci kobiet pracujących, poszukujących pracy oraz borykających się z wyjątkowo trudnymi warunkami domowymi. Odpłatnie ze żłobków mogły korzystać dzieci rodziców prowadzących działalność gospodarczą, w tym kupców i rzemieślników. W 1945 w kraju działało 21 żłobków dzielnicowych. Prowadzeniem żłobków zajmowały się instytucje i organizacje społeczne. W Olsztynie w 1947 powstał żłobek dzielnicowy prowadzony przez referat opieki społecznej. Placówka była przeznaczona dla 50 dzieci w wieku 0–3 lat, zapewniała nieodpłatną opiekę i wyżywienie w godz. 7.00–17.00. W kolejnych latach następował wzrost liczby żłobków dzielnicowych. W 1949 było ich 196, rok później 241. W 1950 nadzór nad żłobkami dzielnicowymi przejęło **Ministerstwo Zdrowia**. Funkcjonowanie placówek określała instrukcja nr 67/57 Ministra Zdrowia z 7.12.1957 w sprawie regulaminów organizacyjnych i wytycznych obsady kadrowej w żłobkach dzielnicowych i zakładowych, zgodnie z którą miały pełnić funkcję zakładów opieki zdrowotnej w zakresie opieki lekarsko-pielęgniarskiej i wychowawczej, ponadto realizować zadania społeczne. Jako zakłady służby zdrowia miały zapewniać: ochronę przed chorobami i zwalczanie śmiertelności wśród dzieci, opiekę w czasie pracy ich rodziców, a także propagować zasady prawidłowego pielęgnowania, odżywiania i wychowania. W latach 60. XX wieku przy zakładach pracy powstawały żłobki dzielnicowe organizowane przez prezydia rad narodowych. W 1980 wśród 1474 żłobków

działało 1040 żłobków dzielnicowych. W 1990 prowadzenie opieki żłobkowej zostało przekazane samorządom jako zadanie własne.

Źródła: S. Dziewulski, *Przemiany urbanistyczne Warszawy w okresie dziesięciolecia*, „Przegląd Historyczny" 1954, 45/4; H. Kisielewicz, *Rozwój Lublina w okresie piętnastolecia 1944–1958*, „Rocznik Lubelski" 1959, nr 2; A. Kurcz, *Instytucje uzupełniające funkcje rodziny. Żłobek* [w:] *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005; A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; R. Syrwid, *Opis miasta Olsztyna z 3 grudnia 1947 roku. Źródło do badań ekonomiczno-społecznych warunków funkcjonowania ośrodków miejskich na Warmii i Mazurach po zakończeniu II wojny światowej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 2019, nr 1; Z. Wasilkowska, *Prawo w życiu kobiety*, Warszawa 1967.

[M. N.]

ŻŁOBKI DZIENNE – formy opieki otwartej częściowej nad dzieckiem. W okresie międzywojennym ustawa z 2.07.1924 w sprawie ochrony pracy kobiet i młodocianych nałożyła obowiązek tworzenia przy zakładach przemysłowych żłobków dziennych. Zapewniały one opiekę do 15 miesięcy dzieciom pracownic zakładów zatrudniających ponad 100 kobiet. Umożliwiono odwiedzanie dzieci i karmienia podczas przerw. Sprawy urządzenia i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy określało rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11.03.1927. W 1927 w Polsce przy prywatnych przedsiębiorstwach funkcjonowały 54 żłobki dzienne. W celu propagowania idei tworzenia placówek postulowano zorganizowanie Koła Przyjaciół Żłobka Dziennego. Żłobki zakładał m.in. **Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet**. W okresie okupacji niemieckiej placówki prowadziły **Polski Czerwony Krzyż**, **Rada Główna Opiekuńcza**. W 1942 w Warszawie działało 12 żłobków dziennego pobytu dla 700 dzieci. W okresie Polski Ludowej następował rozwój sieci żłobków dziennych, których praca obejmowała 9, 10, bądź 12 godzin. Ustawa z 4.02.1950 o przekazaniu Ministrowi Zdrowia zakresu działania Ministra Pracy i Opieki Społecznej w przedmiocie opieki społecznej nad dziećmi do lat 3 oraz nad kobietami ciężarnymi i karmiącymi wprowadzała możliwość tworzenia żłobków przez oba resorty. Według zarządzenia Ministra Zdrowia z 17.03.1950 żłobki miały działać na zasadach placówek opieki zdrowotnej. Instrukcja Ministra Zdrowia nr 67/57 z 30.12.1957 w sprawie regulaminów działania żłobków dzielnicowych i przyzakładowych, określiła sprawowanie przez placówki opieki lekarsko-pielęgniarskiej i wychowawczej. Na mocy ustawy z 30.08.1991 żłobki przestały być zakładami opieki zdrowotnej. W 1998 po nowelizacji ustawy o zakładach opieki zdrowotnej żłobki funkcjonowały jako ZOZ-y, ostatecznie ustawą z 4.02.2011 o opiece nad dzieckiem do lat 3 dotychczas działające żłobki straciły status ZOZ-ów i zostały przekształcone w żłobki dzienne lub kluby dziecięce.

Źródła: A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; K. Sadowska, *U źródeł polskiej wczesnodziecięcej edukacji – proces kształtowania się „żłobka" do 1989 roku (próba syntezy)*, „Res Historica" 2022, nr 53; A. Suplicka, *Inicjatywy opiekuńcze, wychowawcze i oświatowe Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz dzieci i młodzieży*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika" 2023, nr 1; E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2021, nr 45; U. Wróblewska, *Założenia organizacyjne żłobków dziennych w okresie międzywojennym według wytycznych Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2021, nr 44.

[M. N.]

ŻŁOBKI FABRYCZNE – instytucje opieki nad dziećmi robotnic wprowadzone do polskiego ustawodawstwa pracy **ustawą z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych**

i kobiet, zgodnie z którą zakłady przemysłowe zatrudniające powyżej stu kobiet zostały zobowiązane do urządzania żłobków dla niemowląt. Rozporządzenie wykonawcze Ministra Pracy i Opieki Społecznej w tej sprawie zostało wydane 11.03.1927 i zapoczątkowało proces tworzenia tego typu instytucji opiekuńczych. Realizację obowiązku ustawowego w tym względzie zapewniały zarówno żłobki przyfabryczne, jak i finansowane przez zobowiązane przedsiębiorstwa stacje opieki lotnej. Mimo sprzeciwu pracodawców prywatnych do końca lat 20. placówki opiekuńcze zorganizowano przy 81 przedsiębiorstwach, w 1931 było ich 101. Wśród nich znajdowały się 32 żłobki i 69 stacji lotnych (liczba zobowiązanych do zorganizowania opieki nad dziećmi zakładów przekraczała 250). Po zahamowaniu rozwoju tej formy opieki w okresie wielkiego kryzysu (liczba placówek spadła w 1935 do 96) w II połowie lat 30. nastąpił wyraźny postęp w tym zakresie. Jego podstawą stała się organizacja stacji opieki lotnej przez zajmujące się opieką nad dziećmi organizacje społeczne, które prowadziły profesjonalne placówki finansowane przez zobowiązane do zapewnienia opieki zakłady przemysłowe (np. Kropla Mleka w Łodzi czy Towarzystwo Opieki nad Niemowlętami w Warszawie). Dzięki temu w 1937 r. 159 przedsiębiorstw zatrudniających blisko 69 tys. kobiet realizowało związany z tym obowiązek ustawowy za pośrednictwem 30 żłobków oraz 138 stacji lotnych, w których łącznie opiekę znajdowało prawie 7 tys. dzieci. W 1939 opiekę zapewniały 244 zakłady, czyli ponad 90% ogółu zobowiązanych. Wśród nich było 35 przedsiębiorstw państwowych oraz 209 prywatnych, łącznie zatrudniających 98 tys. kobiet i obejmujących opieką żłobkową 10 tys. dzieci.

Źródła: P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013; Mały Rocznik Statystyczny 1939; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11 marca 1927 r. w sprawie urządzania i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy, DzU 1927, nr 32, poz. 293; Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 30 sierpnia 1927 r. określające w stosunku do niektórych zakładów pracy termin wejścia w życie obowiązku urządzenia i utrzymywania żłobków dla niemowląt, DzU 1927, nr 87, poz. 781; Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, DzU 1924, nr 65, poz. 636; I. Zawadowska, *Ochrona macierzyństwa robotnicy w Polsce*, „Statystyka Pracy" 1937, nr 4.

[J. J.]

ŻŁOBKI PRZYZAKŁADOWE – formy opieki otwartej częściowej nad dzieckiem organizowane w okresie Polski Ludowej przez zakłady pracy. Pierwsze po II wojnie światowej takie instytucje powstały w Łodzi i Warszawie. W 1945 na terenie kraju działało 7 żłobków przyzakładowych. Do 1950 żłobki tworzono na podstawie znowelizowanej ustawy z 2.07. 1924 w sprawie ochrony pracy kobiet i młodocianych, nakładającej obowiązek tworzenia przy zakładach **żłobków dziennych**, pozostających pod nadzorem Ministra Pracy i Opieki Społecznej. W 1947 liczba żłobków zwiększyła się do 132 placówek przy ogólnej liczbie 246 żłobków. Wzrost liczby przyzakładowych placówek opieki nad dzieckiem miał związek z uruchamianiem nowych zakładów przemysłowych i prowadzoną przez państwo polityką aktywizacji zawodowej kobiet. Ustawą z 4.02. 1950 opiekę społeczną nad dziećmi do lat 3, w tym opiekę nad żłobkami należącą do Ministra Pracy i Opieki Społecznej, przekazano Ministrowi Zdrowia. Organizację i działalność żłobków dzielnicowych oraz przyzakładowych regulowała instrukcja Ministra Zdrowia nr 42/52 z 10.04.1952. W ostatnim roku planu 6-letniego liczba żłobków przy zakładach wynosiła 907. Strukturę, organizację i zadania żłobków dzielnicowych i przyzakładowych określała instrukcja nr 67/57, wydana w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Zdrowia nr 23 z 30.12.1957. Utworzenie żłobka przyzakładowego wymagało zezwolenia prezydium wojewódzkiej rady narodowej. Co do zasady placówki przyzakładowe były przeznaczone dla dzieci pracowników zakładów pracy z możliwością przyjmowania dzieci spoza środowiska zakładowego pod warunkiem istnienia wolnych miejsc. Placówki te mogły funkcjonować jako żłobki: jednozmianowe, dwuzmianowe, tygodniowe, **specjalistyczne**. W latach 1966–1970 liczba żłobków wynosiła od 989 do

1033 placówek. W 1990 prowadzenie opieki żłobkowej zostało przekazane samorządom jako zadanie własne.

Źródła: D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971; A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; S.A., *Przegląd zarządzeń z zakresu akcji socjalnej*, „Przegląd Zagadnień Socjalnych" 1952, nr 8; E. Świdrak, *Funkcje żłobków polskich od zakończenia II wojny światowej do początków XXI wieku na przykładzie żłobków lubelskich*, „Biuletyn Historii Wychowania" 2021, nr 45.

[M. N.]

ŻŁOBKI SEZONOWE – dziecińce sezonowe dla dzieci młodszych, placówki wychowawcze, prowadzone po II wojnie światowej na obszarach wiejskich na terytorium Polski, w latach 1948–1949 przez **Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, w porozumieniu i ze środków Wydziału Opieki nad Matką i Dzieckiem **Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej**. 16.04. 1948 w Warszawie odbył się zjazd poświęcony organizacji akcji letniej, w tym żłobkom sezonowym. W konferencji uczestniczyli delegaci oddziałów wojewódzkich ChTPD, **Związku Samopomocy Chłopskiej**, **Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci**, przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, Zdrowia, Pracy i Opieki Społecznej. Organizację i pracę placówek regulowała instrukcja dla działaczy terenowych, opracowana w Zarządzie Głównym ChTPD przez Eugenię Gabryszewską. Żłobki miały popularyzować metody pielęgnacji niemowląt i małych dzieci, wiedzy na temat opieki nad dzieckiem i jego wychowania. Placówki były przeznaczone dla dzieci w wieku od 1 do 4 lat, z możliwością przyjmowania dzieci spoza wyszczególnionego kryterium wiekowego pozostających w domu bez opieki. Kwalifikowaniem dzieci do żłobków miało zajmować się koło miejscowe ChTPD wraz z m.in. kołem gospodyń wiejskich, komórką Związku Samopomocy Chłopskiej. Podopiecznych przyjmowano w sezonie letnim, w czasie nasilenia prac polnych i żniwnych. Zajęcia w żłobku sezonowym mogła prowadzić wyspecjalizowana kadra wychowawczyń. Dla opiekunek placówek organizowano specjalne kursy, w których uczestniczyły wychowawczynie z całej Polski. W żłobkach zapewniano opiekę medyczną pielęgniarki lub położnej przy współpracy z lekarzem, organizowano badania dzieci w celu diagnostyki chorób. W 1948 prowadzono 49 żłobków dla 1411 podopiecznych, a w 1949 działało 150 placówek dla 5322 dzieci. Po zjednoczeniu się ChTPD i RTPD patronat nad dziecińcami sezonowymi sprawowały **Towarzystwo Przyjaciół Dzieci**, **koła gospodyń wiejskich** oraz wydziały oświaty. Placówki funkcjonowały w latach 50. i 60. XX wieku.

Źródła: M. Babska, *Osiągnięcia ChTPD w zakresie opieki wychowawczej i zdrowotnej nad dzieckiem wsi*, „Chłopi i Państwo" 1949, nr 19; A. Ciepielewska-Kowalik, *Koprodukcja w polityce opieki i edukacji przedszkolnej*, Warszawa 2016; D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971; P. Grata, *Czas przełomu. Polityka społeczna w latach 1944–1950*, Rzeszów 2018; C. Farkowski, *Strukturalne przemiany wsi i rolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1978; T. Kaczyński, *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 1945–1949*, Warszawa 1970; A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; E. Neyowa, *Opieka nad matką i małym dzieckiem*, „Chłopskie Dziecko" 1948, nr 1; B. Tryfan, *O równy start*, Warszawa 1974; *Z życia Ch. T. P. D.*, „Chłopskie Dziecko" 1948, nr 2.

[M. N.]

ŻŁOBKI SPECJALISTYCZNE – placówki działające w ramach żłobków przyzakładowych lub dzielnicowych, funkcjonujące w latach 50. XX wieku. Ich celem było zapewnienie warunków leczenia i opieki nad dziećmi niekwalifikującymi się do przebywania w żłobkach jedno-, dwuzmianowych lub tygodniowych. Powstały z potrzeby objęcia opieką dzieci chorych lub wymagających szczególnej opieki z powodu złego stanu zdrowia członków ich rodziny. Organizację i działalność żłobków dzielnico-

wych oraz przyzakładowych regulowała instrukcja Ministra Zdrowia nr 42/52 z 10.04. 1952. Rozróżniała ona żłobki specjalistyczne, funkcjonujące w ramach żłobków dzielnicowych lub przyzakładowych. Do żłobków specjalistycznych kokluszowych kierowano dzieci chore na krztusiec, uprzednio przebywające w żłobkach jedno- lub dwuzmianowych oraz tygodniowych. W żłobkach izolatoriach przebywały dzieci ze schorzeniami uszu oraz górnych dróg oddechowych, takimi jak katar, stany zapalne tchawicy, krtani, oskrzeli. Do izolatorium kierowano również dzieci z zaburzeniami przewodu pokarmowego, niezakaźnej choroby skóry, stanami chorobowymi pourazowymi. Żłobki sanatoryjne (prewentoria) były przeznaczone dla dzieci z gruźlicą, z niedoborem wagi, krzywicą, dzieci w okresie rekonwalescencji po przebytych ciężkich chorobach. Dzieci z kontaktu gruźliczego po szczepieniu BCG umieszczano w żłobkach fakultatywnych, gdzie okres pobytu wynosił ok. 6 tygodni. W Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Zdrowia nr 23 z 30.12.1957 opublikowano instrukcję nr 67/57 w sprawie regulaminów działania żłobków dzielnicowych i przyzakładowych, określającą ich strukturę, organizację i zadania. W dokumencie wśród rodzajów żłobków nie uwzględniono już żłobków specjalistycznych.

Źródła: D. Graniewska, *Żłobki i przedszkola w PRL*, Warszawa 1971; A. Kurcz, *Instytucje uzupełniające funkcje rodziny. Żłobek* [w:] *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, red. J. Brągiel, S. Badora, Opole 2005; A. Kurcz, *Nowe rozwiązania w systemie opieki nad małym dzieckiem jako forma wspierania rodzin wychowujących dzieci w okresie wczesnego dzieciństwa* [w:] *Rodzicielstwo w kontekście wychowania i edukacji*, red. J. Brągiel, P. Kaniok, A. Kurcz, Opole 2013; Z. Wasilkowska, *Prawo w życiu kobiety*, Warszawa 1967; S.A., *Przegląd zarządzeń z zakresu akcji socjalnej*, „Przegląd Zagadnień Socjalnych" 1952, nr 8.

[M. N.]

ŻUKIEWICZOWA ZOFIA – ur. w 1881 w Kijowie, zm. 5.11.1956 w Warszawie; pedagog, pionierka i propagatorka nowych metod wychowania przedszkolnego. Absolwentka 2-letniej szkoły nauczycielskiej. Objęła kierownicze stanowisko w polskiej szkole początkowej, następnie w polskiej szkole powszechnej dla dziewcząt w Kijowie. Pełniła funkcję kierowniczki w Oddziale Przedszkoli Wydziału Oświaty Zarządu Miejskiego Miasta st. Warszawy (1921–1950). Wyróżniła 2 czynniki stanowiące podstawę wychowania w przedszkolu: wychowawczyni oraz zainteresowania dziecka. Zwolenniczka stosowania „ośrodków zainteresowań" w przedszkolach. Przewodnicząca **Sekcji Wychowawczyń Przedszkoli Związku Nauczycielstwa Polskiego**. Działała na rzecz podnoszenia kwalifikacji personelu przedszkolnego, poziomu pracy oświatowej i wychowawczej w placówkach. Inicjatorka Wyższych Kursów Wychowania Przedszkolnego adresowanych do absolwentek seminariów nauczycielskich. Uczestniczka kongresów pedagogicznych. Przewodnicząca sekcji polskiej Ligi Nowego Nauczania i warszawskiego oddziału Ligi Kobiet. Wykładała w **Wolnej Wszechnicy Polskiej**. Współautorka *Instrukcji w sprawie zakładania przedszkoli* (1930). Współredaktorka czasopisma **„Przedszkole"**, ukazującego się od 1933. W czasie II wojny światowej w ramach **Rady Głównej Opiekuńczej** nadzorowała działania podtrzymujące istnienie polskich przedszkoli w Warszawie. Placówki miały zapewnić dzieciom dożywianie i opiekę wychowawczą. Po zakończeniu okupacji organizowała całoroczne kolonie w Świdrze i Mieni przeznaczone dla dzieci w wieku przedszkolnym potrzebujących specjalnej opieki ze względu na stan zdrowia. Autorka m.in. *Wychowanie przedszkolne. Wskazówki metodyczne uwzględniające zainteresowanie dziecka* (1924), *Dydaktyka przedszkolna* (1935), *Przedszkole* (1939), *O metodach przedszkolnych i organizacji przedszkoli* (1948).

Źródła: W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978; Z. Bogdanowicz, *Zofia Żukiewiczowa*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1956, nr 12; G. Kempa, *Żukiewiczowa Zofia* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; H. Kruk, *Spotkania z Zofią Żukiewiczową, Cykl: „Sylwetki Zasłużonych"*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1989, nr 6; W. Leżańska, *Żukiewiczowa Zofia (1881–1956)* [w:]

Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. 7, Warszawa 2008; W. Leżańska, *Geneza i rozwój pedagogiki przedszkolnej w Polsce do roku 1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2020, nr 1–2; Z. Żukiewiczowa, *Froebel i Montessori*, „Przedszkole" 1935, nr 5; Z. Żukiewiczowa, *Przedszkola* [w:] *Walka o oświatę, naukę i kulturę w latach okupacji 1939–1944. Materiały z terenu m.st. Warszawy iwoj. Warszawskiego*, red. S. Dobraniecki, W. Pokora, Warszawa 1967; Z. Żukiewiczowa, *Wychowanie przedszkolne. Wskazówki metodyczne uwzględniające zainteresowanie dziecka*, Lwów–Warszawa 1924.

[M. N.]

ŻULIŃSKA BARBARA – ur. 19.10.1881 we Lwowie, zm. 28.01.1962 w Częstochowie; pedagog, pionierka polskiej myśli pedagogicznej i rozwoju edukacji przedszkolnej oraz kształtowania kultury pedagogicznej polskiego społeczeństwa. Zatrudniona w przedszkolu Seminarium Nauczycielskiego we Lwowie (od 1901). Studiowała na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Odbyła kilka podróży wizytacyjnych do zakładów wychowania przedszkolnego w Niemczech, we Włoszech, w Szwajcarii, Austrii (1907–1908). Dążyła do wprowadzenia zmian w funkcjonowaniu kursów prowadzonych według systemu Friedricha Froebla. Pełniła funkcję wychowawczyni na koloniach dla ubogich dzieci lwowskich w Rymanowie. Wstąpiła do Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego: nowicjat w 1913, śluby zakonne w 1916. Uczestniczka Sejmu Nauczycielskiego (1919). Współautorka *Podręcznika dla ochroniarek*. Organizatorka Seminarium Ochroniarskiego we Lwowie, szkoły zawodowej kształcącej kadrę dla placówek przedszkolnych (1921). W 1945 ewakuowana do Częstochowy. Wykładała pedagogikę w częstochowskim Studium Prawno-Administracyjnym. Odpowiadała za przygotowanie personelu zakonnego i świeckiego do pracy z dziećmi. Autorka dzieła *Ku zmartwychwstaniu* (1950), w którym dokonała przeglądu polskiej i zagranicznej myśli pedagogicznej w kontekście religijnym. Opublikowała m.in. *Kilka uwag w sprawie ogródków dziecięcych podług sprawozdania z podróży naukowej* (1908), *O wychowaniu religijnym dzieci w wieku przedszkolnym* (1931), *Wychowanie religijno-moralne dzieci w wieku szkolnym* (1936), *System wychowawczy Bogdana Jańskiego* (1936). Współautorka *Podręcznika dla ochroniarek* (1920). Publikowała m.in. w „Słowie Polskim", „Szkole", „Przeglądzie Pedagogicznym", „Dziecku", „Wychowaniu Przedszkolnym". Publikacje dedykowała rodzicom, wychowawcom, dzieciom i młodzieży. Współpracowała z Towarzystwem Szkół Ludowych i **Towarzystwem Pedagogicznym**.

Źródła: I. Błaszkowska, *Barbara Żulińska – życie i działalność. Fragment pracy*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1991, nr 2; W. Górski, *Niepospolita rodzina. Monografia rodziny Żulińskich*, Warszawa 1927; K. Jędrzejczak, *Jeszcze o siostrze Barbarze Żulińskiej (1881–1962)*, „Wychowanie w Przedszkolu" 1993, nr 1; K. Jędrzejczak, *Żulińska Barbara* [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998; A. Meissner, *Wartości chrześcijańskie w poglądach pedagogicznych Barbary Żulińskiej* [w:] *Katolicka i liberalna myśl wychowawcza w Polsce. Zagadnienia wybrane*, red. E. Walewander, Lublin 2000; A. Meissner, *Wkład Barbary Żulińskiej (1881–1962) w rozwój polskiej pedagogiki* [w:] *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, red. W. Jamrożek, D. Żołądź- Strzelczyk, Poznań 2003; S.L. Mistecka, *Zmartwychwstanki, Charyzmat i dzieje 1891–1991*, t. 2, Lublin 2000; B. Żulińska, *Ku zmartwychwstaniu*, Trenton 1950.

[M. N.]

ŻULIŃSKI JÓZEF – ur. 21.04.1841 w Krakowie, zm. 6.01.1908 we Lwowie; pedagog, higienista, działacz społeczny. Inicjator tworzenia kolonii leczniczych dla dzieci na terenach Galicji. Studiował m.in. na Akademii Medyko-Chirurgicznej w Warszawie i Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie. Doktor filozofii (1863). W czasie powstania styczniowego naczelnik Krakowa. Kilkakrotnie więziony: w Krakowie, w Salzburgu oraz w twierdzy Kufstein. Przebywając na uchodźctwie w Paryżu, studiował na Sorbonie i w College de France. Adiunkt Akademii Górniczej, wykładowca w Wyższej Szkole Polskiej na Montparnasse. Po powrocie do Lwowa (1871) zajmował się m.in. zakładaniem niedzielnych szkół dla słu-

żących. Profesor nauk przyrodniczych i matematyki w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim. Organizator i dyrektor pierwszej szkoły dla sług (1876–1902). Członek zarządu **Towarzystwa Pedagogicznego** (1872–1895). Założyciel komitetu mającego za zadanie utworzenie kolonii wakacyjnych dla młodzieży (1885). Pomysłodawca pierwszej kolonii leczniczej w Rymanowie (1886), twórca jej statutu i regulaminu oraz jej dyrektor (do 1904). Kolejne kolonie powstały w Rabce i Krynicy. Ekspert ds. nauk w pracach Komisji Programów i Podręczników dla Seminariów Nauczycielskich (od 1888). Twórca Bractwa Najświętszej Panny Królowej Polski z siedzibą we Lwowie (1889), na które składał się m.in. I Oddział św. Salomei zajmujący się wdowami i sierotami. Wspierał młodzież rzemieślniczą w **Polskim Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”** i „Gwieździe”. Założyciel Związku Rodzicielskiego w celu opieki nad ubogimi dziećmi oraz Związku Byłych Uczennic Lwowskiego Seminarium. Działacz m.in.: Macierzy Szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego, **Towarzystwa Szkoły Ludowej**. Autor m.in. *O nauczaniu historii naturalnej w szkołach ludowych* (1875), *Przyrządy do uzmysławiania nauki* (1877), *O znaczeniu astronomii w wychowaniu i jej nauczaniu* (1884).

Źródła: W. Brzeziński, *Historia lwowskiego oddziału Towarzystwa Pedagogicznego w 25-letnią rocznicę istnienia*, Lwów 1894; E. Dolata, *Józef Żuliński i jego wkład w organizację kolonii dziecięcych w Galicji*, „Rocznik Komisji nauk Pedagogicznych” 2011, t. 54; E. Dolata, *Józef Anzelm Żuliński (1841–1908), powstaniec 1863 r., pedagog, filantrop, działacz katolicki i społeczny* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; W. Górski, *Niepospolita rodzina. Monografia rodziny Żulińskich*, Warszawa 1927; *Półwiekowa działalność Towarzystwa Kolonii Leczniczych dla Dzieci we Lwowie 1885–1935*, Lwów 1935; M. Strzelecka, B. Żulińska, *Dr Józef Anzelm Żuliński. Wspomnienie uczennic i dzieci*, Lwów 1931; P.M. Stański, *Bracia Żulińscy: Tadeusz i Józef Anzelm*, „Semper Fidelis” 2002, nr 3; J. Żuliński, *Pierwsza krajowa lecznicza kolonia w Rymanowie: powstanie, rozwój i znaczenie. Sprawozdanie komitetu za rok 1886*, Lwów 1887.

[M. N.]

ŻULIŃSKI TADEUSZ – ur. 30.11.1839 w Krakowie, zm. 18.01.1885 we Lwowie; lekarz, higienista, propagator zasad higieny. Dążył do zreformowania oświaty pod kątem wprowadzenia higieny do programu nauczania. Studiował na Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Warszawie, naukę kontynuował w Kijowie i Pradze, studia ukończył na Uniwersytecie Jagiellońskim, uzyskując doktorat z nauk medycznych. Zatrudniony w Katedrze Fizjologii UJ. Po wyjeździe do Paryża (1864) pracował jako lekarz filantrop, udzielając bezpłatnych porad medycznych dla kolonii polskiej. Działacz m.in.: Towarzystwa Lekarzy Polskich w Paryżu, **Towarzystwa Naukowej Pomocy**. Po powrocie do Lwowa (1871) został zatrudniony jako chemik patolog w Szpitalu Powszechnym. Jako członek Rady Miasta Lwowa pracował w sekcji sanitarnej. Zaangażowany w działalność m.in. Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich i **Towarzystwa Pedagogicznego**. Nauczał higieny jako odrębnego przedmiotu nauczania w prywatnych szkołach żeńskich, wygłaszał odczyty dotyczące tematyki higienizacji. Inicjator utworzenia Wydziału Medycyny na Uniwersytecie Lwowskim. Członek (od 1873) lwowskiego wydziału **Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”** oraz jego wiceprezes (od 1875). Dobrowolnie wykonywał badania okresowe gimnazjalistów należących do „Sokoła” i sprawował nad nimi nadzór lekarsko-higieniczny. Założyciel i redaktor pierwszego polskiego specjalistycznego czasopisma „Przewodnik Gimnastyczny” (1881). Współtwórca Komitetu dla Kolonii Wakacyjnych we Lwowie (1883), organizującego kolonie dla dziewcząt w Lisowcach oraz w Hucie Korostwackiej dla chłopców. Sporządzał przepisy lekarsko-higieniczne dla kolonii oraz sprawozdania z akcji letniej. Autor m.in. *O potrzebie zaprowadzenia wykładów higieny we wszystkich zakładach naukowych* (1876), *Higiena szkolna* (1886), publikował w „Dwutygodniku Medycyny Publicznej”. Jego prace i artykuły dotyczyły zagadnień higieny, wychowania fizycznego i jego wpływu na zdrowotność.

Źródła: M. Demel, *Tadeusz Żuliński* [w:] *Z dziejów promocji zdrowia w Polsce*, t. 1–2, Kraków 2000; E. Dolata, *Tadeusz Żuliński (1839–1885). Lekarz, higienista, filantrop, działacz na polu wychowania*

fizycznego i zdrowotnego [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 16, red. A. Meissner, Rzeszów 2002; E. Dolata, *Żuliński Tadeusz* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 7, Warszawa 2008; S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław 1988; P.M. Stański, *Bracia Żulińscy: Tadeusz i Józef Anzelm*, „Semper Fidelis" 2002, nr 3; M. Strzelecka, *Józef Żuliński. Wspomnienia uczennic i dzieci*, Lwów 1931.

[M. N.]

„ŻYCIE DZIECKA" – miesięcznik poświęcony ochronie macierzyństwa, opiece nad dziećmi, młodzieżą i życiu dziecka ukazujący się w latach 1932–1937. Kontynuacja pisma **„Opieka nad Dzieckiem"** wydawanego od 1923. Tytuł ukazywał się nakładem **Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem**. Redaktorem pisma był Jerzy Michałowicz (do 1936). Na czasopismo składały się działy: „Artykuły", „Zagadnienia wychowawcze", „Kronika krajowa", „Kronika zagraniczna", „Przegląd piśmiennictwa", „Przegląd prasy pedagogicznej", „Nadesłane", a także „Lecznictwo i wychowanie sanatoryjne" (od 1935). W czasopiśmie publikowano artykuły z zakresu ochrony macierzyństwa, opieki nad dziećmi (niemowlętami, w wieku przedszkolnym i szkolnym), w tym także sierotami, dziećmi opuszczonymi, i jak to ówcześnie określano, występnymi, słabowitymi, chorymi i ułomnymi. Poruszano też zagadnienia opieki nad młodocianymi, zdrowia i wychowania fizycznego dzieci oraz młodzieży. Publikowano artykuły ukazujące wspomniane zagadnienia w Polsce i na świecie. Stawiano sobie za cel informowanie i propagowanie metod i narzędzi używanych w różnych krajach w opiece nad dzieckiem. Celem było również dostarczenie materiału porównawczego dla praktyków i teoretyków dziedziny. Redakcja pisma angażowała się w liczne akcje społeczne (szczepienia ochronne dla dzieci, propagowanie trzeźwości, wypoczynku), organizowała konkursy (np. na pogadankę na temat żywienia dzieci w latach 1931–1932), zbiórki (zbiórka sprzętu sportowego dla szkół powszechnych na wsi i w małych miastach, 1936). Publikowali w piśmie praktycy i teoretycy m.in.: Lidia Friedlanderowa; **Jan Bogdanowicz**, ks. Franciszek Cieszyński, Czesław Piekarski, Edward Hryniewicz, Jan Czarnecki, Józef Tadeusz Mieszkowski; Maria Nowicka-Rapacka, Teodor Toeplitz, **Józef Czesław Babicki**, Tadeusz Chrapowicki.

Źródła: Ł. Kabzińska, *Problematyka opieki społecznej na łamach czasopiśmiennictwa warszawskiego w latach 1923–1939* [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013; Ł. Kabzińska, K. Kabziński, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Warmińsko Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne" 2012, nr 4; B. Kalinowska-Witek, *Troska o zdrowie i prawidłowy rozwój fizyczny dzieci na łamach czasopisma „Życie Dziecka" z lat 1932–1937*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny" 2020, t. 39, z. 1; *Redakcja i administracja*, *zmiana tytułu „Życia Dziecka"*, „Życie Dziecka" 1937, nr 11.

[K. Ch.]

„ŻYCIE MŁODYCH" – miesięcznik poświęcony opiece nad macierzyństwem, opiece nad dziećmi i młodzieżą ukazujący się w latach 1938–1939. Pismo było kontynuacją periodyku wydawanego w latach 1923–1932 pod tytułem **„Opieka nad Dzieckiem"**, a następnie, w latach 1932–1937 pod tytułem **„Życie Dziecka"**. Zmiana nazwy, jak informowała redakcja, podyktowana była „potrzebami rynku, zdradzającego zainteresowanie dla spraw młodzieżowych" oraz potrzebą „podkreślenia charakteru […] pisma, jako pisma poświęconego zagadnieniom przede wszystkim opiece a nie wychowaniu". Wydawnictwo ukazywało się nakładem **Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem**. Redaktorem pisma był **Edward Hryniewicz**. Za druk odpowiadała Drukarnia M. Gołaszewski i Syn (Warszawa, ul. Czerniakowska 121). Stałymi rubrykami pisma były: „Artykuły", „Oceny" (artykuły o charakterze recenzyjnym), „Przegląd piśmiennictwa", „Kronika" (ochrona macierzyństwa, opieka nad niemowlętami, opieka nad dziećmi w wieku przedszkolnym i szkolnym, opieka nad dziećmi, opieka nad sierotami, dziećmi opuszczonymi i występnymi, opieka nad dziećmi słabowitymi, chorymi i ułomnymi, wychowanie fizyczne, zjazdy, konferencje, kongresy, różne). Podejmowana tematyka nie odbiegała zasadniczo od wcześniejszych emanacji pisma.

Większy niż wcześniej akcent kładziono na sprawy młodzieży, Publikowali w piśmie m.in.: Lidia Friedlanderowa, Edward Hryniewicz, Maria Nowicka-Rapacka, Teodor Toeplitz, **Józef Czesław Babicki**, Tadeusz Chrapowicki. **Maria Grzegorzewska**, Karol Jonsher, Bronisław Krakowski, **Helena Radlińska**, **Władysław Szenajch**.

Źródła: Ł. Kabzińska, *Problematyka opieki społecznej na łamach czasopiśmiennictwa warszawskiego w latach 1923–1939* [w:] *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013; Ł. Kabzińska, K. Kabziński, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Warmińsko Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne" 2012, nr 4; *Redakcja i administracja, zmiana tytułu „Życia Dziecka"*, „Życie Dziecka" 1937, nr 11; *Zmiana tytułu „Życie Dziecka"*, „Życie Dziecka" 1937, nr 12.

[K. Ch.]

ŻYDOWSKA OCHRONA LUDOWA PRZY TOWARZYSTWIE „PRZYJACIEL DZIECI" – organizacja dobroczynna opiekująca się dziećmi wyznania mojżeszowego, mająca zapewnić im opiekę, wychowanie i edukację. Powstała 6.07.1916 w Łodzi z inicjatywy osób prywatnych. Funkcjonowała pod nazwą Żydowska Ochrona Ludowa. Początkowo w ochronie przebywało 40 dzieci, następnie od lutego 1917 przyjęto 65 dzieci w przedziale wiekowym 4–6 lat. Edukacja prowadzona przez instytucję odbywała się w języku jidysz. Nauczano wychowania fizycznego, zasad higieny oraz zapoznawano z językiem polskim. Nową nazwę organizacji przyjęto podczas zebrania ogólnego członków 25.05.1917. Powołano wówczas stowarzyszenie obejmujące także ochronę i przyjęto nową nazwę Żydowska Ochrona Ludowa przy Towarzystwie „Przyjaciel Dzieci". Założycielami towarzystwa byli: Samuel Lebenhaft, Mojżesz Aron Szerszenowski, Eljasz Wiszniak, Ida Janowska, Estera Olszer, zaś statut został zatwierdzony 6.10. 1917 przez nadburmistrza Łodzi. Żydowska Ochrona zajmowała się dziećmi w wieku 4–7 lat w godzinach 9.00–16.00. W latach 1917–1918 opieką ochronki zostało objętych łącznie 65 dzieci. Wychowankom zapewniano ciepłe posiłki 2 razy dziennie wraz z opieką wychowawczyni. Prowadzono również rozdawnictwo odzieży i obuwia dla podopiecznych. Ponadto placówka świadczyła dzieciom opiekę zdrowotną w postaci regularnych wizyt lekarskich. Umożliwiano wychodzenie do miejskich zakładów kąpielowych. W zakresie finansowania działalności ochrony, po środki na zapomogi zwracano się do Delegacji Niesienia Pomocy Biednym. Do końca I wojny światowej ochrona zajmowała się 70 podopiecznymi. Pod koniec roku szkolnego 1918/1919 personel ochronki składał się z 3 nauczycielek. Na początku 1919 działało w Łodzi ok. 30 ochron lub ochronek w zakresie sektora społeczno-prywatnego, dla dzieci w przedziale wiekowym 3–7 lat, w tym Żydowska Ochrona Ludowa. Placówka zakończyła działalność w okresie międzywojennym.

Źródła: K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi (do 1939 r.)*, Łódź 2002; J. Sosnowska, *Instytucje wychowania przedszkolnego w wielokulturowej Łodzi w latach 1924–1939. Organizacja, zadania, formy działania*, „Wychowanie w Rodzinie" 2014, nr 1; J. Sosnowska, *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*, Łódź 2017.

[M. N.]

ŻYDOWSKA SAMOPOMOC SPOŁECZNA – Jüdische Soziale Selbsthilfe, centralna organizacja dobrowolnej opieki społecznej dla ludności żydowskiej w okresie okupacji niemieckiej, z siedzibą w Krakowie. Powołana przez niemiecki rząd Generalnego Gubernatorstwa, Podwydział Spraw Ludnościowych i Opieki Społecznej w Wydziale Spraw Wewnętrznych. Funkcjonowała w latach 1940–1942 na terenie GG. Wraz z polską **Radą Główną Opiekuńczą** i **Ukraińską Radą Główną** tworzyła **Naczelną Radę Opiekuńczą**. Przewodniczącym 7-osobowego Prezydium był Michał Weichert. W strukturze organizacji znajdowało się 7 wydziałów, wśród nich wydział opieki nad dziećmi i młodzieżą zajmujący się organizacją dożywiania i zajęć praktycznych w przedszkolach, ochronkach i świetlicach. ŻSS pełniła funkcję koordynatora działalności żydowskich organizacji pomocowych, przejęła m.in. **Centos** i **Towarzystwo Ochrony Zdrowia**. Podlegało

jej ok. 400 placówek opiekuńczych. Agendami terenowymi ŻSS były żydowskie komitety opiekuńcze powiatowe i żydowskie komitety opiekuńcze miejskie. Prowadziła rozdawnictwo suchego prowiantu oraz dożywianie m.in. w kuchniach. W ramach pomocy żywnościowej dążono do zapewnienia dzieciom minimum 2 posiłków dziennie. Z myślą o dzieciach organizowano półkolonie, pomoc lekarską i higieniczną. Rozdzielano odzież i lekarstwa, udzielano zapomóg pieniężnych. Komisje sanitarne były zobowiązane do przeprowadzania kontroli domów zamieszkiwanych przez najuboższe dzieci. Prowadzono działalność oświatową, ucząc podstaw czytania, liczenia i rysunku. Ponadto ŻSS zajmowała się pośrednictwem pracy. Przedsięwzięcia ŻSS finansowano ze środków instytucji pomocowych, w tym **Amerykańskiego Czerwonego Krzyża**, **Naczelnej Rady Opiekuńczej**, **Jointu**, Judenratów, zbiórek od społeczeństwa żydowskiego. Decyzją władz okupacyjnych 29.07.1942 ŻSS została zlikwidowana. Organizację zastąpił działający w latach 1942–1944 Żydowski Urząd Samopomocy.

Źródła: A. Bańkowska, *Żydowska Samopomoc Społeczna w okresie akcji „Reinhardt"*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały" 2017, nr 13; A. Bańkowska, M. Ferenc-Piotrowska, *Archiwum Ringelbluma. Żydowska Samopomoc Społeczna w Warszawie (1939–1943)*, t. 27, Warszawa 2017; I. Einhorn, *Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce w latach 1921–1950*, Toruń 2008; M. Grądzka, *Przerwane dzieciństwo. Losy dzieci Żydowskiego Domu Sierot przy ul. Dietla 64 w Krakowie podczas okupacji niemieckiej*, Kraków 2012; E. Rączy, *Zagłada Żydów w dystrykcie krakowskim w latach 1939–1945*, Rzeszów 2014; *Żydowska Samopomoc Społeczna* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 2, Warszawa 2003.

[M. N.]

ŻYDOWSKI KOMITET ROZDZIELCZY – Jewish Distribution Committee (JDC), międzynarodowa organizacja pomocowa w Stanach Zjednoczonych udzielająca wsparcia rodzinom żydowskim i osieroconym dzieciom żyjącym na terenie Polski w okresie międzywojennym. Powstała po I wojnie światowej, działała w strukturach **Amerykańsko-Żydowskiego Komitetu Rozdzielczego**. W 1919 JDC otworzył w Warszawie 16 stacji mlecznych dla niedożywionych dzieci żydowskich. Dożywianie dzieci prowadzono w pozostałych miejscach Polski, dostarczając samochodami m.in. mleko. Kontrolę nad stacjami mlecznymi pełnili przedstawiciele **Jointu** oraz Misji Hoovera. Organizacja podejmowała działania z zakresu poprawy zdrowotności społeczności żydowskiej, a także udzielała pomocy finansowej i koordynowała rozdawnictwo odzieży. Działaniami filantropijnymi były objęte w szczególności tereny byłego zaboru rosyjskiego i austriackiego. Na tych terenach zakładano komitety lokalne. W województwie stanisławowskim JDC pod kierownictwem Mojżesza Scheina, w składzie ok. 10 osób, zajmował się niesieniem pomocy w szczególności najbardziej potrzebującej ludności żydowskiej. W 1919 komitet zaczął działać w Kielcach pod kierownictwem Jehudy Gutmana, gdzie prowadzono jadłodajnię, wspierano szkoły i sierociniec, prowadzono rozdawnictwo darów pochodzących ze Stanów Zjednoczonych. W 1920 JDC istniał również w Sawinie, na którego czele stał Zarząd Żydowskiej Gminy Wyznaniowej, składający się z 6 osób, pod kierunkiem Daniela Josefa Borensztejna. Przy amerykańskim Żydowskim Komitecie Rozdzielczym w 1921 utworzono Biuro Sierot Wojennych świadczące pomoc żydowskim dzieciom sierocym. W ramach opieki nad dzieckiem komitet propagował rodziny zastępcze i adopcję finansową sierot wojennych. Udzielano wsparcia finansowego w formie pożyczek żydowskim kasom bezprocentowym na terenie Polski. Ponadto organizacja współpracowała ze stowarzyszeniami, m.in. z **Towarzystwem Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce**, **Centralą Towarzystw Opieki nad Sierotami**.

Źródła: *14,5 milionów bezprocentowych pożyczek dla Żydów w Polsce*, „Warszawski Dziennik Narodowy" 1936, nr 47; S. Bender, *In Enemy Land. The Jewsh of Kielce and the Region, 1939–1946*, Boston 2018; M.M. Dederko, *Żydowska gmina wyznaniowa w Sawinie*, Sawin–Czułczyce 2002; M. Franz, *Ludność żydowska wobec państwa polskiego na terenie województwa stanisławowskiego w latach 1921–1922*, „UR Journal of Humanities and Social Scien-

ces" 2022, nr 1; S. Markowska-Kuźma, *Dziecko, rodzina i płeć w amerykańskich inicjatywach humanitarnych i filantropijnych w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2018.

[M. N.]

ŻYDOWSKIE TOWARZYSTWA DOBROCZYNNOŚCI W KRÓLESTWIE POLSKIM – organizacje prowadzące działalność pomocową dla ludności żydowskiej, które w II połowie XIX i na początku XX wieku przejmowały część zadań w tym zakresie należących do gmin. W 1893 w łódzkim okręgu bożniczym powstał „komitet kolonii letnich", od 1907 Towarzystwo Kolonii Letnich dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego. W 1898 powstało Towarzystwo Pomocy Biednym Wyznania Mojżeszowego w Piotrkowie Trybunalskim i **Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Dobroczynności** oraz sierociniec łódzkiego okręgu bożniczego. Organizacje skupiały się na pomocy ubogim i schorowanym, tworzyły ochronki dla dzieci. Na początku XX wieku działania zaczęły obejmować tworzenie przedszkoli, organizację kolonii letnich oraz kursów rzemieślniczych dla chłopców. Położne i młode matki wspierało m.in. Towarzystwo Pomocy Biednym Położnicom i Ich Dzieciom w Radomiu (1906), Towarzystwo Niesienia Pomocy Biednym Położnicom Wyznania Mojżeszowego „Tomchaj Jołdos Anyjos" w Warszawie (1908) i Towarzystwo Niesienia Pomocy Biednym Położnicom Wyznania Mojżeszowego „Ezras Jołdos Any jos" (1911), Towarzystwo Pomocy Biednym Położnicom Wyznania Mojżeszowego w Kielcach (1912). Oferowały pomoc lekarską, finansową, organizowały przedszkola i ambulatoria. Dzieci pod swoją opiekę brały organizacje, takie jak: Towarzystwo „Pomoc Sieroca" (1907), Łódzkie Żydowskie Żeńskie Towarzystwo Dobroczynne „Pomoc" (1908), Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów „Chinuch Jelodim II" (1910), Towarzystwo Pomocy Biednym Dzieciom Wyznania Mojżeszowego „Niedola Dziecięca" (1914), „Derech Jeszurn" (1912), Schronisko dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego w Łodzi (1911), Towarzystwo Pomocy Biednym Dzieciom Żydowskim „Małybsz Arubin" (1912), Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Biednych Żydów „Achawas Chesed" (1913). Oprócz tworzenia placówek opiekuńczych i edukacyjnych rozdawały ubrania oraz promowały dbanie o zdrowie i higienę.

Źródła: A. Dobroński, *Łomża w latach 1866–1918*, Łomża–Białystok 1993; W. Jaworski, *Towarzystwa pomocy materialnej uczniom i studentom w Królestwie Polskim (1881–1914)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" 2010, nr 1–2; W. Jaworski, *Żydowskie organizacje charytatywne w Królestwie Polskim (1898–1914)*, „Res Historica" 2022, nr 53; C. Kępski, *Towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914),* Lublin 1993; *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania niepodległości 1815–1918*, red. H. Markiewiczowa, I. Czarnecka, Warszawa 2016.

[A. H.]

Indeks haseł

A

„AchiEzer" 11
Adopcja (na ziemiach polskich) 11
Ajnenkiel Eugeniusz 12
Akcja „Wieś dla dzieci" 12
Akcja dożywiania dzieci i młodzieży 13
Akcja letnia 14
Akcja Letnia Dzieci i Młodzieży Warszawy 14
Akcja Międzynarodowego Nadzwyczajnego Funduszu Dziecięcego przy ONZ 15
Akcja Pomocy Powodzianom 16
Akcja Pomocy Zimowej 16
Akcja socjalna 17
Akcja usamodzielnienia podopiecznych 18
American Jewish Joint Distribution Committee 18
American Red Cross 19
American Relief for Poland 20
Amerykański Wydział Ratunkowy 20
Arciszewski Tomasz 21
Asystenci rodziny 21

B

Babicki Józef Czesław 22
Babki wiejskie 23
Badania lekarskie młodocianych pracowników 23
Balcerek Marian 24
Baley Stefan 25
Barański Rajmund 25
Baudouin Gabriel Piotr 26
Beluch-Beloński Józef 26
Biblioteka Wydziału Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą 27
Bliziński Wacław 28
Bobrowska Bronisława 28
Bogdanowicz Jan 29
Bogdanowicz Zofia 30
Boguszewska Helena 30
Bojanowski Edmund 31
Bon Turystyczny 32
Bornstein-Łychowska Melania 32
Brudziński Józef 33
Brzeziński Mieczysław 33
Budzińska-Tylicka Justyna 34
Bursy 35

C

Caritas 35
Caritas Polska 36
Centos 37
Centralizacja opieki nad dziećmi 38
Centralna Komisja Ratowania Dzieci 38
Centralne Biuro Kursów dla Dorosłych 39
Centralne Towarzystwo Ogródków Jordanowskich w Warszawie 39
Centralny Komitet Obywatelski 40
Centralny Komitet Opieki nad Sierotami Żydowskimi we Wschodniej Małopolsce 41
Centralny Komitet Opieki Społecznej 41
Centralny Komitet Pomocy Dzieciom 42
Centralny Komitet Żydów w Polsce 43
Centralny Ośrodek Wychowawczo-Szkoleniowy RTPD im. Janusza Korczaka w Bartoszycach 43
Centralny Związek Osadników Wojskowych 44
Centrum Rodziny i Praw Dziecka 45
Centrum Szkolenia Pracowników Opieki Społecznej 45
Centrum Zdrowia Dziecka 46
Cerańska-Goszczyńska Hanna 46
Charytatywne oddziały diecezjalne 47
Chinuch Jeladim 48
„Chłopskie Dziecko" 48

Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 49
Chmieleńska Irena 49
Chmielewski Konrad 50
Chmielowski Adam 51
Chodźko Witold 51
Chrzanowska Hanna 52
Chrząszczewska Jadwiga 53
Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności w Sosnowcu 53
Chrześcijańskie Towarzystwo Ochrony Kobiet 54
Chrześcijańskie Towarzystwo Opieki nad Ubogimi Matkami i ich Dziećmi 55
Cicimirska Natalia 55
Cieszkowski August 56
Czacka Róża 57

D

Darowska Marcelina 57
Daszyńska-Golińska Zofia 58
Dawid Jan Władysław 58
Deklaracja Prawa Dziecka (Deklaracja Genewska) 59
Deklaracja Praw Dziecka ONZ 60
Dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 roku w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich 60
Dekret z dnia 22 stycznia 1946 – Prawo rodzinne 61
Dekret z dnia 14 maja 1946 r. – Prawo opiekuńcze 62
Dembińska Zofia 62
Dembiński Władysław Henryk 63
Dłuska Bronisława 63
Dobraczyński Jan 64
Dom dla Niemowląt 65
Dom Dziecięcy Stanisława Karpowicza w Warszawie 65
„Dom Dziecka" 66
Dom Dziecka w Karpaczu „Zacisze Leśne" 67
Dom Matki i Dziecka im. ks. Boduena w Warszawie 67
Dom Sierot 68
„Domowe Przedszkole" 68
Domy dziecka 69
Domy dziecka Caritas 70
Domy dziecka państwowe 70
Domy dziecka żydowskiego 71
Domy kultury dzieci i młodzieży 72
Domy małego dziecka 72
Domy małego dziecka Caritas 73
Domy matki i dziecka po II wojnie światowej 74
Domy młodzieżowe (młodzieży) 74
Domy podrzutków 75
Domy pomocy społecznej dla dzieci głęboko upośledzonych 75
Domy pracy 76
Domy rozdzielcze 77
Domy turnusowe (od 1950 Domy wczasów dziecięcych) 77
Domy wczasów dziecięcych 78
Domy wypoczynkowe dla matki i dziecka 79
Don Suisse 79
Doroszewska Janina 80
Dożywianie dzieci po II wojnie światowej 80
Dożywianie dzieci w Drugiej Rzeczypospolitej 81
Dulębianka Maria 82
Duński Czerwony Krzyż 82
Dygasiński Tomasz 83
Działalność opiekuńcza zakonów męskich 83
Działalność opiekuńcza zakonów żeńskich 84
„Dzieci i Wychowawca" 85
Dzieci nieślubne 85
Dzieci opuszczone 86
Dzieci przestępcze 87
Dzieci volksdeutschów 87
Dzieci żebrzące i włóczące się 88
Dziecięcy Telefon Zaufania Rzecznika Praw Dziecka 88
Dziecińce sezonowe 89
Dziecińce wiejskie 90
Dzienne ośrodki adaptacyjne dla dzieci i młodzieży 90
Dzierzbicki Stanisław 91
Dziubińska Jadwiga 92

E

Estkowski Ewaryst 92
Europejska Karta Społeczna (1961) 93
Europejska Konwencja o Przysposobieniu Dzieci z 1967 94
Europejskie międzynarodowe dokumenty w zakresie ochrony praw dziecka 94

F

Fabryka Prochu i Materiałów Kruszących w Zagożdżonie (Pionki) 95
Falkowski Jakub 96
Falska Maria 96
Falski Marian 97

Fundacja „Dzieci Niczyje” 97
Fundacja „Dzieło Nowego Tysiąclecia” 98
Fundacja „Na Ratunek Dzieciom z Chorobą Nowotworową” 98
Fundacja „Serca dla Maluszka” 99
Fundacja „Serce Dziecka” 100
Fundacja „Wcześniak Rodzice – Rodzicom” 100
Fundacja „Wieś Kościuszkowska” 101
Fundacja Dla Dzieci Pokrzywdzonych Losowo 102
Fundacja Dzieciom „Zdążyć z Pomocą” 102
Fundacja Dzieciom POMAGAJ 103
Fundacja EB Polska 103
Fundacja Ewy Błaszczyk Akogo? 104
Fundacja Franciszka i Julii Pusłowskich 105
Fundacja Główny Dom Schronienia Starozakonnych 105
Fundacja im. Wacława Mańkowskiego 106
Fundacja ING Dzieciom 106
Fundacja Krąg Przyjaciół Dziecka im. św. Józefa Kalasancjusza 107
Fundacja ks. Siemca 108
Fundacja Piotr i Paweł „Radość Dzieciom” 108
Fundacja Polsat 109
Fundacja Pomocy Dzieciom „Happy Kids” 109
Fundacja Pomocy Dzieciom i Osobom Chorym „Kawałek Nieba” 110
Fundacja Pomocy Dzieciom im. Stanisławy Bieńczak 111
Fundacja Pomocy Dzieciom z Chorobą Nowotworową 111
Fundacja Rockefellera 112
Fundacja Siepomaga 112
Fundacja Stanisława Skarbka we Lwowie 113
Fundacja Świętego Mikołaja 114
Fundacja TVN 114
Fundacja Warszawskie Hospicjum dla Dzieci 115
Fundusz Alimentacyjny 115
Fundusz Pracy 116
Fundusz Ubezpieczeń Społecznych 117
Fundusz Wczasów Pracowniczych 117
Fundusz Zasiłków Rodzinnych 118

G

Galicyjski Zakład dla Głuchoniemych we Lwowie 119
Garlicka Zofia 119
Geisler Edward 120
„Głos Kobiet” 121
Główny Komitet Ratunkowy w Lublinie 121
Gminne rady sieroce 122
Gminny ośrodek pomocy społecznej 122
Gminy żydowskie 123
Goltz Adam 124
Gomółka Leszek 124
Gorazdowski Zygmunt 125
Górski Ludwik 125
Gralewski Jan 126
Grochociński Marian 127
Gromski Marceli 127
Grulowa Wanda 128
Grynbergowa Sara 129
Grzegorzewska Maria 129
Gundlach Rudolf 130

H

Han-Ilgiewicz Natalia 131
Harcerska Akcja Letnia 131
Harcerska Operacja „Bieszczady 40” 132
Hertz Jakub 132
Higiena szkolna do 1939 roku 133
Higiena szkolna po II wojnie światowej 134
Holder-Eggerowa Maria 134
Hospicja dziecięce 135
Hospicja perinatalne 136
Hryniewicz Edward 136
Hubicki Stefan 137
Hulek Aleksander 137

I

Indoktrynacja dzieci i młodzieży w ramach kolonii letnich 138
Indoktrynacja podopiecznych państwowych placówek wychowawczych 139
Indywidualni opiekunowie Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 139
Inspekcja Pracy 140
Instruktorka rodzin zastępczych 141
Instytucje pomocnicze przy sądach dla nieletnich 141
Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych 142
Instytut Higieny Dziecięcej im. L. Lenvala 143
Instytut Matki i Dziecka 143
Instytut Pedagogiki Specjalnej 144
Internat przyszkolny 145
Internaty 145
Izby dworcowe 146
Izby zatrzymań 146

J

Jachowicz Eryk 147
Jachowicz Stanisław 148
Janiszewski Tomasz 148
Jaroszewiczowa Helena 149
Jaroszewska Jadwiga 149
Jaworska Maria 150
Jedlewski Stanisław 151
Jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka („becikowe") 151
Jednorazowy zasiłek porodowy 152
Jeleński Jan 152
Jeżewski Kazimierz 153
Jordan Henryk 154
Joteyko Józefa 154
Junackie Hufce Pracy 155
Juszczyk Józef 156

K

Kacprzak Marcin 156
Kaczyński Teodor 157
Kalinowski Stanisław 157
Kaliskie Towarzystwo Dobroczynności 158
Kamiński Aleksander 159
Karpowicz Stanisław 159
Karta Dużej Rodziny 160
Kasy chorych 160
Kasy sieroce 161
Katedra Pedagogiki Społecznej na Uniwersytecie Łódzkim 162
Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu 162
Katolicki Związek Kobiet 163
Katolickie Towarzystwo Dobroczynności Caritas Płocka 164
Kelm Albin 164
Kieleckie Towarzystwo Dobroczynności 165
Kirkor-Kiedroniowa Zofia 166
Kłuszyńska Dorota 166
Kodeks Pracy 167
Kodeks rodzinny i opiekuńczy 167
Kolonia wzorowa w Skolimowie 168
Kolonie dla dzieci polonijnych 169
Kolonie lecznicze 169
Kolonie letnie do 1939 roku 170
Kolonie letnie po II wojnie światowej 170
Koła gospodyń wiejskich 171
Koła przyjaciół dzieci 172
Kołak Wiesław 172
Koło Przyjaciół Dzieci im. Kazimierza Jeżewskiego w Kraśniku 173
Komisja Charytatywna Episkopatu Polski 173
Komisja do Spraw Wczasów Letnich Dzieci i Młodzieży 174
Komisja do Walki ze Skutkami Biologicznego Wyniszczenia Narodu 175
Komisja Ratowania Dzieci 175
Komisje do spraw kolonii letnich przy kuratoriach okręgów szkolnych 176
Komisje opieki społecznej 177
Komitet Domów Ochrony dla Małych Dzieci 177
Komitet Generalny Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce 178
Komitet Niesienia Pomocy w Królestwie Polskim 178
Komitet Obywatelski Miasta Warszawy 179
Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym 180
Komitet Ochrony Praw Dziecka 180
Komitet Opieki nad Najbiedniejszymi mieszkańcami Miasta Warszawy i Podmiejskich Okolic „Osiedle" 181
Komitet Pomocy Repatriantom 181
Komitet Przyjaciół Dzieci Dalekiego Wschodu 182
Komitety opieki społecznej 183
Komitety pomocy dzieciom i młodzieży 183
Konkursy pielęgnacji niemowlęcia 184
Konopnicka Maria 185
Konopnicki Jan 185
Konstadt Herman 186
Konstytucja marcowa 186
Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego z 1993 187
Konwencja o Prawach Dziecka ONZ z 1989 188
Kopciński Stefan 188
Kopczyński Stanisław 189
Kopeć Tadeusz 189
Koralewski Kazimierz 190
Korczak Janusz 191
Korniłowicz Władysław 191
Kosmowski Wiktoryn 192
Kowalski Stanisław 192
Kowerska Zofia 193
Krahelska Halina 194
Krajowe Stowarzyszenie Czerwonego Krzyża we Lwowie 194
Krajowe Ukraińskie Towarzystwo Ochrony Dzieci i Opieki nad Młodzieżą 195
Krajowe zakłady podrzutków w Galicji 196
Krajowy Fundusz Sierocy 196

Krajowy Komitet Kół Przyjaciół Dzieci na Diecie Bezglutenowej 197
Krajowy Komitet Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym Ruchowo 197
Krajowy Komitet Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski 198
Krajowy Komitet Przyjaciół Dzieci z Cukrzycą 198
Krajowy Komitet Wychowania Resocjalizującego im. Kazimierza Lisieckiego 199
Krajowy Ośrodek Adopcyjno-Opiekuńczy 200
Krajowy Zakład dla Głuchoniemych w Kościanie 200
Krajowy Zakład dla Głuchoniemych w Poznaniu 201
Krakowski Biskupi Komitet Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny (Książęco-Biskupi Komitet w Krakowie) 201
Krakowskie Towarzystwo Dobroczynności 202
Krakowskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 203
Kronenberg Leopold 203
Kronenberg Władysław 204
Kryterium dochodowe 204
Kryterium dochodowe związane z zasiłkiem rodzinnym 205
Krzeczkowski Konstanty 206
Krześnicki Tadeusz 206
Kuchnie dziecięce 207
Kuchnie ludowe 208
Kuchnie mleczne 208
Kurator sądowy 209
Kuratoria okręgów szkolnych 209
Kuroczko Eustachy 210
Kuroń Jacek 211
Kursy dla piastunek 211
Kursy dla przedszkolanek 212
Kursy dokształcające dla wychowawców zakładów opiekuńczo-wychowawczych 212

L

Lachert Wacław 213
Lanckorońska Karolina 214
Landy Aleksander 214
Landy Zofia 215
Ledóchowska Urszula 215
Lewczanowska Helena (Łewczaniwśka Ołena Karliwna) 216
Liga Katolicka 217
Liga Kobiet 217
Liga Kobiet Polskich 218
Lipina Stanisława 218
Lipkowski Otton 219
Lisiecki Kazimierz 220
Litewskie Towarzystwo Dobroczynności 220
Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności 221
Lubomirski Jan Tadeusz 222
Lubomirski Zdzisław 222
Ludowy Związek Kobiet 223
Ludwiczak Antoni 223
Lutosławski Kazimierz 224
Lwowskie Towarzystwo Miejskich Ochronek Chrześcijańskich 225
Lwowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami 225

Ł

Ładzina Wanda 226
Łopatkowa Maria 226
Łopatto Stefan 227
Łoziński Bronisław 228
Łódzki system rodzin zastępczych 228
Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności 229
Łódzkie miejskie domy wychowawcze 229
Łódzkie Żydowskie Stowarzyszenie Niesienia Pomocy Położnicom i Niemowlętom 230
Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Dobroczynności 231
Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami 231

M

Maciaszkowa-Bajszczak Janina 232
Makarenki Antona pedagogika 232
Makowiecki Aleksander 233
Makowski Marek 234
Małachowski Godzimir 234
Małe formy wczasów 235
Mamki 235
Marcinkowski Karol 236
Marciszewska-Posadzowa Stefania 237
Markiewicz Bronisław 237
Markiewicz Stanisław 238
Markowa Ada 238
Mejbaum Antoni 239
Melcer Róża 240
Michałowicz Mieczysław 240
Miejski Dom Wychowawczy dla Niemowląt w Łodzi 241
Miejski Obywatelski Komitet Społeczny w Lublinie 241

Miejski Urząd Opieki Generalnej, Poradni dla Niemowląt i Ochrony Prawnej Dziecka 242
Miejski Zakład Sierot im. Franciszka Józefa we Lwowie 243
Miejskie Zakłady Opieki nad Dziećmi we Lwowie 243
Mieroszewska Lucyna 244
Międzynarodowa Wystawa Higieniczno-Sanitarna w Warszawie 245
Międzynarodowy Fundusz Pomocy Dzieciom (UNICEF) 245
Międzynarodowy Kongres Kolonii Letnich 246
Miklaszewski Walenty 247
Miller Romana 247
Ministerstwo Opieki Społecznej 248
Ministerstwo Oświaty 248
Ministerstwo Pracy, Płac i Spraw Socjalnych 249
Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej 250
Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej 250
Ministerstwo Zdrowia 251
Ministerstwo Zdrowia Publicznego 252
Misje dworcowe 252
Misje dworcowe Caritas 253
Mokotowski Instytut Moralnie Zaniedbanych Dzieci 253
Moldenhawer Aleksander 254
Moszczeńska Izabela 255
Mościcka Maria 255
Mościcka Michalina 256
Mrugalska Krystyna 256
Muszyńska Łucja 257
Muszyński Heliodor 258
Mysłakowski Zygmunt 258

N

Naczelna Rada Opiekuńcza dla Generalnego Gubernatorstwa 259
Narodowa Organizacja Kobiet 260
„Nasz Dom" 260
Niewiadomska Cecylia 261
Normy odżywiania dzieci w placówkach opiekuńczych 262
Nowosielski Teofil 262

O

Obowiązek szkolny 263
Obywatelska Fundacja Pomocy Dzieciom w Warszawie 264
Ochrona dla Dziewcząt Wyznania Mojżeszowego im. Małżonków Jakuba i Anny Hertz 264
Ochrona pracy młodocianych 264
Ochrona ubezpieczeniowa dzieci w Drugiej Rzeczypospolitej 265
Ochronka Fabryczna Zakładów Fabrycznych w Żyrardowie 266
Ochronki dla dzieci 267
Ochronki dla dzieci Towarzystwa Szkoły Ludowej 267
Ogniska matki i dziecka 268
Ogniska przedszkolne 269
Ogólnopolski Obywatelski Komitet Zimowej Pomocy Bezrobotnym 269
Ogólnopolskie Tygodnie Miłosierdzia 270
Ogrody Dziecięce im. Wilhelma Raua 270
Ogrody jordanowskie do 1939 roku 271
Ogrody jordanowskie po II wojnie światowej 272
Ogródki froeblowskie 272
Okna życia 273
Okręg opiekuńczy 274
Opieka domowa (opieka nad rodziną) 274
Opieka higieniczno-lekarska nad matką i dzieckiem 275
Opieka hospicyjna nad dziećmi 275
Opieka nad dorastającą młodzieżą 276
„Opieka nad Dzieckiem" 277
Opieka nad dziećmi chorymi do 1939 roku 277
Opieka nad dziećmi chorymi po II wojnie światowej 278
Opieka nad dziećmi jagliczymi 279
Opieka nad dziećmi na tzw. terenach przyczółkowych 279
Opieka nad dziećmi repatriowanymi 280
Opieka nad dziećmi upośledzonymi 281
Opieka nad dziećmi w ustawach zasadniczych 281
Opieka nad dziećmi w Warszawie w okresie międzywojennym 282
Opieka nad dziećmi w warszawskim getcie 282
Opieka nad dziećmi w zaborze austriackim 283
Opieka nad dziećmi w zaborze pruskim 284
Opieka nad dziećmi w zaborze rosyjskim 284
Opieka nad dziećmi z Ukrainy 285
Opieka nad dziećmi żydowskimi po II wojnie światowej 286
Opieka nad kobietą w ciąży do 1939 roku 286
Opieka nad kobietą w ciąży po II wojnie światowej 287
Opieka nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1928 287

Opieka nad matką i dzieckiem do 1939 roku 288
Opieka nad matką i dzieckiem po II wojnie światowej 289
Opieka nad młodzieżą kończącą szkoły podstawowe 289
Opieka nad młodzieżą pozbawioną pracy 290
Opieka nad młodzieżą zaniedbaną 290
Opieka nad niemowlętami do 1939 roku 291
Opieka nad niemowlętami po II wojnie światowej 292
Opieka nad sierotami do 1939 roku 292
Opieka nad sierotami po II wojnie światowej 293
Opieka nad sierotami wojennymi po I wojnie światowej 293
Opieka nad ubogimi 294
Opieka otwarta nad dziećmi i młodzieżą do 1939 roku 294
Opieka otwarta nad dziećmi po II wojnie światowej 295
Opieka profilaktyczna 296
Opieka sądowa nad dziećmi zaniedbanymi w pierwszych latach niepodległości 296
Opieka społeczna 297
Opieka środowiskowa 297
Opieka wyręczająca (wytchnieniowa) nad dziećmi 298
Opieka zakładowa nad dziećmi i młodzieżą w Drugiej Rzeczypospolitej 299
Opieka zakładowa nad dziećmi po II wojnie światowej 299
Opieka zdrowotna nad dziećmi w XIX i na początku XX wieku 300
„Opiekun Społeczny" 301
Opiekunowie społeczni do 1939 roku 301
Opiekunowie społeczni po II wojnie światowej 302
Orzeszkowa Eliza 303
Osada Rolniczo-Rzemieślnicza w Studzieńcu 303
Osiedla szkolne 304
„Osiedle Szkolne" 304
Ostrowska Ludwika 305
Ostrowski Aleksander 305
Osuchowski Antoni 306
Ośrodek opiekuńczo-wychowawczy RTPD „Helenów" 307
Ośrodek TPD „Helenów" 307
Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze TPD 308
Ośrodki opiekuna społecznego 309
Ośrodki resocjalizacyjne i rewalidacyjne 309
Ośrodki szkolno-wychowawcze 310
Ośrodki wczesnej interwencji 311
Ośrodki wsparcia dziennego 311
Ośrodki zdrowia do 1939 roku 312
Ośrodki zdrowia i opieki 312
Ośrodki zdrowia po II wojnie światowej 313
Owsiak Jerzy 313

P

Paderewska Helena 314
Paderewski Ignacy Jan 315
Państwowe ośrodki wychowawcze 315
Państwowe Studium Ochroniarek w Warszawie 316
Państwowe szkoły pracowników socjalnych 317
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych 317
Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej 318
Państwowy Monopol Spirytusowy 319
Państwowy Ośrodek Wychowawczy w Płakowicach 319
Państwowy Urząd Repatriacyjny 320
Papuziński Stanisław 320
Patronat nad Dziećmi Rezerwistów Pozbawionymi Opieki Rodzicielskiej 321
Pedagog rodzinny 322
Pedagog ulicy 322
Pedagogika lecznicza 323
Pedagogika opiekuńcza 323
Pedagogika opiekuńczo-terapeutyczna 324
Pedagogika podwórkowa 324
Pedagogika specjalna 325
„Pedagogika Społeczna" 326
Pedagogika społeczna 326
Pedagogika ulicy 327
Pediatria do 1939 roku 328
Pediatria po II wojnie światowej 328
„Pediatria Polska" 329
Pełczyńska Wanda 329
Pielęgniarki do 1939 roku 330
Pielęgniarki po II wojnie światowej 331
Pierwszy Ogólnopolski Kongres Dziecka 331
Piłsudska Aleksandra 332
Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie organizacji pomocy położniczej z 23 marca 1925 r. 332
Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie reorganizacji zakładów opiekuńczych dla dzieci i młodzieży z 20 marca 1925 r. 333

Pismo okólne Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie zwalczania gruźlicy u dzieci i młodzieży z 23 marca 1925 r. 334
Place gier i zabaw 334
Place zabaw 335
Placówka wsparcia dziennego 335
Placówki opiekuńczo-wychowawcze 336
Placówki opiekuńczo-wychowawcze interwencyjne 337
Placówki opiekuńczo-wychowawcze rodzinne 337
Placówki opiekuńczo-wychowawcze socjalizacyjne 338
Placówki opiekuńczo-wychowawcze wielofunkcyjne 338
Planowanie w opiece nad dziećmi 339
Plater-Zyberkówna Cecylia 340
„Płomyk" 340
Podkomitet Koordynacyjny Pomocy Dzieciom i Młodzieży 341
Pogotowia opiekuńcze do 1939 roku 341
Pogotowia opiekuńcze po II wojnie światowej 342
Pogotowie opiekuńcze dla dzieci w Warszawie 343
Pogotowie rodzinne 343
Polak Józef 344
Policja Kobieca 344
Policyjne izby dziecka 345
Polityka rodzinna 346
Polityka społeczna 346
Polska Pomoc w Lublinie 347
Polski Biały Krzyż 348
Polski Czerwony Krzyż 348
Polski Instytut Służby Społecznej (Służb Społecznych) 349
Polski Komitet Opieki nad Dzieckiem 349
Polski Komitet Opiekuńczy Warszawa-Miasto 350
Polski Komitet Pomocy Społecznej 351
Polski Komitet Ratunkowy Dzieci Dalekiego Wschodu 351
Polski Komitet Ratunkowy we Lwowie 352
Polski Komitet Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego 353
Polski Komitet Walki z Handlem Kobietami i Dziećmi 353
Polski Monopol Tytoniowy 354
Polski Związek Byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych 354
Polski Związek Głuchoniemych i ich Przyjaciół 355
Polskie komitety opiekuńcze 356
Polskie Ognisko Wychowawcze Wiejskie 356
Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Dzieci Chorych na Padaczkę 357
Polskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka 357
Polskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet 358
Polskie Towarzystwo Emigracyjne 359
Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół" 359
Polskie Towarzystwo Opieki nad Sierotami po Poległych Wojskowych 360
Polskie Towarzystwo Pedagogiczne 360
Polskie Towarzystwo Pediatryczne 361
Polskie Towarzystwo Psychologiczne 362
Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom 362
Położna 363
Pomoc dla bezrobotnej i bezdomnej młodzieży do 1939 roku 363
Pomoc dla opuszczonej matki 364
Pomoc społeczna po 1989 roku 365
Pomoc społeczna po II wojnie światowej 365
Pomoc Zimowa 366
Pomorskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w Toruniu 367
Poradnia Higieniczno-Wychowawcza „Zdrowie Dziecka" 367
Poradnie dla ciężarnych i matek karmiących 368
Poradnie dla kobiet 368
Poradnie dla kobiet ciężarnych 369
Poradnie dla matek i dzieci po II wojnie światowej 369
Poradnie dla niemowląt 370
Poradnie małego dziecka 371
Poradnie przeciwgruźlicze Towarzystwa Przeciwgruźliczego 371
Poradnie społeczno-wychowawcze Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 372
Porazińska Janina 372
Porzucanie dzieci 373
Posadzy Ludwik 374
Powiatowe centra pomocy rodzinie 374
Powiatowe związki samorządowe (komunalne) 375
Półinternaty dla dzieci żydowskich 376
Półkolonie letnie 376
„Praca i Opieka Społeczna" 377

„Praca Socjalna" 377
Praca socjalna 378
Pracownik socjalny 379
Pragierowa Eugenia 379
Prawo pracy 380
Prewentoria 380
„Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 381
„Problemy Polityki Społecznej" 382
Program „Dobry start" 382
Program „Pomoc państwa w zakresie dożywiania" 383
Program „Rodzina 500 plus" 383
Program „Rodzinny kapitał opiekuńczy" 384
Program kompleksowego wsparcia dla rodzin „Za życiem" 385
Projekt ustawy o opiece nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą z 1936 roku 385
Proswita 386
Prószyński Konrad 386
Przeciwdziałanie przemocy wobec dzieci w rodzinie 387
Przedszkola po II wojnie światowej 388
Przedszkola w PGR 389
Przedszkola specjalne 389
Przedszkola w Drugiej Rzeczypospolitej 390
Przedszkola wiejskie 390
„Przedszkole" 391
„Przegląd Pedagogiczny" 392
„Przegląd Społeczny" 392
Przewłocki Jan 393
„Przewodnik Społeczny" 393
„Przyjaciel Dzieci" 394
„Przyjaciel Dziecka" 395
„Przyjaciele dzieci ulicy" 395
Przysposobienie dziecka 396
Przytulisko dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego w Łodzi 396
Przytułek dla Bezdomnych Dzieci Ewangelickich w Łodzi 397
Przytułek Towarzystwa Opieki nad Sierotami i Dziećmi Rezerwistów 398
Psychologia wychowawcza Stefana Baleya 398
Pudełko Tadeusz 399
Punkty dożywiania do 1939 roku 399
Punkty dożywiania po II wojnie światowej 400
Punkty opieki nad matką i dzieckiem 401
Punkty samarytańskie 401
Puzynianka Irena 402

R

Rada do Spraw Rodziny 402
Rada Główna Opiekuńcza (I wojna światowa) 403
Rada Główna Opiekuńcza (II wojna światowa) 403
Rada Główna Opiekuńcza (Królestwo Polskie) 404
Rada Opieki Społecznej 405
Rada Opiekuńcza Miejska w Warszawie 405
Rada Opiekuńcza w Krakowie 406
Rada Opiekuńcza we Lwowie 407
Rada Pomocy Żydom 407
Rada Szkolna Krajowa 408
Rada Tymczasowa do spraw Kolonii Letnich 409
Rada Zagranicznych Towarzystw Charytatywnych w Polsce 409
Radlińska Helena 410
Rady dobroczynności publicznej 410
Rady familijne 411
Rady opiekuńcze 412
Rady sieroce 412
Radziwiłł Janusz 413
Ratownictwo społeczne 413
Rau Wilhelm 414
Renta inwalidzka 414
Renta rodzinna 415
Renta sieroca 416
Resortowy program rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 „MALUCH+" 416
Rewindykacja dzieci polskich po II wojnie światowej 417
Rezolucja nr 77 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną z 3 listopada 1977 roku przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy 418
Ridna Szkoła 418
Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 419
Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim 420
„Rodzina Sieroca" w Krakowie 420
„Rodzina Wojskowa" 421
„Rodzinkowy" dom dziecka 421
Rodzinna piecza zastępcza 422
Rodzinne domy dziecka 423
Rodzinne turnusy rehabilitacyjne 423
Rodziny opiekuńcze 424
Rodziny zastępcze do 1939 roku 424
Rodziny zastępcze po 1989 425
Rodziny zastępcze terapeutyczne 426
Rodziny zawodowe 426

Ronikier Adam 427
Rosyjskie Towarzystwo Dobroczynności Królestwa Polskiego 427
Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dn. 8.03.2005 w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży 428
Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej w sprawie powołania do życia pogotowi opiekuńczych dla dzieci z 19 lutego 1920 r. 429
Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 10 października 1927 r. o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych 429
Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 11 marca 1927 r. w sprawie urządzania i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy 430
Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 12 października 1927 r. o regulaminach zakładów opiekuńczych 431
Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 14 października 1924 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie praw i obowiązków kobiet karmiących obce niemowlęta 431
Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 29 lipca 1925 r. w porozumieniu z Ministrami: Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Robót Publicznych, Kolei i Skarbu o spisie robót wzbronionych młodocianym i kobietom 432
Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dn. 22 lutego 1922 r. w przedmiocie utworzenia Rady Tymczasowej i Komisji do Spraw Kolonii Letnich 433
Rozporządzenie Ministrów Pracy i Opieki Społecznej, Spraw Wojskowych i Skarbu z dnia 11 sierpnia 1923 r. w sprawie opieki nad sierotami wojennymi 433
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 16 stycznia 1928 r. o budowie i utrzymaniu wojewódzkich zakładów opiekuńczo-wychowawczych 434
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 kwietnia 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych 435
„Ruch Charytatywny" 435
Ruchome ambulatoria dentystyczne dla dzieci ze wsi 436
Rzecznik Praw Dziecka 437

S

Sale zajęć Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 437
Samorząd młodzieży w zakładach opiekuńczych 438
Samorządy podwórkowe TPD 438
Sanatoria dla dzieci i młodzieży po II wojnie światowej 439
Sanatorium Dziecięce „Górka" w Busku Zdroju 440
Sapieha Adam Stefan 440
Sapieha Eustachy 441
Save the Children Denmark (Red Barnet) 442
Sądy dla nieletnich po 1989 roku 442
Sądy dla nieletnich po II wojnie światowej 443
Sądy dla nieletnich w Drugiej Rzeczypospolitej 443
Scheibler Anna 444
Schroniska dla dzieci i młodzieży (schroniska dla nieletnich) 445
Schronisko dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego w Łodzi 445
Schultz Irena 446
Sczaniecka Emilia 447
Sekcja Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą w Warszawie 447
Sekcja Wychowawczyń Przedszkoli Związku Nauczycielstwa Polskiego 448
Sempołowska Stefania 448
Sendlerowa Irena 449
Sędziowie opiekuńczy 450
Siemaszko Kazimierz 450
Sienkiewicz Henryk 451
Sierociniec 452
Sieroctwo społeczne 452
Skarbek Fryderyk 453
Skarbkowski Instytut Sierot w Drohowyżu 453
Skłodowska-Szalay Helena 454
Skokowska-Rudolf Maria 454
Smarzyński Henryk 455
Specjalistyczne poradnictwo rodzinne 456
Specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze 456
Specjalne zakłady wychowawcze dla dzieci 457
Specjalny zasiłek opiekuńczy 458
Społeczni rzecznicy praw dziecka 458
Spółdzielnia Zdrowia w Markowej 459

Spółdzielnie socjalne 459
Stacje mleczne do 1939 roku 460
Stacje opieki 461
Stacje opieki lotnej nad dzieckiem 461
Stacje opieki nad matką i dzieckiem do 1939 roku 462
Stacje opieki nad niemowlętami 462
Stalinizacja wychowania dzieci 463
Staniszewski Stanisław 464
Starczewski Jan 464
Staręga-Piasek Joanna 465
Starkiewicz Szymon 465
Starkman Józef 466
Starynkiewicz Sokrates 467
Stecki Jan 467
Stojanowski Wojciech 468
Stołeczny Komitet Opieki Społecznej 468
Stołeczny Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży 469
Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej 469
Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą 470
Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym „Krok za krokiem" w Zamościu 471
Stowarzyszenie Pomocy Mieszkaniowej dla Sierot w Poznaniu 471
Stowarzyszenie Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani" 472
Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce 473
Stowarzyszenie Wiosna 473
Stowarzyszenie Zakładów Rzemieślniczo-Wychowawczych pw. św. Józefa 474
Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek 475
Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie 475
Stypendia socjalne dla uczniów 476
Suchodolski Bogdan 476
Swedish Relief Organization 477
System harcerski w wychowaniu zakładowym 478
System klasztorny opieki nad dzieckiem 478
System koszarowy opieki nad dzieckiem 479
System ks. Bronisława Markiewicza opieki nad dzieckiem 479
System opiekuńczo-wychowawczy Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 480
System rodzinkowy Józefa Czesława Babickiego 481
System salezjański opieki nad dzieckiem 481
System wychowania rodzinnego Janusza Korczaka 482
System wychowania rodzinnego Kazimierza Jeżewskiego 483
Szczawińska Maria 483
Szczepienia dzieci i młodzieży 484
Szebeko Józefa 484
Szemińska Alina 485
Szenajch Władysław 486
Szkolnictwo specjalne 486
„Szkoła" 487
Szlachetna Paczka 488
Szpital św. Ludwika w Krakowie 488
Szpital św. Zofii we Lwowie 489
Szpitale pediatryczne na ziemiach polskich w XIX wieku 490
Szuman Henryk 490
Szuman Stefan 491
Szuman Wanda 492
Szwalnie Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności 492
Szwedzki Komitet Pomocy Międzynarodowej 493
Szycówna Aniela 493

Ś

Śląski Zakład Wychowawczy w Cieszynie 494
Śmiertelność niemowląt (ograniczanie) 495
Środowiskowe ogniska wychowawcze 495
Świadczenia rodzinne 496
Świadczenia ubezpieczeniowe dla dzieci po II wojnie światowej 497
Świadczenie alimentacyjne 497
Świadczenie pielęgnacyjne 498
Świadczenie rodzicielskie 499
Światopełk-Czetwertyński Seweryn 499
Świetlice dla dzieci i młodzieży po II wojnie światowej 500
Świetlice dla dzieci i młodzieży w Drugiej Rzeczypospolitej 501
Świetlice dworcowe 501
Świetlice szkolne 502

T

Tarnowska Maria 503
Tarnowski Juliusz 503
Tchórznicki Konstanty 504
Telefon zaufania dla dzieci i młodzieży 504
Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim 505

Towarzystwa Macierzy Szkolnej 506
Towarzystwo „Bratnia Pomoc” 507
Towarzystwo „Brijus Zdrowie” 507
Towarzystwo „Koło Prażan” 508
Towarzystwo „Nasz Dom” 508
Towarzystwo „Pomoc dla Sierot” 509
Towarzystwo „Powściągliwość i Praca” 510
Towarzystwo „Przytulisko” dla Dziewcząt Wyznania Mojżeszowego 510
Towarzystwo Burs i Stypendiów 511
Towarzystwo Gniazd Sierocych 511
Towarzystwo Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich 512
Towarzystwo Klubów Dzieci Robotniczych Miast i Wsi 513
Towarzystwo Kolonii i Półkolonii dla Dzieci i Młodzieży m. Łodzi 513
Towarzystwo Kolonii Letnich dla dzieci im. dr. Stanisława Markiewicza 514
Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Dziatwy m. Warszawy 515
Towarzystwo Kolonii Letnich dla Dzieci w Wieku Przedszkolnym 515
Towarzystwo Kolonii Letnich dla Dzieci Wyznania Mojżeszowego 516
Towarzystwo Kolonii Wakacyjnych dla Słabowitych Dzieci m. Krakowa 516
Towarzystwo Młodych Polek 517
Towarzystwo Naukowej Pomocy dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego 518
Towarzystwo Ochrony Młodzieży 518
Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej w Polsce 519
Towarzystwo Opieki nad Dziećmi 520
Towarzystwo Opieki nad Dziećmi Katolickimi w Poznaniu 520
Towarzystwo Opieki nad Matką i Dzieckiem „Kropla Mleka” w Łodzi 521
Towarzystwo Opieki nad Niemowlętami i Ich Matkami 522
Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi 522
Towarzystwo Opieki nad Ubogimi Matkami i Ich Dziećmi 523
Towarzystwo Opieki nad Więźniami „Patronat” w Warszawie 524
Towarzystwo Opieki Specjalnej nad Dziećmi 525
Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej 525
Towarzystwo Pomocy dla Sierot Wyznania Mojżeszowego 526
Towarzystwo Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej z Kresów 526
Towarzystwo Pomocy Naukowej dla Dziewcząt 527
Towarzystwo Pomocy „Niedola Dziecięca” 528
Towarzystwo Przyjaciół Dzieci 528
Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy 529
Towarzystwo Przyjaciół Dzieci Ulicy im. Kazimierza Lisieckiego „Dziadka” „Przywrócić Dzieciństwo” 529
Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (w Królestwie Polskim) 530
Towarzystwo Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi "Warta" 531
Towarzystwo Salezjańskie 531
Towarzystwo Schronisk św. Stanisława Kostki 532
Towarzystwo Szkoły Ludowej 532
Towarzystwo św. Stanisława Kostki 533
Towarzystwo św. Wincentego à Paulo 533
Towarzystwo Wychowania Przedszkolnego 534
Tracewski Bohdan 535
Tułodziecka Aniela 535
Tułodziecki Stanisław 536
Tułodziecki Wacław 537
Tygodnie Miłosierdzia 537

U

Ujawnianie matek podrzutków 538
Ukraińska Rada Główna Opiekuńcza 538
Ukraiński Komitet Centralny 539
Ulga podatkowa na dzieci 540
UNRRA 540
Urlop macierzyński 541
Urlop ojcowski 542
Urlop wychowawczy 542
Usamodzielnienie wychowanków zakładów opiekuńczych do 1939 r. 543
Ustawa gminna z 12 sierpnia 1866 r. 543
Ustawa o Karcie Dużej Rodziny z 5 grudnia 2014 r. 544
Ustawa Śląska z 20 kwietnia 1926 r. w przedmiocie tworzenia i utrzymywania żłobków dla niemowląt 545
Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej 545
Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich 546
Ustawa z dnia 15 czerwca 1939 r. o publicznej służbie zdrowia 546
Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania 547
Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 roku o opiece społecznej 548

Ustawa z dnia 18 lutego 2000 roku o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych 548
Ustawa z dnia 19 maja 1920 roku o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby 549
Ustawa z dnia 2 lipca 1924 roku w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet 549
Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej 550
Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej 550
Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych 551
Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dzieckiem do lat 3 552
Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej 552

W

„W Służbie Miłości Bliźniego" 553
War Relief Services – National Catholic Welfare Conference 554
Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa 554
Warszawski eksperyment pedagogiczny 555
Warszawskie Hospicjum dla Dzieci 556
Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności 556
Warszawskie Towarzystwo Higieniczne 557
Warszawskie Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych 558
Warszawskie Towarzystwo Patronatu nad Nieletnimi 558
Wczasy dla dzieci i młodzieży 559
Wczasy rodzinne 560
Wczasy w mieście 560
Wernic Henryk 561
Weryho-Radziwiłłowiczowa Maria 561
Weychert-Szymanowska Władysława 562
Wieczorkowski Józef 563
Wielka Kwesta Ogólnokrajowa „Ratujcie dzieci" 563
Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy 564
Wierzchlejski Roman 565
Wilczyńska Stefania 565
Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności 566
Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi 566
Winkiel Waldemar 567
Wioska Dziecięca SOS w Biłgoraju 568
Wioski Dziecięce SOS 568
Wioski sieroce 569
Wojewódzki Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Poznaniu 569
Wojewódzki Zakład Wychowawczy w Antoniewie 570
Wojewódzki Zakład Wychowawczy w Cerekwicy 571
Wojewódzki Zakład Wychowawczy w Szubinie 571
Wojewódzkie komisje do spraw kolonii letnich dzieci i młodzieży 572
Wojewódzkie komitety opieki nad dziećmi i młodzieżą 573
Wolna Wszechnica Polska 573
Wołczyk Jerzy 574
Woytowicz-Grabińska Wanda 574
Wroczyński Ryszard 575
Wschodnio-małopolskie Towarzystwo Ochrony Dzieci i Młodzieży 576
„Wychowanie – Opieka – Terapia" 576
„Wychowanie w Przedszkolu" 577
Wychowawca podwórkowy 578
Wycieczki dzieci wsi do miast 578
Wydział Opieki i Zdrowia Zarządu Miejskiego m. st. Warszawy 579
Wydział Opieki nad Dzieckiem Centralnego Komitetu Żydów w Polsce 579
Wydział Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą Rady Głównej Opiekuńczej 580
Wydział Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką Ministerstwa Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy 581
Wydział Oświaty i Wychowania przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce 581
Wyrobek Zygmunt 582
Wystawa „Dziecko w Polsce" 1938 583

Z

Zakaz pracy dzieci 583
Zakład dla dziewcząt w Łagiewnikach 584
Zakład Propedeutyki Pediatrii Społecznej Akademii Medycznej w Warszawie 585
Zakład Sierot Chłopców Stanisława Jachowicza 585
Zakład Sierot Dziewcząt 586
Zakład Ubezpieczeń Społecznych 587
Zakład Wychowawczy w Świeciu 587
Zakłady opieki otwartej (częściowej) nad dziećmi i młodzieżą w Drugiej Rzeczypospolitej 588

Zakłady opieki zamkniętej (całkowitej) nad dziećmi i młodzieżą w Drugiej Rzeczypospolitej 588
Zakłady specjalne Caritas 589
Zakłady specjalne dla dzieci 590
Zakłady wychowawcze (poprawcze) 590
Zakłady wychowawcze dla młodzieży ks. Bronisława Markiewicza 591
Zakon Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny 592
Zamoyska Zofia 592
Zasadnicza ustawa sanitarna 593
Zasiłek macierzyński 593
Zasiłek opiekuńczy 594
Zasiłek pielęgnacyjny 595
Zasiłek rodzinny 595
Zasiłek rodzinny – dodatki zgodnie z ustawą z 2003 o świadczeniach rodzinnych 596
Zasiłek wychowawczy 597
Zawadzka Róża 597
Zbór Ewangelicko-Reformowany 598
Zgromadzenie Braci Albertynów 598
Zgromadzenie Księży Misjonarzy św. Wincentego à Paulo 599
Zgromadzenie Mariawitek 600
Zgromadzenie Sióstr Albertynek Posługujących Ubogim 600
Zgromadzenie Sióstr Benedyktynek Samarytanek 601
Zgromadzenie Sióstr Boromeuszek 602
Zgromadzenie Sióstr Felicjanek 602
Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi 603
Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo 604
Zgromadzenie Sióstr Nazaretanek 604
Zgromadzenie Sióstr Niepokalanek 605
Zgromadzenie Sióstr Opatrzności Bożej 606
Zgromadzenie Sióstr Służebniczek 606
Zgromadzenie Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego 607
Zjazdy Przedstawicieli Organizacji Opiekuńczych i Ratowniczych w Warszawie 608
Zjednoczenie RTPD i ChTPD 608
Zrzeszenie Katolików „Caritas” 609
Związek Bojowników o Wolność i Demokrację 610
Związek Caritas 610
Związek Harcerstwa Polskiego 611
Związek Inwalidów Wojennych 611
Związek Katolickich Towarzystw i Zakładów Dobroczynnych we Lwowie 612
Związek Młodzieży Wiejskiej 613
Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici” 613
Związek Polsko-Katolickich Towarzystw Dobroczynnych 614
Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet 614
Związek Pracy Społecznej Kobiet 615
Związek Towarzystw Opieki nad Sierotami Żydowskimi dla Zachodniej Małopolski 616
Związek Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację 616
Związek Ukrainek 617
Zybert Stanisława 617
Zyndram-Kościałkowski Marian 618

Ż

Żebrowska Maria 619
Żemis Stanisław 619
Żeromski Stefan 620
Żłobki 620
Żłobki dzielnicowe 621
Żłobki dzienne 622
Żłobki fabryczne 622
Żłobki przyzakładowe 623
Żłobki sezonowe 624
Żłobki specjalistyczne 624
Żukiewiczowa Zofia 625
Żulińska Barbara 626
Żuliński Józef 626
Żuliński Tadeusz 627
„Życie Dziecka” 628
„Życie Młodych” 628
Żydowska Ochrona Ludowa przy Towarzystwie „Przyjaciel Dzieci” 629
Żydowska Samopomoc Społeczna 629
Żydowski Komitet Rozdzielczy 630
Żydowskie towarzystwa dobroczynności w Królestwie Polskim 631